

16

ISSN 1309-6672
E-ISSN 2618-6322

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BINGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

YIL / Year ▶ 8
CİLT / Volume ▶ 8
SAYI / Issue ▶ 16
GÜZ/Autumn ▶ 2018

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 8 Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 16 Güz/Autumn 2018
ISSN: 1309-6672 e ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

نيابتا عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler / Editors / المحررون

Doç. Dr. Yaşar Baş
Dr. Öğr. Üyesi Fikret Osman
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Irmak
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Kaçer

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Abdullah Taşkesen Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara
Prof. Dr. Ahmet Gürbüz Doç. Dr. Ioana Tudor
Prof. Dr. Ali Abouzeid Doç. Dr. Kazuaki Sawai
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış Doç. Dr. Mehmet Zahir Ertekin
Prof. Dr. Hakan Olgun Dr. Öğr. Üyesi Beşir Koç
Prof. Dr. Hasan Çiftçi Dr. Öğr. Üyesi Emine Yeşim Bedlek
Prof. Dr. Hikmet Tan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Bars
Prof. Dr. Muammer Erdoğan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder
Prof. Dr. Orhan Başaran Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş
Prof. Dr. Liubov Pomytkina Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın
Prof. Dr. Sait Patır Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı
Prof. Dr. Şahabettin Yalçın Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babirî
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Doç. Dr. Claudette May Datuin Dr. Tahir Aşirov

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar (Türkçe) / Arş. Gör. Adnan Aydıntürk (İngilizce)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administrated of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar

Web ve Yazışma Adresi / Web and Correspondence Adress / العنوان البريدي للمجلة

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 Faks: 0 (426) 215 00 72 e-posta: sbe.bingoldergi@bingol.

Dergi Tasarım / Journal Design /

Şemal Medya Tasarım Ofisi • semalmedya@gmail.com

Basım Yeri / Place of Publication / مكان النشر

Sadık Daşdöğen – Berdan Matbaacılık Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.

C Blok No: 215-216, Topkapı / İstanbul Tel: (0212) 613 12 11

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,

Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayımlanılan dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Şubat ayı sonu, Güz Dönemi için Ağustos ayı sonudur. Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir. Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, Turnitin intihal programından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU **ADVISORY BOARD** المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbası	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Uçar	Yüz Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Tarana Khalilova Ahmed gizi	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Doç. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh	Aynu'ş- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ REFEREES OF HAKEMLERİ THIS ISSUE هذا العدد من القضاة

- Prof. Dr. Bekir Elmas (Atatürk Üniv.)
Prof. Dr. Doğan Uysal (Celal Bayar Üniv.)
Prof. Dr. Hüseyin Haşimi Güneş (Mardin Artuklu Üniv.)
Prof. Dr. Hüseyin Özer (Atatürk Üniv.)
Prof. Dr. H. Mustafa Paksoy (Gaziantep Üniv.)
Prof. Dr. H. Mustafa Çelikten (Erciyes Üniv.)
Prof. Dr. H. Mustafa Taşlıyan (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.)
Prof. Dr. Nebi Mehdiyev (Trakya Üniv.)
Prof. Dr. Reha Saydan (Van Yüzüncü Yıl Üniv.)
Prof. Dr. Sait Patır (Bingöl Üniv.)
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş (Düzce Üniv.)
Doç. Dr. Ahmet Yıkınış (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu (Bingöl Üniv.)
Doç. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım (Tekirdağ Namık Kemal Üniv.)
Doç. Dr. Ersin Erkan (Bingöl Üniv.)
Doç. Dr. Hakan Sevinç (İğdır Üniv.)
Doç. Dr. Hamza Altın (Bingöl Üniv.)
Doç. Dr. Harun Şahin (Gaziantep Üniv.)
Doç. Dr. İrfan Emre (Fırat Üniv.)
Doç. Dr. Kasım Tatlılıoğlu (Bingöl Üniv.)
Doç. Dr. Mehmet Ali Yıldırım (Kilis 7 Aralık Üniv.)
Doç. Dr. Necdet Konan (İnönü Üniv.)
Doç. Dr. Rezan Karakaş (Siirt Üniv.)
Doç. Dr. Rıza Sam (Uludağ Üniv.)
Doç. Dr. Sıtkı Uluerler (Bingöl Üniv.)
Doç. Dr. Yaşar Baş (Bingöl Üniv.)
Doç. Dr. Yunus Demirli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Altınır (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Sertan (Trakya Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Birol Azar (Fırat Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Celalettin Uzun (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Duygu Türkoğlu (Ağrı İbrahim Çeçen Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Çoban (Bingöl Üniv.)

- Dr. Öğr. Üyesi Eray Gemici (Gaziantep Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan Teyyare (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan Kılınç (Selçuk Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Fegani Beyler (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Fikret Osman (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Uğurlu (Şırnak Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay Özdemir Akgündüz (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ensar Lokmanoğlu (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Halim Tatlı (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Harun Reşit Bağcı (Ondokuz Mayıs Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Çaldak (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Koçarlan (Selçuk Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Kıranşan (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Kudret Aras (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Mahire Aslan (İnönü Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Barış Aslan (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Güven (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yazıcı (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Metin Işık (Bitlis Eren Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yüksel (Ordu Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Müslüm Polat (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi M. Said Ceyhan (Bartın Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Oktay Kızılkaya (Ahi Evren Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Özge Buzdağı (Atatürk Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Aydemir (Muş Alparslan Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Soner Akın (Hatay Mustafa Kemal Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Uzeyir Kement (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Veysel Erat (Bitlis Eren Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Özkandaş (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Türkan (Bingöl Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Bucuka (Bingöl Üniv.)
Dr. Nazmiye Ülkü Pekkan (Osmaniye Korkut Ata Üniv.)

İÇİNDEKİLER

İbrahim Sani MERT, Bayram Oğuz AYDIN	15
KRİZ İLETİŞİMİNDE MESAJ STRATEJİLERİ: ERMENEK KÖMÜR MADENİ KRİZİNE YÖNELİK UZMAN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ MESSAGE STRATEGIES IN CRISIS COMMUNICATION: INVESTIGATION OF EXPERTS' EVALUATIONS TOWARD ERMENEK COAL MINE CRISIS	
Salih ÖZTÜRK, Selen ÇOLTU	37
SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ANALİZİ (1995-2015) THE ANALYSIS OF SUSTAINABILITY OF CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN SELECTED OECD COUNTRIES (1995-2015)	
Abdulvahap BAYDAŞ, Mehmet Emin YAŞAR	49
AMBALAJIN SATIN ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA AN EMPIRICAL STUDY TO DETERMINE THE EFFECT OF PACKAGING ON PURCHASE BEHAVIOUR	
Bedrettin KESGİN, Metin ERDEM	69
TÜRKİYE'DE MANEVİ DESTEK HİZMETLERİNİN KURUMSALLAŞMASI INSTITUTIONALIZATION OF SPIRITUAL SUPPORT SERVICES IN TURKEY	
Hamza ALTIN	93
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİR EĞİTİM KURUMU: DÂRÜLMUALLİMİN-İ ÂLİYE AN EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE REALM OF ABDULHAMID II: DÂRÜLMUALLİMİN-İ ÂLİYE (HIGHER EDUCATION INSTITUTION FOR TEACHER TRAINING)	
M. Zahir ERTEKİN, Nebi BUTASIM	113
BİNGÖL GENÇ (SEBETERİA?) KALESİ THE CASTLE OF BINGOL, GENÇ (SEBETERIA?)	
Necdet KONAN, Kemal NAZLI	127
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖRGÜTSEL AFFEDİCİLİK DÜZEYLERİ SCHOOL ADMINISTRATORS' ORGANIZATIONAL FORGIVENESS LEVELS	
Sıtkı ULUERLER	145
BERLİN ANTLAŞMASI'NA GÖRE (1878) OSMANLI'NIN İRAN'A TERK ETTİĞİ KOTUR'UN SINIRLARI MESELESİ THE ISSUE OF THE BORDERS OF KOTUR CEDED TO IRAN BY THE OTTOMANS ACCORDING TO BERLIN TREATY (1878)	

Ahmed Emin OSMANOĞLU	173
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN OSMANLI İMAJI THE OTTOMAN IMAGE OF UNIVERSITY STUDENTS	
Ahmet İLYAS	201
YEREL BASINA GÖRE 1935-1950 YILLARI ARASINDA URFA'DA MAHALLİ VE MİLLİ BAYRAM KUTLAMALARI ACCORDING TO LOCAL MEDIA, CELEBRATIONS OF LOCAL AND NATIONAL HOLIDAYS IN URFA BETWEEN THE YEARS 1935-1950	
Alper SÖNMEZ, Özlem Altunsu SÖNMEZ	217
LIFE SATISFACTION AND HAPPINESS WITH REGARD TO HUMAN CAPITAL AND RELIGIOSITY IN TURKEY TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE DİNDARLIK İLE İLGİLİ YAŞAM MEMNUNİYETİ VE MUTLULUK	
Bülent YILDIZ, Şemsettin ÇİĞDEM	235
HAVAYOLU HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE ANALİZİ THE APPLICATION OF STRUCTURAL EQUATION MODELING ON THE ANALYSIS OF AIRLINE SERVICE QUALITY AND ITS IMPACT ON CUSTOMER SATISFACTION	
Çiğdem KARIŞ, Dilara AYL A	255
TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TİCARİ DİŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND TRADE OPENNES IN TURKEY	
Canser KARDAŞ	273
TOPRAKTA ARANILAN ŞİFA: MUŞ TÜRBELERİ SOIL, AS A SOURCE OF HEALING: MUŞ SHRINES	
Dilek ŞAHİN	285
BRICS-T ÜLKELERİNDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BOOTSTRAP PANEL NEDENSELLİK TESTİ THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FREEDOMS AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN BRICS-T COUNTRIES: BOOSTRAP PANEL CAUSALITY TEST	
Eda BOZKURT, Ali ALTINER	295
FİNANSAL ERİŞİMİN BELİRLEYİCİLERİ FINANCIAL ACCESS DETERMINANTS	

Erdoğan TEYYARE, Kübra SAYANER	309
TÜRKİYE’DE GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN MALİYE POLİTİKASI ARAÇLARI VE KURUMSAL FAKTÖRLER AÇISINDAN ANALİZİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ANALYSIS OF INCOME INEQUALITY IN TERMS OF FISCAL POLICY INSTRUMENTS AND INSTITUTIONAL QUALITY FACTORS IN TURKEY AND SUGGESTED SOLUTIONS	
Fatma ESEN, Vedat AVCİ	335
FOREST FIRE SUSCEPTIBILITY ANALYSIS OF KAHRAMANMARAS PROVINCE KAHRAMANMARAŞ İLİ’NİN ORMAN YANGINI DUYARLILIK ANALİZİ	
Fikret OSMAN	357
SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ’NİN “KİTÂBÜ’T-TARİFÂT” ADLI SÖZLÜĞÜNDE YER ALAN TASAVVURÂT (KAVRAMLAR MANTIĞI) İLE İLGİLİ MADDELER ÜZERİNE ON THE ITEMS RELATED TO TASAVVURAT (LOGIC OF CONCEPTS) IN THE DICTIONARY OF “KITABU’T-TARIFAT” (THE BOOK OF DEFINITIONS) OF SAYYID SHARIF GURGANI	
Hüdayi SAYIN, Emir Fatih AKBULAT	371
TRANSNATIONAL IMMIGRANT COMMUNITIES AND ETHNIC SOLIDARITY: THE CASE OF SAMSUN AND SYRIAN CIRCASSIANS ULUSÖTESİ TOPLULUKLAR VE ETNİK DAYANIŞMA: SAMSUN VE SURİYE ÇERKESLERİ	
Hüseyin ÇALDAK	395
FARKLI TEPKİ VE DEĞERLENDİRMELER EKSENİNDE İSLÂM DÜNYASINDA BİLİM YA DA SANAT OLARAK MANTIK LOGIC AS SCIENCE OR ART IN THE ISLAMIC WORLD IN TERMS OF DIFFERENT REACTIONS AND EVALUATIONS	
Jale KARHAN	405
FAST-FOOD İMPARATORLUĞUNUN ZİHNİYETİNİ RİTZER’İN “MCDONALDLAŞMA” KAVRAMI ÜZERİNDEN OKUMAK INTERPRETING THE MENTALITY OF FAST-FOOD EMPIRE WITH RESPECT TO RITZER’S CONCEPT OF THE “MCDONALDIZATION”	
Kasım MÜMİNOĞLU	433
SÜREÇ FELSEFESİNDE ‘İRÂDE’ KAVRAMININ TEMELLENDİRLİŞİ THE BASIS OF THE CONCEPT OF ‘WILL’ IN THE PROCESS PHILOSOPHY	
Kenan DEMİR	443
ALİ SUAVİ’NİN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ ALI SUAVI’S ECONOMICS VIEWS	

Mehmet YAZICI	465
FARABİ'NİN FÂZİL ŞEHİR'İNDE AMAÇ VE ARAÇ DEĞERLER TERMINAL AND INSTRUMENTAL VALUES IN AL-FARABI'S AL-MADINA AL-FADILA (PERFECT STATE)	
Mahire ASLAN, Handan KALKAN	477
ÖĞRETMENLERİN ÖZYETERLİK ALGILARININ ANALİZİ ANALYSIS OF SELF-EFFICACY PERCEPTIONS OF TEACHERS	
Mustafa UĞRAŞ	495
YEDİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MOTİVASYON İLE ÖZ YETERLİK İNANÇLARININ FEN BİLİMLERİ DERSİNDEKİ BAŞARILARIYLA İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ AN EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SEVENTH-GRADE STUDENTS' MOTIVATION AND SELF-EFFICACY BELIEFS WITH SCIENCE ACHIEVEMENT	
Müslüm POLAT	509
DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ BORSA VE REEL SEKTÖRDE FİRMALARA ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON THE FIRMS IN STOCK EXCHANGE AND THE REAL SECTOR: COINTEGRATION AND CAUSALITY ANALYSIS ON DEVELOPING COUNTRIES	
Nilay KÖLEOĞLU	527
ORGANİZASYONLARDA UZUN SÜRE YÖNETİMDE KALMANIN SIRLARI VE GÖZLEMLENEMEYEN HETEROJENLİK THE SECRETS OF STAYING IN MANAGEMENT FOR A LONG TIME IN ORGANIZATIONS AND UNOBSERVED HETEROGENEITY	
S. Öznur SAKINÇ	539
TASARRUFLARI DEĞERLENDİRMEDE FİNANSAL OKURYAZARLIĞIN ÖNEMİ VE BİR UYGULAMA IMPORTANCE OF FINANCIAL LITERACY IN EVALUATING SAVINGS AND AN APPLICATION	
Yahya DEMİRKANOĞLU	557
SOVYET İHTİLALİNİN TÜRK DÜŞÜN YAPISINA ETKİSİ: KADRO DERGİSİ ÖRNEĞİ THE EFFECT OF SOVIET REVOLUTION ON TURKISH THOUGHT STRUCTURE: IN THE SAMPLE OF KADRO JOURNAL	
Tuncer GÖVDELİ	571
TÜRKİYE'DE TURİZM, İHRACAT VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: MAKİ EŞBÜTÜNLEŞME VE BOOTSTRAP NEDENSELLİK ANALİZİ TOURISM, EXPORT AND ECONOMIC GROWTH NEXUS IN TURKEY: MAKİ COINTEGRATION AND BOOTSTRAP CAUSALITY ANALYSIS	

Ziya GÜNEY	587
ÇALIŞANLARIN 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLEMELERİNE YAKLAŞIMLARI: BİR TELEKOMÜNİKASYON ŞİRKETİ ÖRNEĞİ	
IDEAS OF EMPLOYEES ABOUT 360 DEGREE PERFORMANCE APPRAISAL: A CASE OF TELECOMMUNICATION COMPANY	
Abdurrazak GÜLTEKİN	599
ALMAN İDEALİZMİNDE FICHTE'NİN BEN FELSEFESİ	
FICHTE'S PHILOSOPHY OF SELF IN GERMAN IDEALISM	
Gülsüm MEHDİYEV	613
ÇOCUK İLE İLETİŞİM: İNSAN YETİŞTİRMEK	
COMMUNICATION WITH THE CHILD: EDIFYING HUMANBEING	
Göksel YIKMIŞ	625
MICHEL FOUCAULT'DA EPİSTEME VE SÜREKSİZLİK KAVRAMLARININ İNCELENMESİ	
ANALYSING THE CONCEPTS OF EPISTEME AND DISCONTINUITY IN MICHEL FOUCAULT	
Yeşim KARADENİZ	637
ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATIN DÖNÜM NOKTASI: 1950 SEÇİMLERİ	
THE TURNING POINT OF MULTI-PARTY POLITICAL LIFE: 1950 ELECTIONS	
Erhan TAŞ	649
KABUL SÜRECİNDE TÜRK MEDENİ KANUNU'NA YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER	
SOME CRITICISM OF TURKISH CIVIL CODE DURING ADMISSION PROCESS	

On Altıncı Sayımızla Yine Daha İyiyiz

Geçmişini bilmeyen geleceğini tayin edemez. 2011 yılında ilk adımı atmıştık. 2015 yılının sonunda aralık vermeden beş yıllık sürecimizi tamamlamış olduk. Bu tarihten itibaren kurumsallaşma ve uluslararası ölçülere sahip olma yolunda hızlı bir yapılaşmaya giriştik. Olumlu tenkitlerden yararlanmayı görev bildik. Olumsuz düşüncelere de kulak tıkamadık. Bu bilinçle yayımlanan her sayımız, öncekinden daha iyi olma iddiasını taşıdı. Bugün de daha iyiye ulaşma hedefimizi bırakmış değiliz.

Dergimiz'in 16. sayısı, kendi çapında web sitesi, marka adı, kurumsal kimliği, saygınlığı, tanınırlığı, kabul edilirligi, üniversitemiz dışından farklı alanlarda makale çeşitliliği bakımından yine öncekilerden daha iyi bir durumdadır. Yayımlanan otuz sekiz makaleden üçte ikisi, Üniversitemizin dışından çalışmalarını gönderen akademisyenlere aittir ve bunlardan üçü İngilizcedir.

Dergimizin farklı indeks ve platformlar tarafından kabulü yönünde yapılan girişimler devam etmektedir. Bu çalışmalar sonucunda dergimiz, son eklenen ERIH PLUS, ROAD, Cite Factor, MIAR, Incex Copernicus, İdealonline gibi yedi index ile birlikte yirmiyi aşkın ulusal ve uluslar arası dizin ve platform tarafından taranır hale gelmiştir. Dergimiz, işlemleri tamamlanmayan bazı indexler tarafından da takibe alınmıştır. Bunlardan biri de ESCI dizinidir. Başta ESCI olmak üzere, DOAJ, CEEOL ve sair bazı dizinler ile ilgili işlemler devam etmektedir. Başvurular sonuçlandıkça dergimizin tarandığı indexler artacaktır. Bununla beraber dergimizin işleri ve ekibi de aynı oranda genişlemiştir. Zamanında alınan önlemlerle bu sayımızın da başarılı bir hazırlık sürecinin ardından problem yaşanmadan yayımlanması sağlanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid, eğer bütünlük sağlanmamışsa zafer tesadüfi, yenilgi kaderdir der. Dergimiz ile bir başarı ortaya konulmuş ise, elbette birlik ve beraberlikle gönlünü ortaya koyan bir ekip sayesinde gerçekleşmiştir denilebilir. Bu vesileyle yardım, destek ve teşviklerini gördüğümüz Sayın Rektörümüz Prof. Dr. İbrahim Çapak, idari makamlarımız, yazarlarımız, hakemlerimiz ve dergi ekibimize yeniden içtenlikle teşekkür ediyorum.

Editör
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

KRİZ İLETİŞİMİNDE MESAJ STRATEJİLERİ: ERMENEK KÖMÜR MADENİ KRİZİNE YÖNELİK UZMAN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

İbrahim Sani MERT¹, Bayram Oğuz AYDIN²

Geliş: 22.12.2017 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.369880

Öz

Krizde paydaşlara verilen mesajlar, krizin paydaşlar üzerindeki etkisi ve dolayısıyla da kriz yönetiminin başarısı açısından önemlidir. Kriz iletişimi çalışmaları incelendiğinde, mesaj stratejilerini içeren teorilerin daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Bu nedenle, paydaşlara yönelik mesaj stratejilerinin doğru seçilmesi önemlidir. Kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik mesajların incelendiği bu çalışmada veriler, can kaybı ve yaralanmaların yaşandığı Ermenek kömür madeni krizine (28 Ekim 2014) yönelik 33 uzmanla yapılan görüşmelerle toplanmıştır. Araştırma verileri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; bilgilendirmenin niteliği, krizden etkilenenlerin duygu durumları, toplumun değerleri, kabullenme, tazminat ve sorumluluk konularının can kaybı ve yaralanmaların yaşandığı kriz durumlarında, paydaşlara iletilecek mesajların oluşturulmasında dikkat edilecek önemli hususlar olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kriz iletişimi, Mesaj Stratejileri, Kurumsal Savunma Teorisi, İmaj Restorasyon Teorisi, Durumsal Kriz İletişimi Teorisi.*

1 Prof. Dr., Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ibrahim.mert@antalya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2850-1865>.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, b.oguzaydin@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2061-1688>.

MESSAGE STRATEGIES IN CRISIS COMMUNICATION: INVESTIGATION OF EXPERTS' EVALUATIONS TOWARD ERMENEK COAL MINE CRISIS

Abstract

The messages given to the stakeholders in the crisis are important for the impact of the crisis on the stakeholders and the crisis management's success. When the studies of crisis communication are examined, it is seen that the theories involving message strategies are more prominent. For this reason, it is important to choose the right messages given to stakeholder. In this study, the data was gathered from 33 specialists by asking them to evaluate the messages that were given by the authorities to the stakeholders in the Ermenek coal mine crisis (October 28th, 2014) in which the loss of life and injuries were experienced. The research data were analyzed by content analysis method. According to findings; it has been determined that the important points that should be taken into consideration in the formation of messages for the stakeholders are information nature, the emotional state of the affected people, the values of the society, the acceptance, indemnification and responsibility.

Keywords: *Crisis communication, Message strategies, Corporate Defense Theory, Image Restoration Theory, Situational Crisis Communication Theory.*

Giriş

Yaşanan bir kriz esnasında yanlış içeriklere sahip kurumsal mesajlar verilmesi, paydaşlar üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu nedenle, kriz dönemlerinde organizasyonlarca paydaşlara yönelik mesaj stratejileri geliştirmek kritik öneme sahip bir konudur.

Krizin yarattığı olumsuzluklarla baş etmek ve üstesinden gelebilmek amacıyla ortaya konulan teoriler ve kriz araştırmacıları tarafından yapılan kriz vaka analizleri, organizasyonların paydaşlarıyla kurdukları ilişkileri olumlu bir şekilde sürdürülebilmesi için oluşturulacak mesaj stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir kaynaktır. Kriz yönetimi ve iletişimi; kriz öncesi, kriz esnası ve kriz sonrasına dair çeşitli stratejileri içermektedir.

Bu çalışmada, can kaybı ve yaralanmaların yaşandığı 28 Ekim 2014 tarihinde yaşanan Ermenek kömür madeni krizinde kullanılan mesaj stratejileri uzman görüşü perspektifinden incelenmiştir. Bu amaçla, çalışmada öncelikle kriz yönetimi ve iletişimi, kriz iletişimde kullanılan bazı yaklaşım ve teoriler ortaya konulmuştur. Müteakiben ilgili yazında örnek olay incelemeleriyle mesaj stratejilerini ortaya koyan bazı çalışmalar incelenmiştir. Son olarak, kriz yönetimi ve iletişimi konusunda uzman 33 katılımcının perspektifinden Ermenek kömür madeni kri-

zinde kullanılan mesaj stratejilerine ilişkin değerlendirmeler, içerik analizine tabi tutularak elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Kriz Yönetimi ve İletişim

Kriz yönetimi, kriz veya benzeri olumsuz durumlarda kullanılan bir stratejik planlama sürecidir. Bu süreç, olumsuz olaydan kaynaklanan bazı riskleri ve belirsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlayarak örgütün kendi kaderini daha fazla kontrol altına almasını sağlamaya çalışır (Fearn-Banks, 2007: 7).

Etkili bir kriz yönetimi kriz iletişimini içermektedir. Kriz iletişimi, bir kriz durumunda gerekli olan bilginin toplanması, işlenmesi ve yayılması olarak geniş çapta tanımlanabilir (Coombs, 2010: 20). Kriz durumlarında bilgileri kontrol etmek hızlı ve verimli şekilde kilit paydaşlara iletmek önemlidir (Ruff ve Aziz, 2003: 9).

Coombs (2009) krize yanıt iletişimini iki kategori altında incelenmiştir. İlk kategorideki, krize cevap iletişimi, biçim ve içerik olarak ikiye ayrılmaktadır. Biçim, bir organizasyonun cevabına ve cevabını nasıl sunacağı üzerine yoğunlaşmaktadır. Biçimin dört temel özelliği; hızlı olmak, “yorum yok” tan kaçınmak, doğru olmak ve tutarlı olmak (tek bir sesle konuşmak) şeklindedir. İçerikte ise, kriz mesajının iletilmesinde yanıtın doğasına daha derinden bakmak söz konusudur. Krize yanıt mesajları hasarın önlenmesi veya en aza indirilmesi, faaliyetlerin sürdürülmesi ve itibarın onarımı gibi temel hedeflere sahiptir (Coombs, 2009a, ss. 103–107).

İkinci kategori ise, Sturges (1994) tarafından krize yanıt iletişimini organize etmek için geliştirilen stratejidir. Bu strateji; bilgi vermek, düzenlemek, itibarı onarmak şeklinde üç işleve ayrılmıştır. Bilgi verme işlevi, paydaşlara kendilerini fiziksel veya maddi zarardan korumak için ne yapmaları gerektiğini söyleyen stratejidir. Bilgileri düzenleme işlevi, stres kaynağı olan belirsizliği gidererek paydaşların psikolojik olarak bir krizin etkileri ile baş etmesine yardımcı olur. İtibar onarımı ise, bir kriz döneminde bir kurumun itibarını / imajını / karakterini korumak için tasarlanmış kriz iletişiminin kullanılmasına yönelik çalışmalardır (Sturges, 1994: 308)

Kriz yönetimi, bazı araştırmacılarca çeşitli evrelere bölünerek, her bir evrede kullanılan iletişim faaliyetleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmacılardan Coombs (2010)'a göre kriz yönetimini oluşturan kümeler; kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası olmak üzere üç aşamaya ayrılır. Kriz öncesi krizleri önleme ve kriz yönetimi için hazırlık çabalarını içerirken, kriz aşaması fiili bir olaya tepkileri içerir. Kriz sonrası dönem ise krizden öğrenme ve kendini düzenleme çabalarını içerir. Kriz iletişimi bu kategorilere göre incelenirse, kriz öncesi dönemde kriz iletişimi, kriz riskleri hakkında bilgi toplamak, potansiyel krizleri nasıl yönetecekleri konusunda kararlar vermek ve kriz yönetimi sürecine katılacak insanları yetiştirmek etrafında şekillendiği görülür. Bu aşamadaki eğitim, kriz ekibi üyeleri, kriz

sözcüleri ve krize yanıt konusunda yardımcı olacak herkesi kapsamaktadır. Kriz iletişimi, kriz mesajlarının yaratılması ve ekip dışındaki kişilere yayılması ile birlikte kriz takımının karar verme mekanizması için bilgilerin toplanmasını ve işlenmesini içermektedir. Kriz sonrası, kriz yönetimi çabalarını incelemek, gerekli değişiklikleri bireylerle paylaşmak ve gerektiğinde yeni kriz mesajları oluşturup yaymak gibi konuları içerir (Coombs, 2010: 20).

Fearn-Banks (2007) ise kriz yönetimini algılama, önleme / hazırlanma, engelleme, kurtarma ve öğrenme şeklinde beş aşamada incelemektedir. Bir organizasyon, algılama evresinde uyarı işaretlerini veya ön belirtileri izlemelidir. Bunun için organizasyon içerisinde çalışanlardan oluşan komiteler ve bu komitelerle iletişim krize girmeden önce yapılacak işlerdendir. Krizi algılama yeteneği olan organizasyonlar medyadan önce krizi öğrenerek iletişim için hazırlık yapma, kriz ekibini bilgilendirme ve sözcüleri oluşturmak için önemli zaman kazanır. Önleme aşamasında devam eden halkla ilişkiler programları ve düzenli iki yönlü iletişim kilit kamularla ilişkileri kurar, krizi önler veya etkilerini ve süresini azaltır. Bu süreçte olumlu ve açık etkileşimi içeren bir kurum kültürü önemli rol oynar. Kriz hazırlığı önlenemeyen krizlerle baş etmek için gereklidir. Kriz iletişim planı hazırlığın başlıca aracıdır. Bu plan kriz ekibindeki her kilit kişiye rolünün ne olduğunu, insanlara nasıl ulaşacağını, ne söyleyeceğini vb. sunar. Kriz iletişim planı, kriz olayının şok veya duygularından ötürü normal kapasitede çalışamayacak veya bir krize karışan herkes için işleyen ortak bir beyin sağlar. Engelleme, krizin süresini sınırlama ya da krizin organizasyonu etkileyen diğer alanlara yayılmasını önleme gayretidir. Kurtarma, normal şartlara en kısa sürede dönme çabasıdır. Kurtarma, aynı zamanda, kilit kamuların güveninin yeniden sağlanması anlamına da gelebilir. Öğrenme aşamasında, yaşanan kriz ve organizasyonun performansı kaybedilenler ve kazanılanlar için analiz edilir. Ayrıca bu aşama, gelecekteki olası krizlerin ön belirtilerini anlayabilmek için tasarlanmış bir değerlendirme prosedürüdür (Fearn-Banks, 2007, ss.7-12). Kriz yönetimi sürecine yönelik bu yaklaşımlar organizasyonların krizi hafifletilebilmesine veya ortadan kaldırılabilesine katkıda bulunacağı gibi bazen de kuruluşu kriz öncesinden daha olumlu bir yere taşıyabilecektir.

Kriz yönetiminde iletişim denilince ön plana çıkan kritik bir husus, krize nasıl cevap verileceğidir. Bu durum “krize cevap iletişimi” şeklinde adlandırılabilir. Krize cevap vermede ise ön plana çıkan temel husus, iletilmek istenen mesajların nasıl verileceğidir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde kriz iletişimi mesaj stratejilerine ilişkin bilgi verilecektir.

Kriz İletişimi Mesaj Stratejileri

Organizasyonlar bir krizle karşılaştıkları anda krize yanıt evresindedirler. Krize yanıt evresinde ilk saatler kritik önem taşımaktadır. Bu evrede, krizin ortaya çıkar-

dığı olumsuzluklar, paydaşlar nezdinde bilgi eksikliğini de yanında getirmektedir. Bununla birlikte, bu eksiklik, medyaya etkilenen şirket veya kurum hakkındaki geçmişin bilgisi sunularak giderilebilir. Bunun sonucu olarak; krizle ilgili bilgileri medyaya sunmadan önce toplamak ve kontrol etmek için değerli bir nefes vakti kazanılır. Arka plan bilgisi sunmak, medyanın daha sonra yazacakları veya yayınlayacakları hikâyeyi çerçevelemeye başlamalarını sağlar, medyaya kuruluşun açıkça işbirliği yapacağı ve onlarla iletişim kuracağını göstergesi olur (Regester, Larkin, ve Regester, 2008: 218–219). Daha sonra paydaşları belirlemek, önem sırasına koymak, paydaşların ne bulacaklarını, ne istediklerini ve kriz koşullarında neyi bilmek istediklerini hesaplamak gerekmektedir (Ruff ve Aziz, 2003: 9).

Kriz iletişimi örgütlerin bir krizde ne söylediği ve ne yaptıkları üzerine odaklanmıştır. Kriz yanıtları paydaşlar tarafından oldukça görülebilir olduğu gibi, kriz yönetimi çabasının etkinliği için de önemlidir (Coombs, 2010: 20). Bu evrede yönetim krize çeşitli iletişim stratejileriyle yanıt vererek normale dönmeye odaklanmaktadır. Araştırmacılar, çeşitli krize müdahale stratejileri ortaya koymuşlardır. Bu araştırmacıardan Travers (1998), bireylerin kriz durumlarında ortaya çıkan davranışları inceleyerek sekiz kategori belirlemiştir. Bu kategoriler (Travers, 1998: 154):

- (1) İnkâr; tehditkâr bir durumun gerçekleştiğini kabul etmeyi ret etmek,
- (2) Onaylamama; tehditkâr bir durumun gerçekleştiğini kabul etmek, ancak önemini azaltmak,
- (3) Sabitleme; tehditkâr bir durumla mücadelede belirli bir eylem veya tutum konusundaki kararlılık taahhüdünde bulunmak,
- (4) Muhteşemlik; her şeye gücü yetme hissi oluşturmak,
- (5) İdealleştirme; güç ve önemi bir kurtarıcıya atfetmek,
- (6) Akılcı içerikler sağlama; bir eylemi veya düşüncüyü özenle meşrulaştırmak,
- (7) Yansıtmama; bir sorunun nedenini başkalarına atfetmek,
- (8) Bölünme; bazı yönlelere odaklanarak toplam etkinliği görmezden gelmek şeklindedir.

Travers (1998)'e göre bu davranış şekillerini iyi bilen örgütler krize yanıt esnasında başarılı olabilmektedir.

Kurumlarda özellikle kriz durumlarında karşı stratejiler geliştirilir ve savunma (Apologia) durumu ortaya çıkar. Savunma, kurumun düşünce yapısı ve eylemleri için zorunlu bir durumdur. Ancak burada İngilizce'de kelime kökleri aynı olan savunma ve özür dilemeyi (Apology) karıştırmamak gerekmektedir. Çünkü savunma özür dilemeye göre daha geniş bir alan yaratmaktadır (Solmaz, 2006: 151). Özür dileme halkla ilişkilerde özellikle kriz çalışmalarında iletişimin popüler bir formu haline gelmiştir. Özür hatalı olduğunu kabul etmek ve kendini savunmasız olarak göstermektir (Hearit, 2006: 4). Goffman' a göre özürün birçok unsuru vardır: utanç ve hayal kırıklığı ifadesi, ne beklendiğini bilen ve olumsuz

yaptırım uygulanmasına sempati duyan bir açıklama; sözlü reddetme, doğru yolu seçme ve bundan sonra bu kuralı takip etme; tazminat ve kefaret (Goffman, 1972: 113). Araştırmacılar, kriz yanıtlarında özrün avantajlarını vurgulamıştır (Coombs ve Holladay, 2008: 253). Ancak son çalışmalar, özrün sınırlı senaryolarda kullanışlı olduğunu ortaya koymuştur (Myers, 2016: 177).

Savunma ise kendini savunma için iletişimin kullanımını araştıran retorik bir kavramdır (Coombs, 2010: 30). Savunma, örgütsel eleştiriye güçlü ve saygı uyandıran bir savunma sunarak yanıt verme anlamına gelen geniş bir terimdir (Hearit, 2006: 4). Hearit (2006) ortaya koyduğu Kurumsal Savunma Teorisi içerisinde inkâr, karşı saldırı, farklılaşma, özür ve yasal duruş olmak üzere beş mesaj stratejisi türü geliştirmiştir. İlk stratejide, durum kuruluş tarafından reddedilmektedir. Karşı saldırı stratejisi kuruluşun durumu reddetmesini ve suçlayan kişinin suçlu olduğunu iddia etmesini içermektedir. Diğer stratejide ise organizasyon sorumluluğu kabul eder, ancak bu sorumluluk sınırlandırılır. Özür dilemede ise, kuruluş sorumluluğu kabul eder ve tekrar yapmamayı taahhüt eder. Son olarak organizasyon yasal sürecin başlatılması yönünde bir yol izleyerek kamuya açık ifadelerden kaçınır (Coombs, 2009b: 244). Kurumsal Savunma Teorisine ek olarak araştırmacılar içerisinde kriz iletişimi mesaj stratejilerini belirleyen farklı teoriler de ortaya koymuşlardır. Tablo 1’de bu teori ve mesaj stratejileri özetlemiştir.

Tablo 1. Kriz İletişimi Mesaj Stratejileri (Coombs, 2009a, ss.110–111 ve Coombs, 2009b: 244.’dan uyarlanmıştır.)

Kurumsal Savunma Teorisi	İmaj Restorasyon Teorisi	Durumsal Kriz İletişimi Teorisi
İNKÂR	İNKÂR	İNKÂR
KARŞI SALDIRI	Basit İnkâr Suçu Başkasına Atma	Suçlayıcıya Saldırma İnkâr
FARKLILAŞMA	SORUMLULUKTAN KAÇINMA Provokasyon Savunabilirlik	Günah Keçisi HAFİFLETME Mazur gösterme
ÖZÜR	Kaza İyi niyet	Gerekçeleştirme YENİDEN İNŞA ETME
YASAL DURUŞ	OLUMSUZLUĞU AZALTMAK Destek Sorunu indirgeme Farklılaştırma Aşkınlık Suçlayıcıya Saldırma Tazminat/Telafi DÜZELTİCİ EYLEM İTİRAF VE BAĞIŞLANMA	Tazminat Özür DESTEKLEME Hatırlatma Göze girme Kurban

Kriz iletişimine yönelik sunulan verimli çerçevelerden birisi olan İmaj Restorasyon Teorisi, Benoit (1997) tarafından geliştirilmiştir. Bu teori savunma teorisine dayanmaktadır. Bu teoride örgüt, itibar veya imajı tehdit eden unsurları belirler ve olumlu imajı korumak ve yenilemek için hangi kamuların ele alınması ve ikna edilmesi gerektiğini belirler (Fearn-Banks, 2007: 40).

İmaj Restorasyon Teorisinde krize tepki stratejileri beş kategoride sunulmaktadır. Bu teorideki ilk yaklaşım olan inkâr stratejisi, yalanlama veya suçu başkasının üzerine atmaktır. İkinci yaklaşım olan sorumluluktan kaçınma stratejisinin ise dört versiyonu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, eylemin başkasının provokasyonuna tepki olduğu yönündeki savunmadır. Sorumluluktan kaçınmanın bir başka özel biçiminde ise organizasyon, durumun önemli unsurları hakkında bilgi eksikliği olduğunu veya durumun önemli unsurlarını kontrol altına aldığını iddia eder. Üçüncü yaklaşım, eyleminin kazara gerçekleştiğini öne sürmektir. Dördüncüsünde ise, organizasyon eylemin iyi niyete sahip olduğunu öne sürer. Önerilen diğer bir strateji olayın olumsuzluğunu azaltmak için kullanılan yöntemdir ve altı uyarlaması bulunmaktadır. İşletmeler sahip oldukları olumlu özellikleri veya geçmişte yaptıkları pozitif davranışları açıklayarak olumlu duyguları desteklemektedir. Belirgin sorunu en az düzeye indirmek için çalışır. Benzer fakat daha kötü eylemler ile karşılaştırmayı kullanabilmektedir. Eylemi daha olumlu bir bağlama yerleştirmeye çalışabilirler veya suçlayıcılarına saldırmaya karar verebilirler. Son olarak, mağdurun kabul etmesi halinde telafi yoluyla imaj iyileştirilebilir. Bir başka imaj restorasyon stratejisi de sorunu düzeltmeyi ve tekrarını önlemeyi vaat eden düzeltici eylemdir. Son strateji ise, itiraf ve bağışlanmayı dile getirmektir (Benoit, 1997, ss. 179–181). İmaj restorasyon mesajlarının oluşturulmasında, organizasyonlar hangi suçlamaların veya şüphelerin imajı tehdit ettiğini, en önemli hedef kitesinin kim olduğunu, hitap edilmesi muhtemel argümanları ve mesajların yayılması için kullanılacak medya belirlenmelidir (Heath, 2009: 436).

Bir diğer teori olan Durumsal Kriz İletişimi Teorisi (DKİT), krize yanıt stratejilerini içerisinde tanımlamaktadır. Krizler, paydaşların krizin sebebini organizasyona mı ya da dış faktörlere mi bağlayacağına göre değişmektedir. Bir krizin yarattığı itibar tehdidi ne kadar büyük olursa krize yönelik örgütsel kontrolün (kriz sorumluluğu) güçlü yönleri de o kadar büyüktür. DKİT, Atfetme Teorisini yol gösterici bir ışık olarak kullanarak önceden tanımlanmış krize tepki stratejilerini düzenlemektedir. (Coombs, 2009a: 110). Atfetme Teorisine göre her insanın davranışını açıklamada kullandığı bir genel kuram vardır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014: 110). DKİT, hedef kitleye odaklanır çünkü insanların krizi nasıl algıladıklarını, krize tepki stratejilerine tepkilerini ve kriz ortamındaki organizasyonlara yönelik reaksiyonlarını aydınlatmayı amaçlamaktadır. Kriz durumunun doğası, izleyicilerin algılarını şekillendirir. Dolayısıyla, insanların kriz durumlarını na-

sıl algıladıklarını anlamaya yönelik çabalar, izleyici merkezlidir. Teori, kişilerin krizlerin özellikleri ve bu özelliklerin tutum ve davranışsal niyetler üzerindeki etkilerini anlamalarını sağlamaktır (Coombs, 2010: 38).

DKİT paydaşların bir krizin nedeni ile ilgili açıklamalar yapacaklarını varsaymaktadır. Bir krizin sorumluluğunu yükleme ve kriz durumunun itibara olan tehdidini saptamak için üç faktör kullanmaktadır: (1) ilk kriz sorumluluğu, (2) kriz geçmişi ve (3) önceki itibar. İlk kriz sorumluluğu, paydaşların kişisel kontrol atıflarına dayanmaktadır (Coombs, 2009b: 247). Kriz sorumluluğunun nitelikleri, insanların kriz döneminde bir organizasyonun itibarını nasıl algıladıkları ve kriz sonrasında bu organizasyona karşı duygusal ve davranışsal tepkiler aldığı konusunda önemli bir etkiye sahiptir. Kriz geçmişi, bir organizasyonun geçmişte benzer krizler yaşayıp yaşamadığına ilişkindir. Kriz öyküsü, krizden kaynaklanan tehlikeyi artırır. Geçmiş krizler, bir organizasyon tarafından “kötü davranış” örüntüsü oluşturulmasına yardımcı olur. Dolayısıyla, paydaşlar, geçmişte kriz yaşanmışsa, kriz sorumluluğunu daha üst düzeyde algırlar. Önceki itibar ise organizasyonun paydaşları arasındaki ilişkinin iyi ya da kötü olup olmadığını nitelendirmektedir. Daha önce itibarı olumsuz olan kuruluşlara, bilinmeyen veya önceden olumlu itibarı olan bir organizasyondan daha fazla kriz sorumluluğu yüklenir (Coombs, 2010: 39).

DKİT, bir krizin sorumluluğunun algısına göre kriz yanıt stratejilerini üç grup halinde sunmaktadır: (1) inkâr, (2) azaltma ve (3) yeniden inşa (Coombs, 2006). DKİT stratejileri, suçlayıcıya saldırmak, inkâr, günah keçisi, mazur gösterme, gerekçelendirmek, tazminat, özür, hatırlatmak, göze girme ve kurbanı içerir. Tazminatlar ve özür yüksek tutum stratejilerini temsil ederken, suçlayıcıya saldırmak, inkâr etmek ve günah keçisi, son derece savunmaya yönelik stratejilerdir (Coombs, 2013). Bu stratejilerden ilkinde kriz yöneticisi, organizasyonda bir şeylerin yanlış olduğunu iddia eden kişi veya gruba karşı koyar. İkincisinde kriz yöneticisi krizi olmadığını iddia ederek inkâr yoluna gider. Üçüncüsünde örgüt dışından birilerini veya grubu sorumlu tutabilir. Bir diğerinde kriz yöneticisi, krizi tetikleyen olayları kontrol altına alma ve/veya zarar verme niyetini reddetmek suretiyle örgütsel sorumluluğu en aza indirir. Krizle ilgili algılanan hasarı en aza indirmeye çalışabilir. Kriz yöneticisi mağdurlara para veya başka şeyler teklif ederek tazminat yoluna gidebilir. Kriz yöneticisi, organizasyonun krizin tüm sorumluluğunu üstlendiğini ve paydaşların affetmesini isteyebilir. Paydaşlara kuruluşun geçmişteki iyi işleri hakkında bilgi vererek hatırlatma stratejisini uygulayabilir. Kriz yöneticisi, paydaşlara övgüde bulunur ve/veya kuruluşla olan geçmişteki iyi çalışmalarını hatırlatabilir. Son olarak, kriz yöneticileri paydaşlara organizasyonun da krizin bir mağduru olduğunu iletme şeklinde bir strateji kullanabilir (Coombs, 2007: 170).

Kriz Tepki Mesajları ve Örnek Olay İncelemeleri

Teorik yaklaşımların ortaya koyduğu krize tepki mesajları, bazı araştırmacılarca çeşitli kriz vakalarının analizinde temel alınmıştır. Böylece krizlere yönelik mesaj stratejilerinin belirli kriz durumlarına göre işlevselliğini ve etkinliğini içeren sonuçlar ortaya konulmuştur. Bahse konu araştırmacıardan Hearit ve Brown (2004), krizde finansal şirketlerin kullandıkları kurumsal savunma çabalarının rolünü belirlemek amacıyla Wall Street’de faaliyet gösteren bir şirketin dolandırıcılıkla suçlanması üzerine gösterdiği savunma çabalarını analiz etmiştir. Çalışmada, başlangıçta inkâr ve karşı saldırı stratejilerini kullandığı ancak iddiaların ortadan kalkacağına yönelik inançtan sonra, zayıf bir pişmanlık ifadesi ile suçlayıcılarla bir anlaşma yoluna yönelmesi finansal kuruluşun iletişim tercihleri olarak belirlenmiştir. Bu süreçte hukuki yükümlülükten kaçınıldığı ve kamuya açık özür dileme çabası stratejilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu örnek olay, neticesinde çoklu değişken mesaj stratejilerinin kullanılması yoluyla hukuki sorumluluktan kaçınıldığı görülmektedir.

Bir diğer araştırmada, Benoit (1997)’in İmaj Restorasyon Teorisi mesaj stratejileri kapsamında, Samsung model akıllı telefonların yanması krizi örnek olay olarak incelemiştir (Canpolat ve Şahiner, 2017). Araştırmada, Samsung’un kriz iletişim sürecindeki açıklamaları ve bu süreçte attıkları adımlar irdelenmiştir. Sonuç olarak, işletme yayınladığı tüm mesajlarda, ağırlıklı olarak özür dileyip kabullenme stratejileri gütmüştür. Bunun yanında, işletme hatanın müşteriler bazında düzeltilmesi için ürünleri toplatmış ve yenisi ile değiştirmiştir. Samsung’un kriz iletişiminde düzeltici eylem stratejilerini de kullandığı saptanmıştır.

Bir başka kriz iletişim örneği olan Volkswagen emisyon krizi (2015) sonrasında ise, şirket sosyal medya, Facebook paylaşımı ile özür videosu yayınlamıştır. Bu krizi analiz eden Çetin ve Toprak (2016) yaptıkları çalışma ile Volkswagen’in bu paylaşım ile başlayan tepki stratejilerini, İmaj Restorasyon Teorisi’ne göre analiz etmişlerdir. Çalışma neticesinde, Volkswagen’in krizin başında düzeltici işlem ve özür stratejilerini yoğun olarak uygulaması ve daha sonra zorunlu bir durum olmadıkça sessiz kalmasını başarılı bir kriz iletişim stratejisi olarak değerlendirmiştir. Bu iki araştırmaya göre, ürün temelli krizlerde İmaj Restorasyon Teorisi’nin ortaya koyduğu stratejilerin kullanımı yoluyla imajın korunması ve imkanlar elverdiği ölçüde yeniden yapılandırılmasının mümkün olduğu görülmektedir.

Bir diğer çalışmada, 2014 yılında yaşanan Malezya Havayollarının uçak kaybolma krizinin yönetim sürecini Çınarlı (2014) bir vaka analizi olarak değerlendirmiştir. Olayda, 227 yolcu ve 12 mürettebat ile uçak kaybolmuş ve çokuluslu arama-kurtarma çalışmaları yürütülmüştür. Araştırmacı söz konusu krizin yöne-

tilmesinde kullanılan krize tepki stratejilerini Coombs'un Durumsal Kriz İletişimi Kuramı dâhilinde değerlendirmiştir. İncelenen vakada yeniden inşa stratejilerinin kullanıldığı, en başta üzüntü duyduklarını ve empati kurduklarını belirten şirketin daha sonra aksi yönde iletiler gönderdikleri belirlenmiştir. Ancak kuruluşun gerçek anlamda özür dilememesi aileler tarafından tepki görmüş ve özür dilemesi için baskı kurulmuştur. Daha sonra kazazedelerin yakınlarına talep edecekleri tazminatın haricinde de tazminat ödeyeceğini duyurmuştur. Yazar, bu krizin sadece havayolu şirketinin itibarına yönelik bir kriz olmadığı, Malezya'nın ülke imaj ve itibarını da olumsuz etkilediğini değerlendirerek, Malezya'nın tarihsel açıdan otoriter bir siyasi kültüre sahip olması ve şirketin hükümet ilişkilerinin kriz tepkisini daha karmaşık hale getirdiğini sonuç olarak belirtmiştir.

Durumsal Kriz İletişimi Kuramını temel alarak Türk Eczacıları Birliği'nin (TEB) ilaç alanındaki bir takım düzenlemelerin yürürlüğe girmesiyle yaşadığı kriz durumu (2009) örnek olayı üzerinden inceleyen bir diğer çalışma ise Özdemir ve Yamanoğlu (2010) tarafından yapılmıştır. Yazarlar örgütün farklı zamanlarda farklı mesaj stratejileri, bazı durumlarda ise eşzamanlı olarak farklı stratejileri birlikte kullandığı ve bu stratejileri farklı paydaşlara göre biçimlendirme yoluna gittiğini belirlemiştir. Bu süreçte müzakereci bir yaklaşım ile örgütün reddetme stratejisi çerçevesinde örgütü suçlayan aktörü suçlama yoluna gitmiş ve krizin sorumluluğunu başka aktörlere yüklemeye çalışmıştır. Bunu yaparken kullandığı temel strateji, kendisini kurbanlaştırmak olmuştur. Bunun yanında örgüt, başa çıkma stratejileri çerçevesinde örgütün geçmişteki iyi uygulamalarını hatırlatma yoluna gitmiştir.

Durumsal Kriz İletişimi Kuramı dahilinde sunulan krize tepki stratejilerini temel alan örnek olay incelemelerine göre can kaybı yaşanan örneklerde özür ve tazminat stratejilerinin kullanıldığı ancak, içinde bulunulan kültürün bunu biçimlendirdiği söylenebilir. Diğer yandan uygulama ve politikalarda farklı zamanlarda, farklı paydaşlara yönelik çoklu mesaj stratejilerinin verimliliğinden bahsedebiliriz.

Yöntem

İncelenen Örnek Olay

Karaman'ın Ermenek ilçesinde 28 Ekim 2014 tarihinde saat 12.15 sıralarında özel bir linyit kömürü madeninde su borusunun patlaması sonucunda 18 işçi madende mahsur kalmış, 2'si yaralı 16 işçi ise kurtarılmıştır. Aynı gün 16.00 saatlerinde krizin Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanı (AFAD); Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı; Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Baka-

nı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanından oluşan bir ekipçe yönetileceği bildirilmiştir. 29 Ekim 2014 tarihinde Başbakan ve Cumhurbaşkanı olay yerine gelerek ayrı zamanlarda devam eden çalışmalar hakkında bilgi almış ve açıklamalar yapmışlardır. Bu süreçte kriz yönetimi adına Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanınca çeşitli zamanlarda basın açıklamaları yapılmıştır. AFAD internet sitesi yoluyla kurtarma çalışmaları hakkında bilgi ve açıklamaları içeren 48 adet basın bülteni paylaşılmıştır. 04 Aralık 2014 tarihinde madendeki kurtarma çalışmaları sona ermiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yapılan bu çalışmada, can ve yaralanmaların yaşadığı kriz durumlarında kullanılan mesaj stratejilerinin kriz yönetimi ve iletişimi konusunda eğitim almış katılımcıların perspektifinden belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, toplam 33 katılımcı ile Ermenek kömür madeni krizi esnasında, kriz yönetimince kamuoyuna iletilen mesajlar hakkında yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla görüşmeler yapılmıştır. Görüşme özellikle katılımcıların bakış açılarını anlamak ya da katılımcıların olgu ve olaylara nasıl anlamlar yüklediklerini öğrenmek için kullanılan bir yöntemdir (Berg ve Lune, 2015: 139). Görüşmeden elde edilen veriler, veriden onun içeriğine ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak üzere kullanılan bir araştırma tekniği olan içerik analizi kullanılarak incelenmiştir (Krippendorff, 2004: 18).

Katılımcılar, Ankara’da faaliyet gösteren kamu ve özel sektördeki bazı kurum ve organizasyonlarda görev yapan ve çalıştıkları yerlerde kriz yönetiminden sorumlu olan kişiler olup 22’si erkek ve 11’i kadındır. Katılımcıların 18’i lisans, 12’si yüksek lisans ve 3’ü doktora seviyesinde eğitimlidir. Katılımcıların yaş ortalamaları 29’dur. Katılımcılar Ankara’da bir kamu kurumuna ait eğitim merkezince açılan “kriz yönetimi” eğitimine katılan ve yaklaşık yarısı çalıştıkları kurum ve organizasyonlarda insan kaynakları departmanında görev yapan kişilerdir. Katılımcıların hepsi daha önce en az bir kez “kriz yönetimi” konusunda eğitim almış kişilerdir.

Katılımcılara verilen bahse konu eğitimin Ermenek kömür madeni krizinin başlangıcından iki hafta sonraya denk gelmesi yapılan bu çalışmada verilerin uygun bir zamanda toplanabilmesini sağlamıştır.

Görüşmeciler (bu çalışmanın araştırmacıları) katılımcılarla birer birer görüşmüşlerdir. Görüşmeler ortalama 20-30 dakika sürmüştür. Katılımcıların izniyle söylenenler not edilmiş ve görüşme sonunda alınan notlar tekrar katılımcı ile paylaşılarak her hangi bir yanlış anlama veya not alma olup olmadığı teyit edilmiştir.

Öncelikle görüşmeciler tarafından katılımcılara, Karaman'ın Ermenek ilçesinde 28 Ekim 2014 tarihinde saat 12.15 sıralarında özel bir linyit kömürü madeninde su borusunun patlaması sonucunda 18 işçi madende mahsur kalmasıyla başlayan krizi ve krizin yönetilmesine ilişkin süreci medyadan ne derece ve nasıl takip ettiklerine ilişkin soru yöneltilmiştir. Katılımcıların hepsi söz konusu krizi medyadan yakından ve ayrıntıları ile takip ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların hepsi birden fazla televizyon kanalından ve sosyal medyadan Ermenek krizine yönelik yetkili makamlarca yapılan açıklamaları bildiklerini beyan etmişlerdir.

Müteakiben, görüşmeciler tarafından katılımcılara Ermenek krizinin yönetilmesinde yetkili makamlar tarafından yapılan her türlü açıklama, verilen mesaj, değerlendirme vb. kriz yönetime ilişkin mesajlardaki olumlu ve olumsuz yönlerin neler olduğuna dair değerlendirme yapmaları istenmiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen verilere yönelik yapılan içerik analizinde, araştırmacılar Silverman (2001) tarafından belirtilen aşamalara göre, öncelikle katılımcılarının beyanlarını inceleyerek araştırma konusu ile ilgili başlıca kategorileri belirlemiş ve bu kategorileri karşılıklı olarak ortak başlıklar altında toplamışlardır.

Çalışma neticesinde katılımcıların perspektifinden ortaya çıkan bu başlıklar (kategoriler); bilgilendirme, duygular, değerler, kabullenme, tazminat ve sorumluluk şeklindedir. Araştırmacılar daha sonra, katılımcılarının cevaplarından belirlemiş oldukları kategoriler içerisine giren kelime ve cümleleri tespit etmişleridir.

Katılımcıların Ermenek krizinde kullanılan mesajlara ilişkin anlattıkları ve görüşme sorularına verdikleri cevaplardan ortaya çıkan temalardaki tutarlılık, Miles ve Huberman (1984) tarafından belirtilen;

Görüş Birliği / (Görüş Ayrılığı + Görüş Birliği) x 100

formülü ile hesaplanmış olup buna göre, araştırmacılar/kodlayıcılar arasındaki güvenilirlik (inter-rater reliability) katsayısı %85 olarak tespit edilmiştir. Bu seviye yeterli seviyede olup araştırmacılar/kodlayıcılar arasındaki kodlama farklılıkları karşılıklı anlaşılabilir olarak neticelendirilmiştir.

Bulgular

Bilgilendirme

Kriz yönetiminin, kriz anında paydaşlarla kuracağı iletişim süreci, çoğunlukla kriz sözcüleri aracılığıyla, medya üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu süreç öncelikle krizin durumunu ortaya koymaya yönelik ilk bilgileri, maddi ve manevi zararları ve daha sonraki süreçteki yapılacakları içermektedir.

Yapılan bu çalışmada katılımcılar tarafından kriz anında sözcüler vasıtasıyla paydaşların bilgi ihtiyacını gidermeye yönelik iletişimde bilginin net, güvenilir, tam, saklanmadan, tek kaynaktan ve sık olması yönünde görüşler ifade edilmiştir. Katılımcılar, kriz zamanında bilginin net ve güvenilir bir niteliğe sahip olması ve bu durumun krizin büyümesiyle olan ilişkisi, kriz durumunun açık ve anlaşılabilir bir şekilde nedenleriyle açıklanması ve elde edilen bilgilerin doğru olması konularında ifadelerde bulunmuştur. Bilgilendirme kapsamında katılımcılar tarafından belirtilen bazı örnek ifadeler şu şekildedir:

“Krizin tarafları arasındaki iletişim kalitesi ve sorumluluk alanlarını işgal edenlerin suskun kalmaması ve durum ne olursa olsun net ve güvenilir bilgiyi komu oyuna verilmemesi krizi daha da büyütüyor.” K17

“Yaşanan olayların sebeplerinin topluma açık ve anlaşılabilir şekilde ifade edilemedi.” K26

“Facianın neden ve niçinleri net bir şekilde ortaya koyulmadı.” K31

“Topluma bilgiler netleşmeden haber verildi.” K18

Katılımcılar krize yönelik bilgilerin sözcülerce aceleyle paylaşılmasının bilginin içeriğinde eksikliklere neden olduğunu belirtmişlerdir. Krizin nedenlerinin yanı sıra krizin sorumlularının kim olduğu, krizin neden önlenemediği ve verilen rakamlar gibi konularda eksik bilgilerin olduğu ifade edilmektedir;

“Sanki hemen kurtarılacaklarmış gibi davranıldı. Bence önce detaylı bir inceleme yapıldıktan sonra basına bilgi verilebilirdi... Çok çabuk karar alan bir toplumuz. Düşünmeden, gerekli araştırmayı yapmadan ani kararlar alabilen bir yapıdayız. Bu nedenle olaylara soğuk bir yaklaşım sergilemeliyiz. Olayın tüm yönleriyle incelenmesini sağlamalı...” K11

“Olayın net ve açık bir şekilde medyaya dolayısı ile halka arzında eksiklikler olduğunu düşünüyorum. Sorumluluğun kimde olduğu ve neden bu konuların önlenemediği konusunda açık ve net olarak halk ve medya bilgilendirilmedi sanırım.” K21

“Net sayılarda hata olması, ölü yaralı sayısı netlik kazanamadı.” K29

Katılımcılar eksik verilen bilgilerin yanı sıra bazı konuların kaçamak cevaplarla tam olarak kamuoyuna bazı bilgilerin açıklanmadığı yönündeki görüşleriyle krize yönelik bazı bilgilerin saklandığını da dile getirmektedirler;

“Gerçekler saklandı, aslında baştan bilinen birçok şey kamuoyuyla paylaşılmadı.” K22

“...kamuoyu kaçamak cevaplarla bilgilendirildi. Hep kaçamak söylemlerle gerçekler tam izah edilmeli.” K29

Kriz zamanında ilk başlarda bilgi kirliliğine rağmen bilginin yetkili kişilerce ve bir kanaldan sağlanması katılımcılarda uygulanan kriz iletişimine yönelik olumlu kanaatler oluşturmuştur. Dahası yetkili kişilerin sıklıkla bilgi sağlaması ve basını da buna dâhil etmesi katılımcılar tarafından yapılan doğrular arasında değerlendirilmiştir;

“...bilginin yetkili kişiler tarafından tek elden dağıtımı sağlıklı yapılmıştır... Toplum sık bilgilendirilmiştir.” K25

“Çok fazla ve tutarsız bilgi vardı. Kime inanılacağına şaşırıldı. Açıklanan bilgiler tatmin edici değildi. AFAD idaresi bence geçmişe bakarak koordinasyon anlamında iyi çalıştı. Yerel idarelerin hazırsızlığı ortaya çıktı. Geç de olsa açıklamaları tek elden yapılması ve gelen müdahale ekiplerinin koordinasyonu doğrudu.” K9

“Her gün sürekli olarak basına bilgi verilmiş olması doğru.” K11

Duygular

Katılımcılar kriz yönetiminde, krizlerin olumsuz sonuçlarından özellikle de kömür madeninde yaşanan bir krizin ölümcül sonuçlarından olan, öncelikle kazada yakınına kaybedenlerin sonrasında ise tüm toplumda oluşan duygusal hassasiyetin dikkate alınması gereken bir konu olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Krize yönelik bireysel ve toplumsal hassasiyetlerin özellikle olumsuz duygusal durumlar yarattığını ve sonrasında bu durumu bireylerin davranışa yansıttığı belirtilmektedir. Kriz anında bireylerin duygusal durumlarının olumsuz etkileriyle baş etmek için bu konunun kriz iletişimi ekibince empati yapılarak dikkate alınması gereken bir konu olduğu görülmektedir. Bu kapsamda belirtilen bazı ifadeler şöyledir;

“Kriz içindekilerin yetenek, kabiliyet duygu durumları, konuya hâkimiyetleri dikkate alınmalıdır. Empati yaparak değerlendirme sağlanabilir. Krize sebep olan nedenler iyi değerlendirilerek hassasiyetler ortaya çıkarılabilir.” K1

“Ateş düştüğü yeri yakar prensibi doğrultusunda; yaşanan olaylarda kişilerin çok hassas, saldırgan olabileceği dikkate alınmalıdır.” K13

“Duygusal ve galeyana gelen bir toplum yapımız var. Bir kriz anında bu iki özellik krizi yönetenlerin süreci belirlemedeki en büyük engeller. Bunları iyi yönetebilmek önemli.” K31

“...toplumsal olarak duygusal konuların ön planda olduğunu düşünüyorum, akılcı açıklamalar ikinci planda kalabiliyor. Bu açıdan da dengeli bilgi veren bir paylaşım gerekli.” K7

Değerler

Kriz zamanı yönetimi ilgilendiren hassas konulardan birisi de duygu durumları kadar bireylerin ve toplumun sahip olduğu değerler olarak görülmektedir. Aşağıda verilen örneklerde de belirtildiği gibi, birleştirici ortak amaçların oluşturulmasında değerlerin önemi katılımcıların altını çizdiği bir konudur. Ayrıca bireylere ve topluma yönelik değerlerin iyi bilinmesi ve kriz yönetiminde bu konuların göz ardı edilmemesinin gerekliliği de belirtilen bir konudur. Bir katılımcının değerlere yönelik verdiği örnekler arasında ise bayrak, ülke, din, güçsüzün yanında olma ve yardımseverlik konularının bulunduğu görülmektedir.

“Birleştirici ve ortak amaçların geliştirilmesine fayda sağlayacak değerler belirlenmelidir.” K26

“Toplumsal değerler gözetilmelidir. Toplumun sinir uçlarına fazla dokunmak gerekir olay farklı bir hal alabilir.” K10

“Bence en önemli özelliğimiz milli birlik ve beraberlik duygumuzun olması. Bayrak, ülke, din ve güçsüzün yanında olma, yardım severlik en hassas özelliklerimizdir.” K21

Yardımlaşma

Değerlere yönelik verilen ifadeler yukarıda belirtilmiş olsa da, katılımcılar çoğunlukla yardımseverlik konusunun krizlerde Türk toplumu için önemli bir değer olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle her ne kadar yardımlaşma bir değer olarak yukarıdaki başlık (değerler) altında incelenebilirse de araştırmacılar tarafından ayrı bir başlık altında incelenmesi daha uygun bulunmuştur. Önemli olduğunu düşündükleri bu konunun krizde etkin bir şekilde yönetilmesi gerektiği ve toplumun bu konuda verilecek eğitimlerle bilinçlendirilmesi ve iletişim mecralarının da bu konuda faydalı bir şekilde kullanılabilmesi düşünülmektedir. Katılımcıların kriz anında toplumun yardımsever olma özelliği ile ilgili bazı görüşleri aşağıdaki gibi ortaya çıkmaktadır:

“Toplum olarak çok yardımsever bir toplumuz. Bu yardımseverliği veya bilinçli veya bilinçsiz kullanıyoruz. Toplumu bilinçlendirmeli kriz durumunda daha faydalı olacaktır. Örneğin her ilde kriz masaları kurulup halka açık toplantılar eğitimler düzenlenebilir. Sürekli her türlü iletişim kanalını kullanarak acil durumları nasıl düzeltebiliriz anlatılmalıdır. Reklam tabelalarında bile bunlar anlatılabilir.” K19

“Toplumumuz kriz anında yardımsever ve her şekilde destek verme eğiliminde olmuştur. Bu özelliklerin yetkililerce doğru yönlendirilmesi ve yönetilmesi gerekmektedir.” K21

“Yardımsaver olmaları, iyi yönde dikkate alınması gereken özelliği, aceleci, düzensiz ve her şeyi ben bilirim yaklaşımı olması ise kötü yönde dikkate alınması gereken özelliğidir.” K22

Kabullenme

Krizden etkilenenler ile toplumun duygusal durumlarının yanı sıra sahip oldukları değerlerin göz önünde bulundurulması ve gerçeklerin dengeli olarak sunulması kriz anında uygulanan iletişimin içeriğinin şekillenmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun hayata olan bakışını belirleyen değerler bazı konulara olan tutum ve davranışları da şekillendirmektedir. Görece daha fazla muhafazakâr değer yapısına sahip bir toplum için inanç konusu ve yanında getirdiği kabullenışı krizinde uygulanan iletişimde kullanıldığı belirtilmiştir. Katılımcılar inançlarında bulunan bazı konuları krizin nedenleri ve sonuçları ile ilişkilendirilip krizin basitleştirilmesine, sorgulanmamasına ve yapılacak çok bir şey yok durumuna getirilerek bir kabullenme yaratıldığını aşağıdaki örneklerde olduğu gibi belirtmişlerdir.

“Durum nispeten basite indirgenmiş sonrasında ise bir kabullenme yaratılmaya çalışılmıştır.”K25

“Bu tür krizlerin ardından manevi değerler, şehit söylemi, mevlit uygulaması, kaza-kader söylemleri genelde kaderci olan Türk toplumunun bu tür faciaları sorgulamaması ve içselleştirmesi için başvurulan toplum mühendisliği örnekleridir.” K32

“Her şeyi kadere bağlama şeklinde yaygın inanç tedbir almanın, hesaplı hareket etmenin insanın asli sorumluluğu olduğu, toplumun göz ardı etmesine neden olmakta. Bir şey ortaya çıktığında bu anlayış çerçevesinde yapılabilecek bir şey olmadığı (tedbir alanlarında) olanın veya zayıfın öylece kabul edilmesi gerektiği düşünülmekte. Yani toplumumuzda krize yönelik bir hassasiyet /tedbir anlayışı çok azdır.” K33

“En tehlikelisi kaderci olmak belki de...” K4

Tazmin Edilme

Krizde teskin, tazmin, cezalandırma ve sonuca ulaşma isteğinin krizi yaşayanların talepleri arasında bulunan bir konu olduğu bir katılımcı tarafından aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

“Toplumumuzda çabuk hüküm verme (duygusal), hemen sonuca ulaşma isteği, cezalandırma talebi, teskin edilme ve tazmin edilme talebi vardır.” K25

Krizde teskin, tazmin, cezalandırma ve sonuca ulaşma isteği her ne kadar de-

ğerler kullanılarak kriz yönetimince kabul durumu ile çözülmeye çalışılsa da kriz süresince sorumluların belirlenmesi ve sorumluluğun kabul edilmesi katılımcıların iyi yönde değerlendirdiği dahası kriz konusunun kamu sorumluluğu düzeyine taşınmasının önemli bir gösterge olduğu katılımcılarca dile getirilmiştir.

“Kriz durumunda etik ilkelerin ve kamu sorumluluğuna erişmek önemli bir gösterge olarak görüyorum.” K17

“Sorumluluğun kimde olduğu ve neden bu konuların önlenemediği konusunda açık ve net olarak halk ve medya bilgilendirilmedi sanırım. En yetkili kişinin ilgili bakanın birinci ağızdan ilk günden itibaren doğru açıklamalar yapması, olaya çok sürekli şekilde devletin tüm imkânlarıyla müdahale edilmesi doğrudur.” K21

Sorumluluk

Ancak kriz ile ilgili sorumluluğun alınmaması, sorumluların kusurlarının tam ortaya çıkarılmaması aksine suçlu yokmuş gibi davranılması, inkâr ve suçu başkasına atma gibi iletişim stratejilerinin bireylerde dolayısıyla toplumca kabul edilmediği yukarıda da belirtildiği gibi tazmin, cezalandırma ve sorumlularda istifa beklentisinin bulunduğu görülmektedir.

“Sorumluluk alınmaması, istifa mekanizmasının çalışmaması, sorumluların, kusurlarının tam olarak ortaya çıkarılmaması aksine herkes suçsuzmuş gibi davranılmaması gerekir. K16

“Önceki krizlerde olduğu gibi devletin bir sorumluluğu olmadığı yönünde bir strateji geliştirilmiş, güvenilirlik en alt seviyelere inmiştir.” K30

“Krizlerde inkâr ve suçu başkasına atmak yanlış bir tutumdur.” K6

Sonuç

Yapılan bu çalışmada, 28 Ekim 2014 tarihinde yaşanan Ermenek kömür madeni krizinde yetkili birimler tarafından kamuoyuyla paylaşılan mesajlara ilişkin uzman görüşlerinin içerik analizi ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bahse konu görüşlerin analiz edilmesi ile uzman görüşleri altı başlık altında toplanmıştır. Bunlar sırasıyla; bilgilendirme, duygular, değerler, kabullenme, tazminat ve sorumluluk olarak belirlenmiştir. Daha sonra katılımcılar tarafından bu kategorilere giren olumlu ve olumsuz ifadeler belirlenerek bu başlıkları ait açıklamalar, bulgular tespit edilmiştir.

Krize yönelik mesaj stratejilerinin incelenmesinde katılımcılar en çok bilgilendirmeye yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yapmışlardır. Bilgilendirmede, bir krizin yönetilmesinde paydaşların krize yönelik net, güvenilir, tutarlı

bilgiye ulaşabilmelerinin önemini ön plana çıkartmaktadır. Bilgilendirmenin eksik olmaması, aceleye getirilmemesi, herhangi bir bilgi saklanmadan gerekli tüm bilgilerin kamuoyuyla açık ifadelerle paylaşılması ön plana çıkan hususlar olarak tespit edilmiştir.

Duygular kategorisinde ise, toplumumuzda kriz yönetiminin duygusal boyutu ön plana çıkmış, duygulara yönelik ifadelerin çok dikkatli ve yerinde kullanılması gerektiği belirlenmiştir. Özellikle can kaybı ve yaralanmaların yaşandığı krizlerde, duyguların daha çok ön plana çıktığı ve duygu yönetiminin kriz iletişiminde, krize yönelik mesajların belirlenip verilmesinde hassas bir konu olduğu ve çok kolay yanlış anlamalara yol açabileceği değerlendirilmiştir.

Bir diğer kategori olan değerler başlığı altında, meydana gelen krizin yönetilmesinde kültürel ve toplumsal değerlerin çok dikkatli bir şekilde ele alınması ve yapılan açıklamaların kullanılan mesajların toplumsal değerlerle örtüşür ve desteklenir olması dikkate alınması gereken bir husus olarak karşımıza çıktığı değerlendirilmiştir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, araştırmacılar tarafından ayrı bir kategori olarak tespit edilen yardımlaşma, aynı zamanda değerler başlığı altında da incelenebilir bir konudur. Ancak toplumumuzda özellikle kriz dönemlerinde yardımlaşmanın daha ön plana çıktığı ve bu konuda toplumu yardımlaşmaya, yardımseverliğe, desteğe yöneltecek açıklamaların dikkatli ve yerinde kullanılması gerektiği, bu mesajların eğer doğru ve yerinde kullanılırsa uzlaştırıcı, bütünleştirici bir etki yaratacağı belirlenmiştir.

Bir diğer kategori olan kabullenmede, özellikle krizin başladığı ve kamuoyuyla paylaşıldığı ilk zamanlarda kabullenme içeren mesajların kullanılmasının yanlış anlamalara yol açabileceği düşünülmektedir. Bu durum, kriz yönetiminde verilen mesajlarda bireyleri normalde diğer bir ifade ile doğal olarak kendi içlerinde bulunan ve kendi ulaşacakları yorum ve değerlendirmeleri, krizi yöneten otoriteler tarafından verilmemesi diğer bir anlamda dikte edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Özellikle toplumumuz için inanç ve inancımıza ait değerler bizi kabullenmeye daha kolay yaklaştırabileceği ancak bunun bireysel olarak yapılması gerektiği bunu direk ifade etmenin olumsuz karşılanabileceği anlaşılmaktadır.

Tazmin edilme başlığı altında krizden etkilenen ve krize sebep olan kişi veya kişilere adil, hukuki ve gerektiği, hak ettikleri gibi davranılacağına yönelik mesajların da önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bir diğer kategori olan sorumluluk, özellikle krizin ortaya çıktığı durumlarda daha üst makamların veya krizin ortaya çıktığı olaylardaki veya kurumlardaki yöneticilerin sorumluluğu üstlendiklerine yönelik ifadelerin kriz yönetiminde verilen mesajlarda etkili olduğu belirlenmiştir.

Yukarıdaki altı başlık toplu olarak değerlendirildiğinde, toplumumuzda kriz iletişiminde kullanılan mesajlarda, duygusal ve değerlere yönelik ifadelerin daha çok ön plana çıktığı, toplumumuzda bu konuda bir hassasiyet olduğu ve mesajların içeriğinde duygulara, değerlere ve inanca yönelik açıklamaların, doğru ve yerinde kullanılmasının kriz yönetiminde etkili sonuçlar doğuracağı ancak aynı konulara ilişkin yanlış mesajların da bir o kadar olumsuz yönde etki yapabileceği düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışma ile gerçek bir kriz durumuna yönelik verilen mesajlarda ve dolayısıyla krizin yönetilmesinde etkili olan faktörler belirlenerek keşfedici bir çalışma yapılmıştır. Bir kriz esnasında toplumsal hassasiyetlerin, kültürel özelliklerin ve krizden etkilenen paydaşların beklentilerinin krizde kullanılan mesaj stratejilerinde dikkate alınması gerekliliği, kritik bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya konulan sonuçlara göre kriz iletişimine yönelik bazı öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- (1) Krize dair doğru bilgi doğru zamanda kamuya iletilmelidir.
- (2) Kriz iletişim mesajında kamunun krize yönelik duygusal tepkileri göz önünde bulundurulmalıdır.
- (3) Kriz zamanlarında toplumsal değerlerin birleştirici ortak amaçlar oluşturabileceği unutulmamalıdır.
- (4) Belirlenen itibari tehdit ve kriz sorumluluğuna göre, mesaj içeriklerinde adli ve idari süreç, teskin ve tazmin konularına yer verilmelidir.

Çalışmanın zaman itibariyle yaşanan gerçek bir kriz sonrası yakın bir döneme denk gelmesi ve bu konuda uzman kişilerden görüş alınarak değerlendirmeler yapılması açısından ilgili literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bundan sonra konu ile ilgili yapılacak araştırmalarda, toplumsal kültür boyutlarına yönelik değişkenlerin çalışmalara dahil edilmesinin krizde kullanılan mesajlarda toplumsal kültür özelliklerinin etkilerine yönelik daha somut bulgular elde edilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- BENOIT, William (1997), “Image Repair Discourse and Crisis Communication”, *Public Relations Review*, vol. 23, issue 2, pp. 177–186.
- BERG, Berg ve LUNE, Howard (2015), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çev. Hasan Aydın, Konya, Eğitim Yayınevi.
- CANPOLAT, Nesrin, ve ŞAHİNER, Nurgün (2017), “An investigation of Samsung Galaxy Note 7 Safety Crisis Based on Image Restoration Theory of Message Strategies”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, Vol.7, Issue 2, pp.213–225.
- COOMBS, Timothy (2007), “Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory”, *Corporate Reputation Review*, Vol. 10, Issue 3, pp.163–176.
- COOMBS, Timothy (2009a), *Conceptualizing Crisis Communication*. İçinde Handbook of risk and crisis communication (pp. 99–118). New York, Routledge.
- COOMBS, Timothy (2009b), *Crisis, Crisis Communication, Reputation, and Rhetoric*. İçinde *Rhetorical and Critical Approaches to Public Relations*. (ss. 237–253). Hoboken: Taylor ve Francis.
- COOMBS, W. T. (2010), *Parameters for Crisis Communication*. İçinde *The handbook of crisis communication* (ss. 17–53). Chichester, U.K. ; Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- COOMBS, Timothy (2013), *Situational Crisis Communication Theory*. İçinde *Encyclopedia of public relations* (ss. 829–830). Thousand Oaks, California: SAGE Publications, Inc.
- COOMBS, Timothy ve HOLLADAY, Sherry (2008), “Comparing Apology to Equivalent Crisis Response Strategies: Clarifying Apology’s Role and Value in Crisis Communication”, *Public Relations Review*, Vol. 34, Issue 3, pp.252–257.
- ÇETİN, Muharrem ve TOPRAK, Yunus Emre (2016), “Kriz İletişimi ve Sosyal Medya: Emisyon Krizinde Volkswagen’in Facebook Kullanımı”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C. 9, S. 3, ss.54-68.
- ÇINARLI, İncirli (2014), “Bir Kriz İletişimi Yönetimi Vaka Analizi: Kaybolan Malezya Hava-yolları Mh370 Sefer Sayılı Uçağı”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.38, ss. 96-115.
- FEARN-BANKS, Kathleen (2007), *Crisis Communications: A Casebook Approach* (3rd ed), Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- GOFFMAN, Erving (1972), *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*. New York, Harper ve Row.
- HEARIT, Keith Michael (2006), *Crisis Management by Apology: Corporate Responses to Allegations of Wrongdoing*, Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates.
- HEARIT, Keith Michael ve Brown, Jennifer (2004), “Merrill Lynch: Corporate Apologia and Business Fraud”, *Public Relations Review*, Vol. 30, Issue 4, pp. 459–466.
- HEATH, Robert L. (Ed.), (2009), *Handbook of Risk and Crisis Communication*, New York: Routledge.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem ve CEMALCILAR, Zeynep (2014), *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul, Nobel Kitap.

- KRIPPENDORFF, Klaus (2004), *Content analysis: An Introduction to Its Methodology* (2nd ed), Thousand Oaks, Calif: Sage.
- MILES, Matthew B. ve HUBERMAN, Michael (1984), *Qualitative Data Analysis* (2nd Ed.), CA, SAGE Thousand Oaks.
- MYERS, Cayce (2016), “Apology, sympathy, and empathy: The legal ramifications of admitting fault in U.S. public relations practice”, *Public Relations Review*, Vol. 42, Issue 1, pp. 176–183.
- ÖZDEMİR, Pınar ve YAMANOĞLU, Melike (2010), “Durumsal kriz iletişimi teorisinin Türk eczacılar birliği (teb) örnek olayı çerçevesinde incelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C. 6, S. 3, ss. 123–136.
- REGESTER, Michael ve LARKIN, Judy (2008), *Risk Issues and Crisis Management in Public Relations: A Casebook of Best Practice* (4th ed). London, Kogan Page.
- RUFF, Peter ve AZİZ, Khalid (2003), *Managing Communications in a Crisis*, Burlington, Gower Inc.
- SILVERMAN, David (2001), *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk*, London, SAGE Publication.
- SOLMAZ, Başak (2006), “Halkla İlişkilerde Proaktif ve Reaktif Stratejiler”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi*, S. 25, ss. 143-154.
- STURGES, David (1994), “Communicating through Crisis: A Strategy for Organizational Survival”, *Management Communication Quarterly*, Vol. 7, Issue 3, pp.297–316.
- TRAVERS, Cooper (1998), *Handling the stress*. İçinde Communicating out of a Crisis (ss. 143–159). London, Macmillan.

SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ANALİZİ (1995-2015)

Salih ÖZTÜRK¹, Selen ÇOLTU²

Geliş: 06.02.2018 / Kabul: 11.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.391021

Öz

Makroekonomi politikalarının temel amacı, iç ve dış dengenin eş anlı sağlanmasıdır. Bu nedenle dış denge unsuru olan cari işlemler hesabı ekonomik ve siyasi politikalara yön veren çok önemli bir unsurdur. Dış dengenin ekonomide sağlanması cari dengenin sürdürülebilirliğini ifade etmektedir. Cari açık son yıllarda sadece az gelişmiş ülkelerin değil aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler içinde ciddi bir sorun yaratmaktadır. Sürdürülebilir bir cari açığın ülkeler için ciddi problem yaratmaması bu konunun tartışılmasını gündeme getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, 1995-2015 yılları arasında seçilmiş on beş OECD üyesi ülkelerinde cari açığın sürdürülebilirliğini panel birim kök ve panel eş bütünleşme analizi ile incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Sürdürülebilirlik, Panel Eş Bütünleşme Analizi

THE ANALYSIS OF SUSTAINABILITY OF CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN SELECTED OECD COUNTRIES (1995-2015)

Abstract

The main objective of macroeconomic policies is the simultaneous provision of internal and external equilibrium. For this reason, current account, which is an external balancing element, is a very important element that gives direction to

1 Prof. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, salihozturk@nku.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6851-951X>.

2 Doktora Öğrencisi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, selencoltu_1907@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5263-36-22>.

economic and political policies. Providing the external balance in the economy implies the sustainability of the current account balance. The current account deficit has created a serious problem in recent years not only in underdeveloped countries but also in developing countries. The fact that a sustainable current account does not create serious problems for countries brings about a debate on this issue. The purpose of this study is to examine the sustainability of the current deficit in fifteen selected OECD countries between 1995 and 2015 by panel unit root and panel cointegration analysis.

Keywords: *Current Account Deficit, Sustainability, Panel Cointegration Analysis*

Giriş

Bir ekonominin en temel göstergelerden biri olan cari açıklar ülkelerin makroekonomik performansının belirlenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Arslan & Uğur & Dineri, 2017:57). Bu nedenle gelişmekte olan bir çok ülkenin yanı sıra gelişmiş ülkelerinde en temel problemlerinden biri haline gelmiştir. Cari açıkların varlığından ziyade bugün cari açıkların sürdürülebilirliği tartışma yaratmaktadır. Ülkelerin makroekonomik istikrarının belirlenmesi ve ekonomilerin gelecekle ilgili sağlıklı karar almalarında sürdürülebilirlik çok önemli bir yer edinmektedir. Bu açıdan makroekonomik istikrarın sağlanması için cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olması gerekmektedir. Cari açığın sürdürülebilirliğini ortaya koymak için belirleyici değişkenlerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda cari açığın sürdürülebilirliği ile ilgili değişkenleri ihracat, ithalat, reel efektif döviz kuru, faiz oranları, kısa vadeli ve uzun vadeli sermaye akımları, borçların gidişatı, döviz rezervleri gibi değişkenler oluşturmaktadır (Akdiş, 2007:15). Cari açığın sürdürülebilirliği hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Cari işlemler açığının geleneksel görüşüne göre, cari açığın GSMH'ya oranının yüzde beş ve yüzde beşten daha büyük bir orana ulaşması durumunda cari açığın sürdürülemez olduğunu söylemek olasıdır (Şahin, 2011:49). Dolayısıyla, uzun süreli aşırı boyutlara ulaşan cari işlem açıkları, kısa süreli geçiçi olan cari işlem açıklarına göre daha riskli olmaktadır. Yüksek boyutlara ulaşan cari işlemler açığı ülkelerin karşılaştığı finansal krizleri kronikleştirmekte ve ülkelerin makroekonomik istikrarını negatif etkilemektedir.

İktisadi büyümenin sürdürülebilirliği ve kalkınmanın istikrarlı seyri için cari işlemler açığının istikrarlı bir seviyeye ulaşması çok önemli rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığı ile iktisadi büyüme arasında negatif ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir (Arslan & Uğur & Dineri, 2017:58). Bu durumda ithalata dayalı büyüme oranlarına sahip ülkelerde ekonomik büyüme cari

işlemler açığını arttırmaktadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerde ihracatın ithal ara malına bağlı oluşu ihracatın ithalatı karşılayamamasına yol açmakta ve bu durum dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Yüksek boyutlara ulaşan cari işlemler açıkları gelişmekte olan ülkeleri sıklıkla finansal krizlerle karşı karşıya bırakmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın krize neden olup olmayacağı konusu cari açığın sürdürülebilirliğini sorgulanır hale getirmiştir (Tunalı, 2008:164).

Cari işlem açıkları ve cari açık sürdürülebilirliği gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performanslarının açıklanmasında makroekonomik gösterge olarak rol oynamaktadır. Cari işlem açıklarının sürdürülebilirliği analizinde ilk olarak ihracat ve ithalatın uzun dönemde ilişkisinin olup olmadığına bakılmaktadır. Uzun dönemde ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin varlığı cari işlem açıklarının sürdürülebilir olduğunu, tersine ilişkinin olmayışı cari işlem açıklarının sürdürülebilir olmadığı anlamına gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler cari işlemler açığını borçlanma veya kısa vadeli sermaye hareketleri ile finanse edebildiği ölçüde ve istikrarlı ekonomik büyüme sağladıkları takdirde sağlanan yüzde beş eşik değerin üstüne çıksalar bile ülkeler ekonomik krize yakalanmayacaklardır (Songur & Yaman, 2013:221).

Bu çalışmanın amacı, 1995-2015 yılları arasında cari işlemler açığı yüksek olan 15 OECD (ABD, Türkiye, İtalya, Hindistan, Fransa, Brezilya, İspanya, Kanada, İngiltere, Avustralya, Yunanistan, Yeni Zelanda, Polonya, Meksika, Finlandiya) ülkesinde cari açığın sürdürülebilirliğini yatay kesit bağımlılığı ve çoklu yapısal kırılmaları dikkate alan panel birim kök ve panel eş bütünleşme analizleri ile test etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde cari açıkları ilgili tek ülkeli ve çok ülkeli modellemeler yapıldığı gözlenmektedir. Çok ülkeli çalışmalarda cari açığı temel alan herhangi bir ülke gruplandırması bulunmamaktadır. Bu nedenle son dönemde yapılan çalışmalar Dünya Bankası, Avrupa Birliği, OECD veya Asya ülkeleri gibi bölgesel ekonomik birlikler içerisinde seçilen ülke gruplarına dayanmaktadır. Bu amaçla çalışmamızda çoklu ülkeler grubundan yararlanılmış ve ilgili ülkeler OECD ülkeleri grubundan seçilmiştir. Çalışmada 1995-2015 dönemine ait yıllık veriler kullanılmaktadır. 1995 ve 2015 yıllarının ele alınmasının nedeni 1980 yılında başlayan finansal serbetleşme olgusuna paralel olarak yaşanan 1994 ve 2001 krizleri nedeniyle oluşan yüksek cari açıkların varlığı ve 2008 krizi sonrasında günümüze hala artarak devam eden yüksek cari açık problemi nedeniyle dir. Bu amaçla çalışmada cari açığın temel belirleyicileri olan ihracat ve ithalat verilerinden yararlanılmaktadır. Çalışmamızda panel veri analizi kullanılmaktadır. Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde yapılan çalışmaların panel eş-bütünleşme analizlerini kullandığı görülmektedir. Verinin hem zaman hem de yatay kesit boyutuna ilişkin bilgiyi dikkate alan panel birim

kök sınamalarının istatistiksel anlamda daha güçlü olduğu bilinmektedir. Bu nedenle panel eş bütünleşme analizi çalışmamızın doğru ve sağlıklı sonuçlara ulaşması amacıyla tercih edilmiştir. Bu bağlamda, peseran CADF panel birim kök testi yardımıyla eş bütünleşme dereceleri belirlenmesinin ardından seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin ortaya konması için Westerlund ve Edgerton panel eş bütünleşme testinden yararlanılmaktadır. Böylece cari açığın seçilmiş OECD (ABD, Türkiye, İtalya, Hindistan, Fransa, Brezilya, İspanya, Kanada, İngiltere, Avustralya, Yunanistan, Yeni Zelanda, Polonya, Meksika, Finlandiya) ülke örneklerinde sürdürülebilirliği ortaya konmaktadır. Cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin daha önceki çalışmalar literatür kısmında ele alınmaktadır. Ayrıca analize yönelik model ve veri seti tanımlanmaktadır. Elde edilen analiz bulguları sonuç kısmında değerlendirilmektedir.

1. Literatür Tarama

Bu kısımda cari açığın sürdürülebilirliğini sorgulayan örnek çalışmalar incelenmiştir. Cari açığın sürdürülebilirliği üzerine literatürde bir çok çalışma mevcuttur. Bu anlamda ele alınan ülkeler bazında cari açığın sürdürülebilir olup olmadığına karar verilmektedir. Buradan hareketle çalışmamızda seçilmiş OECD (ABD, Türkiye, İtalya, Hindistan, Fransa, Brezilya, İspanya, Kanada, İngiltere, Avustralya, Yunanistan, Yeni Zelanda, Polonya, Meksika, Finlandiya) ülkeleri ele alınmıştır. Mali istikrarın ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin OECD ülkelerinin başlıca amaçlarından olduğu bilinmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin arkasında sorun teşkil eden cari açık kavramı yer almaktadır. Çalışmamızda Mali istikrar ve ekonomik büyüme sağlanması açısından cari açıkların sürdürülebilirliği seçilmiş OECD ülkeleri üzerinden incelenmektedir. Bu nedenle seçilmiş OECD ülkeleri ve diğer ülkelerin cari açığın sürdürülebilirliği ile olan çalışmalarına değinilmiştir.

Mark J. Holmes (2003) OECD ülkelerindeki cari işlemler dengelerinin istikrarsızlığını ve uzun dönem cari açığın sürdürülebilirliğini analiz etmektedir. Bu amaçla durağanlık testleri ve ardından ihracat ve ithalat arasında eş bütünleşme testleri, ve mevcut seri teknikleri üzerinde son dönemlerde geliştirilen panel veri yöntemlerine dayanmaktadır. Buradan hareketle, 1980 ve 2002 yılları arasında on bir OECD ülkesinde panel veri kullanılarak ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönem ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonuçları altı ülkenin sürdürülebilirliğinin çok olduğunu ortaya koymaktadır. Sürdürülebilirliğin genellikle Avrupa dışı ülkelerde olduğu sonucuna varmışlardır.

Mariam Camarero & Josep Lluís Carrion-i-Silvestre & Cecilio Tamarit (2009) Bu çalışmada panel veri yöntemleri ile yirmi OECD ülkesi için cari hesabın öde-

me gücü ve sürdürülebilirliği analiz edilmektedir. Hem zaman hemde akım yaklaşımı sonrası zamanlararası bir ortamda temel hipotezleri test etmektedir. Ayrıca, Gourinchas ve Rey'e dayanan birleştirilmiş bir model formüle edilmiştir. Bu amaçla çalışma sonuçları durağanlık testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Dolayısıyla yapısal kopmalara ve kesitlerin bağımlılığına izin veren panel durgunluk testleri uygulanmıştır. Bu anlamda sonuçlar, dış ödeme gücüne işaret etmekte ve ele alınan tüm ülkelerin cari açıklarının sürdürülemezliğini ima etmektedir.

Helmut Herwartz & Fang Xu (2006) Cari işlem dengesizliklerini 26 OECD ülkesi için araştırmaktadır. ADF birim kök testi sonuçları, cari hesaba sınırlı bir destek veren testlerle karşılaştırılmıştır. Yapılan test sonucuna göre cari işlem dengesizliklerinin durağan olmadığı tespit edilmiştir. Panel tabanlı test istatistiği bu serilerin sınırlı sabitsizliğini teyit etmektedir. Hipotez ticaret dengesi için reddedilemezken ve böylece yerel tasarruf ile yatırım veya ihracat ve ithalatı birbirine bağlayan bir birim eşbütünleşme ilişkisine karşı kanıt sağlayamadığı yapılan analizler sonucunda ortaya konmuştur.

Oscar Bajo-Rubio & Carmen Diaz-Roldán & Vicente Esteve (2013) Bu çalışmada OECD ülkelerinde 1970-2007 yılları arasında, yani uluslararası finansal kriz başlamadan önce cari açıkların sürdürülebilirliği test edilmektedir. Bu amaçla bütçe kısıtlaması birim kök ve eş bütünleşme testleri ile analiz edilmektedir. Analiz boyunca cari hesap açıkları yaşayan ülkelerin görüşleri ele alınmakta ve Bohn elestrisiyle çalışmaya son şekli verilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, net değişken faizli ödemeler ve net transfer ödemeleri ile artırılan üç değişken net dış varlıklar, mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı analiz edilen tüm ülkelerde birinci sırada yer almaktadır. net ihracat ve net dış varlıklar arasındaki hata düzeltme ilişkisi uzun dönemde tahmin edilirken avusturya, kanada, italya, ve Yeni zelandada için sonuçlar negatif olsada istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmiştir. Bunun aksine Avustralya, Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya, İngiltere ve ABD davalarında net bir sonuç ortaya çıkarmamaktadır. Sonuç olarak Bohn 'un yaklaşımına göre ise, yalnızca yeterliliği verir koşulların ve testlerin başarılı olması sürdürülebilirliğin reddedilmesi anlamına gelmemektedir.

Aleksander Aristovnik (2006) Bu çalışmada Güney afrikadaki cari hesap açıklarının sürdürülebilirliği, ülkelerin zamanlararası bütçe kısıtlamasının bir testi ile test edilmektedir. Bunun için ABD cari hesap açıkları ile kanada açıkları için cari açıkların sürdürülebilirliğini test etmek için benzer bir metodoloji kistas alınmıştır. Bu amaçla çalışmada eş entegresyon için Engle ve granger ADF testi kullanılmıştır. Dolayısıyla yapılan analiz sonuçları güney afrika için cari açıkların sürdürülebilir olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Serkan Tastan & Kivanc Halil Aric (2016) Çalışmada BRICS ülkeleri için cari açığın sürdürülebilirliği doğrusal olmayan bir çerçevede analiz edilmiştir. Bu

amaçla, harvey, leybourne ve xiano doğrusallık testi ve Kruse birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Analizde GSYH yüzdeleri ve cari hesap verileri kullanılmıştır. Çıkan sonuçların Brezilya ve Hindistan için sürdürülemez olduğu, buna karşın güney afrika için sürdürülebilir olduğu ortaya konmuştur.

J Khadaroo (2012) 1999Q1- 2011Q3 yılları arasında çeyrek verileri kullanılarak eş entegrasyon ve hata düzeltme modellemesi uygulanarak mauritius'un cari işlemler açığının sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Bu bağlamda toplam ihracat ve ithalatın eşbütünleşmediği görülmektedir. Net gelir transferlerinin modele dahil edilmesi, sürdürülebilir cari açıkla uyumlu olmayan eşbütünleşme vektörüne neden olmaktadır. Cari açığın sürdürülebilir olmayışı ihracat malları ithalatı arasındaki artan dengesizlikten meydana geldiği gözlenmektedir. Analizin yapıldığı dönemde olumsuz ihracat şoklarının ortaya çıktığı bilinmektedir. Buradan hareketle, Maritius'un ihracat potansiyeli kalıcı olarak düşmekte ve cari açığın sürdürülemediği açıkça ortaya konmaktadır.

Hüseyin Kalyoncu & Muhittin Kaplan (2014) Bu çalışmanın amacı 1981-2008 dönemine ait Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland olmak üzere beş ASEAN ülkesinin verileri ele alınarak cari işlemler dengesizliklerinin sürdürülebilirliğinin analiz edilmesidir. Bu anlamda ASEAN ülkeleri için cari hesabın sürdürülebilirliği ihracat ve ithalat arasındaki eşbütünleşme net transfer ve net faiz ödemelerinin yanı sıra Pedroni'nin ampirik analizinden yola çıkılarak zamanlararası borçlanma kısıtlaması yaklaşımı altında analiz edilmiştir. Panel eşbütünleşme testinin sonuçlarına göre değişkenlerin tüm dönem ve iki alt dönem arasında eşbütünleştiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda cari hsaabının sürdürülebilirliğinin beş ASEAN ülkesi için lehine kanıt oluşturduğu görülmektedir.

Seyfettin Erdoğan & Durmuş Çağrı Yıldırım (2014) Ele aldıkları çalışmada 2001Q2-2012Q2 dönemi arasında üçer aylık verilerle bütçe açığı ve cari açık arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisini incelemişlerdir. Yapılan ampirik analizde öncelikle seriler arasında koentegrasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Akabinde uzun dönem ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, bütçe açığının cari işlemler dengesi üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gözlemlemişlerdir. Kısa dönemli ilişki incelendiğinde ise, seriler arasında istikrarsızlık olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla, kısa vadeli bütçe açığının cari işlemler dengesi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu kanıtlamışlardır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Seçilmiş OECD ülkelerinde cari açığın sürdürülebilirliği 1995-2015 arasındaki dönem panel veri yöntemi ile analiz edilmektedir. Seçilmiş OECD ülkelerini ABD, Türkiye, İtalya, Hindistan, Fransa, Brezilya, İspanya, Kanada, İngiltere,

Avustralya, Yunanistan, Yeni Zelanda, Polonya, Meksika, Finlandiya olmak üzere on beş ülke oluşturmaktadır. Çalışmada yıllık veriler kullanılmaktadır. Çalışmanın analizi için ihracat ve ithalat verilerinden yararlanılmaktadır. Cari açığın sürdürülebilirliği için yatay kesit bağımlılığı testi yapılarak yatay kesit bağımlılığı olup olmadığına karar verilecek yatay kesit olması durumunda ikinci nesil birim kök testi olan Pesaran CADF panel birim kök testi uygulanmaktadır. Serilerin yıllık elde edilmesi durumunda kısalan zaman periyodu zaman serisi metodolojisinin kullanılmasına engel teşkil etmektedir. Çok ülkeli ve kısa zaman periyoduna sahip örneklerde panel veri analizinin kullanılması daha doğru sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır (Arun & Yıldırım, 2017). Bu nedenle çalışmamızda panel veri analizlerinden yararlanılmıştır. Koentegrasyon analizi için ikinci nesil eş bütünleşme analizlerinden Westerlund ve Edgerton panel eş-bütünleşme analizi yapılmaktadır. Çalışmamızda kullanılan veriler dünya bankasının sitesinden elde edilmiştir.

3. Uygulama Analizi

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişken	Breusch,Pagan 1980	Pesaran _{LM1} 2004	Pesaran _{CD} 2004	LM _{ADJ} PUY, 2008
ihracat	466.150 (0.000)***	24.922(0.000)***	-2.113 (0.017)***	17.356(0.000)***
İthalat	525.925(0.000)***	29.049(0.000)***	-2.430(0.008)***	18.140(0.000)***

Not: ***,**, * Sırası ile serilerin %1, %5 ve %10 önem düzeyinde yatay kesit bağımlılığı içerdiğini ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı testi, yapılacak olan analizdeki yatay kesit birimlerinin birine gelen şoktan tüm birimlerin farklı düzeyde etkileneceği varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda yapılacak olan analizlere başlamadan önce yatay kesit bağımlılığı analizinin yapılması tutarlı sonuçların elde edilmesi hususunda önem arz etmektedir. Serilerde yatay kesit bağımlılığı durumunda ikinci nesil birim kök ve eş bütünleşme analizlerinin yapılması, yatay kesit bağımlılığının olmaması durumunda ise birinci nesil birim kök ve eş bütünleşme analizlerinin yapılması daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığını test etmek için; Breusch-Pagan CDLM1 (1980), Pesaran (2004) CD, Pesaran (2004) CDLM2 ve Pesaran vd.(2008) LMadj testleri geliştirilmiştir. Bu testlerden; Breusch-Pagan CDLM1 (1980) ve Pesaran CDLM2 (2004), $T > N$ olduğu durumda, Pesaran (2004) CDLM $N > T$ olduğu durumlarda, Pesaran vd. (2008) CDadj ise $T > N$ veya $N > T$ olduğu durumlarda kullanılabilir.

Bu hususta yapılan yatay kesit bağımlılığı analizi sonucunda serilerde yatay kesit bağımlılığı olmadığı yönündeki H_0 hipotezi tüm seriler için %1 önem dü-

zeyinde ret edilmiştir. Dolayısıyla serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğunu varsayan alternatif hipotez kabul edilmiştir. Serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu için çalışmaya ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran CADF panel birim kök testi, yine ikinci nesil eş bütünleşme analizlerinden Westerlund ve Edgerton panel eş-bütünleşme analizi ile devam edilecektir.

Tablo 2. Pesaran CADF Panel Birim Kök Testi

Ülkeler	İhracat	İthalat	Kritik Değerler		
	CADF stat ¹	CADF stat	%1	%5	%10
ABD	-5.012***	-4.869***	-4.11	-3.36	-2.97
Türkiye	-5.469***	-4.462***	-4.11	-3.36	-2.97
İtalya	-5.061***	-4.005**	-4.11	-3.36	-2.97
Hindistan	-4.157***	-3.392**	-4.11	-3.36	-2.97
Fransa	-4.469***	-3.396**	-4.11	-3.36	-2.97
Brezilya	-3.368**	-3.667**	-4.11	-3.36	-2.97
İspanya	-2.981*	-3.530**	-4.11	-3.36	-2.97
Kanada	-3.323*	-3.781**	-4.11	-3.36	-2.97
İngiltere	-3.191**	-2.974*	-4.11	-3.36	-2.97
Avustralya	-3.704**	-4.111***	-4.11	-3.36	-2.97
Yunanistan	-4.032**	-4.325***	-4.11	-3.36	-2.97
Yeni Zelanda	-3.751**	-3.974**	-4.11	-3.36	-2.97
Polonya	-4.603***	-4.761***	-4.11	-3.36	-2.97
Meksika	-5.558***	-5.918***	-4.11	-3.36	-2.97
Finlandiya	-5.543***	-5.025***	-4.11	-3.36	-2.97
CİPS- Stat²	-4.289***	-4.205***	-2.57	-2.33	-2.21

Not: ***, **, * Sırası ile serilerin %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağan olduğunu ifade etmektedir.

1- CADF istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -4.11 (%1), -3.36 (%5) ve -2.97 (%10) (Pesaran 2007, table I(b), p:275)

2- Panel istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -2.57 (%1), -2.33 (%5) ve -2.21 (%10) (Pesaran 2007, table II(b), p:280)

Pesaran (2007) panel birim kök sonuçlarına göre tüm ülkeler için ithalat ve ihracat verileri durağandır, yani panelde birim kök yoktur. CADF istatistiği kritik değerleri Pesaran (2007) kritik değerlerinden büyük olduğu zaman panelde birim kök olduğunu varsayan H_0 hipotezi ret edilir ve alternatif hipotez kabul edilir. Bu bağlamda panel birim kök sonuçlarına göre tüm ülkeler için ithalat ve ihracat verileri durağandır, yani panelde birim kök yoktur.

Tablo 3. Westerlund ve Edgerton Panel Eş-Bütünleşme Testi

TEST	LMN+	Asimptotik P Değeri	Bootstrap P Değeri
İstatistik Değeri	1.205	0.991	0.114* (yatay kesit bağımlılığı altında bu istatistik değeri geçerlidir.)
*: Model sabitli olup, Bootstrap 1000 kez devir ettirilmiştir.			

Yapılan Westerlund ve Edgerton (2007) eş-bütünleşme analizi sonucunda bootstrap olasılık değerine göre H_0 ($0.05 < P$ ise H_0 Kabul) hipotezi ret edilememiştir. Yani değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İthalat ve ihracat serileri arasında uzun dönem ilişkisi tespit edildikten sonra kısa ve uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen ve eğitim parametresinin, kesim noktasının ve hata varyansının birimlere göre değişmesine izin vererek her bir birim için kısa ve uzun dönem parametrelerin hesaplanması için ortalama grup tahmincisi (MGE) yönteminden yararlanılmıştır.

Tablo 4. Uzun dönem ve Kısa Dönem Katsayılarının Tahmin Edilmesi

Ülkeler	Uzun Dönem Kat Sayısı (b)	Kısa Dönem Kat Sayısı (b)
ABD	0.833***	-0.134**
Türkiye	0.853***	-0.796**
İtalya	0.857***	-0.122**
Hindistan	0.704***	-0.0303
Fransa	0.773***	0.104
Brezilya	0.792***	0.104
İspanya	0.749***	-0.118**
Kanada	1.33***	0.007
İngiltere	0.907***	-0.128
Avustralya	1.303***	-0.527**
Yunanistan	0.675***	-0.100
Yeni Zelanda	0.925***	-0.088
Polonya	1.06***	0.083
Meksika	0.977***	-0.24
Finlandiya	0.708***	0.173
Panel	1.248***	-

Not: Sırası ile Değişkenlerin %, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Uzun ve kısa dönem katsayısının 1'den küçük olması zayıf formada sürdürülebilirliği ifade ederken, uzun ve kısa dönem katsayısının 1'den büyük olması güçlü formda sürdürülebilirliği ifade etmektedir (Bektaş:2017, 62). Bu bağlamda Panelin tümü için uzun dönem katsayısı 1.248 olarak hesaplanmış ve bu katsayı-

nın istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre panelin geneli için yani incelenen 15 ülke için 1995-2015 döneminde ülkelerin ihracatının ithalatı karşılama oranının uzun dönemde güçlü formda sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Ülkeler tek tek ele alındığında ise uzun dönemde Kanada, Avustralya ve Polonya için uzun dönemde güçlü formda, diğer ülkeler için ise zayıf formda sürdürülebilirliğin mümkün olduğu görülmektedir. Kısa dönemde ise tüm ülkeler için zayıf formda sürdürülebilirlik geçerli iken, sadece ABD, Türkiye, İtalya, İspanya ve Avustralya için katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Kısa dönem parametreler ele alındığında ise tüm ülkeler için ihracatın ithalatı karşılama oranının zayıf formda sürdürülebilir olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sözü geçen ülkelerde kısa dönemde ithalatın daha da artması durumunda dönemlerarası bütçe kısıtının sağlanmasında güçlükler ortaya çıkabilir ve bu artış süreklilik arz ederse cari açıklar sürdürülemez boyutlara erişebilir. Çünkü böyle bir durumda ithalattaki %1'lik bir artış yalnızca b ($b < 1$) oranında artacak ve bu durum söz konusu ülkelerin dış borçlarının giderek artmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla bu ülkeler için kısa dönem b katsayısının 1'den küçük olması cari açıkların sürdürülebilirliği açısından bir risk oluşturmaktadır. Aynı şekilde bu durum uzun dönem katsayıları içinde geçerlidir.

Sonuç

Bu çalışmada cari işlemler açığı veren OECD (ABD, Türkiye, İtalya, Hindistan, Fransa, Brezilya, İspanya, Kanada, İngiltere, Avustralya, Yunanistan, Yeni Zelanda, Polonya, Meksika, Finlandiya) ülkelerinin 1995-2015 yılları arasında cari işlemler açığının sürdürülebilirliği incelenmiştir. Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin analiz edilmesi için cari açığın temel belirleyicilerinden olan ihracat ve ithalat verilerinden yararlanılmıştır. İlk olarak yatay kesit bağımlılığı testi yapılarak seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığına bakılmaktadır. Yapılan analiz sonucunda seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olmadığı hipotezi reddedilmiş ve seriler arasında yatay kesit olduğu sonucuna varılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı olduğu durumda ikinci nesil birim kök testi olan pesaran CADF panel birim kök testi uygulanmış ve daha sonrasında ikinci nesil eş bütünleşme analizlerinden Westerlund ve Edgerton panel eş-bütünleşme analizi yapılmıştır.

Pesaran CADF panel birim kök testi sonuçlarına göre, tüm ülkeler için ihracat ve ithalat verilerinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda panel birim kök yoktur. Westerlund ve Edgerton Panel Eş-Bütünleşme analizi yapılarak uzun dönemde ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin varlığı analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, uzun dönemde ihracat ile ithalat arasında ilişki olduğunu kanıtlamıştır. İhracat ve ithalat serileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı saptandıktan

sonra kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Pesaran ve Smith tarafından geliştirilen kısa ve uzun dönem parametrelerinin hesaplanmasını sağlamak için ortalama grup tahmincisi yönteminden yararlanılmıştır. Uzun ve kısa dönem katsayısının 1'den küçük olması zayıf formda sürdürülebilirliği ifade ederken, uzun ve kısa dönem katsayısının 1'den büyük olması güçlü formda sürdürülebilirliği ifade etmektedir.

Bu bağlamda, panelin geneli için uzun dönem katsayısının 1.248 olarak hesaplandığı ve bu katsayının istatistiki olarak anlamlı olduğuna ulaşılmıştır. Buna göre panelin tümü için yani incelenen 15 ülke için 1995-2015 döneminde ülkelerin ihracatının ithalatı karşılama oranının uzun dönemde güçlü formda sürdürülebilir olduğu ortaya konmaktadır. Ülkeler tek tek ele alındığında ise uzun dönemde Kanada, Avustralya ve Polonya için uzun dönemde güçlü formda, diğer ülkeler için ise zayıf formda sürdürülebilirliğin mümkün olduğu görülmektedir. Kısa dönemde ise tüm ülkeler bazında zayıf formda sürdürülebilirlik geçerli iken, sadece ABD, Türkiye, İtalya, İspanya ve Avustralya için katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönem parametreler göz önüne alındığında ise tüm ülkeler için ihracatın ithalatı karşılama oranının zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKDİŞ, Muhammet (2007). "Cari Açıkların Sürdürülebilirliği Sorunu ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler" Tasam Stratejik Öngörü Dergisi, Sayı:8, 2007, s.15-40.
- ARİSTOVNİK, Aleksander (2006). "Current Account Deficit Sustainability in Selected Transition Economies" Ekon. fak. Rij Vol.24 sv.1 81-102.
- ARSLAN, İbrahim & UĞUR, Ahmet Atilla & DİNERİ, Eda (2017). "Oecd Ülkelerinde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980-2014" İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi 2(3) 56-68 2017.
- ARUN, Korhan & YILDIRIM, Durmuş Çağrı (2017). "Effects of Foreign Direct Investment on Intellectual Property, Patents and R&D" Queen Mary Journal of Intellectual Property, 7(2), 226-241
- BAJO- RUBİO, Oscar & DÍAZ-ROLDÁN, Carmen & Esteve Vicente (2013). "Sustainability of External Imbalances in The OECD Countries" Instituto Universitario de Análisis Económico Social Documento de Trabajo 10/2013, 22 páginas, ISSN: 2172-7856.
- CAMARERO, Mariam & CARRİON-İ-SİLVESTRE, Josep Lluís & TAMARİT, Cecilio (2009). "An Assessment of The Sustainability of Current Account Imbalances in OECD Countries" Instituto de Estudios Fiscales, I.S.S.N.: 1578-0252.
- CEYLAN, Reşat & ÇEVİŞ, İsmail (2012). "Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Öncesi ve Sonrasında Türkiye'de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği" e-Journal of New World Sciences

- Academy 2012, Volume: 7, Number: 4, Article Number: 3C0101 ISSN:1306-3111.
- ERDOĞAN, Seyfettin & YILDIRIM, Durmuş Çağrı (2014). “The Relationship between the Budget Deficit and Current Account Deficit in Turkey” *Emerging Markets Journal* Volume.3 No.3 2014.
- GÖÇER, İsmet & MERCAN, Mehmet & HOTUNLUOĞLU, Hakan (2012). “Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırımlı Panel Veri Analizi” *Maliye Dergisi* Sayı.163 Temmuz- Aralık 2012.
- HERWARTZ, Helmut & XU, Fang (2006). “Reviewing the sustainability/stationarity of current account imbalances with tests for bounded integration” *Economics Working Paper*, No. 2006-07.
- HOLMES, j. Mark (2003). “How sustainable are OECD current account balances in the long-run?” *Loughborough University Institutional Repository* September 2003.
- KALYONCU Hüseyin & KAPLAN, Muhittin (2014). “Analyzing the Sustainability of Current Account in ASEAN Countries:Test of Intertemporal Borrowing Constraints” *International Journal of Economics and Financial Issues* Vol. 4, No. 3, 2014, pp.564-571 ISSN: 2146-4138.
- KHADAROO, A J (2012). “Sustainability of Current Account Deficit in Mauritius: Towards a Reversal?” *University of Mauritius* March 2012.
- SONGUR, Mehmet & YAMAN, Demet (2013). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi” *Maliye Dergisi* Sayı.164 Ocak-Haziran 2013.
- ŞAHİN ERDİL, Begüm (2011) “Türkiye’nin Cari Açık Sorunu” *Ekonomi Bilimleri Dergisi* Cilt 3, No 2, 2011 ISSN: 1309-8020.
- TAŞTAN, Serkan & ARIÇ, Halil Kıvanç (2016). “Sustainability of Current Account Deficits In Brics Countries” *Journal of Business Economics and Finance* ISSN: 2146-7943.
- TUNALI BÖRKE, Çiğdem (2008). “Türkiye’de Cari İşlemler Açıklarının Sürdürülebilirliği” *Sosyal Bilimler Dergisi* 2008(1). 163-177.
- ÜMİT, Öznur (2011). “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Zaman Serileri Analizi ile Değerlendirilmesi: 1992-2010 Dönemi” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt.11 Sayı.3 135-148 2011.

AMBALAJIN SATIN ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Abdulahap BAYDAŞ¹, Mehmet Emin YAŞAR²

Geliş: 09.07.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.441913

Öz

Ambalajın satın alma davranışı üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan çalışmada öne çıkan bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir: ambalajın ürünü koruma özelliği, gıda ürünlerinin daha çok ambalajındaki bilgilere dikkat edilerek satın alındığı, ambalajın gıda ürünlerinde koruyucu özelliğinden dolayı güven verici özelliği ve ambalajın ürüne kimlik kazandırdığı ifadelerinin en önemli faktörler olarak belirlenmiştir.

Ambalajın satışı kolaylaştırdığı, sağlık açısından gıda ürünlerinin satışını artırdığı, ürün hakkında bilgi verdiği, çabuk bozulabilen ürünlerin ambalajlanması ürünün alımı için güven verdiği, çekici görünen ambalaj satışı kolaylaştırdığı, ambalajın ürünü farklılaştırdığı, ambalajın ürünü taşımada kolaylık sağladığı da diğer önemli olan hususlardır.

Ambalajda uyumlu yazı ve şekil halinde tasarlanmasının satışları artırdığı, ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu etkilediği, pahalı ve dayanıklı malzemenin yapılan gösterişli ambalaj ürününün de kaliteli olduğu imajını verdiği, ambalajda renk seçimi müşterilerin ürünle ilgili duygu ve düşüncelerini etkilediği ifadeleri ise satın almada etkili olmayan ifadelerdir.

1 Doç. Dr., Abdulahap BAYDAŞ, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, abaydas@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4471-3470>.

2 Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Solhan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, meyasar@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8137-294>.

Araştırma kapsamında yapılan t testinde, erkekler için ambalajın kadınlara göre daha fazla önem arz ettiği, evli olan katılımcıların bekârlara oranla daha yüksek düzeyde ambalajın tasarım ve rengine önem verdikleri de ortaya çıkmıştır.

Yapılan faktör analizinde çalışmanın 9 faktörden oluştuğu görülmüştür. Söz konusu faktörler; Albeni özelliği, Renk uyumu özelliği, Bilgilendirme özelliği, Cezp edici güvenilirlik özelliği, Hijyen ve kolay taşıyabilme özelliği, Açıklayıcılık ve farklılık özelliği, Tasarım özelliği, Pahalılık ve kalite özelliği ve Dikkat çekici tasarım özelliği ifadeleridir.

Anahtar Kelimeler: *Ambalaj, Satın alma davranışı, Ampirik bir çalışma.*

AN EMPIRICAL STUDY TO DETERMINE THE EFFECT OF PACKAGING ON PURCHASE BEHAVIOUR

Abstract

The findings of the study on the effect of packaging on purchasing can be summarized as follows: the packaging has a feature of protecting the products, food products are generally purchased by paying more attention to the information in the packaging, packaging reassures in food products due to its protective feature, and it creates an identity to the product.

It is also important that the packaging facilitate the sales, that it increases the sales of the food products under favor of health, packaging of the products, which are quickly deteriorated gives confidence for their purchasing, as well as packaging makes the products different and convenience for carrying.

Its under stood from the study that designing of the package with coherent writing forms or with proper colours increases the sales, that the product must be quality if it has a package made of expensive and durable materials, and that the right color choosing effects the decisions of the clients.

It is also revealed from the t-test conducted within the scope of the research that he packaging is more important for men than the women; especially themarriedparticipantsgaveimportancetothedesignandthecolouring of the packaging at a higher level than the singles.

It is seen from the factor analysis that the study consists of nine factors. The mentioned factors are attractiveness, colour harmony, informing, charming safety, hygiene and portability, explanatoriness, discrepancy, design, expensiveness and quality.

Keywords: *Packaging, Purchasing behaviour, An Empirical study.*

Giriş

Pazarlamada ürün farklılaştırmanın yollarından biri de ambalaj ve ambalajlamadır. Ambalajlama, hem ulusal hem de uluslararası piyasalarda işletmelerin rekabet gücünü arttırmada önemli bir araçtır (Luca ve Penco, 2006: 8). Ambalajın temel işlevi ürünü koruma olmakla birlikte, son zamanlarda ambalajlama önemli bir pazarlama aracı haline gelmiştir (Silayoi ve Speece, 2004: 607; Kotler and Armstrong, 2014; Ksenia, 2013: 5). Perakende satış merkezleri ve büyüklüklerindeki artış, kendin-seç al yönteminin yaygınlaşması, tüketicilerin gelir ve refah düzeyindeki artış, işletme ve marka için olumlu bir imaj oluşturma isteği ve yenilik yapma fırsatları ambalajlamanın pazarlama aracı olarak öneminin artmasında etkili olmuştur (Süer, 2014). Ambalajın ürünü koruması, kullanım ve taşımada kolaylık sağlaması, tüketicilere ürün ve üretici firma hakkında bilgi vermesi, tüketicilerin dikkatini çekmesi ve bilgilendirmesi nedeniyle tüketicilerin satın alma davranışına da etki etmektedir. Üründe doğru ve etkili bir ambalaj malzemesinin kullanılması, ürünün yapısına uygun, dış görünüşü ile dikkat çekiciliği tüketiciyi olumlu yönde etkilemektedir. Tüketicilerin ilgisini çekme, ürün veya hizmet satışını kolaylaştırma yönünden ambalajın etkisi oldukça yüksektir. Ambalaj tüketiciyi satın almaya yönlendirerek, ürün veya hizmetin satın alma kararı vermesi açısından önemli bir unsurdur. “Ambalajın üzerindeki renk, yazı, resim, grafik önemli iletişim araçlarıdır. Ambalajın tasarımı tüketici de ilgi uyandıracak şekilde yapılmalı, tüketicinin duygularına hitap edilerek, tüketici etiketi okumadan ya da ürünü görmeden, ürün için istek duyması sağlanmalıdır” (Alagöz ve Ekici, 2009; Düz, 2012).

Ambalajlama ilk zamanlarda, sadece üretim maliyetlerine eklenmiş ve üretimin bir parçası olarak ele alınmış, son zamanlarda ise ürün geliştirme aşamasından, tutundurma, dağıtım, fiyat, satış ve nihai tüketiciye kadar, ürünün her aşamasında devreye girdiğinden pazarlama sürecin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Dilber vd., 2012). Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına yönelik gıda ürünler üretilmiş olsa bile ambalajsız ürünlerin tüketilmesi hem sağlık hem de gıda hijyen açısından sıkıntı yaşatmakta, aynı zamanda yanlış ve kusurlu bir ambalaj seçim ise kalite kayıplarına yol açmaktadır (Gök, vd. 2017).

Türkiye’de tüketicilerin gıda ürünler satın alırken ambalajın etkisini ele alan çalışmalar bulunmaktadır (Albayrak, 2000; Cop, 2003; Okumuş vd. 2003; Gökalp, 2007; Alagöz ve Ekici, 2009; Dilber vd. 2012; Yıldız vd. 2012; Teke, 2014; Akpınar vd. 2015).

Gıda ürünlerinde ambalaj, sadece ürünü muhafaza eden ve bozulmasını önleyen bir faktör değil, tüketicilerin duygularına hitap ederek tüketicilerin satın alma kararlarında etkili olan bir kavramdır. Satış elemanı görevini yerine getiren ambalaj, tüketiciyle ilk temas kuran ve üreticinin tüketiciye ulaştırmak istediği mesajı ileten bir faaliyettir. Ambalaj, ürünün tutundurmasını ve konumlandırılmasını sağlayan

hayati bir pazarlama faaliyetidir. Ambalajlı gıdalardaki ambalajın fonksiyonlarının, tüketici satın alma davranışlarındaki etkisinin ürün çeşidine göre farklılaşmadığı gözlenmektedir. Tüketicilerin satın alma kararı vermelerinde gıdaların ambalajından en önemli beklentilerinin; ürünün korunması, kolaylık sağlaması, bilgi vermesi gibi somut yararlar olduğu tespit edilmiştir (Dilber; Dilber ve Karakaya; 2012).

Teknolojik gelişmeler sayesinde üretilen ürün ve hizmetlerin fonksiyonel özellikleri birbirine çok benzediğinden, işletmelerin ürün veya hizmetlerini rakip ürün veya hizmetlerinden ayırmaları için onları doğru bir şekilde konumlandırmaları gerekmektedir. Ambalaj özellikle gıdalarda firmaların ürününü rakiplerinden ayıran en etkili unsurdur. “Refah düzeyinin yükselmesi, sağlık şartlarına dikkat edilmesi, tüketici tatminin ön planda tutulması ve tüketici haklarının zorunlu hale gelmesi ile ambalaj daha da önemli hale gelmiştir. Özellikle tüketicilerin plansız alışverişlerinde ambalaj ürün tercihlerinde (Gökalp, 2007: 80) oldukça önemli bir unsurdur.

Bu çalışmanın amacı, ambalajın tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yöneliktir. Araştırma, Bingöl ilindeki tüketicilerin ambalajlı ürünler tercih etme nedenleri, ambalajlı ürünlerde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yöneliktir.

1. Ambalajın Tanımı ve Önemi

Ambalaj, ürünü dış etkilerden koruyan, içine konulan malları bir arada tutarak dağıtım ve pazarlama işlemlerini kolaylaştıran, tüketiciye içindeki ürün hakkında bilgi veren; metal, kâğıt, karton, cam, teneke, plastik ve tahtadan yapılan sargı ve kaplamalardan oluşmaktadır (Sedlacekova, 2017: 4). Ambalajlama ise; gıdaların dış etkilerden korunması üretimden tüketime kadar geçen sürede gıdaların niteliklerinin değişmemesini kısmen veya tamamen önleyen zevk ve şekil bakımından alıcının ilgisini çekebilme özelliği taşıyan, (Emiroğlu, 1985; Bener, 1995: 115) işletmenin ürün veya markasını rakiplerden ayıran (Kotler, 2000: 286; Underwood, 2003: 62) koruma işlemidir. Ambalaj tasarımında temel konu tüketiciyi anlamak ve tatmin etmektir (Senesi, 2006; Karedza ve Sikwila, 2017). Aynı zamanda farklı ve yeni bir ambalaj tasarımı, ürün algısını değiştirebilir ve yeni bir pazar pozisyonu da oluşturabilir (Rundh, 2005). Ambalaj tasarımının ana işlevi; tüketicinin bir ürünü denemesi, memnuniyeti ve tekrar satın alınması, dayanıksız tüketim ürün satın almayı çok fazla, dayanıklı tüketim ürünlerinin satın alınmasını da etkileyebilmesi özelliğine sahip olmasıdır (Oaya; Newman ve Ezie, 2017: 32).

Ambalajlama yeni ürün geliştirme aşamasından ve hedef pazarın ihtiyaçlarına göre tasarlanıp uyarlanmasından, üretim, koruma, depolama, taşıma, dağıtım, reklâm, satış ve nihai tüketiciye ulaşıncaya kadar, her aşamada devreye girdiğinden pazarlama sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Kısaca ambalaj, yalnızca içine

konulan ürünü koruyan bir tamamlayıcı araç değil, ürünün bir parçasıdır (Üçüncü, 2000:4).

Kotler (2003) ambalajın etkinliğinin hacim, şekil, renk, dizayn ve kullanılan malzemeye bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ambalaj ve ambalajlama üreticiden tüketiciye uzanan iletişim sürecinde son unsur olarak hayati bir öneme sahiptir (Meyers ve Lubnier, 2004: 55). Ambalaj, her ne kadar ürünün satışını etkileyen önemli bir faktör olsa da aynı zamanda maliyeti arttırıcı bir unsurdur (Prendergast ve Pitt, 1996).

Tüketiciler ürünü sadece fonksiyonel kullanımı için değil aynı zamanda sembolik anlamı için de satın almaktadır. Aynı zamanda ambalaj hem işletmenin ismini hem de markasını tüketicilere ulaştırmaktadır. Ambalajlama faaliyetinin aynı zamanda fiyatlama, reklam ve diğer pazarlama karması ile ilgili alınacak kararlarla da uyumlu olması gerekir (Kotler, 2001: 418).

2. Ambalaj Tipleri

Birincil Ambalaj (İç Ambalaj); bir ürün için sargı, kap, kutu vb. şeyleri üretme ve dizayn etmeyi gerektiren bir faaliyettir ve ambalaj bir ürünün birinci kabı veya sargısı olabilir (Kotler ve Armstrong, 2004: 286). Birincil ambalaj ürünü doğrudan içine aldığı için tüketici veya iç ambalajda denir. İç ambalajın tutundurma görevini layıkıyla yerine getirmesi için görünümünün çekici olması, tüketicilerin tüketim alışkanlığına ve gelir düzeyine uygun olması, ürün ile ilgili teknik ve diğer bilgileri vermeli ve saklama, taşıma ve kullanımının uygun olması gerekmektedir (Toyne ve Walters, 1993: 438).

İkincil Ambalaj (Dış Ambalaj); Dış ambalajın temel amacı paketlenmiş ürünün toplu taşınmasını sağlamak ve taşımada sırasında meydana gelebilecek dış etkenlerden korumaktır. İhracatta kullanılacak ambalajın uluslararası normlara ve hedef pazardaki yasal düzenlemelere uygun olmalıdır. Aksi halde ürün zarar görebilir, gideceği yere ulaşmayabilir veya gümrüklerden geri çevrilebilir (Usta, 2002: 63).

Ambalaj teknolojisi müşteri ihtiyaçlarının tatmin edilmesi doğrultusunda gelişim göstermektedir (Adebanjo, 2000). Ambalaj teknolojisindeki gelişmeler düşük maliyetli olacak, daha uzun raf ömrü ve maksimum gıda güvenliği ve hijyeni sağlayacak ve çevre dostu olacak şekilde gelişim göstermelidir (McIlveen, 1994: 28).

3. Ambalajın Fonksiyonları

Ambalajlamanın ana amacı ürünü korumak olmakla beraber şirketler tarafından pazarlama faaliyetlerini geliştirmek ve satışlarını arttırmak için bir araç olarak kullanılabilir (Zekiri ve Hasani, 2015: 232). Ambalaj, aynı marka ismi gibi ürünü rakip

ürünlerden ayırması, ürünün kullanılmasını kolaylaştırması, ürünü dış etkenlerden koruması (Pride ve Ferrel, 1987: 222) gibi bir çok özelliği içinde barındırmaktadır. Artık mallar arasındaki rekabet önemli ölçüde ambalajlar arasında sürmektedir. Ambalajın yerine getirmek durumunda olduğu asgari işlevler şunlardır (İslamoğlu, 1999: 345–346); koruma fonksiyonu(ambalajın üreticiden nihai müşteriye kadar uzanan yolda ışık, nem, ısı, hava, darbe gibi dış etkenlerden olumsuz yönde etkilenmesini(Oğuz, 1997: 22), bozulmasını ve kirlenmesini önlemesi (Tek, 1983: 13)), satış fonksiyonu (ambalajın tüketiciyi satın almaya yönlendirmesi (Nancarrow ve Wright, 1998: 111; Silayoi ve Speece, 2004)), kolaylık fonksiyonu, anlaşmazlıkları önleme fonksiyonu, iletişim fonksiyonu gibi fonksiyonlardır. Bu fonksiyonların dışında ambalajın aynı zamanda tüketicinin zihninde ürün imajını etkileme fonksiyonu ve. ambalajın büyüklüğünde yapılan değişikliklerle birlikte ürünün fiyatını ayarlama fonksiyonu da vardır (Boone ve Kurtz, 1998).

Tüketicilerin ürünü nasıl algıladıkları büyük ölçüde ambalajın iletişim unsurlarına bağlıdır. Eğer ambalaj yüksek kaliteli ise tüketiciler ürünün yüksek kaliteli olduğunu düşünür ancak ambalaj düşük kaliteli ise tüketiciler bu düşük kaliteyi ürünün kendisine atfeder. Ambalaj olumlu veya olumsuz düşünceleri tüketicilere iletmektedir (Lysanski, 1996).

Ambalajların temel işlevi, dağıtım zinciri içinde üreticiden depoya, perakendeye ve tüketiciye verimli ve güvenli biçimde aktarılmasına yardımcı olmaktır. Bununla birlikte ambalajın birçok temel fonksiyonu vardır;

4. Tüketicinin Satın Alma Davranışlarında Ambalajın Önemi

Pazarlama akademisyenlerinin birçoğu ambalajı; fiyat, ürün, dağıtım ve tutundurma ile birlikte pazarlamanın beşinci P'si olarak adlandırmaktadır. Dolayısıyla ambalajlama, pazarlama iletişiminde en değerli araçlardan biri haline gelmiş (Ahmed; Parmar ve Amin, 2014: 154; Chukwu ve Enudu, 2018: 709) ve pazarlama iletişim karmasına ait diğer elemanları önemli ölçüde etkilemiştir. Ambalajın pazarlama aracı olarak kullanımında kendin seç al yöntemi, tüketicilerin demografik özelliklerinde meydana gelen değişimler, tüketicilerin yaşam tarzının değişmesi, firma ve marka imajı gibi faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Özellikle süper ve hiper marketlerin sayısında meydana gelen artışlar nedeniyle, tüketiciler herhangi bir ürünü satın alırken satış elemanı ile değil ürünün ambalajı ile karşı karşıya gelmektedir.

Rekabetçi ortamında müşteriler süpermarketleri her ziyaretlerinde ürünlerin üzerindeki binlerce mesajla karşı karşıya kalırlar. Sessiz satış elemanı olarak değerlendirilen ambalaj bazen tüketici ürünü, ambalajını başka ürünlerin saklanmasında kullanmak amacıyla bile tercih edebilmektedir (Silayoi ve Speece, 2004: 607). Bradshaw ve Philips (1993), yaptıkları bir araştırmada, tüketicilerin satın alma dav-

ranışlarının % 51'ini plansız gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır (Underwood, Klein ve Burke, 2001: 403). Dolayısıyla satın alma noktasında tüketicilerin etkilenmesi oldukça önem arz etmekte ve bu görevi de ambalaj yerini getirmektedir.

Başarılı bir ambalajdan söz edebilmek için ambalaj tasarımında müşterinin merkez olarak alınması gerekmektedir. Müşterilerin demografik özellikleri, ihtiyaçları ve istekleri dikkate alınmalı, ambalaj ile müşteriye verilmek istenen mesaj ambalajın tasarlanması aşamasında belirlenmeli ve ambalajın etkin bir şekilde müşterinin ilgisini çekip çekmediği kontrol edilmelidir (Nancarrow ve Wright, 1998: 7). IGD'nin 2003 yılında yaptıkları çalışmada insanların zaman kısıtları nedeniyle gıda ürünleri ambalajındaki görsel elemanlara daha fazla dikkat ettiklerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla ambalaj tasarımında görsel özelliklere de gerekli önemin verilmesi gerekmektedir (Gökalp, 2007: 79-97).

Ayrıca iyi tasarlanmış bir ambalaj, satışı artırıcı etki de yaratır. Her yönüyle iyi tasarlanmış bir ambalaj, tüketicinin mamulü özellikle bir rekabet ortamında diğerlerinden ayrıt edebilmesi, tüketicieye “parasının karşılığını aldığı”nı göstermesi, tüketicide tekrar satın alma isteği uyandırması bakımlarından medya reklâmcılığına oranla daha fazla satış arttırıcı etki yaratır ve uzun vadeli satış stratejilerine daha fazla katkı sağlar (Baycılı, 1987: 13-14; Dilber; Dilber ve Karakaya; 2012).

Bir ürünün rekabet avantajı kazanması için ambalaj tasarımı aşağıdaki özelliklere sahip olmalıdır (Nancarrow ve Wright, 1998: 110); içinde ne olduğu hakkında bilgi, miktarı, raf ömrü ve hangi koşullarda saklanması gerektiği, iletişim için gerekli logo, şekil ve yazılar, marka bilgisi, kullanım talimatları ve optimum kullanım bilgileri. Bu bilgilere ek olarak ambalaj yasal gereklilikleri de yerine getirmelidir. Örneğin üründe kullanılan malzemelerin neler olduğu ve miktarının ne olduğu konusunda yasal düzenlemeler olabilir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Ambalajın satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Anket formu, literatür taraması sonucu elde edilen araştırmalardan Yaralanılarak hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan anket genel olarak iki bölümden oluşturulmuştur. Anketin birinci kısmında cevaplayıcıların demografik özelliklerine yönelik ifadeler, ikinci kısımda ise ambalaj ve ambalajın satın alma davranışını etkilemesi ile ilgili önermeler yer almıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan anket formunun birinci bölümü haricinde diğer kısımlarda soruların cevaplandırılmasında 5'li likert değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada likert ölçeği; 1: Kesinlikle katılıyorum, 2: Katılıyorum, 3: Fikrim yok, 4: Katılmıyorum ve 5: Kesinlikle katılmıyorum şeklinde tasarlanmıştır.

Araştırmada gerekli veriler nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile elde edilmiştir. Çalışmanın evrenini Bingöl İli oluştururken, örneklem grubu ise 98 katılımcıdan oluşmuştur. Veriler tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi ile elde edilmiştir. Kolayda örnekleme tekniğinde araştırmacı, çalışması için ihtiyaç duyduğu büyüklükteki örnekleme ulaşıncaya kadar en kolay ve ulaşılabilir deneklerden veri toplamaya çalışır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 236).

Elde edilen veriler SPSS paket programı yardımı ile değerlendirilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler öncelikle Cronbach's Alpha (0,872) güvenilirlik analizi uygulanmış ve analiz sonucunda çalışmanın yüksek derecede güvenilirliği ortaya konulmuştur. Daha sonra katılımcıların demografik göre dağılımı yüzde frekans yöntemi ile belirlenmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre ambalaj ile ilgili görüşlerinin farklılık gösterip göstermediğinin belirlenebilmesi için t testi ve ortalama değer yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 1. Araştırmanın profili

Cinsiyetiniz	Frekans	Oran	Medeni durum	Frekans	Oran
Kadın	49	50,0	Evli	25	25,5
Erkek	49	50,0	Bekar	73	74,5
Toplam	98	100,0	Toplam	98	100,0
Yaşınız	Frekans	Oran	Eğitim durumu	Frekans	Oran
15-23	59	60,2	İlköğretim	1	1,0
24-31	10	10,2	Ortaöğretim	24	24,5
32-41	6	6,1	Yüksek okul	2	2,0
42-50	13	13,3	Lisans	67	68,4
51 yaş ve üzeri	10	10,2	Yüksek lisans	4	4,1
Toplam	98	100,0	Toplam	98	100,0
Gelir seviyesi	Frekans	Oran	Meslek	Frekans	Oran
0-1500 TL	93	94,9	Öğrenci	62	63,3
2500-4000 TL	3	3,1	İşçi	3	3,1
4000 TL ve üzeri	2	2,0	Memur	8	8,2
Toplam	98	100,0	Ev hanımı	25	25,5
			Toplam	98	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi ankete katılanların cinsiyetleri birbirine eşit olup çoğunluğu bekârların katıldığı ve yaşlarının daha çok 15-23 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ankete katılanların daha çok gençlerden oluştuğu söylenebilir. Katılımcıların % 50 erkek, % 50 kadın, görüşülen kişilerin eğitim durumları incelendiğinde lisans mezunlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Görüşülen kişilerin unvanları incelendiğinde öğrencilerin % 63,3, işçilerin % 3,1, Memurların % 8,2 ve Ev hanımı % 25,3’tür. Katılımcıların gelirlerine bakıldığında 0-1500 tl arasında olanların oranının % 93 olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Ambalajın satın alma davranışı üzerindeki etkisi ile ilgili ifadelerin frekans dağılımları

		1	2	3	4	5	Toplam
Ambalaj ürünü farklılaştırır	Frekans	47	34	6	7	4	98
	Oran	48,0	34,7	6,1	7,1	4,1	100,0
Ambalaj ürüne kimlik kazandırır	Frekans	44	45	8		1	98
	Oran	44,9	45,9	8,2		1,0	100,0
Ambalaj satışı kolaylaştırır	Frekans	48	40	5	5		98
	Oran	49,0	40,8	5,1	5,1		100,0
Ambalajın kendisi de bir satıcıdır	Frekans	38	33	17	7	3	98
	Oran	38,8	33,7	17,3	7,1	3,1	100,0
Ambalaj ürünün fiyatını artırır	Frekans	35	37	19	5	2	98
	Oran	35,7	37,8	19,4	5,1	2,0	100,0
Ambalaj ürünü korur	Frekans	64	28	4	1	1	98
	Oran	65,3	28,6	4,1	1,0	1,0	100,0
Ambalaj ürün hakkında bilgi verir	Frekans	48	39	7	3	1	98
	Oran	49,0	39,8	7,1	3,1	1,0	100,0
Ambalaj ürünü kullanmada kolaylık sağlar	Frekans	39	39	15	3	2	98
	Oran	39,8	39,8	15,3	3,1	2,0	100,0
Ambalaj ürünü taşımada kolaylık sağlar	Frekans	42	39	14	2	1	98
	Oran	42,9	39,8	14,3	2,0	1,0	100,0
Çekici görünen ambalaj satışı kolaylaştırır	Frekans	54	29	4	8	3	98
	Oran	55,1	29,6	4,1	8,2	3,1	100,0
Ambalajda kullanılan ürün markası satın almayı teşvik eder	Frekans	47	39	3	6	3	98
	Oran	48,0	39,8	3,1	6,1	3,1	100,0
Ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu etkiler	Frekans	28	37	23	7	3	98
	Oran	28,6	37,8	23,5	7,1	3,1	100,0
Ambalajda renk seçimi müşterilerin ürünle ilgili duygu ve düşüncelerini etkiler	Frekans	16	40	25	13	4	98
	Oran	16,3	40,8	25,5	13,3	4,1	100,0
Uyumlu yazı ve biçimlerle dizayn edilmiş bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler	Frekans	23	50	9	10	6	98
	Oran	23,5	51,0	9,2	10,2	6,1	100,0
Uyumlu yazı ve şekil halinde tasarlanmış ambalaj satışları artırır	Frekans	21	46	15	10	6	98
	Oran	21,4	46,9	15,3	10,2	6,1	100,0
Ambalaj daha sağlıklı olduğu düşüncesiyle özellikle gıda ürünlerinin satışını artırır	Frekans	54	34	6	1	3	98
	Oran	55,1	34,7	6,1	1,0	3,1	100,0
Pahalı ve dayanıklı malzemeden yapılan gösterişli ambalaj ürünün de kaliteli olduğu imajını verir	Frekans	26	38	13	12	9	98
	Oran	26,5	38,8	13,3	12,2	9,2	100,0
Gıda ürünleri daha çok ambalajındaki bilgilere dikkat edilerek satın alınır	Frekans	66	24	5		3	98
	Oran	67,3	24,5	5,1		3,1	100,0

Ambalaj gıda ürünlerinde koruyucu olduğu için güven verir	Frekans	55	35	4	2	2	98
	Oran	56,1	35,7	4,1	2,0	2,0	100,0
İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürününün depolanma sırasında bozulmasına neden olur	Frekans	40	30	17	7	4	98
	Oran	40,8	30,6	17,3	7,1	4,1	100,0
İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürününün nakledilmesinde çeşitli zararlarla uğramasına neden olur	Frekans	27	43	24	2	2	98
	Oran	27,6	43,9	24,5	2,0	2,0	100,0
Ürün ambalajının taşınabilir olması satın almayı olumlu etkiler	Frekans	24	49	17	5	3	98
	Oran	24,5	50,0	17,3	5,1	3,1	100,0
Ambalaj grafiği tasarımında resim ürünle ilgili verilme isteneni çok çabuk açıklar	Frekans	34	41	16	5	2	98
	Oran	34,7	41,8	16,3	5,1	2,0	100,0
Ambalaj üzerindeki yazıların açık ve okunaklı olması şarttır	Frekans	55	27	10	4	2	98
	Oran	56,1	27,6	10,2	4,1	2,0	100,0
Aynı çeşit ürünlerden ambalajı dikkat çekici olan tercih edilir	Frekans	45	33	11	7	2	98
	Oran	45,9	33,7	11,2	7,1	2,0	100,0
Müşteri ambalaj üzerinde fiyatı gördüğü için satın alırken acaba param yetecek mi demez	Frekans	43	27	10	8	10	98
	Oran	43,9	27,6	10,2	8,2	10,2	100,0
Çabuk bozulabilen ürünlerin ambalajlanması ürünün alımı için güven verir	Frekans	59	28	4	3	4	98
	Oran	60,2	28,6	4,1	3,1	4,1	100,0

1) Kesinlikle katılıyorum, 2) katılıyorum, 3) fikrim yok, 4) katılmıyorum ve 5) kesinlikle katılmıyorum’u ifade etmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde “ambalaj ürünü korur (% 93,9)”, “gıda ürünleri daha çok ambalajındaki bilgilere dikkat edilerek satın alınır (% 91,8)”, “ambalaj gıda ürünlerinde koruyucu olduğu için güven verir (% 91,8)” ve “ambalaj ürüne kimlik kazandırır (% 90,8) ifadeleri en olumlu orana sahip olan ifadelerdir.

Ambalajın satın alma davranışına olan etkisi ile ilgili olumlu faktörler; “ambalaj satışı kolaylaştırır (% 89,8)”, “ambalaj daha sağlıklı olduğu düşüncesiyle özellikle gıda ürünlerinin satışını artırır (% 89,8)”, “ambalaj ürün hakkında bilgi verir (% 88,8)”, “çabuk bozulabilen ürünlerin ambalajlanması ürünün alımı için güven verir (% 88,8)”, “ambalajda kullanılan ürün markası satın almayı teşvik eder (% 87,8)”, “çekici görünen ambalaj satışı kolaylaştırır (% 84,7)”, “ambalaj üzerindeki yazıların açık ve okunaklı olması şarttır (% 83,7)”, “ambalaj ürünü farklılaştırır (% 82,7)”, “ambalaj ürünü taşımada kolaylık sağlar (% 82,7)” şeklinde sıralanabilir.

Ambalajın satın alma davranışına daha az olumlu etki eden faktörler; “ambalaj ürünü kullanmada kolaylık sağlar (% 79,6)”, “aynı çeşit ürünlerden ambalajı dikkat çekici olan tercih edilir (% 79,6)”, “ambalaj grafiği tasarımında resim ürünle ilgili verilme isteneni çok çabuk açıklar (% 76,5)”, “ürün ambalajının taşınabilir olması

satın almayı olumlu etkiler (% 74,5)”, “uyumlu yazı ve biçimlerle dizayn edilmiş bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler (% 74,5)”, “ambalaj ürünün fiyatını artırır (% 73,5)”, “ambalajın kendisi de bir satıcıdır (% 72,5)”, “iyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün depolanma sırasında bozulmasına neden olur (% 71,4)”, “iyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün nakledilmesinde çeşitli zararlara uğramasına neden olur (% 71,5)”, “müşteri ambalaj üzerinde fiyatı gördüğü için satın alırken acaba param yetecek mi demez (% 71,5)” şeklinde ifade edilebilir.

Satın almada önemli olmayan faktörler; “uyumlu yazı ve şekil halinde tasarlanmış ambalaj satışları artırır (% 68,3)”, “ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu etkiler (% 66,4)”, “pahalı ve dayanıklı malzemeden yapılan gösterişli ambalaj ürünün de kaliteli olduğu imajını verir (% 65,3)”, “ambalajda renk seçimi müşterilerin ürünle ilgili duygu ve düşüncelerini etkiler (% 57,1)” şeklinde sıralanabilir.

Araştırmaya İlişkin t-testi Analiz Sonuçları

Tablo 3. Cinsiyet değişkeni ile ambalajlı ürün arasındaki t-testi analizi sonucu

	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss	t	P
Ambalaj ürünün fiyatını artırır	Kadın	49	1.79	0.88	-2.11	0.037**
	Erkek	49	2.20	1.02		

Katılımcıların cinsiyet değişkenlerinin ‘ambalaj ürünün fiyatını artırır’ sorusu üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ilişkisiz örneklem için t testinde, erkeklerin puan ortalaması ile ($\bar{X} = 2.20$) kadınların puan ortalaması ($\bar{X} = 1.79$) arasında anlamlı bir fark olduğu $t(96) = -2.11$, $p < 0.05$ görülmüştür. Bu durumda erkekler için ambalajın kadınlara göre daha çok önem arz ettiği söylenebilir. Cinsiyet ile ilgili diğer değişkenlerde anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Tablo 4. Medeni Durum ile ambalajlı ürün arasındaki t-testi analizi sonuçları

	Medeni Durum	N	\bar{X}	ss	t	P
Ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu etkiler	Evli	25	2,56	1,15	2,15	0.03**
	Bekâr	73	2,05	0,95		
İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün nakledilmesinde çeşitli zararlara uğramasına neden olur	Evli	25	1,80	0,64	-2,73	0.007**
	Bekâr	73	2,16	0,94		

Ambalajlı ürünlerin medeni durum üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ölçmek amacıyla yapılan t-testinde medeni durumun renk ve ambalaj uyumunun

satış üzerindeki olumlu etkisine bakıldığında evli bireylerin puan ortalaması ile ($\bar{x} = 2.56$) bekâr bireylerin puan ortalaması ($\bar{x} = 2.05$) arasında anlamlı bir fark olduğu $t(96) = -2.15$, $p < 0.05$ görülmüştür. Böylelikle evlilerin, bekârlara oranla 'renk ve ambalaj uyumunun satış' işlemini daha çok kolaylaştırdığını düşündükleri ifade edilebilir. Araştırmaya göre düşünülmeden dizayn edilen bir ürünün taşıma ve yükleme esnasında farklı zararlara yol açacağını savunan evli bireylerin puan ortalaması ($\bar{x} = 1.80$), bekârların puan ortalaması ($\bar{x} = 2.16$) arasında anlamlı bir fark olduğu $t(96) = -2.73$, $p < 0.05$ görülmüştür. Bu verilere dayanarak bekârların düşünülmeden tasarlanan ürünlerin taşıma esnasında zarar göreceğini evlilere göre daha çok savundukları görülmüştür. Medeni durumla ilgili diğer değişkenlerde ambalajlı ürün hususunda anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Faktör Analizi

KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Testi		,759
Bartlett's Küresel Testi	Yaklaşık Ki-Kare	1128,907
	Serbestlik Derecesi	351
	Anlamlılık düzeyi.	,000

Faktör analizi yapılabilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin Testi değerinin 0,6'dan yüksek olması gerekmektedir. Araştırmada çıkan değer yaklaşık olarak 0,76'dır. Söz konusu değer araştırmada faktör analizi yapmak için yeterlidir. Aynı zamanda araştırmanın önem derecesi de ($p = 0,000$) anlamlı olarak çıkmıştır.

Tablo 5. Belirlenen Faktörlerin Özdeğer ve Varyans Açıklama Yüzdesi

Faktörler	Özdeğer	% Varyans açıklama	Kümülatif %
1	7.438	10,421	10,421
2	2.462	10,261	20,682
3	1.897	9,860	30,542
4	1.523	8,738	39,279
5	1.355	8,327	47,606
6	1.212	6,506	54,112
7	1.690	6,130	60,241
8	1.149	5,787	66,029
9	1.006	4,818	70,847

Tablo 3 de faktörlerin özdeğerleri ve varyansları verilmiştir. Yani ilk faktör toplam ölçeğin %10,421'ini ikinci faktör %10,261'ini açıklamaktadır. Diğer faktörler ise ölçeği açıklama oranlarına göre sırasıyla verilmiştir. 9 faktörün tamamı ölçeğin %70,847'sini açıklamaktadır.

Tablo 6. Ambalajın satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirleyen faktörler

1. Faktör: Albeni özelliği	Faktör Yükleri
Ambalaj ürüne kimlik kazandırır	,737
Ambalaj gıda ürünlerinde koruyucu olduğu için güven verir	,634
Ambalajın kendisi de bir satıcıdır	,606
Ambalaj ürün hakkında bilgi verir	,601
İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün nakledilmesinde çeşitli zararlara uğramasına neden olur	,597
Ambalajda kullanılan ürün markası satın almayı teşvik eder	,579
Ambalaj ürünü korur	,572
Ambalaj ürünü kullanmada kolaylık sağlar	,571
Ambalaj satışı kolaylaştırır	,526
2. Faktör: Renk uyumu özelliği	
Ambalajda renk seçimi müşterilerin ürünle ilgili duygu ve düşüncelerini etkiler	,579
Ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler	,550
3. Faktör: Bilgilendirme özelliği	
Gıda ürünleri daha çok ambalajındaki bilgilere dikkat edilerek satın alınır	,535
Uyumlu yazı ve biçimlerle dizayn edilen bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler	,480
4. Faktör: Cezp edici güvenilirlik özelliği	
Çabuk bozulabilen ürünlerin ambalajlanması ürünün alımı için güven verir	,590
Çekici görünen ambalaj satışı kolaylaştırır	,505
5. Faktör: Hijyen ve kolay taşıyabilme özelliği	
Ambalaj daha sağlıklı olduğu düşüncesiyle özellikle gıda ürünlerinin satışını artırır	,538
Ambalaj ürünü taşımada kolaylık sağlar	,520
6. Faktör: Açıklayıcılık ve farklılık özelliği	
Ambalaj üzerindeki yazıların açık ve okunaklı olması şarttır	,443
Ambalaj ürünü farklılaştırır	,434
7. Faktör: Tasarım özelliği	
İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün depolanma sırasında bozulmasına neden olur	,594
Ürün ambalajının taşınabilir olması satın almayı olumlu etkiler	,564
8. Faktör: Pahalılık ve kalite özelliği	
Ambalaj ürünün fiyatını artırır	,690
Pahalı ve dayanıklı malzemeden yapılan gösterişli ambalajlar ürünün de kaliteli olduğu imajını verir	,504
9. Faktör: Dikkat çekici tasarım özelliği	
Aynı çeşit ürünlerden ambalajı dikkat çekici olan tercih edilir	,592
Uyumlu yazı ve şekil halinde tasarlanmış ambalaj satışları artırır	,488

Faktör sayısı belirlendikten sonra bir değişken hangi faktör altında mutlak değer olarak büyük ağırlığa sahipse o değişken o faktör ile yakın ilişki içinde olduğu göz önünde bulundurularak orijinal değişkenlerin, bu 9 faktör üzerindeki yükleri Tablo 6’da sunulmuştur.

Yapılan faktör analizinde 9 faktörlü bir ölçek oluşmuştur. Elde edilen ölçekler sırasıyla Albeni Özelliği, Renk Uyumu Özelliği, Bilgilendirme Özelliği, Cezp Edici Güvenirlilik Özelliği, Hijyen ve Kolay Taşıyabilme Özelliği, Açıklayıcılık ve farklılık Özelliği, Tasarım Özelliği, Pahalılık ve Kalite Özelliği ve Dikkat Çekici Tasarım Özelliği olarak adlandırılmıştır.

Birinci faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak birinci faktör “**Albeni özelliği**” olarak adlandırılmıştır. Bütün faktörler içinde en yüksek varyansa sahip olan bu faktör dokuz (9) değişkenden meydana gelmektedir. Söz konusu değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0,737), “Ambalaj ürüne kimlik kazandırır” değişkeni iken, en küçük değere sahip (0,526), “Ambalaj satışı kolaylaştırır” değişkenidir.

İkinci faktördeki ifadeler göz önüne alındığında faktör “**Renk uyumu özelliği**” olarak belirlenmiştir. Bu faktör iki (2) değişkenden meydana gelmektedir. Bu değişkenler içinde faktör yükleri yönünden en yüksek değere sahip (0,579), “Ambalajda renk seçimi müşterilerin ürünle ilgili duygu ve düşüncelerini etkiler” değişkeni iken, en düşük değere sahip (0,550), “Ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler” değişkenidir.

Üçüncü faktör “**Bilgilendirme özelliği**” olarak belirlenmiştir. Bu faktör iki (2) değişkenden meydana gelmektedir. Üçüncü faktördeki yüksek değere sahip (0,535), “Gıda ürünleri daha çok ambalajındaki bilgilere dikkat edilerek satın alınır” değişkeni iken, en düşük değere sahip (0,480), “Uyumlu yazı ve biçimlerle dizayn edilmiş bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler” faktörüdür.

Dördüncü faktör “**Cezp edici güvenirlilik özelliği**” olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörde iki (2) değişkenden oluşmaktadır. Faktör değeri en yüksek olan (0,590), “Çabuk bozulabilen ürünlerin ambalajlanması ürünün alımı için güven verir” değişkeni iken, en düşük değer (0,505), “Çekici görünen ambalaj satışı kolaylaştırır” ifadeleridir.

Beşinci faktördeki ifadelere bakıldığında faktör “**Hijyen ve kolay taşıyabilme özelliği**” olarak adlandırılmıştır. Bu faktörde iki (2) değişkenden oluşmuştur. Bu faktördeki en yüksek değere sahip (0,538), “Ambalaj daha sağlıklı olduğu düşüncesiyle özellikle gıda ürünlerinin satışını artırır” değişkeni iken, en düşük değer ise (0,520), “Ambalaj ürünü taşımada kolaylık sağlar” değişkenidir.

Altıncı faktördeki değişkenler incelendiğinde faktör “**Açıklayıcılık ve farklılık özelliği**” olarak belirlenmiştir. Bu faktör iki (2) değişkenden meydana gelmekte-

dir. En yüksek değere sahip faktör (0,443), “Ambalaj üzerindeki yazıların açık ve okunaklı olması şarttır” değişkeni iken, en düşük değere sahip (0,434), “Ambalaj ürünü farklılaştırır” faktörüdür.

Yedinci faktör “**Tasarım özelliği**” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör iki (2) değişkenden oluşmuş olup en yüksek değere sahip (0,594), “İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün depolanma sırasında bozulmasına neden olur” değişkeni iken, en küçük değere sahip (0,564), “Ürün ambalajının taşınabilir olması satın almayı olumlu etkiler” ifadesidir.

Sekizinci faktör “**Pahalılık ve kalite özelliği**” olarak belirlenmiştir. Faktör iki (2) değişkenden meydana gelmektedir. En yüksek değere sahip değişken (0,690), “Ambalaj ürünün fiyatını artırır” ifadesi iken, en küçük değere sahip (0,504), “Pahalı ve dayanıklı malzemeden yapılan gösterişli ambalajlar ürünün de kaliteli olduğu imajını verir” değişkenidir.

Son olarak dokuzuncu faktör “**Dikkat çekici tasarım özelliği**” olarak belirlenmiştir. Bu faktör iki (2) değişkenden oluşmuştur. En yüksek değere sahip değişken (0,592), “Aynı çeşit ürünlerden ambalajı dikkat çekici olan tercih edilir” ifadesi iken, en düşük değere sahip (0,488), “Uyumlu yazı ve şekil halinde tasarlanmış ambalaj satışları artırır” ifadesidir.

Tablo 7. Ambalajın Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi Bileşenlerinin Matrisi

	Bileşen Yükleri								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ambalaj ürüne kimlik kazandırır	,737								
Ambalaj gıda ürünlerinde koruyucu olduğu için güven verir	,634								
Ambalajın kendisi de bir satıcıdır	,606								
Ambalaj ürün hakkında bilgi verir	,601								
İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün nakledilmesinde çeşitli zararlara uğramasına neden olur	,597								
Ambalajda kullanılan ürün markası satın almayı teşvik eder	,579								
Ambalaj ürünü korur	,572								
Ambalaj ürünü kullanmada kolaylık sağlar	,571								
Ambalaj satışı kolaylaştırır	,526								

Ambalajda renk seçimi müşterilerin ürünle ilgili duyu ve düşüncelerini etkiler	,579							
Ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler	,550							
Gıda ürünleri daha çok ambalajındaki bilgilere dikkat edilerek satın alınır		,535						
Uyumlu yazı ve biçimlerle dizayn edilmiş bir ambalaj satışı olumlu yönde etkiler		,480						
Çabuk bozulabilen ürünlerin ambalajlanması ürünün alımı için güven verir			,590					
Çekici görünen ambalaj satışı kolaylaştırır			,505					
Ambalaj daha sağlıklı olduğu düşüncesiyle özellikle gıda ürünlerinin satışını artırır				,538				
Ambalaj ürünü taşımada kolaylık sağlar				,520				
Ambalaj üzerindeki yazıların açık ve okunaklı olması şarttır					,443			
Ambalaj ürünü farklılaştırır					,434			
İyi düşünülmeden tasarlanan bir ambalaj ürünün depolanma sırasında bozulmasına neden olur						,594		
Ürün ambalajının taşınabilir olması satın almayı olumlu etkiler						,564		
Ambalaj ürünün fiyatını artırır							,690	
Pahalı ve dayanıklı malzemeden yapılan gösterişli ambalajlar ürünün de kaliteli olduğu imajını verir							,504	
Aynı çeşit ürünlerden ambalajı dikkat çekici olan tercih edilir								,592
Uyumlu yazı ve şekil halinde tasarlanmış ambalaj satışları artırır								,488
Extraction Method: Principal Component Analysis.								
a. 9 components extracted.								

Sonuç

Ürün ve hizmetlerin benzeştiği pazarlarda işletmeler ayırt edici özelliklerini markaları ve markalarını gösteren ambalajları ile ortaya koymaya çalışmaktadır. Tüketiciler de birbirine benzer ve yakın olan ürünler arasında seçim yaparken üründe dikkat çekiciliği ön plana getiren ürünleri tercih etmektedirler. Özellikle gıda ürünlerinde ve ambalajın ürünü koruduğu durumlarda ambalaj veya ambalajlama son derece önem arz etmektedir.

Araştırmada öne çıkan konular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Cevaplayıcıların cinsiyet dağılımının birbirine eşit olduğu, lisans mezunlarının çoğunlukta olduğu, genellikle öğrencilerden oluştuğu, gelir açısından düşük gelire daha çok sahip oldukları görülmektedir.

Ambalajın satın alma davranışı üzerindeki etkisi ile ilgili ifadelerin ağırlıklı olarak; ambalajın ürünü koruması, gıda ürünlerinin daha çok ambalajındaki bilgilere dikkat edilerek satın alındığı, ambalajın gıda ürünlerinde koruyucu özelliğinden dolayı güven verdiği ve ambalajın ürüne kimlik kazandırdığı ifadelerinin önem kazandığı söylenebilir.

Ayrıca; ambalajın satışı kolaylaştırdığı, sağlık açısından gıda ürünlerinin satışını artırdığı, ambalajın ürün hakkında bilgi verdiği, çabuk bozulabilen ürünlerin ambalajlanması ürünün alımı için güven verdiği, çekici görünen ambalaj satışı kolaylaştırdığı, ambalajın ürünü farklılaştırdığı, ambalajın ürünü taşımada kolaylık sağladığı da diğer önemli olan hususlardır.

Öte yandan, ambalajın satın almada etkili olmayan faktörleri; uyumlu yazı ve şekil halinde tasarlanmış ambalajın satışları artırdığı, ürünün yapısına uygun seçilen renklerle oluşturulmuş bir ambalaj satışı olumlu etkilediği, pahalı ve dayanıklı malzemeden yapılan gösterişli ambalaj ürünün de kaliteli olduğu imajını verdiği, ambalajda renk seçimi müşterilerin ürünle ilgili duygu ve düşüncelerini etkilediği şeklinde sıralanmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan t testinde, erkekler için ambalajın kadınlara göre daha fazla önem arz ettiği, evli olan katılımcıların bekarlara oranla daha yüksek düzeyde ambalajın tasarım ve rengine önem verdikleri de ortaya çıkmıştır.

Yapılan faktör analizinde 9 faktörlü bir ölçek oluşmuştur. Elde edilen ölçekler sırasıyla Albeni Özelliği, Renk Uyumu Özelliği, Bilgilendirme Özelliği, Cezp Edici Güvenirlik Özelliği, Hijyen ve Kolay Taşıyabilme Özelliği, Açıklayıcılık ve farklılık Özelliği, Tasarım Özelliği, Pahalılık ve Kalite Özelliği ve Dikkat Çekici Tasarım Özelliği olarak adlandırılmıştır.

KAYNAKLAR

- ADEBANJO, D. (2000). 'Identifying Problems in Forecasting Consumer Demand in Fast Moving Consumer Goods Sector', Benchmarking: An Int. J. Vol.7, 3.
- AHMED, R.R.; PARMAR, V. ve AMIN, M.A. (2014), "Impact of Product Packaging on Consumer's Buying Behavior", European Journal of Scientific Research, 120 (2): 145-157.
- AKPINAR, M.G., GÜL, M., ORAL A.A., AKAY, A.Ş. ve GÜLCAN, S. (2015). Meyve Suyu Ürünleri Satın Alma Tercihinde Ambalaj Faktörünün Değerlendirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 44 Sayı, Nisan 2015, 58-67.
- ALAGÖZ, S.B. ve Ekici, N. (2009). Ambalaja İlişkin Tutum ve Davranışlar: Karaman İli Araştırması, KMU İİBF Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 17, Aralık 2009, 84-94.
- ALBAYRAK, M. (2000). Ankara İlinde Gıda Maddeler Paketleme ve Etiketleme Bilgileri Hakkında Tüketicilerin Bilinç Düzeyinin Ölçülmesi, Gıda Maddeler Alım Yerler ve Ambalaj Tercihleri Üzerine Bir Çalışma, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara.
- BAYCILI, S. (1987). "Ambalajın Satış Arttırıcı Etkisi Reklamcılıktan Daha Üstündür", Ambalaj Dergisi, Sayı 1, Nisan. İstanbul, s. 13-14.
- BENER, Ö. (1995), Ambalajlı Gıda Maddeleri ve Tüketici Açısından Önemi, Standart, Mayıs.
- BOONE, L.ve KURTZ, D. (1998). Contemporary Marketing, The Dryden Press, Orlando, 9th Edition
- BRADSHAW, R. ve PHILLIPS, D. (1993): 'How Customers Actually Shop: Customer Interaction with the Point of Sale', The Journal of the Market Research Society, 35.
- CHUKWU, B.A. ve ENUDU, T.O. (2018), "The Impact of Product Packaging on Consumers' Purchasing Behavior in Benin Metropolis, Edo State, Nigeria" International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom Vol. VI, Issue. 4, ss. 708-725.
- COP, R. (2003). Tüketim Mallarının Ambalajının ve Etiket Bilgilerinin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkileri Bir Uygulama, Mevzuat Dergisi, Yıl: 6, Sayı 62, Şubat 2003, ISSN 1306-0767.
- DİLBER F.; DİLBER, A. ve KARAKAYA, M. (2012). Gıdalarda Ambalajın Önem ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkiler (Karaman İli Örneği), Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Sayı: 3, Mart-Nisan, 159-190.
- DÜZ, N. (2012), Ambalaj-Reklam İlişkisi ve Tasarım Eğitimindeki Yeri, Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi (BAED), Cilt: 3, Sayı:6, 2012, 19-52.
- EMİROĞLU, M. (1985). Türkiye'de Gıda Sanayinde Cam Ambalaj Semineri, İstanbul.
- GÖK, B.; SALKIN, M.; KENANOĞLU BEKTAŞ, Z. ve KINIKLI, F. (2017), Tüketicilerin Süt ve Süt Ürünleri Satın Alma Tercihinde Ambalajın Etkisi: İzmir İli Örneği, Tarım Ekonomisi Dergisi, 23 (2).
- GÖKALP, F. (2007), "Gıda Ürünleri Satın Alma Davranışında Ambalajın Rolü", Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review 7(1) 79-97.
- GÜRBÜZ, S. ve ŞAHİN, F. (2017), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, Seçkin Yayınevi, 4. Baskı, Yayın No: 134, ss. 131-236.
- İSLAMOĞLU, A.H. (1999). Pazarlama Yönetimi (Stratejik ve Global Yaklaşım), Beta Yayınları, İstanbul.

- KOTLER, P. (2001). Marketing Management, The Millennium Edition, Prentice hall, India.
- KOTLER, P. ve ARMSTRONG, G. (2004). Principles of Marketing, Prentice Hall, 10. Edition New Jersey.
- KOTLER, P. (2000). Pazarlama Yönetimi, Çev., Nejat Muallimoğlu, Beta Yayınları, İstanbul.
- KOTLER, P. ve ARMSTRONG, G. (2014). Principles of Marketing, Pearson International Edition.
- KSENIA, P. (2013) Packaging Design as a Marketing Tool and Desire to Purchase, Saimaa University of Applied Sciences Faculty of Business Administration, Lappeenranta Degree Programme in International Business Thesis.
- LYSONKI, S.; DURVASULA, S. ve ZOTOS Y. (1996). “Consumer Decision- Making Styles: A Multi-Country Investigation”, European Journal of Marketing, 30 (12).
- LUCA, P. ve PENCO, P. (2006), The Role of Packaging in Marketing Communication: an Explorative Study of the Italian Wine Business, 3rd International Wine Business Research Conference, Montpellier, 6-7-8 July.
- MCLLVEEN (1994). ‘Product Development and The Consumer: The Reality of Managing Creativity’, Nutrition & Food Science, 6.
- MEYERS, H.M. ve LUBNIER, M.J. (2004). Başarılı Ambalaj Başarılı Pazarlama, Çev., Zehra Üsdiken, Rota Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- NARCARROW, C., WRIGHT, L.T. (1998). ‘Gaining Competitive Advantage from Packaging and Labelling in Marketing Communications’, British Food Journal, 100 (2).
- OAYA, C.Z.T.; NEWMAN, O. ve EZIE, O. (2017), “Impact of Packaging on Consumer Buying Behavior in Nasarawa State”, International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR) Vol. 36, No 4, pp. 28-46.
- OĞUZ, S. (1997). Ürün, Etiket ve Ambalajın Kalite İmajı Üzerine Etkileri, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- OKUMUŞ, A.; YARAŞ E. ve Yeniçeri, T. (2003). “Tüketicilerin Ambalaja İlişkin Tutum ve Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma”, 8. Ulusal Pazarlama Kongresi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
- PRENDERGAST, G.ve PITT, L. (1996): ‘Packaging, Marketing, Logistics and the Environment: Are There Trade-offs?’, International Journal of Physical and Logistics Management; 26 (6).
- PRIDE, W.M. ve FERREL, O.C. (1987). Marketing, Basic Concept and Decisions, Fifth Edition.
- RUNDH. B. (2005), “The Multi-faceted Dimension of Packaging”, British Food Journal, Vol. 107, pp. 670-684.
- SEDLACEKOVA, Z. (2017), Food Packaging Materials Comparison of Materials Used for Packaging Purposes, Helsinki Metropolia University of Applied Sciences, International Business and Logistics Thesis.
- SENESI, D. (2006), “Role of Packaging on Consumer Buying Behavior”, Global Journal of Management and Business Research, Vol. 12, pp. 48-68.
- SILAYOI, P. ve SPEECE, M. (2004). ‘Packaging and Purchase Decisions, an Exploratory Study on the Impact of Involvement Level and Time Pressure’, British Food J. 106(8)

- SÜER, İ. (2014). Pazarlama İlkeler, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, Yayın No: 1005, ISBN: 978-605- 1363-906-1, Ankara, 550.
- TEK, Ö.B. (1983). Ambalajlama Yönetimi, D.E.Ü İ.İ.B.F. Yayınları.
- TEKE, B. (2014). Gıda Ürünler Ambalajının Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerine Etkisi (Ankara İli Mamak İlçesi Örneği), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 91.
- TOYNE, B. ve WALTERS, P.G.B. (1993). Global Marketing Management, Second Edition, Allyn and Bacon, USA
- UNDERWOOD, R. (2003). ‘The Communicative Power of Product Packaging: Creating Brand Identity via Lived and Mediated Experience’, J. of Marketing, 11(1).
- USTA, R. (2002). ‘Uluslararası Pazarlara Yönelik Fındık Mamullerinin Geliştirilmesinde Ambalajlama ve Markalama’, Pazarlama Dünyası, 2, Mart-Nisan.
- ÜÇÜNCÜ, M. (2000), Gıdaların Ambalajlanması, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- YILDIZ, Z.; YILMAZ, V.; KAŞKIR, F. ve BAŞ, M. (2012). Çok Değişkenli İstatistiklerle Tüketicilerin Sıvı Yağ Ambalaj Tercihlerine Göre Bölümlendirilmesi, DPUJSS Number 32, Vol 1, April 2012, 255-272.
- ZEKIRI, J. ve HASANI, V.V. (2015), “The Role and Impact of the Packaging Effect on Consumer Buying Behaviour”, ECOFORUM, Vol: 4, Special Issue: 1, ss. 232-240.

TÜRKİYE'DE MANEVİ DESTEK HİZMETLERİNİN KURUMSALLAŞMASI¹

Bedrettin KESGİN², Metin ERDEM³

Geliş: 23.05.2018 / Kabul: 11.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.426280

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de, kurumlarda uygulanan manevi destek hizmetlerini incelemektir. Bu kapsamda dört alan belirlenmiştir. Bunlar, aile ve sosyal politikalar, adalet, sağlık ve din hizmetlerinin yürütüldüğü alanlar şeklinde ele alınmıştır. Bu alanlarda, manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşma süreci ve kurumlarda uygulanan manevi destek hizmetleri ele alınmıştır. Ayrıca bu alanlarda, manevi destek hizmetlerinin tarihsel süreci de incelenmiştir. Yine, bu dört alanda manevi destek hizmetlerine yönelik neler yapıldığına dair cevaplar aranmıştır. Elde edilen veriler sonucunda, bu alanlarda hizmet veren kurumlarda manevi destek hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütüldüğü belirlenmiştir. Ayrıca, bu kurumlarda, 2000’li yılların başına kadar manevi destek hizmetlerinin din temelli yürütüldüğünü ancak bu tarihten sonra bu uygulamaların kısmen dinden arındırılıp manevi destek hizmet merkezli anlayış ile sürdürüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Kurumları, Maneviyat, Manevi Destek Hizmetleri, Kurumsallaşma

- 1 Bu çalışma 9-11 Mart 2018 yılları arasında Mardin’de gerçekleşen “1. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresinde” sunulmuştur.
- 2 Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, bedrettink@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9812-8966>.
- 3 Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, metin.erdem.21@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9192-6102>.

INSTITUTIONALIZATION OF SPIRITUAL SUPPORT SERVICES IN TURKEY

Abstract

The aim of this study is to investigate spiritual support services implemented in institutions that are related to social work. In this context, four institutions were determined to be investigated. These institutions are affiliated with family and social policy, justice services, health service and religion service. Institutionalisation of spiritual support services and what kind of spiritual support services are implemented in these institutions are examined. Historical process of spiritual support services in these institutions are handled. Moreover, what are being implemented relating spiritual support services are investigated. According to the results spiritual support services are performed by Religious Affairs Directorate. Furthermore, it was seen that until 2000’s spiritual support services were conducted on religion basis, after that date these services have partly been split from religion and implemented as spiritual support services.

Keywords: *Social Work, Social Work Institutions, Spirituality, Spiritual Support, Institutionalization*

Giriş

Günümüzde bireyin yaşadığı en büyük sorununun kendisine, topluma ve doğaya karşı yaşadığı “yabancılaşması” olduğu düşünülmektedir. Modern dünyada bireyin, hayata dair “anlam (mana)” ve “amaç” kaybetmesi bu sorunun temel kaynağını oluşturduğuna dair görüşler vardır. Bu nedenledir ki, Batı (Avrupa ve Amerika)’da son yarım yüzyıldır sosyal bilimlerde bu sorunun çözümüne yönelik arayışlar olduğu görülmektedir. Ayrıca Batı’da sorunun çözümünde tamamlayıcı olarak kişilerin manevi/metafizik duygularının tekrardan kazanması gerektiği üzerine çalışmalar yürütülmektedir.

Bu nedenle, 1950’li yıllardan itibaren, diğer sosyal bilimler alanı gibi sosyal hizmet disiplininde manevi destek hizmetlerinin önem kazandığı görülmektedir. Böylelikle bireyin “mana” ve “amaca” yönelik yaşadığı acı ve kaygı, kişiye anlam duygusu kazandırarak, bu sorunlar minimize edilmeye çalışılmaktadır.

Bu ihtiyacın doğmasının temel sebebi, sosyal hizmet disiplinin müracaatçıların manevi duygularından kaynaklanan sorunlara bir noktadan sonra cevap verememesidir. Çünkü modern bilim çoğu yerde bu sorunları patolojik bir rahatsızlık olarak gördüğünden dolayı vakayı doğru okuyamamaktadır. Bu yüzden manevi destek hizmetlerinin gerekliliğine dair gelişmeler yaşanmaktadır. (Needlemann vd., 2000;akt. Şirin, 2014: 55). Manevi destek hizmetleri, kişinin/hastanın manevi

duygusunu da ele alarak bireyi biyopsikososyol yönün yanında manevi yönünde de ele alınması gerekliliğini belirtmektedir. Bu yaklaşım biçimi de müracaatçıyı olumlu anlamda etkilemektedir.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, manevi destek hizmetleri bir dini destek hizmeti değildir. Manevi destek hizmetleri, dini konularda yaşanan sıkıntıları da içine alarak, birlikte daha kapsamlı çalışmalar yürütür (Wise, 1951: 12). Bu kapsam yaşama dair hayatın anlamını ve amacını kaybetmiş veya olumsuz anlamda etkilenmiş tüm bireylerle ilgilenmeyi konu edinmiştir. Bu doğrultuda manevi destek hizmetleri uygulayıcıları, bireylere parçacı bir şekilde yaklaşmayıp, onları bütüncül (holistik) bir şekilde ele almaktadır (Schlauch, 1985: 223). Yani bireyin psikososyal ve fiziksel boyutunun yanı sıra manevi boyutunu da kabul edip bu dört boyutta bireye yaklaşmaktadır. Manevi destek uygulayıcıları, müracaatçıları hiçbir şekilde yönlendirmeye değil, aksine onları etkilememeye çalışmaktadır. Sadece bireylere kendi gerçeklerini ve manevi dünyalarını keşfetme yönünde yardımcı olmakta ve bireylerde yaşanan kimlik sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Bu sorunu çözmeye çalışırken de bireylerin manevi ve dini inançlarından yararlandığı gibi sosyal hizmet, psikoloji, antropoloji gibi bilimlerinden de yararlanmaktadır (Lynch, 2002: 1).

Son yıllarda sosyal hizmet disiplininde maneviyat temelli bir çok çalışma (Seyyar, 2008; Çekin, 2014; Yeşilkayalı, 2016; Erdem ve Kesgin, 2017, Apak, 2017; Apak, 2018) üretilmiştir. Ancak bu çalışmalarda, sosyal hizmet perspektifiyle kurumlarda yapılan manevi destek hizmetleri incelenmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, sosyal hizmet kurumlarında, manevi destek hizmetleri boyutunun hangi boyutta olduğunu incelemek olmakla birlikte, manevi destek hizmetlerinin, sosyal hizmet meslek ve disipliniyle olan ilişkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Bunun yanında diğer amacı ise, manevi destek hizmetlerinin Türkiye’de ne tür süreçlerden geçtiğinin, tespit etmek ve alanda sunulan uygulamaları değerlendirmektir.

1. Aile ve Sosyal Politikalar Alanında Manevi Destek Hizmetleri

Korunmaya muhtaç çocuklarda, yaşlılarda ve diğer bireylerde özel durumlarından dolayı ortaya çıkan birçok psiko-sosyal sorun varlığını hissettirmektedir. Bu sorunların giderilmesi noktasında verilen temel bakım hizmetleri ve sosyal hizmet uygulamaları tek başına yeterli olmamaktadır (Bayraktar, 2007: 144). Buna ilave olarak her bireyin bazı manevi gereksinimleri vardır. Bunlar; hayatın anlamı, amacı, önemi gibi gereksinimlerdir. Bu doğrultuda hayatlarında kriz yaşayan fertlerde sevgi, güven, güvenlik, ölüm korkusu, güçlü olma, ait olma, kabul görme, saygı görme gibi manevi gereksinimlerin de ortaya çıkmasına neden

olmaktadır. Bu ihtiyaçlar tüm insanlar için temel ve özeldir. Bu gereksinimlerini karşılamak için insanlar ya insan-insan ilişkisi veya insan-yaratıcı ilişkisi kurarlar (Ergül ve Bayık, 2004: 37-38).

Bu sebeple bu başlık altında aile ve sosyal politikalar alanında uygulanan manevi destek hizmetleri tarihsel süreci ele alıp bunun yansırı bu alanda manevi destek hizmetlerine yönelik uygulamaları incelemektir.

1.1. Manevi Destek Hizmetleri Çerçevesinde Yapılan Düzenlemeler

- SHÇEK⁴ ve DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) arasında ilk kez 5 Aralık 1989 tarihinde Din Hizmetleri Daire Başkanlığının 12/1/232/1393 sayılı yazısı ile ilk uygulama başlamıştır. 27.07.1989 tarihinde de 12.1/166/857 sayı ile yayınlanan 74 no’lu genelgede il müftülüklerine ve SHÇEK’e bağlı kurum ve kuruluşlara bunu bildirmesiyle hayata geçmiştir (Kodaman, 2012: 205).

- 2007 yılında SHÇEK ve DİB arasında protokol yapılmıştır. 26.10.2011 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yeniden revize edilmiş ve DİB’in bu hizmetleri oluşturduğu Dini Rehberlik Daire Başkanlığı eliyle yürütülmüştür (Din Hizmetleri, 2016: 66).

- DİB ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu arasında 26.02.2007 tarihinde iş birliği protokolü imzalanmıştır (DİB, 2009: 283).

- Gençlik ve Spor Bakanlığı ve DİB arasında iş birliği protokolü imzalanmıştır (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016: 61).

- 2012 yılında il müftülükleri bünyesinde oluşturulan ve içlerinde Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü temsilcilerin de bulunduğu sosyal hizmet komisyonları kurulmuştur (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016: 66).

- 26 Haziran-5 Temmuz 2015 tarihleri arasında DİB ve diğer kamu kurumları arasında oluşturulan protokoller ile Çocuk Destek Merkezlerinde barınan çocuklara yönelik çalışmalar hazırlanmıştır (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016: 63).

- 26-27 Aralık 2015 tarihlerinde Gençlik ve Spor Bakanlığı ve DİB arasında iki günlük çalıştay yapılmıştır. Bu çalıştaydan sonra KYK yurtlarına sürekli bir personel görevlendirilmesine, gençlik merkezleri ve gençlik kamplarına başkanlığın personellerinin aktif katılımına karar verilmiştir (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016: 62).

4 SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) 2011 yılında yayımlanan 633 s - yılı Kanun Hükmünde Kararname ile ilga edilmiştir. Kanun ise Sosyal Hizmetler Kanunu ismini almıştır.

1.2. ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı)'ye Bağlı Kurumlarda Kalan Çocuklara Uygulanan Manevi Destek Hizmetleri

Manevi destek hizmetlerinin ve uygulamaların temeli ve gayesi, manevi destek hizmetleriyle yakından ilişkili olduğu için, sosyal hizmetler alanına giren ve manevi yönden risk altında kalan bireylerin ve grupların koruma altına alınması gerekmektedir. Yurtlarda, sevgi evlerinde, çocuk evlerinde, bakım merkezlerinde vb. kurumlarda yaşayan çocukların ve gençlerin ruhi sorunlara yakalanmasını önlemek veya bu sorunları yaşayanlara koruyucu manevi eğitim programları hazırlamak ve uygulamak gerekmektedir. Bu noktada DİB yapılan protokollerle personel görevlendirmesi yapmakta ve eğitim programları düzenlemektedir. Manevi destek hizmetleri, bütüncül bakım hizmetleri çerçevesinde çocukları özellikle de bakıma muhtaç engelli çocukları koruma altına almak, sosyal işlevsellik kazandırmak veya oluşturmak için onlara her türlü manevi rehberlik, yönlendirme, refakatçi, destekleyici, güçlendirici ve teselli edici gibi sosyal hizmetin temel işlevlerini hayata geçirerek, onların kalben huzurlu ve mutlu olmalarını sağlar (Bulut, 2008: 253).

DİB tarafından oluşturulan komisyonlar, ASPB'ye bağlı kurumlarda gerçekleştirdikleri faaliyetleri hem raporlaştırarak hem de Din Hizmetleri Bilgi Yönetim Sistemine işleyerek başkanlığa bunu bildirmektedir. Bu verilere bakıldığında 2014 yılında ASPB'ye bağlı sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında gerçekleştirilen 5061 olan faaliyet sayısı, 2015 yılında 4401 faaliyet olarak tespit edilmiştir. Sayı düşmüş olsa da verilen eğitimlerde ve faaliyetlerde manevi eğitimin niteliği iyileştirilmiş, bu sayede daha çok verim alındığı düşünülmektedir. Çünkü nicelikten verim almaktansa niteliğe odaklanmak manevi destek hizmetin bir gereği olarak düşünülmektedir. DİB manevi destek hizmeti noktasında 2015 yılında 1039 personeli sosyal hizmet kuruluşlarında görevlendirmiştir. Başkanlık bu yıl içerisinde kurumlarla yapılan protokoller çerçevesinde 2015 yılı Ramazan ayı münasebetiyle "Vakit İyilik Vakti-Bu Ramazan ve Her Zaman" teması çerçevesinde yetiştirme yurtlarında ve bakım merkezlerindeki çocukları eğitim kamplarına alıp onları burada konaklatmıştır (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016: 67).

1.3. Yaşlılara Yönelik Manevi Destek Uygulamaları

İnsanlar hayatının ilerleyen dönemlerinde bedensel rahatsızlıklar, hastalıklar zayıflıklarla karşılaşmakta sosyal ve duygusal olumsuzluklar yaşamaktadırlar. Yaşın ilerlemesiyle beraber fiziksel güç azalmakta ve ruhsal olarak çöküntüler ortaya çıkmaktadır. Bugüne kadar yapılan araştırmalar maneviyatın ve dinin hayatın ikinci yarısında kuvvetli bir güç olduğunu ortaya çıkarmıştır (Bayraktar, 2007: 145). Yaşlılığın getirdiği psikolojik problemler karşısında güçlü durmak ve emekli olduktan sonra boşalan zamanı doldurmak ve onu daha iyi kullanmak için dini inançlar, ibadetler yaşlı bireylerin hayatlarında önemli bir yere karşılık gelmektedir (Akgül, 2009: 46).

Huzurevlerinde yapılan her türlü manevi eğitim ve etkinlik ASPB ve DİB arasında yapılan protokoller doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle huzurevinde yapılacak bütün manevi eğitimler, uygulamalar, çalışmalar ASPB ile yapılan protokole dayanarak yapılmaktadır. Bu durum sadece ASPB bünyesinde olan huzurevleri için geçerlidir, diğer statülere sahip huzurevleri bu protokolden faydalanmamaktadır (Kodaman, 2012: 207).

Bunun yanında yaşlılar, akranlarıyla beraber vakit geçirebileceği, sığınabilecekleri yerler de aramaktadır. DİB bu doğrultuda iki farklı kategoride hizmet vermektedir: Birincisi hutbeler, vaazlar, konferanslar, broşürler, yazılı ve görsel yayınlar, kamu spotları ve reklamlarla büyüklerimizin değerini ve mertebesini topluma aktarmaktadır. Gerek yaşlı bireyin aile fertlerine gerekse tüm topluma “büyüklerine saygı göstermeyen, bizden değildir” hadis-i şerifi doğrultusunda hareket etmeleri için çalışmalar yapmaktadır ve bu konuda çaba göstermektedir. İkinci kategori ise huzurevlerinde kalan yaşlılara yönelik sürdürülen manevi destek hizmet çalışmalarıdır. Türkiye genelinde 55 ilde yirmi bin civarında yaşlı bu hizmetlerden faydalanmaktadır. Bu doğrultuda müftülüklerle beraber oluşturulan programlar kapsamında ziyaretler, sohbetler, rehberlik faaliyetleri, ibadetler, etkinlikler yapılmaktadır. Özellikle oruç aylarında iftar davetleri, önemli dini gün ve gecelerde manevi programlar, belirli süre aralığında huzurevleri ziyaretleri sürdürülmektedir (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016: 64-65). Bu hizmetler, yaşlıların sevgi, ilgi, moral, güven, inanç gibi manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yer tutmaktadır.

2. Adalet Hizmetleri Alanında Manevi Destek Hizmetleri

Adalette, manevi destek hizmetleri, cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülere yönelik hizmetleri kapsamaktadır. Bu başlık altında, cezaevinde sunulan manevi destek hizmetlerinin süreç, amaç ve uygulamaları ele alınmakta ve cezaevinde yapılan bu uygulamaların neler olduğu incelenmektedir.

2.1. Adalet Hizmetleri Alanında Manevi Destek Hizmetlerinin Süreci

Işık ve Demir (2012), cezaevlerinde manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşma sürecini dört dönem şeklinde ele almaktadırlar:

Birinci Dönem (1950-1983): Cezaevlerinde manevi destek çalışmaları 1960’lı yıllardan sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bu döneme kadar cezaevlerinde herhangi bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Ancak, 1960’lı yıllardan sonra ceza/cezaevine yönelik bakışın değişimiyle -bu değişim cezaevlerinin ceza/acı çekilen mekân olmaktan çıkıp ıslah/terbiye edilen yer şeklindedir- beraber bu alanda manevi destek çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmaları planlayan ve yürüten kurum Diyanet İşleri Başkanlığıdır (Seyyar, 2015: 73). Bu dönemde cezaevlerinde

bulunan hükümlü ve tutuklulara yönelik ilk adımlar atılmış ve müfredatlar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu süreç Adalet Bakanlığı ile DİB arasındaki işbirliğinin başlangıcı sayılabilir. Bu dönem içerisinde Adalet Bakanlığı, cezaevlerinde manevi destek ihtiyaçlarının önemine vurgu yaparak bu konuda nelerin yapılabileceğine dair bilgi talebinde bulunmuştur (Özdemir, 2002: 66). Bu taleple birlikte DİB, müftülüklere yolladığı genelge ile din adamlarına cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülerin manevi duygularına seslenebilen, onları hayata karşı umutlandırabilecek görevlilerin seçilmesini ve cezaevinde görevlendirmesini istemiştir (Bulut, 1999).

Bu görevlendirmelerle beraber cezaevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklulara yönelik manevi destek hizmetleri başlamıştır. Yapılan bu çalışmaların cezaevlerinde bulunan hükümlü ve tutukluların üzerinde olumlu sonuçlanmasıyla beraber DİB tarafından 09.02.1974 tarihinde cezaevlerine din adamları atanmıştır (Işık ve Demir, 2012: 30).

İkinci Dönem (1983-2001): Bu dönem Adalet Bakanlığı ve DİB arasında yapılan mutabakatlar dönemidir. Bu süreçte manevi destek hizmetlerine yeni tanımlamaların kazandırılması, cezaevlerinde söz konusu hizmetlerin kapsamını genişletmiştir. Manevi destek hizmetleri çerçevesinde daha önceki dönemlerde cezaevlerinde yapılan çalışmalar sadece din alanını kapsarken, din görevlilerinin görev tanımlamalarına getirilen yeni düzenlemelerle, hükümlü ve tutukluların manevi yönden güçlendirilmesi gerekliliği şeklinde kapsam genişletilmiştir (Adalet Bakanlığı, 1983). Bu hizmetleri sunmak için cezaevlerinde görevli personelin istihdamına 1983 yılında başlanmıştır. Bu istihdamla beraber tüm hükümlü ve tutuklulara manevi destek hizmetlerini ulaştırmak amaçlanmıştır (Bimer, 2017). Bu amaçla cezaevlerinde 214 din görevlisi kadrosu açılmıştır (Işık ve Demir, 2012: 32).

Üçüncü Dönem (2001-2011): 2000'li yılların başına kadar cezaevlerinde yapılan çalışmalar genellikle dini sohbet şeklinde yürütülmüştür. Ancak 2001 yılında cezaevleri manevi danışmanlık hizmeti anlayışında yaşanan değişikliklerle beraber, artık mahkûmların psikolojisini, sosyal durumunu ve manevi dünyasını ele alan çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır (Özdemir, 2002: 77). Bu amaç için bu alanda manevi destek çalışmalarını yürütecek uygulayıcıların sosyoloji ve psikoloji alanında beceriye sahip olmaları koşulu getirilmiştir (Özdemir, 2008: 46). Bunların devamında cezaevlerinde ise eğitici, psikolog ve sosyal çalışmacı kadrolarına istihdam yapılmıştır (Işık, 2010: 521).

Bu kapsamda en büyük değişiklik, cezaevlerinde manevi destek hizmetleri kapsamında yürütülen çalışmalarda müfredat değişikliği olmuştur. Bu değişikliklerle, 26.09.2002 tarihinde Din ve Ahlak Bilgisi müfredat programı yeniden oluşturulmuştur. Bu programda genel anlamda manevi desteğin amacı, kapsamı ve

kurumda bu desteği sunacak görevliler hakkında ayrıntılı bilgi yazıldığı görülmektedir.

Ayrıca 17.06.2015 tarihinde cezaevlerinde “Gözlem ve Sınıflandırma Merkezi” kurulmuştur. Bu sınıflandırma kapsamında psikolog, sosyal çalışmacı, öğretmen ve doktorun yanı sıra manevi destek uygulayıcıları olan din adamlarına da görev verilmiştir (Gözlem ve Sınıflandırma Merkez Yönetmenliği, Madde 17).

Dördüncü Dönem (2011 ve Sonrası): Adalet Bakanlığı ile DİB 10.02.2011 tarihinde “Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimini Sağlamaya Yönelik Protokol” ile yeni bir başlangıç yapmıştır. Bu protokol ile cezaevlerinde yürütülen manevi destek hizmetlerinin tanımlaması, amaçları ve gerekliliği üzerinde durulmuştur.

2.2. Adalet Hizmetleri Alanında Manevi Destek Hizmetlerinin Amacı

Cezaevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklulara yönelik yürütülen manevi destek hizmetlerinin genel amacı, yaşanan manevi yoksunluktan dolayı davranışlarda ortaya çıkan suç unsurlarını yok etmek veya minimize etmektir. Cezaevinde bulunan hükümlü ve tutukluların, cezaevi yaşamından sonra topluma uyumlu bir birey haline gelmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca hayatını idame etme noktasında manevi duygularını yükseltip hayata dair daha dirençli olması sağlanmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında yapılan protokollerde (Adalet Bakanlığı ve DİB protokol 2001 ve 2011) bu durum net bir şekilde belirtilmiştir;

1) Cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülerin manevi duygularını güçlendirerek hem yaptıkları hata veya hataların farkına vardırarak hem de tekrarlamamalarını sağlayarak topluma yeniden katılabilmelerini desteklemek,

2) Tutuklu ve hükümlülerin manevi duygularını güçlendirerek dini ve millî bir kimlik kazandırılmasını sağlamak,

3) Tutuklu ve hükümlülerin dini duygularını bir motivasyon aracı olarak kullanılmasıyla bireyin kendi içinde barışık bir kişiliğe sahip olmasını sağlamak,

4) İnsanın “eşref-i mahlûkat” olduğu konusunda bilinçlendirmek. Hükümlü ve tutuklunun kendisine, topluma, Tanrı’ya, ve diğer canlılara karşı bir sorumluluk hissetmesini sağlamak,

5) Manevi duyguların ihtiyacından ve gerekliliğinden bahsederek önemini belirtmek,

6) Tutuklu ve hükümlülerin yanlış din veya eksik din anlayışlarını düzelterek din konusunda doğru bilgilenmelerini sağlamak,

7) Hükümlü ve tutukluların istekleri doğrultusunda Kur’an-ı Kerim ve peygamberimizin örnek kişiliğini anlatmak.

Cezaevlerinde bulunan manevi destek uygulayıcıları tüm bu maddeler doğrultusunda tutuklu ve hükümlülere yönelik manevi destek hizmetlerini sunmaya çalışmaktadır. Bu uygulamalarla mahkûmların cezaevinde kaldığı süreç içinde rehabilite olmaları, topluma kazandırılmaları ve tekrardan yaşadığı sorunlarla karşılaşmamaları için çalışmalar yapılmaktadır.

2.3. Adalet Hizmetleri Alanında Manevi Destek Uygulamaları

Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 2001 ve 2011 yıllarında yapılan protokol gereği cezaevinde tutuklu ve hükümlülere genel anlamda şu uygulamaların yapılması kararlaştırılmıştır (Ustabaşı, 2015: 28-29):

- Din ve Ahlak Bilgisi
- Manevi Rehberlik
- Konferans etkinliği
- Kur'an-ı Kerim Öğretimi
- Dini Sohbetler

2.3.1. Din ve Ahlak Bilgisi

Cezaevlerinde din ve ahlak bilgisi dersi 1983 yılında yayımlanan genelge ile uygulanmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren 1991 yılına kadar tüm tutuklu ve hükümlülerin zorunlu bir şekilde aldığı bir ders olmakla beraber 1991 yılında bu zorunluluk ortadan kaldırılarak katılmaları isteğe bağlı olarak değiştirilmiştir (Işık ve Demir, 2012: 41).

Bu dersin uygulamaya konulmasındaki amaç, tutuklu ve hükümlülerin cezaevinde kalma sürecinde kişinin manevi duygularını besleyerek hayata tutunmasını sağlamaktır. Özellikle cezaevi sürecinde tutuklu ve hükümlüler kendilerinin “kader kurbanı” olduklarını düşünmektedirler. Bundan dolayı Tanrı ile olan ilişkilerinde bir sarsılma olduğu hissine fazla kapılmaktadırlar. Tanrı tarafından kendilerinin cezalandırıldıklarına inanmaktadırlar. Bu doğrultuda hayatta bir anlamın ve amacın olmadığına dair kendilerini inandırabilmektedirler. Oysa Türkiye gerçekliğinde olaya bakıldığında, toplumun büyük bir kesimi için manevi duygunun temel kaynağı Tanrı olgusudur. Bu temel kaynağı kaybedilmesi tutuklu ve hükümlülerin hayata karşı yükledikleri anlamlarını da kaybetmelerine yol açmaktadır.

Bu noktada din ve ahlak bilgisi derslerinin verilmesiyle, tutuklu ve hükümlülerde kaybedilen anlam duygusunun yeniden kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu denklemde bu dersin ilk etaptaki amacı tutuklu ve hükümlülerde doğru bir Tanrı ve din anlayışının oluşmasına yönelik faaliyetlerin yapılmasıdır. Ayrıca dinin ihtiyaç ve gerekliliği konusunda cezaevinde bulunan bireylerin ikna edilmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmalarla kişinin içinde bulunan motivasyon kaynağını veya aşkın gücü ortaya çıkarılarak, sorunlarla baş etmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Bu çalışmalardaki amaç, kişinin kendisini kirli ve cezalandırılan kişi olarak görmeyip değerli hissedilmesinin sağlanmasıdır. Birçok çalışmayla cezaevinde bulunan hükümlü ve tutukluların sahip olduğu sorunların çözüm noktasında dinin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Nitekim Karademir (1997: 342)’in 450 mahkûmla yaptığı çalışmanın sonucunda deneklerin %69’u bu ihtiyacın gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu ders ile hükümlü ve tutukluların kendilerini potansiyel suçlu olarak görmelerini engellemek ve cezaevi yaşamından sonra topluma uyumlu birer birey olmaları hedeflenmektedir.

2.3.2. Manevi Rehberlik

Cezaevlerinde bulunan vaizlerin önemli bir görevi tutuklu ve hükümlülere yönelik manevi rehberlik çalışmalarında bulunmalarıdır. Bu kapsamda manevi destek uygulayıcıları, tutuklu ve hükümlülerle organik bir ilişki kurarak sorunlarla baş etme noktasında onlara yardım etmektedirler. Bu noktada önemli olan, hükümlü ve tutuklulara kendi sorunlarıyla baş etmede güçlendirici bir yeti kazandırılmasıdır (Işık ve Demir, 2012: 53). Ayrıca tutuklu ve hükümlülerin sorunlarını dinleyerek onların duygusal sağaltımlarını sağlamak ve aşkın güçlerini tespit ederek -ki çoğunun aşkın gücü Tanrıdır denilebilir- motivasyonlarını diri tutulmak hedeflenmektedir.

Bunlarla birlikte cezaevlerinde bulunan manevi destek uygulayıcıları için kurum içinde koordinasyonun sağlanması oldukça mühim olduğu bilinmektedir. Uygulayıcıların kendini yetersiz hissettiği konularda, tutuklu ve hükümlülerin kurumda çalışan sosyal çalışmacı ve psikologa yönlendirilmesi, koordinasyonun önemli bir parçasıdır. Burada amaçlanan, cezaevinde bulunanların yararını düşünerek manevi destek hizmetlerinden optimum düzeyde fayda sağlanmasıdır. Çünkü uygulayıcıların, insanın sadece manevi boyutunun olmadığını, farklı boyutlarının da olduğunu göz önüne alarak ve onları diğer meslek elemanlarına yönlendirerek, hükümlü ve tutukluların kendini iyi hissetmesini sağlamaları gerekmektedir (Işık, 2010: 251).

Cezaevlerinde manevi rehberliğin kapsamı sadece dini konularla sınırlı olmamaktadır. Cezaevlerinde bulunanların kişisel, ailevi, kurumla ilgili vb. sorunlarını da kapsamadığı görülmektedir. Manevi destek uygulayıcılarının, hükümlü ve tutukluların hapisane sürecinde yaşadığı ve kimseye anlatamadığı problemlerini dinleyerek ve onlarla konuşarak, kişinin rahatlamasının sağlanacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda manevi destek hizmetleri gereği bu sorunların çözüm sürecinde uygulayıcı, tutuklu ve hükümlülerin dilini ve duygularını kullanarak sorunlarla baş etmede onlara yardımcı olmalıdır.

2.3.3. Konferans

Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığınca imzalanan protokol gereği, illerde bulunan müftülükler tarafından ayda en az bir kez tutuklu ve hükümlülere yönelik konferans yapılmasının gerekli (Adalet Bakanlığı ve DİB protokol 2001 ve 2011) olduğu belirtilmiştir.

Cezaevlerinde yapılan konferansların amacı, hükümlü ve tutukluların sosyalleşmesinin sağlanması ve cezaevi dışında bulunan hayatla iletişimlerinin koparılmasındadır. Konferansların konularına bakıldığında, konferansları cezaevi sürecinden sonraki oluşturulacak yaşamı kapsadığı görülmektedir.

2.3.4. Kur'an-ı Kerim'in Öğretilmesi

Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki protokol gereği cezaevlerinde Kur'an-ı Kerim'in okutulması ve öğrenilmesi isteğe bağlı iken, 2011 yılında protokolün güncelleştirilmesiyle cezaevlerinde Kur'an-ı Kerim'in öğrenilmesi, cezaevi vaizinin esas görevleri arasında sayılmıştır (Işık ve Demir, 2012: 47).

Cezaevlerinde Kur'an-ı Kerim'in okutulması ve öğrenilmesinin iki farklı boyutu vardır: Bunlardan biri dini diğeri ise psikolojik boyuttur.

Dini boyutu, cezaevlerinde bulunan kişilerin ibadetlerinde bir eksiklik veya engelle karşılaşmaması, dini ritüellerin devam ettirilmesi noktasında destek olma ve tüm bunlara teşvik etme ile beraber kişinin iyilik halini artırma durumu olarak ifade edilmektedir. Diğer bir boyut olan psikolojik boyut ise, hükümlü ve tutukluların aşkın güç/Tanrı ile iletişim kurması sebebiyle, kişilerde bir rahatlama ve teselli söz konusu olmaktadır. Bu durumla birlikte tutuklu ve hükümlülerin psikolojik anlamda kendini iyi hissetmesi sağlanmaktadır (Özdemir, 2002).

2.3.5. Dini Sohbetler

Bu uygulama ile cezaevlerinde bulunanların manevi duygularına hitap edilen bir ortamın oluşması hedeflenmektedir. Bu sohbetlerle tutuklu ve hükümlülere sevgi, merhamet, fedakârlık gibi duyguların farkına varmaları ve paylaşmayı öğretmek amaçlanmaktadır. Ayrıca bu sohbetler aracılığıyla bu değerlerin mutlu ve güvenli bir toplumun oluşmasındaki önemi öğretilmektedir (Peker, 1990).

Bu sohbetlerde amaçlanan bir diğer konu ise doğru bir "rol model" kazandırma durumudur. Bunun için de Peygamberimizle ilgili sohbetler, rol model olma konusunu teşkil eder. Sohbetlerde peygamberin örnek kişiliği ve hayatı anlatılarak rol model sorunu çözülmeye çalışılmaktadır. Özellikle peygamberin sorunlara ve zorluklara karşı tutum, davranış ve sabır vb. gibi durumlarını anlatarak tutuklu ve hükümlülerin cezaevinde yaşadığı problemlere karşı bir tavır sergilemeleri istenmektedir.

3. Sağlık Hizmetleri Alanında Manevi Destek Hizmetleri

Son çalışmalarda, manevi destek hizmetlerinin ruh sağlığına olumlu yönde etki ettiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla hastanelerde manevi destek hizmetleri sunulmaya başlanmıştır. Söz konusu durum, Türkiye için de geçerlidir. Bu başlık altında Türkiye’de hastanelerde sunulan manevi destek hizmetlerinin tarihsel süreci, amacı ve uygulamaları irdelemektedir.

3.1. Sağlık ve Manevi Destek İlişkisi

İnsan biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutları ile bütünlüğünü koruyan bir varlıktır. Birey iyi olma halini, bu bütünlüğün devamı nispetinde sağlayabilir. Şüphesiz sağlıklı olmak da bu iyi olma halinin devamı için gerekli bir durumdur. İnsan biyolojisi ya da psikolojisinde meydana gelen, istenmeyen, insanın sağlıklı olarak hayata devam etmesini kısıtlayan, vücudun işlevlerini yerine getirmesini engelleyen sebepler, hastalık olarak ifade edilebilmektedir. Hastalıkların iyileşme sürecinde tıbbi müdahalelerin ve çeşitli sosyal destek uygulamalarının yanı sıra farklı manevi destek uygulamaları da tedavi sürecini hızlandıran, hastanın tedaviye olumlu cevap vermesini sağlayan unsurlar olarak ifade edilebilmektedir (Kavas ve Kavas, 2014).

Araştırmacıların bu konuya yakın durmamasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden en önemlisi din ve maneviyat gibi kavramların pozitivist bilim perspektifinden bakıldığında bilimsel bilgi niteliğinin olmaması ve bu sebeple ölçmede sorunlar ile karşılaşılmasıdır (Miller ve Thoresen, 2003). Her ne kadar bilim felsefesi açısından tartışmalar sürse de maneviyat ve dini inanç gibi faktörlerin hastalık sürecince hastanın ruh halini değiştirdiği, intihar etme ve ölüm beklentisi gibi eğilimlerin azaldığı ve bu sürece uyum sağlamada belirleyici değişkenler olduğunu vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır (Rowe ve Allen, 2004; Pargament vd., 1998).

Sonuç olarak maneviyat ve dini inanç faktörleri, hastalık süreçlerinde bireyin faydalanabileceği bir baş etme aracı olarak ifade edilebilir (Baldacchino ve Drapper, 2001). Diğer yandan bireyin gereksinimlerine paralel olarak manevi ve dini figürlerin bir danışman ve rehber aracılığı ile planlanarak sunulması, sağlıklı sonuçların ortaya çıkmasında belirleyici bir role sahiptir (Tuncay, 2007: 18). Her ne kadar pozitivist bilim perspektifinde tartışmaların sürdüğü bilinse de, maneviyat ve dini inanç gibi olguların ölçülmesi zor nesnelere olduğu ve bu sebeple bilimsel bilgi olamayacağı gibi faktörlerin insan sağlığı için bir gereksinim olduğu ortak kabul olarak ifade edilebilir.

3.2. Sağlık Hizmetlerinde Manevi Destek ve Hasta İlişkisinin Hukuki Dayanakları

1 Ağustos 1998 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 23420 sayılı Hasta Afet ve Kriz Hallerinde Din Hizmetleri Hakları Yönetmeliği’nin 38. Maddesin-

de sağlık kurum ve kuruluşlarında herhangi bir görev aksamaksızın, hastaların hastalıklarla baş etmede motivasyonlarını güçlendirmek için manevi telkinlerde bulunmak için gerekli olan zaman ve mekân şartlarının göz önünde bulundurularak sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca yukarıda belirtilen maddede dini inancı bilinen ama kendisini ifade etme noktasında sorun yaşayan hastalara, manevi telkinde bulunmak için din adamlarının görevlendirilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 1998).

Madde 38: Sağlık kurum ve kuruluşlarının imkânları ölçüsünde hastalara dini vecibelerini serbestçe yerine getirebilmeleri için gereken tedbirler alınır. Kurum hizmetlerinde aksamalara sebebiyet verilmemek, başkalarını rahatsız etmemek ve personelce düzenlenip yürütülen tıbbi tedaviye hiçbir şekilde müdahalede bulunulmamak şartı ile hastalara dini telkinde bulunmak ve onları manevi yönden desteklemek üzere talepleri halinde, dini inançlarına uygun olan din görevlisi davet edilir (<http://sbu.saglik.gov.tr/hastahaklari/yonetmelik.htm>, 20.01.2017).

DİB tarafından yapılan “Dini Konularda Toplum Aydınlatma ile ilgili Başkanlık Görüşü” adlı çalışmada, din hizmetlerinin uygulama alanları Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tedicri bir şekilde genişletilip 1996 yılı 5063 sayılı Genelge ile bu alanlar belirlenmiştir (Altaş, 1999: 602). Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı dairesi 1996 yılında yayımlanan 5063 sayılı Genelge ile hastaneler hizmet alanı olarak görülmüş ve 1995 yılında “din ve moral hizmetleri” uygulaması başlamıştır (Başar, 2008: 621). Bu alanlar hastane, cezaevi ve çocuk işahlevleri olarak yeniden belirlenmiştir (I.Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, 1995: 62-64).

Sağlık Bakanlığı, sağlık kurumlarında manevi destek hizmetleri ile ilgili, ilk olarak 19/01/1995 tarihinde kendi teşkilatlarına yolladığı genelge ile bu uygulamayı başlattı. Bu uygulama ilk etapta “Va’z ve İrşat” olarak adlandırılmış, daha sonra ise bu isim “din ve moral hizmetleri” şeklinde değiştirilmiştir (Altaş, 1999: 605). Bu uygulama fazla sürmemiş, kısa süre içinde sonlandırılmıştır. Bu genelge kamuoyunda çokça tartışma konusu yapılmıştır. Özellikle uygulayıcıların imamlardan oluşması ve uygulamalarda Kur’an okunması, kader, kaza, sabretmek vb. kavramların olması “imamların hastalara Kur’an okuyacağı” algısına sebep olmuştur (Mollaoğlu, 2013: 34). Bu doğrultuda söz konusu genelgeyi Ankara Tabipler Odası Başkanı’nın Danıştay’a açtığı dava neticesinde, Danıştay 5. Dairesi 1996 yılında aldığı 1995/36 12 sayılı karar ile uygulamayı durdurmuştur. Bu karar nedeniyle Sağlık Bakanlığı 7/6/1996 tarihinde ve 9124 sayılı yazıyla söz konusu genelgeyi sonlandırmıştır (Altaş, 1999: 605).

3.3. Sağlık Hizmetlerinde Manevi Destek Hizmetinin Amacı

Beden ve ruh sağlığı ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda hastanelerde yapılan manevi destek hizmetlerinin, ki-

şinin yaşama dair “anlam ve amaç” sorunu gibi endişe, kaygı, hastalıklarla baş etme noktasında ve umutsuzluk gibi durumlarda hastanın hastalığa karşı cesaretli olması (Başar, 2008: 652-633; Ergül ve Bayık, 2004: 39) amaçlanmaktadır. Aynı doğrultuda; bu uygulama ile hastanede kalan hastaların, hastalıklardan kaynaklanan sorunlarının çözülmesi noktasında onlara yardım edilmesi amaçlanmaktadır.

Mollaoğlu’nun (2013:9-10) hastanelerde uygulanan manevi destek hizmetlerini eleştirmekte ve yapılan mevcut manevi destek uygulamalarının, “manevi destek hizmeti” ile ilgisi olmadığına yöneliktir. Türkiye’de mevcut uygulamayı yürüten din adamlarının görevleri hastaları motive edip güçlendirmekten çok, defin işlemleri, ölünün yıkanması, kefenlenmesi vb. ölüm sonrası dini inanç gereği neler yapılacağı yönündedir. Ciddi bir anlamda manevi destek hizmetini sunmak istiyorsak iki noktada dikkatli olunması gerekmektedir;

a) Hayata dair “anlam ve amaç” sorunu yaşayan hastalara yardımcı olmak ve bu konuda onları teşvik etmek,

b) Manevi rahatsızlığa sebebiyet veren kaygıların ve endişelerin ortaya çıkış nedenlerini belirleyip, sorunu çözüme noktasında hastalara güven vermek (Başar, 2008: 632-633).

Tüm bu bilgiler doğrultusunda, hastanede yapılan manevi destek personeli; 1) hastalığın sorunları ve kaynağı ile birlikte güçlü yanlarını tespit eden; 2) öncelikli olarak hastayı kendi motivasyon kaynaklarının farkına vardırarak ve hastayı kanalize edebilen; 3) uygulayıcılar tüm uygulama aşamalarını hastaların isteği doğrultusunda yapan; 4) hastanın değerlerini, kültürünü bilen; 5) ona saygı duyan (Hutchison, 1997) şeklinde tanımlanabilir.

3.4. Sağlık Hizmetlerinde Manevi Destek Hizmetlerinin Çalışmaları

Türkiye’de hastanelerde yapılan manevi destek hizmetleri çalışmalarını genel anlamda iki dönemsel sürece ayırabiliriz. I. dönem, 1994-1996 yılları; II. dönem ise 2015 yılı ve sonraki yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemsel ayırımın temel sebebi 2015 yılında yaşanan paradigma değişimidir. Birinci dönemde hastanelerde yapılan manevi destek hizmetleri tamamen dini referans alınarak yapılan çalışmalardır. Bu dönemdeki hizmetler vaaz ve irşat, hastane ziyaretleri, din ve moral hizmetleri şeklinde yapılmıyordu. Ama 2015 yılında metodolojik ve yapısal anlamda değişen paradigma ile hastanelerde yapılan çalışmalarda dinden daha kapsamlı olan “manevi” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda hastanelerde manevi destek, danışmanlık ve rehberlik, moral ve motivasyon çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Koç, 2016: 335-342).

Şekil 1. Hastanelerde Yapılan Manevi Destek Hizmetlerin Gelişimindeki Paradigma Değişim Süreci

I. Dönem Çalışmaları (1994-1996)	Paradigma Değişimi	II. Dönem Çalışmaları (2015-...)
<ul style="list-style-type: none">• Taşiyıcı kavramlar:• Hastanelerde yürütülecek vaaz ve irşat• Hastane ziyaretleri• Din ve moral hizmetleri	<ul style="list-style-type: none">• Metodolojik & Yapısal• (İçerik, eğitim, temsil gücü, kavramsallaştırma vs)	<ul style="list-style-type: none">• Taşiyıcı Kavramlar• Manevi Destek• Dini/Manevi konularda danışmanlık ve rehberlik• Moral ve motivasyon

Kaynak: (Koç, 2016: 338)

Türkiye’de manevi destek hizmetlerine DİB tarafından hastalara uygulanan çalışmalarla ilgili konuya dikkat çekilmek istenmiştir. Bunun temel nedeni modern dünyada insanların hayat standartlarının ve ömrünün uzaması ile yaşlılık sorunu, kaygı ve sağlık problemlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu noktada DİB bu konuyla özel olarak ilgilenmiştir. DİB bu konuya yönelik ilk etapta vaazlarda sağlık konusunu işlemeye başlamıştır. 2013 yılında diyanetin yaptığı 17.826 vaazda sağlık konusu işlenmiştir. Bu vaazlar şöyle tasniflenmiştir: Sağlık 6020, Sigara/Alkol/ Uyuşturucu 3384, Temizlik 3033, Çevre Temizliği, Kan ve Organ Bağışı konusu hakkında ise 1405 vaaz işlenmiştir (Din Hizmetleri Raporu, 2013: 23-24)

Türkiye’de yaşanan çocuk istismar olaylarına karşı Sağlık Bakanlığı hastanelerde “Çocuk İzleme Merkezi” kurulmasını öngörmüştür. Bu kurumun kurulmasındaki temel amaç, bu tür olaylara karşı müdahalenin tek bir elde toplanmasıdır. DİB buna yönelik 2011 yılında Ankara’da pilot uygulama kapsamında 3276 din görevlisine eğitim vermiştir. Pilot uygulama sonrasında 13 ilde 2013’de günlük seminerler verip kitleyi bilgilendirmeye başlamıştır (Din Hizmetleri Raporu, 2013: 120).

2014 yılında DİB manevi destek hizmetlerini araştırmak için yurtdışına göndermek üzere bir heyet belirlemiştir. Bu heyet ABD, İngiltere, Hollanda, Almanya ve Ürdün’deki çalışmaları inceledikten sonra, Türkiye’de manevi destek hizmetlerine ihtiyaç olduğundan bahsetmiştir. Bu doğrultuda Sağlık Bakanlığı yetkililerince iletişime geçilip belirli aralıklarla toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılar sonucunda DİB ve Sağlık Bakanlığı manevi destek hizmeti sunmak amacıyla mutabakata varmıştır (Din Hizmetleri Raporu, 2014: 30)

Hastanelerde manevi destek hizmetleri için 7 Ocak 2015 tarihi bir dönüm noktasıdır. Bu süreçle beraber hastanelerde yapılan çalışmalarda dini çalışmaların kapsamda bulunduğu; ancak merkezde manevi çalışmaların bulunduğu yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreç ile beraber Diyanet İşleri Başkanlığı manevi destek uygulayıcıları kapsamında Türkiye genelinde din psikolojisi, din eğitimi, din sosyolojisi, dini danışmanlık ve rehberlik alanlarında yüksek lisans veya doktora yapmış olan 1557 müftülük personeli tespit etmiştir. 27 Temmuz-18 Aralık tarihleri arasında uygulayıcılar hasta, hasta yakını ve hastane personeli olmak üzere 6045 kişiyle görüşmüştür (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 74). Sağlık Bakanlığı ve DİB bu tarihler arasında “Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü” imzalamıştır. Bu protokolün ilk maddesi ile işbirliğinin genel gayesi belirtilmiştir:

“Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığına bağlı hastane, kurum ve kuruluşlarda talep eden hastalara, hasta yakınlarına ve personeline, içinde buldukları şartlar göz önünde bulundurularak hastaların iyileşmelerine katkıda bulunmak amacıyla moral, motivasyon ve manevi destek sağlamaktır” (Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü, Madde:1, 2015).

Bu protokol ile beraber Sağlık Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve farklı üniversitelerden katılan akademisyenlerle “Hastanelerde Manevi Destek Çalıştayı” düzenlenmiştir (Özkan, 2017: 63). Bu çalıştay üç oturum şeklinde gerçekleştirilmiştir. Birinci oturumda; “Görev Tanımı; Kapsam ve Hedefler, Manevi Destek İlkeleri ve Dil Üslup”, ikinci oturumda; “Manevi Destek Eğitim Programı”, alt başlıklar ise “Eğitim Süresi ve Süreci, Eğitimin İçeriği, Eğitimin Kapsamı, Eğitim Materyalleri ve Eğitim Konuları”, üçüncü oturumda ise; hastanenin genel yapısı, işleri vb. konular çalıştay süreci boyunca yetkililer tarafından değerlendirip tartışılmıştır (Han, 2016: 100).

Çalıştayda alınan kararlar sonrasında ilk olarak, 81 ilin il müftülüklerine manevi destek hizmeti yapacak kişilerin tespit edilmesi istenmiştir. Sonrasında bu uygulamayı yürütebilecek 6 il (İstanbul, Ankara, Kayseri, Erzurum, Samsun, Ordu) belirlenmiştir. Bu illerden 20 kişi seçilmiştir. Sağlık Bakanlığı ve DİB tarafından belirlenen kişilere 200 saat “Manevi Destek Eğitimi” verilmiştir. Eğitim sonrası ise uygulayıcılar 27 Temmuz-26 Ekim 2015 tarihleri arasında haftanın 4 günü olmak üzere; İstanbul Başakşehir Devlet Hastanesi, İstanbul Ümraniye Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul Bakırköy Sadi Konuk Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara Etimesgut Devlet Hastanesi, Ankara Ulus Devlet Hastanesi, Ordu Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ordu Ünye Devlet Hastanesi, Erzurum Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Samsun Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde göreve başlamıştır.

Üç aylık pilot uygulamanın bitimiyle, Sağlık Bakanlığı ve DİB, 27 Ekim 2015 tarihinde manevi destek hizmetleri uygulamasında görev alan kişilerle, uygulama esnasında yaşanan güçlü ve zayıf yönleri ele almak için “Sağlık Tesislerinde Manevi Destek Hizmetleri Pilot Uygulama Değerlendirme Toplantısı” gerçekleştirmiştir. Bu toplantı sonucunda görevliler 6 ay süreyle (28 Ekim 2015-27 Nisan 2016) tekrardan görevlendirilmiştir. Bunun yanında 22-24 Aralık 2015 yılında “Sağlık Tesislerinde Manevi Destek Hizmetleri Çalıştayı” yapılmasına karar verilmiştir.

22-24 Aralık 2015 tarihinde yapılan bu çalıştayda Sağlık Bakanlığı ile DİB yetkilileri ve manevi destek hizmetleri alanında çalışan akademisyenler katılmıştır. Çalıştaya katılanlara manevi destek hizmetlerinde çalışan görevliler, kurum ve uygulama hakkında genel sunum yapmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda çalıştay kurulu, her iki kurumda da “manevi destek hizmet sunum kitabı”, “manevi destek yeni eğitim müfredatı”, “broşür ve bilgi formları” ve “değerlendirme ve anket formları” hazırlaması hususunda karar vermiştir.

27 Nisan 2016 tarihine kadar planlanan pilot uygulama altı ay süreyle tekrar uygulamaya konulmuştur. Bu sürenin bitiminde ise tekrardan bir altı ay uzatılmıştır. Ayrıca Sağlık Bakanlığı ve DİB bu uygulamanın kapsamını genişletmek amacıyla manevi destek hizmet uygulamasını sekiz ili daha pilot il kapsamına almakla beraber 13 manevi destek uygulayıcısına ek olarak 76 personeli daha manevi destek eğitim programlarına dâhil edilmiştir.

Bu uygulama kapsamında manevi destek hizmetlerini sunanlar, tezli/tezsiz yüksek lisans veya doktora yapan ya da DİB personellerinden seçilip, DİB ve Sağlık Bakanlığının belirlediği akademisyenlerin düzenlediği “Hastanede Manevi Destek Eğitim Programı”nda eğitim alanlar arasından seçilmektedir.

3.5. Sağlık Hizmetlerinde Manevi Destek Hizmet Eğitiminde Okutulan Dersler

Hastanelerde yürütülen manevi destek hizmetleri için uygulayıcılara verilen eğitimlere bakıldığında çok düzeyli bir eğitimin verilmiştir. Bu anlamda verilen dersleri Dini Eğitim, Manevi Eğitim ve Müspet Eğitim şeklinde tasnif edilmesi mümkün olmaktadır. Bunlar;

Dini Eğitim:

Anlam Kazanma Sürecinde Rol Oynayan Psiko-Sosyal Süreçler ve Din, Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim Yöntemleri, Din Hizmetlerinde İletişim ve Önemi, Dini Baş etme, Dini Danışma ve Rehberlik Yaklaşımları, Dini Danışmanın Mesleki ve Kişisel Özellikleri, Dini Danışmanlığın Dini ve Kültürel Zemi- ni, Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri, Dini Danışmanlık Teorileri, Hadislerle Tıbbu'n-Nebevi ve Önemi, Hastanede Dini Hayat, Hastanede Dini İletişim ve

Yöntemleri, İslam’da Hastalık ve Sağlık Kavramları, İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler, Namaz Özelinde İbadetlerin Biyo-Psiko-Sosyal Etkileri, Ruh Sağlığı ve Din, Tıp ve Din İlişkisi, Başa Çıkma ve Dini Başa Çıkma Becerileri, Bir Din Öğrenimi Olarak Dini Danışmanlık ve Rehberlik, Hastalıklara Maruz Kalan Peygamberler ve Sahabeler

Manevi Eğitim:

Bakıma Muhtaç Bireylere Yönelik Manevi Destek, Değerler Eğitimi (Sabır ve Başa Çıkma), Değerler Psikolojisi (Merhamet ve Şefkat), Manevi Bakımda Etkili İletişim, Manevi Bakımdan Sosyal Hizmetler, Manevi Danışmanlık İlkeleri ve Önemi, Manevi Danışmanlık Teknikleri, Tıbbi Sosyal Hizmetlerde Manevi Destek, Manevi Bakım, Hasta Yakınlarının Hastaya Yönelik Manevi Desteği, Hasta ve yakınlarına Manevi Destek ve Bakım Konsepti, Dünya’da ve Türkiye’de Manevi Bakım Hukuku, Hastanelerde Manevi Bakım Modeli ve Uygulaması, Hastanelerde Manevi Bakımın Önemi, Hayat, İnsan, Anlam Arayışı ve Modern İnsanın Anlamsızlık Sorunu, Logoterapide Anlam, Anlam Kazanma Süreçleri ve Din

Müspet Eğitim:

İletişim Süreç ve Teknikleri, Görüşme Teknikleri, Kriz Durumlarında Danışmanlık, Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri, Rehberlik ve Danışmanlığın Sosyolojik Temelleri, Sağlık Hukuku, Sosyal Hizmet Mesleği, Temel Sağlık Bilgisi / Sağlık ve Hastalık Terminolojisi, Fizyoloji ve Psikolojiye Giriş, Geriatri / Engelli / Kronik Hastası ve Ailesinin, Hasta Hakları (Mahremiyet, Bilgi Güvenliği ve Gizliliği vb.), Hastane Organizasyon Yapısı ve İşleyişi, Beden Dili, Danışma Kuramları,

4. Din Hizmetleri Alanında Manevi Destek Hizmetleri

Din hizmetlerinde sunulan manevi destek hizmetleri, Aile ve Dini rehberlik bürosu tarafından yapılmaktadır. Bu kurumun birincil amacı, ailenin bütünlüğünü sağlamaya yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu başlıkta, dini ve rehberlik bürosunda manevi destek hizmetlerinin, süreci ve sunulan manevi destek uygulamaları incelenmiştir.

4.1. Din Hizmetlerinde Manevi Destek Hizmetlerinin Süreci

2003 yılında DİB bünyesinde açılan Aile ve Dini Rehberlik Büroları, tüm halk tabanına ulaşmayı öncelikli hedef olarak amaçlamıştır. Halk nezdinde itibar görmüş din görevlileri vasıtasıyla, halk ile yakın ilişki içinde bulunulması hedeflenmiştir. Bu sayede Aile ve Dini Rehberlik Büroları bir danışma merkezi olarak tanımlanmışlardır ve hedef kitlenin din ile ilgili boyutlarını çözüme kavuşturmayı öngörmüştür. Hukuk, sağlık, sosyal güvenlik gibi boyutlarda ise gerekli kurum-

lara yönlendirmek ve bu bağlamda bireyin içinde bulunduğu dezavantajlı durumdan onu kurtarmak amaçlanmıştır.

DİB il müftülükleri bünyesinde 633 sayılı Kanun'a uygun bir şekilde dini rehberlik yapmak üzere kurulmuştur (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 55). İlk olarak 10 Ekim 2003 tarihinde "Aile Büroları" adıyla Adana, Elazığ, Samsun, İzmir, İstanbul ve Ankara'da açılan Aile ve Dini Rehberlik Büroları, Ocak 2007'de alınan bir karar ile "Aile İرشat ve Rehberlik Büroları" olarak değiştirilmiş, Mayıs 2014'te ise bugünkü adını almıştır (Din Hizmetleri Raporu, 2016).

Aile ve Dini Rehberlik Büroları 2015 yılı itibarıyla, il müftülükleri bünyesinde faal olarak çalışmaya başlamıştır. Türkiye'nin tüm vilayetlerinde ve ayrıca toplamda 264 ilçede müftülüğe bağlı olarak vatandaşlara hizmet sağlamaktadır. Toplamda 2078 görevli ile çalışan bu kurumun; 1402'sini kadın geriye kalan 676'sını ise erkekler oluşturmaktadır (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 55).

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında çalışma yürüten personeller, genel olarak Kur'an kursu öğrencileri ve vaizlerdir. Türkiye genelinde personel dağılımını; 957 Kuran kursu öğrencisi, 220 İmam-hatip ve müezzin kayıym, 703 vaiz ve 44 din hizmetleri ve eğitim uzmanı oluşturmaktadır (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 56).

Aile ve Dini Rehberlik Büroları'nda çalışma yürüten personeller, vatandaşların sorularına telefonla, yüz yüze ya da e-posta yoluyla cevap verip dini rehberlik ve danışmanlık yapmaktadırlar. Görev kapsamı dışındaki sorular veya konular hakkında ise müracaatçıyı İl Sağlığı Müdürlükleri, Emniyet, Adliye, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü gibi ilgili kurumlara yönlendirmektedirler. Aile ve Dini Rehberlik Büroları, vatandaşlara daha iyi bir hizmet sunabilmek ve müracaatçının ihtiyaçlarına daha iyi çözüm bulmak amacıyla sorulan soruları, alınan cevapları ve müracaatçının demografik bilgilerini DHYS'nin ilgili alanında muhafaza etmektedir. Bu kapsamda 2015 yılı içinde sisteme kaydedilen soru sayısının 8556 olduğu tespit edilmiş olup il koordinatörleriyle yapılan görüşmede bu sayının sisteme kaydedilenden çok daha fazla olduğu bilgisi elde edilmiştir (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 56-57).

Sorulan soruların kayıt altına alınmasıyla birlikte genel konuların belirli başlıklar altında toplanması kararı alınmış ve bununla ilgili gerekli çalışmalar başlamıştır. Alınan bu kararın üzerine müracaatçılara daha iyi bir hizmet sunabilmek için aile, sağlık, eğitim, kadın, çocuk, genç, evlilik-nikâh-boşanma ve sosyal durumlar ile ilgili ana başlıklar ve bunlara ek olarak çalışmalara yardımcı olabilecek alt başlıklar oluşturulmuştur. (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 57)

Yapılan bu hizmetlerde bazı müracaatçıların konu dışında soru sormalarını engellemek için bazı çalışmalar yapılmıştır. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında çalışan personellerin harcadıkları enerjileri, kendi görev alanında kullanmalarını sağlamak için 2014 yılında Alo Fetva Hattı'nın alanına giren fihki konular bütü-

nüyle kaldırılmıştır. Bu bağlamda evlilik-nikâh-boşanma ve aile ile ilgili konu başlıklarının ilk sırayı aldığı görülmüştür (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 57).

Aile ve Dini Rehberlik Büroları genel olarak halkın sorunlarına ilgili alan kapsamında çözümler üretme ve bireyi bulunduğu dezavantajlı durumdan kurtarıp toplumda bir fert olabilmesini sağlamaya çalışmaktadır. İl müftülükleri bünyesinde çalışma yürüten Aile ve Dini Rehberlik Büroları, yeni bir kurum olmasına karşın aktif bir faaliyet yürütmektedir. 2015 yılında faal olarak çalışmaya başlayan bu kurum, giderek faaliyet alanını genişletmekte ve sistemli bir çalışma tarzı üretmektedir.

4.2. Din Hizmetlerinde Manevi Destek Hizmetlerinin Amacı

Aile yapısı içindeki her bir ferdin bireysel gelişimini olumsuz bir şekilde etkileyen davranışları onarmaya çalışan Aile ve Dini Rehberlik Büroları, aile yapısına zarar veren etmenleri minimuma indirmeyi veya ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Aile ve Dini Rehberlik Büroları, aile kurumu içindeki fertlerin mağduriyet yaşaması sonucu aldıkları dini danışmanlık sonrası, doğru dini veriler ile güçlenmesini ve topluma katkıda bulunacak bir birey olmasını sağlar. Toplumun en küçük temel yapı taşı olan aileyi korumak amacıyla kurulan Aile ve Dini Rehberlik Büroları; aile, çocuk, yaşlı, kadın gibi alanlarda toplumsal problem olarak ortaya çıkan töre cinayetleri, erken yaşta evlilik, boşanma sonrası ilişkiler, zorla evlilik gibi olumsuz konularda dini kaynaklar ışığında vatandaşlara yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Din Hizmetleri Raporu, 2016).

4.3. Din Hizmetlerinde Manevi Destek Hizmetlerinin Uygulamaları

Aile ve Dini Rehberlik Büroları bireylerle; yüz yüze, e-posta yoluyla veya telefonla görüşmeler yapıp, bireyin içinde bulunduğu dezavantajlı durumdan onu kurtarmaya çalışmaktadır. Bireysel görüşmelerin yanı sıra grup ile çalışma, bilgilendirme faaliyetleri yapılmaktadır. “Aile” kavramına büyük önem veren Aile ve Dini Rehberlik Büroları, bu konu ile ilgili çeşitli seminerler, konferanslar, paneller düzenlemiş ve toplumu bu konuda bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. “Aile Okulu Seminerleri”, “Evlilik Öncesi Eğitim Seminerleri”, “Boşanma ve Sonrasında Dini Danışmanlık”, “Çocuklara ve Gençlere Değerler Eğitimi”, “Cami ve Namazla Arınma Panel Dizisi”, “Koruyucu Aile Panel Dizisi”, “İntihar ve Töre Cinayetleri Bağlamında Toplumsal Sorunlar ve İslam Panel Dizisi”, “Aile Haftası Faaliyetleri”, “8 Mart Dünya Kadınlar Günü Faaliyetleri” gibi çalışmalar ile toplumsal bilincin artırılmasını ve aile yapısının korunmasını öngörmüşlerdir (Din Hizmetleri Raporu, 2013).

İnsana dini manada bir değer biçen Aile ve Dini Rehberlik Büroları, bu bağlamda insana ve insanlığa karşı yapılmış her türlü fenalığın karşısında olabilmek için çeşitli alanlar ile ilgili projeler gerçekleştirmiştir. Başta çocuklar ve kadınlar olmak üzere; şiddete, çocuk istismarına, madde bağımlılığına, mültecilere, aile yapısının korunmasına ve de güçlenmesine yönelik projeler hazırlanıp uygulamaya konulmuştur.

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarınca yapılan faaliyetlerin sayısı 2013 yılında 9178, 2014 yılında 15701, 2015 yılında ise 15757 olarak belirlenmiş olup bu sayının gittikçe arttığı gözlemlenmiştir. Bu faaliyetlerin bölgelere göre dağılımında ise ilk üç sırada Karadeniz(3507), Marmara (3573) ve İç Anadolu (2371) bölgeleri görülmektedir. Başvuruların yoğun olduğu bölgelerde faaliyetlerin de yoğun olarak yapıldığı görülmektedir (Din Hizmetleri Raporu, 2015: 61).

Tüm bunların yanında aile kurumunun önemini anlatmak ve vatandaşlara kavratmak amacıyla kültürel ve sosyal faaliyetler de yürüten Aile ve Dini Rehberlik Büroları'nın çalışmaları şu şekilde sıralanabilir:

Sohbet grupları, eğitim ve dersler, bilgilendirici seminerler, konferanslar ve paneller, sosyal etkinlikler, TV-radyo programları, projeler, hatim-mevlit programları, Kur'an tilavetleri, vatandaş ziyaretleri, düğün-nişan ziyaretleri, makale/köşe yazısı, gezi-piknik, sergi-kermes, yarışmalar vb.

Ayrıca kurumun farkındalık ve eğitim faaliyetleri kapsamında şu çalışmaları bulunmaktadır (Din Hizmetleri Raporu, 2013):

- Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerine Yönelik Hizmet İçi Eğitim Seminerleri,
- Aile ve Dini Rehberlik Tanıtım Seminerleri,
- Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması Projesi,
- Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Manevi Destek Eğitimi,
- Aile Okulu,
- Çocuk İhmal ve İstismarı Farkındalık Eğitimi,
- Travma Yaşayan Bireylere Yönelik Manevi Destek Eğitimi.

Sonuç

Avrupa ve Amerika'da, sosyal hizmette manevi destek hizmetleri her ne kadar 1960'lı yıllarda tartışılmaya başlanmışsa da profesyonel olarak 1980'li yıllarda hizmetin başlatıldığı bilinmektedir. Bu tarihten itibaren Avrupa ve Amerika'da sosyal hizmette "manevi destek hizmetleri" aktif olarak uygulanmaya başlamıştır.

Türkiye'de ise sosyal hizmet alanında manevi destek hizmetleri oldukça yeni bir alandır. Dezavantajlı gruplara yönelik manevi destek hizmetleri 1990'lı yıllarda -bu tarihten önce yapılan uygulamalar dini temelli destek uygulamalarıydı- uygulanmaya başlandı. Ancak ilk ciddi uygulamalar 2000'li yıllardan sonra gerçekleştirildi. Bu tarih itibarıyla sağlık, adalet, aile ve sosyal politikalar ve din hizmetleri alanında manevi destek hizmetleri sunulmaya başlamıştır.

Aile ve sosyal politikalar alanına bakıldığında manevi destek hizmetleri iki alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar çocuk ve yaşlı dezavantaj gruplarının

bulunduğu alanlardır. Çocuklara yönelik manevi destek hizmetleri koruyucu merkezli iken yaşlılarda yönelik uygulanan manevi destek hizmetleri ise yalnızlık, umut ve ölüme hazırlık temalı uygulamalar bulunmaktadır. Bunlara karşın gençlere yönelik manevi destek hizmetleri çocuk ve yaşlılara oranla oldukça kısıtlıdır. Oysa çeşitli sorunlar (madde bağımlılığı, yalnızlık, işsizlik vb.) diğer gruplara nispeten gençlerde daha ciddi bir boyutta olduğu bilinmektedir. Bu sebeple gençlere yönelik manevi destek hizmetleri sağlanmalıdır.

Adalet alanında yapılan manevi destek uygulamaları ilk dönemlerde din merkezli olsa da mevcut uygulamalar manevi merkezli olduğu görülmüştür. Adalette mevcut manevi uygulamalar iki boyuta sahiptir. Bunlar; manevi ve din boyutudur. Bu uygulamaların amacı, tutuklu ve hükümlülerin motivasyonlarını güçlendirerek mevcut sorunlarını minimize etmek amacıyla bu alanda manevi destek hizmetlerinin manevi boyutunun güçlendirilmesi gerekmektedir.

Sağlık alanında, 2015 yılında itibaren değişen paradigmayla manevi destek hizmetlerin profesyonelce uygulandığı alandır. Bu alanda çalışacak olan manevi destek personelleri belli bir eğitimden almış kişiler olup ayrıca altı ay boyunca dini ve pozitif bir eğitim aldıktan sonra alanda görevlendirirler. Böylelikle bu alanda çalışan personel profesyonel bir şekilde hizmet vermektedir.

Din hizmetleri alanında, 2003 yılında açılan Aile ve Dini Rehberlik Bürolarıyla bu alanda manevi destek hizmet verilmeye başlanmıştır. Bu kurum özellikle kadın, çocuk ve şiddet merkezli uygulamalarda bulunmaktadır. Toplumda yaşanan sorunları manevi temelli çözümler getirmeye çalışılmaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye’de mevcut manevi destek hizmetleri DİB tarafından yapılmaktadır. Başkanlık profesyonellik anlamında bir çok noktalarda çalışma yapmış olsa manevi desteğin kurumsallaşmasında ciddi eksiklikler bulunmaktadır. En önemli eksiklik ise bu alanda çalışan personellerin ciddi bir eğitimden mahrum olmasıdır. Dolayısıyla manevi destek personelleri kişilerle görüşürken din telkinler şeklinde çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Oysa bu alanda çalışan personellerin dini eğitimin yanı sıra müspet eğitimden yararlanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Adalet Bakanlığı (1983), Din ve Ahlâk Bilgisi Müfredat Programı; Adalet Bakanlığı, 46/1 Nolu Genç ve Yetişkin Hükümlü ve Tutukluların Eğitim ve İyileştirilme İşlemleri ve Diğer Hükümlere Dair Genelge
- AKGÜL, A.; (2009), *Yaşlılarda Sosyal ve Manevi Bakım (Darülaceze Örneği) Yüksek Lisans Tezi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ALTAŞ, N. (1999), “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 39, Sayı: 1, Ankara

- APAK, H. (2017), Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Çalışması, Yayınlanmamış Doktora, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- APAK, H. (2018), “Güçlendirme ve Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet”, JASSS Dergisi, Sayı: 67, ss. 399-412.
- BALDACCHINO, D. ve DRAPER, P. (2001), “Spiritual Coping Strategies: A Review of the Nursing Research Literature, Journal of Advanced Nursing,”, Vol: 34, No: 6, pp. 833-841.
- BAŞAR, S. (2008), “Diyanet İşleri Başkanlığının Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmetleri İhtiyacı”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara
- BAYRAKTAR, F.; (2007), *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- BULUT, A. (2011), Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, DİB Yayınları, Ankara.
- BULUT, M. (1999), “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yaygın Din Eğitimi Görevi”, Diyanet İlmi Dergi, Yıl: 35, Sayı 4, Ankara.
- ÇEKİN, A. (2014), Maneviyat, Manevi Bakım ve Sosyal Hizmet, Samsun, Etüt Yayınları.
- Din Hizmetleri Raporu (2013). Yıllık Rapor. <http://www2.diyaret.gov.tr>, (01.02.2018).
- Din Hizmetleri Raporu (2014). Yıllık Rapor. <http://www2.diyaret.gov.tr>, (01.02.2018).
- Din Hizmetleri Raporu (2015). Yıllık Rapor. <http://www2.diyaret.gov.tr>, (01.02.2018).
- Din Hizmetleri Raporu (2016). Yıllık Rapor. <http://www2.diyaret.gov.tr>, (01.02.2018).
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (2009), *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009 Ankara*, Ankara, Diyanet Yayınları.
- ERDEM, M. ve KESGİN, B. (2017), “Manevi Destek Uygulayıcılarının Manevi Destek Hizmetlerine İlişkin Görüşleri”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 15, ss.124-140.
- ERGÜL, Ş. ve Bayık, A. (2004), “Hemşirelik ve Manevi Bakım, Cumhuriyet Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi”, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 37-45.
- HAN, A; (2016), “Diyanet işleri Başkanlığının Hastanelerde Yürüttüğü Manevi Destek Hizmetleri”, Editörler: AYTEN, A., M. Koç, N. Tınaz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, Cilt-II (91-107), Dem Yayınları, İstanbul.
- HUTCHINSON M. (1997) *Healing The Whole Person: The Spiritual Dimension Of Holistic Care*
- IŞIK, H. ve DEMİR, A. (2012). *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*, Ankara: DİB Yayınları.
- IŞIK, H. (2010), “Cezaevlerinde İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 12, s. 250-263.
- KARADEMİR, K. (1997), *Suçluların Toplum Kazandırılmasında Din Eğitiminin Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAVAS, E ve KAVAS, N.(2014), “Manevi Destek Algısı (Mda) Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği Ve Güvenilirliği”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Yıl: 2, Sayı: 9, s. 905-915.
- KOÇ, M. (2016), “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hastanelerdeki Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Program Önerisi”, Editörler: AYTEN, A., M. Koç ve N. Tınaz, İstanbul, Dem Yayınları, s. 321-371.

- KODAMAN, N. B.; (2012). *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 25, s. 194-211.
- LYNCH, G. (2002), *Pastoral Care & Counselling*, Sage Publications, London.
- MILLER, W. ve C. Thoresen (2003), “Spirituality, Religion, and Health: An Emerging Research Field”, *American Psychologist*, Vol: 58 No:1, pp. 24-35.
- MOLLAOĞLU, H. (2013), *Hastane Hizmetleri Bağlamında Manevi Bakım ve New York Healthcare Chaplaincy Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖZDEMİR, S. (2004), Sosyal Hizmetlerde Çocuk ve Gençlerin Eğitim Hakları, Birinci Sosyal Hizmetler Şurası, 308-317
- ÖZDEMİR, S. (2008), “Cezaevlerinde Verilen Din Eğitiminin Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma: Isparta-Burdur Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Yıl: 2008/2, Sayı: 21, s. 23-49.
- ÖZDEMİR, Ş. (2002), “Türkiye’de Cezaevlerinde Din Eğitimi Uygulamasının Geçirdiği Aşamalar”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, Sayı: 2, s. 65-78.
- PEKER, H. (1990). Suçlularda Dinî Davranışlar. *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 93-124.
- ROWE, M. M. ve Allen, R. G. (2004), “Spirituality as a Means of Coping With Chronic Illness”, *American Journal of Health Studies*, Vol: 19.
- SEYYAR, A. (2008), İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler, (Editör: Seyyar, A.) içinde, *Manevi Sosyal Hizmetler* (ss.13-52), İstanbul. Rağbet Yayınları.
- SCHLAUCH, C. R. (1985). “Defining Pastoral Psychotherapy”, *Journal of Pastoral Care*, Vol: 39, No: 3, pp. 219–228.
- SEYYAR, A. (2015), “AB Sürecinde Türkiye’de Manevi Sosyal Hizmetlerin Önemi”, Editör: SEYYAR, Ali, *Manevi Sosyal Hizmetler*, İstanbul, Rağbet Yayınları, İstanbul. s. 53-81
- ŞİRİN, T. (2014), *Dini Danışmanlık ve Rehberlik, İhsan Modeli, Mim Akademik Yayıncılık*, İstanbul.
- TUNCAY, T. (2007), “Kronik Hastalıklarla Baş etmede Tinsellik”, *Sağlık ve Toplum Dergisi*, Yıl:17, Sayı:2, s. 13-20.
- USTABAŞI, Nimet K. (2015), *Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetlerinin Mahkûmlar Üzerindeki Psikososyal Etkisi: Çanakkale Cezaevleri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- WISE, Carroll A. (1951), *Pastoral Counseling: It’s Theory and Practice*, Harper & Brothers Publishers, New York
- YEŞİLKAYALI, E. (2016), “Sosyal Çalışmada Maneviyata Duyarlı Müdahale”, *JASS Dergisi*, Sayı:53, ss.227-237.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİR EĞİTİM KURUMU: DÂRÜLMUALLİMİN-İ ÂLİYE

Hamza ALTIN¹

Geliş: 27.08.2018 / Kabul: 13.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.455210

Öz

II. Abdülhamid dönemi, Tanzimat devrinde eğitim-öğretim alanında faaliyete geçirilmesi tasarlanan yeniliklerin gerçekleştirildiği, açılan eğitim kurumlarının yaygınlaştırıldığı bir devir oldu.

Dârülmualimîn-i Âliye'nin kurulma düşüncesi 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nde yer almaktaydı. Nizamnameye göre açılması planlanan Büyük Dârülmualimîn'de üç şube bulunacaktı. Bu şubelerden birincisi rüşdiye okullarına, ikincisi idâdiye okullarına ve üçüncüsü sultanilere öğretmen yetiştirecekti.

Söz konusu devirde bazı okullarda cari olan burs verme uygulaması Dârülmualimîn-i Âliyede öğrenim gören öğrenciler için de geçerliydi. Okuldaki öğrencilerin hepsi muvazzaf idi ve burs almaktaydılar. Âliye şubesindeki öğrencilerin bursu aylık 100 kuruştı.

Okulda birçok tanınmış öğretmenden başka devrin ünlü eğitimcisi Selim Sabit Efendi de eğitim-öğretim kadrosunda yer almaktaydı. Bu değerli eğitimci 13 yıl Dârülmualimîn'in bütün şubelerinde Usûl-i Tedris dersi verdi. Bu dersten başka başlıca İnşa, Kavâid-i Osmaniye, Ahlak, İlm-i Terbiye-i Etfâl derslerini de vermekteydi

II. Abdülhamid devrinde özellikle idâdilerin öğretmen kaynağı olan Dârülmualimîn-i Ali'den son on beş yılda 288 öğretmen yetişmiş ve bu genç öğretmenler Şam'dan Trabzon'a, Üsküp'ten Erzurum'a kadar ülkenin çeşitli yerlerinde görev almışlardı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Eğitim, Öğrenci, Okul, Öğretmen

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
hamzaaltin23@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0747-6904>

AN EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE REALM OF ABDULHAMID II: DÂRÜMUALLİMÎN-İ ÂLİYE (HIGHER EDUCATION INSTITUTION FOR TEACHER TRAINING)

Abstract

In the period of Abdulhamid II, innovations planned to be performed in the Tanzimat reform era could be carried out, and education institutions became widespread.

The idea behind the establishment Dârümuallimîn-i Âliye was included in the 1869 General Education Charter. According to the charter, there would be three branches in the planned Great Dârümuallimîn. The first of these branches would train teachers for junior high schools, the second for high schools, and the third for the high schools in foreign languages.

The scholarships, common in some schools of the époque, was also valid for the students in Dârümuallimîn-i Âliye. All the students in the school were regulars and were receiving scholarships. The scholarship for the students in the school were 100 qurushes per month.

Selim Sabit Efendi, a renowned educator, was among the teaching staff at the school among other renowned teachers. This valued educator taught teaching methods course in all branches of Dârümuallimî for 13 years. In addition, he also taught other major courses such as Ottoman Law, Ethics, and Educational Sciences.

During the reign of Abdülhamid II, 288 teachers graduated from the Dârümuallimîn-i Âli, a primary source for teachers, during the last fifteen years and these young teachers were appointed in various parts of the country from Damascus to Trabzon and from Skopje to Erzurum.

Keywords: Ottoman, education, student, school, teacher.

Giriş

Dârümuallimîn-i Âliye'nin Açılışı ve Gelişim Süreci

II. Abdülhamid devrinin başında, 23 Aralık 1876 tarihinde, ilan edilen Kanun-i Esasi, eğitime ait bazı maddeleri içermekteydi.²(Oktay, 1987:129; Akyüz, 1979:204) Söz konusu maddelerde şunlar dile getirilmekteydi:

2 Kanun-i Esasi hakkında geniş bilgi için; Bkz: Yücel Özkaya, "Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usûlü Hakkında Bir Layiha" *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXXI, S. 1-2, 1987, s. 397-415; Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, c. VII, S. 21-22, (Nisan 1942), s. 45-83.

Madde 15: Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiiyet şartıyla her Osmanlı umûmî ve husûsî tadrise mezundur.

Madde 16: Bircümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb'a-yı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktizâ eden esbâba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifenin umûr-ı itikayidelerine müteallik olan Usûl-i Talimiyeye hâlel getirmeyecektir.

Madde 114: Osmanlı efradının kâfesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecât ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır (Kanun-i Esasi, 1324: 8-9, 30-31; Devlet Salnamesi, 1317: 37-49).

II. Abdülhamid dönemi, Tanzimat devrinde eğitim-öğretim alanında faaliyete geçirilmesi tasarlanan yeniliklerin hayata geçirildiği, açılan eğitim kurumlarının yaygınlaştırıldığı bir devir oldu. Tanzimat döneminde eğitim alanında meydana gelen yenilikler sadece başkent İstanbul'la sınırlı kalmış, ülke geneline yayılamamıştı. Yapılan yeniliklerin geliştirilmesi ve tüm ülkeyi kapsayacak derecede taşrada da yaygınlaştırılması II. Abdülhamid'in iktidarında gerçekleşti. Bunda vilayetlerde kurulan maarif meclislerinin (Salname-i Maarif: 1316: 28-29) ve maarif idarelerinin yani 1879 düzenlemesinin etkisi büyük oldu (Shaw, 1977: 249; Yazıcı, 1973: 45; Tekeli, İlkin, 1993: 75).

II. Abdülhamid devrinde ülke genelinde yaygınlaşan okullardan biri de erkek öğretmen okulları yani Dârümuallimînler oldu. Adı geçen okullar taşrada otuzdan fazla yerde açıldı (Kodaman, 1991:153). İstanbul'da ise Dârümuallimîn-i Âliye ile ilgili çalışmalar yapıldı.

Dârümuallimîn-i Âliye'nin kurulma düşüncesi 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesinde yer almaktaydı. Nizamnameye göre açılması planlanan Büyük Dârümuallimîn'de üç şube bulunacaktı. Bu şubelerden birincisi rüşdiye okullarına, ikincisi idâdiye okullarına ve üçüncüsü sultanîlere öğretmen yetiştirecekti.

Maarif-i Umumîye Nizamnamesinde planlanana göre, idâdilere derse girecek öğretmen adayları rüşdiyeden bir yıl daha az yani iki yıl öğrenim görecekti. İdâdi şubesi de Edebiyat ve Ulûm olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. Nizamnameye göre Dârümuallimîn Sultanîye şubesinin tahsil süresi üç yıl idi. Bu şube de idâdiye şubesi gibi iki kısımdan müteşekkil idi ve farklı dersler okutuluyordu (BOA, Y.EE.,112/6; Cevad, 2002: 416).

Maarif-i Umumîye Nizamnamesinin diğer hükümleri gibi bu madde de tam anlamıyla uygulanamadı. Fakat 1874 yılında rüşdiye şubesi içinde, kâğıt üzerinde, bir idâdi şubesi açılarak, 1869 Nizamnamesinin öngördüğü şekilde olmasa da, bir Dârümuallimîn-i Kebir kurulmuş olmaktadır. Aslında kurulan bu Büyük Dârümuallimîn tam anlamıyla eğitim-öğretime başlaması 1877 yılını buldu. Zira 1874 yılında açılma çalışmalarına başlanan (BOA, A.MKT. MHM., 472/59; BOA,

Y.EE., 37/47; BOA, A.MKT. MHM., 473/11; BOA, İ.DH., 678/47234). İdâdî şubesi ancak 1877 yılında eğitim-öğretime başlayabildi. Bu nedenle Dârümuallimîn-i Âliye'nin kuruluş tarihi tartışıla gelmiştir (Cevdet, 1332: 189; Ergin, 1977: 582).

Birçok aydın gibi devrin tanınmış maarifçisi Muallim Cevdet de Dârümuallimîn-i Âliye'nin açılışına çok önem vermektedir. Ona göre yeni başlayan bu devir okulun "kemat" devridir; Muallim Cevdet, "Parlak ve tekmil aksamıyla yaşayan bu devre-i talim ve terbiye 1294 (1877), 1295 (1878), 1296'ya (1879) kadar sürmüştür" demektedir (Cevdet, 1332: 189).

Kamil Paşa, 1880 yılında Maarif Nazırı olunca bu uygulamaya son verdi ve Dârümuallimîn-i Âliye bir süreliğine öğrenimine ara vermek zorunda kaldı (Koçer, 1967: 28). Dârümuallimîn-i Âliye'nin tekrar eğitim-öğretime başlaması Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında (Doğan, 1991: 169). 1891 tarihli nizamname ile ibtîdîye, rüşdiye ve idâdîye ismiyle her birinin öğrenim süresi iki yıl olan, üç şubeden oluşan haliyle 3 Kasım 1891 tarihinde gerçekleşmiştir (BOA, İMMS.,126/5394; Unat, 1964: 35).

Bu arada Dârümuallimîn-i Âliye'yi ıslah çalışmaları devam etti. Bu amaçla 1882 yılında Maarif Nazırı Kemal Paşa'nın girişimiyle yeni bir Dârümuallimîn-i Âliye Nizamnamesi hazırlandı (BOA, Y.A.RES., 15/29; Öztürk, 1996: 21). Bu nizamname ile sıbyan ve rüşdiye şubeleri ile birlikte Ulûm ve Edebiyat kısımlarından meydana gelen bir idadi şubesi açılması da öngörülmektedir. Daha önce üzerinde durulan Dârümuallimîn-i Âliye'nin yatılıya çevrilmesi düşüncesi bu nizamnamenin de gündemindeydi (BOA, İMMS., 64/3024; BOA, Y.A.RES., 15/17). Fakat okul ancak 1886 yılında yatılıya çevrilebildi (Cevad, 2002: 223).

Dârümuallimîn-i Âliye 1891 nizamnamesiyle Edebiyat ve Fen şubelerine ayrılmış olmasına rağmen 1895 yılında bu iki şube birleştirilerek öğrenim süresi üç yıla çıkartıldı (BOA, İMMS., Dosya No: 126/5394). Fakat 1900-1901 eğitim-öğretim yılında tekrar öğrenim süresi iki yıla indirilerek Edebiyat ve Fen şubelerine ayrıldı. II. Meşrutiyete kadar bu durum devam etti (BOA, MF.ALY.,17/77; Unat, 1964: 35; Altın, 2009; 84-99).

1. Dârümuallimîn-i Âliye'de Dersler

Maarif-i Umumîye Nizamnamesinde Dârümuallimîn yüksek kısmında verilmesi düşünülen dersler de planlamıştı. Nizamnamede idâdîlere yönelik açılması düşünülen Dârümuallimîninde sınıflarına göre şu dersler yer alacaktı: (BOA., Y.EE.,112/6).

Ulûm Sınıfında

İlm-i Mevâlid
Hendese-i Resmiye ve Menazır
Cebir
Hikmet-i Tabiiye
Kimya
Resim

Edebiyat Sınıfında

Arabî ve Farisî'den tercümeler
Türkçe Şiir ve İnşa
Fransızca
Kavânin-i Osmaniye
Mantık
İlm-i Servet-i Mîlel

Maarif-i Umumîye Nizamnamesi Sultanîler için de şu dersleri öngörmekteydi:
(Düstur:194–195; Cevad, 2002:416).

Ulûm Sınıfında

Müsellesât-ı Müsteviye ve Küreviyye
Cebirin Hendeseye Tatbiki
Kutû-ı ve Mahrutiyât
Cerr-i Eskal
İlm-i Heyet
Kimyanın Sanayi ve Ziraata Tatbiki
Mükemmel İlm-i Mevalid
Fenn-i Tabakatü'l-arz
Fenn-i Tahtit-i Arazi

Edebiyat Sınıfında

Mükemmel Türkçe İnşa ve E'şar
Mükemmel Arabî ve Farisî
Maanî
Türkçe'den Fransızca'ya, Fransızca'dan
Türkçe'ye Tercüme Ameliyatı
Hukuk-ı Mîlel
Resim

1877 tarihinde yani okulun açıldığı ilk yılında Dârümuallimîn-i İdâdî'de, rüş-
diye şubesi ile birlikte okutulan dersler şunlardı:

I. Sene

İlm-i Hesap, Coğrafya-yı Umumî, Kitabet, Tarih-i Umumî, Kavâid-i Osmaniye,
Farisi.

II. Sene

Cebir, Hendese, Coğrafya-yı Osmani, Fransızca, Resim.

III. Sene

Hendese-i Mücesseme, Müsellesat-ı Mesteviye ve Logaritma, Fransızca, Ki-
tabet, Drama.

IV. Sene

Mevâlid-i Selâse, Hendese-i Resmiye, Menazar ve Gölge, Kozmoğrafya, Hik-
met ve Kimya, Hendese-i Eşkali, Fransızca, Resim.

V. Sene

Kimya, Fransızca, Cerr-i Eskal, Mevalid-i Selâse, İnşa, Resim, Drama.

Dârümuallimîn-i Âliye'de 1878 yılında şu dersler okutulmaktaydı:

Müsellesât, Kozmoğrafya, Türkçe Şiir ve İnşâ, Fransızca, Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hendese, Kimya, Arabî, Farişî ve Resim (BOA, İ.ŞD.,39/2047).

1879 yılında okulda okutulan dersler şunlardı:

İlm-i Belagat, Fransızca, Kozmoğrafya, Arabî, Cebir-i Ala, Hendese, Farişî, Kimya, Resim.

1880 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'nin ders programı:

Cebr-i Ala, Hendese-i Mücesseme, Müsellesat-ı Müsteviye, Kozmoğrafya, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Fransızca, Belagat, Mantık, Arabi, Farişi, İlm-i Hayvanât, Nebâtât, Şiir ve İnşa(Cevad, 2002: 170).

1891 Nizamnamesine göre Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat şubesinde okutulacak dersler şunlardı:.

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sene</u>
Akaid	2	2
Arabî	2	2
Farişî	2	2
Türkçe	3	3
Tarih	3	3
Coğrafya	2	2
Fransızca	4	4

1891 Nizamnamesine göre Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fen şubesinde I. Sınıfta okutulacak dersler şunlardı: (Düstur:1137).

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saat</u>
Mükemmel Hesap Amelî ve Nazarî	2
Mükemmel Hendese	3
Mükemmel Cebr-i Adi ve Logaritma	3
Müsellesat-ı Müsteviye ve Kürreviye	2
Hikmet-i Tabiiye	2
Kimya-yı Madenî	2
İlm-i Mevalid-i Selâse	2
Fransızca	5
Fenn-i Tersimat-ı Riyaziye	2

Aynı Nizamnameye göre Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fen şubesinde II. Sınıfta okutulacak dersler ise şunlardı: (Düstur, Tarihsiz:1138).

<u>Dersler</u>	<u>Haftalık Ders Saati</u>
Cerr-i Eskal	2
Tersimat-ı Riyaziye ve Arazi Üzerinde Mesaha Ameliyatı	2
Kozmoğrafya ve Harita-yı Coğrafya	2
Hikmet-i Tabiiye	3
Kimya-yı Uzvî ve Tahlil Ameliyatı	3
İlm-i Mevalid	3
Fransızca	5
Usûl-i Tedris	1

1900 yılında Dârülmuaallimîn-i Âliye'nin ders programı şu şekilde idi: (Salname-i Maarif, 1316:129).

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sene</u>	<u>III. Sınıf</u>
Ulûm-ı Diniye	1	1	2
Edebiyat-ı Osmaniye	1	1	1
Kitabet-i Resmîye	-	1	1
Usûl-i Tedris	-	-	1
Edebiyat-ı Arabiye	1	1	1
Edebiyat-ı Farişiye	1	1	1
Fransızca	4	4	3
Hesap	2	0	0
Usûl-i Defteri	1	1	0
Cebir-i Adi ve Ala	2	1	1
Hendese	1	2	1
Müselesat	1	1	0
Tersimat-ı Riyaziye	-	-	2
Kozmoğrafya	-	1	1
Makine	-	1	1
Hikmet-i Tabiiye	2	2	1
Mevalid-i Selâse	2	1	2
Coğrafya-yı Umumî	1	1	1
Tarih-i Umumî ve Osmanî	1	1	1
Kimya	2	2	1
Kavanin	1	1	1
İlm-i Servet	-	1	1
Toplam	24	25	24

1901 yılında Dârümuallimîn-i Âliye Fen Şubesi programında ise şu dersler yer almaktaydı: (Salname-i Maarif, 1319:121).

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sene</u>
Hesab-ı Âli	2	-
Cebir-i Âdi	3	-
Cebir-i Âli	-	1
Usûl-i Defteri	2	-
Kimya-yı Uzvî ve Maddî	2	2
Kimya Tahlili	-	1
Hayvanât, Nebâtât	3	-
Tabakatülarz	-	2
Kozmoğrafya ve Mihanik	-	3
Müsellesat	1	1
Hikmet-i Tabiiye	2	3
Hendese	2	2
Tersimat-ı Riyaziye	-	1

1901 yılında Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesi ders programında ise şu dersler yer almaktaydı (Salname-i Maarif, 1319:121).

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Belagat-ı Arabiye	1	2
Belagat-ı Türkiye	2	1
Belagat-ı Farisi	2	1
Kitabet-i Resmiye	1	2
Tarih	1	2
Coğrafya	2	1
Kavanin	2	1
TOPLAM	11	10

Aynı yıl iki şubenin ortak aldığı dersler şunlardı: (Salname-i Maarif, 1319:123).

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sınıf</u>
Akaid	2	2
Ahlak	1	1
Fransızca	4	4
İlm-i Sevet, Fenn-i Mali	1	2
Usûl-i Tedris	-	1
Toplam	8	10

1903 yılında ise Dârümuallimîn-i Âliye Fen ve Edebiyat Şubelerinde ortak işlenen dersler şunlardı: (Salname-i Maarif, 1321:125).

<u>Dersler</u>	<u>I. Sınıf</u>	<u>II. Sene</u>
Akaid	2	2
Ahlak	1	1
Fransızca	4	4
İlm-i Sevet, Fenn-i Malî	1	2
İlm-i Ahval-i Nefs	1	1
Toplam	9	10

1906 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat şubesinde birinci sınıfta 10, ikinci sınıfta 13 ders okutulmaktaydı. Okutulan dersler şunlardı: (BOA, MF.ALY., 13/90; BOA, MF.ALY., 13/89).

I. Sınıf

Akaid-i İslamiye
Arabî
Farisî
Belagat-ı Osmaniye
Kitabet-i Resmiye
Kavanin
Tarih
Coğrafya
İlm-i Servet
Fransızca
-
-
-

II. Sınıf

Akaid-i İslamiye
Arabî
Farisî
Belagat-ı Osmaniye
Kitabet-i Resmiye
Mantık
Kavanin
Ahlak
Tarih
Coğrafya
İlm-i Servet
Usul-i Tedris
Fransızca

II. Abdülhamid devrinin sonunda Dârümuallimîn-i Âliye'nin Fen şubesinin programında şu dersler yer almaktaydı:

I. Sınıf

Hesap
Cebir
Hikmet
Müsellesat
Usûl-i Defteri

II. Sınıf

Hikmet
Kozmoğrafya
Müneheniyat
Tabakat
Müsellesat

Kimya	Hendese
Nebâtât	Kimya
Hayvanât	Cebir-i Ala
Ziraat	Makine
Hendese	Ziraat
Fransızca	Ahlak
-	Usûl-i Tedris
-	Fransızca

Aynı dönemde Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat Şubesinde yer alan dersler ise şunlardı: (BOA, MF.ALY.,17/20).

I. Sınıf

Akaid
Telhis
Belagat-ı Osmaniye
Mantık
Edebiyat-ı Farişiye
Fransızca
Tarih
Coğrafya
Kavanin
İlm-i Servet
Kitabet
Ahlak

I. Sınıf

Akaid
Edebiyat-ı Arabiye
Belagat-ı Osmaniye
Tarih
Edebiyat-ı Farişiye
Fransızca
Mantık
Coğrafya
Kavanin
İlm-i Servet
Kitabet
Usûl-i Tedris

Dârümuallimîn-i Âliye'de okutulan dersler yayınlanan nizamname ve müfredat talimatnamelerine göre değişiklik göstermekteydi. Fakat ana dersler umumiyetle aynı kalmaktaydı.

2. Dârümuallimîn-i Âliye'de Öğrenciler

Dârümuallimîn-i Âliye açıldıktan bir yıl sonra 16 öğrencisi vardı. Öğrenci miktarı zaman içerisinde arttı.

1891 Nizamnamesinin 9. maddesine göre dârümuallimîn'in bütün şubelerinde toplam öğrenci sayısı 140 ile sınırlandırılmıştı. Bunlardan 60'ı ibtidâfiye, 40 rüşdiye ve 40'ı da âli şubesinin kontenjanıydı (BOA, İMMS.,126/5394; Salname-i Maarif, 1316:132). Fakat bu sayı yıllara göre değişiklik göstermiştir.

Dârümuallimîn-i Âliye öğrencilerinin hepsi muvazzaf idi ve burs almaktaydılar.

Âliye şubesindeki öğrencilerin bursu aylık 100 kuruştur. (BOA, İMMS.,126/5394; Düstur:1138)

Dârümuallimîn-i Âliye Fen şubesinden 1892-1893 yılında mezun olan öğretmenler ve göreve başladığı yerler: (Salname-i Maarif,1317: 698).

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Mustafa Nuri	Tikveş	Edirne İdâdîsi
2. Süleyman Efendi	Köprü	Erzurum İdâdîsi
3. Abdulcelil Efendi	Bandırma	Ankara İdâdîsi
4.Mahmud Nail Efendi	Asitâne	Kastamonu
5. Ahmed Efendi	Filiba-Pazarcık	Halep İdâdîsi
6. Bayram Fehmi Efendi	Ergeri	Trabzon İdâdîsi
7. Bekir Efendi	Niğde	Konya İdâdîsi
8.İsmail Hakkı Efendi	Balıkesir	Diyarbakir İdâdîsi

Dârümuallimîn-i Âliye Fen şubesinden 1893-1894 yılında mezun olan öğretmenler: (BOA, MF.ALY., 8/181; Salname-i Maarif, 1317:699).

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Mehmed Fahri Efendi	Asitâne	-
2. Rafet Efendi	Asitâne	-
3. Rıfat Efendi	Aydın-Güzelhisar	-
4. Abdullah Efendi	Balıkesir	-
5. Ali Rıza Efendi	Asitâne	-

Dârümuallimîn-i Âliye Fen şubesinden 1894-1895 eğitim -öğretim yılında mezun olan öğretmenler ve istihdam edildiği yerler şu şekildeydi: (Salname-i Maarif, 1317: 699).

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Mehmed Efendi	Kastamonu	Şam İdâdîsi
2. Şerif Efendi	Samsun	Erzurum İdâdîsi
3. Ahmed Şükrü Efendi	Kastamonu	Selanik İdâdîsi
4. Hafız Mehmed Efendi	Sinop	Konya İdâdîsi
5. Ahmed Tevfik Efendi	Köprülü-Teke	Üsküp İdâdîsi
6. Mehmed Sabri Efendi	-	Edirne İdâdîsi
7. Hüseyin Avni Efendi	Leskavik	Yanya İdâdîsi
8. Mehmed Akif Efendi	Turhal	-
9. Mehmed Tevfik	-	Mamuratülaziz İdâdîsi
10. İbrahim Fehmi	Tikveş	-

Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesinde 1892-1893 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğretmenler ve tayin oldukları okullar: (Salname-i Maarif, 1317:700).

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. İsmail Hakkı Efendi	İzmir	Amasya İdâdîsi
2. Tahir Rüşdü Efendi	Tokat	Çatalca İdâdîsi
3. Ahmed Zeki Efendi	Asitâne	Halep İdâdîsi
4. Mehmed Niyazi Efendi	Mudanya	Kırşehir İdâdîsi
5. Ömer Fevzi Efendi	Köstence	Kütahya İdâdîsi
6. Halil Efendi	Simav	-
7. Mehmed Efendi	Sürmene	Samsun İdâdîsi
8. Abbas Efendi	Çorum	-
9. İbrahim Efendi	Sofya	Yanya İdâdîsi

İsmail Hakkı Efendi ve Tahir Rüşdü efendiler alıyyül-âlâ yani pekiyi derecesi ile mezun olmuşlardı. Ahmed Zeki Efendi, Mehmed Niyazi Efendi, Ömer Fevzi Efendi ve Halil Efendiler ise iyi (âlâ), Mehmed Efendi, Abbas Efendi ve İbrahim Efendiler ise iyiye yakın derece (Karib-i âlâ yani 10 üzerinden 6 puan) ile mezun olmuşlardı (BOA, MF.ALY.,17/77).

Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesinde 1893-1894 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğretmenler ve istihdam edildiği yerler:

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Şakir Efendi	Ayaş	Konya İdâdîsi
2. Zekeriya Efendi	Birecik	Diyarbakir İdâdîsi
3. Ömer Lütfü Efendi	Selanik	Kayseri İdâdîsi
4. Şakir Efendi	Bafra	Yozgat İdâdîsi

1317 (1899) Maarif Salnamesinde sadece yukarıdaki isimler belirtilmektedir (Salname-i Maarif, 1317: 700). Oysa arşiv belgelerinde söz konusu yılda mezun olan öğretmenlerin listesinde yukarıdaki isimlerden başka Birecikli İbrahim Efendi'nin de ismi bulunmaktadır (BOA, MF.ALY.,8/181; BOA, MF.ALY.,8/158).

Şakir, Zekeriya, İbrahim, Efendiler pekiyi, dördüncü sıradaki Şakir Efendi iyi, Ömer Lütfü Efendi ise iyiye yakın derece ile diploma almaya hak kazanmıştı (BOA, MF.ALY., Dosya No: 17/77).

Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesinde 1894-1895 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğretmenler: (Salname-i Maarif, 1317:700).

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Yusuf Efendi	Şumnu	-
2. Kadri Efendi	Orhaniye	-
3. Mehmed Sait Efendi	Edremit	-
4. Abdurrahim Efendi	Akva	-
5. İsmail Hakkı Efendi	Samsun	-

Bu mezunların nerede istihdam edildikleri hakkında bilgiye sahip değiliz fakat bunların da ülkenin çeşitli yerlerindeki idâdîlerde göreve başladıkları tahmin edilebilir.

İsmail Hakkı ve Abdurrahim Efendiler iyi, diğer öğretmenler ise pekiyi derece ile mezun olmuşlardı (BOA, MF.ALY., Dosya No: 17/77).

1896-1897 yılından itibaren Dârülmualimîn-i Âliye'nin Edebiyat ve Fen şubeleri birleşik mezun verdiği için bu sene mezun olan öğretmenler her iki şubeye ait isimlerden oluşmaktaydı: (Salname-i Maarif, 1317:701).

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Haşim Efendi	Kastamonu	-
2. Reşit Efendi	Sayda	-
3. Ali Efendi	Bosna	-
4. Osman Efendi	Hemşin	-
5. Mehmed Emin Efendi	Kastamonu	-
6. Mustafa Efendi	Trabzon	-
7. Mehmed Tevfik Efendi	Balıkesir	-

Haşim, Reşit, Ali Efendiler pekiyi, Osman ve Mehmed Emin Efendiler iyi diğer mezunlar ise iyiye yakın (karib-i âlâ) dereceler ile mezun oldular (BOA, MF.ALY., Dosya No: 17/77).

1897-1898 yılında Dârülmualimîn-i Aliye'nin Edebiyat ve Fen şubelerinden mezun olan öğretmenler şu isimlerden oluşmaktaydı: (Salname-i Maarif, 1317: 701).

<u>İsmi</u>	<u>Memleketi</u>	<u>İstihdam Edildiği Yer</u>
1. Saib Efendi	Erzurum	Konya İdâdîsi
2. Tahir Efendi	Kalecik	-
3. Şefik Efendi	Balıkesir	-
4. Ali Rıza Efendi	Ruşçuk	-
5. İbrahim Efendi	Hemşin	-
6. Galip Efendi	Trabzon	-

7. Hilmi Efendi	İzmir	-
8. Ziya Efendi	İzmir	-
9. Hüseyin Sami Efendi	Dağıstan	-
10. Hüseyin Efendi	Adana	-

Saib, Tahir, Şefik, Ali Rıza Efendiler pekiyi, İbrahim Galip Hilmi ve Ziya Efendiler iyi, Hüseyin Sami ve Hüseyin Efendiler iyiye yakın (karib-i âlâ) dereceler ile mezun oldular (BOA, MF.ALY., Dosya No: 17/77).

1899 yılında Edebiyat ve Fen şubesinden toplam 14 kişi mezun oldu. Mezun olan isimlerden Abdulvahap, Şemseddin, Kamil efendiler pekiyi derece ile altı öğrenci iyi derece ile diğerleri ise iyiye yakın derecelerle mezun oldular.

Bir yıl sonra Edebiyat ve Fen şubesinden mezun olan öğrenci sayısı on altıya yükseldi (Salname-i Maarif, 1319:126-127). Öğrencilerden 3'ü pekiyi, 3'ü iyi, 10'u ise iyiye yakın (karib-i âlâ) derecesi ile mezun oldular. Pekiye derecesi ile mezun olanlar; Kilisli Mehmed Tevfik, Kilisli Ahmed ve Sivaslı Abdurrahman Rahmi idi.

1900-1901 eğitim-öğretim yılı Dârümuallimîn-i Âliye'nin Edebiyat ve Fen şubeleri karışık ve her iki şubenin ayrı ayrı olarak mezun verdiği bir yıl oldu. Şöyle ki:

Söz konusu eğitim-öğretim yılında karışık olarak mezun olanların sayısı 12, Edebiyat şubesinden mezun olanların sayısı 7, Fen şubesinden mezun olanların sayısı ise 8'di.

1901-1902 ders yılında Edebiyat şubesinden 9, Fen şubesinden ise 7 kişi mezun oldu. Edebiyat şubesinde dört kişi pekiyi, üç kişi iyi, iki kişi ise iyiye yakın dereceler ile mezun oldular. Fen şubesinde iki kişi pekiyi, üç kişi iyi diğerleri ise iyiye yakın dereceler ile mezun oldular (BOA, MF.ALY., Dosya No: 17/77).

1902-1903 öğretim yılında Fen şubesinden 11 kişi mezun oldu. Mehmed Salih, Mahmud Ekrem, Şahap, Musa Mehmed Hamdi Efendiler bu dönemin en başarılı ilk beşe giren isimleriydi. Aynı ders yılında Edebiyat şubesinden ise 10 kişi mezun oldu. Bunların yarısı pekiyi, bir kişi iyiye yakın, diğerleri ise iyi derece ile mezun oldular.

1903-1904 eğitim-öğretim yılında Edebiyat şubesinden 6'sı pekiyi derece ile olmak üzere 11, Fen şubesinden ise 2'si pekiyi derece ile toplam 8 kişi mezun oldu.

Bir yıl sonra Dârümuallimîn-i Âliye'den toplam 20 kişi mezun oldu. Bunların yarısı Edebiyat, yarısı Fen şubesinden mezun idi (BOA, MF.ALY., 13/49). Edebiyat şubesinden Abdil, Hüseyin, Ahmed, Halil ve Mehmed Efendiler, Fen şubesinden ise Mehmed Şemseddin, Ahmed, Remzi ve Ahmed Faik Efendiler pekiyi derecesi ile mezun oldular.

1905-1906 eğitim-öğretim yılında Edebiyat şubesinden 8, Fen şubesinden 7 kişi

mezun oldu. Edebiyat şubesinde dördü pekiyi, ikisi iyi, diğer ikisi ise iyiye yakın dereceler ile diploma aldı. Fen şubesinden mezun olanların beşi pekiyi, diğerleri ise iyi dereceler ile diploma aldı.

Sonraki ders yılında 9 Edebiyat şubesinden, 6 Fen şubesinden olmak üzere toplam 15 kişi mezun oldu. Bu dönem Edebiyat şubesi için çok parlak bir sonuçla bitti. Zira mezun olan bütün öğrenciler diplomalarını pekiyi derece ile aldılar.

1907-1908 yani II. Abdülhamit devrinin son ders yılında Dârümuallimîn-i Âliye'den toplam 14 kişi mezun oldu. Bunlardan yedisi Edebiyat şubesinden, diğer yedisi ise Fen şubesinden idi.

Osmanlı Devlet'inde öğretmen okullarına giden öğrenciler örneğin hukuk veya tıp mekteplerine giden öğrenciler kadar çalışkan ve zeki olmadıklarını tahmin etmek güç değildir. Fakat yine de II. Abdülhamid devrinde özellikle idâdilerin öğretmen kaynağı olan Dârümuallimîn-i Ali'den son on beş yılda 288 öğretmen yetişmiş ve bu genç öğretmenler Şam'dan Trabzon'a, Üsküp'ten Erzurum'a kadar ülkenin çeşitli yerlerinde görev almışlar, memleketin ücra yerlerinde fedakârca vazife yapmışlardır (BOA, MF.ALY., Dosya No: 17/77).

3. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu

Bir muallim Dârümuallimîn-i Âliye çatısı altında bulunan bütün şubelerde ders okuttuğu gibi sadece bir şubede de ders okutabilmekteydi.

1879 yılında okulun öğretmen kadrosunda şu isimler yer almaktaydı:

Selim Efendi, Artin Efendi, Tahsin Efendi, Eşref Efendi, Neşat Efendi, Canib Efendi, Rüstem Efendi, Mösyö Kesi (Devlet Salnamesi, 1296: 73).

1901 yılında okulda görevli öğretmenler şunlardı:

Sadık Bey (Edebiyat-ı Osmaniye, Kitabet muallimi), Hakkı Paşa (Resim muallimi), Abdurrahman Süreyya Efendi (Belagat-ı Arabiye muallimi), İsmail Cenani Bey, Celal Bey, Muhiddin Bey, Ali Seyyid Bey, Said Efendi, Hüseyin Remzi Bey, (Nebâtât ve Hayvanât muallimi), Şükrü Bey (Fransızca muallimi), Azmi Bey (Tarih muallimi), Emin Bey (Müsellesat muallimi) (Salname-i Maarif, 1319: 124).

Bu isimlerden başka devrinin ünlü eğitimcisi Selim Sabit Efendi de eğitim-öğretim kadrosunda yer almaktaydı. Bu değerli eğitimci 13 yıl Dârümuallimîn bütün şubelerinde Usûl-i Tedris dersi verdi (Cevdet, 1332: 192). Bu dersten başka başlıca İnşa, Kavâid-i Osmaniye, Ahlak, İlm-i Terbiye-i Etfâl derslerini de vermekteydi (Rıfat, 1342:1339; Altın, 2013:2001).

1903 yılında birçok öğretmen okulda görevine devam ederken bazı öğretmenler değişti. Bu yıl öğrenim kadrosuna dahil olanlar şunlardı:

Nazmi Bey (Usûl-i Defteri muallimi), Seyyid Efendi (Edebiyat-ı Arabiye muallimi) (Salname-i Maarif ,1321:127).

4. Dârümuallimîn-i Âliye'nin Diğer Özellikleri

1891 Nizamnamesinde Dârümuallimîn-i Âliye Edebiyat şubesine kayıt olabilmek için Dârümuallimîn-i Rüşdiye mezunlarının, Belagat-ı Arabiye'den şifahi olarak bir olayı anlatabilmesi, Türkçe bir makale yazabilmesi gerekmektedir (BOA, İMMS.,126/5394). Dışardan okula devam etmek isteyenler Dârümuallimîn-i Rüşdiye'de okutulan derslerden imtihana girerek başarılı olmaları lüzumluuydu.

Fen şubesine Dârümuallimîn-i Rüşdiye'den geçmek isteyenler önceki sınavlarından üç ve yukarısı not almış olmaları gerekmektedir (Salname-i Maarif,1318:137).

1891 Nizamnamesi Dârümuallimîn-i Âliye ve diğer şubelerden mezun olan öğretmenlerin diğerlerine göre öncelikli atamalarını teyit etmekteydi (Düstur, 1939:1134).

1901 yılında Dârümuallimîn-i Âliye'de okuyabilmek için şu şartlar istenmekteydi: (Salname-i Maarif,1319:123).

1. Sakat ve malul olmamak.
2. Okuldan sonra öğretmenlik yapmayı kabul etmek ve kabul etmediği takdirde öğrenciliğinde aldığı bursları geri vermeyi temin etmek.
3. Dârümuallimîn-i Rüşdî'den veya merkez idâdîlerden ala veya alüyülala dereceleri ile mezun olmak. Yahut Dârümuallimîn-i Rüşdî derecesinde bilgiye sahip olduğunu sınavlarla ispat etmek (BAO, MF.ALY.,14/49).

Dârümuallimîn-i Âliye öğrencileri isterlerse Dârülfünûn'a kabul edilmekteydiler. Bu hakları 1318 Dârülfünûn Nizamnamesinin 10. maddesinde belirtilmekteydi (BOA, MF.ALY.,10/24; Düstur, 1941: 661).

Sonuç

1848 yılında açılan Dârümuallimîn-i Rüşdî'den önce Osmanlı Devleti'nde modern anlamda öğretmen yetiştiren okul yoktu. Bu ihtiyaç büyük oranda medreseden karşılanmaktaydı. Yine Tanzimat döneminde 15 Kasım 1868 da Dârümuallimîn-i Sıbyan açılarak sıbyan okullarına öğretmen yetiştirilmeye başlandı. 1870 yılında ise hanımlara öğretmen yetiştiren Darümuallimât faaliyete başladı.

Tanzimat döneminde 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi eğitimin birçok alanında olduğu gibi öğretmen yetiştirme alanında da dönüm nok-

tası olmuş ve kendisinden sonraki süreci etkilemiştir. Söz konusu nizamnameye göre, ülkedeki okulların çeşitli kademelerine öğretmen sağlamak üzere İstanbul'da büyük bir dârülmualimîn kurulacaktı. Fakat Nizamnamenin bazı maddeleri gibi bu düşüncenin gerçekleşmesi de gecikti. Nihayet II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında bu proje hayata geçirildi. Okul ilerleyen yıllarda yayınlanan yeni nizamnamelerle değişim ve gelişimini sürdürdü.

II. Abdülhamid devrinde özellikle 1882-1890 yılları arasında, devrin eğitim yöneticileri Said ve Münif paşaların etkisi ile orta eğitim kurumları ülke geneline yayıldı. Rüşdiye okullarını da bünyesinde barındıran yedi senelik idâdîler vilayet merkezinde, beş senelik idâdîler, sancak merkezlerinde hızla çoğaldı. Dolayısıyla sayıları artan söz konusu idadilere öğretmen ihtiyacı gündeme geldi. Bu hadisede gözlerin Dârülmualimîn-i Âliye'ye çevrilmesine neden olmaktadır.

Dârülmualimîn-i Âliye'nin ders müfredatına baktığımızda Fen ve Edebiyat şubelerinde bazı derslerin farklı bazı derslerin ise ortak olarak okutulduğuna şahit olmaktadır. İki şubede de zamanın ruhuna ve gereklerine uygun dersler yer almaktaydı bu manada okulun modern bir eğitim kurumu olduğu anlaşılmaktaydı. Türkiye'ye "usul-ü cedid"i getiren Selim Sabit Efendi gibi isimlerin okulun eğitim kadrosunda olması da bu düşünceyi pekiştirmektedir.

Dârülmualimîn-i Âliye'den mezun olan genç öğretmenlerin atandıkları yerleri incelediğimizde geniş ülke coğrafyasında idâdînin mevcut olduğu her bölgeye tayin edildiklerini görmekteyiz. Öğretmen adayları söz konusu eğitim kurumuna başlar-ken "okuldan sonra öğretmenlik yapmayı kabul etmek ve kabul etmediği takdirde öğrenciliğinde aldığı bursları geri vermeyi temin etmek" maddesini peşinen kabul ettikleri için genelde göreve başlamaktaydılar. Esasen söz konusu madde sayesinde merkeze uzak yerleşim yerlerinde dahi muallim açığını kapatmaktaydı.

Netice olarak Dârülmualimîn-i Âliye II. Abdülhamid devrinde var olan birçok modern eğitim kurumundan biridir. Liselere öğretmen yetiştiren bu okul eğitim ve öğretmen yetiştirme tarihimiz açısından fevkalade bir öneme haizdir.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Belgeleri

Meclis-i Tanzimat Defteri, No: 2.

BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394.

BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 90.

BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 89.

BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 20.

BOA, MF.ALY., Dosya No: 17, Gömlek No: 77.

- BAO, MF.ALY.*, Dosya No:14, Gömlek No: 49.
BOA, MF.ALY., Dosya No: 10, Gömlek No: 24.
BOA, MF.ALY., Dosya No: 13, Gömlek No: 49.
BOA, MF.ALY., Dosya No: 8, Gömlek No: 181.
BOA, MF.ALY., Dosya No: 8, Gömlek No: 158.
BOA, A.MKT. MHM., Dosya No: 472, Gömlek No: 59.
BOA, A.MKT. MHM., Dosya No: 473İ, Gömlek No: 11.
BOA, Y.EE., Dosya No: 37, Gömlek No: 47.
BOA, Y.EE., Dosya No: 112, Gömlek No: 6.
BOA, İ.DH., Dosya No: 678, Gömlek No: 47234.
BOA, Y.A.RES., Dosya No: 15, Gömlek No: 29.
BOA, Y.A.RES., Dosya No: 15, Gömlek No: 17.
BOA, İMMS., Dosya No: 64, Gömlek No: 3024.
BOA, İMMS., Dosya No: 126, Gömlek No: 5394.
BOA, Y.EE., Dosya No: 112, Gömlek No: 6.
BOA, İ.ŞD., Dosya No: 39, Gömlek No: 2047.

2-Diğer Resmi Yayınlar

- Osmanlı Devlet Salnamesi*, yıl 1296
Salname-i Maarif-i Umumîye 1316.
Salname-i Maarif-i Umumîye 1317.
Salname-i Maarif-i Umumîye 1318.
Salname-i Maarif-i Umumîye 1319.
Salname-i Maarif-i Umumîye 1321.
Düstur, (1939). 1. Tertip, c. VI, Ankara.
Düstur, (1941). 1. Tertip c. VII, Ankara.
Düstur, 1. Tertip, c. II, (Yer ve Tarih Yok).

3-Kitap Ve Makaleler

- AKYÜZ, Hüseyin (1979). “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *Türk Milli Eğitiminin Dünü Bugünü ve Geleceği Kurultayı*, Ankara.
- ALTIN, Hamza (2009). “II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- ALTIN, Hamza (2013). “Kilisli Rıfat’ın Hocalarından Selim Sabit Efendi ve Meslektaşlarına Öğütleri”, *I. Uluslararası Muallim Rıfat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, 16-17 Mayıs 2013, s. 199-214, Kilis.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (1960). “Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler”, *Belleten*, c. XXIV, S. 96, Ekim.

- DOĞAN, İsmail (1991). *Tanzimat'ın iki Ucu Münif Paşa ve Al Suavi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ERGİN, Osman (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I-II, İstanbul: Eser Neşriyat.
- Kanun-i Esasi* (1324). İstanbul: Karabet Matbaası.
- Kilisli Rifat (1342). “Mektep Hatıraları”, *Muallimler Mecmuası*, Yıl: 3, S. 30, s.1338-1360.
- KOÇER, Hasan Ali (1967), *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848–1967)*, Ankara: MEB.
- KODAMAN, Bayram (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi (2002). *Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, (Haz: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. Dilaver), Ankara: MEB.
- Muallim Cevdet (1332). “Darulmuallimînin Yetmişinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans”, *Tedrisat Mecmuası*, S. 32.
- OKTAY, Ayla (1987). “Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, II, 1987, İstanbul.
- ÖZKAYA, Yücel (1987). “Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usûlü Hakkında Bir Layiha”, *A.Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fak. Dergisi*, (Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı), c. XXXI, S. 1-2.
- ÖZTÜRK, Cemil (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara: TTK.
- SHAW, Staford J., SHAW, Kural Ezel (1977). *History The Otoman Empire and Modern Turkey*, Volume II, New York.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim (1993). *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK.
- UNAT, Faik Reşit (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: MEB.

BİNGÖL GENÇ (SEBETERIA?) KALESİ*

M. Zahir ERTEKİN¹, Nebi BUTASIM²

Geliş: 24.05.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.426720

Öz

Bingöl ili, Arkeoloji ve Sanat Tarihi bilim dalları açısından, yeterli çalışmaların yapılmadığı şehirler arasında yer almaktadır. Bu bilim dallarının temel çalışma alanında bulunan eski eserler, literatür çalışmasından ziyade saha veya yüzey çalışmalarını gerektirmektedir. Bu nedenle her iki alanın en önemli çalışma metotlarından biri yüzey araştırması bir diğeri de kazı çalışmalarıdır. Türkiye’de birçok alanda kazı ve yüzey araştırmaları yapılmasına rağmen, Bingöl ilinde kazı çalışması hiç yapılmamıştır. Yüzey araştırmaları ise birkaç kısıtlı dönem ve alanı kapsayan birkaç çalışmadan ibarettir.

Bu tür bilimsel çalışmaların azlığı Bingöl ilinde bulunan tarihi eserlerin yeterli düzeyde gün ışığına çıkarılmamasına ve Bingöl tarihi ve eserleri ile ilgili çalışmaların yanlış ve eksik olmasına neden olmuştur.

Bingöl ilinde bulunduğu söylenen ve Menua Yazıtı’nda ismi geçen Sebeteria Kalesi de bunlardan biridir. 1980’li yıllara değin Elazığ’ın Palu ilçesine lokalizasyonu yapılan kalenin, daha sonraki çalışmalar ve gün ışığına çıkan Urartu çivi yazıtları temel alınarak, Sebetaria olmadığı yönünde görüş bildirilmiş ve yer olarak bunun ancak Bingöl-Genç ilçesinde bulunan kale olabileceği belirtilmiştir. Oysaki bu tür lokalizasyonları yapan araştırmacılar, söz konusu Genç İlçesi’ndeki Sebeteria (?) denilen kaleyi görmeden bu tanımlamayı yapmıştır.

* Bu çalışma Bingöl Üniversitesi tarafından Bilimsel Araştırma Projesi (BÜBAP) BAP-549-330-2015 numara ile desteklenmiştir.

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü, zahiretekin@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Sanat Tarihi Anabilim Dalı, butasimnebi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8204-176X>

Bu çalışmada Genç İlçesi'nde Murat Nehri kenarında bulunan tarihi kalenin tanımlaması ve neden Sebeteria olmadığı konusundaki araştırma sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Urartu, Kale, Genç, Genç Kalesi, Sebeteria

THE CASTLE OF BINGOL, GENÇ (SEBETERIA?)

Abstract

Bingöl province, Archeology and Art History are among the cities where sufficient studies have not been done in terms of branches of science. The ancient artifacts found in the main field of study of these sciences require extraordinary field or field studies from the literature study. For this reason, one of the most important study methods of both areas is surface survey and the other is excavation studies. Despite the fact that many excavation and surface surveys were conducted in Turkey, no excavation work has been done in the province of Bingöl. Surface surveys consist of several studies covering a few limited periods and fields.

The scarcity of such scientific studies led to the fact that the historical works in the province of Bingöl were not brought to the sufficient light and the studies about Bingöl history and works were wrong and incomplete.

The Sebeteria Castle, which is said to be located in the province of Bingöl and which is named in the Menua inscription, is one of them. It was stated that the Palu castle was not Sebeteria based on the fortress which was localized to Elazığ-Palu province until the 1980's, later studies and Urartu nail inscriptions which came today light, and it was stated that this place could only be a castle located in Bingöl-Genç province. However, researchers engaged in such localizations made this definition without seeing the so-called Sebeteria (?) In Genç district.

In this study, it will be presented about the historical castle located at the edge of Murat River in Genç district, the identification and why it is not a castle called Sebeteria.

Keywords: Bingöl, Urartu, Castle, Genç, Genç District, Sebeteria

Giriş

Bingöl ili tarihi ve tarihi eserleri ile araştırmacıların ilgisini çeken bölgelerden biridir. Bölgede bulunan tarihi eserlerin yeterli düzeyde bilinmemesi, üzerinde çalışma yapılmaması ve tarihi eserler yönelik kazı ve yüzey araştırmalarının olmasından kaynaklanmaktadır. İlk yüzey araştırması ise 1985 yılında Prof. Dr. Veli Sevin öncülüğünde Urartu dönemine ait yol ve kaleler üzerinde yapılmıştır. Daha sonra takip eden iki yıl içinde yine Veli Sevin'in bulunduğu ekip ile Muhammet Beşir Aşan tarafından kısıtlı alanlar üzerinde çalışılmıştır.

Konu ile ilgili çalışmalar, genellikle Batılı seyyahların, çevre iller üzerinde çalışan araştırmacıların kısaca değindikleri birkaç küçük çalışmadan ibarettir. Tarihi eserlerin kazı ve yüzey araştırmaları yapılmaksızın literatür üzerinden çalışılması bir çok eksiklik ve yanlışlığa yol açmıştır. Bu yanlışlardan biri de Sebeteria denilen kalenin, Bingöl ili Genç ilçesine lokalizasyonunun yapılmasıdır.

Urartu dönemine ait olduğu bilinen Sebeteria Kalesi'nin isminin geçtiği yazıt, Elazığ-Palu ilçesindeki Kral Menua Yazıtı'dır. Bu yazıtta Menua, Sebeteria'dan bahsetmiştir. Yazıt kaynak alınarak önceleri Palu'da bulunan kral mezarlarının olduğu alan Sebeteria olarak tanımlanmıştır (Erdoğan, 2015: 93). Ancak daha sonra kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda Sebeteria Kalesi'nin Palu'da olamayacağı bunun yerine başka bir yere lokalizasyonunun yapılması gerektiği şeklinde bir kanı oluşmuştur. Bu çalışmalar temel alınarak günümüzde Bingöl ili Genç ilçesi, Gümüşlü Köyü sınırları içinde Murat Nehri'nin hemen kenarında bulunan kalıntı Sebeteria olarak konumlandırılmıştır (Erdoğan, 2015, 186-187).

Ancak yaptığımız literatür ve saha araştırmaları sonucunda, Bingöl ilindeki kalıntının, Sebeteria Kalesi olarak lokalize edilmesinin bilimsel dayanaktan yoksun olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Sebeteria Kalesi'ni Bingöl ilindeki kalıntı olarak tanımlayan araştırmacıların hemen hemen hiçbiri söz konusu kale kalıntısı üzerinde çalışma yapmamıştır.

1. Sebeteria Kalesi

Urartu dönemi önemli merkezlerinden sayılan Sebeteria, Elazığ Palu ilçesi olarak lokalize edilmiştir (Yıldırım, 2013: 304). Kral Menua Yazıtı temel alınarak lokalizasyonu yapılan kalenin Urartu çağındaki adının Şebeteria olduğu kabul edilmiştir (Çevik, 1987: 16)

Modern Palu ya da biraz daha batısında bir uç kale olarak nitelendirilen (Pınarcık, 2012: 473) Sebeteria konusunda kapsamlı bilimsel çalışma Prof. Dr. Veli Sevin tarafından yapılmıştır (Sevin 2003: 205). Veli Sevin, Sebeteria Kalesi'nin Palu'da olduğunu ısrarla vurgulamakla birlikte daha sonra ortaya atılan şüphelerin temelsiz olduğunu söz konusu lokalize edilme çalışmalarının Menua sonrası kral olan torun Sarduhinili'nin eyalet sistemlerinde değişikliğe gitmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Sevin'e göre; Palu kayalıklarında bulunan Menua'nın kazdırtmış olduğu Urartuca yazıtta ülke ve kent birlikte Şebeteria olarak adlandırılmıştır. Eyalet sistemi hakkında bilgi eksikliğinden kaynaklı olarak net ifadeler vermekten kaçınan Sevin, Kral Menua'dan torun Sarduri'ye kadar yaklaşık 30 yıllık bir süreçte eyalet yönetimi ve sınırlarda düzenlemeler olabildiğini kabul etmiştir. Buna örnek olarak da Urartu Devleti'nde zaman zaman bazı idari reformların yapıldığı ve sınırlarda

düzenlemeler yapıldığını göstermektedir. Bu durumda, Menua döneminde Şebeteria olarak isimlendirilen eyaletin II. Sarduri reformlarından sonra Sardurihinili (Sarduri'nin şehri) olarak değiştirildiğini kabul etmiştir (Sevin, 2005: 383).

Veli Sevin, daha sonraki dönemlerde Genç ilçesindeki kalenin Sebeteria olarak tanımlayanların aksine, Sebeteria'yı tanımlarken veya daha sonraki yazıtta eyalet sistemi ile ilgili tasnif konularına değinirken Genç ilçesinde bulunan kaleden hiç bahsetmemektedir. Bunun temel nedeni 1986 yıllarında yapılan yüzey araştırması esnasında Genç ilçesinde bulunan kaleyi bizzat görmesinden kaynaklanmaktadır. Veli Sevin ve birlikte yüzey araştırması yaptığı M. Beşir Aşan dışında, Sebeteria Kalesi'ni Genç ilçesindeki kale olarak tanımlayan hiçbir arkeolog veya araştırmacı Genç ilçesindeki bu kaleyi görmemiştir.

2. Genç Kalesi

Bu bilgiler ışığında yeni veriler elde edilene değin bu kaleyi Sebeteria olarak değil, Genç Kalesi olarak tanımlandırmayı uygun bulmaktayız. Bu kalenin neden Sebeteria Kalesi olamayacağı hakkında çalışmalar ve yüzey araştırmaları bulgularını aşağıda sunmaya çalışacağız.

Günümüzde Bingöl-Genç karayolu 18. km. sinde Murat Nehri kenarında Genç köprüsünün batı kıyısında bulunan kale kalıntısından ilk bahseden Evliya Çelebi'dir.

Evliya Çelebi kaleden bahsederken; “Murat Nehri kenarında göğe yükselen güzel bir kale olup, hakikaten sanki Ferhad yapısı köhne bir yapıdır. Burç ve kuleleri büyük taşlarla yapılmış olup, beşgen şeklindedir. İçinde evler varsa da bağ ve bahçesi yoktur. Camii, erzak ambarları, cephaneliği ve su sarnıçları vardır. ... Bu şehre Palu Kalesi'nden sekiz saatte gelip Murat Nehri üzerinden büyük Çapakçur Köprüsü'nden geçen ve Bingöl yaylasına çıkmak isteyen Halti, Çekvani, Yezidi, Zaza, Zebari, Lulu, İzoli, Şakağı, Kili aşiretlerinden iki yüz bin insan ile bir milyon koyun ve diğer hayvanlardan, burada bekleyen Çapakçur beyinin adamları kuş uçurmayıp, öşür vergisi alırlar (Çapak, 2014: 202).” Şeklinde bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi'nin bir diğer anlatımında Çapakçur Kalesi anlatılmaktadır. Ancak bu anlatımda kalenin altıgen olduğu ve Bingöl yaylalarına geçit sağladığı şeklindeki bilgiler (Kahraman ve Dağlı, 2006, s. 313) anlatılan kalenin Sebeteria olarak adlandırılan Genç Kalesi olamayacağı bilgisini pekiştirmektedir.

Genellikle araştırma yapan kişiler Sanat tarihi disiplini dışında insanlar olduğu için Evliya Çelebi'nin bu anlatımından yola çıkarak bu anlatımda yer alan ifadelerin büyük bir alanı gerektirdiğini ancak günümüzde bulunan kalenin bir camiye alabilecek şekilde büyük bir alana sahip olmadığını iddia etmektedirler. Ancak, bilinmesi gereken şey kale olarak tabir edilen Ortaçağ dönemi yapılarının iç kale

ve dış kale diye iki bölüme ayrıldığıнын göz ardı edilmemesidir. Birinci alan evlerin camilerin ve sokakların da olduğu dış kale ikincisi ise yönetimin veya daha küçük ölçekli mescitlerin bulunduğu saray olarak da kullanılan ve kuşatmalarda son savunmanın yapıldığı iç kale olarak adlandırılmaktadır (Eyice, 2001, s. 235; Diker, 2015, s. 282). Günümüzde bulunan alan iç kale olarak adlandırılan alandır. Yani iç kale kısmıdır. Muhtemelen asıl kale denilen ve şehrin diğer birimlerini de içinde barındıran kale çok daha geniş bir alana sahip idi.

Araştırmalarımız ekseninde kesin olarak ulaşabildiğimiz ve Murat Nehri kenarında olan Bingöl il sınırlarında bulunan üç kale bulunmaktadır. Bunlardan birincisi söz konusu Genç köprüsü batısındaki kaledir. Bir diğeri Ginc denilen ve modern ismi Kale olan köyün sınırlarında bulunmaktadır. Bir diğere kale yerleşkesi ise Bingöl Kuşburnu Köyü kırsalında olan ve Murat Nehri kıyısından 1 km. kadar uzak olan Zağ Yerleşkesi'dir.

Evliya Çelebi'nin bahsettiği ve beşgen şekline sahip tek kale, Bingöl-Genç karayolundaki kaledir. Kale Köyü'ndeki Ginc kalesi yekpare bir kaya üzerinde yapılmış olup Evliya Çelebi'nin başka bir anlatımında yer almaktadır (Demir, 2014: 210). Zağ yerleşkesi ise yaptığımız yüzey araştırmaları sonucunda yekpare bir kayaya oyulmuş erken Hıristiyan dönemi yerleşkelerine benzemekte ve beşgen olarak tabir edilen yukarıdaki anlatıma uymamaktadır.

Muhammet Beşir Aşan, 1987 yılında Veli Sevin ve ekibiyle yaptığı yüzey araştırmasında söz konusu Genç Kalesi'ni çalışmıştır. Yapılan yüzey araştırması sonucunda, Bu kalenin Elazığ ilinde bulunan ve Ortaçağ kalesi olduğu kesin olan Poyraz, Tadım ve Kafiran kalelerine benzediğini belirtmektedir.

Kalenin büyük bir bölümünün nehir yüzünde aşındığını belirten Aşan, var olan kulelerden birinin bu aşınmadan dolayı Murat Nehri'ne düştüğünü ve halen orada olduğunu aktarmıştır. Kalenin plan olarak Çayboyu kalesi gibi çokgen planlı olduğunu ve Genç-Diyarbakır yolu üzerinde bulunduğunu aktaran Aşan, kalede bulunan yüzey malzemeleri ve plan açısından Ortaçağ dönemi yapısı olduğunu vurgulamaktadır (Aşan, 1987: 535).

Muhammet Beşir Aşan ve ekibi, Genç kalesi olarak adlandırdıkları kale kalıntısının genel bir planını çıkarmıştır. Söz konusu plan hem Evliya Çelebi'nin aktardığı hem de bizim saha araştırmamızda tespit ettiğimiz beşgen plana aynen uymaktadır.

2015-2017 tarihleri arasında yaptığımız alan araştırmaları sonucunda kalenin beşgen planını verecek kalıntıları oldukça açık bir şekilde görülmekteydi. Doğu tarafında kulelerden birinin kalıntısı plan çıkarılabilecek düzeyde olduğu gibi güney cephede ana giriş ve ikinci dikdörtgen yapı çok net biçimde anlaşılmaktadır. Murat Nehri'nin geldiği yönde olan ve kalenin kuzey-doğu kesimini oluşturan

kısımda da toprak kaymasından dolayı beden duvarları ortaya çıkmış ve planda da gösterdiğimiz gibi kuzey duvarı sivri bir üçgen şeklindedir.

Kalenin büyük kısmı toprak altına kaldığı için ölçümlerini tam olarak almak şimdilik olanaksızdır. Ancak çalışılabilen alanlarda iç kalenin ölçüleri şu şekildedir. Kalenin ön cephesi yani giriş kapısının olduğu güney duvarı yaklaşık 40 m, Batı kısımda bulunan beden duvarı ise toplamda yaklaşık olarak 165 m uzunluğu sahiptir. Murat Nehri tarafından bulunan kısım ise 115 m uzunlukta. İç kalenin giriş kapı girişi aralığı 3 m, iç kale girişinden sonra bulunan dikdörtgen bölüm ise 20x10 m boyutlara sahiptir. Beden duvarlarının kalınlığı 1.25 m olup kale duvarının nehir tarafında bulunan duvar kalıntısı 3.5 m yüksekliğe sahiptir. Bu durumda gerçek yüksekliğin yıkıntılardan ve temel seviyesinin toprak altında kalmasından dolayı tam olarak verilememektedir.

Yapıda kullanılan kısmi moloztaş ve düzgün kesme taş tipik bir Ortaçağ kale-sini andırmakta ve taşlar arasında kullanılan harcın da yine Ortaçağ dönemi yapı elemanı olduğu görülmektedir. Kale çevresinde yaptığımız saha araştırmalarında çok sayıda seramik parçaları ve kırmızı topraktan yapılmış kaplama taşlarına rastlanmıştır. Oldukça kalın tutulmuş olan kiremit kaplamalar Genç ilçesi Sürekli Köyü'nde bulunan ve 15. yüzyıla tarihlendirilen Muhammed Bey Türbesi'nde kullanılmış olan üst örtü kaplama kiremitleriyle (Butasım, 2013: 445-2015: 564) aynı özellikleri göstermektedir. Kalenin bu şekliyle en azından temel seviyesinde bile olsa Ortaçağ'daki yapım dönemini koruduğu görülmektedir. Kalenin Murat Nehri geçiş güzergâhını kontrol eden savunma yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Urartu dönemi önemli kalelerinden olan Sebeteria Kalesi'nin, Bingöl ili Genç ilçesindeki kale olarak lokalize edilmesine rağmen, literatür çalışmaları, alan çalışmaları ve elde edilen bulgular sonucunda yanlış olduğu saptanmıştır.

Urartu dönemine ait yazıt vb. hiçbir veri olmaması, Urartu kalelerinin büyük blok yapı taşlarıyla yapılması veya sarp kayalar üzerine oyulması gibi mimari anlayışta elamanların görünmemesi, yapılan araştırmalar sonucunda Urartu dönemine ait buluntuların da yer almaması gibi nedenlerden dolayı bu kaleyi Sebeteria olarak lokalize etmek yanlıştır. Söz konusu kale Ortaçağ kalesi olup 1986 yılında yapılan yüzey araştırması sonucundaki plan ile günümüzde yaptığımız çalışma da birbirine uymaktadır. Eğer bazı arkeologların iddia ettiği gibi Sebeteria Kalesi, Bingöl il sınırları içinde ve Murat Nehri vadisi boyunca aranması gerekiyorsa, bunun için henüz araştırması yeterince yapılmamış olan Genç Kral Kızı Kalesi, Kuşburnu Köyü Zağ Yerleşkesi ve Bingöl il merkezinde bulunan yerel halkın Si-mani dedikleri kaleler üzerinde çalışma yapmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde

daha sağlıklı bilgilere ulaşmak mümkün olmakla birlikte bu kalelerin de Sebeteria olmayacağı yönünde güçlü verilerimiz mevcuttur. Ancak bu kaleler ile ilgili bilgiler daha sonraki çalışmalarda sunulacaktır.

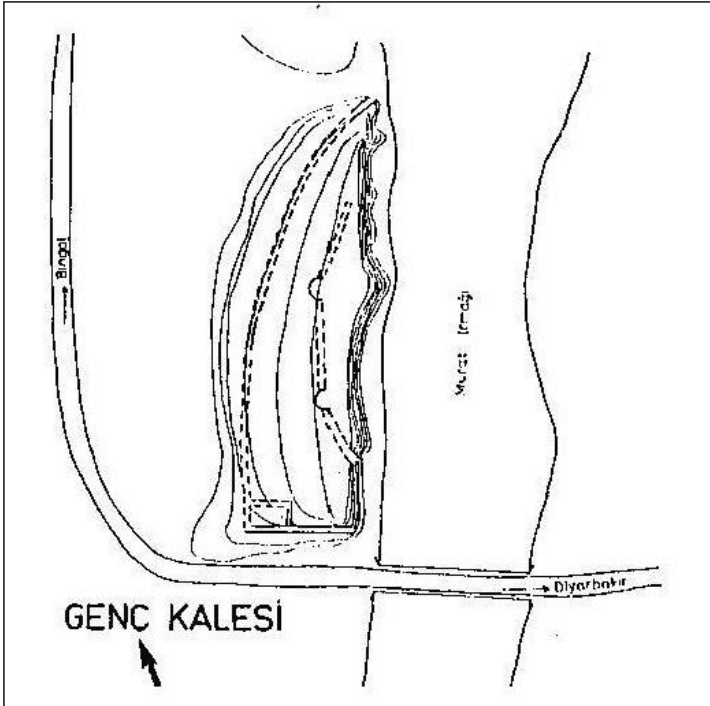
Bingöl ili Genç ilçesinde bulunan ve Genç Kalesi, beşgen planlı olup tam bir Ortaçağ kalesi görünümündedir. Bu nedenle yanlış tanımlama ve lokalizasyonu yapılan bu yer hakkında gerekli bilimsel ve idari işlemler ivedilikle yapılmalıdır. Son dönemde gerçek bir araştırma yapılmadan, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından da bu yanlış tanımlama kabul edilmiş ve bu kale Sebeteria Kalesi olarak literatüre geçmiştir. Halbuki Genç'te bulunan kale, M. Beşir Aşan tarafından 1987 yılında yapılan yüzey araştırmasında çalışılmış ve sonucu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı tarafından 1988 yılında araştırma sonucu olarak yayımlanmıştır. Kendi yayınlarında olmasına rağmen bu denli bir hatanın nedeni tam olarak anlaşılamamaktadır. Kalenin tam olarak tanılandırılması ve tarihlendirilmesi için kazı ve yüzey araştırmalarının yapılması gerekmekte olup ancak nitelikli kazı çalışmalarından sonra ulaşılabilecek belge ve kanıt niteliğindeki buluntular ile kalenin dönemi ve ait olduğu medeniyet ortaya çıkarılabilecektir.

Bingöl-Genç ilçesinde bulunan ve Ortaçağ dönemine ait olan bu kalenin yüzey araştırması ve kazılar ile ortaya çıkarılması hem turizm açısından bölgeye bir canlılık katacak hem de ilin ve bölgenin tarihine ışık tutacaktır.

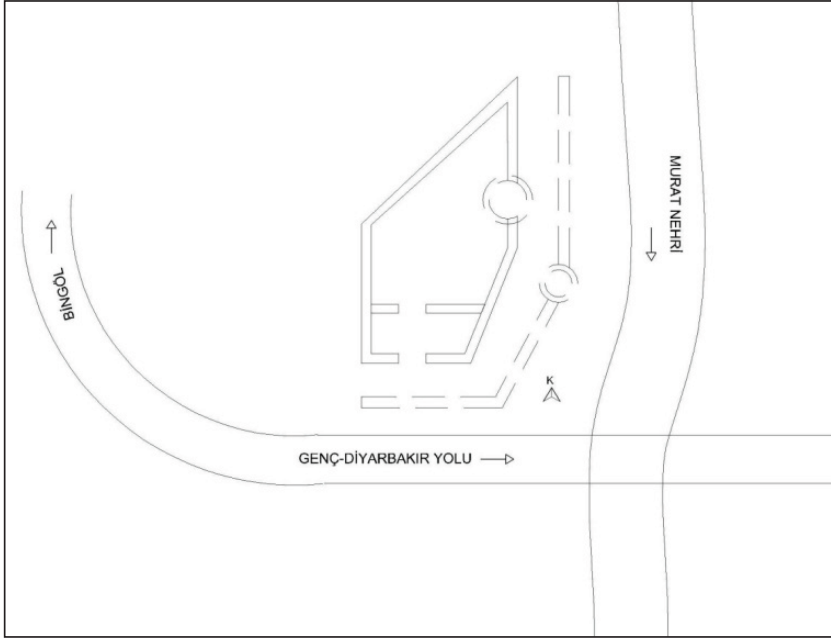
KAYNAKLAR

- AŞAN, Muhammet Beşir (1988), "Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Ortaçağ Yüzey Araştırması", 1987, *T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss. 529-554.
- BAHAR, Hasan (1988), "Elazığ, Bingöl, Tunceli İlleri Prehistorik Araştırmalar", 1987, *T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss. 501-528.
- BUTASIM, Nebi (2013), "Ortaçağ ve Sonrası Bingöl'deki Tarihi Eserler", *III. Bingöl Sempozyumu 2010*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, ss.437-458.
- BUTASIM, Nebi (2015), "Bingöl Tarihi Eserleri ve Turizm Ekonomisine Kazandırılması", 3. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*Bingöl, ss.563-570.
- ÇAPAK, İbrahim (2014), "Evliya Seyahatnamesi'nde Bingöl", *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl, ss. 197-208.
- ÇEVİK, Nevzat (1987), *Şebeteria, Batı Urartu'da Bir Kent ve Kaya Anıtları*, (Atatürk Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- DEMİR, Abdullah; "16. Yüzyılda Safevi ve Osmanlı Döneminde Genç Beyleri", *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl 2014, ss. 209-216.

- DİKER, Hasan Fırat (2015), “ Van Kalesi Osmanlı Dönemi Burçları Üzerine Gözlemler”, *Megaron*, YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergi, Cilt 10 sayı 3, ss. 282-293.
- ERDOĞAN, Serkan (2015), *Yazılı ve Arkeolojik verilere göre M.Ö. II. ve I. Binyılda Tunceli-Bingöl Bölgesi*, (Ankara Ün., SBE, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- EYİCE, Semavi (2001), “Kale”, *DİA*, Cilt 24, Ankara, ss. 234-242.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (2006), Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 4. Kitap, 1. Cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- PINARCIK, Pınar (2012), “Urartu Krallığının Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 2, Aralık, ss. 459-482.
- SEVİN, Veli (2003), *Başlangıçtan Perslere Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, Der Yayınları.
- SEVİN, Veli (2005), “Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, Elazığ, ss. 379-384.
- SEVİN, Veli (1987), “Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, 8-10 Nisan Ankara, ss. 1-44.
- YILDIRIM, Recep (2013), “Harput/Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, 23-25 Mayıs Elazığ, ss. 297-306.

Çizim 1: Genç Kalesi (Muhammet Beşir Aşan'dan – 1986)

Çizim 2: Genç Kalesi Planı (N. Butasım, 2017)

Foto 1: Genç Kalesi Güneybatıdan Görünüm

Foto 2: Genç Kalesi Kuzeyden Görünüm

Foto 3: Genç Kalesi Güneyden Görünüm

Foto 4: Kalenin Batı Kısımında Bulunan Taş Yığıntı

Foto 5: İç Kalede Bulunan Pişmiş Tuğla Malzemeler

Foto 6: Kalede Ortaçağ'a Tarihlendirilebilecek Seramik Parçaları

Foto 7: Kalenin Güneydoğudan Görüntüsü

Foto 8: Kalenin Giriş Kısımında Kalan Kalıntı

Foto 9: Kalede Kaplama Olarak Kullanılan Tuğla Malzeme

Foto 10: Sebeterias Kalesi Olarak Hatalı Adlandırılan Genç Kalesi'nin Proje Kapsamında DPT ve Avrupa Birliği ile Yerel STK tarafından Hazırlanmış Tabelası

OKUL YÖNETİCİLERİNİN ÖRGÜTSEL AFFEDİCİLİK DÜZEYLERİ

Necdet KONAN¹, Kemal NAZLI²

Geliş: 07.06.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.420741

Öz

Bu araştırmanın temel amacı okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik düzeylerini belirlemektir. Bununla birlikte, okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik düzeylerinin görev yaptıkları öğrenim basamağı, görev unvanı ve yöneticilikteki kıdemlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği de araştırma konusu edilmiştir. Bu amaçla nicel araştırma modellerinden genel tarama modelinde betimsel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu 187 okul yöneticisinden oluşmaktadır. Veriler, Örgütsel Affedicilik Ölçeği aracılığı ile toplanmıştır. Elde edilen verilerinin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, t testi ve tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını çoğu zaman gösterdikleri belirlenmiştir. Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri arasında, yöneticilikteki kıdem ve görev unvanı değişkenleri bakımından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı görülmüştür. Buna karşın, lise yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri ile ilkökul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul yöneticisi, müdür, müdür yardımcısı, affetme, örgütsel affedicilik

1 Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, necdet.konan@inonu.edu.tr,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6444-9745>

2 Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, knazli@bingol.edu.tr,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4865-4495>

SCHOOL ADMINISTRATORS' ORGANIZATIONAL FORGIVENESS LEVELS

Abstract

The main purpose of this research is to determine the school administrators' organizational forgiveness levels. For this purpose, a descriptive research has been carried out. The study group of the research consists of 187 school administrators. The data were collected through the Organizational Forgiveness Scale. Arithmetic mean, standard deviation, t test and one way ANOVA were used in the analysis of the obtained data. As a result of the research, it has been determined that the school administrators frequently perform the behavior of organizational forgiveness. The levels of school administrators' organizational forgiveness behaviors do not show a statistically significant difference in terms of seniority and job position variables. However, the levels of high school administrators' organizational forgiveness behaviors differ statistically than that of primary school administrators.

Keywords: *school administrator, principal, assistant principal, forgiveness, organizational forgiveness*

Giriş

20. yüzyılın başlarında örgüt yönetimlerinde egemen olan Klasik Yönetim Kuramları, insanı bir makinenin dişlisi gibi görmekteydi. Egemen paradigma, insana örgütlerin amaçlarının gerçekleştirilmesinde araçsal bir rol biçmişti. Makine insan ya da robot insan olarak algılanan işgören, örgütlerin yapısal şemalarında, bir ham madde olarak yer alıyordu. İşgörenin, duyguları, gereksinimleri ve insani özellikleri ihmal edilmişti. Süreç içerisinde, bu anlayışın eksik yönlerinin olduğu fark edildi. Hawthorne araştırmalarıyla örgütlerde insan ilişkilerinin önemini farkına varıldı. Örgüt yönetimlerinde egemen olan klasik yönetim kuramlarının ihmal ettiği insan boyutu, varoluşçu paradigma ile önem kazanmaya başladı. Örgüt çalışanlarının, ruhsuz robotik bir makine olmadığı, duygularının hesaba katılması gerektiği anlaşıldı.

Toplumsal yaşamda sürekli olarak birbirleriyle etkileşim halinde olan bireyler, zaman zaman anlaşmazlıklara düşerek çatışma yaşayabilmekte ve yaşanan çatışmalarda zarar gördükleri iddiasıyla haksızlığa uğradıklarını düşünebilmektedirler. Bu tür düşünceler nedeniyle insanlar, iletişim kurmaktan kaçınabilmekte veya iletişimi en aza indirebilmektedirler. Bununla birlikte birey bir haksızlığa uğramasına rağmen, kendisine haksızlık eden bireyle ilişkisini yeniden düzenleyebilmekte ya da intikam almayı düşünerek ona bir bedel ödetmeyi isteyebilmektedir (McCullough, vd., 2001; Akt. Satıcı, 2016: 47). Şiddet, nefret ve düşmanlığın insanoğlunu her taraftan kuşattığı bir dünyada yaşadığımız su götürmez bir gerçektir (Enright ve North, 1998). İnsanlar haksızlıklara uğradıklarında veya kendilerine karşı bir

suç işlendiğinde, bu suçu işleyene karşı düşünce, duygu ve davranış boyutunda olumsuz davranışlar geliştirirler. Örneğin, “bu benim hayatımı mahvetti, öfke duyma ve intikam alma” gibi duyguları geliştirebilirler (Thompson, vd., 2005: 317). Bu tür olumsuz durumlarla baş etmede önemli bir değer olan affediciliğin hayata geçirilmesinde yarar vardır. Hem bireysel hem de örgütsel bir değer olarak kabul edilen affedicilik, bireysel düzeyde “zarar görenin ve yapılan bir haksızlık nedeniyle acı çekenin, haksızlık yapan kişi ya da gruptan intikam almaktan ve onların hak ettiği misillemeden vazgeçmesi; eylemlerinden ötürü düştükleri insanlık dışı durum nedeniyle onlara nefret yerine merhamet duyması” şeklinde tanımlanmaktadır (Ergil, Akıncı, Yılmaz, Yalçın ve İnal, 2006; Akt. Nayir ve Kepenekçi, 2016: 4169). İnsanlar aile bireyleri, duygusal ilişki içinde oldukları kişiler, komşuları, yakın arkadaşları tarafından incitildiklerinde çoğunlukla uzlaşma dürtüsü hissederler. Ancak bazen bu dürtü zararı verenden kaçınma ve zararı verene misillemede bulunma dürtüsü ile çatışabilir. Fakat genellikle uzlaşma dürtüsü baskın çıkar. Böylece insanlar yanlış yapan kişiye karşı misillemede bulunmaktan vazgeçerek affetme davranışında bulunurlar. Böylece daha faydalı ilişkiler sürdürülebilir. Öyle ki insanlar kendilerini incitenleri affettiklerinde, kendilerine zarar veren bireylerle öncekinden daha iyi ve güçlü ilişkiler bile geliştirebilirler (McCulough, 2008). Görüldüğü üzere insan unsurunun olduğu her yerde bir takım haksızlıklar olabilmektedir. Bunun doğal sonucu olarak bir tarafta haksızlık eden insanlar ve diğer tarafta da bu haksızlıktan canı yananlar, incinenler ve acı çekenler olabilmektedir. Bu durum zarar verene karşı ya intikam duygusunun gelişmesine ya da affetme davranışının geliştirilmesine neden olmaktadır.

Affetme duygusu, insanlığın doğuşundan beri var olan bir erdemdir. İlahi kitaplar olan Tevrat, İncil ve Kuran’da yerini aldığı gibi Homeros’un İlyadasında ve Shakespeare’in Tempest adlı eserinde de yerini almıştır (Griswold, 2007; Akt., Fehr, Gelfand ve Nag, 2010). Dünyanın büyük dini geleneklerinin hepsi, affetmeyi, insanoğlunun talep etmesi gereken çok önemli bir erdem saymasına rağmen, affetme en az bilinen ve çok zor kazanılan bir erdemdir (Cameron ve Caza, 2003). Affetme veya bağışlama bir suçlu veya tutuma karşı duygulardaki değişimi içeren bir süreçtir ya da bir sürecin sonucudur. Çoğu bilim insanı affetme sürecini, içten gelen ve kasıtlı bir duygu değişiminin sonucu olarak görür. Bu süreç, yapılan haksızlığa karşı misillemede bulunma arzusu yerine, suçlunun kötü eylemlerine rağmen ona karşı beslenen olumsuz duygulardan vazgeçmekle sonuçlanır. Affetme sürecinde, suçluya karşı beslenen olumsuz duygular yerini merhamet ve yardımseverlik gibi duygulara bırakabilir. Affetmenin gerçekleştiği her durumda, bağışlamanın meydana gelmesi mağdurun kendini tam olarak tanıması, en iyi muameleyi hak ettiğini ve affetmenin zayıflık işareti değil, güçlülerin bir özelliği olduğuna olan inancı belirleyici olmaktadır (APA, 2008: 4). Kendi kültürel değerlerimizde de yukarıdaki duruma benzer şekilde affetmek büyüklük alameti olarak görülmüştür.

Örgütsel düzeyde affetme nispeten yeni bir konudur. Uygulamalı psikoloji ve yönetim bilimlerinde önemi giderek artmaktadır. Örgütsel düzeyde affetmenin önem kazanması, örgütte zarar gören ilişkilerin iyileştirilmesini kolaylaştırır (Karina, 2007: 5). Örgütsel affedicilik üzerine yapılan araştırma bulguları, örgütsel affediciliğin örgütlerin verimliliği, çalışanlar arasında güvene dayalı ilişkileri, mesleki doyumu, insancıl ve sempatik ilişkileri geliştirdiğini gösteren sonuçlar ortaya koyduğu bilinen bir gerçektir (Şener ve Çetinkaya, 2015: 32-33). İnsan kaynaklarını geliştirmenin temel odağı birey, takım ve bir bütün olarak örgütsel performansın iyileştirilmesidir. Ancak işgörenlerin performanslarını etkileyen psikolojik ve davranışsal yapıların neler olduğu konusundaki çalışmalar son yıllarda yapılabilmektedir. Yönetim ve örgütsel davranış alanlarında yapılan bu çalışmalarda örgütsel verimliliği, dayanıklılığı ve insan kaynaklarını güçlendiren dinamiklerden biri de “affetme” olduğu görülmüştür (Madsen, Gygi, Hammond ve Plowman, 2008).

Yapılan kapsamlı araştırmalar örgütlerin çoğunda özellikle örgütlerde küçülme-ler yaşandığında ve ücretlerde kesintiler yapıldığında işgörenlerde moral bozukluğunun yaşandığını, güvensizliğin egemen olduğunu, kalitenin düştüğünü, örgütsel verimliliğin zarar gördüğünü göstermiştir. Ayrıca işgörenlerde karara katılmaya yönelik isteksizliğin yaşandığını ve örgütsel iletişim süreçlerinin zarar gördüğünü ortaya koymuştur. Örgütlerin bütün bu olumsuz durumları bir kenara bırakması, geleceğe yeniden umutla bakabilmesi ve üretkenliğin yeniden sağlanmasında örgütsel affediciliğin bir bütün olarak örgüt içerisinde işe koşulmasının yararlı olduğunu göstermiştir (Cameron ve Caza, 2002). Örgüt içerisinde çatışmaların azaltılması ve barış ortamının oluşturulabilmesi için personelin öncelikle kendi aralarında, affetmeyi de içerecek şekilde, uzlaşmalarını teşvik eden bir anlayışın örgüt kültürüne yerleştirilmesi yararlı olabilir. Örgüt içerisinde kişiler arasında bir sorun olduğunda yönetici, taraflar arasında intikam niyeti bulunduğunu fark ettiği anda, intikam gerçekleşmeden olaya müdahale etmelidir. Yönetici, arabulucu olarak, suçlunun ortaya çıkan zararı gidermesi ve özür dilemesiyle ilişkinin düzeltilmesini teşvik etmelidir (Bies, vd., 2007: 31; Akt. Akın, Özdevecioğlu ve Ünlü, 2012: 82). Liderin, liderliğinin bir özelliği olarak kişisel hatalarının sorumluluğunu kabul etmesi, kendini affetmesi ve farkında olmadan örgüt çalışanlarının duygularını incitmesinden dolayı özür dilemesi, pozitif bir örgüt iklimi oluşturur. Affetmeyi önemli bir özelliği olarak görmeyen örgüt kültürlerinde yıkıcı politikalar egemen olur. Bunun doğal sonucu olarak örgüt çalışanları konuşmaktan korkar ve gerçek duygularını gizlerler (Campbell, 2017: 7). Topluluğun ve örgütün tüm aşamalarındaki önemini göz önüne aldığımızda, affetme örgüt yöneticilerinin öncelikli meselelerinden biri olduğu görünüyor. İşte affetme pratiğimizin zayıf olmasının nedenlerinden biri, affetme ile ilgili rol modellerin olmayışı veya azlığıdır. Affetme pratiği kazanmanın ilk basamağı kendini affetmekle başlar. Kendimizi affederek

ancak başkalarına affetme konusunda örnek olabilir ve affediciler bir örgüt iklimi yaratabiliriz. Kendi insanlığımızın biricikliğini kavradığımızda ancak başkalarına karşı merhamet duygusunu geliştirebiliriz (Stone, 2012: 282). Örgüt liderlerinin, pozitif bir örgüt iklimi bileşeni olarak affetmeye örgütsel ilişkilerde işlerlik kazandırması, affetmenin işgörenlerin incinen duygularının restorasyonu kadar, örgütlerin işleyişi ve verimliliğini de olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir.

Affetme eğitim örgütlerinde oldukça yeni bir konudur. Alanyazın incelendiğinde, affedicilikle ilgili araştırmaların daha çok işletmeler, psikoloji ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanlarında (Çardak, 2012; Karakaş, 2014; Kaya, 2015) yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca Nayır ve Kepenekçi (2015; 2016) tarafından yapılan araştırmaların ise “örgütsel affedicilik ölçeğinin geliştirilmesi” ve “öğretmenlerin örgütsel affedicilik ile ilgili görüşleri” olduğu görülmüştür. Eğitim örgütlerinde oldukça yeni bir konu olan affedicilikle ilgili yurt dışında yapılan çalışmada affetme davranışının okul ortamında zorbalık davranışlarının azaltılmasında etkili olduğunu gösteren bulgulara ulaşılmıştır (Ahmed ve Braithwaite, 2006). Yine Kuzey İrlanda'nın başkenti Belfast'ta yapılan başka bir deneysel araştırmada deney grubu ebeveynlere belirli bir affetme programı çerçevesinde çocuklarına affetme eğitimi vermeleri sağlanırken; kontrol grubu ebeveynlere de çocuklarıyla birlikte sanatsal etkinliklere katılımları sağlanmıştır. Yapılan bu çalışmanın sonucunda belirli bir affetme programı doğrultusunda çocuklarına affetme eğitimi veren ebeveynlerin çocuklarının ikili ilişkilerde daha çok affetme davranışını sergiledikleri görülmüştür (Magnuson, Enright, Fulmer ve Magnuson, 2009). Affetme çok yönlü ve karmaşık bir ödev olduğu için, öğrencilerin hem bireysel hem de grup düzeyinde affetme süreçleri becerilerini edinmeleri için okul programlarında değişikliğe gidilerek affetme eğitiminin okullarda verilmesi oldukça önem taşımaktadır (Rodden, 2004). Görüldüğü üzere affetme konusu, eğitim örgütlerinde son yıllarda üzerinde önemle durulan konular arasına girmiştir.

Alanyazında okul müdürlerinin örgütsel affedicilikle ilgili görüşleri üzerine herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu yönüyle araştırmanın, bir ilk olma özelliği taşıdığı söylenebilir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, okul yöneticilerinin affedicilik davranışını gösterme düzeylerini belirlemektir.

Bu amacı gerçekleştirmek üzere aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışları ne düzeydedir?

2. Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri, görev yaptıkları öğrenim basamağı (ilkokul, ortaokul, lise), yöneticilik kıdemleri ve görev unvanına (müdür ve müdür yardımcılığı) göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nicel araştırma modellerinden genel tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Tarama araştırmalarının amacı, araştırma konusu ile ilgili var olan durumun fotoğrafını çekerek bir betimleme yapmaktır (Büyüköztürk, vd., 2014: 177). Betimsel araştırmalar, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak durumlar arasındaki etkileşimi açıklamaya çalışır. Bu yönetime dayanan araştırmalarda mevcut durum nedir, neredeyiz, ne yapmak istiyoruz, nereye hangi yöne gitmeliyiz, oraya nasıl gideriz gibi sorulara mevcut zaman dilimi içinde olduğu düşünülen verilere dayanılarak cevap bulunmak istenir (Kaptan, 1991: 59). Genel tarama modelleri çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü ya da ondan alınacak bir örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2002: 79).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Bingöl ili merkez ilçede 3 Mart-25 Nisan tarihleri arasında ve Bingöl ili Genç ilçesinde 27 Mart-13 Nisan tarihleri arasında düzenlenen DYS (Doküman Yönetim Sistemi Kullanıcı Eğitimi Kursu) seminerine katılan okul yöneticileri oluşturmaktadır. Seminere katılan okul yöneticilerinden, araştırmaya gönüllü olarak katkıda bulunmak isteyenlere araştırmanın amacı konusunda bilgilendirilme yapıldıktan sonra, veri toplama aracı dağıtılmış ve bu veri toplama aracını yönergeye uygun biçimde ve tam olarak yanıtlayan 187 yönetici araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur.

Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Yöneticilerin Araştırmanın Bağımsız Değişkenlerine İlişkin Bilgileri

Değişken	Kategori	N	%
Görev Unvanı	Müdür	75	40,1
	Müdür Yardımcısı	112	59,9
Yöneticilik Kıdemi	1 yıl	50	26,7
	2-5 yıl arası	72	38,5
	6 yıl ve üstü	65	34,8
Öğrenim Basamağı	İlkokul	66	35,3
	Orta Okul	47	25,1
	Lise	74	39,6

Tablo 1’ de görüldüğü üzere görev unvanına göre araştırmaya katılanların %41’i müdür, %59,9’u ise müdür yardımcıları oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların yöneticilikteki kıdemlerini incelediğimizde %26,7’ sinin 1 yıl, %38,5’ inin 2 yıl ile 5 yıl arası, %34,8’ inin ise 6 yıl ve üstü olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenim basamağı değişkenine göre tabloyu incelediğimizde, araştırmaya katılanların %35,3’ ünün ilkokul, %25,1’ inin ortaokul, %39,6’ sının ise lisede müdür veya müdür yardımcısı olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Nayır ve Kepenekçi (2015) tarafından geliştirilen *Örgütsel Affedicilik Ölçeği* kullanılmıştır. Ölçek, “Affediciliği Kabul”, “Affediciliği Gerekçeleme” ve “Affediciliği Red” olmak üzere üç boyut ve 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin 17, 18, 19, 20 ve 21. maddeleri tersten kodlanarak analize dahil edilmiştir. Adı geçen yazarlar ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin gerekli testleri yapmışlardır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği için yapılan Crombach Alpha katsayıları, birinci faktör için .88, ikinci faktör için .73 ve üçüncü faktör için .67 olarak bulunmuştur. Yapılan ölçüm sonuçlarına göre ölçeğin toplam Crombach Alpha katsayısının .87 olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma için ölçeğin Crombach Alpha katsayıları, birinci faktör için .90, ikinci faktör için .83 ve üçüncü faktör için .74 bulunmuştur. Ölçeğin toplam Crombach Alpha katsayısı ise .82 olarak bulunmuştur. Korelasyon katsayısının, 0.70 ile 0.99 arasında olması yüksek düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2014: 109). Buradan hareketle bu araştırma için ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerinin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, t testi ve tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın temel amacını gerçekleştirmek doğrultusunda yapılan istatistiksel analizler sonucunda ulaşılan bulgular ve bunlara ilişkin yorumlar yer almaktadır.

1. Okul Yöneticilerinin Örgütsel Affedicilik Davranışını Gösterme Düzeyleri

Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeylerini belirlemek amacıyla uygulanan veri toplama aracı üç boyuttan oluşmaktadır. Aşağıda bu üç boyutun her birinde okul yöneticilerinin affedicilik davranışlarını gösterme düzeylerine ilişkin bulgulara sırayla yer verilmiştir.

Okul yöneticilerinin örgütsel affediciliğin, *Affediciliği Kabul* boyutuna ilişkin davranışları gösterme düzeylerinin aritmetik ortalamaları 2,40 ile 4,30 arasında değiştiği belirlenmiştir. Affedicilik ölçeğinin bu boyutunda okul yöneticilerinin en çok sergiledikleri davranışların 4,30 aritmetik ortalama ile “*Affedici insanların güçlü bir kişiliğe sahip olduğuna inanırım*”, 4,07 ortalama ile “*Bana yapılan haksızlığı affetmenin erdemli bir davranış olduğuna inanırım*” ve 4,07 aritmetik ortalama ile “*Eğer ilk kez oluyorsa bana yapılan haksızlığı affederim.*” olduğu saptanmıştır. Okul yöneticilerinin eğitim ortamında meslektaşlarına yönelik en az sergiledikleri davranışların ise 2,40 ortalama ile “*Bana yapılan haksızlık tekrarlandığında bile affederim*”, 3,13 ortalama ile “*Bana haksızlık yapan kişiye karşı hoşgörülü davranırım*” ve 3,24 aritmetik ortalama ile “*Kendimi iyi hissetmek için bana yapılan haksızlığı affetmeyi tercih ederim*” olduğu saptanmıştır. Ölçeğin *Affediciliği Kabul* boyutunun ağırlıklı aritmetik ortalaması 3,53 olarak hesaplanmıştır.

Örgütsel affediciliğin ikinci boyutu olan *Affediciliği Gerektelendirme* boyutunda okul yöneticilerinin affediciliği gerektelendirme davranışlarını gösterme düzeylerinin aritmetik ortalaması 4,22 ile 3,84 arasında değiştiği belirlenmiştir. Affedicilik ölçeğinin bu boyutunda okul yöneticilerinin en çok sergiledikleri davranışların 4,22 aritmetik ortalama ile “*Bana haksızlık yapıldığında karşı tarafın niyetine bakarım*”, 4,21 ortalama ile “*Bana yapılan haksızlığın nedenlerini anlamaya çalışırım*” ve 4,10 aritmetik ortalama ile “*Bana yapılan haksızlığın yaptığım bir yanlışa karşılık olup olmadığını anlamaya çalışırım*” olduğu saptanmıştır. Okul yöneticilerinin eğitim ortamında meslektaşlarına yönelik en az sergiledikleri

davranışların ise 3,84 ortalama ile “*Bana haksızlık yapıldığında bunu yapan kişiyi anlamaya çalışırım*” ve 4,01 ortalama ile “*Bana karşı yapılan haksızlığın karşı tarafın kişiliğinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını anlamaya çalışırım*” olduğu görülmektedir. Ölçeğin *Affediciliği Gerekçeleştirme* boyutunun ağırlıklı aritmetik ortalaması 4,04 olarak hesaplanmıştır.

Örgütsel affediciliğin üçüncü boyutu olan *Affediciliği Red*’e ilişkin okul yöneticilerinin görüşlerinin aritmetik ortalaması 4,36 ile 3,41 arasında değiştiği belirlenmiştir. Affedicilik ölçeğinin bu boyutunda okul yöneticilerinin en çok sergiledikleri davranışların 4,36 aritmetik ortalama ile “*Bana haksızlık yapan kişi özür bile dilese affetmem*” ve 4,29 ortalama ile “*Bana haksızlığın yapıldığında bunun karşılığını benzer şekilde vermek isterim*” şeklinde olduğu saptanmıştır. Ölçeğin bu boyutunda Okul yöneticilerinin en az sergiledikleri davranışların ise 3,41 ortalama ile “*Bana yapılan haksızlığı unutmakta zorlanırım*” ve 3,93 ortalama ile “*Bana haksızlık yapan kişiye küserim*” olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin *Affediciliği Red* boyutunun ağırlıklı aritmetik ortalaması 4,03 olarak hesaplanmıştır.

2. Okul yöneticilerinin görev yaptıkları öğrenim basamağı (ilkokul, ortaokul, lise), yöneticilik kademeleri ve görev unvanına (müdür ve müdür yardımcılığı) göre örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri

Okul yöneticilerinin görev yaptıkları öğrenim basamağına (ilkokul, ortaokul, lise) göre örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri: Okul yöneticilerinin örgütsel affediciliğe ilişkin davranışları gösterme düzeylerinin, görev yaptıkları öğrenim basamağına (ilkokul, ortaokul, lise) göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Okul yöneticilerinin görev yaptıkları öğrenim basamağına göre örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri

Değişken	N	\bar{X}	Ss	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	F	P	Fark	
Öğrenim Basamağı	(1) İlkokul	66	3,67	0,64	G. Arası	2,486	2	4,014	0,015*	1 - 3
	(2) Ortaokul	47	3,78	0,51	G. İçi	56,992	184			
	(3) Lise	74	3,93	0,49	Toplam	59,478	186			
	Toplam	187	3,80	0,56						

*p<.05

Tablo 2 incelendiğinde okul yöneticilerinin görev yaptıkları öğrenim basamağına göre örgütsel affediciliği gösterme düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir [$F(2;184)=4,014$; $p<05$]. Bu farklılığın kaynağını belirlemek için Tukey HSD testi yapılmış, ilkokul ve lise yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranış düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Liselerde görev yapan yöneticilerin örgütsel affedicilik davranışlarını gösterme düzeylerinin aritmetik ortalamasının ($\bar{x}=3,93$), ilkokulda görev yapan yöneticilerin örgütsel affedicilik davranışlarını gösterme düzeyleri aritmetik ortalamasından ($\bar{x}=3,67$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, bu farklılığın liselerde görev yapan yöneticilerin lehine olduğu belirlenmiştir.

Okul yöneticilerinin, Örgütsel Affedicilik Ölçeği alt boyutlarına ilişkin davranış düzeylerinin, görevli oldukları öğrenim basamağına (ilkokul, ortaokul, lise) göre analiz sonuçları Tablo3’de verilmiştir.

Tablo 3. Okul Yöneticilerinin Görev Yaptıkları Öğrenim Basamağına Göre Örgütsel Affedicilik Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Davranışları

Boyut	Değişken	N	\bar{X}	Ss	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	F	P	Fark
Affediciliği Kabul	(1) İlkokul	66	3,36	0,88	G. Arası	3,710	2	3,246	.041*	1-3
	(2) Ortaokul	47	3,50	0,69	G. İçi	105,166	184			
	(3) Lise	74	3,69	0,65	Toplam	108,876	186			
	Toplam	187	3,53	0,76						
Affediciliği Gerektelendirme	(1) İlkokul	66	3,98	0,76	G. Arası	1,381	2	1,728	.181	
	(2) Ortaokul	47	4,04	0,58	G. İçi	73,521	184			
	(3) Lise	74	4,17	0,51	Toplam	74,901	186			
	Toplam	187	4,07	0,63						
Affediciliği Red	(1) İlkokul	66	3,90	0,71	G. Arası	1,954	2	2,161	.118	
	(2) Ortaokul	47	4,05	0,60	G. İçi	83,186	184			
	(3) Lise	74	4,13	0,66	Toplam	85,140	186			
	Toplam	187	4,03	0,67						

* $p<.05$

Tablo 3 incelendiğinde, örgütsel affedicilik ölçeğinin sadece “affediciliği kabul” alt boyutunda anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir [$F(2;184)=3,246; p<05$]. Bu farklılığın, ilkökul yöneticileri ile lise yöneticileri arasında olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruptan yana olduğunu belirlemek için grupların aritmetik ortalamalarına bakılmıştır. Buna göre liselerde görev yapan okul yöneticilerinin 3,6932 aritmetik ortalama ile ilkökullarda görev yapan okul yöneticilerine ($\bar{x}=3,3697$) göre, “affediciliği kabul” boyutundaki davranışları gösterme düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın “Affediciliği Gerekçeleştirme” ve “Affediciliği Red” boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir.

Okul yöneticilerinin yöneticilikteki kıdemlerine göre örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeyleri: Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeylerinin, yöneticilikteki kıdemlerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Okul Yöneticilerinin Yöneticilikteki Kıdemlerine Göre Örgütsel Affedicilik Davranışını Gösterme Düzeyleri

Değişken	N	\bar{X}	Ss	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	F	P	Fark
(1) 1 yıl	50	3,70	0,51	G. Arası	1,068	2	1,682	0,189	-
Kıdem (2) 2-5 yıl arası	72	3,79	0,60	G. İçi	58,410	184			
(3) 6 yıl ve üstü	65	3,80	0,55	Toplam	59,478	186			
Toplam	187	3,80	0,56						

Tablo 4’de görüldüğü gibi, okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışlarını gösterme düzeyleri ile yöneticilikteki kıdemleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılık yoktur [$F(2;184)=1,682; p>05$].

Okul yöneticilerinin, Örgütsel Affedicilik Ölçeği alt boyutlarına ilişkin davranış düzeylerinin, yöneticilikteki kıdemlerine göre analiz sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde, okul yöneticilerinin yöneticilikteki kıdemlerine göre örgütsel affedicilik ölçeğinin sadece “affediciliği kabul” alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir [$F(2;184)=3,632; p<05$]. Tukey anlamlılık testi sonucuna göre bu farklılığın, yöneticilik kıdemi “1 yıl” olan yöneticilerle, yöneticilik kıdemi “6 yıl ve üstü” olan yöneticiler arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Okul Yöneticilerinin Yöneticilikteki Kıdemlerine Göre Örgütsel Affedicilik Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Davranışları

Boyut	Değişken	N	\bar{X}	Ss	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	F	P	Fark
Affediciliği Kabul	(1) 1 yıl	50	3,37	0.74	G. Arası	4,135	2	3,632	.028*	1-3
	(2) 1-5 yıl	72	3.46	0.78	G. İçi	104,741	184			
	(3) 6 yıl ve üstü	65	3,72	0.72	Toplam	108,876	186			
	Toplam	187	3,53	0,76						
Affediciliği Gereketlendirme	(1) 1 yıl	50	4,02	0.57	G. Arası	0,321	2	0,396	.674	
	(2) 1-5 yıl	72	4,12	0.65	G. İçi	74,581	184			
	(3) 6 yıl ve üstü	65	4,06	0.65	Toplam	74,901	186			
	Toplam	187	4,07	0,63						
Affediciliği Red	(1) 1 yıl	50	3,99	0.63	G. Arası	0,112	2	0,122	.885	
	(2) 1-5 yıl	72	4,05	0.68	G. İçi	85,028	184			
	(3) 6 yıl ve üstü	65	4,03	0.70	Toplam	85,140	186			
	Toplam	187	4,03	0,67						

*p<.05

Okul yöneticilerinin görev unvanlarına (müdür ve müdür yardımcılığı) göre örgütsel affedicilik davranış düzeyleri: Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeylerinin, görev unvanlarına (müdür ve müdür yardımcılığı) göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Okul Yöneticilerinin Görev Unvanlarına Göre Örgütsel Affedicilik Davranışını Gösterme Düzeyleri

Değişken		N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
Görev Unvanı	Müdür	75	3,82	0.58	185	0.414	.679
	Müdür Yardımcısı	112	3.79	0.55			

Tablo 6 incelendiğinde, okul yöneticilerinin görev unvanlarına göre, örgütsel affediciliğe ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir [$t(185) = 0,414$; $p > .05$].

Okul yöneticilerinin, Örgütsel Affedicilik Ölçeği alt boyutlarına ilişkin davranış düzeylerinin, görev unvanlarına göre analiz sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Okul Yöneticilerinin Görev Unvanlarına Göre Örgütsel Affedicilik Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Davranış Düzeyleri

Boyut	Değişken	N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
Affediciliği	Müdür	75	3,57	0.77	185	0.587	,558
Kabul	Müdür Yardımcısı	112	3.50	0.75			
Affediciliği	Müdür	75	4,11	0.61	185	0.646	,519
Gerekçelendirme	Müdür Yardımcısı	112	4,05	0.64			
Affediciliği	Müdür	75	3,99	0.66	185	-.600	,549
Red	Müdür Yardımcısı	112	4,05	0.68			

Tablo 7’deki analiz sonuçları incelendiğinde okul yöneticilerinin, Örgütsel Affedicilik Ölçeği alt boyutlarına ilişkin davranış düzeylerinin, görev unvanlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada okul yöneticilerinin örgütsel affediciliğe ilişkin davranışları gösterme düzeylerini ve bunun görev yaptığı öğrenim basamağı, yöneticilik kıdemi ve görev unvanı değişkenleri açısından farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır.

Üç boyuttan oluşan örgütsel affedicilik ölçeğinin birinci boyutu olan “affediciliği kabul” boyutuyla ilgili okul yöneticilerinin görüşleri incelendiğinde, okul yöneticilerinin affetmeyi önemli bir erdem olarak gördükleri ve affedici insanların güçlü bir kişiliğe sahip olduklarına inandıkları görüşünde oldukları söylenebilir. Araştırmaya katılan yöneticilerin kendilerine yapılan haksızlıkların ilk kez olması durumunda affetme eğilimlerinin yüksek olduğu ancak haksızlığın tekrarlanması durumunda affetme ve hoş görü eğilimlerinin düştüğü görülmektedir. Ayrıca katılımcıların kendilerine karşı yapılan haksızlıkları geçmişte bırakarak yatışmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. Karaman ve Kepenekçi’nin (2015, 2016) öğretmenler üzerinde yaptıkları çalışmalarda, öğretmenlerin affetmeyi önemli bir değer olarak gördükleri ve affedici insanların güçlü bir kişiliğe sahip olduklarına inandıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle yapılan araştırmanın, önceki araştırmalarla benzer sonuçlar ortaya çıkardığı ve bu yönüyle örtüşükleri görülmektedir.

Ölçeğin birinci boyutuyla ilgili öğretmen ve okul yöneticilerinin affedicilik eğilimlerini karşılaştırdığımızda, Karaman ve Kepenekçi'nin (2016) yaptıkları araştırmada, öğretmenlerin "affediciliği kabul" boyutu ile ilgili görüşlerinin ağırlıklı aritmetik ortalaması 3,24 iken bu araştırmada okul yöneticilerinin aynı boyuta ilişkin görüşlerinin ağırlıklı ortalaması 3,53 olarak hesaplanmıştır. Buradan hareketle öğretmen ve okul yöneticilerinin affedicilik görüşlerini karşılaştırdığımızda, okul yöneticilerinin affetme eğilimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu durumun beklenen bir sonuç olduğunu söylemek mümkündür. Okul yöneticileri, örgütsel ortamda, çalışanlarla olan ilişkilerinde yapıcı ve affedici olmadıkları zaman okulun amaçlarının gerçekleşme düzeyinin düşme ve örgüt sağlığının bozulma riski olduğundan, okul yöneticilerinin öğretmenlere oranla daha affedici olmaları beklenir.

Okul yöneticilerinin örgütsel affediciliğin ikinci boyutuna (Affediciliği Gerekçeleştirme) ilişkin görüşleri incelendiğinde, okul yöneticilerinin, okul ortamında çalışanlarla olan ilişkilerinde belli oranda hata payı bıraktıklarını, katılımcıların kendilerine karşı yapılan haksızlıklara tepkisel ve duygusal davranmaktan kaçındıkları görülmektedir. Yine okul yöneticilerinin, kendilerine karşı yapılan davranışın nedenini, haksızlık yapan kişinin niyetini anlamaya çalıştıklarını ve yaşanan durumdan dolayı kendilerini dahi sorguladıkları söylenebilir. Bir yönüyle okul yöneticilerinin affediciliği gerekçeleştirme boyutunda duygusal davranmaktan kaçındıklarını ve rasyonel davranmayı tercih ettikleri ileri sürülebilir. Okul yöneticisinden beklenen, okul ortamında insan ilişkilerini yönetme bakımından bir orkestra şefi gibi hareket etmesi, farklı sesleri ahenkli melodilere dönüştürerek örgütün havasını ve sağlığını korumasıdır. Bu nedenle okul yöneticilerinin okul ortamında meslektaşlarıyla ve okul çalışanlarıyla olan ilişkilerinde duygusal davranış yerine ussal davranışı tercih etmeleri, yaptıkları görevlerinin gereği olarak düşünülebilir.

Okul yöneticilerinin örgütsel affediciliğin üçüncü boyutuna (Affediciliği Red) ilişkin görüşlerine bakıldığında, okul yöneticilerinin kendilerine karşı yapılan haksızlıkları affetmekte zorlandıkları ve yapılan haksızlıklara benzer şekilde karşılık verdikleri görülmektedir. Başka bir ifade ile okul yöneticileri, affetmenin önemli bir değer olduğunu ve affedici olmanın güçlü bir kişiliğe sahip olmak anlamına geldiğini kabul etmelerine rağmen, yapılan haksızlıklar karşısında affetmede zorlandıklarını söylemek mümkündür. Farklı yazarlar (Karaman ve Kepenekçi, 2015) tarafından yapılan araştırmada da öğretmenlerin örgütsel affediciliğin ikinci ve üçüncü boyutuyla ilgili görüşlerinin bu çalışmadaki sonuçlara benzer olduğu görülmüştür. Bu durum, örgüt çalışanın her ne kadar örgüt ortamında kendisinden beklenen rollere göre davranması beklense de, çalışanın her şeyden önce bir birey olduğu, kişiliğini, şahsiyetini ve haklarını öncelemesi ile açıklanabilir. Sonuçta, kişi öğretmen de olsa okul yöneticisi de olsa belli bir oranda ancak kendinden ödün verebilir. Koşulsuz affetmenin ve bağışlamanın geçerli olmadığını göstermesi açısından önemli bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik ile ilgili görüşlerinde, yöneticilik kıdemi ve görev unvanı değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık görülmezken; görev yaptıkları öğrenim basamağı değişkenine göre farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu farklılık, liselerde görev yapan okul yöneticileri ile ilkokullarda görev yapan okul yöneticileri arasındadır. Buna göre, liselerde görev yapan yöneticilerin ilkokullarda görev yapan yöneticilere göre daha fazla affedici oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumu şöyle yorumlamak mümkün olabilir. Sorunların ve haksızlıkların çokluğu, lise okul yöneticilerinde sorunlara ve haksızlıklara yönelik toleransı arttırmış olabilir. Liselerde ilkokullara oranla sorunların daha fazla olması ve bu sorun alanlarının çeşitlilik göstermesi, liselerde görev yapan yöneticilerin bu sorunlara ve haksızlıklara karşı daha affedici bir tutum geliştirmelerine neden olmuş olabilir.

Okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik ölçeği alt boyutları ile ilgili görüşleri çeşitli değişkenler bakımından incelendiğinde, okul yöneticileri görüşlerinin sadece öğrenim basamağı ve yöneticilik kıdemi değişkenleri açısından “affediciliği kabul” alt boyutunda farklılaştığı görülmektedir. Buna göre liselerde görev yapan okul yöneticilerinin ilkokullarda görev yapan yöneticilere göre daha fazla affedici davranışlar sergiledikleri belirlenmiştir. Ayrıca araştırma bulgularına göre, yöneticilikteki kıdem arttıkça affetme eğilimlerinin de arttığı görülmektedir. Buna göre, okul yöneticilerinin yöneticilikteki kıdemi arttıkça örgütsel affedicilik davranışını gösterme düzeylerinin de arttığı görülmektedir. Esasen bu durumun beklenen bir sonuç olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü yöneticilik becerileri kuramsal bilgiden güç aldığı kadar deneyimden de güç almaktadır. Yöneticilik kıdemi arttıkça örgütsel ilişkiler açısından bir olgunlaşmanın da olacağı yadsınamaz. Dolayısıyla yöneticilik kıdemi arttıkça affetme eğiliminde de artma beklenir.

Sonuç olarak, örgütsel affedicilik örgütsel yaşamın bir gerçeği olduğu ve eğitim örgütlerinde görece yeni bir konu olduğu görülmektedir. Bu nedenle örgütsel affedicilik üzerine eğitim örgütlerinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Araştırma sonucu ulaşılan bulgular ışığında şu öneriler geliştirilmiştir:

1. Okul yöneticileri, kişisel ve örgütsel sorun çözme sürecinde affetmenin anlamı, önemi ve değeri konusunda bilgilendirilebilir.
2. Bu çalışmada okul yöneticilerinin örgütsel affedicilik davranışlarını gösterme düzeylerini belirlemede nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir; yapılacak olan farklı araştırmalarda hem nicel hem de nitel araştırma yöntemleri birlikte kullanılabilir.
3. Örgütsel affedicilik ile örgüt sağlığı veya örgütsel verimlilik birlikte ele alınarak çalışılabilir.
4. Örgütsel affedicilik deneyimi olanların, bu yaşantılarını konu edinen nitel araştırma yapılabilir.
5. Öğretmenlerin okul yöneticilerinden bekledikleri örgütsel affedicilik davranışları araştırılabilir.

KAYNAKLAR

- AHMED, Eliza ve BRAITHWAITE, Valerie. (2008). Forgiveness, reconciliation and shame: Three key variables in reducing school bullying. *Journal of Social Issues*. 62(2), 347-370.
- AKIN, Mahmut, ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut ve ÜNLÜ, Onur. (2012). Örgütlerde intikam niyeti ve affetme eğiliminin çalışanların ruh sağlıkları ile ilişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 77-97.
- APA (2008). *Forgiveness: A sampling of research results*. Washington, DC: Office of International Affairs. Reprinted.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, KILIÇ ÇAKMAK, Ebru, AKGÜN, Ö. Erkan, KARADENİZ, Şirin ve DEMİREL, Funda (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- CAMERON, Kim ve CAZA, Arran (2002). Organizational and leadership virtues and the role of forgiveness. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 9(1), 34-48.
- CAMPBELL, Andrew (2017). *Forgiveness and reconciliation as an organizational leadership competency within restorative transitional justice instruments* (Doctorate of Global Leadership), Indiana Tech University. <http://restorativejustice.org/am-site/media/forgiveness-and-reconciliation-as-an-organizational-leadership-mpetency-within-restorative-transitional-justice-instruments.pdf>. Erişim Tarihi: 13.03.2017.
- ÇARDAK, Mehmet (2012). *Affedicilik yönelimli psiko-eğitim programının affetme eğilimi, belirsizliğe tahammülsüzlük, psikolojik iyi oluş, sürekli kaygı ve öfke üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- ENRIGHT, Robert D. and NORTH, Joanna (1998). *Exploring forgiveness*, The University of Vsconsin Press. USA.
- FEHR, Ryan, GELFAND, Michele J. ve NAG, Monisha (2010). The road to forgiveness: A meta analytic synthesis of its situational and dispositional correlates. *American Psychological Association*, 136(5), 894-914
- KAPTAN, Saim (1991). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Teknisik Web Ofset Tesisleri.
- KARASAR, Niyazi (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KARAKAŞ, A. Canan (2014). *Gerçeklik terapisi yönelimli dini başa çıkma psikoeğitim programının affetme esnekliği, empati ve stresle başa çıkma üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- KARINA, T. Lung Chu (2007). *Forgiveness in work place*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) The University of Hon Kong Department of Psychology.
- KAYA, Feridun (2015). *Üniversite öğrencilerinin affetme düzeyleri ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişki: Duyusal zekânın aracı gücü* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- MADSEN, Susan R., GYGİ, Janice, HAMMOND, Scott C. ve PLOWMAN, Suzanne (2008). *Forgiveness as an HRD intervention: Literature and a proposed framework*. Utah Valey State College, Brigham Young University. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501609.pdf>.

Erişim Tarihi: 13.11.2017.

- McCULLOUGH, Michael E. (2008). *Beyonde revenge: The evolution of the forgiveness instinct*. San Francisco: Jossey Bass.
- MAGNUSON, Chad M., ENRİGH, Robert D., FULMER, Becki ve MAGNUSON, Kirstin A. (2009). Waging peace through forgiveness in Belfast, Northern Ireland IV: A parent and child forgiveness education program. *Journal of Research in Education*.
- NAYIR, K. Funda ve KARAMAN KEPENEKÇİ, Yasemin. (2015). Örgütsel affedicilik ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmenlerin örgütsel affediciliğe ilişkin görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 11(3), 922-934. DOI: 10.17860/efd.93627
- NAYIR, K. Funda ve KARAMAN KEPENEKÇİ, Yasemin (2016). Öğretmenlerin örgütsel affediciliğe ilişkin görüşlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 4168-4180. doi:10.14687/jhs. v13i3.3848.
- RODDEN, John. (2004). Forgiveness, education, public policy: The road not yet taken. *Modern Age*. http://www.mmisi.org/ma/46_04/rodden.pdf. Erişim Tarihi: 13.1.2017
- SATICI, S. Ahmet (2016). *Üniversite öğrencilerinin affetme, intikam, sosyal bağlılık ve öznel iyi oluşları: farklı yapısal modellerin denenmesi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- STONE, Michael (2012). Forgiveness in the workplace. *Industrial and Commercial Training*. 34(7), 278-286.
- ŞENER, Emine ve ÇETİNKAYA, F. Ferhat (2015). Bir liderlik özelliği olarak affetme ve örgütsel düzeyde etkileri üzerine bir inceleme. *İşletme Araştırma Dergisi*. 7(4), 24-42.
- THOMPSON, L. Yamhure, SYNDER, C.R., HOFFMAN, Lesa, MİCHAEL, Scott T., RASMUSSEN, Heather N., BILLINGS, Laura S., HEINZE, Laura, NEUFELD, Jason E., SHOREY, Hal S., ROBERTS, Jessica C., ROBERTS, Danae E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality*. 73 (2). 313-360. Doi: 10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x

BERLİN ANTLAŞMASI'NA GÖRE (1878) OSMANLI'NIN İRAN'A TERK ETTİĞİ KOTUR'UN SINIRLARI MESELESİ

Sıtkı ULUERLER¹

Geliş: 07.06.2018 / Kabul: 07.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.431677

Öz

Osmanlı ile İran arasında tarih boyunca pek çok yönden çekişmeler yaşanmıştır. Bu çekişmeler içerisinde sınırlar meselesi her zaman için önemli bir gündem maddesi olarak varlığını sürdürmüştür. Bu çerçevede XIX. yüzyılın başından itibaren iki taraf arasında yaşanan gerginliklerin giderilmesi için arabulucu devletler statüsündeki İngiltere ve Rusya'nın etkisiyle 1847 yılında Erzurum Antlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşmanın maddeleri içinde yer alan ve iki devletin sınırlarının kesin şekilde çözümü işi, sonradan toplanacak olan karma komisyon çalışmalarına bırakılmıştır. Buna bağlı olarak 1849 yılında Bağdat'ta, dört devletin (Osmanlı, İran, İngiltere ve Rusya) temsilcilerinin yer alacağı komisyonun toplanması kararlaştırılmıştır. Bu komisyona katılmak üzere hareket eden Derviş Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti, Bağdat'a varmadan önce Van'ın doğusundaki Kotur'a gelmiştir. Derviş Paşa, buranın Osmanlı toprağı olduğu ve o sıralar İran işgali altında bulunduğu gerekçesiyle sınırlarını belirlemiştir. Böylece 1849 yılından itibaren Osmanlı ile İran arasında Kotur'un kime aitliği noktasında ciddi tartışmalar başlamıştır. Aracı devletler olan İngiltere ile Rusya da buna dahil olmuşlardır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, tüm baskılara rağmen Kotur'u İran'a terk etmemiştir.

Kotur'la ilgili yaşanan bu gerginlikler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar sürmüştür. Bu savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda Kotur'a değinildiği gibi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'yla buranın İran'a bırakılması hükme bağlanmıştır. Antlaşmaya göre Kotur'un İran'a terki gerekirken,

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
suluerler@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9098-7205>.

bu sefer de Kotur kasabasının kapladığı alanın ne kadar yer olduğu ve nerelerin İran'a verileceği üzerinden tartışmalar sürüp gitmiştir:

Bu çalışmamızda, Osmanlı'nın İran'a terk ettiği Kotur'un sınırlarıyla ilgili tartışmalar ele alınmıştır. Özellikle Osmanlı arşivindeki belgelerden hareketle; Kotur'un kapsadığı alan ve bununla ilgili farklı haritalar, Osmanlı yönetiminin 1879-1884 yılları arasında bu konu ile ilgili görevlendirdiği memurlar ve bunların yazdıkları raporlar, İran'ın tavrı, İngiltere ile Rusya'nın bu konudaki tutumu, Osmanlı'nın sadece Kotur değil bütünüyle Osmanlı-İran sınır meselesinin çözümünü istemesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kotur, Berlin Antlaşması, Osmanlı, İran, Sınırlar

THE ISSUE OF THE BORDERS OF KOTUR CEDED TO IRAN BY THE OTTOMANS ACCORDING TO BERLIN TREATY (1878)

Abstract

Several conflicts were experienced between the Ottomans and Iran throughout history. In these conflicts, the issue of borders has always been a significant problem in the agenda. After the early 19th century, The Treaty of Erzurum was signed in 1847 with the mediation of the United Kingdom and Russia to eliminate the tensions between the two countries.

The precise solution of the borders of the two states, which are included in the final text of the above-mentioned treaty, was left to the joint commission that would meet at a later date. Accordingly, it was decided to convene the commission in Baghdad in 1849 with the participation of the delegates of four states (Ottoman Empire, Iran, U.K. and Russia). The Ottoman delegation in this conference, presided by Dervish Pasha, arrived at Kotur; located in the east of Van province, before they arrived at Baghdad. Dervish Pasha determined the borders with the assumption that it was Ottoman land under Iranian occupation at that time. Thus, from 1849 onwards, a serious controversy started between the Ottomans and Iran about the land of Kotur. The mediating states, the U.K. and Russia, were also involved in this debate. In this process, the Ottoman State did not cede Kotur to Iran despite all pressures.

These tensions about Kotur continued until the 1877-1878 Ottoman-Russian War. The Treaty of Hagia Stephanos, which was signed after this war, referred to Kotur, and in Berlin Treaty, which was signed later, it was ruled that this area should be ceded to Iran. According to the treaty, the secession of Kotur to Iran was required, however then the discussions on definition of the land of Kotur and which sections should be ceded to Iran commenced and lasted for a long period of time.

The present study addressed the discussions on the borders of Kotur, ceded by to Iran Ottoman Empire. Especially, based on the documents available in Ottoman archives, Kotur area and its various maps, the officers assigned by the Ottoman government and the reports they wrote about this issue between 1879 and 1884, the attitude of Iran, the attitude of Britain and Russia, the fact that Ottomans desired the resolution of not only the Kotur issue, but the resolution of the whole issue of Ottoman-Iran border disputes were emphasized in the present study.

Keywords: *Kotur, Berlin Treaty, Ottoman, Iran, the Borders*

Giriş

Kotur, günümüzde Türkiye-İran sınırında Van'ın doğusunda yer alan İran'a ait bir kasabadır. Osmanlı ile İran arasında tarih boyunca sınırlar üzerinden pek çok bölge ile ilgili çekişmeler ve tartışmalar olmuştur. Ancak Kotur'la ilgili iki devlet arasında 1849 yılına kadar çekişmeye sahne olacak ciddi bir hadise yaşanmamıştır. 1849 yılından itibaren buranın kime aitliği konusunda başlayan tartışmalar, sonraki dönemlere de yansiyacak şekilde sorun haline dönüşmüştür (Uluerler 2015: 333-335).

Bu konunun bir soruna dönüşmesi ise şöyle olmuştur. Osmanlı Devleti, 1849 yılında Bağdat'ta toplanacak olan Osmanlı-İran Sınır Tespit Komisyonu'na Derviş Paşa başkanlığında bir heyet görevlendirmiştir. Heyet başkanı Derviş Paşa ile ekibi toplantı yeri olan Bağdat'a giderken yol üzerinde uğradıkları Kotur'un Osmanlı toprağı olduğu gerekçesiyle buranın sınırlarını tespit etmişlerdir. İran'ın, önceden bazı usulsüz yollarla burayı işgal ettiğini beyan eden Derviş Paşa, Kotur'un Osmanlı toprağı olduğunu vurgulamıştır. Bunu haber alan İran tarafı vaziyeti reddederek, sınır komisyonundaki aracı devletler olan İngiltere ve Rusya aracılığıyla Osmanlı'ya baskı yapmaya başlamıştır (Derviş Paşa 1287: 123-128).

Osmanlı Devleti Kotur konusunda geri adım atmayarak, kendi kayıtlarından hareketle buranın Osmanlı toprağı olduğunu iddia etmiştir. Böylece 1849 yılında başlayan Osmanlı ve İran arasındaki Kotur meselesi, sonraki yıllara yansıyan ve kimi zaman gerginlik dozunu arttırarak devam eden bir soruna dönüşmüştür. İki taraf, İngiltere ve Rusya'nın aracı devletler olduğu sınırlar meselesinin tartışıldığı komisyonlarda, Kotur ile ilgili tezlerini ortaya koyup, buranın kendi toprakları olduğunu vurgulamışlardır. Bu meyanda çeşitli kereler İngiltere ve Rusya'nın İran'ın yanında yer alıp Kotur'u terk etmesi için Osmanlı Devleti'ne baskıları olmuşsa da Osmanlı, Kotur'la ilgili iddiasından vazgeçmemiştir (Uluerler 2015: 340-350).

Aşağıdaki kısımlarda detaylı bir şekilde ele alacağımız üzere, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-İran arasındaki tartışmalarda en önemli gündem maddelerinden biri olan Kotur'un, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Berlin

Antlaşması ile nasıl Osmanlı elinden çıktığı ifade edilmeye çalışılacaktır. Bilhassa Osmanlı arşivindeki kayıtlardan hareketle; bu süreçte yaşanan gelişmeler, Osmanlı üzerindeki baskılar, Kotur'un kapladığı alanla ilgili tartışmalar, sınır komisyonları, çizilen farklı haritalar ve itirazlar belli başlı konular olacaktır.

1. Kotur'la ilgili İran'ın İngiltere'deki Diplomatik Girişimleri

Osmanlı Hariciyesine İstanbul'daki İngiltere Elçisi tarafından 10 Haziran 1861 tarihinde verilen yazıda, Osmanlı-İran sınır tespitinde önemli tartışma maddelerinden biri olan Kotur konusu tekrar gündeme getirilmiştir. Bu yazıda ifade edildiği üzere, İran'ın Londra Elçisi Mirza Cafer Han² İngiliz makamlarına müracaat ederek, Kotur'un İran'a iadesi konusunda İngiltere'nin aracı olmasını istemiştir. İran elçisinin iddiasına göre kendi toprakları olan Kotur, Osmanlı işgali altındadır ve burası İran'a verilmelidir. Bu müracaat sonrasında İngiltere, konuya ilişkin olarak Osmanlı yönetiminden izahat isteyerek, geçen uzun zaman zarfında bu sorunun çözülmeme sebeplerini sormuştur (BOA, HR. SFR: 2/102-6).

İngiltere, İran'ı haklı görür bir tavırla Osmanlı'dan açıklama isterken, İran Sefiri Mirza Cafer Han tarafından, 10 Mayıs 1861 tarihinde İngiliz makamlarına sunulan yazıyı da olduğu gibi Osmanlı'ya iletmiştir. Bu yazı aynı zamanda İran'ın, 1849 yılından itibaren devam eden Kotur ve sınırlar meselesi ile ilgili görüşlerini de ortaya koymaktadır. Osmanlı arşiv kaydında tercümesi olan bu yazıyı maddeler halinde sıralayıp, özetleyecek olursak (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-2).

1- Mirza Cafer Han, 1847 yılında Osmanlı ile İran arasında yapılan Erzurum Antlaşması'nda iki devletin sınırlarının tespiti konusunda kararlar alındığını belirtmiştir. Bu antlaşmanın ikinci maddesinde *Zohab, Süleymaniye, Muhammere ve Şattularab* gibi yerlerin isimleri zikredilerek, buralarda Osmanlı ve İran'ın nerelere hâkim olacakları belirlenmeye çalışılmıştır. Yine bu antlaşmanın üçüncü maddesinde ifade edilen, iki devletin yukarıda bahsi geçen yerlerden çizilecek sınırlar dışında, birbirlerinden toprak taleplerinden vazgeçtikleri de belirtilmiştir. Maddenin devamında ise mevcut statükonun devamından yana olunacağı söylenmiş, tartışmalı yerlerin sınırlarının belirlenmesi için de sonradan bir hudut komisyonunun kurulması kararlaştırılmıştır.

2- Mirza Cafer Han bundan sonra şu hususları sıralamıştır. Erzurum Antlaşması'nın (1847) ikinci ve üçüncü maddelerinden anlaşılan husus, bahsi geçen yerler üzerinden sınır hattı oluşturulmasıdır. Bunun dışında o sıralar bir

2 Mirza Cafer Han, 1849 yılında Bağdat'ta toplanan ve Osmanlı-İran sınır sorunlarının gör - şüldüğü karma hudud komisyonunda, İran heyeti reisliğini yapmış uzun müddet bu görevi yürütmüştür. Bu bakımdan kendisi sınırlar tartışmalarında İran'ın en yetkin devlet adamlarından biriydi.

devletin tasarrufunda bulunan araziyi diğerinin alması veya buraya müdahale etmesine “Şayan-ı kabul ve itibar olunmayacağı” aşikârdır. Bu meyanda Erzurum Antlaşması imzalandığı sırada, Osmanlı ve İran tasarrufunda bulunan bir toprak parçası o devletin toprağı sayılmalıdır. Bu esaslar çerçevesinde İran tarafı, Bağdat’ta toplanan (1849) hudut komisyonuna gönderdiği memurlarına sadece sınır çizgilerinin nerelerden geçeceğini belirleme görevi vermiştir. Hâlbuki Osmanlı Devleti, hudut komisyonuna görevlendirdiği kendi heyet başkanı Derviş Paşa vasıtasıyla Kotur’un sınırlarını belirleyip burayı kendi topraklarına katmıştır.

Mirza Cafer Han bunlara ilave olarak, IV. Murad zamanında imzalanan Kasrı Şirin Antlaşması’nı (1639) gündeme getirerek, Osmanlı Devleti’nin Kotur’un kendisine aitliği noktasında bu antlaşmayı gerekçe göstermesini de eleştirmiştir. Mirza Cafer Han’a göre, eğer bu antlaşmanın esas alınması söz konusu olacaksa, bir iki yer hariç Osmanlı ile İran sınırı üzerindeki bütün mevkilerin ele alınması gerekmektedir. Hatta buna ilişkin olarak belgede geçen; “*Bi’l-cümle hattın serâser tağyir ve tecdidıyla zikr olunan çend nahiyeden başka mahallerin taksimine*” ifadeleri bunu anlatmaktadır. Mirza Cafer Han, Osmanlı’nın bu iddiasının, Erzurum Antlaşması’nın dokuzuncu maddesine aykırı olduğunu da vurgulamıştır.

3- Mirza Cafer Han, o zamanki (1849) Osmanlı Hudud Komisyonu Heyet Başkanı Derviş Paşa’yı sert bir şekilde eleştirmiştir. Zira Derviş Paşa, askeri güçle ve zorla İran toprağı olan Kotur’u zapt etmiştir. Derviş Paşa, bununla da yetinmemiş sınır çizgisi olarak da bazı yerlere direkler yerleştirmiştir. Bunun kabul edilemez olduğuna vurgu yapan Mirza Cafer Han, o sırada hudut komisyonu çalışmalarına katılan arabulucu devletler olan İngiliz ve Rus komiserlerinin de (William ile Çerikov), Derviş Paşa’nın yaptıklarını protesto ettiğine dikkat çekmiştir. Hatta bu protestoyu teyit edecek şekilde 11 Eylül 1852 tarihinde aracı devlet temsilcilerinin imzasıyla Osmanlı’ya bir nota verilmiştir.

4- Mirza Cafer Han, İngiliz makamlarına -hatırlatma kabilinden- bir şekilde sizin de bu ortak notada imzanız vardı diyerek, aradan geçen on yıllık süreye rağmen Kotur’un İran’a iade edilmemesinde İngiltere’nin de sorumlu olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Hatta Mirza Cafer Han, Osmanlı’dan çekinmediklerini, İran’ın kendi toprağı olan Kotur’u askeri güç kullanarak geri alabileceğini, ancak devletlerarası hukuka riayetleri ve aracı devletlere olan saygıları dolayısıyla buna kalkışmadıklarını söylemiştir.

Özetlemeye çalıştığımız bu yazıdaki hususlar dikkate alındığında İran’ın, Kotur konusunda 1861 yılı itibarıyla başta İngiliz makamları olmak üzere yoğun bir diplomatik harekete giriştikleri ortadadır. Mirza Cafer Han, İngiliz makamlarına sınırlar konusunda ve bilhassa da Kotur ile ilgili olarak şu öneriyi getirmiştir. Osmanlı-İran sınırı üzerinde bulunan araziler, Erzurum Antlaşması (1847) imzalandığı sırada hangi devletin tasarrufu altında idiyse, aynı şekilde kalmalıdır. Bu bağlamda Kotur’un halen Osmanlı hakimiyetinde bulunması hukuksuzdur. Osmanlı

yönetimi derhal bu yanlıştan geri dönmeli ve Kotur nahiyesini İran'a terk etmelidir (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-2).

2. Osmanlı Devleti'nin Kotur Konusunda Savunması

İngiltere tarafından iletilen ve yukarıda maddeler halinde özetlediğimiz hususları tek tek ele alan Osmanlı yönetimi, İngiltere'ye cevabi bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Kotur meselesiyle ilgili kendi tezini diplomatik bir dille anlatmaya çalışan Osmanlı, 1847 yılında imzalanan Erzurum Antlaşmasıyla hedeflenen konuları şöyle sıralamıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı ile İran arasında yüzyıllardır devam eden müzminleşmiş sınırlar meselesinin çözümü başta olmak üzere, diğer anlaşmazlık konularının giderilmesi amaçlanmıştır. Ancak antlaşmada sınırların tespiti işi netleşmemiş sonradan toplanacak karma komisyonun çalışmalarına bırakılmıştır. Bu komisyona Osmanlı Devleti'nin, tayin ettiği Derviş Paşa başkanlığındaki heyet (dört kişiden oluşmaktadır) 1849 yılında toplanma yeri olan Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Osmanlı heyeti Bağdat'a varmadan önce yol güzergâhında bulunan, Van'ın doğusundaki Kotur'a uğramıştır (BOA, HR. SFR: 2/102-6).

Derviş Paşa, Kotur'un Osmanlı'ya aitliğinden hareketle buranın sınırlarını tespit etmiştir. Hatta Derviş Paşa, Kotur'un sınır tespitini yaptığı sırada İran'dan yetkili birilerini göndermesini talep etmiş, ancak bu talep İran tarafından reddedilmiştir. Derviş Paşa da "*Mevcud senedât-ı mutebereye nazaran Kotur'un Devlet-i Aliyye'nin mülk-i sahihi olduğu*" gerekçesiyle hareket etmiştir. Durumdan haberdar olan Bağdat'taki sınır tespiti karma komisyon üyeleri -İngiliz, Rus ve İran temsilcileri- Osmanlı Devleti'ni protesto etmiştir. Osmanlı ise, her türlü baskı ve protestoya rağmen, geri adım atmamıştır. Zira Osmanlı Devleti, kendi elindeki kayıtlar ve İran ile önceden yapılmış antlaşmaları delil göstererek, Kotur'un kendi toprağı olduğunu belirtmiştir (BOA, HR. SFR: 2/102-11).

Olanları bu şekilde aktaran Osmanlı, 1861 yılı itibariyle Kotur'u İran'a terk etmesinin mümkün olmadığını tekrar vurgulamış, sadece mevcut komisyon çalışmaları kapsamında meselenin ele alınabileceğini bildirmiştir. Bunlara ilave olarak Osmanlı Devleti, Derviş Paşa'nın çizdiği Kotur ile ilgili harita üzerinden İstanbul'da ayrı bir komisyonun toplanıp, meseleyi müstakil olarak görüşmesini de önermiştir. İran ise bu önerileri reddetmiştir.

Kotur'la ilgili tarihi süreci İngiltere'ye izah etmeye çalışan Osmanlı, 1854 yılında, Kırım Savaşında İngiltere'nin isteği üzerine -İran'la bir tatsızlık yaşanmaması için- Kotur'a asker yerleştirmedeğini de hatırlatmıştır. İran Devleti de Osmanlı'nın sıkıntılı olduğu Kırım Savaşı müddetinde Kotur'u almaya yönelik herhangi bir askeri harekette bulunmamıştır. Hatta bu durum gerek Osmanlı yönetimi nezdinde gerekse de İngiltere yönetiminde İran Şahı Nasıreddin Şah'a yönelik olumlu bir

bakış açısını doğurmuş, kendisi takdir edilmiştir. Bu arada 1858 yılına gelindiğinde İngiltere'nin İstanbul sefiri Osmanlı Devleti'ne; "*Mahalli mezkûrun [Kotur] terk ve iadesiyle ibrâz-ı adalet ve hakkâniyet-kâri olacağı*" yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Aynı şekilde İstanbul'daki İran Elçisi Ferruh Han da Kotur'u, Osmanlı'dan iade etmesini istemiştir. İngiltere baskısını üzerinde hisseden Osmanlı yönetimi, o süreçte bu sorunun İran ile halli noktasında iyi niyet taşıdığını beyan etmekle yetinmiştir (BOA, HR. SFR: 2/102-6).

3. İngiltere ve Rusya'nın Kotur'u İran'a Vermesi İçin Osmanlı'ya Baskısı

Osmanlı'nın ortaya koyduğu bu yaklaşıma rağmen İngiltere, 1861 yılında açık bir şekilde; "*Devlet-i Aliyye'nin nahiye-i mezkûra üzerinde olan davasından sarf-ı nazar*" etmesinde ısrarcı olmuştur. Osmanlı yönetimi ise, "*dost ve müttefik*" olarak gördüğü İngiltere'nin böyle bir tavır takınmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Osmanlı, oldubitti ile Kotur'u topraklarına katmadığını yine vurgulamıştır. Kendi haklılığını anlatma adına da İngiliz ve Rus mercilerine gönderdiği bilgilendirme yazılarında Kotur üzerindeki "*hak ve tasarrufu*" doğrultusunda sınırlarını tespit edip, kendi toprakları dâhilinde gördüğünü belirtmiştir. Bununla birlikte İran ile yeni bir gerginlik yaşamak istemeyen Osmanlı Devleti, bu devlete ilişkin iyi niyet taşıdığını belirtmekten de geri durmamıştır. Nitekim İran'a yönelik "*Câri ve payidâr olan münasebat-ı dosti*" ifadelerini kullanmıştır (BOA, HR. SFR: 2/102-11).

Osmanlı yönetimi, Kotur meselesinde diplomatik açıdan yalnız kaldığını ve İran'ın İngiltere nezdindeki girişimlerinin etkili olduğunu görünce, daha dikkatli bir üslup kullanmaya çalışmıştır. İngiltere gibi o zamanlar Osmanlı üzerindeki etkinliği belli olan bir gücün, İran'ı haklı görüp böyle bir tutum izlemesi, Osmanlı'yı bayağı sıkıntıya sokmuştur (Sarıkçıoğlu 2013: 126-127). İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi de birkaç kez Osmanlı yönetimine Kotur'un İran'a terk edilmesi gerektiğini ve İngiltere'nin bu hususta İran tezlerinin doğruluğunu kabul ettiğini söylemiştir. İngiltere'nin net tutumunu gören Osmanlı yönetimi, 1861'den sonra Kotur ile ilgili daha uzlaşmacı bir dil kullanmayı uygun görmüştür (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-3).

Bu gelişmelerden sonra Osmanlı yönetimi, Kotur meselesi, İran ile yürütülen hudut meseleleri kapsamında tartışmalı yerler arasına sokulup müzakere edilebilir demeye başlamıştır. Hâlbuki o zamana kadar Osmanlı Devleti, burayla ilgili tartışmalı yerler statüsünü bile kabul etmemiştir. Ancak yeni şartlar Osmanlı'nın bu direncini kırmıştır. İngiltere ve Rusya'nın bu konuda İran'dan yana tavır almaları, Osmanlı'nın bu iki devleti Kotur için karşısına almanın mantıksızlığına itmiştir. Hatta Osmanlı kayıtlarında İngiltere'ye yönelik şu ifadeler durumu izah etmektedir. "*Devlet-i Aliyyenin müttefik-i kadimi olan bir devletin rey'ine hürmeten nahiye-i*

mezkûra üzerinde olan davasından sarf-ı nazar olunması” sözleri Osmanlı'nın durumunu ortaya koymaktadır. Bu noktada Osmanlı yönetimi hemen bir kararla burayı İran'a terk etmekten ziyade, yine müzakerelerle, işi zamana yaymak istemiştir (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-3).

Osmanlı Devleti, 1861 yılından itibaren, üzerindeki baskılara rağmen yaklaşık yedi yıl Kotur meselesinin sürüncemede kalmasını sağlamıştır. (Sarıkcıoğlu 2013: 127) Ancak 1868 yılında Osmanlı Hariciyesine yedi günlük arayla hem İngiltere hem de Rusya tarafından muhtıralar verilmiştir. 5 Mayıs 1284 (17 Mayıs 1868) tarihinde İngiltere'nin, 12 Mayıs 1284 (24 Mayıs 1868) tarihinde ise Rusya'nın Osmanlı'ya verdikleri muhtıralarda, hudut komisyonunda kendi görevlileri aracılığıyla belirlenen güzergâh çerçevesinde Kotur'un İran'a terkinin yerinde olacağı ifade edilmiştir (BOA, Y. A. RES: 24/8-5,6). Ancak bu öneriden de bir netice çıkmamıştır.

Aralık 1874'e gelindiğinde Osmanlı-İran sınır meselelerinin çözümü için İstanbul'da aracı devlet temsilcilerinin bulunduğu yeni bir komisyon toplanması kararlaştırılmıştır. Toplanan komisyonda Osmanlı'yı Derviş Paşa ve Erzurum eski valisi Mustafa Paşa temsil ederken, İran'ı, Mirza Muhsin Han ile Muhib Ali Han temsil etmiştir. Bu komisyon çalışmalarını da çıkmaza sokan husus, Osmanlı ile İran arasında imzalanmış olan antlaşmalardan hangisinin sınırlarla ilgili esas kabul edileceği tartışmasından kaynaklanmıştır. İran, Erzurum Antlaşması'nın (1847) esas alınmasını isterken, Osmanlı, Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı (1639) da içeren ve Derviş Paşa'nın hazırladığı dört maddelik bir öneri sunmuştur. İran bunu reddetmiş İngiliz ve Rus temsilcileri de İran'ı desteklemiştir. Neticede bu komisyon çalışmasından da bir sonuç alınamamıştır. Ağustos 1875'te komisyon ikinci kez tekrar toplanmışsa da yine bir neticeye varılamamıştır. (Nasırî 1977: 71-74).

Bu komisyon çalışmalarında İran temsilcilerinden biri olan Mirza Muhib Ali Han yaptığı konuşmada, Kotur'un İran için ne kadar önemli bir mevki olduğunu itiraf etmiştir. Mirza Muhib Ali Han, burası stratejik açıdan İran ve Azerbaycan topraklarının güvenliği için önemlidir, bizindir ve bize verilmelidir demiştir. Osmanlı bunu reddetmiştir. Zira Kotur, İran için ne kadar stratejik öneme haiz ise Osmanlı Devleti için de son derece önem arz eden bir yerdi. Nitekim burası önemli bir kavşak noktası olmasından dolayı mühim bir yol güzergâhı üzerindeydi. Özellikle konar-göçer aşiretler yaylak ve kışlaklara gitmek için bu yol güzergâhını kullanıyorlardı. (Nasırî 1977: 75).

Kotur ile ilgili olarak yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız üzere, buranın 1849'dan 1877-1878 Osmanlı-Rus harbine kadar geçen yaklaşık otuz yıllık süre içerisindeki durumu, hep tartışmalar ekseninde sürüp gitmiştir. Bu meyanda aracı devletler konumunda olan İngiltere ve Rusya, çoğunlukla İran'dan yana olmak kaydıyla meseleye hep müdahil olmuşlardır.

4. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında Kotur

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin başlamasından sonra savaşın seyri vaziyetin Osmanlı aleyhine olacağını göstermiştir (Kurat 1962: 567-569). Nitekim gerek Balkanlar'da yapılan harplerde gerekse Doğuda yürütülen mücadelelerde Osmanlı'nın zayıflığı kendini belli etmiştir. Osmanlı doğuda Van, Bayezid, Erzurum, Kars vd. yerlerde Rusya karşısında ağır bir yenilgi almıştır (Sertoğlu 2011: 3310-3320). Alınan bu ağır mağlubiyet sonrası, Rusya ile Ayastefanos Antlaşması görüşmeleri başlamıştır (Uçarol 2008: 384-386).

Osmanlı adına Ayastefanos müzakerelerine Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey katılmıştır. Rusya'yı ise, General İgnatıyef ve Nelidof temsil etmiştir. (Gencer 1991: 225) Mahmud Celâleddin Paşa eserinde, 1877-1878 harbinin bitimiyle başlan Ayastefanos Antlaşması'nın görüşmelerini ele alırken, Kotur'un da gündem konusu olduğunu belirtmiştir. Antlaşma esasları müzakere edilirken Rus temsilcileri, Osmanlı-İran sınırı ile ilgili olarak Kotur tarafından sınırın düzeltilmesini istemişlerdir. Rus temsilcileri, ayrıca savaş tazminatı meselesine ilişkin olarak da Dobruca, Batum, Kars ve Bayezid sancaklarını, kırk milyon İngiliz lirasını ve altı adet gemi talep etmişlerdir (Mahmud Celâleddin 1983: 569).

Ayastefanos müzakerelerinde Rus yetkililerin birdenbire, İran Devleti'nden gelen Kotur'a ilişkin talepleri gündeme almaları, Osmanlı temsilcilerini bayağı şaşırtmıştır. Osmanlı heyetinin Kotur meselesinin görüşmelerde ele alınmasından duyduğu şaşkınlık, derhal haberdar edilen Bâbüâli'ye de sirayet etmiştir. Hatta Osmanlı arşiv belgesinde yer alan; *"Bu madde hatıra gelmemiş bir şey olduğundan"* denilerek şaşkınlık açıkça belli edilmiştir. Rus yetkililer, Osmanlı tarafından bu meselenin bir an önce ve kesin bir şekilde neticelenmesini isteyerek, ileri bir tarihe ertelenmemesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Yine bu *"Tashih-i Hudud"* meselesinin İran Devleti'nin ısrarı neticesinde müzakerelere dâhil edildiği de Rus yetkililer tarafından Osmanlı heyetine bildirilmiştir. Durumun şaşkınlığını yaşayan Osmanlı heyeti, 27 Şubat 1878 tarihi itibarıyla bu konunun müzakere edileceğini Bâbüâli'ye iletip, Kotur sorunu hakkında kendilerine acil olarak bilgiler iletilmesini istemişlerdir (BOA, İ. DUİT: 142/75).

Başvekil Ahmed Vefik Paşa, Sadullah Bey'e gönderdiği talimatta, Kotur konusunda Osmanlı Devleti'nin İran ile sorunu çözmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Zaten antlaşma müzakerelerinde Bayezid'i Rusya'ya terk edeceği belli olan Osmanlı'nın, Kotur arazisini elinde tutmasının mümkün olmadığı da ortaya konulmuştur (Mahmud Celâleddin 1983: 570).

Ayastefanos Antlaşması 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmıştır. Yapılan bu antlaşmanın 18. maddesinde Kotur'a değinilmiştir. Bu madde şöyledir. *"Osmanlı Devleti iki aracı devlet komiserlerinin Kotur şehrinin idaresi ile ilgili beyanlarını"*

ciddi bir şekilde dikkate alarak İran hududunun kesin tespitini yaptırmayı kabul eder." (Mahmud Celâleddin 1983: 579).³ Bu maddeden de anlaşılacağı gibi Kotur meselesini Ayastefanos Antlaşması'na dahil eden Rusya, İran üzerindeki etkinliğini arttırmak için bu konuyu kullanmak istemiştir.

Batılı güçlerin Ayastefanos Antlaşması'nı tanımamaları sonrasında (Uçarol 2008: 386-394) bunun yerine imzalanan Berlin Antlaşması'nda (13 Temmuz 1878) Kotur ile ilgili husus 60. maddede ele alınmıştır. Bu madde orijinal haliyle şu şekildedir. "*Ayastefanos muahedesinin on dokuzuncu⁴ maddesi mucibince Rusya'ya terk olunan Eleşkird vadisiyle Bayezid şehri Devlet-i Aliyyeye iade olunacaktır. Bâbiâli İran hududunu tahdide memur ve İngiliz ve Rus â'zâdan mürekkeb muhtelit komisyon tarafından tayin olunduğu vech üzere Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder.*" (Berlin Kongresi Protokolleri 1298: 271, Mahmud Celâleddin 1983: 697)

Mahmud Celâleddin Paşa, bu noktada şu ayrıntıya da dikkat çekmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nda Eleşkirt vadisi ile Bayezid'in Rusya'ya bırakılması kararlaştırılmıştı. İngiltere, önemli bir ticaret yol güzergahında olan bu mevkiin Rusya eline geçmesinin kendi çıkarlarına ters bir durum oluşturması dolayısıyla buraların Osmanlı'da kalması, buna karşılık Kotur'un İran'a bırakılması konusunu kongreye katılan devletlere kabul ettirmiştir. (Mahmud Celâleddin 1983: 632)

Böylece Kotur'un İran'a verilmesi, Berlin Antlaşması'nda yer almıştır. İranlı tarihçi Nasırî, bu hususta şöyle bir ayrıntı da vermiştir. İran, Berlin Kongresine Nazımü'l-Mülk'ü göndermiştir.⁵ Bu görevli vasıtasıyla İran, Berlin Antlaşmasını müzakere eden devletlere Osmanlı-İran sınırlarının bir düzene girmesi için öncelikle Kotur'un kendilerine verilmesini istemiştir. İngiltere ve Rusya bunu kabul etmiştir. İngiltere, başından beri Eleşkirt ve Bayezid'in Rusya'ya bırakılmasına karşı olduğu için bu iki yerin Osmanlı'da kalması şartıyla Kotur'un İran'a bırakılmasını

3 Bu 18. Maddenin orijinal hali şu şekildedir. "*Devlet-i Aliyye devleteyn-i mutavassiteyn komiserlerinin Kotur şehrinin tasarrufuna müteallik beyan eyledikleri mütâlaayı cidden piş-i nazâr itinaya alarak İran hududunun emr-i tahdidi kati'yesini icra itdirmeği taahhüd eder.*" Berlin Kongresi Protokolleri ile Kıbrıs Ceziresine Dair Mukavelenâmeler, Matba'a-ı Amire 1298, s. 283.

4 Burada şu hatırlatmayı yapmakta fayda var. Ayastefanos Antlaşması'nın 18. Maddesi Kotur ile ilgiliyken neden Berlin Antlaşması'nda bu antlaşmanın 19. maddesine atıf yapılmıştır? Gerçekten de Ayastefanos Antlaşması'nın 18. maddesi Kotur ile ilgilidir. Sonrasında gelen 19. madde ise Osmanlı'nın Rusya'ya terk edeceği yerleri tek tek sıralamaktadır. Bayezid ile Eleşkirt de bunlar arasındadır. İşte Berlin Antlaşması'nın 60. Maddesi tanzim edilirken, Ayastefanos'un 18. Maddesi değil de 19. maddesine atıfta bulunulup Rusya'ya bırakılacak Eleşkirt ve Bayezid'in Osmanlı'da kalması karşılığında Kotur'un İran'a terki belirtilmiştir.

5 Mahmud Celâleddin Paşa, Berlin Antlaşmasında Kotur'un İran'a verilmesine dair ifadelirin yer almasında Berlin Kongresine çağrılmış olan İran'ın Londra Sefiri Malkum Han'ın etkili olduğunu belirtmektedir. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s. 632.

uygun görmüştür. Kotur'un kendilerine verileceğini haber alan İran, derhal buraya Mehmed Sadık Han maiyetinde üç yüzü atlı olmak üzere iki bölük asker ve on adet top sevk etmiştir. İran, böylece Kotur'da çıkabilecek olası huzursuzluğu önleyerek, emniyeti sağlamak istemiştir. (Nasrî 1977: 76-77).

5. Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'ndaki Kotur Maddesini Tahlili

Kotur'un İran'a terki hususu Aralık 1878 tarihinde Osmanlı yönetimince kabul edilip durum Dördüncü Ordu Müşirliğine bildirilmiştir. Kotur merkez ve bazı köylerinin İran'a verilmesi sürecinde İngiliz ve Rus hudud komiserleri de gözlemci olarak bulunacağı belirtilmiştir. Ancak İran'a verilecek olan Kotur'un nereleri kapsadığı ve nerelerin verilmesi gerektiğine dair tartışmalar için öyle kısa sürede sonuçlanmayacağını göstermiştir. Bu bağlamda yıllarca sürecek Kotur'un sınırları meselesi, 1878 yılı sonu itibariyle başlayıp, sonraki yıllarda devam etmiştir (Sarıkçioğlu 2013: s.128). Bu çerçevede yaşanan sürece ve tartışmalara bakacak olursak.

Osmanlı Devleti, Aralık 1878'te Meclis-i Mahsusa da Berlin Antlaşması'nın Kotur'la ilgili maddesini ele almıştır. Ancak antlaşma metindeki tabiri, "*Kotur şehri ve arazisi*" şeklinde değil de "*Taht-ı tasarrufu saltanat-ı seniyyede bulunan nefs-i Kotur nahiyesinin İran devletine terki*" şeklinde tarif etmiştir. Bu sebeple İngiliz ve Rus hudud komisyonu komiserlerinin önceden vermiş oldukları karara müracaat edilerek, Kotur arazisini tayin edecek sınırlara göre İran'a teslimi görüşülmüştür. Buna ilişkin olarak askeri birimler de bilgilendirilmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2844-2).

Meclisi Mahsusa müzakerelerinde Kotur'un İran'a bırakılmasıyla ilgili bir tartışmanın olmadığı, sıkıntının nahije tabirinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Zira nahije tabirinden hareketle, buraya bağlı köylerin durumunun ne olacağı üzerinde durulmuştur. Kısacası Berlin Antlaşması'nda "*Kotur şehri ve arazisi*" şeklinde geçen ibarenin, Meclis-i Mahsusa görüşmelerinde "*nefs-i Kotur nahiyesi*" şeklinde ele alınması tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Buna göre "*nefs-i Kotur*", Kotur merkezini belirtirken sonraki kelimedeki geçen "*nahije*" ibaresi buraya bağlı köyleri de içermekteydi. Buradan hareketle eğer köyler de İran'a terk edilecek olursa, bu havalide Osmanlı toprağı kalmayacaktı. Meclisi Mahsusa, antlaşmadaki ibareden Kotur merkezini anladığını ve bu maddeyi de bu şekilde yorumladığını ifade edip, sadece Kotur merkezini İran'a bırakmayı düşünmüştür

Bu yoruma bağlı olarak Van'daki Dördüncü Ordu Müşirliğine emir verilmiş ve meselenin mahallinde tahkik edilmesi istenmiştir. Nitekim verilen emirde; "*Vakıa evvel emirde terki lazım gelen nefs-i Kotur olacağı anlaşılıyor ise de Kotur başlıca bir nahije midir veyahut nahiyeye merbut bir veya birkaç karye midir ve arazi-i müstemilesi nedir buraları Van vilayetinden telgrafla sorulub*" denilerek, devlet yönetimindeki konuya ilişkin kafa karışıklığının da ortadan kaldırılması

amaçlanmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2844-2). Aslında bu sorular Van'daki mülki yetkililere de sorulmuş en azından yerinden gelecek bilgilere göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

Bu tartışma da göstermektedir ki, Kotur'un mevki olarak nereleri kapsadığıyla ilgili ya Osmanlı tarafında kafa karışıklığı vardı ya da en az nereleri verip bu işten kurtulabiliriz düşüncesi mevcuttu. Yine Osmanlı, kendi elindeki kayıtlara baktığında Kotur ile ilgili sadece 1849 senesinde Derviş Paşa'nın çizdiği harita ve yazdığı raporlar vardı. O zamanki kayıtlara göre de Kotur nahiyesi on sekiz köyden oluşan ve toplamda üç yüz otuz iki haneden ibaret bir yerdi. Bu bilgiler ilk etapta kendi kayıtlarından hareketle Van'daki yetkili mercilerce de teyit edilmişti (BOA, İ. MMS: 60/2844-2).

Tabi bu noktada şu husus da unutulmamalıdır. İran ile Osmanlı arasında yaklaşık otuz yıldır süren sınırlar meselesi vardı. Bu sınırlar meselesi müzmin bir sorundu ve o zamanlar için halen daha çözülememişti. Bundan dolayı da Osmanlı ve İran'ın sınır boyları ile bu sınır boylarının çevresindeki mahallerde ciddi asayiş problemleri söz konusuydu. Bu problemlerin kaynağında ise, yaşanan belirsizliklerin yanında bölgedeki konar-göçer aşiretlerin çıkardığı sorunlar ön plandaydı. Bu durumları da gündeme getiren Osmanlı yönetimi, sadece Kotur mevzusu değil, genelde sınırlar meselesinin bir an evvel çözümünü istemekteydi (BOA, İ. MMS: 60/2844-3).

Meclisi Mahsusa, Berlin Antlaşması'na göre Doğu Anadolu'da Rusya'ya terk edilecek yerlerin sınırlarının belirlenmesi için kurulacak komisyon çalışmalarına da değinmişti. Rus temsilcilerin yer alacağı bu komisyon çalışmalarının sadece Rusya'ya bırakılacak yerler ve Kotur ile sınırlı kalmaması istenmişti. Osmanlı, bu komisyonun dağılmadan çalışmalarına devam etmesinden yanaydı. Zira sınır müzakerelerindeki tikanıkların aşılması ve Osmanlı-İran sınır sorununun bir an evvel çözümü için bu bir fırsat olabilirdi. Osmanlı'ya göre, hâlihazırda Rus yetkililer oradayken bu iş onların da aracılığıyla kısa sürede bitirilebilirdi. Bu öneri İran tarafına da bildirilmişti. Ancak İran yönetimi, İstanbul'daki elçisi Muhsin Han'a cevap olarak gönderdiği yazıda, Osmanlı'nın bu teklifini reddetmişti. İran, Osmanlı'nın önerisini bir nevi oyalama taktiği olarak görmüş, Kotur'un hemen tahliyesini ve teslimini talep etmişti (BOA, İ. MMS: 60/2844-3).

Batılı devletlerin Kotur meselesinde kendisine hak verdiğini gören İran, Osmanlı'yı suçlayıp, Kotur'u otuz sene önce zorla elimizden aldınız, önce burayı terk edin, sonra sınır müzakerelerine kaldığımız yerden devam edelim demişti. İran'a göre Osmanlı, çeşitli bahaneler ve başka gerekçeler ileri sürüp, Kotur meselesini yine tartışmalı yerler konusuna dâhil etmek istiyordu. Durumun farkında olan Osmanlı ise, Kotur'u İran'a terk etmekten başka çaresi kalmadığını biliyordu. Nitekim hem Berlin Antlaşması gereğince bu zaruri bir durumdu hem de devletlerarası münasebetler bağlamında bunu yerine getirme mecburiyetindeydi. Ancak sorunun tek başına Kotur'u vermekle bitmeyeceğini ve asıl meselenin çözümlen-

memiş sınırlar meselesi olduğunu bilen Osmanlı, bunun bütünüyle halledilmesini istemekteydi (BOA, İ. MMS: 60/2844-3).⁶

Osmanlı yönetimi, tahliye edeceği Kotur'da bulunan kendi asker ve memurlarının durumunu da ele almıştır. Burada bulunan askeri ve mülki görevlilerin tahliyesiyle ilgili süreç başlatılmış, gerekli talimatlar Van'daki birimlere iletilmiştir. Yine nahiye tabiri üzerinden Kotur ile ilgili Osmanlı yönetiminin çekinceleri devam etmiştir. Nitekim Kotur'a bağlı köylerle birlikte buraların olduğu gibi İran'a terki, Osmanlı'yı üzen bir husustu. Durumun önemine binaen Kotur ile ilgili olarak Aralık 1878'te Derviş Paşa'dan⁷ tekrar görüş istenmiştir. Halihazırda bu meseleyi en iyi bilen kişi kendisiydi. Derviş Paşa cevabında, burayla ilgili kendisinin yaptığı araştırmalar sonucunda ortaya koyduğu harita ile raporları, 1849 yılında Bâbüâlî'ye sunduğunu ve bunun ötesinde söyleyeceği başka bir şey olmadığını beyan etmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2844-4).

İşin ilginç tarafı Derviş Paşa 17 Aralık 1878 tarihinde verdiği bu bilgilerden bir ay sonra (17 Ocak 1879), aniden vefat etmiştir. Onun vefatından sonra toplanan Meclis-i Mahsusa, Kotur'un İran'a terki meselesini tekrar ele almıştır. Kotur'un uzun zamandan beri Osmanlı ile İran arasında tartışma konusu olduğuna dikkat çeken meclis, bu işi Osmanlı'nın başına dert eden kişi Derviş Paşa'dır demiştir. Açıkça Derviş Paşa, Meclis-i Mahsusa toplantısında suçlanmıştır. Zira; "*Müteveffayı müşarünileyhin tahdid-i hudud memuriyetiyle ol-taraflara azimetinde hilâf-ı marzî bazı harekât ve muamelâtta bulunduğu mervî olmasıyla*" denilerek meselenin sorumluluğu Derviş Paşa'ya yüklenmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2845-3).

Bu arada Kotur ile ilgili Van'dan gelen ilk bilgiler de Derviş Paşa'nın burayla ilgili verdiği eski malumatın aynısını içermiştir. Buna göre Osmanlı yönetimi, eldeki veriler doğrultusunda Kotur'un sınırlarının belirlenmesi için "*Anadolu Tahdid-i Hudud Komisyonunu*" görevlendirmiştir. Osmanlı, bu konuda bir eksikliğin veya hatanın olmaması adına, Kotur'un sınırlarının net olarak tespitinin önemine istinaden dikkatli davranmaya çalışmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

Bu meyanda Kotur'un mevcut durumuna ilişkin olarak Van vilayetinden gelen yeni telgraf, burayla ilgili en son bilgileri içermiştir. Buna göre -1879 yılı şubat ayı itibarıyla- Kotur bir nahiye statüsündedir ve bu nahiyeye bağlı toplam on sekiz adet köy bulunmaktadır.⁸ Kotur'un merkezinde yüz yirmi hane vardır. Ayrıca yine

6 Bu arşiv kaydında İran tarafının gönderdiği yazıda Kotur ile ilgili; "*Mezkûr Kotur nahiyesi bundan otuz sene mukaddem ahz u nizâ' edilmiş olmasıyla*" ifadesi kullanılırken, sınırlar meselesine ilişkin olarak da Kotur'un hemen iadesinin şart koşulmasından sonra; "*umum hudud meselesinin müzakeresine şürû' ve mübâşeret olunması*" denilmiştir.

7 Derviş Paşa, Aralık 1878'te Dar-ı Şûrâ-yı Askeriye â'zâsıdır. Kendisi bu hadiseden yakl - şık bir ay sonra, 17 Ocak 1879 tarihinde vefat etmiştir.

8 Kotur'a bağlı köy isimleri ise şunlardır. Geveran, Girlehuk, Habeş-i 'Ulya, Habeş-i Sığla,

Kotur merkezde bir tabur askeri içine alacak askeri kışla ve bir karantina merkezi mevcuttur. Nahiyenin kapsadığı alan olarak da o zamanki ölçü birimlerine göre; “*Tûlen [boyuna] on iki ve 'arzen [enine] iki üç ve nihayet dört saat mesafeyi şâmil-i müştemil bulunduğu*” belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak, Kotur'da kendine bağlı köyleri de kapsamak üzere toplamda altı yüz on hanenin bulunduğu vurgulanmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

Van'dan gelen bu son bilgilerle, Derviş Paşa'nın 1287 (1870) senesinde bastırdığı “*Tahdid-i Hudud-ı İraniye*” layihesindeki veriler karşılaştırılmış, arada farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın köy ve hane sayılarından kaynaklandığı görülmüştür. Bu kez Berlin Antlaşması'nda “*Kotur şehri ve arazisi*” ibaresinin geçtiğine dikkat çeken Meclis-i Mahsusa, buraların bütünüyle terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu açıdan Kotur nahiye midir? Değil midir? gibi tartışmaların yapılmasının yersizliği de ifade edilmiştir. Ayrıca Derviş Paşa'nın kaydındaki bilgiler ile en son Van'dan gelen bilgiler arasındaki farkın iki adet köye bağlı hanelerle Kotur merkezdeki hane sayısından kaynaklandığının altı çizilmiştir. Meselenin netleşmesi ve kesin sınırların tespitinin buraya gönderilecek memurların yerinden yapacağı çalışmalar sonrasında neticelendirileceği vurgulanmıştır. Sonuç itibarıyla, durumun hem Seraskerlik makamına hem de Van vilayetine iletilmesine karar verilmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

6. Kotur'un Sınırlarının Nereler Olduğu Meselesi

Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Kotur'un İran'a bırakılmasının öyle kısa süreli bir iş olmayacağı belli olmuştur. Nitekim Temmuz 1881'de Osmanlı Başvekâlet makamından Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda, İran'a terk edilecek Kotur'un sınırlarının belirlenmesi için mahallinde karma bir komisyon kurulacağı belirtilmiştir. O sıralar Rusya ve İngiltere, Osmanlı yönetimine ihtarda bulunarak sürecin uzamasından duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdir. Meselenin bir nevi diplomatik baskıya dönüştüğünü gören Osmanlı yönetimi, gerekenleri yapmak üzere işe koyulmuştur. Bu çerçevede Osmanlı adına komisyona katılacak üyelerinin kimler olacağı kararlaştırılmıştır. Osmanlı heyetinin “*Erkân-ı Harb ümerâsı ve zâbitânından münasib kişiler*” olması uygun görülmüştür. 29 Şaban 1298 (27 Temmuz 1881) tarihinde Osmanlı adına komisyonda görevlendirilecek kişiler

Kelt, Mahin, Zirî, Kökret, Hindivan, Elmalı, Karagülek, Gaylelik, İstiran, Rüyayan, Tersava, Kütenvar, Kaşgabalak. Kotur dahil toplam 18 adet köyden oluşan bu nahiyenin toplam hane sayısı 332'dir. BOA, İ.MMS: 60/2844-5. Bu belgede geçen bilgiler ve Kotur'un köy isimleri Derviş Paşa'nın layihesindeki isimlerin tekrarıdır. Ayrıca bu köy isimleri için bkz. Derviş Paşa, *Tahdid-i Hudud-ı İraniye*, s. 119-120.

olarak; Miralay Cevad Bey⁹, Binbaşı Danyal Bey ve Kolağası Şerafeddin Efendi isimleri tespit edilmiştir. Ayrıca Cevad Bey komisyon başkanı olarak atanmıştır (BOA, İ. DH: 835/67141/1-3).

Bu komisyonda başkanlığı yürütecek Cevad Bey'e Kotur konusuna ilişkin Osmanlı elindeki bütün kayıtlar verilmiştir (BOA, İ. DH: 835/67141/4). Osmanlı yönetimi, 1881 yılında bu görevlendirmeleri yapmasına rağmen, Kotur'un İran'a teslimi işi yine sürüncemede kalmıştır. Nitekim aradan iki yıl geçmesine rağmen, 1883 yılında Osmanlı kayıtlarında halen daha Kotur meselesi, karma komisyon ve bu komisyona katılacak üyeler, mahallinde inceleme yapılması gibi konular üzerinden devam etmiştir (BOA, Y. A. RES: 19/41). Bu noktada esas sorun, Kotur merkezli olmak üzere ne kadar yerin verileceği meselesine dayanmıştır. Kotur'un kapsadığı alanla ilgili farklı haritaların olması karışıklığın ana sebebi olmuştur

1849 yılında Kotur'un sınırlarını belirleyip haritasını çizen Derviş Paşa'nın hazırladığı harita ile İngiliz-Rus komiserlerinin çizip Osmanlı'ya ilettikleri haritalar arasında farklılık 406 İngiliz mili (yaklaşık 603 km²) idi. Bu farkın da yerinden tespit edilmesi gerekiyordu. Tabii Kotur'un İran'a terk edilmesiyle Osmanlı ile İran arasındaki sınır ihtilafları da bitmiyordu (BOA, İ. MMS: 74/3360-1).

Kotur'un kapsadığı alanla ilgili tartışmalardan hareketle Osmanlı yönetimi eski bir tarihe atıfta bulunup, Sadrazam Ali Paşa zamanında 1870 yılında, Osmanlı ile İran arasında yapılan bir protokole dikkat çekmişti. O tarihte de sınır tartışmalarında ilerleme sağlanamaması üzerine Sadrazam Ali Paşa, İstanbul'daki İran Sefiri Mirza Hüseyin Han ile bir protokol imzalamıştı. Bu protokolün imzasında aracı devletlerin sınır komisyonu memurları da hazır bulunmuştu. Protokole göre, hudut meselelerinin kesin bir şekilde sonlandırılıp iki tarafın da kabul edeceği antlaşmaya kadar Osmanlı ve İran, elinde bulundurduğu yerleri -tartışmalı mevkiiler de dahil- muhafaza edecekti (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Osmanlı yönetimi, imzalanmış olan bu protokol ne olacak? Kotur'u İran'a bıraktıktan sonra sınırlar meselesindeki süreç nasıl işleyecek? gibi soruları gündeme getirmişti. Osmanlı'nın önerisi, Kotur ile ilgili toplanacak ve yerinden tespit yapılacak komisyon, sınır boylarında dolaşarak sınır işaretlerini koyduktan sonra görevine devam etmeliydi. Açıkçası Osmanlı yönetimi, sınır müzakerelerine devam edilsin, Kotur ile ilgili görevlendirdiği kendi memurları dahil olmak üzere diğer devlet komiserleri çalışmalarını sürdürsün istiyordu (BOA, İ. MMS: 74/3360-1).

9 İncelediğimiz arşiv kayıtlarında kendisinin ismi Cevad Bey olarak yazılmıştır. Miralay Cevad Bey Kotur konusunda üzerine aldığı vazifeyi yerine getirip bir rapor halinde Osmanlı yönetimine sunduğu layihanın altındaki imzasında, Ahmed Cevad olarak ismini yazmıştır. BOA, İ. MMS: 74/3360-4.

Bu kapsamda bütünüyle Osmanlı-İran sınırları gözden geçirilmeliydi. Zira o zamana kadar bu yapılmamış, düzensizlik ve sorunlar da bundan çıkmıştı. Osmanlı'ya göre, bunun sorumlusu İran'dı. İran, ne Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndaki sınır çizgilerine uymuştu ne de imzaladığı protokole sadık kalmıştı. Hatta İran, geçen zaman zarfında başka yerleri de işgal etmekten geri durmamıştı. Buna bağlı olarak sınır bölgelerindeki düzensizlikler, buralardaki konar göçer aşiretlerin çıkardığı sorunlar ve asayişsizlik olayları olağan hale gelmişti. Sınır boylarında yaşayan yerleşik ahali en mağdur kesimdi. En azından bu tip asayişsizlik olaylarının önüne geçmek ve güvenliği sağlamak adına sınır boylarına asker yerleştirip karakollar yapmak gerekmekteydi. Ancak mevcut sınır tartışmaları dolayısıyla bunlar da yapılamamaktaydı (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Osmanlı Devleti, 1847 tarihli Erzurum Antlaşması üzerinden İran'ın ileri sürdüğü gerekçeleri de çürütmek istemişti. Zira İran, her fırsatta kendi tezine dayanak olarak Erzurum Antlaşması'nı (1847) işaret etmekte, İngiltere ve Rusya'yı da ikna edip Osmanlı bu antlaşmaya aykırı hareket ediyor demekteydi. Osmanlı ise Erzurum Antlaşması, temelde Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı teyit etmektedir, bunu niçin göz ardı ediyorsunuz diyordu. Nitekim Erzurum Antlaşması'nda sadece sınırlarla alakalı olarak isimleri ve mevkileri zikredilen yerler vardı ki, bunlar *Zohab*, *Süleymaniye*, *Muhammere* ve *Şattülarab*'tı. 1849 yılında toplanan sınır komisyonu bu yerlerle ilgili antlaşma metninde geçen mevkilere göre sınır çizgilerini belirlemesi gerekiyordu. Fakat hudut komisyonu toplanıp müzakereler başladığında başka mevkiler de işin içerisine girmiş, tartışmalı yerler meselesi büyümüştü.

Osmanlı yönetimi, bu konuda ne kadar müşkül durumda olduğunu arşiv kaydında şu çarpıcı ifadeler ile dile getirmişti: "*Hududun güzergâhlarını ne daire-yi askeriyede ne de Bâbiâli de bir malûmat-ı sahihe ve elde bir harita mevcut olmadığından dolayı mesele-yi hududiyeyi fâsl u hâl etmek üzere bir muhtelit hudud komisyonu teşkil edecek olsa bu komisyonda bulundurulacak Devlet-i Aliyye memuru hududun nerelerden geçdiğini ve İranîlerin ne kadar ilerlediklerini tabîî bilemeyeceği cihetle hudud hakkında esaslı bir idare bulunamayacağı dahi derkârdır hududun kat'î tahdîdi nazik ve müşkül bir mesele olub az vakit içinde bitecek bir şey olmadığı aşikâr ise de*" (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Bu tartışmalar çerçevesinde 1883 yılına gelindiğinde, Kotur halen daha bütünüyle İran'a terk edilmemişti. Bu tarihten sonra Meclis-i Mahsusa, artık Kotur nahiyesi tabiri üzerinden değil de Berlin Antlaşması'nda geçen "*Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder*" ibaresi bağlamında konuyu ele almıştı (BOA, İ. MMS: 74/3360-1).

Osmanlı Başvekaleti Ocak 1883'te, Seraskerlik makamına gönderdiği yazıda Kotur ile ilgili komisyon çalışmalarına dikkat çekip, o sene kış mevsiminin doğuda çok sert geçmesi dolayısıyla yerinde yapılacak çalışmaların mayıs ayına ertelen-

mesinin uygun olacağını belirtmişti. Kış şartlarına bağlı erteleme durumu, ilgili devletlere de bildirilmişti. Bu erteleme işini bir nevi zaman kazanma olarak gören Osmanlı yönetimi, Kotur'la ilgili her türlü kayıt ve haritaların incelenmesi görevini Cevad Bey'e vermişti. Cevad Bey'den istenen, bu kayıtları çok iyi tetkik etmesi ve Osmanlı yönetimini rahatsız eden 406 millik farkın nereden kaynaklandığını ortaya çıkarmasıydı (BOA, İ. MMS: 74/3360-2).

Bunlara ilave olarak Osmanlı Devleti, Ali Paşa zamanında 1870 yılında varılan protokol icabınca İran ile statükonun devam edip etmediğini öğrenmek istemişti. Halihazırda iki devlet sınırının nerelerden geçtiğinin belirlenip harita üzerinde gösterilmesine dikkat çekilip, bazı önemli mevkilere karakollar yaptırılarak sınır güvenliğini tesis etmek için bunun elzem olduğu belirtilmişti. Bu noktada Cevad Bey'in memuriyeti sadece Kotur'un sınırlarının tespiti ile bitmeyecek, akabinde Osmanlı-İran sınırının netleşmesi sürecinde komisyon çalışmalarına devam edecekti. Bu bakımdan Cevad Bey'in bizatihi sınır boylarında mevki mevki dolaşması buralarda yerinden araştırmalar yapması da elzemdi ve bu vazife de kendisine verilmişti (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

7. Cevad Bey'in Kotur'un Sınırlarına İlişkin Raporu

Cevad Bey, yaptığı incelemeyi 20 Rebiyülahir 1300 (28 Şubat 1883) tarihinde, bir rapor ve iki harita olarak Osmanlı yönetimine sunmuştur (BOA, İ. MMS: 74/3360-4). Cevad Bey, Osmanlı kayıtlarında olan ve Derviş Paşa'nın Kotur ile ilgili çizdiği haritayla, İngiliz ve Rus komiserlerinin çizip Osmanlı'ya ilettiği haritaların mukayesesini yapmıştır. Kendisi Kotur'a ait üç harita olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki Osmanlı'ya ait harita olup, diğer ikisi ise İngiliz-Rus sınır komiserleri tarafından çizilmiş olan haritalardır. Bunların sonuncusu, aracı devlet komiserlerinin hazırladığı en son harita olup 1880 tarihlidir. Cevad Bey raporunda, nerelerin teslim edileceğine dair kesin sınırlar belli olmamasına rağmen, Kotur havalisinden olup da İran tasarrufunda bulunan yerler olduğunu belirtmişti. Yani bu sınırlar meselesi ile tartışmalı yerler konusu en netameli konuydu ve gerçekten karışıktı. Zaten İran'ın geçen otuz sene süre zarfında sessiz kalmasının sebebi de buydu

Cevad Bey, incelemelerinde Derviş Paşa'nın önceden çizdiği haritadaki sınır çizgilerinin neye göre çizilmiş olduğuna bile karar verememişti. Bu arada İngiliz mühendisler tarafından çizilen ve altında Rus yetkili İgnatiyef'in de imzası olan bir harita daha ortaya çıkmıştı. Bu harita da ne Osmanlı ile İran komiserlerinin ne de İngiliz ve Rus memurlarının herhangi bir teklifi, yorumu vs. dair bir kayıt bulunmamaktaydı. Cevad Bey incelediği haritaların birinde sınır hattı olarak üzerinde iki çizginin olduğunu görmüştü. Bu çizgilerden biri IV. Murad zamanında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre sınırı gösterirken, diğeri zaman içerisinde İran'ın

peyderpey ele geçirerek sınır tecavüzleri sonrasında gasp ettiği yerleri içine alan çizgi olduğuna karar vermişti (BOA, İ. MMS: 74/3360-4).

Cevad Bey raporunda, haritada geçen ikinci sınır çizgisini kendi ifadeleriyle şöyle açıklamıştı. *“Asr-ı mezkûrdan sonra Acemlerin refte refte tecavüz-i hudud ide ide Sultan Mecid Han-ı Gazi asrına kadar ilerledikleri ve şimdiye kadar Basra'dan Bayezid'e kadar münâza'a tahtında olmasıyla müşevveş bu halde bulunan bu yerlerin sınırı olduğu anlaşılmiş olub”*

Cevad Bey'in bu tespitleri dikkate değerdı. Ona göre Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalandığı 1639 yılından, Sultan Abdülmecid zamanına kadar geçen sürede (1847 tarihli Erzurum Antlaşması Abdülmecid devrinde imzalanmıştı.) İran, sınır ihlalleri yaparak epeyce yeri ele geçirip kendi mülkü saymıştı. İçinden çıkılmaz hale gelmiş olan hudut meselesinin aslı astarı buydu.

Bu noktada akla şu soru da gelmektedir. Bu tespit doğruysa ve tarihi bir hakikati ifade ediyorsa, yaklaşık iki asırlık süre zarfında İran bunu yaparken, Osmanlı niçin buna göz yummuştu? Neden kendi hudutlarına sahip çıkmamıştı? Tabi bu soruların cevaplarına arşiv kayıtlarında değinilmemişti. Osmanlı arşiv kayıtlarında sadece İran'ı suçlayıcı bir dil kullanılmıştı.

Cevad Bey, raporunun devamında şunlara da değinmişti. 1879 yılı itibariyle Osmanlı Hariciye Nezareti kayıtlarında yer alan Osmanlı-İran hudut meselelerine ilişkin yazılar incelendiğinde, şimdi tartışılan hususların o zaman da gündeme geldiği görülmüştü. Daha evveliyatında Derviş Paşa, bu konuları Osmanlı adına hudut komisyonu üyesi iken de dile getirmişti. İran da kendince bunlara cevaplar vermişti. Yani sınırlar meselesindeki tartışmalar, zaten otuz yılı aşkındır aynı fasit daire içinde sürüp gitmiş bir netice elde edilememişti. Sadece Kotur arazisi ile ilgili 1878 senesine kadar gerek Osmanlı'nın ve gerekse İngiliz mühendislerin çizdiği farklı haritalar mevcuttu. Ama bunlardan da bir sonuç çıkmamıştı.

Cevad Bey, bu durumu izah etmek için Osmanlı-İran arasındaki hudut tartışmalarıyla ilgili olarak o zamana kadar ortaya konulan sınır çizgileriyle ilgili şöyle bir tarihi sıralama yapmıştı. IV. Murad zamanındaki hudut (1639), Abdülmecid devrinde imzalanan antlaşmaya göre oluşturulmaya çalışılan hudut (1847), Osmanlı adına en uzun süreli hudut komisyonu üyeliği yapmış olan Derviş Paşa'nın 1875 yılında hudut komisyonuna sunduğu ve kabulünü istediği hudut, İran memurlarının çizdikleri ve teklif ettikleri hudutlar, İngiliz ve Rus memurlarının çizdikleri muhtelif hudutlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'ya terk edilen Eleşkirt ile Bayezid'in, Berlin Antlaşması'nda Osmanlı'ya geri iadesi bağlamında, Kotur'u İran'a veren maddeye göre çizilmesi gereken hudut.

Sırf bu sıralama bile sınırlar meselesinin ne kadar karışık olduğunu ortaya koymaktaydı. Bütün bu sınır kargaşalıklarına dikkat çeken Cevad Bey, kendisinin bile o zamana kadarki hudut önerileri ve reddiyelerden oluşan kayıtlardan kafasının karıştığını beyan etmişti. Zaten Osmanlı ve İran taraflarının sürekli birbirlerinin önerilerini reddedip anlaşılamazken, bir yandan da Rus ve İngiliz temsilcilerinin sınır komisyonu çalışmalarındaki müdahaleleri işi daha da çözümsüz hale getirmişti.

Cevad Bey, sonuç itibarıyla şu tartışmaya da açıklık getirmişti. Osmanlı elinde bulunan ve Derviş Paşa tarafından çizilmiş Kotur hududu ile İngiliz-Rus memurları tarafından çizilip Osmanlı'ya iletilen hudut çizgileri arasında 406 İngiliz mili fark olduğu doğrudur. Ancak geçen süre zarfında İran, buraların çoğunu kendi topraklarına katmıştı (BOA, İ. MMS: 74/3360-4). Kısacası İran'a terk edilmesi gereken Kotur, 1877-1878 harbi sonrası yapılan hudut düzenlenmesi çerçevesinde büyük oranda İran'a terk edilmişti. Geriye sadece birkaç küçük yer kalmıştı ki, bu da yapılacak müzakereler ile kesin Osmanlı-İran sınırı netleşince halledilmiş olacaktı (BOA, İ. MMS: 74/3360-7).

8. Osmanlı'nın Sınırlar Meselesine Bakışı, Rusya ve İngiltere'nin Tavrı

Bu arada Osmanlı Devleti kendi elindeki “*mecmua-ı muâhedât*” yani siyasi antlaşmalara dair kayıtları da gözden geçirmişti. Buna göre Osmanlı ile İran arasında yapılmış olan bütün antlaşmalar -o zamanki tarih olan 1883 yılına kadar- tetkik edildiğinde, Bayezid'in kuzeyinde bulunan Ağrı Dağı'ndan Basra Körfezi'ne yakın Muhammere köyüne değin 250-300 saatlik sınır hattı temel olarak, IV. Murad zamanındaki Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre belirlenmişti. Sonraki dönemlerde Osmanlı ile İran arasında yaşanan savaşlar ve gerginlikler akabinde imzalanan bütün antlaşmalarda, Kasr-ı Şirin Antlaşması'na atıf yapılmış ve ona göre sınırların olacağı kararlaştırılmıştı. Hatta müteveffa Derviş Paşa, hudut komisyonundaki görevi müddetinde, Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre sınırları belirlemeye çalışmış bunun için bayağı bir mesai harcamıştı. Ancak gerek İran tarafı gerekse de sınır komisyonunda görevli olan aracı devletler (İngiltere ve Rusya) bunu kabul etmemişti. Onlar 1847 tarihli Erzurum Antlaşması'nın ilgili maddelerinin esas alınmasını, bundan öncesindeki antlaşmaların yok sayılmasını istemişlerdi (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Bu tartışmaların daha da devam edeceğinin belli olmasından sonra Osmanlı Devleti, en azından Kotur bağlamında Osmanlı-İran sınırının bütününün ele alınmasının gerekliliğinde ısrarcı olmuştu. Bu meyanda Kotur hududu ile ilgili Osmanlı komisyonuna görevlendirilmesi yapılan Cevad Bey'e o sıralar (1883) İstanbul'da ihtiyaç duyulması sebebiyle yerine munasip başka birinin tayin edilmesi uygun görülmüştü. Onun yerine *Anadolu İstihkâm Komisyonu* üyesi olan Miralay Şakir

Bey¹⁰ görevlendirilmişti. Şakir Bey, aynı zamanda Kotur Tahdid-i Hudud Komisyonu Reisi olarak da atanmıştı (BOA, Y. A. RES: 19/41).

Buna göre 3 Nisan 1883 tarihi itibariyle, Kotur için görevlendirilen hudut komisyonu üyeleri beş kişiden oluşmuştur. Bunlar; Miralay Şakir Bey, Binbaşı Danyal Bey, Kolağası Şerafeddin Efendi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye İkinci Şubesinden Binbaşı Abdurrahman Bey ve Dördüncü Ordu binbaşılardan İbrahim Bey'dir (BOA, İ. MMS: 74/3360-8). Bu komisyonun görevi, İran'a terk olunmuş olan Kotur ve arazisinin İngiliz-Rus üyelerden de oluşturulacak olan karma komisyon çalışmaları doğrultusunda mahallinde sınırlarını belirleyip, işaretler yerleştirmektir (BOA, İ. MMS: 74/3360-10).

Bu görevlendirmelere rağmen Kotur'un sınırının tespiti işi bir türlü sonuçlanmamıştır. Durumdan rahatsız olan Rusya, Osmanlı Devleti'ni sert bir dille uyarma gereği hissetmiştir. Rusya, 1884 yılı haziran ayında İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı yönetimine muhtıra vermiştir. Bu muhtırada Kotur'un terki işinin niçin sürüncemede kaldığı sormuştur. Rus yönetimi, Osmanlı ile İran arasında sınırın netleşmesi adına, kendilerinin ve İngiliz üyelerin de içinde bulunduğu karma komisyonun, 15 Temmuz 1880 tarihinde Sarıkamış'ta toplandığını hatırlatmıştır. Bu toplantı sonucunun bir harita ve protokolle karara bağlandığı halde Osmanlı'nın buna riayet etmemesi eleştirilmiştir. Rusya, Osmanlı'dan derhal bu protokolü uygulamasını isteyip, bunun Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesine uygunluğuna da atıf yapmıştır.

Rusya, 1880 yılında Sarıkamış'ta hazırlanan protokol esas olmak üzere, ilgili bütün devlet temsilcilerinin bulunacağı yeni bir komisyonun toplanmasını ve İran'a terk edilecek Kotur'un sınırlarının derhal belirlenmesini istemiştir. Rusya, bir yandan da Osmanlı yönetimini uyararak; "*Meselenin hukuk tarafını asla mevki-i bahs ve müzakereye vaz' etmeyerek yalnız güzergâhın mahallinde tatbikiyle iktifa eylemesi lazım geldiğini*" belirtmiştir (BOA, Y. A. RES: 24/8-1).

Görüldüğü üzere, Kotur'un sınırının tespitinde İngiliz Komiser Hamley (Sir Edward) ile Rus Komiseri General Zolnevi (?) tarafından 1880 yılında Sarıkamış'ta tanzim olunan harita ve protokolün Osmanlı yönetimince uygulanması istenmiştir. Bu arada Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne verdiği muhtırada önemli bir noktaya daha temas edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı öncesinde de İngiliz ve Rus temsilcileri sınır komisyonu çalışmaları bağlamında Kotur'un sınırlarını zaten belirlemişti ve bu 1880 protokolü ile aynıydı. Osmanlı'nın bunu kabul etmesi gerekmektedir. Şayet buna yine itiraz edilirse toplanacak yeni komisyonda Osmanlı

10 Osmanlı arşiv kayıtlarında kendisinin ismi Şakir Bey olarak yazılmıştır. Miralay Şakir Bey Kotur Tahdid-i Hudud Komisyonu Reisi sıfatıyla yazdığı raporun altındaki imzasında, Mehmed Şakir olarak ismini yazmıştır. BOA, Y.A.RES. 24/8-8.

ve İran temsilcilerinin görüşlerine göre değil, İngiliz ve Rus memurlarının reyine göre hareket edilecekti (BOA, Y. A. RES: 24/8-1).

Bu meyanda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville imzası ile Osmanlı'ya gönderilen notada, yukarıda belirtilen Sarıkamış protokolünden bahsedilerek, İngiltere'nin de Rusya gibi bu protokolün arkasında olduğu ve geri adım atmayacağı bildirilmiştir. Yine bu konuya ilişkin olarak İngiltere'nin 4 Temmuz 1283 (16 Temmuz 1867) tarihli yazısı Osmanlı yönetimine hatırlatılarak, önceden de İngiltere'nin Kotur'un İran'a aitliği hususunda görüşü olduğu belirtilmiştir. Kısacası İngiliz yönetimi kesin bir dille, Sarıkamış protokolünün uygulanmasını istemiştir. Bunlara ilave olarak İngiltere, Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesinin açık olduğuna dikkat çekip, Osmanlı'nın sınır tespit işinin yeniden ele alınması talebinin gereksizliğine vurgu yapmıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-2).

İngiltere ve Rusya'nın Kotur'un sınırlarıyla ilgili ortak yaklaşımı, Osmanlı'nın diplomatik manevra alanını daraltmıştır. Osmanlı yetkilileri, sürekli olarak 1880 tarihli harita ve protokolde Osmanlı'ya iletilen Kotur'un hudutlarıyla, Derviş Paşa'nın haritası arasındaki farklılıktan hareketle itirazını anlatmaya çalışmıştır.

Açıkçası Osmanlı Devleti, Kotur meselesinde ağırdan davranarak ve konuyu zamana yayarak vakit kazanmaya çalışmıştır. Burada şunun da altını çizmekte yarar var. Osmanlı'nın aracı devletler olan İngiltere ile Rusya'ya yönelik Kotur konusundaki itirazları, buranın İran'a terkini gerektiren Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesine yönelik olmayıp, terk edilecek yerin kapsayacağı alana ilişkindir. Osmanlı'ya göre terk etmesi istenilen yerler, olduğundan daha fazlaydı. Hatta bu durum arşiv kaydında; "*Sathen yedi saat murabba' kadar arazi-i cebeliye ile beşer altışar haneli altı aded karyenin İran'a terkini taleb eyledikleri*" şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlı, Berlin Antlaşması'nda geçen "*Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder*" ifadesinin muğlak olduğunu, sınırların belli olmadığını, birkaç yıldır süren yazışmalar ve görüşmelerden de bir sonuç alınmadığını dile getirmiştir. Hatta bu maddenin değiştirilmesi noktasında Berlin Antlaşması'nda imzası olan devletlere müracaat etmişse de bundan da bir sonuç alamamıştır. Bunun için, aracı devletlerin göndereceği temsilciler ve kendi temsilcileri aracılığıyla arazi üzerinde yer tespiti yapılmasının yerinde olacağına ısrar etmiştir. (BOA, Y. A. RES: 24/8-3)

Bu arada Osmanlı yönetimi, Kotur hududu ile ilgili görevlendirdiği yeni komisyon üyelerinin bizzat mahalline gidip buralarda araştırmalar yapmasının yerinde olacağına karar vermiştir. Zira önceden bu işle görevli Cevad Bey'in hazırladığı rapor olmakla birlikte, tekrar yerinden incelemenin yapılması uygun görülmüştür. Bu bağlamda Erkân-ı Harp Dairesi bu vazifeyi üzerine almıştır. Komisyon Başkanı Miralay Şakir Bey, Binbaşı Danyal Bey ile Kolağası Şerafeddin Efendi Eylül 1883'te Kotur'a gönderilmiştir. Bu heyet, mahallinde yaptığı

araştırmayı hem harita hem de rapor halinde ilgili mercilere sunmuştur (BOA, Y. A. RES: 24/8-11).

Bu raporda yapılan incelemeler sonucu Kotur'un kapladığı alan ile İngiliz ve Rus komiserlerinin hazırlayıp Osmanlı'ya ilettikleri Kotur'un sınırları arasında ciddi farklar olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. Gerçekten de hem arazi bakımından hem de yerleşim yeri açısından beşer altışar haneli olmak üzere altı adet köyün de Kotur'a dâhilmiş gibi İngiliz ve Rus komiserler tarafından çizilen sınırlar içeresinde yer aldığı altı çizilmiştir. Osmanlı yönetimi, en azından buraları İran'a bırakmak istememiştir. Ancak aracı devletler olan İngiltere ve Rusya'nın kesin tavır ile İran'dan yana tutumları, Osmanlı'nın elini kolunu bağlamıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-12).

Kotur'un köyleriyle birlikte elden çıkacağını ve her halükârda burayı terk edeceğini anlayan Osmanlı yönetimi, Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesinden hareketle mümkün olduğunca az bir yeri İran'a terk etmenin uğraşını vermiştir. 1883 yılı sonlarına gelinmiş olmasına ve Berlin Antlaşması üzerinden yaklaşık beş yıl geçmesine rağmen, Kotur'un bütünüyle halen daha terk edilmemiş olması bunun kanıtı niteliğindedir. Hatta durumu bu merkezde ele alan Osmanlı yönetimi, gelen baskıları da göz önünde bulundurarak Kasım 1883'de; "*Ameliyat-i tahdidîye bu sene tehir etmiş ise de gelecek ilkbaharda emr-i tahdidin behemehal icrası*" ifadelerini dile getirip, konuyu daha da uzatamayacağını vurgulamıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-7).

Kotur meselesi bu merkezde cereyan ederken, Osmanlı Devleti bir yandan da kendi içinde ilgili kurumlar vasıtasıyla meselenin araştırılmasıyla uğraşmıştır. 8 Kanunuevvel 1299 (20 Aralık 1883) tarihli, Erkân-ı Harbiye Üçüncü Şubesinden gelen yazı Kotur ile ilgili olup, Kotur'un sınırlarının tespiti hususunda 1884 senesi ilkbaharında yerinden keşif yapılacağı bilgisi paylaşılmıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-8).

Kotur Tahdid-i Hudud Komisyonu Osmanlı heyeti reisi Miralay Şakir Bey, Ocak 1884'te yaptığı araştırmaların sonucunda bir rapor tanzim etmiştir. Şakir Bey'in raporunda şu bilgiler yer almıştır. İran, Kotur arazisi ibaresinden bahisle Van şehrine on saat mesafedeki Molla Hasan Köyüne kadar olan yerleri talep etmiş, buranın sınır çizgisi olmasını istemiştir. Miralay Şakir Bey'in vurguladığı üzere, bu süreçte aracı devletler (İngiltere ve Rusya) bütünüyle İran tesiri altında kalmıştır. İngiltere ve Rusya, İran'a terk edilecek Kotur şehri ve arazisine ilişkin farklı haritalar göndermiştir. Bu husus Şakir Bey'in raporunda Berlin Antlaşması'nın 60. maddesine atıfta bulunularak şöyle geçmiştir: "*Bâbiâli Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder deyü mestur olduğundan bu hale nazaran düvel-i mutavassıta komiserlerinden Bâbiâliye takdim etmiş oldukları harita ile bu kere takdim kılınan haritada mersûm hatt-ı hududlar nazar-ı mütalaaya alınarak ikisinden her kangı birine karar verilmesi Bâbiâli'nin reyine muhavveldir.*" (BOA, Y. A. RES: 24/8-8)

Harita karmaşasına dikkat çeken Miralay Şakir Bey, daha fazla ihtilafa meydan vermeden meselenin bir an evvel çözümüne vurgu yapmıştır. Kendisi, mahallinde yapılacak incelemeler ve ölçümlerle işin netleşmesinin önemini belirtmiştir. Osmanlı Devleti, son bir hamle olarak İstanbul'daki İngiliz ve Rus elçiliklerinde bir nevi nabız yoklaması kabilinden bazı görüşmeler yapmış ancak bundan da olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Sonuç itibarıyla de Rusya ve İngiltere'nin istedikleri şekliyle Kotur arazisi bütünüyle İran'a terk edilmiştir (BOA, Y. A. RES: 24/8-10).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında ağır bir yenilgi almasına sebep olan ve tarihlerimize 93 harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında imzalanan hem Ayastefanos Antlaşması'nda Kotur'a değinilmiş hem de Berlin Antlaşması'nın 60. maddesinde Osmanlı elindeki bu yerin İran'a terk edilmesi hususu yer almıştır. Bu bağlamda Van şehrinin doğusunda yer alan bu kasabanın niçin bu antlaşmalarda gündeme getirildiği ve buranın İran'a bırakılmasının bu savaşla ne alakası olduğu hususu, Ayastefanos görüşmelerindeki Osmanlı heyetini bile şaşırtmıştır.

Ancak Kotur ile ilgili meselenin evveliyatının 1849 senesine kadar gittiği ve bu sorunun zaten Berlin Antlaşması'na kadar otuz yıllık bir mazisi olduğu anlaşılmıştır. Nitekim 1849 yılında Osmanlı Devleti, kendi toprağı olarak kabul ettiği ancak o sıralar İran elinde bulunun Kotur'un sınırlarını Derviş Paşa vasıtasıyla tespit ettirmişti.

Esasında Derviş Paşa, 1849 senesinde Bağdat'ta toplanacak olan ve içinde aracı devletler olan İngiltere ile Rusya'nın temsilcileriyle İran temsilcilerinin bulunacağı karma komisyona katılmak üzere yola çıkmıştı. Bu komisyonun toplanma amacı ise, 1847 tarihli Erzurum Antlaşması'na göre yüzyıllardır çözümsüz kalan Osmanlı-İran sınırlarını belirlemektir. Derviş Paşa ve heyeti, Bağdat'a giderken Kotur'a uğradığı sırada buranın sınırlarını belirlemişti. İşte o tarihten sonra Kotur meselesi Osmanlı ile İran arasında en kronik sorun haline gelmişti. Bu durum Kotur kime aittir? Tartışmasını doğurduğu gibi, aracı devletlerin de işe karışmasıyla sorun daha da büyümüşü.

Osmanlı yönetimi, kendi elindeki kayıtlardan ve antlaşmalardan hareketle Kotur'un kendi toprağı olduğunu söylerken, İran bunu reddedip buranın kendisine ait olduğunu söylemişti. Aracı devletler olan İngiltere ile Rusya, geçen süre zarfında büyük oranda İran'ı haklı görür bir tavır izlemişti. Tüm diplomatik baskılara rağmen Osmanlı, bu konuda geri adım atmamış ve Kotur'u terk etmemişti. Bilhassa 1861 yılından sonra Osmanlı üzerinde Kotur dolayısıyla İngiltere ve Rusya'nın baskıları epeyce artmıştı. Osmanlı yönetimi, bu baskılar karşısında her seferinde diplomatik cevaplar verip, kendi haklılığını anlatmaya çalışmıştı.

En nihayetinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası hem Ayastefanos Antlaşması'nda hem de Berlin Antlaşması'nda bu konu gündeme gelmiş ve Berlin Kongresi'ne katılan devletlerin ortak kabulü ile Kotur'un İran'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunu kabullenmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, antlaşma çerçevesinde Kotur'u İran'a terk ederken buranın sınırlarının nereler olduğu ve nerelerin terk edilmesi gerektiğinden hareketle yeni bir tartışma başlatmıştı.

Böylece Kotur meselesi tekrar sınır tartışmaları üzerinden devam edip gitmiştir. Osmanlı, Kotur'un kime aitliğini değil de buranın sınırlarının nereler olduğunun belirsizliğinden hareket etmiştir. Nitekim bu konuya ilişkin olarak Osmanlı'nın görevlendirdiği Cevad Bey ile Şakir Bey'in yaptığı araştırmalar sonrasında hazırladıkları raporlar, sınırlar meselesinin ne kadar karışık olduğunu ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti, Kotur'un sınırları meselesini dile getirirken, İngiltere ve Rusya desteğini alan İran ise bu tip tartışmalara girmeksizin Kotur'a bağlı köylerle birlikte burayı almayı hedeflemiştir. 1879 senesinden 1884 senesine kadar süren Kotur'un sınırları tartışmasında Osmanlı en azından bazı köyleri ve mevkileri kurtarmak istemişse de bundan bir sonuç alamamıştır. Bunda İngiltere ve Rusya'nın, İran'dan yana bir tavır takınmaları en önemli etken olmuştur. Sonuçta Osmanlı'nın, Kotur'u köyleriyle birlikte İran'a terk etmekten başka çaresi kalmamıştır. Ancak Osmanlı ile İran arasındaki sınırlar meselesi Kotur'la son bulmamış iki devlet arasındaki hudut sorunları, komisyon çalışmaları ekseninde 1913 senesine kadar sürmüştür.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, HR. SFR. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Evrakı, Londra Sefareti), (3) 61/8-2. 8 Cemâziyülâhir 1278 (11 Aralık 1861).
- BOA, HR. SFR. (Hariciye Nezareti Evrakı Londra Sefareti), 2/102-11. 17 Cemaziyülevvel 1278 (20 Kasım 1861).
- BOA, HR. SFR., 2/102-6. 8 Cemâziyülâhir 1278 (11 Aralık 1861).
- BOA, İ. DH. (İradeler Dahiliye), 835/67141/1-3, 26 Şaban 1298 (24 Temmuz 1881).
- BOA, İ. DH. (İradeler Dahiliye), 835/67141/4, 11 Ramazan 1298 (7 Ağustos 1881).
- BOA, İ. DÜİT (Dosya Usulü İradeler), 142/75, 23 Safer 1295 (26 Şubat 1878).
- BOA, İ. MMS. (İradeler Meclis-i Mahsus), 60/2844-2, 4 Muharrem 1296 (29 Aralık 1878).
- BOA, İ. MMS., 60/2844-3, 12 Cemaziyülevvel 1295 (14 Mayıs 1878).
- BOA, İ. MMS., 60/2844-4, 5 Kanunuevvel 1294 (17 Aralık 1878).
- BOA, İ. MMS., 60/2845-1, 2 Safer 1296 (26 Ocak 1879).
- BOA, İ. MMS., 60/2845-3, 4 Safer 1296 (28 Ocak 1879).

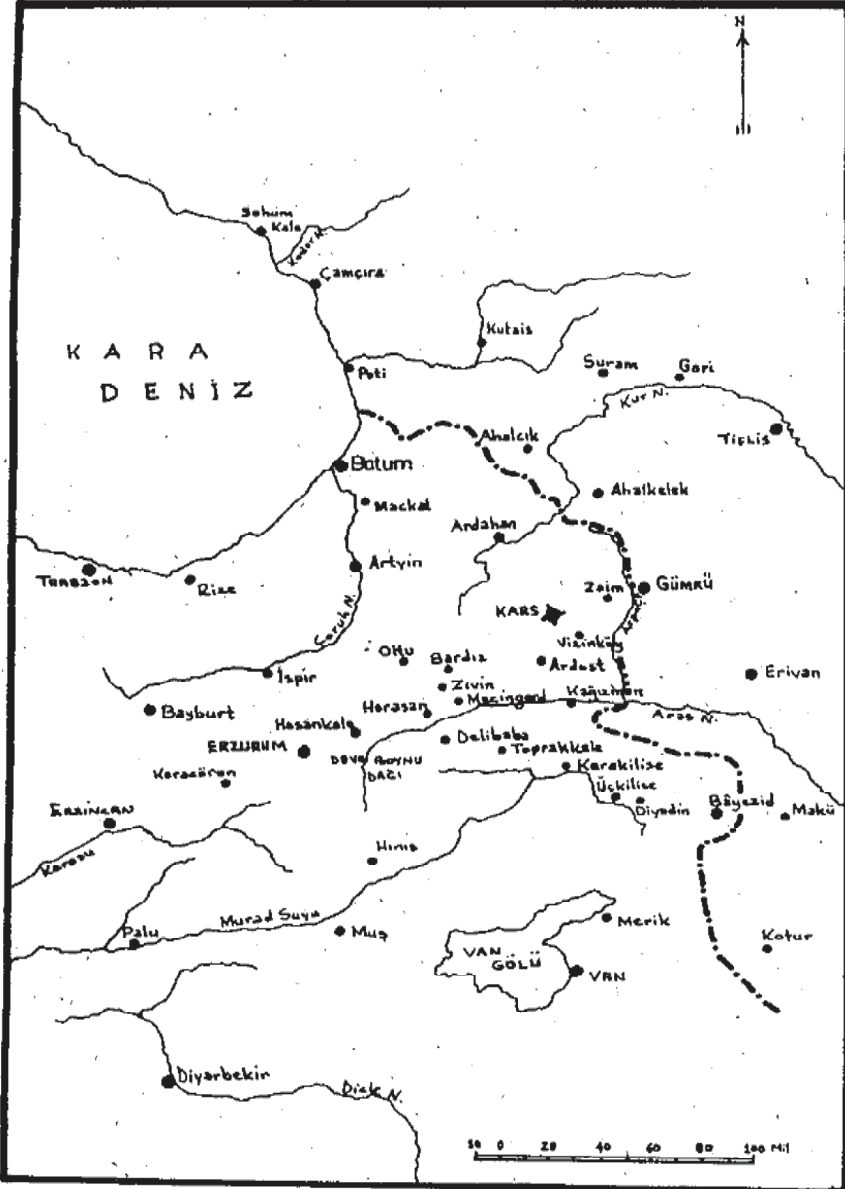
- BOA, İ. MMS., 74/3360-1. 19 Cemaziyülevvel 1300 (28 Mart 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-2, 21 Rebiyülevvel 1300 (30 Ocak 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-3, 29 Cemaziyülevvel 1300 (7 Nisan 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-4, 20 Rebiyühahir 1300 (28 Şubat 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-6, 10 Cemaziyülevvel 1300 (19 Mart 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-8, 24 Cemaziyülevvel 1300 (2 Nisan 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-10, 25 Cemaziyülevvel 1300 (3 Nisan 1883).
BOA, Y. A. RES. (Yıldız Resmî Marûzat), 19/41, 24 Cemaziyülevvel 1300 (2 Nisan 1883)
BOA, Y. A. RES., 24/8-1, 14 Şaban 1301 (9 Haziran 1884).
BOA, Y. A. RES., 24/8-5,6. 5-12 Mayıs 1284 (17-24 Mayıs 1868).
BOA, Y.A.RES. 24/8-7, 17 Teşrinisani 1299 (29 Kasım 1883).
BOA, Y.A.RES. 24/8-10. 26 Receb 1301 (22 Mayıs 1884).
BOA, Y.A.RES. 24/8-11. 12 Rebiyülevvel 1301 (11 Ocak 1884).
BOA, Y.A.RES. 24/8-12. 27 Mayıs 1300 (8 Haziran 1884).
BOA, Y.A.RES. 24/8-8, 2 Kanunusani 1299 (14 Ocak 1884).

Tetkik Eserler

- Berlin Kongresi Protokolleri ile Kıbrıs Ceziresine Dair Mukavelenâmeler (1298), Matba' a-ı Amire.
- Derviş Paşa (1287), *Tahdid-i Hudud-ı İraniye*, Matbaa-ı Amire, Dersaadet.
- GENCER, Ali İhsan, "Ayastefanos Antlaşması", *TDVİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 225.
- KURAT, Yuluğ Tekin (1962), "1877-1878 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, C. XXVI, S. 103, TTK. Ankara, s. 567-592.
- Mahmud Celâleddin Paşa (1983), *Mirât-ı Hakikat*, C. I-III, Haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yay., İstanbul.
- NASİRÎ, Muhammed Rıza (1977), *Nasireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Melike (2013), *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK., Ankara.
- SERTOĞLU, Mithat (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK., Ankara.
- UÇAROL, Rifat (2008), *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları (7. Baskı), İstanbul.
- ULUERLER, Sıtkı (2015), "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, Volume, 10/5, Spring, s. 332-350.

EK-1

Kotur'un mevkiini gösteren harita

Bu harita, Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hakikat isimli eserinin 376. sayfasından alınmıştır.

Kotur'un İran'a terk edilmesinden sonra buraya ait köyleri kapsayan bu harita, aynı zamanda İngiltere ile Rusya devletleri komiserlerinin tayin ettikleri Kotur'un sınırlarını göstermektedir.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN OSMANLI İMAJI*

Ahmed Emin OSMANOĞLU¹

Geliş: 08.06.2018 / Kabul: 11.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.432036

Öz

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin Osmanlı imajının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma prosedürlerine uygun olarak görüşme formu yaklaşımıyla yapılandırılmıştır. Araştırmada benzeşik (homojen) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu amaçla alt grup olarak Bingöl Üniversitesi Felsefe ve Zaza Dili ve Edebiyatı Bölümleri öğrencileri seçilmiştir. Son sınıflardan 15'er öğrenci seçilmiş ve toplamda 30 kişi ile çalışılmıştır. Veriler standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yöntemiyle toplanmış, içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Araştırmada, öğrencilerin yarıya yakınının Osmanlı kavramına ilişkin pozitif, kısmen nötr ve nadiren negatif imaja sahip oldukları, fiziksel olarak Osmanlı tasviri yaparken daha çok herhangi bir cinsiyet belirtmeden ama erkek betimlemeleri kullanarak tanımlamalar yaptıkları, Osmanlıların iç dünyasına yönelik imajlar çoğunlukla pozitif olduğu, öğrencilerin kısmi çoğunluğunun Osmanlıların sömürgeci bir devlet olmadığı imajına sahip oldukları, öğrencilerin çoğunluğunun Osmanlı Devleti'ni bir din devleti olarak düşündükleri, gündelik yaşamda ataerkil bir aile yapısı ve dini hayatın merkeze alındığı imajının hakim olduğu, öğrencilerin tamamının Osmanlıların bilim dünyasına katkıları olduğu imajına sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İmaj, Bingöl Üniversitesi, Üniversite Öğrencileri

* Bu makale “Üniversite Öğrencilerinin Osmanlı Algısı” adı ile 10 sayfalık bir bildiri olarak 28 Nisan-01 Mayıs 2018 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen III. INES International Education and Social Science Congress 2018’de sunulduktan sonra gözden geçirilerek genişletilmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ahmed_osmanoglu@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9212-1437>.

THE OTTOMAN IMAGE OF UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

In this research, it was aimed to determine the Ottoman image of university students. The study structured with an interview form approach in accordance with qualitative research procedures. A homogeneous sampling method was preferred in the study. For this purpose, Bingöl University Departments of Philosophy and Zaza Language and Literature students were selected as subgroups. Thirty students were employed in total, fifteen of whom were selected among the final year students. The data was collected by standardised open-ended interview method, and was analysed by content analysis technique. The survey found that the students had a positive, partly neutral and rarely negative image of the Ottoman concept, close to half, that they physically used the descriptions of the Ottoman paintings without specifying any gender but using male descriptions, that the images for the Ottoman interior were mostly positive. In addition, the majority of the students were of the opinion that the Ottoman was not an imperialist state, on the contrary as a religious state. It was also seen that the students had a view that the Ottomans contributed to the science world, and that in daily living there was a patriarchal family structure and the religious life was considered significant.

Keywords: Ottoman, Image, Bingöl University, University Students

Giriş

İmaj kavramı, yüzyılımızın üzerinde çok konuşulan ve tartışılan kavramlarından biridir. Latince “imago” (resim) kökündendir. Epistemolojik açıdan insanın zihninde bir kişi, kurum, ürün, olay vb. hakkında geliştirdiği bilişsel ve psikolojik bir resim anlamına gelir (Türkkahraman 2004:4). Bir insanın bir varlık ile ilgili olarak ilk intibası ve düşüncelerinden oluşan inançlar topluluğu da denilebileceği gibi (Kotler 1987:62’ten akt. Turgut 2003:3) herhangi bir şey hakkındaki bütün görüşlerin toplamı olarak da tarif edilebilir (Peltekoğlu 1987:278). Yıldırım ve Uğur’a göre (2011:410) hadiselerin ve kişilerin zihin dünyamızda bıraktığı iz, yargılarımızın oluşumunu belirleyici etki ve sonuçtur. Cevizci, (1999) benzeri bir tanımla dış dünyadaki nesnelerin insan zihnindeki resmi, kopya ya da tasarımı; gerçek ya da gerçek dışı bir şey ya da olgunun zihnindeki tasarımı, oluşan sureti olarak belirtir.

Kişiler, hizmetler, ürünler, olaylar, düşünceler, kurumlar, uluslar, ülkeler ve devletler hakkında edinilmiş olan algı, izlenim, genel kanı ve beyinde tasarlanan kurgular, imajlar, kendiliğinden oluşan bir süreç değildir. İmajın kaynakları vardır. İmaj oluşturulabilir ve yönetilebilirdir ve değişebilir özellik taşır. Özellikle, yeni bir bilgi ve değişen şartlar var olan imajı etkiler, kaldırır ve yerine yeni bir imajın oluşmasına

yol açabilir (Türkkahraman 2004:4). İmaj, karşı tarafın durumunu yansıttığı kadar, algılayanın yani imajı zihninde üretenin kendi alımlama koşullarını da yansıtır. İmaj, gerçeğin tam bir ifadesi olmadığı gibi, alımlayıcının, bu bağlamda genel kaniye varanın algısına göre de gerçeklikten uzaklaşabilir (Yerdelen, 2017:44). Bu sebeple imajların tanınması önemlidir. İmaj tanıma ve oluşturma çalışmaları sadece markalar, şirketler, ünlü kişiler için değil eğitim süreçlerinin etkililiğini belirlemeden, devletlerarası ilişkilere, iktisadî ilişkilere yön vermeye kadar birçok alanda gereklidir.

İmaj belirleme üzerine literatürde birçok alanda farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Osmanlı ve Türk imajı ya da algısı üzerine çalışmaları yapılmıştır. Osmanoğlu, (2018), 2006-2008 ile 2017 senelerinde Türkiye’de basılan ders kitaplarından seçtiği örnekler üzerinde Osmanlı algısı üzerine karşılaştırmalı inceleme yapmıştır. 2017 senesi ders kitabındaki kodlamaların çoğunlukla nötr, kısmen pozitif, nadiren negatif olduğu, 2006-2008 dönemi ile kıyaslandığında negatif ifadelerin yarı yarıya arttığı, 2017’de pozitif olarak yeni temaların eklendiği, Osmanlılara ayrılan yerin önceki döneme göre dikkat çekici oranda arttığı, ancak pozitif kodlamaların daha azaldığı, nötr kullanımın daha yoğunlaştığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Şimşek ve Cengiz, (2015), Rusya tarih ders kitaplarında Türk-Osmanlı imgesini analiz etmiş Türkler ve Osmanlılarla ilgili bazen yanlış, abartılmış ve ötekileştirmeye yönelik bilgilere rastlamışlardır Hacısalıhoğlu yönetimindeki bir projede (2014) Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajı çalışılmıştır. Bu kapsamda 13 ülke ders kitapları incelenmiştir. Türkiye ve Osmanlı imgesinin ülkelerin güncel politik durumlarına göre yorumlandığı, genel olarak olumsuz imaj çizildiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Osmanoğlu, (2014) Türkiye ve Mısır sosyal ders kitaplarındaki Osmanlı algısını karşılaştırdığı araştırmasında Türkiye ders kitaplarının Osmanlı kavramını daha çok yansız (nötr) olarak işlediği, Mısır’da ise tamamen negatif söylemin hakim olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Bozkuş, (2014), Ermeni tarih ders kitaplarında Osmanlı imajını ölçmüş ve genel anlamda Türk/Osmanlı imgesinin negatif ve öteki olarak sunulduğu sonucuna varmıştır. Bazı görsellerle öteki ve düşman imajı canlandırıldığını görmüştür. Köstüklü, (2013), Kıbrıs Rum kesimi tarih ders kitaplarında Türk ve Türkiye imajını çalışmış Türkler hakkında olumsuz imaj oluşturulduğunu saptamıştır. Yılmaz ve Osmanoğlu (2009), Mısır sosyal bilgiler ders kitaplarında Türk imajını analiz etmişler ve Mısır’ın geri kalış sebebinin Mısır’daki Osmanlı varlığına bağlandığını, Türkler hakkında olumsuz imaj çizildiğini bulgulamışlardır. Yılmaz, (2008a), Sosyal Bilgiler dersinin, Osmanlı algısının oluşumunda olumlu ya da olumsuz etkisini ortaya çıkarmak amacıyla 6-8. sınıf öğrencileri üzerinde bir çalışma yapmış ve genel olarak Osmanlı algısının pozitif olduğunu tespit etmiştir. Yılmaz, (2008b), Ermenistan tarih ders kitaplarını incelemiş, Türkler aleyhine imaj oluşturulduğu, düşman millet imgesinin oluşturduğunu belirlemiştir. Alibasic, (2007), Bosna

Hersek tarih kitaplarında Osmanlı imajını çalışmış Türklere yönelik düşmanlık içeren anlatımların var olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmalardan başka çalışmalar da olmakla birlikte söz konusu çalışmalar ders kitapları analizlerine ve diğer ülke öğrencilerinin görüşlerine dayanmaktadır. Türk öğrencilerinin Osmanlı imajının ne olduğu üzerine yapılan çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu çalışmada söz konusu eksikliğin giderilmesi yolunda bir başlangıç adımı atılması hedeflenmektedir. Araştırmanın temel problemi üniversite öğrencilerinin Osmanlı algısının nasıl olduğudur. Bu bağlamda araştırmanın alt soruları şunlardır: Öğrencilerin zihnindeki;

1. Osmanlı kavramı imajı neler ile ilişkilidir?
2. Osmanlı insanının fiziksel imajı nasıldır?
3. Osmanlı insanının iç dünyası imajı nasıldır?
4. Osmanlıların gündelik yaşantılarına ilişkin imajları nasıldır?
5. Osmanlıların bilim dünyasına katkıları nasıldır?
6. Osmanlı Devleti sömürgeci midir?
7. Osmanlı Devleti bir din devleti midir?
8. Osmanlı Devleti günümüzde hangi devletlere benzemektedir?
9. Osmanlı tarihine ilişkin tutumlar nasıldır?
10. Osmanlı vatandaşlığı imajı nasıldır?
11. Osmanlı tarihi derslerine ilişkin imajlar nasıldır?
12. Osmanlı imajının kaynakları nelerdir?

1. Yöntem

Araştırmanın bu kısmında araştırmanın deseni, katılımcıları, veri toplama ve analiz yöntemlerine yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma nitel araştırma prosedürlerine uygun olarak görüşme formu yaklaşımıyla yapılandırılmıştır. Görüşme sosyal bilimlerde en sık kullanılan araştırma yöntemlerinden biridir. Önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Görüşmenin birçok türü ve kullanımı vardır. En çok bilineni bireysel yüz yüze olanıdır. Ancak posta yoluyla, kendi başına yanıtlanan soru formu veya telefon görüşmesi şeklinde ve yapılandırılmış yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış da olabilir (Punch 2005:188).

1.2. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmada benzeşik (homojen) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Buradaki amaç küçük, benzeşik bir örneklem oluşturmak yoluyla belirgin bir alt grubu tanımlamaktır (Yıldırım ve Şimşek 2008:). Bu amaçla alt grup olarak Bingöl Üniversitesi

Felsefe ve Zaza Dili ve Edebiyatı Bölümleri seçilmiştir. Bu bölümler lisans öğrenimleri süresince uzaktan eğitim yoluyla verilen Atatürk İlkeleri ve İnkılapları tarihi dersi haricinde doğrudan Osmanlı tarihine yönelik bir ders verilmemesi bakımından benzersizdir. Öğrencilerin Osmanlı algısını etkileyecek olan orta öğretim kademesinde gördükleri Osmanlı tarihine ilişkin dersler, kendi tercihleriyle okudukları kitaplar, görsel medya, on-line iletişim kanalları ve ilişkili oldukları ideoloji gruplarıdır. Yapılan ön araştırmada katılımcı öğrenciler kısmen, bugüne kadar okudukları tarih ders kitaplarında tarihin objektif olarak sunulmadığını ve ders kitaplarının yalan bilgiler içerdiğini, nadir kısmının ders kitaplarının anlatımlarının çok sıkıcı ve yetersiz olduğunu düşündükleri saptanmıştır. Buradan hareketle öğrencilerin imajlarının ders kitaplarına göre oluşmadığı, ideoloji grupları, gönüllü tercih edilen kitap okumaları, görsel medya ya da on-line iletişim kanalları olduğu varsayılmıştır. Böylece akademi tarafından yönlendirilmemiş olan öğrenci imajlarının belirlenmesi mümkün olmuştur. Söz konusu her iki bölümün son sınıflarından rastlantısal olarak 15'er öğrenci seçilmiş ve toplamda 30 kişi ile çalışılmıştır. Osmanlı imajının cinsiyete göre değişim göstermeyeceği varsayımıyla cinsiyete yönelik özel bir seçim yapılmamıştır.

1.3. Veri Toplama Yöntemi

Veriler standartlaştırılmış açık uçlu görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Sorular dikkatlice yazılmış ve belirli sraya konmuştur. Görüşülen bireylere aynı sıra ve tarzda sorulmuştur. Böylece verilen cevapların karşılaştırılması ve analizinin daha kolay olması hedeflenmiştir (Patton, 2014). Bu amaçla Osmanlılara ilişkin kavramsal imajı, fiziksel imajı, iç dünya imajı, gündelik yaşam imajı, bilimsellik imajı, sömürgecilik imajı, din devleti olma imajı, benzetildiği devlet imajı, Osmanlı tarihini araştırmaya yönelik tutum, Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık imajı, Osmanlı tarihi derslerine yönelik imajı ve bu imajların kaynaklarını tespit edebildiği varsayılan 12 açık uçlu soru hazırlanmıştır. Sorulan soruların amaca hizmet edip etmediğini belirlemek amacıyla 5 öğrenci ile pilot uygulama yapılmıştır. Öğrenciler Osmanlılar ile ilgili fikir beyan ederken kendi ideolojilerinin açığa çıkacağı ve deşifre olacaklarına yönelik kaygılı tutumlar sergilemişlerdir. Nitekim Osmanlılar üzerinde konuşmak çoğu zaman ideolojik tutumlar ile ilişkilidir. Bu durumun verilen cevapların güvenilirliğine zarar vermesi sebebiyle yöntem değiştirilerek 30 öğrenci bir sınıfa toplanmış, sorular basılı olarak öğrencilere verilmiş, soruları sırasıyla cevaplamaları istenmiştir. Bununla birlikte isimlerini kâğıtlara yazmamaları ve kâğıtları kendileri tarafından karışık olarak toplayarak bana teslim etmeleri, böylece hangi öğrencinin ne yazdığının tarafımda bilinmeyeceği garantisi verilmiştir. Öğrencilerin sorular hakkında yazma işlemi sona ermeden herhangi bir sesli yorumda bulunmalarının çalışmaya zarar vereceği belirtilmiş ve öğrencilerin görüşlerinin birbirlerini etkilemelerine mani olunmuştur.

1.4. Verilerin Analizi

Veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Öğrencilerin kağıtları Maxqda2018 programına yüklenerek, güvenilir bir kodlama ve kategorileme sistemi oluşturulmuştur. Tema temelli kodlama listeleri oluştururken sorunun özelliğine ve verilen cevapların niteliğine göre niceliksel kodlama ile yetinilmemiş, cümle bağlamına göre pozitif, negatif veya nötr oluşlarına da dikkat edilmiştir. Kod listeleri tamamlandıktan sonra kodlamalar birbirleri ile ilişkilerine göre gruplandırılmış ve kategori kümelerinin nasıl oluşturulacağına karar verilmiştir. Nitekim kategori sisteminin oluşturulması araştırma sorularının sistematik bir analiz yöntemine dönüştürülmesinde en önemli aşamadır. Berelson (1952:147) içerik analizinin temel taşının kategoriler olduğunu belirtmiştir (akt.: Gökçe 2006:57). Kod listeleri veya kategorilerin aldığı ağırlıksız puanlar frekans (f) ve yüzde (%) olarak gösterilmiştir. Bu nicel ifadeler hem cevapları, hem de başka zamanda yapılacak diğer örneklem grupları arasında karşılaştırma yapma imkânı oluşturmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmanın sonuç kısmında söz konusu nicel veriler yorumlanırken aşağıdaki simetrik, veri değerlendirme anahtarı kullanılmıştır. Bu anahtar araştırmanın sonuçları kısmında nitel veri yorumlamada okuyucuya kolaylık olması amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 1. Nicelden Nitele Simetrik Veri Değerlendirme Anahtarı

%1-%15: Nadiren	%51-65:kısmî çoğunluk
%16-%40: Kısmen	%66-%90: çoğunluk
%41-%49 yarıya yakını	%91-99: tamamına yakını
%50: yarısı	%100: Tamamı

1.5. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

İçerik analizinde güvenilirlik kodlama yapan kişilerin metinleri aynı biçimde anlayıp anlamadığına bağlıdır. Kodlamaya katılan kişilerin sayısı arttıkça ve aralarındaki anlayış birliği zayıfladıkça güvenilirlik düşer. Oluşturma, tanımlama ve kodlama işlemlerinin tek kişi tarafından yapılması güvenirliliği artırır. Bu durumda aynı kişinin farklı zamanlarda yaptığı kodlamalar arasındaki ilişki oranının yüksek olması gerekir (İnal 2004:163). Bu çalışma tek bir araştırmacı tarafından yapılmıştır. Kodlamalar esnasında fark edilen her tutarsız kodlamada veya kodlamayla ilgili karar değişikliğinde kodlama işlemi iptal edilerek başa dönülmüştür. Kodlama tarzında tutarlılık sağlandıktan bir hafta sonra tekrar kodlama yapılmıştır. İki kodlama arasında tam mutabakat sağlanmıştır.

Alkan (1989:207-208'den akt.: İnal 2004:163-164) içerik analizinin içerik geçerliğinin iki temel ölçüsü olduğunu belirtmektedir: İlki ölçüklerin (kategorilerin)

ölçme açısından uygunluğudur. Araştırmada bu geçerlik sonuçların geçerli ve tutarlı olması ile değerlendirilmiştir. İkinci ölçü ise örnekleme alınan metinlerin konunun işlenmesi için yeterli kapsam ve boyutları içermesi ile ilgilidir. Bu çalışmada öğrenci ifadelerinin tamamı incelenmiştir. Bu da geçerliğin sağlandığını göstermektedir.

2. Bulgular

Araştırmanın bu kısmında araştırma sorularına göre oluşturulan bulgulara yer verilmiştir.

2.1. Osmanlı Kavramının İlişkili Olduğu İmajlar

Osmanlı kavramının öğrencilerin zihin dünyasında uyandırdığı imajı anlamak amacıyla öğrencilere “Osmanlı denilince aklınıza ne geliyor?” sorusu sorulmuştur. Verilen cevaplardan 108 kod elde edilmiştir. Buna göre Osmanlı kavramı öğrencilerin zihninde en fazla, 12 kez (%11,1) savaş (askeri sistem, ordu) kavramıyla ilişkilendirilmiştir. İkinci sırada, 6 kez (%5,5) hanedanlık (padişahlık, saltanat), kültür ve medeniyet; üçüncü sırada, 5 kez (%4,6), taht kavgaları yer almaktadır. Müteakiben 4 kez (%3,7) adalet ve tarih, 3 kez (%2,7) cihana hükmetme, kültürel çeşitlilik, İslamiyet ve uzun ömürlülük, 2 kez (%1,8) düzen, halifelik, hoşgörü, ihtişam, kadın, kuruluş, padişah, parlak dönem, teokratik devlet kavramları saptanmıştır. En az tespit edilen ilişkilendirmeler, 1'er kez (%0,9), alim padişahlar, barış, başarı, cihat, dayanışma, diktatörlük, dini ayrımcılık, doğuş, yayılmacılık, gösteriş, güç, huzur, imparatorluk, insanlık, İstanbul'un fethi, işgal, kahve, kan, kardeş katli, kıyım, medreseler, mükemmel yönetim, nargile, Osman Bey'in kurduğu devlet, Osmanlı şehirleri, payitaht, sadakat, sanat, saray, sistematik durumlar, sosyal devlet, terbiye, toplum kurma, yardımlaşma, yemekler, yenilik hareketleri, yıkılış, yok oluş, yükseliştir. Bu çağrışımlar 28 kez (%47,4) pozitif, 22 kez (%37,2) nötr ve 9 kez (%15,2) negatiflik ile ilişkilidir. Öğrencilerin verdikleri cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Osmanlıdaki kadınlar, sultanlar, savaşlar ve İstanbul'un fethi aklıma gelmektedir. Payitaht gelmektedir.” (K15, Felsefe). Tarihimizde olan olay ve olgular hemen aklımıza gelir. Yapılan değişiklik hareketleri, yenilikler her konuda, en önemlisi de savaşlar tabii.” (K14, Felsefe). “Görkem, güç, başarı. Ülkenin en önemli dönemi. Hoşgörü, adalet, cihat, askeri sistem”. (K9, Felsefe). “Osmanlı şehir kültürü, yapıtları, eserleri, savaş, barış ve benzeri kavramlar.” (K19, Zaza). “Osman Bey'in kurduğu devlet, 6 yüzyıl cihana hükmetmiş devlet.” (K21, Zaza).

2.2. Osmanlıların Fiziksel Özelliklerine İlişkin İmaj Durumu

Katılımcıların imaj dünyasındaki Osmanlı insanını fiziksel olarak anlamak amacıyla katılımcılara “Osmanlı deyince hayalinizde canlanan kişiyi fiziksel özelliklerine göre tanımlayınız.” sorusu yöneltilmiştir.

Öğrencilerin verdikleri cevaplardan görünüş, yüz, kıyafet, davranış, boy, saç, kilo ve aksesuar kategorileri oluşmuştur. En fazla 31 kodlama ile (%15,5) görünüş kategorisi oluşmuştur. Osmanlı tasviri yapılırken herhangi bir cinsiyet belirtilmeden ancak erkek algısını ifade eden görünüş betimlemeleri daha çoktur. İkinci sırada 24 kodlama (%12) ile yüz ve kıyafet kategorisi bulunmaktadır. Müteakiben 13 kodlama (%6,5) ile davranış ve boy, 6 kodlama (%3) ile saç, 5 kodlama (%2,5) ile kilo ve 3 kodlama (%1,5) ile aksesuar kategorileri oluşmuştur.

Görünüş kategorisinde en yoğun dan en seyrek kodlamaya göre sırasıyla gösterişli, iri yapılı, güçlü, bakımlı, genç savaşçı, geniş omuzlu, alımlı, dik duran, üst sınıftan zengin, halk sınıfının fakir ve sert görünümlü olduğu belirtilmiştir. Bu kategoride verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Kadınlar gösterişe önem verir.” (K2, Felsefe). “Osmanlı insanı tarihe ve bilgilere göre 1.70 ile 2.00 arası kalıplı kişiler.” (K21, Zaza). “Osmanlı insanları güçlü bir yapıya sahiptir.” (K7, Felsefe). “Bakımlı.” (K17, Zaza). “Uzun boylu genç savaşçı erkekler.” (K25, Zaza).

Yüz kategorisinde yapılan betimlemelerde yoğun dan en seyrek kodlamaya göre sırasıyla sakallı, burnu kemerli, pala bıyıklı, ince bıyıklı, uzun ince burunlu, ince kaşlı, karagözlü, buğday tenli, göz rengi kişiden kişiye değişen, erkeklerin hafif esmer oldukları ifade edilmiştir. Bu kategoride verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Başında fes olan, bıyıkları kaytan gibi, burnu kemerli, ince kaşlı, uzun boylu bir adam geliyor aklıma.” (K28, Zaza). Pala bıyık, iri yapılı, geniş omuzlu ve güçlü.” (K8, Felsefe).”

Kıyafet kategorisinde yapılan betimlemelerde yoğun dan en seyrek kodlamaya göre kadınlar çarşafı, örtünen, uzun kıyafetli; erkekler uzun kıyafetli, fesli, bol giyinen, sarıklı, nakışlı kıyafetler giyen, gösterişli yüzükler takan, kırmızı, sarı kıyafetler giyen, şapka takan, yöresel kıyafetler giyen, cübbeli ve hırkalı olarak betimlenmiştir. Bu kategoride verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“İslami hükümlerine göre uygun örtülü ve geniş giyimli.” (K30, Zaza). Uzun elbise ve çarşafli kadınlar (K27, Zaza). Sarık, cübbe, bıyık ve sakallı, nakışlı kıyafetli erkekler.” (K23, Zaza). Osmanlı insanı dediğimizde bakımlı, yöresel kıyafetler giyen, uzun boylu, alımlı, bıyıklı, kibar konuşan, ağır hareket eden, girdiği ortamda kendini belli eden.” (K17, Zaza). “Erkek için: Fes, bol kıyafet, cebinde mendil, elinde baston, ince bıyıklı kibar bir beyefendi.” (K11, Felsefe).

Davranış kategorisinde yapılan betimlemelerde yoğundan en seyrek kodlamaya göre Osmanlılar kibar, dindar, mütevazı, cesur, ağırbaşlı, sıcakkanlı, anlayışlı, sıcakkanlı, anlayışlı, sözünün eri, mert olarak tanımlanmışlardır. Bu kategoride verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Cesur, yiğit, gösterişli, ihtişamlı.” (K4, Felsefe). “Elinde kılıcı olan, mert, uzun boylu, bıyıklı hafif esmer, güçlü ve kuvvetli, sözünün eri kişilerdir benim gözümde bir Osmanlı erkeği.” (K15, Felsefe).”

Boy kategorisinde öğrencilerin tamamına yakını Osmanlıları uzun boylu olarak tanımlamıştır. Bu kategoride verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Göbekli, biraz daha kalıplı ve uzun boylu olurlar.” (K10, Felsefe). “1.90 boylarında uzun.” (K29, Zaza).

Saç kategorisinde Osmanlı kadınının saçlarının birbirlerinden farklı olduğu, erkeklerin de uzun saçlı ve kadınlarda olduğu gibi saç renklerinin birbirlerinden farklı olduğu belirtilmiştir. Cinsiyet belirtilmeden yapılan tanımlamalarda ise kumral ve gür saçlı olarak ifade etmişlerdir. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Saç rengi değişken.”(K18, Zaza). “Kumral.”(K27, Zaza). “Saçlar gür.”(K19, Zaza). “Saçlar uzun.” (K26, Zaza).

Kilo kategorisinde Osmanlı erkekleri göbekli, 80 kg civarında veya zayıf olarak betimlenmişlerdir. Kadınlar ise 65 kg civarında ve kilosuz olarak tanımlanmışlardır. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Erkek: Kilosu ortalama 80. Kadın: kilosu ortalama 65.” (K18, Zaza). “Zayıf.” (K24, Zaza).

Aksesuar kategorisinde ise Osmanlı insanı elinde baston, cebinde mendil ve kılıçlı olarak hayal edilmiştir. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Elinde kılıcı olan, mert, uzun boylu, bıyıklı hafif esmer, güçlü ve kuvvetli, sözünün eri kişilerdir benim gözümde bir Osmanlı erkeği.” (K15, Felsefe).”

2.3. Osmanlıların İç Dünyalarına İlişkin İmaj Durumu

Katılımcıların imaj dünyasındaki Osmanlı insanının iç dünyası üzerine imajlarını anlamak amacıyla katılımcılara “Osmanlı deyince hayalinizde canlanan kişiyi iç dünyasına göre tanımlayınız.” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevaplardan Osmanlı insanının iç dünyasına yönelik 87 kodlama yapılmıştır. Yapılan kodlamaların 60’ı (% 68,9) pozitif, 17’si (%19,5) negatif ve 10’u (%11,4) nötrdür.

Pozitif kategorideki kodlamalar en yoğunundan en seyreğe doğru duygusal, adaletli, hoş görülü ve yardımsever, dindar, merhametli, saygılı, devlet sorunlarına yoğunlaşan, kibar, mütevazı, yeniliklere açık ve yumuşak değildir. Diğer kodlamalar ise birbirini tekrar etmeyen seyreklikte olup şunlardır: Cesur, bir şeyleri düzene koymaya çalışan, değerlere düşkün, dirayetli, dosta ihanet etmeyen, dürüst, düşmana hak ettiği muameleyi gösteren, düşmana kalleşlik etmeyen, kin gütmeyen, farklı inanca saygılı, gözü tok, güçlü hisseden, imanlı, istikrarlı, kararlı, mert, olumlu bakış açısı, sadakatli, sahiplenen, sevgi dolu, sorumluluk sahibi, vatansever, yiğit, soğukkanlı. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

Kırmızı çizgisi adalet olan, Allah’ın varlığını bilip öyle yaşamaları.” (K30, Zaza). Sert, dürüst, gelenekçi, çapkın, maço, adil (erkek için).” (K28, Zaza). Devleti için çabalayan, hoşgörü, bir şeyleri yerine koyma çabası, olumlu bir bakış açısı var gibi geldi bana.” (K19, Zaza). Osmanlı kültürünü benimseyen, bir insan, sert bir karakteri vardır fakat çok merhametlidir. İnsanların iyiliğini düşünür. Dostuna ihanet etmez. Düşmanına da kalleşlik etmez.” (K7, Felsefe).

Negatif kategorisindeki en yoğunundan en seyreğe doğru kodlamalar sertlik ve hainlik kodlamalarıdır. Tekrar etmeyen kodlamalar ise bazen pes eden, çapkın, entrika, kadın/ezik, kavga, ihanet, sinirli ve etkisiz kişilik kodlamalarıdır. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Soğuk kanlıdırlar bana göre, nereden vardım bu kaniya, taht için oğlunu öldüren ya da kardeşini öldüren insanlar var. Gözlerini taht için kan bürüyen insanlar vardı.

Oyunlar entrikalar daha neler neler...”(K14, Felsefe). “İhanet çok fazladır. Tahta geçmek, kendini kardeşlerine kıyarlar.” (K3, Felsefe).

Nötr kategorisindeki bütün kodlamalar bir kere yapılmıştır. Bu kodlamalar acı dolu, değişken, erkeklere sert kadın, kıskanç olmayan, fazla düşünen, geleneksel, güç gösterisi yapan erkek, isyan etmek zorunda kalan, mazlum ve fikrim yok kodlamalarıdır.

2.4. Osmanlıların Gündelik Yaşantılarına İlişkin İmaj Durumu

Katılımcıların Osmanlıların gündelik yaşantıları hakkındaki imajlarını anlamak amacıyla kendilerine “Bir Osmanlı insanının gündelik yaşamından bir günü hayal ederek anlatınız.” denilmiştir. Verilen cevaplar üzerinde 82 kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalardan 26 kodlama (%31,7) ile Kadın, 25 kodlama (%30,4) ile Din, 18 kodlama (%21,9) ile Ev ve 13 kodlama (%15,8) ile Meşguliyet kategorileri oluşmuştur.

Bir Osmanlı gündelik yaşamında kadınlar ile ilgili imajların en başında kahvaltı ve ev işi yapma gelmektedir. Bunlardan sonra en yoğun dan en seyreğe doğru kadınlar için el işi yapma, çocukla ilgilenme, entrika peşinde koşma, eşine değer verme, misafir ağırlama, tek başına dışarı çıkmama, sadakatle kocasını bekleme, gösteriş yapma ve sarayda yaşama imajları bulunmaktadır. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Kadın ise ev işlerine bakar, el işi yapar, misafir ağırlardı...Eşlerine değer verir, çok ilgi gösterirler, eşleri savaşa gider, onlar da büyük bir sadakatle eşlerini beklerler”(K12,Felsefe). “Kadınlar haremde bir savaş halindeyken...”(K1, Felsefe). “...kadın ise ev işlerine bakar, el iş yapar, misafir ağırlardı.” (K12, Felsefe). “Osmanlıda kadınlar sabahtan akşama kadar oyun ve entrikalar peşinde...” (K14, Felsefe).

İkinci sırada yer alan Din kategorisinde bir Osmanlının gündelik yaşamının başında namaz kılmak gelmektedir. Bundan sonra en yoğun dan en seyreğe doğru yatsı namazıyla günü bitirme, sabah namazı kılma, akşam namazından önce işinden çıkma, abdest alma, ibadet yapma, Müslümanca yaşama, Kuran-ı Kerim okuma, sağına yatma, sağ elle yemek yeme imajları bulunmaktadır. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Her sabah namaza kalkar, namazdan sonra yatmaz, yatarken sağ tarafa uzanır, sağ elle yemek yer...(K8, Felsefe). “Öncelikle sabah namazına uyanarak güne başlarlardı. Sonra da bir Yasin ya da başka bir sure okuyup, kahvaltısını yapar. Akşamı da hoş sohbet ve dinle kapatandır, ...gün içindeki ibadetlerini aksatmazlardı.” (K6, Felsefe).

Üçüncü sırada yer alan Ev kategorisinde bir Osmanlının gündelik yaşamının başında erken kalkma ve erken yatma gelmektedir. Bunlardan sonraki kodlamalar aynı yoğunluktadır. Buna göre aileyle vakit geçirme, akşam yemeği yeme, mum ışığında oturma, akraba ziyaretleri, her şey eksiksiz olduğu bir ortam ve hoş sohbetlerde bulunma imajları yer almaktadır. Bu kategorilerde verilen cevaplardan seçilen örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Sabah gün ağarmadan kalkan bir insan” (K17, Zaza)...mum ışığında oturlardı. Akraba, tanıdık ziyaretleri olurdu. En küçük bir kazada bile birbirlerini ziyaret etmeyi unutmazlardı.” (K26, Zaza). “...o gün özel bir gün değilse evine gider ailesiyle vakit geçirirdi. (K22, Zaza).

Dördüncü sırada kişilerin daha çok maişetini temin etme maksadıyla yaptıkları işlere yer veren Meşguliyet kategorisinin başında tarımsal, hayvancılık faaliyetleri yapma yer almaktadır. Bundan sonra aynı yoğunlukta helal satış yapma, gereksiz işlerden kaçınma, esnafın işine gitmesi, işsizın çayevine gitmesi yer almaktadır.

“Kişilerin, halk tabakasının tarım ve hayvancılık ile uğraşmasından dolayı, günün çoğunu çalışmakla geçirdikleri için...”(K16, Zaza) “...sabahın erken saatinde iş yerini açmak ve çalışmaya başlamak için evden çıkardı. Gün içerisinde kendi rızkından fazlasına göz dikmeden satışlarını helal bir şekilde yapardı. Daha sonra akşam vakti olunca evine gider ailesiyle vakit geçirirdi” (K22, Zaza).”...iş olmayanlar ise çayevlerine falan giderler...(K24, Zaza).

2.5. Osmanlıların Bilim Dünyasına Katkılarına İlişkin İmajlar

Katılımcıların Osmanlıların bilim dünyasına katkılarının olup olmadığını anlamak için kendilerine “Sizce Osmanlıların bilim dünyasına katkıları olmuş mudur? Açıklayınız” denilmiş ve verilen cevaplardan şu bulgulara ulaşılmıştır:

Öğrenci cevaplarına göre 71 kodlama yapılmıştır. Kodlamalardan 4 kategori oluşturulmuştur: Katkı sağlanan alanlar, Katkı Sağlayanlar, Katkı Olmuştur Ama Hatırlamıyorum ve Katkısı Az Olmuştur. Katkı sağlandığı düşünülen alanların başında 11 kodlama (%15,4) ile matematik gelmektedir. Bunu 8 kodlama (%11,2) astronomi, 5 kodlama (%7) ile Fizik, 3 kodlama (%4,2) tıp, okul açma ve coğrafya, 2 kodlama (%2,8) ile geometri, 1'er kodlama (%1,4) ile sibernetik, mimari, matbaa, deniz, pusula, tarih, tercümeleler, Süveyş Kanalı projesi, ilk topu kullanma ve keşiflerdir. Katılımcılar söz konusu düşüncelerini belirtirken tarihlendirme yapamamış, katkının tam olarak ne olduğunu belirtmemişlerdir. Bilimsel olarak Katkı Sağlayanlar kategorisinde 6 kodlama (%8,4) ile Piri Reis, 3 kodlama (%4,2) ile Hezarfen Ahmed Çelebi, 2'şer kodlama (%2,8) ile Mimar Sinan, Evliya Çelebi,

İbn-i Sina, Birunî, 1’er kodlama (%1,4) ile Fatih, Mimari, Harezmi, Farabî ve Harzemşah demişlerdir. Ancak, İbn-i Sina, Farabi, Harezmi, Harzemşah ve Biruni’nin Osmanlı tarihiyle bağlantıları bulunmamaktadır. 2 katılımcı (%2,8) olmuştur ama hatırlamıyorum derken, aynı oranda katkısı az olmuştur diyen katılımcılar da bulunmaktadır.

2.6. Osmanlı Devleti’nin Sömürgeci Olup Olmamasına İlişkin İmaj Durumu

Katılımcıların Osmanlıların sömürgeci olup olmamasına ilişkin imajlarını öğrenmek amacıyla kendilerine “Osmanlı Devleti sömürgeci bir devlet miydi? Cevabınızı sebebiyle birlikte yazınız” denilmiştir. Verilen cevaplar Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2. Osmanlıların Sömürgeciliklerine İlişkin İmajlar

Kod Listesi	Katılımcılar	f	%
Sömürgeci Değildi	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K9, K11, K13, K14, K15, K17, K20, K22, K26, K29, K30	18	60
Sömürgeciydi	K8, K12, K16, K18, K19, K23, K27, K28	8	26,6
Hem evet, hem hayır	K10	1	3,3
Fikrim yok	K21, K24, K25	3	10
Toplam		30	100

Tablo 2’ye göre katılımcıların 18’i (%60) Osmanlıların sömürgeci olmadığını, 8’i ise (%26,6) sömürgeci oldukları imajına sahipken, 3’ü (%10) fikirlerinin olmadığını, 1’i (%3,3) hem sömürgeci olduğunu hem de olmadığını söylemiştir.

Osmanlıların sömürgeci olmadığı imajına sahip olanların ifadelerinden seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Bence değildi. Sadece kendi toprakları için savaş veriyordu. Bu da sömürgeci olduğunun anlamına gelmez.” (K1, Felsefe). “Bence değil. Çünkü fetihler sonrasında bile sömürmeyip imtiyaz tanıyan bir devlettir.” (K7, Felsefe). “Hayır. Öyle bir devlet değildir. Çünkü birçok kültürü ve toplumu içinde barındırarak kardeşçe yaşamış bir toplumdur.” (K9, Felsefe). “Hayır değildir. Çünkü Osmanlı kazandığı toprakları kaynaklarını sömürmeyip oraya kendi milletinden insanlar ve kurallar götürerek yaşanabilir bir yer haline getirme çabası gütmüştür. Sömürü ise o devleti yok etmeye yönelik bir şeydir.” (K11, Felsefe). “Bence değildi. Çünkü fethettiği topraklara kendi toprak sahiplerinden daha fazla huzur, güven ve yaşam imkanı sunuyordu. Ayrıca İslamiyet’i yayıyordu.” (K15, Felsefe). “Hayır, Osmanlı Devleti sömürgeci bir yaklaşıma sahip değildi. Her toprağa hoşgörü politikasıyla yaklaşmış, insanları dinleri konusunda bile zorlamamışlardı. Günümüzde de baktığımız zaman Osmanlı İmparatorluğu gittiği, yönettiği her yerde tarihi eserler bırakmıştır.” (K17, Zaza). “Hayır değildi, çünkü diğer insanların haklarına, mallarına, insan haklarına saygılı bir devlettir.” (K20, Zaza). “Değildi. Çünkü sömürdü. Kendisine yapı-

lan bir şeyi başkalarına yapmazlardı. Gördüğümüz ve okuduğumuz kadarıyla bu bilgilere sahibiz. Daha sonraki dönemlerde sömürgecilik anlayışını kaldırdılar. Sömürgecilik yüzünden 1. Dünya Savaşı başladı. Kendileri savaş değil de barış yanlılarıydılar.” (K26, Zaza). “Hayır, eğer sömürgeci bir devlet olsaydı fethettiği yerlerin dilini, dinini değiştirdi.” (K30, Zaza).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre katılımcılar Osmanlılar, kendi toprakları için savaştıklarından, fetihler sonrasında imtiyazlar tanıdıklarından, farklı kültürler ile bir arada kardeşçe yaşadıklarından, ele geçirilen yerleri eskisine göre daha yaşanabilir, huzurlu yerler haline getirdiklerinden, dinlerinde, dillerinde serbest ve mülklerine el uzatmadıklarından, kendisi sömürüldüğünden sömürgeci bir devlet olmadığı imajına sahiptirler.

Osmanlıların sömürgeci olduğu imajına sahip olanların ifadelerinden seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Evet, Çünkü işgal ettiği yerlerin değerlerini sömürüyordu.” (K8, Felsefe). “Kesinlikle sömürgeci bir devlettir. Bunu Osmanlı ile Mısır Devleti arasındaki savaşa bakarsak yeterli olacağını düşünüyorum” (K16, Zaza). “Evet sömürgeci bir devlettir. Çünkü yayılma politikası izlemiştir. İlk başta İslamiyet’i yayma politikası ile ilerleme peşinde olduğunu savunmuştur. Ardından genişleyen toprak ile çelişen algı olmuştur. Kazanılan toprak devleti değiştirmiş ve amaçları farklılaşmış ve sömürgeci bir devlet olma yolunda ilerlemiştir” (K18, Zaza). “Evet, nedeni mesela ilk önce amaç İslam’ı yayma çabası daha sonra toprak genişleme çabası” (K19, Zaza). “Kesinlikle sömürge anlayışına sahip bir yapılanmaydı. Gittiği yerlerde kültürlerin ve dinlerin değişmesine ve insan hayatını değiştirme(ye) çalışmıştır.” (K23, Zaza). “Bence evet, çünkü fethettiği her yerdeki insanları asimile ederek kendine çalıştırdı.” (K28, Zaza).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre öğrenciler Osmanlıların fethettikleri yerlerdeki değerleri sömürdüklerini, Mısır’ın fethinden sonra yaşananların bunu gösterdiğini, İslam’ı yayma amacının zamanla sadece toprak elde etme amacına yöneldiği, ele geçirdiği yerlerdeki insanları asimile ederek kendine çalıştırmalarını sebep göstererek sömürgeci olduklarını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Hem sömürgeci olduğunu, hem de olmadığını belirten bir kişi ise şöyle demiştir:

“Gelen tehditlere karşı vermek zorundaydılar. Bu açıdan bakıldığında hayır. Ama topraklarına toprak katma isteğini ele alırsak evet.” (K10, Felsefe)

Yukarıdaki ifadeye göre öğrenci Osmanlı’nın mecburen savaşması gerektiğini bu yüzden sömürgeci olarak kabul edilemeyeceğini, ama topraklarına toprak katma isteği ortaya çıktığından ise sömürgeci olduğunu düşündüğünü belirtmiştir.

2.7. Osmanlı Devleti'nin Din Devleti Olup Olmadığına İlişkin İmajlar

Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olup olmadığına ilişkin imajı belirlemek amacıyla katılımcılara “Osmanlı Devleti bir din devleti miydi? Cevabınızı sebebiyle birlikte yazınız.” Sorusu sorulmuş, verilen cevaplar Tablo 3'te sunulmuştur:

Tablo 3. Osmanlı'nın Din Devleti Olup Olmadığına İlişkin İmajlar

Kod Listesi	Katılımcılar	f	%
Evet	K1, K2, K3, K6, K8, K13, K14, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K24, K25, K26, K27, K28, K29, K30	24	80
Hayır	K9, K10, K12	3	10
Kısmen	K4, K5, K7	3	10
Toplam		30	100

Tablo 3'e göre katılımcıların 24'ü (%80) Osmanlı'nın bir din devleti olduğunu, 3'ü (%10) din devleti olmadığını ve 3'ü kısmen din devleti olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin din devleti olduğu imajına sahip olanların ifadelerinden seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Evet bir din devletidir. Padişahlar namaz kılarlardı. Padişahlar şeriate göre hareket eder, şeyhülislam vardı yanlarında.” (K2, Felsefe). “Evet bir din devletiydi. Padişahların yanında şeyhler vardı.” (K3, Felsefe). “Evet İslamî şeriate göre yönetiliyordu.” (K14, Felsefe). “Osmanlı Devleti'nde yasalar ve yargıda kadıların söz hakkı olduğunu göz önüne alırsak dini bir yönetime sahiptir.” (K17, Zaza). “Kesinlikle evet. Dini bir devletti. Bunu halifelerimizden kanıtlayabiliriz. Kendi yorumumu da ekliyorum. İyi ki de bir dini devletti” (K27, Zaza).

Yukarıdaki ifadelerden ve buraya alınmayan diğer benzeri ifadelerden öğrencilerin padişahların dindar olmaları, şeyhülislamın bulunmaları, kadıların bulunmaları, halifeliğin olması gibi düşüncelerinden dolayı Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olduğunu imajına sahiptirler.

Osmanlı'nın din devleti olmadığını düşünenlerin ifadelerinden seçilen örnek bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur:

“Hayır değildi. Birçok dinî içerisinde barındırıp sorun yaşamamıştır.” (K9, Felsefe). “Bir din devleti değildi. Karmaşıktır.” (K10, Felsefe). “Hayır, çünkü bir çok inancın rahat yaşayacağı bir devletti.” (K12, Felsefe).

Yukarıdaki ifadelerden katılımcıların Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan ve hayat bulan diğer dinlerin varlığını sebep göstererek Osmanlı'nın bir din devleti olamayacağı imajına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlının kısmen din devleti olduğu imajına sahip olanların verdikleri cevaplar aşağıda sunulmuştur:

“Tamamen olmasa da biraz” (K4, Felsefe). “Kısmen” (K5, Felsefe). “Tam olarak bir din devleti değildi. Osmanlı İslam’ı benimsemiştir. Fakat kendi toplumu içerisinde farklı dinler de bulunuyordu.” (K7, Felsefe).

Yukarıdaki ifadelerden katılımcıların tam olarak bir sebep gösteremedikleri, sebep gösteren bir kişinin ise Osmanlı Devleti içerisinde diğer dinlerin yaşamaları sebebiyle Osmanlının bir din devleti olamayacağı imajına sahip oldukları anlaşılmıştır.

2.8. Osmanlı Devletinin Benzetildiği Devlet

Osmanlı Devleti’ne yönelik imajı güç, politika ve toplum açısından anlayabilmek için öğrencilere “Osmanlı Devleti’ni günümüzde hangi ülkeye benzetebilirsiniz? Sebebiyle birlikte yazınız.” denilmiştir. Verilen cevaplardan şu bulgulara ulaşılmıştır:

Katılımcı cevapları üzerinde 32 kodlama yapılmıştır. Öğrencilerin 12’si (%37,5) ile Osmanlı Devleti’ni hiçbir ülkeye benzetmemiştir. 4’ü (%12,5) Amerika’ya, 3’ü (%9,3) batılı devletlere, Türkiye’ye ve İran’a, 4’ü (%12,5) Rusya’ya, 1’i (%3,1) Norveç’e, 1’i (%3,1) Kuzey Kore’ye benzetmiştir.

Osmanlı Devleti’ni herhangi bir ülkeye benzetemeyen katılımcıların verdikleri cevaplardan seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Eşi benzeri yoktur. Günümüzde hiçbir devlet Osmanlı’nın hoşgörüsüne, yönetimine, sistemi de dönemine göre ayak uydurduğuna düşünemiyorum.” (K9, Felsefe). “Gelmiş geçmiş refahı ve yaşantısıyla adaleti ile yüzyıllardır adını bugünlere kadar getirmiş olan Osmanlı Devleti’ne günümüzde hiçbir devlet denk olmamıştır.” (K11, Felsefe). “Osmanlı gibi büyük bir devletin herhangi bir devlete benzeyeceğini düşünmüyorum.” (K23, Zaza Dili). ““Benzetemiyorum. Çünkü dönem şartları ve sistem farklılığı vardır.” (K10, Felsefe). ““Benzetemiyorum. Çünkü o zamanki devlet yönetimi anlayışı ve politikası günümüzdeki devletlerde göremiyorum.” (K18, Zaza Dili). “Devlet yönetimleri hakkında pek bilgim olmadığından benzetemiyorum.” (K20, Zaza Dili).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti’ni bir başka ülkeye benzetemeyenler Osmanlı Devleti’nin mükemmelliğine günümüzde ulaşmış olan bir başka ülke olmadığından, tarihsel şartların farklı olması sebebiyle ya da bilgisizlik sebebiyle benzetemediklerini belirtmişlerdir.

Osmanlı Devleti’ni Batılı devletlere benzetenenlerin ifadelerinden seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Batılı devletlere benzer, hep yenilikçi bir şekilde ilerler.” (K2, Felsefe). “Batılı devletlere benziyor, çünkü hep yenilikçi bir devletti, üreten, üretken, statik değil dinamik bir devlet.” (K14, Felsefe).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere öğrenciler Osmanlı Devleti’ni yenilikçi olarak gördüklerinden Batılı devletlere benzetmişlerdir.

Osmanlı Devletini Türkiye’ye benzetenlerin ifadelerinden seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Bence şu an içinde bulunduğumuz Türkiye’ye benzetiyorum. Çünkü Osmanlı ile örtüşen bir çok noktamız var.” (K15, Felsefe). “Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’ne benzetiyorum. Çünkü dışarıya karşı tavrı ile ve İslami ideolojik fikirleriyle günümüz Türkiye Cumhuriyeti’ne benzetiyorum.” (K17, Zaza Dili). “Türkiye’ye benziyor. Çünkü birçok ırkı bir arada tutuyor ve bazı politikalarda Osmanlı’yı örnek alıyor.” (K22, Zaza Dili).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere öğrenciler Türkiye’nin Osmanlı ile benzeşen birçok noktası var olduğu, birçok ırkı bir arada yaşattığı, İslamî ideolojik yapısı sebebiyle Osmanlı Devleti’ne benzetilmiştir.

Osmanlı Devletini İran’a benzetenlerin ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

“Din yayılcılığı yaptığı uygulamalar ile İran.” (K16, Zaza Dili). “Siyasî ve dinî yönetim yönünden İran.” (K23, Zaza Dili). “İran’a benzetiyorum. Çünkü Allah’ın hükümleriyle yönetiliyor” (K30, Zaza Dili).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti dini yönü bakımından İran’a benzetilmiştir.

Osmanlı Devletini Rusya’ya benzetenlerin ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

“Yayılmacı politikası yönüyle Rusya’ya.” (K16, Zaza Dili). “Rusya olabilir, Rusya devleti birçok devlete söz geçirebiliyor.” K1, Felsefe). “Rusya, geniş toprak parçası nedeniyle.” (K3, Felsefe).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti günümüzdeki Rusya’ya genişlemesi, güçlü olması, geniş toprakları olması bakımından benzetilmiştir.

Fas, Norveç ve Kuzey Kore’ye benzetenlerin ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

“Fas’a benzetiyorum. Çünkü Fas’ın bugünkü mimarisi, görüntüsü Osmanlı dönemindeki İstanbul’a benziyor.” (K28, Zaza Dili). “Norveç. Çünkü refah seviyesi yüksek” (K12, Felsefe). “Kültürlerini benimsemi ve yaşama yönünden Kuzey Kore” (K7, Felsefe).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti mimari yönden, refah seviyesi bakımından, kültürel değerlerine sahip çıkma açısından Fas, Norveç ve Kuzey Kore’ye benzetilmiştir.

2.9. Osmanlı Tarihine İlişkin Tutum

Katılımcıların Osmanlı tarihine yönelik tutumlarını anlamak maksadıyla kendilerine “Fırsat bulsanız Osmanlı tarihi ile ilgili Osmanlı arşivlerinde araştırma yapmak ister miydiniz? Cevabınızı sebebiyle birlikte yazınız.” sorusu sorulmuş ve verilen cevaplar Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4. Osmanlı Tarihini Araştırma İsteğine Yönelik Düşüncelerin Frekans ve Yüzdeler Dağılımı

Kod Listesi	Katılımcılar	F	%
Evet	K1, K2, K4, K5, K6, K8, K9, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23, K26, K27, K28, K29, K30	26	86,7
Hayır	K3, K7, K10, K25	4	13,3
Toplam		30	100

Tablo 4’e göre katılımcıların 26’sı (%86,7) Osmanlı tarihini araştırmak istediğini belirtmiştir. 4’ü (%13,3) araştırmak istemediğini belirtmiştir. Araştırma isteği olan katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Evet, çünkü hayranlık duyuyorum.” (K5, Felsefe). “Evet, çünkü merak duyuyorum.” (K11, Felsefe). “Evet, insan tarihini bilmez ise bir inanç ve bilim durumuna giremez.” (K12, Felsefe). “Çünkü Osmanlı tarihini bilmek ve bir millet olan tarihimizi bilmek gerek.” (K15, Felsefe). “Elbette araştırmak isterdim, çünkü bulunduğum coğrafyadaki olay ve olguların böyle bir devletin hükümanlığı altında gerçekleşmiş olmasından dolayı.” (K16, Zaza). “Kültür ve sanatını isterdim. Çünkü merak ediyorum. Eserleri cazip geliyor.” (K18, Zaza). “Evet kesinlikle araştırmayı isterdim, çünkü bize öğretilenleri değil de gerçek Osmanlı tarihini öğrenmeyi isterdim.” (K20, Zaza). “Çok isterim hayalimdir. Çünkü Osmanlı Devleti sadece bir devlet değil büyük bir İmparatorluk’tur. Kısıtlı imkanlarımla araştırma yapıyorum.” (K23, Zaza). “Evet, ecdadımı yakından tanımak isterdim.” (K27, Zaza). “Yapardım, çünkü adaletli bir devletti, İslam’ı adaletle yayan bir devletti.” (K28, Zaza). “İsterdim çün-

kü o dönemdeki, belgelerden birçok yararlı bilgi çıkabilir. Özellikle o dönemdeki Kürtler hakkında belge toplamak adına.” (K30, Zaza).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere hayranlık, merak, tarihi bilmenin inanç ve bilimsel duruş bakımından gerekli olduğuna inanma, milletin, ataların geçmişinin bilinmesi gerekliliği düşüncesi, kültür ve sanatına duyulan sempati, gerçeklerin öğretilmediği düşüncesi, İslam’ı yayan bir devlet olmuş olması, Kürt tarihine ilişkin belgeleri bulma arzusu Osmanlı tarihini araştırma isteğinin sebepleri arasındadır.

Osmanlı tarihini araştırmak istemeyenlerin verdikleri cevaplar aşağıda sunulmuştur:

“Hayır ilgim olmadığı için araştırmazdım tarihi.”(K7, Felsefe). “Hayır, çünkü sevmiyorum tarihi.” (K10, Felsefe). “Hayır ilgimi çekmiyor.” (K25, Zaza).

Yukarıdaki cevaplardan anlaşıldığı üzere tarihe yönelik ilgisizlik Osmanlı tarihini araştırmak istememenin yegâne sebebidir.

2.10. Osmanlı Devleti’nde Vatandaş Olma İsteği

Katılımcıların Osmanlı Devleti vatandaşlığına yönelik düşüncelerini anlamak amacıyla katılımcılara “Mümkün olsaydı Osmanlı Devleti’nin bir vatandaşı olarak yaşamak ister miydiniz? ? Cevabınızı sebebiyle birlikte yazınız.” denilmiş verilen cevaplar Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Osmanlı Vatandaşı Olma Düşüncelerinin Frekans ve Yüzdeler Dağılımı

Kod Listeleri	Katılımcılar	f	%
Hayır	K1, K2, K4, K5, K7, K8, K10, K17, K18, K19, K21, K23, K24, K25, K27, K28	16	53,3
Evet	K3, K6, K9, K11, K12, K13, K15, K20, K22, K26, K29, K30	12	40
Hem evet hem hayır	K14, K16	2	6,7
Toplam		30	100

Tablo 5’e göre katılımcıların 16’sı (%53,3) hayır, 12’si (%40) evet ve 2’si (%6,7) kararsız olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı vatandaşı olarak yaşamak istemediklerini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Hayır. Bence o kurallar halkın özgürlüğünü kısıtlıyor ve halk belli kurallar çerçevesinde hareket ediyorlardı. Bu yüzden can korkusu vardı. Ben de bir vatandaşı

olmak istemezdim.” (K1, Felsefe). “Hayır sürekli savaşlar olduğu için istemezdim.” (K4, Felsefe). “Hayır, çünkü eşim sürekli savaşta olurdu” (K5, Felsefe). “Hayır istemezdim çünkü o zamanın şartları bana göre ağır.” (K7, Felsefe). “Bu düşüncelerimle ve yaşam koşullarımla yaşamak istemezdim.” (K10, Felsefe). “Hayır istemezdim, bu yüzyılın bana getirdiklerinden oldukça memnunum.” (K17, Zaza). “İstemezdim çünkü pek de hayat standartlarını uygun bulmuyorum. Refah seviyesi yüksek, fakat anlayış olarak uygun bulmuyorum.” (K18 Zaza). “İstemezdim çünkü belli bir düzen ve netlik yok. Bir dağılma bir yükselme vb.”(K19, Zaza). “Hayır şimdiki hayatım gayet güzel, neden o zamanda yaşamak isteyeyim ki. Kadınlar bu kadar özgür değildiler.” (K25, Zaza). “Hayır yaşamak istemezdim. Çünkü her an kelle korkusuyla yaşamak istemezdim” (K28, Zaza).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti’nde yaşamak mümkün olsa bile bunu kabul etmeyecek olanlar, bu dönemin şartlarının eskisinden daha iyi olduğu için, kadınların bugün daha özgür oldukları için, anlayış olarak uymadığı için, öldürülme korkusu olduğu için, sürekli savaşlar olduğu için, yükselme, gerileme dönemleri gibi düzensizlikler olduğu için ve kendi hayatlarında söz sahibi olamadıkları için istemediklerini belirtmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin bir vatandaşı olarak yaşamak isteyenlerin cevaplarından seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Evet. Çünkü huzurun sağlandığı, eğitime önem verilen, dinin ön planda tutulduğu bir dönemdir. En öncede gelen şey insanlıktır. Bundan isterdim.” (K6, felsefe). “Kesinlikle isterdim. Gayet mütevazi biri olarak yaşamış olurdum. O dönemin havasını solumak harika bir his olurdu.” (K9, Felsefe). “Evet, isterdim. Teknoloji olmadan ve yönetim biçimi ve toplum yapısı merak ediyorum.” (K11, Felsefe). “Yükseliş döneminde yaşamak isterdim. Tarihe yön verenlerden biri olmak isterdim.” (K13, Felsefe). “Osmanlı Devleti’nde yaşamayı isterdim. Çünkü bugünkü yaşamdan, daha iyi ve insanlar küçük şeylerle mutlu olabiliyorlardı.” (K20, Zaza). “Evet Osmanlı döneminde yaşamak isterdim, Çünkü o dönemde yaşamak bile büyük bir şanstır. Günümüz ile Osmanlı Devleti’nin karşılaştırdığımız zaman Osmanlı Devleti kesinlikle daha cazip geliyor. Her yönden özellikle de dinî yönden.” (K26, Zaza). “Evet çünkü bu kadar günaha bulanma çamuru yoktu.” (K30, Zaza)

Yaşamak isteyenler huzur, kaliteli eğitim, insanlık, adaletin varlığı, dinî ve şeriati yaşamak için, insanların küçük şeylerle mutlu olabilmek için, daha iyi bir dinî yaşam için, günahlardan kaçınmanın kolay olduğu için, teknolojisiz yaşamı görmek için, tarihe yön veren olmak için, istemişlerdir.

2.11. Osmanlı Tarihi Derslerine Yönelik Düşünceler

Katılımcıların bugüne almış oldukları Osmanlı tarihi derslerine yönelik düşüncelerini öğrenmek amacıyla kendilerine “Osmanlı Tarihi dersleri ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?” sorusu sorulmuş verilen cevaplar Tablo 6’da gösterilmiştir:

Tablo 6. Osmanlı Tarihi Derslerine Yönelik Düşünceler

Katılımcılar	Katılımcılar	f	%
Objektif sunulmayan	K1, K2, K5, K11, K12, K16, K22, K27, K30	9	25,7
Yalan bilgiler	K13, K17, K18, K20, K24, K25, K26, K27	8	22,8
Çok sıkıcı anlatım	K6, K7, K10, K12, K15	5	14,2
Yetersiz	K6, K19, K27, K29, K30	5	14,2
İyi ki veriliyor	K14	2	5,7
Severdim	K9	1	2,8
Barbarlık	K8	1	2,8
Türk tarihi olarak görülmesi yanlış	K23	1	2,8
Fikrim yok	K4, K21	2	5,7
Toplam		35	100

Tablo 7’ye göre 35 kodlama yapılmıştır. En yoğun kodlama 9 kez (%25,7) ile objektif sunulmayan kodlamasıdır. En yoğundan en seyreğe doğru 8 kez (%22,8) ile yalan bilgiler, 5 kez (%14,2) ile çok sıkıcı anlatım, 5 kez (%14,2) ile yetersiz, 2 kez (%5,7) ile iyi ki veriliyor, 1’er kez (%2,8) ile severdim, barbarlık, Türk tarihi olarak görülmesi yanlış kodlamaları bulunmaktadır.

2.12. Osmanlı İmajının Kaynakları

Katılımcıların imaj kaynaklarını anlamak amacıyla Osmanlı tarihine ilişkin somut bir eser görüp görmediklerini anlamak gerekmektedir. Bu konuda kültürel bir kazanımları olup olmadığını belirlemek için “Osmanlı Devleti ile ilgili kale, saray, köşk, kamu binası, savaş cephesi, müze ve benzeri gibi bir tarihi yer gezip gördünüz mü? Cevabınız evet ise nereyi gezip gördünüz?” soruları sorulmuş ve verilen analiz edildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Öğrenci cevaplarına göre toplam 52 kodlama yapılmıştır. kodlamalar içerisinde Gezdim ve Gezmedim kategorileri oluşmuştur. Katılımcıların 14’ü (%46,6) Osmanlılara ait herhangi bir tarihi mekânı gezip görmemişlerken, 16’sı (%53,3) bir yer gezmiş veya görmüştür. Görülen tarihi mekânların başında Camiler gelmektedir. Kodlamaların 15’i (%39,4) cami, 6’sı (%15,7) kale, 2’si (%5,2) türbe, 2’si (%5,2) köprüdür. Herhangi bir kategori oluşturmayan Topkapı sarayı, Galata kulesi, köprü, Sille, kapalı çarşı, kilise ve müze toplam 13 kez (%34,2) kodlanmıştır.

Katılımcıların ders kitapları dışındaki imaj kaynakları hakkında bilgi sahibi olmak için bir önceki soruya ilaveten katılımcılara “Osmanlılar ile ilgili bir film

izlediniz mi? İzlediyseniz adını yazınız.” denilmiştir. Verilen cevapların analizinden şu bulgulara ulaşılmıştır:

Katılımcı cevaplarından Osmanlılar ile ilgili bir film izleyenler ve izlemeyenler olarak iki kategori oluşmuştur. 9 katılımcı (%30) Osmanlı temalı bir film izlememiş, 21 katılımcı (%70) bir film izlemiştir. Film izleme kategorisinde 44 kodlama yapılmıştır. Fetih 1453, 10 kodlama (%22,7) en çok izlenen film olmuştur. İkinci sırada Diriliş Ertuğrul ve Muhteşem Yüzyıl 8 kez (%18,1) kodlanmıştır. Payitaht Abdulhamid Han 3 kez (%6,8) kodlanmıştır. Diğer filmler ize 1 kez (%2,2) kodlanmıştır.

Katılımcıların ders kitapları haricinde imaj kaynaklarını öğrenmek maksadıyla yukarıdaki sorulara ilaveten Osmanlı Devleti ile ilgili ders kitapları haricinde bir kitap okudunuz mu?” sorusu sorulmuş ve verilen cevaplardan şu bulgulara ulaşılmıştır:

Katılımcıların 16’sı (%53,3) ders kitabı haricinde Osmanlı tarihine ilişkin bir kitap okumamış, 14’ü (%46,6) bir kitap okumuştur. Okunan kitaplar ile ilgili olarak 25 kodlama yapılmıştır. Buna göre Ah Şu Çılgın Türkler kitabı 3 kodlama (%12) ile üst sırada yer alırken, Osmanlı Tarihi 1 kitabı 2 kodlama (%8) ikinci sırada yer almaktadır. Diğer kitaplar ise bir kere (%4) kodlanmıştır.

Sonuç

Araştırmanın sorularına göre elde edilen sonuçlar şunlardır:

Osmanlı kavramına ilişkin öğrencilerin yarıya yakını pozitif, kısmen nötr ve nadiren negatif imaja sahiptirler. Öğrencilerin fiziksel olarak Osmanlı tasvirini yaparken daha çok herhangi bir cinsiyet belirtmeden ama erkek betimlemeleri kullanarak tanımlamalar yapmaktadırlar. Bu durum Osmanlı algısının güç ile özdeşleştirilmesiyle açıklanabilir. Nitekim, bir Osmanlının gösterişli, iri yapılı, güçlü, bakımlı, genç savaşçı, geniş omuzlu, alımlı, dik duran, üst sınıfı zengin, halk sınıfı fakir ve sert görümlü; sakallı, burnu kemerli, pala bıyıklı veya ince bıyıklı, uzun ince burunlu, ince kaşlı, karagözlü, buğday tenli, göz rengi kişiden kişiye değişen, erkekleri hafif esmer olarak; kadınları çarşafı, örtünen, uzun kıyafetli; erkekleri uzun kıyafetli, fesli, bol giyinen, sarıklı, kıyafetleri yöresel, nakışlı, kırmızı ve sarı; yüzükleri gösterişli, şapkalı, cübbeli ve hırkalı olduğu imajına sahiptirler.

Öğrenciler Osmanlıları davranış bakımından kibar, dindar, mütevazı, cesur, ağırbaşlı, sıcakkanlı, anlayışlı, sıcakkanlı, anlayışlı, sözünün eri, mert olarak ve hep pozitif imajla tanımlamışlardır. Boy bakımından uzun boylu, saç kategorisinde Osmanlı kadınının saçlarının birbirlerinden farklı olduğu, erkeklerin de uzun saçlı ve kadınlarda olduğu gibi saç renklerinin birbirlerinden farklı olduğu veya kumral

ve gür saçlı olarak ifade etmişlerdir. Osmanlı erkekleri göbekli, 80 kg civarında veya zayıf, kadınlar ise 65 kg civarında ve kilosuz olarak tanımlanmışlardır. Aksesuar kategorisinde ise Osmanlı insanı elinde baston, cebinde mendil ve kılıçlı olarak hayal edilmiştir.

Osmanlıların iç dünyasına yönelik imajlar çoğunlukla pozitifdir. Duygusal, adaletli, hoş görülü ve yardımsever, dindar, merhametli, saygılı, devlet sorunlarına yoğunlaşan, kibar, mütevazı, yeniliklere açık ve yumuşak olan, cesur, bir şeyleri düzene koymaya çalışan, değerlere düşkün, dirayetli, dosta ihanet etmeyen, dürüst, düşmana hak ettiği muameleyi gösteren, düşmana kalleslik etmeyen, kin gütmeyen, farklı inanca saygılı, gözü tok, güçlü hisseden, imanlı, istikrarlı, kararlı, mert, olumlu bakış açısı, sadakatli, sahiplenen, sevgi dolu, sorumluluk sahibi, vatansever, yiğit ve soğukkanlı olarak tanımlanmıştır. Kısmen negatif imaj da bulunmaktadır. Buna göre Osmanlı insanı sert, hain, pes eden, çapkın, entrika, kadın/ezik, kavgacı ve etkisiz kişiliktir. Nadiren nötr olarak acı dolu, değişken, erkeklere sert davranan kadın, kıskanç olmayan, fazla düşünen, geleneksel, güç gösterisi yapan erkek, isyan etmek zorunda kalan ve mazlum Osmanlı tanımlamaları tespit edilmiştir.

Bir Osmanlı kadının gündelik yaşamına ilişkin imajlara göre kadınlar kahvaltı, ev işi, el işi yapma, çocukla ilgilenme, entrika peşinde koşma, eşine değer verme, misafir ağırlama, tek başına dışarı çıkmama, sadakatle kocasını bekleme, gösteriş yapmaktadırlar. Bir Osmanlının gündelik yaşamının başında namaz kılmak gelmektedir. Bundan sonra yatsı namazıyla günü bitirme, sabah namazı kılma, akşam namazından önce işinden çıkma, abdest alma, ibadet yapma, Müslümanca yaşama, Kuran-ı Kerim okuma, sağına yatma, sağ elle yemek yeme imajları bulunmaktadır. Osmanlının ev içinde erken kalkma, erken yatma aileyle vakit geçirme, akşam yemeği yeme, mum ışığında oturma, akraba ziyaretleri, her şey eksiksiz olduğu bir ortam ve hoş sohbetlerde bulunma imajları yer almaktadır. Geçimle ilgili olarak tarımsal, hayvancılık faaliyetler yapma, helal satış yapma, gereksiz işlerden kaçınma ve esnaflık imajları yer almakta, işsizlerin ise çayevlerinde zaman geçirdikleri düşünülmektedir. Bu tanımlamalar Osmanlı toplumunun geleneksel tarım toplumlarıyla özdeşleştirilmesiyle açıklanabilir.

Öğrencilerin tamamı Osmanlıların matematik, astronomi, fizik, tıp, okul açma ve coğrafya, geometri, sibernetik, mimari, matbaa, deniz, pusula, tarih, tercümeleler, Süveyş Kanalı projesi, ilk topu kullanma ve keşifler alanlarında bilim dünyasına katkıları olduğu imajına sahiptirler. Ancak katkı yapanlara ait bilgi konusunda son derece zayıftırlar. Bilimsel katkı sağlayanlar bağlamında Piri Reis, Hezarfen Ahmed Çelebi, Mimar Sinan, Evliya Çelebi ve Fatih'ten başka isim verememişlerdir. Ayrıca İbn-i Sina, Farabi, Harezmi, Harzemşah ve Biruni gibi Osmanlı tarihiyle bağlantıları bulunmayanları da Osmanlı ilim adamları olarak düşünmektedirler. Bu

durum kronolojik bilgi eksikliğini göstermekte ve söz konusu bölümlerde genel olarak Türk bilim tarihi dersleri verilmesi gerekliliğini göstermektedir.

Osmanlıların sömürgeci olup olmadıklarına ilişkin olarak, öğrencilerin kısmî çoğunluğu Osmanlıları kendi toprakları için savaştıklarından, fetihler sonrasında zafer kazandıkları milletlere imtiyazlar tanıdıklarından, farklı kültürler ile bir arada kardeşçe yaşadıklarından, ele geçirilen yerleri eskisine göre daha yaşanabilir, huzurlu yerler haline getirdiklerinden, dinlerinde, dillerinde serbest ve mülklerine el uzatmadıklarından, kendisi sömürüldüğünden sömürgeci bir devlet olmadığı imajına sahiptirler. Bununla birlikte öğrenciler kısmen Osmanlıların fethettikleri yerlerdeki değerleri sömürdüklerini, İslam'ı yayma amacının zamanla sadece toprak elde etme amacına yöneldiği, ele geçirilen yerlerdeki insanları asimile ederek kendine çalıştırdığı iddialarını sebep göstererek sömürgeci olduklarını düşünmektedirler. Bu durum öğrencilerin İslam'da cihad ve fetih kavramları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları ile açıklanabilir.

Osmanlı Devleti'nin din devleti olup olmadığı hakkında öğrencilerin çoğunluğu Osmanlı padişahlarının dindar olmaları, şeyhü'l-islamın bulunmaları, kadıların bulunmaları, halifeliğin olması gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'ni bir din devleti olarak düşünmektedirler. Bununla birlikte öğrencilerin nadir kısmı Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan ve hayat bulan diğer dinlerin varlığını sebep göstererek Osmanlı'nın bir din devleti olamayacağı imajına sahiptirler. Bu durum öğrenciler farklı dinlerin yaşanmasına izin veren bir devletin dinî devlet olamayacağı, sadece tek dine mensup olan bir devletin dinî devlet olabileceği yanılısıyla açıklanabilir.

Osmanlı Devleti'nin günümüz devletlerine benzetilmesiyle ilgili olarak, Batılı devletlere benzetilen Osmanlı Devleti'ni yenilikçi olarak görmeleri sebebiyle benzetmişlerdir. Türkiye'ye benzetilen Osmanlı ile benzeşen birçok noktası var olduğunu, birçok ırkı bir arada yaşattığını, ideolojik bir İslam yapısına sahip olduğunu düşüncesiyle benzetmişlerdir. Öğrencilerin Türkiye'yi İslamî bir toplum yapısına sahip olarak algılamalarıyla açıklanabilir. İran'a benzetilen dinî yönü bakımından İran'a benzetmişlerdir. Bu benzetmede mezhepsel bir ayırım düşünmemişlerdir. Rusya'ya benzetilen Rusya'nın genişlemesi, güçlü olması, geniş toprakları bakımından benzetmişlerdir. Fas'a mimarî yönden, Norveç'e refah seviyesi bakımından, Kuzey Kore'ye kültürel değerlerine sahip çıkma açısından benzetilmiştir. Benzetme yönlerinin tamamı öğrencilerde pozitif bir imajın olduğunu göstermektedir. Öğrenciler kısmen Osmanlı Devleti'ni hiçbir ülkeye benzetememişlerdir. Osmanlı Devleti'ni bir başka ülkeye benzetemeyenler Osmanlı Devleti'nin mükemmelliğine günümüzde ulaşmış olan bir başka ülke olmadığından, tarihsel şartların farklı olması sebebiyle ya da bilgisizlik sebebiyle benzetemediklerini belirtmişlerdir.

Öğrencilerin Osmanlı tarihini araştırma arzularına bulunmaktadır. Çoğunluğu hayranlık, merak, tarihi bilmenin inanç ve bilimsel duruş bakımından gerekli olduğuna inanma, milletin, ataların geçmişinin bilinmesi gerekliliği düşüncesi, kültür ve sanatına duyulan sempati, gerçeklerin öğretilmediği düşüncesi, İslam'ı yayan bir devlet olmuş olması, Kürt tarihine ilişkin belgeleri bulma arzusu ile Osmanlı tarihini araştırmak istemektedirler. Öğrencilerin nadir kısmı ise tarihe ilgi duymadıklarından araştırma arzusu duymamaktadırlar. Bu durum Tarih derslerinin öğrencinin aktif olacağı ve ilgi duyduğu tarihi araştırmalar şeklinde sunulması durumunda daha verimli olacağı göstermektedir.

Öğrencilerin kısmî çoğunluğu günümüz şartlarının eskisinden daha iyi olduğundan, kadınların bugün daha özgür olduğunu düşündüklerinden, anlayış olarak farklı oldukları, öldürülme korkusu olduğu, sürekli savaşlar olduğu, yükselme, gerileme dönemleri gibi düzensizlikler olduğu ve kendi hayatlarında söz sahibi olamadıkları için tarihe geri dönmek mümkün olsa bile Osmanlı Devleti'nde bir vatandaş olarak yaşamak istemediklerini belirtmişlerdir. Söz konusu durum öğrencilerin olumsuz bir imajından daha çok Osmanlı döneminde günümüze kıyasla zorlu hayat şartları olduğu imajından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle öğrenciler modern hayat tarzlarından memnuniyet duymakta ve günümüzün geçmişten daha iyi olduğu yönündeki pozitivist anlayışa saip olmalarıyla açıklanabilir. Diğer taraftan öğrenciler kısmen huzur, kaliteli eğitim, insanlık, adaletin varlığı, dinî ve şeriatı yaşamak, küçük şeylerle mutlu olabilmek, dinî daha iyi yaşamak, günahlardan kolayca kaçınmak, teknolojisiz yaşamı görmek, tarihe yön veren bir kişi olmak için Osmanlı Devleti'nin bir vatandaşı olmayı kabul edeceklerini belirtmişlerdir. Bu ifadeler de öğrenciler bu konuda da Osmanlı dönemi hakkında pozitif imaja sahip olmalarıyla açıklanabilir.

Öğrenciler kısmen, bugüne kadar okudukları tarih ders kitaplarında tarihin objektif olarak sunulmadığını ve ders kitaplarının yalan bilgiler içerdiğini, nadir kısmı ders kitaplarının anlatımlarının çok sıkıcı ve yetersiz olduğunu, nadir kısmı tarih derslerini sevdiklerini belirtirken, birer kişi bunun bir barbarlık tarihi olduğunu veya Türk tarihi olarak verilmesinin doğru olmadığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu durum tarih ders kitaplarının öğrencileri ikna edecek yeterlilikte bilimsel kanıt içermemesiyle, öğrencilerin tarihsel kanıt toplayarak yeterli projeler yapmamış olmalarıyla açıklanabilir. Tarih derslerinin, korkusuzca, her bir bilginin doğruluğunu test edecek şekilde eleştirel bakış açısına izin verecek yapıda oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Öğrencilerin yarıya yakını Osmanlılara ait herhangi bir tarihi mekânı gezip görmemişlerken, kısmî çoğunluğu bir yer gezmiş veya görmüştür. Öğrencilerin kısmî çoğunluğu ders kitabı haricinde Osmanlı tarihine ilişkin bir kitap okumamış iken sadece yarıya yakını bir kitap okumuştur. Öğrenciler kısmen Osmanlı temalı

bir film izlememişken, çoğunluğu bir film izlemiştir. Bu durum filmlerin öncelikli olarak imaj kaynağı olduğunu göstermektedir. Genel olarak Osmanlı imajı ile filmler arasında imaj kaynağı bakımından öncelikli bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin Osmanlılara ilişkin imajların pozitif olması, filmlerin de Osmanlı tarihini işlerken pozitif algı oluşturacak şekilde kurgulandığını göstermektedir. Böylece tarihsel imaj oluşumunda sinemanın rolünün son derece önemli olduğu bir kez daha bu çalışma ile teyit edilmiştir. Öğrencilerin tarih dersleri ile ilgili düşünceleri de esas imaj kaynağının filmler olduğunu göstermektedir.

Ders kitaplarına ve tarih derslerine yönelik bu sonuç filmlerin imaj kaynağı oluşunda etkili olduklarını göstermektedir. Nitekim bulgular da geçen söz konusu filmler daha çok dizidir. Diziler dersler gibi bir zorunluluk olarak değil serbest bir seçim sonucunda izlenilmekte, kabul görmese tercih edilmemektedir. Dizilerin izlenilmesi içeriklerinin çekici ve izleyiciler tarafından sunulan bilgi ve algıların kabul gördüğü anlamına gelmektedir.

KAYNAKLAR

- ALİBAŞIĆ, Ahmet (2007), “Bosna ve Hırvatistan tarih ders kitaplarında Osmanlı imajı”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sy.17, ss.103- 137.
- BOZKUŞ, Yıldız Deveci (2014), “Ermeni tarih ders kitaplarında Türk imgesi”. *Yeni Türkiye*, Sy. 60.
- CEVİZCİ, Ahmet (1999), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma yayınları.
- GÖKÇE, Orhan, (2006), *İçerik Analizi, Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, İstanbul, Siyasal Kitabevi.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri. (2013). “Kıbrıs Rum kesimi tarih ders kitaplarında Türk ve Türkiye imajı”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, (17- 19 Mayıs 2013), Saraybosna, Bosna Hersek.
- PELTEKOĞLU, Filiz, Balta (1998), *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul, Beta Yayıncılık.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet (2014), *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı / Türk İmajı*. İstanbul.
- İNAL, Kemal (2004), *Eğitim ve İktidar: Türkiye Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*. Ankara, Ütopya Yayınevi.
- OSMANOĞLU, Ahmed Emin (2018), “The Ottoman Perception in Process: Turkey Social Studies Textbook Analysis”, *Review of International Geographical Education Online*.
- PUNCH, F. Keith (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan (2008), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin yayıncılık.
- YILMAZ, Ali, OSMANOĞLU, Ahmed Emin (2009), “Mısır Ders Kitabında Türk İmajı” 4. *Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi*, 7-9 Ekim 2009, Bildiriler Kitabı, Sy.2, ss. 46-53, İstanbul.

- OSMANOĞLU, Ahmed Emin (2014), “Türkiye ve Mısır Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sy. 22, ss. 94-107.
- PATTON, Michael Quinn (2014), *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Çeviri Editörleri: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). Ankara, Pegem Akademi.
- ŞİMŞEK, Ahmet, MEHERREMOVA CENGİZ, Nigar (2015), “Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi”, *Turkish History Education Journal*, C.4, Sy.2, ss. 225-258. DOI: 10.17497/tuhed.185641
- TURGUT, Ayşe (2003), *Hastanelerde İmaj ve İmaj Geliştirme, Toplumda Hastane İmajı Tespiti ve İmaj Geliştirme Üzerine Bir Araştırma*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hastane İşletmeciliği Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar (2004), “Günümüzün Büyüsü İmaj ve Gerçek Hayat”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sy.30, ss. 1-14.
- YERDELEN, Betül Karagöz (2017), “Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı”, *Karadeniz*, Sy.35, ss. 43-63.
- YILDIRIM, Nail ve Uğur, Metehan (2011), “Öğrencilerin algısından okul müdürü imgelerinin karikatürize ifadeleri”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.19, Sy.2, ss. 409-426.
- YILMAZ, Ali (2008a), “İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Osmanlı algısı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, Sy. Ss. 245-261.
- YILMAZ, Salih (2008b), “Ermenistan Cumhuriyeti’nde okutulan 10. sınıf tarih ders kitabında Türkler aleyhine ifadeler ve sözde Ermeni soykırımı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sy. 177, ss. 111-130.

YEREL BASINA GÖRE 1935-1950 YILLARI ARASINDA URFA'DA MAHALLİ VE MİLLİ BAYRAM KUTLAMALARI

Ahmet İLYAS¹

Geliş: 11.05.2018 / Kabul: 13.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.423017

Öz

Milli bayram olgusu, toplumların ortak sevinçlerini, değerlerini ortaya koyan başat kavramlardandır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde İyd-i Milli dışında bir ulusal bayramın kutlanmaması önemli bir problemdir. Özellikle Osmanlı Devleti gibi birçokulusu bünyesinde barındıran bir imparatorluğun, ayakta kalmasını sağlamanın yollarından biri ya milli bayramlar, ya dinsel ortak özne, ya da ortak bir geçmişe sahip olmaktır. Ancak bu üç realite de Osmanlı toplumu için uzak kavramlardı. Milli Mücadele sonrası devletin yapılanma ve inşa sürecinde uluslaşma aşmasını somutlaştırmak, rejimin benimsetilmesini sağlamak amacıyla milli bayramların yaygınlaştırılmasınadikkat edildi. Meclisin açıldığı 23 Nisan, günü Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak, Osmanlı'dan kalan İdman Bayramı, Atatürk'ün Samsun'a çıktığı 19 Mayıs ile birleştirilerek 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, saltanatın kaldırılıp Cumhuriyet'in ilan edildiği tarih olan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ve nihayetinde Yunanlıların yenilgiye uğratıldığı 30 Ağustos Zafer Bayramı olarak kutlanması kararı alındı. Bu ulusal bayramların kutlanma süreci bu çalışmada Urfa örneğinde ele alındı. Ayrıca Urfa'nın düşman işgalinden kurtulduğu tarih olan 11 Nisan mahalli bayram kutlamaları da bu çalışmanın ana omurgasını oluşturmaktadır. Çalışma, bayramların resmi olarak kutlanmasının miladı olan 1935 yılından başlar 1950 yılına kadar ki süreci içermektedir. Bu süreçler içerisinde Urfa'da yaşanan bayram coşkuları yerel gazetelere yansıdığı şekilde verilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Bayramlar, 11 Nisan, Urfa, cumhuriyet, egemenlik

1 Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, ahmetilyas@hotmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9578-9160>

ACCORDING TO LOCAL MEDIA, CELEBRATIONS OF LOCAL AND NATIONAL HOLIDAYS IN URFA BETWEEN THE YEARS 1935-1950

Abstract

National holiday as a phenomenon is one of the principle concepts that manifest the shared joys and values of societies. During the transition period from the Ottomans to the Republic, having celebrated no national holiday apart from the "İyd-i Milli" forged some problems. One of the ways to help ensure the survival of a multi-national empire like the Ottomans are either holidays or religious themes or having a common history. However, these three realities were vague concepts for the Ottoman society.

During the restructuring of the state after post-National Struggle, particular importance was attached to national holidays as a means to make the nationalization process concrete and to ensure the adoption of the regime. It was decided to celebrate April 23rd, the day of the Assembly's inauguration, as the "National Sovereignty and Kids Holiday"; May 19th, the day when Atatürk arrived Samsun, combined with the "Sport Holiday" that was inherited from the Ottomans, as the "Commemoration of Atatürk, Youth and Sport Holiday"; October 29th, the date when the Sultanate was abolished and the Republic was proclaimed, as the "Republic Holiday"; finally August 30th, when the Greeks were defeated, as the "Victory Holiday". This work encompasses the process from 1935, the milestone of officially celebrating the holidays, to 1950. The holiday excitements experienced in this process in Urfa is presented as reflected in the local newspapers.

Keywords: Festival, 11 April, Urfa, Republic, sovereignty

Giriş

Ulus devlet yapılanmalarının toplum üzerindeki tezahürlerinden biri de milli bayram olgusudur. Milli bayramlar, toplumun ulusal düzeyde birlik ve beraberliğini göstermesi açısından mühimdir. Modern devletlerdeki toplumların yazgısı olarak nitelendirilen milli bayram kavramının somutlaşmaorjini Fransız İhtilali sonrasına kadar sarkabilir. 14 Temmuz 1790'da ilk defa ulusallaşmanın ve toplumsallaşmanın yansıması olarak kutlanılan Fransız İhtilali bayramı birçok ulusa örnek teşkil etmiştir (Hunt, 1984: 35). Denilebilir ki Fransız İhtilali, millet kavramının bayramlar vasıtasıyla toplum arasında kıvanç ve tasayı birleştiren birsembol haline gelmiştir. Ayrıca Almanların 1870 yılında Fransızlara karşı kazandığı Sedan Savaşı'nı, Alman ulusçuluğu canlı tutmak için 1871 yılından itibaren milli bir zafer olarak kutlamaları da milli bayram kavramı etrafında düşünmek gerekir. Tüm bunların yanında kişisel olarak bazı devlet adamlarının doğum günleri de milli bayram olarak kutlandığı bilinmektedir.

Tarih sahnesine çıkışlarından beri Türklerin kendilerine has sevinçlerini belirten bayramların kutladığı belirtilmektedir. Bu sevinçleri ilmi olarak kaleme alan Kaşgarlı Mahmut, bu bayramları: “*halk arasında gülme ve sevinme, bir yerin ışıklarla ve çiçeklerle bezenmesi ve orada sevinç içinde eğlenilmesi*” olarak ifade etmiştir (Mahmut, 1985: 263). Baharın gelişini kutlamak amacıyla nevrız bayramlarının halk arasında kutlandığı da bilinir. Esasen Türkler, Müslümanlığı kabul ettikten sonra ulusal manada bayramların yerini dini bayramları elzem olarak ele aldıklarını ifade etmek gerekir. Osmanlı Devleti’nde bu bayramlar tatil günleri olarak da değerlendirilmiştir. Fakat II. Meşrutiyet’e kadar Osmanlı Devleti’nde resmi bayram olgusuna rastlanılmadığı ifade etmek en doğrusudur. Resmi bayram kavramsalı daha çok padişahın tahta çıkışı olarak tanımlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde ilk resmi bayramının *İyd-i Milli-yi Osmani* olarak nitelendirilen 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen Hürriyet Bayramı’dır (Üstel, 2011: 29).

İlk resmi bayram olarak kabul edilen İyd-i Milli Bayramı 1909 yılından itibaren kutlanmış olup, 1934 yılına kadar varlığını devam ettirdi. İyd-i Milli Bayramının resmi olarak kutlanması teklifini İzmir Mebusu Ahmet Müfit Bey tarafından “*Osmanlıların istiklâlini ilân ettikleri Kânûn-ı Sâninin 14. gününün eyyâm-ı mahsûsa-i milliye meyanına ithaline*” dair takriri ile şekillenmiştir (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, B. XVI, 21 Ocak 1909:285). Kanun teklifi görüşülürken İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey ise Osmanlı toplumunun parçalı halinin tek vücut haline gelmesini sağlayacak bayramın Meşrutiyet Bayramı olması gerektiği konusunda fikir beyan etti (Beşikçi, 2012: 62). Ona göre yaşanan bu badireli ortamın bir nebze de olsa ulus anlamında beraberliği sağlayacak olan şey milli bayram kavramıydı. Milli bayramların toplumun paydasında yer almasının bu birlikteliği daha da kökleştireceği kanısındaydı. Hüseyin Cahit Bey’in bu çağrısına Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey destek verdi. Yusuf Kemal Bey, konuşmasında şu noktalara değinerek milli bayram olgusuna milli birlik beraberlik açısından bakmıştır:

“*Efendim, zannederim böyle bir gün tayininden maksat, bütün efradı Osmaniye arasında Osmanlılık esasının teyididir. Yani o gün bütün efradı Osmaniye yek diğerini tebrik etsin, yek diğerine sarılsın ve o günü bir meserretli gün addedsinler de, o da bir istifade temin etsindir, başka bir şey değil zannederim....iydi milli ittihaz olunacak gün, işte şu kaideyi câmi olmalıdır. Yani bütün efkâr-ı millete, bütün efradı milletin hulûdunda bir tesir husule getirmeli ve efradı millet de yek diğerine bir cihedi vahdetle müttehit olduklarını anlamalıdır. İydi milli budur zannederim, bu esasları düşünecek olursak, tarihi istiklâlimiz, bizim için daima muhterem ve mukaddes olmakla beraber, bu gibi a’yâdın taaddüdü caiz görülmediğinden dolayı 10 Temmuz tarihinin kabulü, zannederim daha muvafıktır*” (MM ZC, C. I, B. XVI: 321).

İttihat ve Terakki Cemiyeti en azından II. Abdülhamid’e karşı bir hamle olarak II. Meşrutiyeti motivasyon açısından canlı tutmak istediklerini Meclis-i Mebusan

tartışmalarında kendisini açığa çıkardığı iddia edilebilir. Tüm bu tartışmalar neticesinde alınan kararlar 23 Temmuz 1908 gününün milli bayram olarak kabul edilmesi 6 Temmuz 1909 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi (Yamak, 2008: 327). İyd-i Milli Bayramı, Birinci Dünya Savaşı hariç her yıl kutlanmaya devam edildi. Fakat yeni rejimin savunucuları, 1935 yılında yaptıkları değişiklikle 10 Temmuz Hürriyet Bayramı (İyd-i Milli) kutlanmasını bir kenara bırakarak onun yerine Cumhuriyet ve Ulusal Egemenlik bayramlarını ön plana çıkardılar (Bora, 2017: 52). İttihat ve Terakki yöneticilerinin toplumu dinsel manada bölen dini bayramların yanında toplumun ortak mutluluklarını ortadan kaldırmak amacıyla 1915 yılından itibaren Mektepliler Bayramı, 1916 yılındaki Çocuk Bayramı ve İdman Bayramı'nı resmi bayramlar listesine ekledi (Üstel, 2011: 29). Bunlar içerisinde Çocuk Bayramı'nın paramiliter anlayışla savaş yıllarında halkın millet sağduyusunu ortaya çıkarmak için oluşturulduğu iddia edilir (Alkan, 2011: 53).

Milli Mücadele Sonrası Ulusal Bayramlar

Ulusal mücadelenin fiziksel zaferi sonra sıra ulusal bütünleşmenin toplum nezdinde sağlanmasına gelmişti. İttihat ve Terakki'nin başlattığı ulusal bayramlar etrafında toplumun birleşme modeli en azından bir süre daha devam ettirilme konusunda bir ön yargı yoktu. Bu nedenle 1935 yılına kadar İttihatçıların başlattığı milli bayram olgusuna dokunulmadı. Ancak 23 Nisan 1920 yılında açılmış olan Meclis'in ulusal egemenlik adına milli bir bayram olması 1921 yılı içerisinde benimsendi. Saruhan Mebusu Refik Şevket ve arkadaşlarının 23 Nisan'ın idi milli addi olması yönündeki kanun teklifi 112 Nolu Kanun olarak kabul edildi (TBMM, C. X, 23.4.1337: 74). Ulusal bir bayram olan ulusal egemenlik bayramının yine Nisan ayında Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından kutlanılan Çocuk Bayramı ile birleştirilmesi ise zaman içerisinde gerçekleşti (Alkan, 2011). Haziran 1938 tarihinde çıkarılan kanunla Ulusal Egemenlik Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kutlanmaya başlandı. Cumhuriyet sonrası milli bayramlardan bir diğeri de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'dır. Cumhuriyet ve Türk İnkılabının en önemli noktalardan biri olan Cumhuriyet'in ilanının bayram olarak kutlanması ulus-devlet sembollerindedir. Bu rejim değişikliğinin toplum tarafından benimsenmesi ancak ve ancak bayram şeklinde kutlanmasıyla sağlanabilirdi. Bu amaçla 2 Şubat 1925 tarihinde sevk edilen ve "*Cumhuriyetin ilânına müsadif 29 teşrinievvel gününün millî bayram addi hakkında kanun*" adlı teklif 19 Nisan 1925 tarihinde 628 sayılı kanun olarak kabul edildi. Cumhuriyet bayramı ilk defa 29 Ekim 1925 tarihinde yurt içi ve yurtdışı elçiliklerinde milli bir bayram olarak kutlanmaya başlandı.

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e miras olarak bırakılan milli bayramlardan biri de *İdman Bayramı* ve *Gazi Günü* olarak bilinen ve tarihe *19 Mayıs Atatürk'ü Anma,*

Gençlik ve Spor Bayramı'dır. Militarist bir yaklaşımın nüvelerinden biri olan gençliğin hem asker hem de atletik yapıda olması Alman subaylarının İttihatçı subaylara öğüttüğü bir yaklaşımdı. ColmarVon Der Goltz Paşa'nın, *Millet-i Müselleha*(Ordu Millet) olarak ifade ettiği kavramın somutlaşması, İttihat ve Terakki'nin düşündüğü modern toplumun temel hedeflerindendi. Dahası Mustafa Kemal kaleme aldığı *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı çalışmada ordu millet anlayışına uygun bir tavırla Goltz Paşa'dan örnekler verir (Gündüz, 2010: 77). Goltz Paşa'nın ordu millet anlayışın tezahürlerinden biri de sağlam kafa sağlam vücutta bulunur vecizesidir. Türk gençliğinin sağlam bir yapıda bulunması için sporcu bir kişiliğe sahip olması gerekiyordu. Özellikle bu amaçla ortaya atılan İdman Bayramı'nın temelinde bu anlayış geçerlidir. Selim Sıtkı Tercan tarafından ortaya atılan ve "*ne yapayım, bir idman bayramı düzenleyeyim*" (Oğuzkan, 1997: 23-24) demesi üzerine ilk defa 1916 yılında başlayan bu milli bayramın tarihlenmesi bu şekilde gerçekleşmiştir. Osmanlı Olimpiyat Cemiyeti'nin de kurucusu olan Tercan'nın bu girişimi neticesinde 29 Nisan 1916 tarihinde Papazın Çayırı denilen yerde ilk bayram kutlanır (Oğuzkan, 1997: 24). 1920'lere kadar bazı yıllar yapılmasa da bu bayramın Mektepliler Bayramı olarak da kutlandığı ifade edilir (Alkan, 2011: 34). Bu arada Mayıs ayı içerisinde Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı yıl da *Gazi Günü* olarak kutlanmaya başlanmıştı. Geçen süre zarfında bilhassa Mayıs ayı içerisinde Atatürk'ün doğum günü, gençlik merasimleri babındaki bayramlardaki kutlanma esasında kafa karışıklığının olduğu görülmektedir. Hakan Uzun'un bu karışıklığa dair yaklaşımı aydınlatıcı olsa gerek: "*Bayramın ismi konusunda da bir çelişki yaşanmıştır. 19 Mayıs günü kutlamalarının, "Atatürk Spor Günü", "Atatürk Spor Merasimi", "19 Mayıs Şenlikleri", "Atatürk Günü", "İdman Bayramı", "Atatürk Spor Bayramı", "Jimnastik Bayramı", "19 Mayıs Bayramı" "İdman Şenlikleri", "Jimnastik Şenlikleri" gibi farklı isimler altında anılması bu kutlamaya isim verme konusundaki kararsızlığa örnek olarak verilebilir*" (Uzun, 2010: 113). 1935 yılında ulusal bayramlara ilişkin çıkarılan kanun içerisinde de adı geçen bayram yer almamıştır.1936 ve 1937 yılları arasındaki bayramlarda özellikle Atatürk sevgisi, spor, vatan kavramlarının yer aldığı gösteriler düzenlenmiştir. Nihayetinde 19 Mayıs 1938 tarihinde Mustafa Kemal'in son defa katıldığı kutlamalar sonrası işleri Bakanı Şükrü Kaya bundan böyle 19 Mayıs kutlamalarının Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanacağını, Atatürk'ün bu bayramı tüm gençliğe armağan ettiğini ifade etmiştir. 20 Haziran 1938 tarihinde 2739 Sayılı Kanuna ek olarak Gençlik ve Spor Bayramı da eklenmiş ve 3466 Kanun olarak kabul edilmiştir (Bolat, 2007: 46).

Milli Mücadele sonrası kutlanılan ulusal bayramlardan biri de 30 Ağustos Zafer Bayramı'dır. Ulusal mücadelenin zaferle neticelenmesiyle sonuçla Başkomutanlık Zafer Muharebesi'nin toplumun hafızasında canlı tutmak amacıyla 12 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan 795 Sayılı kanunla resmi bayram olarak kutlanması kararı alındı. Dört maddelik kararın ikinci maddesine göre: "*Her yıl dönümünde bu bayram günü*

kuvayi berriye, bahriye ve havaîye tarafından tesit olunur ve Müdafaa-i Milliye vekâletinin tanzim edeceği programa göre Dumlupınarda ayrıca merasimi askerîye icra edilir ve bu günde bilûmumdevair ile mektepler tatil olunur”(TBMM, C. XXIV, 1.4.1926: 537). Recep Peker imzasıyla gönderilen genelgeyle bayramın kutlanmasına ilişkin kanun tüm vilayetlere gönderilmiştir.

Urfa'da Ulusal Bayramlar ve 11 Nisan Kurtuluş Bayramı'nın Kutlanması

Milli Mücadele'nin en yoğun çatışma yaşanan yerlerinden biri de Urfa'dır. Önce İngilizlerin akabinde Fransa'nın işgal etmeye çalıştığı Urfa'da, Ali Saip Ursavaş ve bölgedeki aşiretlerin bir araya gelmesiyle birlikte Fransızlara karşı direniş başlamıştır. Bu direniş akabinde 11 Nisan 1920 tarihinde Fransızlar, Urfa'dan çekilmek zorunda bırakılmıştır (Özçelik, 2003: 225). Fransızların, Urfa'dan çekildiği tarih olan 11 Nisan tarihi mahalli bir bayram olarak her yıl kutlanmaya başlanmıştır. 11 Nisan Urfa'nın kurtuluş bayramı 1624 Sayılı Kanunda yer alan “*vilâyetlerin umumî i İare teşkilât ve intihap işlerine ait vazifelerle mükelleftir. Vilâyetlerin umumî ve hususî ahvaline dair raporların, umumî müfettişlik ve teftiş heyeti raporlarının tetkiki ve bu raporlara ait muameleler şikâyet ve itiraz işleri, iane, seferberlik muameleleri, emniyete müteallik olmayan ve beynelmilel mahiyet arzeden ecnebi işleri, millî bayramlar ve merasim işleri ve vekâletten tevdi edilen diğer müteferrik işler dahi bu şube tarafından yapılır*”(TBMM, C.XIX, 24.05.1930: 311) denilerek mahalli bayramların Vilayet İdaresi Umum Müdürlüğü'nün İkinci Şubesi'nin görevleri arasında olduğu belirtilmiştir.

Urfa'da ulusal ve mahalli bayramların eldeki verilere 1930'lara kadar idari amirler etrafında kutlandığı anlaşılmaktadır. Tek Parti dönemiyle birlikte özellikle inkılapların henüz anlaşılmadığı anlaşılınca, ulusal ve mahalli bayramların toplum tarafından benimsenmesi amacıyla halkında yoğun olarak katıldığı bayramların kutlanmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır. 1930'lar ile birlikte ulusal ve mahalli bayramlarda devlet-millet ile birlikteliği göze çarpmaktadır. Bilhassa Urfa'daki kutlamalara bakıldığında ciddi bir katılımın olduğu hatta bu katılım yıldan yıla arttığı gözlenecektir.

Cumhuriyetin onuncu yılı olan 11 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan 2305 sayılı yasal düzenlemeyle bayramların kutlanması sorumluluğu hükümete verildi. Bu tarihten itibaren ulusal bayramların coşkuyla kutlanması bu yasa da yer almaktadır. 1934 yılı içerisinde Urfa'da kutlanılan ilk bayram 11 Nisan Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluş bayramıdır. 11 Nisan günü çıkan yerel gazetelere bakıldığında İsmet İnönü ve Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Urfa'ya gelemediği, ancak Urfa'lıların kurtuluş bayramını kutlandığına dair telgraf gönderildiği belirtilmektedir (Yenilik, 11 Nisan 1934). 1934 yılındaki kutlamalar Urfa Halkevi tarafından organize edil-

miş olup, halkevinde yapılan kutlamalara yaklaşık 1250 kişi katılmış ve burada bir konferans ve konser düzenlenmiştir (Yazgan, 1935: 13). Aynı gün halkevinde Mavi Yıldırım Şeriyeye Mahkemesi adlı temsil kolunun tertip ettiği tiyatrodaki sergilenmiştir. Halkevinin köycüler şubesi de Mercihan Nahiyesi'ne giderek 1200 kişinin katıldığı konferans vermişlerdir (Yazgan, 1935, s. 24). Ulusal bayramlardan olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile ilgili olarak Halkevi tarafından üç gün boyunca Çocuk Balosu düzenlendiği ve baloya yaklaşık 1700 kişinin geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Salih Bey tarafından da bir konferans düzenlenmiştir (Yazgan, 1935: 21). Önceki adı İdman Bayramı olan daha sonra Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla, Urfa Halkevi'nde İdman Bayramı adlı konferans ve öğrencilerin düzenlediği gösterilere yer verilmiştir. 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla önce Urfa garnizon komutanlığındaki resmigeçitten sonra öğrenciler tarafından düzenlenen etkinliklere yer verilmiş ve askerlerce yapılan fener alayları ile son bulmuştur. Akşam ise vilayet tarafından halkevinde balo düzenlenmiştir (Urfada Milli Gazete, 3 Eylül 1934). 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ise diğer bayramlara göre daha canlı geçmiştir. Valilikte başlayan kutlamalara Kumandan V. Miralay Kurt Cebe Bey de katılmış olup, öğrenciler tarafından etkinlikler ve halkevinde konferans yapılmıştır (Urfada Milli Gazete, 29 Ekim 1934). Ayrıca akşam halkevinde 183 kişinin katıldığı balo düzenlenmiştir (Yazgan, 1935: 13).

1935 yılı içerisindeki ilk kutlamalar Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu olan 11 Nisan bayramıdır. 1935 yılı içerisinde de kutlanan 11 Nisan Bayramı, okullardaki öğrencilerin de katıldığı törenlerle kutlanmış, savaşa katılmış olan Cevdet Baykal tarafından ise Urfa savaşını anlatan bir nutuk okurken İbrahim Kara Kapıcı ise şiir okumuştur. Milletvekilleri olan Fuat Gök, Refet Olken (Ölgen), Ahmet Yazgan, Muhiddin Dinç de töreni izleyenler arasındadır (Ulusal, 15 Nisan 1935: 1-2). Akşam ise Birinci Umumi Müfettiş Vekili Fuat Baturay'ın hazır olduğu konuklar için Urfa Halkevinde balo verilmiştir (Ulusal 15 Nisan, 1935: 2). 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile ilgili olarak Halkevi tarafından tertiplenen kutlamalar önce halkevinde başlamış daha sonra akşam da balo düzenlenmiştir. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı için hazırlanan gösteriler belediyenin önünde gerçekleştirilmiş, daha sonra halkevi tarafından hazırlanan konferansla sona ermiştir. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına ise yerel gazetede bilgileri göre milletvekillerinin Urfa'ya gelemediği, bayram dolayısıyla tertiplenen gösterilere halkın büyük destek verdiği, öğrencilerin gösterileri ise beğeniyle izlendiği ifade edilmektedir (Yenilik, 29 Ekim 1935: 2). 30 Ağustos Utku (Zafer) Bayramı kutlamaları önce Fırka Komutanlığı önünde başlamış, şehitlik tepesinde halkın da katıldığı görkemli bir resmigeçit düzenlenmiş, ordu komutanı Tuğgeneral Ferhat Akat ise halkı selamlamıştır (Ulusal, 5 Eylül 1935: 2). Akşam ise halkevinde zafer ile ilgili neşriyat şubesinde konferans tertip edilmiş daha sonra da balo yapılmıştır (Ulusal, 5 Eylül 1935: 1).

1936 yılında kutlamalara bağlı olarak Urfa Halkevi *11 Nisan Urfa Kurtuluşu 1920* adlı bir kitapçık hazırlamıştır (Neşriyatı, 1936). Urfa Halkevi Neşriyat Kolu Başkanı Bedri Alpay tarafından hazırlanan kitapçıkta savaşın kısa bir tarihi ve Hulusi Kılıçaslan'ın *Urfa'nın Kurtuluş Destanı* adlı şiiri yer almaktadır (Neşriyatı, 1936). 1936 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları isesaat 11'de Vali Atıf Ulusoglu tarafından halk selamlaması ve Cumhuriyetin kazanımlarını anlatan bir konuşma ile son bulmuştur (Yıldırım, 2016: 130).

1937 yılı kutlamalarına bakıldığında ise ilk kutlama Urfa'nın Kurtuluşu olan 11 Nisan Bayramı olarak gerçekleşmiştir. Belediye tarafından davet edilen saygınlardan(milletvekili) kutlamaya gelemediği ancak yazdıkları mektuplarla Urfa-lıların bayramlarını tebrik ettiklerini ifade edilmektedir (Akgün, 11 Nisan 1937: 1). Bayram dolayısıyla Urfa Halkevi'nde görev yapan kızların sergi açtıkları belirtilmektedir (Akgün, 11 Nisan 1937: 2). Belediye Başkanı Ömer Alay, gazeteye verdiği beyanatta şunları ifade etmiştir: "*Arı Türk Urfa'nın kendi yarattığı 11 Nisan Milli sevinç gününü tarih durmadıkça tekrar tekrar yaşayacağına inancım var*" (Yeni Işık, 11 Nisan 1937: 1). 11 Nisan programı ise şöyle açıklanmıştır: "*Bugün Nisanın 11 inci Pazar günü saat sekiz buçukta kurtuluşu kutlamak için bilimum memurun ve Zabitan, Asker, Jandarma, Polis Mektepler ve bütün Teşekküllerle Esnaf Cemiyetleri ve Halk Topçu taburunun bulunduğu binanın garbındaki meydana toplanılacak. Tam saat dokuzda kurtuluşun temsili başlayacaktır. Bu vakti bildirmek için hapishane damından üç el silah endahat edilir. Temsil bittikten sonra şehir namına Belediye Reisi Ömer Alay, Encümen Üyesi Celal Özbek, Halkevi namına da Başkan Muzaffer Akaltun tarafından hazırlanmış olan kürsüde birer söylev vereceklerdir. Söylevlerden sonra Urfa mücadelesinde şehit düşen kahramanlar namına yapılan anıt ziyaret edilecektir. Belediyece hazırlanmış olan şenlik fişeklerle eski hükümet konağı meydanında şenlikler yapılacaktır*" (Yeni Işık, 11 Nisan 1937: 2). 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Bayramı ise Cuma günü, Urfa Kültür dairesi önünde saat dokuzda başlamış olup, Urfa'yı ziyarete gelen Korgeneral Galip Deniz ve Tümgeneral Ferhat Akad ile Vali'nin hazır bulunduğu törende önce üç öğrenci birer konuşma yapmışlar ardından ise Saniye Hanım, karanlık günlerden bahsederek, ulusal egemenliğin ülkeye kazandırdıklarından bahsedilmiştir (Akgün, 23 Nisan 1937: 2). Saat on bir ve on ikide Halkevinde çocukların bayramı kutlanmış, öğleden sonra da sinemada çocuklara yönelik gösteriler düzenlenmiştir (Yeni Işık, 23 Nisan 1937: 2). 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla törenler kısa tutulmuş önce valilik refakatında askeri komutan ile halkevi başkanı, spor bölgesi başkanı kutlama yerine gelmişlerdir. Sonra İstiklal Marşı okunmuş, arkasından bir ortaokul öğrencisi ulu önderi anlatan bir konuşma yapmıştır. Konuşma bittikten sonra ortaokul öğrencileri tarafından hazırlanan jimnastik gösterileri ile 100 metre surat koşusu düzenlenmiştir (Akgün, 19 Mayıs 1937: 4). 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları ise şöyle başlamıştır. Pazartesi sabah dokuzda Cumhuriyet Meydanının-

da, Urfa Valisi, Halkevi Başkanı ve Tümgeneral Ferhat Akat'ın katıldığı törende önce Asteğmen Seyfi Öner, Milli Mücadele'nin tarihini anlatmış, akabinde Ferhat Akat bir konuşma yapmış, halkevindeki eğlenceden sonra program sona ermiştir (Yenilik, 31 Ağustos 1937: 1).

1938 yılının ilk mahalli kutlaması olan 11 Nisan Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu bayramı için Urfa'ya gelen Umumi Müfettiş Abidin Özmen, milletvekilleri Refet Ülgen, FuadGökbudak, Muhiddin Dinçsoy törenlere katılmışlardır. Törenler için 11 Nisan Pazartesi Belediye Parkında yer alan Atatürk büstünün açılış merasimi yapılır, Belediye Başkanı Ömer Alay ve Halkevi Başkanı Recep Gürel ise birer konuşma yapmışlardır. Daha sonra okul temsilcileri tarafından hazırlanan törenle merasim sona ermiştir (Akgün, 18 Nisan 1938: 4). 1938 yılının ilk ulusal bayramı olan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 18 Nisan'da gerçekleşen büyük deprem dolayısıyla kutlanmadığı anlaşılmaktadır. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ise Cumartesi Vali Kazım Demirel'in katılımıyla saat sekiz otuzda valilik binasında birçok kurumun amirlerinin katılımıyla başlamıştır. Dokuz ellide Cumhuriyet Meydanında halkın da katılımıyla büyük coşku içerisinde geçen bayram, törenle devam etmiş, saat on bir otuzda Atatürk'ün büstünü anma töreni yapılmış burada Belediye Başkanı Ömer Alay bir konuşma yapmıştır (Akgün, 4 Kasım 1938: 3-4).

1939 yılından sonraki yerel gazetelere bakıldığında gazetelerin birçoğunun önce haftalık sonra aylık çıkmaya başladığı Urfa'yla ilgili haberlere artık yeterince yer vermediği dahası İkinci Dünya Savaşı ile ilgili bilgilere yer verdiği görülmektedir. İlk mahalli bayram olan 11 Nisan Urfa'nın kurtuluşu bayramı için Salı günü saat sekiz otuzda Belediye parkında yer alan Atatürk büstü önünde İstiklal Marşı'ndan sonra Vali Kazım Demirel ve Belediye Başkanı Ömer Alay tarafından bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Akabinde kurtuluş meydanında saat onda bir gösteri yapılmıştır (Yenilik, 11 Nisan 1939: 1). Gösteri sonrası askeri ve okulların da katıldığı gösteri düzenlenmiş olup gece vali tarafından halkevinde balo tertip edilmiştir (Yenilik, 14 Nisan 1939: 4). 23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı kutlamaları için eski hükümet meydanında saat sekizde toplanılmış olup önce İstiklal Marşı akabinde Onuncu Yıl Marşı söylendi. Ortaokul öğretmeni Akın Bey ve öğrencilerin okuduğu şiirlerle programa devam edildi. Tören daha sonra okulların katıldığı gösterilerle son buldu. Akşam da Uray Sineması'nda tiyatro etkinliği düzenlendi (Yenilik, 25 Nisan 1939: 1). 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı ise Cuma günü şehrin bayraklar donatılmasından sonra saat on üçte vali, kor ve tüm generallerin katılımıyla başladı. Vali Kazım Bey'in Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla başlayan Milli Mücadele ile ilgili bir konuşma yapmış akabinde Orta okul Spor öğretmeni Sefa Bey'in 19 Mayıs Bayramı hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmuştur. Okulların spor şenliklerinden sonra 50 ve 100 metrelerde kız ve erkek öğrencilerin katıldığı müsabakalar yapılmıştır (Yenilik, 23 Mayıs 1939: 1). 1939 yılı içerisinde

de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının Urfa Valisi Kazım Demirer tarafından belirlendiği Pazar günü saat dokuz otuzda valilikteki kutlamalar neticesinde vali tarafından bir konuşma yapılmıştır. Cumhuriyet meydanındaki gösteriler sonrası halkevine geçilmiş, halkevi bandosu tarafından tertip edilen bir konser verilmiştir (Yenilik, 14 Nisan 1939: 1). Bu arada bayram için yirmi bir adet top atışı yapılmış, saat on beşte atlı ve cirit oyunları sergilenmiş, saat yirmide vali tarafından balo verilirken, halkevinde de tiyatro sergilenmiştir (Işık, 29 Ekim 1939: 4). 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları töreni saat sekiz otuzda törenle başlamış olup, okulların resmi tören geçidi sonrası Vali ve subay olan Fevzi Atilla'nın konuşmaları ile tören sona erdi. Akşam ise ordu evinin önünden başlamak üzere fener alayları eşliğinde kutlamalar gerçekleştirilmiştir (Işık, 30 Ağustos 1939: 1).

1940 yılı, İkinci Dünya Savaşı'nın hissedildiği bir yıl olmuştu. Buna rağmen vatandaşların morallerini yüksek tutmak amacıyla bayramların kutlanmasına azami dikkat edilmiştir. 11 Nisan Urfa'nın kurtuluş bayramı saat dokuzda topçu kışlasından atılan üç el topla başladı. Şehir adına Belediye Başkanı Ömer Alay, Vali Kazım, Milletvekili Şeref Uluğ ve Ratıp Akdeniz'in, kısa birer konuşmaları sonrası şehitliğe çelenk bırakıldı. Ardından Mustafa Kemal'in büstüne çelenk koyuldu ve bu arada su çeşmesi açılış merasimi yapıldı (Akgün, 11 Nisan 1940: 1). Diğer taraftan halkı eğlendirmek için çeşitli etkinlikler düzenlendi. Akşamda halkevi salonunda balo yapıldı. Halkevinin temsil kolu tarafından da İstiklal adında milli bir piyes gösterime sokuldu (Işık, 11-12 Nisan 1940: 1). 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ise saat 9.00'da Cumhuriyet Meydanı'nda okullardaki gösterileri yapacak öğrencilerin toplanmasıyla başladı. Akabinde saat dokuz otuzda Vali Kazım Demirer, çocuk esirgeme kurumunun önemine binaen bir konuşma gerçekleştirdi. Vatandaşların katılımıyla gerçekleştirilen törende iki öğrenci tarafından şiir okundu, sonra ise çocuklar tarafından Atatürk'ün büstüne çiçekler konularak tören sona erdi (Akgün, 23 Nisan 1940: 1). 25 Nisan 1940'da ise halkevinde çocuk balosu tertip edildi (Işık, 23 Nisan 1940: 2). 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı için Pazar günü saat sekizde Cumhuriyet Meydanı'nda toplanılmış akabinde İstiklal Marşı ve Vali Kazım Demirer'in konuşmaların sonra Uray Bahçesi'nde yer alan Atatürk'ün büstüne çelenk bırakıldı, tören *dağ başını du-man almış* marşı ile öğrencilerin gösterileriyle devam etmiştir. Bu arada sporcular tarafından halat çekme yarışı, engelli koşu müsabakası, yüz metre sürat koşusu, yumurta yarışı, voleybol müsabakası yapılmıştır. Yarışmayı kazananlara Vali Kazım Demirer tarafından çeşitli ödüller takdim edildi. 20 Mayıs 1940 Pazartesi akşamı halkevinde tiyatro gösterisi yapılacağı bildirilmiştir (Işık, 19 Mayıs 1940:2).30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları Cuma sabahı saat sekiz otuzda Hükümet binasının arkasındaki spor salonunda başladı. Kutlamalara vali ve tümen komutanı da katıldı. Törende okunan nutuk sonrası yirmi adet top atışı gerçekleştirildi. Top atışı sonrası sırayla okullar valinin önünden geçerek valiyi selamladılar. Akşam da

ordu evinin önünden başlayarak tüm şehir dolaşarak fener alayı yakıldı (Akgün, 30 Ağustos 1940: 2). 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenleri ise saat dokuz otuzda Cumhuriyet Meydanı'nda başladı. Törene Vali Kazım Demirer, halkevi başkanı ve Türkçe öğretmeni Ratıp Akdeniz birer konuşma yaptılar (Akgün, 29 Ekim 1940: 2). Akşam ise halk için davullu zurnalı bir eğlence tertip edilmiş Vali Kazım Demirer tarafından ise halkevinde bir balo düzenlendi (Işık, 29 Ekim 1940: 2).

1941 yılının ilk kutlaması Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu olan 11 Nisan Bayramı'dır. Bayram dolayısıyla Umumi Müfettiş Abidin Özmen de Urfa'ya gelmiştir. Kutlama töreni saat dokuzda Umumi Müfettiş Abidin Özmen, General Galip Deniz, Vali Kazım Demirer ve Belediye Başkanı Ömer Alay'ın Cumhuriyet Meydanı'na gelmesiyle başladı. Vali ile belediye başkanının konuşmalarından sonra Halkevi'nden Türkçe öğretmeni Ratıp Akdeniz'in söyleviyle tören sona erdi. Bu arada törene telgraf gönderen, Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Refik Saydam ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın kutlama mesajları okundu (Işık, 14-15-16 Nisan 1941: 1). Ulusal bayramlar içerisinde önemli bir yere sahip olan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı törenleri ise saat onda hükümet meydanında vali, belediye başkanı, halkevi başkanı ve öğrencilerin katılımıyla tören başladı. Tören sonrası Türkçe öğretmeni Ulusal Egemenlik ile ilgili bir konuşma yaptı. Daha sonra asfalt caddesi üzerinde resmigeçit yapılarak tören son ermiştir (Işık, 23 Nisan 1941: 1). Görülüyor ki İkinci Dünya Savaşı başladığından beri gerek mahalli bayramlar ve gerekse ulusal bayramların rutin bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bunda hem savaş psikolojisinin hem de yaşanan ekonomik krizin büyük önemi olduğu vurgulanabilir. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla tören önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün gönderdiği imzalı fotoğrafı Halkevi'ne asıldı. Saat on dörtte Vali Kazım Demirer'in halkevine gelmesiyle tören başladı. Tören sırasında ortaokul öğretmeni Ratıp Akdeniz tarafından bir konuşma yapıldı. Halkevindeki tören bando takımının Onuncu Yıl marşını söylemesiyle öğrencilerin başlattıkları gösteriler ile şehir turu yapıldı. Ardından belediye önünde toplanan halka yönelik ortaokul öğrencilerinden biri *Beden Terbiyesi* adlı bir konuşma gerçekleştirildi (Işık, 20 Mayıs 1941: 1). 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 19'uncu yıl bayramı saat sekizde Vali ve tüm komutanların katılımıyla başladı. Resmigeçit sonrası ordu tarafından düzenlenen baloya tüm halk davet edildi. Balo saat on beşte sona erdi. Ardından Urfa Halkevi Temsil Kolu tarafından *30 Ağustos* adlı piyes sergilendi (Işık, 1 Eylül 1941: 1). 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ise resmi tören akabinde ortaokul öğretmenlerinden Yusuf Ziya Akın ve Ratıp Akdeniz tarafından birer konferans verildi. Konferans devam ederken *Dağ Başını Duman Almış* marşları söylenmeye başlandı (Akgün, 30 Ekim 1930: 1). Tören sırasında vali resmi törene katılan asker ve öğrencileri selamlayarak tören sona erdi. Akşamda balo düzenlendi (Işık, 31 Birinci Teşrin: 1).

1942 yılı kutlamaları ise öncelikle Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluş bayramı olan 11 Nisan Bayramı ile başladı. Saat dokuz otuzda Cumhuriyet Meydanı'nda başlayan törenler sırasında vali ve halkevi başkanının katılımıyla gerçekleştirildi. Belediye Başkanı Ömer Alay, Ratıp Akdeniz ve Haydar Ataseven tarafından birer konuşma yapıldı. Tören, resmigeçit sonrası sona ermiştir (Işık, 13 Nisan 1941: 1). 23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı kutlamaları saat dokuz on beşte vali ve komutanların katılımıyla başladı. Tören sırasında öğretmenlerden Sadiye Günal ve Milli Eğitim Müfettişi Ziya Gülaydın da burada birer konuşma yaptılar. Akşamda halkevinde çocuklara *Türk İstiklalinde Terakki Hamleleri* adlı film gösterildi (Işık, 25 Nisan 1942: 2). 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ise valilik tarafından hazırlanan merasimle başladı. Merasim açılış konuşmasını Vali HasipKoylan gerçekleştirmiş, akabinde belediye başkanı ve halkevi başkanı bir nutuk okudular. Nihayetinde öğretmen Haydar Ataseven'in konuşmasıyla tören son buldu. Halkevinde ise bir tiyatro gösterime sokuldu.

1943 yılında gerçekleştirilen 11 Nisan Bayramı kutlamaları coşkuyla geçtiği anlaşılmaktadır. Pazar günü saat sekiz kırk beşte Kurtuluş Meydanı'nda başladı. Vali HasipKoylan ve Belediye Başkanı Ömer Alay'ın söylevleriyle başlayan kutlamalar, temsili Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu sergilendi. Umumi Müfettiş Abidin Özmen tören boyunca halkı selamladı. Ardından törene katılan idarecilerle birlikte Atatürk'ün büstüne çelenk bırakıldı. Bu yılki törenlere Cumhurbaşkanlığı İnönü, Meclise Başkanı Abdülhalik Renda, CHP Genel Sekreteri Menduh Şevket Esenal, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak birer kutlama telgrafi gönderdiler (Yenilik, 15 Nisan 1943: 1). Halkevinde ise halka açık eğlence tertip edildi, akşam da halkevinde bir balo düzenlendi. Pazartesi günü de halkevinde *Erkek Güzel* adlı piyes sergilendi (Yenilik, 12 Nisan 1943: 3). 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları Çarşamba günü saat on beşte Spor Salonunda başladı. Bayram dolayısıyla spor hocası Fikri Bey tarafından bir konuşma yapıldı (Yenilik, 20 Mayıs 1943: 1).

1944 yılı kutlamalarına bakıldığında ilk kutlama 11 Nisan Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu için yapılmıştır. Bu yıl ki kutlamalara Umumi Müfettiş Avni Doğan da katılmıştır. Salı günü saat dokuzda başlayan kutlamalar, temsili Urfa Savaşı gösterimi yapılmış ardından Halkevi Başkanı Salahattin Atabey, Belediye Başkanı ve öğrencilerden Salahattin Kablam birer konuşma yapmışlardır. Tören sona erdikten sonra şehitliğe gidilmiş orada şehitliğe çelenk konulmuştur. Öğleden sonra ise Şehir Kulübü parkında yer alan Atatürk anıtına saygı duruşunda bulunulmuştur. Saat on beşte müzik öğretmeni Şükrü Dölen tarafından hazırlanan konser dinletisiyle kutlamalar sona ermiştir (Yenilik, 13 Nisan 1944: 1). Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı günün yirmi beşinci yıl dönümü kutlamaları olan 19 Mayıs Bayramı, saat sekizde Cumhuriyet Meydanı'nda öğrencilerin gelmesi ve saat do-

kuzda Vali Hasip Koylan'ın tören açılış konuşmasıyla resmi tören başladı. Ardından Milli Eğitim Müdürü Recep Çekic ve Kız Enstitüsü Müdürü Nedime Kamışlı birer nutuk okudular. Söylevlerden sonra kız ve erkek öğrencilerin gösterileri izlendi. Öğleden sonra ise Halkspor Gençlik Kulübü'nün voleybol sporcularının gösterileri yapıldı. Akşam ise halkevi tarafından temsil gösterildi (Yenilik, 22 Mayıs 1944: 1). 30 Ağustos kutlamaları ise sekiz kırk beşte ordu evindeki kabullerle başladı. Akabinde dokuzda merasim meydanında resmi tören yapıldı. Burada vali, komutanlar ve Teğmen Necdet Atakan tarafından birer konuşma yapıldı. Akşam da ordu evinde balo düzenlendi. Halkevinin temsil kolu tarafından 31 Ağustos ve 1 Eylül akşamları tiyatro gösterisi sahneye konuldu (Yenilik, 3 Eylül 1944: 1).

1945 yılı 11 Nisan kutlamaları için Umumi Müfettiş Avni Doğan Urfa'ya gelmiştir. 11 Nisan Bayram töreni Çarşamba günü saat dokuz otuzda başlamış, geçit töreni sonrası Urfa Milletvekili Suat Yetkin saat on otuzda halkevinde Urfa'nın milli mücadeledeki yerini belirten bir konuşma yapmıştır (Yenilik 14 Nisan 1945: 2).

1946 yılı için 11 Nisan kutlamaları Perşembe günü saat dokuz otuzda başladı. Halkın sevinç ve yoğun katılımıyla önce resmi tören gerçekleştirildi. Hemen akabinde Urfa savaşının kısa bir anısını ortaya koyan temsili savaş yapıldı. Savaş sonrası okulların gösterileriyle tören sona erdi. Bazı okul temsilcileriyle devlet erkânı Şehitliği ziyaret ederek şehitliğe çelenk bıraktılar. Tören sonrası belediye tarafından Aynizeliha bahçesinde halka yemek verildi. Akşamda halkevinde piyes ve tiyatroya yer verildi (Yenilik, 11 Nisan 1946: 6). 1947 yılında 11 Nisan ve 23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı, yaşanan veba salgı dolayısıyla gerçekleştirilememiştir (Akgün, 11 Nisan 1947: 1).

1948 yılı ilk kutlaması 11 Nisan Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu bayramıdır. Kurtuluş Meydanı tören yerine gelen Belediye Başkanı Hacı Mustafa Züllüader Osman'ın açılış konuşmasıyla resmigeçit başladı. Resmigeçit yapılırken ciddi manada yağmur olmasına rağmen düzenlenen tertip bozulmadı. Resmigeçit sonrası şehre gelen Hacı Bedir Ağa, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve etrafındakilere halkevi salonunda bir yemek verilmiştir. Akşam Ankara radyosunda kırk beş dakikalık bir program yapılmıştır. Urfalı Profesör Celal Saraç radyoda Urfa'nın kurtuluşu ile ilgili bilgi vermiştir (Yenilik, 13 Nisan 1948: 2). Diğer taraftan halkevinde "Yurdum İçin" ve "Bir İlan Hatası" adlı piyesler sergilenmiştir. 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı törenleri her zamanki gibi stadyumda gerçekleştirilmiş, resmi törenden sonra kız enstitüsü ile erkek öğrencilerin oluşturduğu grup, jimnastik gösterilerinde bulundular. Akabinde spor müsabakaları yapılarak tören sona ermiştir (Yenilik, 19 Mayıs 1945: 2). Cumhuriyet bayramı kutlamaları için hazırlanan törenden sonra Vali Ali Rıza Bey'in Cumhuriyetin faziletlerini belirten konuşmasından sonra davul ve zurnalarla halk halay çekmiş, akşamda vali tarafından halkevinde balo verilmiştir (Yenilik 3 Kasım 1948: 1).

1949 yılı içerisindeki 11 Nisan Bayramı için Urfa milletvekili Rıza Soyer, Esat Tekeli, Vasfi Gerger, Osman Agan ve Atalay Akan gelmişlerdir. Diğer taraftan Demokrat Parti kurucularından Refik Koraltan, Fuat Köprülü kutlamalar için hazır bulundular(Urfa Postası, 15 Nisan 1949: 1). Belediye Başkanı Celal Güllüoğlu tarafından Urfa'nın düşman işgalinden kurtulmasını ifade eden bir konuşma yapıldı. Konuşmasında kanında Türk kanı dolaşan Urfalıların Fransız işgalini kabul edemeyeceğini, bunu atmış bir gün içerisinde gösterdiğini belirtti Akabinde törene katılanlarla birlikte Şehitlik ziyaret edildi ve çelenk konularak tören sona erdi (Yenilik, 15 Nisan 1949: 1). 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı töreni Perşembe günü sabah sekizde lise, sanat ve kız enstitüsü sporcuları tarafından Atatürk'ün büstüne çelenk konulmasıyla başlamış, daha sonra bütün okulların öğrencileri stadyuma geçmişlerdir. Stadyumda yapılan törende okullar arasında atletizm ve jimnastik yarışmaları yapılmıştır. (Urfa Postası, 20 Mayıs 1949: 1). Yarışmaları kazananlara ödülleri Vali Ali Rıza Ünal verirken, kutlamalar orduevinde verilen bir bahçe partisi ile sona ermiştir (Yenilik, 21 Mayıs 1949: 1).

Sonuç

İyd-i Milli bir hürriyet bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştı. Ancak bu bayramın kutlanması esasen II. Abdülhamit'e karşı bir siyasal rövanşın toplum olarak kabul edilmesiydi. 1935 yılına kadar da bu bayram kutlandı. Ancak yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı Devleti'nin bayramını miras alma konusunda çekingen davrandığı en başından belliydi. Özellikle uluslaşmanın yoğun olarak yaşanması amacıyla milli hâkimiyet, cumhuriyet ve kurtuluş kavramlarının bayramlaştırılması ve Atatürk figürünün toplum tarafından somutlaşması için bayramlar önemli propaganda araçlarıydı. Bu amaçla 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ve 30 Ağustos Zafer bayramları devletin resmi törenleriyle halkın kucaklaşması hedeflendi. Temel bir başat olarak Urfa'da milli bayramlar olgusunun yanı sıra Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu olan 11 Nisan bayramı da 1935'den itibaren aralıksız kutlanmasına dikkat edildi. Hemen hemen bütün bayramlardaki resmi tören kutlamaları birbirine benzemektedir. Ayrıca Urfa'da kutlanan bu bayramları genellikle valilik ve halkevi ortak yapmaya özen gösterirken halkın da bu sevince ortak edilmesi önemliydi. Diğer taraftan Urfa'nın mebusları ile Umumi Müfettiş olan Abidin Özmen ve Avni Doğan'ın Urfa'daki kutlamalara katılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Sonuç yerine söylenilebilecek önemli ifadelerden biri de bilhassa Urfa'nın kurtuluşu olan 11 Nisan Bayramı, halkın deyimiyle Saco(Fransızların Urfa'daki Komutanı) Bayramında Urfa'nın Fransızlardan kurtulma gösterisinin sunulması halkın coşkusunu bir kat daha artırdığı gözlenmiştir.

KAYNAKLAR

Eserler

- ALKAN, M. Öznur (2011), “23 Nisan’ın Gayri Resmi Tarihi”, *Toplumsal Tarih*, ss. 52-62.
- ALKAN, M. Öznur (2011), “Osmanlı İdman Bayramı’ndan Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı”, *Toplumsal Tarih*, ss. 30-42.
- BEŞİKÇİ, Mehmet (2012), *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, Leiden&Boston, Brill.
- BOLAT, Bengül Salman (2007), *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*, Ankara Üniversitesi Basılmış Doktora Tezi.
- BORA, Tanıl (2017), *Cereyanlar, Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- GÜNDÜZ, Mustafa (2010), *Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, İstanbul: Lotus Yayınevi.
- HUNT, Leynn Avery (1984), *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, London, University Of California Press.
- MAHMUT, Kaşgarlı. (1985), *Divan-ı Lügat’it- Türk*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NEŞRİYATI, Urfa (1936), *11 Nisan Urfa Kurtuluşu 1920*, Urfa, Urfa İlbaylık Basımevi.
- OĞUZKAN, Ferhan (1997), *S. Selim Tercan Yaşamı ve Hizmetleri*, Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- ÖZÇELİK, İsmail (2003), *Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkez.
- UZUN, Hakan (2010), Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk’ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Kutlanması, *Karadeniz Araştırmaları*, ss. 109-125.
- ÜSTEL, Füsun (2011), *Makbul Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- YAMAK, Sanem (2008), “Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz İd-İ Millisi”. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, ss. 323-342.
- YAZĞAN, Kazım (1935), *Urfa Halkevi, Bir Yıllık İş Sayımı*, Ankara, Ulusal Urfa V. Matbaası.
- YILDIRIM, Yüksel (2016), *Urfa Halkevi 1934-1951*, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler.

Gazeteler

Akgün

Işık

Urfa Postası

Urfa’da Milli Gazetede

Yeni Işık

Yenilik

Resmi Yayınlar

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

TBMM ZC

LIFE SATISFACTION AND HAPPINESS WITH REGARD TO HUMAN CAPITAL AND RELIGIOSITY IN TURKEY

Alper SÖNMEZ¹, Özlem Altunsu SÖNMEZ²

Geliş: 11.05.2018 / Kabul: 11.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.422920

Abstract

This paper contributes to literature by investigating empirically the determinant factors on life satisfaction and happiness with respect to the quality of human capital and religiosity by using World Values Survey (WVS) data on Turkey. The key findings are that: (i) people with high skills and higher income tend to be unhappy and unsatisfied with their lives; (ii) cognitive workers who have higher educational attainment, who are employed, and who believe that their fate is shaped by themselves are more likely satisfied by their lives; whereas manual workers with high number of children and with higher skill level are less satisfied; (iii) individual and social religiosity have also a strong positive impact on happiness and life satisfaction for manual workers. Our findings also confirm the importance of a core set of demographic variables in estimating the individual happiness and life satisfaction such as gender, age, and marital status.

Keywords: Life Satisfaction, Happiness, Human Capital, Religiosity, Turkey

-
- 1 (Corresponding author) Assist. Prof. Dr., Selçuk University, Department of Economics, Konya/Turkey, e-mail: alpersonmez80@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5476-7627>.
 - 2 Assist. Prof. Dr., Selçuk University, Department of Sociology, Konya/Turkey, e-mail: ozlemaltunsu@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6553-5351>.

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE DİNDARLIK İLE İLGİLİ YAŞAM MEMNUNİYETİ VE MUTLULUK

Öz

Bu çalışma, Türkiye üzerine Dünya Değerleri Anketi (WVS) verilerini kullanarak, beşeri sermayenin kalitesi ve dindarlık açısından yaşam memnuniyeti ve mutluluğuna ilişkin belirleyici faktörleri ampirik olarak araştırarak literatüre katkı sağlamaktadır. Temel bulgular şu şekilde özetlenebilir: (i) yüksek beceri (vasıflı) ve daha yüksek gelir sahibi insanlar mutsuz olmaya ve yaşamlarından memnuniyetsiz olma eğilimindedirler; (ii) yüksek öğrenim düzeyi olan, istihdam edilen ve kaderlerinin kendileri tarafından şekillendirildiğine inanan, zihin gücüyle çalışan (bilişsel) işçiler hayatlarından daha memnun iken; çok sayıda çocuk sahibi ve yüksek beceri düzeyine sahip emek (kol) gücüyle çalışan işçiler ise hayatlarından daha az memnundurlar; (iii) bireysel ve toplumsal dindarlık faktörü emek gücüyle çalışan işçilerin mutluluk ve yaşam doyumu üzerinde güçlü bir olumlu etkiye sahiptir. Bulgularımız bireysel mutluluk ve yaşam memnuniyetini tahmin etmede cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi temel bir demografik değişken grubunun belirleyiciliğini de doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Memnuniyeti, Mutluluk, Beşerî Sermaye, Dindarlık, Türkiye

Introduction

The aim of this study is to identify the key variables that impact on happiness and life satisfaction of Turkish people by using World Values Survey (WVS) data. Moreover, the study attempts to determine whether the findings of studies conducted for other nations are valid for Turkey or not. For this purpose, the study analyzes the effects of individual welfare (such as income, household income) and personality factors (such as age, gender, marital status, number of children, employment status, education level and skill) for life satisfaction and happiness of Turkish people. Moreover, the study evaluates the role of religiosity (faith on god and attendance the religion services), human capital and social participation (world citizen and social class). In this study, ordinal logistic method is used and a standard regression model in which happiness and life satisfaction are functions of a number of variables is developed.

Original contribution of the study can be summarized in this way. This paper investigates the factors that influence the life satisfaction and happiness in Turkey with ordinal logistic regression model based on the variables constructed from the WVS data. There seems to be very few empirical studies in the literature about this topic, however, surprisingly there is no study in this domain regarding to the role

of human capital and religiosity on both life satisfaction and happiness. To address this gap in the literature, this paper also aims to analyze empirically the effect of human capital (with respect to *manual* and *cognitive workers*) and religiosity on life satisfaction and happiness, thereby filling this gap especially for Turkey. Moreover, life satisfaction and happiness concepts are generally used interchangeably in the literature, and the happiness researchers have used the life satisfaction question “*how satisfied are you with your life*” as a proxy for the happiness measure. Actually, these two concepts are different, and we do not encounter any research that has analyzed these concepts separately in the literature. Hence, the other contribution of this paper to the literature is to analyze these two concepts separately as dependent variables and analyze these concepts empirically to test whether they are actually same concepts or not.

The rest of the paper is organized as follows. The next section summarizes the literature. Third section describes the data and methodology used in the study. Section four presents the main empirical results. The final section concludes.

I. Literature Review

The studies on the quality of life (QoL) have been an emerging discipline in economics and sociology especially after 1980 (Özcan et al., 2008). The term QoL in the literature is used as synonyms with *well-being*, and also used interchangeably with welfare, life satisfaction and happiness terms (for further details, see Veenhoven, 2001). In psychological studies, it is preferred to use the terms satisfaction and happiness, while in economics the utility term is preferred to refer to *well-being* of people (Dockery, 2003; Rahman et al., 2005). There are two views about the measurement of QoL and according to these it can be measured by objective (individual income, life expectancy, unemployment, inflation, GDP per capita, education level, infant mortality rate, literacy rate etc.) and subjective indicators (life satisfaction, happiness, individual perception of well-being). The first one is called as the *Scandinavian* view that focuses exclusively on the objective measurement and uses the quantitative indicators. On the other hand, the second one is called the *American* view that stresses subjective measurement and uses life satisfaction and happiness indicators based on the evaluations of people of their own lives (Rapley, 2003). According to this last view, the indicators characterize the quality of life as subjective well-being (Delhey et al., 2002; Noll, 2002; Rapley, 2003).

There are so many quantitative studies in the literature investigating the factors that impact on happiness and life satisfaction in societies (see Tsou and Liu 2001; Graham and Pettinato, 2001). Veenhoven’s (1991) study based on a broader literature review by investigating 245 studies across 32 countries identified the factors

associated with happiness and life satisfaction. He found that being healthy, being married, being open minded, living in a wealthy country, being in the top of social class, and the feeling that people control their fate themselves are the major factors that affect well-being. In another study, Dockery (2003) investigates the factors that impact Australians' happiness and life satisfaction by using ordered probit models. He found a negative relationship between unemployment and happiness, also found that being married and being in a good job is positively associated with happiness. The most prominent empirical studies conducted by economists on happiness and life satisfaction were Easterlin (1974), Morawetz et al. (1977), Frank (1985), Inglehart (1990), Clark and Oswald (1994), Ng (1996), Oswald (1997), Winkelmann and Winkelmann (1998).

Happiness is accepted as a subjective well-being (SWB) in this paper, and life satisfaction as *"the degree to which an individual judge the overall quality of his life-as-a-whole favorably"* (Veenhoven, 1991: 10). Although happiness and life satisfaction concepts are interchangeably used in the literature, they are *"conceptually different determinants of quality of life"* (Özcan et al., 2008: 1). If we discuss the difference between happiness and life satisfaction, we can say that, as defined by Sirgy (2001), first term is an emotional concept, while second term is cognitive one. The former is seen as emotional since people simply report it as an emotional response whether they are happy or not, while the latter one is based on people's assessments which require a cognitive skill about their lives against some standards (such as income, health, life expectancy, education, employment, living conditions). For life satisfaction, in other words, a person cognitively compares his/her *"life as it is"* with standards of *"how life should be"* (Veerhoven, 2001: 9). Some researches prefer to use life satisfaction instead of happiness, because they think that it is based on reasoned, cognitive and comprehensive decisions of people about how well their lives meet their standards (Haybron, 2000; 2001). On the other hand, Sirgy (2001) suggests that happiness and life satisfaction can be considered as the two main indicators for the quality of life so they are seen as the components of subjective well-being. He also suggests that life satisfaction provides a more cognitive-driven evaluation about living conditions while happiness provides a more emotional assessment. In some empirical studies, it is found that scores of people on life satisfaction are lower than that of happiness; according to Sirgy (2001) this is because people think of happiness emotionally in the short term and they just give high scores on the happiness when compared to the life satisfaction. On the other hand, life satisfaction provides more important clues for the overall assessment about the quality of life of people because it depends on cognitive assessment.

The explanatory variables used in this study as the factors that influence the life satisfaction and happiness in Turkey will be assessed by using the literature.

Age and gender are the two basic demographic variables. Normally it is expected that gender affects equally to be happy for female and male. However, life satisfaction depends on the age of individual and it changes throughout the life of people, and it rises when people are older (Dockery, 2003; Vinson and Ericson, 2012: 6). Studies indicate that life satisfaction appears higher in old age (Veenhoven, 2001). To analyze the impact of both age and gender on life satisfaction and happiness, three variables are constructed: *age*, *age squared* and *gender*. If estimation produces a negative effect of age and a positive effect of age squared that means that as people get older the effect of age on the life satisfaction and happiness is increasing.

Empirical studies in the literature also indicate that married people are happier than unmarried people, and married people have a high degree of life satisfaction. Veenhoven (2001), however, argues that there could be a causality problem with marital status, because this positive association can result from “*advantages of married living as well as from better marriage chances of the happy*”. He suggests that a person who has a happy marriage can be dissatisfied with life as a whole, or a person who has an unhappy marriage may be satisfied with life as a whole (Veenhoven, 2001: 26). Also, it is found that a larger family (having more children) is the other factor that may enhance individual life satisfaction and happiness (Vinson and Ericson, 2012: 6). In order to test the impact of these factors on the happiness and life satisfaction in Turkey, two variables are constructed: *married* and *number of children*.

The importance of employment on well-being is reflected in an extensive literature (see Jahoda, 1982, Warr 1987, Feather, 1990, Dockery, 2003; Streimikiene and Grundey, 2009). The studies suggest that employment is important for psychological well-being and for the family life, and they reveal that people experiencing unemployment involuntarily are very unhappy. Therefore, the hypothesize of the study is that the factor of being married, having more children, and being employed has a positive effect for life satisfaction and happiness of Turkish people.

It is generally accepted that having a good education is necessary for a good life (Allardt, 1993; Özcan et al., 2008). In the literature, a positive association between education and happiness, and between education and life satisfaction is found. The empirical studies indicate that higher income, being employed, being highly educated and having higher skill level positively affect peoples’ life satisfaction and happiness (Graham and Pettinato, 2001; Böckerman and Ilmakunnas, 2005), but this cannot be generalized. Some studies show that education may have a negative effect on happiness. For instance, a study conducted in the Netherlands reveals that highly educated people appear less happy when compared with their less educated counterparts (Veenhoven, 2001: 12). Also, evidence on rich countries indicates a negative association between education and happiness, and researches explain this unhappiness situation among the educated people by the scarcity of jobs at that level.

Hence, in this study an *education* variable is also constructed in order to analyze its impact on both happiness and satisfaction for Turkish people.

Income is another important factor that positively affects the happiness and life satisfaction of people, although the findings show that association between income and life satisfaction is higher than that of between income and happiness. However, some studies which analyze the relationship between individual welfare and subjective well-being argue that income does not have crucial impact on happiness and life satisfaction (Veenhoven, 2001; Dockery, 2003). The findings of the cross-country studies reveal a positive relationship between GDP per capita and well-being for the poor countries, yet they could not find any significant relationship for the wealthier nations (Easterlin 2001; Frey and Stutzer 2002). Deaton's (2008) study showed that countries with high-income level are more satisfied with their life when compared to ones with low-income. Some studies have shown that an increase in income does not have any effect on happiness (Easterlin, 1995), while some show that rising income affects happiness positively (Diener and Suh, 1997; Blanchflower and Oswald, 2004). Empirical findings indicate that an increase in income has a small positive effect on the quality of life, whereas personality factors (such as marital status, health situation, social class, number of children, unemployment, and social participation) have a strong positive effect on well-being (Streimikiene and Grundey, 2009: 9). Although studies indicate conflicting results with respect to income, it is assumed that wealthier persons are generally happier than less wealthy persons since they can easily access to resources and by this way they meet their basic needs and pursue their purposes. Likewise, studies reveal that life satisfaction is also associated with the level of household income (Granzin and Haggard, 2000). In order to analyze the impact of income on both happiness and life satisfaction in Turkey, two explanatory variables are constructed: *income* and *household income*. It has also been hypothesized that income does have a positive impact on happiness and life satisfaction.

The studies in the literature also indicate that social class of the people is the other factor that impacts positively on the happiness and life satisfaction. Many studies revealed a positive association between social status and pleasure in life (Veenhoven, 2001). In WVS survey, people are asked to define their social class on five-point likert scale (as lower class, working class, lower middle class, upper middle class, and upper class). Findings in the literature indicate that people in the upper classes are happier and more satisfied when compared to lower level classes (Vinson and Ericson, 2012: 7). This means that the level of happiness and life satisfaction increases as individuals move to higher social classes. To test the impact of this variable on happiness and satisfaction in Turkey, *social class* variable is also constructed from the survey.

Seeing oneself as a world citizen could be a proxy for the person's internationalist outlook and be associated with happiness and life satisfaction. The evidence in the literature indicates that people that identify themselves as a world citizen are happier and more satisfied when compared with ones who rejected it (Vinson and Ericson, 2012: 33). Therefore, the other variable constructed is *world citizen* in order to test the impact of people who have different views about themselves and how they relate to the world.

The studies in the literature also indicate that religious beliefs have a positive impact on happiness and life satisfaction (Veenhoven, 1991; Ellison, 1991; Haybron, 2001). According to the findings in the literature, religious people are happier and more satisfied with their lives when compared to non-believers and atheists. For the non-believers and atheists, the levels of life satisfaction and happiness increase according to how much control they feel they have over their life. In order to test these hypotheses in Turkey, three explanatory variables are constructed: (i) *god important in life*, (ii) *religion services* and (iii) *fate or control*. A positive association between religiosity and life satisfaction is expected, and also between religiosity and happiness for the religious people. On the other hand, a negative association between fate and life satisfaction is expected, and between fate and happiness for non-believers.

The effect of human capital on life satisfaction and happiness is empirically investigated in this study. Human capital is defined in Oxford English Dictionary as “*the skills, knowledge, and experience possessed by an individual or population*”. The term is used to refer the stock of skills, knowledge, habits, and other intangible assets of persons that can be used to produce economic value (Goldin, 2016). In this study, the quality of human capital of individual on life satisfaction and happiness is investigated by using the skill levels of people. It is hypothesized that highly skilled people tend to be unhappy and very unsatisfied with their lives. For this aim, two subsets are created from the data: one for *manual workers* and one for *cognitive (non-manual) workers* in order to test the effect of human capital (or person's skill level) on happiness and life satisfaction. The term *manual workers* is used to refer to the unskilled or semiskilled people whose job involves physical work. On the other hand, the term *cognitive workers* is used for the non-manual workers to refer the skilled or highly skilled people whose job involves the use of their mind, rather than the use of their hands or physical strength.

II. Data and Methodology

In this study, the World Values Survey (WVS) round five (2005-2008) person-level data on Turkey was utilized. The survey was conducted in Turkey between January and March 2007 through personal face-to-face interview method with the

people older than 18 years, at NUTS-1 level for stratification (there are twelve NUTS-1 regions in Turkey). The survey dataset used for estimation includes country and person-level data so its design is cross-sectional. Also, the total sample size is 1346 with response rate 74 percent.

Dependent and Explanatory Variables

The responses for the question “*all things considered, how satisfied are you with your life as a whole these days?*” in the WVS data on an ordinal scale from 1 (less satisfied) to 10 (most satisfied) is used as a dependent variable for life satisfaction. Whereas the responses to question “*taking all things together, would you say you are not at all happy (1), not very happy (2), rather happy (3), or very happy (4)*” is used as a dependent variable for happiness.

A detailed description of all the person-level explanatory variables constructed for the regression analyses are set in Table 1. In the regression model, the parallel regression assumption is maintained. In the construction of some variables, the responses from the original survey were recoded from low to high, and the higher value means “more” or “high”.

The effect of religiosity on both life satisfaction and happiness is measured by two factors: (i) the frequency of attendance to *religion services* and (ii) the importance of god in the life. Actually, the former is a source of social integration (*social religiosity*), while the latter is a personal belief in god (*individual religiosity*) which creates a purpose in life (Kozaryn, 2009: 1-2). It is hypothesized that there is a positive correlation between these religiosity factors and life satisfaction, and also for happiness in Turkey. Some empirical studies in the literature found that social religiosity has more effect on both life satisfaction and happiness than individual religiosity (Diener et al., 1999). As a control variable, the *fate or control* factor is also constructed in order to verify and test the effect of religiosity on cognitive and manual workers (see Table 1).

Table 1. Description of the variables

Variable	Survey question and description
Life satisfaction	All things considered, how satisfied are you with your life as a whole these days? 1 (low) to 10 (high)
Happiness	Taking all things together, would you say you are “not at all happy” (1), “not very happy” (2), “rather happy” (3), or “very happy” (4)
Age	Age of the respondent (18-82)

Gender	1 (female); 0 (male)
Married	1 (married); 0 (otherwise)
# of children	Have you had any children? (0 to 8)
Employed	Are you employed now or not? 1 to 8: 1 (yes); 0 (otherwise); 1(yes) includes 1 to 3 rd items.
Education	Highest level of educational attained? 1 (none) to 10 (university degree)
Income	Counting all wages, salaries, pensions and other incomes; 1 (the lowest income decile) to 10 (the highest income decile in your country)
Skill	In which profession/occupation do you work? 1 to 14: have a profession which needs skilled employer? 1 (yes); 0 (otherwise); 1 (yes) includes 1 to 8th items, and plus 12th item.
HH income	How satisfied are you with the financial situation of your household? 1 (low) to 10 (high)
World citizen	I see myself as a world citizen: 1 (strongly disagree) to 4 (strongly agree)
Social class	Belonging to the lower class (1), the working class (2), the lower middle class (3), the upper middle class (4), or the upper class (5)?
God important in life	How important is god in your life? 1 (not at all important) to 10 (very important)
Religion services	Apart from weddings and funerals, about how often do you attend religious services these days? 1 (never, practically never) to 7 (more than once a week)
Fate or control	Please indicate which comes closest to your view on this scale: 1 (everything in life is determined by fate) to 10 (people shape their fate themselves)
Cognitive task	Are the tasks you perform at work mostly cognitive (non-manual) or manual? use this scale: 1 (mostly manual tasks) to 10 (mostly non-manual tasks): recoded 1 to 5 as 0 (manual); 6 to 10 as 1 (cognitive)

Source: Constructed by authors based on the World Values Survey (WVS)

Model

The dependent variables constructed are in ordinal nature (see Table 1); therefore, ordinal logistic (ordered logit) regression is used to predict the model. It is also natural to use ordinal probit (ordered probit) regression in the analysis, hence all models were also estimated by the probit; however, it produced nearly same results (not reported). Moreover, a few different binary variables are created for both life satisfaction and happiness variables by recoding from ordinal data in order to test whether the logit or probit models are more suitable for estimation,

or whether these models have produced same results or not. However, logit and probit regression models are not produced significant results (not reported). The following empirical models are estimated:

$$LifeSatisfaction_i = \beta_0 + \sum_j \beta_{ji} X_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$Happiness_i = \beta_0 + \sum_j \beta_{ji} X_i + \omega_i \quad (2)$$

Where *Life Satisfaction_i* and *Happiness_i* variables are ordinal dependent variables, the former denotes individual *i*'s life satisfaction level on 1-10 scale, and the latter shows the individual *i*'s happiness level on 1-4 scale. *X* denotes a vector of explanatory variables representing characteristics of the individual (such as age, gender, and marital status) likely to impact the individual *i*'s life satisfaction and happiness as defined and set in Table 1. ε_i and ω_i are error terms following the standard assumptions. All analyses were carried out by using stata/se 10.1 software.

III. Empirical Results

Table 2 shows the relationship among the variables analyzed by using polychoric correlation matrix. It is seen that the correlations of life satisfaction with *age*, *gender*, *number of children*, and *skill level* variables are negative. On the other hand, higher *education level*, *income* and *skill level* variables are negatively correlated with the *happiness*. The interesting point here is that the sole variable that negatively affects both life satisfaction and happiness is *skill* variable. This confirms the hypothesize that highly skilled people tend to be unhappy and very unsatisfied with their lives. This finding reveals that an analysis is needed in order to figure out in detail this process. Therefore, our analysis is also conducted for the full sample and for the two subsets of sample constructed; one for *manual workers* and one for *cognitive (non-manual) workers* in order to test the effect of human capital (or person's skill level) on life satisfaction and happiness.

Table 2. Polychoric Correlation Matrix

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
(1) Life satisfaction	1															
(2) Happiness	0.63	1														
(3) Age	-0.02	0.02	1													
(4) Age ²	-0.02	0.03	0.98	1												
(5) Gender	-0.01	0.07	-0.07	-0.09	1											
(6) Married	0.12	0.16	0.58	0.52	0.13	1										
(7) # of children	-0.03	0.04	0.69	0.65	0.09	0.80	1									
(8) Employed	0.06	0.02	-0.15	-0.21	-0.65	-0.02	-0.21	1								
(9) Education	0.03	-0.06	-0.37	-0.36	-0.19	-0.46	-0.57	0.36	1							
(10) Income	0.02	-0.06	-0.12	-0.13	-0.06	-0.14	-0.28	0.33	0.51	1						
(11) Skill	-0.04	-0.09	0.12	0.10	-0.59	0.01	-0.16	0.75	0.46	0.43	1					
(12) HH income	0.30	0.22	-0.06	-0.06	-0.06	0.02	-0.11	0.12	0.21	0.32	0.15	1				
(13) World citizen	0.15	0.10	-0.03	-0.03	-0.08	0.03	-0.00	0.09	-0.00	-0.03	-0.03	0.03	1			
(14) Social class	0.15	0.09	-0.10	-0.09	0.04	-0.05	-0.15	0.08	0.24	0.32	0.14	0.29	0.03	1		
(15) God important in life	0.10	0.15	0.08	0.07	0.12	0.18	0.19	-0.08	-0.19	-0.10	-0.14	0.02	0.05	0.04	1	
(16) Religion services	0.13	0.10	0.24	0.24	-0.65	0.17	0.16	0.27	-0.08	-0.09	0.22	0.07	0.01	0.02	0.26	1
(17) Fate or control	0.05	0.04	-0.05	-0.05	-0.11	-0.08	-0.13	0.17	0.19	0.20	0.19	0.10	0.03	0.11	-0.10	-0.09

Table 3 indicates the regression results on the life satisfaction, whereas Table 4 shows the results on the happiness. Actually, the estimated coefficient of an explanatory variable informs us about the change in the log-odds of being in a higher level of the dependent variable given that all of the other explanatory variables in the model are kept constant, *ceteris paribus*. When interpreting the findings, for simplicity, we interpret the results over the signs of the estimated coefficients showing the direction of the effects of an explanatory variable, *ceteris paribus*. Also, note that a statistically significant relationship between dependent and explanatory variables shows an *association* between these variables rather than a causal relationship given the cross-sectional character of the data.

As can be seen from the regression estimates on full sample in Tables 3 (A3) and 4 (B3), nearly all the coefficients are strongly significant ($p < 0.01$). *Age*², *gender*, *married*, *employed*, *HH_income*, *world citizen*, *god important in life*, *religion services*, and *fate or control* measures have a positive and significant impact on both life satisfaction (A3) and happiness (B3). On the other hand, *age*, *number of children*, *income*, and *skill* measures tend to have negative and significant influence on both life satisfaction (A3) and happiness (B3). *Social class* measure has positive and significant impact only on the life satisfaction (A3). The insignificant variables are *education* (for both life satisfaction and happiness) and *social class* (for happiness) measures. The findings show that estimates on full sample (A3 and B3) produced nearly similar results for both life satisfaction and happiness. In other words, the factors have same influence on the life satisfaction and happiness dependent variables. In sum, although life satisfaction and happiness are different concepts, we encountered similar results on life satisfaction and happiness by dealing with these two concepts separately as dependent variables. Therefore, it

can be said that life satisfaction concept can be used as a proxy for the happiness, or vice versa, for Turkey in the literature.

Table 3. Life satisfaction; Manual and Cognitive Workers:
Ordinal Logistic Regression Analysis

Variables	(A1)	(A2)	(A3)	Manual workers	Cognitive workers
Age	- 0.077***	-0.057**	-0.060**	-0.070*	-0.028
Age ²	0.001***	0.001***	0.001***	0.001**	0.000
Gender	0.052	0.047	0.238*	0.188	0.136
Married	0.883***	0.762***	0.669***	0.477*	0.425
# of children	-0.108***	-0.121***	-0.108***	-0.133**	0.060
Employed	0.068	0.319**	0.320**	0.254	0.574*
Education	0.001	0.012	0.018	0.018	0.108*
Income		- 0.100***	-0.096***	-0.037	-0.149***
Skill		-0.438***	-0.448***	-0.521**	-0.356
HH income		0.271***	0.260***	0.357***	0.278***
World citizen		0.383***	0.383***	0.406***	0.321**
Social class		0.226***	0.202***	0.186*	0.440***
God important in life			0.083**	0.118*	0.082
Religion services			0.091***	0.128***	0.047
Fate or control			0.041**	0.016	0.124***
N	1345	1204	1174	411	291
Pseudo R2	0.0087	0.0438	0.0475	0.0725	0.0510
Log likelihood	-2680.67	-2316.83	-2253.34	-779.97	-538.77
LR chi2	47.02	212.48	224.91	121.98	57.90

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10

Table 4. Happiness; Manual and Cognitive Workers:
Ordinal Logistic Regression Analysis

Variables	(B1)	(B2)	(B3)	Manual workers	Cognitive workers
Age	-0.088***	-0.077***	-0.075***	-0.055	-0.119**

Age ²	0.001***	0.001***	0.001***	0.001*	0.002**
Gender	0.244**	0.278**	0.412***	0.244	0.588*
Married	0.768***	0.711***	0.639***	0.543*	0.140
# of children	-0.122***	-0.127***	-0.112**	-0.151**	0.029
Employed	0.246*	0.452***	0.452***	0.649***	0.550*
Education	-0.055**	-0.027	-0.015	-0.015	0.033
Income		-0.096***	-0.097***	-0.119**	-0.161***
Skill		-0.326**	-0.343**	-0.233	-0.707
HH income		0.219***	0.212***	0.288***	0.348***
World citizen		0.161**	0.157**	0.334**	-0.080
Social class		0.087	0.061	0.033	0.196
God important in life			0.125***	0.178**	0.082
Religion services			0.062**	0.129**	0.012
Fate or control			0.039**	0.037	0.090*
N	1344	1204	1174	411	291
Pseudo R2	0.0164	0.0461	0.0530	0.098	0.0692
Log likelihood	-1434.88	-1248.37	-1209.69	-416.199	-288.45
LR chi2	47.93	120.73	135.52	90.32	42.91

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10

If the estimation results in Tables 3 and 4 are summarized on full sample (A3 and B3), they reveal that people who have higher number of children, who have high income level, and who are highly skilled tend to be less happy and less satisfied with their lives. Although income level of the person (*Income*) impacts negatively and significantly both life satisfaction and happiness, it is interesting that the household income of the person (*HH income*) impacts positively and significantly. Therefore, we can conclude that people who are more satisfied with the financial situation of his/her household tend to be more satisfied with their life and be happier compared with their own personal income level. A sociological explanation for this result could be that strong family ties in Turkey. It is very important to help household members whose income is inadequate, therefore a person with a high household income feels more secure. Another explanation of this result is that average personal income level in Turkey is very low. It is very difficult for a single working person to economically meet all the needs of the household in Turkey, therefore, the increase in household income further increases the personal welfare. For these reasons the effect of household income on life satisfaction and happiness may be more important than personal income in Turkey.

Moreover, people who are female, married, employed, believe that their fate is shaped by themselves, attend religious activities more frequently, believe that god is more important in their life, have higher social class, see themselves as a world citizen, and are satisfied with the financial situation of their household tend to be much happy and more satisfied with their lives. Furthermore, a negative (and significant) coefficient for the *age* variable and positive (highly significant) one for the *squared age* variable indicate that older people are more likely to be happy and satisfied with their lives than younger people.

Tables 3 and 4 have also two columns with models for *manual workers* and *cognitive workers* with respect to their professions. These models focus on the effect of being high level educated/skilled employee on both life satisfaction and happiness. For this purpose, two sub-samples were created from the occupational categories of the respondents, one for people who perform mostly manual tasks at work (non-skilled manual occupations), and one for people who perform cognitive tasks at work (skilled professional occupations). It is well known that the cognitive tasks are performed by experienced and professional individuals such as managers, assistant managers, headman, director, and supervisor. Our findings on full sample (A3 and B3) show that skilled people are less happy and less satisfied by their lives than non-skilled people, but the relationship may be different for manual and cognitive workers. To address this issue, we estimate our regression also on the two subsets of sample. In the creation of manual and cognitive worker samples, we take into consideration the scale question “*are the tasks you perform at work mostly cognitive or manual?*” in the survey. By using this scale question, we coded the respondent (person) who performs mostly manual tasks from 1 to 5 as *manual worker*, whereas 6 to 10 (mostly cognitive tasks) as *cognitive worker* (see Table 1).

The estimation results on life satisfaction in Table 3 present that *employed*, *education*, and *fate or control* measures have positive and significant impact for cognitive workers, while they do not have significant impact for manual workers. This result reveals that cognitive workers who have higher education level, who are employed, and who believe that their fate is shaped by themselves are more likely to be satisfied with their lives than manual workers. Moreover, a strong and negative (and highly significant) association between *income level* and life satisfaction for cognitive workers is found. This means that cognitive people with higher income level are more likely to be less satisfied with their lives. With respect to manual workers, there is a positive (and significant) association between *being married* and life satisfaction. Also, we find evidence that the *number of children* and *skill* measures have negative (and significant) impact on life satisfaction for manual workers. This reveals that manual workers who are not married, who have more children, and who are highly skilled are more likely to be unsatisfied with

their lives than cognitive workers. In terms of the above mentioned explanatory variables, the estimation results on happiness in Table 4 produced nearly same findings for both the manual and cognitive workers.

When the effect of religiosity on both life satisfaction and happiness is analyzed, it is seen that it has different effects for manual and cognitive workers. As shown in Tables 3 and 4, *god important in life* and *religion services* have positive and significant impact on both life satisfaction and happiness for manual workers, while they do not have significant impact on cognitive workers. This reveals that the life satisfaction and happiness degree of the manual workers are increasing with the importance of god in their lives (on 1-10 scale) and with the frequency of the attendance to religious services (on 1-7 scale). This finding means that individual and social religiosity is more important for the manual workers to be satisfied with their lives and to be happier than cognitive workers. In other words, the life satisfaction and happiness for people who perform cognitive tasks at work are not affected from the religiosity factors, or religion does not make cognitive workers happier. This finding coincides with the *fate or control* measure which has only a positive and strong significant effect ($p < 0.01$) on both life satisfaction and happiness for the cognitive workers. This reveals that cognitive workers do not believe that everything in life is determined by fate (god), but on the contrary they believe that their fate is shaped by themselves, and this makes them to be quite happier and more satisfied with their lives.

Conclusion

This paper studies the factors that influence the life satisfaction and happiness of Turkish people with respect to human capital and religiosity by using WVS person-level data. Also, the study attempts to determine whether the findings of studies conducted for the other nations are valid for Turkey or not. For this purpose, the study analyzes the effects of individual welfare and personality factors by using ordinal logistic regression. Moreover, we evaluate the role of religiosity and social participation. This paper makes an important contribution to the literature by analyzing the hypotheses that senses of the (i) human capital and (ii) religiosity on the life satisfaction and happiness are different.

The main findings of this study can be summarized as follows. First, estimation results reveal that there is no significant difference between the concepts of life satisfaction and happiness in Turkey. Second, the findings show that older people are more likely to be happy and satisfied with their lives than younger people. Also, gender is found to have a significant impact in Turkey, i.e. women are happier and more satisfied with their lives than men. Moreover, people who are married and

who are employed tend to be happier and more satisfied with their lives. In contrast, people who have high number of children, who have higher income level, and who are highly skilled tend to be unhappy and unsatisfied with their lives. With respect to skill level, the findings show that cognitive workers who have higher educational attainment and who are employed are more satisfied with their lives; whereas they are more likely to be unsatisfied with higher income level. Also, results show that manual workers who are not married, who have more children, and who are highly skilled are unsatisfied from their lives.

The last finding of the paper is the impact of religiosity factor. Although a strong and positive impact of religiosity on the life satisfaction and happiness of Turkish people is found, regression results have produced different findings with respect to manual and cognitive workers. The findings indicate that religiosity has positive and significant influence for manual workers, while it does not have significant impact for cognitive workers. This finding reveals that the life satisfaction and happiness degree of the manual workers rises with their religiosity, while people who perform cognitive tasks at work are not affected from the religiosity factors, nor does religion make cognitive workers happier. This finding is also in line with the *fate or control* factor which has only a positive and strong significant impact for the cognitive workers. According to this finding, cognitive workers who believe that their fate is shaped by themselves are happier and more satisfied with their lives.

This paper marks one of the first attempts to analyze the effect of human capital and religiosity on the personal determinants of life satisfaction and happiness. This paper also confirms the impact of religion on subjective well-being. People who consider god to be important in their life, who attend religious services regularly are more likely to be happy and satisfied with their lives. Moreover, individual and social religiosity factors make especially the manual workers happier than cognitive workers.

References

- ALLARDT, E. (1993), Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. In: M.C. Nussbaum and A. Sen (Eds.). *The Quality of Life (88-94)*. New York: Oxford University Press.
- BLANCHFLOWER, D. G. and OSWALD, A. J. (2004), Well-Being Over Time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*, 88(7-8), 1359-1386.
- BÖCKERMAN, P. and ILMAKUNNAS, P. (2005), *Elusive Effects of Unemployment on Happiness*. Discussion Papers. Labour Institute for Economic Research: Helsinki School of Economics and Research (HECER). Discussion Paper No. 47. ISSN 1795-0562.
- CLARK, A. and OSWALD, A. J. (1994), Unhappiness and Unemployment. *Economic Journal*, 104(5), 648-59.

- DEATON, A. (2008), Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll. *Journal of Economic Perspectives*, 22(2): 53-72.
- DELHEY, J., BÖHNKE, P., HABICH, R. and ZAPF, W. (2002), Quality of Life in a European Perspective: The EUROMODULE As a New Instrument for Comparative Welfare Research. *Social Indicators Research*, 58, 161-175.
- DIENER, E. and SUH, E. M. (1997), Measuring Quality of Life: Economic, Social and Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, 40, 189-216.
- DIENER, E., SUH, E. M. and LUCAS R. E. (1999), Subjective well-being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- DOCKERY, A. M. (2003), *Happiness, Life Satisfaction and the Role of Work: Evidence from Two Australian Surveys*. In: Carlson, Ellen (Editor). Full Employment Imperative, The Callaghan, NSW: University of Newcastle, Centre of Full Employment and Equity, (77-95). Availability: <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=068898448735854;res=IELBUS>, ISBN: 192070132X.
- EASTERLIN, R. (1974), Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In Paul A. David and Mel W. Reder (eds.), *Nations and Households in Eco-Nomic Growth: Essays in Honour of Moses Abramovitz (89-125)*. New York: Academic Press.
- EASTERLIN, R. A. (1995), Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All?. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27(1), 35-48.
- EASTERLIN, R. A. (2001), Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal*, 111, 473, 465-484. DOI: 10.2307/2136801
- ELLISON, C. G. (1991), Religious Involvement and Subjective Well-Being. *Journal of Health and Social Behavior*, 32(1), 80-99.
- FEATHER, N. T. (1990), *The Psychological Impact of Unemployment*. New York: Springer-Verlag.
- FRANK, R. H. (1985), *Choosing the Right Pond*. New York: Oxford University Press.
- FREY, B. S. and STUTZER, A. (2002), What Can Economists Learn from Happiness Research?. *Journal of Economic Literature*, 40, 2, 402-435.
- GOLDIN C. (2016), *Human Capital*, in: Handbook of Cliometrics. Heidelberg, Germany: Springer Verlag.
- GRAHAM, C. and PETTINATO, S. (2001), *Happiness and Hardship: Opportunity and Insecurity in New Market Economies*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- GRANZIN K. L. and HAGGARD L. M. (2000), An Integrative Explanation for Quality of Life: Development and Test of A Structural Model. In E. Diener and D.R. Rahtz (eds.), *Advances in Quality of Life Research* (31-63). London: Kluwer.
- HAYBRON, D. M. (2000), Two Philosophical Problems in The Study of Happiness. *Journal of Happiness Studies*, 1:2, 207-225.
- HAYBRON, D. M. (2001), *Happiness and the Importance of Life Satisfaction*. Department of Philosophy, University of Arizona Draft. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.199.9197&rep=rep1&type=pdf>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2017
- INGLEHART, R. (1990), *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- JAHODA, M. (1982), *Employment and Unemployment: A Social-Psychological Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOZARYN, A. O. (2009), *Religiosity and Life Satisfaction; A Multilevel Investigation Across Nations*. Draft report, Institute for Quantitative Social Science, Harvard University.
- MORAWETZ, D., ATIA E., BIN-NUN, G., FELOUS, L. GARIPLERDEN, Y., HARRIS, E., SOUSTIEL, S., TOMBROS, G. and ZARFATY, Y. (1977), Income Distribution and Self-Rated Happiness: Some Empirical Evidence. *The Economic Journal*, 87(347), 511-22.
- NG, Y. K. (1996), Happiness Surveys: Some Comparability Issues and an Exploratory Survey Based on Just Perceivable Increments. *Social Indicators Research*, 38(1), 1-27.
- NOLL, H. H. (2002), Towards a European System of Social Indicators: Theoretical Framework and System Architecture. *Social Indicators Research*, 58, 47-87.
- OSWALD, A. J. (1997), Happiness and Economic Performance. *The Economic Journal*, 107(5), 1815-31.
- ÖZCAN, K. M., BÖKE, S. S. and KARA. M. (2008), *The Determinants of the Perception of Happiness about Quality of Life amongst Turkish People*. Economic Research Forum. Working Paper Series No.425.
- RAHMAN, T., MITTELHAMMER, R. C. and WANDSCHNEIDER, P. (2005), *Measuring the Quality of Life across Countries: A Sensitivity Analysis of Wellbeing Indices*. WIDER Research Paper No. 2005/06.
- RAPLEY, M. (2003), *Quality of Life Research-A Critical Introduction*. Sage Publications, London.
- SIRGY, M. J. (2001), *Handbook of Quality of Life Research: An Ethical Marketing Perspective*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- STREIMIKIENE, D. and GRUNDEY, D. (2009), Life Satisfaction and Happiness - the Factors in Work Performance. *Economics & Sociology*, 2(1), 9-26.
- TSOU, Meng-Wen and LIU, Jin-Tan, (2001). Happiness and Domain Satisfaction in Taiwan. *Journal of Happiness Studies*. 2 (3), 269-288.
- VEENHOVEN, R. (1991), Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots. In Strack, F., Argyle, M. and Schwarz, N. (eds.). *Subjective Well-Being: an interdisciplinary approach* (7-26). Great Britain: Pergamon Press.
- VEENHOVEN, R. (2001), *What We Know About Happiness*. Paper presented at the dialogue on 'Gross National Happiness', Woudschoten, Zeist, The Netherlands, January 14-15 2001.
- VINSON, T and ERICSON, M. (2012), *Life Satisfaction and Happiness*. Richmond, Australia: Jesuit Social Services.
- WARR, P. B. (1987), *Work, Unemployment and Mental Health*. Oxford: Clarendon Press.
- WINKELMANN, L. and WINKELMANN, R. (1998), Why Are the Unemployed So Unhappy? Evidence from Panel Data. *Economica*, 65 (257), 1-15.
- WORLD VALUES SURVEY (WVS), Wave 5 2005-2008 Official Aggregate v.20140429. World Values Survey Official Data file v.20090901. *World Values Survey Association* (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid Spain, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2013

HAVAYOLU HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE ANALİZİ

Bülent YILDIZ¹, Şemsettin ÇİĞDEM²

Geliş: 15.05.2018 / Kabul: 17.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.423829

Öz

Bu çalışmada havayolu hizmet kalitesinin algılanan değer, marka imajı ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu amaçla Gaziantep ilinden havayolu hizmeti alan 746 kişiden anket ile veri toplanmıştır. Elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde havayolu hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini, marka imajını ve algılanan değeri pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Algılanan değer ve marka imajının da müşteri memnuniyetini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca havayolu hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, marka imajı ve algılanan değerlerin kamu sektörü ve özel sektör arasında kamu sektörü lehine anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Havayolu hizmet kalitesi, marka imajı, müşteri memnuniyeti, algılanan değer

THE APPLICATION OF STRUCTURAL EQUATION MODELING ON THE ANALYSIS OF AIRLINE SERVICE QUALITY AND ITS IMPACT ON CUSTOMER SATISFACTION

Abstract

In this study, the relationship among airline service quality, perceived value, brand image and customer satisfaction variables was investigated. For this purpose

- 1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Bölümü, dr.yildiz.bulent@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5368-2805>
- 2 Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, scigdem@gantep.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9102-8153>

it was collected survey data from 746 individuals who purchased airline services in Gaziantep. The obtained data were analysed by the structural equation modeling. As a result of the analysis, it has been found that the quality of airline service significantly affects customer satisfaction, brand image and perceived value positively. It has been determined that perceived value and brand image significantly affect customer satisfaction positively. In addition, airline service quality, customer satisfaction, brand image and perceived value differ significantly in favour of the public sector when compared to public sector.

Keywords: *Airline service quality, brand image, customer satisfaction, perceived value*

Giriş

Hizmet kalitesi, şirket-müşteri alışverişinin müşteri tarafındaki faydaları ile ilgilidir. Havayolu endüstrisi, hizmet sektöründe önemli bir rol oynamaktadır. Yolcuları dünyanın her yerine ulaştırma yeteneği ile diğer sektörlerle önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Sum Chau ve Kao, 2009:107-108).

Havayolu endüstrisi, küresel ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Eğlence ile turizm endüstrisinin hayati bir bileşenidir ve uluslararası işlerin yürütülmesi için vazgeçilmezdir. Endüstri, çevre etkilerine çok duyarlıdır. Endüstrinin genel karlılık problemlerini birkaç faktör oluşturmaktadır. Bunlardan ilki, ekonomik durgunluğun önde gelen bir göstergesi olan sektörün döngüsel doğasıdır. Ürüne olan talep bayram ve iş seyahatleri gibi ilgili faaliyetlere olan talebe bağlıdır. Ürün bozulabilir ve talep mevsime, haftanın gününe ve günün saatine göre değişir (Tiernan, vd., 2008:213).

Son yıllarda, havayolu firmaları arasında fiyat serbestisi hem de yolcuların hizmet kalitesi bilincinin artması nedeniyle büyük bir rekabet yaşamaktadır. Günümüzün son derece rekabetçi hava taşımacılığı ortamında, havayolu firmaları sadece daha uygun güzergahlar oluşturmaya ve uçuşların sıklığını artırmaya değil, aynı zamanda daha fazla promosyon teşvikleri de getirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, bu pazarlama stratejilerinin marjinal faydaları giderek azalmaktadır çünkü havayolu şirketlerinin çoğu aynı pazarlama stratejilerini uygulamaktadırlar. Dolayısıyla havayolu firmaları artık hizmet kalitesini nasıl geliştirmeleri gerektiğine odaklanmaktadır. Hizmet kalitesinin ne olduğunu anlamak, sürdürmek ve iyileştirmek, bugün havayollarının ana endişeleridir (Chou vd., 2011:2117).

Günümüzün rekabetçi ortamında havayolu endüstrisinde yüksek kaliteli hizmet sunmak, bir pazarlama gereksinimi haline gelmiştir. Bununla birlikte küresel ekonomik gerileme ile, çoğu havayolu sadece hayatta kalmak için mücadele etmektedir. Maliyetleri ve hizmetleri olabildiğince azaltmaya zorlanmaktadır. Bu nedenle,

havayolu firmaları yöneticilerinin müşterilerinin ne istediğini ve istemediklerini belirlemesi şarttır. Havayolu hizmet kalitesinde yolcuların yüksek hizmet algısını korurken, önemli hizmet kalemlerini tutmanın ve daha az önemli hizmet kalemleri için harcanan çabaları en aza indirmenin yolları, havayolu şirketlerinin ihtiyaç duyduğu yollardır (Liou vd., 2011:1381).

Bu çalışmada sivil havacılık sektöründe hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti, marka imajı ve algılanan değer üzerindeki ilişkisi ile marka imajı ve algılanan değerlerin müşteri memnuniyeti üzerindeki ilişkisi araştırılmıştır. Bu amaçla kurulan yapısal eşitlik modeli analiz edilmiştir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Havayolu Hizmet Kalitesi

Günümüzün şiddetli rekabet ortamında, hizmet kuruluşları, kaliteli hizmet sunarak ayakta kalmaya çalışırlar ve havayolu endüstrisi için de aynı durum söz konusudur (Singh, 2016:768). Havayolu endüstrisindeki hizmet kalitesi, havayolu şirketlerinin yolcu ve havayolu çalışanları arasındaki çeşitli etkileşimler sırasında mükemmel hizmet standartlarını sunarken aynı zamanda havayolu şirketlerinin yolcuları gereken yerlere taşınması ile ilgilidir (Suki, 2014:26).

Gourdin (1988) tarafından sunulan modellerden biri, havayolu hizmet kalitesini üç farklı boyutta açıklamaktadır. Bunlar; fiyat, güvenlik ve uçuşların zamanında olmasıdır. Aynı şekilde Ostrowski vd. (1993) tarafından sunulan havayolu hizmet kalitesi modeli koltukların rahatlığını, yiyeceklerin ve uçuşların zamanında yapılmasını içermektedir. Truitt ve Haynes (1994), havayolu hizmet kalitesinin boyutları olarak koltukların temizliğini, check-in işlemini, uçuşların zamanında yapılmasını, yiyeceklerin ve içeceklerin ve müşteri şikayetleri işleme sisteminin kullanılmasını önermiştir (Farooq vd., 2018:170).

Havayollarının hayatta kalması için yolculara yüksek hizmet kalitesi sağlamaları çok önemlidir. Havayolu hizmet kalitesinin yolcu memnuniyeti, yolcu sadakati ve yolculara yönelik havayolu seçimi açısından önemli bir itici güç olduğu da bilinmektedir (Singh, 2015:109).

Bir havacılık araştırma şirketi olan Zagat, havayolu hizmet kalitesinin diğer çok boyutlu yapıları arasında havacılık hizmetlerini beş kriter temelinde derecelendirmektedir. Bunlar; genel performans, konfor, hizmet, yemek ve web sitesidir (Rhoades ve Waguespack 2005 aktaran Saha ve Theingi, 2009:352). Hizmet boyutu altında, üç kriter bulunmaktadır. Bunlar; yolcu gereksinimleri ve şikayetlerinin verimli çözümü, uçuş sırasında hizmet farklılaşması ve bilet fiyatlarının çeşitlendirilmesidir. Daha iyi yolcu hizmeti sunmak için, havayolu şirketlerinin

yolcu ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlaması gerekmektedir (Chen, 2016:9). Hizmet kalitesi ile ilgili havayolu şirketleri tarafından önemli olarak algılanan özellikler genellikle fiyat, güvenlik, zaman çizelgeleri, bagaj taşımacılığı, yiyecek ve içecek kalitesi, koltuk konforu, check-in işlemi, dahili servis ve havayollarının pazarlama faaliyetleridir (De Jager vd., 2012:19).

Havayolu sektöründe fiyat, müşterileri çekmek için birincil yol olarak giderek daha fazla kullanılıyor olsa da; bazı havayolları, hizmetlerini farklılaştırarak rekabet avantajı elde etmek için hizmet kalitesine daha fazla önem vermektedirler. Bunun nedeni rakip şirketlerin fiyat değişikliklerine nispeten cevap verebiliyor olmasıdır. Havayolu şirketlerinde asıl rekabet avantajı, müşteriler tarafından algılanan hizmet kalitesinde yatmaktadır. Bu nedenle kaliteli hizmetin sağlanması, havayolu firmalarının hayatta kalmasının anahtarıdır (Namukasa, 2013:522). Yolcular, havayolu şirketleri, havaalanı yönetimi ve endüstri uzmanları, uçuş gecikmesini hizmet kalitesinin en önemli ölçütlerinden biri olarak görmektedirler (Bubalo ve Gaggero, 2015:23).

Her ne kadar hizmet kalitesi sadık müşterileri çekmek ve elde tutmanın en önemli faktörlerinden biri olsa da, havayolları genellikle uygun hizmet özelliklerini sunmayı zor bulmaktadır. Havayolu Kalitesi Değerlendirme Raporu (Airline Quality Rating Report, 2005), havayolu seyahat hizmetlerinin kalitesinin düştüğünü ve havayolu şirketlerinin hizmetlerini iyileştirmek için müşterilerine verdikleri sözleri yerine getirmediklerini belirtmektedir (Gursoy vd., 2005 dan aktaran Liou ve Tzeng, 2007:131).

Havayolu şirketleri, rekabetçi uçuş elde etmelerine yardımcı olacak yolcuları ile uzun süreli bir ilişki kurmak için, daha sık uçuş programları gibi yolcularına katma değerli hizmetler sunabilmektedir. Yolculara iyi hizmetler sunmak, yolcuların bağlılıklarını sağlamak için yeterli olmayabilir, çünkü yolcular aldıkları hizmetlerde ücret ve hizmet kalitesi kombinasyonunu önemsemektedir (Singh, 2015:110).

1.2. Marka İmajı

Marka imajı, tüketicinin karar vermesinde kritik öneme sahip olan ve potansiyel olarak marka eşitliğine katkıda bulunan önyargılı marka çağrışımını ve değerlendirmesini sağlayan bir çağrışımsal bellek ağında bulunmaktadır (Faircloth vd., 2001:64).

Hsieh vd. (2004:252) göre, başarılı bir marka imajı, tüketicinin markanın ihtiyaç duyduğu ihtiyaçları tanımlamasına ve markayı rakiplerinden ayırt etmesine olanak tanımakta ve sonuç olarak tüketicinin markayı satın alma olasılığını artırmaktadır (aktaran Sondoh Jr vd., 2007:56).

Marka imaj yönetimi, bir şirketin pazarlama programının kritik bir parçasıdır. Açıkça tanımlanmış bir marka imajı oluşturmak, tüketicilerin marka tarafından

tatmin edilen ihtiyaçları tanınmasını ve markayı rakiplerinden ayırt etmelerini sağlamaktadır (Roth, 1995:163).

1.3. Algılanan Değer

Müşterinin algıladığı değer, kendisine sunulan göreceli ödüllerin ve bunun karşılığında fedakârlıklarının değerlendirilmesinden kaynaklanır. Müşteriler, sonuçlarının girdilere oranının, şirketin yaşadığı girdilerin sonucuna oranla karşılaştırılabilir olduğunu düşündüklerinde eşit muamele görmeye eğilimlidirler. Müşteriler genellikle bir şirketin çıktılarının girdilerine oranını rakiplerinin teklifleriyle karşılaştırma yaparak ölçerler (Yang ve Peterson, 2004:803).

Algılanan değer, genellikle müşterilerin aldıkları ve bunun karşılığında vazgeçtikleri arasındaki bir mübadelenin sonucudur. Algılanan değer hizmete fayda sağlayarak veya hizmetin satın alınması ve kullanımıyla ilişkili harcamaları azaltarak artırılabilen öne sürülmektedir. Fiyat genellikle, müşterinin hizmeti almak için neyi feda etmek istediğini göstermek için kullanılır. Ancak, zaman ve fiziksel çabalar gibi parasal olmayan maliyetlerin de hizmeti elde etmenin getirdiği harcamalar olarak görüldüğü belirtilmektedir (Tam, 2004:900).

Değer, müşterinin bir hizmete karşılık katlandığı maliyetlere karşılık elde ettiği faydalara ilişkin algılara dayalı olarak, tüketicinin ürün faydasını genel değerlendirmesi olarak görülebilir. Müşterinin parasal ödemeler ve zaman tüketimi, enerji tüketimi ve yaşadığı stres gibi parasal olmayan fedakârlıklar da dâhil olmak üzere, kendisine sunulan hizmetin algılanan maliyetinin müşteriye göre adil ve doğru olduğu ile değerlendirilmektedir (Chen ve Tsai, 2008:1167).

Parasuraman vd.. (1994), işlem memnuniyetinin, müşterinin hizmet kalitesine, ürün kalitesine ve fiyatına ilişkin değerlendirmelerine dayalı olduğunu belirtmiştir. Fiyat önemli bir pazarlama unsurudur. Müşterinin hizmet değerlendirmelerinde fiyatın dahil edilmesi, memnuniyet üzerinde önemli bir etkisi olabilecek ve dolayısıyla satın alma sonrası davranışları etkileyebilecek algılanan değer bilimsel bir değerlendirmesine yol açabilecektir. Bu değişken, satın alma sonrası davranışını açıklamaya katkıda bulunabilir (Tarn, 1999:32).

Kalite perspektifine göre, değer belirli bir ürün için ödenen para ile ürünün kalitesi arasındaki farktır. Yani, yüksek kaliteli bir ürün için daha az para ödendiğinde, pozitif algılanan değer yaratılacaktır. Fayda perspektifine göre ise algılanan değer, müşterinin algıladığı fayda ve fedakârlıkların genel bir değerlendirmesidir. Başka bir deyişle, tüketiciler mal almak için aldıkları şeyleri ve bu şeylere ilişkin algılarını bilimsel olarak bütünleştirebilirler. Ancak, fedakârlık belli bir mal için ödenen paradan daha fazlası demektir. İşlem maliyeti, arama maliyeti, görüşme maliyeti ve satın alma sırasında maruz kalınan zaman gibi parasal olmayan maliyetler de dâhil edilmelidir (Kuo vd., 2009:888).

Algılanan değer, literatürde daha ziyade genel bir düzeyde (örneğin, değer sağlama) tartışılmıştır ve bu durum memnuniyetle (örneğin müşterinin ihtiyaçlarını karşılanması) kolaylıkla karıştırılabilir. Ancak bu yapılar farklıdır. Algılanan değer satın alma sürecinin çeşitli aşamalarında gerçekleşirken, ön satın alma aşaması da dahil olmak üzere, memnuniyet, evrensel olarak bir satın alma ve son kullanma değerlendirmesi olarak kabul edilmektedir. Ürün veya hizmet satın alınmadan veya kullanılmadan değer algıları üretilebilirken, memnuniyet ürün veya hizmetin kullanılma deneyimine bağlıdır (Sweeney ve Soutar, 2001:206).

1.4. Müşteri Memnuniyeti

“Müşteri her zaman haklıdır” sloganı, yüksek bir önceliği ve müşteri memnuniyetinin önemini vurgulamaktadır. Şirketler mevcut müşterileri korumanın yeni müşteriler edinmekten daha kârlı olduğunu bilmektedirler. Havayolu sektöründeki yoğun rekabet göz önüne alındığında, sadece müşteri memnuniyeti yeterli değildir. Daha ziyade, marka sadakatini başlatabilecek ve daha sonra rekabet etmede kolaylık sağlayabilecek müşterilerle daha uzun süreli ilişkiler kurulması gerekmektedir (Hussain vd., 2015:168).

Müşteri memnuniyetinin en az iki farklı kavramsallaştırmasından bahsedilmektedir. Bunlar, işleme özgü ve kümülatif memnuniyettir. İşleme özgü memnuniyet, belirli bir ürün veya hizmet karşılaştırması hakkında belirli bir bilgi sağlayabilirken, kümülatif memnuniyet, firmanın geçmiş, şimdiki ve gelecekteki performansının daha temel bir göstergesidir (Anderson vd., 1994:54). İşleme özgü bakış açısına göre müşteri memnuniyeti müşterinin son satın alma deneyimlerine dayanan değerlendirmedir. İşleme özgü bakış açısıyla kıyaslandığında, kümülatif perspektif, genel değerlendirmelerin altını çizerek, müşteri memnuniyetinin müşterinin son birkaç satın almasına değil bütün satın alma deneyimlerine bağlı olduğunu belirtmektedir (Kuo vd., 2009:888).

Bir şirketin yüksek müşteri memnuniyeti seviyesinden birçok faydası bulunmaktadır. Yüksek müşteri memnuniyeti müşteri sadakatini arttıracak ve müşteri kaybını önleyecek, müşterilerin fiyat hassasiyetini azaltacak, başarısız pazarlama maliyetlerini düşürecek ve yeni müşteri kazandıracaktır. Müşteri sayısının artması nedeniyle işletme maliyetleri düşecek, reklamın etkinliği ve işletme itibarı artacaktır (Kim vd., 2004:148-149).

Müşteri memnuniyeti genellikle geri alım niyeti ve müşteri sadakatinin önemli bir belirleyicisi olarak görülmektedir (Deng vd., 2010:290). Müşteri sadakati çok önemlidir çünkü sadık müşteriler bir firmaya birçok fayda sağlar. Bunlardan bazıları; sürekli bir kar akışının olması, pazarlama maliyetlerinin azaltılması ve müşteri başına gelirin artmasıdır (Yi ve La, 2004:352). Sadık müşterilere hizmet verme maliyetleri daha azdır, Sadık müşteriler daha az fiyata duyarlıdır ve şirketle daha

fazla zaman geçirir, favori markaları veya tedarikçileri hakkında olumlu tavsiyelerde bulunur (Kumar ve Shah, 2004:319).

2.Araştırma Hipotezlerinin Kurulması

Müşteri memnuniyeti, herhangi bir hizmet endüstrisinin nihai hedefidir (Singh, 2015:109). Hizmet kalitesi, her bir olayda hizmetlerin bilişsel bir değerlendirmesidir, ancak memnuniyet, müşterilerin hizmetleri değerlendirilmesinde oluşan birikmiş bir etkidir (Saha ve Theingi, 2009:353). Havayolu hizmet kalitesi boyutlarından uçuş içi hizmetler, uçuş içi dijital hizmetler ve hava yolu arka ofis operasyonları, yolcuların memnuniyetinin önemli belirleyicileridir. Bu memnuniyet müşteri sadakatini ve havayolu şirketinin imajını etkilemektedir. Havayolu sektöründe, yolcuların memnuniyeti hizmet kalitesini ölçmede ve hizmet sağlayıcılarla ilişkilerini sürdürme olasılıklarında önemli bir rol oynamaktadır (Ali vd., 2015:490). Archana ve Subha'ya (2012) göre havayolu sektöründe müşteri memnuniyeti, uçuş öncesi hizmetleri, uçak içi hizmetler, bagaj taşıma, uçuş içi dijital hizmetler ve uçuş sonrası hizmetleri içeren çok boyutlu hizmet kalitesinden etkilenmektedir. Bu nedenle havayolu sektöründe müşteri memnuniyeti, sürdürülebilir bir iş ve müşterileri ile uzun süreli ilişki sağlamak için çok kritik bir unsurdur (Farooq vd., 2018:172).

Bir hizmetin kalitesi, hizmet sağlayıcının tüketicilerin ihtiyaçlarını ve isteklerini tutarlı bir şekilde karşılama becerisine bağlıdır. Müşterilerin ihtiyaçları karşılandığında ve kaliteli hizmet sağlandığında, müşterilerin memnun olma olasılığı daha yüksektir. Yüksek bir müşteri memnuniyeti sağlamak için, bir hizmetin genel olarak müşteri memnuniyetinin bir öncüsü olduğu düşünülürse, bir kuruluş yüksek düzeyde hizmet sunmalıdır. Hizmet kalitesi müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Hussain, 2016:238).

H1:Hizmet kalitesi müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkiler.

Hizmet kalitesi, müşterinin kalite beklentisini aşarsa, müşterinin algıladığı marka değeri de yükselmektedir. Hizmet kalitesi ne kadar iyi olursa, müşterilerin algıladıkları değer de o kadar yüksek olacaktır (Hapsari vd., 2017:23). Algılanan değer, müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğu düşünüldüğünden davranışsal niyetler açısından önemli bir kavramdır. Böylelikle, pazarlamacılar müşteri memnuniyetini etkilemeye çalışmakta ve nihai olarak satın alma sonrası davranış, kısmen, müşterilerin değer algılarını etkileyerek başarılabilmektedir. Bir hizmetin algılanan değerinin, daha iyi hizmet sunarak veya hizmetin kullanımıyla ilişkili maliyetlerin müşteri algılarını azaltarak artırılabilceği ileri sürülmektedir (Tam, 2004:901). Hu, Kandampully ve Juwaheer (2009) çalışması hizmet kalitesinin algılanan değer ve marka imajı üzerindeki etkisini doğrulamaktadır.

H2: Hizmet kalitesi algılanan değeri pozitif yönde etkiler.

Havayolu yolcuları, hizmet kalitesi seviyesine göre beklentilerini artırırken, verdikleri paranın karşılığını kendilerince tam almaya çalışmaktadırlar. Yolculara iyi hizmet sunabilmek, yolcuları çekmek ve mevcut müşteriyi firmaya bağlı tutmak için yeterli olmayabilir, çünkü yolcular ücretlerin ve kalitenin bir kombinasyonu olarak değer aramaktadır. Rekabet avantajı elde etmek için, havayolu şirketleri, yolcular tarafından algılanan değer rolünü ve etkisini araştırmalıdır (Park vd., 2006:365).

Algılanan değer müşteri memnuniyetinin belirleyicisi olduğu düşünülmektedir. Müşterilerin hizmet kalitesini daha iyi algılaması, hizmet alma maliyetlerini aşar, hizmetin değerine ilişkin algıları ne kadar yüksek olursa, daha fazla memnuniyet oluşur. Çalışmalar, algılanan değer müşteri memnuniyeti üzerinde güçlü ve anlamlı bir etki sergilediğini ve bunun da müşterinin aynı firmadan tekrar hizmet alma niyetlerini etkilediğini göstermiştir (Tam, 2004:902). Bir müşterinin para karşılığında değer elde etme algısının, müşterinin memnuniyeti ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu açıktır (Chen ve Tsai, 2008:1167). Fornell vd. (1996) çalışmalarında müşteri memnuniyeti üzerindeki algılanan değer pozitif etkisini desteklemiştir.

H3: Algılanan değer müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkiler.

Bir markanın gücü tüketicilerin veya müşterilerin zihninde yatmaktadır ve bu aynı zamanda markaya bağlı olan müşterilerin firmanın tasavvur ettiğinden farklı olduğu anlamına gelir. Görüntü zihinsel konfigürasyonun ve analitik işlemenin meyvesi olduğundan, görüntü oluşumu iç ve dış faktörlerin etkisine maruz kalmaktadır. İç faktörler, tüketicinin kişisel özelliklerinin kümesidir, dış faktörler ise ürün özellikleri ve imaj algılarının kümesidir (Koubaa, 2008:140).

Kurumsal imaj, müşteri memnuniyeti ve sadakatinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektir. Davies vd. (2003) ile Davies ve Chun (2002) yaptıkları çalışmada kurumsal marka imajı ve memnuniyet arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişler ve bu sonuç Davies ve ark. tarafından önerilen teoriyle tutarlılık göstermiştir (Tu vd., 2012:25).

H4: Marka imajı müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkiler.

Hizmet kalitesi ve marka imajı arasındaki ilişki bağlamında Grönroos (1984 ve 2000), hizmet kalitesinin, müşteri imajı algısını etkileyen en önemli değişken olduğunu açıklamaktadır (Hapsari vd., 2017:23).

Müşteriler bir ürün veya hizmetten memnun kaldıklarında marka hakkında iyi bir algıya sahip olma eğilimindedir. Amin vd. (2013) Malezya'daki İslami bankacılıkta müşteri memnuniyeti ve marka imajı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu rapor etmiştir. Faullant vd. (2008); Hu vd. (2009); Saleem ve Raja, (2014) yaptıkları çalışmalarda otellerde ve tatil köylerinde müşteri memnuniyetinin marka imajını önemli ölçüde olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir (Hapsari vd., 2017:25).

H5: Hizmet kalitesi marka imajını pozitif yönde etkiler.

Ayrıca araştırma kapsamında hizmet kalitesi, marka imajı, algılanan değer ve müşteri memnuniyetinin kamu sektörüne ait havayolu şirketleri ile özel sektör havayolu şirketleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla aşağıdaki hipotezler kurulmuştur.

H6: Hizmet kalitesi kamu sektörü ile özel sektör arasında anlamlı farklılık göstermektedir.

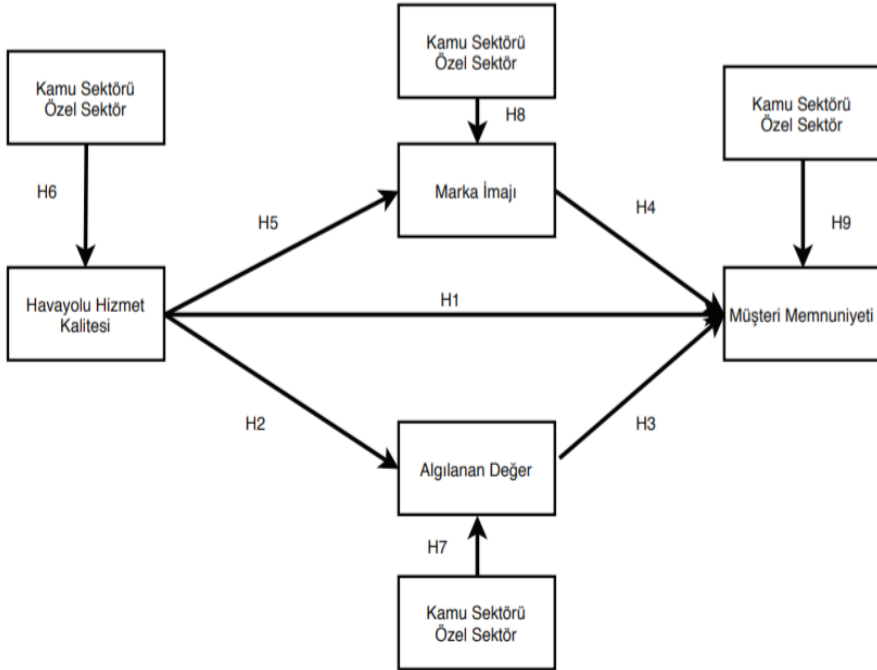
H7: Algılanan değer kamu sektörü ile özel sektör arasında anlamlı farklılık göstermektedir.

H8: Marka imajı kamu sektörü ile özel sektör arasında anlamlı farklılık göstermektedir.

H9: Müşteri memnuniyeti kamu sektörü ile özel sektör arasında anlamlı farklılık göstermektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de görüleceği üzere araştırma modelinde Havayolu Hizmet Kalitesi’nin Müşteri Memnuniyeti, Algılanan Değer ve Marka İmajı üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ayrıca Marka İmajı ve Algılanan Değer’in Müşteri Memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Araştırma kapsamında havayolu hizmet kalitesi, marka imajı, algılanan değer ve müşteri memnuniyetinin kamu sektörü ve özel sektöre göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Ölçekleri ve Pilot Çalışma

Araştırmada kullanılan ölçekler Hapsari vd. (2017) çalışmasından alınmıştır. İlgili çalışmada hizmet kalitesi ölçeği için faktör yükleri 0,73 – 0,86 arasında elde edilmiş olup cronbach alfa katsayısı 0,91 olarak bulunmuştur. Algılanan değer ölçeğinin faktör yükleri 0,80 – 0,85 arasında elde edilmiş ve cronbach alfa katsayısı 0,91 olarak bulunmuştur. Marka imajı ölçeğinin faktör yükleri 0,82 – 0,86 arasında elde edilmiş ve cronbach alpha katsayısı değeri 0,93 olarak bulunmuştur. Müşteri memnuniyeti ölçeğinin faktör yükleri ise 0,78 – 0,83 arasında elde edilerek cronbach alfa katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır.

Bu çalışma kapsamında 100 kişiden elde edilen veriler ile pilot çalışma yapılmış olup; pilot çalışma neticesinde hizmet kalitesi ölçeğinin faktör yükleri 0,601 – 0,796 arasında ve cronbach alfa değeri 0,840 olarak; algılanan değer ölçeğinin faktör yükleri 0,687 – 0,866 arasında ve cronbach alfa değeri 0,791; marka imajı ölçeğinin faktör yükleri 0,746 – 0,839 arasında ve cronbach alfa katsayısı 0,821; müşteri memnuniyeti ölçeğinin faktör yükleri ise 0,738 – 0,882 arasında ve cronbach alfa katsayısı 0,890 olarak elde edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Örneklemi

Bu çalışma kapsamında Şubat 2018 Nisan 2018 tarihleri arasında Gaziantep’de 810 kişiden anket ile veri toplanmıştır. Veri toplanması aşamasında öncelikle katılımcıları havayolu ile seyahat edip etmedikleri sorulmuştur. Araştırma sadece daha önce havayolu ile seyahat etmiş olanlar ile yapılmıştır. Havayolu ile seyahat edildiği öğrenildikten sonra en fazla hangi havayolu şirketi ile seyahat ettikleri sorusu yöneltilmiştir. Araştırmada yaş kısıtlaması yapılmamıştır, fakat 18 yaşını doldurmuş olan kişiler ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmada meslek ayrımına da gidilmemiştir. 64 anket en çok tercih edilen havayolu şirketinin belirtilmemesi ve cevapsız bırakılan soru sayısının fazla olması nedeniyle analize dahil edilmeyerek 746 anket formu ile elde edilen verilerle analizler gerçekleştirilmiştir.

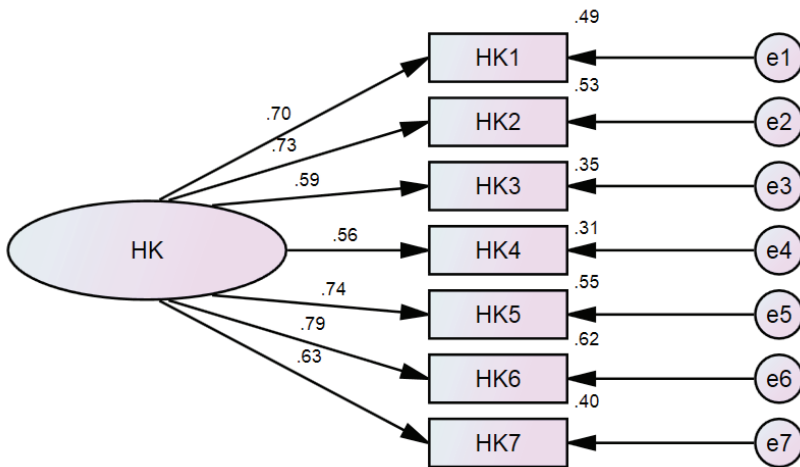
3.4. Bulgular

Bu bölümde öncelikli olarak araştırmaya katılanların demografik özellikleri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Katılımcıların 305’si kadın ve 441’i erkektir. 68’i ilköğretim, 177’si ortaöğretim,

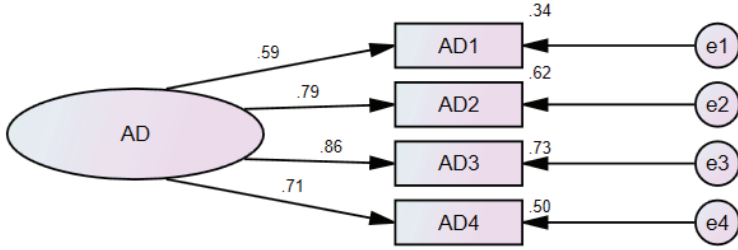
410'u üniversite ve 91'i lisansüstü mezundur. 184'ü özel sektörde işçi olarak, 102'si kamu sektöründe memur olarak, 111'i özel sektörde yönetici olarak, 37'si kamu sektöründe yönetici olarak çalışmakta olup; 103'ü öğretmen/akademisyen, 69'ü ev hanımı ve 140'ı esnaf/şirket sahibidir. Katılımcılardan en çok tercih ettikleri havayolu şirketini belirtmeleri ve soruları en çok tercih ettikleri havayolu şirketini düşünerek cevaplandırmaları istenmiştir. Katılımcıların 283'ü Türk Hava Yolları'nı (THY), 153'ü Anadolu Jet'i, 192'si Pegasus'u, 62'si Sunexpress'i ve 56'sı ise Onur Air'i seyahatlerinden daha fazla tercih etmektedir.

Ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirliğini test etmek amacıyla öncelikle keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ardından da güvenilirlik analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonucu hizmet kalitesi ölçeğinin faktör yükleri 0,655 – 0,804 arasında elde edilmiş, KMO değeri 0,860 olarak bulunmuş ve toplam varyansın % 64,353'ünü açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Algılanan değer ölçeğinin faktör yükleri 0,713 – 0,876 arasında elde edilmiş, KMO değeri 0,789 olarak bulunmuş ve toplam varyansın % 66,182'sinin açıklandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Marka imajı ölçeğinin faktör yükleri 0,593 – 0,847 arasında bulunmuş, KMO değeri 0,761 olarak elde edilmiş ve toplam varyansın % 60,479'unun açıklandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Müşteri memnuniyeti ölçeğinin faktör yükleri 0,584 – 0,863 arasında elde edilmiş, KMO değeri 0,760 olarak bulunmuş ve toplam varyansın % 62,864'ünün açıklandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonrasında doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. DFA faktör yükleri hizmet kalitesi için Şekil 2'de, algılanan değer için Şekil 2'de, marka imajı için Şekil 3'de ve müşteri memnuniyeti için ise Şekil 4'de verilmiştir.

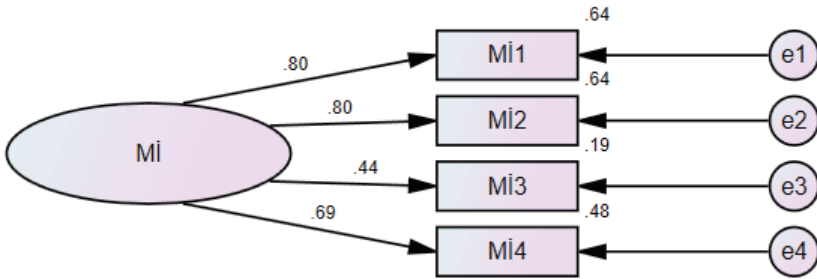
Şekil 2. Hizmet Kalitesi DFA

Hizmet kalitesi ölçeği için yapılan DFA sonucu faktör yükleri 0,56 ile 0,79 arasında elde edilmiştir.

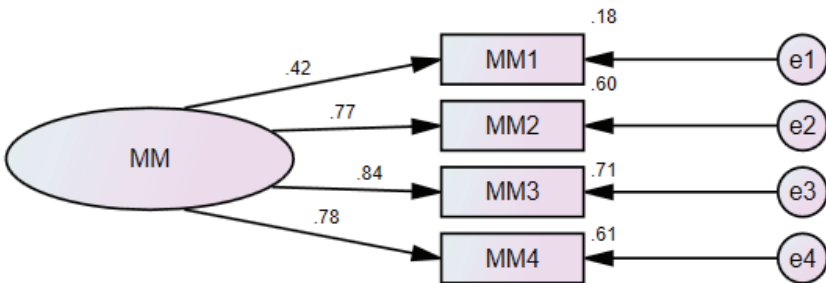
Şekil 3. Algılanan Değer DFA

DFA sonucu faktör yükleri algılanan değer ölçeği için 0,59 ile 0,86 arasında elde edilmiştir.

Şekil 4. Marka İmajı DFA

DFA sonucu marka imajı ölçeği için faktör yükleri 0,44 ile 0,80 arasında elde edilmiştir.

Şekil 5. Müşteri Memnuniyeti DFA

DFA sonucu müşteri memnuniyeti ölçeği için faktör yükleri 0,42 ile 0,84 arasında elde edilmiştir.

Tablo 1. DFA Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	CMIN	df	CMIN/df	GFI	CFI	AGFI	TLI	RMSEA
Hizmet Kalitesi	37.452	12	3.121	0.986	0.988	0.967	0.978	0.053
Algılanan Değer	6.981	2	3.491	0.995	0.995	0.976	0.986	0.058
Marka İmajı	3.02	2	1.51	0.998	0.999	0.99	0.996	0.026
Müşteri Memnuniyeti	1.324	1	1.324	0.999	1,000	0.991	0.998	0.021

DFA sonucu ölçeklerin uyum iyiliği değerlerini sağladığı ve iyi uyum gösterdiği görülmektedir.

KFA ve DFA sonrasında güvenilirlik analizi yapılmış olup; cronbach alfa katsayısı hizmet kalitesi ölçeği için 0,858, algılanan değer ölçeği için 0,825, marka imajı ölçeği için 0,811 ve müşteri memnuniyeti ölçeği için ise 0,759 olarak elde edilmiştir.

Ayrıca verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmek amacıyla değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasında tespit edildiğinden verilerin normal dağılım gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

4.5. Analiz Sonuçları

Araştırma kapsamında öncelikli olarak değişkenler arasındaki ilişkileri test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Ardından araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modeli kurularak analiz edilmiştir. Korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Bulguları

	Hizmet Kalitesi	Algılanan Değer	Marka İmajı	Müşteri Memnuniyeti
Hizmet Kalitesi	1			
Algılanan Değer	,631**	1		
Marka İmajı	,655**	,582**	1	
Müşteri Memnuniyeti	,622**	,644**	,634**	1

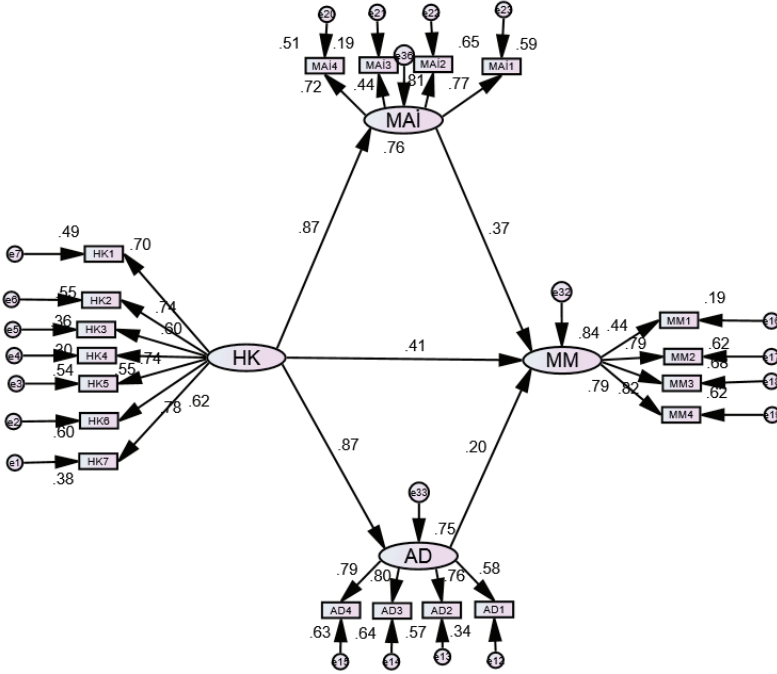
Korelasyon analizi sonucu değişkenler arasında pozitif yönde 0,01 anlamlılık düzeyinde orta derecede korelasyon olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla kurulan yapısal eşitlik modeli Şekil 6’da, modelin uyum iyiliği değerleri Tablo 3’de ve regresyon ağırlığı değerleri Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 3. Yapısal Model Uyum İyiliği Değerleri

	CMIN	df	CMIN/df	GFI	CFI	AGFI	TLI	RMSEA
Yapısal Model	604.12	147	4.11	0.915	0.937	0.89	0.926	0.065

Analiz sonucunda yapısal eşitlik modelinin kabul edilebilir uyum iyiliği değerlerini sağladığı ve iyi uyum gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Şekil 6. Yapısal Eşitlik Modeli

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeli Regresyon Ağırlıkları

Test Edilen Yol	Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	p
Marka İmajı <--- Hizmet Kalitesi	0.872	0.071	14.714	***
Algılanan Değer <--- Hizmet Kalitesi	0.865	0.069	12.882	***
Müşteri Memnuniyeti <--- Hizmet Kalitesi	0.405	0.117	3.777	***
Müşteri Memnuniyeti <--- Marka İmajı	0.366	0.073	4.583	***
Müşteri Memnuniyeti <--- Algılanan Değer	0.196	0.075	2.767	0.006

*** 0,000 (sıfıra çok yakın) anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Yapısal eşitlik modelinin analizi sonucunda havayolu hizmet kalitesinin marka imajı, algılanan değer ve müşteri memnuniyetini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği; marka imajı ve algılanan değerlerin de müşteri memnuniyetini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgularına ulaşılmıştır. Analiz neticesinde H1, H2, H3, H4 ve H5 hipotezleri desteklenmiştir.

Kamu sektörüne ait havayolu şirketleri ile özel sektöre ait havayolu şirketleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla t testi yapılmıştır. THY ve Anadolu Jet kamu sektörü, Pegasus, Sunexpress ve Onur Air ise özel sektör olarak alınmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 5. Kamu Sektör ve Özel Sektör Farklılıklar t Testi

	F	Anlamlılık	t	sd	Anlamlılık (2-tailed)
Müşteri Memnuniyeti	.820	.366	6.552	744	0.000
			6.597	681.654	0.000
Marka İmajı	.271	.603	8.562	744	0.000
			8.896	734.832	0.000
Algılanan Değer	.451	.502	3.348	744	0.001
			3.330	651.966	0.001
Hizmet Kalitesi	.950	.330	6.281	744	0.000
			6.222	642.756	0.000

T testi sonucunda müşteri memnuniyeti, marka imajı, algılanan değer ve hizmet kalitesinin kamu sektörü ve özel sektöre göre anlamlı farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Farklılığın yönünü görebilmek için ortalama değerlere bakılmıştır.

Tablo 6. T Testi Kamu – Özel Ortalama Farklılıklar

KAMU ÖZEL KARŞILAŞTIRMASI		N	Ort.	Std. Sapma
Müşteri Memnuniyeti	Kamu	436	3.8302	.87029
	Özel	310	3.4136	.83524
Marka İmajı	Kamu	436	3.8734	1.04622
	Özel	310	3.2610	.83136
Algılanan Değer	Kamu	436	3.6425	.80376
	Özel	310	3.4397	.83087
Hizmet Kalitesi	Kamu	436	3.7630	.69550
	Özel	310	3.4308	.73483

Tablo 6 incelendiğinde kamu sektörü ortalamalarının özel sektör ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu bize müşteri memnuniyeti, marka imajı, algılanan değer ve hizmet kalitesinin THY ve Anadolu Jet firmaları lehine

anlamli farklılık gösterdiği sonucunu vermektedir. Yani THY ve Anadolu Jet'in hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, algılanan değeri ve marka imajı özel sektöre ait havayolu şirketlerinden anlamli olarak daha fazladır. Analiz neticesinde H6, H7, H8 ve H9 hipotezleri desteklenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Gaziantep ilinde ikamet edip de havayolu hizmeti almış olan 746 kişiden toplanan veriler ile havayolu hizmet kalitesinin algılanan değer, marka imajı ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi ile marka imajı ve algılanan değer-in müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ayrıca havayolu hizmet kalitesi, algılanan değer, marka imajı ve müşteri memnuniyetinin kamu sektörü havayolu şirketleri ile özel sektöre ait havayolu şirketleri arasında anlamli farklılık gösterip göstermediği analiz edilmiştir.

Analizler neticesinde havayolu hizmet kalitesi, marka imajı ve algılanan değer-in müşteri memnuniyetini pozitif yönde anlamli olarak etkilediği; hizmet kalitesinin algılan değer ve müşteri memnuniyetini pozitif yönde anlamli olarak etkilediği bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca havayolu hizmet kalitesi, algılanan değer, marka imajı ve müşteri memnuniyetinin kamu sektörü lehine kamu sektörü ve özel sektör arasında anlamli farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kamu sektörü ve özel sektör arasında bulunan anlamli farklılık literatür açısından çok önemli bir bulgudur. Bu bulgu bize THY ve Anadolu Jet'in hizmet kalitesi, marka imajı ve müşteri memnuniyetinin özel sektöre ait havayolu şirketlerinden anlamli olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Havayolu şirketlerinin, yolcuların ihtiyaçlarını kendi perspektiflerinden düşünerek verimli operasyonlar elde etmek için maliyet azaltmalarına odaklanmaları, müşterilerine sunulan hizmetlerin kalitesini göz ardı etmelerine sebep olabilir (Ali vd., 2015:486). Havayolu firmaları, ancak müşteri memnuniyetini sağlayabilecek hizmet kalitesi yaratmak ve sürdürmek için ellerinden gelenin en iyisini yaparak rekabet avantajı elde edebilirler. Bu durum çeşitli faydalar sağlayacaktır. Bu faydalar; havayolu ve yolcuları arasında güçlü ilişkiler kurmak, yeniden satın alma faaliyetleri için iyi bir temel sağlamak, yolcu sadakatini teşvik etmek, havayolu firmasının tercih edilmesini teşvik edecek viral reklam, yolcuların akıllarında iyi bir kurumsal itibar yaratmak ve son olarak havayolunun kârında artış sağlamak. Bu nedenle, havayolları kalitenin stratejik önemini fark etmelidir. Sürekli olarak kalitenin yükseltilmesi uzun vadede maliyetli değildir; daha ziyade, daha büyük karlar yaratacak bir yatırımdır (Hussain vd., 2015:168). Hizmet kalitesinin artırılması neticesinde müşteri memnuniyetinde de bir artış meydana gelecektir. Müşteri memnuniyeti de marka sadakatinin oluşmasına vesile olacaktır. Yolcu marka sada-

kati, günümüzün rekabetçi havayolu seyahat endüstrisinde havayolu şirketlerinin mevcut ve gelecekteki gelirine katkıda bulunan temel araç olarak görülmektedir. Müşteri memnuniyetinin tekrar satın almayı belirlemekte ve kuruluşların gelecekteki gelirini ve kârını etkilemektedir. Müşteriler memnun kaldıklarında, sadece marka sadakati artmayacak, aynı zamanda şikayetler de azalacaktır. Bu sayede müşteriler gönüllü bir marka çalışanı gibi markanın reklamını yapmaya başlayacaklardır (Hussain, 2016:237).

Havayolu hizmeti alımının çok yaygın olduğu günümüzde havayolu şirketleri arasındaki rekabet de gittikçe şiddetlenmektedir. Rekabet avantajı elde edebilmek için havayolu firmaları hizmet kalitesine gerekli önemi vermelidir. Maliyetleri azaltarak rekabet etmeye çalışmak yerine uzun vadeli düşünerek hizmet kalitesinde iyileştirmeler yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- ALI, Faizan, Dey, Bidit Lal . ve Filieri, Raffaele (2015). An assessment of service quality and resulting customer satisfaction in Pakistan International Airlines: Findings from foreigners and overseas Pakistani customers. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 32(5), 486–502.
- AMIN, Muslim., Isa, Zaidi ve Fontaine, Rodrigue (2013). Islamic banks: Contrasting the drivers of customer satisfaction on image, trust, and loyalty of Muslim and non-Muslim customers in Malaysia. *International Journal of Bank Marketing*, 31(2), 79–97.
- ANDERSON, Eugene W., Fornell Claes ve Lehmann Donald R. (1994). Customer satisfaction, market share, and profitability: Findings from Sweden. *The Journal of marketing*, 53–66.
- ARCHANA, R. ve Subha, M. V. (2012). A study on service quality and passenger satisfaction on Indian airlines. *International Journal of Multidisciplinary Research*, 2(2), 50–63.
- BUBALO, Branko ve Gaggero, Alberto A. (2015). Low-cost carrier competition and airline service quality in Europe. *Transport Policy*, 43, 23–31.
- CHEN, Ching Fu ve Tsai, Meng Huan (2008). Perceived value, satisfaction, and loyalty of TV travel product shopping: Involvement as a moderator. *Tourism management*, 29(6), 1166–1171.
- CHEN, Shuo (2016). A combined MCDM model based on DEMATEL and ANP for the selection of airline service quality improvement criteria: a study based on the Taiwanese airline industry. *Journal of Air Transport Management*, 57, 7–18.
- CHOU, Chien-Chang Liu, Li-Jen, Huang, Sue-Fen, Yih, Jeng-Ming ve Han, Tzeu-Chen (2011). An evaluation of airline service quality using the fuzzy weighted SERVQUAL method. *Applied Soft Computing*, 11(2), 2117–2128.
- DAVIES, Gary ve Chun, Rosa (2002). Gaps between the internal and external perceptions of the corporate brand. *Corporate Reputation Review*, 5(2-3), 144–158.

- DAVIES, Gary, Chun, Rosa, Rui Vinhas da Silva ve Roper, Stuart (2003). *Corporate Reputation and Competitiveness*. Routledge, UK: London.
- DE JAGER J. W., Van Zyl, D. ve Toriola, A. L. (2012). Airline service quality in South Africa and Italy. *Journal of Air Transport Management*, 25, 19–21.
- DENG Zhaohua, Lu, Yaobin, Wei, Kwok Kee ve Zhang, Jinlong (2010). Understanding customer satisfaction and loyalty: An empirical study of mobile instant messages in China. *International journal of information management*, 30(4), 289–300.
- FAIRCHLOTHE James B., Capella, Louis M. ve Alford, Bruce L. (2001). The effect of brand attitude and brand image on brand equity. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 9(3), 61–75.
- FAROOQ Muhammad Shoaib, Salam, Maimoona, Fayolle, Alain, Jaafar, Norizan ve Ayupp, Kartinaf (2018). Impact of service quality on customer satisfaction in Malaysia airlines: A PLS-SEM approach. *Journal of Air Transport Management*, 67, 169–180.
- FAULLANT Rita, Matzler Kurt ve Füller, Johann (2008). The impact of satisfaction and image on loyalty: the case of Alpine ski resorts. *Managing Service Quality: An International Journal*, 18(2), 163–178.
- FORNELL, Claes, Johnson, Michael D., Anderson, Eugene W., Cha, Jaesung ve Bryant, Barbara Everitt (1996). The American customer satisfaction index: nature, purpose, and findings. *The Journal of Marketing*, 7–18.
- GOURDIN, Kent N. (1988). Bringing quality back to commercial air travel. *Transportation Journal*, 23–29.
- GRONROOS, Christian (1984). A service quality model and its marketing implications, *European Journal of Marketing*, Vol. 18 No. 4, pp. 36-44.
- GRONROOS, Christian (2000). *Service Management and Marketing: A Customer Relationship Management Approach*, 2nd ed., John Wiley & Sons, England.
- GURSOY, Dogan, Chen, Ming-Hsiang ve Kim, Hyun-Jeong (2005). The US airlines relative positioning based on attributes of service quality. *Tourism management*, 26(1), 57–67.
- HAPSARI, Raditha, Clemes, Michael D. ve Dean, David (2017). The impact of service quality, customer engagement and selected marketing constructs on airline passenger loyalty. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 9(1), 21–40.
- HSIEH, Ming-Huei, Pan, Shan-Ling ve Setiono, Rudy (2004). Product-, corporate-, and country-image dimensions and purchase behavior: A multicountry analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(3), 251–270.
- HU, Hsin-Hui (Sunny), Kandampully, Jay ve Juwaheer, Thanika Devi (2009). Relationships and impacts of service quality, perceived value, customer satisfaction, and image: an empirical study. *The service industries journal*, 29(2), 111–125.
- HUSSAIN, Rahim (2016). The mediating role of customer satisfaction: evidence from the airline industry. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 28(2), 234–255.
- HUSSAIN, Rahim, Al Nasser, Amjad ve Hussain, Yomna K. (2015). Service quality and customer satisfaction of a UAE-based airline: An empirical investigation. *Journal of Air Transport Management*, 42, 167–175.

- KIM, Koo Kim, Park, Myeong Cheol ve Jeong, Dong-Heon (2004). The effects of customer satisfaction and switching barrier on customer loyalty in Korean mobile telecommunication services. *Telecommunications policy*, 28(2), 145–159.
- KOUBAA, Yamen (2008). Country of origin, brand image perception, and brand image structure. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 20(2), 139–155.
- KUMAR, V. ve Shah, Denish (2004). Building and sustaining profitable customer loyalty for the 21st century. *Journal of retailing*, 80(4), 317–329.
- KUO, Ying-Feng, Wu, Chi-Ming ve Deng, Wei-Jaw (2009). The relationships among service quality, perceived value, customer satisfaction, and post-purchase intention in mobile value-added services. *Computers in human behavior*, 25(4), 887–896.
- LIOU, James. J.H., Hsu, Chao-Che, Yeh, Wen-Chien. ve Lin, Rong-Ho (2011). Using a modified grey relation method for improving airline service quality. *Tourism Management*, 32(6), 1381–1388.
- LIOU, James J.H. ve Tzeng, Gwo-Hshiung (2007). A non-additive model for evaluating airline service quality. *Journal of Air Transport Management*, 13(3), 131–138.
- NAMUKASA, Juliet (2013). The influence of airline service quality on passenger satisfaction and loyalty: The case of Uganda airline industry. *The TQM Journal*, 25(5), 520–532.
- OSTROWSKI, Peter L., O'Brien, Terrence V. ve Gordon, Geoffrey L. (1993). Service quality and customer loyalty in the commercial airline industry. *Journal of travel research*, 32(2), 16–24.
- PARK, Jin-Woo, Robertson, Rodger ve Wu, Cheng-Lung (2006). Modelling the impact of airline service quality and marketing variables on passengers' future behavioural intentions. *Transportation Planning and Technology*, 29(5), 359–381.
- RHOADES, Dawna L. ve Waguespack Jr, Blaise (2005). Strategic imperatives and the pursuit of quality in the US airline industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 15(4), 344–356.
- ROTH, Martin S. (1995). The effects of culture and socioeconomics on the performance of global brand image strategies. *Journal of Marketing Research*, 163–175.
- SAHA, Gour C. ve Theingi. (2009). Service quality, satisfaction, and behavioural intentions: A study of low-cost airline carriers in Thailand. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19(3), 350–372.
- SALEEM, Hamad ve Raja, Naintara Sarfraz (2014). The impact of service quality on customer satisfaction, customer loyalty and brand image: Evidence from hotel industry of Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 19(5), 706–711.
- SINGH, Alok Kumar (2015). Modeling passengers' future behavioral intentions in airline industry using SEM. *Journal of Advances in Management Research*, 12(2), 107–127.
- SINGH, Alok Kumar (2016). Competitive service quality benchmarking in airline industry using AHP. *Benchmarking: An International Journal*, 23(4), 768–791.
- SONDOH Jr, Stephen L., Omar, Maznah Wan, Wahid, Nabsiah Abdul., Ismail, Ishak ve Harun, Amran (2007). The effect of brand image on overall satisfaction and loyalty intention in the context of color cosmetic. *Asian Academy of Management Journal*, 12(1), 83–107.

- SUKI, Nozara Mohd (2014). Passenger satisfaction with airline service quality in Malaysia: A structural equation modeling approach. *Research in transportation business & management*, 10, 26–32.
- SUM VHAU, Vinh ve Kao, Yu-Ying (2009). Bridge over troubled water or long and winding road? Gap-5 in airline service quality performance measures. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19(1), 106–134.
- SWEENEY, Jillian C. ve Soutar, Geoffrey N. (2001). Consumer perceived value: The development of a multiple item scale. *Journal of retailing*, 77(2), 203–220.
- TAM, Jackie L.M. (2004). Customer satisfaction, service quality and perceived value: an integrative model. *Journal of marketing management*, 20(7-8), 897–917.
- TARN, Jackie L.M. (1999). The effects of service quality, perceived value and customer satisfaction on behavioral intentions. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 6(4), 31–43.
- TIERNAN, Siobhan, Rhoades, Dawna L. ve Waguespack Jr, Blaise (2008). Airline service quality: Exploratory analysis of consumer perceptions and operational performance in the USA and EU. *Managing Service Quality: An International Journal*, 18(3), 212–224.
- TRUITT, Lawrence J. ve Haynes, Ray (1994). Evaluating service quality and productivity in the regional airline industry. *Transportation Journal*, 21–32.
- TU, Yu-Te, Wang, Chin-Mei ve Chang, Hsiao-Chien (2012). Corporate brand image and customer satisfaction on loyalty: An empirical study of Starbucks coffee in Taiwan. *Journal of Social and Development Sciences*, 3(1), 24–32.
- YANG, Zhilin ve Peterson, Robin T. (2004). Customer perceived value, satisfaction, and loyalty: The role of switching costs. *Psychology & Marketing*, 21(10), 799–822.
- YI, Youjae ve La, Suna (2004). What influences the relationship between customer satisfaction and repurchase intention? Investigating the effects of adjusted expectations and customer loyalty. *Psychology & Marketing*, 21(5), 351–373.

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TİCARİ DİŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ*

Çiğdem KARIŞ¹, Dilara AYLA²

Geliş: 25.07.2018 / Kabul: 17.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.447782

Öz

Bu çalışmada, 1980-2016 dönemi Türkiye ekonomisi için net doğrudan yabancı yatırım girişleri ve ticari dışa açıklık arasındaki ilişki Engle-Granger eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeline dayalı nedensellik analiziyle araştırılmıştır. Yapılan eşbütünleşme analizi sonucunda, değişkenlerin eşbütünleşik olduğu tespit edilmiş, başka bir ifadeyle iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır. Nedensellik analizi sonucunda ise, ticari dışa açıklıktan doğrudan yabancı yatırım değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ticari dışa açıklığın doğrudan yabancı yatırım girişleri açısından bir uyarıcı niteliği taşıdığı söylenebilecektir. Özellikle ekonomik açıklar üzerindeki finansman niteliğinin uzun vadeli olması doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından önem arz ettiğinin göstergesidir. Bu nedenle ticari dışa açıklık derecesinin nitelikli bir şekilde artırılması ile beraber uzun vadeli sermaye girişlerinin hız kazanması beklenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Ticari Dışa Açıklık, Eşbütünleşme, Nedensellik, Hata Düzeltme Yöntemi

Jel Kodları: F21, C12, Q43, Q20, C22

* Bu çalışma 28-29 Nisan 2018 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen ICOMEP'18-Spring Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi'nde sunulan özet bildirinin düzenlenmiş halidir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu, cigdemkaris@ktu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7534-0494>

2 Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, dilara.ayla@erdogan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0206-250X>

ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND TRADE OPENNES IN TURKEY

Abstract

In this study, the relationship between net foreign direct investment inflows and trade openness for Turkish economy in the period of 1980-2016 was investigated by Engle-Granger co-integration test and causality analysis based on error correction model. According to results of the co-integration analysis, it was found that the variables are co-integrated, in other words, the two variables have moved together in the long run. Besides, according to results of the causality analysis, it was found that there is a unidirectional causality relationship from trade openness to foreign direct investment. In this context, it can be argued that trade openness acts as a stimulant in terms of foreign direct investment inflows. The long-term financing, especially on economic deficits, is an indication that foreign direct investments are important for the developing countries' economies. For this reason, it is expected that long-term capital inflows will accelerate as the trade openness level is increased in a qualitative way.

Keywords: Foreign Direct Investment, Trade Openness, Cointegration, Causality, ECM Method

Jel Codes: F21, C12, Q43, Q20, C22

Giriş

Ekonomik alanda yaşanan değişimler doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)'in ülkelerin gelişme süreci açısından önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Bilindiği üzere gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme süreçlerinde karşılaştıkları sorunlardan biri yatırımlarını desteklemede yeterli sermayeye veya ulusal tasarrufa sahip olmamalarıdır. Bu sorunla baş edebilmek adına söz konusu ülkeler ihtiyaç duydukları kaynakları gelişmiş ülkelere temin etme yoluna başvururlar. Bu bağlamda, DYY gelişmekte olan ülkeler açısından başlıca sermaye girişi kaynağı olarak görülmekte ve ülkeler çeşitli teşviklerin yanı sıra muhtelif uygulamalarla DYY'yi ülkelerine çekmek için çaba harcamaktadırlar.

1980'li yıllardan itibaren yaşanan gelişmeler DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Omisakin (2009)'a göre, DYY sermaye oluşumu açısından ihtiyaç duyulan yerli yatırımların önemli bir kaynağı durumundadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik büyüme sürecinde önemli bir dış finansman kaynağı durumunda olan DYY'nin ancak küçük bir kısmı bu ülkeler tarafından kendilerine çekilebilmektedir. Bu bağlamda DYY'den daha fazla pay almak isteyen bu ülkelerin izledikleri yollardan biri gittikçe küreselleşen dünyada ekonomik anlamda daha da serbestleşmedir. Diğer

bir ifadeyle, ticari dışa açıklık DYY'yi çekmek için kullanılan araçlardan biridir.

Mevcut çalışmalar göstermiştir ki, DYY kararlarında ev sahibi ülkenin döviz kuru, piyasa hacmi ve sahip olduğu kapasite, ticari ve finansal dışa açıklık, siyasi istikrar, işgücü maliyetleri, ticaret maliyetleri, yatırım maliyetleri, ticaret açığı, cari açık, dış borç, bütçe açığı, enflasyon, enerji kullanımı, beşeri sermaye, vergi, kamu tüketim harcamaları, makroekonomik istikrar, politik istikrar ve altyapı düzeyi gibi birçok etken rol oynamaktadır. Ticari dışa açıklık ihracata yönelik DYY'ye neden olurken, ticaret kısıtlamaları iç piyasadan yararlanarak "tarife-atlama" şeklindeki DYY'yi çekmektir.

Uluslararası yatırımcılar, yapacakları uzun vadeli yatırımları için karar verme süreçlerinde ülkelerin uyguladığı tarife içi ve tarife dışı engellere dikkat etmelerinin yanında sermayenin geri dönüşünün problemlili olup olmamasını da göz önünde bulundururlar. Ülkelerin ticari dışa açıklık seviyeleri, sermaye hareketliliğinin taşıdığı risk ve sağlayacağı getiri üzerinde etkili olduğundan aynı zamanda ülkelerin bu anlamdaki rekabet üstünlüğüne sahip olup olmadıkları konusunda da bir gösterge niteliği taşımaktadır. Bu bakış açısının temelini oluşturan "İşlem Maliyet Teorisi" ne göre, işlem maliyetinin düşük olduğu ortamlar yatırımcılar için daha fazla getiri anlamına geldiğinden cezbedicidir (Coase, 1937; Williamson, 1975). Benzer şekilde, içsel büyüme teorileri de ticari dışa açıklığın artmasıyla üretim kaynaklarının karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerle aktarılması yoluyla yatırımların dağılım etkinliğinin artacağını ve böylece ekonomik büyümeye katkıda bulunabileceğini vurgulamaktadır (Solow, 1956; Balasubramanyam vd. 1996). Bunlara ek olarak, Edwards (1992) da dışa açıklık derecesi düşük olan ülkelerin teknolojik ilerlemelere uyum sağlamada açıklık derecesi yüksek olan ülkelere göre daha dezavantajlı bir konumda olduklarını ve dışa açıklık derecesi arttıkça yeni teknolojilerin kullanılması yoluyla daha hızlı ekonomik büyümenin gerçekleşebileceğini ifade etmektedir (Adhikary, 2011: 16).

Bu bilgiler doğrultusunda, çalışmanın amacı 1980-2016 döneminde Türkiye için DYY ve ticari dışa açıklık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmanın birinci bölümünde konu ile ilgili genel bilgilere yer verildikten sonra ikinci bölümde DYY ve ticari dışa açıklık arasındaki ilişki teorik olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, bu değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalardan söz edildikten sonra; dördüncü ve beşinci bölümlerde model ve veri seti tanımlanmış olup, analizden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirmeler yapılarak, önerilerde bulunulmuştur.

I. Ticari Dışa Açıklık ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki

Genellikle dış ticaret hacminin (İhracat+İthalat) GSYİH'ye oranı şeklinde hesaplanan ticari dışa açıklık iyimser bir yatırım ortamı oluşturmak suretiyle yatırımları

artırarak, yatırımcıların ekonomik sisteme giriş ve çıkışını sağlayarak, sermaye ve malların hareketliliğini kolaylaştırarak ve iş dostu ekonomik bir çevre oluşturarak bir ülkenin DYY’yi çekmesinde önemli bir faktör olarak düşünülmektedir (Grossman ve Helpman, 1991; Liu vd., 2001; Mina, 2007; Onyeiwu ve Shrestha, 2004). Chakrabarti (2001)’e göre çoğu yatırım projesinin ticareti yapılan ürünlerle ilişkili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bir ülkenin ticari dışa açıklık derecesinin DYY girişlerinin teşvikinde belirleyici faktörlerden biri olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca Law ve Habibullah (2009), dışa açık ekonomilerin ekonomik ve siyasi gücü elinde bulunduran elitlerin gücünü kısıtlamak suretiyle piyasanın rekabet gücünü arttırdığını ileri sürmektedirler.

Ticari dışa açıklığın DYY üzerinde meydana getireceği etkinin ne yönde olacağı yapılan doğrudan yatırımın türüne bağlı olarak değişmektedir. Bu bağlamda piyasaya yönelik doğrudan yatırımlarda, dış ticaretteki kısıtlamalar (dolayısıyla daha düşük seviyede dış ticarete açıklık) DYY üzerinde olumlu bir etki meydana getirebilir. Böyle bir sonucu açıklamada kullanılan “Tarife-Atlama” (Tariff-Jumping) hipotezine göre yerel piyasalara girip paylarını artırmaya çalışan yabancı firmalar ürünlerini ihraç etme konusunda zorluk yaşarlarsa, ev sahibi ülkede kuracakları yan kuruluşlar vasıtasıyla bu ülkede üretim yapmaya karar verebilirler. Buna karşılık, ihracata yönelik doğrudan yatırımlarla ilgilenen çok uluslu firmalar açısından ticarete getirilen korumalar ihracatla ilişkili işlem maliyetlerini artıracığından bu firmalar daha açık bir ekonomide yer almayı tercih edebilirler. Bu noktada ticari dışa açıklık oranının yüksek olmasının DYY’yi olumlu yönde etkilemesi beklenebilir (Asiedu, 2002: 111).

Ticari dışa açıklıkla ilgili bazı politikalar, DYY’nin ülkeye çekilmesinde önemli bir etkiye neden olabilir. Örneğin serbest ticaret anlaşmalarının uygulanması yoluyla birkaç Latin Amerika ülkesi daha fazla DYY çekebilmiştir. Goldberg ve Klein (1998), DYY’nin ihracatı, ithal ikameyi veya ara girdilerde daha fazla ticari faaliyeti teşvik edeceğini ileri sürmektedirler. Diğer tarafta Raff (2004)’e göre belirli şartlar altında DYY bir ülkenin refahında iyileşmelere neden olmasına rağmen, serbest ticaret anlaşmaları DYY girişine neden olmaz. Çünkü denge gümrük tarifeleri DYY’yi uyarmak için çok düşüktür veya birden fazla denge vardır. Dolayısıyla, DYY önem veren ülkeler DYY’leri desteklemeyen ülkelerin arasında sıkışıp kalmıştır (Liargovas ve Skandalis, 2012: 324-325).

DYY’ler yoluyla sağlanan dış kaynak, yeni teknolojilerin transferine, ülke ekonomisinin büyümesine, modern know-how tekniklerinin kullanılmasına olanak sağlamasının yanında, özellikle dış ticaret imkânlarının geliştirilmesinde ekonomiye önemli ölçüde yararlar sağlamaktadır (Karluk, 2000: 97). Yaşanan küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı etkenlerden biri olarak DYY girişlerinin genel olarak uluslararası ticaret hacmini artırabileceği, yani ticari dışa açıklığı olumlu yönde etkileyeceği ve ülkenin gelişimini olumlu katkı sağlayacağı kabul görmektedir (Aizenman ve Noy, 2006: 318). DYY’lerin girdiği ülkede teknoloji transferleri ve

yönetim teknikleri yoluyla verimlilik artışı sağlamak suretiyle, ihracatı artıracakları ileri sürülmektedir. Benzer şekilde DYY girişleri girdiği ülkede dolaylı yoldan ara ve sermaye malı ithalatı talebini uyurarak ithalatın da artmasına neden olabilmektedir (Altıntaş, 2009: 3).

II. Literatür Özeti

Literatürde ticari dışa açıklık ve DYY arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalara bakıldığında bu ilişkinin pozitif veya negatif yönde olduğunu gösteren çalışmaların yanında bu değişkenler arasında ilişki olmadığını veya ilişkinin zayıf olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Aşağıdaki tabloda ticari dışa açıklık ve DYY arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara ait bulgular özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatürde Yapılmış Örnek Çalışmalar

Yazar\Yazarlar	Ülke/Dönem	Yöntem	Bulgular
Schmitz ve Bieri (1972)	ABD/1952-1966	EKK	DA ≠ DYY
Edwards (1990)	60 Gelişmekte olan ülke/1971-1981	Cross-country regresyon	DA → DYY (+)
Gastanaga vd. (1998)	49 Az Gelişmiş ülke/1970-1995	Çok Değişkenli Analiz	DA → DYY (+)
Chakrabarti (2001)	135 Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke/1994	Yatay Kesit ve Uç Sınır Analizi	DA → DYY (+)
Asiedu (2001)	Sahra Altı Afrika ülkesi olan ve olmayan 71 ülke/1988-1997, 1988-1990, 1991-1993 ve 1994-1997	Yatay Kesit ve Panel Regresyon Analizi	DA → DYY (+)
Aizenman ve Noy (2006)	81 ülke/1982-1998	Granger Nedensellik	DA ↔ DY ^a
Kandiero ve Chitiga (2006)	50 Afrika ülkesi/1980-1985, 1985-1990, 1990-1995 ve 1995-2001	Panel Regresyon Analizi	DA → DY (+)
Yapraklı (2006)	Türkiye/1970-2006	Çoklu EşBütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli	DA → DYY (Uzun dönem,+)
Busse ve Hefeker (2007)	83 Gelişmekte olan ülke/1984-2003	Panel Veri Analiz	DA ≠ DYY
Karagöz (2007)	Türkiye/1970-2005	Johansen EşBütünleşme Analizi, Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik	DA → DYY (+)
Demirhan ve Masca (2008)	38 Gelişmekte olan ülke/2000-2004	Yatay Kesit ve EKK	DA → DYY (+)
Kar ve Tatlısöz (2008)	Türkiye/1980-2003	EKK	DA → DYY (+)
Tarı ve Bırdırdı (2009)	Türkiye/1990-2006	EKK	DA → DYY (+)

N’Guessan Bi Zambe vd. (2010)	Fildişi Sahili/1980-2007	ARDL, VAR, Granger	DYY ve DA uzun dönemde eşbütünleşik DYY→DA ^a
Özcan ve Arı (2010)	27 OECD ülkesi/1994-2006	GMM	DA→DYY (-)
Vijayakumar vd. (2010)	BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri/1975-2007	Panel Veri Analiz	DA≠DYY
Liargovas ve Skandalis (2012)	36 Gelişmekte olan ülke/1990-2008	Panel Regresyon Analizi	DA→DYY (+)
Cantah vd. (2013)	29 Sahra Altı Afrika ülkesi/2006-2012	Statik ve Dinamik Panel Veri Analiz	DA→DYY (+)
Seyoum vd. (2014)	25 Sahra Altı Afrika ülkesi/1977-2009	Granger Nedensellik	DYY↔DA ^a
Aydemir ve Genç (2015)	Türkiye/1991:4-2014:3	Maki Çoklu Yapısal Kırımlı EşBütünleşme testi ve Dinamik EKK	DA→DYY (+)
Erdoğan (2015)	Türkiye/1980-2009	ARDL ve Granger Nedensellik	DYY ve DA uzun dönemde eş bütünleşik DYY→DA ^a
Gürüş ve Gözgör (2015)	Türkiye/1986-2010	Granger Nedensellik	DYY→DA ^a
Mişkinis ve Juozenaite (2015)	Yunanistan, İrlanda ve Hollanda/1974-2012	VAR Modeli ve Granger Nedensellik	DYY≠DA ^a Sadece İrlanda da DA DYY üzerinde zayıf bir etkiye sahip
Tsaurai (2015)	Zimbabve/1980-2013	ARDL	DYY≠DA (Uzun dönem)
Asghar (2016)	7 Güney Asya ülkesi/1998-2010	Panel Regresyon Analizi	DA→DYY (+)
Dima (2016)	Romanya/1990-2014	Regresyon Analizi	DA→DYY (+)
Topallı (2016)	BRICS ülkeleri ve Türkiye/1982-2013	Panel Granger Nedensellik	DYY→DA ^a (Güney Afrika) DYY→DA ^a (Hindistan) DYY≠DA ^a (Brezilya, Çin ve Türkiye)
Tampakoudis vd. (2017)	15 Orta Gelirli ülke/1980-2013	Panel Regresyon Analizi	DYY→DA (+)
Terzi ve Bekar (2017)	Türkiye/1974-2014	ARDL ve DoladoLütkepohl Granger Nedensellik	DYY↔DA ^a (+) DA→DYY (+, Uzun Dönem)

Not: Yukarıdaki tabloda DA ve DYY sırasıyla ticari dışa açıklık ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları değişkenini, (+); değişkenler arasındaki pozitif ilişkiyi, (-); değişkenler arasındaki negatif ilişkiyi, ≠; değişkenler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmadığını, a; nedensellik analizini ifade etmektedir.

III. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada, Türkiye’de net doğrudan yabancı yatırım girişleri ve ticari dışa açıklık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla değişkenlerin durağanlık analizi Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi, uzun dönem ilişki tespiti Engle-Granger eşbütünlük testi ve nedensellik ilişkisi hata düzeltme modelleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu kısmında değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konulması amacıyla yararlanılan ekonometrik yöntemler hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir.

Zaman serisi analizlerinin ilk şartı, model değişkenlerinin durağanlık koşulunu sağlamalarıdır. Söz konusu şart, serilerin birim kök içermesi durumunda ortaya çıkabilecek sahte regresyon sorununun modelin işleyişini bozmasına engel olunması gerekliliğinden doğmuştur. Genişletilmiş Dickey Fuller Birim-Kök (ADF) testi, durağanlık analizlerinde sıklıkla yararlanılan testlerden biridir. Herhangi bir seriye uygulanan birim kök sınama işlemini içeren bu test sonucunda, durağan olmayan bir seri ile karşılaşıldığında serinin farkı alınarak durağan hale getirilmesi gerekmektedir. ADF birim kök testi uygulanırken oluşturulan regresyon denklemi aşağıdaki şekildedir (Dickey-Fuller, 1981: 1063):

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Trend + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Söz konusu regresyon denkleminde bağımlı değişkenin kaç dönemlik gecikmesinin ekleneceği en önemli adım olarak görülmektedir. Bu tespit Lagrange Çarpan Testi, Ljung Box Q-istatistiği ve Schwartz bilgi Kriteri (SIC) ve/veya Akaike Bilgi Kriterinden (AIC) yararlanılarak yapılmaktadır (Enders, 1995). Bu çerçevede denkleminde kullanılacak olan optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından yararlanılan kritik değer için hesaplanan t-istatistiği değerlendirilerek serinin durağan olup olmadığı tespit edilir.

Çalışmada zaman serilerinin koentegre olup olmadıkları, başka bir ifadeyle uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri Engle-Granger (1987) eşbütünlük testi ile analiz edilmiştir. Engle-Granger eşbütünlük testi iki aşamalı gerçekleştirilmektedir (Yamak ve Abdioğlu, 2012: 182-183; Tandoğan ve Genç, 2016: 799-801): Test uygulanırken ilk aşamada aşağıda (2) ve (3) nolu denklemler ile ifade edilen regresyon denklemleri oluşturulur.

$$X_{1t} = \alpha_0 + \alpha_1 X_{2t} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$X_{2t} = \beta_0 + \beta_1 X_{1t} + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı denklemlerde X_1 ve X_2 eşbütünlük ilişkisinin varlığı araştırılan değişkenleri, $\alpha_1 \alpha_1$ ve $\beta_1 \beta_1$ X_2 ve X_1 değişkenlerinin katsayılarını, ε_1 ε_1 ve $\varepsilon_2 \varepsilon_2$ hata terimlerini göstermektedir. (2) ve (3) numaralı denklemler EKK ile tahmin edilerek hata terimleri elde edilir. Testin ikinci aşamasında eşbütünlük ilişkisi; tahminlerden elde edilen hata terimlerinin durağan olup olmadıkları

üzerinden aşağıda sunulan (4) numaralı denklem üzerinden araştırılır. Diğer bir ifade ile hata terimlerinin durağanlığı ADF birim kök testi ile ortaya koyularak eşbütünleşme ilişkisine karar verilir.

$$\Delta \varepsilon_{jt} = \lambda \varepsilon_{jt-1} + \sum_{i=0}^k \mu_j \Delta \varepsilon_{jt-i} + \varepsilon_{jt} \quad j = 1,2 \quad (4)$$

(4) numaralı ADF denkleminde λ katsayısı t-istatistik değeri Engle-Yoo (1987) tablo kritik değeri ile karşılaştırılarak eşbütünleşme ilişkisi sonucuna ulaşılmaktadır. Hata terimleri seviye durağan I(0) ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu bulgusu ileri sürülür.

Eşbütünleşik iki serinin nedensellik ilişkisini Hata Düzeltme Modelinden (Error Corection Model) yararlanarak araştırmak mümkündür. Birinci farklarında durağan hale gelen ve aralarında eşbütünleşme ilişkisi olan X_1 ve X_2 gibi iki değişken için oluşturulacak olan hata düzeltme modeli (ECM) denklemleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Granger, 1988: 204):

$$X_{1t} = \alpha_0 + \sum_{i=0}^m \beta_i \Delta X_{1t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j \Delta X_{2t-j} + \theta_1 \varepsilon_{1t-1} + u_{1t} \quad (5)$$

$$X_{2t} = \pi_0 + \sum_{i=0}^m \vartheta_i \Delta X_{2t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j \Delta X_{1t-j} + \delta_1 \varepsilon_{2t-1} + u_{2t} \quad (6)$$

(5) ve (6) nolu denklemlerdeki ε_{1t-1} ve ε_{2t-1} değişkenleri eşbütünleşme denklemlerine ait hata terimleri serilerinin birinci gecikmesini ifade etmektedir. Granger Temsil Teorisi’ne göre serilerin eşbütünleşik olmaları durumunda seriler arasında en az bir yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Başka bir ifadeyle, hata düzeltme mekanizması serilerin eşbütünleşik olmaları durumunda çalışmakta ve değişkenler arasındaki en az bir yönlü nedenselliğin varlığı için garanti oluşturmaktadır (Engle-Granger, 1987: 255-257). “ $X_1(X_2)$ değişkeni X_2 ’in (X_1) Granger anlamda nedeni değildir” şeklindeki H_0 hipotezi, γ_j (Ω_j) katsayılarının grup halinde ve/veya ε_{1t-1} ε_{1t-1} ve ε_{2t-1} ’in sırasıyla θ_1 ve δ_1 katsayılarının anlamlı olması durumunda reddedilir. Dolayısıyla nedensellik ilişkisine karar verilir. Ayrıca hata düzeltme katsayısının negatif, 0 ile 1 arasında ve istatistiki olarak anlamlı olması beklenmektedir. Özetlenecek olursa, hata düzeltme modelinde gecikmeli değerleri yer alan bağımsız değişkenlerin katsayılarının anlamlılığını gösteren standart F-istatistiğinin anlamlı olması veya hata düzeltme teriminin t-istatistiğinin anlamlı olması değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir (Granger, 1988: 204).

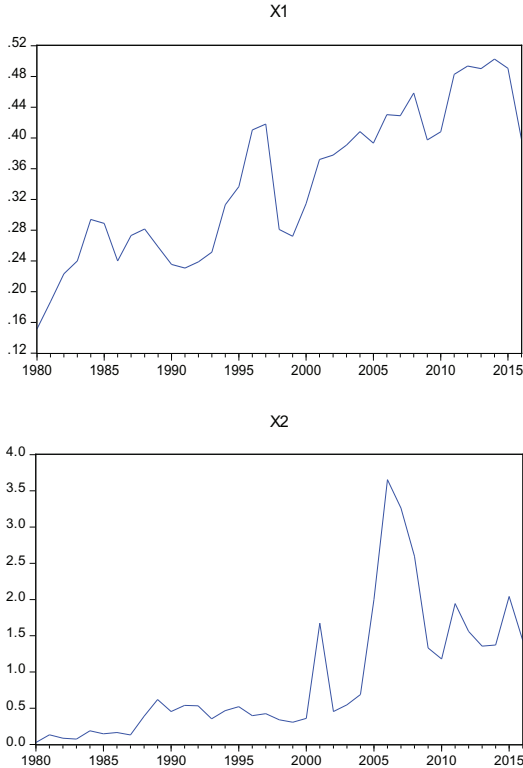
IV. Veri Seti ve Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenler X_1 (Ticari Dışa Açıklık Oranı) ve X_2 (Net Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin GSYİH’ye oranı) olup, veri seti 1980-2016

dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşturulmuştur. Söz konusu değişkenlere ait veri setleri Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Kullanılan veriler ve ilgili serilere ait temel istatistiksel göstergelere ilişkin açıklamalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Veri Seti

Veriler		Açıklama				
X_1		Ticari Dışa Açıklık Oranı [(İhracat + İthalat)/GSYİH]				
X_2		Net Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin GSYİH’ye oranı				
Serilere Ait İstatistiksel Göstergeler						
Seriler	n	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum	Jarque-Bera Değeri
X_1	37	0.3422	0.0976	0.1515	0.5026	2.0209 (0.3640)
X_2	37	0.9122	0.9098	0.0262	3.6534	14.9430 (0.0006)

Grafik 1. Serilerin Grafikselsel Gösterimi

Yukarıdaki grafiklerden de açıkça görüldüğü üzere, değişkenlerin her ikisinin de birinci devresel farklarında durağan bulunması beklenebilecektir. Ancak zaman

serisi analizlerinde serilerin birim kök sorunu sınanmadan bu konuda kesin bir yargıya varılması doğru olmayacaktır. Bu çalışmada serilerin durağanlık sınaması ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre elde edilmiştir. Söz konusu teste ait sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF (Sabitsiz)		ADF (Sabitli)		ADF (Sabitli ve Trendli)	
	Düzey	1. Fark	Düzey	1. Fark	Düzey	1. Fark
X_1	0.3769 (0)	-4.7244*** (0)	-2.0603 (0)	-4.7013*** (0)	-4.1446** (1)	-4.6984*** (0)
Olasılık D.	0.7879	0.0000	0.2612	0.0006	0.0127	0.0032
X_2	-1.1139 (0)	-5.4448*** (0)	-2.0325 (0)	-5.3805*** (0)	-2.8125 (0)	-5.2949*** (0)
Olasılık D.	0.2359	0.0000	0.2723	0.0001	0.2023	0.0007

Not: Parantez içindeki ifadeler gecikme uzunluklarını göstermektedir. *** ve ** işaretleri ise sırasıyla % 1 ile %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Buna göre, Schwarz bilgi kriteri kapsamında belirlenen gecikme uzunlukları üzerinden uygulanan ADF test sonuçları değerlendirildiğinde modelde kullanılacak olan her iki serinin de birinci farkta durağan oldukları tespit edilmiştir.

Serilerin 1.farkında durağan bulunması nedeniyle eşbütünleşme analizi için Engle-Granger eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Uygulama her iki değişkenin bağımlı değişken haline getirilip çözümlenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle X_1 değişkenin bağımlı değişken olarak ele alındığı eş bütünleşme analizine ait sonuçlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 4. İki aşamalı Engle-Granger Eşbütünleşme Test Sonuçları

Eşbütünleşme Denklemleri	ADF test istatistiği	Engle-Yoo Tablo Kritik değeri (% 10 anlamlılık düzeyinde)
$X_{1t} = 0.2735^a + 0.0753^a X_{2t}$ [0.0165] [0.0129]	-3.4213 (1)	3.28
$X_{2t} = -1.3276^a + 6.5460^a X_{1t}$ [0.3989] [1.1224]	-3.6409 (1)	3.28

Not: a, parantez ve köşeli parantez içindeki değerler sırasıyla %1 anlamlılık düzeyini, Schwarz bilgi kriterine göre optimal gecikme uzunluğunu ve standart hataları göstermektedir.

Eşbütünleşme denklemlerinden elde edilen hata terimlerine uygulanan sabitsiz ve trendsiz model ADF testi birim kök sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre eşbütünleşmenin olmadığını gösteren boş hipotezler sabitsiz ve trendsiz ADF test istatistiklerinin Engle-Yoo Tablo Kritik değerinden büyük tespit edilmesinden ötürü reddedilmiştir. Dolayısıyla ilgili değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Eşbütünleşik olduğu tespit edilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için ise klasik Granger nedensellik testi yerine hata düzeltme modeli uygulanmış ve modellerin uygun gecikme uzunlukları Akaike bilgi kriteri esas alınarak belirlenmiştir. Hata düzeltme modelinde her iki değişken bağımlı değişken haline getirilip karşılıklı nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Başka bir ifadeyle, Tablo 5’te belirtilen (1) nolu denklemde “ X_2, X_1 ’nin nedeni değildir” şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi, “ X_2, X_1 ’nin nedenidir.” alternatif hipotezine karşı sınınamaktadır. (2) nolu denklemde ise “ X_1, X_2 ’nin nedeni değildir” şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi, “ X_1, X_2 ’nin nedenidir.” alternatif hipotezine karşı sınınanarak karşılıklı nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Bu kapsamda çözümlenen hata düzeltme modeli sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 5. Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Test Sonuçları

Denklemler	Gecikme Sayısı	ECM katsayısı	F-Wald İstatistiği	Nedensellik Sonuçları	
1	$X_1=f(X_2)$	m:5, n:5	-0.2218 (0.3310)	0.6624 (0.6563)	Nedensellik yok
2	$X_2=f(X_1)$	m:1, n:1	-0.4857*** (0.0076)	0.9438 (0.4323)	Nedensellik var

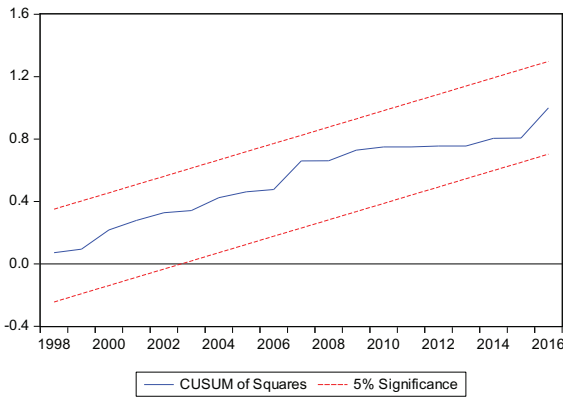
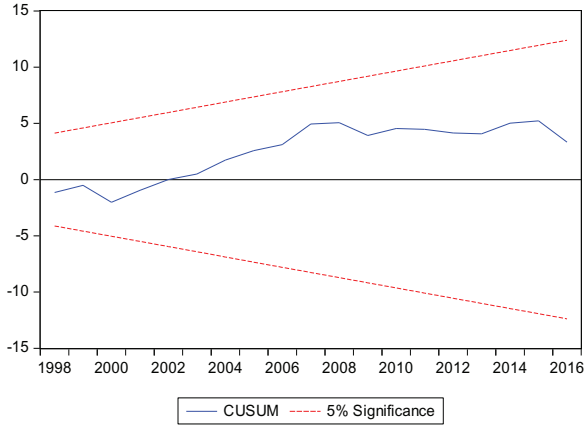
Not: (***) %1 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. m bağımlı, n bağımsız değişkenler için Akaike bilgi kriteri (AIC) kapsamında belirlenen optimal gecikme uzunluklarını, ECM hata düzeltme katsayısını ve parantez içindeki değerler ise H_0 hipotezinin reddedilme olasılığını, göstermektedir.

(1) nolu denklemin tahmin sonuçlarına göre, hata düzeltme terimi katsayısı beklenen işareti taşımakla birlikte istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Ayrıca ilgili denklem çözümlenmesinde bağımsız değişkenlerin grup olarak sifıra eşitleyen boş hipotezin testinden elde edilen F istatistiği anlamsız tespit edilmiştir. X_2 (Net Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin GSYİH’ye oranı) değişkeninin X_1 (Ticari Dışa Açıklık Oranı) değişkeninin nedeni olmadığı tespit edilmiştir.

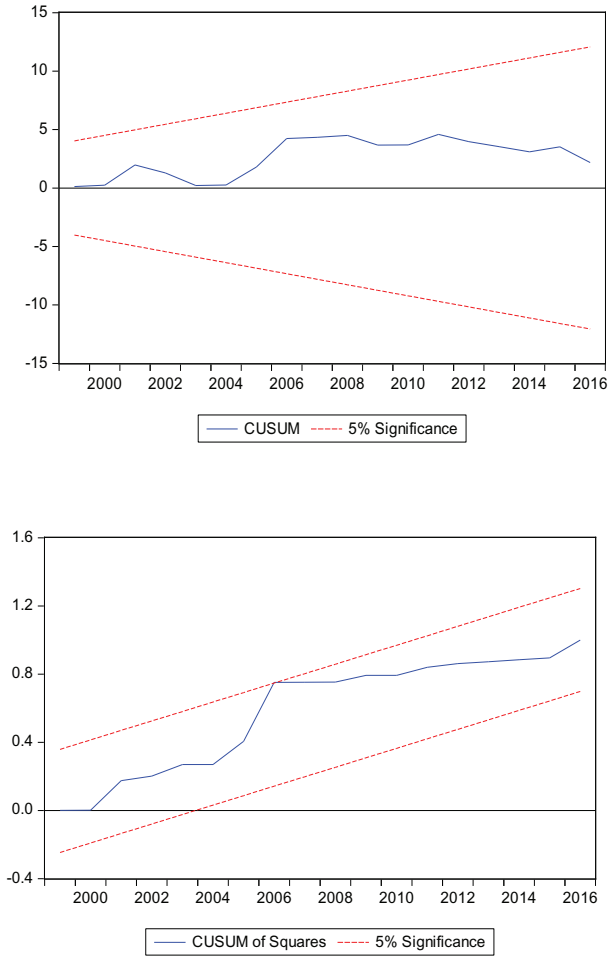
(2) nolu denklemin tahmin sonuçlarına göre ise, hata düzeltme terimi katsayısı negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Hata düzeltme parametresi, uzun dönem denge değerine doğru yakınsama hızının %48 düzeyinde olduğunu

göstermektedir. Buna göre, meydana gelecek bir şokun etkisi ilk yılda %48 oranında düzelmektedir. Bir diğer ifadeyle, kısa dönemli sapmalar yaklaşık 2 yıl gibi bir sürede tekrar uzun dönem dengesine gelmektedir. Bu sonuçlara göre, X_1 (Ticari Dışa Açıklık Oranı) değişkeninin X_2 (Net Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin GSYİH’ye oranı) değişkeninin bir nedeni olduğu söylenebilir.

Çalışmada ayrıca (1) ve (2) nolu denklemler için çözümlenen hata düzeltme modelinde herhangi bir yapısal kırılmanın var olup olmadığı Cusum ve Cusum Square testleri ile sınanmıştır. Test sonuçlarına göre (1) nolu modelde herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı, ancak (2) nolu modelde yapısal kırılmanın olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle (2) nolu denkleme ait regresyon yapısal kırılma sorunu modele kukla değişken eklenerek giderilmiş ve nihai çözümler bu şekilde elde edilmiştir. İlgili sonuçlar sırasıyla aşağıda belirtilmiştir.

Grafik 2. (1) Nolu Denkleme Ait Cusum ve Cusum Square Test Sonuçları

Grafik 3. (2) Nolu Denkleme Ait Cusum ve Cusum Square Test Sonuçları

Sonuç

Küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak gittikçe liberalleşen ülke ekonomileri büyüme ve kalkınma sürecinde ihtiyaç duydukları sermayenin temininde DYY'lerin üstlendiği rolü daha iyi bir şekilde anlamışlardır. Bu bağlamda, yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekmek adına mevcut piyasalarını cazip hale getirmek için çeşitli teşvikler, stratejiler ve politikalar uygulamaktadırlar. DYY'leri büyüme oranı, enflasyon, beşeri sermaye, dış ticaret açığı, ticari engeller, vergi, faiz oranı, para arzı, döviz kuru, siyasi istikrar, enerji tüketimi ve cari açık gibi birçok faktör etkilemektedir. Bu çalışmada, söz konusu değişkenlerden sadece biri olan ticari dışa açıklık ile DYY arasındaki ilişki uzun bir dönem aralığı dikkate alınarak ampirik olarak incelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari dışa açıklık arasındaki uzun dönem ilişkisi Engle Granger eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Sonuçlar her iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiş ve söz konusu iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır. Ardından değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmesi nedeniyle hata düzeltme modeli kurularak nedensellik ilişkisinin varlığı test edilmiştir. Hata düzeltme modeline dayanan Granger nedensellik testi sonucunda, X_1 (Ticari Dışa Açıklık Oranı)’den X_2 (Net Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin GSYİH’ye oranı)’ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, beklentilere uygun olarak ticari dışa açıklık ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Bu noktadan hareketle, ticari dışa açıklık düzeyine ilişkin politikaların doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ticari dışa açıklığı olumsuz yönde etkileyen dış ticaretin önündeki engellerin başında gelen tarife araçlarından biri olan gümrük tarifelerinin kademeli olarak indirilmesi veya aşamalı bir şekilde kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir. Tarife araçlarının yanında dış ticaret üzerinde net olmayan olumsuz etkileri olan tarife dışı araçların da dış ticareti engelleyici etkilerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaları olan uluslararası çapta organizasyonların desteklenmesi ve bu tür faaliyetlere yüksek katılım sağlanması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği şeklindeki ekonomik entegrasyonların dış ticarete yaygınlaşması ticari dışa açıklığı artırmak suretiyle daha fazla DYY girişine olumlu katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ADHİKARY, Bisnu Kumar (2011), “FDI, Trade Openness, Capital Formation, and Economic Growth in Bangladesh: A Linkage Analysis”, *International Journal of Business and Management*, 6(1), ss. 16-28.
- AİZENMAN, Joshua ve Noy, Ilan (2006), “FDI and Trade-Two Way Linkages”, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 46, ss. 317-337.
- ALTINTAŞ, Halil (2009), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(2), ss. 1-30.
- ASGHAR, Ali (2016), “Foreign Direct Investment and Trade Openness: The Case of South Asian Economies”, *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 17(2), ss. 513-521.
- ASİEDU, Elizabeth (2001), “On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different?”, *World Development*, 30(1), ss. 107-119.
- AYDEMİR, Oğuzhan ve Genç, Erhan (2015), “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirle-

- yticileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz: Türkiye Örneği”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilgileri Dergisi*, 2(2), ss. 17-41.
- BALASUBRAMANYAM, Vudayagiri N., Salisu, Mohammed A. ve SAPSFORD, David (1996), “Foreign Direct Investment and Growth in EP and IS Countries”, *The Economic Journal*, 106 (434), ss. 92-105.
- BUSSE, Matthias ve Hefeker, Carsten (2007), “Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment”, *European Journal of Political Economy*, 23, ss. 397-415.
- CANTAH, William Godfred, Wiafe, Emmanuel Agyapong ve ADAMS, Abass (2013), “Foreign Direct Investment and Trade Policy Openness in Sub-Saharan Africa”, *MPRA Paper*, No: 58074, ss. 1-17.
- CHAKRABARTI, Avik (2001), “The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensitivity Analyses of Cross-Country Regressions”, *Kyklos*, 54(1), ss. 89-114.
- COASE, Ronald H. (1937), “The Nature Of The Firm”, *Econometrica*, 4, ss. 386-405.
- DEMİRHAN, Erdal ve Masca, Mahmut (2008), “Determinants of Foreign Direct Investment Flows to Developing Countries: A Cross-Sectional Analysis”, *Prague Economic Papers*, 8, ss. 356-369.
- DİCKEY, David A. ve Fuller, Wayne A. (1981), “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Econometrica*, 49(4), ss. 1057-1072.
- DİMA, Stela (2016), “Globalisation, Trade Openness and Foreign Direct Investment in Romania”, *Studia Universitatis Vasila Goldis Arad*, 26(4), ss. 41-53. BIBLIOGRAPHY\1 1055
- EDWARDS, Sebastian (1990), “Capital Flows, Foreign Direct Investment, and Debt-Equity Swaps in Developing Countries”, *NBER Working Papers*, No: 3497, ss. 1-44.
- _____ (1992), “Trade Orientation, Distortions and Growth in Developing Countries”, *Journal of Development Economies*, 39, ss. 31-57.
- ENDERS, Walter (1995), *Applied Econometric Time Series*, John WileyveSons, New York.
- ENGLE, Robert F. ve Granger, Clive W. J. (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55(2), ss. 251-276.
- ENGLE, Robert F. ve Yoo, Byung Sam (1987), “Forecasting and Testing in Co-integrated Systems”, *Journal of Econometrics*, 35(1), ss. 143-159.
- ERDOĞAN, Ali (2015), “Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Ticari Dışa Açıklık Oranı ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişkinin Türkiye için Ekonometrik Analizi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), ss. 15-38.
- GASTANAGA, Victor M., Nugent, Jeffrey B. ve Pashamova, Biastra (1998), “Host Country Reforms and FDI inflows: How Much Difference Do They Make? ”, *World Development*, 26(7), ss. 1299-1314.
- GOLDBERG, Linda S. ve Klein, Michael (1998), *Managing Capital Flows and Exchange Rates: Perspectives from the Pacific Basin*, In Reuven Glick (Ed), Foreign Direct Investment, Trade, and Real Exchange Rate Linkages in Developing Countries, ss. 73-100, Cambridge, UK: Cambridge.
- GRANGER, Clive W.J. (1988), “Some Recent Developments in a Concept of Causality”, *Journal of Econometrics*, Vol.39, ss. 199-211.

- GROSSMAN, Gene M. ve Helpman, Elhanan (1991), *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT Press, Cambridge.
- GÜRİŞ, Selahattin ve Gözgör, Kutay (2015), “Trade Openness and FDI Inflows in Turkey”, *Applied Econometrics and International Development*, 15(2), ss. 53-62.
- KANDİERO, Tonia ve Chitiga, Margaret (2006), “Trade Openness and Foreign Direct Investment in Africa”, *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 9(3), ss. 355-370.
- KARAGÖZ, Kadir (2007), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005”, *Journal of Yasar University*, 2(8), 927-948.
- KAR, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma (2008), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), ss. 1-23.
- KARLUK, Rıdvan (2000), “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, *Ekonomik İstikrar Büyüme ve Yabancı Sermaye*, ss. 97-115.
- LAW, Siong Hook, ve Habibullah, Muzafar Shah (2009), “The Determinants of Financial Development: Institutions, Openness, and Financial Liberation”, *South African Journal of Economics*, 77, ss. 45-58.
- LİARGOVAS, Panagiotis G. ve Skandalis, Konstantinos S. (2012), “Foreign Direct Investment and Trade Openness: The Case of Developing Economies”, *Social Indicators Research*, 106(2), ss. 323-331.
- LİU Xiaming, WANG, Chengang ve Wei, Yingqi (2001), “Causal Links Between Foreign Direct Investment and Trade in China”, *China Economic Review*, 12(2-3), ss. 190-202.
- MİNA, Wasseem (2007), “The Location Determinants of FDI in GCC Countries”, *Journal of Multinational Financial Management*, 17(4), ss. 336-348.
- MİŞKİNİS, Algirdas ve Juozėnaitė, Ilma (2015), “A Comparative Analysis Of Foreign Direct Investment Factors”, *Ekonomika*, 94(2), ss. 7-27.
- N’GUESSAN Bİ ZAMBE, Serge Constant ve Yue, Yaoxing (2010), “The Relationship Between Foreign Direct Investment, Trade Openness and Growth in Cote d’Ivoire”, *International Journal of Business and Management*, 5(7), ss. 99-107.
- OMİSAKİN, Olusegun , Adeniyi, Oluwatosin ve Omojolaibi, Ayoola (2009), “Foreign Direct Investment, Trade Openness and Growth in Nigeria”, *Journal of Economics Theory*, 3, ss. 13-18.
- ONYEİWU, Steve ve Shrestha, Hementa (2004), “Determinants of Foreign Direct Investment”, *Journal of Developing Societies*, 20(1-2), ss. 89-106.
- ÖZCAN, Burcu ve Arı, Ayşe (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12, ss. 65-88.
- RAFF, Horst (2004), “Preferential Trade Agreements and Tax Competition for Foreign Direct Investment”, *Journal of Public Economics*, 88(12), ss. 2745-2763.
- SCHMİTZ, Andrew ve Bieri, Jurg (1972), “EEC Tariffs and US Direct Investments”, *European Economic Review*, 3(1972), ss. 259-70.
- SEYOUUM, Mebratu, Wu, Renshui ve Lin, Jihong (2014), “Foreign Direct Investment and Trade

- Openness in Sub-Saharan Economies: A Panel Data Granger Causality Analysis”, *South African Journal of Economics*, 82(3), ss. 402-421.
- SOLOW, Robert M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, 70, ss. 65-94.
- TAMPAKOUDİS, Ioannis A., Subeniotis, Demetres N., Kroustalis, Ionnis G. ve Skouloudakis, Manolis I. (2017), “Determinants of Foreign Direct Investment in Middle-Income Countries: New Middle-Income Trap Evidence”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 8(1), ss. 58-70.
- TANDOĞAN Dilek ve Genç Murat Can (2016), “Turizm ve CO₂ Emisyonu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *International Multidisciplinary Conference*, Antalya, Türkiye, 21-22 Nisan, ss. 795-803. http://www.imuco.org/sites/default/files/Bildiri%20Kitab%C4%B1_imuco.pdf
- TARI, Recep ve Bırdırdı, Hanife (2009), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Temel Belirleyicileri: 1990- 2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, ss. 253-268.
- TERZİ, Harun ve Bekar, Akbulut Seval (2017), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Turizm ve Dışa Açıklık Arasındaki İlişki: 1974-2014 Dönemi”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 18-20 Mayıs 2017, Alanya, ss. 99-119.
- TOPALLI, Nurgün (2016), “Doğrudan Sermaye Yatırımları, Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Örneği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), ss. 83-95.
- TSAURAI, Kunofiwa (2015), “Trade Openness And Fdi In Zimbabwe: What Does Data Tell Us? ”, *Corporate Ownership ve Control*, 12(4), ss. 303-311.
- VİJAYAKUMAR, Narayanamoorthy, Sridharan, Perumal ve RAO, Kode Chandra Sekhara (2010), “Determinants of FDI in BRICS Countries: A Panel Analysis”, *International Journal of Business Science and Applied Management*, 5, ss. 1-13.
- WİLLIAMSON, Oliver E. (1975), *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, The Free Press, New York.
- YAMAK, Rahmi ve Abdioğlu, Zehra (2012), “Ampirik Bağlamda Toplam ve Alt Kalemler Bazında Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30(1), 173-193.
- YAPRAKLI, Sevda (2006), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), ss. 23-48.

TOPRAKTA ARANILAN ŞİFA: MUŞ TÜRBELERİ*

Canser KARDAŞ¹

Geliş: 29.06.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.439113

Öz

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin de her yöresinde türbelere bağlı pratikler oluşmuştur. Ölülerin gömüldüğü mekâna veya kutsal kabul edilen mekâna bağlı olarak oluşan ritüeller folklorlarda önemli inceleme konuları arasında yer almaktadır. Farklı beklenti ve gerekçelerle pek çok türbe kutsal kabul edilip ziyaret edildiği bilinmektedir.

Muş ili sınırları içerisinde yüzlerce kutsal mekân bulunmaktadır. Muş'un manevi hayatına yön vermiş olan âlimlerin türbelerine bağlı çeşitli ritüeller gerçekleştirilmektedir. Çalışmamızda sadece toprağının sağaltıcı özelliği olduğuna inanılan türbeler incelenmiştir. Şeyitlik, Zerzemi, Şeyh Yusuf, Şeyh Reşit türbeleri bu şekilde toprağının şifa kaynağı olduğu inancı bulunmaktadır. Çoğunlukla bu kutsal mekânların ziyaretinde insanlara belli hastalık veya rahatsızlıklara karşı şifa vereceği ve buna bağlı olarak da fayda sağlayacağı beklentisidir.

Çalışmaya konu olan türbelerin önemli bir kısmıyla ilgili olarak yazılı kaynaklarda ya hiç bilgi bulunmamakta ya da sadece türbelerin isimleri geçmektedir. Dolayısıyla çalışmamız tamamen alan araştırmasına dayanmaktadır. Kaynak kişiler ise daha çok türbe çevresinde yaşayan veya türbeleri farklı zamanlarda ziyaret eden kimselerdir.

Anahtar Kelimeler: Muş, türbe, toprak, ritüel, şifa.

* 13-15 Ekim 2017 tarihlerinde Motif Vakfı ve Cumhuriyet Üniversitesi tarafından Sivas'ta düzenlenen "Halk Kültüründe Toprak" adlı sempozyumda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kardascanser@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8557-8706>.

SOIL, AS A SOURCE OF HEALING: MUŞ SHRINES

Abstract

Rituals formed related to the place, where the dead are buried have been among important subjects in folklore. It is known that for different expectations, many shrines are accepted as sacred, and visited.

There are hundreds of shrines in Muş province. Thereupon, some practices have been formed related to the shrines of the scholars who directed spiritual life of the people in Mus. In this study, only the shrines whose sand is believed to be curative have been examined such as Şeyitlik, Zerzemi, Şeyh Reşit Shrines. These sacred places are believed to cure some illnesses if visited.

There is no information in written sources about an important amount of the shrines mentioned in this study, or only their names are mentioned. Hence, our study is based on a field study. Sources of information are the people who live around shrines or those who have visited these places in various times.

Keywords: *Muş, shrine, soil, ritual, healing*

Giriş

Toplumların kültürlerinin şekillenmesinde din ve inançlar önemli etkiye sahiptir. Çok ve tek tanrılı dinlerin tamamında kutsal kabul edilen mekân çeşitliliği bulunmaktadır. Tüm dinlerde kutsal kabul edilen ortak mekânların arasında türbeler de yer almaktadır. Toplulukların ilkelik düzeylerine bakılmaksızın her topluluğun mutlaka sahip olduğu bir din ve büyü bulunmaktadır (Malinowski, 2000: 7). Aynı durumun günümüzde ve bütün topluluklar için geçerli olduğunu belirtmek abartı olmayacaktır. İslam dinine mensup toplumlarda da farklı derecelerde olmakla beraber genel olarak türbelere değer verilmektedir. Türkiye'nin her yerinde atalar kültürünün de etkisiyle kutsal kabul edilen sayısız türbe bulunmaktadır. Verilen değerın göstergesi olarak da bu mekânlara yapılan dönemsel ziyaretler, adanan adaklar ve dileklerin gerçekleşeceği inancının güçlü olması veri olarak değerlendirilebilir.

Ziyaret kabul edilen yadır, türbe, kümbet, ziyaret ve dede mezarı gibi adlarla anılan veli, evliya, eren, ermiş, âbid, zahîd, âlim, sofı, seyit, şeyh, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal yahut şehit gibi manevi güçlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlere, belli dilek ve isteklerle yapılan ziyaretler sonucunda oluşmuş inanç ve uygulamalar ziyaret fenomeni şeklinde değerlendirilmektedir (Günay, 2001: 9). Türbe ziyaretlerinde uygulanan pratiklerin önemli bir kısmı İslamiyet öncesi farklı dinlere ait uygulamalardır. Bu uygulamalar incelendiğinde İslamiyet'le bütünleştikleri ya da şekil değiştirerek günümüze kadar varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.

Türbe ziyaretleri türbeye tapmayla ilgili olduğu ve putlaştırmaya gidildiği anlamları çıkarılmamalıdır. Türbede yatan kişinin Allah katında sevilen ve makbul sayıldığı için ziyaret edildiği kabul edilmektedir (Günay, 2001: 109). Karakaş, insanoğlunun bireysel olarak üstesinden gelemediği problemleri, yaşadığı ıstıraplarını hafifletmek için türbedeki zatla paylaşarak bir eren aracılığıyla Allaha ulaşarak doyumunu sağladığını (2014: 66) belirtmektedir. Muş ve çevresinde yapılan türbe ziyaretleri de medet ummaktan ziyade Allah'ın sevgili kulu olarak gördükleri ve sevgilerini göstermek için yapılmaktadır.

Maddi veya manevi bir güce sahip olduğuna inanılan kişiye ait türbe ziyaretleri amaç ve sebepleri bakımından maddi bir fayda ve maneviyat için ziyaret olmak üzere iki gruba ayrılabilir (Yeğın, 2015: 281). Çalışma alanımızın kapsamına giren türbelere de manevi bir beklentiden daha çok maddi bir fayda ve beklentileri olanlar incelenmiştir. Kutsal olarak kabul edilen bu mekânlarla ilgili çok sayıda menkıbe tespit edilmiştir. Ancak çalışmanın kapsamı türbe toprağıyla yapılan pratikleri sınırlandırıldığından ilgili menkıbelere ya kısmen atıfta bulunulmuş ya da menkıbe konusuna girilmemiştir.

Muş türbeleri, toplumun farklı kesimleri tarafından ve farklı dönemlerde ziyaret edilmektedir. Yapılan gözlemler sonucunda kadınların erkeklere göre daha fazla türbe ziyaretine özel önem verdikleri anlaşılmaktadır. Pek çok türbede her saatte kadınların görülmesi bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda da tespit edildiği gibi Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan türbelere kadınların yoğun olarak ilgi gösterdikleri tespit edilmiştir (Günay: 2001; Keskin: 1999; Özkan: 2009; Yeğın: 2015).

Muş merkez ve bağlı yerleşim yerlerinin çevresinde yüzlerce yatır ve türbe olduğu tespit edilmiştir. Türbelerle ilgili bilgiler çoğunlukla sözlü kültürde varlığını devam ettiren anlatılar şeklinde olmaktadır. Bulanık ilçesine bağlı Esenlik ve Mollakent köylerinde yer alan türbelerin vakfiyelere bağlı olan medreselerin müderrislerine ait olmalarından dolayı onlar hakkında tarihi kaynaklarda bulunan bilgileri elde etmemizi kolaylaştırmıştır. Bunların dışında kalan türbelerle ilgili bilgiler ise anlatı, efsane ve menkıbeler aracılığıyla öğrenmekteyiz.

1. Türbeler

1.1. Zerzemi (Şeyh Mısrad-i Sami)

Muş merkez Minare mahallesinde bulunmaktadır. Bitlisli Müştak Babanın mezarı ile aynı bahçede bulunan türbe, kubbeli bir yapının altında yer almaktadır. Türbenin girişinde Şeyh Mısrad-i Sami'nin Abbasiler döneminde Irak tarafından gelen bir evliya olduğu belirtilmektedir. Cihat için savaşır şehit düştüğü not

edilmiştir.² Çevrede de bu yönde rivayetler anlatılmaktadır. Türbe iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dört mezar, ikinci bölümde ise Zerzemi mezarı yer almaktadır.

Yılın her döneminde ziyaret edilen bir türbedir. Halk arasında her türlü derde deva olduğu söylenmektedir. Psikolojik sorunu olanlar ve sıtma hastaları üç Çarşamba üst üste ziyaret ettikten sonra iyileşeceklerine inanırlar (Yalçinkaya, 2008: 30). Yaramaz çocuklar, mezarın ayakucunda yer alan ve mezarın dibine doğru kazılan, yaklaşık bir buçuk metre kare genişliğindeki boşlukta bir gece yatırılır. Türbenin dibinde yer alan bu kısımdan biraz toprak da alınarak eve götürülür. Rahatsız olan kişinin yastığının altına bırakılır. Bu şekilde gece kâbusların önüne geçeceğine inanılır. İyileşmezse birkaç hafta bu işlem tekrarlanır. Aynı şekilde ruhsal sorunları olanlar da aynı uygulamaları yaparak geçeceğine inanılır (K7).

1.2. Mele Ali ve Hoca Ali (Şehitlik)

Merkeze bağlı Bahçe ve Yüce tepe köyleri arasında yer almaktadır. Türbelerin tarihiyle ilgili herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Bu türbelerle ilgili çok sayıda menkıbe anlatılmaktadır. Bir menkıbeye göre Mele Ali, yaşadığı Bayraman [Kutlugün] köyünde bir gece Hoca Ali'yi rüyasında görür. Hoca Ali, Mele Ali'nin Allah'ın değerli bir kulu olduğu ve öldüğü zaman kendisini onun yanına gömmelerini söylemesini ister. Mele Ali akrabalarına da öldüğü zaman yıkayıp kefenledikten sonra Hoca Alinin mezarının yanına bırakılmasını ister. Mele Ali öldükten sonra köylüler de onu vasiyet ettiği gibi Hoca Ali'nin mezarının yanına bırakırlar. Kışın ağır şartlarından dolayı gömme işini sonraki güne bırakırlar. Sabah defin işlerini tamamlamak üzere geldiklerinde ise Mele Ali'nin gömülmüş ve mezarının yapılmış olduğunu görürler (K3).

Türbenin ziyaretçileri başta yakından çevreden olmak üzere her yerden olabilmektedir. Ziyaretler perşembe günleri yapılır. Hasta çocuklara mezarların bulunduğu yerden biraz toprak yedirilerek şifa olacağına inanılır. Ayrıca aydan düşen çocukların da götürülerek sağlıklarına kavuşacaklarına inanılır (K3).³

1.3. Şeyhmus Efendi

Hasköy merkez asri mezarlığında yer almaktadır. Hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. Mezarın üstü demir bir kafesle örtülüdür.

Türbeye genellikle yaramaz çocuklar ve özellikle çok korkmuş olan çocuklar

2 Türbenin kapısının bitişiğine demir levha üzerine yazılan bilgilendirmeden.

3 Halk arasında bebeklerin ilk altı ayında dolunaya direkt ve uzun süre bakma, aşırı güldüme, gıdıklama ya da havaya atma sonucu bebekte oluşan halsizlik, bitkinlik, bulantı ve kusma gibi belirtileri bulunan bir hastalık. Bu hastalığa “Kermik” ya da “aydan düşme” adı verilmektedir.

götürülür. Çok korkmuş çocukların ağzına ve sırtına toprak sürüp gezdirerek korkusu alınmaya çalışılır. Yine aşırı yaramaz çocuklar için türbeden toprak alınıp çocuğun başı ve vücuduna sürülür bir kısmı da yedirilir. Çocuğu iyileşenler kurban keserler (Yalçınkaya, 2008: 49).

1.4. Şehitlik

Varto Caneseren (Dağcılar) köyünün yaylasında yer alan bir şehitlikdir. Şehitlik etrafının büyük taşlarla çevrilerek koruma altına alınması ile oluşan ziyaret, yöre insanı tarafından “marew” denilmektedir (Asna, 2016: 320). Özellikle Varto Alevileri tarafından kutsal kabul edilmekte ve yaz aylarında kurbanlar kesilmektedir.

Çocuğu olmayan kadınlar burayı ziyaret eder ayrıca her türlü hastalığa iyi geldiğine inanılan torağından az miktarda tadına bakılarak şifa umulur. Başta Alevi inancına mensup kişiler olmak üzere toplumun farklı kesimlerinden ziyaret edenler olmaktadır (K4).

1.5. Şeyitlik

“Ziyaret” adıyla bilinen türbe Varto ilçesinin Karameşe köyünde yer almaktadır. Ziyaret köyün girişinde yer alan ağaçlık bölgede bulunmaktadır. Aynı yerde maden suyu, soğuk su, ağaçlık bölge ve türbe yer almaktadır. Etrafı taşlarla çevrili ziyarette iki şehide ait mezarlık olduğuna inanılmaktadır. Çevrede yaşayanlar tarafından çok saygı gösterilen bir yatırıdır. Yatırın ziyaretçileri her bölgeden olmaktadır. Ziyaretler yılın her döneminde olmasına rağmen bahar ve yaz aylarında yoğunluk daha fazla yaşanmaktadır (K4-K9).

Ziyarette bulunan soğuk su, maden suyu, ağaçlar ve türbenin toprağı ritüellerin gerçekleşmesinde birbiri ardınca çeşitli uygulamalar oluşturmuştur. Ziyarette ilk önce maden suyuyla abdest alınıp dua edilir. Yine romatizması olanlar maden

suyu olan çeşmenin suyundan yıkanarak şifa bulacaklarına inanmaktadırlar. Türbe yakınında yer alan maden suyundan belli aralıklarla içenler böbrek taşlarını kısa sürede düşürürler. Çocuk sahibi olamayanlar ziyaret çevresinde bulunan ağaçlara bez bağlarlar. Cilt hastalıkları olanlar soğuk çeşmesinin kaynağından çamur alıp hastalığın/yaranın bulunduğu bölgeye sürerler. Dileklerin gerçekleşmesi için kurban kesenler de bulunmaktadır. Kesilen kurbanlar türbenin etrafındaki ağaçları kullanarak pişirirler. Türbenin çevresinde bulunan bu ağaçlar bu amaç dışında kullanılırsa türbenin çarpacağı ve mutlaka bir zarar görüleceğine inanılmaktadır. Yenilen etin dışında fazla kalan et çevredekilere dağıtılır (Yalçınkaya, 2008: 43; K4; K9).

1.6. es-Seyyid Şeyh Nizameddin Aynü'l Melek

Aynü'l Melek ismiyle tanınan şeyhin asıl adı Şeyh Nizameddin'dir. Vakfiyelere göre İmam Hüseyin'in torunlarından (K7). Yüzünün güzel olması bunun yanında güzel huylu olması halk arasında –Melek Gibi- “Es Seyyid Aynü'l Melek ve Es Şeyh Aynü'l Melek” isimleri ile meşhur olmuştur (K7). Şeyh Nizameddin, köyde bulunan tarihi cami, medrese, dergâh ve kulateynden (Havuz) büyük bir külliye inşa ettirir. Vakıflar Genel Müdürlüğünde kayıtlı olan vakfiyesi bulunmaktadır. Türbesinin etrafı yaklaşık bir buçuk metre yüksekliğinde bir duvarla çevrilidir.

Cuma geceleri bir kandil şeklinde bir ışık mezardan çıkıp önce babası Seyyid Şeyh Ramazan'ın mezarına gittikten sonra bütün mezarları tek tek dolaşarak en son kendi mezarına döndüğü halk tarafından anlatılır (K7). Türbe, çocuğu olmayanlar, korkudan dili tutulan çocuklar ve felçliler ziyaret etmektedirler. Bu hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmak için rahatsız olan kişiye türbenin toprağından dil ucuyla tattırılır (K5-K2).

Şeyh Nizameddin Aynü'l Melek'in camiyi yaptırması ve başka bir şeyhin onunla yarışmasıyla gösterdikleri kerametlerle ilgili iki menkıbe bulunmaktadır. Şeyh, cami yapımında kullanacağı malzemeyi, köyün eski yerleşim yerine götürüp bırakır. Sabah uyandığında malzemenin şimdiki yerleşim yerindeki bataklık içinde olduğunu görmüş. Oradan malzemeyi alıp, tekrar eski yerine taşımış. Ertesi gün sabah olduğunda malzemenin yine bataklığın içinde bulunduğunu görmüş. Şeyh burasının cami yeri olması gerektiğini anlayıp dua etmiş. Şeyh'in duasından sonra bataklık kurur ve buraya cami inşa edilir. Bundan dolayıdır ki buraya “suyu kesilen yer” veya “suyu kurutulan yer” anlamlarına gelen “Avbir/abir” adı verilmiştir (K10).

Aynı medreseye mensup şeyhlerden biri, bir gün Şeyh Aynü'l Melek'ten daha iyi olduğunu ispatlamak istemiş. Şeyh, bir ayıya binip, yılanı da kamçı olarak kullanarak Aynü'l Melek'in yanına gelmiş. O sırada Şeyh Aynü'l Melek de cami yapımında çalışıyormuş. Şeyh, Şeyh Aynü'l Melek'e “Şeyh'im, bak benim kerametime ayıya bindim, yılanı da kamçı olarak kullanıyorum. Senin kerametinin nedir? Görelim! der. Bu duruma çok sinirlenen Şeyh Aynü'l Melek, o sıra çalıştığı inşaatın çatısından

inip binaya “Yürü! “ der. Bir anda bina yürümeye başlamış. Bunun üzerine diğer Şeyh “pes” der. “Ben canlıyı yürüttüm, sen ise cansızı yürüttün.” deyip Şeyh’ten af diler (Uslu, 2018: 23).

1.7. es-Seyyid Şeyh İsmail Hafız

Bulanık ilçesinin Abri (Esenlik) köyünün tarihi camisinin yakınındadır. Köyün tarihi camisini yaptıran Şeyh Nizameddin Ayn-ül Melek’in kardeşidir. Türbenin etrafı yüksek bir duvarla çevrilmiştir. Türbe bitişiğinde büyük bir ağaç ve çeşme bulunmaktadır.

Mezarın altından çıkan çeşme suyunun kutsal olduğuna inanılır. Bu suyla başta egzama gibi cilt hastalıkları olmak üzere her türlü hastalığa iyi geldiğine inanılmaktadır. Yine romatizması olanlar türbenin toprağı ve suyu ile yıkanmaları durumunda iyileştirdiğine inanılmaktadır (K7).

1.8. es-Seyyid Şeyh İbrahim Hacı Hafız

Bulanık ilçesinin Abri (Esenlik) köyünde bulunmaktadır. Şeyh İbrahim’in Türbesi medresenin çilehane kısmında yer almaktadır. Ölümüne kadar çilehanede ibadet ettiği için buraya gömülmüştür. Türbe yerden yaklaşık bir buçuk metre aşağıdadır. Aynı köyün mezarlığında bulunan Şeyh Nizameddin Ayn-ül Melek’in oğlu ve halifesidir (K7).

Akli dengesi bozuk olan kişileri türbede yalnız bırakıp bir süre yatmaları sağlanır. Kesin olarak uyuması durumunda uyandığında şifa bulacağına inanılır. Her türlü ruhsal sorunu olanlar, sağır ve dilsiz olanlar, felçliler ile çocuğu/erkek çocuğu olmayanların sıkça ziyaret ettiği yerdir (K7).

Türbeyi ziyaret edenler çoğunlukla köy dışından gelmektedirler. Belli bir hastalıktan ziyade her türlü şifa için ziyaret edilir. Ancak hastalıklı hayvanlar türbenin etrafında birkaç kez dolaştırarak iyileşeceklerine inanırlar. Yine türbenin yanı başındaki sudan içtikten sonra ciltte oluşan hastalıklara çamurun sürülmesiyle iyileşeceğine inanılır (K5).

1.9. Şeyh Yusufi Kodî Türbesi

Korkuta bağlı Tan (Kod) köyü mezarlığı içinde bir çevirmede yer alan Şeyh Yusuf Türbesi'nin mezar taşına göre vefat tarihi 1925'tir.

Şeyhin müderris kimliğinden kaynaklı olarak medrese öğrencileri tarafından sık sık ziyaret edilmektedir. Şeyh hayattayken göstermiş olduğu kerametleri yörede özellikle medrese öğrencileri tarafından anlatılmaktadır. Fiziksel engeli bulunan kişiler ile cin tarafından çarpıldığına inanılan kişilerin onun mezarının bitişiğindeki toprak zeminde yatmaları durumunda iyileşeceğine inanılmaktadır. Ayrıca mezarlığın toprağındaki küçük taşların da toprağı kadar şifalı olduğu kabul edilmektedir (K1).

1.10. Kara Abdal Çilehanesi (Ömer Sahubi Türbesi)

Sühreverdi tarikatına bağlı olarak Mollakent medresesinin kurucu şeyhlerinden(K8) biri olan Ömer Sahubi Türbesi, Mollakent tarihi mezarlığı içerisinde yer alan bir çevirmede bulunmaktadır.

Türbe, çoğunlukla Mollakent Medresesinde eğitim görmüş öğrencilerin medrese kurucusuna saygılarını göstermek amacıyla ziyaret ederler. Mezarın yeşilimsi toprağından parmak ucuyla tadına bakılır. Bu toprağın özellikle ağızda oluşan yaraları başta olmak üzere cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanılmaktadır (K8). Yine sara hastalarının bir gece bu türbede kalmalarıyla iyileşeceklerine inanılmaktadır (K2).

1.11. Şeyh Reşit Türbesi

Bulanık ilçesinin Mollakent köyünün tarihi mezarlığı içerisinde yer almaktadır. Şeyh Reşit hayattayken çok cesur olarak bilinen biridir (K8). Hayattayken gösterdiği cesareti öldükten sonra da yöre halkı tarafından yıllarca anlatılmıştır (K5).

Türbede yatan kişinin yaşarken gösterdiği cesaret, günümüzde uyurken korkmanın önüne geçmek, yine egzama gibi cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanılan mezarın toprağından şifa aranılır. Türbenin ayakucundan toprak alınır. Alınan toprak bir tülbenttin içine konulur, bu topraktan geçirilen suyla yüz yıkanır (K8).

Ayrıca rahat uyuyamayan kişiler de bu toprağı poşete sararak yastığın altına koyar. Bu pratikler cin vb. korkuları yenmek, kâbus görmemek ve rahat uyuyabilmek için yapılır (K8).

11.12. Kut Baba

Malazgirt merkezde diyelim yer alan bir su kaynağı ve türbe olduğuna inanılan bir ziyaretir. Ziyaretteki su soğuk bir kaplıcadır. Etrafı duvarla örölmüş türbenin yeri ise kesin olarak belirlenmemiştir.

Bu ziyarete büyümelerine rağmen altını ıslatmaya devam eden çocukları götürürler. En az üç hafta ziyaret edilmesi gerekir. Suyu şifa olarak kabul edilmekte çevresindeki toprak da egzama gibi cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanılmaktadır (K6). Ayrıca kısmetin açılması için de ziyaret edilmektedir (Ekmekçi, 2014: 132).

Türbe olmamalarına rağmen suları şifalı olarak kabul edilen maden suyu kaynakları da bulunmaktadır. Ancak bu kaynak sularının şifalı olmasından dolayı bazılarında ziyaret kadar saygı gösterildiğı görölmüştür. Suları şifalı kabul edilen bu kaynakların çamuru da şifalı olarak kabul edilmektedir. Malazgirt'te Kaniya Guriya? [Uyuzlar Çeşmesi], Korkut'ta Ava Alozerk [Alozerk Suyu], Muş Merkez Serinova

köyünde Ava Tırş [Ekşi Su], Kaniya Merazi (Varto) gibi çok sayıda mineralli su kaynağı bulunmaktadır. Bu mineralli sular böbrek taş ve kumundan kurtulmak için tedavi edici özelliğine inanılmakta çamurunun ise tüm cilt hastalıklarına iyi geldiği ve ciltte oluşan yaraların birkaç seansta geçtiğine inanılmaktadır. Su ve çamurun bu özelliklerine bağlı olarak ziyaret olarak kabul edildiği gözlemlenmiştir.

Sonuç

Muş il sınırları içerisinde neredeyse adım başı bir türbe bulunmaktadır. Çalışmamızda sadece toprak ile ilgili herhangi bir uygulamaya esas olan türbeler inceleme kapsamına alınmıştır. Genel olarak Muş Türbeleri ile ilgili tespit edilen özellikler aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

-Muş ve çevresinde genel olarak türbe ziyaretleri çok yaygın olarak devam etmektedir. Bu ziyaretlere bağlı olarak çok farklı ritüeller gelişmiş ve halk arasında türbelerle ilgili menkıbeler anlatılmaktadır. Anlatılan menkıbeler ziyaretçi oranını artıran önemli unsurların başında gelmektedir. Menkıbeleri anlatanların çoğunlukla kadın olduğu görülmektedir.

-Halk tıbbı olarak değerlendirilen ocaklıklar Muş'ta yaygın olarak türbelere bağlı olarak devam ettiği görülmüştür. Ocaklı kişiler mutlaka atalar kültürüne bağlı olarak dedelerinin devam ettiricisi olduğu ve türbelerin yakınlarında ikamet ettiği anlaşılmıştır.

-Türbe ziyaretlerin yoğun olması Muş'ta halk dindarlığının da güçlü olduğunun bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Ayrıca "kanaat önderi" diye tabir edilen ve dini kimlikleri ön planda bulunan kişilerin toplum içinde oldukça saygı gördüğü ve pek çok konuda görüşlerine başvurulduğu göz önüne alındığında halk dindarlığının ne denli güçlü olduğunu görmek mümkündür.

-Türbelerin büyük bir kısmı Mele (Molla), Şeyh ve şehit kişilerin kabul edilen kişilerin mezarlarıdır. Mele ve Şeyh türbeleri yerleşim yerlerindeyken şehitlikler de yerleşim yerlerinin dışında yer almaktadır.

-Muş ve çevresinde genel olarak ziyaretgâh özelliği kazanan türbelerin neredeyse tamamı erkek türbeleridir. Kadın mezarı olup da ziyaretgâh özelliği kazanan bir türbeyle karşılaşmamıştır.

-Toprakla ilgili uygulamalar ise toprağın yenilmesi, suyla karıştırılıp içilmesi veya banyo suyuna karıştırılıp banyo yapılması, vücuda sürülmesi, çamur haline getirilip vücuda (hastalıklı bölge) sürülmesi, toprağında yatılması ve yüze, sırta sürülmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

-Toprağın şifa olarak kullanıldığı rahatsızlıklar ise başta yaramaz çocukların sakinleşmesi olmak üzere, aşırı korku, ruhsal hastalıklar, sara, cilt hastalıkları (eg-

zama, sıtma, uyuz vb), hayvan hastalıkları, çocuk düşüklüğünün önüne geçmek, aydan düşen çocukların düzenini sağlamak gibi dilekler sayılabilir.

-Türbe ziyaretlerini çoğunlukla kadınların yaptığı ve dolayısıyla menkıbe ve kerametlerinin de kadınlar tarafından yaygın bir şekilde anlatıldığı tespit edilmiştir.

-Kutsal mekân özelliği kazanan yerler sadece din adamları değil savaşlarda şehit olan kişiler başta olmak üzere bey, paşa, ağa, şair ve doğal bir kaynak da olabilmektedir.

Muş türbelerinin bulunduğu yerler, türbenin içinde veya çevresindeki ağaçlarla yakınlarında bulunan suların kutsal veya şifalı kabul edilmesi çevrede halen su, ağaç ve dağ kültlerinin varlığını göstermektedir. Bu kültürlerin toplumun davranışları ve beklentilerini önemli oranda etkilediği görülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Yazılı Kaynaklar

- ASNA, İbrahim Burçin (2017). Alevi İnançında Araştırılmamış Kutsal Bir Mekân Örneği: Baba Mansur/Kurhüseyin Dergahı, *Unidap Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiri Kitabı C.II*, Erzurum, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları.
- EKMEKÇİ, Mansur (2014), *Muş Halk Kültürü*, Adana, Muş Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- GÜNAY, Ünver (2001), *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması Kayseri Örneği*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- KARAKAŞ, Rezan (2014), *Siirt Menkabeleri ve Türbe Ritüelleri*, Ankara, Maya Akademi Yayınları.
- KESKİN, Yahya Mustafa (1999), Turhal, Yeşilyurt ve Sulusaray İlçelerindeki Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret, İnanç ve Uygulamaları, Elazığ, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 4, 185-201.
- MALINOWSKI, Bronislaw (2000), *Büyük, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- ÖZKAN, Aysun (2009), *Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyolojik Boyutu Eyüp Sultan Türbesi Örneği*. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- USLU, Ayşe (2018), *Muş Merkez Efsaneleri*, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Lisans Tezi.
- YALÇINKAYA, Fatoş (2008), *Muş'ta Yatırlar ve Yatırlarla ilgili anlatılan Menkabeler*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YEĞİN, Hüseyin İbrahim (2015), Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Sebepleri: Hayrettin Tokadi Türbesi, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1). ss. 277-302.

2. Sözlü kaynaklar

K1: Melek Pekbay, 49, Ev Hanımı, Korkut.

K2: S. Y., 35, Çiftçi, Bulanık

K3: Naime Yıldırım, 45, Ev Hanımı, Muş Merkez.

K4: A.K., 58, Emekli, Varto.

K5: Mele Ğ., 65, Emekli, Bulanık.

K6: B. M., 48, Ev Hanımı, Malazgirt.

K7: Mehmet Sait Selvi, 40, İşçi, Bulanık.

K8: İ. S. Yuca, 37, Eğitimci, Muş.

K9: S. Koçlardan, 65, Emekli İmam, Varto.

K10: S. I., 67, Emekli, Bulanık.

Not: Kimlik bilgilerinin yayınlanmasını istemeyen kimi kaynak kişilerin bilgileri arşivimizde bulunmaktadır.

BRICS-T ÜLKELERİNDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: BOOTSTRAP PANEL NEDENSELLİK TESTİ

Dilek ŞAHİN¹

Geliş: 04.02.2018 / Kabul: 22.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.389932

Öz

Bu çalışmanın amacı, 1995-2014 dönemine ait verileri kullanarak BRICS-T ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik testlerinin ardından Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Ekonomik özgürlüklerden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru nedenselliğin sadece Türkiye’de bulunduğu görülmüştür. Ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlara doğru nedenselliğin ise sadece Güney Afrika’da bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer ülkelerde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Özgürlükler, BRICS-T Ülkeleri, Panel Veri Analizi

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, dilek58sahin@hotmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4830-8106>

**THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC FREEDOMS AND
FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN BRICS-T COUNTRIES:
BOOSTRAP PANEL CAUSALITY TEST**

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationship among foreign direct investments, economic freedoms and economic growth in BRICS-T countries using data for the period of 1995-2014.

To this end, after conducting cross-sectional dependence and heterogeneity tests, the paper employs the bootstrap panel causality test developed by Kónya (2006). It was observed causality from economic freedoms to foreign direct investment was seen only in Turkey. It was also confirmed that the causality from economic growth to foreign direct investment was found only in South Africa. No causality relationship was found in other countries.

Keywords: *Economic Freedom, BRICS-T Countries, Panel Data Analysis.*

Giriş

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları; bir ekonomide yerleşik birimin diğer bir ülkede bulunan teşebbüste kalıcı ekonomik bağ sağlamak için yaptığı uluslararası yatırımlardır (Özcan ve Arı, 2010: 67). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye ve teknoloji farklılıklarının mevcut olmasından ötürü, ülkeler ekonomik büyümelerini hızlandırmak, sermaye ve teknoloji açığını gidermek ve rekabet gücünü artırabilmek için yabancı sermaye yatırımlarını ülkelerine çekmeye çalışmaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye girişleri ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesinde önemli rol üstlenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ülkeye yabancı sermaye ve yatırımlar için döviz sağlamakta, yönetsel beceri ve teknolojik bilgi aktarımını kolaylaştırmakta, iç pazarın rekabetini artırmakta, modern yeni iş imkânlarını sağlamakta ve ihraç malları için küresel pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır (Quazi, 2014:231). Bu nedenle ev sahibi ülke hükümetleri doğrudan yabancı sermaye girişlerinin sağlayacağı imkânlardan yararlanmak için, vergi indirimleri gibi mali teşvikler ve diğer politikaları kullanmaktadır (Abala, 2014: 63).

1990'lerden itibaren ekonomik özgürlüklerin ülkelerin ekonomik gelişimindeki önemi ilgi çekmeye başlamıştır. Ekonomik özgürlükler, mal- hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketiminde devlet tarafından yapılan kısıtlamaların olmaması olarak ifade edilmektedir (Ceatano ve Calerio, 2009: 65). Başka bir tanıma göre, ekonomik özgürlükler toplumda yaşayan bireylerin ekonomik aktivitelerini herhangi bir müdahaleye uğramadan gerçekleştirmeleridir (Tunçşiper ve Biçen, 2014: 28).

Ekonomik özgürlükler, bazı kurumlar tarafından yayınlanan endekslerle ölçülmektedir. Bu endekslerin yayınlanmasıyla birlikte bir yandan ülkeler arasında ekonomik özgürlükler açısından karşılaştırma imkânı bulunmakta öte yandan ekonomik özgürlüklerin; ekonomik büyüme, ekonomik refah ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi ekonomik büyüklükleri nasıl etkilediğine dair çalışmaların yapılmasına olanak tanımıştır.

Ekonomik özgürlüklerin ölçümünde; ABD’de faaliyet gösteren Heritage Vakfı tarafından yayınlanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi (IEF) ve Kanada’da bulunan Franser Enstitüsünce hazırlanan Dünya Ekonomik Özgürlüğü Endeksi (EFW) kullanılmaktadır (Pearson vd., 2012: 2). Franser Enstitüsü tarafından hazırlanan endekste, ekonomik özgürlükler; kamu büyüklüğü, yasal yapı ve mülkiyet haklarının güvenliği, güçlü para, ticaret serbestliği, iş, kredi ve işgücü düzenlemelerin yer aldığı beş alt başlıktan oluşmaktadır (Ajide, 2014: 152). Bu beş alt başlıkta 23 bileşen bulunmakta ve bileşenlerin çoğu da alt bileşenden oluşmaktadır. Bileşenler ve alt bileşenler 0-10 aralığında yer almaktadır. 0 yasaklamanın yüksek olmasını; 10 özgürlükler üzerindeki minimum kısıtlamayı göstermektedir.

Heritage Vakfı tarafından yayınlanan ekonomik özgürlükler ise, 10 alt kategoriden oluşmaktadır. Bu ekonomik özgürlüklerden bazıları ekonominin yatırım ve ticaret açıklığını ölçerken; bazıları bireysel düzeyde ekonomik özgürlük ve işgücü ve finansal kaynakların kullanımı için bireysel özgürlüklerin ölçümü ile ilgilenmektedir. Ekonomik özgürlükler; iş yapma, ticari, mali, parasal, yatırım, finansal özgürlük, kamu harcamaları, mülkiyet hakları, yolsuzlukta muafık ve işgücü özgürlüğünden oluşmaktadır (Beheshtabar ve Irgaliyev, 2008: 6).Endeks 0-100 aralığında yer almakta ve yüksek skorlar özgürlüğün arttığını göstermektedir.

Ekonomik özgürlükler belirsizlikleri azaltarak ev sahibi ülkeye daha fazla yabancı sermaye girişi sağlamaktadır. Ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye girişlerini artırmasında özellikle dört neden bulunmaktadır. İlk olarak ekonomik özgürlükler çok uluslu şirketlerin kaynakları etkin kullanabilmesi için çok sayıda imkân sağlamaktadır. İkincisi, ekonomik özgürlükler ev sahibi ülkede fikri mülkiyet haklarının korunması ve yargı bağımsızlığı gibi yasal çerçevenin etkinliğini sağlamaktadır. Üçüncüsü, ekonomik özgürlükler iş dostu ve istikrarlı makroekonomik çevreyi de beraberinde getirmektedir. Döviz kurlarındaki aşırı oynaklık çok uluslu şirketlerin giriş kararlarını etkilemektedir. Bu koşullar altında firmalar yatırım yapma konusunda kararsız kalarak bekleyişe geçeceklerdir. Doğrudan yabancı sermaye girişinin artırılması için yerel kaynaklar kullanılarak destekleyici makro ekonomik politikalar ve istikrarlı döviz kuru uygulanmalıdır. Dördüncü olarak, ekonomik özgürlük kavramı uluslararası işlerin ve ticaretin düzgün işlenmesini sağlayacak iş, kredi ve işgücü düzenlemelerini içermektedir (Anwar ve Mughal, 2012: 2995).

Bu çalışmanın amacı, BRICS-T ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Türkiye) yabancı sermaye yatırımları, ekonomik özgürlükler ve büyüme ilişkisini analiz etmektir. Çalışmada 1995-2014 dönemi ele alınmıştır. Çalışmanın BRICS-T ülkeleri için yapılması ve yöntem olarak ikinci nesil panel veri yönteminin kullanılması ile literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1. Literatür Taraması

Literatürde yapılan çalışmalardan bazılarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Bengoa ve Robles (2003), tarafından ekonomik özgürlük, yabancı sermaye yatırımları, ekonomik büyüme ilişkisi 18 Latin Amerika ülkesi için 1970-1999 dönemleri itibariyle panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye girişlerini pozitif etkilediği görülmüştür.

Quazi (2007), tarafından yapılan başka bir çalışmada ise 1995-2010 dönemleri arasında yedi Doğu Asya ülkesinde, ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırdığı görülmüştür.

Beheshtibar ve Irgaliyev (2008), ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye girişleri üzerindeki etkileri 43 gelişmekte olan ülke ve 12 Orta Doğu ülkesinde 1995-2006 dönemi itibariyle analiz edilmiştir. Ekonomik özgürlüklerden; yolsuzluk, kamu harcamaları, ticari ve yatırım özgürlüğü göstergelerinin doğrudan yabancı sermaye üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Sonuç olarak sadece ticari özgürlük ve yatırım özgürlüğünün doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür.

Panahi vd., (2014), tarafından ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 13 MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) ülkesi ele alınarak 2000-2009 dönemi itibariyle panel veri analizi ile incelenmiştir. Ekonomik özgürlük endeksinin alt unsurlarının tamamının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Hossain (2016), tarafından yapılan çalışmada 1998-2014 dönemleri arasında 79 gelişmekte olan ülkede ekonomik özgürlükler, yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ele alınmıştır. Analiz sonucunda, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırdığı görülmüştür.

Zghidi vd., (2016), tarafından yapılan çalışmada ekonomik özgürlük, büyüme ve yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki; Tunus, Fas, Cezayir, Mısır için 1980-2013 dönemleri arasında incelenmiştir. Değişkenler arasında pozitif bir ilişkiye rastlanılmıştır. Ayrıca ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları için tamamlayıcı nitelikte olduğu görülmüştür.

Badri ve Sheshgelani (2017), tarafından yapılan çalışmada 2001-2013 dönemleri arasında 10 gelişmekte olan ülkede ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına etkisi incelenmiştir. Bulgular, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir.

Imtiaz ve Bashir (2017), tarafından yapılan çalışmada 1995-2014 dönemleri arasında beş Güney Asya ülkesinde (Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Nepal, Sri Lanka) ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bulgular, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırdığını göstermiştir.

Kazemi ve Saini (2017), tarafından yapılan çalışmada 1981-2010 dönemleri arasında ele alınan 87 ülkede, ekonomik özgürlükler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve demokrasi değişkenleri ele alınmıştır. Panel GMM yönteminin kullanıldığı çalışmada analiz bulguları, ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Analiz bulguları, demokrasinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmede önemli bir rolünün olmadığını göstermiştir.

Farklı ülke grupları ve analizlerin yapıldığı çalışma bulguları ekonomik özgürlüklerin ve ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları için son derecede önemli olduğunu göstermektedir.

2. Veri Seti ve Yöntem

BRICS-T ülkelerinde 1995-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Analiz kapsamında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları (dolar), reel kişi başına gelir (2005 sabit fiyatlarıyla) ve ekonomik özgürlükler endeksi değişkeni kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak, yatay kesit bağımlılığı; ardından eşbütünleşme katsayılarının homojenliği analiz edilmiştir. Son olarak, Konya (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap Panel Nedensellik testi uygulanmıştır.

Kullanılan model (1) nolu Eşitlikteki gibidir:

$$FDI_{it} = \alpha + \beta_1 PGDP_{it} + \beta_2 EKO_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Bu eşitlikte; FDI doğrudan yabancı sermaye girişlerini, PGDP reel kişi başına geliri (2005 sabit fiyatlarıyla), EKO ekonomik özgürlük endeksini göstermektedir. Değişkenlerin logaritmik formları alınarak analize dâhil edilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye girişleri verisi Dünya Bankasından, kişi başına gelir verisi UNCTAD veri tabanından, ekonomik özgürlükler verisi Heritage Vakfından alınmıştır.

2.1. Yatay Kesit Bağımlılığın Test Edilmesi

Yatay kesit bağımlılığının ele alındığı, Breusch ve Pagan (1980) çalışmasında test istatistiği şu şekildedir (Pesaran vd., 2008):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij}^2, \chi^2 N(N-1) / 2 \quad (2)$$

Pesaran (2004) tarafından geliştirilen test istatistiği ise şöyledir (Pesaran vd. 2008):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij} \right) \quad (3)$$

Pesaran vd. (2008) tarafından $CDLM_{adj}$ testleri geliştirilmiş olup, buna dayanarak LM istatistiğinin varyans ve ortalaması kullanılmış ve LM testi geliştirilmiştir.

$$LM(\rho)_{adj} = \sqrt{\frac{2}{\rho(2N - \rho - 1)}} \sum_{s=1}^p \sum_{j=1}^{N-s} \frac{(T-k)\bar{\rho}_{i,i+s}^{-2} - \mu_{Ti,i+s}}{\sigma_{Ti,i+s}} N(0,1) \quad (4)$$

Testin hipotezleri şu şekildedir. Sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığını; alternatif hipotez ise yatay kesit bağımlılığının olduğunu ifade etmektedir.

2.2. Değişkenlerin Homojenliğinin Test Edilmesi

Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir. Testte, eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklılaşıp farklılaşmadığı kontrol edilmektedir. Bu testin sıfır hipotezi homojenliği; alternatif hipotezi ise heterojenliği ifade etmektedir.

2.3. Bootstrap Panel Nedensellik Testi

Konya (2006) nedensellik testinde, ilk aşama aşağıdaki denklemler yoluyla verilen denklem sisteminin tahmin edilmesidir (Konya, 2006: 981):

$$y_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{I=1}^{mly_1} \beta_{1,2,I} y_{2,t-1} + \sum_{I=1}^{mlx_1} \gamma_{1,2,I} x_{2,t-1} + \varepsilon_{1,2,t} \quad (5)$$

$$y_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{I=1}^{mly_1} \beta_{1,2,I} y_{2,t-1} + \sum_{I=1}^{mlx_1} \gamma_{1,2,I} x_{2,t-1} + \varepsilon_{1,2,t} \quad (6)$$

$$y_{Nt} = \alpha_{1,N} + \sum_{I=1}^{mly_1} \beta_{1,N,I} y_{N,t-1} + \sum_{I=1}^{mlx_1} \gamma_{1,N,I} x_{N,t-1} + \varepsilon_{1,N,t} \quad (7)$$

ve

$$x_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{I=1}^{mly_2} \beta_{2,1,I} y_{1,t-1} + \sum_{I=1}^{mlx_2} \gamma_{2,1,I} x_{1,t-1} + \varepsilon_{2,1,t} \quad (8)$$

$$x_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{I=1}^{mly_2} \beta_{2,2,I} y_{2,t-1} + \sum_{I=1}^{mlx_2} \gamma_{2,2,I} x_{2,t-1} + \varepsilon_{2,2,t} \quad (9)$$

$$x_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{l=1}^{mly_2} \beta_{2,N,l} y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_2} \gamma_{2,N,l} x_{N,t-l} + \varepsilon_{2,N,t} \quad (10)$$

Burada y ve x değişkenleri, N paneldeki yatay kesit birimi sayısını ($i = 1, 2, \dots, N$), t zaman periyodunu ($t = 1, 2, \dots, T$) l gecikme uzunluğunu, mly ve mlx sırasıyla y ve x için gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Nedensellik ilişkisi ve yönü Wald istatistikleri bootstrap yöntemiyle elde edilen yatay kesit birimine özgü kritik değerlerle karşılaştırılarak elde edilmektedir. Wald istatistiği bootstrap kritik değerlerinden yüksek ise, nedenselliğin olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilir.

3. Analiz Bulguları

Analiz sonuçlarında görüldüğü üzere, H_0 hipotezi reddedilerek gerek değişkenlerde gerekse modelde yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. Değişkenlerde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	FDI		PGDP		EKO	
	İstatistik	P-Değeri	İstatistik	P-Değeri	İstatistik	P-Değeri
CD _{Lm1} (BP, 1980)	28.605**	0.018	30.778*	0.009	23.711***	0.070
CD _{Lm2} (Pesaran 2004)	2.484*	0.006	2.881*	0.002	1.590***	0.056
CD (Pesaran 2004)	-1.276	0.101	-2.125**	0.017	-1.439***	0.075
LM _{adj} (PUY, 2008)	23.585*	0.000	32.462*	0.000	15.757*	0.000

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 2. Modelde Yatay Kesit Bağımlılığı Sonucu

	İstatistik	Olasılık Değeri
CD _{Lm1} (BP, 1980)	22.218	0.102
CD _{Lm2} (Pesaran 2004)	1.318***	0.094
CD (Pesaran 2004)	2.128**	0.017
LM _{adj}	7.814*	0.000

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Çalışmaya ait homojenlik sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3'te, eğitim katsayılarının heterojen olduğu görülmektedir. Yatay kesit birimlerinin birbirinden etkilenen heterojen birimler olduğunun tespit edildiğinden, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik altında etkin sonuçlar veren yöntemler kullanılmalıdır.

Tablo 3. Test Sonucu

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde	12.460*	0.000
Delta_tilde_adj	13.514*	0.000

Not: ***, **, * sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 4, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik altında etkin sonuçlar veren Konya (2006) Bootstrap Granger Nedensellik testinin sonuçlarını göstermektedir. Tablo 4’te görüldüğü üzere, “Ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedeni” olmadığını ifade eden sıfır hipotezi sadece Türkiye için reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik özgürlükler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedenidir. “Ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedeni” olmadığını ifade eden sıfır hipotezi ise, Güney Afrika için reddedilmektedir. Yani, Güney Afrika’da büyüme, yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedenidir. Genel itibariyle değerlendirildiğinde, ekonomik özgürlüklerin artırılması, belirsizlikleri azaltarak yatırım ortamını iyileştirecektir. Belirsizliklerin az olduğu ülkeler, daha fazla yatırım çekecektir.

Tablo 4. Bootstrap Panel Nedensellik Sonuçları

H₀: EKO FDI’nın Nedeni Değildir					
Ülkeler	Wald İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Brezilya	7.049	0.112	19.108	9.991	7.366
Rusya	0.231	0.642	9.440	4.801	3.529
Hindistan	1.440	0.473	16.366	8.152	6.084
Çin	0.239	0.872	20.030	10.942	7.836
Güney Afrika	0.000	0.991	14.077	7.750	5.425
Türkiye	2.648***	0.071	6.115	3.202	2.063
H₀: PGDP FDI’nın Nedeni Değildir					
Ülkeler	Wald İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Brezilya	3.049	0.590	20.602	12.112	9.241
Rusya	4.511	0.995	62.870	44.723	37.884
Hindistan	7.796	0.596	32.862	22.492	17.909
Çin	20.268	0.552	79.941	48.265	39.541
Güney Afrika	22.574*	0.002	10.927	5.667	3.639
Türkiye	17.391	0.203	42.101	27.280	22.158

Not: ***, **, * sıfır hipotezin sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada; BRICS-T ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ekonomik özgürlükler, ekonomik büyüme ilişkisi 1995-2014 dönemleri arası analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak, yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Analiz sonucunda; çalışmada ele alınan değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmüştür. Heterojenlik tespitinden sonra; nedensellik analizi yapılmıştır. Konya(2006) tarafından geliştirilen Bootstrap Panel Nedensellik testinde, Türkiye’de ekonomik özgürlüklerden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına nedenselliğin; Güney Afrika da ise ekonomik büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına nedenselliğin olduğu görülmüştür. Ekonomik özgürlük düzeyinin Türkiye için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmede önemli bir belirleyici olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, ekonomik özgürlüklerin sağlanmasıyla birlikte belirsizlikler ortadan kalkarak yatırım ortamının iyileşmesi sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- ABALA, Daniel. (2014). “Foreign Direct Investment And Economic Growth: An Empirical Analysis Of Kenyan Data”. *DBA Africa Management Review*, C.4, Sayı:1,ss. 62-83.
- AJİDE, Kazeem. (2014). “Determinants of Economic Growth in Nijeria”. *CBN Journal of Applied Statistics*, C.5, Sayı:2, ss. 147-170.
- ANWAR, Amar., MUGHAL, Mazhar. (2012). “Economic Freedom and Indian Outward Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis”. *Economics Bulletin*, C.32, Sayı:4, ss.2991-3007.
- BADRİ, Arash., SHESHGELANIB, Aidin (2017). “Economic Freedom and FDI in Selected Developing Countries”. *International Journal of Economics and Financial Research*, C.2, Sayı:5, ss. 82-87.
- BEHESHTITABAR, Elham., IRGALIYEV, Asset. (2008). “The Impact of Economic Freedom on FDI Inflows to Developing Countries: The Case of the Middle East.” *Jönköpinginternational Business School Jönköping University*.
- BENGOA, Marta., ROBLES, Blanca. (2003). “Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America”. *European Journal of Political Economy*, C.19, ss.529-545.
- CAETANO, Jose., CALERIO, Antonia. (2009). “Economic Freedom and Foreign Direct Investment: How Different are the MENA Countries from the EU”. *Business*, C.1, ss.65-74.
- HOSSAIN, Shakib (2016). “Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Economic Growth: Evidence from Developing Countries”. *International Journal of Economics and Finance*, C.8, Sayı:11, ss. 200-214.
- IMTIAZ, Sadia; BASHIR, Malik (2017). “Economic Freedom and Foreign Direct Investment in South Asian Countries”. *Theoretical and Applied Economics*, C.14, Sayı:2, ss. 281-294.
- KAZEMI, Morteza, SAINI, Azman (2017). “Foreign Direct Investment, Economic Freedom and

- Democracy”. *Int. Journal of Economics and Management*, C.11, Sayı:1, ss. 1 -15.
- KONYA, Laszlo. (2006). “Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach”. *Economic Modeling*, C.23, ss. 978-992.
- ÖZCAN, Burcu., ARI, Ayşe (2010). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz”. *Ekonometri ve İstatistik*, Sayı:12, ss.65-88.
- PANAHI, Hossein., ASSADZADEH, Ahmad., REFAEİ, Ramiar. (2014). “Economic Freedom and Economic Growth in Mena Countries”. *Asian Economic and Financial Review*, C.4,Sayı:1, ss.105-116.
- PEARSON, Dennis., NYONNA, Dong., KİM, Kil-Joong. (2012). “The Relationship Between Economic Freedom, State Growth and Foreign Direct Investment in US States”. *International Journal of Economics and Finance*, C.4, Sayı:10, ss. 1-7.
- PESARAN, M.Hashem, YAMAGATA, Takashi (2008). “Testing Slope Homogeneity in Large Panels.” *Journal of Econometrics*, C.142, ss.50-93.
- PESARAN, M.Hashem, ULLAH, Aaman, YAMAGATA, Takash (2008). “A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence”. *Econometrics Journal*, C.11, ss.105-127.
- QUAZI, Rahim (2007). “Economic Freedom and Foreign Direct Investment in East Asia”. *Journal of the Asia Pacific Economy*, C.12, Sayı:3, ss. 329-344.
- QUAZI, Rahim. (2014). “Corruption and Foreign Direct Investment in East Asia and South Asia: An Econometric Study”. *International Journal of Economics and Financial Issues*, C.4, Sayı:2, ss. 231-242.
- SARAY, Ozan. (2011). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Maliye Dergisi*, C.161, ss. 381-403.
- TUNÇSİPER, Bedriye., BİÇEN, Ömer Faruk. (2014). Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.9, Sayı:2, ss. 25-45.
- TÜREN, Ufuk., GÖKMEN, Yunus., DİLEK, Hakan. (2011). “Ekonomik Özgürlük Endeksinin Yurt Dışına Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan Türk Sermayesinin Ülke Seçim Kararına Etkisi Var mıdır?” *Maliye Dergisi*, C.161, ss. 298-325.
- YENİPAZARLI, Aslı. (2009). Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- ZGHİDİ, Nahed., SGHAİER, Imen., ABİDA, Zouheir. (2016). “Does Economic Freedom Enhance the Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth in North African Countries? A Panel Data Analysis”. *African Development Review*, C. 28, Sayı:1, ss. 64-74.

FİNANSAL ERİŞİMİN BELİRLEYİCİLERİ

Eda BOZKURT¹, Ali ALTINER²

Geliş: 16.08.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.454034

Öz

Her kesimin dâhil olduğu kapsayıcı mali yapılar ekonomik gelişmenin sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Öte yandan firmalar ve hane halklarının finansal işlemlerini artırabilmeleri için ülkedeki finansal erişim ağının gelişmiş olması gerekmektedir. Bu sebeple çalışmada finansal erişimin belirleyicileri araştırılmıştır. Araştırmada Türkiye ve Avrasya Ekonomileri için 2004-2016 yılları arasında panel veri analizleri kullanılmıştır. İlk olarak seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra bu duruma uygun birim kök testleri uygulanmıştır. Serilerin durağan olduğunun belirlenmesinin ardından, tesadüfi etkiler modeli kapsamında katsayı tahminleri yapılmıştır. Analiz sonuçları finansal erişim ile yükseköğretimde okullaşma oranı ve tasarruf oranı arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Yani eğitim ve tasarruf düzeyi ne ölçüde artarsa finansal hizmetlere erişimde o ölçüde yükselecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrasya Ekonomileri, Ekonomik Büyüme, Finansal Erişim, Panel Veri Analizi, Türkiye

FINANCIAL ACCESS DETERMINANTS

Abstract

The inclusive financial structures of each segment is to contribute to economic development. On the other hand, the financial access network in the country needs to be developed in order to increase the financial transactions of firms and households. For this reason, determinants of financial access in the study have been

1 Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, edabozkurt@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7158-8049>.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, alialtiner07@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7362-8198>.

sought. Between the years 2004-2016 panel data analysis for research in Turkey and Eurasian Economies are used. First, it was determined that there was cross section dependency between the series. Then appropriate unit root tests were applied to this situation. Coefficient estimates made under the random effects model, after determining that the series were stationary. The results of the analysis show that there is a positive and significant relationship between financial access and the schooling in higher education rate and saving rate. In other words, the level of education and savings shall increase in the extent of access to financial services.

Keywords: Eurasian Economy, Economic Growth, Financial Access, Panel Data Analysis, Turkey

Giriş

Son yıllarda finansal konuların ekonomik büyüme için önemli bir belirleyici olduğu fikri gittikçe güçlenmektedir. Yapılan ampirik çalışmalarda yalnız gelişmiş ülkelerde değil gelişmekte olan ülkelerde de hanehalklarının finansal hizmetlere erişimi önemsenmektedir. Çünkü finansal erişimin gelişmemesi halinde yastık altı tasarruflar, elden ödemeler ve kayıt dışı finansman ortaya çıkmakta; bu durum güvenlik, likidite, maliyet ve getiri gibi alanlarda önemli sorunlara yol açmaktadır (Sarıgül 2014:40-41). Artan finansal erişim hanehalkları ve firmalar için mali ürün ve hizmetlere ulaşım kolaylığının yanı sıra bilinçli kullanımı da beraberinde getirmektedir. Böylece piyasalardaki yanlış uygulamalar ortadan kalkmakta ve finansal piyasaların istikrarı ve gelişimi sağlanmaktadır. Söz konusu önemine rağmen finansal erişimin (financial access) çok boyutlu olması sebebiyle evrensel olarak kabul edilen bir tanımı bulunmamaktadır (Tita ve Aziakpono 2017:5). Finansal erişim için yazarların ve kurumların çeşitli tanımları mevcuttur. Örneğin; Claessens (2006)'e göre finansal erişim belirli standartlara göre makul maliyetlerle makul kalitede finansal hizmetlerin tedarik edilebilmesidir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ise finansal erişimi, bir ülkede herhangi bir finansal kurumda herhangi bir hesabı olan yetişkinlerin oranı olarak tanımlamaktadır. En yaygın olarak kullanılan tanımlama ise Dünya Bankası'na ait olup "*Finansal hizmetleri kullanan bireylerin ve şirketlerin oranı olarak*" ifade edilmektedir. Finansal erişim tasarruflara erişimi kolaylaştırmayı, risk yönetimini geliştirmeyi ve bireylerin ya da firmaların tüketici haklarını korurken ekonomiye tam olarak katılmalarını sağlayan etkin bir finansal altyapının geliştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Tita ve Aziakpono 2017:5).

Finansal erişim konusunda mühim bir mesele finansmana erişimin finansal hizmetlerin kullanımıyla aynı olmamasıdır. Bazı insanlar uygun maliyetli fiyatlarla finansal hizmetlere erişebilir, ancak bazıları finansal hizmetleri kullanmamaya

karar verebilir. Bireysel erişime sahip kişiler dini, kültürel ya da başka sebeplerle gönüllü olarak kullanımı reddedebilir. Fakat bazı kişiler ise finansal hizmetlere ihtiyaç duydukları halde yaşam alanına uzaklık, pazar koşulları, uygun olmayan fiyat ve bilgi eksikliği gibi nedenlerle finansal hizmetlere erişemeyebilirler. Örneğin; kişiler en yakın banka şubesi veya ATM (Automatic Teller Machine) çok uzakta olduğu için aktif olarak kullanmada kısıtlamalarla karşılaşabilirler (Kempson and Whyley1999:2; Ellis vd. 2010:1).

Finansal erişim ile ilgili önemli diğer nokta nasıl ölçüleceğidir. Finansal erişimin tanımında herhangi bir finansal kurumda herhangi bir hesabı olan bireylerin ve şirketlerin oranı ifadesi kullanılıyor olsa da kişi başına düşen ATM sayısı ya da coğrafik olarak şube dağılımı finansal erişim göstergesi olarak kullanılmaktadır (Fischer 2011:3). Dünya Bankasının finansal erişim göstergeleri arasında;

- Şube dağılımı (coğrafi): 1.000 km² başına düşen şube sayısı,
- Kişi başına şube dağılımı (demografik): 100.000 kişi başına düşen şube sayısı,
- ATM dağılımı (coğrafi): 1.000 km² başına düşen ATM sayısı,
- Kişi başına ATM dağılımı (demografik): 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı bulunmaktadır.

Yukarıda sayılan göstergeler mevduat bankalarının faaliyetlerini ve hizmetlerini içerdiği, diğer finansal kurumların, hizmetlerini göz ardı ettiği, banka şubeleri ve ATM'lerin bir ülke içinde eşit dağılım göstermediği gibi hususlar açısından eleştirilmektedir. Esasında müşterilerin finansal hizmet biriminden ortalama ne kadar uzakta oturduğu ideal ölçümü oluşturabilir. Fakat böyle bir veriye erişim oldukça zordur. Ayrıca birçok gelişmekte olan ülkede ve Türkiye'de bankalar finansal sektörün hakimidir (Merkez Bankası 2011:13-14).

Ulusal ve uluslararası yazında finansal erişimin ölçülmesi, ekonomik büyüme ile ilişkisi ya da belirleyicileri üzerine farklı ülke/ülke gruplarını, farklı zaman periyotlarında çeşitli yöntemlerle ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin; Honohan (2008), 160 ülkede finansal hizmetlere erişimi olan yetişkinlere ait verilerle hanehalkı anketlerini kullanarak finansal erişimin yoksulluğu azaltacağını fakat aralarındaki korelasyonun güçlü olmadığını ortaya koymuştur. Adenuga ve Omotosho (2013), Nijerya'da finansal derinlik, finansal erişim ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi 1975-2012 döneminde eşbütünlük ve hata düzeltme modeli yardımıyla için incelemişlerdir. Ekonomik büyüme ve finansal derinlik arasında pozitif, finansal erişim ile negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yorulmaz ise 2013 yılına ait çalışmasında Türkiye'de bölgeler ve iller düzeyinde finansal erişim karşılaştırılmasını sağlayan finansal erişim endeksi geliştirmiştir. Sonuç olarak yüksek gelir düzeyindeki bölgeler ve illerin daha yüksek finansal yayılmaya sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Arora (2014), gelişmiş ve gelişmekte

olan ülkelerdeki finansal erişimin gelişimi için Sosyo-Ekonomik Gelişim Endeksini oluşturmuştur. Çalışmada İnsani Gelişim Endeksi (Human Development Index-HDI) ile Sosyo-Ekonomik Gelişim Endeksi karşılaştırılmış finansal erişimin İnsani Gelişim Endeksi üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca finansal erişim göstergeleri açısından İspanya birinci, Belçika, Malta ve Güney Kore'nin ise İspanya'dan sonra en yüksek değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Sarıgül (2015), Türkiye'de il düzeyinde bankacılık hizmetlerine erişimin sosyo-ekonomik ve demografik belirleyicilerini 2007-2013 dönemi için panel veri analiziyle araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre finansal hizmetlere erişim ile nüfus yoğunluğu, şehirleşme oranı, gayrisafi katma değer, motorlu taşıt sayısı ve tüketilen elektrik miktarı arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Inoue ve Hamori (2016), Sahra-altı Afrika'da finansal erişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2004-2012 yılları arasında panel veri analiziyle tahmin etmişlerdir. Ampirik sonuçlar, Sahra-altı Afrikası'nda finansal erişimin ekonomik büyümede istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Mehmood (2013), 1988-2010 döneminde 76 ülkede GMM yöntemiyle finansal piyasalara daha iyi erişimin ekonomik gelişmeyi etkilediği kanallardan biri olarak inovasyonu incelemiştir. İnovasyon ile finansal erişim arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Bu çalışma, finansal erişimin belirleyicileri konusunda literatürde yer alan araştırma sayısının görece daha az olması nedeniyle, finansal erişimin belirleyicilerinin tespit edilmesinin literatüre katkı sağlayacağı fikrine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla çalışmanın bundan sonraki kısmında Türkiye'nin de içinde yer aldığı Avrasya Ekonomilerinden oluşan panel için finansal erişimin belirleyicileri panel veri analizine dayalı olarak incelenmiştir. Ampirik analizin ardından çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

1. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada, 8 Avrasya Ekonomisinde³ finansal erişimin belirleyicileri araştırılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ulaşılabilirliği göz önünde bulundurularak kullanılan 2004-2016 dönemine ait yıllık veriler panel veri tekniğiyle analiz edilmiştir.

Tablo 1. Değişken Tanımları ve Kaynakları

Değişken	Açıklama	Kaynak
ATM	100.000 kişi başına düşen ATM sayısı	Dünya Bankası
GROWTH	Kişi başına düşen reel GSYH yıllık büyüme oranı (%)	Dünya Bankası
SAV	Yurtiçi tasarruf miktarının GSYH'ye oranı (%)	Dünya Bankası
TER	Yükseköğretime kayıt oranı (%)	Dünya Bankası

3 8 Avrasya Ekonomisi: Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Özbekistan ve Türkiye.

Finansal erişimin belirleyicilerin tahmin etmek için oluşturulan doğrusal regresyon modeli aşağıda gösterilmiştir;

$$ATM_{it} = \alpha_{it} + \alpha_1 GROWTH_{it} + \alpha_2 SAV_{it} + \alpha_3 TER_{it} + u_{it}$$
$$ATM_{it} = \alpha_{it} + \alpha_1 GROWTH_{it} + \alpha_2 SAV_{it} + \alpha_3 TER_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Çalışma metodolojik olarak 3 aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak regresyon analizine geçmeden önce modelde kullanılan değişkenlerde yatay kesitler arasındaki bağımlılık tespit edilmeye çalışılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Langrange Multiplier ($CDLM_1$)($CDLM_1$) ve Pesaran (2004) tarafından geliştirilen $CDLM_2$ $CDLM_2$ testi uygulanarak incelenmiştir. İkinci aşamada serilerin durağanlığı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan 2. Nesil Birim Kök Testlerinden Hadri ve Kurozumi (2012) tarafından geliştirilen birim kök testi ile araştırılmıştır. Üçüncü aşamada, birim kök testi sonucunda serilerin düzey değerlerinde durağan olduğu belirlendiğinden diagnostik testler yapılarak tesadüfi etkiler modeliyle katsayı tahminleri yapılmıştır.

2.1. Panel Veri Analizi

2.1.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi ve Sonuçları

Günümüzde pek çok ülke ticari ve finansal açıdan birbirine bağlıdır. Bu sebeple herhangi bir birime yani ülkeye gelen bir şoktan diğer ülkeler farklı düzeyde etkilenmektedir. Bu bağlamda, seriler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusu iken gerçekleştirilen analizlerin sonuçları sapmalı ve tutarsız olacağından, çalışmada ilk olarak yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır (Mercan 2014: 35).

Breusch ve Pagan (1980), yatay kesit bağımlılığının incelenmesi için Langrange Multiplier (LM) testini ortaya koymuşlardır. Bu kapsamda oluşturulan LM istatistiği,

$$CDLM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

$\hat{\rho}_{ij} \hat{\rho}_{ij}$, kalıntıların ikili korelasyonun tahminidir ve

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (3)$$

$e_{it} = y_{it} - \hat{\beta}_i' x_{it}$ ve u_{it} u_{it} 'nin EKK yöntemi ile yapılan tahminidir. $CDLM_1$ $CDLM_1$ testi, $T > N$ olduğunda geçerli olup yatay kesit birimleri için herhangi bir özel şart gerektirmez. Breusch ve Pagan (1980), yatay kesit bağımlılığının olmadığını gösteren sıfır hipotezi altında $CDLM_1$ $CDLM_1$ istatistiğinin $N(N - 1)/2$

$N(N-1)/2$ serbestlik derecesiyle ki-kare asimptotik dağılıma sahip olduğunu göstermiştir. Daha sonra Pesaran (2004) tarafından $CDLM_1CDLM_1$ testi geliştirilerek, N ve T büyük olduğunda yatay kesit bağımlılığının varlığını test etmek için kullanılabilen $CDLM_2CDLM_2$ testi elde edilmiştir:

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (4)$$

Bu testte sıfır hipotezine göre $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğunda yatay kesit bağımlılığının olmadığı varsayılır (Pesaran 2004: 6-7). Bu çalışmada T=13, N=8 T>N olduğundan, değişkenler için yatay kesit bağımlılığını test etmek amacıyla $CDLM_1CDLM_1$ ve $CDLM_2CDLM_2$ testleri kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	$CDLM_1$	Olasılık Değeri	$CDLM_2$	Olasılık Değeri
ATM	55.205***	0.002	3.635***	0.000
GROWTH	44.531**	0.025	2.209**	0.014
SAV	48.231***	0.010	2.703***	0.003
TER	53.461***	0.003	3.402***	0.000

Not: ***,** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir

Tablo 2’ye göre, $CDLM_1CDLM_1$ ve $CDLM_2CDLM_2$ test sonuçları tüm seriler için yatay kesit bağımlılığının olduğu göstermektedir. Bu sonuçlara ışığında, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Yani paneldeki ülkelerden birisinde meydana gelen bir şoktan diğer ülkelerde etkilenecektir.

2.1.2. Hadri Kurozumi Birim Kök Testi ve Sonuçları

Bir zaman serisinin tahmini yapılmadan önce sahte regresyon problemiyle karşılaşmamak için serinin durağan olup olmadığının incelenmesi gereklidir. Panel birim kök testleri iki gruba ayrılmaktadır. Birinci nesil birim kök testleri tarafından yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olmadığı varsayımıyla durağanlık test edilir. Ancak ikinci nesil birim kök testleri ile yatay kesit bağımlılığı da hesaba katılarak durağanlık test edilmektedir (Tatoğlu 2013a:199). Bu çalışmada ikinci

nesil birim kök testlerinden Hadri-Kurozumi (2012) testi uygulanmıştır.

Hadri ve Kurozumi (2012), ortak bir faktör şeklinde yatay kesit bağımlılığına sahip heterojen panel verilerde durağanlığın araştırılması için Pesaran (2007) tarzında basit bir test geliştirmişlerdir. Öncelikle aşağıdaki modeli ele almışlardır:

$$y_{it} = z_t' \delta_i + f_t \gamma_i + \varepsilon_{it}, y_{it} = z_t' \delta_i + f_t \gamma_i + \varepsilon_{it}, \quad (5)$$

Modelde, $f_t f_t'$ gözlenemeyen ortak faktörü, $\gamma_i \gamma_i'$ yüklenme faktörünü ve $\varepsilon_{it} \varepsilon_{it}'$ AR(p) süreci izleyen bireysel spesifik hata terimini göstermektedir. Buna göre, her birim ortak faktörden etkilenmektedir ve regresyondan ortak faktörün etkisini yok etmek önemlidir. Her i birimi için yatay kesit bağımlılığını düzeltmek amacıyla $\varepsilon_{it} \varepsilon_{it}'$ AR(p) süreci izlediğinden, $y_{it} y_{it}'$ değişkeni $w_t = [z_t', \bar{y}_t, \bar{y}_{t-1}, \dots, \bar{y}_{t-p}]$ $w_t = [z_t', \bar{y}_t, \bar{y}_{t-1}, \dots, \bar{y}_{t-p}]$ üzerine regresyona tabi tutulur. Sonuçta Hadri (2000)'e benzer şekilde test istatistiği oluşturulur;

$$Z_A = \frac{\sqrt{N(\overline{ST} - \xi)}}{\zeta}, \quad Z_A = \frac{\sqrt{N(\overline{ST} - \xi)}}{\zeta}, \quad (6)$$

Denklemden, $\overline{ST} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N ST_i$, $\overline{ST} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N ST_i$ dir. $ST_i = \frac{1}{\hat{\sigma}_i^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2$ $ST_i = \frac{1}{\hat{\sigma}_i^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2$ olup, $S_{it}^w = \sum_{s=1}^t \hat{\varepsilon}_{is} S_{it}^w = \sum_{s=1}^t \hat{\varepsilon}_{is}$ ve $\hat{\sigma}_i^2 \hat{\sigma}_i^2$ ise uzun dönem varyans tahmincisidir. Eşitlik 6'dan $\overline{ST} \overline{ST}'$ nin i 'ler arasında KPSS test istatistiğinin ortalaması olduğu söylenebilir ve $Z_A Z_A'$, panel için genişletilmiş KPSS test istatistiği olarak isimlendirilir.

Eşitlikten uzun dönem varyans kullanılarak elde edilen test istatistiği,

$$ST_i^{SPC} = Z_A^{SPC} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{i,SPC}^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2, \quad ST_i^{SPC} = Z_A^{SPC} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{i,SPC}^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2 \quad (7)$$

şekindedir. Diğer yöntem, Choi (1993) ve Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen gecikmesi genişletilmiş yöntem (LA, Lag-Augmented Method)'dir. Buna göre, $y_t y_t'$ nin bir gecikmesi eklenerek AR(p) modeli yerine AR(p+1) modeli tahmin edilir ve sonuçta elde edilen test istatistiği ise,

$$ST_i^{LA} = Z_A^{LA} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{i,LA}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2, \quad ST_i^{LA} = Z_A^{LA} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{i,LA}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^w)^2 \quad (8)$$

şekindedir. Bu testin hipotezleri,

$$H_0: \phi_i(1) \neq 0 \quad \forall_i H_0: \phi_i(1) \neq 0 \quad \forall_i \text{ için yani seride birim kök yoktur.}$$

$$H_0: \phi_i(1) = 0 \quad H_0: \phi_i(1) = 0 \text{ bazı } i \text{ 'ler için yani seride birim kök vardır.}$$

şekindedir. Çalışmada uygulanan Hadri ve Kurozumi (2012) birim kök testi sonuçları aşağıdaki Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test	T-istatistiği	Olasılık Değeri
ATM	Z_A^{SPC}	-2,407***	0.992
	Z_A^{LA}	-0,650***	0.742
GROWTH	Z_A^{SPC}	-1,088***	0.862
	Z_A^{LA}	-0,880***	0.811
SAV	Z_A^{SPC}	-1,251***	0.895
	Z_A^{LA}	-2,219***	0.987
TER	Z_A^{SPC}	-1,133***	0.872
	Z_A^{LA}	0.276***	0.391

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiki olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 3'teki sonuçlara bakıldığında, hem Z_A^{SPC} Z_A^{SPC} hem de Z_A^{LA} Z_A^{LA} istatistik değerlerine göre tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduğu görülmektedir. Buna göre serilerin düzey değerlerinde durağan oldukları belirlenerek sahte regresyon sorununun söz konusu olmadığı tespit edilmiş olup, katsayı tahminlerine geçilmesine karar verilmiştir.

2.1.3. Panel Regresyon Analizi ve Sonuçları

Panel veri analizindeki temel model;

$$y_{it} = x'_{it}\beta_{it} + \varepsilon_{it} \quad y_{it} = x'_{it}\beta_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

şekindedir. β_{it} , β_{it} , t döneminde i birimi için açıklayıcı değişken x_{it} 'nin bağımlı değişken üzerindeki etkisini göstermektedir. Ancak bu genel modelde β_{it} katsayısının tahmininde birtakım varsayımlar yapılmaktadır. β_{it} katsayısının sabit terim dışında tüm birim ve dönemler için sabit olduğu varsayılır. Bu durum aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta + \varepsilon_{it} \quad y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

x_{it} , x_{it} , açıklayıcı değişken vektörüdür ve sabit terimi kapsamaz. Tüm dönemler ve tüm birimler için xx' 'teki bir değişimin etkisi aynıdır. Ancak i . birimin ortalama düzeyi j . birimden farklı olup α_i α_j , i . birime has ve zamana göre değişmeyen bu değişkenlerin etkisinin elde edilmesine imkan tanır. Hata terimi ε_{it} 'nin ise sıfır ortalama ve sabit varyans $N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ ile bağımsız olduğu, birim ve zamana göre benzer dağılım gösterdiği kabul edilmektedir. Eğer α_i 'nin, N boyutlu sabit bilinmeyen bir parametre olduğu kabul edilirse, model sabit etkiler modeli olarak ifade

edilmektedir. Alternatif bir yaklaşıma göre, birimlerin sabitinin farklı olduğu fakat ortalaması μ ve varyansı σ_{α}^2 olan dağılımdan tesadüfi olarak çekildiği varsayılmaktadır. Buna göre bu tesadüfi etkilerin açıklayıcı değişkenlerden bağımsız olduğu varsayılmaktadır (Verbeek 2004:342-343; Gujarati ve Porter 2009:602-603).

Sabit etkiler modelinde, eğim katsayısının tüm yatay kesit birimleri için aynı olduğu ve sabit terimin zamana göre değişmediği fakat birime göre değiştiği ya da tersine zamana göre değişirken birime göre değişmediği varsayımı söz konusudur. Bu bakımdan, sabit terimdeki farklılıkların birim etki ya da zaman etkisinden kaynaklandığı model tek yönlü sabit etkiler modeli olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte sabit terimdeki farklılıkların hem birim hem de zaman etkisi ile ortaya çıktığı model iki yönlü sabit etkiler modeli olarak ifade edilmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde ise bireysel etkileri gösteren sabit terimin değişken olduğu ve yatay kesit birimleri arasındaki farklılığın tesadüfi olarak ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Benzer şekilde birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu varsayımıyla, model tek ya da iki yönlü tesadüfi etkiler yaklaşımıyla tahmin edilebilir (Hill vd. 2011:543; Çemrek ve Burhan 2014:50; Çetin ve Ecevit 2010:172).

Bu açıklamalar doğrultusunda, oluşturulan panel veri modelinde ilk olarak birim ve/veya zaman etkilerinin olup olmadığı tespit edilmelidir. Daha sonra Hausman (1978) spesifikasyon testi ile bu etkilerin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğu belirlenebilir. Hausman testinde temel hipotez (H_0H_0), “açıklayıcı değişkenler ve birim etki arasında korelasyon yoktur” şeklinde olup, alternatif hipotez (H_aH_a) ise “açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon vardır” şeklindedir. Hesaplanan olasılık değeri 0.05’ten küçük ise H_aH_a hipotezi kabul edilir ve katsayı tahminlerin sabit etkiler modeliyle gerçekleştirilmesine karar verilir. Eğer hesaplanan olasılık değerinin 0.05’ten büyük olduğu saptanırsa H_0H_0 hipotezi kabul edilir ve tahminler tesadüfi etkiler modeli kullanılarak gerçekleştirilir (Tatoğlu 2013a:179-182). Panel veri analizinde hangi modelin kullanılacağına karar verildikten sonra katsayı tahmini yapılmadan önce, analiz edilecek modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı gibi etkin tahminler yapılmasını engelleyen sorunların olup olmadığı incelenmelidir. Oluşturulan modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı problemlerinden herhangi birinin mevcut olduğu tespit edilirse, parametre tahminlerine dokunmadan dirençli tahminciler ile standart hatalar düzeltilmeli ya da uygun yöntemler kullanılarak tahmin yapılmalıdır (Gujarati ve Porter 2009:593-612, Tatoğlu 2013b:241-242).

Panel regresyon analizi kapsamında, ilk olarak oluşturulan model için klasik modelin geçerliliği incelenmiştir. Bu amaçla klasik modeli sabit etkiler modeline karşı test eden F testi ile klasik modeli tesadüfi etkiler modeline karşı test eden Olabilirlik Oranı (LR) testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 4’te F testi ve LR testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4. Birim ve Zaman Etkisi Test Sonuçları

	F testi		LR testi	
	(F istatistiği F istatistiği)	Olasılık değeri	(χ^2 istatistiği χ^2 istatistiği)	Olasılık değeri
Birim Etki	9.34***	0.000	27.00***	0.000
Zaman Etkisi	7.37***	0.000	6.67***	0.005
Birim ve Zaman Etkisi	17.87***	0.000	54.78***	0.000

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistikî olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4'teki sonuçlar, modelde uygulanan F testi ve LR testi sabit ve tesadüfi etkiler modeline göre hem birim etkilerin hem de zaman etkilerin olduğunu dolayısıyla klasik modelin geçerli olmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda iki yönlü modelin tahmin edilmesi için kullanılacak model Hausman (1978) spesifikasyon testi uygulanarak belirlenmiştir. Test sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Hausman Testi Sonuçları

Model (Değişken)	Katsayılar			
	Sabit Etkiler (b)	Tesadüfi Etkiler (B)	Fark (b-B)	Standart Hata
GROWTH	-2.247	-2.390	0.143	0.094
SAV	-0.786	-0.275	-0.5101	0.305
TER	0.848	0.807	0.041	0.124

Not: Hausman $\chi^2(7) = (b - B)' [(Variance_b - Variance_B)^{-1}] (b - B) = 2.81$, p-value (χ^2) = 0.423

***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistikî olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5'te gösterilen Hausman testi sonuçlarına göre, (χ^2) istatistiği 2.81 olup, istatistikî olarak olasılık değeri 0.05'ten büyüktür. Bundan dolayı katsayılar arasındaki farkın sistematik olmadığını gösteren H_0 hipotezi reddedilememiştir. Sonuç olarak modelin tahmin edilmesinde Tesadüfi Etkiler Modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Katsayı tahminlerine geçmeden önce etkin tahmin yapmayı engelleyen otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon sorunlarının varlığı araştırılmış ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Diagnoistik Test Sonuçları

LR Testi	Değişen Varyans		Otokorelasyon		Birimler Arası Korelasyon	
	Olasılık Değeri	DW Testi	Baltagi- Wu (LBI) Testi	Pesaran Testi	Olasılık Değeri	
Model	85.95***	0.000	0.393	0.624	5.890***	0.000

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistikî olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI otokorelasyon testlerinde eşik değeri “2” olarak kabul edilmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde, değişen varyans sorununun olup olmadığının incelenmesi için uygulanan Değiştirilmiş Wald testi sonuçlarına göre χ^2 istatistiğine ait olasılık değeri 0.10’ dan küçük olduğundan değişen varyans sorununun olduğu gözlenmiştir. Otokorelasyonun varlığını sınamak için uygulanan Durbin-Watson (DW) ve Yerel En İyi Değişmez (LBI) testleri sonuçlara göre Durbin-Watson (DW) ve Yerel En İyi Değişmez (LBI) test istatistikleri eşik değeri olarak kabul edilen 2’nin altında olduğundan modelde otokorelasyon sorununun olduğu belirlenmiştir. Son olarak birimler arası korelasyonun varlığının test edilmesi için kullanılan Pesaran Testi sonuçları, modelde %1 anlamlılık düzeyinde birimler arası korelasyonun olduğunu göstermektedir.

Modelde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon sorunlarının varlığı kanıtlandığından, bu problemlerin olduğu varsayımı altında etkin tahmin yapılmasını sağlayan Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi ile katsayı tahminleri yapılmıştır. Tahmin sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: ATM				
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	z istatistiği	Olasılık değeri
GROWTH	0.029	0.094	0.31	0.756
SAV	0.181***	0.057	3.19	0.001
TER	0.298***	0.058	5.15	0.000
Yıllar				
2005	2.551***	0.259	9.85	0.000
2006	6.836***	0.349	19.60	0.000
2007	14.098***	0.359	39.28	0.000
2008	22.657***	0.445	50.93	0.000

2009	27.326***	0.880	31.07	0.000
2010	32.310***	0.511	63.19	0.000
2011	37.753***	0.465	81.21	0.000
2012	45.753***	0.760	62.66	0.000
2013	50.752***	0.797	63.70	0.000
2014	57.088***	0.871	65.52	0.000
2015	56.553***	0.963	58.70	0.000
2016	57.934***	1.008	57.49	0.000
Sabit	-8.350***	2.697	-3.10	0.000
Ülke Sayısı	8			
Gözlem Sayısı	104			
Wald(χ^2)(χ^2) istatistiği	19937.78***			
Olasılık Değeri	0.000			

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistik olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 7’deki sonuçlara göre finansal erişim üzerinde SAV ve TER değişkenlerinin finansal erişim üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğu görülmüş iken GROWTH değişkeninin pozitif olmakla beraber herhangi anlamlı bir etkisine rastlanılamamıştır. Ayrıca finansal erişim üzerindeki en etkili değişkenin TER olduğu da gözlemlenmiştir. Buna göre TER değişkenindeki (yükseköğretime kayıt oranındaki) %1’lik artış finansal erişimi (100.000 kişi başına düşen ATM sayısını) 0.298 adet artırmaktadır. Ele alınan diğer değişken SAV değişkenindeki (Yurtiçi tasarruf miktarının GSYH’ye oranındaki) %1’lik artışın ise finansal erişimi 0.181 adet artırdığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların daha çok finansal gelişim konusu üzerine odaklandığı görülmektedir. Oysaki finansal erişim finansal gelişimin önemli bir boyutudur. Finansal erişimin tanımlanması ve ölçümündeki güçlükler rağmen finansal erişim finansal hizmetleri kullanan bireylerin ve şirketlerin oranı olarak bilinmektedir. Alternatif ölçüm yöntemlerinde kişi başına ATM ya da şube sayısı ya da yine ATM ya da şubelerin coğrafi dağılımı kullanılmaktadır. Bu çalışmada finansal erişimin belirleyicileri 2004-2016 dönemi Avrasya Ekonomileri ve Türkiye için panel veri analizine bağlı olarak tespit edilmiştir. Finansal erişimi temsilen 100.000 kişi başına düşen ATM sayısı veri seti bakımından en çok bilgiyi sağladığı için bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Kişi başına düşen

reel GSYH'deki yıllık büyüme oranı, yurtiçi tasarruf miktarının GSYH'ye oranı ve yükseköğretimde okullaşma oranı bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçları ekonomik büyüme ile finansal erişim arasında pozitif ve anlamsız, tasarruf oranı ve yükseköğretimde okullaşma oranı ile yine pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Yani söz konusu panel için finansal erişimin önemli determinantları tasarruf ve eğitimidir. Hanehalklarının finansal sisteme erişimi eğitimden geçmektedir. Özellikle finansal konularda okuryazarlık düzeyinin artışı tasarruf artışına tasarruf artışı da finansal sistemin daha fazla kullanılmasına yol açacaktır. Finansal sisteme ulaşmak isteyen müşterilerin varlığı ise finansal aktörleri harekete geçirecek ve finansal enstrümanların yayılmasına sebep olacaktır. Böylelikle daha fazla kişi finansal erişim imkanı bulacaktır. Böylece tasarruflar finansal yapılar aracılığıyla doğru yatırıma dönüşecektir. Sonuç olarak tüm ülke için ekonomik kazanç sağlanacaktır. Öte yandan özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal erişimi, makroekonomik politikaların teknolojiyle desteklediği, daha fazla dışa açıklığın ve rekabetin sağlandığı, şeffaflığın önemsendiği, güçlü ve kurumsal pazar altyapısının oluşturulduğu kapsayıcı finansal sistemlerle tesis etmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- ADENUGA, Adeniyi O. ve OMOTOSHO, Babatunde S. (2013), "Financial Depth, Financial Access, and Economic Growth in Nigeria", *Journal of Monetary and Economic Integration*, vol.12, no.2, pp.120-137.
- ARORA, Rashmi Umesh (2014), "Access to Finance: An Empirical Analysis", *European Journal of Development Research*, vol.26, no.5, pp.798-814.
- CLAESSENS, Stijn (2006), "Access to Financial Services: A Review of the Issues and Public Policy Objectives", *The World Bank Research Observer*, vol.21, no.2, pp.207-40.
- ÇEMREK, Fatih ve BURHAN, Emine (2014) "Petrol Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi ile İncelenmesi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C.6, Sy.3, ss.47-58.
- ÇETİN, Murat ve ECEVİT, Eyyup (2010), "Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C.11, Sy.2, ss.166-182.
- FISCHER, Greg (2011), *Access to Finance: A Functional Approach to Supply and Demand*, Asia Research Centre, Working Paper, no.42.
- GUJARATI, Domar N. ve PORTER Dawn C. (2009), *Basic Econometrics*, Fifth Edition, New York, McGraw Hill Educations,
- HADRI, Kaddouri ve KUROSUMI, Eiji (2012), "A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor", *Economics Letters*, vol.115, no.1, pp. 31-34.

- HILL, R. Carter, GRIFFITHS, William E. ve LIM, Guay C. (2011). *Principles of Econometrics*, Fourth Edition, United States of America, John Wiley & Sons.
- HONOHAN, Patrick (2008), “Cross-Country Variation in Household Access to Financial Services”, *Journal of Banking & Finance*, vol.32, no.2008, pp.2493-2500.
- INOUE, Takeshi ve HAMORI, Shigeyuki (2016), “Financial Access and Economic Growth: Evidence from Sub-Saharan Africa”, *Emerging Markets Finance and Trade*, vol.52, no.3, pp.743-753.
- KEMPSON, Elaine ve WHYLEY, Claire (1999), *Kept out or opt out? Understanding and Combating Financial Exclusion*, Bristol, Policy Press.
- MERCAN, Mehmet (2014), “Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye Ekonomisi için Sınanması: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Dinamik Panel Veri Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, C.14, Sy.2, pp.231-245.
- MEHMOOD, Sultan, (2013), *Access to External Finance and Innovation: A Macroeconomic Perspective*, CPB, Discussion Paper, no.218.
- PESARAN, M. Hashem (2004), *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*, , University of Cambridge, Working Paper No.0435.
- SARIGÜL, Haşmet (2014), “Kümeleme Analizi İle İllerin Bankacılık Hizmetlerine Erişim ve Kullanım Göstergelerinin Karşılaştırılması”, *Bankacılar Dergisi*, C.89, Sy.2014, ss.41-62.
- SARIGÜL, Haşmet (2015), “Bankacılık Hizmetlerine Erişimin Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma”, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, C.9, Sy.1, ss.83-102.
- TITA, Anthanasius Fomum ve AZIAKONO, Meshach Jesse (2017) *The Effect of Financial Inclusion on Welfare in sub-Saharan Africa: Evidence from Disaggregated Data*, Economic Research Southern Africa, Working Paper, no. 679.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI (2011), *Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim*, TCMB.
- VERBEEK, Marno (2004) *A Guide to Modern Econometrics*, John Wiley & Sons Ltd, 2.Edition, England, West Sussex.
- YERDELEN TATOĞLU, Ferda (2013a), *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*, 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- YERDELEN TATOĞLU, Ferda (2013b). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*, 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- YORULMAZ, Recep (2013), “Construction of a Regional Financial Inclusion Index in Turkey”, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, C.7, Sy.1, ss.79-101.

TÜRKİYE’DE GELİR EŞİTSİZLİĞİNİN MALİYE POLİTİKASI ARAÇLARI VE KURUMSAL FAKTÖRLER AÇISINDAN ANALİZİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

Erdoğan TEYYARE¹, Kübra SAYANER²

Geliş: 16.08.2018 / Kabul: 11.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.454029

Öz

Ekonomik birimlerin milli gelirden aldıkları payların, birbirinden farklı olması sonucu ortaya çıkan gelir eşitsizliği, gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın tüm ülkelerin temel ekonomik amaç ve politikalarını oluşturan önemli bir unsurdur. Gelir eşitsizliği, sosyal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirdiği için üzerinde durulması gereken önemli bir konu haline gelmektedir. Devletler bu sorunu çözmek için çeşitli politikalar geliştirmekte, bunların en başında da maliye politikası uygulamaları gelmektedir. Kamu kesimi özellikle maliye politikası araçlarından vergiler ve kamu harcamaları ile gelirin yeniden dağıtılmasını sağlayarak, gelir dağılımında adaleti sağlamaya çalışmaktadır. Bir ülkede gelir eşitsizliğinin ortaya çıkmasında çeşitli faktörlerin etkisi olmasının yanı sıra, ülkenin kurumsal yapısı da büyük öneme sahiptir. Buna göre, güçlü kurumsal yapısı olan, diğer bir ifade ile kurumsal kalite düzeyi yüksek olan ülkelerde gelir eşitsizliğinin daha düşük olması beklenmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 1990-2016 yılları arasındaki maliye politikası araçlarından vergiler, kamu harcamaları ve kamu borçlanması ile kurumsal kalite faktörünün gelir dağılımı üzerindeki etkisi En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde kabul edilen “Türkiye’de Gelir Eşitsizliğinin Maliye Politikası Araçları ve Kurumsal Faktörler Açısından Analizi ve Çözüm Önerileri” başlıklı yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, erdoganteyyare@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1032-5549>

2 Maliye Bilim Uzmanı, kubra_sayaner@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4998-7307>

kamu harcamaları, vergiler ve kurumsal kalite düzeyinde meydana gelen artışların, gelir dağılımındaki eşitsizliği azalttığı, kamu borçlanma düzeyinde meydana gelen bir artışın ise gelir dağılımında eşitsizliği artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gelir Eşitsizliği, Maliye Politikası, Kurumsal Kalite, En Küçük Kareler Yöntemi, Gini Katsayısı

ANALYSIS OF INCOME INEQUALITY IN TERMS OF FISCAL POLICY INSTRUMENTS AND INSTITUTIONAL QUALITY FACTORS IN TURKEY AND SUGGESTED SOLUTIONS

Abstract

The income inequality that occurs when the economic units take their margins different from each other is an important component, which constitutes the basic economic aim and policies of all countries regardless of their level of development. Income inequality is an important issue that needs to be addressed as it brings along social and economic problems. States develop various policies to solve this problem, and at the top of them are fiscal policy implementations. The public sector is trying to provide justice in the distribution of income by ensuring redistribution of income with taxes, which is one of the fiscal policy instruments and public expenditures. In addition to being influenced by various factors in the emergence of income inequality in a country, the institutional structure of the country also has great precaution. In the light of this view, it is expected that income inequality shall be lower in countries whose institutional structure is strong; in other words, institutional quality level is high. In this study, in Turkey between the years of 1990-2016, the effects of taxation, public expenditure and public debt as the instruments of fiscal policy and institutional quality factor have been analysed by Least Squares Method (OLS). As a result, increases in public expenditures, tax and institutional quality levels have reduced income disparity, while an increase in public borrowing has resulted in an increase in income distribution inequality.

Keywords: Income Inequality, Fiscal Policy, Institutional Quality, Least Squares Method, Gini Coefficient

Giriş

Genel olarak ülke ekonomilerinin temel hedefi gelirlerini artırmak olsa da, artan bu gelirin dağılımı ve dolaşımı da büyük öneme sahiptir. Gelirin adil bir dağılım göstermemesi sonucu, bir başka ifade ile gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizlikler, ekonomik ve sosyal birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Gelir dağılımında eşitsizlik nedeniyle, toplumun bir kısmının gelir seviyesi çok yüksek olup daha

fazla satın alma gücüne sahip olurken, diğer bir kesim zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gelir elde edememektedir. Bu nedenle çözülmesi gereken başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Gelir dağılımındaki bu eşitsizliği azaltmak için devlet tarafından ücret, fiyat, gelirler, servet, eğitim ve maliye politikaları gibi çeşitli politikalar üretilmektedir. Devlet gelir dağılımında eşitsizliği ortadan kaldırmak için özellikle maliye politikası ile müdahalede bulunmakta olup, bu politikanın araçlarından olan vergiler ve kamu harcamaları ile gelir eşitsizliğini azaltmaya çalışmaktadır.

Bir ülkede gelir eşitsizliğinin ortaya çıkmasında çeşitli faktörlerin etkisi olmasının yanı sıra, son zamanlarda ülkelerin kurumsal yapısının da gelir dağılımı üzerinde önemli bir etken olduğu üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Bir ülkede kanun ve düzen açısından bir sorun olmaması ve suç oranlarının düşük olmasını ifade eden hukuk ve düzenin etkin işlenmesi, hükümetin mevcut görevlerinin yerine getirmede istikrarlı olması, etkin işleyen bürokrasi, sosyoekonomik şartların iyileştirilmesi, ülke içerisinde siyasi şiddetin olmaması olarak ifade edilen içsel çatışmaların ve hükümete karşı ülke dışındaki güçler tarafından yapılan şiddet içeren ya da içermeyen dış baskılar olarak ifade edilen dışsal çatışmaların olmaması vb. gibi çeşitli kurumsal kalite göstergelerinin iyi durumda olması, gelir dağılımını olumlu yönde etkilemektedir. Bu gibi nedenlerle, kurumsal yapısı gelişmiş olan ülkelerde gelir eşitsizliğinin daha düşük olması beklenmektedir.

Çalışmanın temel hipotezi, maliye politikası araçlarından olan vergiler, kamu harcamaları ve kamu borçlanması ile kurumsal yapıyı temsil eden kurumsal kalite faktörünün gelir eşitsizliği üzerinde bir değişime yol açmasıdır. Çalışma ilk olarak gelir dağılımı kavramı, gelir dağılımı ve maliye politikası ilişkisi teorik olarak ele alınmaktadır. İkinci olarak kurumsal faktörler ve gelir dağılımı ilişkisi teorik olarak değerlendirilerek literatür taraması yapılmıştır. Son olarak temel hipotez ve değişkenler çerçevesinde ampirik analiz ve sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. Gelir Dağılımı

Gelir; bir ekonomide üretim faktörlerinin, milli ürünün oluşumuna katkıda bulunması sonucu, bir yıl içerisinde elde ettikleri mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamı olarak ifade edilmektedir (Karakayalı, 2005: 47). Kapitalist ekonomide emek, sermaye, girişimci ve doğal kaynaklar olmak üzere dört farklı üretim faktörü bulunmaktadır. Bu üretim faktörlerinin her biri geliri farklı bir şekilde ifade etmektedir. Emegın gelirine “ücret”, sermayenin gelirine “faiz”, girişimcinin gelirine “kar” ve doğal kaynakların gelirine ise “rant” adı verilmektedir (Hançerlioğlu, 1986: 127). Gelir dağılımı ise, bir ülkede yaşayan kişiler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin, yine o ülkedeki bireylere

dağılım araçları ile paylaştırılması veya gelirin o ülkedeki bireylere bölüşümü ya da bireyler arasında dağılım oranı olarak ifade edilmektedir (Işığışık, 1998: 1). Bir ülkede gelir dağılımı ifadesinden, ekonomide belirli bir zamanda oluşturulan gelirin, ekonomideki karar birimleri tarafından ne ölçüde dağıtıldığına anlaşılması gerekmektedir. Ülkeler arasındaki gelir dağılımı çeşitlilik gösterse de, eşit ve adaletli bir gelir dağılımı çizelgesi bulmak neredeyse imkânsızdır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 126).

Günümüzde gelir dağılımında adaletin sağlanması demokratik yönetimin devamında önemli bir rol oynamakla birlikte, sosyal devlet anlayışının da bir sonucu olarak gelir dağılımında adaletin sağlanmasını amaçlayan politikalar, gelir dağılımının düzenlenmesinde büyük öneme sahiptir (Öztürk, 2012: 420). Sosyal devlet, ekonomik açıdan gücü olmayan kimseleri koruma düşüncesinden hareket edilerek geliştirilmiş bir anlayıştır. Bu bakımdan sosyal devletin asıl amaç ve görevleri arasında adalet, refah ve güvenliğin sağlanması yer almaktadır (Balta, 1972; Türk, 1974). Bu nedenle, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunarak, sosyal adaleti gerçekleştirmek için gelir dağılımında adaleti tesis etmesi gerekmektedir (Çağan, 1980: 144).

Çeşitli şekillerde dağılım gösteren milli gelirin; bireyler arasında ne şekilde dağıldığı bireysel gelir dağılımının, üretim faktörleri arasında ne şekilde dağıldığı fonksiyonel gelir dağılımının, bölgeler arasında ne şekilde dağıldığı bölgesel gelir dağılımının, sektörler arasında nasıl dağıldığı ise sektörel gelir dağılımının konusunu oluştururken, bunlara ilave olarak, gelirin birincil ve ikincil dağılımı ile yatay ve dikey gelir dağılımından da bahsetmek mümkün olmaktadır (Öztürk, 2016: 337). Birincil gelir dağılımı, belirli bir dönem içerisinde piyasa sürecinin meydana getirdiği gelir dağılımını ifade etmektedir. İkincil gelir dağılımı ise, devletin piyasa mekanizmasının işleyişine müdahalesi sonucunda meydana gelen gelir dağılımını ifade etmektedir (Gürdal, Altundemir ve Şanver, 2015: 195). Yatay gelir dağılımı, bir toplum içindeki aynı gelir grubuna sahip kişiler arasında gelirin yeniden dağılımını ifade ederken, farklı gelirlere sahip olan alt ve üst gelir grupları arasında gelirin yeniden dağılımı, dikey gelir dağılımı olarak ifade edilmektedir (Öztürk 2016: 341).

3. Gelir Dağılımı ve Maliye Politikası

Bir ekonomide temel iktisadi ve sosyal amaçların gerçekleştirilmesi için, kamu gider ve gelirlerinin büyüklüğünün ve bileşiminin bütçe politikası yoluyla değiştirilmesi olarak tanımlanan maliye politikası (Aksoy, 1991: 494), bir iktisadi ve sosyal amaç niteliğindeki gelir dağılımında eşitsizliğin azaltılması konusunda kullanılan şüphesiz en etkili politikalardan biri konumundadır (Yılmaz, 2015: 357). Gün-

müzün, sosyal refah devleti anlayışına göre gerçekleştirilmesi gereken en önemli görevlerden birisi gelir dağılımında adaletin sağlanmasıdır (Nadaroğlu, 1981: 120). Devletin adil bir gelir dağılımı sağlaması, elindeki çeşitli hukuki, parasal ve mali araçlarla mümkün olmaktadır (Eker, Altay ve Sakal, 1994: 235).

Maliye politikasının araçları olan vergiler, borçlanma, kamu harcamaları kişilerin gelirlerini doğrudan doğruya bir anda değiştirebilmektedir. Vergiler genel olarak gelirlerden ödendiği için kişilerin gelirlerini doğrudan doğruya vergi miktarı kadar azalttığı, kamu harcamalarının ise, faktör ödemeleri ve transferler vasıtasıyla kişilerin gelirlerine dolaysız bir şekilde ilave edildiği söylenebilmektedir (Eker, Altay ve Sakal, 1994: 236). Bu gibi nedenlerle, çeşitli amaçlar için kullanılabilen mali araçlar, gelir dağılımında adaleti sağlamaya yönelik olarak da kullanılmaktadır.

Vergilerin düşük gelirli kesimden alınması yerine, yüksek gelire sahip kesimden alınarak, vergilerin genel olarak yüksek gelirli kesime yüklenmesi günümüzün en önemli vergilendirme prensipleri arasında yer almaktadır. Vergi adaleti, eskiden vergilemede eşit yük olarak algılanırken, bugün gelir ve serveti fazla olan kesimden daha fazla vergi tahsiline dönüşmüştür. Bunu sağlayabilmek içinde, artan oranlı vergiler ve servet vergileri koyulmuş, bunun neticesinde yüksek gelire sahip kesimin harcanabilir gelirin azaltılması sağlanmıştır (Özer, 1980: 291). Gelirin yeniden dağıtılması ve sosyal adaletin sağlanması da vergilerin artan oranlı olmasını gerektirerek, yüksek gelir ve servete sahip olan kesime uygulanacak olan artan oranlı vergi tarifeleri, gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlikleri kısmen önleyerek, gelirin yeniden dağıtılmasına yeterli fonları sağlamaktadır (Tuncer, 1970: 45). Maliye politikası, brüt gelirden net gelire geçişi belirleyerek gerek transfer geliri gerek doğrudan vergi gelirlerinin değişimi üzerinde etkisini göstermektedir. Böylece devlet, sınıflardan farklı seviyede vergi toplayarak ya da bazı sınıflardan farklı seviyede transfer gelirleri aktararak yeniden bir dağılım gerçekleştirmektedir (Aksu, 1993: 52).

Kamu harcamaları ise devletin vergi, resim, harç vb. gibi çeşitli kaynaklardan elde ettiği fonların yeniden hizmet yoluyla topluma aktarmasıdır. Bu aşamada devlet, harcama yoluyla devreye girerek, ekonomide üretim sonucu ortaya çıkan gelirin dağılımını iyileştirmeye çalışmaktadır. Çünkü piyasa sürecinde üretim sonucu elde edilen gelir, üretim faktörleri arasında adil bir şekilde dağılım göstermemiş olabilmektedir. Bu süreçte devlet, gelirin dağılımına vergi olarak, fonksiyonel dağıtım sonunda üretim faktörlerinin payına düşen gelirin azalmasına imkân verirken, diğer taraftan özellikle transfer harcamaları gibi kamu harcaması yoluyla bazı faktör geliri sahiplerinin gelirlerinin belirli bir ölçüde artmasını sağlamaktadır (Eker ve Tüğen, 1987: 100). Devlet, genel olarak vergileme ile toplayıcı yönde bir etki gösterirken, kamu harcamaları yapmasıyla da dağıtıcı yönde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, gelir dağıtımında vergilemeden daha fazla etkili olan bu yolla, gelir du-

rumu düşük olan kesime herhangi bir karşılığı olmadan bedava hizmet, dolaysız yardımlar yaparak gelirin yeniden dağıtılmasını gerçekleştirebilmektedir. Gelirin yeniden dağıtımı, bir mal ve hizmet karşılığı olmadan yapılan transfer harcamaları ile kişilere ya da ailelere yapılan özel yardım olarak nitelendirilebilen yardımlar şeklinde yapılmaktadır (Tuncer, 1970: 61). Sosyal amaçlı yapılan emekli aylıkları, dul ve yetim aylıkları, işsizlik sigortaları, asker ailelerine yapılan yardımlar, öğrenci bursları, parasız yatılı okuma olanakları gibi çeşitli şekillerde gerçekleştirilen transfer harcamalarıyla, maliye politikası amaçlarından olan gelir dağılımında adaletin sağlanması hedeflenmektedir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2009: 58). Tüketime uygulanan sübvansiyonlarda düşük gelire sahip kesimin gelirlerini artırmaktadır. Ancak transfer harcamaları içerisindeki borçlanmalar için ödenen faizler gibi bazı transfer harcamaları, yüksek gelir gruplarına aktarıldığından gelir dağılımında eşitsizlikleri artırmaktadır (Susam, 2016: 189).

Vergiler gibi bir kamu geliri olan borçlanma ise, zora dayalı olmayan ve bir karşılığı olan kamu geliri türü olarak tanımlanmaktadır. Borcun bir kez ortaya çıkması amacı ne olursa olsun, gelir dağılımı ve istihdam üzerinde çeşitli etkilere neden olmaktadır. Devlet borçlarına ödenen faizler, genellikle borç verenlerin çoğunluğunun yüksek gelire sahip kesim olması nedeniyle, gelir dağılımında eşitsizliklerin artmasına neden olmaktadır. Devlet borçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisine bakılacak olursa, devlete vergi ödeyenlerle borç verenlerin aynı kişi olması durumunda herhangi bir adaletsizlik durumundan bahsedilmemektedir. Ancak, devlete borç verenlerle vergi ödeyicilerinin aynı kişi olmaması gelir dağılımında bozulmalara neden olmaktadır (Eker, Altay ve Sakal, 1994: 255).

4. Gelir Dağılımı ve Kurumsal Kalite

Kurumların, özellikle son yıllarda bazı makroekonomik büyüklükler üzerinde etkili ve önemli bir faktör olduğu kabul edilmekte olup, ülkeler arasındaki büyüme ve gelir farklılıklarının ana nedenlerinden birisinin kurumlar ve kurumsal yapı olduğu üzerinde durulmaktadır (Acemoglu, Johnson ve Robinson, 2005: 2). Kurum kavramı son yıllarda iktisatçıların çoğunluğu tarafından: “Bir toplumda oynanan oyunun kuralları, insanlar arasında etkileşimi biçimlendiren insanların ortaya koyduğu kısıtlamalardır.” şeklinde tanımlanmaktadır (Barzel 1989; Grossman ve Helpman, 2001). North (2010)’a göre kurumların ortaya çıkması ve devamlılığı, geçmişe bağlı olmasıyla açıklanabilmektedir. Aynı zamanda, kurallar gereği kişilerin belirli bir davranış şeklini gerçekleştirmesi gerektiğini, eğer bu davranışlara uymazlarsa ceza mekanizması ya da bu davranış yapısını yapmamasından kaynaklı bir kayıpla karşı karşıya kalabileceklerini ileri sürmektedir (Greif, 2006: 8). Bu nedenle, kurumlar anayasa, yasa, mülkiyet hakları vb. gibi resmi ve yazılı kuralardan oluştukları için formel ve örf, adet, gelenek, dini inançlar vb. gibi yazılı

ve resmi olmayan kurallardan oluştuğu için informal sınırlamalardan meydana gelmektedir (North, 1991: 101). Bu bakımdan kurumlar, toplumda yaşayan kişilerin tercihlerini tanımlayan ve kısıtlayan, diğer bir ifade ile toplumdaki tüm insanların insani etkileşimlerini sosyal, siyasal ve ekonomik yönlerden biçimlendiren çeşitli sınırlamaları kapsamaktadır (North, 2010: 10).

Kurumsal yapı ise, “insan ilişkilerini düzenleyen her türlü düşünsel alışkanlık” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 2010: 111). Kurumlar, belirli konularda çeşitli davranışsal ya da diğer kısıtlamaları ifade ederken, kurumsal yapı işgücü piyasasındaki kurumlar ya da finansal kurumlar gibi bu tür kurumların yönetim yapısı ve organizasyonu ile ilgili yapıyı ifade etmektedir (Kong, 2007: 6). Bir ulusun kurumsal yapısı, zaman içerisinde o ülkenin ekonomik performansını belirleyen en önemli faktörlerden birisidir. Ancak genel olarak ekonomik teoride kurumların rolü, büyük oranda göz ardı edilmektedir. Oysa kurumlar, insan davranışlarına şekil vererek, insan eylemleriyle ilgili belirsizlikleri azaltmaktadır. Ayrıca hem işlemlerde hem de bilgi maliyetinde bir azalma sağlayarak, insan etkileşimlerini kolaylaştırmak için istikrarlı bir yapı konumundadır (North, 1990: 3).

Kurumsal kalite, kurumların etkin olarak işleyebilmesi ve kuralların seçilmesi sırasında, doğru ve uygulanabilir tercihlerin olmasını gerektirmektedir (Teyyare, 2013: 75). Bu sebeple, kurumsal kalite oranının yüksek olduğu ülkelerde gelir dağılımında eşitsizliğin daha düşük oranda olması beklenmektedir. Kurumsal kalite, devleti yönetenlerin sınırsız olarak karar alma yetkisinin olması, yolsuzluk oranlarının yüksek olması, mülkiyet haklarının korunmaması ve genel kuralların uygulanmaması gibi durumlarda düşüş göstermektedir. Bunun sonucu olarak da kaynak bölüşümü ve hizmet sunumunda etkinsizliklere yol açmaktadır (Chong ve Calderon, 2000: 761). Özellikle son yıllarda gelir dağılımında eşitsizliklerin kurumsal açıdan büyük bir öneme sahip olması, gelir dağılımı ile özellikle yolsuzluk ve politik kurumlar arasında bir ilişkinin mevcut olmasından dolayı etkili olmuştur (Zhuang, Dios ve Lagman-Martin, 2010: 12).

Kurumsal kalite göstergelerinden özellikle yolsuzluğun, gelir eşitsizliği üzerinde önemli ölçüde negatif bir etkisi bulunmakla birlikte, özellikle yoksul kesim üzerinde gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Yolsuzluk nedeniyle servet dağılımında da bir eşitsizlik meydana gelmekte olup, düşük oranda ekonomik büyüme, vergilerde azalan oranlı vergileme, beşeri sermaye için yatırımın engellenmesi ve sosyal harcamalarda da bir azalma ortaya çıkmaktadır (World Bank, 2000: 168). Bu nedenlerle yolsuzluk, vergi sistemini bozmakla birlikte kamu gelirlerinde bir azalmaya yol açmakta ve vergilemede adaleti negatif olarak etkilemektedir (Dökmen, 2012: 44). Ayrıca yolsuzluğun gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi ile gelir eşitsizliğini artırıcı olmasının yanı sıra, gelirin yeniden dağılımında da bozucu bir etkisi bulunmaktadır (Chong ve Gradstein, 2004; Dinçer ve Günalp, 2008; Gyimah-Brempong ve

Camacho, 2006; Hindriks, Keen ve Muthoo, 1999; Johansson, 2013). Gelir dağılımında eşitsizliğin artması sonucu, ekonomik büyüme yavaşlamaya başlamaktadır. Ayrıca gelir dağılımında eşitsizliğin artması sonucu suç oranlarının da artması, buna bağlı olarak toplumsal düzenin bozularak, toplumda huzursuzluğun ve kaygının oluşmasına da neden olmaktadır (Barro, 2000; Perera ve Lee, 2013).

Kurumsallaşmayı ortadan kaldıran en önemli faktörlerden birisi de kayıt dışılık olmakla birlikte, kayıt dışılığın daha yaygın olduğu bölgelerde emek gelirlerinin düşük olması sonucu, sermaye geliri elde edenlerle emek geliri elde edenler arasında gelir farkının artmasına neden olacaktır. Bu nedenle hükümet, kayıt dışılığın önüne geçecek önlemleri alması gerekmektedir (Günçavdı, 2015: 297).

Kurumlarla ilgili son zamanlarda yapılan birçok çalışma mevcut olmakla birlikte, yapılan çalışmalar kurumların, ülkelerin ekonomik başarısı üzerinde pozitif yönde bir etki meydana getirdiğini göstermektedir (Acemoglu, Johnson ve Robinson, 2005; North, 1994; Olson, 1996).

5. Literatür

Literatürde gelir eşitsizliği ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça fazla olmasına karşın, son yıllarda kurumsal kalite ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkisi de araştırmalara konu olmuştur. Bu başlık altında kurumsal kalite, gelir eşitsizliği ve bu konular ile ilgili yapılan teorik ve ampirik çalışmalara ve bulgularına kısaca değinilmektedir. Yapılan çalışmalarda, kurumsal kalitenin bir bütün olarak ele alınmasının yanı sıra, kurumsal kalite göstergelerinin ayrı ayrı ele alındığı çalışmalara da yer verilmiştir.

Tablo 1. Gelir Eşitsizliği- Kurumsal Kalite

<i>Yazar/Tarih</i>	<i>Bulgu</i>
<i>Avcı ve Avcı (2017)</i>	1984-2011 yılları arasında 23 OECD ülkesinde kurumsal kalite ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi, sabit ve rassal etkiler modeli ile araştırmışlardır. Araştırma bulgularına göre, kurumsal kalite ile gelir eşitsizliği arasında negatif bir ilişki olduğu, kurumsal kalitenin gelir eşitsizliğini azaltmada etkin bir araç olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
<i>Apergis, Dinçer ve Payne (2014)</i>	1981-2004 yılları arasında ABD eyaletlerindeki özgürlük ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi granger nedensellik testi ile inceledikleri çalışma bulgularına göre, ekonomik özgürlük ile gelir eşitsizliği arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu, uzun dönemde ekonomik özgürlük gelir dağılımında eşitsizliği azaltırken, gelirin yeniden dağılımını sağlayan politikalar sebebiyle, yüksek gelir eşitsizliğinin ekonomik özgürlüğü azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Atif vd. (2012)	Küreselleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin tespiti için gelişmekte olan 68 ülke üzerinde 1990-2010 yıllarını kapsayan panel veri yöntemi ile yaptıkları çalışma bulgularına göre, gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme, gelir dağılımında eşitsizliği artırmaktadır.
Tebaldi ve Mohan (2010)	Gelir eşitsizliğinin nedenleri üzerine yaptıkları çalışma bulgularına göre kötü yönetim, siyasi istikrarsızlık ve yolsuzluğun gelir eşitsizliğini artırıcı bir etkisi olduğunu, bu nedenle de fakirliği artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.
Bergh ve Nilsson (2010)	1970-2005 yılları arasında gelir eşitsizliği ile küreselleşme ve ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiyi, KOF İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan Küreselleşme Endeksinin (KOF Index of Globalization) alt endekslerini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma bulgularına göre, sosyal küreselleşme, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve liberalleşme gelir dağılımında eşitsizliği yükseltmekte olup, az gelişmiş ülkelerde bu eşitsizlik daha fazla artmaktadır.
Easaw ve Savoia (2009)	Afrika, Asya ve Latin Amerika bölgelerinden düşük ve orta gelirli gelişmekte olan ülkeler ile kurumsal kaliteyi temsilen mülkiyet haklarının korunması göstergesi arasındaki ilişkiyi, yatay kesit ve panel veri yöntemlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre, mülkiyet edinme gibi hakların azınlıkların politik veya ekonomik kazanımlarını yükseltmesi sonucunda gelir dağılımını bozabileceği ve buna göre mülkiyet haklarının korunmasında ortaya çıkan bir artışın gelir eşitsizliğini daha fazla artıracığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum özellikle gelir düzeyi düşük olan ülkelerde çok daha yaygın durumda olup, bu etkiyi dengelemek için kurumsal yapının güçlendirilmesi gerektiği önerisinde bulunmuşlardır.
Dreher ve Gaston (2007) ve Hamanaka (2008)	Gelir eşitsizliği ile demokrasi arasındaki ilişkiyi incelemek için yaptıkları çalışmaya göre, demokrasinin daha yüksek olduğu toplumlarda, bu durumun gelir dağılımında eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Fakat bu sonucun teorik beklentilere göre uygun olmadığını ifade etmişlerdir.
Gradstein (2007)	Dünya Bankası ve ICRG alt endekslerinden oluşan kurumsal kalite faktörleri ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmasına göre, gelir eşitsizliği ile hukuk ve düzen, hükümet kalitesi ve yolsuzluk arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Çalışma bulgularına göre, gelir eşitsizliğinin azalmasında kurumsal kalitenin artmasının önemli bir rolü olduğunu saptamıştır.
Chong ve Gradstein (2007)	121 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke üzerinde yaptıkları çalışmada, 1984-2000 yılları arasındaki gelir eşitsizliği ve ICRG verilerinden elde ettiği kurumsal kalite arasındaki nedensellik ilişkisini panel veri analiz yöntemini kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucuna göre, gelir eşitsizliğinin artması gelir düzeyi yüksek olan kesime pozitif ayrıcalıklar vererek kurumsal kaliteyi zayıflatmakta ve kurumsal kalitenin yükselmesi gelir eşitsizliğini düşürmektedir. Aynı zamanda, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, gelişmiş ülkelerde kurumsal kalitenin yükselmesi gelişmekte olan ülkelere göre gelir eşitsizliği üzerinde pozitif yönde daha etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Dreher ve Gaston (2007)	Ekonomik, politik ve sosyal açıdan ele aldıkları küreselleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi 123 ülke üzerinde analiz ettikleri çalışmada, küreselleşme sonucu gelir dağılımında eşitsizliklerin artmakta olduğu, bu artışın OECD ülkelerinde daha güçlü bir şekilde olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.
Gyimah-Brempong ve Camacho (2006)	21 OECD ülkesi üzerinde yaptıkları çalışmaya göre, yolsuzluk oranındaki bir artışın gelir eşitsizliğini belirli bir oranda artıracağı sonucuna ulaşmış, bu durumu hızlı bir ekonomik büyümenin geliri artırdığını ve yoksulluğu azalttığı ile açıklamışlardır. Fakat yolsuzluğun olması fiziksel sermaye oranını düşürerek ekonomik büyümeyi azaltmakta olduğu, bunun sonucu olarak da gelir eşitsizliğinin artmakta olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Carter (2006)	Kurumsal kalite göstergesi olarak kabul edebileceğimiz ekonomik özgürlükler ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasına göre, ekonomik özgürlüklerin gelir elde edilmesinde birçok imkân sunmasından dolayı özellikle toplumdaki yoksulların aleyhine gelir dağılımının bozulmasına neden olarak, gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşmıştır.
Chong ve Gradstein (2004)	Gelir eşitsizliği ile kurumlar arasındaki ilişkiyi araştırmak için farklı veri setleri ile yaptıkları çalışmada, bu iki değişken arasında çift yönlü nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada kurumsal kalite göstergeleri bireysel olarak hükümet istikrarı, hukuk ve düzen, yolsuzluk, bürokratik kalite ve demokratik hesap verilebilirliğin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi ile birlikte, bu göstergelerin ortalaması alınarak, kurumsal kalite etkisine de bakılmış ve kurumsal kalitenin gelir eşitsizliği üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Acemoglu (2003)	ABD, İngiltere ve Kıta Avrupa’sında gelir eşitsizliklerine ilişkin dağılımı inceledikleri çalışmaya göre, son yıllarda gelir eşitsizliğinin Kıta Avrupası’nda yükselmediğinin, ABD ve İngiltere’de ise gelir eşitsizliğinin yükseldiği sonucuna ulaşmıştır. Gelir eşitsizliğinin Kıta Avrupası’nda artmamasını, emek piyasasındaki kurumların, ücret artışları üzerindeki baskısı ve düşük donanımlı işçilerin üretiminin arttırılmasında teknolojik yatırımları daha fazla teşvik etmesi ile açıklamaktadır.
Sonin (2003)	Mülkiyet hakkının korunması ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmaya göre, mülkiyet haklarının devlet tarafından yeterli olarak korunmamasının yanı sıra, gelir seviyesi yüksek olan kesimin lehine göre düzenlenmesinin, gelir dağılımında eşitsizliği arttırmakta olduğunu ifade etmektedir. Ortaya çıkan bu durum, refahın düşük gelire sahip olan kesimden kaçırılıp, geliri yüksek olan kesime doğru yeniden dağılımı ile gerçekleşmektedir.

Chong (2001)	Gelir eşitsizliği ile demokrasi arasındaki ilişkiyi dinamik panel veri modellerini kullanarak, yatay kesit analiz yöntemiyle 1960-1995 yılları arasında baz alarak gerçekleştirmiştir. Analiz sonucuna göre, gelir dağılımında eşitsizlik ile demokrasi arasında sıradan bir ilişki olmadığını, gelir düzeyi düşük ve gelir dağılımında eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde gelir eşitsizliği ile demokrasi düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki, gelir düzeyi yüksek ve gelir dağılımında eşitsizliğinin daha az olduğu ülkelerde gelir eşitsizliği ile demokrasi arasındaki ilişki negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Li, Xu ve Zou (2000)	Gelir eşitsizliği ve kurumsal kalite göstergelerinden yolsuzluk arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada, yolsuzluk oranlarının orta seviyelerde olduğu ülkelerde Gini katsayısının en yüksek değere sahip olduğu, yolsuzluk oranlarının düşük ve yüksek seviyelerde olduğu ülkelerde ise Gini katsayısının daha düşük değere sahip olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.
Chong ve Calderon (2000)	ICRG ve BERI (Business Environmental Risk Intelligence) endeksleriyle ele aldıkları kurumsal kaliteyi, yatay kesit analizi ile gelişmiş ve gelişmekte olan 70 ülke üzerinde uygulayarak, gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Buna göre, kurumsal kalite ile gelir eşitsizliği değişkenleri arasındaki ilişki, geliri yüksek olan ülkelerde negatif iken, geliri düşük olan ülkelerde ise pozitifdir. Sonuç olarak, geliri düşük olan ülkelerde kurumsal kalitenin yükselmesi gelir eşitsizliğini azaltırken, geliri yüksek olan ülkelerde ise artırmaktadır.
Acemoglu ve Robinson (2000)	Britanya, Fransa, Almanya ve İsveç'te gelir eşitsizliğinin, demokratik reformların yapıldığı zamanda en yüksek seviyede olmasının doğruluğunun tespiti için yapılmıştır. Çalışma bulgularına göre, beklenen sonuç olduğu, politik reformların yapıldığı sürede gelir dağılımında eşitsizliğinin en üst seviyeye çıktığını, bu düzeyden sonra ise gelir dağılımında eşitsizliğin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.
Barro (2000)	Gini katsayısı ile kurumsal kalite bileşenlerinden biri olan hukuk ve düzen göstergesi arasındaki ilişkiyi araştırmış, bu değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu, yasaların güçlü ve tarafsız olduğu, yasalara uygun olarak hareket edildiği sürece gelir dağılımında eşitsizliğin düşeceği sonucuna ulaşmıştır.
Berggren (1999)	1975-1990 döneminde 17 ülke üzerine yaptığı çalışmasında, gelir eşitsizliği ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma bulgularına göre, ekonomik özgürlüğün artmasının gelir dağılımında eşitsizliği azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Buna göre, kısa dönemde ekonomik özgürlüğü artırmaya yönelik politikaların, geliri yüksek olan kesim lehine yeniden dağılmasıyla, gelir dağılımında eşitsizliği artırsa bile, uzun vadede ekonomik büyümenin artmasıyla birlikte, gelir dağılımında eşitsizliği azaltacağı bulgusuna ulaşmıştır.

Muller (1988)	Gelir eşitsizliği ile demokrasi arasındaki ilişkiyi incelemek için 55 ülke üzerinde yapmış olduğu analize göre, gelir eşitsizliği ile demokrasi arasında negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu, aynı zamanda yeni demokratik sisteme geçen 33 ülke üzerine yapmış olduğu analizde ise gelir eşitsizliği ile demokrasi arasında ilişkinin güçlü olmadığını, bu sebeple gelir eşitsizliğini azaltması için demokrasinin uzun sürelerle uygulanması gerektiği önerisinde bulunmuştur.
Bollen ve Jackman (1985), Hewitt (1977), Houle (2009)	Gelir dağılımında eşitsizlik ile demokrasi ve uygulanma süresi arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmaya göre, gelir dağılımı eşitsizliği ile demokrasi ve uygulanma süresi arasında bir ilişkinin olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

6. Ampirik Analiz

Çalışmanın bu kısmında, önceki bölümlerde teorik olarak ortaya konulan ilişkiler, ampirik olarak test edilmektedir. Buna göre, 1990-2016 yılları arasında maliye politikası araçları olan kamu harcamaları, kamu borçlanması ve vergiler ile son yıllarda sık sık araştırmalara konu olan kurumsal kalitenin, Türkiye’de gelir dağılımı üzerindeki etkisinin ne düzeyde olduğunu incelemek amacıyla modele dahil edilmiştir. Çalışmanın amacı, maliye politikasının üç temel amacından birisi olan gelir dağılımında adaletin, maliye politikası araçları ve kurumsal kalite göstergesi açısından incelenerek, 1990-2016 yılları arasında gelir dağılımının bu faktörler neticesinde nasıl bir görünüm arz ettiğini ortaya koymaktır. Çalışmanın temel hipotezi, maliye politikası araçlarından olan vergiler, kamu harcamaları ile kurumsal kalitenin artırılmasının, gelir dağılımını düzeltici yönde etkilemesi ve kamu borçlanmasının artırılmasının ise gelir eşitsizliğini bozucu yönde etkilemesidir. Çalışmada öncelikle modelin, yöntem ve veri seti açıklanmakta olup, ardından modelde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin kaynakları hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra, bahsedilen değişkenler arasındaki ilişki, Eviews 9 programında ile En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmektedir. Son olarak elde edilen bulgulara yönelik yorum yapılmaktadır.

7. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulguların Değerlendirilmesi

7.1. Veri Seti

Çalışmada, Türkiye’de 1990-2016 yılları arasındaki Gini katsayısı, vergiler, kamu harcamaları, kamu borçlanması ve kurumsal kalite verileri dikkate alınarak, dört farklı değişken modelin tahmininde kullanılmıştır. Bu değişkenlerden Gini katsayısı bağımlı değişken olarak belirlenirken, vergiler, kamu harcamaları, kamu borçlanması ve kurumsal kalite bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Modelde bağımlı değişken

olarak kullanılan, bir ülkedeki milli gelir dağılımının eşit olup olmadığını ölçmeye yarayan Gini katsayısı verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dünya Bankası ve Frederick Solt'un geliştirmiş olduğu Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veritabanı (SWIID)'ndan derlenmiştir. Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veritabanı (SWIID), gelir dağılımı verilerinin karşılaştırılabilirliğini maksimize ederek, ülkeler arasında ve zaman içinde mümkün olan en geniş kapsamı koruyarak geniş çaplı uluslararası araştırmalara katkıda bulunan veri tabanıdır (SWIID, 2017). Kamu harcamaları, kamu borçlanması ve vergiler değişkenlerine ait veriler, Dünya Bankası veri tabanı World Development Indicators (WDI)'dan alınmıştır.

Kurumsal kalite faktörünü açıklamak için, birbirine benzer ya da farklı değişkenlere ait verilerden oluşan çeşitli endeksler kullanılmaktadır. Fakat literatürde International Country Risk Guide (ICRG)'in sunmuş olduğu Politik Risk Bileşenleri (Political Risk Components) veri seti, diğer endekslere göre daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu endeks; hükümet istikrarı, hukuk ve düzen, sosyoekonomik şartlar, askeri vesayet, yatırım profili, dinsel çatışmalar, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, etnik çatışmalar, demokratik sorumluluk, yolsuzluk ve bürokratik kalite olmak üzere 12 alt bileşenden oluşmaktadır. Bu on iki alt bileşenden oluşan endeks, tek bir çatı altında toplanarak kurumsal kalite göstergesi olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Bu endeksin akademik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmasının nedeni; en uzun zaman diliminde, en fazla ülke sayısına yer veren ve alt bileşenleri olan bir endeks olmasıdır (Alesina ve Weder, 1999: 8). Ayrıca kurumsal faktörlerin çeşitliliği açısından en kapsamlı veri setidir.

7.2.Ekonometrik Yöntem: En Küçük Kareler Yöntemiyle Regresyon Analizi

Çalışmanın bu kısmında uygulamada kullanılacak olan yöntem hakkında bilgi verilmektedir. Bu çalışmada kullanılan veri seti dikkate alınarak, Eviews ile analiz yöntemi tercih edilmiştir. Uygulamada Eviews 9.0 programı kullanılmıştır. Tahmin yöntemi olarak ise, regresyon çözümlemesinin en yaygın kullanılan yöntemlerinden biri olan, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi gerçeğe en yakın ve en güçlü şekilde tahmin etme yöntemi olan, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile analiz yapılmaktadır. Çalışmadaki regresyon denkleminde kullanılan bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler, modelde ifade edildiği kısaltmalar ile birlikte şu şekildedir:

Tablo 2. Değişkenlerin Modelde Gösterimi

<i>Kısaltmalar</i>	<i>Değişkenler</i>
<i>Gini</i>	<i>Gelir Dağılımını Ölçme Katsayısı</i>
$\Delta Gini$	<i>1. Dereceden Farkı Alınmış Gini Katsayısı</i>
<i>Debt</i>	<i>Kamu Borçlanması</i>
$\Delta Debt$	<i>1. Dereceden Farkı Alınmış Kamu Borçlanması</i>
<i>G</i>	<i>Kamu Harcaması</i>
ΔG	<i>1. Dereceden Farkı Alınmış Kamu Harcaması</i>
<i>T</i>	<i>Vergiler</i>
<i>IQ</i>	<i>Kurumsal Kalite</i>

7.2.1. Birim Kök Testi

EKK yöntemi ile istatistiksel olarak anlamlı ve güvenilir bir model kurabilmek için kullanılacak tüm değişkenlerin durağan olması gerekmektedir (Tutu, 2017: 74). Bununla birlikte, her değişkene ayrı ayrı durağanlık testi yapılması gerekmektedir. Bir zaman serisindeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin durağanlıklarını test etmek için çeşitli birim kök testleri yapılabilmekte olup, çalışmada tüm değişkenlere Augmented-Dickey Fuller (ADF) birim kök testi yapılmıştır.

Modelde yer alan değişkenlere Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi uygulandıktan sonra, çıktı sonuçlarına göre t-istatistiği τ - istatistiği olarak işlem görmektedir. Buna Dickey-Fuller (DF) test istatistiği adı verilmektedir. Dickey-Fuller ve Augmented Dickey-Fuller testi aynı sonuçları vermektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test İstatistiği</i>			<i>MacKinnon Kritik Değerleri</i>
	<i>t-istatistik değeri</i>	<i>Olasılık Değeri</i>	<i>Birim Kök</i>	
<i>Gini</i>	-2.744381	0.2293	<i>Var</i>	%1 -4.394309
				%5 -3.612199
				%10 -3.243079
$\Delta Gini$	-3.737853	0.0825	<i>Yok</i>	%1 -2.737773
				%5 -2.991878
				%10 -2.635542
<i>Debt</i>	-2.178734	0.4809	<i>Var</i>	%1 -4.356068
				%5 -3.595026
				%10 -3.233456
$\Delta Debt$	-6.299824	0.0001	<i>Yok</i>	%1 -4.374307
				%5 -3.603202
				%10 -3.238054

G	-2.064451	0.2596	Var	%1	-3.711457
				%5	-2.981038
				%10	-2.629906
ΔG	-6.509769	0.0000	Yok	%1	-3.72407
				%5	-2.986225
				%10	-2.632604
T	-4.356068	0.0132	Yok	%1	-4.230091
				%5	-3.595026
				%10	-3.233456
IQ	-3.782637	0.0199	Yok	%1	-3.428962
				%5	-2.991878
				%10	-2.635542

Tablo 3'e göre, Gini bağımlı değişkeni için t-test istatistik değerinin mutlak değeri, %1, %5 ve %10 MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçük olması ve olasılık değerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık değerlerinin altında olmaması nedeniyle, $H_0: \rho=1$ ya da $H_0: \delta=0$ hipotezi kabul edilir. Buna göre Gini serisinde birim kök vardır ve seri durağan değildir. Birinci dereceden farkı alınan Gini değişkeninin, t-test istatistik değerinin mutlak değerinin, MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden büyük olması ve olasılık değeri %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olması nedeniyle durağan hale getirilmiş, birim kökten arındırılmıştır.

Kamu borçlanmasını ifade eden Debt değişkeni ve kamu harcamalarını ifade eden G değişkeninde de Gini değişkeninde olduğu gibi, $H_0: \rho=1$ ya da $H_0: \delta=0$ hipotezi reddedilememekte olup, buna göre bu değişkenlerde birim kök vardır ve seriler durağan değildir. Bu nedenle her iki değişkenin de birinci dereceden farkı alınarak, birim kökten arındırılmış ve çalışmaya bu şekilde dâhil edilmişlerdir. Kurumsal kalite olarak ifade edilen IQ ve T ile ifade edilen vergiler değişkenlerinin, t-test istatistik değerlerinin mutlak değerinin, MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olması ve olasılık değerlerinin %5 anlamlılık düzeyinde olmaları nedeniyle, $H_0: \rho=1$ ya da $H_0: \delta=0$ hipotezi reddedilmekte olup, değişkenlerin birim köke sahip olmadıkları görülmektedir. Sonuç olarak, serilerin birim kökü ve durağanlığı test edilmiştir. Seride birim kökü olmayan ve durağan olan değişkenler tespit edilmiş, durağan olmayan değişkenler ise, birim kökten arındırılmış ve durağanlaştırılmıştır.

7.2.2. Çoklu Doğrusal Regresyon Modelinin Denklemi

Regresyon modelinde kullanılan değişkenlerin neler olduğu ve bu değişkenlerin modelde kullanılan kısaltmaları yukarıda verilmiştir. Çalışmada kurulan iki ya da daha fazla bağımsız değişkenin yer aldığı çoklu doğrusal regresyon modelinin denklemi şu şekildedir:

$$\Delta \text{Gini} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \text{Debt} + \beta_2 \Delta G + \beta_3 T + \beta_4 \text{IQ} + u_i$$

Burada;

Y_i : Gini,

X_{i1} : Kamu borçlanması (DEBT),

X_{i2} : Kamu harcamaları (G),

X_{i3} : Vergiler (T),

X_{i4} : Kurumsal kalite (IQ),

$\beta_{1,2,3,4}$: Tahmin edilecek parametreler,

u_i : Hata terimini ifade etmektedir.

Modelin öncelikle istatistiksel analizi yapılmakta olup, genel olarak anlamlılığına F-testi ile parametrelerin anlamlılığına ise t-testi ile bakılmaktadır. Ardından modelin geçerli bir sonuç verdiğini test etmek için, varsayımların sağlanıp sağlanmadığı test edilmektedir.

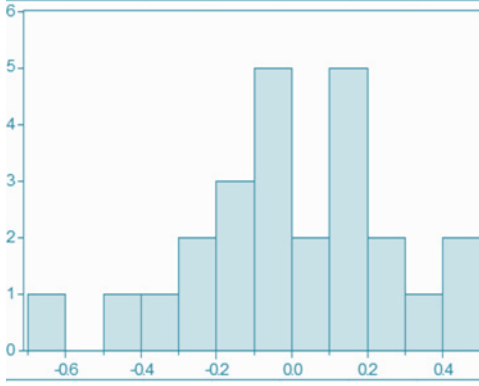
7.2.3. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu kısmında, çoklu regresyon modelinin güvenilir sonuçlar verebilmesi için sahip olması gereken varsayımlardan sapmaların, testleri yapılarak bakılmaktadır. Çoklu doğrusal regresyon modelinde, değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için yalnızca istatistiksel testlerin ya da ölçülerin anlamlı olup olmadığına bakmak yeterli değildir. Ekonometrik analiz sürecinde hataların olması söz konusu olmaktadır (Tayyar, 2011: 77). Bu nedenle, hata terimleri ile ilgili varsayımlarında geçerli olması gerekmektedir. Bu varsayımlar, çoklu doğrusal regresyon modeli ve temel varsayımları başlığı altında daha geniş bir şekilde açıklanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, oluşturulan modelde normallik, değişen varyans, çoklu doğrusal bağıllık ve otokorelasyon varsayımlarının geçerliliği tespit edilmektedir.

7.2.4. Normallik Varsayımının Test Edilmesi

Normallik varsayımı, anlamlı bir model elde edebilmek için, her bir hata teriminin normal dağılım özelliğine sahip olması gerektiğini ifade etmektedir (Dikmen, 2012: 10). Modelde normallik varsayımının geçerli olup olmadığı, Jarque-Bera testi ile incelenmektedir. Jarque-Bera testi ise, çarpıklık ve eğiklik yardımı ile bulunmaktadır. Normal dağılım için ideal olan eğiklik 0, basıklığı ise 3 kabul edilmektedir. Bunun yanında, Jarque Bera değeri 5’ten küçük olması ve olasılık değerininse 0.05 değerinden yüksek olması gerekmektedir.

Grafik 1. Hata Terimlerinin Normal Dağılımı ve İstatistiksel Sonuçları

<i>Ortalama</i>	-3.86E-16
<i>Medyan</i>	-0.02667
<i>Maksimum</i>	0.429949
<i>Minimum</i>	-0.66026
<i>Standart Sapma</i>	0.261122
<i>Çarpıklık</i>	-0.46594
<i>Basıklık</i>	3.117434
<i>Jarque-Bera</i>	0.918932
<i>Olasılık</i>	0.631621

Grafik 1'e göre, hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Hata terimlerinin normal dağıldığını varsayan H_0 hipotezi reddedilememektedir. Olasılık değeri 0.05'den büyük olduğu için, H_0 hipotezi kabul edilir. Hata terimlerinin istatistiksel sonucuna göre, çarpıklık değeri 0'a ve basıklık değeri 3'e yakın bir değerdedir. Hata terimlerinin ortalaması ise, $-3.86E-16$ değeri ile yaklaşık olarak 0'dır. Hata terimlerinin normal dağılım grafiğine ve istatistiksel sonuçlarına bakılırsa, her bir hata terimi normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

7.2.5. Değişen Varyans Varsayımının Test Edilmesi

Sabit varyans varsayımının geçerliliğinin araştırılması için, çeşitli değişen varyans testleri bulunmakta olup, çalışmada ekonometrik çalışmalarda değişen varyansın tespiti için yaygın olarak kullanılan White testi kullanılmıştır.

Tablo 4. White Testi Sonucu

F-İstatistik	1.402704	F Olasılık Değeri	0.2691
N*R-Kare	5.476997	Olasılık (Ki-Kare)	0.2418
Ölçeklendirilmiş SS	3.711098	Olasılık (Ki-Kare)	0.4465

Ki-kare tablosuna göre, $N \cdot R^2$ değeri 5.476997 olarak hesaplanmıştır. 0.05 hata payı ile ki-kare tablosundan bulunan hata değeri tablo değeri ile karşılaştırıldığında ki-kare tablo değeri 9.48773 olduğu görülmektedir. Hesaplanan değer tablo değerinden küçük olması ve olasılık değerlerinin 0.05’ten büyük olması nedeniyle, hipotezlerden sabit varyans varsayımının geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi kabul edilir.

7.2.6. Çoklu Doğrusal Bağlılık Varsayımının Test Edilmesi

Çalışmada, çoklu doğrusal bağlantı varsayımının test edilmesi ile bağımsız değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin olup olmadığı test edilmiştir. Varsayımın temel gereği, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlılığın olmamasıdır. Test sonucu aşağıda bir tablo yardımıyla gösterilmektedir.

Tablo 5. Çoklu Doğrusal Bağlantı VIF Sonucu

Değişkenler	Varyans Katsayısı	Uncentered VIF	Centered VIF
C	0.762395	232.9448	NA
Δ DEBT	0.000230	1.711807	1.711671
Δ G	0.005854	1.547177	1.522824
T	0.000864	72.37709	1.013082
IQ	0.000135	142.5956	1.281475

Tablo 5’e göre, tüm bağımsız değişkenlerin Centered VIF değerinin 5 değerinden küçük olduğu görülmektedir. Buna göre, regresyon modelinde çoklu doğrusal bağlantı bulunmamaktadır.

7.2.7. Otokorelasyon (Ardışık Bağımlılık) Varsayımının Test Edilmesi

Regresyon modellerinde, hata terimleri arasında bir bağlantının olması otokorelasyona yol açtığı için, varsayımın temel gereği, hata terimleri arasında bir bağlantının olmaması gerektirir.

Tablo 6. Otokorelasyon Breusch-Goldfrey LM Testi Sonucu

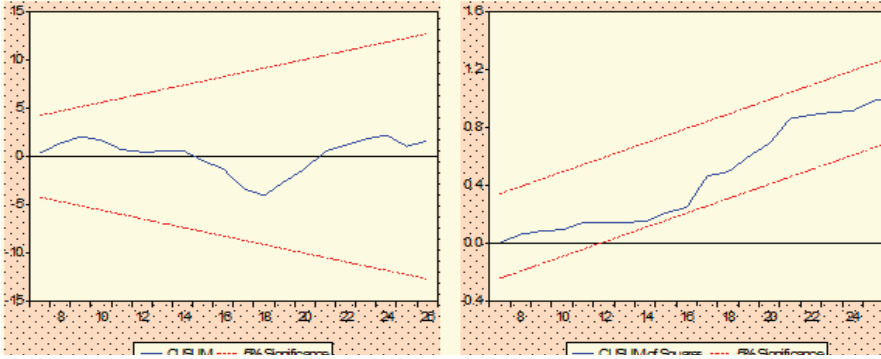
F-İstatistik	2.107907	F Olasılık Değeri	0.1505
N*R-Kare	4.744159	Olasılık (Ki-Kare)	0.0933

Tablo 6’ya göre, Breusch-Goldfrey LM testinin olasılık sonuçları gösterilmektedir. Test sonuçlarına göre, olasılık değerlerinin 0.05 değerinden yüksek çıkması

nedeniyle, modelde otokorelasyonun bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Yapısal Kırılma Testleri (CUSUM ve CUSUM-SQ testleri)

Grafik 2. CUSUM ve CUSUM-SQ Test Sonuçları

Grafikte görülmekte olan CUSUM ve CUSUM-SQ test sonuçlarına göre, grafikte yer alan değişkenlerin, çizilen sınırların dışına çıkmadıkları ve böylece değişkenlerin yapısal kırılmaya sahip olmadıkları belirlenmiştir. Buna göre, modelde yapısal kırılma bulunmamaktadır.

7.2.8. Modelin Regresyon Sonucu ve Değerlendirilmesi

Eviews 9 programında, yukarıda bahsedilen bağımlı ve bağımsız değişkenlerle oluşturulmuş modelin çıktı sonuçları şu şekildedir:

Tablo 7. Modelin Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: $\Delta GİNİ$				
Metot: En Küçük Kareler				
Örneklem: 1990-2016				
Değişken	Katsayı	St. Hata	t İstatistiği	Olasılık
C	3.773597	0.873152	4.321808	*0.0003
$\Delta DEBT$	0.045028	0.015162	2.969752	*0.0076
ΔG	-0.16219	0.076513	-2.119777	**0.0467
T	-0.135687	0.029397	-4.615684	*0.0002
IQ	-0.030455	0.01162	-2.620892	**0.0164
R-Kare	0.595773	Ortalama Bağımlı Değiş.		-0.260400
Düzeltilmiş R-kare	0.514928	Bağımlı Değişken St. Sap.		0.410705
Regresyon St. Hatası	0.286044	Akaike Bilgi Kriteri		0.511518

Artıkların Kareleri Top.	1.636429	Schwarz Kriteri	0.755293
Log Likelihood	-1.393972	Hannan-Quinn Kriteri	0.579131
F-İstatistiği	7.369299	Durbin-Watson İstatistiği	1.235358
Olasılık (F-istatistik)	0.00081		

Not: *%1 anlamlılık düzeyinde, **%5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

Tabloda, oluşturulan regresyon modeli için sonuçlar gösterilmektedir. Modelde ilk olarak, her bir değişkenin anlamlılık testi yapılmaktadır. Ardından, söz konusu modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne oranda etkilediği değerlendirilmektedir. Modelde kullanılan değişkenlerin olasılık değerlerine bakıldığında zaman, otonom parametre olarak nitelendirilen C değişkeni, kamu borçlanması olarak ifade edilen DEBT değişkeni ve vergileri ifade eden T değişkeni istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Kamu harcaması olarak ifade edilen G değişkeni ve kurumsal kalite olarak ifade edilen IQ değişkenleri, istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı oldukları görülmektedir.

Çoklu doğrusal regresyon modelinde, parametrelerin tahmin edilmesinden sonra, örnek gözlemlerin regresyon doğrusu etrafındaki dağılımının ölçülmesi anlamına gelen ve bağımlı değişkendeki değişmelerin, yüzde kaçının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını ifade eden belirlilik katsayısı, regresyon modelinde R-Kare olarak ifade edilmektedir. Regresyon modelinde bu değer, yaklaşık olarak %60 olarak ölçülmüştür. Sonuç itibarıyla regresyon modelinde bağımsız değişkenlerden; kamu borçlanması, kamu harcaması, vergiler ve kurumsal kalite, bağımlı değişken olan Gini katsayısının yaklaşık olarak %60’ını açıklayabilmektedir.

Öte yandan, regresyon modelindeki bağımsız değişkenlerin katsayılarına bakılarak, bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenlerin ne oranda etkisi olduğu değerlendirilebilmektedir. İlk olarak, diğer değişkenler sabitken, kamu borçlanmasında yapılan 1 birimlik bir artış, bağımlı değişken olan Gini katsayısı üzerinde yaklaşık olarak 0.05 birimlik bir artış meydana getirmektedir. Gini katsayısının yükselmesi, gelir dağılımında eşitsizliğin artması anlamına geldiği için, kamu borçlanmasının artırılması, gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği ve gelir dağılımını bozucu etkisi olduğu söylenebilmektedir.

Diğer değişkenler sabitken, bir diğer bağımsız değişken olan ve G olarak ifade edilen kamu harcamaları üzerinde gerçekleştirilen 1 birimlik bir artış, Gini katsayısı üzerinde yaklaşık olarak 0.16 birimlik bir azalma meydana getirdiği söylenebilmektedir. Buna göre, Gini katsayısının azalması gelir eşitsizliğinin düşmesi anlamına geleceğinden, kamu harcamalarının artırılmasının gelir eşitsizliği üzerinde önemli ölçüde düzeltici bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir.

Diğer değişkenler sabit iken, T olarak ifade edilen vergiler üzerinde gerçekleştirilen 1 birimlik bir artışın, Gini katsayısını yaklaşık olarak 0.14 birim azalttığı görülmektedir. Bu durumda regresyon modeline göre, vergilerin artırılması gelir dağılımında düzeltici bir etki meydana getirmektedir. Bu sonuç maliye politikası açısından değerlendirilecek olursa, dolaylı vergilerin artırılması ve dolaysız vergilerin azaltılması gerekliliği öngörülmektedir. Nitekim dolaylı vergiler dolaysız vergilere göre daha adil bir vergileme olması açısından, dolaysız vergilerin artırılması gelir dağılımında eşitsizliği artırıcı etki oluştururken, dolaylı vergiler için aynı durum söz konusu değildir. Ayrıca, devletin gelir dağılımını düzeltmek amacıyla ekonomiye müdahalesi, gelirin yeniden dağıtılması politikası ile mümkün olmaktadır. Devlet, gelir dağılımını düzeltmek için, ödeme gücü yüksek olan gelir gruplarından aldığı vergileri, kamu harcamaları vasıtasıyla toplumun yoksul kesimlerine aktarmaktadır (Pehlivan, 2012: 278). Bu vergiler de genellikle dolaylı vergiler yoluyla olmaktadır.

Regresyon modelinde IQ ile ifade edilen kurumsal kalite değişkeninin, diğer değişkenler sabitken, 1 birim artırılması, Gini katsayısı üzerinde yaklaşık olarak 0.04 birimlik bir azalma meydana getirdiği söylenebilmektedir. Buna göre, kurumsal kalitenin artırılmasının, gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı etkisi bulunmaktadır. Nihayetinde kurumsal kaliteyi oluşturan; hükümet istikrarı, sosyoekonomik şartlar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, askeri vesayet, dinsel çatışmalar, hukuk ve düzen, etnik çatışmalar, demokratik sorumluluk ve bürokratik kalite olmak üzere 12 alt bileşenden oluşan göstergeler, ayrı ayrı değerlendirilirse, ülke içerisinde yaşanan içsel çatışmalar ya da ülke dışındaki/sınırında yaşanan dışsal çatışmaların artması gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Askeri darbelerin yapılması ve bununla birlikte gelen askeri vesayet, gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyecektir. Yolsuzluğun artması, hukuk ve düzenin iyi seviyede olmaması, hükümet istikrarsızlığı, bürokratik kalitenin düşük düzeyde olması gibi durumlar gelir dağılımını bozucu etkiye sahip olmasına karşın tersi durumda, gelir dağılımının daha adil olması beklenmektedir.

Sonuç

Gelir dağılımında eşitsizlik, sürekli güncelliğini koruyan bir konu olmakla birlikte, günümüzde en çok tartışılan konulardan birisi durumundadır. Yapılan araştırmalar genellikle, nelerin gelir eşitsizliğine yol açtığı ya da gelir eşitsizliğinin nasıl azaltılacağı konusu üzerindedir. Bu çalışmada da, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin maliye politikası araçları olan kamu harcamaları, borçlanma ve vergiler ile kurumsal kalite göstergesi arasındaki ilişki En Küçük Kareler (EKK) Yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, son yıllarda en çok araştırılan konular arasında yer alan kurumsal kalite ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki de incelenmiştir. Buna göre, hükümetin istikrarlı olması, yolsuzluk oranlarının düşük olması, sosyoekonomik şartların iyileştirilmesi, yatırım profili olarak yerli ve yabancı yatırımcılar için uygun bir ülke olması, hukuk ve düzenin iyi işlemesi gibi çeşitli kurumsal kalite göstergelerinin iyileştirilmesinin, gelir eşitsizliği üzerinde azaltıcı bir etkisi olmaktadır.

Çalışma, gelir dağılımında eşitsizlikleri temsil eden Gini katsayısının bağımlı değişken olduğu, maliye politikası araçlarından olan kamu harcamaları, vergiler ve borçlanma ile kurumsal kalite değişkenlerinin ise bağımsız değişken olduğu bir çoklu regresyon modeli ile test edilmiştir. Modelin çıktı sonucuna göre, kamu harcamalarında meydana gelen 1 birimlik artışın gelir dağılımında eşitsizliği 0,16 birim azalttığı, vergilerde meydana gelen 1 birimlik artışın gelir dağılımında eşitsizliği 0,14 birim azalttığı, borçlanma değişkeninde yapılan 1 birimlik artışın gelir dağılımında eşitsizliği 0,05 birim artırdığı ve son olarak kurumsal kalite faktöründe gerçekleştirilen 1 birimlik artışın gelir dağılımında eşitsizliği 0,04 birim azaltacağı bulgusuna ulaşılmıştır. Burada, kamu harcamalarının, vergilerin ve kurumsal kalitenin artırılmasının gelir eşitsizliğini azalttığı, kamu borçlanmasının artırılmasının ise gelir eşitsizliğini artırdığı sonucu çıkarılmaktadır.

Kamu harcamalarının gelir dağılımını düzeltici etkisi olduğu düşünülen, daha çok temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar düşük gelir elde eden ya da herhangi bir gelir elde edemeyen kesime transfer harcamaları yaparak gelir düzenlemesi yapabileceği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca sunulan kamusal mal ve hizmetlerin daha çok düşük gelirli kesime yönelik olduğu eğitim, sağlık, savunma vb. gibi hizmetlerin de verilmesi gerekmektedir. Vergilerde ise, temel ihtiyaçlar göz önünde bulundurulursa, tüketim üzerinden alınan vergilerin özellikle dolaylı vergilerin düşük olması ve dolaysız vergilerin artan oranlı olmasının gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı etkisinin olabileceği söylenebilir.

Kamu borçlanması ise, hem iç borçlanma hem de dış borçlanma yapılması durumunda alınan tutarın yanı sıra belirli bir oranda ödenecek olan faiz dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde bozucu bir etkiye sahiptir. Kamu borçlanmasının iç borçlanma olması durumunda, borçlanma gelir düzeyi yüksek kesimden olacağından dolayı, ödenecek faiz tutarının da bu kesime yapılması, gelir dağılımında eşitsizliğin daha fazla artmasına neden olacaktır. Kamu borçlanmasının dış borçlanma yapılması durumunda da, yine alınan tutarın yanı sıra belirli bir oranda ödenecek olan faiz nedeniyle ve ödenecek olan faizin vergiler yoluyla toplumdan elde edilmesinden dolayı, gelir dağılımını yine bozucu bir etkisi olduğu söylenebilir. Son olarak kurumsal kalite faktörünün (hükümet istikrarı, sosyoekonomik şartlar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, askeri vesayet, dinsel çatışmalar, hukuk ve düzen, etnik çatışmalar, demokratik sorumluluk ve bürokratik kalite) artırılmasının

ve bu faktörü oluşturan göstergelerin iyileştirilmesinin, gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı bir etkisinin olduğu söylenebilmekte olup, oluşturulan regresyon modelinin tahmin sonuçları beklenildiği şekilde sonuçlanmıştır.

Buna göre vergilerde, düşük düzeyde gelire sahip kesimin vergiden muaf edilmesi ya da belirli konularda vergi dışı bırakılması gelir eşitsizliğinin azaltılmasını sağlamaktadır. Temel ihtiyaçlar üzerindeki vergilerin, gelir düzeyi düşük olan kesim tarafından da alınacağı düşünülerek, bu mallar üzerindeki vergilerin düşük düzeyde tutulması gelir dağılımında eşitsizliği azaltacaktır. Bu nedenle genel olarak katma değer vergisi gibi tüketim malları üzerinden alınan dolaylı vergiler düşük tutulmalı, gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etkiye sahip olması nedeniyle gelir üzerinden alınan gelir vergisi artan oranlı bir şekilde uygulanmalıdır. Kamu borçlanması ise, beraberinde ödenen faiz dolayısıyla gelir eşitsizliğini artıracığından, kamu kesimi çok ihtiyaç olmadıkça borçlanma yoluna başvurmamalıdır. Ülkenin istikrarlı bir hükümetinin olması, hukuk ve düzenin iyi seviyede işlemesi, içsel, dışsal, etnik ya da dinsel çatışmaların ortaya çıkmasının önlenmesi, iyi bir yatırım profiline sahip olunması, yolsuzluk ve kayıt dışılığın ortadan kaldırılması gibi çeşitli kurumsal kalite göstergeleri, gelir eşitsizliğinin azaltılması için iyileştirilmelidir. Ülkenin kurumsal yapısının iyi düzeyde olması gelir eşitsizliğini azaltacaktır. Son olarak ülkedeki nüfus yapısına yönelik çalışmalar ve işgücü niteliğini artırmaya yönelik, aktif istihdam politikaları uygulanmalıdır.

KAYNAKLAR

- ACEMOGLU, D. (2003), "Cross-Country Inequality Trends". *The Economic Journal NBER Working Papers No:* 113.
- ACEMOGLU, D. & ROBINSON, J.A. (2000), "Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality and Growth in Historical Perspective", *The Quarterly Journal of Economics* vol. 115, no.2, pp.1167-1199.
- ACEMOGLU, D., JOHNSON, S. & ROBINSON, J. A. (2005), Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth. *Handbook of Economic Growth*, Vol. IA, (Dr. Philippe Aghion ve Steven N. Durlauf), Elsevier, Amsterdam.
- AKSOY, Ş. (1991), *Kamu Maliyesi (Kamu Harcamaları- Kamu Gelirleri- Bütçe- Maliye Politikası)*, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- AKSU, Ö. A. (1993), *Gelir ve Servet Dağılımı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Basımevi.
- ALESINA, A. & WEDER, B. (1999), "Do Corrupt Governments Receive Less Foreign Aid?", *NBER Working Paper No:* 7108.
- APERGIS, N., DİNÇER, O. & Payne, J. E. (2014), "Economic Freedom and Income Inequality Revisited: Evidence from a Panel Error Correction Model", *Contemporary Economic Policy*, vol. 32, no. 1, pp. 67-75.

- ATIF, S. M., SRIVASTAV, M., SAUYTBKOVA, M. & ARACHCHIGE, U.K. (2012), “Globalization and Income Inequality: A Panel Data Analysis of 68 Countries”, *MPRA Working Paper No: 42385*.
- AVCI, M. & AVCI, G.M. (2017), “OECD Ülkelerinde Kurumsal Kalite ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi”, *Sosyoekonomi Dergisi*, C.25, Sy.31, ss.75-90.
- BALTA, T.B. (1972), *İdare Hukuku I, Genel Konular*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- BARRO, R. J. (2000), “Inequality and Growth in a Panel of Countries”, *Journal of Economic Growth*, vol.5, no.1, pp. 5-32.
- BARZEL, Y. (1989), *Economic Analysis of Property Rights (Political Economy of Institutions and Decisions)*, Cambridge, Cambridge University Press.
- BERGGREN, N. (1999), “Economic Freedom and Equality: Friends or Foes?”, *Public Choice*, vol. 100 no. 3-4, pp. 203-223.
- BERGH, A. & NILSSON, T. (2010), “Do Liberalization and Globalization Increase Income Inequality?”, *European Journal of Political Economy*, vol. 26, no. 4, pp. 488-505.
- BOLLEN, K.A. & JACKMAN, R.W. (1985), “Political Democracy and the Size Distribution of Income”, *American Sociological Review* vol. 50, no. 4, pp. 438-457.
- CARTER, J.R. (2006), “An Empirical Note on Economic Freedom and Income Inequality”, *Public Choice* vol. 130, pp. 163-177.
- CHONG, A. (2001), “Inequality, Democracy, and Persistence: Is There a Political Kuznets Curve?”, *Economics & Politics*, vol.16, no. 2, pp. 189-212.
- CHONG, A. & CALDERON, C. (2000), “Causality and Feedback Between Institutional Measures and Economic Growth”, *Economics & Politics*, vol. 12, no.1, pp. 69-81.
- CHONG, A. & GRADSTEIN, M. (2004), “Inequality and Institutions”, *Inter-American Development Bank Working Paper No: 506*.
- CHONG, A. & GRADSTEIN, M. (2007), “Inequality and Institutions”, *Review of Economics and Statistics*, vol. 89, no.3, pp. 454-465.
- ÇAĞAN, N. (1980), “Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.37, Sy. 1, ss. 129-151.
- DİKMEN, N. (2012), *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Bursa, Dora Yayıncılık.
- DİNÇER, O. C. & GÜNALP, B. (2008), “Corruption, Income Inequality and Poverty in the United States”, *Fondazione Eni Enrico Mattei: Global Challenges No: 54*.
- DÖKMEN, G. (2012), “Yolsuzlukların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C.13, Sy. 1, ss.41-51.
- DREHER, A. & GASTON, N. (2007), “Has Globalization Increased Inequality”, *Review of International Economics*, vol.16, no.3, pp. 516-536.
- EASAW, J. & SAVOİA, A. (2009), “Inequality in Developing Economies: The Role of Institutional Development”, *Ecineq Working Papers No: 121*.
- EĞİLMEZ, M. & KUMCU, E. (2004), *Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*, 15. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- EKER, A. & TÜĞEN, K. (1987), *Kamu Maliyesine Giriş*, İzmir, Akliselim Matbaası.
- EKER, A., ALTAY, A. & SAKAL, M. (1994), *Maliye Politikası, Teori-İlkeler ve Yöntemler*, 2.

- Baskı, İzmir, Anadolu Matbaası.
- ERDEM, M., ŞENYÜZ, D. & TATLIOĞLU, İ. (2009), *Kamu Maliyesi*, 7. Baskı, Bursa, Ekin Kitabevi.
- GRADSTEIN, M. (2007), "Inequality, Democracy and the Protection of Property Rights". *The Economic Journal*, vol.117, no.516, pp. 252-269.
- GREIF, A. (2006), *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge, Cambridge University Press.
- GROSSMAN, G. M. & HELPMAN, E. (2001), *Special Interest Politics*. Cambridge, MIT Press.
- GÜNÇAVDI, Ö. (2015), *Yolun Sonu Türkiye'nin Büyüme, Faiz, Bölüşüm Açmazı ve Yeni Türkiye Söylemi*, 1.Baskı, Ankara, Efil Yayınevi.
- GÜRDAL, T., ALTUNDEMİR, M.E. & ŞANVER, C. (2015), *Maliye Politikası*, 4. Baskı, Sakarya, Kitap Matbaası.
- GYIMAH-BREMPONG, K. & CAMACHO, S.M. (2006), "Corruption, Growth and Income Distribution: Are there Regional Differences?", *Economics of Governance*, vol. 7, no.3, pp. 245-269.
- HAMANAKA, S. (2008), "Inequality and Authoritarianism in the Developing Countries", *MPRA Paper No: 16798*.
- HANÇERLİOĞLU, O. (1986), *Ekonomi Sözlüğü*, 6. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- HEWITT, C. (1977), "The Effect of Political Democracy and Social Democracy on Equality in Industrial Societies: A Cross-National Comparison", *American Sociological Review*, vol. 42, no. 3, pp. 450-464.
- HINDRIKS, J. KEEN, M. & MUTHOO, A. (1999), "Corruption, Extortion and Evasion", *Journal of Public Economics*, vol. 74, no.3, pp.395-430.
- HOULE, C. (2009), "Inequality and Democracy: Why Inequality Harms Consolidation But Does Not Affect Democratization", *World Politics*, vol. 61, no.4, pp. 589-622.
- İŞİĞİÇOK, E. (1998), "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve 1987-1994 Gelir Dağılımı Araştırmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi", *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.16, Sy. 1.
- JOHANSSON, C. (2013), *Corruption and Income Inequality*, Sweden, Bachelor's Thesis in Economics Jönköping International Business School Jönköping University.
- KARAKAYALI, H. (2005), *Makro Ekonomi*, İzmir, Emek Kitabevi.
- KONG, T. (2007), "A Selective Review of Recent Developments in the Economic Growth Literature", *Asian-Pacific Economic Literature*, vol.21, no. 1, pp. 1-33.
- LI, H., XU, L.C. & ZOU, H. (2000), "Corruption, Income Distribution and Growth", *Economics and Politics*, vol.12, no.2, pp. 155-182.
- MULLER, E.N. (1988), "Democracy, Economic Development and Income Inequality", *American Sociological Review*, vol. 53, no.1, pp. 50-68.
- NADAROĞLU, H. (1981), *Kamu Maliye Teorisi*, 4.Baskı, Kırklareli, Sermet Matbaası.
- NORTH, D.C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge, Cambridge University Press.
- NORTH, D.C. (1991), "Institutions", *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 5, no. 1, pp. 97-112.

- NORTH, D.C. (1994), “Economic Performance Trough Time”, *The American Economic Review*, vol. 84, no.3, pp. 359-368.
- NORTH, D.C. (2010), *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Çev. G. Çağalı Güven, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- OLSON, M. (1996), “Distinguished Lecture on Economics in Government: Big Bills Left on The Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor”, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 10, no. 2, pp. 3-24.
- ÖZER, İ. (1980), *Devlet Maliyesi Cilt:II*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1980/219, Ankara, Başbakanlık Basımevi.
- ÖZTÜRK, N. (2012), *Maliye Politikası*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- ÖZTÜRK, N. (2016), *Maliye Politikası*, 4.Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi.
- PEHLİVAN, O. (2012), *Kamu Maliyesi*, Trabzon, Murathan Yayınevi.
- PERERA, L. D. H. & LEE, G.H.Y. (2013), “Have Economic Growth and Institutional Quality Contributed to Poverty And Inequality Reduction in Asia?”, *Journal of Asian Economics*, vol. 27, pp. 71-86.
- RODRİK, D. (1997), “TFPG Controversies, Institutions and Economic Performance in East Asia”, *NBER Working Paper No: 5914*.
- SALA-I-MARTIN, X. (1997), “I Just Ran Four Million Regressions”, *NBER Working Papers No: 6252*.
- SONIN, K. (2003), “Why the Rich May Favor Poor Protection of Property Rights”, *Journal of Comparative Economics*, vol.31, no.4, pp. 715-731.
- SUSAM, N. (2016), *Kamu Maliyesi Temel Kavram ve Esaslar*, 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- SWIID, (2017), <http://fsolt.org/>. Erişim tarihi: 02 Kasım 2017.
- TAYYAR, A. E. (2011), *Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Makro Ekonomik Faktörlerin Dağılımı Üzerine Etkisi: Bir Ekonometrik Analiz*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TEBALDI, E. & MOHAN, R. (2010), “Institutions and Poverty”, *Journal of Development Studies Taylor & Francis Journals*, vol. 46, no. 6, pp. 1047-1066.
- TEYYARE, E. (2013), *Kriz, Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Zonguldak.
- TUNCER, S.in (1970), *Gelirin Yeniden Dağılımı*, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- TÜRK, H.S. (1974), “Sosyal Hukuk Devleti”, *Halkevleri Dergisi*, C. 91, ss. 5-13.
- WORLD BANK (2000), *Making Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*, The World Bank, USA.
- YILDIRIM, S. (2010), “Kurumların Dinamik Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, Sy.3, ss. 111-126.
- YILMAZ, B. E. (2015), *Maliye*, İstanbul, Der Yayınları.
- ZHUANG, J., DIOS, E. & LAGMAN-MARTIN, A. (2010), “Governance and Institutional Quality and the Links with Economic Growth and Income Inequality: With Special Reference to Developing Asia”, *Asian Development Bank Economics Working Paper Series No: 193*.

FOREST FIRE SUSCEPTIBILITY ANALYSIS OF KAHRAMANMARAS PROVINCE

Fatma ESEN¹, Vedat AVCİ²

Geliş: 27.06.2018 / Kabul: 14.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.437858

Abstract

Kahramanmaraş province is located in an area where Mediterranean, Eastern Anatolia and Southeast Anatolia eco-regions are the nearest to each other. Southern regions of the province, in particular, are dominated by Mediterranean climate and correspond to high susceptible areas in terms of forest fires. In this study, the distribution of forest fires in Kahramanmaraş province was analyzed based on the outbreak points of 376 forest fires (2012-2017) recorded by Kahramanmaraş Regional Directorate of Forestry. This analysis was carried out considering the factors affecting forest fire risk (vegetation, altitude, slope, aspect, temperature, precipitation, distance to settlement, and distance to roads). By using GIS (Geographical Information Systems) techniques and AHP (Analytical Hierarchy Process) method, fire-susceptible areas were mapped in Kahramanmaraş province at the end of the analysis conducted based on the distribution of the number of forest fires by factors that affect fire. Accordingly, 46.2% of Kahramanmaraş province are high susceptible to forest fire, 47.6% are very high and 4.1% are extremely susceptible. The moderate susceptible areas are 30.197 ha, accounting for only 2.1% of the province land. There is no low susceptible area. All these values indicate that the geographical conditions at the location where the province is located are high susceptible to forest fires.

Keywords: Forest Fire, Susceptibility, GIS, AHP, Kahramanmaraş Province

1 Dr., Bingöl University, Faculty of Arts and Science, Department of Geography, fesen@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3740-1751>.

2 Dr., Bingöl University, Faculty of Arts and Science, Department of Geography, vavci@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1439-3098>.

KAHRAMANMARAŞ İLİ'NİN ORMAN YANGINI DUYARLILIK ANALİZİ

Öz

Kahramanmaraş İli, Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu ekolojik bölgelerinin birbirine en çok yaklaştığı yerde konumlanmıştır. İlde özellikle Akdeniz ikliminin egemen olduğu güney kesimler, orman yangınları açısından son derece hassas alanlara karşılık gelmektedir. Bu çalışmada Kahramanmaraş Orman Bölge Müdürlüğü kayıtlarındaki (2012-2017) 376 orman yangınının başlangıç noktaları esas alınarak, Kahramanmaraş İl'inde orman yangınlarının dağılımları analiz edilmiştir. Bu analiz, orman yangını riskini etkileyen faktörler (bitki örtüsü, yükselti, eğim, bakı, sıcaklık, yağış, yerleşmeye uzaklık, yollara uzaklık) göz önünde bulundurularak yapılmıştır. CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) teknikleri ile AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci) yöntemi kullanarak, yangın sayısının yangını etkileyen faktörlere göre dağılımı esas alınmış, yapılan analizler sonucunda Kahramanmaraş İl'inde yangına duyarlı alanlar haritalanmıştır. Buna göre orman yangını için Kahramanmaraş İl topraklarının %46.2'si yüksek derecede, %47.6'sı çok yüksek derecede ve %4.1'i de ekstrem derecede duyarlıdır. Orta derecede duyarlı olan alanlar ise 30.197 ha olup il arazisinin sadece %2.1'ini oluşturmaktadır. Düşük derecede duyarlı alan ise bulunmamaktadır. Tüm bu değerler ilin bulunduğu konumda coğrafi koşulların orman yangını için yüksek duyarlılık gösterdiğini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orman Yangını, Duyarlılık, CBS, AHP, Kahramanmaraş İli

Introduction

A significant part of the forests of Turkey, which is located in the Mediterranean Basin, is under fire threat. Especially the coastline of 1700 km starting from Kahramanmaraş and extending to Istanbul from Mediterranean and Aegean, shows a great susceptibility in terms of forest fires (Doganay and Doganay 2004). The characteristic plant communities of this field and the climatic characteristics have greatly complied with the fire. For this reason, forest fires play an important role in ensuring ecological balance as well as being an indispensable part of forest ecosystems in the Mediterranean Basin (Bilgili et al. 2001, Saglam et al. 2008). However, human activities have increased the frequency and distribution area of fires day by day, affecting the natural course of forest fires that develop in forests' own ecological cycle.

Forests are also important for the protection of the world's ecosystem, as well as meeting the needs of sustainable development, such as water, food and housing. However, this precious natural resource is widely consumed by the forest fires that take place every year. This situation causes forests, being an important natural

resource, to rapidly disappear without allowing for the renewal. Forest fires cause great damages to natural resources and human life, either as natural or as a result of human activities (Dong et al. 2005).

Forest fire risk zones are the areas where fires can easily break out and spread easily to other areas (Jaiswal et al. 2002). Therefore, to identify the forest fire susceptible areas and the factors that increase the susceptibility of these areas will make the measures to be taken against forest fires more effective and successful.

Geographic Information Systems (GIS) makes it possible to obtain high accuracy results especially in the environment analysis by ensuring that many variables that are effective in the same event or phenomenon are evaluated at the same time. GIS, which has been increasingly used in forest fire investigations in recent years, offers great advantages in achieving effective and feasible results (Sharma et al. 2009). GIS technologies provide core technology services, being particularly vital to forest fire management (Lymberopoulos 1996, George 1999, Goodrick et al. 1999, Keramitsoglou et al. 2004, Dong et al. 2005). Forest fire susceptibility maps created with GIS help to predict forest fires, helping teams to fight forest fires, and keep forest fires at a minimum level in these areas (Chuvienco and Sales 1996). In this study, susceptible areas for forest fires were identified in Kahramanmaraş province using GIS (Geographical Information Systems) techniques and AHP (Analytical Hierarchy Process) method, and the factors that increase susceptibility in these areas were determined.

1. Materials and Methods

1.1. Study Areas

Kahramanmaraş province is Turkey's 18th biggest province with 14 468 km² area. The highest point of the province is 3084 m, the lowest point is 118 m, and the average altitude is 1324 m 59.7% of the province is covered with mountains, 24% with plateau and 16.3% with plains (Figure 1). The northern part of the province has a very mountainous structure; the higher parts of these mountainous areas are bare rocks and the lower parts are covered with forests. The province is located in an area where Mediterranean, Eastern Anatolia and Southeast Anatolia regions are the nearest to each other. This geographical location causes the effect of three different climatic types. This transitional area has a richly varied floristic composition.

Figure 1. Location map of Kahramanmaraş province.

Total area of the province lands is 1 446 800 ha and 540.632 ha (37%) of the land is forest area. 12.8% of the forest areas are mixed forests, 6.5% are *P. brutia*, 4.9% are *Abies* spp., 5.3% are maquis, 3.1% are *P. nigra*, 2% *Quercus* spp. in 7%, afforestation areas in 0,9%, *Juniperus* spp. in 0,6%, *C. libani* in 0,4% and *P. pinea* in 0,2%. The steppe areas show distribution in 58.6% of provinces (Table 1, Figure 2)

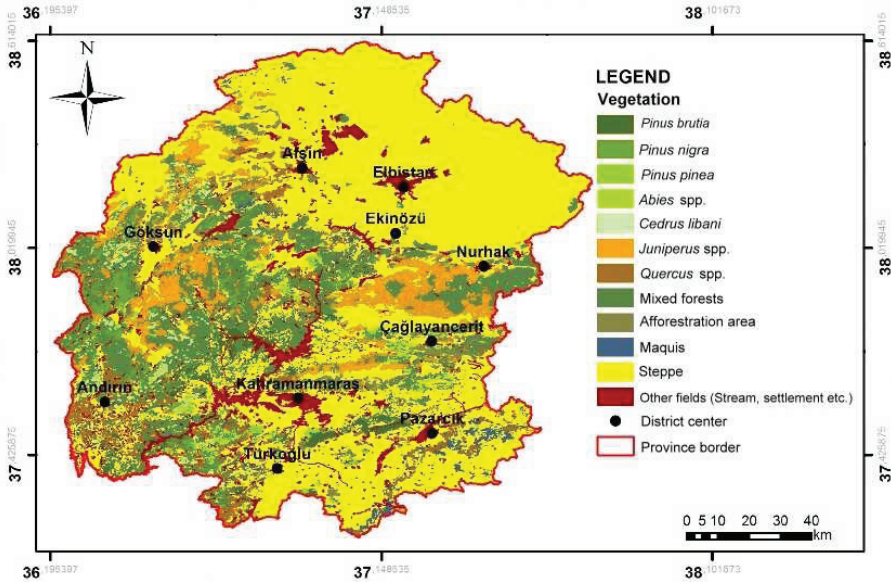

Figure 2. Vegetation map of Kahramanmaraş Province (Kahramanmaraş Regional Directorate of Forestry was prepared in 2014, drawn from the Amenajman Plan)

Table 1. Area and rates of vegetation type in Kahramanmaraş province.

Vegetation type	Vegetation Area	
	km ²	%
<i>Pinus brutia</i>	947	6.5
<i>Pinus nigra</i>	442	3.1
<i>Pinus pinea</i>	32	0.2
<i>Abies</i> spp.	713	4.9
<i>Cedrus libani</i>	56	0.4
<i>Juniperus</i> spp.	89	0.6
<i>Quercus</i> spp.	389	2.7
Mixed Forests	1851	12.8
Maquis	760	5.3
Afforestation Area	127	0.9
Steppe	8473	58.6
Other Fields	589	4.0
Total	14468	100

The Mediterranean region is extremely susceptible to forests. Because the region has tree species that are easy to ignite and allow the fire to proceed easily. In addition, the climate features that the region has, especially the long summer drought and winds, also increase the forest fire risk. Provincial forests with characteristics

of the Mediterranean region are high susceptible to forest fires due to their location (Pic. 1). From the archives of Kahramanmaras Forest District Directorate, archive information of forest fires can be reached only between the years 2012 and 2017. Between 2012 and 2017, 376 forest fires in province were recorded. The reason for the exit of 60.6% of these forest fires is unknown. According to the reasons of forest fires, 21.8% are due to neglect, 11.2% are accidents, 5.6% are caused by natural cases and 0.8% are arson (Table 2).

Table 2. Distribution of the forest fires according to the reasons in Kahramanmaras Province 2012-2017).

Cause of forest fires	Number of forest fires	Rate of forest fires (%)
Unknown	228	60.6
Neglect	82	21.8
Accident	42	11.2
Natural cases	21	5.6
Arson	3	0.8
Total	376	100

Photo 1. Forest fire that has broken out in a) Çınarpınar, b) Pazarcık, and c) Suçatı.

1.2. Data

The factors used in this study aiming to determine the forest fire susceptibility of Kahramanmaras province were determined by using Kahramanmaras Forest Mana-

gement Directorate's fire inventory and similar studies in the literature (Jaiswal et al. 2002, Dong et al. 2005, Sharma et al. 2009, Vadrevu et al. 2010, Caceres 2011, Mahdavi et al. 2012, Karabulut et al. 2013, Mohammadi et al. 2010, Ozsahin 2014, Eugenio et al 2016, Bingol 2017). In forest fire susceptibility analysis, four main criteria and their sub-criteria, which are directly effective in the initiation and spread of fire, namely, vegetation (vegetation, vegetation density), topography (altitude, slope, aspect), climate (temperature, precipitation, wind) and human activities (distance to settlement, distance to road) were evaluated. Data of the criteria used in the analysis were obtained from various sources (Table 3, Figure 3).

Table 3. *The data used in the study and their sources.*

Data	Data Type	Source	Factor Name
Forest Management Map (1/25000 scale)	Vector	Forest and Water Works Ministry, Forest General Directorate	Types of vegetation
Road Map (1/25000 scale)	Vector	Transportation Ministry of Maritime Affairs and Communications, General Directorate of Highways, 2016	Distance of Road (m)
Topography Map (1/25000 scale)	Raster	Map General Command	Altitude (m), Slope (Degrees), Aspect, Distance to Settlement (m)
Satellite Image (2012-2017)	Raster	Earth Explorer, 2017	NDVI
Forest Fire Data of Kahramanmaras Province	Statistics	Forest and Water Works Ministry of Agriculture, Kahramanmaras Forest Region Directorate	The Cause of the Forest Fire, Time etc.
Kahramanmaraş Province Temperature and Precipitation Maps	Statistics	General Directorate of Meteorology	Precipitation Temperature

Digital Elevation Model (DEM) was created by digitizing 1 / 25000 scale topography maps obtained from the General Command of Cartography. The slope, aspect and altitude layers, which are important criteria of analysis, were obtained by using the created DEM. The maps of 1/25000 scaled digital management maps prepared by Kahramanmaras Regional Directorate of Forestry was used for preparing the maps of vegetation and distance to settlements; road maps of the General Directorate of Highways were used to prepare map of distance to road. Temperature

and precipitation data for the period between 1929-2017 obtained from the General Directorate of Meteorology and the Kriging tool in the Interpolation menu of the Spatial Analyst Tools plug-in in the Arc-GIS GIS software were used to prepare the temperature and precipitation maps of the province. Landsat 8 OLI / TIRS satellite image of July (July 15, 2017), which is the month when forest fires are mostly seen in Kahramanmaras province, was used to create a vegetation density map. The satellite image was arranged and classified with ERDAS Image 2014 program. NDVI was formed with the following formula from Landsat 8 satellite image.

Here, NIR refers to the near infrared wavelength of the light spectrum, RED refers to the wavelength of the red region, and NDVI (unitless) refers to the vegetation index value (Tucker 1979).

All layers obtained were converted to raster (grid) format with the same pixel size. Using the Weighted Overlay tool in the GIS environment, the efficiency rates of the layers were taken into account for overlapping and the areas susceptible to forest fire were identified. Arc-GIS 10.2 software was used when these transactions were carried out. When determining the efficiency ratings of the criteria, AHP, one of the most frequently used multi-criteria decision-making methods in the decision-making process of the GIS-based applications, was used.

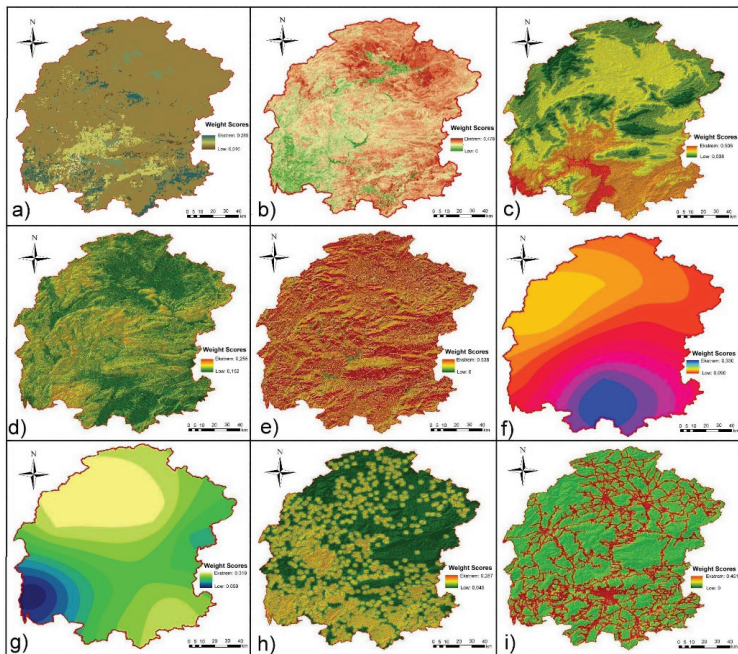

Figure 3. Variables affecting forest fire: a) vegetation, b) NDVI, c) altitude, d) slope, e) aspect, f) temperature, g) precipitation, h) settlement distance, i) road distance.

1.3. Method

First, the coordinates of the first outbreak point of 376 forest fires in Kahramanmaraş province between the years 2012-2017 were recorded. Afterwards, these fire outbreak points were overlapped with each criterion separately, and it was determined how the fires were distributed by the sub-criteria. Accordingly, the sub-criteria with high fire counts were considered as susceptible at high level and those with low fire counts were considered as susceptible at low level.

Table 4. Weight scores of variables affecting forest fire.

Variable	Weight
Vegetation	0,055
NDVI	0,074
Altitude	0,062
Slope	0,042
Aspect	0,164
Temperature	0,222
Precipitation	0,107
Distance to settlement	0,127
Distance to road	0,147

AHP was used to determine the degree of effectiveness of the main criteria that are effective in forest fire. Accordingly, each variable was compared with each other and a preference matrix was created. The variables were compared according to the importance scale set forth by Saaty (1994) and graded between 1 and 9 with this scale. Weights of each main criterion were determined in line with the generated matrix (Table 4).

The consistency ratio of the matrix was calculated and controlled in the second stage. The following formulas were used to calculate the consistency ratio of the «Fire Susceptibility» matrix.

$$CR = CI / RI$$

$$CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1)$$

Where; CR: Consistency Ratio, CI: Consistency Index, RI: Random Index. Accordingly, if the consistency factor (CR) is generally 10% or less, the matrix is assumed to be consistent (Saaty et al., 2003, Wind and Saaty 1980). As a result of the calculation, CI value was found 0.117 and CR value was 0.081. Therefore, in this study, the consistency rate of the forest fire susceptibility matrix was found within acceptable limits (less than 0.10).

In the last stage of the method, the grid maps of the variables were obtained with the Weighted Overlay tool in the Overlay menu of the Spatial Analyst Tools plugin in the GIS software to create susceptibility maps.

The results of the analysis of the study were automatically classified by the program and divided into five or six categories (Dong et al. 2005, Mohammadi et al. 2010, Ozshahin 2010, Eugenio et al. 2017), similar to the literature studies (Vadrevu et al. 2010, Caceres 2011, Ghobadi et al. 2012). These are; low, moderately, highly, very highly and extremely susceptible.

In the final stage, the fire susceptibility map was overlapped with the fire outbreak points, so the accuracy of the result map was analysed.

2. Results

2.1. Vegetation

Vegetation types vary due to the location of Kahramanmaraş province. The fire susceptibility of the vegetation types differ due to this diversity. The first outbreak point of 123 forest fires between 2012 and 2017 is the *P. brutia* forests and the maquis areas. This vegetation is very susceptible to forest fires. Other vegetation types with the most fire cases are the steppe fields (107), mixed forests (58) and the *P. nigra* forests (31) (Table 5). In the study area, *P. pinea* (9), *Abies* spp. (7), *C. libani* (6), *Juniperus* spp. (12) and *Quercus* spp. (11) show low susceptibility to forest fires as the vegetation types with few forest fire cases.

Table 5. Classification of vegetation type and the weight assigned to forest fire susceptible.

Vegetation type	Number of forest fires	Weight	Susceptible
<i>Pinus brutia</i>	95	0.252	Extreme
<i>Pinus nigra</i>	31	0.083	Moderate
<i>Pinus pinea</i>	9	0.024	Low
<i>Abies</i> spp.	7	0.018	Low
<i>Cedrus libani</i>	6	0.016	Low
<i>Juniperus</i> spp.	12	0.032	Low
<i>Quercus</i> spp.	11	0.029	Low
Mixed Forests	58	0.154	High
Maquis	28	0.074	Moderate
Afforestation Area	12	0.033	Low
Steppe	107	0.285	Extreme

The texture of the vegetation is important in the start and spread of forest fires. For this reason, Normalized Difference Vegetation Index (NDVI) of Kahramanmaraş province was determined by using satellite image.

95 (25.2%) of the forest fires in the study area between the years of 2012-2017 occurred in July. For the study area, July was considered the most susceptible month

in terms of forest fire. For this reason, a Landsat 8 OLI / TIRS satellite image dated July 15, 2017 was used while the NDVI was formed. According to this index indicating vegetation density, areas with medium and high cover are seen as high susceptible to forest fire (Table 6).

Table 6. Classification of NDVI and the weight assigned to forest fire susceptible.

NDVI	Number of forest fires	Weight	Susceptible
Empty areas	0	0	Null
Low closed areas	7	0.019	Low
Medium closed areas	180	0.479	Extreme
High closed areas	157	0.417	Very High
Very high closed areas	32	0.085	Moderate

2.2. Topography

Altitude, slope and aspect are important topographical factors that are effective in the outbreak and spread of forest fires. In particular, altitude is a determining factor in the vertical distribution of vegetation types as it affects physical geography. The 500.01-1000 m altitude zone in the study area corresponds to the spreading area of *P. brutia* and the maquis, among the vegetation types of Mediterranean climate. In this zone, which is high susceptible to forest fire, 190 forest fires occurred between 2012 and 2017. As the forest cover is weakened in areas over 2000 m, these areas are considered to be low susceptible to forest fires. In the areas above 2000 m, 3 fires occurred between 2012 and 2017 (Table 7).

Table 7. Classification of altitude and the weight assigned to forest fire susceptible.

Altitude (m)	Number of Forest Fires	Weight	Susceptible
< 500	17	0.045	Low
500,01-1000	190	0.506	Extrem
1000,01-1500	96	0.255	High
1500,01-2000	70	0.186	Moderate
2000,01 >	3	0.008	Low

Slope values are particularly effective in the spread of fire. The fires in the sloping areas rapidly spread and the fighting with the fires is extremely difficult. As the areas with slope values below 25% in the study area are easily accessible to people, there are a lot of human-driven fires in these areas. 179 of the forest fires between the years of 2012-2017 occurred in areas with the slope value below 25 (Table 8). On the other hand, areas with slope values above 45% are difficult to reach and there is a limited number of trees in these areas, so areas with this slope value show relatively low susceptibility to forest fires.

Table 8. Classification of slope and the weight assigned to forest fire susceptible.

Slope (%)	Number of Forest Fires	Weight	Susceptible
< 15	96	0.255	Extrem
15,01-25	83	0.221	Very High
25,01-35	73	0.194	High
35,01-45	67	0.178	Moderate
45,01 >	57	0.152	Low

Aspect conditions affect both the type of sunshine and the spreading area by influencing humidity conditions. Forest fire is considered as a variable frequently used in risk analysis (Jaiswal et al. 2002, Dong et al 2005, Joaquim et al. 2007, Eugenio 2016) since the aspect factor also influences the flammability factor. Plain areas in the study area are considered to be risk free areas in terms of fire since no fires have occurred in these areas. However, the most risky directions are S, SE and SW. 202 of the fires breaking out between 2012 and 2017 were in S, SE and SW directions. The lowest number of forest fires is the direction of E (Table 9).

Table 9: Classification of slope and the weight assigned to forest fire susceptible.

Aspect	Number of forest fires	Weight	Susceptible
Flat	0	0	Null
N,NE, NW	125	0.332	Very High
E	17	0.045	Low
S, SE, SW	202	0.538	Extreme
W	32	0.085	Low

2.3. Climate

Climate characteristics in the Mediterranean Basin always keep the risk of fire high. Long summer drought in this area and temperature values above 30 °C, make Mediterranean climate susceptible to fire by reducing the humidity content of the characteristic vegetation. Particularly temperature, precipitation and wind speed among climate elements have significant influence on forest fires. While the number of forest fires increases in the lower areas where the temperature values of the study area increase, it decreases in the higher areas where the temperature values decrease. Accordingly, 124 forest fires occurred in the areas where the average temperature is between 15.01-16 °C, 90 between 14.01 and 15 °C, 65 between 13.01 °C -14 °C and 63 in the areas where the average temperature is below 13 °C. On the other hand, since the areas with higher temperatures than 16.01 °C have very low spatial distribution, these areas also appear to be low susceptible to forest fires because they correspond to the areas where the forest cover is largely destroyed in the province (Table 10).

Table 10. Classification of temperature and the weight assigned to forest fire susceptible.

Temperature (°C)	Number of forest fires	Weight	Susceptible
< 13	63	0.168	Moderate
13,01-14	65	0.173	Moderate
14,01-15	90	0.239	Very High
15,01-16	124	0.330	Extreme
16,01 >	34	0.090	Low

Considering the temperature values at the outbreak of the forest fires in Kahramanmaraş province between 2012 and 2017, it is seen that the temperature between 35.01-39 °C has high susceptibility for fire (Table 9). On the other hand, when the temperature is above 40 °C, the number of fire is 9 and this temperature value shows low susceptibility. The main reason for this is the unusual temperature values exceeding 40 °C. Periods when the temperature is less than 20 °C are considered to be moderate susceptible (Table 11).

Table 11. Classification of daily temperature and the weight assigned to forest fire susceptible.

Daily temperature (C°)	Number of forest fires	Weight	Susceptible
< 20	22	0.059	Low
20,01-25	46	0.122	Moderate
25,01-30	72	0.191	High
30,01-35	113	0.301	Extreme
35,01-40	114	0.303	Extreme
40,01 >	9	0.024	Low

Precipitation affects the distribution of forest fires, especially by affecting the moisture holding capacity of the flammable material. While lack of rainfall increases the risk of fire by reducing the moisture holding capacity of the flammable material, fire risk decreases as the moisture holding capacity of the flammable material increases in areas where the amount of rainfall is high. The precipitation values in the study area vary greatly depending on the altitude. As altitude increases, temperature values decrease and precipitation values increase. Accordingly, the lower areas are the distribution area of xerophytic plants having low moisture holding capacity, while higher areas are regarded as the distribution area of moist plants resistant to low temperatures. As a consequence, while higher areas with increasing precipitation values show low susceptibility to forest fires, lower areas with low precipitation values are seen as high susceptible areas (Table 12).

Table 12. Classification of precipitation and the weight assigned to forest fire susceptible.

Precipitation (mm)	Number of forest fires	Weight	Susceptible
< 700	22	0.059	Low
700,01-800	120	0.319	Extreme
800,01-900	93	0.247	Very High
900,01-1000	72	0.192	High
1000,01 >	69	0.183	High

Wind is an important factor in both the outbreak and spread of fire. Depending on the direction and speed, wind first reduces the relative humidity of the air and then decreases the moisture content of the flammable material, thereby increasing the risk of fire. While low and moderate force periods of wind (0-20 km/h) in the study area show high susceptibility for forest fire, periods when wind force is higher than 20.01 km/h show low susceptibility (Table 13). These periods have moderately and low susceptible to forest fires, since high-force winds are often accompanied by rainfall and there is a possibility of only natural-origin fires in stormy weather conditions.

Table 13. Classification of wind speed and the weight assigned to forest fire susceptible.

Wind speed (km/h)	Number of forest fires	Weight	Susceptible
0-10	203	0.540	Extreme
10,01-20	114	0.303	High
20,01-30	41	0.109	Moderate
30,01-40	9	0.024	Low
40,01 +	9	0.024	Low

2.4. Human Factors

Forested areas near habitats/settlements are more prone to fire because the habitation/cultural practices of the inhabitants can lead to accidental fire (Jaswal et al. 2002). Human activities constitute a high risk for the outbreak of fires as a result of accidents or neglect (Joaquim et al. 2007). For this reason, distance to settlement in forest fire susceptibility analyses is also defined as an effective factor (Jaiswal et al. 2002, Dong et al. 2005, Joaquim et al. 2007, Eugenio 2016). Areas with less than 500 m proximity to settlements in the study area are seen as low susceptible areas for forest fires. Because, the forest cover has been destroyed to a great extent in this area. On the other hand, the areas with 500.01-1000 m and 1000.01-1500 m distance to the settlements have the highest number of fire (216) and they are seen as high susceptible areas (Table 14). After 1500.01 m distance, the number of fire gradually decrease. This result clearly demonstrates the impact of settlements on the forest fires in Kahramanmaras province.

Table 14. Classification of distance to settlement and the weight assigned to forest fire susceptible.

Distance to settlement (m)	Number of forest fires	Weight	Susceptible
< 500	17	0,045	Low
500,01-1000	108	0,287	Extreme
1000,01-1500	108	0,287	Extreme
1500,01-2000	79	0,211	Very High
2000,01 >	64	0,170	High

The parts of the forests close to the road are defined as areas where fire susceptibility is high (Jaiswal et al. 2002, Dong et al. 2005, Joaquim et al. 2007, Eugenio 2016). When the distance of the first outbreak point of the fires in the study area is evaluated, the accuracy of this view is seen. 167 of the fires breaking out between 2012 and 2017 in Kahramanmaraş province occurred in areas less than 250 m away from the road. From this distance, a gradual decrease is found the number of fires as the distance to the road increases. No forest fires are observed at distances longer than 1000 m to the road (Table 15).

Table 15. Classification of distance to road and the weight assigned to forest fire susceptible.

Distance to road (m)	Number of forest fires	Weight	Susceptible
<250	167	0.451	Extrem
250,01-500	96	0.255	High
500,01-750	85	0.220	High
750,01-1000	28	0.074	Low
1000,01 >	0	0	Null

2.5. Outbreak Time of Forest Fires

When the distribution of forest fires within the year is taken into account, fires are generally seen to have occurred during summer months when temperatures are high. When the distribution of the forest fires in Kahramanmaraş province between the years of 2012-2017 is analysed by month (Table 16), it is seen that most of the fires occurred in July, August and September. Forest fires are minimal in February, March, April, May and December. However, 95% of the fires between 2012 and 2017 occurred in July, so this month is considered to be the month showing extreme susceptibility.

Table 16. Classification of months and the weight assigned to forest fire susceptible.

Months	Number of forest fires	Weight	Susceptible
January	0	0	Null
February	2	0.005	Low
March	1	0.002	Low
April	4	0.010	Low
May	2	0.005	Low
June	48	0.127	High
July	95	0.252	Extreme
August	86	0.228	Extreme
September	89	0.236	Extreme
October	32	0.085	Moderate
November	17	0.045	Low
December	2	0.005	Low

Considering the time of the outbreak of the forest fires in the study area, it is seen that the forest fires usually occur between 10:00-20:00. As a matter of fact, the outbreak time of 336 fires between 2012 and 2017 is in this range. However, it is observed that forest fires increase especially during the afternoon and evening hours and reach the highest level between 14:00-15:59 (Table 17). The main reason for this is that the temperature rise is at the maximum and the relative humidity is at the minimum level, depending on the duration of the sunshine during the day. In addition to natural causes, it is also likely that people cause fires as a result of accidents and neglect in forest areas due to touristic trips and picnics during the summer holidays. The early hours of the morning when the lowest number of forest fires occur show low susceptibility to forest fire.

Table 17. Distribution of forest fires according to exit times in Kahramanmaras province (2012-2017).

Times	Number of forest fires	Weight	Risk
08:00-09:59	10	0.026	Low
10:00-11:59	58	0.154	High
12:00-13:59	84	0.223	Very High
14:00-15:59	109	0.290	Ekstrem
16:00-17:59	63	0.168	High
18:00-19:59	22	0.059	Low
20:00-07:59	30	0.080	Moderate

Conclusion

In this study, firstly the impact values of the variables affecting the forest fire susceptibility in Kahramanmaraş province were analysed and a forest fire susceptibility map was created to this end. Accordingly, the risk factors for forest fire in the study area are as follows (highest to lowest): temperature (22%), aspect (16%), distance to road (15%), distance to settlement (13%), precipitation (11%), NDVI (0.7%), altitude (0.6%), vegetation (0.5%) and slope (0.4%). The most effective factors that cause fire in the study area are high temperatures, sunshine, distance to road and settlements. Slope and altitude are the least affective variables for fire outbreaks.

46.2% of Kahramanmaraş lands are high susceptible to forest fire, 47.6% are very high and 4.1% are extremely susceptible. The moderate susceptible areas are 30.197 ha, accounting for only 2.1% of the province land. There is no low susceptible area. All these values indicate that the geographical conditions at the location where the province is located are significantly susceptible to forest fires (Table 18, Figure 4, 5).

Considering the first outbreaks of 376 forest fires between 2012 and 2017 based on the forest fire susceptibility map at the final stage of the study, it was found that 231 of these fires were in very high susceptible areas, 120 in high susceptible areas and 25 in extremely susceptible areas. No fires occurred in low and moderate susceptible areas. Considering this result as the accuracy analysis of the study, it can be said that the study gives 100% correct results (Table 18, Figure 4).

Areas located at 500,01-1000 m altitude step, with a slope lower than 15%, in the S, SE, SW directions, having 15.01-16 C° annual average temperature and 700.01-800 mm annual total precipitation, in 700.01-1500 m distance to settlements and less than 250m to the road, being the spreading areas of *Pinus brutia* and macquis, with moderate and high cover in Kahramanmaraş province are extremely susceptible areas to forest fires. In these areas, the risk of forest fires is highest in July when the temperature is between 35.01-39 °C and the wind speed is 0-10 km/hr between 14:00 and 16:00 hours in the afternoon. The areas with the least possibility of forest fire are higher than 2000 m altitude, with a slope more than 45%, in W direction, 13 °C annual average temperature and 1000 m annual total precipitation, in more than 2000 m distance to settlements and more than 1000 to road lines are *Abies spp.* and *Cedrus libani* forests with low cover.

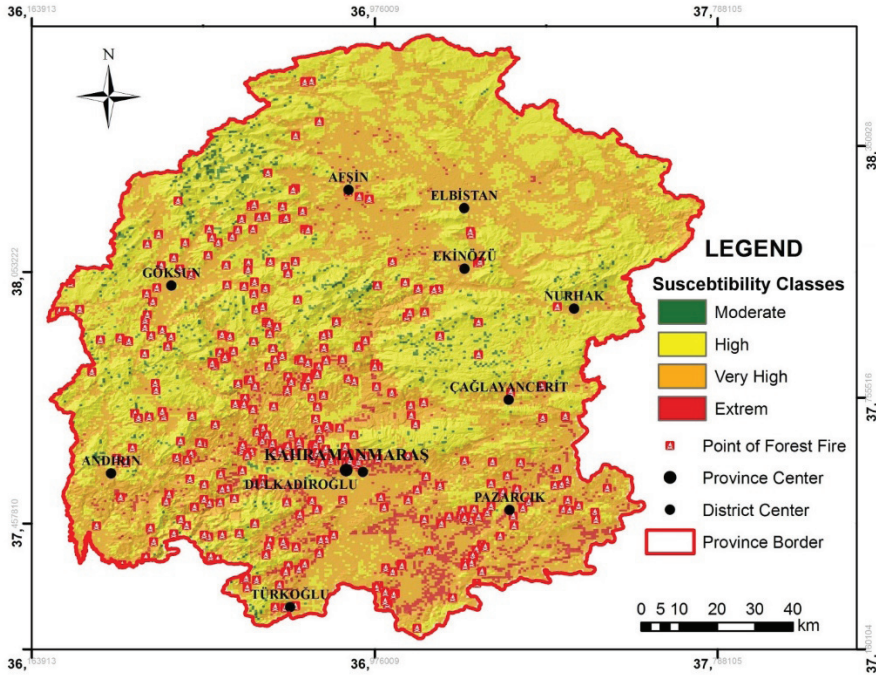

Figure 5. Forest fire susceptibility map of Kahramanmaraş Province.

Table 18. Distribution of forest fire risk areas in Kahramanmaraş Province.

Susceptibility to forest fires	Area (ha)	Rate (%)	Number of forest fires	Rate (%)
Low	-	-	-	-
Moderate	30.197	2.1	-	-
High	668.887	46.2	120	31.9
Very High	688.291	47.6	231	61.4
Extreme	59.425	4.1	25	6.7
Total	1.446.800	100	376	100

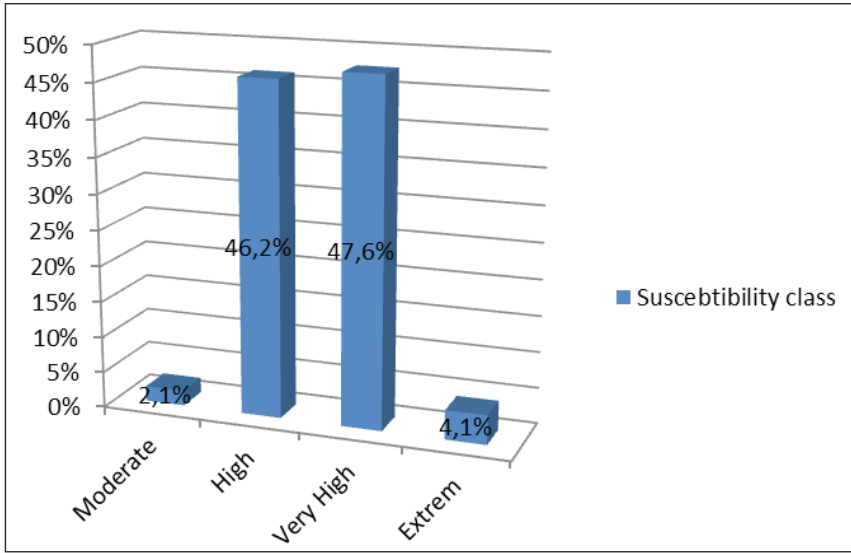

Figure 5. Distribution of susceptibility class in Kahramanmaraş Province.

On condition that the results obtained from this study are taken into consideration, it is predicted that more successful results can be obtained by means of the estimations of forest fires in the province in advance and forest fire fighting teams to be located in the right places.

It is necessary to plant trees resistant to fire in forest areas which are considered to be strengthened by afforestation in the Kahramanmaraş province. However, it is necessary to plant tree species (walnut, almond etc.) that will provide economic benefits to the public in the zones of the study area that should be strengthened in order to reduce the pressure of settlements on the forest or in the areas planned to be transformed into forests. In addition, roads that have a significant importance in forest fires should be reviewed and unused unnecessary roads should be closed. The roads to be passed through the forest should be determined carefully.

References

- BILGILI, E. SAGLAM, B., BASKENT, Z. E., (2001), *Fire danger rating and geographical information systems in fire management planning*, Journal of Science and Engineering, 4(2), 88-97.
- BINGOL, B., (2017), Determination of forest fire risk areas in Burdur province using geographic information systems, Turkish Journal Of Forest Science 1(2) 2017: 169-182.
- CACERES, C. F., (2011), *Using GIS in hotspots analysis and for forest fire risk zones mapping in the Yeguaré Region, Southeastern Honduras*, 13, Papers in Resource Analysis, 14 pp. Saint Mary's University of Minnesota University Central Services Press. Winona, MN. Retrieved (date) <http://www.gis.smumn.edu>.
- CHUVIECO, E.; CONGALTON, R.G., (1989), *Application of remote sensing and geographic information systems to forest fire hazard mapping*. Remote Sens. Environ. 29, 147-159.
- CHUVIECO, E., SALES, J., (1996), *Mapping the spatial distribution of forest fire danger using GIS*. Int. J. Geogr. Inform. Systems 10, 333-345.
- DOGANAY, H., DOGANAY, S., (2004), *Forest fires and measures to be taken in Turkey*, Eastern Geographical Journal, 11/29, 147-159.
- DONG, X., LI-MIN, D., GUO-FAN, S., LEI, T., HUI, W., (2005), *Forest fire risk zone mapping from satellite images and GIS for Baihe Forestry Bureau, Jilin, China*, Journal of Forestry Research, 16 (3), 169-174.
- EUGENIO, F.C., SANTOS, A.R., FIEDLER, N.C., RIBEIRO, G.A., SILVA, A.G., SANTOS, A.B., PANETO, G.G., SCHETTINO, V.R., (2016), *Applying GIS to develop a model for forest fire risk: A case study in Espírito Santo, Brazil*, J Environ Manage 173, 65-71
- GEORGE, L.W., ASHLEY Perry, D., SPARROW L. F. O., (1999), *A GIS-supported model for the simulation of the spatial structure of wildland fire, Cass Basin, New Zeland*, Journal of Applied Ecology, 36(4), 502-518.
- GHOBADI, G. J., GHOLIZADEH, B., DASHLIBURUN, O. M., (2012), *Forest fire risk zone mapping from geographic information system in northern forests of Iran (Case study, Golestan province)*, International Journal of Agriculture and Crop Sciences, 4 (12), 818-824.
- GOODRICK, S., JIM, B., (1999), *Florida's fire management information system, In proceedings from the joint fire science conference and workshop*, Moscow, Idaho: University of Idaho, 1, 3-11.
- JAISWAL, R., SAUMITRA, M., KUMARAN, D., RAJESH, S., (2002), *Forest fire risk zone mapping from satellite imagery and GIS*, International Journal of Applied Earth Observation and Geo-information, 4, 1-10.
- JOAQUIM, G. S., BAHAAEDDIN, A. E., JOSEP, R. C., (2007), *Remote Sensing Analysis to Detect Fire Risk Locations*, GeoCongres-2007, Quebec, Canada.
- KARABULUT, M., KARAKOC, A., GURBUZ, M., KIZILELMA, Y., (2013), *Determination of forest fire risk areas using geographical information systems in Baskonus Mountain (Kahramanmaraş)*, The Journal of International Social Research, 6 (24), 171-179.

- KERAMITSOGLU, I., KIRANOUDIS, C.T., SARIMVEIS, H., et al., (2004), *A multisiplinary decision support for system for forest fire crisis management*, Environmental Management, 33(2), 212-225.
- LYMBEROPOULOS, N., PAPADOPOULOS, C., STEFANAKIS, L., et. al., (1996), *A GIS-based forest fire management information system*, EARSEL Advances in Remote Sensing, 4(4), 68-75.
- MAHDAVI, A., FALLAH Shamsi, S. R., NAZARI, R., (2012), *Forests and rangelands' wildfire risk zoning using GIS and AHP techniques*, Caspian Journal of Environmental Sciences, 10 (1), 43-52.
- MOHAMMADI, F., SHABANIAN, N., POURHASHEMI, M., FATEHI, P., (2010), *Risk zone mapping of forest fire using GIS and AHP in a part of Paveh forests*, Iranian Journal of Forest and Poplar Research, 18 (4), 586.
- OZSAHIN, E., (2014), *Forest fire susceptibility analysis using GIS and AHP: the case of Antakya Forestry Operation Directorate*, Route Educational and Social Science Journal Volume 1(3), 50-71.
- SAGLAM, B., ERTUGRUL, B., DURMAZ, B. D., KADIOGULLARI, A. I., KUCUK, O., (2008), *Spatio-temporal analysis of forest fire risk and danger using LANDSAT imagery*, Sensors, 8, 3970-3987.
- SAATY, T. L., (1994), *How to make a decision: the analytic hierarchy process*, Interfaces, 24, 19-43.
- SAATY, T. L., VARGAS, L. G., DELLMAN, K., (2003), *The allocation of instangible resources: the analytic hierarchy process and linear programming*, Socio-Economic Planning Sciences, 37, 169-189.
- SHARMA, D., HOA, V., CUONG, V., TUYEN, T., SHARMA, N., (2009), *Forest fire risk zonation for Jammu district forest division using remote sensing and GIS*, 7th FIG Regional Conference-2009, Hanoi, Vietnam.
- TUCKER, C. J., (1979), *Red and Photographic Infrared Linear Combinations for Monitoring Vegetation*. Remote Sensing of Environment, 8, 127-150.
- VADREVU, K. P., EATURU, A., BADARINATH, K. V. S., (2010), *Fire risk evaluation using multicriteria analysis—a case study*, Environmental Monitoring and Assessment, 166 (1-4), 223-239.
- WIND, Y., SAATY, T. L., (1980), *Marketing applications of the analytic hierarchy process*, Management Science, 26 (7), 641- 658.

SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ'NİN “KİTÂBÜ'T-TARİFÂT” ADLI SÖZLÜĞÜNDE YER ALAN TASAVVURÂT (KAVRAMLAR MANTIĞI) İLE İLGİLİ MADDELER ÜZERİNE

Fikret OSMAN¹

Geliş: 25.07.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.447671

Öz

“Kitâbü't-Tarîfât” (Tanımlar Kitabı) pek çok alanda yer alan temel kavramlara ilişkin alfabetik bir sözlüktür. Bu sözlüğün kaleme alındığı dönemde en çok üzerinde durulan ve okutulan disiplinlerden biri de mantıktır. Dahası mantık bu dönemde diğer alanlarda kullanılabilecek doğru düşünmeye yönelik bir araç olarak görülmektedir. Bu bakımdan bu eserde mantık alanında kullanılan pek çok temel kavrama yer verilmiştir.

İslâm mantık geleneğinde mantık konuları iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar tasavvurât ve tasdikât'tır. Tasavvurât, Batı mantık geleneğindeki kavramlar mantığına; tasdikât ise önermeler mantığı ve kıyas kuramına denk gelmektedir. İslâm mantık geleneğinde tasavvurât başlığı altında kavram çeşitleri, beş tümel, kategoriler ve tanımlar üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmada amacımız; Seyyid Şerîf Cürcânî'nin bir sözlük olarak yazdığı “Kitâbü't-Tarîfât” adlı eserinde tasavvurâtla ilgili maddelere ilişkin şu sorulara yanıt bulmaktır: Cürcânî, bu maddelerin mantığa ilişkin olup olmadıklarını belirtmiş midir? Başka bir ifadeyle mantık bilmeyen okuyucu, bu maddeleri okuduğunda onların mantığa ait olduklarını anlayabilir mi? Yoksa bu maddelerde yapılan tanımlar, sadece mantıkla ilgilenenlere ilişkin açıklamalar niteliğinde midir? Cürcânî, bu maddeleri hazırlarken hangi mantıkçılardan ve hangi mantık eserlerinden etkilenmiştir? Söz konusu tanımlar, Cürcânî'nin kendisine mi, yoksa başkasına mı aittir?

Anahtar Kelimeler: Cürcânî, Kitâbü't-Tarîfât, tanım, kavram, beş tümel

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, fikretosman@mynet.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2542-4515>.

**ON THE ITEMS RELATED TO TASAVVURAT (LOGIC OF CONCEPTS)
IN THE DICTIONARY OF "KITABU'T-TARIFAT" (THE BOOK OF
DEFINITIONS) OF SAYYID SHARIF GURGANI**

Abstract

"Kitabu't-Tarifât" (The Book of Definitions) is an alphabetical dictionary of basic concepts in many fields. One of the most studied and taught discipline was logic when this dictionary was written. Moreover, in that period, logic was seen as an instrument that could be used in other areas for thinking right. In this respect, this work contains many basic concepts used in the field of logic.

In the tradition of Islamic logic, the topics about logic are approached with two main headings, which are tasavvurat and tasdikât. Tasavvurat corresponds to the sense of logic of concepts in the tradition of Western logic, as well as tasdikât equals to the sense of propositional logic and theory of syllogism. In the tradition of Islamic logic, it is dealt with concept types, five universals, categories and definitions under the title of tasavvurat.

The aim of this study is to answer the following questions related to tasavvurat in the book "Kitabu't-Tarifât" written by Sayyid Sharif Gurgani as a dictionary: did Gurgani indicate whether these issues are related to logic? In other words, does the reader who does not know the logic understand that they belong to the logic when he/she reads these subjects? On the other hand, are they the definitions made in these matters just the explanations of those who are interested in logic? From which logicians and which logic books had been Gurgani affected when he prepared these items? Does these definitions belong to Gurgani or to someone else?

Keywords: Gurgani, Kitabu't-Tarifât, definition, concept, five universals

Giriş

Seyyid Şerif Cürçânî (1340-1413) başlıca kelâm ve Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenmiştir. Bununla birlikte o; astronomi, mantık, felsefe, matematik, tasavvuf, fıkıh, tefsir, hadis ve benzeri kendi dönemindeki pek çok alanda, çoğu şerh ve hâşiye türünden olan, eserler kaleme almış çok yönlü bir düşünürdür (Gümüş 1993: 135). Onun "Kitâbü't-Tarîfât" adlı çalışması bu alanlardaki temel kavramlara yönelik alfabetik bir sözlüktür (Gümüş 1984: 187).

Burada, bu sözlükteki mantıkla ilgili maddeleri inceleyeceğiz. Özellikle de tasavvurâtla ilgili maddelere odaklanacağız. Bu doğrultuda öncelikle, yazarın bu maddelerin mantık alanına ilişkin olduklarını belirtip belirtmediğini araştıracağız. Daha sonra şu sorunun yanıtını bulmaya çalışacağız: İlgili maddeleri oluştururken Cürçânî bize kendine özgü bir tanım mı vermektedir? Yoksa o dönemde etkin olan

mantık kitaplarındaki tanımları mı aktarmaktadır? Bu soruyu yanıtlayabilmek için o dönemde etkin olan Ebherî'nin (ö. 1265?) “İsâgûcî” adlı mantık kitabında bu maddelerin var olup var olmadıklarını ve eğer varsalar ne şekilde tanımlandıklarını inceleyeceğiz. Bilindiği gibi Ebherî'nin “İsâgûcî”si kısa bir mantık sözlüğü niteliğindedir. Daha sonra Ebherî'nin öğrencisi olan Kâtibî'nin (1204-1277), “İsâgûcî”nin maddelerini daha geniş bir şekilde ele alan, “Şemsiyye”sine bakacağız. Cürcânî, bu kitaplardan birincisine şerh, ikincisine de hâşiye yazmıştır.² Ayrıca Fârâbî (870-950) ve İbn Sînâ (980-1037) gibi İslâm mantıkçıları da bu maddelerin ne şekilde yer aldıklarını ve kimin mantık anlayışını yansıttıklarını da araştıracağız.

İslâm'daki klasik mantık anlayışı önemli ölçüde Aristoteles'in (MÖ 384-322) mantık anlayışına bağlıdır (Bayrakdar 2016: 78). Aristoteles'te mantığın konuları; kavramlar, önermeler ve kıyas şeklinde sınıflandırılabilir. (Ross 2011: 47) İslâm mantık geleneğinde bu konular tasavvurât ve tasdikât diye iki ana başlık altında toplanmıştır (Rescher 2018: 30).³ Tasavvurât başlığı altında kavramlar mantığı, tasdikât başlığı altında ise önermeler mantığı ve kıyas kuramı ele alınmıştır. Aşağıdaki satırlarda “Kitâbü't-Tarîfât”taki maddeleri, yukarıda bahsettiğimiz çerçevede, tasavvurât başlığı altındaki konulara göre; lafızlar, beş küllî (tümel) ve tarifler (tanımlar) şeklinde ele alacağız. Ancak önce mantık kavramının kendisinden hareket edeceğiz.

1. Mantık Kavramı

“Kitâbü't-Tarîfât”ta mantık kavramı; zihni, düşünmede hataya düşmekten koruyan kânûnî bir âlet olarak tanımlanıyor (Cürcânî 1990: 251; Cürcânî 1997: 224). Mantığın tanımı Ebherî'nin “İsâgûcî”sinde yoktur. Ama Kâtibî'nin “Şemsiyye”sinde vardır. (Kâtibî 2017: 58-59). Üstelik buradaki tanımın aynısıdır. Aslında İslâm mantıkçılarının genellikle kullandıkları bir tanımdır bu. Örneğin Fârâbî'ye göre “mantık bir âlet ilmidir” (Fârâbî 2005: 184). “Mantık sanatı, bütün halinde, akli düzeltmeye ve yanlış yapılması mümkün olan bütün makul şeylerde, insanı doğru yola ve gerçek tarafa yöneltmeye yarayan kanunları ve insanı makullerde yanlıştan, sürçmeden ve hatadan koruyan ve muhafaza eden kanunları verir” (Fârâbî 1990a: 67). İbn Sînâ da, “İşaretler ve Tembihler” (el-İşârât ve't-Tenbihât) adlı kitabında, mantığın insanı düşünmesinde şaşkırmaktan koruyan kânûnî bir âlet olduğunu belirtir (İbn Sînâ 2005: 1-2).

2 Söz konusu eserler şunlardır: “Mîr İsâgûcî” ve “Hâşiye alâ Şerhi's-Şemsiyye”. Birincisi, Ebherî'nin “İsâgûcî” adlı eserinin şerhidir. İkincisi ise “Hâşiye ale't-Tasavvurât ve't-Tasdikât” ve “Hâşiye-i Suğrâ” olarak da bilinir ve Kutbüddîn et-Tahtânî'nin, Kâtibî'nin “Şemsiyye” adlı eserine yazdığı şerhine hâşiyedir (Gümüç 1984: 149-153).

3 Bu ikili sınıflandırma hem Fârâbî'de hem de İbn Sînâ'da bulunmaktadır (Fârâbî 2008a: 1; İbn Sînâ 2006b: 11). Ancak Fârâbî, tasavvurât ve tasdikâtın içine giren konuları zikretmemiştir. Onları İbn Sînâ belirtmiştir (Bolay 1990: 7).

İslâm mantıkçıları Grekçedeki logike kelimesinin Arapça karşılığı olarak mantık kavramını Aristoteles'in ardıllarından almışlardır. Çünkü mantık adlandırması Aristoteles'in kendisine ait değildir. "Bu ad Cicero'nun devrinden daha geriye götürülemez. O zamanda bile logica, mantıktan çok diyalektik anlamına gelmektedir ve logike'yi mantık anlamında kullanan ilk yazar Aleksandros'tur. Aristoteles'in bu bilgi dalı veya hiç olmazsa akıl yürütmenin incelenmesi için kullandığı kendi deyimini 'analitik'tir. Aslında bu deyim, akıl yürütmenin, kıyasın şekillerine (figures) ayrıştırılması anlamına gelmekteydi" (Ross 201: 46-47).

Bu tanımlamada geçen âlet kavramı da Aristoteles'te yoktur. Aristoteles'in mantığa ilişkin kitaplarının Grekçede araç, âlet anlamına gelen organon (Peters 2004: 269) adı altında sınıflandırılması Aristoteles'in kendisi tarafından değil, yorumcuları tarafından yapılmıştır. (Bayrakdar 2016: 78). Organon ifadesini bu anlamda ilk kullanan da Aphrodisiaslı Aleksandros'tur (MS. 2. yy sonları 3. yy. başları) (Bayrakdar 2016:184). İslâm mantıkçıları mantığın âlet olması anlayışını Aristoteles'in yorumcularından almışlardır.

2. Tasavvur (Kavram) ve Lafız (Terim)

Cürçânî, sözlüğünde tasavvur (kavram) ve lafız (terim) maddelerine yer verir. Ona göre, "bir şeyin suretinin, akılda hâsıl olmasına" tasavvur (kavram) (Cürçânî 1990: 61; Cürçânî 1997: 61); tasavvurun (kavramın) dil ile ifade edilmesine de lafız (terim) denir (Cürçânî 1990: 203; Cürçânî 1997: 195; İbn Sînâ 2005: 3-4; İbn Sînâ 2006b: 11-13). Aşağıdaki alt başlıklarda, önce tasavvurla ilgili önem arz eden mahiyet (nelik), hakikat (gerçeklik) ve hüviyet (kimlik) konusunu daha sonra da lafızlarla ilgili önem arz eden delâlet konusunu ve lafızların kısımlarını, Cürçânî'nin sözlüğündeki tanımlamaları dikkate alarak, inceleyelim.

2.1. Mahiyet (Nelik), Hakikat (Gerçeklik) ve Hüviyet (Kimlik)

Cürçânî, mahiyet (nelik) maddesinde mahiyet kavramıyla birlikte hakikat (gerçeklik) ve hüviyet (kimlik) kavramlarının tanımına da yer vermektedir. Ona göre, bir şeye ilişkin olan özelliğe mahiyet (nelik) denir. Bu da 'o nedir?' sorusunun makul cevabında bulunur. Bu özelliğin dışarıda bulunması hakikattir (gerçeklik). Başkalarından ayrıcalığı olması da hüviyettir (kimlik) (Cürçânî 1990: 205; Cürçânî 1997: 199).

Ebherî "İsâgûcî"sinde, Kâtibî de "Şemsiyye"sinde mahiyet, hakikat ve hüviyet kavramlarına yer vermemişlerdir. Ancak Fârâbî ve İbn Sînâ bu kavramlar üzerinde durmuşlardır (Fârâbî 2008b: 51-56; 112-114; İbn Sînâ 2005: 10-11). Fârâbî, Aristoteles'in birinci cevherlerini (tözler) hüviyet, ikinci cevherlerini (tözler) de mahiyet olarak ele almıştır. (Keklik 1969-1970: 22). Aristoteles'te birinci cevherler ferdî (tekil), ikinci cevherler de küllî (tümel) kavramlardır (Aristoteles 1996a: 3-10). Ayrıca Fârâbî;

“Realiteyi, Platon gibi idea’larda değil, fakat Aristoteles’te olduğu gibi, sadece ferdi varlıklarda bulmaktadır. Mesela insan tasavvuru, ferdi varlıkların teşkil ettiği bir mefhumdur ve bu ‘ikinci cevher’den (yani mahiyetten) ibarettir. Oysa Ahmet, Hasan gibi fertler, ilk cevher (yani hüviyet) adını alır ve bu fertler olmasaydı, -Fârâbî’ye göre- onların teşkil ettiği insan mefhumu da olmazdı” (Keklik 1969-1970: 23).

Bu konuda İbn Sînâ da şu düşüncelere yer vermektedir:

“‘Onlar nedir?’ sorusunun cevabı özünün (mahiyeti) ne olduğu sorulan şeyin hakikatini tam olarak ifade eden şeydir. ‘O hangi şeydir?’ sorusunun cevabı ise, bir şeyi, onun için özsel (zafî) olanı paylaşan diğer şeylerden ayıran özsel tûmeldir. (Birçok varlık hakkında) ortaklaşa sorulan ‘onlar nedir?’ sorusunun cevabı da, kendisi hakkında sorulan pek çok varlığın gerçekliğini tam olarak ifade eden ama bu varlıkların tek tek gerçekliğini ifade etmeyendir” (İbn Sînâ 2004: 65).

2.2. Lafızların Delâleti

Cürcânî’ye göre delâlet “bir şeyin öyle bir durumda olmasıdır ki, onu anlamaktan, başka bir şeyi anlamak lâzım gelir” (Cürcânî 1990: 109; Cürcânî 1997: 104). Delâlet konusu Aristoteles mantığında yoktur. Fârâbî lafzın manaya delâletinden sık sık bahsetmiştir. Bununla birlikte ayrı bir konu olarak delâlete yer vermemiştir. Ancak İbn Sînâ delâleti ayrı bir konu olarak ele almış ve ayrıntılı olarak işlemiştir (Bolay 1990: 83).

2.2.1. Mutabakat (Kaplama), Tazammun (İçlem) ve İltizam (Gerektirme)

Düşünürümüz delâlet eden lafızları üç kısma ayırır. Bunlar: mutabakat (kaplama), tazammun (içlem) ve iltizamdır (gerektirme). Ona göre “delâlet eden lafız; konulduğu şeyin tamamına mutabakat, onun cüzüne tazammun ve zihinde tabi olduğu şeye de iltizam ile delâlet eder. İnsan gibi ki; o, konuşan hayvanın tamamına mutabakat, onun cüzüne tazammun ve bilmeye olan yeteneğe de iltizam ile delâlet eder” (Cürcânî 1990: 110; Cürcânî 1997: 105).

Bu kavramlar ve onlara ilişkin tanımlar hem İbn Sînâ’da (İbn Sînâ 2005: 4) hem de Ebherî’nin “İsâgûcî”sinde (Ebherî 2016: 64-65) ve Kâtibî’nin “Şemsiyye”sinde (Kâtibî 2017: 62-63) bulunmaktadır.

2.3. Lafızların Kısımları

İslâm mantık geleneğinde Aristotelesçi mantık anlayışına bağlı olarak lafızlar genellikle, Ebherî’nin “İsâgûcî”sinde kısa ve net bir şekilde belirttiği gibi (Ebherî 2016: 64-67), ikili olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre lafızlar öncelikle müfred (yalın) ve mürekkeb (birleşik); daha sonra müfred lafızlar küllî (tümel) ve cüzî (tekil); küllî lafızlar da zafî (özel) ve arazî (ilineksel) şekilde ayrıştırılmıştır.

2.3.1. Müfred (Yalın) ve Mürekkebe (Birleşik) Lafızlar

"Kitâbü't-Tarîfât"ta, müfred (yalın) ve mürekkebe (birleşik) lafızların tanımı ayrı maddeler halinde verilmiş ve bu tanımlar örnekle desteklenmemiştir. Oysa Fârâbî (Fârâbî 2018a: 44-45; Fârâbî 2016: 16-17), İbn Sînâ (İbn Sînâ 2005: 5), Ebherî (Ebherî 2016: 64-65) ve Kâtibî (Kâtibî 2017: 64-65) bu kavramları, Aristoteles'in yaklaşımına (Aristoteles 2002: 7) uygun olarak bir arada işlemişler ve örnekle desteklemişlerdir.⁴ Bununla birlikte bu kitapta, müfred ve mürekkebe lafızların tanımları bu mantıkçılardan farklı yapılmamıştır: Müfred, "lafzının cüzü (parçası), manasının cüzüne delâlet etmeyen şey" (Cürçânî 1990: 240; Cürçânî 1997: 218); mürekkebe ise "lafzının cüzü, manasının cüzüne delâlet eden şey" (Cürçânî 1990: 223; Cürçânî 1997: 208) olarak tanımlanmıştır.

2.3.2. Küllî (Tümel) ve Cüzî (Tekil) Lafızlar

Cürçânî sözlüğünde, küllî (tümel) ve cüzî (tekil) lafızlar üzerinde ayrı ayrı durmamıştır. Bu lafızları hakiki cüzî (cüzîyyün hakîkiyyün) (Cürçânî 1990: 79; Cürçânî 1997: 75) ve hakiki küllî (külliyyün hakîkiyyün) (Cürçânî 1990: 195; Cürçânî 1997: 189) maddelerinin içinde değerlendirmiştir. Bu maddelerde cüzî, 'Zeyd' lafzında olduğu gibi "tasavvurun kendisi, onda ortaklığın bulunmasını meneden şey" (Cürçânî 1990: 79; Cürçânî 1997: 75) olarak; küllî de, 'insan' lafzında olduğu gibi "tasavvurunun kendisi, onda ortaklığın bulunmasını menetmeyen şey" (Cürçânî 1990: 195; Cürçânî 1997: 189) olarak tanımlanmıştır. Ayrıca hakiki cüzî maddesinde "bir şeyin cüzîyeti ancak küllî olana nispetledir" (Cürçânî 1990: 79; Cürçânî 1997: 75); hakiki küllî maddesinde de "bir şeyin külliyeti ancak cüzî olana nispetledir" (Cürçânî 1990: 195; Cürçânî 1997: 189) ifadeleriyle bu iki lafzın karşılıklı olarak birbirini gerektirdiklerini de belirtmiştir.

Küllî (tümel) ve cüzî (tekil) lafızlarla ilgili Ebherî (Ebherî 2016: 64-65), Kâtibî (Kâtibî 2017: 68-69), Fârâbî (Fârâbî 2016: 32-33) ve İbn Sînâ'da (İbn Sînâ 2005: 5-6) da bulunan bu tanımların temelinde Aristoteles'in şu düşünceleri yer almaktadır: "Kimi nesnelere tümel, kimi nesnelere tekil olduğundan -doğal olarak- çoğulluğa yüklenene tümel; çoğulluğa yüklenemeyene tekil diyorum; örneğin 'insan' tümel-lerden, 'Kallias' tekilerdendir" (Aristoteles 2002: 13-14).

2.3.3. Zatî (Özsel) ve Arazî (İlineksel) Lafızlar

Zatî (özsel) ve arazî (ilineksel) lafızlar da "Kitâbü't-Tarîfât"ta ayrı birer madde olarak ele alınmamıştır. Bu lafızlar izafi küllî (külliyyün izâfiyyün) maddesi içerisinde değerlendirilmiş ve şu şekilde ifade edilmişlerdir: "Küllî, ya zatîdir. Bu

4 Örneğin Ebherî'nin örnekle destekli tanımlaması şöyledir: "Lafız ya müfredtir (yalın) ki bu 'insan' gibi parçası anlamının parçasını göstermeyen bir terimdir; ya da böyle olmayıp 'taş atan' örneğindeki gibi mürekkebedir (birleşik)" (Ebherî 2016: 64-65).

cüzlerin hakikatine dâhil olandır. İnsana ve ata nispetle hayvan gibi. Ya da arazîdir. Bu, cüz olmaması ve hariç olmamasıyla, cüzlerinin hakikatine dâhil olmayandır. İnsana nispetle gülen gibi” (Cürcânî 1990: 195-196; Cürcânî 1997: 189). Bu tanımın ve ondaki örneklerin aynısı Ebherî’de de (Ebherî 2016: 66-67) bulunmaktadır.⁵ Aslında Ebherî burada, mantıkla ilgili pek çok konuda olduğu gibi, Fârâbî (Fârâbî 2018a: 38-39) ve İbn Sînâ’nın (İbn Sînâ 2005: 6; İbn Sînâ 2006b: 23) görüşlerinin özetini yapmaktadır. Örneğin Fârâbî zatî ve arazî lafızlarla ilgili daha detaylı olarak şu bilgileri vermektedir:

“Bir şeyin, belli bir şeyin ‘içinde/fihi’ veya ‘o şey vasıtasıyla/bihi’ veya ‘o şeyin nezdinde/indehu’ veya ‘o şey için/ lehu’ veya ‘o şeyle beraber/meahu’ veya ‘o şeyden/ anhu’ var olması, ya özseldir/bizzattır veya ilinekseldir/bilarazdır.

Özsel olması, (bu şeyin) belli bir şeyin ‘içinde’, veya ‘onun nezdinde’ veya ‘onun için’ veya ‘onun vasıtasıyla’ veya ‘onunla beraber’ veya ‘ondan’ var olması ya bu şeyin cevherinde ve doğasında bulunmasıdır, ya da ‘içinde’ veya ‘onun nezdinde’ veya ‘onun için’ veya ‘onun vasıtasıyla’ veya ‘onunla beraber’ veya ‘ondan’ var olduğu şeyin cevherinde bulunmasıdır veya her ikisinin cevherinde birlikte bulunmasıdır. İlineksel olması, bunun o ikisinden her birinin cevherinde ve doğasında olmamasıdır.

Özsel olana örnek, ‘boğazın kesilmesi’ni takip eden ‘ölüm’dür ki ölüm, boğazın kesilmesi esnasında özsel olarak var olur. ‘Beşin iki ile çarpımı’ndan özsel olarak ‘on sayısı’nın var olması da bunun örneğidir. İlineksel olana örnek herhangi bir yerde ‘şimşek çakması’ ve bu esnada orada bir ‘hayvanın ölmesi’dir. Burada ölümle şimşek çakmasının kesişmesi/tevfuk etmesi ilinekseldir, özsel değildir. Çünkü şimşek çakma esnasında var olmak, ölümün doğasında yoktur; şimşegin doğasında da bu (ölüm) yoktur. Rastlantısal olarak var olan her şeyin durumu böyledir” (Fârâbî 2018a: 38-39).

Fârâbî’nin bu düşüncelerinin temelinde de Aristoteles’in aşağıdaki düşünceleri yer almaktadır:

“‘Kendi başına yüklenenler’, buldukları nesnelere neliginde bulunanlardır; sözgelisi üçgende bulunan çizgi ile çizgide bulunan nokta (ötekilerin varlığı, özü berikilerden oluşur ve berikiler ötekilerin nelik tanımında içkindir). Yine kendi nelik tanımlarında yükledikleri nesneyi içerenler de ‘kendi başına’; sözgelisi çizgide bulunan ‘düz’ ile ‘eğri’, sayıda bulunan ‘çift’, ‘tek’, ‘asal’, ‘bileşik’, ‘kare’, ‘dikdörtgen’: Burada sayı ile çizgi tüm berikilerin nelik tanımında içkin. Öteki şeylerde de

5 Söz konusu tanım şöyledir: “Küllî ya insan ve at’a nispetle ‘canlı’ gibi ‘zatî’dir (özsel) ve kendi tikellerinin gerçekliğinde (hakikat) yer alır; ya da bunun tersine insana nispetle ‘gülen’ teriminde olduğu üzere arazîdir (ilineksel)” (Ebherî 2016: 66-67).

bu böyle, her bir nesnede böyle bulunanlara 'kendi başına', böyle bulunmayanlara -sözgelişi canlıda bulunan 'sanatçı'ya veya 'ak'a- 'ilinek' diyorum. Öte yandan başka bir taşıyıcıya yüklenmeyenler 'kendi başına'dır; sözgelişi 'yürüyen' başka bir var olan olarak yürür, 'ak olan' başka bir var olan olarak 'ak'tır, ne ki töz ve doğrudan belli bir var olanı imleyen şeyler başka bir var olan olarak olduğu şey olmaz. O halde bir taşıyıcıya yüklenemeyene 'kendi başına', bir taşıyıcıya yüklenenlere 'ilinek' diyorum. Üstelik başka bir anlamda nedeni buldukları nesne olanlar 'kendi başına', nedeni buldukları nesne olmayanlar 'ilineksel'. Sözgelişi birisi yürürken şimşek çakarsa, şimşegin çakması ilineksel: Kişi yürüdüğü için şimşek çakmadı, 'bu rastlantıydı' deriz. Nedeni buldukları nesne olanlar ise 'kendi başına'; sözgelimi hayvanın boğazı kesildiğinde ölürse, kesilen boğaza bağlı 'ölüm' kendi başınadır, çünkü nedeni boğazının kesilmesidir, boğazı kesilen hayvanın ölmesi rastlantı olmaz" (Aristoteles 2005: 15).

2.4. Beş Küllî (Tümel)

Küllî (tümel) lafızlar cins, nev (tür), fasıl (ayrım), hassa (özgülük) ve araz-ı âmm (ilinti) olarak da sınıflandırılır. Bunlara beş küllî (tümel) denir. Aristoteles, beş küllî (tümel) üzerinde durmuştur. (Aristoteles 1996a: 2-5; Aristoteles 1996b: 38-167). Bununla birlikte Fârâbî ve İbn Sînâ gibi İslâm mantıkçıları beş küllîyi ondan değil, Porphyrios'tan (232-305) almışlardır (Bolay 1990: 83). Porphyrios beş küllîyi, Aristoteles'in kategorilerine bir giriş olarak hazırladığı "Isagoge" adlı kitabında ele almıştır (Bingöl 1988: 34).

Cürçânî sözlüğünde beş küllî şeklinde bir maddeye yer vermemiştir. Ancak cins, nev (tür), fasıl (ayrım), hassa (özgülük) ve araz-ı âmm (ilinti) olarak onları ayrı birer madde şeklinde ele almıştır. O, bu küllileri şöyle tanımlamıştır: Cins; "nevileri çeşitli olan bir çokluğa delâlet eden isimdir." Başka bir ifadeyle "bir şeyin cevabı hakkında, gerçekten çeşitli olan pek çok şey üzerine söylenmiş bir küllîdir" (Cürçânî 1990: 82; Cürçânî 1997: 77). Nev (tür); "şahısları çeşitli olan birçok şeylere delâlet eden isimdir" (Cürçânî 1990: 268; Cürçânî 1997: 241). Fasıl (ayrım); "herhangi bir şeyin cevabında, bir şey üzerine yüklenen küllîdir ki, o şey, onun cevherinde vardır. Konuşan ve hassas gibi. (Cürçânî 1990: 173-174; Cürçânî 1997: 172). Hassa (özgülük); "sadece bir hakikatin fertleri üzerine, arazî bir söz olarak söylenmiş küllîdir ki, gerek insana nispetle bilkuvve kâtip gibi, onun bütün fertlerinde bulunmuş olsun, gerekse, insana nispetle bilfiil kâtip gibi, onun bazı fertlerinde bulunmuş olsun müsavidir" (Cürçânî 1990: 100-101; Cürçânî 1997: 96). Araz-ı âmm (ilinti); "arazî bir söz olarak bir hakikatin ve ondan başkasının fertleri üzerine söylenmiş bir küllîdir" (Cürçânî 1990: 154; Cürçânî 1997: 152).

"Kitâbü't-Tarîfât"ın yazarı ayrıca, araz (ilinti) küllîsinin iki türü olan araz-ı lâzım (ayrılmayan ilinti) ve araz-ı müfârik (ayrılabilir ilinti) ile nev (tür) küllîsinin

iki türü olan nev-i hakîkî (hakiki tür) ve nev-i izâfî'ye (görelî tür) ayrı birer madde olarak yer vermiş ve onları şöyle tanımlamıştır:

Araz-ı lâzım (ayrılmayan ilinti); “mahiyetten ayrılması imkânsız olan şeydir. İnsana nispetle bilkuvve kâtip gibi” (Cürcânî 1990: 153; Cürcânî 1997: 152).

Araz-ı müfârik (ayrılabilir ilinti); “bir şeyden ayrılması imkânsız olmayandır. Bu, ya yok olması hızlı olandır. Mesela: utananın kızarması ve korkanın sararması gibi. Ya da yok olması yavaş olan arazdır. Mesela saçın ağarması ve gençleşme gibi.” (Cürcânî 1990: 153-154; Cürcânî 1997: 152).

Nev-i hakîkî (hakiki tür); “bir üzerine veya o olan şeyin cevabında hakikatlerle birleşmiş olan çoklar üzerine söylenmiş küllîdir” (Cürcânî 1990: 267-268; Cürcânî 1997: 241).

Nev-i izâfî (görelî tür); “bir mahiyettir ki, ona ve ondan başkasına kavî-i evvelî olarak, yani vasitasız olarak cins denir. Hayvana kıyasla insan gibi. Çünkü o bir mahiyettir ki, hem ona ve hem de at gibi ondan başkasına cins denir.” (Cürcânî 1990: 268; Cürcânî 1997: 241).

Porphyrios'un görüşlerine (Porphyrios 1986: 31-56; Porphyrios 1948: 29-62) dayanan bu tanımlar hem Ebherî (Ebherî 2016: 66-69) ve Kâtibî'de (Kâtibî 2017: 70-75) hem de Fârâbî (Fârâbî 2016: 39-49; Fârâbî 2018b: 82) ve İbn Sînâ'da (İbn Sînâ 2005: 13-16) benzer şekilde yer almaktadır.

2.5. Makûlât (Kategoriler)

Porphyrios'un belirttiği gibi en genel cinsler makûlât (kategoriler) olarak adlandırılır (Porphyrios 1986: 38). Aristoteles, on makûlâtтан (kategorilerden) bahsetmiştir. Bunlar; cevher (töz), kemiyet (nicelik), keyfiyet (nitelik), izâfet (görelîlik), mekân (uzam), zaman, va'z (durum), mülk (iyelik), fiil (etki) ve infîâldir (edilgi) (Aristoteles 1996a: 3).

“Kitâbü't-Tarîfât”ta makûlât maddesine yer verilmiş ve makûlâtın on olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu madde içinde bu on makûlâtтан sadece dördü üzerinde durulmuştur. Bunlar Cürcânî'ye göre “kendisinden hareket vaki olan” kemiyet, keyfiyet, va'z ve mekândır. Ona göre “geri kalan makûlâtтан hareket vaki olmaz” (Cürcânî 1990: 243; Cürcânî 1997: 220). Cürcânî'nin sözlüğünde, cevher (Cürcânî 1990: 83; Cürcânî 1997: 81-82), zaman (Cürcânî 1990: 119; Cürcânî 1997: 118), izâfet (Cürcânî 1990: 28; Cürcânî 1997: 24), mülk (Cürcânî 1990: 246; Cürcânî 1997: 222), fiil (Cürcânî 1990: 175; Cürcânî 1997: 172) ve infîâl (Cürcânî 1990: 40; Cürcânî 1997: 30) şeklindeki diğer altı makûlâta ayrı maddelerde yer verilmiştir.

Aristoteles'in makûlâtla ilgili görüşlerini yansıtan bu maddeler Ebherî'nin “İsâgûcî”sinde ve Kâtibî'nin “Şemsiyye”sinde yer almamaktadır. Ancak Fârâbî (Fârâbî 1990b: 81; Bolay 1990: 34-60) ve İbn Sînâ'da (İbn Sînâ 2013a: 77-78) yer almaktadır.

3. Tarif (Tanım)

Aristoteles, tarifi (tanımı) “neliğe ait bir açıklama olduğunu” belirtmiştir (Aristoteles 2005: 62; Aristoteles 1989: 106). Cürçânî de “bilinmesi, diğer bir şeyi bilmeyi gerektiren hususu zikretmekten ibarettir” (Cürçânî 1990: 64; Cürçânî 1997: 62) şeklinde açıklamıştır. Mantık tarihinde tarifler; genellikle tanımlanana göre ve beş külliye (tümele) göre yapılmıştır.

3.1. Tanımlanana Göre Tarif (Tanım) Çeşitleri

Tanımlanana göre tarifler (tanımlar), hakikî (gerçek) ve lafzî (adsal) olarak ikiye ayrılır. İslâm mantıkçıları da bulunan bu sınıflandırma Aristoteles'ten gelmektedir (Aristoteles 2005: 60). Aslında, “İslâm mantıkçılarına göre önemli olan tanımlı yapılan varlık sahasıdır. Tanımlı yapılanın varlığı ya zihin dışındadır; böyle bir kavramın hem neliği hem de gerçekliği vardır veya tanımlı yapılanın varlığı yalnız zihindedir. Yani yalnız neliği vardır. Birincilerin tanımına gerçek tanım, ikincilerin tanımına da adsal tanım denir” (Öner 1996: 50).

Cürçânî, “Kitâbü't-Tarîfât”ta ayrı maddelerde tarif-i hakikî (gerçek tanım) ve tarif-i lafzî (adsal tanım) üzerinde durmuştur. Ona göre tarif-i hakikî “lafzın konulduğu şeyin hakikati lafzın mukabilinde olmasına rağmen, lafzın ondan başkasıyla bilinmesidir” (Cürçânî 1990: 64; Cürçânî 1997: 62). Tarif-i lafzî ise “lafzın bir manaya delâletinin açık olmasıyla beraber, bu manaya delâleti daha açık olan bir lafızla tefsir edilmesidir. Mesela senin ‘aslan gazanfer’ demen gibi. Bu, hâsıl olmayan bir tasavvurun, kendisiyle ifade edilmek istendiği hakikî bir tarif değildir. Ancak burada maksat, diğer manalar arasında, ‘gazanfer’ lafzının konulduğu ‘aslan’ manasını belirtmektir” (Cürçânî 1990: 64-65; Cürçânî 1997: 62).

Hakikî ve lafzî tanım ayrımı Ebherî'nin “İsâgûci”sinde ve Kâtibî'nin “Şemsiyye”sinde bulunmamaktadır. Ancak İbn Sînâ da bulunmaktadır. İbn Sînâ bu konuda şunları söylemektedir: “Şeyin ne olduğunun (mahiyetinin) anlamı yani gerçek tanım, ancak zatı mevcut bir şey için olabilir. Zatı mevcut olmayan bir şey için ise isim anlamına delalet eden bir söz olabilir” (İbn Sînâ 2006a: 220).

3.2. Beş Külliye (Tümele) Göre Tarif (Tanım) Çeşitleri

Necati Öner'in de belirttiği gibi, beş külliye (tümele) göre tarif (tanım) çeşitleri öze ve ilintiye ilişkindir. “Batı mantıkçılarının ‘definition’ ve ‘description’, İslâm mantıkçılarının ‘hadd’ ve ‘resm’ diye adlandırdıkları tanımlardan birincisi öze, ikincisi ilintiye aittir” (Öner 1996: 47). Özle ve ilintiye ilgili tanımlar da tam ve nâkıs (eksik) olarak ayrıştırılmıştır. Buna göre beş külliden (tümelden) hareketle ‘hadd-ı tâm’ (tam özsel tanım), ‘hadd-i nâkıs’ (eksik özsel tanım), ‘resm-i tâm’ (tam ilintisel tanım) ve ‘resm-i nâkıs’ (eksik ilintisel tanım) şeklindeki tarifler yapılabılır. Cürçânî, sözlüğünde ayrı birer maddede ele aldığı bu dört tarifi (tanımı) şöyle belirtmiştir:

Hadd-ı tâm (tam özsel tanım); “yakın cins ve yakın fasıldan oluşan tarifdir. İnsanın ‘konuşan hayvandır’ diye tarif edilmesi gibi” (Cürcânî 1990: 87; Cürcânî 1997: 84).

Hadd-ı nâkıs (eksik özsel tanım); “sadece yakın fasılla veya onunla beraber uzak cinsle yapılan tarifdir. Mesela insanın, konuşandır veya konuşan cisimdir, diye tarif edilmesidir” (Cürcânî 1990: 87; Cürcânî 1997: 84).

Resm-i tâm (tam ilintisel tanım); “yakın cins ve özellikten (hasa) oluşan tarifdir. İnsanın ‘gülen hayvan’ diye tarif edilmesi gibi” (Cürcânî 1990: 116; Cürcânî 1997: 111).

Cürcânî, resm-i nâkıs’ı (tam ilintisel tanım) ise şöyle tanımlamıştır:

“Sadece özellik (hasa) ile veya özellik ve uzak cins ile olan tarifdir. İnsanın ‘gülen’ diye veya ‘gülen cisim’ diye tarif edilmesi gibi. Ya da hepsi bir tek hakikate özgü olan araziyyat ile tarif edilmesi gibi: Mesela insanı şöyle tarif etmemiz gibi: ‘İnsan, iki ayağı üzerinde yürüyen, tırnakları enli (yayvan ve bölmeli), derisi açıkta (çıplak, postsuz), boyu dik yaratılıştan güleç bir varlıktır” (Cürcânî 1990: 116; Cürcânî 1997: 111).

Hadd-ı tâm (tam özsel tanım), hadd-i nâkıs (eksik özsel tanım), resm-i tâm (tam ilintisel tanım) ve resm-i nâkıs’a (eksik ilintisel tanım); Ebherî’nin “İsâgûcî”sinde (Ebherî 2016: 70-71) ve Kâtibî’nin “Şemsiyye”sinde (Kâtibî 2017: 88-89) de bu şekilde yer verilmiştir. Fârâbî, hadd ve resim üzerinde durmuştur (Fârâbî 2018c: 28-31). Ama tam ve nâkıs (eksik) ayrımını yapmamıştır. İbn Sînâ ise bu ayrımı yapmıştır (İbn Sînâ 2013b: 21-27; İbn Sînâ 2006b: 32; Peker 2001: 167; Yaren 2003: 48-49).

Sonuç

Seyyid Şerif Cürcânî’nin “Kitâbü’t-Tarîfât” adındaki sözlüğünde yer alan tasavvurât maddeleriyle ilgili şunları söyleyebiliriz:

1. İlgili maddelerin mantığa ait oldukları belirtilmemiştir. Bununla birlikte, mantık öğrenen ya da mantıkla ilgili bir eser okuyan, tasavvurâtla ilgili bir terimle karşılaştığında Tarîfât’tan bir sözlük olarak yararlanabilir.

2. Bu sözlükteki tasavvurâtla ilgili tanımlar Cürcânî’ye özgü değildir. Bu tanımlar Cürcânî’den önce de vardır.

3. Bu tanımlamalardan çoğu Ebherî’nin “İsâgûcî”sinde ve Kâtibî’nin “Şemsiyye”sinde bulunmaktadır. Ancak bazıları bu iki eserden sadece “Şemsiyye”de, bazıları da ne “Şemsiyye”de ne de “İsâgûcî”de bulunmaktadır. Bu iki eserde bu-

lunmayan tanımlar genellikle Fârâbî ve İbn Sînâ'da, bazen de sadece İbn Sînâ'da yer almaktadır.

4. Bu tanımlamaların önemli bir kısmı doğrudan Aristoteles'e, bir kısmı Aristoteles'in ardıllarına, bir kısmı da Porphyrios'un İsağoge'sine dayanmaktadır.

KAYNAKLAR

- ARİSTOTELES (1989), *İkinci Analitikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ARİSTOTELES (1996a), *Kategoriler*, Çev. Saffet Babür, Ankara, İmge Kitabevi.
- ARİSTOTELES (1996b), *Topikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ARİSTOTELES (2002), *Yorum Üzerine*, Çev. Saffet Babür, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- ARİSTOTELES (2005), *İkinci Çözümlemeler*, Çev. Ali Houshiary, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- BAYRAKDAR, Mehmet (2016), *İslam Felsefesine Giriş*, 12. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BİNGÖL, Abdulkuddûs (1988), *Porphyrios ve İsağojisi Üzerine*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BOLAY, M. Naci (1990), *Fârâbî ve İbni Sînâ'da Kavram Anlayışı*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- CÜRÇÂNÎ, Seyyid Şerîf (1990), *Kitâbü't-Tarîfât*, Beyrut, Mektebetü Lübnan.
- CÜRÇÂNÎ, Seyyid Şerîf (1997), *Tarîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, Çev. Arif Erkan, İstanbul, Bahar Yayınları.
- EBHERÎ, Esîruddîn (2016), *İsâgûci: Mantığa Giriş*, Çev. Hüseyin Sarıoğlu, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (1990a), *İhsâü'l-Ulûm: İlimlerin Sayımı*, Çev. Ahmet Ateş, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (1990b), "Peri Hermeneias Yani Önerme Kitabı", *Fârâbî'nin Peri Hermeneias Muhtasarı*, Mübahat Türker Küyel, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, ss.72-95.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (2005), "Tenbîh alâ Sebîli's-Sa'âde (Mutluluk Yoluna Yönelme)", *Fârâbî'nin İki Eseri*, Çev. Hanifi Özcan, İstanbul, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, ss. 143-190.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (2008a), *Kitâbu'l-Burhân*, Çev. Ömer Türker ve Ömer Mahir Alper, İstanbul, Klasik.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (2008b), *Kitâbu'l-Hurûf: Harfler Kitabı*, Çev. Ömer Türker, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (2016), *Mantukta Kullanılan Lafızlar: Kitâbü'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık*, Çev. Yaşar Aydın, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (2018a), "El-Fusûlü'l-Hamse: Beş Fasil" *Mantığa Giriş Risaleleri*, Çev.

- Yaşar Aydın, İstanbul, Litera Yayıncılık, ss. 32-57.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (2018b), “İsâgûcî Kitabı Yani Giriş” *Mantiğa Giriş Risaleleri*, Çev. Yaşar Aydın, İstanbul, Litera Yayıncılık, ss. 58-89.
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr (2018c), “Et-Tavtîa veya Mantığa Giriş Risalesi” *Mantiğa Giriş Risaleleri*, Çev. Yaşar Aydın, İstanbul, Litera Yayıncılık, ss. 13-31.
- GÜMÜŞ, Sadreddin (1984), *Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı.
- GÜMÜŞ, Sadreddin (1993), “Seyyid Şerîf Cürcânî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, ss. 134-136.
- İBN SÎNÂ, Ebû Alî (2004), “Uyûnu’l-Hikme”, *İbn Sînâ Risaleleri*, Çev. Alparslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbaoğlu, Ankara, Kitâbiyât, ss. 65-91.
- İBN SÎNÂ, Ebû Alî (2005), *İşaretler ve Tembihler*, Çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- İBN SÎNÂ, Ebû Alî (2006a), *İkinci Analitikler*, Çev. Ömer Türker, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- İBN SÎNÂ, Ebû Alî (2006b), *Mantiğa Giriş: Medhal*, Çev. Ömer Türker, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- İBN SÎNÂ, Ebû Alî (2013a), *En-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, Çev. Kübra Şenel, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık.
- İBN SÎNÂ, Ebû Alî (2013b), *Tanımlar Kitabı: Kitâbü’l-Hudûd*, Çev. Aygün Akyol, İclal Arslan, Ankara, Elis Yayınları.
- KÂTİBÎ, Necmüddîn (2017), *Şemsiyye Risalesi*, Çev. Ferruh Özpilavcı, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- KEKLİK, Nihat (1969-1970), *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*, C. 2, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ÖNER, Necati (1996), *Klasik Mantık*, 7. Baskı, Ankara, Bilim Yayınları.
- PEKER, Hidayet (2001), “İbn Sînâ’nın Kavram Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sy. 1, ss.165-176.
- PETERS, Francis E. (2004), *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Çev. Hakkı Hünler, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.
- PORPHYRIOS (1948), *Isagoji*, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, Konya, Atademir Yayınevi.
- PORPHYRIOS (1986), *Isagoge*, Çev. Betül Çotuksöken, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- RESCHER, Nicholas (2018), *İslâm Mantık Tarihi*, Çev. Ahmet Kayacık, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- ROSS, David (2011), *Aristoteles*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık.
- YAREN, Tahir (2003), *İbn Sîna Mantığına Giriş*, Ankara, İlahiyât.

TRANSNATIONAL IMMIGRANT COMMUNITIES AND ETHNIC SOLIDARITY: THE CASE OF SAMSUN AND SYRIAN CIRCASSIANS

Hüdayi SAYIN¹, Emir Fatih AKBULAT²

Geliş: 15.02.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.395566

Abstract

This study will focus on the ethnic ties of the Circassian communities living in Turkey, as well as the problems faced by the Circassian communities in the mass migration movements caused by the Syrian crisis. The Syrian Circassians, who during the civil war in Syria took refuge in Turkey, tried to solve their housing and other problems that arose during the Great Circassian migration, with the help of ethnic predecessors who had settled in Turkey. This process contributed to the development of ethnic solidarity and social cohesion. During the Great Circassian migration, the Circassians who came to Turkey after the Syrian crisis of 2011 met with the Circassians, who by that time were already living in Turkey. This meeting showed results that should be examined from the point of view of the formation of migration links and solidarity of ethnic identity. This study will analyse the results

1 Dr. Öğr. Üyesi. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hudayi.sayin@yeniyuzyil.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8994-4088>.

(Assist. Prof. Dr. İstanbul Yeni Yüzyıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, hudayi.sayin@yeniyuzyil.edu.tr).

2 Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, emirfatihakbulat@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9069-5613>.

(Yıldız Technical University, Graduate School of Social Sciences, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, emirfatihakbulat@gmail.com).

obtained from the Circassian Association of Samsun, reflecting the process of the formation of ethnic solidarity in nine settlements in Samsun.

Keywords: *Syrian Circassians, Migration, Migration Networks, Ethnic Solidarity, Meeting, Transnational Migration and Communities, International Territories, Social Capital*

ULUSÖTESİ TOPLULUKLAR VE ETNİK DAYANIŞMA: SAMSUN VE SURIYE ÇERKESLERİ

Öz

Bu araştırmada Suriye Krizi sonrası yaşanan kitlesel göç hareketleri içinde yer alan Çerkes toplulukların Türkiye’de yaşadıkları sorunların aşılmasında Türkiye’de yaşayan Çerkes toplulukların gösterdiği etnik dayanışmanın etkileri tartışılacaktır. Suriyeli Çerkesler, yaşanan iç savaş ortamında Türkiye’ye sığınmışlar, bu esnada Büyük Çerkes Göçü ve sonrasında Türkiye’ye yerleşmiş etnik öncülerinin yardımları ile barınma ve diğer sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Bu etnik dayanışma ile toplumsal uyum süreçlerini kolaylaştırmışlardır. Büyük Çerkes Göçü esnasında Türkiye’ye gelen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı göçmen Çerkesler ile 2011 Suriye krizi sonrası gelen Suriye Çerkeslerinin bu buluşması göçmen ağlarının oluşumu ve etnik kimlik dayanışmasının göç süreçlerine etkileri açısından araştırmaya değer bulgular ortaya koymuştur. Bu araştırmada, 2011 sonrası Suriye’den zorunlu göçe mecbur bırakılan Çerkeslerin, Samsun’da Türkiye uyruklu Çerkeslerin yaşadığı dokuz yerleşim birimine etnik dayanışma içinde yerleştirilmeleri sürecinde Samsun Kafkas Derneği’nden elde edilen bulguların değerlendirilmesi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Suriye Çerkesleri, Göç, Göç Ağları, Etnik Dayanışma, Buluşma, Ulusötesi Göç ve Topluluklar, Devletası Alanlar, Sosyal Sermaye*

Introduction

Migration is defined as changing the place where people have lived their whole lives (Sayın 2010:19; Tekeli 2008:42; Toksöz 2006:109; Yalçın 2004:1). A change of place can be defined as either within the internal territorial boundaries, or by crossing external borders and moving to another territory. (Faist 2003a:19; Sayın 2017). Migration movements carried out by transcending national boundaries are called international migrations. “International migration is defined as a permanent movement from one nation state to another, which can be a multidimensional economic, political, social, cultural or demographic process.” (Faist 2003b:30). In this respect, those movements forced Western societies to reconsider their pluralisms and cope with a new kind of multiculturalism (Konuralp, 2018: 141).

John Lukacs argues that the 21st century gave rise to “great unanswered questions”, more in Europe than in other countries of the world, and lists them as “What is most important in the 21st century?” Class conflict? Conflict of the state? In other words, the revolution? Wars? Tribal wars? Mass migration? (1993:135). Lukach’s “great questions” come from Castles and Miller; who argue that international migration, which they consider a permanent phenomenon in the history of mankind, is global in the 20th century and in the early 21st century and deserves to be called the “Age of Immigrants” (2008: 405).

In the early 2000s, there were seven general trends in migration movements: globalisation, diversity in ethnic identities, acceleration, differentiation, feminisation, politicisation, illegalisation (Abadan Unat 2006:364-366; Castles Miller 2008:12-14; Sayın, 2010:100-102). The Arab Spring, a phenomenon that took place in the early 2000s, and its consequences in Syria, also added to this list. The masses, who fled from the civil war beyond the borders of Syria, caused a movement that shook the whole world.

The migrants did not cease their ties with their homeland and felt that they belonged to that place, explaining this with the term “transnational migration”. The concept of “transnational communities” was developed in order to explain the strong ties that ethnic communities have with their countries. Developing transport and communication technologies have weakened the idea of loyalty to a single country that allows immigrants to integrate. The identity of migrants has developed in several aspects of belonging and is the link. (Toksöz 2006: 40).

The immigrants migrate through organisational registration personal connections, under duress and indirect violence. The organisations try to meet their labour needs with migrant worker records. They offer personal connections, facilitating opportunities for hidden immigrants or refugees. Arriving as tourists, they legitimise their status with the help of personal connections. Finally, persecution of certain social groups, civil war, suffering during natural disasters, indirect violence becomes a “catalyst” for the movement of refugees. “In all three cases, hidden immigrants and refugees do not make their own choices. They are usually unaware of the larger groups or networks of people surrounding them. People who motivate them are more likely to be close friends, family members, neighbours, fellow villagers or colleagues. These bonds are used in all three cases. When immigrants initially form a migration path, more and more potential immigrants join this path, using the information they receive from previous migrants. In all three cases there are obligations, reciprocity and solidarity in the bonds within the networks. The links provided by network organisations reduce the risks associated with international migration because individuals can expect assistance from previous immigrants for their business and housing issues” (Faist 2003b:201-202). Migrants moving within

network organisations benefit from “social capital benefits” in the form of limited resources such as money, knowledge and power relationships for the group. They benefit from the risks and experiences of previous migrants and these networks are supported by informal agreements and illegal contracts. “The financial and psychological costs of immigration for friends, relatives and elected members of communities in the homeland are greatly reduced. As the immigration choices reach a critical concentration, the spreading features of social capital are at the forefront. Generally, social capital within cooperation networks is strengthened by the self-sustaining processes of immigration” (Faist 2003b:202-203). Social capital, acquired from belonging to a group, becomes international and at the same time protects the economic and cultural capital of a migrant, provides economic saving, combines the two and maximises its limited power.

Syrian immigrants were added to immigrants from countries such as Iraq, Afghanistan and Myanmar, where conflict situations were resumed or revived, and migration became the main problem of international politics. Current immigration has created the masses that have accumulated along borders and created areas that go beyond states. “The international arena is a multi-site link between people, networks, communities and organisations that transcends national borders. These transnational relations have a high density, frequency and continuity. International ties are characterised by the circulation of people, commodities, money, symbols, thoughts and cultural practices. Throughout this circulation, the flow of elements of mutual exchange, such as commodities and persons, have priority determinants. They play a founding role in people and their networks, organisations and communities in interstate migration and social spaces “ (Faist 2003a: 19).

I. General Information about Research

In the framework of the study, after 2011, the Circassian communities that were forced to migrate from Syria had to fill in special personal forms prepared by the Caucasian associations that assisted settlement in Samsun, Turkey. The forms were created by the directors of the Association to study the needs of immigrants. They included personal data of immigrants, micro-ethnic affiliation, places of residence in Syria, social profiles, health conditions, disabilities, the need for personal assistance, assistance in moving to Turkey, information on entry routes, dates and legal statuses in Turkey (the information on documents ensuring legality), accommodation and subsistence working conditions. The forms were provided to researchers by the administrators of the Samsun Circassian Association for research purposes.

The basis of the study includes mass and forced migration networks. The data obtained is from the information collected by the Caucasian non-governmental

organisations in Samsun. According to various estimates, it is assumed that the number of Circassians who arrived from Syria to Turkey is about 6000-6500 people (Akbulat, 2017a) . Some of the Syrian Circassian immigrants settled next to Circassian compatriots who already lived in Turkey. (Akbulat, 2017b; Akbulat & Sayin 2017). The interaction of old and new immigrants in the framework of promoting solidarity on the basis of ethnic identity and the processes of adaptation of the old to the new, is determined by Mr. Sayin as a meeting (Hudayi Sayin, Personal communication, 20.04.2017, Akbulat, 2017:1).

After the migration movement that began as a result of the Syrian civil war, a large majority of Turkish people accepted Syrian immigrants with their ethnic, religious and political identity. Therefore, Syrian refugees tend to reside in Turkey alongside people similar to their own ethnic, religious or religious identity. (ORSAM, 2014, s. 17-18; Kaypak, Bimay, 2016, s.101; Erkan, 2017, s.64-65). Syrian immigrants in the regions where they settled after their arrival in Turkey are concentrated in accordance with their ethnicity, identity, (Doğan, Karakuyu, 2016, s.302-333) language and in accordance with social needs, consisting of religious and cultural ties (Özkarlı, 2015, s.186), in order to try to facilitate the process of spatial adaptation (Harunoğulları, Cengiz, 2014). After the forced displacement of Syrian Circassians their compatriots, acting as non-governmental organisations, showed effective solidarity in solving the problems they encountered during the immigration process. (İHA, 2013; orsam.org.tr, 2012; dnyabulteni.net, 2013; jinepsgazetesi.com, December 2012-January 2013; ajanskafkas.com, 2015; özgürcerkes.com, 2016).

The Syrian Circassians, who came from Syria and settled in Samsun, are the subject of research. The data obtained is the information collected by the Caucasian Circassian non-governmental organisations in Samsun “Samsun Çerkes Derneği³”. This information is explanatory for migrant networks starting in Syria and ending in Samsun. The Syrian Circassians investigated, travelled along various migration routes and arrived in Samsun. The study is limited to the data of this group.

The study is aimed at analysing migration movements and problems in the process of adaptation in Turkey after the Syrian crisis of 2011, specifically with regard to the situation of the Syrian Circassians. The main purpose is to analyse official data in order to help the international community and Turkey, where about three million Syrians live.

3 Address: Cumhuriyet Mahallesi, 66. Sk. No:10, 55200 Atakum/Samsun/Turkey. Tel: 0 362 233 70 40 - 231 57 09, twitter.com/SamsunCerkes, Facebook: @SamsunCerkesDerneği, e-mail: samsunkafder@gmail.com

II. The Method of Analysis of Collected Data Used in Research

The study was conducted through the collection of information, which was recorded in a form organised by the Circassian Association in Samsun “Samsun Çerkes Derneği” as the basis for statistical evaluation. The classified data was evaluated using the SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 20.0. The statistical values of the variables derived from the classified data were identified and analysed. Numbers and percentages were used as descriptive statistical values when evaluating data. 174 forms organised by the association were retained for evaluation. In cases where the statistics were insufficient or inexplicable, the leaders of the associations were interviewed and the results were discussed and analysed.

III. Results

Under this title, the personal and social profiles of the Syrian Circassians will be discussed, the social capital promoting the formation of group identities, ways to facilitate migration processes, the records from associations regarding the assistance that migrants need, the records that determine the legitimacy of their migration and their routes and stops.

According to the General Administration of Migration Management, the Ministry of Internal Affairs of Turkey, in 2016 the number of Syrian citizens under the provisional protection status was 2,834,441 persons. 4,011 of them were registered in Samsun province. According to whole number of Syrian citizens, 0,0014% Syrians under temporary protection in Turkey were located in Samsun. The ratio of this group to the population of the province of 1,295,927 people was 0,0031%. In 2017, the number of Syrians in Samsun province increased to 5,001 people. So from the total number of Syrian refugees in Turkey, that is 3,381,005 people, the figure for Syrians in Samsun remained relatively stable as 0,0015%. Additionally the proportion of Syrian asylum seekers in the population of Samsun province is 0,0039% (goç.gov.tr, 2015/2016/2017).

Table 1.1. Number of Syrian Citizens with Temporary Protection Status

<i>Year</i>	<i>Number of Syrians in Turkey (people)</i>	<i>Number of Syrians in Samsun Province (people)</i>
2016	2 834,441	4 011 (0,0014%)
2017	3 381,005	5 001 (0,0015%)

Table 1.2. Number of Syrian Asylum Seekers in Samsun Province

Year	Number of Syrians refugees (people) of Samsun province	Ratio to the population in Samsun (%)
2016	1 295,927	0,0031 %
2017	1 312,990	0,0039 %

The total number of Circassians in Syria who were assisted and registered up to May 2017 by the Samsun Circassian Platform Humanitarian Assistance Commission “Samsun Çerkesleri İnsani Yardım Komisyonu” and the Samsun Circassian Association “Samsun Çerkes Derneği” was 243. Of this number, 174 immigrants filled out the form provided by the Circassian Association in Samsun “Samsun Çerkes Derneği”. The immigrants were accommodated in nine different settlements in Samsun. Other immigrants who could not find a similar opportunity for solidarity seem to have accepted living outside of humanitarian conditions (Avcı, Sayın, 2017; Dinçer, vd., 2013, s.23; Reçber, 2014, s. 259; Yaman, 2016, 106/114; eskisite.pa.edu.tr, 2016, s. 16; mülteciler.org.tr, 2017; ttb.org.tr, 2016, s.32). It is evident that immigrants who have good economic status are homeowners and tenants, and those who do not have this status are forced to live in unauthorised and unprotected living spaces in large cities without legal permission.

According to the results of a field study conducted in Turkey from among the Syrian immigrants of Arab origin, about 20% have their own housing and 75% have the status of tenants. It was found that about 70% of the Syrian immigrants of Kurdish origin have the status of tenants. According to the same study, it is understood that 75% of Syrian immigrants of Turkmen origin live in vacant available houses. 1% of Syrian immigrants of Arab and Kurdish origin live with relatives in Turkey. The number of Syrian refugees of Turkmen origin who live as a guest of a relative living in Turkey is 12%. (Doğan, Karakuyu, 2016, s.317)⁴. The data demonstrates that while solving the problem of housing by meeting the costs of immigrants with good economic levels, the poor are trying to survive in inadequate conditions or are involved in ethnic solidarity networks. The survey results show that immigrants with a good economic standard of living can solve their housing problems. Migrants, whose economic standard of living is poor, try to survive in impoverished conditions or support their lives with the assistance of ethnic people of the same nationality.

4 In the study, settlement in unoccupied houses was described as “invasion”.

IV. Results Related to Personal Characteristics

It is seen that around 70% of the general immigration population from Syria is from a relatively young age group. (Avcı, Sayın, 2017; Bitkal, Doğan, Karakuyu, 2016, s.310; Erdoğan, 2015, s. 13; Kaypak, Bimay, 2016, s.102; Sayın, Usanmaz, Aslangiri, 2016, s. 7-8, goc.gov.tr, 2015, s. 87/ 2016, s. 76). From the data on the Syrian Circassian records, which was received by the association, 27% of people were under the age of 15, 60.9% were between the ages of 15 and 55, and 8.6% were older than 55 years. Therefore, 71.8% of the people were under 40 years old. A significant number of the Circassians who are settled in Samsun region can be placed in the children's age group and a group of over 70% can be categorised as a young and active population.

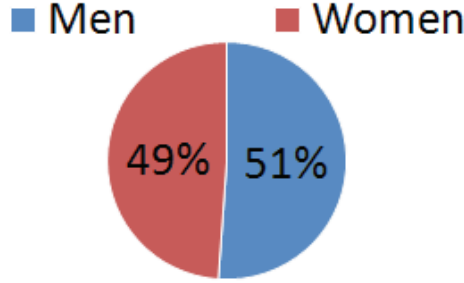
Table 2. Age Ranges of Immigrants

Value	Number of Persons	Percentage %
0/4	11	6,3
5/9	20	11,5
10/14	16	9,2
15/19	16	9,2
20/24	13	7,5
25/29	17	9,8
30/34	18	10,3
35/39	14	8,0
40/44	11	6,3
45/49	13	7,5
50/54	4	2,3
55/59	6	3,4
60/64	6	3,4
65/69	1	0,6
70/74	6	3,4
75/79	1	0,6
85/89	1	0,6
Total	174	100

The gender distribution of Syrian migrants is close to equal. 89 are women and 85 are men, and migrated to Turkey with their families. Under the conditions of the Civil war, the Syrian Circassians did not act with any of the belligerent groups

and did not support either side. Therefore, after the conflict in Syria, they, along with their families, participated in forced mass migration.

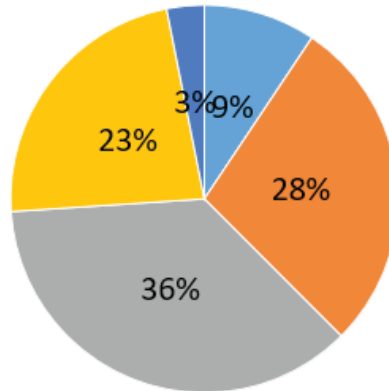
Graph 1. Gender Distribution of Immigrants

96 Syrian Circassians answered the question about their level of education in Syria. This figure corresponds to 55.1% of the total surveyed group. Of those whose level of education was defined as having an education in secondary school the figure is 30.0%, 37.0% of the group graduated from secondary school, 23.0% of them are college graduates. The level of education of 8.6% of immigrants was not defined. 11 of them were non-school age, 1 was mentally disabled and 3 persons had received literacy education. The level of education of the Syrian Circassians living in Samsun shows parallels with Syrian immigrants in other areas of research conducted in Turkey. (Avcı, Sayın, 2017; Doğan, Karakuyu, 2016, s.311). Group studies show that there is a relative difference between ethnic groups in terms of access to educational opportunities in Syria. A group of field surveys show that there was a relative difference between ethnic groups in terms of access to educational opportunities in Syria. For example, according to the findings of Avcı Sayın, 1% of illiteracy among people of Arab origin grew to 8% among Turkmen and 16% in Kurds. For example, according to other findings of Avcı Sayın, it follows that 1% of illiterate migrants are Arabs, 8% are Turkmen migrants, and 16% are Kurds. (Avcı, Sayın, 2017; Özkarslı, 2015, s.180).

Graph 2. Education Levels of Immigrants

■ Primary School ■ Middle School ■ High School
■ University/College ■ Reader/Writer

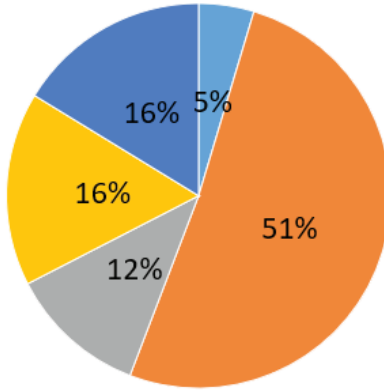

In Turkey, 63 Syrian Circassian immigrants continue to study, which is 45%. From this group, 68% have a middle school education or below. 16% of this group are studying in high school in Turkey, while 16% continue their university education in Syria. Dogan and Karakuyu's field research showed that a group of over 60% of immigrants who defined their ethnic identities as Arabs, sent their children to school and among Kurds and Turkmen this ratio was around 20%. The study shows that Arabs with economically better opportunities tend to wish their children to receive education and training, while Turkmen and Kurds, having an economically low income, are forced to work (Doğan, Karakuyu, 2016, s.326-328). In another field study in the Kartal district of Istanbul, 60% of the immigrants did not send their children to teaching institutions and instead encouraged them to work (Avcı, Sayın, 2017). It can be seen that the Circassian immigrants who settled in Samsun have access to the possibilities of educating their children, using the opportunities of their ethnic compatriots. This situation also seems to be related to the fact that a group of immigrants receiving assistance from the Association has no problems with legalisation.

The results of the study show that a significant proportion of migrants are children. They have entered the social environment of Turkey, and their personalities are developing in this country. Accepting that the young population of migrant Syrians is permanent in Turkey, policies to facilitate integration processes in this framework should be developed.

Graph 3. Educational Status of Migrants in Turkey

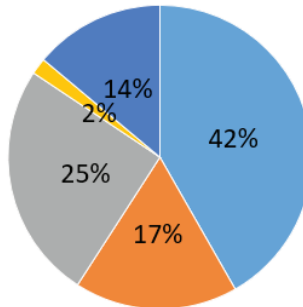
- Kindergarden
- Primary School
- Middle School
- High School
- University in Syria

42% of Syrian Circassians who filled the association form were workers, 25% housewives, 17% officers, 2% retired people and 14% were unemployed. Those who have not entered information about their profession on the form are unemployed, students or children who have not yet reached the age of education. The occupations of immigrants are related to their level of education. Since approximately 56% of immigrants have secondary level or incomplete education, it is clear that 42% of them are workers.

Graph 4. Occupation of Immigrants

- Worker
- Officer
- Housewife
- Retired
- Non-Worker

V. Compliance Process and Social Data of Immigrants

Officials of the Circassian Association of Samsun also talked with the Syrian Circassians, whom they helped with their resettlement, and asked questions about their origin. It is believed that in the current situation, the identification of origin is very important, since this facilitates the process of the adoption and distribution of immigrants. Taking into account the negative perception of Syrian refugees in Turkey, it is clear that the Syrian Circassians, who have the same genealogy as their compatriots in Turkey who provide assistance to them, are very fortunate. Meetings between the two groups increased the communication opportunities offered by social media, facilitated and accelerated this. Another Syrian Circassian group, who settled in the city of Balıkesir, has communication channels in social networks with the same settlements of Circassians with whom they exchanged messages through cellular communication, and met without any prior acquaintance (Akbulat, Sayın 2017). At the level of evidence, it should be recognised that the process of ethnic solidarity is one of the types of social capital that facilitates the process of migration.

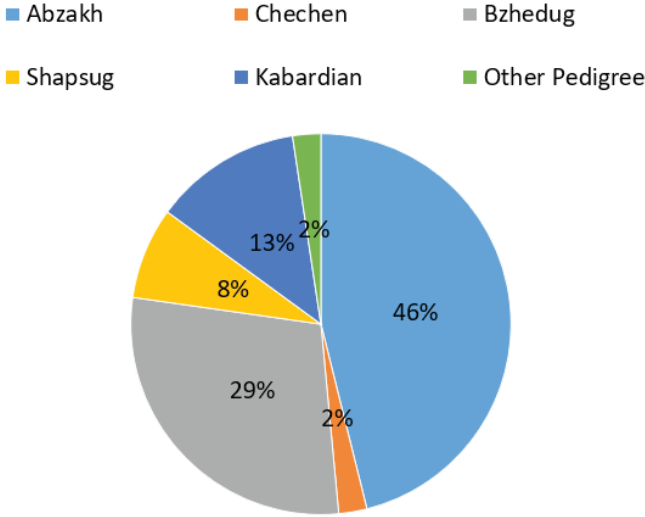
44.3% of those surveyed are Abzakh, 12.1% are Kabardian, 27.6% are Bzhedug, 7.5% are Shapsug, 2.3% are Chechen, 0.6% are from Daghestan, 0.6% are Abaza, 0.6% are Balkar and 0.6% are Karachay. The identity of the remaining 4.0% has not been established.

Table 3. The Origin of the Immigrants

Value	Number of Persons	Percentage%
Abzakh	77	44,3
Kabardian	21	12,1
Bzhedug	48	27,6
Shapsug	13	7,5
Chechen	4	2,3
Daghestan	1	0,6
Abaza	1	0,6
Balkar	1	0,6
Karachay	1	0,6
Undetermined	7	4
Total	174	100

The graphic distribution of the identification of immigrants is shown in the table above. As can be seen on the graph, Abzakh make up almost half of the total number of Circassians who have settled in the Samsun region.⁵

Graph 5. The Origin of Immigrants

37.9% of Syrian Circassians are from Damascus, 28.2% from Homs and 14.9% from Aleppo. The birthplace of other immigrants is indicated in Table 3. It should be noted that the Syrian Circassians live in the regions of Damascus, Homs and Aleppo. Circassians began to migrate to Ottoman territories from the second half of the 19th century and settled in Europe, Anatolia and Asia. The ancestors of the Circassians who were settled in the Bilad-i Şam provinces were Circassians who lived in the lands that now comprise Syrian territory (Akbulat 2017:80,81). Another remarkable piece of data is that immigrant children were born in Libya and Samsun. Although the history of the expulsion of the Circassians from their homeland spans a hundred years, the period from the beginning of the Syrian Civil War has lasted six years, and now a new generation has been born in new regions of immigration. This is the reason for the resettlement of the Circassians from Syria, and the place in which they live now will become their new homeland.

5 The assistance rendered to the Circassians of Syria from ethnic solidarity took place because the Circassians residing in Syria and Samsun had the same identity. However, there is no evidence that the Circassians living in Samsun belong to which tribes of the Circassian race. This issue requires a new research.

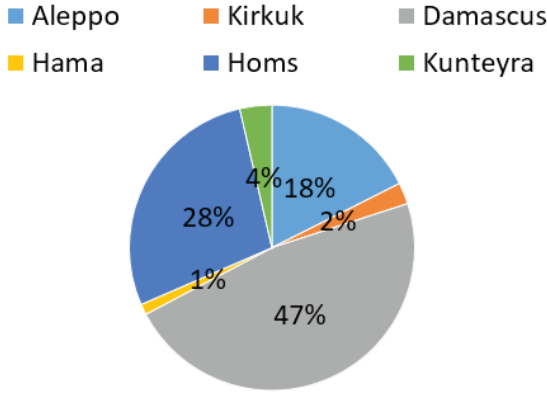
Table 4. Place of Birth of Immigrants

Value	Number of Persons	Percentage%
Qamishli	1	0,6
Aleppo	26	14,9
Damascus	66	37,9
Golan	1	0,6
Homs	49	28,2
Deraa	6	3,4
Kirkuk	4	2,3
Quneitra	5	2,9
Libya	1	0,6
Samsun	5	2,9
Undetermined		5,7
Total	174	100

VI. The Life of Immigrants in Turkey: Problems and Obstacles of Integration

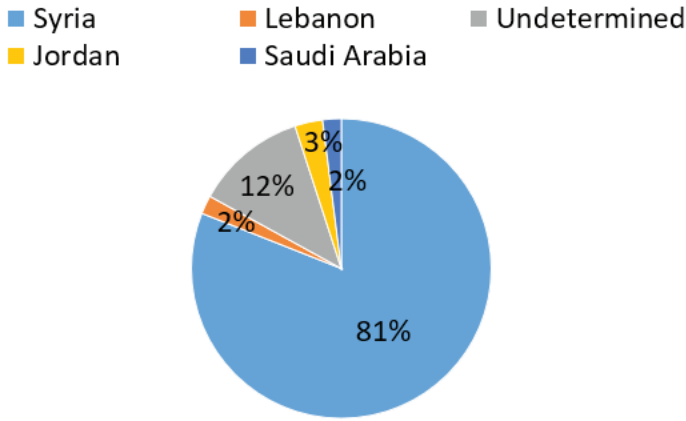
Before the settlement of Syrian Circassians in Samsun, 44.8% of them lived in Damascus, 26.4% in Homs, 16.7% in Aleppo and around 7% of the population lived in Quneitra, Kirkuk and Hama. Quneitra is a settlement in the Golan zone, on the border with Israel, where communities from the Caucasus were resettled in 1878. There is a linear link between where the Circassian immigrants appeared and where they now live. The fact that the social mobilisation of Circassians is low, a sedentary lifestyle is usually preferable. The relationship between stable spatial loyalty to social opportunities and limitations should also be investigated in the context of the Syrian Circassians.

Graph 6. Provinces Where Immigrants Reside in Syria

Nearly 81% of the Syrian Circassians entered Turkey from Syria. For a small group, Turkey became the second place for resettlement, initially this group went to other countries, and then moved to Turkey. Initially, three people from this group moved to Saudi Arabia and Lebanon, but subsequently preferred to live in Turkey. One person came to Turkey from the United Arab Emirates and other person from the Republic of Adygea, which is in the Russian Federation. Maykop is the capital of the Republic of Adygea and the homeland of Circassians. Some Syrian Circassians, instead of staying in Maykop, made their choice in favour of Turkey and came to live here. However, it is impossible to identify all immigrants who have preferred to live in Turkey. After the Great Circassian exile to Turkey, it should be recognised that it is considered the birthplace of the Circassian communities. 40.8% of the Circassians who came to Turkey from Syria were from Damascus, 24.8% from Homs, 16.1% from Aleppo, 2.3% from Kirkuk and 1.1% entered Turkey from Hama. 12% of immigrants who came to Turkey could not be identified, 4 of them were born in Samsun. There is a linear relationship between the place of entry and the place of birth and place of residence. This is also in parallel with the fact that the level of mobility of Circassians, as mentioned above, is at a low level.

Graph 7. Countries from Which Immigrants Arrive in Turkey

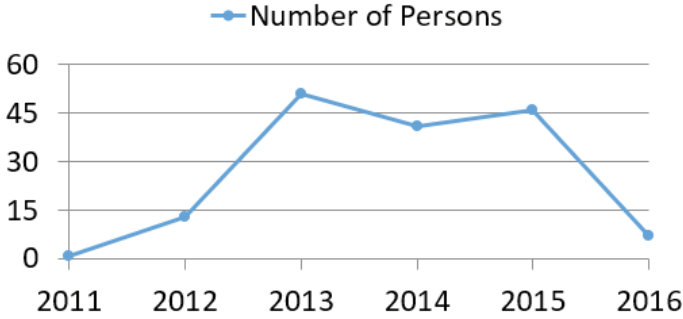
The Syrian Circassians, who settled in Samsun from the beginning of the civil war in Syria in 2011 until the end of 2016, reached the highest density of settlement of 29.3% in 2013. The migration movement, which grew until 2013, reached 23.6% by 2015, followed a stable course with a ratio of 26.4, and in 2016 sharply decreased to 4,0%. The entry date of 6.6% of the total number of 174 persons has not yet been determined.

All Syrian Circassians registered by the Samsun Circassian Platform of Humanitarian Assistance Commission and the Samsun Circassian Association have legal documents. All of the people of this group have “identity cards for the temporary protection of persons” and a residence permit which was issued by the official authorities of the Republic of Turkey. The Commission and the association carried out activities aimed at helping to obtain the necessary permits, since immigrants first arrived in the province of Samsun, and carried out all the necessary legal procedures.

The Samsun Circassian Platform Humanitarian Aid Commission and the Samsun Kafkas Association recorded all Syrian Circassians and they were placed in nine different areas of Samsun. Nearly half of the 243 immigrants were settled in Terme (49%) and 34% in Samsun city centre (Atakum). The remaining 17% of immigrants live in Çarsamba, Kavak, Asarcık, Dikbiyik, Ortasogutlu Village and Emiryusuf Village. From the group of 17%, 12 immigrants are in Kavak and 9 immigrants reside in the village of Ortasogutlu. All immigrants live in rented houses.⁶

6 The Samsun Circassian Platform Humanitarian Aid Commission and the Samsun Circassian Association Syrian Circassians, provided help and guidance in total to 243 Syrian Circassians. However, only 174 immigrants could be enrolled in the registration forms of the immigrants detailed information. This was explained to the authorities of the Samsun

Graph 8. Number of Syrian Circassians who Settled in Samsun in 2011-2016

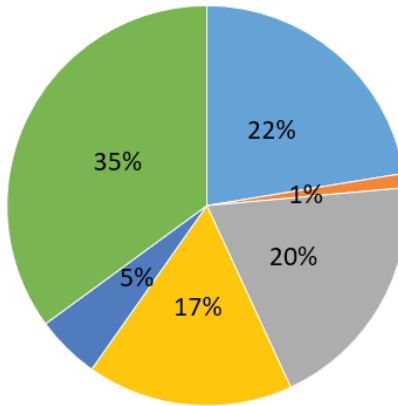

22.4% of Syrian immigrants of Circassian origin have jobs that generate income in Samsun. 72.3% of immigrants do not have an income-generating job. In the general group, 35.0% neither are students nor have reached working age. 16.7% of the group defined themselves as unemployed and 19.5% as housewives. Two immigrants stated that their poor health is an obstacle to their work. The working status of 5.2% of the group could not be determined. 54.5% of the group consists of housewives, teachers and young children in the age group of six. According to a survey of Syrian immigrants of Arab, Kurdish and Turkmen origin living in Beyoğlu, one of the most cosmopolitan regions of Istanbul, it was clear that 40% of all three ethnic groups are labourers. Obviously, about 60% of Turkmen migrants are itinerant salesmen. 10% of Arabs, 20% of Kurds and 30% of Turkmen are unemployed. (Doğan, Karakuyu, 2016, s.318-319). The fact that the Circassian places in Samsun are rural areas, clearly favourable for agriculture, generally explains the high level of unemployment. A low level of income negatively affects the process of adaptation of immigrants themselves and their families.

Circassian Association.as a result of the lack of communication after the emergency assistance in the period of immigration, and the inability to fill the forms for this reason.

Graph 9. Working Conditions of Syrian Immigrants in Samsun

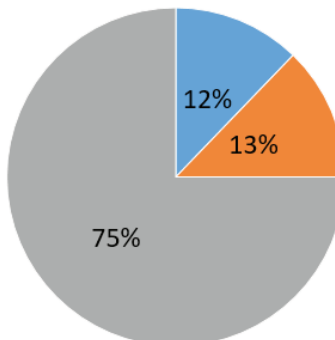
- Income Earner
- Disabled
- Housewife
- Unemployed
- Undetermined
- Neither Student Nor Under Working Age

It is seen that the Syrians settled in Turkey have a low income from their jobs during their working life. 75% of Syrian Circassians immigrants do not have any income. The income of 12% is below 1000 TL and for 13% it is 1000-2000 TL. The fact that a significant number of immigrants do not have minimum subsistence, indicates the provision of assistance in obtaining a livelihood as the key to solving the problem.

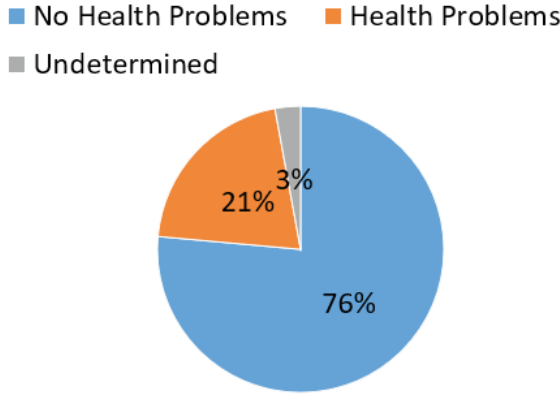
Graph 10. Income Level of Immigrants in Samsun

- 0-1000 TL
- 1001-2000 TL
- No Income

76.4% of those surveyed stated that they do not have health problems, 20.7% stated that they need health care. 2.9% were not able to determine their health status. It is noted that the level of use of health services by Syrian immigrants is low, and they apply to medical institutions only in emergency cases. (Avcı, Sayın, 2017).

Graph 11. Health Status of Immigrants

Discussion and Conclusions

As of 2017, the Circassians of Syria, who are formally regarded by the Turkish authorities as “Citizens of the Syrian Arab Republic under temporary protection”, are concentrated in Istanbul, Canakkale, Balıkesir, Samsun, Amasya, Tokat, Adana, Hatay and Kahramanmaraş, as well as small groups in others cities. The opportunities provided by members of the Circassian diaspora who are already citizens of Turkey, in the process of “new / re-homelessness” that the Syrian Circassians experienced after 2011, have a facilitating effect on their life and its spheres. The Turkish Circassians, who had previously settled and already adapted to Turkey, shared their material capacities and experience of adaptation, which helped the Syrian Circassians cope with migratory trauma and adapting socially.

The Syrian Circassians, who already had more than 150 years of immigration experience, started a new migration process, and this same process led to the solidarity of immigrants with compatriots residing in Turkey who provided support in overcoming the problems that they encountered on their way. The Circassian diaspora in Turkey played the role of pioneers for Syrian Circassian immigrants, and they alleviated the difficulties that arose in the migration process. Syrian Circassians transcended settlement problems with their aid and began the process of harmonisation within the framework of security created by social networks based on ethnicity.

The Caucasus-Circassian diaspora, which perceives Turkey as its homeland, and civil society organisations, track the arrival of migrants to the regions in which they live, continue to record personal information about them, identify problems, manage aid mechanisms and provide necessary assistance in the framework of solidarity. The provision of information and financial support to meet housing, health and education needs, etc., contributed to the settlement of a new immigrant community and facilitated the process of adaptation. Official aid and the organisation of individual donations were distributed among immigrants according to their needs, and the traumatic consequences of migration were overcome through solidarity. As of 2017, there are no Syrian citizens of Circassian origin in the asylum centres in the Gaziantep Nizip container city within the framework of the information provided by the authorities of the Caucasus Association. Instead of living in the camp, Circassians prefer assistance from civil society organisations, as well as assistance from Turkish compatriots and individual initiatives that provide shelters and other services.

The Caucasian Circassian associations and representatives of civil society believe that, according to some estimates, about 6000-6500 Syrian Circassians crossed the borders after the civil war. In terms of the number and location of this population in Turkey, there is no clear data. Quantitative data is unclear due to the lack of ethnic and religious identity in official records, the lack of accurate quantitative data of all Caucasian Circassian associations, the interruption of communication with some Circassians arriving in Turkey and the reluctance to register immigrants who plan to leave Turkey. Circassians who had to emigrate from Syria to the Caucasus seemed to want to leave Russia and settle in Europe in 2014-2015, (Akbulat 2017: 202) and the situation is the same for groups coming to Turkey.

For all the immigrant populations of the Syrian Circassians who settled in Turkey, the priority issues are housing and employment. In the same field of research, the educated majority of Syrian Circassians demonstrate that they will achieve a high level of success in overcoming social integration problems if they participate in business life in Turkey (Akbulat, 2017:203).

When massive immigration started after the Syrian Civil War, KAFFED, the umbrella organisation of the Turks of Caucasian origin, and the Caucasian Association of Samsun realised a joint meeting. At the meeting, probable Syrian Circassian immigration had been assessed and political aid for their compatriots had been discussed. At the meeting it was decided that the Syrian Circassians should be sent not to Turkey, but to the Caucasus, as their homeland, so that the second “expulsion” would not lead to even greater suffering. In this regard, a policy has been formed to help organisations to send Syrian Circassians to the Caucasus. In order to achieve this, the Caucasian Association together with the Perit Khasa As-

sociation operating in the Kaberdey Balkar Republic started to collect donations and in 2013 many of the Syrian Circassians were sent to the Caucasus in coordination with both institutions. When in 2014 the Russian Federal authorities closed the Perit Khasa Association and arrested many association leaders, the Circassian Association of Samsun in Turkey had to find a solution to the problem. The Association provided assistance to Circassians living in Samsun, through coordination with the municipality of Samsun, other Caucasian civil society organisations and the local authorities in Samsun. For this purpose, the Samsun Circassian Platform Humanitarian Aid Commission was established and organised a series of events that would draw attention to the issue and keep it on the agenda. The Commission contributed to civil protests against Russian policies aimed at preventing a return to the Caucasus during the period 2013-2017.⁷ Prior to the closure of the Perit Khasa Association in 2104, the Association's lawyer was invited to Samsun to obtain information about the Syrian Circassians who planned to immigrate to the Caucasus and acted as an intermediary for immigrants. In the same way, official processes were implemented, such as obtaining a passport, visa support for Circassians, who wanted to go to the Caucasus, and the costs associated with these transactions were met. For other Circassians who wanted to go to other countries, mainly to Europe, they acted as mediators in contact with the Circassian diaspora, and the needs for the immigrant process were followed. Another activity conducted by the Association was the introduction of immigrants to the local community.⁸ For this reason, an informative meeting with the local press was organised and combined programs were arranged with the local community⁹ To allow Syrian Circassians to participate in making decisions about their own future, their representatives were appointed to the boards and services of the Circassian Association of Samsun. A number of measures to alleviate living conditions were organised.¹⁰

7 On January 5, 2013, participation in the action organised in front of the Russian Embassy was held.

8 01 May 2013, Circassian Association of Samsun

9 The courses were organised with Samsun Public Education Centre (Samsun Circassian Association and Samsun Municipality facilities). "The fraternal family" project was initiated, and families from among the Circassian families with whom consultations were to be held were identified. Food management systems were arranged. Sport events were organised, and an attempt was made to strengthen integration. In special cases, families were visited personally.

10 Housing and household problems were satisfied. Circassians were assisted in finding employment. The needs of Circassians in education were identified, and these issues were resolved. Psychological counselling was conducted for children. A group was formed to help patients and people in need of care, and the need for medical care was met.

REFERENCES

- ABADAN UNAT, Nermin. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AKBULAT, Emir Fatih & SAYIN, Hüdayi. (2017). “Göçmen Etnik Kimlik Dayanışması Balıkesir Orhanlı ve Atköy Yerleşim Birimleri Örneği”. İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi. Kriz, Kimlik ve Ötesi: Kimlik Siyaseti ve Siyasetin Kimliksizleşmesi Ulusal Akademik Konferans.
- AKBULAT, Emir Fatih. (2017a). “Syrian Circassians in the context of the Syrian refugees’ issue: Nature of the problem on the basis of the international community in Turkey and Russia and suggested solutions”. *Central European Journal of Politics*. Volume 3 (2017). Issue 1. pp. 1–25. Check Republic
- AKBULAT, Emir Fatih. (2017b). “International Migration Networks And Solidarity Meeting of The Circassians of Turkey And Syria: Istanbul And Balıkesir Orhanlı And Atköy Settlement Examples”. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi. Non Published Master Thesis. İstanbul.
- AVCI, Uğur & SAYIN, Hüdayi. (2017). “Sosyal Profil, Uyum ve Beklentiler Üzerine Bir Alan Araştırması: İstanbul Kartal İlçesi Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler”. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği & ODTÜ. 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi.
- BİTKAL, Seher. (2014). “Ulusötesi Göçler ve Mülteci Sorunu: Suriye Örneği. Akademik Perspektif”. Retrieved from: <http://akademikperspektif.com/2014/09/12/ulusotesi-gocler-ve-multeci-sorunu-suriye-ornegi/>. Retrieved on: 15.12.2017.
- CASTLES, Stephen & MILLER Mark J. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Çev.: Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DİNÇER, Osman Bahadır vd. (Rapor Yazarları). (2013). *Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye Sonu Gelmeyen Misafirlik*, Ankara: Brooking Enstitüsü& Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK).
- DOĞAN, Büşra & KARAKUYU, Mehmet. (2016). “Suriyeli Göçmenlerin Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Özelliklerinin Analizi: İstanbul Beyoğlu Örneği”. *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sy.: 33. ss.302-333.
- ERDOĞAN, Murat (Yay. Haz.). (2015). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi- HUGO Yayınları.
- ERKAN, Ersin. (2017). “Neo-Liberalizm, Hegemonya ve Kimlik Siyaseti”. Yağanak, Eray & Sayın, Hüdayi (Editör). *Kimlik Siyaseti ve Azınlık Sorunu*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- FAIST, Thomas, (2003b), *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, Çev.: Azat Zana Gündoğan vd. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- FAIST, Thomas. (2003a). “Sınırları Aşmak, Devlet Aşırı Alan Konsepti”. Thomas Faist (Yay. Haz.). *Devlet aşırı Alan Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür*. Çev.: Selin Dingiloğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- HARUNOĞULLARI, Muazzez & CENGİZ, Deniz. (2014). “Suriyeli Göçmenlerin Mekânsal Analizi; Hatay (Antakya) Örneği”. Ankara: Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi TÜCAUM. VIII. Coğrafya Sempozyumu.

- KAYPA, Şafak & BİMAY, Muzaffer. (2016). Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo- Kültürel Etkileri: Batman Örneği. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi. Cilt: 6. Sy: 1. ss. 84-110.
- KONURALP, Emrah. (2018). “Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü Yeniden Kabilecilik mi?”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 13 (2). ss.133-146.
- LUKACS, John. (1993). Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu. Çev.: Mehmet Harmancı. İstanbul: Sabah Kitapları.
- ÖZKARSLI, Fatih. (2015). Mardin’de Enformel İstihdamda Çalışan Suriyeli Göçmenler. Birey ve Toplum. 5 (9). ss.175-191.
- REÇBER, Serdar. (2014). Hayatın Yok Yerindekiler: Mülteciler ve Sığınmacılar. VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu. ss. 247-268. Retrieved from: <http://www.sosyalhaklar.net/2014/bildiriler/recber.pdf>. Retrieved on: 16.12.2017.
- SAYIN, Hüdayi. (20.04.2017). “Buluşma: Yeni göçmenler ve eski göçmenler ve onların uyum sürecini kolaylaştırmasına odaklanan bir yeni tanımlama”. Kişisel Görüşme.
- SAYIN, Hüdayi. (2010). “Uluslararası Hukuk ve Türk Ceza Hukuku Açısından Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti ve Cinsel Sömürü Suçları ve Bunlarla Mücadelede Uluslararası İşbirliği”. İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı basılmamış doktora tezi. İstanbul.
- SAYIN, Hüdayi. (2017). “O Salutaris Hostia! Siyasal Düşman Olarak Göçmen Kimliğinin İnşası”. İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi. Kriz, Kimlik ve Ötesi: Kimlik Siyaseti ve Siyasetin Kimliksizleşmesi Ulusal Akademik Konferans.
- SAYIN, Yusuf, USANMAZ, Ahmet, ASLANGİRİ, Fırat. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 18 (31). ss.1-13.
- TAŞTAN, Çoşkun, vd. (2016). Uluslararası Kitleli Göçler ve Türkiye’deki Suriyeliler. I. Uluslararası Göç ve Güvenlik Konferansı Sonuç Raporu. Ankara: Polis Akademisi Yayınları. Retrieved from: <https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/goc-konferansi.pdf>. Retrieved on: 31.07.2018.
- TEKELİ, İlhan. (2008). Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOKSÖZ, Gülay. (2006). Uluslararası Emek Göçü. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YALÇIN, Cemal. (2004). Göç Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- YAMAN, Ahmet. (2016). “Suriyeli Sosyal Sermayenin İnşası ve Yeniden Üretim Sürecinin Sivil Toplum ve Ekonomik Hayat Alanlarında İncelenmesi”. Göç Araştırmaları Dergisi. 2 (3). ss. 94-127.

Web Pages

- Ajans Kafkas. (2015). “Çerkesler Zor Durumda”. Retrieved from: <http://ajanskafkas.com/manset/suriye-cerkesleri-zor-durumda/> Retrieved on: 15.12.2017.
- Dunyabulteni. (2013). “Suriyeli Çerkesler Nihayet Türkiye’de”. Retrieved from: <http://www.dunyabulteni.com/>

- dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=253595. Retrieved on: 15.12.2017.
- İhlas Haber Ajansı. (2013). “Suriye’de Çerkes Operasyonu”. Retrieved from: Retrieved from: <http://www.ihb.com.tr/haber-suriyede-cerkes-operasyonu-269985/>. Retrieved on: 18.12.2017
- Jinepsgazetesi. (2013). “Suriye Çerkesleri ve Biz Türkiye Çerkesleri” Retrieved from: <https://www.jinepsgazetesi.com/suriye-cerkesleri-ve-biz-turkiye-cerkesleri-12588.html>. Retrieved on: 15.12.2017
- Mülteciler Derneği. (2017). Suriyeli Sığınmacılar. Retrieved from: <http://multeciler.org.tr/multecilik-ve-siginmacilik/suriyeli-siginmacilar/>. Retrieved on: 16.12.2017
- ORSAM. (2012). Suriye Çerkesleri. Retrieved from: <http://orsam.org.tr/orsam/DPAAnaliz/13178?dil=tr>. Retrieved on: 16.12.2017
- ORSAM. (2014). Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler. Retrieved from: www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201452_189tur.pdf. Retrieved on: 13.12.2017
- Özgürçerkes. (2016). Suriye Çerkesleri’nden 189 Kişi Daha Dünya Çerkesleri Dayanışma Komitesi Tarafından Türkiye’ye Getirilerek Nizipte Kampa Yerleştirildi. Retrieved from: <http://ozgurcerkes.com/?Syf=18&Hbr=536682&/Suriye-Çerkesleri’nden-189-kişi-daha-Dünya-Çerkesleri-Dayanışma-Komitesi-tarafından-Türkiye’ye-getirilerek-Nizipte-kampa-yerleştirildi>. Retrieved on: 15.12.2017
- Türk Tabipler Birliği. (2016). Savaş, Göç ve Sağlık. Retrieved from: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/siginmacilar_rpr.pdf. Retrieved on: 16.12.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2015). “2015 Türkiye Göç Raporu”. Retrieved from: http://www.goc.gov.tr/files/files/2015_yillik_goc_raporu.pdf. Retrieved on: 15.12.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2016). “2016 Türkiye Göç Raporu”. Retrieved from: http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf. Retrieved on: 16.12.2017.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). “Göç İstatistikleri Geçici Koruma”. Retrieved from: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik. Retrieved on: 16.12.2017.

FARKLI TEPKİ VE DEĞERLENDİRMELER EKSENİNDE İSLÂM DÜNYASINDA BİLİM YA DA SANAT OLARAK MANTIK

Hüseyin ÇALDAK¹

Geliş: 31.06.2018 / Kabul: 18.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.456501

Öz

Doğru düşünmenin kurallarını düzenleyen Mantık, Aristoteles tarafından sistematize edilmiş olup günümüze kadar ulaşmıştır. Bilindiği gibi Mantığın teorik ve pratik olmak üzere iki yönü vardır. Bunlardan ilki mantıklı düşünme deneni düşünme tarzının tespitidir. Bu yönüyle mantık 'bilim' olarak kabul edilir. Diğeri ise onun uygulanmasıdır. Bu yönüyle mantık, bir sanat ve teknik olarak kabul edilir. Mantık bilim midir, sanat mıdır? diye yapılan tartışmaların sebebi bu iki yönlülüğünden kaynaklanmaktadır. Bu tartışma yıllar boyunca devam etmiş ve günümüze değin güncelliğini korumuştur. Aristoteles'in bilimler sınıflamasında mantık ilminin yer almadığı söylenmektedir. Aristoteles'in, mantığı bilim olarak değil, zorunlu ve pozitif bilimler için bir araç/âlet gördüğü genel olarak kabul görmektedir. İslâm bilginlerinde de bu fikir ağırlıklı olarak görülmektedir. Aslında Mantığın bu iki yönü düşünülürken kendine özgü konularının olması hem kendi içinde bir bilim, hem de metodoloji olması yönüyle bir sanat olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Sanat, Bilim, Metodoloji, Âlet İlmi

LOGIC AS SCIENCE OR ART IN THE ISLAMIC WORLD IN TERMS OF DIFFERENT REACTIONS AND EVALUATIONS

Abstract

Logic, which regulates the rules of correct thinking, was systematized by Aristotle and reached the present day. As known, there are two aspects of logic, the-

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen–Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
caldak23@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2390-3862>

oretical and practical. The first is the detection of the way of thinking, which is called "logical thinking". In this sense, logic is regarded as 'science'. The second aspect is the exercising of this established science. In this sense, logic is regarded as an art and technique (science). In this context, the reason for the debate of "Is logic a science or an art?" is based on these two aspects. This debate has continued for years.

It is said that Aristotle does not include logic in his science classification. The idea that he regards logic as an instrument of indispensable and provable science instead of seeing logic as a science is widespread. It is stated that this idea has strong influence among the Islamic thinkers. In fact, when these two aspects of logic are considered, it can be said that logic is an art because it has its own specific issues and has a science and a methodology in itself.

Keywords: Logic, Art, Science, Methodology, Science of Instrument

Giriş

Mantık, Yunan filozofu Aristoteles tarafından sistemleştirilmiştir (Keklik 1969: 17). "Mantık, Düşünme, akıl yürütme veya akıl yürütmeler zinciridir. Akıl yürütme ise hükümler arasında bağ kurarak, zihnin bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesidir. Eski mantıkçılar, mantığı konusuna göre tanımlarken 'Mantık, hakikate sevk eden zihin işlemlerinin bilimidir' derler" (Öner 1998: 15).

M.Ö. IV. yüzyılda, Aristoteles tarafından sistemli bir bilim dalı haline getirilen Mantık, sonraları Roma İmparatorluğu'nun geniş sınırları içerisinde, felsefenin çeşitli okullarında tartışılarak, özellikle de İskenderiye, Suriye ve Anadolu'da yüzyıllarca bu ilmin yorum ve tercüme yapılarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla İslâm dünyası, Müslümanların ele geçirdikleri Suriye'de Aristoteles'in diğer fikirleri yanı sıra, mantık ilminin de oldukça gelişmiş bir şekliyle karşılaşmışlardır. Bunun sonucunda VII. yy.'dan itibaren yoğun ve sistematik bir şekilde devam edegelen tercüme hareketleriyle, bu kültür mirası İslâm âlemine intikal etmiş, bunun neticesinde Aristoteles mantığı da İslâm kültür dünyasına kazandırılmıştır (Bingöl 1992: 11).

Tercüme hareketleriyle birlikte İslâm dünyasına giren mantık ilmine karşı olumsuz duruş ve tavırlar olmuşsa da daha sonraları bu aleyhteki tüm düşünceler değişmiş, İslâm dünyasında da Mantık tamamen kullanılmaya başlanmış ve günümüze kadar gelmiştir. İslâm bilginleri, uğraştıkları alanların ihtiyaç duyduğu yöntemi, o alana uygun olarak belirlediklerinden mantığa ihtiyaç duymadıklarını söylüyorlardı. Yine de mantık ilminin uğraştığı metodun kurallarını ortaya koymaya çalışıyorlardı. Bu maksatla fıkıh, hadis ve tefsir usûllerine dair eserler yazmışlardır. Gazâlî'den önce kelimcilerin ortaya attıkları in'ikas-ı edille (batıl delillere dayandırılan görüşün

de batıl olması) ve İbn Hazm'ın el-Fisal adlı eserinin giriş kısmında bahis konusu ettiği esaslar, bu maksatla ortaya konulmuştur. Din bilginleri, bu tür çalışmalarla, mantığı kullanmadıklarından hem bu konuda meydana gelen boşluğu dolduruyor, hem de kendi sahalalarında ihtiyaç duydukları metodu belirliyorlardı. Buna rağmen hem felsefenin, hem de mantığın az çok tesirinde kalmaktan kurtulamıyorlardı. Fakat bütün bu kaygılar Gazâlî'ye kadar devam etmiştir (Uludağ 1987: 41).

1. Mantık: İlim ya da Sanat

Yunanca hem 'konuşma' hem de 'akıl' anlamına gelen Mantık kelimesi 'logos'tan (logic) alınmış olup (Sedad, 1303: 14) Arapça 'nutuk' kelimesinden türetilmiştir (Beka 1992: 710).

İbn Hazm Endülüsi ise, mantık kelimesini, nutk; nutuk (kelam) anlamında değil, eşyayı tefrik etme ve bilimler, zanaatlar, ticari teşebbüsler ve işlerin tedbiri hakkında düşünme anlamında alır (İbn Hazm ty: 33).

Bilindiği üzere mantık, kısaca; "düzgün ve doğru düşünme kurallarının ve biçimlerinin bilimi" (Emiroğlu 2004: 12), diye tarif edilir.

İslâm Mantıkçıları genel olarak mantığı konusuna göre, "bilinenden bilinmeyenlerin elde edilmesine vasıta olan bilimdir" (Cevdet 1293: 11) şeklinde; amacına göre ise "düşüncede, kendisine uyulduğunda zihni yanlıştan koruyan bir âlet ilmidir" (Kazvinî 1290: 3; Sedad 1303: 12; Bingöl, 1993: 17; Neşşar 1996: 110), "Mantık, zihni hatadan koruyan bir fen, bir sanattır" (Sırrı 1310: 17) veya "hatadan koruyan bir âlettir" (Ali Haydar 1309: 30) diye tanımlamaktadırlar.

Mantık bir bilim midir yoksa sanat mıdır? tartışmaları Ortaçağı çokça meşgul eden önemli bir konudur. Kurucusu olan Aristoteles, mantıkta bunu tamamıyla açıklamamıştır (Ülken 1942: 83). Aristoteles mantığında ilimler tasnifinde ne Analitik dediği mantık, ne de sanı (doxa)nın bilgisi dediği diyalektik yer almaktadır. Bazılarına göre yorum yoluyla, düşünceyi sevk ve idare etmek sanatı olan mantık, Aristoteles'in ilimler tasnifinde yer alan aksiyon ilimlerine, bazılarına göre diyalektığe, bazılarına göre de tamamen ayrı bir anlayışa dayanarak, teoretik ilimlere dâhil olduğu görülmektedir (Atademir 1974: 65).

Antikçağda mantık ve felsefe ekolleri arasındaki en önemli problemlerden birisi Mantık felsefenin bir disiplini mi, felsefe yapmanın ve bilimi kurmanın bir metodu mudur? Problemiydi. Mantıkla felsefenin ilişkisi ve mantığın konumu üzerinde Antik Yunan'da birçok felsefe okulları arasında tartışmalar çıkmıştır. Bu tartışmalar, bu okullardan mantık okulları olan özellikle Peripatetik okul ile Stoacı okul arasında cereyan etmiştir. Tartışmaların ana kaynağı ise mantık, felsefenin bir dalı mıdır, değil midir? Sorunuydu. Bu tartışmalar ekseninde üç ana görüş

ortaya çıkmıştır. Birincisi Peripatetikler; Mantık felsefe bilimi için sadece bir âlet. İkincisi Stoacılar; bunlara göre Mantık felsefe biliminden bir kısımdır. Üçüncüsü ise Platoncular ki, bunlara göre mantık hem felsefe bilimin bir kısmı hem de bir âletidir (Köz 2002b: 356).

Aristoteles'in bilimler sınıflamasında mantığa yer vermemesinden dolayı mantığı bilim mi sanat mı olarak değerlendirdiği belli değildir. Bunu açıkça belirtmemiş olsa da mantığı bir âlet olarak değerlendirdiği açıktır. Bu demektir ki mantık bütün ilimlerden önce gelir. Çünkü âlet bilinecek ki o âlet kullanılarak felsefe ve bilim kurulsun. Aristoteles'in mantığı bu şekilde değerlendirdiği kabulünden dolayı O'nun mantığına, felsefe ve diğer bilimler için "âlet" anlamına gelen "Organon" ismi verilmiştir. Fakat bu değerlendirme bir yorum olup Aristoteles tarafından açıkça belirtilmediği için tartışmalar günümüze kadar devam edegelmiştir (Köz 2002b: 356). Onun, mantığı bilim olarak değil de, zorunlu ve pozitif bilimin âleti olarak gördüğü düşüncesi kabul görmüştür. Bu fikrin İslâm bilginleri tarafından da kabul gördüğü ortadadır (Köz 2002a: 139).

Mantığın yapılan tanımlarından da anlaşılacağı üzere mantığın teorik ve pratik olmak üzere iki yönü vardır. Biri, mantıklı düşünme denen düşünme tarzının tespiti- dir. Bu açıdan mantık 'bilim' olarak kabul edilir. Diğeri de kurulan bu bilimin tatbik, uygulanış biçimidir ve bu açıdan ise mantık, bir sanat ve teknik (fen) olarak kabul edilir. Mantık bilim midir, sanat mıdır? diye günümüze kadar gelen tartışmaların sebebi bu iki yönlülüğünden kaynaklanmaktadır (Öner 1998: 15)."

Dolayısıyla Mantık hem bilim olma açısından hem de yöntem (âlet, teknik, sanat) olma açısında ele alınmıştır. Mantık biliminin bu sanat ve teknik yönünün öneminden dolayıdır ki İslâm mantıkçılarının çoğu bu konuda telif ettikleri eserlerini İlmu'l-mîzân, Fenn-i mîzân, Lisânu'l-mîzân, Mîzânu'l-'ukûl, Mi'yâru'l-'ilm, Miftâhu'l-funûn şeklinde adlandırmışlardır (Emiroğlu 2011: 25).

2. İslâm Dünyasında Mantığın Gelişim Sürecinde Tartışmalar

Müslümanlar Yunan düşüncesinin İslâm dünyasına girişiyle birçok konuda şaşkınlık yaşamış, meseleyi anlamaya çalışırken de bir bakıma boyun eğmiş ve dehşete kapılmış biçimde belli bir süre bu düşüncenin ışığında yaşamışlardır. Mantık ilminin tanınmasıyla birçok tavır oluşmuş, karşı çıkmalar, düşmanlıklar, mücadeleler devam etmiştir. Hâlbuki Mantık Yunan düşüncesinin bir "âlet"i idi. İslâm dünyasında bu düşüncenin yerleşmesiyle beraber Müslümanlar mantığı bir kanun ve gerçekleri koruyan bir metot olarak kabul etmişlerdir. Bu metot zihni sapmalardan korumuş ve çeşitli konularda gerçeğe ulaşmayı sağlamıştır (Neşşar 1984: 19-30).

Eski kelamcılar felsefe gibi mantığı da bir değer kabul etmişler bunun için de çoğu kelamcı onu reddetmiştir. Hâlbuki Gazali, Mantığı bir değer olarak değil âlet olarak kabul etmiştir (Çelebi 2002: 95). O'na göre mantık ilmi bir âlet ilmidir, yani bir usul ve yöntem ilmidir; onu herhangi bir amaçla kullanmanın dinen bir sakıncası yoktur. İbn Rüşd de felsefe açısından mantığın herhangi bir iş yaparken kullanılan “âlet” konumunda olduğunu, mantığın konusu olan akli kıyasın mübah hatta vacip olduğunu kabul etmektedir (İbn Rüşd 1992: 64).

Aslında mantık ilmi, Aristoteles'in de isimlendirdiği gibi bir âlet ilmidir. Ancak bu âlet doğal olarak, öncelikle kendisini icat edenin düşüncelerine âlet olmak durumundadır. Mantık ilminin âlet olduğu bu düşünce sistemi, varlık düşünce ve dil arasındaki özdeşlik temeli üzerine kurulduğu için belli bir müddet sonra söz konusu özdeşlik, mantıkla âleti olduğu bu düşünce arasında da kurulmuştur (Ayık 2007: 25).

Aristoteles mantığını İslâm dünyasında yeni bir çehreye kavuşturan Farabi mantık ilminin konumu ve onun felsefe ile ilişkisi hakkında şöyle demektedir: Bazıları şöyle düşünerek şunu derler: Mantık, felsefenin bir cüzüdür yani bölümüdür. Zira mantık ve felsefe ilimlerinin ele aldığı konular var olanlardan biridir. Hâlbuki ele alınan bu şeyleri felsefe bir varlık olarak ele alır, mantık ilmi ise bunları, aynı şekilde bir varlık olarak ele almamaktadır. Bilakis mantık ilmi, bu varlıkları kavrayan zihni, kavrama işlemiinde güçlendiren bir sanattır. Aynı şekilde dilbilgisi de bir varlık olarak kelimeleri inceler. Ancak dilbilgisi ele aldığı kelimeleri, akledilen kavramlar olarak ele almaz. Şayet bu şekilde olsaydı, nahiv ve genel olarak lügat ilmi (dilbilim) kavranılan manalarını incelemiş olurdu. Oysa mesele böyle değildir. Manaya delâlet eden lafızlar, kavranabilen varlıklardan biri ise nahiv o kelimeleri kavranılan manalar olmaları açısından değil, kavranılan anlamlara delâlet etmeleri açısından ele alır ve aynı zamanda kavranabilen manaların haricinde ele alır. Mantığın ele alış biçimiyle konular felsefede olduğu gibi, var olanlardan olsa da mantık bu var olanları var olmaları açısından değil, bunların ilmine ulaştıracak âlet olması açısından ele almaktadır. Bu şekilde, ele alış biçimiyle mantığın konuları, -soyut denecek gibi- sanki var olanların dışındaki şeylerdir. Bu açıdan mantık, var olanları bilmek için bir âlet ilmidir. Dolayısıyla mantık sanatını, felsefenin bir bölümü gibi kabul etmek zordur. Lakin Mantık, bizzat kendisiyle kaim olan bir ilmidir. Bu yönüyle de ne başka bir ilmin bir parçası ne de başka bir ilmin âletidir (Farabi 1986: 107).

Farabi mantığa ilimlerin başı (resi'l-ulûm) diyor. Ve mantık için bilimler sınıflamasında ayrı bir yer vermektedir. Bu yönüyle de Aristoteles'e göre orjinallik arz etmektedir. İbn Rüşd de onu nazari ve ameli ilimlerden müstakil bir sınıf kabul ediyor. (Ülken 1942: 83)

Mantığı, ‘insana, zihninde kazanılmış olan bilgilerden kazanılacak olan bilgilere geçme faaliyetini, ve bu bilgilerin özelliklerini, bilgilerin geçiş işlemlerini düzgün ve doğru olarak yapılmasındaki sıralamaları ve bunların sayısını öğreten bilim’ (İbn Sina 2005: 3) şeklinde tanımlayan İbn Sina, İslâm dünyasında mantığa ilk klasik şeklini veren, günümüze kadar değişmeden işlenip gelen mantık konularının sistematik olarak ele alınmasında en büyük pay sahibi olan kişidir.

İbn Sina’ya göre mantık, tutarlı düşünmek için gerekli kanun ve kuralların tahsil edilmesine sebep olan bir disiplindir. Yani akıl ilkelerine uygun düşünme ve sonuç çıkarım için düşüncenin bilimidir. Bir konu üzerinde düşünmek bir kavram ya da bir hüküm çıkarma gayreti olduğu için, bu gayret ve çaba ise o konuda tarif etme veya ispatlama şeklinde olur. Mantık ise, kavramı tarif etme ve çıkarımda ispat etmenin kanunlarını araştıran ve o kuralları öğreten bir ilim dalıdır. Aynı zamanda mantık Aristoteles’te de olduğu gibi felsefe ve başka ilimler için de bir araç ve giriş konumundadır. Dolayısıyla mantık ilmi, Peygamberler haricinde hiçbir araştırmacının uzak kalamayacağı ve gerek duyacağı bir ilimdir (İbn Sina 1952: 9).

Hilmi Ziya Ülken ise, “İbn-i Sina’ya göre mantık, ister felsefenin bir kısmı sayılsın, isterse felsefeden bağımsız olsun daima bir âlet olduğunu ve İbn-i Sina’nın Aristoteles ve meşşâfliğine sadık kalarak mantığı felsefenin bir âleti diye tarif ettiğini söyler (Ülken 1942: 83). İbn Sina mantığa öyle büyük anlam yükler ki, Allah’ın ve O’nun var ettiği aklın eserlerini bilmek ve tanımak, bunları tasavvur etmek ve idrak etmek için yegâne âlet, araç mantık olduğunu, aynı zamanda diğer bütün ilimlerin mantık kurallarına dayanarak ancak gelişebileceğini kabul etmektedir (Emiroğlu 2003: 19).

Yukarıda da belirtildiği üzere mantık ilmi İslâm dünyasına girdikten sonra birçok karşı çıkmalar ve reddetmelerle karşılaşmış hatta öyle ki mantık ilmini tahsil edenin ve onu kullananın zındık olacağı, dinden çıkacağı (İbn Hazm ty: 33) gibi uçuk anlayışlar kabul görmüştür. Bu karşı çıkmalar Gazali ile son bulmakta ve Gazali’den sonra bir metot ilmi olarak her bilimde bir giriş olması gerektiği anlayışı yerleşmiştir. Çünkü Gazali, “mantık ilmini bilmeyenin ilmine güven olmaz” (Gazali, 1322: 9-10) demekle mantığa karşı tavırları durdurmakla kalmamış, mantığın tahsil edilmesinin gerekli olduğunu savunulacak duruma getirmiştir. Hatta öyle bir zaman gelmiştir ki felsefecilerle birlikte kelamcılar ve fıkıhçılar da Aristoteles metodolojisinin kullanılmasında ve mantık ilminin değerini kabul etmekte görüş birliğine varmışlardır (Öner 1958: 108). Mantığın felsefi ilimler dışındaki diğer ilimlerde bir yöntem olarak ilk kullanan da Gazalidir denebilir (Neşşar 1984: 166).

Gazali, “mantığı, düşüncenin kanunlarını ortaya koyan ilimdir, matematiğin önermelerine benzer, onları inkâr etmek imkânsızdı” şeklinde gördüğü için diğer ilimler için metot olduğunu kabul eder. Dolayısıyla gazali mantığa hem bir metot yani sanat hem de epistemolojik bilgi nazariyesi açısından yaklaşmaktadır (Bolay

1993: 28). Gazali'ye göre mantık, ilimlerin ve aklın ölçüsüdür, haliyle onu tahsil etmek de her kişi için gereklidir. Öyle ki onun mantık hakkındaki bu gayretleri, mantığı İslâm ilimlerinin ayrılmaz parçası halinde görülmesine sebep olmuştur (Bolay 2000: 251).

Şiire nispetle vezinin, iraba nispetle dilbilgisinin (nahiv) değeri nasıl ise akli delillere nispetle mantığın değeri de öyledir. Çünkü ölçsüz şiir, ölçülü olandan ancak şiirin vezinleriyle, doğru irab da yanlışından nahiv aracılığıyla ayrılır. Doğru sonuca ulaşmaktaki akıl yürütmelerin de doğru şekli yanlış olanından mantık kurallarıyla ayırt edilebilir (Gazali 1961: 60). Dolayısıyla Gazali'ye göre mantık, diğer ilimler için bir ölçüdür ve hatta yeni bilgiler elde etmek için kullanılacak tek yoldur. Mantık, tüm bilgiler, tüm bilimler için bir mizan, bir miyar, bir mihenk mesabesindedir. Çünkü mantık ilminin ölçülerine vurulmayan tüm fikirlerin ayarı da bozuktur. Mantık ilminin ölçülerine vurulmayan bilgilerin hangisinin tam, hangisinin eksik, hangisinin doğru ve yanlış olduğu bilinemez (Çapak 2005: 12).

İslâm dünyasında katı bir Aristoteles'ci olarak tanınan ve Aristoteles Şarihi lakabını hak eden İbn Rüşd, hem Batı dünyasında hem Doğu dünyasında etkileri olan bir filozoftur. Aristo'yu anladığı gibi değil, Aristoteles'in kendisini anlattığı gibi şerh etmeye çalışan İbn Rüşd mantık konusundaki Aristoteles'e ait tüm eserleri de şerh etmiştir. Mantık konusunda asıl amacı akli kıyastır. Din, hakikate ulaşmada mantığı konusu olan akli kıyası değil yasaklamak, tam tersine gerekli kılmaktadır. Haliyle mantığı öğrenmek de gereklidir çünkü mantık felsefe açısından "âlet" olduğu için onun dine ters düşecek bir yönü olamaz (İbn Rüşd 1992: 66).

Felsefe bilimi ve âleti konumunda olan mantığın her akıl sahibi için zaruri olduğu, daha öncekilerin bunu bilmemesi, bizim bunu hemen tahsil etmemiz ve kullanmamız gerektiğini söylerken, adeta mantığa karşı tavır takınan ve eleştiren İbn Teymiyye'nin iddialarına cevap vermektedir. Yararlı olacak ilimlerin kimden gelirse gelsin, hangi inançta olursa olsun bunun hiçbir önem taşımadığını belirten İbn Rüşd, mantığın ve konusu olan kıyasın da bu kabilden olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Nasıl ki kurban kesmek için kullanışlı bir bıçak, bir âlet bulunsa, bu âletin Müslüman veya Müslüman olmayan biri tarafından yapılmış olması önemli değildir. Aynen bunun gibi de mantığın konusu olan akli kıyasın gerçekleşmesini meydana getirecek bir âlet, bir metot, bir bilgi ve tecrübe mevcutsa onun kim tarafından bulunduğu dinen bir sakıncası yoktur. Mantık da dinen hiçbir sakıncası olmayan bir âlettir (İbn Rüşd 1992: 69).

İslâm Dünyasında mantık ilmine karşı çıkanların başında gelen İbn Teymiyye ise mantığın ister bilim olsun ister sanat olsun, Müslümanlara hatta akıllı insanlara faydası olmadığını iddia etmektedir. O, mantığın özellikle "âlet" olma kabulünü şiddetle reddeder. Çünkü mantık değil bilgi elde etmede kullanılacak bir bilim başka bilgilerin doğru dürüst öğrenilmesine engel bile olabilecek bir ilimdir. Özel-

likle İslâm dünyasında mantığın sanat olmasının kabul görmesi İbn Teymiyye'in de mantığı bir metot ilmi olarak gördüğü ancak gereksiz, uydurulmuş bir ilim olduğunu iddia ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Teymiyye'nin bir gerekçesi de daha önceki Müslümanların ve Peygamberlerin böyle bir ilmi kullanmamış olması ve buna ihtiyaç duymamış olmasıdır (İbn Teymiyye 1993: 184; 1951: 33).

Haliyle felsefe ilmi, özellikle mantık ilmi ile elde edilen (bilgiler) en sağlam olduğuna göre, gerçek anlamda felsefe ilmi tek başına mantık ilminin bir amacı olması ve bu felsefe ilminin elde edilmesinden kullanılan bir âlet olması gerekir (Muhakkik 1370: 1-2).

İslâm'da meşşâilik ve revakilik düşünce tarzları yıllarca mantık meselesinde tartışılmıştır. Meşşâiler mantığa, âlet ilmi, Revakiler ise sadece ilim demişlerdi. Fakat İslâm mantıkçıları arasında birinci görüş yani mantığın bir âlet ilmi olduğu fikri ağırlık kazanmıştır (Ülken 1942: 83).

İslâm felsefe tarihinde "İslâm Ansiklopedistleri" diye anılan İhvân-ı Safâ'ya göre Mantık, felsefenin ölçüsü olduğu için, filozofların âletidir. Bunun için mantık hem bir bilim hem de bilimin bir vasıtasıdır. Ancak normal bir âlet, bir vasıta değildir. Mademki felsefe insanoğlunun en şerefli uğraşlarından biridir onun ölçüsü de ölçülerin en doğrusu, en güvenilir olanıdır. Bu görüşlerinden dolayı İhvân-ı Safâ'ya göre mantık çok özel bir konuma sahiptir (İhvân-ı Safâ 1957: 427).

İsmail Hakkı İzmirli ise mantığı gayesi açısından tanımlarken "fikirlerin doğru ve yanlışını birbirinden ayırmaktır" demektedir. Ona göre mantık, gayesi itibarıyla hakikate ulaştırmaya çalışır. Bu açıdan Mantık ilmi hem bir ilim hem de sanattır (İzmirli 1330: 39).

Sonuç

Netice itibarıyla mantığın kurucusu kabul edilen Aristoteles'in mantığa ilimlerin sınıflandırılmasında bir yer vermediği kabulü ve böyle bir ilmin konumunun kurucusuna göre ne olduğunun kesin belirtilmediği sebebiyle mantık tarihinin ilk dönemlerinden başlamak üzere günümüze kadar mantığın bilim mi, sanat mı olduğu konusu tartışılmalıdır. Bununla birlikte mantık ilminin teorik ve pratik olarak iki yönlü olması da bu konunun tartışılmış olmasının başlıca sebeplerindendir. İslâm dünyasına mantığın ilk girişinden itibaren bu konu İslâm dünyasında da tartışılmıştır. Ancak genel olarak İslâm bilginlerine göre mantığın bir "âlet ilmi" olduğu kabulü yaygındır.

Aslına bakılırsa yıllarca tartışılmış olan mantığın sanat ya da bilim olması problemi, onun konumunu değiştirmemiştir. Çünkü Aristoteles'in, mantığı genel bir yönetime benzettiği, diğer ilimlere başlamak için bilinmesi gereken bir şey olarak gördüğü anlayışı mantığın tartışılan bu iki yönüne de işaret etmektedir. Müslüman bilginler de mantığın Aristoteles'te olduğu gibi "felsefeye giriş" ya da felsefeyle iliş-

kisinden dolayı onun “âleti” görmekte birlikte, aynı zamanda mantığı bir ilim olarak da görmüşlerdir. Günümüze kadar tartışılmalan bu konu, her iki tarafın görüşünün birbirleriyle çelişmemiş olmasından dolayı, tartışmalar, mantığın önemi ve değeri üzerinde büyük farklılıklar meydana getirmemiştir. Çünkü İslâm dünyasında bu konuda Mantığın hem bilim hem sanat olduğunu kabul eden mantıkçılar da mevcuttur.

Mesela, İbn Sînâ mantığa hem felsefenin bir âleti konumunda hem de felsefenin kısmı olarak bakmakta bir çelişki görmemektedir. Ona göre bu tartışmanın sebebi, terim olarak felsefenin farklı iki anlamda kullanılmasından kaynaklanan bir yanlışlıdır. “Bir anlamıyla felsefe, zâhirî ve zihnî mânaya gelecek şekilde iki türlü var oluşa sahip olan ve bölünebilen şeyler hakkında bir araştırma olup bu tanıma göre mantık felsefenin bir bölümü sayılmamalıdır; ancak söz konusu araştırma için faydalı olduğu müddetçe mantık felsefenin aynı zamanda bir âletidir. Öte yandan felsefe, zâhirî ve zihnî ayırımı gözetmeksizin bütün teorik konulara ilişkin bütüncül bakış açısına sahip bir araştırma olarak anlaşıldığında mantık hem felsefenin bir bölümü hem de onun diğer bölümlerinin bir âleti olarak görülmelidir (Emiroğlu, 2003: 19)”.

Denilebilir ki Mantık, düşünme tarzının tespiti yönüyle kendine has konularının olması ve bu konuları inceleyip irdelemesi bakımından müstakil bir bilim; başka ilimlerin metodolojisi olması açısından ise bir sanat olarak kabul edilebilir. Yani mantık kendi başına bir ilim, başka ilimlere mukayese edilince sanattır. Çünkü İslâm mantıkçıları mantığa bazen bir âlet, bazen de bir ilim olarak baktıkları için felsefenin bir kısmı olarak ele almışlardır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi İslâm mantıkçıları arasında mantığın “âlet” olarak görüldüğü anlayışı ağır basmış, hatta bir çok klasik mantık metinlerinde, mantığın tanımında “..âlet ilmidir, sanattır.” şeklinde yapılmıştır.

KAYNAKLAR

- ALİ HAYDAR (1309), Hediyecek, İsağoci Tercümesi, İstanbul.
- ATADEMİR, H. Rağıp (1974), Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- AYIK, Hasan (2007), İslam Mantık Geleneği ve Doğuluların Mantığı, Ensar Neşriyat yayınları, İstanbul.
- BİNGÖL, Abdulkuddûs (1993), Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı, İstanbul.
- BİNGÖL, Abdulkuddûs, (1992), “Türk Kültür Tarihinde Mantık Hareketleri”, Türk Kültürü ve Felsefe Panelleri, EÜ. Yay. Ayrı Basım, Kayseri, s. 11
- BOLAY, Süleyman H (1993), Arisoteles Metafiziği ile Gazali metafiziğinin Karşılaştırılması, MEB yay. İstanbul
- BOLAY, Süleyman H. (2000), “Bir Düşünür Olarak Gazali”, İslamî Araştırmalar, Gazali Özel Sayısı, s. 251
- CEVDET, Ahmet (h.1293), Miyar-ı Sedat, İstanbul

- ÇAPAK, İbrahim. (2005). Gazali'nin Mantık Anlayışı, Ankara
- ÇELEBİ, İlyas (2002), İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar, Rağbet Yayıncılık.
- EBU'L- BEKA, Eyyub bin Musa (1992), el-Külliyat, Beyrut.
- EMİROĞLU, İbrahim (2011), Klasik mantığa Giriş, Ankara, Elis yay.
- EMİROĞLU, İbrahim (2003), TDV İslam Ansiklopedisi, "Mantık" md.
- FARABÎ, Ebu Nasr (1986), Kitâbu'l-elfâzi'l-müsta'mele fi'l-mantık, Beyrut
- GAZALİ (h.1322), el-Mustasfa min ilmi'l-usul, Mısır,
- GAZALİ (1961), Mi'yarü'l-İlm, Neşr. Süleyman Dünya, Kahire
- HASIRCI, Nazım (2010). İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi, İstanbul, Araştırma Yayınları.
- İBN HAZM ENDÜLÜSÎ (trhsz), et-Takrib li haddi'l-Mantık ve'l-Medhali İleyh, (Neşr. İhsan Abbas), Beyrut.
- İBN RÜŞD, Kadı Ebî Velid. (1992), Faslu'l-Makal , Felsefe-Din İlişkisi, Çev. Bekir Karlığa, İstanbul
- İBN SİNA (2005), İşaretler ve Tenbihler, Çev. Ali Durusoy, İstanbul
- İBN SİNA (1952), eş-Şifa el-Mantık: el-Medhal, Kahire
- İBN TEYMİYYE, (1993). er-Redd ala'l-Mantıkiyyin, Beyrut
- İBN TEYMİYYE, (1951). Nakzu'l-Mantık, Kahire
- İHVÂN-I SAFÂ (1957), er-Resail, Beyrut
- İZMİRLİ, İ. Hakkı (h.1330), Felsefe dersleri, İstanbul
- KAZVİNÎ, Necmeddin Ali bin Ömer el-Kâtübî (h.1290), Risâletu's-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantıkiyye, İstanbul.
- KEKLİK, Nihat (1969), İslam Mantık Tarihi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- KÖZ, İsmail (2002a), "Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları", AÜİFD, Cilt XLIII, sayı: 2, ss. 355-374.
- KÖZ, İsmail (2002b), "Aristoteles Mantığı ile Felsefe-Bilim İlişkisi", AÜİFD, Cilt XLIII, Sayı: 1, ss. 135-169.
- MEHDİ MUHAKKİK (1370), Mantık ve Mebahisu'l-Elfaz, Tahran.
- NEŞŞAR, Abdulhak (1996), El-Mantıku'l-Kadım Beyne'l-Müeyyidihi ve Muaridihi fi'l-Fikri'l-İslâmî, Arabistan.
- NEŞŞAR, Ali Sami (1984), Menahicu'l-bahs inde müfekkiri'l-İslam, Beyrut,
- ÖNER, Necati (1998), Klasik Mantık, Ankara, Bilim Yayıncılık.
- ÖNER, Necati (1958), "Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mnatık Anlayışı", AÜİF yay. Ankara, s.108
- SEDDAD, Ali (1303), Mîzanu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl, İstanbul.
- SIRRI, Süleyman (1310). Mantık, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (1987), "İbn-i Teymiyye'de Mantık Meselesi", İslâmî Araştırmalar, S. 4, Ankara, , s. 41
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1942), Mantık Tarihi, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası.

FAST-FOOD İMPARATORLUĞUNUN ZİHNIYETİNİ RİTZER'İN "MCDONALDLAŞMA" KAVRAMI ÜZERİNDEN OKUMAK

Jale KARHAN¹

Geliş: 29.05.2018 / Kabul: 17.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.428306

Öz

Yediklerimiz ve içtiklerimiz bizleri değiştirip dönüştüreceği gibi kimliğimizin de göstergeleridir. Yemek, sadece hayatta kalmamız için gerekli olan fizyolojik bir ihtiyaç değil aynı zamanda evrensel, yerel, iletişimsel, kültürel, dini, sınıfsal, etnik, sembolik, ideolojik, iktisadi, ahlaki, coğrafi, tarihsel, siyasi ve toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla yemek kişisel bir mesele değildir. Zira tercih edilen fast-food beslenme biçimi doğayı, suyu, tarımı, toprağı, hayvanları, çiftçileri, işçileri, çocukları, sağlığı, aileyi, toplumu ve kültürü etkiler; değiştirir ve dönüştürür. Bu nedenle makalenin yazılmasındaki amaç; fast-food kültürünü vicdani, ahlaki, toplumsal ve politik açıdan sorgulamak ve bu kültürün arkasındaki gerçekliğin ne olduğunu ortaya çıkarmaktır. Sosyolojik olarak çalışmanın konusu "eleştirel sosyal bilim" yaklaşımıyla Ritzer'in "McDonalddlaşma" tezi üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda ise McDonalddlaşmış sistemlerin avantajlarının, çekiciliğinin ve cazibelerinin olduğunu, fakat çalışanlara, çocuklara, göçmenlere, çiftçilere, doğaya, hayvanlara, tarıma vb. verdiği zararlar büyük olduğundan McDonalddlaşmaya karşı dünyadaki bütün insanların ortak bir biçimde mücadele etmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *McDonalddlaşma, Fast-food Kültürü, Yemek, Kişisel, Politik*

1 Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, jalekarhan@artvin.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9120-4962> .

INTERPRETING THE MENTALITY OF FAST-FOOD EMPIRE WITH RESPECT TO RITZER'S CONCEPT OF THE "MCDONALDIZATION"

Abstract

The things that we eat and drink are the signs of our identity and they change and transform us. Food is not only a physiological need for survival but also a universal, local, communicative, cultural, religious, class, ethnic, symbolic, ideological, economic, moral, geographical, historical, political and social phenomenon. So food is not a personal matter. Consequently, the fast food form we prefer changes, affects and transforms nature, water, agriculture, land, animals, farmers, workers, children, health, family, society and the culture. The goal of writing this article is to question fast-food culture in terms of conscience, morality, social and politics and to reveal what is behind this culture. Sociologically, this topic is covered through "critical social science" approach with respect to Ritzer's "McDonaldization" thesis. At the end of the work, it is concluded that the McDonaldized systems have their own advantages, attractiveness and charm, but they are certainly harmful for the employees, children, migrants, farmers, nature, animals and agriculture, therefore it is suggested that all the people in the world should fight in a common way against McDonaldization.

Keywords: *McDonaldization, Fast Food Culture, Meal, Personal, Political*

*"Biz hepimiz, her şeyden ve herkese karşı suçluyuz ve ben,
herkesten daha çok suçluyum."*

Dostoyevski

Giriş

Jean Anthelme Brillat-Savarin'in: "Bana ne yediğini söyle, sana ne olduğunu söyleyeyim" (2016: 15) sözü gerçekten çok doğrudur. Yediklerimiz ve içtiklerimiz bizleri değiştirip dönüştüreceği gibi kimliğimizin de göstergeleridir. Yemek, sadece hayatta kalmamız için gerekli olan fizyolojik bir ihtiyaç değil aynı zamanda evrensel, yerel, iletişimsel, kültürel, dini, sınıfsal, etnik, sembolik, ideolojik, iktisadi, ahlaki, coğrafi, tarihsel, siyasi ve toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla, "kişinin McDonald's ve McDonalddlaşma'ya karşı tutumunu belirlemesi, kişinin hem siyasî görüşleri hem de şahsiyetinin tutarlılığı, kim olduğu ve kim olmak istediği ile ilgili bir meseledir. Alman filozof Feuerbach'ın vurguladığı gibi, 'ne yiyorsanız, osunuz' (...) Tercihini McDonald's'tan yana kullanmak ya da ona karşı durmak, sadece kişisel tercih meselesi değil, aynı zamanda toplumsal, ahlâkî ve siyasi bir meseledir" (Kellner, 2013: 121, 122). Evet, yemek sadece kişisel bir mesele değildir. Zira tercih edilen fast-food beslenme biçimi doğayı, suyu, tarımı, toprağı, hayvanları,

çiftçileri, işçileri, çocukları, sağlığı, aileyi, toplumu ve kültürü etkiler, değiştirir ve dönüştürür. Netice itibariyle, feministlerin dediği gibi “kişisel olan politiktir.” Bu nedenle makalenin yazılmasındaki amaç; fast-food kültürünü vicdani, ahlaki, toplumsal ve politik açıdan sorgulamak ve bu kültürün arkasındaki gerçekliğin ne olduğunu ortaya çıkarmaktır. Sosyolojik olarak bu konu Ritzer’in “McDonalddlaşma” tezi üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca, araştırma konusu metodolojik olarak “eleştirel sosyal bilim” yaklaşımı ile incelenmiştir. Çünkü eleştirel sosyal bilim yaklaşımı “sosyal bilimi, insanların koşulları değiştirmesine ve kendileri için daha iyi bir dünya kurmasına yardımcı olmak üzere maddi dünyanın gerçek yapılarını açığa çıkarmak için yüzeydeki illüzyonların ötesine geçen eleştirel bir sorgulama süreci olarak tanımlar” (Neuman, 2010: 142).

1. McDonalddlaşma Nedir?

“Hamburger, bütün medeniyetleri peşinden sürüklemektedir. Son yapılan anketlerden birinde, Batı dünyasında en çok yaygınlık gösteren markanın, sayıları kiliselerdeki haçları geçen McDonalds’lar olduğu ortaya çıkmıştır” (El-Messiri, 2010: 186). “McDonald’s’ın bugün yaşam biçimimizi ne kadar derinden etkilediğini anlatmak kolay değil. Altın Kemerler artık Hıristiyanlığın haçından daha çok tanınıyor” (Schlosser, 2001/2004: 12). McDonald’s dünyanın dört bir yanında gerçekleşen modernleştirme, rasyonelleştirme, verimlilik ve kültürel homojenlik süreçlerini açıklayan son derece önemli bir sosyolojik fenomendir. Ayrıca, insanları standartlaşmış fast-food tüketimi ve ideolojik uygunluk konusunda eğiten önemli bir kültürel pedagoji şeklidir. Dolayısıyla, McDonald’s, ürün gösterisini ve ona ait bir tüketici kültürünü dünyanın her yerinde teşvik ederek Amerikanlaştırmanın ve küresel kapitalizmin kültür elçisi olmuştur (Kellner, 2013: 79).

Toplumun akılcılaşıma süreçleriyle ilgilenen George Ritzer, Weber’in rasyonelizasyon kuramından yola çıkarak McDonalddlaşma tezini ortaya atmıştır. “*McDonalddlaşma*, hızlı-yiyecek restorani ilkelerinin, Amerikan toplumunun git-gide daha fazla kesimi üzerinde olduğu kadar dünyanın geri kalanında egemen olmaya başlamasına aracılık eden süreçtir. McDonalddlaşma sürecinin doğası, bu sürecin beş temel boyutu ana hatlarıyla açıklanarak betimlenebilir: verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik, insanların yerine teknolojiyi geçirme yoluyla denetim ve paradoksal olarak rasyonelliğin irrasyonelliği” (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 591). Kellner’a göre ise (2013) Ritzer, McDonalddlaştırmanın ilkelerinin, doğumdan ölüme kadar olan önemli süreçleri kuşatarak gıda, medya, eğitim ve sağlık endüstrilerine kadar uzanan çok geniş alanları yeniden yapılandırıldığını göstererek, Weber’in incelemesine çok sayıda fenomen ilave etmektedir. Yalnız, buradaki sınırlayıcılık, Weber’den esinlenmiş incelemelerin genellikle tek taraflı ve sınırlı bir görüş üretmesidir. Dolayısıyla, bu görüş, eleştirel bakış açıları tarafın-

dan eklemeler yapılarak tamamlanmalı, düzeltilmeli ve geliştirilmelidir. Örneğin, McDonalddlaşmayı, üretim ve tüketimde enstrümental modernizasyonu ile işgücünü ve tüketicileri sömürerek kârını artırmak isteyen kalıcı bir şirket hedefinin bir birleşimi olarak kuramlaştırmak için Marx ve Weber sentezi kullanılabilir (84, 85). “Aslında, McDonald’s ve McDonalddlaştırma sadece Weber’in modernleşme incelemesi ve Marx’ın metalaştırma teorisi ile bağlantılı değildir; ayrıca her biri McDonald’s gösterisinin yorumlanması için faydalı bir şekilde kullanılabilen, hipergerçeklik, simülasyon, postFordist² küreselleşme ve kimliğin melezleştirilmesi gibi postmodern kavramlarla da ifade edilmektedir” (Kellner, 2013: 97).

2. McDonalddlaşmayı Ortaya Çıkaran Sebepler Nelerdir?

McDonalddlaşma, birden ortaya çıkmamıştır. Birtakım toplumsal, politik ve iktisadi gelişmelerin neticesinde oluşmuştur. Ritzer’e göre (2016a: 68-94) bu gelişmeler şunlardır; bürokratikleşme, Yahudi soykırımı, F.W. Taylor’un bulduğu bilimsel yönetim, Henry Ford’un bulduğu işçileri robotlara dönüştüren montaj hattı, Levittown’daki toplu inşa edilen banliyö evleri, alışveriş merkezleri (AVM) ve Ray Kroc’un McDonald’s zincirini yaratması.

Bürokratikleşme, Weber’in en temel kavramlarından birisidir. Weber, formel rasyonelite üzerinde durmuştur. Weber’in formel rasyonelitesinin en belirgin örneği bürokrasidir. Ritzer’e göre (2016a) McDonalddlaşma, Weber’in rasyonelleşme teorisinin, başta tüketim ortamlarını kapsayacak biçimde genişlemesi ve yayılmasıdır. Weber’e göre, rasyonelleşmenin modeli bürokrasiydi. Ritzer’e göre ise hazır yiyecek restoranları McDonalddlaşmanın paradigmasıdır. Rasyonelliğin çeşitli türleri farklı dönemlerde bütün toplumlarda var olmuştur. Ancak, hiçbirisi Weber’in formel rasyonellik olarak adlandırdığı şeyi ortaya çıkarmamıştı. Ritzer’in genel olarak rasyonelleşme sürecinden veya McDonalddlaşmadan bahsederken kastettiği bu rasyonellik türüdür (70, 71). Akılcılaştırma, fast-food vb. “tüketim katedralleri”nin bir hayli verimli satış makinelerine dönüşmesine ve böylece tüketicileri denetleyip sömürme yeteneklerini artırmasına yardımcı olur. Ayrıca, akılcılaştırma, büyüünün bozulmasına ve dolayısıyla tüketicileri giderek daha az kendine çeken soğuk ve insan dışı ortamlara yol açma eğilimindedir. Weber, modern dünyada çok az büyüleme olasılığı gördü. Ancak, yeni Weberci Colin Campbell, Weber’in düşüncelerini genişleterek böyle bir büyüleme olasılığını da dâhil etti. Postmodern kuramcıların düşünceleri ise yeni tüketim araçlarının büyüünün bozulmasıyla alakalı sorunların üstesinden nasıl geldiğini ve sayıları sürekli artan tüketicileri cezpt etme, denetleme

2 Fordist ya da postfordist nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, kapitalist sistem, girdiği krizler esnasında yapısını değiştirirse, yenilese ve dönüştürse de kapitalizmin doğası aynı kalmaktadır. Zira kapitalist sistemin özünde ve mantığındaki amaç, yine, kâr etmeye yöneliktir.

ve sömürmeye devam etmek için gereken yeniden büyülemeyi nasıl gerçekleştirdiğini açıklamada özellikle yardımcı olur (Ritzer, 2016b: 94).

Ayrıca, Ritzer, Weber'in rasyonelleşme ve bürokratikleşmeyle alakalı korkularının mantıksal en uç noktası olarak görülebilecek bir toplu imha yöntemi olan Yahudi soykırımını McDonalddlaşma bağlamında ele alarak, soykırımı, McDonalddlaşmanın öncüleri arasında ele almıştır. Ritzer'e göre, Yahudi soykırımını McDonalddlaşma bağlamında ele almak bazı okurlar için aşırı hatta mantıksızmış gibi görünebilir. Ona göre, şüphesiz, hazır yiyecek restoranları soykırımla aynı saha içinde ele alınamaz. Çünkü insanlık tarihinde işlenmiş daha çirkin bir suç olmamıştır. Ancak, yine de Ritzer'e göre, soykırımı, McDonalddlaşmanın öncüsü olarak sunmanın güçlü gerekçeleri vardır. İlk soykırım, formel rasyonellik ilkeleri etrafında organize edilmiş, ağırlıklı bu türden bir rasyonellik paradigmasına yani bürokrasiye dayanmıştır. İkincisi, soykırım, McDonalddlaşmanın başka öncüleriyle ilişkili olan fabrika sistemiyle bağlantılıdır. Son olarak, bugün formel rasyonelliğin McDonalddlaşma süreciyle yaygınlaşması, soykırıma benzer bir şeyin tekrar yaşanabileceğini ileri süren Bauman'ı destekler niteliktedir (2016a: 69, 77, 78). McDonald's'ın işleyiş mantığı fordist üretim mantığı ile örtüşmektedir. McDonald's gibi restoranlarda üretim, montaj hattına benzer bir yapıya sahiptir. Herhangi bir seri üretim modelindeki gibi McDonalddlaşmış restoranlarda da fordist üretim benzeri bir süreç işler (Akarçay, 2016: 81).

Yine, bir öncü olmasının ötesinde, otomobil montaj hattı, başka bir yolla da McDonalddlaşmanın zeminini yaratmıştır. Kitlesele üretim pek çok insana uygun fiyatlı arabalara erişim imkânı tanımış ve bunun neticesinde otoyol sistemleri yoğun şekilde büyümüş ve bununla birlikte turizm endüstrisinin gelişmesine yol açmıştır. Restoranlar, oteller, kamp alanları, benzin istasyonları vb. yerler bugün McDonalddlaşmış toplumun kalbinde yatan birçok bayinin öncüsü olarak ortaya çıkıp hizmet vermişlerdir (Ritzer, 2016a: 83).

Otomobiller ile birlikte banliyölerin gelişimi de McDonalddlaşmanın öncülerinden birisidir. Diğer bir öncüde son derece rasyonelleşmiş olan AVM'lerdir. Gerçekten, kendi ülkemiz açısından da bakılacak olursa 1980'ler sonrası neoliberal politikaların etkisiyle açılan AVM'ler fast-food yemeğinin ve kültürünün yaygınlaşmasında başlıca rolü oynamıştır. Bugün ülkemizde herhangi bir AVM'ye gidildiğinde McDonald's görülebileceği gibi onun verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim ilkelerini kendilerine uyarlamış olan fast-food tarzı pek çok tantuni, kebab, döner, kahve, simit, lahmacun vb. yerel restoran zincirleriyle de karşılaşılır. Ritzer'e göre (2016b: 196) yeni tüketim araçlarındaki patlayıcı büyüme bir dizi *birbirine geçme (implosion)*, yani, sınırların bulanıklaşmasına ya da yok olmasına, böylece, eskiden farklı olan varlıkların birbirlerine geçmesine yol açmıştır. Tüketim katedralleri arasındaki sınırlar erimiş ve bazı durumlarda tümüyle

yok olmuştur. Bu birbirinin içine geçmiş dünyalar, tüketicileri kendilerine çeken ve onları tüketmeye sevk eden bir tür "gösteri"yi temsil eder. Örneğin, önceleri insanlar çeşitli mal ve hizmetler için bir yerden bir yere yürümek zorundayken şimdi bir AVM'de bu çeşitliliği bulabilmektedirler.

Yine, McDonald's bilim, teknoloji ve endüstrinin gıda maddeleri üretimi sürecine girdiği işlenmiş yiyecek maddeleri döneminde ortaya çıkmıştır. Suni gıda maddeleri; kimyasallardan ve katkı maddelerinden meydana gelmekte ve daha ucuz olan işlenmiş maddeleri daha doğal gıda maddeleriyle değiştirmekteydi. McDonald's; işlenmiş ve suni gıda maddelerinin geleneksel yiyeceklerin yerini almasıyla insanlara yeni yemek alışkanlıkları ve ürünleri sunarak, tüketicileri, yapay bir kültür ve çevreye alıştırmaya yardımcı olmuştur (Kellner, 2013: 82).

McDonalddlaşmanın ortaya çıkmasını sağlayan diğer gelişme Ray Kroc'un McDonald's zincirini yaratmasıdır. "Kroc, McDonald kardeşlerin özel ürünleriyle tekniklerini alıp, bunları diğer bayilerin (gıda hizmetleri ve diğerlerinin), bürokrasilerin, bilimsel yönetimin ve montaj hattının ilkeleriyle birleştirdi. Kroc'un dehası, tüm bu bilindik fikirlerle teknikleri, kendi dehasını da işin içine katıp hazır yiyecek sektörünü bayilikler aracılığıyla önce ulusal, sonrasında uluslararası bir boyuta taşıyacak biçimde bir araya getirmesiydi" (Ritser, 2016a: 90). McDonald kardeşlerin ortağı olan ancak onlardan daha hırslı ve rekabetçi olan Ray Kroc, McDonald kardeşlerin hızlı servis sistemini ve lisans haklarını satma hakkını onlardan alarak McDonald's'ı lisans verme hakkı sistemiyle Amerika'nın her tarafına yaydı. "Lisans verme hakkı sistemi ekonomi danışmanlarınca işletmecilikte 'Kolomb'un Yumurtası' olarak görülüyor: *Coca-Cola* imparatorluğunu bu sistemle kurdu. Onu *Burger King*, *Mc Donald's*, *Wendy's*, *Hardee's*, *Kentucky Fried Chicken*, *Taco-Bell* ve bunlar gibi daha bir sürü *fast-food* zinciri izledi" (Grefe, 1994: 120). Böylece, Ray Kroc, McDonald's'ı bir marka yaptı ve bugün Amerika'nın da ötesine geçmiş olan *fast-food* imparatorluğunu kurdu. Ayrıca "Kroc, sattığı her neyse ona sonuna kadar inanırdı ve McDonald's'ı neredeyse dini bir coşkuyla tanıttı" (Schlosser, 2001/2004: 49).

Amerikan *fast-food* imparatorluğunun en ironik yanlarından biri, onu kuranların pek çoğunun, bırakın işletme fakültelerinde okumayı herhangi bir konuda yükseköğrenim görmeyen kendini yoktan yaratmış girişimci olmasıydı. Ray Kroc, liseyi terk etmiş birisiydi ancak usta bir satıcıydı. Ray Kroc, güçlüünün ayakta kalması şeklindeki Amerikan politik felsefesini benimsemiş birisiydi. Kroc, bir gazeteciye: "Bu bir sanayi değil. Bir kurtlar sofrası. Onları haklayacağım. Onlar beni haklamadan ben onları haklayacağım. Bu, en çok uyum gösterenin hayatta kalması kuralının Amerikan versiyonu" demişti. Kroc, o kadar rekabetçi ve hırslıydı ki iş dünyasındaki rakipleri içinde: "Boğularak ölmek üzere olduklarını görürsem, ağzlarına hortum tıkarım," demişti (Schlosser, 2001/2004: 13-50). "Ray Kroc

Amerikan Rüyasının, Protestan çalışma ahlâkını, orta halli temizlik ve erdem ideolojisini cisimleştiriyor. Hedefi, kendini ve hamburger imparatorluğunu ‘gerçek Amerika’nın kült merkezi olarak satmak, ambalaj torbalarının içindeki Amerika mitini pazarlamaktı” (Grefe, 1994: 250). “Sıçan sıçanı, köpek köpeği yer. Onlar beni öldürmeden ben onları öldürdüm. Bu Amerikan tarzı hayatta kalma tekniğidir” (Grefe, 1994: 138) diyen ve 50’sinden sonra bir Amerikan rüyası olan hamburger imparatorluğunu kurmak için yola çıkan Ray Kroc’un, McDonald kardeşleri ve eşini dahi nasıl acımasızca yarı yolda bıraktığı ve onun başarı hikâyesini (!) anlatan *The Founder* (2016) [Kurucu] adlı filmde Kroc, McDonald kardeşlere bu Amerikan rüyasını bazı sahnelerde şu sözlerle anlatmıştır:

Kendiniz için bayilik istemiyorsanız bu tamam. Ülkeniz için yapın. Amerika için yapın. (...) Bayraklar, haçlar. Haçlar, bayraklar. Etrafta arabayla dolaşırken bu muazzam restorandı düşünmekten kendimi alıkoyamadım. Şimdi kulağa bir kafir gibi gelebilirim affedin beni, bu kemerlerin o binalarla çok ortak noktası var. Üstünde haç olan bir bina. O nedir? Düzgün insanların toplanıp Amerikan bayrağının korunması altında değerlerini paylaştıkları yerdir. O güzel binayı çevreleyen altın kemerlerin de az çok aynı şeyi temsil ettiği söylenebilir. Sadece içeride lezzetli hamburger var demiyor. Aileyi temsil ediyor. Toplumu temsil ediyor. (...) Diyorum size... McDonald’s Amerika’nın yeni kilisesi olabilir.

Yine, bir sahnede McDonald kardeşlerden Dick Kroc’a: “*Sana sadece bir şey sor-mak istiyorum. Hiçbir zaman anlamadığım bir şeyi. (...) Sana her şeyi gösterdik. Tüm sistemi ve sırlarımızı. Gizlimiz saklımız kalmamıştı. Neden sen sadece onları...*” derken Kroc Dick’e: “*Almadım?*” diye cevap vermiş ve McDonald’s’ı kendisinin dışında birçok kişinin gezdiğini, başarılı olmadığını ve açtıkları restoranların McDonald’s gibi büyük olmadığını/olmayacağını çünkü bu restoranların McDonald’s’ı özel yapan şeye sahip olmadıklarını ve McDonald’s’ı özel yapan şeyi Dick’in kendisinin dahi bilmediğini belirterek Dick’e bunun sırrının şu olduğunu söylemiştir: “*Sadece sistem değil, Dick. Kilit nokta isim. O muazzam isim, McDonald’s. (...) Sınırsız yani. Kulağa... Kulağa şey gibi... Kulağa Amerika gibi geliyor. Kroc’la kıyaslasana. Krokan gibi. Ya da kroki gibi. Hiç Kroc’s adlı bir yerde yemek yer miydin? Kroc kulağa Slavca bir kelime gibi geliyor. Kroc’s. Ama McDonald’s öyle mi? Muazzam. Evet, McDonald isimli biri hayatı boyunca hiçbir zaman itilip kakılmaz.*”³

3 İşin ironik ve ilginç yanı, Kroc’un tabiriyle Amerika’yı çağırıştıran bu muazzam (!) isme sahip bir başka *Donald Amca*, bir zamanlar, McDonald’s reklamlarında oynamış C. Wright Mills’in ifadesiyle Amerika’nın “iktidar seçkinleri”nden biri olan işadamı Donald Trump bugün Amerika’nın başkanıdır. Ancak, bu muazzam isme sahip olan gerek Donald Trump gerekse McDonald isminin gücünü keşfedip onu satın alan Ray Kroc gibileri, güçlünün ayakta kalması gibi bir politik felsefeden yola çıkarak ve amaçlarına ulaşmak için her yolu mubah sayarak insanları, doğayı, canlıları ve dünyayı sömürmeye devam etseler de ve

3. McDonalddlaşma Neden Başarılıdır?

“Yönetim şekli değişir, hamburger köftesi kalır’, yazmıştı Arno Schmidt, bir yazar. Yeni bir veba olarak *fast-food*: Doğu, Batı, Kuzey, Güney -hamburger başarıyı yakalıyor. Ve başarılı olan, aynı zamanda haklı olandır, diyor Amerikalılar: ‘*Never argue with success*’ –asla başarı ile tartışma. Ama gerçekten de başarılı olan mı haklıdır? Tüm ülkelerin en küçük ortak yiyeceği olarak hamburger, sözde zararsızlıkla tüm yerküreye dağılıyor. Neden?” (Grefe, 1994: 8).

Ritzer’e göre McDonald’s’ın başarısının altında yatan dört temel unsur vardır. Bunlar; verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetimdir (2011: 281, 282; 2016a: 112-235; Ritzer ve Stepnisky, 2014: 591, 592). McDonald’s’ın başarısındaki birinci unsur, *verimlilik*, bir noktadan diğerine gitmenin optimum yöntemidir. Tüketiciler için McDonald’s (arabalara servisi iyi bir örnektir) aç olma halinden tok olmaya geçmenin en iyi erişilebilir yolunu sunmaktadır. McDonalddlaşmış sistemler de müşteriler gibi çalışanlar da önceden tasarlanmış bir sürecin adımlarını takip ederek verimli bir şekilde işlev yürütmektedirler (Ritzer, 2016a: 43, 44). Örneğin, burgerler, montaj-hattı tarzı içinde sıraya dizilirler hatta bazen pişirilirlir. Müşteriler istekte bulunurlar ve onların yiyeceklerini verimli bir şekilde almaları ve tüketmeleri beklenir. Arabaya servis penceresi, müşterilerin yemekleri almaları ve çalışanların onları isteyenlere uzatmaları için son derece verimli bir araçtır. Genel olarak, hızlı- yiyecek restoranlarında hem çalışanların hem de müşterilerin verimli bir tarzda hareket etmelerini sağlamak için çeşitli normlar, kurallar, düzenlemeler, prosedürler ve yapılar devreye sokulur. Üstelik bir tarafın verimliliği, diğerinin, benzer bir tarzda davranmasını sağlamaya yardımcı olur (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 591).

McDonald’s’ın başarısındaki ikinci unsur, *hesaplanabilirlik*, satılan ürünlerin (porsiyon ölçüleri, maliyet) ve sunulan hizmetlerin (ürünü ulaştırmak için gerekli zaman) nicel yönlerine vurgu yapar. McDonalddlaşmış bir sistemde nicelik nitelikle eşitlenmiştir. Bir şeyin çok olması veya hızlı teslim edilmesi o şeyin iyi olduğu anlamına gelir. Diğer yandan, insanlar, McDonald’s’a arabayla gitmenin, yemeğin kendisine gelmesinin, yemenin ve eve dönmenin ne kadar zaman alacağını hesaplar ve ardından bu zaman aralığını evde yemek pişirmek için gerekli zamanla kıyaslarlar. İnsanlar, yanlış veya doğru, bir hazır yiyecek restoranına gitmenin evde yemekten daha az vakit alacağı sonucuna varırlar. Bu türden bir hesaplama özellikle zamandan tasarruf etmeyi vurgulayan diğer zincirlerin yanı sıra, Domino’s ve Papa John’s gibi eve sipariş getiren zincirleri destekler. Yine, işçiler de işin niteliksel yanlarından ziyade niceliksel yanlarına vurgu yaparlar. İşin kalitesinin değişkenlik göstermesine

maalesef her ne kadar dünyada onların bu sömürülerine ortak olanlar olsa da buna ortak olmayıp insanların, doğanın, canlıların ve dünyanın sömürülmesi karşısında direnenler ve mücadele edenlerde vardır.

pek izin verilmediğinden, işçiler, görevlerin en çabuk nasıl tamamlanabileceğine odaklanırlar (Ritzer, 2016a: 44, 45). Aynı şekilde müşterilerin de fast-food restoranlarında mümkün olduğunca az vakit geçirmesi beklenir. Gerçekte, buna uygun olarak servis pencerelerinden arabaya yapılan satışlar bu zamanı sıfırlıyor. Diğer yandan, müşterilerin restorantta yemek isteyecekleri durumlar da unutulmuyor ve sandalyeler onların en geç 20 dakika içinde restoranı terk etmelerini sağlamak üzere son derece rahatsız bir model olarak tasarlanıyor (Ritzer, 2011: 281).

McDonald's'ın başarısındaki üçüncü unsur, *öngörülebilirlik*, McDonald's'ın ürünleri ile hizmetlerinin her zaman ve her yerde aynı olacağı garantisini vermektedir. New York'taki yumurtalı McMuffin'ler Chicago ve Los Angeles'takiyle hemen hemen aynıdır. Yine, gelecek hafta veya gelecek yıl yenecek olanlarda bugün yenilen aynı olacaktır. Müşteriler McDonald's'ta hiçbir sürprizin yaşanmayacağını bilmenin rahatlığı içindedirler (Ritzer, 2016a: 45). Çalışanların işlerini öngörülebilir bir tarzda yapmaları beklenir ve müşterilerin benzer bir şekilde öngörülebilir davranışa tepki göstermeleri beklenir. Çalışanlar, müşteriler içeri girdiklerinde, komut dizisini izleyerek müşterilerin ne sipariş etmek istediklerini sorarlar. Müşterilerin ne istediklerini veya istediklerini bulmak için bakılacak yeri bilmeleri beklenir. Ayrıca, müşterilerin sipariş etmeleri, ödeme yapmaları ve hızlıca ayrılmaları beklenir. Müşteriler ayrılırken çalışanların başka bir komut dizisini izleyerek onlara teşekkür etmeleri beklenir. Hızlı-yiyecek restoranında, oldukça öngörülebilir bir ritüel baştan sona tamamlanır. Bir zamandan diğerine veya bir mekândan diğerine çok az değişme gösteren, oldukça öngörülebilir yiyecekleri kapsayan bir ritüel (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 592).

McDonald's'ın başarısındaki dördüncü unsur, *denetim*, McDonald's'a giren insanları da kapsar. Sıralar, sınırlı menüler, çok az seçeneğin olması ve rahatsız sandalyeler yemeğe gelenleri, yönetenlerin, onlardan yapmalarını istedikleri şeye yönlendirmektedir: Hızlıca yemeklerini yiyip ayrılmalarını. Dahası arabalara hizmet veren pencereler, insanları yemeklerini yemeden ayrılmaya teşvik etmektedir. Domino's'un modelinde müşteriler mekâna hiç girmemektedirler (Ritzer, 2016a: 46). McDonaldlaştırılmış sistemlerde çok sıkı bir denetim vardır. Bu sıkı denetimin önemli bir bölümü teknolojilerden gelmektedir. Bugün bu teknolojiler çalışanlar üzerinde egemendir ve giderek artan bir şekilde çalışanların yerini alacaktır. Çalışanlar, patatesler kızardığı zaman zil çalan hatta kızarmış patatesleri kızgın yağdan otomatik olarak çıkaran kızartma makineleri gibi teknolojilerle açıkça denetlenirler. Müşteriler ise teknolojilerin kendileri tarafından daha doğrudan denetlendikleri gibi bu tür teknolojilerin kısıtladığı çalışanlar tarafından denetlenirler. Bu nedenle, otomatik kızartma makinesi, bir müşterinin iyi pişmiş, iyi kızarmış patates istemesini olanaksızlaştırır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 592).

McDonald's'ın, dünya genelinde, başarısının bir başka sırrı da kendisini yerele uyarlamasıdır. Bugün standardizasyonu temsil eden McDonald's gibi birçok şirketin artık Amerika'nın ötesinde pazarları olduğu için bu şirketler kendilerine kâr getiren ülkelerin yerel, dini, etnik, sınıfsal, iktisadi, sosyal, kültürel, tarihi, siyasi ve coğrafi koşullarına kendilerini uyarlarlar. Örneğin (Taylan, 2008) McDonald's'ın dünyadaki 31.500 restoranından sadece Türkiye'dekilerin de *ayran* olması ve Türkiye'deki Burger King'in *Pastırmalı King Hamburger*, *Hamsi Burger* ile *Sufle tatlısı* ürünlerini sunması, yine, McDonald's'ın Türk köftesi türü *McTurco* ve acılı *BigMac* hamburgeri ile ilk kez 2000 yılında *McRoyal* ile ıspanaklı, peynirli börek ve *Coca-Cola*'dan oluşan *McPide* adlı "Ramazan Menüsü"nü satışa sunması; McDonald's'ın Hindistan'da inançları gereği sığır eti yemedikleri için klasik *BigMac* ürünü yerine *MaharacaMac* denilen "Hint hamburgerini" getirmesi ve ürünlerinin arasına birçok vejetaryen yiyecek eklemesi; Burger King'in İslam ülkelerindeki restoranlarında "Ramazan Menüsü" olduğu gibi bazı Avrupa ülkelerinde "Paskalya Menüsü" uygulaması; Fransa'da McDonald's'ın tanıtım simgesi olan *Ronald McDonald*'ın yerine McDonalddlaşmanın Fransız kültürüne zarar verdiğine inanan kesimlerinin simgesi olan Fransız milliyetçi çizgi roman kahramanı *Asteriks*'in geçmesi; Pizza Hut'un İsrail'de Yahudilere özel ve onların dinlerine uygun yiyecekleri hazırladıklarını gösteren "Kosher'e uygundur" –Yahudilerin inancına göre yenilmesinde dinen bir sakıncası olmayan helal ürünler- ibaresini koyması; Arap ülkelerindeki McDonald's restoranlarının kullanacakları et ürünleri için İslam Konseyi'nden İslami Kesim Sertifikası olarak ürünlerinin "helal" olduğunu tüketicilerine duyurmaya önem vermesi vb. verilebilir (94-103).

Büyük ulusal mutfakların eşsizliğinin, mutlaklığının zayıfladığı, yerel, otantik, egzotik yiyeceklerin bir çekim merkezi oluşturmaya başladığı postmodern toplumda yemek hem küresel hem de yerel bir boyutu (küyerellik) içinde barındırmaktadır. McDonald's, Coca-Cola gibi küreselliğin homojenleştirici boyutunun egemen olduğu ürünlerde bile bu olgunun izleri görülmektedir. McDonald's'ın hamburgerleri dünyanın her yerinde "aynıdır" ama bu hamburgerlerin yanında satılan ürünlerin bir kısmı yereldir, bu restoranların tasarımı, TV reklamları yerel âdetlere uygun olarak oluşturulmaktadır. (...) McDonald's'ın yemek masası ulus-aşırı, küyerel dünya vatandaşlarının postmodern sanal buluşma yeridir! Coca-Cola'nın reklam sloganı da küyerellik olgusuna işaret eder: "Biz çok uluslu değiliz, çok yerliyiz." McDonald's postmodern toplumun "Birleşmiş Yerler"idir! Günümüz toplumunda bölgesel, yerel yemekler çok kültürlü küresel mutfağın otantik parçaları haline gelmiş, kendilerine özgü "hakikatlerini" kaybetmişlerdir. Yiyecekte küreselleşme ve homojenleşme eğilimleri heterojenleşme ve yerelleşmeyle bir arada var olmaktadır. Ancak Yüksek Mutfak (Haute Cuisine) kültürünün gerilemesine paralel olarak *fast-food* kültürünün güçlenmesiyle birlikte homojenleşme eğilimi güç kazanmaktadır. Birçok restoranın menüsü sınırlı sayıda yiyeceğin kolayca seçilebilir bir sınıflama içinde sunulduğu *fast-food* restoranlarının menüsüne benzemeye başlamaktadır (Çubuklu, 2004: 147, 148).

McDonald's'ın bir diğer başarısı reklam ve pazarlama stratejisinde yatmaktadır. Zira mükemmel bir reklam ve pazarlama stratejisiyle kendisine yönelik bütün olumsuzlukları örtmek adına “saygınlık”, “yardımseverlik”, “vatanseverlik”, “hayvanseverlik”, “sağlık”, “çevrecilik” vb. değerleri kullanarak olumlu bir imaj ve kimlik yaratmak için “McDonald's topluma yararlı birçok takdire şayan kampanya yürütmektedir: Ailelerin ciddi sağlık sorunları yaşayan çocukların tedavileri sırasında yanlarında kalmalarını sağlayan Ronald McDonald Evi; gençler için mesleki eğitim programları (...) engelli kişilerin işe alınıp eğitilmesine dönük çabalar (...) azınlıkların işe alınıp desteklenmesinde başarılı bir geçmiş; çevre ile hayvanlara karşı duyarlılığın geliştirilmesini hedefleyen sosyal sorumluluk programları” (Reingold, 1992 aktaran Ritzer, 2016a: 53, 54). Böylelikle “kurulduğu 1950’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar, McDonald's'ın olumlu imajı, gösteri toplumuna yayılmıştır. Genel olarak, medya, hem kendi reklam bütçelerine hem de yardım derneklerine çok büyük katkıda bulunan bir şirketi çoğunlukla olumlu şekilde gösterme eğilimindedir. (...) McDonald's hızla, hem küresel bir başarı hikâyesi, hem de Amerikan iş dünyasının efsanesi haline gelmişti” (Kellner, 2013: 102).

“Fast food devleri arasındaki rekabet her zaman gerçeklik kadar görüntüyle de ilgili olmuştur. Kalabalıkların çadıra gelmesini sağlamak için gereken, her zaman yeni, her zaman daha canlı gösteri tellallarıyla sirkelere çok benzerler aslında. Hediyeye oyuncaklar, film bağlantıları, parıltılı reklam kampanyaları ve yeni yiyecek ürünleri hepsi bu amaca yöneliktir” (Collins, 1997: C1 aktaran Ritzer, 2016b: 171, 172). Fast-food restoranları da dâhil tüketim katedralleri büyüdü hatta bazen kutsal ve dinsel bir karakter sahibi olarak yapılandırılır ve genellikle de başarılı olunur. Zira tüketiciyi kendilerine çekmek için tüketim katedrallerinin daha da büyüdü, fantastik ve sihirli ortamlar sunmaları ya da en azından sunuyor görünmeleri gerekir. Örneğin Moskova’daki McDonald's'ın açılışında bir işçi “*sanki Chartes Katedrali’ydi orası... ‘Kutsal bir haz’ yaşama yeri*” diye söz etmiştir. Yine, McDonald's gibi başka bir tüketim katedrali olan Disney Dünyasını ziyaret “*orta sınıf hacci, güneşte pişen kente zorunlu bir ziyaret*” olarak betimlenmiş ve Disney Dünyası’na gidişle Lourdes gibi dinsel yerlere hacca gitmek arasında benzerlikler kurulmuştur (Ritzer, 2016b: 31).

Yine, McDonald's'ın en büyük başarısı oyun bahçeleri, oyuncaklar, çizgi filmler vb. araçları ve yöntemleri kullanarak çocukları kendisine çekmeyi çok iyi bilmesidir. En başından beri “McDonald's, kendini, hem çocuklar için bir eğlence yeri hem de ailenin birlikteliği için uygun bir mekân olarak ambalajladı” (Kellner, 2013: 81). McDonald's'ın başarısının ve güvenilir (!) oluşunun en büyük sırrı daha konuşmaya dahi başlamadan çocuklarda “marka bağımlılığı” yaratmış olmasında yatmaktadır. Örneğin Morgan Spurlock’un *Super Size Me* (2004) [Şişir Beni] adlı belgeselinde görüştüğü kişilerden biri: “Çocuklar konuşmaya başlar başlamaz çoğu

McDonald's demeye başlıyor" demiştir. Sonrasında Spurlock yaşları küçük çocuklara birtakım resimler göstermiş ve onlara ne olduklarını söylemesini istemiştir. Bu resimlerin içerisinde İsa'nın resmini dahi tanımayan çocuklar Ronald McDonald'ı tanımışlardır. Yani, McDonald's'a yönelik duygusal bir bağımlılık çocukluktan itibaren oluşmaktadır. Ritzer'e göre (2016a: 96, 97) McDonald's pek çok sayıda sadık müşteri yaratmak amacıyla, bu duygusal yükten faydalanmıştır. McDonald's rasyonel ilkelere dayanıyor olsa da müşterilerinin sadakati en azından bir noktaya kadar duygusaldır. Bundan dolayı McDonalddlaşmanın iki nedenden ötürü hızla gelişme ihtimali yüksektir: Rasyonelliğin avantajlarını sunmakta ve insanlar ona duygusal olarak bağlanmaktadır. Bu bağımlılık, insanları, şirketin dezavantajlarını göz ardı etmelerine götürür ve bu kabulleniş dünyayı McDonalddlaşmanın daha da artmasına açık hale getirir.

4. McDonalddlaşmanın Yayılması

"McDonald's kurduğu zincirle tüm dünyaya yayıldı. Türkiye'de tost ve sandviç diye iki tür bilinirken, yavaş yavaş yaygınlaşan hamburger, fast-food zincirlerinin ülkeye girmesiyle aktüel oldu" (Emiroğlu, 2017: 339). "Mekke'de açılan bir Kentucky Fried Chicken restoranı, Ramazan ayının sadece bir haftasında 200 000 dolar kazanarak zincirin satış rekorunu kırdı" (Schlosser, 2001/2004: 245). Bugün, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi kendi ülkemizde de reklamlara ve gündelik hayata bakıldığında geleneksel iftar sofralarının dahi McDonalddlaştığı görülebilir. Örneğin ramazan sofralarında Coca-Cola başköşededir ve genellikle oruç sudan sonra Coca-Cola ile açılır. Oysa "Coca Cola Amerikan hayat tarzının ve bu tarzın yaygınlaşmasının bir sembolüdür. Dedikleri gibi aslında mesele sadece cocacola-laştırma değil coca-kolonileştirme'dir. Yani cocacolalaştırma uluslararası tüketim aşısında bir sömürüdür. Bu sömürü zorla değil gönüllü sömürüdür" (El-Messiri, 2010: 81). Aynı durum varlığının sebebini sözde Yahudi kimliğini gerçekleştirilmeye dayandıran Yahudi devletinin de başına geldi. Yahudi devleti her ne kadar kendinde Yahudi kimliği bulunduğunu iddia etse de tamamen Amerika'ya doğru sürüklenmiştir. Bu yüzden McDonald's yerine McDewit yiyorlar (ne kimlik ama). Fakat bu McDewit'te sonunda çöktü ve McDonald's rakipsiz kaldı. McDonald's, Kudüs'te -kendi deyimleriyle İsrail'in ebedi başkentinde- Yahudi şeriatındaki yemek kurallarına uymayan hamburgerciler açtı (El-Messiri, 2010: 87). "McDonald'sın sattığı sadece hamburger, kızarmış patates ve alkolsüz içecekler değil. Özellikle ABD dışına çıktığı zaman McDonald's, her şeyiyle eksiksiz bir Amerikan ortamı oluşturuyor; bu ortam da yiyecek gibi hevesle 'tüketiliyor.' (...) Amerikalılar ve Avrupalıların çoktandır kanıksadığı şeyler, Ortadoğu tüketicisine hâlâ çekici geliyor" (Chase, 1994/2000: 74).

Yine, “70’li yılların sonunda *fast-food* endüstrisinin kaptan pilotları düşman ideolojinin inine bir dalış yapmayı denediler: Rusya, Sovyetler Birliği, komünizmin anavatanı, ‘hür Batı’nın korkulu rüyası, eşitlikçiliğin ve tek tipliliğin yuvası -orada demokratik hamburger olabilir miydi? Düşmanların eline düşmüş bir *Big Mac*?” (Grefe, 1994: 161). Ve

Gorbaçov, Cindy Crawford’un ve Ivana Trump’ın izinden giderek Aralık 1997’de bir Pizza Hut reklamında rol aldı. Reklamda Moskova’daki Pizza Hut restoranında bir grup müşteri fast food zincirini Rusya’ya getirdiği için ona teşekkür ediyor ve sonra “Yaşasın Gorbaçov!” diye bağıyordu. Gorbaçov da bir dilim pizzayı havaya kaldırarak onlara karşılık veriyordu. Söylendiğine göre, Gorbaçov bu altmış saniyelik reklamda görünerek ileride vakfında kullanılmak üzere 160 000 dolar kazanmıştı (Schlosser, 2001/2004: 252).

Amerika’daki fast-food sektöründe rekabet arttıkça, büyük zincirler, büyümeye devam edebilmek için yabancı pazarlara yöneldiler. McDonald’s Corporation yabancı pazarları fethetme umudunu artık “küreselleşme projesi” kavramıyla ifade ediyor. McDonald’s artık dünyada en çok tanınan marka ve bu konuda Coca-Cola’yı bile geçti. Amerikan fast-food endüstrisinin değerleri, tatları ve endüstriyel uygulamaları dünyanın her köşesine ihraç ediliyor. McDonald’s sosyolog Benjamin R. Barber’ın “McDünya” olarak adlandırdığı homojenleştirilmiş bir uluslararası kültürün yaratılmasına katkıda bulunuyor. Dünya’da çok az yer altın kemerlere çok uzak ya da ulaşılmaz görünüyor (Schlosser, 2001/2004: 244, 245). Kellner’a göre ise McDonald’s, bir taraftan, küresel tüketici kültürünün standartlaşmasına ve homojenleşmesine yardımcı olurken, diğer yandan da dünyanın birçok yerine çeşitlilik, farklılık ve yenilikler getirerek böylece melezleşmiş, postmodern ve küresel popüler kültürün oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, Ritzer’in, McDonald’s alışkanlıklarını ve etkilerini tanımlarken modernleşme tarafına ayrıcalık tanınması çok nesnel bir yaklaşımdır. Ritzer, McDonald’s gösterisinin öznel ve kültürel karmaşasını açıklamamıştır. Barber’ın “McWorld” hakkındaki fikirleri de çok fazla genelleme içermektedir (2013: 92).

McDonald’s, hem Amerikan merkezli kültür emperyalizmi formlarını ileterek hem de Batılı olmayan kültürlerde, kültürel melezleme ve değişiklik yapan yeni ve alternatif formları yayarak, küresel McWorld’da, karmaşık görevler üstlenmektedir. Birçok eleştirmene göre, McDonald’s; ürünlerini, mimarisini ve ortamını yerel koşullara göre biçimlendirmekte ve farklı yerel koşullarda edindiği deneyimler, toplumsal işlevler ve anlamlar çeşitlilik göstermektedir (Kellner, 2013: 90).

Ancak “[ö]lçüleri kaçırmış böylesine bir tüketim anlayışı, birçok sebepten dolayı, kaçınılmaz olarak askerî sömürüyle de irtibatlı hale geliyor. Çünkü sonuçta

bu, coğrafi bir yayılmadır ve yirminci yüzyılın başlarında olduğu gibi, ulaşacağı son nokta dünyanın bütün pazarlarını istilâ etmektir” (El-Messiri, 2010: 315). Aslında, Ritzer’in soykırımla McDonalddlaşmayı aynı bağlamda ele alması hiçte mantıksız değildir. Çünkü soykırımın zihniyetiyle McDonalddlaşmanın zihniyeti aynıdır. Fakat işin ironik yanı, bugün birçok ülke soykırımın zihniyetine sahip olan Amerikan emperyalizmi yüzünden her türlü zulme, sömürüye ve baskıya maruz kalmalarına rağmen Amerikan ürünlerine ve kurumlarına kapılarını sonuna kadar açmaktadırlar.⁴

Yine, Ritzer’e göre, McDonald’s o kadar güçlü bir model olmuştur ki birçok iş kolu ile farklı alanlardan birçok yapı “Mc” ile başlayan lakaplar almışlardır. Örneğin “McDişçiler”, “McDoktorlar”, “McChild” bakım merkezleri vb. Hatta uzmanlar egzotik dansların McDonalddlaşmasını tarif etmek için “McSexy” terimini kullanmışlardır. Toplumun diğer alanları gibi cinsellikte McDonalddlaşmıştır. Bu örnekler insan yaşamında McDonalddlaşmanın etkisinden kurtulabilecek hiçbir yönün olmadığını göstermektedir. McDonalddlaşmanın etkilediği diğer alanlar şunlardır: Açık hava etkinlikleri, dağ tırmanışları, profesyonel sporlar, polis ve ceza hukuku sistemi, aile, McOkullar, üniversiteler, e-öğretim, kitleye açık çevrimiçi kurslar, tıp pratikleri, ölüm -İslami topluluklardaki cenaze uygulamaları da dâhil-, kilo vermek ve bedeninin McDonalddlaşması, din ve dini öğretilerin McDonalddlaşması, bankacılık, McMeslekler, politika, bilimsel araştırmalar vb. (2016a: 38-43). “McDonalddlaşma görünüşte dünyanın dış etkilere kapalı kurumlarına (din gibi) ve bölgelerine (Fransa gibi Avrupa ulusları) yayılan amansız bir süreç olduğuna dair tüm emareleri göstermiştir” (Ritzer, 2010 aktaran Ritzer, 2016a: 17). Günümüzde ise McDonalddlaştırma artık dönüp dolaşıp aynı noktaya geliyor. Kendi McDonalddlaşmış kuruluşlarına sahip olan başka ülkeler bunları Amerika’ya ihraç etmeye başlıyor (Ritzer, 2011: 283). Fakat Ritzer’e göre, McDonalddlaşma dünyanın her tarafına yayılmış olsa da çağdaş dünyada McDonalddlaşmadan daha fazlası vardır. McDonalddlaşma çok önemli bir toplumsal süreçtir ancak çağdaş toplumu dönüştüren tek süreç olmaktan da çok uzaktır. McDonalddlaşmanın dereceleri vardır. *McDonalddlaşma ya hep ya hiç tarzında bir süreç değildir*. Tüm hazır yiyecek restoranları, McDonald’s kadar McDonalddlaşmamıştır (2016a: 56).

4 Oysa Gandhi ülkesi için mücadele ederken Hintlilere: ““Tutsaklığımızın sorumlusu, Britanya füzelerinden çok bizim gönüllü işbirliğimizdir”” (Bové ve Luneau, 2004/2006: 77) derken çok yerinde bir tespit yapmıştır. Ve sonrasında Gandhi halkını bir araya getirip İngilizlerin tuz vergisini ve ürünlerini boykot etmiş ve kurumlarıyla işbirliği yapmamıştır. İşte, Gandhi’nin ve onu destekleyenlerin yapmış olduğu bu şiddetsiz eylemler topu tüfeği olan İngiliz sömürgecilerini bıktırması ve Hindistan’ı bağımsızlığa götürmüştür.

5. McDonaldlaşmanın Akıldışı Sonuçları Nelerdir?

“[M]cDonaldlaşma toplumun her alanına yayılmıştır; çünkü daha fazla verimlilik, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik ve denetim sağlamaktadır. (...) bu artılarına rağmen, McDonaldlaşmanın bazı ciddi dezavantajları vardır. Rasyonel sistemler kaçınılmaz olarak, bu rasyonelliği ara ara riske atan, sınırlayan, hatta altını oyan irrasyonellikler üretir” (Ritzer, 2016a: 236). McDonaldlaşmanın başarısının altında yatan verimlilik, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik ve denetim ilkelerinden “McDonaldlaşma Neden Başarılıdır?” bölümünde bahsedildi. Bu bölümde de McDonaldlaşmaya avantaj sağlayan bu ilkelerin verimsiz, öngörülemez, hesaplanamaz ve denetimsiz kısacası Ritzer’in “rasyonelliğin irrasyonelliği”⁵ dediği yani akıl dışı sonuçlarından bahsedilecektir.

Verimlilik ilkesinin, akıldışı sonuçlarına bakıldığında, McDonaldlaşmış sistemler verimliliği artırmak için örneğin, müşterilerin kuyruğa girip kendi siparişlerini vermesi, yemeklerini kendilerinin masaya götürmesi, çöplerini atması vb. uygulamalarla garson, kasiyer, temizlik görevlisinin yaptığı işleri müşterilere yaptırarak müşterileri de bedava çalıştırır. Böylece müşterileri de çalıştırarak daha az işçi çalıştırıp maliyetlerini düşürür ve kârlarını artırır. Verimliliği artırmak için uyguladığı montaj-hattı tarzı ile McDonald’s adeta bir “yemek fabrikası”nı anımsatmaktadır. Müşteriler dahi bu yemek fabrikasının ücretsiz işçileri haline gelirler. Ritzer’e göre (2016b: 78, 79) birçok tüketim katedrali müşteriye eski tüketim araçlarında onlar için yapılan şeyleri kendilerinin yapmasını söyler. Fast-food restoranlarında bizden yalnızca masamıza servis yapmamız değil yemekten sonra masayı temizlememizde isteniyor. Yakın zaman içinde bu olgu üreterek tüketmek adını aldı ve bu tüketiciler “üretici tüketici” olarak adlandırılmaya başlandı. Bu yeni gelişme, yeni tüketim araçlarında ve ayrıca diğer yerlerde insanların sadece tüketici veya üretici olmayıp aynı zamanda hem tüketici hem de üretici olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. Bundan dolayı, fast-food restoranlarında sadece yemeğimizi tüketmez aynı zamanda onu üretiriz; burgerlerimize soslar koyarız, masalarımızda bekleriz.

Yine, McDonald’s ve diğer fast-food zincirlerinde, montaj-hattının ilkeleri uygulandığından gerek çalışanlar için yemeğin hazırlanması gerekse müşteriler için yemeğin yenmesi insani bir süreç olmaktan çıkarak gayri insani⁶ bir olguya dönüşmektedir. Ayrıca, McDonald’s ve benzeri fast-food restoranlarında verimliliği

5 Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Ritzer, 2016a: 236-279; 2016b: 151-160).

6 “Rasyonelitenin irrasyonel hale gelmesinin bir başka örneği de insanlıktan uzaklaştırmadır. Çalışanlar insanlık dışı görevlerde çalışmaya zorlanır ve müşteriler de insanlıktan uzak ortamlarda (örneğin, arabalarında) ve koşullarda (örneğin, hareket halindeyken) yemek yemeye zorlanır. Fast food restoran, çalışanların ve müşterilerin benzer şekilde aşağılandığı bir ortamdır” (Ritzer, 2011: 282).

artırmak için yemekler çatalla bıçakla değil elle yenilmektedir. Oysa Grefe'ye göre (1994) insanoğlunun başlangıçta parmakla yemesi gerçeği, doğaya olan bağlılık ve bağımlılığının bir ifadesiydi. Eğer yemeğimizi bugün çatal bıçakla yiyorsak bu doğaya olan mesafemizi gösterir. Doğayı kendimizden uzak tutuyoruz. Günümüzde ise *finger-food*'un -yani parmakla beslenmenin- yeniden doğuşunun beşiği fabrikalardı. Yalnız, bu kez besinlerin ellerle hemencecik yutulmasının sebebi vahşi doğanın kanunları ve akılcılığı değil modern iş hayatının kâr güden, rasyonel bir üretim biçiminin şartlarıydı. *Finger-food* "restoranlar" mahrumiyetini ve "besin sefaletinin tuluat olarak temsilinin" bir ifadesi oldu. İnsanın yemeğiyle daha doğrudan bir ilişkisi olduğu zira ona elleriyle dokunduğu savı hiçbir şekilde akılcı olamaz. Çünkü gıda maddeleri artık gayet açık sinyaller gönderiyorlar (12, 20, 21).

Hesaplanabilirlik ilkesinde ise niceliğe vurgu yapıldığından nitelik göz ardı edilir. McDonalddlaşmış sistemlerde ürünün çok olması, hızlı teslim edilmesi vb. hesaplanabilirliğe yapılan vurgu olumlu görülebilir ancak bu durumun olumsuz yanları da vardır. Örneğin McDonald's gibi fast-food restoranlarına gittiğimizde müşterilerin yeme alışkanlıklarını gözlemlediğimizde şunu görebiliriz: İnsanlar fast-food restoranlarında geleneksel sofralarda olduğu gibi sıcak ve samimi muhabbetler kurarak yemeklerini yemiyorlar. Sistem hıza öyle bir vurgu yapıyor ki müşterinin davranışını da etkiliyor. Hız o kadar yüksek ki kuyruğa giren müşteriler bu hızdan etkilenip yemeği alma konusunda sabırsız, aceleci ve agresif olabiliyorlar. Yemek yemenin tadını ve hazzını bu sabırsızlık ve acelecilikle deneyimleyemiyorlar. Bu mekânlarda yemek yemenin kendisi insanları sosyalleştiren bir olgu olmaktan çıkıyor. Fast-food restoranına gelenler hızlıca yemeklerini yiyerek oradan ayrılıyorlar. Kısacası insandışılaştırılmış bu ortamlar hıza yaptıkları bu vurguyla yemek alışkanlığını derinden etkiliyor, insandışılaştırıyor ve yemek yemenin kalitesini düşürüyorlar. Ayrıca, bu mekânlarda -yeni müşterilere yer açılması adına- müşterinin yemek yeme hızını artırmak ve restorandan hemen gitmesini sağlamak için müşterinin oturma düzenine kadar birçok husus hesaplanıyor ve rasyonelleştiriliyor. Böylece, her şeyin sayıya indirildiği bu sistemde müşteriye sayıya yani "paracıklara" indirgeniyor.

Yine, iyi bir reklam ve pazarlama stratejisinin sağladığı imajlar ve imgeler aracılığıyla satılan ürünlerde büyük boy hamburger, kola, patates kızartması vb. gibi sürekli büyüklüğe yapılan vurgu, müşteriye az ödeyip çok şey alıyormuş⁷ hissi verdiği için, bu durum, müşterinin yediği yemeğin gerçek maliyetini görmesini engellediği gibi besinlerin ne şekilde üretildiklerini, nasıl tedarik edildiklerini, içlerinde ne olduğunu ve sağlıklı olup olmadıklarını anlamasına da engel oluyor.

7 "Bu hesaplama ne var ki önemli bir noktayı değerlendirme dışı bırakmaktadır: Hazır yiyecek zincirlerinin yüksek kâr marjı, müşterilerin değil mülk sahiplerinin en iyi payı aldıklarını göstermektedir" (Ritzer, 2016a: 44).

Oysa (Grefe, 1994) gıda maddeleri endüstrisinde katkı maddeleri kullanılmadan satılan tek bir ürün yok neredeyse. Bunun mantığı da malı daha kârlı ve kolay şekilde depolamak, pazarlamak ve şekillendirmek. Amerika’da bir bilimadamı ordu devamlı katkı maddeleri ve tatlandırıcıların yenilenmesi ve mükemmelleşmesi üzerinde çalışıyor. Laboratuvarlar gizli bir silah keşfetti: Gıda maddeleri kozmetiği gözlerimizi yuvalarından çıkaracak yalancı bir resim oluşturmaya çalışıyor. Fakat, midemize inenler renklendiriciler, koruma maddeleri, yapay tatlandırıcılar, kaplama malzemeleri, emülgatörler, antioksidanlar, sabitleştiriciler, katılaştırıcılar, aroma kuvvetlendiricileri... Ve maalesef tüm bu zararlı şeylerin yanında hamburger gerçek bir doğa ürünü gibi geliyor insana (64).

Baudrillard’ın postmodern bakış açısına göre, suni ürünleri, tatları ve keyifleri, böyle alışılmış unsurları, hamburgerler, kızarmış patatesler ve “shake”lere benzettiği için, McDonald’s mutfağı, bir ‘yiycek simülasyonu’ olarak da görülebilir. Gıda maddeleri; lezzetleri, yapıları ve malzemeleri bakımından büyük ölçüde, kimyasal katkılara ve suni maddelere dayandıkları için suni bir şekilde oluşmuş bir mutfağa örnek teşkil edebilir. McDonald’s’ın yiyecekleri, suni ve işlenmiş bir dünya için, işlenmiş ürünlerdir (Kellner, 2013: 98).

Fast-food imparatorluğunun kutsal mekânı Amerika’da bugün en önemli sorun obezliktir ve obezliğin başlıca nedeni de son derece zararlı olan fast-food ürünleridir. Amerika’daki fast-food yiyecekleri yüzünden yaygınlaşan obezite salgını Morgan Spurlock’un *Super Size Me* (2004) [Şişir Beni] adlı belgeseli çok güzel bir şekilde ele almıştır. Belgesel de Spurlock tıbbi bir destekle alarak 30 gün boyunca McDonald’s ürünleri dışında bir şey yemeyerek bir deney yapmıştır. Deneyin sonunda tıbbi destek aldığı doktorlar dahi sonuca şaşırılmışlardır. Zira bu deneyden çıkan genel sonuç şu: Fast-food ürünleri insanı ölüme götürecek kadar tehlikelidir. Sözün özü; yemek hayatta kalmamız için en temel ihtiyacımız olduğundan yaşamı temsil eder ancak hayatta kalmak için ne yediğimiz önemlidir. Oysa fast-food tarzı beslenme *yaşamı* değil *ölümü* temsil etmektedir.

McDonaldlaşmış olan bu sistemlerin bize sunduğu *öngörülebilirlik* ilkesi ise gündelik hayatımızda herhangi bir sürprize yer vermediğinden belirsizlikleri ortadan kaldırır, hayatımızı kolaylaştırır ve kendimizi güvende hissetmemizi sağlayabilir. Ancak, hayatta sürprizlere olanak tanımamak her zaman olumlu neticeler doğurmaz. Bir defa gerek çalışanlar gerekse müşteriler açısından bu durum; yaratıcılığı törpüler, hata yapma olasılığını azaltacağından deneyim kazanmayı engeller, zihni köreltir, problem çözme becerisini geliştirmez, aynılığı ve taklitçiliği artırır, çeşitliliği azaltır, hayatı rutinleştirir ve sıkıcı hale getirir ve her şeyden önce hayatın rengini yok eder.

Ayrıca, McDonald’s gibi fast-food restoranlarında çalışanlar ve müşteriler arasındaki iletişimi daha öngörülebilir kılmak için standartlaştırılmış ve önceden

belirlenmiş komutlarla sağlanan sıcak, samimi ve rutinleşmiş iletişim (!) yapay, samimiyetsiz, insandışılaştırılmış ve denetlemeye yöneliktir. "Aslında kibar ve ritüelleşmiş bir yolla söyledikleri şey 'defolun' veya 'çekilin de başkasına hizmet edeyim'dir" (Ritzer, 2016a: 243). McDonald's gibi yerlerde genç çalışanlar, kendilerini müşterilere programlanmış bir şekilde sunmayı öğrenmek zorundadırlar. Buralarda stereotipleştirilmiş hitap biçimleri vardır ve bunlar kimi zaman menünün arkasında da yazılıdır. Personel şirket tebessümünü de öğrenmek zorundadır. Bir işçi şöyle demektedir: 'Bunların hepsi iğreti duruyor. Servis bir tebessümle sunulurken gerçekte "mış gibi" yapılıyor, kimsenin gülümsediği falan yok. Bunu biz biliyoruz, yönetim biliyor, hatta müşteri biliyor, ama yine de "mış gibi" yapmaya devam ediyoruz' (Gabriel,1988: 93; Ritzer, 1996 aktaran Urry, 2002/2009: 124, 125).

Denetim ilkesinin de birçok akıldışı sonuçları vardır. Zira ister her türlü ileri teknoloji ile olsun ister komutlar, işaretler, rahatsız sandalyeler vb. ile olsun müşteriler üzerindeki denetim müşteriye hizmet etmek için gibi görünse de "McPatronlar"ın kârını artırmaya yöneliktir. Aslında, McDonald's'taki bu denetim mekanizmalarıyla en büyük öngörülemezliği gerçekleştirecek olan insan davranışları⁸ standartlaştırılır, otomatikleştirilir, mekanikleştirilir ve öngörülebilir hale getirilir. Böylece, çalışanlar ve müşteriler sistemin istediği kalıba sokulurlar ve kendileri üzerindeki denetimi yitirirler. Ayrıca, son derece rasyonelleştirilmiş olan denetim ve kontrol mekanizmalarıyla çalışanlar ve müşteriler akılcılaştırılmış olan bu sistemin akıldışılığını çok az görür ve var olan sistemi sorgulamazlar. Oysa rahatsız edici sandalyeler, çataksız bıçaksız elle yenen kolay yemekler, levhalar, kameralar vb. gösterenleriyle adeta müşteriye hizmet etmek için tasarlanmış olan bu denetim mekanizmalarının arkasındaki gösterilen gerçek, Ritzer'in tabiriyle (2016a: 167) "[b]uradan [d]efolun [g]idin"⁹ anlamına gelmektedir. Evet, en kısa sürede yemeklerinizi yiyip gidin ki diğer müşterilere de yer açılın ve McPatronlar daha fazla kazansın anlayışı vardır. Yani, müşterinin bu şekilde denetlenmesi üretilen malın daha fazla tüketilmesi için yapılmaktadır. Aslında, bu insandışılaştırılmış denetim mekanizmalarıyla müşteride bir insan olarak değil bir ürün olarak görülüp metalaşmakta, nesneleşmekte ve insandışılaştırılmaktadır. İşte bu akılcılaştırılmış denetim ve kontrol mekanizmaları müşterinin bu gerçekliği görmesini engellemektedir.

8 "Rasyonel sistemlerin hepsinde, belirsizliğin, öngörülemezliğin ve etkisizliğin en büyük kaynağı insanlardır; ya sistem içinde çalışan insanlar ya da bu sistemlerin hizmet verdiği insanlar" (Ritzer, 2016a: 167).

9 "Hazır yiyecek restoranlarındaki denetimin bir amacı (...) müşterilerin paralarını harcıyıp hemen oradan ayrılmasını sağlamaktır. Restoranlar, hızla boşalan masalara ihtiyaç duyarlar; böylelikle başka müşteriler de yemeklerini bu masalarda oturup yiyebilirler" (Ritzer, 2016a: 168).

McDonald's restoranlarındaki aynılık, tektiplik ve standardizasyon dünyanın herhangi bir yerine gittiğimizde bize kendimizi güvende ve evimizdeymişiz gibi hissettirebilir. Ancak, bu belirlilik ve öngörülebilirlik gerçekliğin kendisini, belirsizliği ve öngörülemeyi görmemize engel olur. Örneğin McDonald's gibi fast-food restoranlarında öngörülemeyen şeyleri engellemek adına kameralarla denetlenmemiz bize güven verse de bu öngörülebilirliğin göremediğimiz öngörülemeyen şudur: "Biri bizi gözetliyor." Bu gözetleme ne kadar bizleri öngörülemeyen tehlikelerden korumak vb. sebeplerle rasyonelleştirilse de çoğu zaman bizim güvenliğimiz için değildir. Kameraların varlığı, öngörülemeyen şeyleri engellemekten ziyade çalışanlar ve müşteriler üzerinde denetim ve kontrolü sağlamak içindir.¹⁰ Çünkü McDonald-laşmış sistemler bu gözetleme neticesinde bireyi denetim altına alır ve sistemlerinin sürekliliğini sağlarlar. Ancak, teknolojinin bu kadar gelişmesiyle birlikte gözetlemenin ve denetimin kendisinde değişim ve dönüşüm yaşamış olduğundan günümüzde sürekli gözetlenen bir ortamda gözetleyen de dâhil olmak üzere kimse zannedildiği kadar güvende değildir. Bundan dolayı, yönetenlerin, bireylerin uygun davranışlar göstermesi için onları denetlemek ve düzene sokmak adına uyguladıkları bu gözetlemenin kendisi yönetenler içinde denetimden ve kontrolden çıkacak öngörülemeyen sonuçlar üretebilir. Zira artık son derece ileri teknolojilerle üst astı gözetlediği gibi astta üstü gözetler. Schlosser'ın yaptığı çalışmada (2001/2004) sektör araştırmalarına göre, fast-food restoranlarında gerçekleşen soygunların üçte ikisi orada çalışan ya da önceden çalışmış olan kişiler tarafından yapılıyor. Önde gelen fast-food zincirleri video kameralar, acil durum düğmeleri, kasalar, fazladan ışıklandırma vb. yeni güvenlik önlemlerine milyonlarca para harcayarak şiddet içeren suçları önlemeye çalıştılar. Ancak, en iyi korunan fast-food restoranları dahi saldırıya açık olmaya devam ediyor. Ulusal Güvenli İşyeri Enstitüsü'nün Başkanı Joseph A. Kinney, fast-food endüstrisinin işçi ve işveren ilişkileri konusunda köklü değişikliklere gitmek zorunda olduğunu savunuyor. Suçu azaltma konusunda amaçları yükseltip, işçilere samimi ve içten bir ilgi göstermek gizli kameralara yatırım yapmaktan daha etkili olacaktır. Kinney'e göre, "Amerika'daki başka hiçbir sektör kendi çalışanları tarafından bu kadar sık soyulmuyor" (95-97).

Yine verimliliği, hesaplanabilirliği, öngörülebilirliği artırmak ve maliyetleri düşürmek için çalışanların yerini alan gayri insani ileri teknolojilerle, artık, birçok McDonaldlaşmış işyerlerinde çalışanlara gerek kalmadığı gibi müşteriler de bu teknolojileri kullanarak çalışanların yapması gereken birçok işi yaparak ücretsiz işçilere dönüşmektedirler. Ayrıca verimliliği, hesaplanabilirliği ve öngörülebilirliği sağlamak adına bu kadar ileri teknolojilerin kullanılması yapılan işlerde standartlaştırmayı, tekbiçimliliği ve aynılığı artıracığından çalışanların vasıflarını asgariye

10 "Bir anlamda (...) birçok yeni tüketim aracı, gönüllü olsa da minimum güvenli sıklık cezaevleri olarak görülebilir" (Ritzer, 2016b: 147, 148, italik vurgu bana ait).

çeker ve çalışanları robotlaştıracağı gibi onların zihinsel ve yaratıcı becerilerini köreltir ve emeklerine/işlerine/işyerine yabancılaşmalarını sağlar. Böylece çalışanlar vasıfsızlaştırılarak ve zihinleri köreltilerek sistemi sorgulayamaz hale gelirler. Ayrıca, sistem bu vasıfsızlaştırmayla çalışanlar üzerinde öyle bir denetim kurar ki işsiz kalma korkusuyla çalışanlar sisteme boyun eğler.¹¹ Zira işinden atılacak birinin yerine bu işleri yapacak birçok işsiz olduğu gibi ileri teknolojik makinelerde vardır. Çünkü yapılan işin kendisi yani hamburgerlerin hazırlanması, patateslerin kızartılması vb. işler herhangi bir vasıf ve beceri gerektirmeyecek kadar kolaydır. Kaldı ki "McDonalddlaşmış restoranlarda hazırlanan yemeklerin çoğu, önceden biçimlenmiş, kesilmiş, dilimlenmiş ve 'hazırlanmış' halde varmaktadır. Çalışanların yapması gereken tek şey, gerekli olması halinde yemeği ısıtarak pişirmek ve müşteriye sunmaktır" (Ritzer, 2016a: 222).

Birey denetimin, disiplinin, gözetimin, biçimselliğin, rasyonelleşmenin ve insansızlaşmanın yüksek olduğu McDonalddlaşmış sistemler içerisinde yabancılaşma sorunu da yaşar. Böylece, yaptıkları işe ve işyerine yabancılaşan insanlar fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşarlar. E. Fromm (Aytaç, 2005) endüstri, teknoloji, bürokratik kurumlar, rasyonelleşme vb. süreçlerin bireyin ruhsal yapısı üzerinde yıkıcı etkileri olduğunu ve bireyi psikolojik sorunlarla karşı karşıya getirdiğini belirtir. Gelişkin organizasyonlar bireyin yalnızlığa sığınmasına, yabancılaşmasına, araçsal ilişkiler kurmasına ve sahte kimlikler taşımasına neden olmaktadır. Yabancılaşmış bürokrasinin yöntemi, işi yapma biçimi, çalışma ortamı ve sahip olduğu etik ölçüler fazlasıyla patolojiktir. Örgütlerdeki bürokratik usul ve işleyiş tarzı, bireyi insani yönünden koparacak cinstendir. Bu ortamlarda birey çalışma ortamına olduğu kadar topluma da yabancılaşır hatta ondan kopar (336, 337).

Ritzer gibi başka sosyologlarda rasyonelleşmiş sistemlerin bireye, çevreye, canlılara ve topluma yönelik olumsuz yönlerini eleştirmişlerdir. Weber, bürokratikleşmenin olumlu ve işlevsel yönlerini görse de onun olumsuz yanlarını da görmüştür. Weber, karamsar ve umutsuz bir şekilde bu rasyonel bürokratikleşmenin "insanlığı gelecekte kendi yapımı demir bir kafes[e]" (Coser, 2010: 215) hapsedeceğini ileri sürmüştür. "Weber'in bakış açısında, bürokrasiler insanların hapsedikleri, temel insani özelliklerinin inkâr edildiği kafeslerdi" (Ritzer, 2016a: 74). "Yeni tüketim araçları Weber'in akılcılaştırma kuramıyla düşünüldüğü zaman 'kutup gecesi', 'buz gibi karanlık' ve 'sert' gibi ifadeler büyü suz bozulmuş, soğuk, karabasan gibi

11 Ancak çalışanların bu sömürüye boyun eğmesi sadece: "İşten atılma korkusuyla mı? Tek başına olduğunda hadi neyse, ama onlarca insan angaryaya koşulduğunda argüman pek sağlam durmamaktadır! On kişiye, yüz kişiye, bin kişiye karşı bir! (...) İnsanın kötü muamele görmeye izin vermesi, buna boyun eğmesi için ekonomik bağdan daha fazlası olmalıdır; ücret kaybindan daha fazla bir şey var demektir. (...) Verilen bir emre katışıksız itaat çoğunlukla konformizmden destek alır" (Bové ve Luneau, 2004/2006: 50, 51).

bir görüntü taşırlar” (Ritzer, 2016b: 105). “Bununla birlikte onun başlıca korkusu, bürokratik yaşamın tüm yönlerine egemen olan rasyonelleşmenin, bireysel özgürlüğe bir tehdit olmasıydı” (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 129). Ancak, bireysel özgürlüğün kısıtlandığı yerde vicdan ve ahlâkta körelir. Son derece rasyonelleşmiş olan bu sistemlerde bireyler farkında olmadan sistemin yarattığı sorunlarında suç ortaklığını yaparlar. İnsansızlaşmış ve duygulardan arınmış olan bu sistemlerde bireyler insanlık dışı, ahlâki ve vicdani olmayan tutum ve davranışlara yönelirler. Zira modern bürokrasinin ilkeleri ve kapitalizmin doğası gereği kötülük öyle en ince hesaplarla rasyonelleştirilir ki insanlar farkında olmadan bu suçların ortağı olacağı gibi ortak oldukları bu suçların kendilerinin ve uluslarının menfaatine olduğunu düşünürler. Bauman’a göre (2013: 149) örgütün insan davranışını ideal rasyonellik koşullarına uydurma gayreti olduğundan, böyle bir çaba her şeyden önce ahlâki kaygıları bir tarafa bırakmayı gerektirir. Örgütün her üyesinin görevi basit bir seçime indirgenir: *Emre itaat etmek ya da etmemek*. Bu görev, aynı zamanda, bir bütün olarak örgütün gözettiği bütünsel amacın küçük bir parçasına indirgenir, öyle ki fail eyleminin bütün sonuçlarını görmek zorunda değildir. İnsanlar, görmedikleri kötü sonuçları olan ve varlıklarından bile haberdar olmadıkları insanları etkileyen şeyler yapabilirler. Böylece, ahlâki bir çatışma ya da suçluluk duygusu yaşamaksızın -örneğin bir silah fabrikasında, çevreyi feci halde kirleten ya da potansiyel olarak alışkanlık yapan zehirli ilaçların üretildiği bir işyerinde çalışarak- en iğrenç ve aşağılık şeyleri bile yapabilirler. Örgüt, ahlâki sorumluluk yerine disiplini koyar (“Ben sadece emirleri yerine getirmekteyim”, “yalnızca işimi iyi yapmaya çalıştım” ifadeleri en popüler özürler olacaktır). “Habermas’a göre, sistemin rasyonelleşmesi, yaşam-dünyasının rasyonelleşmesi üzerinde zafer kazanır, bunun sonucunda ise yaşam-dünyası, sistem tarafından sömürgeleştirilir” (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 540).

Ayrıca, ileri düzeyde rasyonelleşmiş olan bu sistemler -yapıları gereği- itaatkâr ve uyumlu adeta robotlaşmış kişilik özellikleri üretirler. Akılcılaştıran bu sistemlerde hem çalışanlardan hem de hizmet alanlardan itaatkâr ve uyumlu kişilik özellikleri sergilemeleri istenir. “Sosyolog Ester Reiter, yaklaşık bir yıl boyunca Burger King restoranlarında çalıştıktan sonra, fast food çalışanlarında en çok aranan kişilik özelliğinin ‘itaatkârlık’ olduğu sonucuna vardı” (1991: 129 aktaran Schlosser, 2001/2004: 86). Böylece, insanlarda uyumlu ve itaatkâr bir kişilik yaratarak insanların kaderci bir anlayışa sahip olmalarına sebep olurlar. Böyle bir kaderci anlayışa sahip olan insanlar ise işverenin kârı için çalıştıklarını, sömürülmelerini ve kendisi üzerinde egemenlik kuranların çıkarlarını göremezler. Son derece akılcılaştıran bu sistemler rızayı öyle bir sağlarlar ki insanlar başkalarının çıkarını kendi çıkarı gibi görmeye başlarlar. Ancak ne kadar insanlar duygusuzlaştırılmaya, insandılaştırılmaya ve gündelik yaşamı sömürgeleştirilmeye ve kaderine razı bir anlayışa sahip olmaya

çalıştırılırsa çalıştırılsın insan bir makine değildir ve insanın eylemliliği göz ardı edilemez. Pekâlâ, insan kendisini sömüren sisteme başkaldırabilir.

Bu kadar rasyonelleşmiş sistemlerin irrasyonelliklerinden birisi de sadece insanlara değil diğer canlılara ve çevreye yönelik verdikleri zararlardır. *Fast Food Nation* (2006) [Hamburger Cumhuriyeti] adlı filmi de çekilen *Amerikan Fast Food Kültürünün Karanlık Yüzü: Hamburger Cumhuriyeti* (2001/2004) adlı kitabında Eric Schlosser, fast-food kültürünün çalışanlara, çiftçilere, göçmenlere, çocuklara, sağlığa, hayvanlara, çevreye vb. verdiği zararların ne kadar büyük olduğunu ve Amerikan fast-food kültürünün gerçekte çok karanlık bir yüzü olduğunu göstermiştir.

Eric Schlosser, *Fast Food Nation (Hamburger Cumhuriyeti)* (2001) adlı kitabında, McDonald's'ın çalışma koşullarının ve üretim şeklinin, bir skandal olduğunu ifşa etmektedir. Araştırmalarında; hamburgerlerin ve diğer yiyeceklerin yapımında kullanılmak üzere boğazlanan sığırları ve diğer hayvanları beslemek için ürünlerin yetiştirme şekillerinden, mezbahalardaki tehlikeli ve sağlığa aykırı koşullara, McDonald's ürünlerinin içine katılan suni katkı maddelerinin üretiminin incelenmesinden günümüzdeki McDonald's restoranlarındaki ağır çalışma koşullarına dair bildirilene kadar her şey yer almaktadır. (...) Mezbahalar ve et üretim fabrikaları (...) son derece sağlıksız yerlerdir: kemikler, dışkılar, kimyasallar, katkı maddeleri ve tehlikeli patojenlerin¹² yiyeceklere karışırken tıpkı Sinclair'in *The Jungle (Şikago Mezbahaları)* adlı kitabındaki gibi, hayvanlar da son derece kötü yaşam şartları ve kesimlerle karşılaşmaktadırlar (Kellner, 2013: 83, 84).

Bütün bunların yanı sıra, "hazır yiyecek sektörü iklim değişikliğine (özellikle küresel ısınma), ozon tabakasının yok olması, doğal kaynakların tükenmesi ve doğal habitatların yok edilmesine katkıda bulunmaktadır. (...) sayılanlar, hazır yiyecek sektörünün McDonalddlaşmasıyla bağlantılı ekolojik sorunların yüzeyde görünen kısmıdır" (Ritzer, 2016a: 253). McDonalddlaşmanın çevreye verdiği bu zararlar tam anlamıyla "ekolojik bir soykırım"dır.

Schlosser'ın (2001/2004) kitabının arka kapağında belirtildiği gibi: "Fast food kültürünün suç listesi hayli kabarık: Doğal çevreye yapılan tahribatı hızlandırdı. Zengin ile yoksul arasındaki uçurumu derinleştirdi. Obezliği, aşırı kilo hastalığını doğurdu ve yaygınlaştırdı. Kültür emperyalizmi yoluyla başka kültürleri tahrip etti, dengelerini bozdu." Ayrıca, Schlosser'ın kitabında şu gerçeklikte görülmektedir: McPatronlar suç listelerinin üstünü örtmek için yardımseverlik, siyasiler/din adamları vb. kesimlerle dostluklar, siyasi seçim kampanyalarına destekler, tehdit, şantaj,

12 "1982 yılında, Oregon ve Michigan'daki McDonald's'ta, *E. coli*'nin bulaştığı hamburgerlerden yedikten sonra çok sayıda çocuk hastalanmıştır ve diğer sağlık sorunlarına dair korkular ortaya çıkmıştır" (Fox, 1998; Schlosser, 2001 aktaran Kellner, 2013: 106).

sendikalaşmayı engellemek, suçları kayıt altına almamak, bilim/medya/devlet vb. güvenilirliği olan kurumları ve uzmanları arkalarına almak vb. birçok taktik, hile ve strateji ile suç listelerinin üzerlerini örtmektedirler (2001/2004). Ancak, McPatronlar bu suç listelerinin üzerlerini ne kadar örtmeye çalışırlarsa çalışanlar “yoksulluk hiyerarşiktir, kirliliği hava tabakası demokratiktir. Modernleşmenin risklerinin artmasıyla -doğanım, sağlığın, beslenmenin vs. tehdit edilmesiyle- birlikte sosyal ayrımlar ve sınırlar göreceleştirdi” (Beck, 1986/2014: 49).

Riskler, er ya da geç onları yaratanları veya onlardan kâr edenleri de yakalayacak. Riskler yayılırken sosyal bir *bumerang etkisi* yaratır: Zenginler ve iktidar sahipleri bile riskler karşısında emniyette olamaz. Bir zamanların “gizli yan etkileri”, ürettikleri merkezlere de geri dönüp saldırırlar. Bizzat modernleşmenin aktörleri, yarattıkları ve üzerinden kâr elde ettikleri tehlikelerin girdabına feci şekilde kapılırlar. Bu, birçok biçimde meydana gelebilir (Beck, 1986/2014: 50).

Özetle, çocuklarımızı alıp bir McDonald’s restoranına gittiğimizde oyuncaklar, oyun bahçeleri, renkler, ışıklar, temizlik, düzenlilik vb. unsurlarla adeta huzuru ve güveni anımsatan bir cennetin içerisine gireriz. Ancak, bu gösterenlerin arkasındaki anlam keşfedildiğinde McDonald’s’ın bir “cennet” değil “cehennem” olduğu fark edilebilir. Baudrillard’ı izlersek şunu görürüz: Aslında, McDonald’s mekânı, yiyecekleri, komutları, kişilerarası iletişimi, çalışanları ve müşterileri de dahil olmak üzere bir simülasyon dünyasıdır. McDonald’s her şeyin simüle edildiği, gerçekliğin kendisinin yok edildiği, sahte gerçekliğin gerçek olduğu ve “gerçek olan gerçeği” görmemizi engelleyen göstergeler, imajlar ve sembollerle dolu olan seyirlik bir gösteri dünyasıdır. Fakat unutmamalıyız ki Guy Debord’un *Gösteri Toplumu ve Yorular* adlı ünlü eserinde belirttiği gibi: “Gösteri, sürekli bir afyon savaşıdır” (2010: 54). Bu nedenle, gösterinin afyon olduğu bu ortamda gerçeklik yok olur. Ancak ışıklı dünyasıyla tam bir gösteri, tiyatro, sirk, eğlence ve şölen alanını anımsatan McDonald’s gerçekliğin kendisini yok etse de gerçek şudur; başarılı ve güvenilir (!) olan McDonald’s’ın ve onun ilkelerini kendilerine uyarlamış olan McDonaldlaşmış sistemlerin -ne kadar güçlerini kullanarak örtmeye çalışırsa çalışanlar- insanlığa, canlılara ve çevreye yönelik suçları ve zararları çoktur.

6. McDonaldlaşmayla Nasıl Mücadele Edilmeli?

Ritzer, McDonaldlaşmış sistemleri değiştirmeye ve negatif etkilerini sınırlandırmaya dönük kolektif çabalara ve McDonaldlaşmış toplumla başa çıkmakta insanların kullandığı bireysel yollara örnekler vermiştir. McDonaldlaşmaya karşı belli sayıda insan yan yana geldiğinde sürecin belli bir unsuruna ya da tamamına karşı bir hareket oluşturabilirler. McDonaldlaşmaya karşı yapılan toplumsal hareketlerin en önemli dört örneği; McDonald’s’a karşı verilen ulusal ve uluslararası

kampanyalar (McLibel [McHareket] Destek Kampanyası), hazır gıdaya karşı yapılan kampanyalar (Yavaş Gıda), Walmart ile diğer zincirlere ve süper mağazalara karşı düzenlenen kampanya (Sprawl-Busters - Megamağaza karşıtları) ve asgari ücretin artması dolayısıyla da McDonalddlaşmış ortamlardaki birçok işçinin daha fazla maaş alması için verilen mücadeledir. Ayrıca, yerel topluluklarda hazır yiyecek restoranlarının istilası karşısında zaman zaman başarıya ulaşan mücadeleler ve direnişler vermişlerdir (2016a: 283-305). "Gıda kooperatifleri, doğal maddelerle yapılan besinler ya da etnik restoranlar ve kişinin kendi yiyeceklerini kendisi yetiştirilmesi ve pişirmesi, McDonald's'ın kitleselleşmiş ve standartlaşmış yiyeceklerine karşı alternatifler sunmaktadır" (Kellner, 2013: 120).

Ritzer'e göre, McDonalddlaşmaya ve bilhassa irrasyonelliklerine karşı durmak isteyen bireyler şunları yapabilirler: Mümkün oldukça günlük rutinden uzak durun ve her gün birçok şeyi mümkün oldukça farklı biçimlerde yapın; Marketteki kasiyerleri gerçekten silkelemek için, kredi kartınızı değil nakit kullanın; Mutfak takımları, porselen ve metalden olan restoranlar bulun ve çevreyi olumsuz etkileyen straför gibi malzemeleri kullananlardan kaçının; McDonalddlaşmış sistemlerin tacizlerine karşı protestolar örgütleyin ve böyle bir sistemde çalışıyorsanız daha insani çalışma şartları yaratma amacıyla diğer işçileri örgütleyin; Çocukların izlediği çizgi filmler sırasında rasyonelleşmiş kurumların reklamlarına maruz kalmamaları için onları mümkün oldukça televizyondan uzak tutun ve yaratıcı oyunlar oynamaları için teşvik edin; Her şeyden önemlisi, çocuklarınızı mümkün oldukça hazır yiyecek restoranlarından uzak tutun vb. Tüm bunların dışında, sistemi insanileştirmek ve altüst etmek için elinizden gelen her şeyi yapın. Şunu unutmayın: Düşecek olsanız da (sizi kurtaracak hiçbir McDonalddlaşmış ağ olmayacaktır) maceranın kendisi heyecanlı olacaktır. Ancak acele edin, McDonalddlaşma *asla* uzakta değildir (2016a: 315-322).

"McDonald's karşıtları; bireysellik, özgürlük ve Habermas'ın deyimiyle, 'dünya hayatının toplumsal düzen tarafından sömürgeleştirilmesi'ndeki çöküşü hızlandırmak için, Frankfurt Okulu'nun, homojenleştirme, standartlaştırma, metalaştırma ve enstrümental rasyonalite karşıtı kitle toplumu eleştirisine benzer iddialar ortaya atma eğilimi göstermektedirler" (Kellner, 2013: 100). McDonald's ve McDonalddlaşmayla mücadele edilmelidir. Ancak, bu mücadele biçimi Amerika'nın yanlış politikalarına öfkelenip onun simgesi olan McDonald's gibi yerleri bombalayarak, yakarak, yağmalayarak ya da kundaklayarak olmamalıdır.¹³ Herhangi bir yeri bombalamak, yağmalamak ya da ateşe vermek ahlâki, vicdani, insani ve hukuki olmadığından bu bir mücadele ve direniş biçimi olamaz. Dünyayı güç sahipleri gibi silahla, şiddetle, öfkeyle, intikamla, komployla, yalanla, entrikayla ve amaca

13 McDonald's'a yönelik yapılmış olan bombalama, yağmalama, ateşe verme vb. şiddet içeren eylemler için bkz. (Kellner, 2013: 116-118; Schlosser, 2001/2004: 259, 260).

varmak için her yolu mubah sayarak değil¹⁴ ancak Gandhi, Henry David Thoreau, Martin Luther King, Tolstoy ve onların yolundan gidenlerin yaptığı gibi şiddetsiz,¹⁵ demokratik ve hukuki bir şekilde, vicdanla, şeffaflıkla, iletişimle, sorumlulukla, bilinçle, fikirle, adaletle, iyilikle, hakikatle, inançla, cesaretle, başkalarının taşeronu olmadan özgür bir iradeyle, kişisel çıkarlardan uzak kolektif bir dayanışmayla, kötülerle işbirliği yapmayarak ve onlara itaat etmeyerek, insanların ve diğer canlıların haklarına saygıyla, konformizmden uzak ve teori ve pratiklerimizi uyuşturduğumuz tutarlı yaşantılarımızla değiştirebiliriz. Ve her şeyden önemlisi gücü elinde bulunduranlara insanları, canlıları ve çevreyi sömürmelerine imkân sağlayan o gücü vermemeliyiz. Étienne de la Boétie *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eserinde efendilere o gücü bizlerin verdiği konusunda şunu belirtmiştir:

Oysa bu efendinin sadece iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve kentlerinizin *sonsuz sayıda* sakininden daha fazla bir şeyi yok. Sizden fazlası, sizi yok etmesi için ona verdiğiniz olanaklardır. (...) sizi dövmek için bunca ele nasıl sahip oluyor, bunları sizden ödünç almadıysa? (...) Üzerinizdeki erk sizden gelmiyor mu? Sizinle elbirliği içinde olmazsa, üzerinize yürümeye nasıl cesaret edecektir? Sizi soyan hırsıza yataklık etmeseydiniz, sizi öldüren katilin işbirlikçisi olmasaydınız ve kendi kendinize ihanet etmeseydiniz, size hangi kötülüğü yapabilirdi ki? (...) O daha güçlü, daha katı olsun ve yularınızı daha kısa tutsun diye kendinizi güçsüzleştiriyorsunuz; hayvanların bile tiksineceği ve çekmeyeceği bunca hakareten, kurtulmaya çalışmadan, sadece istemeyi deneyerek kurtulabilirsiniz. Sadece kulluk etmemekte kararlı olun, özgür olursunuz. Sizin onu itmenizi veya onu sarsmanızı istemiyorum, sadece onu taşımayı bırakın ve göreceksiniz, kaidesi altından alınmış kocaman dev bir heykel gibi, kendi ağırlığıyla düşüp parçalanacaktır (2015: 26, 27).

Yine, McDonaldlaşma bir zihniyet meselesidir ve bu zihniyete sahip olanlar/olmayanlar Amerika'nın içinde olduğu gibi Amerika'nın dışındaki ülkelerde de

14 “Gandhi’den önce, politikayı değiştirmek isteyen herkes amaca ulaşmanın en hızlı araçlarına başvuruyordu: komplo, savaş, gerilla, ittifaklar, seçimler... Önemli olan iktidarı almaktır, araçların önemi yoktur. (...) Gandhi ise yüksek sesle ve güçlü biçimde tersini ileri sürmektedir (...) Kısacası, kim ki silahlarla başarı elde eder, bu şekilde ele geçirdiği iktidarı korumak için de silaha ihtiyaç duyar. Seçilmek için yalana başvurmuş olan yönetmek için de yalan söylemek zorundadır. Kim hile yaptıysa, iktidarda kalmak için de hile yapmak zorundadır” (Bové ve Luneau, 2004/2006: 61, 62).

15 Pasiflik, şiddetsizlik demek değildir! Şiddetsizlik ancak doğrudan eylemde bulunur, düşünülen şeyin eyleme geçirilmesinde yer alır: “Doğrudan ve aktif bir ifade olmadan şiddetsizlik benim için anlamsızdır,” diye tekrarlıyordu Gandhi. Elbette, belirtilmesi gereken bir hususta şudur ki cinayet amaçlı saldırı vb. sınır durumlarda şiddet-karşıtı biri, katilin karşısında elini kolunu sallayarak durmaktansa fiziksel olarak müdahale etmeyi tercih edecektir (Bové ve Luneau, 2004/2006: 67).

vardır. McDonalddlaşma çalışanlara, çocuklara, göçmenlere, çiftçilere, doğaya, hayvanlara, tarıma ve sağlığa zarar verdiğiinden hepimizin ortak sorunudur. Bu nedenle, Amerika'daki ya da dünyanın herhangi bir bölgesindeki insanlarla McDonalddlaşmış sistemlere yönelik mücadele ederken dil, din, ırk, etnik köken, sınıf, cinsiyet, siyasi görüş vb. özelliklerimizi bir tarafa bırakarak ortak mücadele etmemiz gerekir. Bütün kimliklerimizi, kişisel ve ait olduğumuz gruplarımızın çıkarlarını bir tarafa bıraksak ve hep birlikte ortak mücadele etsek; insanları, canlıları ve doğayı sömürenler bizlere ne yapabilirler ki? Mesela: "Büyük bir işletme, ürünlerini on binlerce insanın boykot etmesine karşı ne yapabilir? Hiçbir şey. Çocukların çalıştırılmasına karşı yükselen talebi işitmek dışında hiçbir şey" (Bové ve Luneau, 2004/2006: 59). Tabii bu mücadele karşısında McDonalddlaşmayı destekleyen bilim insanları, işadamları, siyasetçiler, din adamları, hukukçular vb. kesimden "güç durumda kalan bu sorumlular, kendilerince temel önemdeki argümanı ortaya çıkarırlar: 'Ülkemiz geri kalacak'. 'Ulusun yüksek çıkarı' söz konusudur. Bize zokayı yutturmak için hikmet-i hükümet..." (Bové ve Luneau, 2004/2006: 33). Ancak, söz konusu olan ulusların çıkarı değildir. Söz konusu olan "Mills'in de belirttiği gibi, Amerika'daki ordu, büyük şirketler, federal hükümeti yöneten bir avuç 'iktidar seçkinleri'" (Karhan, 2017: 42) ve onların çıkarlarına hizmet eden gerek Amerika'nın gerekse diğer ulusların içerisinde yer alan "işbirlikçi" bilim insanları, işadamları, siyasetçiler, din adamları, hukukçular vb. kesimlerin çıkarlarıdır. Brilhat-Savarin'in dediği gibi: "Ulusların kaderi, beslenme tarzlarına bağlıdır" (2016: 15). Öyleyse, insanlar, uluslarının kaderlerini tayin edebilmeleri ve ulusal kimliklerini korumaları için "neyi, nerede, nasıl yiyeceklerini seçme hakları[na]" (Schlosser, 2001/2004: 260) ve özgürlüklerine sahip olmalıdırlar. Bu nedenle bilinçli olmalı ve yediğimiz/içtiğimiz şeylere dikkat etmeli ve hamburger denen "susamlı ekmeklerin arasında gerçekte neyin gizli olduğunu" (Schlosser, 2001/2004: 18) bilmeliyiz.

Sonuç

Son derece rasyonelleşmiş olan McDonalddlaşmış sistemlerin avantajları, çekiçliliği ve cazibeleri vardır. Ancak çalışanlara, çocuklara, göçmenlere, çiftçilere, doğaya, hayvanlara, tarıma vb. kesimlere verdiği zararları düşününce dezavantajları bir hayli fazladır. Weber rasyonelleşmiş modern örgütlerin olumlu yanlarını görse de gelecekte bu örgütlerin insanlığı demir bir kafese hapsedeceğini belirtmişti. Gerçekten McDonalddlaşmış sistemler bir demir kafes gibi kısıtlayıcı, güçlü, dirençli, zorlayıcı ve kaçınılmazdır. Öyle ki rasyonelleşmiş ve bürokratikleşmiş olan bu sistemlerin insanları, canlıları ve doğayı sömürmesine karşı mücadele ve direniş gösterenler de bu sistemlerin imkânlarından ve olanaklarından –örneğin internet kullanımı, reklam vb.- faydalanarak örgütleniyorlar. Fakat karamsar ve umutsuz bakmamalıyız, zira yapı ne kadar güçlü olursa olsun bu yapıyı oluşturan insandır ve

yapı ile fail arasında her zaman diyalektik bir ilişki vardır. Kaldı ki insan edilgen bir varlık değildir insanın eylemliliği vardır ve bu göz ardı edilmemelidir. Mücadele ve direniş önemlidir. Belki bu mücadele ve direniş sistemi kökten ortadan kaldırmayabilir, fakat sistemi daha insani bir hale getirebilir ve sistemin kendisinde değişim ve dönüşüm yaratabilir. Bu mücadele ve direnişi insanoğlunun vermesi zorunlu ve kaçınılmazdır. Çünkü çevrenin, havanın, suyun, doğanın, besinlerin, hayvanların vb. gördüğü zararlar hepimizin yaşamlarını etkiler. Kısacası, sözün özü, şiddetsiz ve ortak bir şekilde elele verip dünyayı, insanları ve canlıları sömürenlere karşı şunu demeliyiz:

“Ne İnsanlar, Ne Canlılar, Ne de Dünya Satılık Değildir.”

KAYNAKLAR

- AKARÇAY, Erhan (2016), *Beslencenin Sosyolojisi: Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri*, Ankara, Phoenix Yayınları.
- AYTAÇ, Ömer (2005), “Modern Bürokrasiler ve Yabancılaşma Ethosu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, Sy. 2, ss. 319-348.
- BAUMAN, Zygmunt (2013), *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, 8. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BECK, Ulrich (2014), *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Çev. Kâzım Özdoğan ve Bülent Doğan, 2. Baskı, İstanbul, İthaki Yayınları. (Özgün eser 1986 tarihlidir).
- BOVÉ, José ve LUNEAU, Gilles (2006), *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları. (Özgün eser 2004 tarihlidir).
- BRILLAT-SAVARIN, J. Anthelme (2016), *Lezzetin Fizyolojisi: Ya Da Yüce Mutfak Üzerine Düşünceler*, Çev. Heval Bucak, İstanbul, Oğlak Yayıncılık.
- CHASE, Holly (2000), “Meyhane mi McDonald’s mı? İstanbul’da Ayak Üstü Yemeğin Evrimi”, Çev. Ülkün Tansel, (Ed.) Sami Zubaida ve Richard Tapper, *Ortadoğu Mutfak Kültürleri*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 72-84. (Özgün eser 1994 tarihlidir).
- COSER, Lewis A. (2010), *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*, Çev. Himmet Hülür, Serhat Toker ve İbrahim Mazman, Ankara, De Ki Basım Yayım.
- ÇUBUKLU, Yaşar (2004), “Yemek: Haute Cuisine’den Fast-Food’a”, (Ed.) Sinan Kılıç, *Toplumsalın Sınırında Beden*, İstanbul, Kanat Kitap, ss. 141-150.
- DEBORD, Guy (2010), *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, 3. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- DE-LA BOÉTIE, Étienne (2015), *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul, Alfa Basım Yayım.
- EL-MESSİRİ, Abdulvahap (2010), *Hamburger Medeniyeti*, (Ed.) Turan Kışlakçı, İstanbul, İlimyurdu Yayıncılık.

- EMİROĞLU, Kudret (2017), *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, 7. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GREFE, Christiane (1994), *Hamburger Çağı*, Çev. Ogün Duman, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KARHAN, Jale (2017), *Feministlerin Derdi Ne?*, İstanbul, Cinius Yayınları.
- KELLNER, Douglas (2013), *Medya Gösterisi*, Çev. Zeynep S. Doğruer, 2. Baskı, İstanbul, Açılımkitap.
- NEUMAN, W. Lawrence (2010), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, Çev. Sedef Özge, 4. Baskı, İstanbul, Yayınodası Yayınları.
- RENNER, Jeremy, HANDFIELD, Don ve RYDER, Aaron (Yapımcı) ve HANCOCK, J. Lee (Yönetmen), (2016), *The Founder* [Sinema Filmi], ABD, The Weinstein Company.
- RITZER, George (2011), *Küresel Dünya*, Çev. Melih Pekdemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- RITZER, George ve STEPNIISKY, Jeffery (2014), *Sosyoloji Kuramları*, Çev. Himmet Hülür, Ankara, De Ki Basım Yayım.
- RITZER, George (2016a), *Toplumun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Akın Emre Pilgir, 4. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- RITZER, George (2016b), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Katedrallerindeki Süreklilik ve Değişim*, Çev. Funda Payzın, 3. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- SCHLOSSER, Eric (2004), *Amerikan Fast Food Kültürünün Karanlık Yüzü: Hamburger Cumhuriyeti*, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul, Metis Yayınları. (Özgün eser 2001 tarihlidir).
- SPURLOCK, Morgan (Yapımcı) ve SPURLOCK, Morgan (Yönetmen), (2004), *Super Size Me* [Belgesel Film], ABD.
- TAYLAN, Ahmet (2008), "Çok Uluslu Fast-Food Restoranlarının 'Ramazan Menüleri' Örneğinde Küresel-Yerel Kültür Etkileşimi", *Kültür ve İletişim Dergisi*, C. 1, Sy. 11, ss. 73-109.
https://www.academia.edu/14435081/K%C3%BClt%C3%BCr_ve_%C4%B0leti%C5%9Fim_2008_11_1_ Erişim Tarihi: 08 Aralık 2017.
- URRY, John (2009), *Turist Bakışı*, Çev. Enis Tataroğlu ve İbrahim Yıldız, Ankara, BilgeSu Yayıncılık. (Özgün eser 2002 tarihlidir).

SÜREÇ FELSEFESİNDE 'İRADE' KAVRAMININ TEMELLENDİRLİŞİ*

Kasım MÜMİNOĞLU¹

Geliş: 31.05.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.429079

Öz

Süreç felsefesinde irade kavramı en önemli kavramlardan biridir. İrade, insan aklının beraberinde iş gördüğü, ancak yeri geldiğinde başlı başına belirleyici olan bir yetidir de. Antik Yunandan günümüze kadarki felsefe insanın en önemli özelliğinin iradi varlık olmasına bağlayarak, insanın varoluşun bir değer ve anlam kazanmasının iradesiyle mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Süreç felsefesi insanı bir yetkinlik kazanmaya ve kemale doğru ilerleyen bir süreç/süreç içinde varlık olarak görmektedir. İnsanın özgür varlık olmasını sağlayan en önemli yeti iradedir. Süreç felsefesi, iradenin insanlığı ontolojik açıdan oldukça önemli krizlere yol açmış olduğuna dikkat çekmektedir. İşte süreç felsefesi irade kavramına dikkat çekmekle birlikte bu meselenin nasıl aşılabileceğine ilişkin değerli noktalara temas etmektedir. Çalışmamızda süreç felsefesinin bu bağlamda irade kavramına verdiği önemi ortaya koymakla birlikte iradenin temellendiği noktaları nasıl belirlemekte olduğunu araştırmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İrade, akıl, sezgi, insan, Tanrı.

THE BASIS OF THE CONCEPT OF 'WILL' IN THE PROCESS PHILOSOPHY

Abstract

In the process philosophy, the concept will is one of the most important concepts. Will is an authority that works with the human mind but also decisive when it appears by itself. Ancient Greek philosophy attaches the most important characteristic of human beings to being a pious existence, accordingly, it is possible for human

* Bu makale, "Süreç Felsefesinde Ahlak" adlı Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2007 Doktora Tezinden üretilmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
k.mominov@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6649-4144>.

beings to have a value and meaning with the will of man. Process philosophy sees the human being as an entity in a process / process that proceeds toward gaining competence and maturity. The most important power that enables man to be a free being is the will-power. The process philosophy points out that the human intellect has given rise to very important crises from the ontological point of view. Here, while drawing attention to the concept of process philosophy of will, it is invaluable to address how this problem can be overcome. In this study, it is aimed to reveal how the process philosophy approaches to the notion of will in this context, and how to determine the points on which it is based.

Keywords: Will, reason, intuition, human, God

Giriş

İnsan yaşamında etkili olan iradenin ve tutkuların yerini belirlemek oldukça zor ve karmaşık bir iştir. Antikçağ düşünürleri irade ile hürriyet ve bazı eylemlerde açığa çıkan iradeyi bir birinden ayırmışlardır (Gökalp, 2002: 37). Bu bakış açısı daha çok Aristotelesçi ve Stoacı okullarda karşımıza çıkmaktadır. Aristoteles (M. Ö. 384-322) karar vermede duygu ve tutkuların yatıştırılmasından ziyade akıl ile dengelenmesi gerektiğini söylerken Stoacılar duygu ve tutkuların tamamen bastırılarak yok edilmesini ve aklın tek hâkim güç olduğunu söylemişlerdir. Platon'un ruhun üç bölümünü ahlak psikolojisine dönüştüren Aristoteles bu ayrımı ruhun lojik ve alojik kısımları şeklinde formüle ederek duyguların akli karar vermede önemli temeller olduğunu belirtir (Gökalp, 2001: 26). Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinde ise iradenin ele alınış biçimi farklı bir boyutta karşımıza çıkar. En Önemli düşünürlerinden Augustinus (354-430), Tanrı'nın önceden takdir etmiş olduğu ilahî irade içerisinde özgür iradesinin örgülerini ördüğünü ifade eder. Augustinus kötülüğün bu anlamda iradenin kötüye kullanılması olarak karşımıza çıkmakta olduğunu belirtir. Gökalp'ın ifade ettiği gibi Ortaçağın bir diğer ünlü düşünürü Thomas Aquinas iradeyi zihin gibi immateryal bir güç olarak görmekte ve onun daha geniş bir yeteneğe sahip olduğunu bildirmiştir. Zihnin eylemi ruhun içine doğru bir eylem iken, iradenin eylemi ise dışa yönelik bir eylemdir. Zihin daha pasif, irade ise daha aktiftir (Gökalp,2001: 26-29). Çalışmamız süreç felsefesinin bu bakımından 'irade' kavramına verdiği önemini belirlemekle birlikte 'zihin' ve 'irade' kavramları arasındaki ayrımların temel sebeplerini nereye ve nasıl bir faktöre indirgemekte olduklarını araştırmayı hedeflemektedir. Çünkü daha sonraki satırlarda belirteceğimiz üzere 'sezgi', 'bir şeye verilen en yüksek değer' ve 'var olmanın değeri veya önemi' gibi kavramlar iradenin meydana gelmesini sağlayan psikolojik faktörlerdir. İrade kavramının ahlak alanındaki konumu teşvik edici bir unsur, psikolojik bir faktördür. Fakat bu durum Tanrı'nın iradesi söz konusu olduğunda niteliği bakımından farklılık gösterir. Sonraki alt bölümde Tanrı'nın iradesini ele

alırken, onun ahlak alanına psikolojik bir faktör değil tanımlayıcı bir ilke olarak yansımakta olduğu konusu üzerinden Tanrı'nın iradesi ile ahlak arasındaki ilişkiyi süreç felsefesinin perspektifinden incelemeye çalışacağız.

1. İrade

Süreç felsefesinde 'irade' kavramı; ideal ahlak ilkelerini ortaya koyma bakımından tanımlayıcı niteliğe sahip olan, iyi veya kötü olan fiilleri yapmada karar verici unsur olarak da psikolojik bir faktör konumuna sahiptir.

Süreç felsefesinde "irade" meselesi aynı ahlak felsefesindeki gibi ele alınmaktadır. İrade, geleneksel teizmin açıklamalarından farklı olarak, Kant'tın yaklaşımı gibi işlenmektedir. Şöyle ki insan, bir şeye iyi ya da kötü derken aslında o şey hakkında verdiği nihai karara, yani irade etme eyleminde düşündüğü nihai karar ya da sonuca bakarak bunu dile getirmektedir. Whitehead, bunu, eşyanın tabiatı hakkında düşünerek bir karara varmak ya da "bir parça şeker" in (Whitehead, 1938: 165) anlamını açıklamak gibi düşünmektedir. Çünkü ona göre bir kararın altında, şuur, irade vardır; o iradenin, şuurun ortaya çıkabilmesi, sürecin süzgecinden geçerek kendisini ortaya koymasıyla mümkün olmaktadır. Bergson, Whitehead, Hartshorne gibi diğer süreç düşünürlerinin de fikirleri dikkatle incelendiğinde, ahlakın psikolojik temelleri bakımından söz konusu olan "irade"nin meydana gelmesine, sezgi, var olmanın verdiği önem, en yüksek değer ve Tanrı'nın iradesi gibi kavramlar üzerine inşa edilen anlamlarla iç içe ve ilişkili bir biçimde işlendiği görülür. Öyle denebilir ki süreç düşüncesinde "bir şey hakkında karara varmak, bir şeyin iyi ya da kötü olduğu kanısında seçimde bulunmak, o şey hakkında bir değer yargısında bulunmak, o şey hakkında irade etmek, yani karar vermek anlamına gelir." (Mominov, 2007: 25) Başka bir ifade ile irade etmek karar vermekle hatta bir şeyi yapmakla da aynı şeydir. Çünkü süreç düşünürlerine göre bir fiilin meydana gelebilmesi o şey hakkında verilmiş iradeye bağlıdır. Bu anlamda süreç düşüncesinde Tanrı'nın iradesi de yaratmasıyla aynı şeydir. Peki, irade ile sezgi arasında nasıl bir bağ vardır? Süreç felsefesinde iradenin meydana gelmesinde sezgi, aklın veya zihnin basamakları olarak görülebilir. Bir şey hakkında düşünmek veya bir şey hakkında karar verebilmek için o şey hakkında olumlu veya olumsuz türden sezgiye sahip olmak gerekir. Öyle anlaşılıyor ki süreç anlayışında sezgi insanın gerilerde edindiği tecrübelerinden gelmektedir. Buna bilinçli sezgi diyebiliriz.

2. Sezgi

Sezgi, süreç felsefesinde sıkça karşılaştığımız şuurun ve onun ardından bir şey hakkında karar vermedeki iradenin meydana gelmesinde en etkin unsurdur diyebiliriz. Bergson'un felsefesinde irade sürecin devamlılığında ortaya çıkan en yüksek

“sezgi” olarak ortaya konulmaktadır. Yani Bergson’un düşüncesinde sezgi iradeyle aynı şeydir. Andrew. C. Bjelland, Bergson’un metafiziğinin psikolojik temellere dayanmadığını, aksine onun metafiziğinin, psikolojik tecrübe söz konusu olduğunda bireyin düalist durumunun, bir bilincinin değerler dizisi gibi olduğu ve hareketliliğin karakterine tanıklık ettiğini belirtir (Bjelland, 1974: 83-106). Böylece onun, metafiziğin gerekçelerini psikolojik temellerle temellendirmeye çalıştığını ileri sürer.

Ancak Bergson “Ahlak ile Dinin iki Kaynağı” adlı eserinde, *hareketlilik, zihin akışı, düşüncelerin devamlılığı*, gibi kavramlar üzerinde durmaktadır. Ona göre hareketlilik bir bütündür ve bu bütünlük ise bir süreci oluşturur. İnsan bu süreçle beraber, sürecin bütünlüğü içerisinde hareket eder. Bir başka ifadeyle o, süreçte kendisini ortaya koyar ve bir bütün olduğu ifade edilen hareketlilikle bütünleşme çabası içerisinde olur. Zihin akışı ise insana daima yaratan prensiple temas etmesini sağlamakta, ona bu temasın ruhunu keşfetmede öncüllük etmektedir. Zihin insana bu yaratıcı hamlenin gücünü vermektedir (Bergson,1986: 69-100). Öyle anlaşılıyor ki Bergson’un söz ettiği yaratıcı prensiple temasta, insan ruhu iki noktada buluşmaktadır. Yani insan bu sezgi sayesinde hayatı süresince edindiği tecrübelerinden hareketle bir şeyin iyi ya da kötü olduğu yargısına varırken o şey hakkında Tanrı’nın iradesi veya buyruklarıyla uyduğunun da farkına varmaktadır. Bu buluşma Bergson felsefesinde en yüksek sezgi olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla en yüksek sezgide, ruhun istekleri ile yaratıcının iradesi buluşmaktadır. Bu ise insanın hayatında bu büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla Bergson’un düşüncelerinde epistemolojik temellerin yanında, özel psikolojik temellerinde de var olduğu söylenebilir. Bundan dolayı irade, ahlak alanında insanın yapıp ettikleriyle ilişkili olarak ortaya çıkması haliyle psikolojik faktör olarak temellendirilebilir.

3. İrade ve Değer İlişkisi

Süreç felsefesinde yer alan düşünürlerin yazılarında “var olmanın önemi, değeri”, “en yüksek iyi” ve “kötülük” kavramları, davranış söz konusu olduğunda psikolojik temellere sahiptir. Whitehead “Ahlakilik en yüksek önemin süreçteki kontrolünde oluşmaktadır” derken yeni bir rasyonel teori geliştirmemekte sadece önemin anlamını özel olarak belirlemeye çalışmaktadır (Whitehead, 1938: 107). Whitehead ve Hartshorn’un eserlerinde “önem” kavramının merkezi bir konuma sahip olduğunu görmek mümkündür. Özellikle Whitehead’in eserlerinde, “önem” kavramı, düşüncelerin ve fiillerin bağlandığı düğüm noktası, ahlaki bir değeri yüklenen kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Whitehead bunu “Önem sonlu ile sonsuzun birleşmesinde meydana gelmekte, benim önemim, benim şimdideki duygusal kıymetimdir” (Whitehead, 1938: 108) şeklinde ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle Whitehead’in düşüncesinde var olmanın önemi, değeri kavram olarak irademin değerini ortaya koymaktadır.

Whitehead ve Hartshorn'e göre iradenin meydana gelmesinde *içsel değerlerin* rolü vardır. Griffin'in ifade ettiği gibi onların felsefesini incelediğimizde içsel değerlerle estetik değerler arasında açık bir ayrım yapıldığını görebiliriz (Griffin, 1992: 202). Hartshorne'a göre, içsel değerler temelde bir şuur hali olup, insanın kendi zihninde şeylere değer vermektir. Ahlaki duygu da bir ahlaki değer içerir. Whitehead'in iddialarında ise bu, insanın bir tür *kendi içinde veya kendi hatırı için verilen değer*, bir tür *içsel irade, tecrübesel davranış, bir şeye değer* vermedir. Bu her iki filozofumuza göre "yaşanmış bir tecrübe" (Menta, 2004: 27) olarak nitelendirilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu içsel değerler, hem ahlaki içsel değerler olarak, hem de kendi ilgi, istek, iradelerinin önemini gösteren değerler olarak, varlığın duygusallığını ve şuuruluğunu ortaya koyar. Dolayısıyla onlar bir tür ahlaki değer olması bakımından insan iradesinin meydana gelmesinde içsel değer olarak en yüksek önemi ortaya koymaktadır.

Whitehead'in ahlak teorisinde his ve duyguların birçok temel terimin ortaya çıkmasında ve tanımlanmasında etkisi büyüktür. "Perspektif duygunun neticesidir, önem, duygunun bir görünümüdür, önem kendisini duygunun halden hale geçmesi gibi ortaya koyuyor!" (Whitehead, 1967a: 178). Bu ifadeler, bütün fikirlerin duygularla her zaman örülü olduğunu gösterir. Dolayısıyla Whitehead'in ahlak felsefesi ahlakta, *ilgi teorileri* (Davis, 1973: 75-90) arasında konumlandırılabilir. Önem düşüncesi aynı zamanda önemin cinsi ve türüyle de alakalı olup, bizi gerçeğin kendisine ulaşmada daimi olana götüren bir davranışı gerekli kılan unsurdur da. Önem ve zihinsel özgürlük Whitehead'in felsefesinde uç sınırlardadır. Ona göre ahlakilik tüm bunların, yani önem ve zihinsel özgürlüğün sınırlarını bilmekte yatar, diğer bir ifadeyle ahlakilik başkasının sınırlarına tecavüz etmemektir. Önem her zaman gördüğümüz gibi kendisini ortaya çıkarmadır, halden hale geçiştir (Whitehead, 1938: 107).

Whitehead'e göre hislerimizden gelen iradelerimiz, tecrübeye bir anlam katmaktadır. İnsan için "irade, kendisini diğer yaratıklardan, hayvan, bitki, taş ve topraktan ayırt etme niteliğini kazandırmaktadır" (Whitehead, 1938: 109). Çünkü ileride bahsedeceğimiz gibi, insanın benliği söz konusu olduğunda da irade belirleyici bir etkiye sahiptir.

"Ahlak en yüksek hayvanlarda fark edilebilir ama dinde değil, Ahlakilik olayların detaylarını, ince noktalarını vurgular. Dinin, Tanrı'nın kendi zatında evrende tekliğini vurguladığı gibi" (Whitehead, 1938: 108) derken Whitehead, ahlâk ve dinin, insanı doğruya ve en iyi olana yönelten kuvvet olduğunu söylemektedir.

Bu bağlamda ahlakın insanlarda fark edilebilmesi, hem psikolojik, hem de mantıksal açıdan insanın zihinsel ve ruhsal yapısının yatkın olmasından ileri geldiğini ifade edebiliriz. Başka bir ifadeyle bu, tecrübe anlamında, insanın bir ruhsal varlık olması nedeniyle, psikolojik temellerin, söz konusu sorunlarda kaçınılmaz olarak durduğunu gösterir. Süreç felsefesine göre iyilik ve kötülük söz konusu olduğunda

insan, 'bir şeyin iyi veya kötü olup olmadığı' sorusuna cevap vermeden önce, bir şey hakkında irade edebilmesi (psikolojik anlamda) gereklidir. Aynı zamanda o şey hakkında bir tecrübeye sahip olması da (aksiyolojik anlamda) lazımdır. Son olarak o şey hakkında karar verirken, ahlaki değer açısından, Tanrı'nın istekleriyle bu kararların kendisinin isteklerinin veya yapacağı eylemlerin, uyuşup uyuşmadığını ayırt edebilecek bilince sahip olmasını gerekli kılar. Öyle anlaşılıyor ki insanın iradesi ahlaki bir değer olarak ele alındığında ahlakta psikolojik esaslara dayandırılabilir. Fakat Tanrı'nın iradesini, ahlaki değer olarak neden-sonuç ilişkisi şeklinde ele alırsak, o zaman Tanrı'nın iradesi, ahlaki değerler veya ahlak kanunun nedeni olarak; ya da ahlaklı olma veya ahlaklı yaşamının bir nedeni şeklinde anlaşılabilir. Bu durumda Tanrı'nın iradesi psikolojik bir unsur olmaktan ziyade ahlakta tanımlayıcı unsur olur ve teolojik ahlakın temelini oluşturur.

Tanrı'nın iradesinden hareketle ahlaki temellendirmeye gitmek ahlak felsefesinde bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Aydın, 1991: 125-175). Kısaca süreç felsefesi bu problemlerin üstesinden gelebilmek için kendisinin yeni kozmolojik anlayışıyla cevap vermeye çalışmaktadır. Bu anlayışın temelinde teolojik ahlakın doğruları ile ahlak felsefesinin doğruları arasında bir farkın olmayışının yattığını görmemiz mümkün. Yani teolojik ahlakın kuralları ile ahlak felsefesinin kuralları arasındaki benzerlik kaçınılmazdır. Çünkü insanlar bir toplum içinde doğar ve yaşadığı çevrenin kültürel, dinî ve geleneksel değerleri ile büyür. Dolayısıyla insanların uyması beklenen ahlaki kurallar, bir toplumun dini ve geleneksel değerleri çerçevesinde ortaya çıkar. Bu konuyu kötülük, iyilik, Tanrı ahlak ilişkisi vb. problemler üzerinden tartışmak ve genişletmek mümkündür. Fakat konumuzun sınırlarını dışarıya açmadan esas sorunu incelemeye devam edersek, Tanrı'nın iradesi ahlakta nasıl ilişkilendirilir? Tanrı'nın iradesi ahlaki bir değer olarak psikolojik temellere oturtulabilir mi? sorusu ortaya çıkar.

4. Tanrı'nın İradesi

Tanrı'nın iradesi deyince, akla Tanrı'nın yaratıcılığı gelir. Diğer taraftan yaratıklardan söz edilince Tanrı'nın iradesi her şeyi belirler. Süreç felsefesinde bu konular, Tanrı'nın iradesi, insanın davranışı, yine insanın iradesi ile bağlantılıdır. Meseleyi konu itibarıyla ahlakın psikolojik temelleri bağlamında 'irade'nin işleyişiyle ilişkili olarak ele alacağız.

Whitehead'e göre Tanrı, diğer fertlerden gelen acı ve kötülükleri hisseder (Albayrak, 2001: 201). Ona göre kötülük nihai olarak iyiliğin aracıdır. Tanrı, kötülüğün kaba gerçekliğini inkâr etmez, fakat onu nihai iyilik için ister. Whitehead'e göre Tanrı, dünyadan kötülüğün kalkmasını ikna edici bir tarzda arzu eder (Whitehead, 1967a: 165-169). Bu yüzden Whitehead, Tanrı'nın *büyük dost* olduğunu söyler

(Whitehead, 1967b: 520-532). Whitehead, geleneksel teizmde yer alan Tanrı'nın her şeyi belirlediği ve günahkârları ebediyen cehenneme, birkaç kişiyi cennete göndereceği düşüncesini de kabul etmez. Geleneksel anlayışta olanlar bu meseleyi bu şekilde ele almışlardır. Ona göre enerji miktarında artmanın olmaması termodinamiğin kuralıdır. Bu olsa olsa bir evreden, yeni başka faal olan bir evrene geçiş olabilir. Organizma felsefesi yaratıcılığı mümkün olandan faal olana geçiş süreci olarak görür. Eğer değişim ve gelişme sona ererse, hüsrana kaçınılmaz olur, o zaman umut da kaybolur. Oysa Tanrı, tüm umutların kaynağıdır.

Kısaca Whitehead'in ve diğer süreç filozoflarının yorumu geleneksel yorumun dışında kalmaktadır, süreç düşüncesine göre din sosyal tezahürleri olan içsel bir yapıdır. Bu din rasyonel formunda gerçek işlevini yerine getirir. Dolayısıyla Whitehead ve Hartshorne'un Tanrı'sı çift kutupludur. Tanrı bir yönüyle dünyaya içkin, diğer yönüyle dünyaya aşkındır. Bu iki kutup, kavramsal ve fizikidir. Kavramsal olan yön, Tanrı'nın yaratıcı ilke, düzenin yaratıcısı olduğunu gösterir. Oluşan veya fiziki yönü, süreç içindeki ilişkiler âlemidir. Böyle bir Tanrı tüm faal varlıklar tarafından doğrudan tecrübe edilir (Aydın, 2000a: 59-69). Bu noktada İslam âleminde süreç anlayışını benimseyip, düşünceleri bakımından çoğu yerde Batılı (Hıristiyan) süreç filozoflarına göre farklılık gösteren, İkbal'e göre Tanrı kendi iradesiyle âlemi kuşatmıştır, dolayısıyla Tanrı daima sürekliliğin, âlem ise yeniliğin alanıdır. Yeniden yaratma ile ortaya çıkan âlem, hareketin, oluşun ve değişimin alanıdır. Şu halde hareket ve yenilik âlemin ruhudur. Allah'ta asıl olan tekliktir, âlemde asıl olan kesrettir (Aydın, 2000b: 155-176). Dolayısıyla işbu hususları ele aldığımızda şu sonuçlara varabiliriz: Batılı süreç anlayışına sahip Whitehead, Hartshorne, Bergson ve diğerleri, Tanrı ve onun iradesi konusunda Hıristiyanlıkta bulunan "Teslis/ Üçlü" anlayışı yanında daha farklı bir kozmoloji yapmışlardır. Oysa İslam âleminde, özellikle İkbal, bu konuda İslam inanç çerçevesi dâhilinde düşüncelerini dile getirmiştir (İkbal, 1995: 35). Bu açıdan bakıldığında İkbal ve diğer filozoflarımıza göre, Tanrı'nın iradesi ile bilgisi aynı şeydir. Tanrı'nın yaratması söz konusu olduğunda da aynı perspektifte olduğunu görebiliriz (Aydın, 2000a: 97). Tanrı, âlemi kendi iradesiyle yoktan var etmiştir, İkbal'in ifadesiyle âlem "Sünnetullah"tır (Aydın, 2000a: 67). Oysa Whitehead, Hartshorne ve diğer batılı süreç filozoflarına göre, Tanrı'nın iradesi cüzi değil, küllidir; Tanrı, tek tek varlıkları dikkate almaz, aynı zamanda âlemi da yoktan var etmemiştir. O, düzenleyici bir varlık statüsündedir (Ford, 2003: 290-291). Süreç filozofları, bu anlayışıyla insan tecrübesindeki dini problemlere mütevazı bir çözüm yöntemi sunmaktadır. Öyle ki süreç felsefesinin geliştirdiği bu yöntemle yüz yılın kozmolojisi yeniden şekillendirilmiştir. Sonuç olarak denebilir ki irade kavramı ahlakta insanın davranışlarını belirleyen unsur olarak psikolojik zemine yerleştirilebilir. Fakat öyle anlaşılıyor ki Tanrı'nın iradesi, onun yaratmasıyla aynı şey olduğu için ahlakta, ahlaki idealleri, ilkeleri sunmaktadır. O bakımdan Tanrı'nın iradesi ahlaki değerler

ilişkisinde psikolojik bir unsur değil, ahlaki değerlerin var olma sebebidir. Dinin ahlaki öğüt olarak nitelendirilmesi de bundan ötürü olsa gerek.

İnsanın davranışında gözlemlediğimiz iradenin ahlaki bir nitelendirmeyi gerekli kıldığını ifade edebiliriz. İnsan irade eden varlık olarak tecrübelerinde bir problem veya davranışa yanıt ararken bir şekilde Tanrı'nın istekleriyle kendi isteklerinin uyuşup uyuşmadığının, iç değerlendirmesini yapan varlıktır. Günümüzde bu problem konumuz dâhilinde, özgüven insanın kendisini içsel kontrole tabi tutması şeklinde tekrar ele alınmaya başlamıştır. Bu ilişki bağlamında düşünecek olursak, insanın bir benlik sahibi olarak kendisini ortaya koyabilmesi, varlığı kavramak açısından, önemlidir.

İnsan benliğinin en önemli özelliği onun sonlu olmakla beraber bağımsız bir merkeze sahip olmasıdır. Benler arasında çok sıkı bir münasebet örgüsü vardır. Ne var ki, hiçbir ben, bir başka ben'in tecrübesini yaşayamaz. Benlerarası ilişkilerin kurulabilmesi, ilişkiden söz edilebilmesi için ferdiyet ve bağımsızlık fikrinin kabul edilmesi şarttır. Bu, benlerin birbirine kapalı oldukları anlamına gelmez. Leibniz'in kapalı monadlar sistemi, İktbal'in felsefesine yabancıdır. "Ben-im" diyebilmek, bir yandan "ben" ile "ben-olmayan" arasındaki ayırımı, bir yandan da her ikisi arasında kurulan ilişkiye bağlıdır (Aydın, 1987: 84). Süreç felsefesinin "irade" kavramına verdiği değer belki de en önemli dönüşüm noktası burası olsa gerekir. Çünkü insan irade etmekle birlikte kendi benliğini başka benlerin nezdinde açığa çıkartmaktadır. Varoluşçu felsefenin perspektifine göre ifade edecek olursak, insanın irade eden varlık olması dünyada varlık olduğunun bir belirtisidir.

Sonuç

Netice itibariyle süreç felsefesinde 'irade' kavramının temellendirilişine baktığımızda irade, her ne kadar geleneksel teizmin açıklamalarından farklı olarak, Kant'ta olduğu gibi ele alınmakta ise de, Hıristiyan teolojisinde olduğu gibi insan eylemlerinde iki önemli güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer en önemli husus da, Ahlak alanı söz konusu olduğunda irade kavramının yansımaları tanımlayıcı bir ilke olmaktan ziyade teşvik edici bir unsurdur. Tanrı'nın iradesi ile ahlak arasındaki ilişkiyi süreç felsefesi bu perspektif çerçevesinde ele almaktadır. Şöyle ki, süreç düşüncesinde insanın iradesi psikolojik temellerde, bu irade tıpkı insanın benliğinde, kişiliğinde süreç içerisinde mükemmel doğru ilerleyen entelektüelliği gibi dışa kendisini daha güvenle, cesaretle yansıtabilen bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı'nın iradesi ile insanın iradesinin bu durumda ilişkisi ise süreç düşüncesine göre karşılıklı bir ilişkidir. Yeri geldiğinde Tanrı acılarımı paylaşan bir dost gibi irademe güç vermekte, yeri geldiğinde ben kendi irade gücümle Tanrı'nın o yüce iradesine sığınmaktayım.

İkbal'in ifade ettiği gibi insan, benlik şuuruna sahip bir varlıktır. Bağımsız benler olarak her birimiz, düşünen, inanan, acı çeken, ümit ve gayeleri olan, alternatifleri değerlendiren birer varlığımız. Başka bir deyişle, biz bir takım zihin veya ruh halleri içinde bulunan ve bu ruh hallerimizin etkisinde irade eden varlıklarız. İnsanın irade sahibi olarak "Ben tecrübesi", halden hale geçen devamlı değişen, sürekli bir oluşum içinde akıp giden özelliğe sahiptir. İşte ben veya benlik, zihin halleri (mental states) diye adlandırdığımız olayların bir birliği olarak kendisini ortaya koyar. Zihin halleri veya şuur içerikleri, birbirinden ayrı ve kopmuş vaziyette bulunmazlar. Onlardan biri ötekine nüfuz eder, biri ötekini açıklar. Hal böyle olunca insanın iradesi de şuur içeriklerine bağlı olarak değişebilir, güçlü bir iradenin oluşmasında ise bu zihin hallerinin veya şuur halleri dediğimiz insan bilincinin güçlü olmasına bağlıdır. Zihin bütünlüğü, fiziki bütünlükten oldukça farklıdır. Sözgelisi, ben, "inançlarımdan biri ötekinin sağında veya solundadır" diyemem. Bedenimiz mekâna bağlıdır, fakat zihin halleri böyle bir bağımlılıktan uzaktır. İşte benliğin göze çarpan ilk özelliği, söz konusu birlik ve bütünlüktür. Güçlü iradeye sahip benlik ancak ve ancak birlik ve bütünlükten doğar.

KAYNAKLAR

- ANDREW, Bjelland. C. (1974), "Bergson's Dualism in 'Time and Free Will'", *Process Studies*, V. 4, N. 2, Summer. 83-1206.
- ALBAYRAK, Mevlüt (2001), *İbn Sina ve Whitehead Açısından Tanrı-Âlem İlişkisi ve Kötülük Problemi*, Isparta, Fakülte Yayınevi.
- AYDIN, Mehmet. S. (1991), *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.
- AYDIN, Mehmet. S. (2000a), *Alemden Allah'a*, İstanbul, Ufuk Kitapları.
- AYDIN, Mehmet. S. (2000b), *İslam Felsefesi Yazıları*, İstanbul, Ufuk Kitapları.
- AYDIN, Mehmet S. (1987), "İkbal'in Felsefesinde İnsan," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXIX, S.1, 1987. 83-106
- BERGSON, Henry. (1986), *Ahlak ile Dinin iki Kaynağı*, Çev. Mehmet Karasan, İstanbul, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi.
- DAVIS, Richard. S. (1973), "Whitehead's Moral Philosophy", *Process Studies*, V. 3, N. 2. Summer. pp. 75-90.
- GRIFFIN, David, R. (1992), *At All Funders of Constructive Postmodern Philosophy: Perice, James; Bergson, Whitehead and Hartshorne*, New York, Albany: State University Press.
- GÖKALP, Nurten. (2001), "Thomas Aquinas ve İrade Kavramı", *Felsefe Dünyası* 34. Sayı, ss. 26-29.
- GÖKALP, Nurten. (2002), "İradede Duygunun Etkisine Genel Bir Bakış", *Felsefe Dünyası*. Sayı 2,ss. 37-44.
- MENTA, Timothy. (2004), "Claire Palmer's Environmental Ethics and Process Thinking: A Hartshornean Response", *Process Studies*, V. 33, N. 1, Spring –Summer. s. 27.

- MOMİNOV, Kasım (2007), *Süreç Felsefesinde Ahlak*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi. İzmir.
- İKBAL, Muhammed. (1995), *İslâm Felsefesine Bir Katkı*, Çev, Cevdet Nazlı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- LEWIS, Ford. S. (2003), "On the Origin of Process Theizm", *Process Studies*, V.32, N. 2, Fall-Winter. pp. 290-291.
- WHITEHEAD, Alfred. N. (1967a), *Adventure of Ideas*, The Free Press, New York, 1967.
- WHITEHEAD, Alfred. N. (1938), *Modes of Thought*, New York: Macmillan, The Free Press, New York, 1938.
- WHITEHEAD, Alfred. N. (1967 b), *Process and Reality*, Edited by David Ray Griffin, New York, The Free Press.

ALİ SUAVİ'NİN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

Kenan DEMİR¹

Geliş: 04.12.2017 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.360922

Öz

19. yüzyılda Osmanlı devletinde gazeteler ortaya çıkmaya başlamış ve gazetelerde çalışan ve bu mesleği icra eden bir gazeteciler topluluğu oluşmuştur. Devrin gazetelerinde devletin güncel iktisadi ve siyasi politikaları hakkında görüşler öne süren kişilerin ortaya çıkmasıyla devlet politikalarının halka duyurulmasında ve halkın bu konularda haberdar olmasında önemli gelişmeler yaşanmış ve bağımsız bir kamuoyunun oluşması sağlanmıştır. Dönemin gazetecileri devletin iktisadi ve siyasi politikalarını sorgulayarak devlet politikalarını tenkit etmiş ve çeşitli öneriler getirmiştir. Gazetelerde devletin politikalarını sorgulayan gazetecilerden biri de Ali Suavi'dir. Suavi Muhbir'de yazılar kaleme almış aynı zamanda devrin önemli camilerinde halka vaazlar vermiştir. Suavi, yazılarında devletin politikalarını sorgulayan ve bürokratları eleştiren bir üslup kullanmış, bu hususta çözümler öne sürmüştür. Suavi, makalelerinde devletin iktisadi sorunları hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Bu çalışmada Suavi'nin sürgünde çıkarttığı Muhbir ve Ulum gazetelerindeki Osmanlı'nın ekonomi sorunları hakkındaki görüşleri verilmiştir. Ali Suavi'nin, gazetede görüşlerin ana amacı bürokratların yürüttüğü ekonomik politikalarının yanlışlığını dile getirmek ve öne sürdüğü görüşlerle devletin ekonomik kalkınmasını bir an önce sağlanmasına çalışmak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Suavi, Muhbir, Ulum, Osmanlı Ekonomisi

ALI SUAVI'S ECONOMICS VIEWS

Abstract

In the Ottoman Empire in the 19th century, the newspapers were started to come out and a journalists association was formed by whom worked in these newspapers and professed journalism. As figures suggesting views on current economic policy and politics showed up, there have been significant developments in the public announcement of state policies and in the public awareness of these issues. As a

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, kdemir@medipol.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1508-5978>.

result, an independent public opinion was established. The journalists of the period questioned the economic and political policies of the state. They criticized these policies and brought forward proposals to bureaucrats. One of the journalists who questioned the state policies was Ali Suavi. Writing on *Muhbir*, Suavi sermonized to public in the important grand mosques of the period as well. In his writings, Suavi used a style that questioning the state's policies and criticizing the bureaucrats and offered solutions in this respect. Suavi explained his thoughts on state's economic problems. Published on *Muhbir* and *Ulum* newspapers while he was on an exile, Suavi's views on Ottoman's economic problems were presented on this study. Ali Suavi has tried to express the mistake of the economic policies carried out by the main purpose bureaucrats of the views of the newspaper and to try to make the economic development of the state as soon as possible with the views he put forward.

Keywords: Ali Suavi, *Muhbir*, *Ulum*, Ottoman Economy

Giriş

II. Mahmud döneminde yapılan modernleşme hareketleri sonucu ülke topyekün bir yenileşme sürecine girmiş, devletin iktisadi sorunlarına çözümler üretmek amacıyla Batılı devletlerinin ekonomi sistemlerini izlemiş ve bu doğrultuda ülkenin ekonomi politikalarını oluşturmuşlardır. 1838 ticaret anlaşması ile gümrük oranlarının indirilmesi ve tekelleşme gibi politikaların kaldırılmasıyla ülke, Batı menşeli ürünlere karşı korumasız durumda kalmış ve ülkeye ucuz Batı menşeli ürünlerinin girişi hızlanmıştır. Osmanlı devlet adamları bu duruma çözüm getirmek ve yerli üretimi artırmak amacıyla birçok fabrika kurmuş, ancak gerekli başarı elde edilememiş ve fabrikalar tek tek kapanmıştır. Avrupa'dan ülkeye giren ürünlerin çoğalması sonucu ülkede üretim yapan birçok sanayi atölyesi ortadan kalkmış, bu da sanayi ve ticaret sektöründe istihdamın azalmasına yol açmıştır. Bu gibi faktörler sonucu ülkenin iktisadi sorunları artmaya başlamıştır. 1850'lilerden sonra devletin bütçe dengesini oluşturmak için artık varidatın yetmeyeceğinin farkına varılmış, bu nedenle bürokratlar bütçe dengesini oluşturmak amacıyla ilk defa dış borçlanmayı gerçekleştirmiştir. 1860'lı yıllarda ülkenin iktisadi olarak ana sorunlarını oluşturan konular şunlardır: Sanayi sektöründe üretimin durması, ülkeye yığılan Batı malları, borçlanma politikası, bürokratların savurganlıkları ve iktisadi politikaları şekillendiren bürokratların ehliyetsizliği.

1860 senesinde ülkede devletin politikalarını sorgulayan bir basın ortaya çıkmıştır. Ülkede ilk gazeteler 1830'larda görülmesine karşın bu dönemdeki gazeteler devletten bağımsız yayın yürütememiş ve yayım politikalarını ise daha çok devlet eksenli oluşturmuşlardır. 1860'da *Tercüman-ı Ahval*, 1862'de *Tasvir-i Efkar* ve 1866'da *Muhbir* gibi gazetelerin çıkmasıyla ülkede halkı bilgilendiren, aydınla-

tan ve yönlendiren bir kamuoyu oluşmuştur. Gazeteler, devletin iktisadi ve siyasi meselelerine değinmiş ve bu gibi konularda halkın haberdar olması için halkın anlayacağı bir şekilde yayım politikası gütmüştür. Gazeteler, devlet politikalarını sorgulayarak eleştirmiş ve devletin ne gibi politikalar geliştirmesi hakkında çeşitli öneriler getirmiştir. Çalışmanın konusu olan *Muhbir* gazetesi daha da ileri giderek devlet politikalarının milletin çıkarı doğrultusunda şekillenmesini istemiş, halkın aleyhine olan politikaların ise sorgulaması gerektiğini ifade etmiştir. *Muhbir*, 1860'lıların en önemli sorunu olan Girit meselesine doğrudan karışmış, Girit'teki Müslümanlara maddi yardım için özel sayı çıkartmış ve halkı bu konuda harekete geçilerek Girit'e yardım kampanyası başlatmıştır.

Bu çalışmada Ali Suavi'nin iktisadi görüşleri Avrupa'da yayımlanan *Muhbir* ve *Ulum* gazeteleri incelenerek verilmiştir. Çalışmada öncelikle Ali Suavi hakkında kısaca bilgi verilmiş, sonra *Muhbir* ile *Ulum* gazetelerinin künyesi ve yayın politikalarına değinilmiş son olarak da iktisadi görüşleri belirtilmiştir. 1860 senesinde Osmanlı'da kamuoyunu oluşturan gazetelerde yazı yazan bir gazeteciler topluluğu oluşmuştur. Gazetelerde ülkenin iktisadi ve siyasi politikalarını sorgulayan ve devletin ne gibi politikalar geliştirmesini öne süren gazetecilerden biri de Ali Suavi'dir. 1839 senesinde İstanbul'da doğan Ali Suavi medresede dini eğitimi aldıktan sonra Davutpaşa rüştiyesinde modern eğitimi de görmüş, iki farklı sistemdeki eğitimini mezcederek dönemin bir aydını olarak sivrilmiştir. Bir süre Anadolu ve Balkanların farklı yerlerinde öğretmenlik vazifesini icra etmiş, bu arada gittiği yerlerde cami hocalığı da yapmış ve halka vaazlar vermiştir. İktisadi ve siyasi konulara merak duymuş bu doğrultuda *Muhbir* gazetesinin yönetimini üstlenmiş ve gazetede devletin politikaları hakkında görüşler öne sürmüştür. *Muhbir* de gazetecilik yaparken Şehzade camisinde güncel konulara değinen vaazlar da vermiş, 1860'ların ikinci yarısından sonra ülkede ismi sık duyurulan önemli bir kişi olmuştur. *Muhbir*'de devletin politikaları hakkındaki sert yazılarına tahammül edemeyen hükümet yetkilileri Ali Suavi'yi Kastamonu'ya sürgün etmiştir. Ali Suavi, Kastamonu'da *Muhbir*'e yazılar vermeye devam etmiştir. Babıali'nin basını susturma konusunda aldığı kararlar sonucu Ali Suavi, bir grup aydınla yurt dışına kaçmış, burada gazetecilik mesleğine devam etmiş ve devlet politikalarına muhalefet etmeyi sürdürmüştür. Avrupa'da öncelikle *Muhbir*'i tekrar çıkartmış, sonra ise *Muhbir*'in kapanmasıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden uzaklaşarak Paris'e geçip *Ulum*'u çıkartmıştır.

1. Ali Suavi'nin Hayatı

İstanbul Cerrahpaşa'da 1839 senesinde doğan Ali Suavi ilköğretimini tamamladıktan sonra Davutpaşa ortaokuluna devam etmiş, burada yapılan bir seçme sınavında başarı göstererek Bursa ortaokuluna öğretmen olarak görevlendirilmiştir (İnuğur 1999: 206). Burada Ali Suavi'nin uygunsuz davranışları ve halkın şikâyet

etmesinden dolayı Simav'a öğretmenlik yapmak üzere tayin edilmiş, Simav'daki Kurşunlu medresesinde hocalık yapmıştır. Kendi ifadesine göre bu dönemde hacca gitmiştir (Uçman 1989: 445). Ali Suavi, İstanbul'da bir süre ailesi ile birlikte kaldıktan sonra Filibe'de resmi yazı işleri müdürlüğü ve rüştiye hocalığı gibi görevleri yapmıştır. 1866 senesinde ise İstanbul'a geri dönmüştür (Güçlü 2014: 33). İstanbul'da *Muhbir*'de gazetecilik yaparken bir yanda da Şehzade camisinde vaazlar vermiş, hükümeti basında tenkit ettiği gibi cami kürsüsünde de eleştirmiştir (Girgin 2001: 44). *Muhbir*'deki sert yazılarından dolayı hükümet tarafından Kastamonu'ya sürgün edilmiştir (Doğan 1991: 193-194). 1867 senesinde gizlice Kastamonu'dan İstanbul'a gelen Ali Suavi, burada Ağâh Efendi ve *Courrier d'Orient* gazetesinin sahibi Jean Piyetry ile görüştüktan birkaç gün sonra Paris'e kaçmıştır (Kuntay 1946: 39-40).

Paris'te kaçan diğer aydınlarla birlikte Yeni Osmanlı Cemiyetini kurduktan sonra cemiyetin yayın organı olarak *Muhbir*'i Londra'da tekrar çıkartmış, hükümete olan eleştirilerini sürdürmüştür (Doğan 1991: 1999-200). Londra'da İngiliz Urquhart ile tanışan Ali Suavi, Urquhart'tan etkilenmiş ve görüşleri değişmiştir. Mustafa Fazıl Paşa tarafından kullanıldıklarını anlayan Ali Suavi, Yeni Osmanlı Cemiyetinden uzaklaşmış ve *Muhbir*'in matbaa aletlerinin çalınmasından dolayı gazetesi kapanmıştır. Ali Suavi de Paris'e geçerek burada *Ulum*'u yayımlanmaya başlamıştır (Çelik 1993: 19-22). Sonra, Paris'ten zorunlu olarak Lyon'a geçmiş, burada okuyucularına *Muvakkaten Ulum* adlı broşür formatında gazeteyi çıkartmaya başlamıştır (Tanpınar 2006: 212). Lyon'da geçimini kalemiyle karşılamış, çeşitli küçük kitaplar yazmıştır (Tanpınar 2006: 216).

1871 senesi genel affına rağmen ülkeye dönmeyen Ali Suavi, 1876 senesine kadar Avrupa'da yaşamayı tercih etmiştir (Lewis 2004: 154). Abdülhamit'in izniyle İstanbul'a dönmüş, bu dönemde *Vakit* gazetesinde Mithat Paşa ve Meşrutiyet aleyhine yazdığı yazılardan dolayı padişahın güvenini kazanmıştır (Uçman 1989: 446). *Vakit*'te yayımlanan başka bir yazıda ise Rusya'nın tutarsız politikalarını ve Avrupa'nın Rusya'yı desteklemesini eleştirmiştir (Yamaç 2014: 61). Sonra Galatasaray Lisesi'ne müdür olarak atanmış ancak bir süre sonra bu görevinden alınmıştır (Girgin 2001: 46). Galatasaray Lisesi'nden alınmasından sonra gözden düşen Ali Suavi, II. Abdülhamit yönetimini tamamen ortadan kaldırma düşüncesine girmiş, 1878 senesinde Çırağan Sarayı baskını gerçekleştirerek yönetime V. Murat'ı geçirtme teşebbüsünde bulunmuş ama baskın sırasında öldürülmüştür (Çelik 1994: 381-388).

2. *Muhbir* Gazetesi

Ali Suavi, yönetiminde 1866 senesinde yayımlanan *Muhbir* dönemin etkili gazetelerinden biridir. Gazetenin sahibi Filip Efendiydi ama gazeteyi tamamen Suavi

yönetmiştir (Topuz 2003: 24). Gazetenin bir nüshası 40 para, bir seneliği 150, altı aylığı 80, üç aylığı 45 kuruş olarak belirlenmiştir (Çavdar 2014: 101). *Muhbir*, muhalif bir yayım politikası izlemiş, bu doğrultuda Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubu yayımlamıştır (Perk-Paksoy 2012: 32). Ülkedeki eğitim sorunları, Girit sorunu, Belgrad meselesi, yabancı devletin ülke içişlerine müdahale etmesi, Avrupa devletlerin sürekli önerdikleri ıslahat meseleleri, ekonomik sorunlar ve şark meselesi gibi konuları sık sık sütunlarında işletmiştir (Nalçioğlu 2013: 138). Gazetede Ali Suavi, hükümeti, iç politikalara Avrupalıların müdahale etmesini engelleyemediği için tenkit etmiş, idarenin keyfi yönetimini eleştirmiş, eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını ve hürriyetin getirilmesini istemiştir (Koloğlu 2010: 80).

Muhbir'in yayınlandığı dönemde en önemli sorun Girit meselesiydi. *Muhbir*, hükümetin politikalarını başarısız bulmuş ve bu sorunu çözmek için bir meclisin kurulmasını önermiştir. (İnuğur 1999: 208). Girit'e zorla sürgün edilen Müslümanlara *Muhbir* bir yardım kampanyası başlatmıştır (Çavdar 2007: 29). 24 ve 25. sayılarında Girit'e yardım amacıyla özel sayının 15 bin basılacağını ve bu satıştan elde edilecek hasılatın Girit Müslümanlarına verileceğini belirtmiştir. Yedi farklı ücret karşılığında satılan Girit'e yardım özel sayısı 4 Mart 1867 senesinde çıkmıştır (Çavdar 2014: 107-116). *Muhbir*'in sütunlarında Mısır valisi İsmail Paşa'nın hıdivliği meselesi genişçe yer almış, Mısır valisinin hıdiv olmak için yaptığı icraatlar eleştirilmiştir (Yamaç 2014: 53). Yazılarında eğitimin toplumsal değişim ve gelişiminde önemini vurgulamış, medresenin toplumun ilerlemesinde önemli engel olduğunu belirtmiş ve medresedeki eğitim müfredatını eleştirmiştir (Güçlü 2014: 34). İlk öğretimden üniversiteye kadar ki eğitimdeki genel problemler, ders müfredatlarının eksikliği, medrese sisteminin eksiklikleri ve ilkokullarda gazete okuma yönteminin öğretilmesi gibi eğitim konuları *Muhbir*'in değindiği konulardır (Çelik 1994: 75).

Ziya Bey'in *Muhbir*'de çıkan yazısında bürokratların bir danışma meclisine karşı sorumlu tutulduğu takdirde ülkedeki tüm sorunların çözülebileceğini belirtmesinden dolayı gazete bir ay süreyle kapatılmıştır (Koloğlu 2010: 80). Ancak hükümetin kararnameyle kapatılan *Muhbir*, Filip imzalı bir özel sayı çıkartarak bu kapatılmayı protesto etmiştir (Kabacalı 1994: 19). Ali Suavi, Kastamonu'da sürgünde bulunduğu zamanda *Muhbir*'de "kaydü'l-mevcud saydü'l-mefkud" adlı bir coğrafya eserinin tefrikasını yapmıştır (Çelik 2006: 33). *Muhbir*'in İstanbul'daki yayım döneminde ancak 55 sayı çıkabilmiş (Girgin 2001: 45) ve gazete 1867 senesinde Ali Suavi'nin Belgrad kalesinin Sırbistan'a bırakılması konusunda tenkit edici yazısından dolayı hükümet tarafından kapatılmıştır (Özbay 2014: 131).

Muhbir, Londra'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti adıyla 1867 senesinde tekrar yayımlanmıştır (Koloğlu 2006: 50). *Muhbir*'in Londra'da tekrar yayınlanması yurt dışında yayımlanan ilk gazete olma özelliğini taşımaktadır (Baykal 1990: 69). Gazetenin tüm sayıları 4 sayfadan olup 12. sayıya (*Muhbir* 1867c: 1) kadar say-

faları iki sütun, bu sayıdan itibaren ise üç sütun olmuştur. Gazetenin ilk sayısında satış fiyatı şu şekilde açıklanmıştır: “*Bu gazete Londra’da basılır, neden bahse-deceği içinden anlaşılır. Şimdilik haftada bir çıkar. Bir nüshası yerinde iki pens, Türkistan’da bir buçuk kuruştur. Posta ücreti başka*” (Muhbir 1867a: 1). Gazete, 7. sayıdan itibaren Yeni Osmanlılar Cemiyeti mührü ile çıkmıştır (Muhbir 1867b: 1). *Muhbir*’in Türkçe yayını yanında 5-12. sayılarının Fransızca özetleri, 37-50. sayılarının İngilizce özetleri verilmiştir (Çelik 1993: 71). *Muhbir*, ikinci yayın döneminde 50 sayı yayımlanmıştır. Arşivlerde görülen son sayı ise 31 Ağustos 1868 tarihli 47. sayıdır (Muhbir 1868: 1).

Muhbir, bürokratlara meydan okuyarak yayımına başlamıştır. Gazete “*Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar*” ibaresiyle çıkmıştır (Muhbir 1867a: 1). Ali Suavi, Babîali’nin *Muhbir*’i susturamayacağını ve İngiltere’de basın hak ve özgürlüğünün olduğunu belirtmiştir. *Muhbir* çıkarılış amacını halkı eğitmek olarak açıklamış, gazetede halkın eğitim seviyesini artıracak ve medeniyet yolunda gelişmesini sağlayacak yayınlar yapılacağını duyurmuştur (Muhbir 1867a: 1). Halkın gazeteyi kolayca anlayabilmesi için yazılar konuşma diliyle yazılmıştır (Gevgilili 1983: 205-206). Ali Suavi, Londra’daki *Muhbir*’de meşveret meclisi kurulmadıkça devletin bekasını sürdüremeyeceğini belirtmiş (Demirkıran 1998: 115), bu doğrultuda idare şeklinin değişmesini, bakanların icraatlarından sorumlu olmasını ve hükümetin milletçe seçilen 600 kişilik bir meclis tarafından denetlenmesini istemiştir (İnuğur 1999: 220). Ülkede yabancı sermayenin tahakkümüne de savaş açmış, Babîali’nin mali politikalarının başarısız olduğunu vurgulamış ve bu hususta sert tenkitlerde bulunmuştur. Bürokratların Türk sanayi ve ticareti gelişmesini teşvik edip koruyacağına ecnebilere imtiyaz verilmesini, ülkede yabancı banka ve şirketlerin kurulmasını teşvik etmesini eleştirmiştir (Matbaacılığın 1979: 69). Ülkedeki iktisadi ve ticari teşebbüslerin yabancıların elinden alınmasını istemiş, halkın devletin yaptığı harcamaları denetleyememesini eleştirmiş, bu konuda Avrupa halkının hükümetleri hesaba çektiklerini ifade etmiştir (Mardin 2002: 409).

Muhbir, sütunlarında bazen eğitim, kültür, bilim ve teknik gibi yazılara da yer ayırmış, bu yazılarla halkın kültürel olarak gelişmemesinin ana sorumlusu olarak hükümet politikalarını göstermiştir. Bürokratların halkın eğitilmesinin halkı bozacağı görüşünde olduğunu ifade eden *Muhbir*, bürokratların eğitim ve kültür alanında gelişen bir halkın Fransa’daki bir ihtilalin gerçekleştireceğini endişesini taşıdıklarını belirtmiştir (Matbaacılığın 1979: 69). Ali Suavi, İslam hukukunun şirket ve fabrikaların kurulması gibi konularda modern toplumun istediği doğrultuda hükümler verdiğini ve zamanın değişmesiyle hükümlerin değişebileceğini ifade etmiştir (Mardin 2002: 410). Gazetede Ali Suavi tarafından yazılan okuyucu mektuplarına yer verilmiş, bu yazılarla hükümetin politikaları doğrudan tenkit edilmiştir (Topuz

2003: 24). Gazetenin sayfalarında görülen ilanlarla (*Muhbir* 1868-abcd: 4,1,1,1,) borçlanma politikası protesto edilmiştir.

Muhbir'in Londra'daki nüshalarının ülkede rağbet görmesiyle birlikte (Erdül 2003: 87) hükümet yanlısı *Ruzname*, *Muhbir* aleyhine çalışmış, kapattırılmış bir gazetenin ülke içerisinde satılmasını suç olarak görerek hükümet yetkilerini görevi davet etmiştir. Kısa sürede hükümet yetkilileri gazetenin ülkede satılmasını yasaklamış, *Ruzname* sütunlarında bunu haber yaparak okurlarına duyurmuştur (Çelik 1994: 164). *Muhbir*'in ülkeye girişini engellemek için bürokratlar mücadele içerisinde olmuş, bu doğrultuda *Muhbir*'e abone olan kişilerin listesi ele geçirilmiş ve gazetelere el konulmuştur. *Muhbir* hükümetin bu tavrını 38. sayıda protesto etmiştir (Çelik 1994: 175).

3. Ulum Gazetesi (1869-1870)

Ulum'un ilk iki sayısı tarihsiz olduğundan derginin çıkış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Üçüncü sayının çıkış tarihi 7 Cemaziyülevvel 1286 tarihidir ki bu da miladi takvime göre 14 Ağustos 1869 tarihine tekabül eder. Bu doğrultuda *Ulum*, 15 günde bir yayımlandığına göre derginin ilk sayının 1869 Temmuz ayının ortalarında yayımlanmış olma ihtimali yüksektir. *Ulum*, 25 sayı yayımlanmış olup 1, 2, 12, 14, 15 ve 20. sayıları tarihsizdir. *Ulum*, aslında kendisini gazete olarak adlandırsa da on beş günde bir çıkan bir dergi formatındadır (Parlatır 1984: 7). *Ulûm*'un ilk 20 sayısı Suavi'nin kendi el yazısıyla yazılmıştır (*Ulum* 1998: 430). Suavi tarafından yazıldıktan sonra litografya ile çoğaltılarak abonelerine zarf içerisinde posta yoluyla dağıtımı yapılmıştır (Çelik 1984: 201). Derginin 21-25. sayıları matbaada basılmıştır.

Ulûm'un ilk sayısında 'On beş günde bir çıkar' yazısı vardır. Nüshasının fiyatı 2 frank olarak belirtilmiştir (UG 1869a: 1) İlk sayısı 40 sayfa yayımlanmıştır. 2. sayıda sayfa sayısı 'Bu kitap altmış dört sahifedir.' şeklinde okuyucularına duyurulmuş, diğer sayılarda sayfa sayısı değişmemiştir (UG 1869b: 1). Derginin 2. sayısında (UG 1869b: 1) *Ulûm*'da uluma dair konuların yazıldığı, hendese, mekanik ve diğer ilimlere dair bahisler yazıldıkça bu konulara ait resimlerin de konulacağı; 3. sayının arka kapağında (UG 1869c: 1) ise yazılacak konulara sanatın da eklendiği belirtilmiştir. 5. sayıda (UG 1869d: 1) korsan satışı engellemek amacıyla '*Ulûm gazetesini her kim satarsa mesuldür.*' ibaresi yer almıştır. *Ulûm*, genel anlamda ansiklopedik bir süreli yayım olarak tanımlanabilir. Kapak sayfasında derginin iki kısımdan oluştuğu, birinci kısmın ansiklopediye ikincisinin ise bilimsel ve sanatsal makalelere ayrıldığı belirtilmiştir (UG 1870: 1). Dergide modern bilim ve fen konularına genişçe yer verilerek Ali Suavi'nin dergiler ile halkı eğitmek amacındaki görevi sürdürülmüştür. Derginin sütunlarında "*Tarih-i Efkar*" başlığı

altında Sokrat'a kadar olan eski Yunan filozofları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır (Yamaç 2014: 55). Ali Suavi, Yeni Osmanlı Cemiyeti isimli makalede kendi hayat hikayesi hakkında önemli bilgiler vermiştir (Danışmend 1942: 9-10).

Ali Suavi'nin *Ulum*'da yazdığı makaleler Türkçülük akımının ilk örnekleri olarak adlandırılmaktadır (Baykal 1990: 69). Türk dilinin Arapça ve Farsça köklerinden arındırılmasını savunmuş, Osmanlı lisanı yerine '*Lisan-ı Türki*' terimini kullanılmasını istemiştir (İnuğur 1999: 222). *Ulum*'da Suavi İslamlaşmaktan yana tavır almış, modernleşmeyi önemsemiş, Batı uluslarına karşı Türkçülüğü çözüm olarak göstermiş, İslamcılık ile Batıcılığı sentezleyerek İslam modernizmini oluşturmaya çalışmıştır (Toprak 1984: 15). Dergide, tarih, coğrafya, dini ilimler, felsefe, pedagoji, sosyoloji, hukuk, siyaset, jeoloji, matematik, kimya, madencilik, fizik, astronomi ve biyoloji gibi alanlarda yazılar da yer almıştır. Bunlardan başka *Ulum*'da polemik ve siyasi tenkid yazıları da yayımlanmıştır (Çelik 1984: 204). *Ulum*, bir fikir dergisidir. Derginin sütunlarında iktisadi, mali konulara da yer verilmiştir. 1870 yazında Prusya ordularının kuşatılmasından önce Paris'ten Lyon'a geçerek burada el yazma şeklinde *Ulum*'un devamı olan *Mukavveten Ulum*'u çıkartmıştır (Matbaacılığın 1979: 82). İlk sayısı 30 Eylül 1870 senesinde yayımlanan gazete 10 sayı çıkmıştır (İnuğur 1999: 222). *Ulum Gazetesi*'nin aksine *Muvakkaten Ulum*'da hiçbir iktisadi ve mali yazı tespit edilememiştir.

4. Ali Suavi'nin İktisadi Görüşleri

Devletin 1868 yılında Avrupa'dan borç alma girişimlerine tekrar girmesi yanında çok sert tepki ile karşılanmıştır. Gazetelerde ardı arkasına sert yazı ve protestonameler görülmüştür. Bu protestonamelerden biri de Ali Suavi tarafından *Muhbir*'de birkaç defa tekrarlanarak ilan edilmiştir. Ali Suavi, Babıâli'nin yaptığı borçlanmanın kabul edilemeyeceğini, ümmet namına konuştuğunu belirtmiş ve yayımladığı protestonamede şöyle demiştir: "*Babıâli vükelasının yine bir istikraz akd edeceklerini işittik. Duyun-ı umumiye ümmet namına olarak alındığı cihetle yarın vükela azl olsa hatta idare dahi değişse bu borçların tesviyesi ümmetin borcudur. Ümmet ise bugünkü günde akd olunacak istikrazın ne türlü sefahatler için sarf olunacağını bildiğinden vükelanın ümmet namına yapacağı şu istikrazı hiçbir vechile kabul etmeyeceğini ve ileride şekl-i hükümet tebdil ettiği zaman ödemeceğini aldığımız mektuplar üzerine ümmet namına Avrupa'ya ilan ederiz*" (Ali Suavi 1868defg: 4,1,1,1).

Ali Suavi, *Muhbir*'de halkın genel iktisadi sorunlarına değinmiştir. Halkın rahat geçinmek için parasını yatırıp sehm tahvilini (iç borçlanma kağıtları) aldığını sonra bunun geri verilmediğini belirtmiştir (Ali Suavi 1867e: 1-2). Diğer bir yazıda ise Ali Suavi, halkın varını yoğunu satın sehm tahvili aldığını, halkın az faizli sehm tah-

villerinin 1865 senesi Ağustos ve Eylül taksitlerinin verilmemesine karşın Meclis-i Vala Başkâtibi, Maliye Nazırına bir tezakir göndererek 1866 senesi Şubat faizi olan 10 bin kuruşu bir defa da aldığı ifade etmiştir. Ayrıca sehm tahvili taksitleri için haftada iki gün ayrıldığını bunun izdihama yol açtığını belirtmiştir (Ali Suavi 1867f: 4). *Muhbir* 'in 11. sayısında Ali Suavi, devletin kaimeyi kaldırmak için almış olduğu dış borçla, faizsiz borcun faizli borca dönüştürüldüğünü söylemiş, bunun konsolideyi değiştirdiğini ve 22 milyon olan iç borcun 40 milyon liraya çıkarttığını belirtmiştir. Devletin artık iç borcunu ödeyemeyecek durumda olduğunu açıklamıştır (Ali Suavi 1867g: 3). Bürokratların İngiltere ile borç antlaşması gerçekleştirmesini eleştirmiş ve devletin gereksiz borçlanmalar içerisinde olduğunu belirtmiştir (Ali Suavi 1868b: 3). “İstikraz” başlıklı yazıda, hükümetin masraf ve varidatını denkleştirmesine önem vermesi gerektiğini belirtmiştir. Savaş masrafları ve yatırım harcamaları hariç borca girilmemesini, yapılacak borçlanmanın zararlı şartları ve yüksek faizli olmamasına özen gösterilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Devletin yaptığı borçlanmaların Avrupa devletlerini fazla borç vermeye ittiğini ve devletin her sene dışarıya vermesi gereken 1,5 milyon kese borç faizini bile veremeyecek duruma düşürüldüğünü belirtmiştir (Ali Suavi 1867l: 1-2).

Ali Suavi, bürokrasinin mülkü iyi yönetemediğine değinmiştir. Devletin vergisini yalnız Rumeli ve Anadolu'nun birkaç yerinde aldığı ve oralarda servetin tükendiğine değinen Ali Suavi, devletin yakın yerlerinin, yani İstanbul ahalisinin vergiden muaf tutulmasını eleştirmiştir. Sonra maliyeyi krizden kurtarılması için şu tedbirlerin alınmasını istemiştir. Devletin hazinesi sefahat harcamalarından korunmalı, hazinenin gelir ve gideri bilinmeli, maliyeyi borçlanmadan kurtarmalı ve hazineyi Avrupa ve Galata bankerlerinin müdahalesinden kaçındırılmalıdır (Ali Suavi 1867h: 4). Ali Suavi, kendine has üslubuyla yazdığı “Niçuncu Mektubu” yazı dizisinde mali bürokrasiye yönelik eleştirilerini sıralamıştır. İlk olarak mali bürokrasinin işlevsizliğini bir örnek vererek eleştirmiştir. Babıali'nin Galata'da bulunan bir gayrimüslim tüccardan borç aldığı, borca karşılık konsolide kağıtları (vadesi uzatılan borç) verdiğini, zamanı geldiğinde bu kişinin borcu ödediğini ama konsolide alan tüccarın konsolidenin tamamını ben almadım diyerek inkâr edip konsolidenin tamamını devlete vermekte direndiğini ve devletin bu kağıtları alamadığını belirtmiştir. Sonraları komisyon oluşturup iş tetkik edildiğinde tüccarın konsolidenin tamamını aldığı ortaya çıkmasına rağmen Babıali'nin parasını tahsil edemediğini ifade etmiştir. Bu gibi durumlarla sık sık karşılaştığını yazan Ali Suavi, devletin birçok kişiden alacağı olmasına rağmen bunları alamadığını belirtmiştir (Ali Suavi 1867m: 3). “Niçuncu Mektubu” başlıklı diğer bir yazıda ise devletin mali politikalarına değinilmiştir. Bu yazıda Suavi niçin sorusunu sorarak devletin mali politikalarını sorgulamıştır. Devlet niçin hazinenin alacaklarını düzenli toplayamamakta? Esad Paşa hazinede niçin bunca ihsan dağıtmaktadır? Nazım Bey maliyeden bin kese altın yürüttü, niçin bu araştırılmıyor? Avrupa gazetelerine hayırlı şeyler

yazdırmak için maliye hazinesine masraflar niçin yükletilir? diyen Suavi, sorular sorarak maliyenin yanlışlarını dile getirmiş ve eleştirmiştir (Ali Suavi 1867k: 2). Başka bir sayıdaki 'Niçuncu Mektup'ta' ise, bürokrasiyi devletin mali politikalarını halktan gizli gizli yürüttükleri için eleştirmiştir. Devletin önemli kararlarının birkaç kişi tarafından alınmasına ve diğer memurların ise hiçbir şeyden haberi olmamasına kızmış ve devletin şeffaf olmamasını eleştirmiştir (Ali Suavi 1868-a: 2-3). Mali bürokratlara eleştirisini dile getirmesine karşılık devletin önemli ve başarılı mali bürokratlarını ise övmüştür. Buna yönelik *Muhbir*'in 7. sayısında 'Hatime' başlıklı yazıda Mithat ve Ziya Paşaların valilikleri esnasındaki başarılarını övmüştür. Tuna valisi Mithat Paşa bakaya uygunsuzluğunu ve maliyedeki usulsüzlükleri ortadan kaldırdığı için üç sene içinde 46.898 kese varidat sağladığını belirten Ali Suavi, iyi bir idarecinin yaptığı icraatı halefinin bozabileceğini de dile getirmiş ve bu durumun önüne geçilmesini istemiştir (Ali Suavi 1867d: 1-2).

Ali Suavi bürokratların israfına da değinmiştir. Beylerbeyi sarayının yıkılacağı ve Avrupa tarzında yapılacak yeni sarayın 60 bin keseye yapılacağına bunun hazineye büyük yük getireceğine değinmiştir. Bu harcamanın maliyeyi büyük sıkıntılara düşürüp borçlanmaya sürükleyeceğine dikkat çekmiştir (Ali Suavi 1867f: 4). Başka bir yazıda ise bürokrasinin Avrupa ülkelerinden aldığı borçların çoğunu kendi zimmetlerine geçirip Taksim, Beyoğlu ve İstinye'de konak ve yalı yaparak israf ettikleri belirtmiştir (Ali Suavi 1867i: 4). Başka bir yazıda ise, Osmanlı'nın Avrupa'dan rahat borç alabilmesi için sarraflara rüşvet verildiğinin ortaya çıkarıldığını yazmış, sarraflar arasında paranın dağıtımı konusunda çıkan anlaşmazlık sonucu olayın duyurulduğunu belirtmiş, olayın mahkemeye intikal ettirilip söz konusu kişilerin ifadesinin alındığını söylemiştir (Ali Suavi 1868c: 3). Başka bir yazıda ise bürokratların ve sarayın aşırı israf ettiğine değinmeye devam etmiştir. 1861 senesinden 1868 senesine kadar borcun 7-8 milyon keseden 20 milyon keseye çıktığını bu süre sarfında bir muharebenin görülmediğini bu kadar akçenin bürokratlar tarafından yağma edildiğini belirtmiştir. Devletin kısa bir zaman içerisinde 12-13 milyon kese borç yaptığını ve bunun senede 2 milyon keseye tekabül ettiğini belirtmiş, devlet gelirlerinin 3 milyon kese olmasına karşılık yapılan borçlanmalarla bunun 2 milyon kesesinin harcandığını söylemiştir. Görülen muvazene defterlerinde de 700 bin kese açık var denildiğini ifade etmiştir. Ayrıca 1866 senesinde 80 bin kese açık olduğunu söyleyen Maliye Nazırı'nın bir Osmanlı nişanı ile taltif edilmesine karşın bu defterlerin gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Maliyenin bir sonraki senenin gelirlerinin bile harcadığını söylemiştir (Ali Suavi 1867i: 2).

Ali Suavi dönemin mali krizine değinmiş ve krize yönelik şu çözümleri önermiştir. Maliye bürokratlarının mali krizi atlatmak için sürekli iane ve istikrazı benimsediğini belirten Suavi, bunların maliyeyi düzelterek ilaçlar olmadığını açıklamıştır. Bürokratların lüks ve sefahat halinde yaşadığını, bürokratların çoğu-

nun devlet paralarını zimmetlerine geçirdiğini ve bunların sahip olduğu emlak ve paraların devletin borcunu ödeyeceğinden fazla olduğunu söylemiştir. Devletin bu tip bürokratların suiistimaline son vermesini, onlardan yaptıkları israfın parasını tahsil etmesini ve bu bürokratların görevlerinden alınmasını istemiştir. Bürokratların suiistimalleri önlenirse maliyenin düzeleceğini ve borçlanmalardan kurtulacağını belirtmiştir (Ali Suavi 1867b: 3). Ali Suavi yazısına maliyeyi düzelterek bazı önerilerde bulunarak devam etmiş, bunları yedi madde halinde özetlemiş ve alınacak tedbirleri şu şekilde sıralamıştır: Birincisi: Maliyeyi zimmetine para geçiren ve israf eden memurların yağmasından kurtarmalı. İkincisi: Halktan alınan vergiler yeniden oluşturulmalı. Üçüncüsü: Halktan alınacak borçlar adil taksitlere ayrılmalı ve ahaliye baskı yapılmamalı. Suavi, burada kendisi Filibe’de bulunduğu yıllarda bakaya kalmış borçlar ve bunların tahsilâtı sırasında meydana gelen yolsuzluklara dair bir arıza sunduğunu belirtmiştir. Dördüncüsü: Vergilerin toplanma zamanı belli olmalı ve alımı geciktirmemeli. Beşincisi: Maliyeye hiçbir faydası bulunmayan iane toplanma yönteminden vazgeçilmeli. Altıncısı: Borçlanma politikasından vazgeçilmeli. Yedincisi: Devletin yaptığı masraflar azaltılmalıdır. Ali Suavi, bu yedi madde yürürlüğe konulursa o vakit maliyenin ıslah olacağını ve maliyenin zenginleşeceğini ifade etmiştir (Ali Suavi 1867bc: 3-4;1-2). 12. sayıda çıkan bir yazıda ise devletin mali krizden kurtulması için yaptığı politikaları inceleyerek eleştirmiştir. Kâğıt para kaldırılacak denilerek halkın birkaç aylık maaşının kesildiğini ve birkaç defa halktan iane toplandığını belirtmiştir. Savaş esnasında Anadolu ve Rumeli ahalisinden buğday, arpa, saman, yağ, un ve hayvanat gibi şeyler senet karşılığı alınmasına rağmen halen halka bir ödeme yapılmadığını ve halkın bakaya borçları zorla toplanarak halkın sefil duruma düşürüldüğünü ifade etmiştir. Mart’ta piyasaya sürülecek diye Anadolu’da kaime dağıtıldığını, sonra işten vazgeçilmesine rağmen halktan alınan paraların geri verilmediğini söylemiştir. Halktan haksızca yol vergileri alındığını ve Anadolu’da tuz tekelleri sonucu bir kaya tuzunun 7-8 kuruşa satıldığını belirtmiştir. Halk tuz yemekten vazgeçti diyerek bürokratların devletin içinde bulunduğu mali krizi çözmeye yönelik icraatlarını eleştirmiştir (Ali Suavi 1867i: 1-2).

Başka bir yazıda ise Ali Suavi, devlet gelirlerinin artırılması için halkın servet ve zenginliğinin artırılması gerektiğini belirttikten sonra halkın fakir olduğunu devletin halka yardım etmesi gerektiğini yazmıştır. Halkın devletten yardım gördüğünü ve dirayetli memurların olduğunu anlayınca servetini artıracak gayret ve çalışmayı göstereceğini, devletin ziraat ve zanaatının ilerleyeceğini ve bu doğrultuda ticaretin de gelişeceğini belirtmiştir. Anadolu’nun çeşitli yerlerini dolaştığını belirten Ali Suavi, milletin fakir olduğunu, sadece Müslümanların değil gayrimüslimlerinde kendi liderleri tarafından perişanlığa bırakıldığını ifade etmiştir. Sonra bu perişanlığın sebeplerini şöyle sıralamıştır: 1. Vergilerin zamanında tahsil edilmemesi, vakitsiz tahsil olunması. 2. Mültezimlerin halka yaptığı zulüm. 3. Zenginlerin halka

yüksek faizli borç vermesi. 4. Memurların halka zulüm etmesi ve halkın şikâyet edeceği bir makam olmaması. 5. Ülkenin her tarafından görülen cehaletin hüküm sürmesidir (Ali Suavi 1867i: 3-4).

'Demiryolu' başlıklı yazıda ise Ali Suavi devletin demiryolu politikasının yanlış olduğunu söylemiş ve bu politikayı eleştirmiştir. Bürokratların demiryolunu bir servet kaynağı olarak gördüklerini, hâlbuki demiryolunun zenginliğe yol açacak bir taşıma aleti olduğunu ifade etmiştir. Avrupalıların birçok fabrika kurduktan sonra demiryolu yaptığını oysa Osmanlı'da bunun tersinin uygulandığını ve ülkenin birçok kaynağı işletilmeden Avrupalara özenerek yapılan demiryolların fayda getirmeyeceğini belirtmiştir. Yük trenlerinin hububattan başka bir şey taşıyamayacağını, hububatın ise ayda bir taşınabileceğini, bu nedenle demiryolların on bir ay bir şeye yaramayacağını belirtmiş, milletten zorla vergi alınarak demiryollarının yapılmasının gereksiz olduğunu söylemiştir. Avrupa'da ilk önce karayolları ve demiryoluna bağlanan şoselerin yapıldığını sonra demiryolunun inşa edildiğini, Osmanlı'da ise bunun tam tersinin yapılmaya çalışıldığını belirtmiş ve demiryolu politikasının yanlış olduğunu ifade etmiştir (Ali Suavi 1867n: 4).

Ali Suavi, halkın iktisadi girişimlerinde iş birliği yapmamasını Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının sebeplerinden biri olarak göstermiştir. Yazılarında halka özel girişimciliğin faydalarını anlatmış ve halkın özel girişim gerektiren işlerde çalışmasını istemiştir. Osmanlı'da şirket ve kumpanyanın niçin kurulmadığına değinmiştir. Sonra hükümetin politikalarını eleştirmiştir. Tartışmacı bir üslupla konuşan Ali Suavi Osmanlı'da faaliyet gösteren kumpanyaları Osmanlıların işletmesini istemiş ve demiryollarını kendisinin yapması gerektiğini söylemiştir. Halkın Avrupalılar gibi şirket teşkil etmesini isteyen Ali Suavi, Babiâli'nin Avrupa kumpanyaların yapacakları işlerin kötü gitmesi karşılığında onlara verilecek tazminatı eleştirmiştir. Bir yıl önce Aydın, Köstence ve Varna demiryollarının kar etmedikleri için Babiâli'nin onlara 394 milyon lira tazminat ödediğini belirtmiştir. Hariciye Nazırı Fuat Paşa'nın Londra ziyaretinde devletin Aydın, Köstence ve Varna demiryolunda zarar ettiğini, bundan sonra demiryollarında Avrupa ülkelerine garanti vermeyeceğini ifade etmesinden sonra devletin İstanbul-Belgrat ve Selanik-Niş demiryolları için Belçika kumpanyasına %7 garanti vermesini eleştirmiştir. Ali Suavi, demiryollarının yapımına karşılık ecnebilere verilecek tazminatın 1 milyon lirayı geçeceğini söylemiştir (Ali Suavi 1867a: 1-2). Devletin Avrupa'ya gösterdiği garanti miktarını Osmanlılara da göstermesi gerektiğini ve Osmanlıların kuracakları şirketlerin devletten bağımsız olması gerektiğini söylemiştir. Hisselere sahip olan kişilerin yönetime müdahale edebilmesi gerektiğini belirten Ali Suavi, yazısını Babiâli'nin şirketlere müdahalesini engelleyecek kanunların tesis edilmesi gerektiğini, bu kanunların tesis edilmesiyle halkın bu işlere daha rahatlıkla el atacağını söyleyerek bitirmiştir (Ali Suavi 1867a: 2).

Ulum Gazetesi'nin 12. sayısında 'Memalik Osmaniye'de Pamuk Hâsılatı' başlıklı makalede Ali Suavi, 1863 senesinde Makedonya bölgesinden ihraç olunan pamuğun 80 bin balya olduğunu hâlbuki bundan altmış sene önce sadece Serez sancağında 70 bin balya ihraç edildiğini belirtmiştir. Rum isyanından önce İzmir'den senelik 45 bin balya pamuk ihraç edildiğini, 1862'de bu miktarın 20 bin balyaya düştüğünü ifade etmiş, ülkenin pamuk ziraatının otuz seneden beri diğer ziraat ürünleri gibi gerilediğini dile getirmiştir. Bu gerilemeden Mısır'ın istisna olduğunu, 1862'de Mısır'dan 143.800.000 kuruşluk pamuğun ihraç edildiğini, 1865'de bu miktarın 1.484.270.000 kuruşa çıktığını ifade etmiştir. Halen Kıbrıs adasında senelik 1.275.000 liralık pamuk üretiminin elde edildiğini ve arazinin bunun birkaç katının yetiştirmeye müsait olduğunu belirtmiştir. Rodos Adası ve Bursa'nın pamuk ziraatına elverişli olduğunu, Anadolu'da Aydın, İzmir, Kırkağaç, Bayındır, Manisa, Tarsus, Antalya ve diğer bölgelerde pamuk ziraatının yapıldığını ifade etmiştir. İzmir iskelesinden ihraç olunan Anadolu pamuğunun senelik 150-200 bin balya civarında olduğunu; Şam, Nablus, Akka ve Tarsus'ta senelik pamuk hâsılatının 24.750.000 lira olduğunu belirtmiştir. 27 Ocak 1862 nizamnamesine göre pamuk ziraatına teşvik namında pamuğun beş senelik öşürden muaf tutulduğunu ve hariçten tohum satın alınarak ahaliye bedava dağıtıldığını ifade etmiştir (Ali Suavi 1870: 724-726).

Ulum'un 8. sayısında 'Fenni Tanzim-i Defter' başlıklı makalede Ali Suavi, tanzim-i defter usulünün ticaretin bir üslup üzerine kaydedilmesi olduğunu, fen üzere defter tanzim etmenin ticaret kanunnamesinin bir emri olduğunu belirtmiştir. Tüccarın bununla karını ve zararını anlayacağını buna göre ticari teşebbüslerde bulunacağını ifade etmiştir. Usul-i defterin kısa, açık ve temiz tutulması gerektiğini belirtmiş, sonra usul-i defterin nasıl tutulması gerektiği hakkında okuyuculara bilgi vermiştir (Ali Suavi 1869: 480-486).

Ulum'un 12. sayısında 'Memalik-i Osmaniye'de Ticaret' başlıklı makalede Suavi, halkın ticarete ait herhangi bir bilgisi ve rağbetinin olmadığını belirtmiştir. Tüccarların defter tutma gibi usulleri bilmediğini, itibarın olmadığını, sermayesi olan sarraffarın da ticari teşebbüslere girişmediğini ifade etmiştir. Ülkede gayrimüslimlerin ticarete rağbetleri olup bilgi ve maharetlerinin bulunduğunu söylemiştir. Hristiyanlarda belirgin bir ticaret usulünün bulunduğunu ve bunun sonucu olarak da Hristiyanların servet sahibi olduklarını belirtmiştir. Hristiyanların ellerine geçen parayı ticarete kullandıklarını, Müslümanların ise servetlerini araziye yatırıp ziraatta kullandıklarını söylemiştir. Az sermaye ile çok kar elde etmenin ticaretle elde edildiğini bu doğrultuda Hristiyanların servet kazandıklarını belirtmiştir. Osmanlı devletinin coğrafi konumunun ticareti kolaylaştırdığını nehir, deniz, boğaz ve iskelelerin tüm dünyanın ticaretine açık olduğunu ifade etmiş, her tarafından Avrupalı sermayedar, şirket sahipleri ve tüccarların bulunduğunu belirtmiştir. Ali Suavi, ülke ihracatının genelde yün, koza ve bakır gibi hammaddelerden oluştu-

ğunu ve bu malların ihraç edilen bu malların sonra işlenmiş halde ülkeye ithal ettirerek değerinin üç beş katına sattıklarını ifade etmiştir. Zanaat ve zanaatsızlık arasındaki farkın bu alışverişte pek açık bir şekilde görüldüğünü belirtmiştir (Ali Suavi 1870: 735-743).

Ulum'un 12. sayısında 'Sanayi-i Der Memalik-i Osmaniye' başlıklı makalede Ali Suavi, İslam'ın sanayiye hor görmediğini bilakis değer verdiğini belirtmiştir. Her büyük zatın bir zanaatla isminin anıldığını ve her peygamberin bir zanaatla uğraştığını söylemiştir. Türklerde öteden beri paşa olma hevesinin olduğunu, beşikteki çocuklara bile katip (memur) ve paşa olur diye dua edildiğini ve halkın hükümet kapısından maişetini karşılamaktan başka bir şey düşünmediğini belirtmiştir. Müslümanların memur olma hevesinden bu yana ülkede muhtaç olunan zanaat ve esnafın Hristiyanların eline geçip zenginleştiklerini dile getirmiştir. Zanaata olan rağbetsizliğe devam edildiği takdirde elde kalan manavlık, bakkalcılık gibi mesleklerin bile ecnebilerin eline geçeceğini belirtmiş ve Müslümanları bu konuda eleştirmiştir. Avrupalıların keşfettikleri aletlerle üretimi ucuza getirdiklerini ve ürünleri çekici kılıp nakliyatı ucuzlatarak pazar olanaklarını arttırdığını belirtmiştir. Osmanlı'da zanaatın geri kalmadığını bilakis Avrupa'da sanayi fazla terakki ettiği için geri kalmış gibi görüldüğünü savunanları eleştirmiş, Osmanlı zanaatının eskiye nazaran gerilediğini ifade etmiştir. Osmanlı'da 1813 tarihinde İşkodra ve Tırnova tezgâhlarında iki bin amele çalışırken 1841 tarihinde iki yüz amelenin kaldığını, şimdi ise bu sayının daha da azaldığını ifade etmiştir. 1848'de Selanik ipek tezgâhlarının 28 olmasına karşın bu sayının 1863 senesinde 18'e gerilediğini belirtmiştir. Diyarbakır ve Bursa'da kadife, atlas ve ipek kumaşlarının otuz sene öncekine göre onda birinin üretildiğini dile getirmiştir. Bağdat'ın basmacı, yazmacı, debbağ, çömlekçi ve kuyumcu gibi sanayi şubelerinde önemli miktarda üretim gerçekleştirmesine karşın şimdi üretimin ortadan kalktığını ifade etmiştir. Halep'in kırk bini geçen tezgâhın ürettiği bez ve kumaş gibi ürünleri üreten tezgâhlarından bugün 5.560 adet kaldığını belirtmiştir. Önceleri İstanbul'da üretilen birçok mamul ürünün Avrupa'ya ihraç edildiğini, Bilecik döşemelerinin rağbet gördüğünü belirtmiştir. Kıbrıs'ın ipek boyası ve iğne eşyalarının, Tokat basmasının, Selanik ve Bursa kumaşlarının, Drama çoraplarının, Simako şayaklarının, İzmir, Uşak, Gördes kilimlerinin iç tüketimi karşıladıktan sonra harice ihraç edildiğini dile getirmiştir. Bu sanayi merkezlerine destek çıkılmaması ve devletin inhisarı kaldırması gibi nedenler yüzünden sanayinin gerilediğini söylemiştir. Avrupa sanayisinin terakisinin doğru olduğunu ama ülke sanayisinin halen güçlü olduğu sözünün doğru olmadığını bilakis gerilediğini belirtmiştir (Ali Suavi 1870: 727-732).

Ulum'un 13. sayısında 'İyi Maliye İyi Politikadan Olur' başlıklı makalede Ali Suavi, politika karışıklığının maliye üzerinde etkisinin eskiden beri bilindiğini belirtmiştir. Bir ülkede güvenliğin sağlandığı takdirde o ülkede alım-satımın ço-

ğalacağını, sanayi hâsılatının artacağını, iç ve dış ticaretin gelişeceğini ve genel harcamaların çoğalacağını bu nedenle de maliye gelirlerinin artacağını söylemiştir. Ülkede güvenliğin sağlanmadığı takdirde iyi politikanın üretilmeyeceğini ve bu nedenle devlet gelirlerinin azalacağını ifade etmiştir. Sonra ise Fransa'nın politika olaylarından örnekler vererek bunların maliyeye tesir eden olumlu ve olumsuz yansımalarını aktarmıştır (Ali Suavi 1870: 772-777).

Ulum'un 17. sayısında 'İtibar-ı Kredi' başlıklı makalede Ali Suavi, bir devletin dışarıda ve içeride itibarının olması gerektiğini, maliye için itibarın önemli olduğunu, bu mali tedbirin bir fen olduğunu ama doğu milletlerin bunu bilmediğini belirtmiştir Bugüne kadar İstanbul'da maliyenin garip bir şekilde yönetildiğini, hükümetin kah iane ve sikke taşıması gibi kağıt paranın ihraç edilmesi gibi usullerle muhtaç olduğu varidatı toplayabilmesine karşın devlet maliyesinin gerilediğini dile getirmiştir. 1850'lilerden beri devletin dış borç yaptığını, bu miktarın israf edildiğini ve borç faizlerinin diğer bir borçla ödendiğini söylemiştir. Osmanlı maliyesinin hariçte itibarının olmadığını, çünkü aldığı miktarı ödeyemediğini, hatta memur ve askerlerin maaşlarını bile aylarca veremediğini söylemiştir. Hazinesin esham karşılıklarını veremediğini, halktan devlet namına borçlar yapıldığını, sonra bunların iane olduğu ifade edildikten sonra borçlarının ödenmediğini, ülkenin sosyal gereksinimleri için toplanan bir sürü yardımın yerinde kullanılmadığını ve bu nedenle halkın de devlete itibar etmediğini ifade etmiştir. Bank-ı Osmani'nin devlete %3 faizle borç verme gücünün olmasına karşın vermediğini ve devletin de Avrupa sermayedarlarından %12-%13 faizle istikraz yaptığını belirtmiştir. Devletin birçok servet kaynağının harice aktığını Bank-ı Osmani'nin Osmanlı bankası olduğu halde Osmanlı'dan emin olmadığından hükümete borç para vermediğini söylemiştir. Servetten istifade edememesinin üç sebebi olduğunu ifade ederek birincisinin servet kaynağının bugünkü masrafları karşılamak için ecnebilere rehin edildiğini; ikincisinin devletin servet kaynaklarından istifade edebilmek için gerekli yollar ve nakliyatın olmadığını; üçüncüsünün ise mali idare ve yönetimin kötü olduğu ve birçok yoksuzlukların yaşandığını belirtmiştir. Devletin mali durumu hakkında hiçbir raporun yazılmadığını, çözüm üretilmediğini ve ecnebilere ülke hakkında birçok rapor yazıp çözüm yolları ürettiklerini ifade etmiştir. Ülke maliyesinin kötü olmasına karşın düzelmeye ihtimalinin olduğunu ifade ederek Fransa'nın da zamanında maliyesinin kötü olmasına karşın maliyesinin düzeldiğini belirtmiştir. Osmanlı'nın da bu durumdan kurtulabileceğini, bu doğrultuda önemli olanın maliyeyi yöneten kişilerin işinin ehli kişiler olması gerektiğini dile getirmiştir (Ali Suavi 1870: 1049-1058).

Ulum'un 20. Sayısında Ali Suavi, Mısır'ın Avrupa'da %4 veya %4,5 faiz değil de %7 faiz vererek istikraz etmesini eleştirmiş, maliyesi düzgün ve itibarı uygun olan memleketin şu zamana kadar Avrupa'ya %7 faiz vermesinin düşündürücü ol-

duğunu belirtmiştir (Ali Suavi 1870: 1238-1241). *Ulum*'un 5. sayısındaki makalede Ali Suavi, Osmanlı borçların geri ödenmesi hakkında bir hesap yapmış, Osmanlı'nın senelik %3 faizle otuz bir senede borçlarını ödeyeceğini belirtmiştir (Ali Suavi 1869: 251-266). 6. sayısında ise 'İstikraz-ı Bil Rubh' başlıklı makalede Ali Suavi, ülkedeki İslam nüfusunun dış borçlanmaya muhtaç olmadığını vurgulamıştır. Ülkede faizsiz borç alanların olduğunu ve faizin haram olduğunu düşünenlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Faiz ile borçlanma meselesinden bahsetmenin gereksiz olduğunu ve faiz ile borçlanmanın gerçekleştirilmesinde şeriatın izin verdiği hususunda şüphe edilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Ali Suavi 1869: 340-341).

Ulum'un 8. sayısında 'Tasarruf 1' başlıklı makalede Ali Suavi, tasarruf kelimesinin ülkede kullanıldığını ifade etmiş, tasarrufu fazla israf etmeden harcamak olarak açıklamıştır. Devletin resmi kurum nizamnamelerinde devlet harcamalarının tasarruf yolunda yapılması gibi birçok ibarenin mevcut olduğunu vurgulamıştır (Ali Suavi 1869: 423-424). 10. sayısında 'Tasarruf 2' başlıklı makalede ise Ali Suavi, harcamalara dikkat çekerek tasarruf yapılması ve israf edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Kazancı olanların tasarruf edecekleri vasıtaların çok olduğunu bu doğrultuda esham, hisse senedi satın alabileceklerini ve bankaya yatırbileceklerini özetle birikimlerini kazanç getirecek yerlerde değerlendirebileceklerini ifade etmiştir. Amele ve uşak gibi düşük gelirli insanların biriktirdikleri birkaç kuruşu yatıracakları yerin olmadığını, bu küçük birikimlerle hisse senedi, esham satın alamadıklarını ve bankaya yatıramadıklarını belirtmiştir. Bu nedenle Avrupa'da küçük birikimi olan kişilerin paralarını biriktirebilecekleri tasarruf sandığı namıyla kumbaraların icat edildiğini, küçük sermayeleri olan kişilerin buralara paralarını yatırarak kazanç elde ettiklerini söylemiştir. İngiltere'de kurulan tasarruf sandığının 1851 tarihinde 30.184.604 İngiliz lira biriktirdiğini, Fransa'da 1866 tarihinde 497 tasarruf sandığını olup bu sandıklara 494.000.000 frank paranın yatırıldığını ifade etmiştir. Avrupa'da tasarrufun kolaylıkla biriktirildiğini ve bunun tasarruf edenlere yarar sağladığını belirtmiştir. İslam memleketlerinde biriktirilen milyon liraların heba edildiğini, bunun sebebinin ise ülkelerde tasarrufun olmamasından kaynaklanmadığını, bilakis İslam dininin tasarruf üzerine şekillendiğini ve Kuran'ın birçok ayette israfı eleştirdiğini belirtmiştir. Hükümet politikalarının halkın tasarrufunu engellediğini, halktan alınan aşar, iltizam ve diğer vergilerin hemen hepsinin tasarrufa mani olduğunu söylemiştir (Ali Suavi 1869: 607-612).

Ulum'un 1. sayısında 'Türkiye'de Madenler' başlıklı makalede Ali Suavi, Osmanlı'da eskiden beri birçok madenin çıkarıldığını ve maden bakımından Osmanlı'nın zengin bir ülke olduğunu ifade etmiştir. Devletin ülkedeki madenlerden faydalanması için gerekli çalışmaları yapması gerektiğini ve gelişmiş ülkelerin bu hale gelmesinde maden sektörün önemli bir ivme kazandırdığını belirtmiştir. Kütahya'da gümüş madeni ve Konya'da bakır madenlerinin dünyanın en zengin

maden cevheri olarak tahmin edildiğini, Tirebolu madeninin kötü işletirken bile senede 8.000 ton bakır üretildiğini, 1867’de Küre bakır madeninin işletilmemiş bir vaziyette olduğunu belirtmiştir. Ülkedeki madenlerden birçok kazanç elde edilmesine karşın şimdi bu bölgelerin çoğunun ya atıl bir vaziyette bulunduğunu yâda eski üretimlerinin ancak yarısı kadar üretimin gerçekleştirildiğini ve ülkedeki maden servetinden istifade edilemediğini belirtmiştir (Ali Suavi 1867: 32-35).

Sonuç

Osmanlı’da 19 yüzyılın ikinci yarısında basının kamuoyunu yönlendirmede gösterdiği başarı sonucu ülkenin iktisadi ve siyasi meselelerinde halkın bilgilendirilmesi sağlanmış ve bu doğrultuda devlet politikaları hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Gazeteler, devletin iktisadi sorunlarına değinmiş ve ülkenin iktisadi krizden kurtulması için çözüm yolları öne sürmüştür. *Muhbir*’in aralarında bulunduğu gazeteler devletin yürüttüğü iktisadi ve siyasi politikaların ayrıntıları hakkında okurları bilgilendirmiş, yönlendirmiş ve devletin iktisadi politikaları yürütürken halkın çıkarlarını dikkate alması için çaba göstermiştir. Basının kamuoyu oluşturmada gösterdiği başarı nedeniyle bürokratlar bu durumdan rahatsız olmuş, buna çözüm bulmak amacıyla muhalefet eden gazeteleri kapatmış ve gazetecileri de sürgün ederek Anadolu’ya yollamışlardır.

İstanbul’da kamuoyu oluşturmada devletin getirdiği kısıtlayıcı ortamdan görevlerini icra edemeyeceklerini anlayan gazeteciler, dönemin önemli bir muhalifi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa aracılığıyla yurtdışına kaçmışlar ve burada gazetecilik vazifesini sürdürmüşlerdir. Paris’te bir araya gelen gazeteciler Yeni Osmanlılar Cemiyetini teşkil etmiştir. Yeni Osmanlılar, cemiyetin sözcüsü olarak Ali Suavi öncülüğünde *Muhbir*’i tekrar çıkartmıştır. Bu doğrultuda *Muhbir* de muhalefet görevine kaldığı yerden devam etmiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin diğer üyelerinin yardımları olmasına karşın Ali Suavi *Muhbir*’i tek başına çıkartmış ve gazetenin yayım politikasını sert üslubuyla şekillendirmiştir.

Muhbir, devletin siyasi ve iktisadi meselelerini sorgulayan ve tenkit eden bir yayım politikası gütmüş ve devletin ne gibi politikalar yürütürse iktisadi vaziyetinin iyileşeceğini belirtmiştir. Ali Suavi *Muhbir*’de 1860’lıların en önemli konusu olan devletin borçlanma politikasına değinmiştir. Borçlanma politikasına tavrı almış, borçlanmalardan devletin istifade etmediğini belirtmiş, borçlanmanın daha çok bürokratların şahsi çıkarları için kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca gerçekleşen borçlanmaların yatırım sektörüne ayrılmamasını da eleştirmiştir. Ali Suavi, ülkede yabancı sermayenin sanayi ve ticareti gibi sektörlerde faaliyet göstermesini kolaylaştıran imtiyazlara karşı çıkmış ve bu gibi sektörlerde Müslümanların aktif bir şekilde rol almasını istemiştir.

Ali Suavi'nin *Muhbir*'de değindiği diğer bir sorun devletin yaşamış olduğu mali krizidir. Devletin yaşadığı krizden kurtulması için bir dizi öneri sunan Ali Suavi bürokratların maliyeyi yönetemediğini ve lüzumsuz harcamalarda bulunduğunu ifade etmiş ve ehliyetsiz bürokratları tenkit etmiştir. Bürokratların halktan iane adı altında zorla hiçbir şey almamasını, devletin vergileri halkın çıkarları doğrultusunda almasını, borçlanma politikasını terk etmesini ve gelir kalemlerinin artırılmasını istemiştir. Devletin gelir kalemlerinin artırılması için halkın özel girişim gerektiren işlerde say u amel (çalışma) etmesini istemiş ve Müslümanların zanaat ve ticaret gibi iş sektörlerinde aktif olarak faaliyet gösterdiği takdirde bundan devletin kazanç sağlayacağını vurgulamıştır. Ali Suavi'nin, *Muhbir*'de değindiği konular hükümetin iktisadi politikalarının ne gibi sorunlar yarattığı ve yaratılan bu sorunların ortadan kalkması için ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğidir.

Ali Suavi *Muhbir*'i kapatmak zorunda kaldıktan sonra Paris'e geçerek burada *Ulum Gazetesi*'ni çıkartmıştır. Ali Suavi'nin Paris'e dönmesiyle Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden uzaklaşmıştır. *Ulum*'da güncel meselelere değinmemiş, *Ulum*'u ansiklopedist bir dergi olarak çıkartmış, dergide halka hemen tüm branşlarda bilgi vermeye çalışmıştır. *Ulum*'da devletin önemli servet kaynakları olan ziraat, sanayi, maden ve ticaret hakkında yazılar kaleme almıştır. Suavi ülkenin önemli bir servet kaynağı olan ziraattan devletin istifade edemediğini ve tüm ziraat üretiminin son otuz yıldır düşüş içerisinde olduğunu, pamuk ziraatını örnek vererek değinmiştir. Sanayi sektöründe halkın zanaata olan rağbetsizliğini eleştirmiş, halkın zanaatla meşgul olmaktan ziyade memur olma hevesini tenkit etmiş ve ülke kalkınması için zanaatın gelişmesinin önemli rol oynayacağını vurgulamıştır. Kırk elli sene önce Anadolu'nun birçok vilayetinde zanaat atölyelerinin olduğunu, büyük fabrikaların bulunduğunu, hemen her şehirle anılan bir sanayi ürünün olduğunu, zamanla bunların ortadan kalktığını ifade etmiş, bu gibi sektörlerde istihdam edilen kişilerin artık üretici getiren işlerde çalışmamasını eleştirmiştir. Ticaret sektöründe ise Müslümanların bu mesleğe olan rağbetsizliğini eleştirmiş, en çok kazancın ticaretten kazanıldığını ve servetin çoğaltılmasında en uygun sektörün ticaret olduğunu vurgulamış, Müslümanların bu sektöre olan ilgisizliği eleştirilmiş ve bu sektöre daha çok gayrimüslimlerin rağbet ettiğini ve bundan büyük kazançlar elde ettiği belirtilmiştir. Ayrıca ülke ihracatının tamamının hammaddelerden, ithalatının ise mamul ürünlerden olduğunu belirtmiş ve bunun ülkenin servet kaynaklarından tam olarak istifade edememesine yol açtığını söylemiştir. Ali Suavi ülkede önemli miktarda maden kaynağı olmasına karşın eskiye nazaran madencilik üretiminde de bir azalmanın gerçekleştiğini belirtmiştir.

Ali Suavi, mali krizinin nedenini bürokratların yönetimine bağlamış ve maliyenin kötü yönetildiğini belirtmiştir. Maliyenin düzelmesinin bürokratların iyi yönetimiyle gerçekleşeceğini ve ayrıca asayiş ve düzenin maliyenin düzelmesi için

gerekli olan diğer faktörler olduğunu ifade etmiştir. Maliyenin kötü yönetildiğini, uzun dönemli politikalar üretilmekten ziyade geçici çözümler üretildiğini ve bunun da daha köklü sorunların oluşmasına neden olduğunu belirtmiştir. Maliyeyi düzeltmek için borçlanma politikasının yanlış olduğunu vurgulamış ve devletin önemli kaynaklarının ipotek altına alındığını söylemiştir. Osmanlı bankasının devlete yardımcı olmadığını, devletin zor günlerinde sermaye sıkıntısını ortadan kaldıracak politikalar üretmediğini ve borçlanmada yardımcı olmadığını ifade etmiştir. Ekonomide tasarrufun önemli olduğunu vurgulamış, halka harcamalarında tasarrufu tavsiye etmiş ve bürokratların gereksiz harcamalarından vazgeçip tasarrufu dikkate almasını istemiştir. Ülkede halkın tasarruflarını değerlendireceği bir kurumun olmadığını ifade etmiş ve bu tarz kurumların oluşmasıyla ülkede tasarrufların artacağını söylemiştir.

KAYNAKLAR

- Muhbir*, (31 Ağustos 1867a/28 Ekim 1867b/14 Kasım 1867c/13 Mayıs 1868a/27 Mayıs 1868b/3 Haziran 1868c/12 Haziran 1868d/31 Ağustos 1868) 1; 7; 12; 34; 36; 37; 38; 47.
- Ulum Gazetesi*, (Tarihsiz-1869a/Tarihsiz-1869b/15 Ağustos 1869c/12 Eylül 1869d/1 Temmuz 1870), 1; 2; 3; 5; 21.
- Ali Suavi, (5 Ekim 1867a/5 Ekim 1867b/12 Ekim 1867c/26 Ekim 1867f/7 Kasım 1867g/7 Kasım 1867h/14 Kasım 1867i/28 Kasım 1867j/29 Şubat 1868b/4 Mart 1868c/13 Mayıs 1868d/27 Mayıs 1868e/3 Haziran 1868f/12 Haziran 1868g) *Muhbir*, 6, 1-2; 6, 3-4; 7, 1-2; 9, 4; 11, 3; 11, 4; 12, 1-2; 12, 3-4; 25, 3; 27, 3; 34, 4; 36, 1; 37, 1; 38, 1.
- Ali Suavi, (12 Ekim 1867d), "Hatime", *Muhbir*; 7, 1-2.
- Ali Suavi, (26 Ekim 1867e), "Beyan- ı Hal", *Muhbir*; 9, 1-2.
- Ali Suavi, (28 Kasım 1867k), "Niçuncu Mektubu", *Muhbir*, 14, 2.
- Ali Suavi, (28 Kasım 1867l), "İstikraz", *Muhbir*, 14, 1-2.
- Ali Suavi, (13 Aralık 1867m), "Niçuncu Mektubu", *Muhbir*, 15, 3.
- Ali Suavi, (13 Aralık 1867n), "Demiryol", *Muhbir*, 15, 4.
- Ali Suavi, (2 Ocak 1868a), "Niçuncu Mektubu", *Muhbir*, 18, 2-3.
- Ali Suavi, (Tarihsiz-1869), "Türkiye'de Madenler", *Ulum Gazetesi*, 1, 32-35.
- Ali Suavi, (12 Eylül 1869), "İfta-yı Duyun", *Ulum Gazetesi*, 5, 251-266.
- Ali Suavi, (27 Eylül 1869), "İstikraz-ı Bil Rubh", *Ulum Gazetesi*, 6, 340-341.
- Ali Suavi, (31 Ekim 1869), "Fenni Tanzim-i Defter", *Ulum Gazetesi*, 8, 480-486.
- Ali Suavi, (31 Ekim 1869), "Tasarruf 1", *Ulum Gazetesi*, 8, 423-424.
- Ali Suavi, (Aralık 1869), "Tasarruf 2", *Ulum Gazetesi*, 10, 607-612.
- Ali Suavi, (Tarihsiz-1870), "Memalik Osmaniye'de Pamuk Hasılatı", *Ulum Gazetesi*, 12, 724-726.
- Ali Suavi, (Tarihsiz-1870), "Memalik-i Osmaniye'de Ticaret", *Ulum Gazetesi*, 12, 735-743.
- Ali Suavi, (Tarihsiz-1870), "Sanayi-i Der Memalik-i Osmaniye", *Ulum Gazetesi*, 12, 727-732.

- Ali Suavi, (16 Şubat 1870), “İyi Maliye İyi Politikadan Olur”, *Ulum Gazetesi*, 13, 772-777.
- Ali Suavi, (17 Nisan 1870), “İtibar-ı Kredi”, *Ulum Gazetesi*, 17, 1049-1058.
- Ali Suavi, (Tarihsiz-1870), “Mısır Maliyesine Bir İtiraz”, *Ulum Gazetesi*, 20, s.1238-1241.
- “Ulum”, (1998) *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 8, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- BAYKAL, Hülya (1990), *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Afa Matbaacılık.
- ÇAVDAR, Necati (2014), “Muhbir Gazetesinin Bir Toplumsal Sorumluluk Projesi: Girit İsyânında Zarar Gören Müslümanlar İçin Yardım Kampanyası”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, 12-13 Aralık 2013*, 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÇAVDAR, Tevfik (2007), *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İstanbul, İmge Kitabevi.
- ÇELİK, Hüseyin (1993), *Ali Suavi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇELİK, Hüseyin (1994), *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÇELİK, Hüseyin (2006), “Muhbir”, İstanbul, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1942), *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, Chp Genel Sekreterliği Neşriyatı.
- DEMİRKIRAN, Hanefi, (1998) “Ali Suavi”, *Köprü Dergisi*, 114.
- DOĞAN, İsmail (1991), *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- ERDÜL, Mehmet (2003), *Başveren İnkılapçı*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- GEVGİLİLİ, Ali (1983), “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- GÜÇLÜ, Mustafa (2014), “Cumhuriyet Dönemi Süreli Yayınlarda Ali Suavi İle İlgili Yayımlanan Makalelerin Değerlendirilmesi”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013*, 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GİRGİN, Atilla (2001), *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İstanbul, İnkılap Yayınları.
- İNÜĞUR, Nuri (1999), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım.
- KABACALI, Alpay (1994), *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- KUNTAY, Mithat Cemal (1946), *Sarıklı İhtilalciler Ali Suavi*, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi.
- KOLOĞLU, Orhan (2010), *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- KOLOĞLU, Orhan (2006), *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları.
- LEWIS, Bernard (2004), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Baskı.
- MATBAACILIĞIN 250. Kuruluş Yıldönümüne Armağan, (1979), *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları.
- MARDİN, Şerif (2002), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı.
- NALCIOĞLU, Belkis Ulusoy (2013), *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- ÖZBAY, Cahit (2014), *Dünyada ve Osmanlıda Basının Tarihsel Gelişimi*, İstanbul, Doğu Kitabevi.

- PARLATIR, İ., (1984), “Ulum”, *Türk Ansiklopedisi*, 33, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
- PERK-PAKSOY, Haluk-İsmail Günay (2012), *İstanbul'un 100 Gazetesi*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2006), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- TOPUZ, Hıfzı (2003), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- TOPRAK, Zafer (1984), “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul, Gelişim Yayınları.
- UÇMAN, Abdullah (1989), “Ali Suavi”, İstanbul, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2.
- YAMAÇ, Müzehher (2014), “Sultan Abdülaziz Döneminde Basında Muhalefet”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu 12-13 Aralık 2013*, 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

FARABI'NİN FÂZİL ŞEHİR'İNDE AMAÇ VE ARAÇ DEĞERLER*

Mehmet YAZICI¹

Geliş: 02.05.2018 / Kabul: 14.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.420482

Öz

Farabi (ö.339/950), yaşadığı devirde mensubu olduğu İslam medeniyetinin ve savunduğu düşünce ekolünün en seçkin düşünürlerden biridir. Onun en çok bilinen temel eseri ise yaygın adıyla “el-Medinetü'l Fâzıla” (Fâzıl Şehir)'dir. Farabi'nin bu eseri, ütopya eser olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Farabi'nin el-Medinetü'l Fâzıla isimli eserini Polonyalı Yahudi bir ailenin çocuğu olan Amerikalı sosyal psikoloji uzmanı Milton Rokeach (1918-1988)'in gerçekleştirdiği “The Rokeach Value Survey (RVS)” envanterinde yer alan amaç ve araç değerler bağlamında okumaya tâbi tutmaktır. Belli bir usule ve düşünceye göre gerçekleştirilen bu okumayla Farabi'nin, bir ütopya olan bu eserinde hangi değerleri, yani insan özlemlerinin hangi ifadelerini ön plana çıkardığı saptanmaktadır.

Yapılan değerlendirmeden Farabi'nin, “gerçek sevgi” ve “bilgelik/hikmet” ile “yardımsever” ve “sorumlu” değerlerini sıklıkla vurguladığı ve daha çok Fâzıl Şehir liderinin (reisinin) sahip olması gerektiği değerler üzerinde durduğu sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Farabi, Farabi'de değerler, Fâzıl Şehir, amaç ve araç değerler, ütopya, Türk-İslâm düşüncesinde ütopya eserler.*

* Bu makale, “Fâzıl Şehir'in Özlemi: Amaç ve Araç Değerler” adıyla, 6-8 Nisan tarihlerinde Gaziantep'te düzenlenen Al Farabi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, yazici44@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0671-6769>.

TERMINAL AND INSTRUMENTAL VALUES IN AL-FARABI'S AL-MADINA AL-FADILA (PERFECT STATE)

Abstract

Farabi is one of the most outstanding philosophers of school of thought that he supported and Islamic Civilization in his age. His most well-known work is "al-Madina al-Fadila" with its common use, which is accepted as a utopia work.

The aim of this paper is to evaluate the book of Farabi, al-Madina al-Fadila in the context of terminal and instrumental values that take place in the inventory of Milton Rokeach who is an American social psychologist and comes from a Jewish family. With a specific evaluation, it is tried to determine what kind of values that is what kind of statements of human aspirations are addressed in this work.

After the evaluations, it was found that, Farabi focuses on "mature love", "wisdom", "helpful", and "responsible" values and mostly states the values that the leader of al-Madina al-Fadila (Perfect State) must have.

Keywords: *Farabi, values in Farabi, al-Madina al-Fadila (Perfect State), terminal and instrumental values, utopia, utopic works in Turkish-Islamic thought*

Giriş

Her medeniyetin, devrin ve düşüncenin genel özelliklerini, ayırt edici karakterini en iyi şekilde kavramış seçkin düşünürler vardır. Bu düşünürlerin eserleri, bize, ait oldukları medeniyetin, devrin ve düşüncenin "anahtarını" verirler. Ancak bu eserlerin hiçbiri, belli bir usule ve düşünceye göre okunmadıkça, kendiliğinden bize derin fikirler vermezler (Kaplan, 1985: 8-9).

İslâm felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendiren Farabi (ö.339/950) (Kaya, 1995: 145), yaşadığı devirde mensubu olduğu İslam medeniyetinin ve savunduğu düşünce ekolünün en seçkin düşünürlerinden biridir. Farabi'nin, "iki yüzden fazla kitap ve risale" yazdığı ileri sürülmektedir (Danışman, 1989: 8). Onun "felsefi sistemini bütün yönleriyle yansıtan" (Kaya, 2003: 318) ve en çok bilinen temel eseri ise el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir)'dir. Farabi, olgunluk dönemi ürünü olan bu eserini Bağdat'ta yazmaya başlamış, 941-942 yıllarında Dimişak'ta tamamlamış, ölümünden iki yıl önce Mısır'da bulunduğu sırada tekrar gözden geçirerek konu başlıklarını tespit etmiştir (Kaya, 2003: 318). Ancak, Kaya'ya göre, "Farabi'nin tespit ettiği konu başlıklarının orijinalitesini koruyup korumadığı pek belli değildir" (Kaya, 2003: 318).

Farabi'nin el-Medinetü'l Fâzıla'sı (Fâzıl Şehir'i), ütopya eser olarak kabul edilmektedir (Omay, 2009: 7). Türk Dil Kurumu (www.tdk.gov.tr) ütopya sözcüğünü, "Gerçekleştirilmesi imkânsız tasarı veya düşünce" olarak tanımlamaktadır. Yunanca'da "olmayan-yer"den türetilen ütopya terimi ilk kez İngiliz yazar, devlet

adamı ve hukukçu Thomas More (1478-1535) tarafından kullanılmıştır (1516) (Outhwaite, 2008: 845).

Thomas More'un bu eseri, ütopya eser olarak değerlendirilirken, “*Hayalilik (outopia) ve 'ideallik' (eutopia) özelliklerinden en az biri zorunlu gibi görünmektedir; bunlardan istenirse hayalî olma, istenirse 'ideallik', istenirse de ikisi birden ütopyanın temel özelliği olarak görülebilir*” (Omay, 2009: 4).

Ütopyalar, arayış ve sorgulamalar sonucunda ortaya çıkan önerilerin sunulduğu eserlerdir. Bundan dolayı “*Ütopyalar yok ülkenin, kentin, düzenin arayışındırlar. Toplumsal dengenin, zenginliğin, uygarlığın arayışındırlar. Bir sorgulama, bir eleştiri ve olması gerekene ilişkin bir öneridirler*” (Coşkun, 2004: 186). Sonuç olarak ütopya eserler bize, “*en yüksek insan özelemlerinin ifadelerini verirler*” (Omay, 2009: 13).

20. yüzyıldan önce yaygın olan ütopya eserler yerini bu tarihten itibaren daha çok karşı-ütopya, distopya özelliği ön planda olan eserlere bırakmıştır (Omay, 2009: 9).

Ütopya bir eserde aranan temel özelliklere sahip olan el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir), bize, yaklaşık bin yıl önce yaşamış müslüman bir düşünürün “özlemleri” hakkında bilgiler vermektedir. el-Medinetü'l Fâzıla'yı (Fâzıl Şehir'i), farklı ve bu araştırma için ilgi çekici kılan özelliği yalnızca ütopya bir eser olması değildir. Bu özelliğinin yanında, kitabın odak noktası olan Fâzıl Şehir tasarımının öncesinde, bu tasarımın varlık felsefesini ilgilendiren temellerine sonrasında ise, Fâzıl Şehir'in karşı-ütopyalarına yer vermiş olmasıdır. Eserde, Fâzıl Şehir'in karşıtı olan şehirler sıralandıktan sonra, bu şehirlerin reislerinin (yöneticilerinin) ve halklarının Fâzıl Şehir'e “karşı” konumları şöyle dile getirilmektedir:

“Fâzıl şehre aykırı olan şehirler şunlardır: Câhil şehir, fasık şehir, değişmiş şehir, şaşkın şehir. Fâzıl şehre aykırı olan ferdlerden de şehir belâlam [belalı kimseleri] saymak lâzımdır.” (Farabi, 1989: 90).

“Bu şehirlerin kralları fazıl şehir krallarının zıddı, reisleri de fazıl şehir reislerinin zıddı sayılırlar; halkı da öyledirler.” (Farabi, 1989: 93).

Bu çalışmada, el-Medinetü'l Fâzıla kitabının MEB Yayınları tarafından Şark İslam Klasikleri arasında, 1989 yılında basılan Nafiz Danışman çevirisi esas alınmıştır. İnceleme konusu yapılan bu kitap, “*genel muhtevası itibariyle biri varlık, diğeri siyaset felsefesi olmak üzere iki bölümden*” (Kaya, 2003: 318) oluşmaktadır. Siyaset felsefesinin ele alındığı ikinci bölümde, Fâzıl Şehir ve bu şehrin zıddı olan şehirler anlatılmaktadır².

2 İki bölümden oluşan el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) kitabının varlık felsefesiyle ilgili ilk bölümü; bu çalışma için belirlenen usul ve düşünme biçimine uygun olmadığından, değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. İkinci kısımda ise, Fâzıl Şehir ile zıddı şehirler yer

Çalışmada, Fâzıl Şehir'in anlatıldığı başlıklar altında yer alan paragraflarda vurgulanan “değer veya değerler” tespit edilmiş; bu değerlerin amaç değer mi yoksa araç değer mi olduğu saptanmıştır. Sonuç kısmında ise, Farabi'nin Fâzıl Şehir'de hangi amaç ve araç değerleri sıklıkla vurguladığına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın ayırt edici özelliği, daha önce farklı boyutlarıyla incelenmiş (Küyel, 1974; Çevik, 2010; Hammond, 2001 ve aynı eserin açıklamalı bir çevirisi Fârâbî, 2012) el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) gibi klasikleşmiş bir eserin, modern bir yaklaşımla yeniden okuma çabasının sonucu olmasıdır.

Değerlerin Tanımı ve Sınıflandırılması

Değerlerle ilgili literatürde, değerlerin sosyal bilimlerin tüm alanlarını ilgilendirdiği, soyut oldukları, üzerinde uzlaşılmış bir tanımının ve sınıflandırılmasının yapılamadığı sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak bu durum değerler konusunda farklı çalışmaların ve farklı tanımların yapılmasına engel olmamıştır. Aksine, değerlerin farklı disiplinleri ilgilendiren boyutlarını ele alan çok sayıda çalışma yapıldığından değerlerle ilgili bir tanım ve sınıflandırma çeşitliliği Ortaya çıkmıştır.

Değerlerin literatürde en çok yer verilen tanımı şöyledir: “*Değerler, arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem dereceleri farklı, durum-ötesi hedeflerdir*” (Mehmedoğlu, 2007: 799). Buna göre değerler istek, tercih ve arzuları yansıtır; yani bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır (Güngör, 2010: 27).

Bu çalışmada, incelenen metnin özelliğinden dolayı, değerlerin daha çok bireyi ve toplumu ilgilendiren yönleri ön plana çıkmaktadır. Bu yönleriyle değerler, bireysel düzeyde kişilerin yaşamlarını yönlendiren bir etkiye sahipken, toplumsal/kültürel düzeyde ise; toplumun genelinde paylaşılan ve toplumsal normlara dayanan, soyut fikirleri ortaya koymaktadır (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 60-61). Bu özellikleriyle toplumsal değerler; toplumsal düzeni sağlayan, bütünlüğü koruyan ve sürdüren temel kurucu öğelerdir. Bundan dolayı bireylerin yaşamını yönlendiren toplumsal değerlerin ömrü bireylere bağlı değildir; tek tek bireylerin ömrünü aşan bir sürekliliğe sahiptir. “*Değerlerin yıllarca devam etmesi ve kalıcı olması, onların insanlarca içselleştirilmesine ve genel kabul görmesine bağlıdır. Değerler, bize neyi yapmamız gerektiğini kesin olarak söylemezler; ancak yapılacak olan doğru şeyler için rehberlik ederler*” (Gudmundsdottir, 1991'den akt. Akbaba-Altun, 2003: 8). Sonuç olarak toplumsal değerler, bir gruba ya da topluma üye olan bireylerin ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan genelleşmiş ahlaki inançlardır. Değerler, bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkarlar (Yazıcı, 2014: 211).

almaktadır. Bu bölümde de Fâzıl Şehir kısmı esas alınmış, onun zıddı şehirlerle ilgili başlıklar ise değerlendirilmemiştir. Bu tercihin nedeni, Fâzıl Şehir hakkında varılan tespitlerin zıddı yargıların, Fâzıl Şehir'in karşıtları olan şehirler için geçerli olmasıdır.

Değerlerin farklı tanımları yapıldığı gibi farklı sınıflamaları da yapılmıştır. “*Literatür incelendiğinde tüm Dünya’da en çok bilinen ve kullanılan sınıflamalar; Spranger, Rokeach, Nelson ve Schwartz’a ait olanlardır*” (Keskin, 2016: 1490).

Milton Rokeach, değerler envanterini ilk kez 1967 yılında geliştirmiştir (Çalışkur ve Aslan, 2013: 88). Rokeach, bu envantere değerleri, gaye (terminal) ve vasıta/ araçsal (instrumental) değerler olarak ikiye ayırmıştır. Bu nedenle envantere 18 gaye, 18 vasıta değer yer almaktadır. Gaye değerler yaşamın temel amaçları ile ilgilidir. Gaye değerlerin bazıları ben-merkezli, bazıları ise toplum merkezlidir. Örneğin ahiret selameti veya kendine saygı, ben merkezli (kişisel) değerler iken, barış içinde bir dünya, ulusal güvenlik, özgürlük vb toplum merkezli (sosyal) değerlerdir. Vasıta/ araçsal değerler ise, gaye değer olarak belirlenen amaçlara ulaşmada kullanılabilecek davranış tarzları ile ilgilidir. Vasıta/araçsal değerlerin bazıları ahlâki içerikli iken, bazıları da yeterliliğe ilişkindir. Ahlâki değerlerin odak noktası kişilerarası ilişkilerdir, zedelendiğinde ise vicdan azabı veya utanma duygusu uyandırmaktadır. Yeterliliğe dayanan araçsal değerler ise mantıklı olmak, entelektüel olmak gibi kişinin kendisiyle ilgili özelliklerdir (Bilgin, 2003: 81-82; Çalışkur ve Aslan, 2013: 88).

Rokeach’ın yaptığı bu sınıflandırma oldukça kapsamlı olup kendisinden sonra gelen birçok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Onun iki kategoriye ayırdığı değerler Tablo 1’de gösterilmiştir (Yiğit ve Öcal, 2010: 410).

Tablo 1. M. Rokeach’ın Değer Sınıflaması

Gaye (Terminal) değerler	Vasıta/araçsal (Instrumental) değerler
• Rahat bir hayat	• Hırslı/istekli
• Heyecanlı bir hayat	• Ufku geniş olma
• Başarma hissi	• Kabiliyetli
• Barış içinde bir dünya	• Neşeli
• Güzellikler dünyası	• Temiz
• Eşitlik	• Cesaretli
• Aile güvenliği	• Affedici
• Özgürlük	• Yardımsever
• Mutluluk	• Dürüst
• İç huzuru	• Hayal gücü kuvvetli
• Gerçek sevgi	• Bağımsızlık
• Ulusal güvenlik	• Entelektüel
• Zevk	• Mantıklı
• Kurtuluş	• Sevgi dolu/sevecen
• Öz saygı	• İtaatkar
• Sosyal tanınma	• Kibar
• Gerçek dostluk	• Sorumlu
• Bilgelik/hikmet	• Öz kontrol

Farabi'nin El-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) Kitabında Amaç ve Araç Değerler

Kitapta, Fâzıl Şehir'in anlatıldığı bölümdeki alt başlıklar şunlardır: İnsanın Toplum Hayatına ve Yardımlaşmaya Olan İhtiyacı, Hâkim Uzuv Hakkında, Fâzıl Şehir Reisinin Meziyetleri Hakkında, Fâzıl Şehre Aykırı Olan Şeyler Hakkında, Fâzıl Şehir Halkı Arasında Müşterek Olan Şeyler Hakkında. Bu bölümde, bu başlıklar altında yer verilen paragraflarda hangi gaye ve/veya vasıta değerlerin vurgulandığı tespit edilecektir.

• **İnsanın Toplum Hayatına ve Yardımlaşmaya Olan İhtiyacı:** Bu başlık altında 7 (yedi) paragraf yer almaktadır. İlk olarak, araç değerlerden olan sorumlu ve yardımsever değerler vurgulanmıştır.

Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaradılıştan birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her ferd bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. ... Böylece her ferd, tabiatindeki mükemmelleşme ihtiyacını, ancak muhtelif insanların - yardımlaşma maksadıyla - bir araya gelmeleriyle elde edebilir (Farabi, 1989: 79).

Bu paragrafta; insanların, hem yaşamlarını devam ettirmeleri hem de üstün mükemmeliyetlere ulaşmaları için sorumluluklarının olduğu ve karşılıklı yardımlaşmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Farabi, muhtelif insanların bir araya gelmelerinden topluluğun meydana geldiğini vurguladıktan ve topluluk türlerini verdikten sonra; *hayır, nasıl arzu ve iradeyle elde edilirse, kötülük te (de) arzu ve iradeyle elde edilir* (Farabi, 1989: 80) diyerek araç değerlerden sorumluluk değerine vurgu yapmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi insanlar, birbirlerine karşı sorumlu oldukları gibi yaptıkları eylemlerden de sorumludurlar. Yine aynı paragrafta; “saadete erişmek maksadıyla” insanların yardımlaşmaları şehir, Fâzıl Şehir olur denilmektedir.

Zaten saadete erişmek maksadıyla kurulan her topluluk da fâzıl bir topluluk sayılır. Onun içindir ki, bütün şehirleri — saadete erişmek maksadıyla elele vererek — çalışan bir millet de fâzıl bir millettir; bütün milletleri, saadete ulaşmak maksadıyla elbirliğiyle çalışan bir dünya da fâzıl bir dünya olur (Farabi, 1989: 80).

Burada, yine yardımlaşma değeri vurgulanmakta ve bu değerle barış içinde bir dünya ve mutluluk değerlerinin geçerli olduğu nihai hedef olan saadete, yani fâzıl (erdemli, faziletli, ideal, mükemmel) topluluğa, dolayısıyla Fâzıl Şehir'e erişmenin mümkün olduğu ileri sürülmektedir.

En yüksek hedef olarak gösterilen Fâzıl Şehir, tam sağlıklı insan organizmasına benzetilmekte ve Fâzıl Şehir için yardımlaşma ve itaatkâr değerlerin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Fâzıl Şehir, tam sıhhatte bir vücuda benzer. Bütün uzuvları, onu hayat devresinin sonuna kadar muhafaza etmek hususunda yardımlaşır. Bir vücudun uzuvları nasıl çeşitli iseler, yaradılış ve kuvvetleri bakımından nasıl birbirlerinden üstün iseler ve hepsinin başında baş rolü oynayan kalb — adında bir uzuv — varsa ve bu hâkim uzva mertebeye yakın olan uzuvlar ve bunların her biriyle sıkı münasebette bulunan diğer uzuvlar varsa ve bu son uzuvlarla ilgili olan ve emirleriyle hareket eden aşağı derecede uzuvlar varsa ve bu tâbi uzuvlara bağlı başka uzuvlar ve nihayet işleri güçleri yalnız başkalarına hizmet olan daha aşağı uzuvlar varsa, şehir de böyledir: yâni şehri teşkil eden unsurlar, yaradılıştaki çeşitli ve birbirlerinden üstün yapıdadırlar (Farabi, 1989: 80).

İnsana benzetilen Fâzıl Şehir’de, şehri oluşturan insanların gösterdikleri faaliyetlerin iradeye bağlı olduğu belirtilerek; özgürlük, sorumluluk ve öz kontrol değerlerin önemine dikkat çekilmektedir. *Vücut uzuvlarının kuvvetleri tabi’i ise de, şehir cüzülerinin buna benzer fa’âliyetleri, tarz ve mahiyeti bakımından, yalnız iradîdir* (Farabi, 1989: 81).

• **Hâkim Uzuv Hakkında:** Bu başlık altında 13 (on üç) paragraf yer almaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi insan vücuduna benzetilen Fâzıl Şehir’de yönetici yani reis, en üst mertebede yer almaktadır. Yönetici ve yönetilenler ile konularına göre toplumu meydana getiren bireyler arasında yardımseverlik (yardımlaşma) ve itaat değerlerinin gerekliliği dile getirildikten sonra özellikle reisin sahip olması gereken değerler sıralanmaktadır. Reisin, amaç değerler arasında başta: bilgelik/hikmet, öz saygı, özgürlük; araç değerler arasında ise; hırslı/istekli, ufku geniş olma, kabiliyetli, cesaretli, dürüst, hayal gücü kuvvetli, bağımsızlık, entelektüel, mantıklı gibi değerlere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Reisin sahip olması gereken bu değerler arasından bağımsızlık değeri, insana benzetilen Fâzıl Şehir’de reis hâkim uzva benzetilerek ön plana çıkarılmaktadır.

En büyük reis, mensup olduğu zümreden hiçbir şahsın reisliğini kabul edemez. Nasıl ki bedende reis olan uzuv, başka bir uzvun reisliğini kabul edemez. Herhangi bir topluluğun reisi de bu durumdadır (Farabi, 1989: 84). Onun başka kimselerin hükmü altına girmiyen bir insan olması lâzımdır (Farabi, 1989: 85).

Farabi’ye göre Fâzıl Şehir, o şehirde yaşayanların saadete eriştikleri şehirdir. Bir toplumun Fâzıl Şehir mertebesine ulaşması ise öncelikle, o toplumdaki en

mükemmel kişinin şehrin reisi olmasına bağlıdır. Fâzıl Şehrin reisinde bulunması gereken nitelikler ve reisin toplumdaki konumu şöyle dile getirilmektedir:

Fakat reis öyle mükemmel bir insan olmalı ki hem akıl olsun, hem bilfi'îl mâkul olsun ve önce söylediğimiz gibi muhayyile kuvveti tabiatıyla mükemmeliyetin en üstün derecesine ulaşmış olsun ve bu kuvvet, fa'âl akıldan cüzîyâtı ya oldukları gibi veya sembolize edilmiş bir halde uyanırken veya uyku esnasında kabul etsin ve münfail akılı bütün mâkullerle mükemmelleşmiş olsun ki artık hiç birisini yadırgamadan bilfi'îl akıl olsun (Farabi, 1989: 85).

Bu mertebeye erişen bir insan, insanlık mertebelerinin en mükemmeline ve saadetin en yüksek derecesine varmış olur; nefsi de mükemmelleşip, evvelce söylediğimiz gibi, fa'âl akıl ile birleşmiş bir halde bulunur ve saadete ulaştırılan her fi'le vakıf olur (Farabi, 1989: 87).

• **Fâzıl Şehir Reisinin Meziyetleri Hakkında:** Bir önceki bölümde Fâzıl Şehir'in reisinin toplumdaki konumu, önemi ve özellikleri hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmiştir. Buna rağmen, bu bölümde de Fâzıl Şehir reisinin doğuştan sahip olduğu 12 (on iki) meziyeti (benzerlerinden üstün gösteren nitelikleri) sıralanmaktadır. Bu meziyetlerin gerektirdiği değerler ise: ufku geniş, mantıklı (zeki), hırslı/istekli, kabiliyetli, entelektüel, öz kontrollü, dürüst, öz saygılı, sevgi dolu/sevecen ve cesaretli olmaktadır. Ancak reiste bulunması gereken en önemli meziyetin bilgelik/hikmet değeri olduğu özellikle belirtilmektedir. Çünkü bilgelik/hikmet değerinin reisliğin/yöneticiliğin şartı olmaktan çıkması, Fâzıl Şehir'in yıkılma nedeni olarak vurgulanmaktadır.

Fakat hikmet riyasetin şartı olmaktan çıktığı gün - diğer şartlar bulunmuş olsa da - fâzıl şehir kralsız kalır. Şehri idare eden reis kral olmayınca şehir tehlikeye maruz olur. Kendisine teslim olacak bir hâkim bulmıyan şehir, gecikmez yıkılır (Farabi, 1989: 90).

• **Fâzıl Şehir'e Aykırı Olan Şeyler Hakkında:** Bu bölümde önce Fâzıl Şehir'e aykırı şehirler sıralanmakta, bu şehirlerin yönetici ve halklarının Fâzıl Şehir'in zıddı olduğu ve bu şehirlerde, Fâzıl Şehir'in reisi ve halkı için geçerli olan değerlerin karşıtlarının geçerli olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonra, kendisinin zıddı olan şehirlerin halklarına benzemeyen Fâzıl Şehir fertlerinin, sonunda maddeyi aştıkça bilgelik/hikmet değerine vakıf olacakları ve böylece, üstün bir ruh seviyesi olan gerçek sevgi değerine ulaşacakları belirtilmektedir.

Fâzıl şehir halkının bildikleri ve yaptıkları müşterek şeyler bulunduğu gibi, bilimde ve işde, her tabakaya ve her ferde mahsus şeyleri de vardır. İşte saadet merhalesine

bu iki şeyle varılır: biri, ferdi başkasına bağlıyan beraberlikle, diğeri, ferdi mensub olduğu zümreye bağlıyan beraberlikte. Her ferd bu iki saadete ulaşmak için çalıştığı takdirde üstün bir ruh seviyesine varır. Bu uğurda çalıştığı nisbette ruhî üstünlüğü artar, gün geçtikçe de fazileti kuvvet kesbeder (Farabi, 1989: 93-94).

İşte saadete ulaştırın işler bu mahiyette olup insan onlarla ne kadar meşgul olursa ve onları ne kadar tekrarlırsa o kadar kuvvetli, o kadar üstün ve o kadar mükemmel bir saadet mertebesine ulaşır. En sonunda maddeden tamamiyle gına getirir, ondan sıyrılır ve artık ne maddenin yok olmasıyla yok olur ne maddenin bâki kalmasıyla ona muhtaç olur (Farabi, 1989: 94).

Bu ifadeler, amaç değerler arasında yer alan gerçek sevgi ile bilgelik/hikmet değerlerinin, Fâzıl Şehir'in değerleri sıralamasında en üstün değerler olduklarını ortaya koymaktadır. Bir kişinin bu değerlere ulaşmasının önündeki en önemli engelin ise, o kişinin “kendi arzularını gerçekleştirme isteği” olduğu vurgulanmaktadır.

• **Fâzıl Şehir Halkı Arasında Müşterek Olan Şeyler Hakkında:** Bu bölümde, Fâzıl Şehir'in halkı arasında gerçek sevgi ve bilgelik/hikmet değerlerini benimsemenin ve benimsetme çabası içinde olmasının ortak hedef olduğu ileri sürülmektedir. Ancak en üstün saadete ulaştırın bu değerleri benimsemeyen kimselerin de olduğu; bunların, Fâzıl Şehir için tehdit oldukları ve Fâzıl Şehir'in kendi arzularını gerçekleştirmelerine mani olan kanunlarıyla şavaşacakları belirtilmektedir.

Bir kısmı ise itibar, refah, mal sevdası ve saire gibi cahilce gayelerin zebûnu olurlar. Bunlar fâzıl şehir kanunlarının kendi arzularını gerçekleştirmeye mâni olduklarını görünce bu kanunları – isterse hakka örnek olsunlar, isterse hakkın bizzat kendisi olsunlar - çürütmek için savaşırlar (Farabi, 1989: 103).

Sonuç

Farabi, eserlerinde; yaşadığı devrin ve savunduğu düşünce ekolünün “anahtarını” veren düşünürlerden biridir. Onun en önemli eseri olan el Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir), bir ütopyadır ve bu nitelikteki her eser gibi yazarının ve yazıldığı dönemin “özlemlerini”, ön plana çıkardığı amaç ve araç değerler üzerinden vermektedir. Ayrıca bu eserin, benzerleriyle kıyaslandığında, çağının ilerisinde olduğunu gösteren bazı özelliklere de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Fâzıl Şehir'de, sosyal psikolog Milton Rokeah'ın amaç ve araç değerler bağlamında yapılan genel bir taramada, Farabi'nin bu eserinde, yaşadığı devrinin ve düşünce ekolünün özlemini yansıtan 20 (yirmi) değeri ön plana çıkardığı tespit edildi. Bu değerlerin 6'sı (altısı) amaç, 14'ü (on dördü) ise araç değerlerdir. En çok tekrarlanan amaç değerler: barış içinde bir dünya, mutluluk, özgürlük, bilgelik/hikmet, öz saygı, gerçek sevgidir. Bu değerler arasından ise bilgelik/hikmet ve ger-

çek sevginin daha çok tekrar edilmektedir. Kitapta en sık tekrarlanan araç değerler ise sorumluluk, yardımsever, itaatkar, öz kontrol, hırslı/istekli, ufku geniş olmak, kabiliyetli, cesaretli, dürüst, hayal gücü kuvvetli, bağımsızlık, entelektüel, mantıklı, sevgi dolu/sevecendir. Bu değerler arasından en sık vurgulanan ise sorumlu ve yardımsever değerleridir.

Yapılan değerlendirmede, Fâzıl Şehir'in liderinin (reisinin) sahip olması gerektiği değerler üzerinde özellikle durduğu da anlaşılmaktadır.

Fâzıl Şehir'in, liderinin ve halkının ortak hedef için işbirliği, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmalarıyla kurulabileceği dile getirilmektedir. Bunun için de bireylerin kendilerine, gruplarına ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiği ileri sürülmektedir.

Fâzıl Şehir kurulduktan sonra bu şehire yönelen en önemli tehdit; bazı bireylerin itibar, mal sevdası gibi cahilce amaçların peşinden koşmaları ve bu arzularını gerçekleştirmelerine engel olan kanunlarla savaşımlarıdır. Buna göre, Fâzıl Şehir'in varlığını sürdürmesi, bu şehri oluşturan bireylerin ortak değerlerde birlik olmalarına ve bireysel isteklerini ve arzularını basturmalarına bağlı olduğu ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, el Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) isimli eserin bir bölümünün, belli bir usule ve sosyal psikolog Milton Rokeach (1918-1988)'ın gerçekleştirdiği "The Rokeach Value Survey (RVS)" değerler envanteri bağlamında okunma çabasının sonucudur. Bu çalışmanın sınırlılıkları içinde varılan sonuçların, klasikleşmiş eserlerin farklı şekillerde okunmaları ve yeni yaklaşımların ortaya konması için teşvik edici olması umulmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKBABA-ALTUN, Sadegül. (2003), "Eğitim Yönetimi ve Değerler", Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (1), 7-18.
- BİLGİN, Nuri (2003), Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- COŞKUN, İsmail (2004), "Ütopya ve Kent", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt: 3-Sayı: 9, s. 185-192.
- ÇALIŞKUR, Ayşem ve ASLAN, A. Esra (2013), "Rokeach Değerler Envanteri Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 16 - Sayı: 29, s. 81-105.
- ÇEVİK, Mustafa (2010), "Farabi's Utopia and It's Eschatological Relations", Islamic University of Europe JOURNAL OF ISLAMIC RESEARCH, Vol 3, No 2, p. 173-178.
- DANIŞMAN, Nafiz (1989), "Önsöz", Farabi, el-Medinetü'l-Fâzıla, Çev. Nafiz Danışman, Ankara, MEB Yayınları

- FARABÎ, Ebû Nasr (1989), el-Medînetü'l-Fâzıla, Çev. Nafiz Danışman, Ankara, MEB Yayınları.
- FÂRÂBÎ (2012), “İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)”, açıklama çeviri Ahmet Arslan, İstanbul, Divan Kitap.
- GÜNGÖR, Erol (2010), Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- HAMMOND, Robert (2001), Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi, Çev. Gülnihal Küken, Uluğ Nutku, İstanbul-Bursa, Alfa Yayınları.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK_GTS.5ac373418f88b4.05100854 (erişim tarihi: 03.04.2018)
- KAPLAN, Mehmet (1985), Şiir Tahlilleri, İstanbul, Dergah Yayınları.
- KAYA, Mahmut (1995), “Fârâbi”, DİA, cilt, 12 İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAYA, Mahmut, “el-Medinetü'l Fâzıla”, DİA, cilt 28, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KESKİN, Yusuf (2016). “Değer Sınıflaması Üzerine Aksiyonel Bir Deneme / An Actional Study on Value Classification”, TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı), Volume 11/3 Winter 2016, s. 1485-1510.
- KUŞDİL, M. E. ve KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2000). “Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Sewartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Sayı:45, 59-76.
- KÜYEL, Mübahat Türker (1972), “Değer ve Fârâbi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XX, ss. 70-84. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/735/9386.pdf>.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi (2007), “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık”, Değerler ve Eğitimi, Editör. Recep Kaymakcan vd. İstanbul, DEM/Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- OMAY, Murad (2009), “Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 18. Sayı, 2009/1, 1-14.
- OUTHWAITE, William (2008), Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, İstanbul, İletişim Yayınları.
- YAZICI, Mehmet (2014), “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 24, Sayı: 1, s. 209-223.
- YİĞİTTİR, Süleyman ve ÖCAL, Adem (2010). “İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, s. 407-416.

ÖĞRETMENLERİN ÖZYETERLİK ALGILARININ ANALİZİ

Mahire ASLAN¹, Handan KALKAN²

Geliş: 20.06.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.434926

Öz

Bu araştırmada ortaokul ve lise öğretmenlerinin özyeterlik algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın evrenini, 2017- 2018 eğitim- öğretim yılında, Malatya ili Doğanşehir ilçe merkezinde görev yapan 93 ortaokul, 163 lise olmak üzere toplam 256 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul eden 164 öğretmenden oluşmaktadır. Bu araştırmanın verileri, Tschannen-Moran ve Hoy (2001) tarafından geliştirilen, Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından Türkçeye uyarlanan “Öğretmen Özyeterlik Ölçeği” ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi (Anova) kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, katılımcı öğretmenlerin özyeterlik algılarının “oldukça yeterli” düzeyinde olduğunu ortaya koymuştur. Öğretmenlerin özyeterlik algılarının cinsiyet ve branş değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık göstermediği; mesleki kıdem, çalışılan okul türü ve en son mezun olunan okul türü değişkenleri açısından ise anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özyeterlik, Özyeterlik algısı, Ortaokul ve Lise öğretmenleri, Öğretmen özyeterliliği, Öğretmen özyeterlik algısı.

1 Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, mahire.aslan@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8032-7331>.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, klknhandan@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4319-3127>.

ANALYSIS OF SELF-EFFICACY PERCEPTIONS OF TEACHERS

Abstract

In this research ,it was aimed to determine the self-efficacy perceptions of secondary school and high school teachers. The research is a descriptive analysis in scanning model. The universe of the research constitutes a total of 256 teachers 93 of whom are working at secondary schools and 163 of whom are at high schools in Doğanşehir district of Malatya province in 2017-2018 academic year. The sample of the research constitutes 164 teachers who voluntarily agreed to participate in the survey. The data of this study were obtained by “Teacher Self-Efficacy Scale” developed by Tschannen-Moran and Hoy (2001) and adapted to Turkish by Çapa, Çakıroğlu and Sarıkaya (2005). Frequency, percentage, arithmetic mean, standard deviation, independent groups t test, one way analysis of variance (ANOVA) were used in the analysis of data. The findings of the study revealed that the participant teachers’ self-efficacy perceptions were at a “fairly adequate” level. The self-efficacy perceptions of the teachers did not show significant difference in terms of gender and branch variables; but there were significant difference in terms of occupational seniority, type of school studied, and type of school last graduated.

Keywords: Self-efficacy, Self-efficacy perception, secondary school and high school teachers, teacher self-efficacy, teacher self-efficacy perception.

Giriş

Toplumsal gelişmelerin seyri incelendiğinde, bu gelişmelerin başlatıcı değişkeninin eğitim kurumları olduğu görülmektedir. Bir toplumsal kurum olarak eğitim, yetiştirdiği nitelikli insan gücü yoluyla diğer tüm toplumsal kurumları etkilemekte ve bu yönüyle de toplumsal değişim ve dönüşümlerin odağında yer almaktadır. Eğitim kurumunun toplumsal düzlemde oynadığı bu başat rol, okulun paydaşları içerisinde en temel işleve sahip olan öğretmenler aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Bir toplumda eğitim kurumunun amaçlarına ulaşması, okul örgütlerinin değişen durum ve koşullara uyum sağlamasıyla ve hatta bu değişimlere öncülük etmesiyle doğru orantılıdır. Klasik eğitim anlayışında bilginin elde edilebileceği tek örgütün okul, tek kaynağının da öğretmen olduğu algısı, günümüzde bir geçerlik taşımamaktadır. Çünkü yaşam boyu öğrenmeye verilen önemle okulların toplumla bütünleşmesi beklenmektedir. Dolayısıyla günümüz okullarının bu beklentiyi karşılayacak nitelikte ve yeterlikte işgörenlere sahip olması gerekmektedir. Yeterlik, belli bir rolü oynayabilmek için gereken bilgi, beceri ve tutumlara sahip olma düzeyidir (Balci, 2015: 197). Özellikle okul örgütlerinin eğitici işgöreni olan öğretmenlerin yetkin olması, bu konuda oldukça önemlidir.

Toplum-okul bütünlüğünün sağlanması, okulların yapı ve işleyişlerinde olduğu kadar öğretmenlerin işgörülerinde de değişikliklere gidilmesi gerektiğini doğurmuştur. Bu bağlamda, geleneksel anlayışta bilginin ve bunu aktarmanın tek aracı olarak görülen öğretmen anlayışı, yerini, bilgiyi yapılandırmada ve onu ürüne dönüştürmede öğrenciye yol gösteren öğretmen anlayışına bırakmıştır. Öğretmenlerden beklenen; kendi öğretim alanı ile ilgili bilgileri çok iyi bilmesinin yanı sıra öğrencilerinin öğrenmelerini kolaylaştırıcı olma, etkili bir öğretici olma, grup çalışmalarını düzenleme ve öğrencilerinin ilgisini çekme yeterlilikleri artık daha fazla önemsenmektedir (Eacute ve Esteve, 2000; Gürkan, 2001). Dolayısıyla öğretmenin hem alanında ve hem de öğretmen-öğrenci, öğretmen-yönetici, öğretmen-veli iletişimindeki etkinliğini belirleyen davranış bilimlerinde yeterli olması beklenmektedir.

Bu beklentinin gerçekleşme düzeyi, bir yandan öğretmenin anılan yeterlikler açısından kendi öz değerlendirmesini yapmasıyla belirlenebileceği gibi, bir yandan da bu öğretmenlerin eğittiği öğrencilerin algılarıyla da belirlenebilir. Bu araştırmada, öğretmenlerin mesleki yeterlikleri öz değerlendirmelerine bağlı olarak ortaya konulmaya çalışıldığından “öğretmen özyeterliği” kavramı kullanılmıştır. Günümüzde öğretmen özyeterliği, eğitim öğretim sürecinin önemli bir kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Özyeterlik Kavramı

Özyeterlik kavramının kuramsal temelleri Bandura'nın “Sosyal Öğrenme Kuramı”na dayanmaktadır. Özyeterlik, bireyin, belli bir performansa ulaşabilmek amacıyla yaptığı etkinliklere ilişkin başarısı hakkında bireysel yargısıdır (Bandura, 1997; 193). Bu anlamda özyeterlik, bireyin yapması gereken etkinlikler içerisinde yapabildikleridir. Dolayısıyla özyeterlik, gerçekleştirilen etkinliklerin, ulaşmak istenen toplam etkinliklerin sonucuna oranıdır.

Alanyazın incelendiğinde, özyeterlik kavramına ilişkin farklı tanımlamaların bulunduğu görülmektedir: Özyeterlik, bireyin kendi yetilerine ilişkin algısıdır (Çakır, Kan ve Sünbül, 2006; Dembo, 2004). Özyeterlik kavramı Şahin (2006: 291) ve Şişman (2006: 219) tarafından, bireyin kendisinden beklenen rolleri etkili biçimde gerçekleştirebilmesi için gerekli olan tüm bilgi, beceri ve tutumları kazanmış olma durumu olarak ele alınmaktadır. Gürkan'a göre (2005: 179-193) özyeterlik, bireyin belli bir performansı göstermek için gerekli etkinlikleri düzenleme ve bunları gerçekleştirme kapasitesi hakkında kendini algılayışı, inancı ve yargısıdır.

Bandura (1994)'ya göre, bireyin özyeterlik gelişimini hayat boyu etkileyen etmenler şunlardır (Bandura, 1994, Akt. Karabacak, 2014: 25):

1. Kişilik Algısı,
2. Aile,
3. Arkadaş Çevresi,

4. Okul,
5. Kişisel Deneyimler,
6. Özyeterlik Gereksinimi,
7. Geçmiş Yaşantılar.

Özyeterlik ile ilgili yapılan araştırmalar, özyeterlik algısının bireyin güdülenme düzeyi, kişisel amaç ve istekleri gerçekleştirmeye olan bağlılığı, bir eylemde gösterilen çaba miktarı, güçlüklerle baş edebilme düzeyi, başarı ve başarısızlık durumu ve performans ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Desivilya ve Eizen, 2005, Akt. Karabacak, 2014: 24; Yılmaz vd., 2004). Bu sonuçlara göre, yüksek düzeydeki özyeterlik algısı; bireyin güdülenme, stres ve olumsuzluklarla başa çıkma, örgüte bağlılık ile bireysel performansını arttırmaktadır. Dolayısıyla işgörenlerdeki olumsuz özyeterlik algısının, örgütleri ve işgörenleri bu kazanımlardan yoksun bırakabileceği öngörülebilir.

Bireylerdeki özyeterlik algısının düşük veya yüksek olarak ayırt edilebilmesinde en önemli özelliklerden birisi, başarısızlıklar karşısında gösterilen tepkidir. Çünkü özyeterlik, bireyin belli konularda yaşadığı başarısız deneyimlere rağmen, o davranışları göstermeye daha ne kadar süre devam edeceğini belirlemektedir. Buna göre, özyeterliği yüksek bireyler başarısız deneyimlere rağmen pes etmemeyi ve kararlarında ısrarcı olmayı tercih ederken; özyeterliği düşük bireyler başarısız deneyimler sonucu kolaylıkla yılgınlık yaşayarak eylemde bulunmaktan vazgeçebilirler. (Bandura, 2000: 120; Bandura, 2001: 125; Bandura, 2002: 3)

Karabacak'ın (2014: 23) Bandura'dan (1994) aktardığına göre, bireylerin görevleriyle ilgili konularda yetkin olmaları tek başına yeterli değildir; aynı zamanda sahip olduğu yetkinliğin farkında olması ve onlara güvenmesi de gerekmektedir. Alıcı (2007)'ya göre, birey belli bir konuda yeterli olsa bile, olumsuz özyeterlik algısına sahip ise sorunlarla karşılaştığında ne yapılacağını bilmesine rağmen girişimde bulunmayabilir.

1.2. Öğretmen Özyeterlik Algısı

Algının, uyarıcılara yüklenen anlam olduğundan hareketle özyeterlik algısının da bireyin herhangi bir konudaki kendi yetisini değerlendirme biçimi olarak ele alabiliriz. Özyeterlik algısı, bilişsel bir içerik taşımakta ve dolayısıyla da çocuktan itibaren birçok deneyim ve inanç kaynaklarının etkisiyle oluşmaktadır. Bireyin özyeterlik algısına etki eden inanç kaynakları; toplumsal onay, bireysel ve gözleme dayalı deneyimler ile fizyolojik ve duygusal durumlardır (Bandura, 1986, Akt. Karabacak, 2014: 26).

Öğretmenlerin özyeterlik algıları; öğretimsel yeterliklerine olan güveni, öğrencilere hedef davranışları kazandırma gücüne ilişkin yargıları ve öğrencilerin performansını geliştirebilmeye ilişkin inançlarıdır (Atıcı, 2000). Öğretmenler için özyeterlik kavramı, onların eğitim-öğretim etkinliklerindeki davranışları ile çeşitli

değişkenler ve bunların davranışlar üzerindeki etkilerini belirleyebilmek için de kullanılmaktadır (Yılmaz vd., 2004). Bu yönüyle öğretmen özyeterlik algısı, onların mesleki çabalarını görebilme ve bunlardan alabilecekleri sonucu belirlemede oldukça önemlidir.

Öğretmenlerin özyeterlik algılarını belirlemeyi amaçlayan araştırmalarda (Tschannen- Moran vd., 1998; Üstüner vd., 2009; Karabacak, 2014; Karacaoğlu, 2008; Kahyaoğlu ve Yangın, 2007; Ashton vd., 1984; Dembo ve Gibson, 1984; Caprara vd., 2006), öğretmenlerin yeterliklerinin betimlenmesi, boyutlandırılması ve ölçülmesi konusu üzerinde tam olarak anlaşmaya varılmış olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu çalışmalarda olumlu öğretmen özyeterlik algısının öğrenci başarısı, sınıf yönetimi, öğrenme çıktıları üzerinde önemli bir etken olduğu vurgulanırken; olumsuz öğretmen özyeterlik algısının ise örgütsel bağlılığı ve mesleki performansı azalttığı belirtilmektedir.

Alanyazında öğretmen özyeterlik algılarının farklı biçimlerde boyutlandırıldığı görülmektedir. Tschannen- Moran ve Hoy (2001)' a göre bu boyutlar; Öğrenci Katılımını Sağlama, Öğretim Stratejileri ve Sınıf Yönetimidir. Öğretmen özyeterlik boyutlarını Planlama, Öğretim süreci, Sınıf yönetimi ve İletişim olmak üzere dört boyutta ele alan Şeker ve arkadaşları (2005), bir başka çalışmalarında (2004) da öğretmen özyeterliklerini konu alanı, genel kültür ve öğretmenlik meslek bilgisi olmak üzere öğretmenliğin üç temel yönüne dayandırmaktadırlar.

Ülkemizde öğretmen özyeterlikleri konusundaki araştırma sayısında bir artış görülmekte ve bunların bir kısmının ölçek geliştirmeye (Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya, 2005; Aypay, 2010; Kılınç, 2011; Çapri ve Kan, 2006); bir kısmının özyeterlik inancını belirlemeye (Karadeniz, 2011; Maskan, 2010; Çapri ve Çelikkaleli, 2008), bir kısmının MEB'in öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinin öğretmenler açısından değerlendirilmesine (Seferoğlu, 2004; Taşgın ve Sönmez, 2013) ve birçoğunun da öğretmen özyeterlik düzeyini ve bunun bazı değişkenlerle ilişkisini ele almaya (Konan ve Oğuz, 2016; Yeşilyurt, 2013; Şeker vd., 2005; Demirtaş vd., 2011; Karabacak, 2014; Kahyaoğlu ve Yangın, 2007; Yenice, 2012; Karacaoğlu, 2008) yönelik olduğu görülmektedir.

Alanyazındaki çalışmaların çokluğu ve yoğunluğu; toplumsal gelişmede eğitim örgütlerinin üstlendiği rolün, bu örgütlerin temel ögesi olan öğretmene ve onun yeterliklerine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, anılan bağlantıya koşut olarak yapılmış ve bu yolla da öğretmen özyeterlik algılarının belirlenmesi önemli görülmüştür.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin mesleki özyeterlik algılarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir.

Bu amacı gerçekleştirmek için araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenlerin özyeterliklerine ilişkin algıları ne düzeydedir?
2. Öğretmenlerin özyeterliklerine ilişkin algıları,
 - a) Cinsiyet
 - b) Branş
 - c) Mesleki kıdem
 - d) Çalışılan okul türü
 - e) Mezun olunan yüksek öğretim kurumudeğişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, bazı değişkenler açısından öğretmenlerin özyeterlik algılarının ne düzeyde olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. Bu yönüyle araştırma, genel tarama türünde betimsel bir çalışmadır. Tarama modeli, geçmişte ya da o anda var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyen, tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Bu modelde araştırmaya konu olan her neyse onları değiştirme ve etkileme çabası yoktur. Asıl amaç değiştirmeye kalkmadan, araştırmaya konu olan durumu doğru bir şekilde gözlemleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2016, s.109).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2017– 2018 eğitim-öğretim yılında, Malatya ili Doğanşehir ilçe merkezinde görev yapan ortaokul ve lise öğretmenleri oluşturmaktadır.

Doğanşehir İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan verilere göre, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Doğanşehir ilçesi merkezi sınırları dahilindeki 4 ortaokulda 93; 5 lisede ise 163 öğretmen görev yapmakta ve dolayısıyla araştırmanın evrenini 256 öğretmen oluşturmaktadır.

Araştırmada evrenden örneklem alınması yoluna gidilmemiş; ölçeğin uygulandığı tarihte, evrende yer alan okullardaki ulaşılan 164 gönüllü öğretmen örnekleme dahil edilmiştir. Örneklem büyüklüğü, evreni % 64 oranında temsil edici niteliktedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Tschannen-Moran ve Hoy (2001) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından uyarlanan “Öğretmen Özyeterlik Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek uyarlama sürecinde geçerlik çalışmaları kapsamında doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik çalışmaları kapsamında ise iç tutarlık hesaplaması yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda

“Öğretmen Özyeterlik Ölçeği”nin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısının .93 olduğu ve üç faktörlü bir yapıdan oluştuğu belirlenmiştir. Anılan ölçeğin bu araştırma için hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı ise .91’dir.

“Öğrenci katılımını sağlama (1, 2, 4, 6, 9, 12, 14, ve 22)”, “sınıf yönetimi (3, 5, 8, 13, 15, 16, 19 ve 21)” ve “öğretim stratejileri (7, 10, 11, 17, 18, 20, 23 ve 24)” adı verilen boyutların her birinde 8 olmak üzere toplamda 24 madde bulunmaktadır.

Ölçeğin orijinali 5’li olarak derecelendirilmekte ve 9 eşit aralıktan oluşmaktadır. Bu çalışmada 5’li derecelendirme ve aralık sayısı da 5 olarak alınmıştır. Ölçekte yer alan seçenekler, (1) “Yetersizim”, (2) “Az Yeterliyim”, (3) “Biraz Yeterliyim”, (4) “Oldukça Yeterliyim” ve (5) “Çok Yeterliyim” olarak likert tipinde derecelendirilmiştir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan ise 120’dir.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada öğretmenlerin özyeterlik algılarını belirlemek amacıyla aritmetik ortalama, standart sapma ve t puanı hesaplanmıştır. Katılımcı algılarının cinsiyet, branş, çalışılan okul türü, kıdem ve mezun olunan yüksek öğretim kurumu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla betimsel istatistik hesaplamaları yapılmış ve veri setinde normal dağılım görüldüğü için t testi ve varyans analizi (ANOVA) sonuçları değerlendirilmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Öğretmenlerin Mesleki Özyeterliklerine İlişkin Algı Düzeyleri

Araştırma kapsamındaki öğretmenlerinin özyeterliklerine ilişkin algılarının ne düzeyde olduğunu belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Özyeterliklerine İlişkin Algı Düzeyleri

Boyut	Madde sayısı		En		Std. Sapma
	N	En Düşük	Yüksek	\bar{X}	
Öğrenci Katılımı	8	21,00	40,00	30.829	3.615
	164				
Sınıf Yönetimi	8	23,00	39,00	32.469	3.273
	164				
Öğretim Stratejileri	8	23,00	40,00	32.298	3.448
	164				
Toplam	24	73,00	116,00		8.893
	164			95.597	

Tablo 1’ de yer alan bulgular öğretmen özyeterlik algıları açısından incelendiğinde, “*öğrenci katılımı*” boyutundan alınan en düşük puanın 21, en yüksek puanın 40; aritmetik ortalamasının $\bar{X} = 30.82$ (Ss= 3.61) olduğu görülmektedir. Bu verilere göre öğretmenlerin kendilerini, bu boyuttaki maddeler için “oldukça yeterli” gördükleri söylenebilir.

“*Sınıf yönetimi*” boyutundan alınan en düşük puanın 23, en yüksek puanın 39, aritmetik ortalamasının ise $\bar{X} = 32.46$ (Ss= 3.27) olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda öğretmenlerin kendilerini, bu boyutta yer alan maddeler için “oldukça yeterli” gördükleri söylenebilir.

“*Öğretim stratejileri*” boyutundan alınan en düşük puan 23, en yüksek puan 40, aritmetik ortalama $\bar{X} = 32.29$ (Ss= 3.44) olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulardan hareketle, öğretmenlerin kendilerini bu boyutta yer alan maddeler açısından “oldukça yeterli” gördükleri söylenebilir.

Ölçeğin geneli için bulgular incelendiğinde, alınan en düşük puanın 73, en yüksek puanın 116 ve aritmetik ortalamasının ise $\bar{X} = 95.59$ (Ss=8.89) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre öğretmenlerin kendilerini ölçeğin geneli için “oldukça yeterli” gördükleri belirlenmiştir. Öğretmen özyeterlik ölçeğinin alt boyutlarından alınan puan ortalamaları karşılaştırıldığında, öğretmenlerin en yüksek puanı “*sınıf yönetimi*” boyutundan, en düşük puanı ise “*öğrenci katılımı*” boyutundan aldığı görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle öğretmenlerin sınıf yönetimine ilişkin özyeterlik algı düzeylerinin, diğer boyutlara kıyasla daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Öğretmenlerin Özyeterliklerine İlişkin Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

a) Cinsiyet Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları

Öğretmenlerin özyeterlik algıları arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonuçları Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Özyeterlik Algılarının Cinsiyet Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Cinsiyet	N	\bar{X}	S	Sd P	T
Öğrenci Katılımı	Kadın	73	31.123	3,613	162	.932
	Erkek	91	30.593		3,620	
Sınıf Yönetimi	Kadın	73	32.876	3.162	162	1.431
	Erkek	91	32.142		3.341	

Öğretim Stratejileri	Kadın	73	32.493	3.283	.520	162	.645
	Erkek	91	32.142	3.585			
Toplam	Kadın	73	96.493	8.610	.249	162	1,156
	Erkek	91	94.879	9.096			

Tablo 2’deki analiz sonuçlarında görüldüğü gibi, öğretmenlerin özyeterlik algıları cinsiyet değişkenine göre, hem ölçeğin alt boyutları, hem de bütünü için anlamlı fark göstermemektedir [$t_{(162)}, p > .05$]. Bununla birlikte ölçeğin genelinde ve tüm alt boyutlarında kadın öğretmenlerin öz yeterlik algı düzeylerinin, erkek meslektaşlarına kıyasla daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

b) Branş Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları

Öğretmenlerin özyeterlik algıları arasında branş değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Özyeterlik Algılarının Branş Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Branş	N	\bar{X}	Std.sapma	F	P	Fark
Öğrenci Katılımı	Matematik ve Fen Bilimleri	61	30.868	3.579		.041	-
	Sosyal Bilimler	82	30.853	3.638		.960	
	Güzel Sanatlar ve Spor	21	30.619	3.801			
	Toplam	167	30.829	3.615			
Sınıf Yönetimi	Matematik ve Fen Bilimleri	61	32.426	3.456		.872	-
	Sosyal Bilimler	82	32.280	3.190		.420	
	Güzel Sanatlar ve Spor	21	33.333	3.055			
	Toplam	167	32.469	3.273			
Öğretim Stratejileri	Matematik ve Fen Bilimleri	61	32.541	3.238		.307	-
	Sosyal Bilimler	82	32.219	3.548		.736	
	Güzel Sanatlar ve Spor	21	31.904	3.753			
	Toplam	167	32.298	3.448			
Toplam	Matematik ve Fen Bilimleri	61	95,836	9.057		.061	-
	Sosyal Bilimler	82	95.353	8.801		.941	
	Güzel Sanatlar ve Spor	21	95.857	9,177			
	Toplam	167	95.597	8.893			

Tablo 3’ deki varyans analizi sonuçlarında görüldüğü gibi, öğretmenlerin özye-

terlik algıları branş değişkenine göre, hem ölçeğin alt boyutlarında hem de ölçeğin genelinde $[F_{(2,161)} = .061 p > .05]$ anlamlı fark göstermemektedir. Bununla birlikte, Matematik ve Fen Bilimleri branşından olan öğretmenlerin “*öğrenci katılımı*” ve “*öğretim stratejileri*” boyutlarında; Güzel Sanatlar ve Spor branşından olan öğretmenlerin ise “*sınıf yönetimi*” boyutunda kendilerini daha yeterli gördükleri anlaşılmaktadır.

c) Mesleki Kıdem Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları

Öğretmenlerin özyeterlik algıları arasında mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Özyeterlik Algılarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Analizi

Boyut		N	\bar{X}	Std.sapma	F	P
Mesleki Kıdem					Fark	
Öğrenci Katılımı	5 yıl ve az	40	29.850	4.353	1.531	.035*
	6-10 yıl	57	30.684	3.561		
	11-15 yıl	42	31.309	3.219		
	16-20 yıl	21	31.857	2.718		
	21 yıl ve çok	4	31.400	3.162		
	Toplam	164	30.808	3.615		
Sınıf Yönetimi	5 yıl ve az	40	30.300	3.756	1.791	.043*
	6-10 yıl	57	31.070	3.321		
	11-15 yıl	42	32.785	2.789		
	16-20 yıl	21	32.857	3.150		
	21 yıl ve çok	4	32.500	3,000		
	Toplam	164	31.585	3.273		
Öğretim Stratejileri	5 yıl ve az	40	32.425	3.500	.619	.650
	6-10 yıl	57	31.859	3.791		
	11-15 yıl	42	32.428	3.053		
	16-20 yıl	21	32.619	3.383		
	21 yıl ve çok	4	32.750	2.217		
	Toplam	164	32.261	3.448		

Toplam	5 yıl ve az	40	92.575	10.297	.966	,428
	6-10 yıl	57	93.613	9.127	-	
	11-15 yıl	42	96.523	7.778		
	16-20 yıl	21	97.333	7.877		
	21 yıl ve çok	4	96.650	4.573		
	Toplam	164	94.655	8.893		

Tablo 4’ deki varyans analizi sonuçlarında görüldüğü gibi öğretmenlerin öz-yeterlik algılarında mesleki kıdem değişkenine göre, iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Kıdemi 5 yıl ve daha az olan öğretmenler ile kıdemi 16- 20 yıl olan öğretmenlerin öz-yeterlik algılarında hem “ öğrenci katılımı [$F_{(4,162)} = .035 p < .05$] ” ve hem de “ sınıf yönetimi [$F_{(4,162)} = .043 p < .05$]” boyutlarında, kıdemi 16- 20 yıl olan öğretmenler lehine anlamlı bir fark vardır. Tablo 4’ de yer alan sonuçlara göre kıdemi 16- 20 yıl olan öğretmenler, hem “öğrenci katılımı ($\bar{X} = 31.85$)” ve hem de “sınıf yönetimi ($\bar{X} = 32.76$)” boyutlarında, kıdemi 5 yıl ve daha az olan meslektaşlarına kıyasla kendilerini daha yeterli olarak algılamaktadırlar.

d) Çalışılan Okul Türü Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları

Öğretmenlerin öz-yeterlik algıları arasında çalışılan okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonuçları Tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Öz-yeterlik Algılarının Çalışılan Okul Türü Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Çalışılan Okul Türü	N	\bar{X}	S	Sd.	T
					P	
Öğrenci Katılımı	Ortaokul		30.125	4.142	109.444	-1.902
		64			.046*	
Sınıf Yönetimi	Lise	100	31.280	3.175		
	Ortaokul	64	32.593	3.782	162	.388
					.699	
Öğretim Stratejileri	Lise	100	32.390	2.919		
	Ortaokul	64	32.421	3.449	162	.365
					.716	
	Lise	100	32.220	3.462		

Toplam	Ortaokul	64	95.140	10.053	162	-.525
	Lise	100	95.890	8.103	.600	

*p<.05

Tablo 5’deki analiz sonuçları, çalışılan okul türü değişkeni açısından, ortaokul ve lise öğretmenlerinin özyeterlik algılarında “öğrenci katılımı [$t_{(109,44)} = .046, p < .05$]” boyutunda anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Buna göre, “öğrenci katılımı” boyutunda lise öğretmenleri ($\bar{X} = 31.28$), ortaokul öğretmenlerine ($\bar{X} = 30.12$) kıyasla kendilerini daha yeterli algılamaktadırlar. Ölçeğin genelinde bir değerlendirme yapıldığında, istatistiksel açıdan anlamlı olmamakla birlikte lise öğretmenlerinin, ortaokul öğretmenlerine kıyasla kendilerini daha yeterli algıladıkları ifade edilebilir.

e) *Mezun Olunan Yüksek Öğretim Kurumu Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları*

Öğretmenlerin özyeterlik algıları arasında mezun olunan yüksek öğretim kurumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonuçları Tablo 6’de verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Özyeterlik Algılarının Mezun Olunan Yüksek Öğretim Kurumu Değişkenine Göre Analizi

Boyut	Mezuniyet	N	\bar{X}	S	Sd P	T
Öğrenci Katılımı	Eğitim	111	30.450	3.860	109.444	-1.902
	Fak.				.033*	
	Diğer	53	31.622	2.916		
Sınıf Yönetimi	Eğitim	111	32.522	3.468	162	.299
	Fak.				.765	
	Diğer	53	32.358	2.849		
Öğretim Stratejileri	Eğitim	111	32.234		162	-.346
	Fak.			3.677152,759181	.730	
				152,759181 152,759181		
	Diğer	53	32.434	2.938	165,000000 165,000000	
Toplam	Eğitim	111	95.207	9.534	162	-.813
	Fak.				.418	
	Diğer	53	96.415	7.388		

*p<.05

Tablo 6’ daki analiz sonuçlarına göre, öğretmenlerin özyeterlik algılarında, en son mezun olunan yüksek öğretim kurumu değişkeni açısından “öğrenci katılımı [$t_{(162)} = .052, p > .05$]” boyutunda anlamlı farklılık görülmekte iken; “sınıf yönetimi [$t_{(162)} = .765, p > .05$]” ile “öğretim stratejileri [$t_{(165)} = .730, p > .05$]” boyutunda ve ölçeğin genelinde [$t_{(162)} = .418, p > .05$] anlamlı farklılık bulunmamaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Öğretmenlerin özyeterlik algılarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada ortaya çıkan en temel sonuç, öğretmenlerin kendilerini “oldukça” düzeyinde yeterli görmeleridir. Alanyazında benzer bir sonuca ulaşan araştırmalar bulunduğu gibi (Karabacak, 2014; Yeşilyurt, 2013; Kahyaoğlu ve Yangın, 2007), öğretmenlerin özyeterlik algılarının “çok yüksek” düzeyinde olduğunu vurgulayan araştırmalar da (Karacaoğlu, 2008; Yılmaz ve Çokluk-Bökeoğlu, 2008) vardır.

Öğretmenlerin kendilerini mesleki olarak yeterli görmeleri kuşkusuz pedagojik açıdan oldukça önemlidir. Böyle bir sonuç, öğretmenlerin hizmet öncesinde aldıkları eğitimin niteliğine dayandırılabilmesi gibi, kendilerini hizmet içinde geliştirme potansiyellerine dayalı olarak da açıklanabilir. Bu bulgu, ülkemiz eğitim sisteminin başat iş göreni olan öğretmenler ve onların oluşturacağı toplumsal gelecek hakkında daha olumlu düşünülmesi için önemli bir gerekçe de olabilir.

Araştırmanın, öğretmenlerin özyeterlik algıları ile kişisel değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik sonuçları da bulunmaktadır. Buna göre, öğretmenlerin cinsiyetleri ile özyeterlik algıları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Alanyazındaki araştırmalardan bu sonucu destekleyenler olduğu kadar (Karabacak, 2014; Gençtürk ve Memiş, 2010; Baykara, 2011) desteklemeyenler de (Yeşilyurt, 2013; Çapri&Çelikkaleli, 2008; Özdemir, 2008) bulunmaktadır. Kadın ve erkek tüm öğretmenlerin mesleki açıdan yeterli olmaları ve cinsiyet bakımından aralarında farklılık bulunmaması, hem eşitlikçi ve hem de istendik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin özyeterlik algıları branşları açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Matematik ve Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler, Güzel Sanatlar ve Spor branşlarının tümündeki öğretmenler kendilerini “oldukça” yeterli algılamaktadırlar. Konu ile ilgili araştırmaların bir kısmında (Üstüner vd., 2009) bu çalışmadaki gibi, öğretmenlerin özyeterlik algıları ile branşları arasında anlamlı bir fark bulunmazken; bir kısmında da (Yeşilyurt, 2013; Kahyaoğlu ve Yangın, 2007), matematik ve fen branşından olan öğretmenlerin kendilerini daha yeterli algıladıkları belirlenmiştir.

Araştırmada ortaya çıkan diğer bir sonuç, öğretmenlerin özyeterlik algıları ile mesleki kıdemleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunmasıdır. Benzer bir sonuç Karabacak (2014)’ın çalışmasında bulunmasına rağmen, Üstüner ve diğerlerinin

(2009) araştırmasında görülmemektedir. Bu çalışmada “öğrenci katılımı” ve “sınıf yönetimi” boyutlarında 5 yıl ve daha az kıdeme sahip öğretmenlerle 16-20 yıl kıdeme sahip öğretmenlerin yeterlik algıları arasında, 16-20 yıl arasında kıdeme sahip öğretmenler lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonucu, henüz mesleğinin ilk yıllarında olan öğretmenlerin öğrencileri güdüleyerek onların derse katılımını sağlama ve sınıfı etkili bir şekilde yönetmedeki deneyim eksikliği ile açıklayabileceğimiz gibi; mesleki kıdem arttıkça öğretmenlerin özyeterlik algı düzeyinin artması ile de açıklayabiliriz.

Araştırma sonuçları “okul türü” değişkeni açısından “öğrenci katılımı” boyutunda lise öğretmenleri lehine anlamlı bir farklılığın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu boyutta hem ortaokul ve hem de lise öğretmenleri kendilerini “oldukça” düzeyinde yeterli algılamaktadırlar. Bununla birlikte lise öğretmenlerinin algı düzeyleri, ortaokulda çalışan meslektaşlarına kıyasla anlamlı bir biçimde farklılaşmakta ve lise öğretmenlerinin özyeterlik düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulguyu, lise öğretmenlerinin öğrencileri üniversiteye hazırlama sürecinin bir gereği olarak onlarla daha çok ilgili olma ve güdüleyebilme yoluyla derslerde gösterdikleri etkililik açısından yorumlayabiliriz.

Araştırmada elde edilen ve beklentilere ters düşebilecek bir diğer sonuç da Eğitim Fakültesi dışındaki diğer fakültelerden mezun olan öğretmenlerin, “öğrenci katılımı” boyutunda, Eğitim Fakültesi mezunu meslektaşlarına kıyasla kendilerini daha yeterli görmeleridir. Gerçekten de, etkili öğretim stratejileri kullanarak sınıfı yönetmek ve öğrencilerin derse katılımını sağlamak, Eğitim Fakültelerinde öğretmen adaylarına kazandırılmaya çalışılan en temel pedagojik yeterlik alanlarıdır ve hizmet öncesi eğitimde bunlarla ilgili dersler okutulmaktadır. Dolayısıyla bu açıdan Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenlerin daha yeterli olması beklenmektedir. Genel beklentiyle örtüşmeyen bu sonucu, Eğitim Fakültelerinin daha çok ilköğretim kademesine öğretmen yetiştirmesi ve lise öğretmenlerinin genellikle Eğitim dışındaki fakültelerden mezun olup pedagojik formasyon alarak liselerde görev yapması, dolayısıyla da lise öğretmenlerinin genellikle eğitim fakültesi mezunu olmaması ile açıklayabiliriz.

Sonuç olarak çalışmada, öğretmenlerin özyeterlik algılarının “oldukça” düzeyinde çıkmasına rağmen, bunun istenilen düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Çünkü beşli likert ölçeğine göre bu sonucun, ölçeğin beşinci derecesi olan “çok” düzeyinde değil, dördüncü derecesi olan “oldukça yeterli” düzeyinde bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin özyeterlik algılarının kabul edilebilir bir düzeyde olduğu varsayılabilir.

Araştırmanın bulgularına dayalı olarak şu öneriler geliştirilebilir:

1) Öğretmenleri mesleğe hazırlayan hizmet öncesi eğitim kademesinde onları

temel öğretmenlik uygulama alanları olan öğretim stratejileri, öğrenci katılımı ve sınıf yönetiminde daha etkin kılacak dersler hem kuramsal ve hem de uygulamalı olarak öğretilmelidir. Bu konuda, hem öğretmen yetiştiren öğretim kurumlarında ve hem de pedagojik formasyon programlarında görev alan öğretim elemanlarının bilinçlendirilmesi amacıyla hizmetiçi eğitim programları düzenlenebilir.

2) Öğretmenlerin özyeterlik algı düzeylerini “oldukça” düzeyinden “çok” düzeyine çıkarabilmek için MEB veya İl/İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri sorumluluğunda onlara yönelik hizmetiçi eğitim çalışmaları yapılabilir.

3) Öğretmen özyeterliğini konu alan araştırmalar, farklı eğitim kademesi ve bölgelelerinde görev yapan öğretmenleri içerecek şekilde çeşitlendirilebilir. Bu amaçla karşılaştırmalar yapılarak daha geniş kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Derinlikli sonuçlar elde edebilmek için de nitel araştırma desenleri kullanılabilir.

KAYNAKLAR

- ALCI, B. (2007). *Yıldız Teknik Üniversitesi Öğrencilerinin Matematik Başarıları ile Algıladıkları Problem Çözme Becerileri, Özyeterlik Algıları Bilişüstü Özdüzenleme Stratejileri ve ÖSS Sayısal Puanları Arasındaki Açıklayıcı ve Yordayıcı İlişkiler Örüntüsü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATICI, M. (2000). *İlkokul öğretmenlerinin sınıf yönetiminde yetkinlik beklentisi rolünün İngiltere ve Türkiye’de seçilen bir araştırma grubu üzerinde incelenmesi*. II. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 27- 29 Eylül, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- AYPAY, A. (2010). Genel Öz Yeterlik Ölçeği’nin (GÖYÖ) Türkçe’ye Uyarlama Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt. 11. Sayı. 2. 113-13.
- BANDURA, A. (1977). Self-Efficacy: Toward A Unifying Theory Of Behavioral Change Psychological Review, 84(2), 191–215.
- BANDURA, A. (2000). Cultivate Self Efficacy For Personal And Organizational Effectiveness. In E. A. Locke (Ed.) *Handbook of Principles of Organizational Behavior*. 120-136. Oxford: Blackwell Publishing.
- BALCI, A. (2005). *Açıklamalı eğitim yönetim terimleri sözlüğü*, Ankara: Tek Ağaç Basım Yayım, Dağıtım.
- BAYKARA, K. (2011). Öğretmen adaylarının bilişötesi öğrenme stratejileri ile öğretmen yeterlik algıları üzerine bir çalışma, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (40), 80-92.
- CAPRARA, G. V., BARBARANELLI, C., STECA, P. Ve MALONE, P. S. (2006). Teachers’ self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students’ academic achievement: a study at the school level. *Journal of School Psychology*, 44, 473-490.
- ÇAKIR, Ö., Kan, A., SÜN BÜL, Ö. (2006). Öğretmenlik Meslek Bilgisi ve Tezsiz Yüksek Lisans Programlarının Tutum ve Özyeterlik Açısından Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 36-47. 17 kasım 2017 tarihinde, <http://efd.mersin.edu.tr/dergi/>

- meuefd_2006_002_001/pdf/meuefd_2006_002_001_00_36_0047_cakir&kan&sunbul.pdf sayfasından erişilmiştir.
- ÇAPA, Y., ÇAKIROĞLU, J. & SARIKAYA, H. (2005). The development and validation of a Turkish version of the teachers' sense of efficacy scale. *Education and Science*, 30(137), 74-81.
- ÇAPA, Y., ÇAKIROĞLU, J., ve SARIKAYA, H. (2005). Öğretmenlik Öz-Yeterlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlamasının Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Eğitim ve Bilim*. 30 (137), 74-81.
- ÇAPRI, B., & ÇELİKKALELİ, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 33-53.
- ÇAPRI, B., ve KAN, A. (2006). Öğretmen kişilerarası özyeterlik ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(1), 48-61.
- DEMBO, M. H. (2004). Motivation and learning strategies for college success: A self management approach. *New Jersey: Lawrence Erlbaum*.
- EACUTE, J., & ESTEVE, M. (2000). "The transformation of the teachers' role at the end of the Twentieth century: New challenges for the future" *Educational Review*. 52(2), 197-209.
- GENÇTÜRK, A. ve MEMİŞ, A. (2010). An investigation of primary school teachers' teacher efficacy and job satisfaction in terms of demographic factors. *Elementary Education Online*, 9(3), 1037-1054.
- GÜRCAN, A. (2005). Bilgisayar özyeterliliği algısı ile bilişsel öğrenme stratejileri arasındaki ilişki. *Eğitim Araştırmaları*. 19, 179-193.
- GÜRKAN, T. (2001). Bireyin çok yönlü gelişimi. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Sayı 22.
- KAHYAOĞLU, M. Ve YANGIN, S. (2007). İlköğretim öğretmen adaylarının mesleki özyeterliliklerine ilişkin görüşleri. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 73-84.
- KARABACAK, M. (2014), *Ankara İli Genel Liselerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Özerklik Algıları ile Özyeterlik Algıları Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARACAOĞLU, Ö. C. (2008), Öğretmenlerin yeterlilik algıları. *Yüzüncü yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 70-97.
- KARADENİZ, C. B. (2011). Öğretmenlerin coğrafya özyeterlik inançları, *Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi*, 9(35), 28-47.
- KARASAR, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (30. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KONAN, N. ve OĞUZ, V. (2016). Pedagojik formasyon öğrencilerinin öğretmenlik özyeterlik inancı ile yaşam yönelimi algısı arasındaki ilişki, *Eğitime Dönüş*. (Ed.: E. Babaoğlu, E. Kırıl ve A. Çilek), Ankara: EYUDER Yayınları, s. 276-284.
- MASKAN, A. (2010). Fizik ve matematik öğretmen adaylarının fiziğe karşı öz-yeterlik inançlarının değerlendirilmesi, *Uludağ Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, XXIII(1), 31-42.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2006), *Öğretmenlik Mesleği Genel Alan Yeterlikleri*. 09 Kasım

- 2017 tarihinde <http://oygm.meb.gov.tr/www/ogretmenlik-meslegi-genel-yeterlikleri/icerik/39> sayfasından erişilmiştir.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2017), *Öğretmenlik Mesleği Genel Alan Yeterlikleri*. 14 Aralık 2017 tarihinde <http://oygm.meb.gov.tr/www/ogretmenlik-meslegi-genel-yeterlikleri/icerik/39> sayfasından erişilmiştir.
- ÖZDEMİR, S. M. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretim sürecine ilişkin öz-yeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (54), 277-306.
- ŞAHİN, A. E. (2006). *Meslek ve Öğretmenlik*. (Ed. V. Sönmez). Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ŞEKER, H, DENİZ, S. ve GÖRGEN, İ., (2004). Öğretmen yeterlikleri ölçeği. Ankara: *Milli Eğitim*. Yıl 32, Sayı 164. s. 105-118.
- ŞEKER, H, DENİZ, S. ve GÖRGEN, İ., (2005). Öğretmen adaylarının öğretmen yeterliklerinin değerlendirilmesi, Muğla; *Faculty of Education*, 15(42), .237-253.
- ŞİŞMAN, M. (2006). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- TSCHANNEN-MORAN, M., WOOLFOLK HOY, A., ve HOY, W. K. (1998). Teacher efficacy: Its meaning and measure. *Review of Educational Research*. 68. 202-248.
- TSCHANNEN-MORAN, M., ve HOY, A. W. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive construct, *Teaching and Teacher Education*. 17. 783-805.
- Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*. 21 Kasım 2017 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- ÜSTÜNER, M, DEMİRTAŞ, H. ve CÖMERT, M. & ÖZER, N. (2009). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik Algıları, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, 1-16.
- YENİCE, N. (2012). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik düzeyleri ile problem çözme becerilerinin incelenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 36-58.
- YEŞİLYURT, E. (2013), Öğretmen Adaylarının Öğretmen Öz-Yeterlik Algıları, *Elektronik Journal of Social Sciences*, 12(45), 88-104.
- YILMAZ, M., KÖSEOĞLU, A., GERÇEK, C., SORAN, H. (2004). Öğretmen özyeterlik inancı. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 5(58).
- YILMAZ, K., ve ÇOKLUK-BÖKEOĞLU, Ö. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin yeterlik inançları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(2), 143-167.

YEDİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MOTİVASYON İLE ÖZ YETERLİK İNANÇLARININ FEN BİLİMLERİ DERSİNDEKİ BAŞARILARIYLA İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Mustafa UĞRAŞ¹

Geliş: 15.08.2018 / Kabul: 13.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.453792

Öz

Bu araştırmanın amacı yedinci sınıf öğrencilerinin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri dersindeki başarıları ile ilişkisini incelemektir. Bu kapsamda çalışmada nicel yöntem içerisinde değerlendirilen ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla “Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeği” ve “Öz Yeterlik Kaynakları Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Elazığ il merkezinde sekiz farklı okulda öğrenim gören 160 yedinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin 98’i (%61,25) kız 62’ si (%38,75) ise erkektir. Çalışma yapılacak öğrencilerin belirlenmesinde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden elde edilen verilerin analizleri, çıkarımsal istatistik yöntemlerinden olan çoklu regresyon ve korelasyon analizi kullanılarak yapılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançları ile fen bilimlerindeki başarıları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inanç puanlarının fen bilimleri başarıları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fene İlişkin Motivasyon, Fen öz yeterlik İnancı, Fen Bilimleri Başarısı, Fen Bilgisi Öğretmenleri, Ortaokul Öğrencileri

1 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, mugras@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6921-0178>.

AN EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SEVENTH-GRADE STUDENTS' MOTIVATION AND SELF-EFFICACY BELIEFS WITH SCIENCE ACHIEVEMENT

Abstract

The aim of this research was to examine the relationship between seventh-grade students' motivation and science self-efficacy beliefs with science achievement. This research was conducted with a relational model. In order to collect data, motivation belief scale which is a sub-scale of "Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ)" and "Resources of Self-Efficacy Scale" were used. The sample of the study was composed of 160 seventh grade students. While 61.25% of samples were girls, 38.75% of them were boys. In the analysis of the data, multiple regressions and a correlation analysis were utilized. The results of the correlation analyses showed a positive middle-level relationship between motivation belief and science self-efficacy perception variables. Results of the multiple regression analyses also showed that motivation belief and science self-efficacy perception positively predicted science achievement. Students' motivate and science self-efficacy beliefs explain about 48% of the total variance regarding their science achievement.

Keywords: *Motivate Beliefs, Science Self-Efficacy Beliefs, Science Achievement, Science Teachers, Middle School Students'*

Giriş

Öğrencilerin fen bilimlerini öğrenme konusundaki motivasyon ve öz yeterlik inançları, onların akademik başarılarını ve ilerleyen dönemlerdeki bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanları ile ilgili kariyer seçimlerini etkileyen önemli faktörlerdendir (Krapp ve Prenzel, 2011; Osborne, Simon ve Collins, 2003). Ülkelerin ekonomik anlamda gelişmesi, STEM alanlarında yüksek nitelikli insan gücü yetiştirebilmesine bağlıdır (New York Carnegie Corporation, 2009; Tıp Enstitüsü, 2007). Bundan dolayı, dünya genelinde, eğitimciler ve öğrenciler tarafından, fen öğrenmedeki motivasyon ve öz yeterlik inançlarının önemi üzerinde durulmakta ve bu konulara dikkat çekilmektedir (Renninger, Nieswandt ve Hidi, 2015).

Öğrencilerin eğitim-öğretim hayatlarındaki başarılarında önemli bir yeri olan motivasyon inancı, Antle, Tanenbaum, Bevans, Seaborn ve Wang (2011) tarafından bireylerin, kişisel merakları ve herhangi bir beklentileri olmaksızın öğrenmeleri ve bu öğrendikleri ile tatmin olmaları duygusu şeklinde tanımlanırken, Pintrich ve Schunk (1996: 5) tarafından ise, hedefe yönelik faaliyetlerin başlatıldığı ve sürdürüldüğü bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Öğrencilerin öğrenme konusundaki motivasyon inançları, onların öğrenme süreçlerini destekleyen psikolojik özelliklerden biri olarak kabul edilmektedir.

Fen bilimlerindeki başarı oranında öğrencilerin motivasyon inançlarının rolü, yıllardır fen eğitimi alanında yapılan çalışmalara konu olmuştur. Öğrencilerdeki motivasyon inancının, onların öğrenme-öğretme sürecindeki aktif katılımına ve fen bilimleri dersinde başarılı olmalarına katkı sağladığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Ör: Jack, Lin ve Yore, 2014; Pintrich, 1999; Wigfield ve Eccles, 2000). Ayrıca birçok çalışma sonucunda, öğrencilerin fen bilimleri başarıları ile motivasyon inançları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Ör: Liou, 2014a; Liou ve Liu, 2015; Wang ve Liou, 2017).

Öğrencilerin fen bilimleri dersinde başarısız olma nedenleri arasında yaşanan motivasyon problemlerinin de olduğu görülmektedir. Bu motivasyon problemlerinin nedenlerinden biri, öğrencilerin görevlerini kısa sürede bırakmalarına neden olan öz yeterlik inançlarının düşük olmasıdır (Margolis ve McCabe, 2003). Öğrencilerin eğitim-öğretim hayatındaki başarılarında önemli bir diğer kavram olan öz yeterliği, Baundra (1997), bireyin üstlendiği görevi başarılı bir şekilde yapabilme kapasitesine olan inancı şeklinde tanımlamaktadır. Schunk (1995) ise öz yeterlikleri düşük olan öğrencilerin, zorlandıkları konularda çaba gösterme ve başarılı olma ihtimallerinin, öz yeterlikleri yüksek olan öğrencilere göre düşük olduğu sonucuna ulaşmış ve öz yeterliğin öğrenci başarısındaki önemine dikkat çekmiştir.

Öğrencilerin sahip oldukları öz yeterlik inançları onların akademik başarılarının tahmin edilmesinde önemli bir gösterge olduğu ve literatürdeki birçok çalışmada öz yeterlik inancının akademik başarıyı ve öğrenmeye yönelik isteği artırdığına yönelik sonuçlar elde edilmiştir (Ör: Aktamış vd., 2016; Caprara vd., 2011; Çaycı, 2013; Fettahlıoğlu vd. 2011; İsrail, 2007; Komarraju ve Nadler, 2013; Kuzgun, 2000; Pajares, 2002; Yeşilyurt, 2011).

Chang ve Cheng, (2008) tarafından yapılan çalışmada, fen başarısı ile fene yönelik ilgi ve özgüven arasındaki ilişki incelenmiş ve aralarında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Liou ve Ho (2018) tarafından öğrencilerin sınıf içi öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ile öğretim uygulamaları, motivasyonel inançları ve fen başarısı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda öğrencilerin fen başarıları ile motivasyonel inanç arasında ilişki olduğunu belirlenmiştir. Wang ve Liou (2017) tarafından yapılan çalışmada hem öğrenci hem de okul düzeyinde motivasyonel inanç ile fen başarısı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda motivasyonel inancın fen başarısı üzerinde pozitif bir etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Areepattamannil, Freeman ve Klinger (2011) tarafından yapılan çalışmada öz-yeterlik ile fen başarısı arasında güçlü pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada, öğrencilerin fen öğrenme yetenekleri için olumlu algıya sahip olmaları onların yüksek fen başarısına sahip olma ihtimallerini arttıracakları belirtilmektedir. Wang, Liang ve Tsai (2018) tarafından yapılan çalışmada, ABD' li öğrencilerin sahip

oldukları öz yeterlik becerileri onların akademik başarılarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkemizdeki öğrencilerin de katıldığı TIMSS ve PISA gibi uluslararası sınavlardaki başarı durumlarına bakıldığında öğrencilerimizin fen başarı puanlarının, genel puan ortalamalarının altında olduğu görülmektedir (Gök, 2014; Martin, Mullis, Foy ve Stanco, 2011; MEB, 2013). Bu sonuçların nedenlerinin araştırılması ve elde edilen bulgulara göre düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Öğrencilerin eğitim ve öğretim hayatlarında, fen bilimleri dersinde başarılı olup, bu başarılarını artırabilmek için fen konularına yönelik meraklı olmaları ve bu merakla birlikte öğrenme faaliyetinde bulunmaları gerekmektedir. Bununla birlikte öğrenme faaliyeti kapsamında da yapılması gerekli olan şeyleri yapabilme kapasitesine sahip olmaları önem taşımaktadır. Öğrencilerin sahip oldukları fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inancının akademik başarı ile ilişkisi literatürdeki çalışma sonuçlarında belirlenmişken, bu değişkenlerin fen bilimleri başarısını yordama gücünün belirlenmesine yönelik herhangi bir çalışma ile karşılaşılmemiştir. Bu nedenle çalışmada, yedinci sınıf öğrencilerinin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri dersindeki başarıları ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarının öğretmen ve öğretmen adaylarının eğitim öğretim süreçlerinde bu ilişki düzeylerine göre planlamalar yapmalarına fikir verecek olması ayrıca sonraki çalışmalara kaynak oluşturması açısından literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, yedinci sınıf öğrencilerinin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri dersindeki başarıları ile ilişkisini incelemektir. Bu ana amaç kapsamında aşağıdaki alt araştırma soruları araştırılmıştır.

Alt Problemler

1. Öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançları ile fen bilimleri başarı puanları arasında istatistiksel olarak ilişki var mıdır?
2. Öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançları, fen bilimleri dersindeki başarısını yordamakta mıdır?

Yöntem

Çalışmada yedinci sınıf öğrencilerinin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri dersindeki başarıları ile ilişkisinin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama, sayısal veriler kullanarak, kesin ve genellenebilir sonuçlara ulaşmayı amaçlayan çalışmalarda kullanılan nicel yöntem içerisinde sayılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017). İlişkisel tarama yöntemi

genel olarak iki veya daha fazla değişken arasındaki mevcut durumu ilişkisel olarak belirlemek veya bu mevcut durumlarından dolayı ortaya çıkması olası sonuçları yordamak için kullanılmaktadır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Elazığ il merkezinde bulunan 8 farklı okulda öğrenim gören 160 yedinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır (Tablo1). Bu öğrencilerin 98'i (%61,25) kız, 62'si ise erkektir (%38,75). Çalışma yapılacak öğrencilerin belirlenmesinde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme yönteminde araştırmacı tarafından, çalışması için kolay, ucuz ve hızlı olacak şekildeki deneklerden veri toplanmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017).

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğrencilerin sayıları

Cinsiyet	F	%
Kız	98	61,25
Erkek	62	38,75
Toplam	160	100

Veri Toplama Araçları

Fen bilimleri alanındaki başarıları değerlendirmek amacıyla, öğrencilerin yılsonu karnelerindeki fen bilimleri dersine ait birinci ve ikinci dönem notlarının ortalamaları dikkate alınmıştır.

Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeği

“Güdülenme ve Öğrenme Stratejileri Ölçeği (GÖSÖ)”, Pintrich, Smith, Garcia ve McKeachie (1991) tarafından “The Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ)” ismiyle üniversite öğrencilerine yönelik geliştirilmiştir. Karadeniz, Büyüköztürk, Akgün, Çakmak ve Demirel (2008) MSLQ ölçeğini 12-18 yaş öğrenciler üzerinde Türk kültürüne uyarlamıştır. Bu ölçek, motivasyon (güdülenme) ve öğrenme stratejileri olmak üzere iki bölümden oluşmakta olup 7’li likert yapıya sahiptir. Ölçeğin, motivasyon kısmında 25 madde, öğrenme stratejileri kısmında ise 46 madde bulunmaktadır. Karadeniz vd. (2008) çalışmasında ölçeğin, motivasyon alt boyutunun Cronbach alpha değerleri .67 ile .86 arasında, öğrenme stratejileri alt boyutunun Cronbach alpha değerleri ise .63 ile .88 arasında değişmektedir. Pintrich vd. (1991), araştırmaların amaçlarına göre motivasyon ve öğrenme stratejileri alt bölümlerinin yalnız da kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, uyarlanmış MSLQ ölçeğinin sadece motivasyon alt boyutu kullanılmıştır.

Öz Yeterlik Kaynakları Ölçeği

Araştırmada, yedinci sınıf öğrencilerin öz yeterliklerini belirlemek için, Lent, Lopez ve Bieschke (1991) tarafından geliştirilen ve Kiran (2010) tarafından Türkçeye çevrilip uyarlanan “Öz Yeterlik Kaynakları Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, geçmiş yaşantılar, dolaylı yaşantılar, sözel iknalar ve psikolojik durum alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu ölçeğin, alt boyutlarının Cronbach alpha değerleri .54 ile .83 arasında değişmektedir.

Veri Analizi

Çalışmada kullanılan veriler 2016-2017 eğitim-öğretim yılında, araştırmaya katılan öğrencilerin gönüllülük esasına dayalı olarak elde edilmiştir. Araştırmacı tarafından ölçeklerin yanıtlanma işleminden önce öğrencilere araştırma konusu ve ölçekler hakkında bilgiler verilmiştir. Veri analizinden önce ölçekler incelenmiş ve hatalı formlar yapılacak olan analize dâhil edilmemiştir. Verilerin analizleri SPSS 22 programı aracılığı ile .05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri dersindeki başarı puanları ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi için korelasyon analizi uygulanmıştır. Fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri başarı puanlarını ne derece yordadığını belirlemek için ise çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çoklu regresyon analizi yapabilmek için bazı varsayımların karşılanıp karşılanmadığı test edilmiştir. Çoklu regresyon analizi yapabilmek için örneklem sayısının $50 + 8m$ ’den (m kullanılan bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir) büyük olması istenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007, s. 123). Yedinci sınıf öğrencilerinin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançları bu çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır. Formüle göre bu çalışmada örneklem büyüklüğünün 66 veya 66’ın üzerinde olması gerekmektedir. Çalışmada örneklem büyüklüğü 160’ dır. Çoklu regresyon analizi yapabilmek için normallığın sağlanması gerektiği belirtilmektedir (Seçer, 2015). Değişkenlerin normallik göstergeleri olan ortalama, mod, medyan, çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo2’ de verilmiştir. Tablo2 incelendiğinde ortalama, medyan ve mod değerlerinin bir birine yakın olması ayrıca değişkenlerin basıklık çarpıklık değerlerinin ± 1 arasında olması, veri dizisinin normal dağılım gösterdiğinin bir ispatı olarak değerlendirilmektedir (Morgan vd., 2004). Bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişkinin olmaması gerekmektedir (Field, 2009). Yapılan analiz sonucunda fene ilişkin motivasyon ile öz yeterlik inançları arasında orta düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=.538$, $p<.001$; Tablo3).

Tablo 2. Fen başarısı, fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançlarının tanımlayıcı istatistik sonuçları

	Kişi Sayısı	X	Medyan	Mod	SS	Çarpıklık	Basıklık
Fen Başarısı	160	68,38	69	65	13,07	-416	-300
Motivasyon	160	4,10	4,04	4,05	1,17	,032	,995
Öz Yeterlik	160	2,95	2,97	2,91	,12	-,661	595

Bulgular

Araştırmanın birinci problem cümlesi olan “Öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançları ile fen bilimleri başarı puanları arasında ilişki var mıdır?” sorusuna yönelik elde edilen bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin fene ilişkin motivasyon inançları, fen öz yeterlik inançları ve fen bilimleri başarı puanları arasındaki korelasyon sonuçları

Değişkenler	Fen öz yeterlik	Motivasyon İnanç	Fen Bilimleri Başarı Puanları
Fen öz yeterlik	1		
Motivasyon İnanç	,538	1	
Fen Bilimleri Başarı Puanları	,473	,684	1

Öğrencilerin fen öz yeterlik inanç puanları ile fene ilişkin motivasyon inanç puanları arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r=.538$, $p<.001$), fen öz yeterlik puanları ile fen bilimleri başarı puanları arasında pozitif yönde zayıf düzeyde ($r=.473$, $p<.001$) ve fen bilimleri başarı puanları ile fene ilişkin motivasyon inancı arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki vardır ($r=.684$, $p<.001$).

Araştırmanın ikinci problem cümlesi olan “Öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançları, fen bilimleri başarısını yordamakta mıdır?” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançları ile fen bilimleri başarısını yordamasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	t	P	İkili r	Kısmi r
sabit	-5,962	19,994	-	,298	,766	-	-
Motivasyon	6,761	,761	,605	8,887	,000	,684	,579
Öz Yeterlik	15,797	7,284	,148	2,169	,032	,473	,171
R=	,695	R ² =	,483				
F	(_{2,157})= 73,442	p=	0,000				

Çoklu regresyon analizi, öğrencilerin fen bilimleri başarıları üzerine etkisi olduğu düşünülen, fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inançları değişkenlerinin, öğrenci başarısını ne derece yordadığını ortaya koymak için uygulanmıştır. Bu analiz sonucunda, öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inanç değişkenleri ile fen bilimleri başarı puanları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($R=,695$, $R^2=0,483$; $F_{(2-157)} = 73,442$, $p<0,01$).

Söz konusu değişkenler birlikte fen başarısındaki değişimin % 48' ini açıklamaktadır. Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin fen bilimleri başarıları üzerindeki önem sırası, fene ilişkin motivasyon inancı ($\beta=0,605$) ve öz yeterlik inancı ($\beta=0,148$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden motivasyon ($p<0,01$) ve öz yeterlik inancı ($p<0,01$) değişkenlerinin başarı üzerinde anlamlı yordayıcı oldukları görülmektedir.

Regresyon analizinin sonucuna göre başarıyı yordayan regresyon denklemi ise şu şekildedir: Fen başarı puanı = ($6,761 \times$ motivasyon inanç puanı) + ($15,797 \times$ öz yeterlik puanı) + ($-5,962$)

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, yedinci sınıf öğrencilerinin fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançları ile fen bilimleri dersi arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca bu değişkenlerin fen bilimleri dersi başarı puanına etkisi belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda, yedinci sınıf öğrencilerinin fen bilimleri başarı puanı ile fene ilişkin motivasyon ve fen öz yeterlik inançları arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin fene ilişkin motivasyon inançları ile öz yeterlik inançları arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r=.538$, $p<.001$), fen öz yeterlik inançları ile fen bilimleri başarı puanları arasında pozitif yönde zayıf düzeyde ($r=.473$, $p<.001$) ve fen bilimleri başarı puanları ile fene ilişkin motivasyon inançları arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r=.684$, $p<.001$) bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Literatürde bu çalışmanın sonucuna paralel şekilde öğrencilerin motivasyon inançları ile fen bilimleri başarı puanları arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır (Borsato ve Stobel, 2013; Kızılgüneş, Tekkaya ve Sungur, 2009; Olatoye, 2009; Sandra, 2002; Tamim vd., 2011; Schunk ve Pajares, 2002; Simpkins, Davis-Kean ve Eccles, 2006). Ayrıca literatürde öğrencilerin motivasyon inançları ile fen başarıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Ergene, 2011; Şenal, 2010). Ergene (2011) yaptığı çalışmanın sonucunda, motivasyon değişkeninin fen başarısında aracılık eden bir değişken olabileceğini ayrıca bu konuda başka çalışmaların yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Fakat Alkan ve Bayri (2017) tarafından yapılan çalışmada,

motivasyon ile fen başarısı arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik yapılan çalışma sonuçları meta analiz yolunla sentezlenmiş ve sonuç olarak iki değişken arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Chowdhury ve Shahabuddin (2007) ve Schunk (1990) yaptıkları çalışmada motivasyon ile öz yeterlik inançları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Wang, Wu ve Huang (2007) ise öğrencilerin kendi yetenekleri hakkındaki görüşlerinin önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmiş ve kendilerini öğrenme açısından yetenekli gören öğrencilerin hedeflerini gerçekleştirmek için öğrenme güçlükleriyle başa çıkabileceğini ve buna bağlı olarak da akademik açıdan başarılı olacağını ifade etmiştir.

Çalışmada sonucunda, öğrencilerin fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inanç değişkenleri ile fen bilimleri başarı puanları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Literatürde bu çalışma sonucuna paralel çalışmalar bulunmaktadır (Ör: Caprara vd., 2011; Deci ve Ryan, 2008; Komarraju ve Nadler, 2013). Fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inanç değişkenleri, birlikte fen bilimleri başarısındaki değişimin %48' ini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Yordayıcı değişkenlerin fen bilimleri başarısı üzerindeki önem sırası, motivasyon ve öz yeterlik inancı olarak tespit edilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığı zaman, yordayıcı değişkenler olan fene ilişkin motivasyon ve öz yeterlik inanç değişkenlerinin başarı üzerinde anlamlı yordayıcılar oldukları belirlenmiştir. Caprara vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada farklı kademedeki öğrencilerin öz yeterlikleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki incelemiş ve çalışma sonucunda 16 yaşına kadar olan öğrencilerin öz yeterlikleri ile akademik başarıları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Wang, Liang ve Tsai (2018) tarafından yapılan çalışmada, ABD' li öğrencilerin öz yeterlik becerilerinin akademik başarılarını arttırdığı belirlenmiştir. Uğraş (2018) tarafından yapılan ve bilimsel epistemolojik inanç, üst bilişsel farkındalık ve fen öz yeterlik algıları ile fen bilimleri başarıları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma sonucunda, öğrencilerin fen öz yeterlik algıları ile fen bilimleri başarıları arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Wang ve Liou (2017) tarafından yapılan çalışmada motivasyonel inancın fen başarısı üzerinde pozitif bir etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, literatürde motivasyon ve öz yeterlik inançlarının akademik başarı puanları üzerinde önemli etkileri olduğunu belirten çalışma sonuçları ile paralellik göstermektedir (Ör: Deci ve Ryan, 2008; Komarraju ve Nadler, 2013; Lightsey, 1999; Multon vd., 1991; Robbins vd., 2004; Schunk, 1995).

Öneriler

Bu araştırma sonuçlarına göre, fen bilimleri öğretmen ve öğretmen adaylarının, öğrencilerin motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri derslerindeki

başarıyı etkilediğini dikkate almaları gerekmektedir. Öğretmenler, derslerinde öğrencilerin motivasyon ve öz yeterlik inançlarını geliştirecek etkinliklere yer vermeli ve buna bağlı olarak da öğrenci başarısı desteklenmelidir.

Motivasyon ve öz yeterlik inançlarının fen bilimleri derslerindeki başarı üzerinde olumlu anlamda etkisi olduğu dikkate alınacak olursa, bu değişkenlerin diğer derslerin başarı puanlarına da olumlu etki yapacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda diğer derslerde de öğrencilerin motivasyon ve öz yeterlik inançlarını geliştirecek etkinliklere yer verilebilir. İleriki zamanlarda daha büyük örneklemeler ile fen bilimleri başarı puanına etkisi olduğu düşünülen diğer bağımsız değişkenlerin incelendiği çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

- AKTAMIŞ, H., ÖZENOĞLU KİREMİT, H. & KUBİLAY, M. (2016), Öğrencilerin Öz-Yeterlik İnançlarının Fen Başarılarına ve Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 1-10
- ALKAN, İ. & BAHRİ, N. (2017), Fen Öğrenmeye Yönelik Motivasyon ile Fen Başarısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Meta Analiz Çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 865-874.
- ANTLE, A. N., TANENBAUM, J., BEVANS, A., SEABORN, K., & WANG, S. (2011), Balancing act: Enabling public engagement with sustainability issues through a multi-touch tabletop collaborative game. *Human-Computer Interaction – INTERACT 2011*, 6947, 194-211.
- AREEPATTAMANNIL, S., FREEMAN, J. G., & KLINGER, D. A. (2011), Influence of motivation, self-beliefs, and instructional practices on science achievement of adolescents in Canada. *Social Psychology of Education*, 14(2), 233-259.
- BANDURA, A. (1997), *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- BONG, M., LEE, S. K., & WOO, Y. (2015), *The roles of interest and self-efficacy in the decision to pursue mathematics and science*. In K. A. Renninger, M. Nieswandt, & S. Hidi. Interest in mathematics and science learning. (pp. 33 - 48). Washington, DC: American.
- BORSATO, G., & STOBEL, K. (2013), *Academic demands and student achievement: A view from middle school classrooms in Redwood City, CA (1st ed., pp. 1-10)*. Retrieved from http://gardnercenter.stanford.edu/resources/publications/RCSDSurvey_IssueBriefFinal11413.pdf.
- CAPRARA, G. V., VECCHIONE, M., ALESSANDRI, G., GERBINO, M., & BARBARANELLI, C. (2011), The contribution of personality traits and self-efficacy beliefs to academic achievement: A longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 78–96. <http://dx.doi.org/10.1348/2044-8279.002004>.
- CARNEGIE CORPORATION OF NEW YORK, INSTITUTE FOR ADVANCED STUDY, & COMMISSION ON MATHEMATICS AND SCIENCE EDUCATION (2009), *The op-*

- portunity equation: Transforming mathematics and science education for citizenship and the global economy. Retrieved 01 March 2018, from <http://carnegie.org/fileadmin/Media/Publications/PDF/OpportunityEquation.pdf>.
- CHANG, C.-Y., & CHENG, W.-Y. (2008), Science achievement and students' self-confidence and interest in science: A Taiwanese representative sample study. *International Journal of Science Education*, 30(9), 1183-1200.
- CHOWDHURY, S. M. & SHAHABUDDIN, M. A. (2007), Self-efficacy, motivation and their relationship to academic performance of Bangladesh College Students, *College Quarterly*, 10(1), 1-9.
- ÇAYCI, B. (2013), İlköğretim Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersi Öz-Yeterlik İnançları ile Kavram Başarıları Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 305-324.
- DECI, E. L., & RYAN, R. M. (2000), The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268. http://dx.doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01.
- DECI, E. L., & RYAN, R. M. (2008), Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology*, 49, 14-23.
- ERGENE, T. (2011), Lise öğrencilerinin sınav kaygısı, çalışma alışkanlıkları, başarı güdüsü ve akademik performans düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Education and Science*, 36, 320-330.
- FETTAHLIOĞLU, P., GÜVEN, E., İNCE, E., ÇIBIK, A. & AYDOĞDU M. (2011), Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen öğretimine yönelik öz-yeterlik inançlarının akademik başarı üzerine etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 159-175
- FIELD, A. (2009), *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE.
- FRAENKEL, J., WALLEN, N., & HYUN, H.H. (2012), *How to design and evaluate research in education (8th ed.)*. Boston: McGraw Hill.
- GÖK, G. (2014), *The effect of 7E learning cycle instruction on 6th grade students' conceptual understanding of human body systems, self-regulation, scientific epistemological beliefs, and science process skills*. (Unpublished doctoral dissertation). Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- GÜRBÜZ, S. & ŞAHİN, F. (2017), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (4. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İSRAEL, E. (2007), *Özdüzenleme eğitimi, fen başarısı ve öz-yeterlilik*. Yayımlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- INSTITUTE OF MEDICINE, NATIONAL ACADEMY OF ENGINEERING, & NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (2007), *Rising above the gathering storm: Energizing and employing America for a brighter economic future*. Washington, DC: The National Academies Press.
- JACK, B. M., LIN, H.-S., & YORE, L. D. (2014), The synergistic effect of affective factors on student learning outcomes. *Journal of Research in Science Teaching*, 51(8), 1084-1101.
- KARADENİZ, Ş. BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. AKGÜN, Ö. E. ÇAKMAK, E. K. & DEMİREL, F.

- (2008), The Turkish Adaptation Study Of Motivated Strategies For Learning Questionnaire (MSLQ) For 12–18 Year Old Children: Results Of Confirmatory Factor Analysis. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, 7(4), 108-117.
- KIRAN, D. (2010), *A Study on Sources and Consequences of Elementary Students' Self-Efficacy Beliefs in Science and Technology Course*. (Unpublished doctoral dissertation). Middle East Technical University, Ankara, Turkey.
- KIZILGÜNEŞ, B., TEKKAYA, C., & SUNGUR, S. (2009), Modeling the Relations Among Students' Epistemological Beliefs, Motivation, Learning Approach, and Achievement, *The Journal of Educational Research*, 102(4), 243-255.
- KOMARRAJU, M., & NADLER, D. (2013), Self-efficacy and academic achievement: Why do implicit beliefs, goals, and effort regulation matter? *Learning and Individual Differences*, 25, 67–72. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lindif.2013.01.005>.
- KRAPP, A., & PRENZEL, M. (2011), Research on interest in science: Theories, methods, and findings. *International Journal of Science Education*, 33(1), 27–50.
- KUENZI, J., MATTHEWS, M., & MANGAN, B. (2006), *Science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education issues and legislative options*. Congressional research report. Washington, DC: Congressional Research Service.
- KUZGUN, Y. (2000), *Vocational counseling: Theory, applications*. Ankara: Nobel.
- LENT, R. W., LOPEZ F. G., & BIESCHKE, K. J. (1991), Mathematics self-efficacy: Sources and relation to science-based career choice. *Journal of Counseling Psychology*, 38, 424-430.
- LIGHTSEY R., (1999), Albert Bandura and the Exercise of Self-Efficacy, *J. Cognit. Psychother.*, 13(2), 158–166.
- LIOU, P.-Y. (2014a), Evaluating measurement properties of attitudinal items related to learning science in Taiwan from TIMSS 2007. *Journal of Baltic Science Education*, 16(3), 856–869.
- LIOU, P.-Y., & LIU, E. Z.-F. (2015), An analysis of the relationships between Taiwanese eighth and fourth graders' motivational beliefs and science achievement in TIMSS 2011. *Asia Pacific Education Review*, 16(3), 433–445.
- LIOU, P.-Y & JESSIE HO, H-N (2018). Relationships among instructional practices, students' motivational beliefs and science achievement in Taiwan using hierarchical linear modelling, *Research Papers in Education*, 33(1), 73-88, DOI: 10.1080/02671522.2016.1236832.
- MARGOLIS, H & MCCABE, P. (2003), Self-Efficacy: A Key to Improving the Motivation of Struggling Learners. *Preventing School Failure*. 47(4), 162-169.
- MARSH H. W., & YEUNG A. S. (1997), Coursework selection: Relations to academic self-concept and achievement. *American Educational Research Journal*, 34(4), 691-720.
- MARTIN, M.O., MULLIS, I.V.S., FOY, P., & STANCO, G.M. (2012), *TIMSS 2011 international results in science*. Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (MEB) (2013), *PISA uluslararası öğrenci değerlendirme programı: PISA 2012 Ulusal Ön Raporu*. Ankara: Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

- MORGAN, G. A., LEECH, N. L., GLOECKNER, G., W., & BARRET, K. C., (2004), *Spss for Introductory Statistics: Use and Interpretation*. Second Edition. London, Lawrance Erlbaum Associates.
- MULTON K. D., BROWN S. D. & LENT R. W. (1991), Relation of self-efficacy beliefs to academic outcomes: a meta-analytic investigation, *J. Couns. Psychol.*, 38(1), 30.
- OLATOYE, R. A. (2009), Students' test anxiety, motivation for examinations and science achievement in junior secondary schools in Ogun State, Nigeria. *International Journal of Psychology and Counselling*, 1(10), 194-198.
- OSBORNE, J., SIMON, S., & COLLINS, S. (2003), Attitudes towards science: A review of the literature and its implications. *International Journal of Science Education*, 25(9), 1049-1079.
- PAJARES, F. (2002), Overview of social cognitive theory and of self-efficacy. Retrieved April 29, 2018 from <http://www.des.emory.edu/mfp/eff.html>
- PINTRICH, P.R. (1999), The role of motivation in promoting and sustaining self-regulated learning. *International Journal of Educational research*, 31, 459-470.
- PINTRICH, P. R., & SCHUNK D. H. (1996), *Motivation in education: Theory, research, and applications*. Englewood Cliffs, NJ: Merrill/Prentice Hall.
- PINTRICH, P. R., SMITH, D. A. F., GARCIA, T., & MCKEACHIE, W. J. (1991), *A Manual for the use of the motivated strategies for learning* (Rep. No. NCRIPTAL-91-B- 004). Michigan: Office of Educational Research and Improvement. <http://www.ilo.uva.nl/projecten/Gert/Teaching/VietnamCourseDec2006ResearchMethodology/Pintrich.pdf> adresinden 24 Ocak 2018 tarihinde erişilmiştir.
- ROBBINS S. B., LAUVER K., LE H., DAVIS D., LANGLEY R. & CARLSTROM A., (2004), Do psychosocial and study skill factors predict college outcomes? A meta-analysis, *Psychol. Bull.*, 130(2), 261–288.
- SANDRA, D. (2002), Mathematics and science achievement: Effects of motivation, interest and academic engagement. *Journal of Educational Research*, 95(6), 323-332.
- SCHUNK, D. H. (1990), Goal setting and self-efficacy during self-regulated learning. *Educational Psychologist*, 25(1), 71-86. http://dx.doi.org/10.1207/s15326985ep2501_6.
- SCHUNK, D. (1995), Inherent details of self-regulated learning include student perceptions. *Educational Psychologist*, 30, 213–216.
- SCHUNK, D. H., & PAJARES, F. (2002), The development of academic self-efficacy. In A. Wigfield & J. S. Eccles (Eds.), *Development of achievement motivation*, (pp. 15-31). San Diego, CA: Academic Press.
- SEÇER, İ. (2015), *SPSS ve Lisrel ile pratik veri analizi: Analiz ve raporlaştırma*. Ankara: Anı.
- SIMPKINS, S. D., DAVIS-KEAN, P. E., ECCLES, J. S., & SIMPKINS-CHAPUT, S. (2006), Math and science motivation: A longitudinal examination of the links between choices and beliefs. *Developmental Psychology*, 42, 70-83.
- ŞENAL, A. (2010), *The contribution of chemistry self-efficacy and goal orientations to eleventh grade students' chemistry achievement*. (Unpublished master's thesis), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- ŞİŞMAN, M., ACAT, M. B., AYPAY, A., & KARADAĞ, E. (2011), *TIMSS 2007 ulusal matematik ve fen raporu: 8. sınıflar*. Ankara: Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- TABACHNICK, B. G., & FIDELL, L. S. (2007), *Using multivariate statistic*. Boston, MA: Pearson Education, Inc.
- TAMIM, R., BERNARD, R., BOROKHOVSKI, E., ABRAMI, P., & SCHMID, R. (2011), What forty years of research says about the impact of technology on learning: A second-order meta-analysis and validation study. *Review of Educational Research*, 81, 4–28.
- UĞRAŞ, M. (2018), Ortaokul Öğrencilerinin Bilimsel Epistemolojik İnanç, Üst Bilişsel Farkındalık ve Fen Öz Yeterlik Algısının Fen Bilimleri Başarısına Etkisinin İncelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 17-32. doi: 10.29329/mjer.2018.147.2
- WANG, Y-L., LIANG, J-C & TSAI, C-C (2018), Cross-cultural comparisons of university students' science learning self-efficacy: structural relationships among factors within science learning self-efficacy, *International Journal of Science Education*, 40(6), 579-594, DOI: 10.1080/09500693.2017.1315780
- WANG, C-J & LIOU, P-Y. (2017), Students' motivational beliefs in science learning, school motivational contexts, and science achievement in Taiwan, *International Journal of Science Education*, 39(7), 898-917, DOI: 10.1080/09500693.2017.1310410.
- WANG, M. M., WU, K., & HUANG, T. I. (2007), A study on the factors affecting biological concept learning of junior high school students. *International Journal of Science Education*, 29(4), 453-464. <http://dx.doi.org/10.1080/09500690601073152>.
- WIGFIELD, A., & ECCLES, J. S. (2000), Expectancy–value theory of achievement motivation. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 68-81.
- YEŞİLYURT, E. (2011), Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine yönelik yeterlik algıları, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 71-100.

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ BORSA VE REEL SEKTÖRDE FİRMALARA ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ

Müslüm POLAT¹

Geliş: 23.05.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.426527

Öz

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (DYSY) reel sektörde ve borsada firmalara etkisini ölçmektir. Bu amaçla gelişmekte olan on ülkede 2002 – 2015 dönemine ait yıllık veriler ile panel veri analizi yapılmıştır. Panel veri analiz yöntemlerinden Westerlund (2006) eşbütünleşme, AMG katsayı tahmincisi ve Emirmahmutoğlu-Köse nedensellik testi kullanılmıştır. Analizler neticesinde değişkenlerin eşbütünleşik oldukları belirlenmesine rağmen DYSY'lerin borsada firmalara pozitif etkisi anlamlı bulunurken reel sektördeki etkisi anlamlı bulunmamıştır. Bununla birlikte ülkelere ait etkilerin, her iki modelde de ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca firmanın piyasa değerinden DYSY'ye doğru ve DYSY'den de reel sektöre doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: DYSY, Menkul Kıymetler Borsası, Reel Sektör, AMG

Jel Kodları: E22, F21, G32

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, mpolat@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1198-4693>.

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON THE FIRMS IN STOCK EXCHANGE AND THE REAL SECTOR: COINTEGRATION AND CAUSALITY ANALYSIS ON DEVELOPING COUNTRIES

Abstract

The aim of this study is to measure the impact of foreign direct investment (FDI) on the firms in real sector and the stock exchange in developing countries. For this reason, panel data analysis was carried out with annual data for the period of 2002 - 2015 in the ten developing countries. Among the panel data analysis methods, Westerlund (2006) co-integration, AMG coefficient estimator and Emirmahmutoğlu-Köse causality test was used. As a result of the analyses, despite the fact that the determinants of the variables are cointegrated, it was found that the positive effect of the FDI on the stock exchange was significant but the effect on the real sector was not. In addition to this, it has been determined that the effects of countries differ from country to country in both models. It has also been determined that there is causality from the market value of the firm towards FDI and from FDI towards real sector.

Keywords: FDI, Stock Exchange, Real Sector, AMG

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunları; bilgi ve teknoloji eksiliği yanında gerekli yatırımları yapmak için ihtiyaç duydukları sermayeye sahip olamamaları şeklinde sayılabilir. Bu ülkeler gerekli sermayeyi içerden temin edemedikleri için dışarıdan temin etme yoluna gitmektedirler. Dışarıdan fon temin ederken ya doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına (DYSY) ya da dolaylı yabancı sermaye yatırımlarına yönelebilirler. Dolaylı yabancı yatırımlar da ya borç almak ya da hisse senedi almak şeklindeki portföy yatırımlarıdır. Fakat bu yatırımlar kalıcı olmadığı için ülkeler DYSY'yi tercih etmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin bilgi ve teknoloji yanında sermaye ihtiyacını da gidermenin en kısa yolu DYSY'leri çekmekten geçmektedir. Çünkü DYSY'ler misafir ülkelerde fabrika kurmak veya mevcut bir fabrikayı satın almak şeklinde gerçekleştikleri için bu ülkelere yatırım yapanlar, sermayenin yanında sahip oldukları bilgi ve teknolojiyi de getirirler.

Gelişmekte olan ülkeler 1980'li yıllardan bu yana büyük bir rekabet içinde bulunmaktadırlar. Rekabet için sadece iş gücünün ucuz olması yetmemektedir. Bunun yanında çeşitli vergi teşvikleri ve sübvansiyonlar ile de DYSY'ler çekilmeye çalışılmaktadır. Bilhassa Çin'in yarışa dahil olması ve diğer gelişmekte olan ülkeleri geçmesiyle birlikte rekabetin daha fazla arttığı görülmektedir. Elbette ki rekabet sadece gelişmekte olan ülkeler arasında değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler de bu rekabetin içinde yer almaktadırlar (Gür, 2014: 41). Nitekim 2015 yılında

gerçekleşen 1.762 Trilyon Dolarlık DYSY'lerin %43,4'ü gelişmekte olan ülkelere yapılmışken %54,6'sı gelişmiş ülkelere yapılmıştır (UNCTAD, 2016: 36).

DYSY'ler bütün ülkeler için önemli olmakla birlikte bilhassa gelişmekte olan ülkeler için daha fazla önem arz etmektedir. Yabancı yatırımlar geldikleri ülkelerdeki yerli şirketlerin finansman ihtiyacına katkı sağlamakla birlikte yerli firmalar için; yeni üretim teknikleri meydana çıkarmaları, yeni ürünler geliştirmeleri, yönetim ve organizasyon açısından yeni beceriler ortaya koymalarından dolayı büyük öneme sahiptir (Düzgün, 2008: 191). Fakat sahip oldukları teknoloji, bilgi birikimi ve sermayeleri ile aynı sektördeki rakip firmaların pazar paylarını çalmaları ve maliyetlerini yükseltmelerinden dolayı DYSY'lerin yerli firmalar üzerinde negatif etkileri de görülebilmektedir. Dolayısıyla günümüzde DYSY'lerin yerli firmalar üzerindeki etkileri çokça tartışılan konuların başında gelmektedir. DYSY'ler reel sektörde firmaları etkilediği gibi borsadaki değerlerini de etkileyebilmektedir. Bu sebeple bu çalışmada gelişmekte olan ülkelere DYSY'lerin hem reel sektörde hem de borsada yerli firmalar üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Literatür İncelemesi

DYSY'lerin reel sektöre ve borsaya etkisi bugüne kadar birçok çalışmaya konu olmuştur. Fakat bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar farklı olduğu için ortak bir sonuca varmak mümkün olmamıştır. Bu konuda yapılmış eski çalışmalardan biri olan Aitken ve Harrison (1999) çalışmalarında Venezüella'da yabancı yatırımların yerli firmalara etkisini araştırmışlardır. Sonuç olarak yabancı yatırımların yerli küçük yatırımlarla pozitif korelasyona sahip olduğunu bulmakla birlikte yabancı yatırımlardan elde edilen faydanın tamamen ortak girişimlerde tarafından elde edildiğini belirlemişlerdir. Aynı şekilde Litvanya'da 1996 – 2000 dönemi verileri ile yaptığı çalışmada Javorcik (2004) DYSY'lerin sağladığı faydanın ortak girişimlere gittiği sonucuna varmıştır.

Blalock ve Gertler (2008) çalışmalarında DYSY'ler ile yapılan teknoloji transferinin Endonezya imalat sektöründe yerli firmalar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1988 – 1996 dönemine ait verilerle yapılan analizler neticesinde DYSY'lerin çıktı düzeyini arttırdığını ve katma değer oluşturduğunu saptamışlardır. Bu sonuca paralel olarak Mugendi ve Njuru (2016) 2011 – 2014 döneminde Kenya için yaptıkları çalışmada DYSY'lerin yerli firmaları pozitif etkilediği, teknoloji ve AR-Ge düzeyini arttırdığını tespit etmişlerdir.

Abraham vd. (2010) çalışmalarında 2002 – 2004 döneminde Çin imalat sektöründe faaliyet gösteren 15.000'den fazla firma verisi ile yaptıkları analiz neticesinde yabancılar ile yapılan ortak girişimlerin yerli firmalarda verimliliği arttırdığını saptamışlardır. Gorodnichenko vd. (2014) benzer şekilde 2002 – 2005 döneminde

17 ülke verisiyle yaptıkları çalışmada DYSY'lerin yerli firmalara etkilerinin pozitif olduğunu tespit etmişlerdir. Damijan vd. (2013) 1995 – 2005 dönemi için 10 ülke üzerine yaptıkları çalışmada ise DYSY'lerin küçük işletmeleri büyük işletmelerden daha fazla etkilediği sonucunu elde etmişlerdir.

Yukarıdaki çalışmaların aksine Hong vd. (2016) Çin imalat sektöründe 1998 – 2007 dönemi için DYSY'lerin yerli firmaların verimliliğini negatif etkilediğini tespit etmişlerdir. Romanya, Bulgaristan ve Polonya verileri ile çalışan Konings (2001) DYSY'lerin Romanya ve Bulgaristan'da yerli firmaları negatif etkilediği, Polonya'da ise etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. 1995 – 2003 döneminde Çek Cumhuriyeti'nde DYSY'lerin firmaların satışlarındaki büyümelere etkisini araştıran Stancik (2007) DYSY'lerin etkisini negatif olarak bulmuştur.

DYSY'lerin reel sektöre etkisini ölçmek için Türkiye'de yapılan çalışmalardan birisi olan Düzgün (2008), DYSY ile yurtiçindeki yatırımlar arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini araştırmıştır. 1991Q4 –2004Q4 dönemine ait üçer aylık verilerin ve yurtiçi yatırımları temsilen GSYH'nın kullanıldığı çalışmada sonuç olarak DYSY ile yurtiçi yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin yönünün yurtiçi yatırımlardan DYSY'e doğru olduğunu saptamıştır. Aynı şekilde 1970 – 2007 dönemindeki yıllık verilerle yerli yatırımlar ile yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile araştıran Açıkalin (2009) Düzgün'ün sonuçlarına paralel olarak yerli yatırımlardan DYSY'lere doğru tek yönlü nedensellik olduğunu belirlemiştir.

Türkiye'de DYSY'nin ekonomik büyümeye ve istihdama etkisini araştıran Ekinci (2011), 1980 – 2010 dönemine ait yıllık verilerle yaptığı eşbütünleşme ve nedensellik analizleri neticesinde DYSY'ni ekonomik büyümeyle eşbütünleşik olduğunu fakat istihdamla eşbütünleşik olmadığını tespit etmiştir. Ayrıca DYSY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğunu saptamıştır. Benzer sonuç bulan diğer bir çalışma da 2002Q1 – 2014Q3 dönemindeki üçer aylık veriler ile DYSY'nin Türkiye'de yerli yatırımlar üzerine etkilerini araştıran Bulut ve Çoşkun (2015)'dur. Johansen eşbütünleşme testi ile Granger nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışmada DYSY ile yerli yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişki ve nedensellik bulunduğu sonucu elde edilmiştir.

Diğer çalışmalardan farklı olarak anket çalışması ile DYSY'nin etkisini ölçmeye çalışan Gür (2014), Türkiye'de MÜSİAD üyesi 101 şirket üzerine yaptığı anket çalışmasında katılımcıların %75'inin DYSY'lerin ekonomi için faydalı bulunduğunu ifade etmiştir.

DYSY'lerin reel sektöre etkisini araştıran çalışmalar ortak bir sonuca ulaşmadığı gibi borsaya etkisini araştıran çalışmalara ortak bir yargıya varamamışlardır. Örneğin Sultana vd. (2012) 2001 – 2011 dönemi için yaptıkları çalışmada

DYSY'lerin Hindistan borsasını etkilediği, Kapoor ve Sachan (2015) ise 2002 – 2011 dönemi için aynı borsada DYSY'lerin önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Abdul Malik ve Amjad (2013) çalışmalarında Pakistanda DYSY'lerin borsaya etkisini araştırmışlardır. 1985-2011 dönemi verileri ile yapılan çalışmada DYSY'lerin borsayı pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Aynı sonucu Shahbaz vd. (2013) 1971 – 2006 döneminde ve Raza vd. (2012) 1988 – 2009 dönemine Pakistan borsası için tespit etmişlerdir. Pozitif etki tespit eden diğer bir çalışma da Adam ve Tweneboah (2008)'ın Gana borsası için yaptıkları çalışmadır.

Pozitif etki bulanların aksine Saibu (2012) 1970 – 2009 döneminde Nijerya'da DYSY'lerin borsanın gelişmesi üzerinde negatif etkisini tespit etmiştir. Nijerya için yapılmış diğer bir çalışma olan Omodero ve Ekwe (2017) da 1985 – 2014 dönemindeki yıllık verilerle DYSY ile borsa arasında zayıf negatif bir ilişki tespit etmişlerdir.

2001Q1 – 2011Q4 dönemine ait verilerle Hırvatistan'da DYSY'lerin ülke borsasına kısa dönem ve uzun dönem etkisini araştıran Arčabić vd. (2013) sonuç olarak DYSY'lerin ülke borsasına kısa dönemli etkisinin olduğu ancak uzun dönemli bir etkisinin olmadığını saptamışlardır.

Yapılan literatür incelemesi neticesinde DYSY'lerin hem reel sektörde hem de borsada firmaları nasıl etkilediği hakkında bir görüş birliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca DYSY'lerin firmalara reel sektörde ve borsada aynı anda etkisini ölçen çalışmanın olmadığı görülmüştür.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada DYSY'lerin borsada ve reel sektörde firmaları nasıl etkilediği panel veri analiz yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. DYSY'ler Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD) veri sayfasından alınmıştır. Bu veriler yıllık olduğu için diğer değişkenler de yıllık olarak alınmıştır. Firmaların değeri olarak; reel sektörde sanayi üretim endeksi, borsada ise toplam borsa değeri alınmıştır. Bu iki veri de OECD'nin veri sayfasından elde edilmiştir. OECD bu verileri 2010 yılını baz alarak endeks haline dönüştürdüğü için DYSY'ler de aynı şekilde 2010 yılı baz alınarak endeks veri haline dönüştürülmüştür. OECD'den alınan verilerde bütün ülkeler olmadığı için OECD'de verisi bulunan ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde çalışmanın alanı kısıtlanmıştır. Dolayısıyla bu şartı sağlayan 10 ülke verisi ile gelişmekte olan ülkeler temsil edilmiştir. Bu 10 ülke Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan Ülkeler

1	Brezilya	6	Letonya
2	Şili	7	Meksika
3	Kolombiya	8	Polanya
4	Macaristan	9	Rusya
5	Hindistan	10	Türkiye

2002 – 2015 dönemine ait yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada yöntem olarak, panel eşbütünleşme, uzun dönem katsayı tahmincisi ve panel nedensellik testleri kullanılmıştır. Fakat bu yöntemleri uygulamadan önce hazırlanan modeller için doğru testleri belirleyebilmek adına bazı ön testler uygulanmıştır. Bunlardan birincisi değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığını belirlemek için yapılan testlerdir. Yatay kesit bağımlılığını sınamak için literatürde kullanılan 4 test mevcuttur. Bunlar; CD_{LM} (Pesaran, 2004), C_{DLM1} (Breusch ve Pagan, 1980), CD_{LM2} (Pesaran, 2004) ve CD_{LM-Adj} (Pesaran vd., 2008) testleridir. Bu çalışmada veri setine uygun olarak değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığını belirleyebilmek için CD_{LM-Adj} testi kullanılmıştır.

Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı belirlendikten sonra elde edilen sonuçlara göre birinci nesil veya ikinci nesil birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekir. Eğer değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı varsa ikinci nesil, yoksa birinci nesil testleri kullanmak daha doğru ve tutarlı sonuçlar vermektedir. Bu çalışmada değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı bulunmadığından durağanlık sınaması için birinci nesil birim kök testlerinden IPS ve Fisher ADF testleri kullanılmıştır.

Model tahmininden önce verilmesi gereken diğer bir karar da modelin homojen mi yoksa heterojen mi olduğudur. Çünkü bazı testler modelin homojen olduğu varsayımına dayanırken bazıları modelin heterojen olduğu varsayımı ile hareket etmektedir. Literatüre uygun olarak hazırlanan modellerin homojenlik sınaması Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta Tidle ve Delta Title_{adj} testleri ile yapılmıştır.

Ön testler ile değişkenler ve modelin durumu belirlendikten sonra modelin ve değişkenlerin durumuna uygun olarak eşbütünleşme analizi için Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çok kırılmalı LM testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizinden sonra uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için AMG tahmincisi kullanılmıştır. AMG tahmincisi hem modeldeki yatay kesit bağımlılığını hem de modelin heterojen yapısını dikkate alan bir yöntemdir. Çalışmada son olarak Emir-mahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

Bu çalışmada iki model kullanılmıştır. Bunlardan birincisi olan Model 1 DYSY'lerin borsa değerine etkisini, ikincisi olan Model 2 ise DYSY'lerin reel

sektörde firmalara etkisini tespit etmek için hazırlanmıştır. Model 1 ve Model 2 sırasıyla şu şekilde formüle edilmiştir:

$$\text{BORSA} = \alpha_i + \beta_1 \text{DYSY}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \alpha_i + \beta_1 \text{DYSY}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$\text{SUE} = \alpha_i + \beta_1 \text{DYSY}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \alpha_i + \beta_1 \text{DYSY}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Bu formüllerde; BORSA: Firmaların hisse senedi borsasındaki değerini, SUE: Firmaların reel sektördeki değerini temsilen Sanayi Üretim Endeksini, DYSY: Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, β eğim katsayısını, $\varepsilon_{i,t}$: hata payını ve α_i : sabit katsayıyı ifade etmektedir.

Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının borsada işlem gören hisse senedi fiyatına ve sanayi üretim endeksine etkisi panel veri analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu amaçla seriler için tanımlayıcı istatistikler verildikten sonra değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Devamında hazırlanan modellerin homojen olup olmadığı ve yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği tespit edilerek CCE tahmincisi ile tahminde bulunulmuştur. Değişkenler ait açıklayıcı istatistikler Tablo 2’de görünmektedir.

Tablo 2. Değişkenler Hakkında Tanımlayıcı İstatistikler

	Borsa	SUE	DYSY
Ortalama	81,1771	96,8853	124,3133
Medyan	83,7251	100,0000	100,0000
Maksimum	190,8246	123,8131	657,1116
Minimum	8,9933	52,6144	10,8154
Standart Sapma	35,8338	14,4134	102,9816
Jarque-Bera	0,5476	17,0756	473,3639
Olasalık	0,7605	0,0002	0,0000
Gözlem Sayısı	140	140	140

Tablo 2’deki bilgilere göre standart sapmanın yani oynaklığın en fazla olduğu seri doğrudan yabancı sermaye yatırımları en az olduğu seri ise sanayi üretim endeksidir. Ayrıca Jarque-Bera istatistiğinden sadece borsa serisinin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	BORSA	SUE
DYSY	0,5261	0,4498

Korelasyon katsayısı 1 ile -1 arasında değişen bir katsayı olup, değişkenler arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Katsayının 1'e yakın olması ilişkinin güçlü olduğunu, 0'a yakın olması ise ilişkinin zayıf olduğunu ifade eder (Beaumont, 2012: 8). Tablo 3'deki korelasyon katsayılarından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem borsa ile hem de sanayi üretim endeksi ile orta dereceli bir ilişkiye sahip olmakla birlikte borsa ile daha yüksek ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının her iki değişkenle de pozitif bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.

Korelasyon katsayıları hesaplandıktan sonra değişkenlerin ve kurulan modellerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığı için CD_{LM} , C_{DLM1} , CD_{LM2} ve CD_{LM-Adj} testleri kullanılmaktadır. Bu testlerden CD_{LM} testi, $N>T$ durumunda ve CD_{LM1} testi, tam tersi yani $T>N$ durumunda kullanılmaktadır (Karabiyik ve Dilber, 2016: 319). Üçüncü test olan CD_{LM2} testi, T ve N'nin ikisinin de büyük olması durumunda tutarlı sonuçlar vermektedir (Bozkurt vd., 2016: 383). Son test olan CD_{LM-Adj} testi ise CD_{LM} testinde meydana gelen sapmalar düzeltilerek geliştirilmiştir ve $T>N$ veya $N>T$ durumunda kullanılabilir. Ayrıca bu test küçük örneklerde de güçlü sonuçlar vermektedir. Bu çalışmada $T>N$ olduğu ve zaman boyutu kısa olduğundan yatay kesit bağımlılığını sınamak için CD_{LM-Adj} testi kullanılmıştır. Bu test sonucunda değişkenler ve modeller için elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Modellerde ve Değişkenlerde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

TESTLER	CD_{LM-Adj}	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Borsa	0.398 (0.345)	0.210 (0.417)
SUE	0.796 (0.216)	0.886 (0.188)
DYSY	0.553 (0.71)	0250 (0.559)
MODEL 1		1.694** (0.045)
MODEL 2		4.124* (0.000)

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerini ifade etmektedirler.

Yatay kesit bağımlılığının varlığını sınamak için kullanılan CD_{LM-Adj} testi ile; üç değişkende de yatay kesit bağımlılığı bulunmadığı, Model 1'de %5 ve Model 2'de %1 önem düzeyinde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu saptanmıştır.

Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı bulunmadığı için durağanlık sınamalarının birinci nesil birim kök testleri ile yapılması daha tutarlı sonuçlar verecektir. Çalışmada birinci nesil birim kök testlerinden Im vd. (2003) tarafından geliştirilen IPS testi ve Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Fisher ADF testleri kullanılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Birim Kök Testi Sonuçları

		Borsa	DYSY	SUE
Seviye				
Sabitli	IPS	-1.3156 (0.0941)	-1.2885 (0.1111)	-0.7696 (0.2208)
	Fisher ADF	28.3468 (0.1014)	28.1955 (0.1176)	20.444 (0.4305)
Sabitli ve Trendli	IPS	-0.3227 (0.3734)	-0.8290 (0.2035)	-0.5453 (0.2928)
	Fisher ADF	23.971 (0.2437)	23.6026 (0.2602)	25.1335 (0.1964)
Birinci Fark				
Sabitli	IPS	-4.1613* (0.0000)	-5.0512* (0.0000)	-3.7387* (0.0001)
	Fisher ADF	53.7968* (0.0001)	62.1408* (0.0000)	48.4145* (0.0004)
Sabitli ve Trendli	IPS	-2.9533* (0.0016)	-3.1229* (0.0009)	-2.6604* (0.0039)
	Fisher ADF	42.0573* (0.0027)	43.9712* (0.0015)	39.5160* (0.0057)

Not: * %1 önem düzeyini ifade etmektedir.

Yapılan birim kök testleri sonucunda üç değişkeninde seviye değerleri ile hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde %5 önem seviyesinde durağan olmadığı ancak birinci farkta %1 önem seviyesinde durağanlaştığı tespit edilmiştir. Bu sonuçtan verilerin eşbütünleşme analizi için daha uygun olacağına karar verilmiştir. Fakat eşbütünleşme analizinden önce modellerin homojen mi yoksa heterojen mi olduğunu belirlemek daha doğru olacaktır. Bu sebeple modellerin homojenliği için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} testleri ile sınanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Model İçin Homojenlik Testi Sonuçları

TESTLER	MODEL 1		MODEL 2	
	İstatistik	p-değeri	İstatistik	p-değeri
Delta Tilde	6,3720*	0,0000	5,3460*	0,0000
Delta Tilde _{adj}	7,1240*	0,0000	5,9770*	0,0000

Not: * %1 önem düzeyini ifade etmektedir.

Delta Title ve Delta Title_{adj} testleri sonucunda her iki modelin de heterojen olduğu %1 önem seviyesinde kabul edilmiştir. Dolayısıyla ülkeler yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke borsalarına ve reel sektöre etkisi ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Modellerdeki yatay kesit bağımlılığı ve modellerin homojenliği bilindikten sonra eşbütünleşme analizine geçilebilir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Westerlund (2006) çok kırılmalı LM eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Bu test hem yatay kesit bulunduğu hem de bulunmadığında kullanılabilen ve küçük örnekler için de tutarlı sonuçlar vermektedir (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 160, 161). Ayrıca modelde çoklu doğrusal bağlantı hatası olması ya da içsellik sorunu bulunması durumunda da güvenilir sonuçlar verebilmektedir (İlgün, 2016: 78). Westerlund (2006) testine ait test istatistiği Denklem 3' görüldüğü gibidir.

$$Z(M) \equiv \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{M_i+1} \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} (T_{ij} - T_{ij-1})^{-2} \hat{\omega}_{i1.2}^{-2} S_{it}^2 \quad (3)$$

Denklem 3'te yer alan $\hat{\omega}_{i1.2}^{-2} \hat{\omega}_{i1.2}^{-2}$ ve $S_{it} S_{it}$ terimlerinin açılımı şu şekildedir: $\hat{\omega}_{i1.2}^{-2} = \hat{\omega}_{i11}^{-2} - \hat{\omega}'_{i21} \hat{\Omega}_{i22}^{-1} \hat{\omega}_{i2} \hat{\omega}_{i1.2}^{-2} = \hat{\omega}_{i11}^{-2} - \hat{\omega}'_{i21} \hat{\Omega}_{i22}^{-1} \hat{\omega}_{i21}$ ve $S_{it} = \sum_{k=T_{ij-1}+1}^t \hat{e}_{ik}^*$ $S_{it} = \sum_{k=T_{ij-1}+1}^t \hat{e}_{ik}^*$. Burada $\hat{e}_{ik}^* \hat{e}_{ik}^*$, $e_{it} e_{it}$ 'nin etkili tahminini anlamına gelmektedir (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 160). Bu testte 4 model tahmin edilebilmektedir. Bunlardan ikisi kırılmasız ikisi ise kırılmalı testlerdir. Kırılmasız modellerle yapılan analizlerde değişkenlerin eşbütünleşik oldukları tespit edildiğinden kırılmalı modeller kullanılmamıştır. Bu testlerden elde edilen sonuçlar Tablo 7'ye yerleştirilmiştir.

Tablo 7. Westerlund Çok Kırılmalı LM Eşbütünleşme Testi Sonuçları

		t istatistiği	Asym. Olasılık	Boots. Olasılık
Model 1	Sabitli	3.508	0.000	0.146
	Sabitli ve Trendli	2.329	0.010	0.777
Model 2	Sabitli	6.276	0.000	0.004
	Sabitli ve Trendli	0.234	0.408	0.872

Not: Boots. Olasılık değerleri 10.000 bootstrap ile elde edilmiştir. H_0 : Eşbütünleşme var.

Westerlund bu test t istatistiğinin anlamlılığını karşılaştırmak için iki olasılık değeri hesaplamaktadır. Bunlardan birincisi asimptotik olasılık değeri modelde ya-

tay kesit bağımlılığı olmadığı durumda, bootstrap olasılık değeri ise modelde yatay kesit bağımlılığı olduğu durumda kullanılmaktadır. Bu çalışmadaki iki modelde de yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için bootstrap olasılık değerlerini kullanmak gerekir. Bu olasılık değerine bakıldığında Model 1’de yani borsa ile DYSY arasında hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde eşbütünleşme ilişkisi olduğu, Model 2’de ise yani sanayi üretim endeksi ile DYSY arasında ise sadece sabitli ve trendli modelde eşbütünleşme bulunduğu tespit edilmiştir.

Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönem katsayılarının tahminine geçilmiştir. Yapılan ön testlerden modelin heterojen olduğu ve yatay kesit bağımlılığı içerdiği belirlenmişti. Dolayısıyla tahminde bulunulurken ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı ve ülkelerin heterojen yapısını dikkate alacak bir yöntem kullanmak daha doğru sonuçlar elde edilmesini mümkün kılacaktır. Bu sebeple tahmin için, bu iki durumu da dikkate alan AMG tahmincisi kullanılmıştır. AMG tahmincisi; serilerdeki ortak faktörlerin yanında ortak dinamik etkilerin de dikkate alındığı bir yöntemdir (Göçer, 2013: 233). Ayrıca kesitler için farklı katsayılar hesaplamaya da izin vermektedir (Acaravcı vd., 2015: 125). Bu tahminci homojen modellerde panelin geneline ait bir katsayı hesaplamakta, heterojen modellerde ise birimlere ait birer katsayı ve bu katsayıların ağırlaştırılmış ortalamalarından hareketle panel için grup ortalaması hesaplar (Yaman Songur, 2017: 127). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının firmaların piyasa değerine etkisini ölçmek için hazırlanan Model 1 için AMG tahmincisinden alınan sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Model 1 için AMG Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
Brezilya	0.2211	0.1411	1.5700	0.1170
Şili	0.4161*	0.1225	3.4000	0.0010
Kolombiya	0.1413***	0.0834	1.6900	0.0900
Macaristan	0.0001	0.0268	0.0000	0.9970
Hindistan	0.3462**	0.1490	2.3200	0.0200
Letonya	0.1700*	0.0399	4.2700	0.0000
Meksika	0.0223	0.1468	0.1500	0.8790
Polonya	0.1464***	0.0789	1.8500	0.0640
Rusya	0.0807	0.0621	1.3000	0.1940
Türkiye	-0.1821*	0.0590	-3.0800	0.0020
Panel DYSY	0.1362**	0.0545	2.5000	0.0120
Kriz2008	43.5061*	8.2005	5.3100	0.0000

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Çalışmanın ele alındığı dönemde 2008 küresel krizi meydana geldiğinden bu krizin etkisi kukla değişken yardımı ile modele dahil edilmiş ve %1 önem seviyesinde krizin etkisi anlamlı bulunmuştur. AMG tahmincisine göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerde ülke borsasına etkisi %5 önem seviyesinde pozitif olduğu saptanmıştır. Ayrıca DYSY endeksinde meydana gelen 1 puanlık bir artışın menkul kıymetler borsası endeksinde 0,136 puanlık bir artışa neden olduğu belirlenmiştir. Ülkelere ait birim etkiler incelendiğinde Brezilya, Macaristan, Meksika ve Rusya'daki etkilerin anlamlı olmadığı diğer altı ülkedeki etkilerin ise anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu altı ülkeden sadece Türkiye'de etkinin negatif olduğu ve Türkiye'de DYSY endeksinde meydana gelen 1 puanlık bir artışın 1 ülke borsa endeksinde 0,182 puanlık bir azalışa sebep olduğu tespit edilmiştir. Pozitif etkilenen ülkeler ise sırasıyla; Şili, Kolombiya, Hindistan, Letonya ve Polonya şeklindedir. Bunların arasında en fazla etkilenen Şili'de doğrudan yabancı sermaye yatırım endeksinde meydana gelen 1 puanlık artış ülke borsasında 0,416 puanlık bir artışla, en az etkilenen Kolombiya'da ise 0,141 puanlık bir artışla neticelenmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının borsaya etkisini ölçtükten sonra bu yatırımların sanayi üretim endeksinde etkisini ölçmek için hazırlanan Model 2 için tahminde bulunulmuş ve elde edilen sonuçlar Tablo 9'a yerleştirilmiştir.

Tablo 9. Model 2 için AMG Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
Brezilya	0.0848	0.0534	1.5900	0.1120
Şili	-0.0134	0.0506	-0.2600	0.7910
Kolombiya	-0.0212	0.0202	-1.0500	0.2920
Macaristan	-0.0061	0.0085	-0.7200	0.4720
Hindistan	0.1474**	0.0630	2.3400	0.0190
Letonya	0.0199**	0.0085	2.3400	0.0190
Meksika	0.0024	0.0171	0.1400	0.8880
Polonya	-0.0463***	0.0257	-1.8000	0.0720
Rusya	0.0136	0.0097	1.4000	0.1620
Türkiye	-0.0114	0.0107	-1.0700	0.2850
Panel DYSY	0.0170	0.0181	0.9400	0.3490
Kriz2008	25.3246*	3.1685	7.9900	0.0000

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 9'da görünen analiz sonuçlarından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının reel sektöre etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. 2008 krizinin etkisi Model

1’de olduğu gibi bu modelde de anlamlı bulunmuştur. Model heterojen olduğu için ülkelere ait etkiler de farklılık gösterecektir. Ülkelere ait birim etkiler incelendiğinde 7 ülkeye ait etki istatistiki açıdan anlamlı bulunmazken 3 ülkeye ait etkinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu 3 ülkeden Polonya’da reel sektördeki firmalar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından olumsuz etkilenirken Hindistan ve Letonya’da olumlu etkilenmektedirler. Ayrıca DYSY endeksinde meydana gelen 1 puanlık artış Polonya’da 0,046 puanlık bir azalışa, Hindistan’da 0.147 ve Letonya’da 0.0199 puanlık artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Uzun dönem katsayılarından sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Emirmahmutoglu ve Kose (2011) tarafından geliştirilen ve ismini de bu akademisyenlerden alan Emirmahmutoglu-Köse nedensellik testi ile sınanmıştır. Bu testte serilerin durağan olması (Zeren ve Ergün, 2013: 234) ya da aynı derecede durağan olması gerekmektedir. Yani değişkenlerin bir kısmı seviyede bir kısmı farkta durağan olabilir. Ayrıca bu test eşbütünleşik olmayan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmada da kullanılabilir (Topallı, 2016: 199). Model 1 için bu testten alınan sonuçlar Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10. Model 1 için Emirmahmutoglu-Köse Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	DYSY → BORSA			BORSA → DYSY		
	U.G.S.	Wald İstatistiği	Olasılık	U.G.S.	Wald İstatistiği	Olasılık
Brezilya	1	4.677**	0.031	1	0.007	0.935
Şili	1	0.029	0.865	1	7.867*	0.005
Kolombiya	1	0.157	0.692	1	2.649	0.104
Macaristan	1	0.268	0.605	1	0.638	0.425
Hindistan	1	0.961	0.327	1	11.814*	0.001
Letonya	2	1.568	0.457	2	4.094	0.129
Meksika	1	2.119	0.145	1	1.383	0.240
Polonya	1	0.758	0.384	1	1.120	0.290
Rusya	1	2.593	0.107	1	2.781***	0.095
Türkiye	2	3.443	0.179	2	1.757	0.415
Panel Fisher İstatistiği		26.490	0.150		47.726*	0.000

Not: 1. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir. **2.** U.G.S.: Uygun Gecikme Sayısı anlamına gelmektedir. **3.** Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır.

Emirmahmutoglu-Köse nedensellik testi sonucunda menkul kıymetler borsasından DYSY doğru nedensellik %1 önem seviyesinde anlamlı bulunurken, DYSY’den menkul kıymetler borsasına doğru nedensellik anlamlı bulunmamıştır.

Dolayısıyla borsa ile DYSY arasındaki ilişkinin tek yönlü olduğu ve bu ilişkinin borsadan DYSY'ye doğru olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ülkelere ait birim etkilerden DYSY'den borsaya doğru nedensellik sadece Brezilya'da %5 önem seviyesinde anlamlı bulunurken, borsadan DYSY'ye doğru nedenselliğin %1 önem seviyesinde Şili ve Hindistan, %10 önem seviyesinde Rusya olmak üzere 3 ülkede anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

DYSY'lerin borsa ile arasındaki nedensellik ilişkisi belirlendikten sonra DYSY'ler ile reel sektör arasındaki nedenselliği belirlemek için Model 2 analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 11'de sunulmuştur. Model 2 sonuçlarına göre sanayi üretim endeksi ile DYSY arasında tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Yani reel sektörden DYSY'ye doğru nedensellik anlamlı değilken, DYSY'den reel sektöre doğru nedensellik ilişkisi %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu saptanmıştır. Ülkeler ait birim etkilerden DYSY'den reel sektöre Şili (%5), Letonya (%1) ve Rusya (%5) şeklinde üç ülkede anlamlı olduğu, reel sektörden DYSY'ye doğru ise Şili (%10) ve Hindistan (%5) olmak üzere iki ülkede anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 11. Model 2 için Emirmahmutoğlu-Köse Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	DYSY → SUE			SUE → DYSY		
	U.G.S.	Wald İstatistiği	Olasılık	U.G.S.	Wald İstatistiği	Olasılık
Brezilya	1	0.179	0.672	1	0.053	0.819
Şili	2	6.871**	0.032	2	5.396***	0.067
Kolombiya	1	0.069	0.793	1	2.195	0.138
Macaristan	1	0.014	0.906	1	0.518	0.472
Hindistan	1	0.049	0.825	1	4.090**	0.043
Letonya	2	16.367*	0.000	2	0.293	0.864
Meksika	1	0.021	0.884	1	1.931	0.165
Polonya	2	0.764	0.682	2	2.672	0.263
Rusya	1	5.070**	0.024	1	0.118	0.732
Türkiye	1	0.258	0.612	1	0.329	0.566
Panel Fisher İstatistiği		34.504**	0.023		25.875	0.170

Not: 1. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir. **2.** U.G.S.: Uygun Gecikme Sayısı anlamına gelmektedir. **3.** Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır.

Sonuç

Gelişmekte olan ülkelerde cari açığı kapatmak, teknoloji ve bilgi transferi gerçekleştirmek veya yapılacak yatırımların sermaye ihtiyacını karşılamak gibi

nedenlerle DYSY'leri çekmek için başlayan yarışın gün geçtikçe kızıştığı görülmektedir. Fakat bu yatırımların ülkedeki yerli firmalara etkisi hakkında net bir görüş birliği bulunmamaktadır. Akademisyenlerin bir kısmı DYSY'lerin; yerli firmaların ihtiyaç duyduğu bilgi, teknoloji ve sermaye ihtiyacını karşıladığını savunurken bir kısmı yabancı sermayenin yerli firmaların pazar payını çaldığı, satışlarını azalttığı gibi sebeplerle firmalara zarar verdiğini savunmaktadır. Dolayısıyla hem firmalar için hem de ülke için son derece önem arz eden bu konu üzerinde farklı yöntemlerle çalışmaya devam etmek gerekir. Yapılan çalışmalara bakıldığında bir kısmının reel sektörü ele aldığı, diğer bir kısmının da borsayı ele aldığı görülmektedir. Bu çalışmada DYSY'lerin firmalara etkisi hem reel sektörde hem de borsada araştırılmıştır. Bu amaçla iki model hazırlanmış ve bu modellerde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, uzun dönem katsayıları ve nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Yapılan Westerlund (2006) eşbütünleşme analizleri neticesinde DYSY'lerin firmaların piyasa değeri ile hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde, reel sektörde ise sadece sabitli modelde uzun dönemli ilişkisi anlamlı bulunmuştur.

AMG ile yapılan uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre ise DYSY'lerin firmaların piyasa değerine etkisi pozitif olarak bulunmuştur. Bu sonuç; Sultana, Tabassum ve Pardhasaradhi (2012), Abdul Malik ve Amjad (2013), Shahbaz, Lean ve Kalim (2013), Raza, et al. (2012) ve Adam ve Tweneboah (2008) çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Fakat Saibu (2012), Omodero ve Ekwe (2017) ve Kapoor ve Sachan (2015) çalışmaları ile örtüşmemektedir. Bu sonuç aslında normaldir. Çünkü ülkelerin ekonomik koşulları ve uyguladıkları politikalar aynı olmadığı için veya aynı ülke dahi olsa zamanla ekonomik koşulları değiştiği ve farklı politikalar uyguladığı için sonuçlar da farklılık göstermektedir. Zaten bu çalışmada panel sonucu pozitif çıksa da ülkelere ait etkiler birbirinden farklılık göstermektedir. DYSY'lerin borsaya etkisi analize dahil edilen 10 ülkeden 6 tanesinde anlamlı iken, 4 ülkede anlamlı olmadığı saptanmıştır. Anlamlı etki tespit edilen ülkelere 5 tanesinde etkinin pozitif olduğu 1 tanesinde ise negatif olduğu sonucu elde edilmiştir. Anlamlı ilişki tespit edilemeyen ülkeler; Brezilya, Macaristan, Meksika ve Rusya, negatif etki tespit edilen tek ülke; Türkiye, pozitif etki saptanan ülkeler ise; Şili, Kolombiya, Hindistan, Letonya ve Polonya şeklindedir. Pozitif etkilenen ülkelerden ise en fazla ve en az etkilenen ülkeler sırasıyla Şili ve Kolombiya'dır.

Çalışmanın ikinci modeli ile araştırılan DYSY'lerin reel sektörde firmalara etkisi istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç nedensellik açısından yerli yatırımlardan DYSY'lere doğru tek yönlü nedensellik tespit eden Düzgün (2008) ve Açıklalın (2009) çalışmaları ile Konings (2001)'in Polonya için bulduğu sonuçlarla paralellik göstermekle birliktedir. Bununla birlikte yabancı yatırımlardan elde edilen faydanın tamamen ortak girişimlere gittiğini savunan Aitken ve Harrison

(1999) ile Javorcik (2004)'in çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Fakat pozitif ya da negatif olarak anlamlı etki bulan; Blalock ve Gertler (2008), Mugendi ve Njuru (2016), Abraham, Konings ve Miranda (2010), Gorodnichenko, Svejnar ve Terrell (2014), Damijan vd., (2013), Hong, Sun ve Huang (2016) ile Stancik (2007) çalışmaları ile farklılık göstermektedir. Panel sonucu anlamsız çıkmakla ülkeler heterojen yapıya sahip oldukları için ülkelere ait birim etkiler önem arz etmektedir. Bu etkilere bakıldığında 10 ülkeden 7'sinde anlamsız, 3'ünde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Anlamlı etki tespit edilen ülkelerden 2'sinde pozitif ve birinde negatif etki olduğu belirlenmiştir. Pozitif etkilenen ülkeler; Hindistan ve Letonya iken, negatif etkilenen ülke Polanya olduğu saptanmıştır. Bu yönüyle kıyaslandığında ülkelerin uyguladıkları politikalar ve ekonomik koşullara bağlı olarak DYSY'lerin reel sektöre etkisi ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla literatürde farklı sonuçlar olması da buna bağlanabilir.

Çalışmanın son bölümünde Emirmahmutoğlu-Köse nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen test sonuçlarından DYSY'lerin hem piyasada hem de reel sektörde firmalarla tek yönlü nedensellik ilişkisi içinde olduğu saptanmıştır. Bu ilişkilerin yönüne bakıldığında menkul kıymetler borsasından DYSY'lere doğru bir nedensellik varken DYSY'lerden borsaya doğru nedensellik olmadığı belirlenmiştir. Diğer taraftan DYSY'lerden reel sektöre doğru nedenselliğin anlamlı olduğu ancak reel sektörden DYSY'lere doğru nedenselliğin bulunmadığı tespit edilmiştir. Yani menkul kıymetler borsasında meydana gelen bir artış ülkeye gelen DYSY'leri arttırmakta, DYSY'lerin artması ise reel sektörde firmaları olumlu etkilemekte olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

- ABDUL MALIK, I. ve Amjad, S. (2013) Foreign Direct Investment and Stock Market Development in Pakistan, *Journal of International Trade Law and Policy*, 12(3), 226-242.
- ABRAHAM, F., Konings, J. ve Miranda, V. (2010) FDI Spillovers in the Chinese Manufacturing Sector: Evidence of Firm Heterogeneity, *Economic Transition*, 18(1), 143-182.
- ACARAVCI, A., Bozkurt, C. ve Erdoğan, S. (2015) MENA Ülkelerinde Demokrasi-Ekonomik Büyüme İlişkisi, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(4), 119-129.
- AÇIKALIN, S. (2009) Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 1-14.
- ADAM, A. M. ve Tweneboah, G. (2008) *Foreign Direct Investment (FDI) and Stock market Development: Ghana Evidence*. Munich, MPRA.
- AITKEN, B. J. ve Harrison, A. E. (1999) Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela, *American Economic Review*, 89(3), 605-618.
- ARČABIĆ, V., Globan, T. ve Raguž, I. (2013) The Relationship Between the Stock Market and Foreign Direct Investment in Croatia: Evidence from VAR and Cointegration Analysis, *Financial Theory and Practice*, 37(1), 109-126.

- BEAUMONT, R. (2012). *An Introduction to statistics Correlation*, <http://www.floppybunny.org/robin/web/virtualclassroom/stats/basics/part9.pdf> (07.12.2017)
- BLALOCK, G. ve Gertler, P. J. (2008) Welfare Gains from Foreign Direct Investment through Technology Transfer to Local Suppliers, *Journal of International Economics*, 74(2), 402-421.
- BOZKURT, E., Sevinç, H. ve Çakmak, E. (2016) Orta Gelir Tuzağı: Üst Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 16(2), 379-394.
- BREUSCH, T. ve Pagan, A. (1980) The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specifications in Econometrics, *Reviews of Economics Studies*, 47, 239-253.
- BULUT, E. ve Çoşkun, Ç. (2015) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 1-27.
- DAMJAN, J. P., Rojec, M., Majcen, B. ve Knell, M. (2013) Impact of Firm Heterogeneity on Direct and Spillover Effects of FDI: Micro-Evidence From Ten Transition Countries, *Journal of Comparative Economics*, 41(3), 895-922.
- DÜZGÜN, R. (2008) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Eşbütünlük İlişkisi: Türkiye Örneği, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 187-204.
- EKİNCİ, A. (2011) Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96.
- EMİRMAHMUTOĞLU, F. ve Kose, N. (2011) Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels, *Economic Modelling*, 28, 870-876.
- GORODNICHENKO, Y., Svejnar, J. ve Terrell, K. (2014) When does FDI have positive spillovers? Evidence from 17 transition market economies, *Journal of Comparative Economics*, 42(4), 954-969.
- GÖÇER, İ. (2013) Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri, *Maliye Dergisi*, (165), 215-240.
- GÜR, N. (2014), *Doğrudan Yabancı Yatırımların Yerli Şirketler Üzerine Etkileri*, İstanbul: MÜSİAD Araştırma Raporları: 90.
- HONG, J., Sun, X. ve Huang, W. (2016) Local Institutions, Foreign Direct Investment and Productivity of Domestic Firms, *Review of Development Economics*, 20(1), 25-38.
- İLGÜN, M. F. (2016) Mali Sürdürülebilirlik: OECD Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 69-90.
- IM, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003) Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, *Journal of Econometrics*, (115), 53-74.
- JAVORCIK, B. S. (2004) Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers through Backward Linkages, *The American Economic Review*, 94(3), 605-627.
- KAPOOR, S. ve Sachan, R. (2015) Impact of FDI & FII on Indian Stock Markets, *International Journal of Research in Finance and Marketing*, 5(4), 9-17.

- KARABIYİK, C. ve Dilber, İ. (2016) Gelir Eşitsizliği ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Journal of Yasar University*, 11(44), 316-325.
- KOÇBULUT, Ö. ve Altıntaş, H. (2016) İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünlük Analizi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 145-174.
- KONINGS, J. (2001) The Effects of Direct Foreign Investment on Domestic Firms: Evidence from Firm Level Panel Data in Emerging Economies, *Economics of Transition*, 9(3), 619-633.
- MADDALA, G. S. ve Wu, S. (1999) A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 6(1), 631-652.
- MUGENDI, C. N. ve Njuru, S. G. (2016) Foreign Direct Investment Spill over's on Domestic Firms: a Case of Kenya's Domestic Firms, *Journal of Economics and Development Studies*, 4(4), 45-60.
- OMODERO, C. O. ve Ekwe, M. (2017) Impact of Foreign Direct Investment (Fdi) On the Stock Market, *Applied Finance and Accounting*, 3(1), 36-48.
- PESARAN, M. H. (2004) *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge: University of Cambridge Working Paper.
- PESARAN, M. H. ve Yamagata, T. (2008) Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- PESARAN, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008) A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-section Independence, *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- RAZA, A., Iqbal, N., Ahmed, Z., Ahmed, M. ve Ahmed, T. (2012) The Role of FDI on Stock Market Development: The Case of Pakistan, *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 4(1), 26-33.
- SAIBU, M. O. (2012) An analysis of Causal Nexus Between Foreign Direct Investment, Exchange Rate and Financial Market Development in Nigeria (1970 to 2009), *African J. of Economic and Sustainable Development*, 1(1), 95-102.
- SHAHAZ, M., Lean, H. H. ve Kalim, R. (2013) The Impact of Foreign Direct Investment on Stock Market Development: Evidence From Pakistan, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 26(1), 17-32.
- STANCIK, J. (2007) *Horizontal and Vertical FDI Spillovers: Recent Evidence from the Czech Republic*, Prague, CERGE-EI.
- SULTANA, Tabassum, S. ve Pardhasaradhi, S. (2012), Impact of Flow of FDI & FII on Indian Stock Market, *Finance Research*, 1(3), 4-10.
- TOPALLI, N. (2016) G20 Ülkelerinde İhracat, Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(29), 193-206.
- UNCTAD. (2016) *World Investment Report 2016*, Geneva: United Nations Publication.
- WESTERLUND, J. (2006) Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1), 101-132.
- YAMAN SONGUR, D. (2017) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret'in Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Üzerine Etkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(2), 117-133.
- ZEREN, F. ve Ergün, S. (2013) Ticari Açıklık ve Kamu Büyüklüğü İlişkisi: Panel Nedensellik Testi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 229-240.

ORGANİZASYONLARDA UZUN SÜRE YÖNETİMDE KALMANIN SIRLARI VE GÖZLEMLENEMEYEN HETEROJENLİK*

Nilay KÖLEOĞLU¹

Geliş: 11.06.2018 / Kabul: 18.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.432932

Öz

Organizasyonların yönetim anlayışı, organizasyonların rekabetçi ortamda ayakta kalmalarını sağlayarak, değişen piyasa koşullarını takip etmesine önderlik eder ve sonuç olarak başarılı organizasyon olma yolunda yapılması gereken her türlü adımı içinde barındırır. Ayrıca, iyi yönetme ve yönetimde kalma organizasyonlar için başarının anahtarı olarak görülür. Bu anlayışa sahip organizasyonlardaki üst yöneticiler zorlu bir görevi üstlenmektedirler. Görevini yapamayan yöneticiler ise değişimle karşı karşıya kalabilir. Organizasyonlarda yönetici değişimi bünyesinde birçok neden barındırmaktadır. Yönetim değişiminin modellenmesinde yer alan değişkenlerin hepsini ölçmek çeşitli sebeplerden dolayı her zaman mümkün olmayabilir. Bu kapsamda yapılacak olan bir araştırmada, açıklayıcı değişkenlerin ölçümlerinden kaynaklı sorunlar gözlemlenemeyen heterojenlik teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, işletme tepe yöneticilerinin yöneticilik sürelerinde etkili olan faktörleri belirlemektir. Araştırmanın yöntemi olarak, bu süreçte ortaya çıkan gözlemlenemeyen heterojenliği kontrol altında tutmak için tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyon modeli kullanılmıştır. Araştırma verileri olay zamanı verileri olarak Çanakkale merkezinde ve ilçelerinde üst düzey yönetici çalıştıran 120 organizasyondan elde edilmiştir. Veriler organizasyon sahipleri ile görüşme formu hazırlanarak elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yöneticilik sü-

* Bu çalışma Prof. Dr. Ahmet Mete Çilingirtürk danışmanlığında, tamamlanmış doktora tezinden üretilmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, nkoleoglu@comu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6153-719X>

recinde etkisi olduğu düşünülen organizasyonla ilgili faktörler: organizasyonun büyüklüğü ve organizasyonun danışmanlık hizmeti alıp-almamasıdır. Yönetici yaşı ve yöneticinin üst düzey olarak toplantı yapıp yapmaması yönetici değişimindeki yönetici ile ilgili olan etkili olan faktörler olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Tesadüfi Etkiler Poisson-Gamma Regresyon, Gözlemlenemeyen Heterojenlik, Olay-Zamanı Analizi, Üst Düzey Yönetici, Yönetici Değişimi.*

THE SECRETS OF STAYING IN MANAGEMENT FOR A LONG TIME IN ORGANIZATIONS AND UNOBSERVED HETEROGENEITY

Abstract

The management approach of the organizations leads the organizations to survive in the competitive environment and keeps following the changing market conditions and consequently, it takes all the steps that need to be done in order to be a successful organization. It is also seen as a key to success in good governance and management for organizations. Top managers in organizations with this understanding are undertaking a challenging task. Managers who cannot do their jobs may face the change. There are many reasons in the managerial change in the organization. It may not always be possible to measure all variables included in the model of management change because of various reasons. In a study to be carried out in this context, problems arising from measurements of explanatory variables can be considered within the framework of unobserved heterogeneity theory.

The purpose of this study is to determine the factors that are effective in the managerial duties of business executives. As a method of research, the Poisson-gamma regression model was used to keep the unobserved heterogeneity under control in this process. The research data was obtained from the 120 organization, operating a senior executive in the centre and districts of Canakkale as event history data. The data was obtained by preparing the interview form with the organization owners. According to the research results, factors related to the organization that are considered to have an impact in the management process are: the size of the organization and the organization's consultancy services. The manager's grief and the failure of the executive to make a high-level meeting have been found to be effective factors related to the manager's change.

Keywords: *Random Effect Poisson-Gamma Regression, Unobserved Heterogeneity, Event-History Analysis, Top Level Manager, Manager Change.*

Giriş

Organizasyonların piyasada ortaya çıkması veya yok olmasında farklı dinamiklerin etkisi vardır. Büyük ve küçük organizasyonlar, evrensel olarak teknolojik değişim

hızlandıkça kendilerini bir kavşak noktasında bulurlar. Yapay zeka, mobil ağlar ve big data gibi teknolojilerin hızlı yükselişi, organizasyonların her zamanki gibi işlere devam etmesini imkansız hale getirir. Hemen hemen her sektörde, teknolojik olarak uzun süredir işleyen çalışma modelleri kesintiye uğramakta ve bu durum organizasyonların ya adapte olmalarına ya da organizasyon başarısızlığı olarak da görülen ölümlerine neden olmaktadır (Manso 2017: 18). Organizasyonların başarısızlığında organizasyona ait faktörlerin önem kazanmasının yanında üst yöneticilere ait faktörlerinde önemli olduğu kaçınılmazdır. Organizasyona ait faktörler olarak; organizasyonun yaşı ve büyüklüğü organizasyon ekolojisi üzerine yapılan araştırmalarda ortaya çıkan önemli faktörler arasındadır (Hager vd. 2004: 159). Bunlara ek olarak, üst düzey yöneticilerin verdikleri kararlar organizasyonların devamlılığında aktif rol oynamaktadır. Çünkü yöneticilerin, geçmiş deneyimlerinde başarılı dahi olsalar yeniliklere adapte olmadan, değişimlere uyum sağlamadan veya kendilerinin liderlik ettikleri takımlara karşı bizzat yeniliklerin öncüsü olmadan, rakiplerine karşı bir fark yaratmadan ve risk almadan iş dünyasında rekabet edebilmeleri ve iş yaşamında hayatta kalmaları mümkün görülmemektedir (Bakan ve Büyükebeşe 2010: 82). Ayrıca sağ görülü yöneticilerin, işletmelerde çalışanlar için vazgeçilmez olan memnuniyet, aidiyet, sahiplenme, güven, adalet ve tatmin gibi temel unsurlar arasındaki ilişkileri ve etkileri çok iyi bilmesi gerekir (Demirkaya ve Kandemir-Şimşek 2014: 276).

Longenecker vd (1999: 503-506)' nin çalışmalarında organizasyon başarısızlıklarını oluşturan temel sorunları “üst yönetimden kaynaklı başarısızlık”, “pazar ve tüketici taleplerinin karşılanmasında yetersiz kalınması”, “finansal açıdan yaşanan başarısızlıklar” ve “sistemden kaynaklı başarısızlıklar” olmak üzere dört temel başlıkta toplamışlardır. Organizasyonların başarısız olmasındaki en önemli sebep olarak üst yönetimin başarısızlığı görülmektedir. Özalp vd. (2006: 121) tarafından yapılan çalışmada ise organizasyon başarısızlıklarında etkili olan faktörleri, nitelikli işgücü eksikliği, planlama yetersizliği, yönetim yetersizliği, ürün ve teknoloji geliştirme yetersizliği, değişime uyum yetersizliği olarak ortaya çıkarmışlardır. Naranjo-Gil (2015) üst düzey yöneticilerin, organizasyonun kısa ve uzun dönemli stratejik değişimlerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Ployhart, Holtza ve Bliese (2002: 468) çalışmalarında, yöneticiler arasındaki bireysel farklılıkların uzun süreç verileri kullanılarak yapılan liderlik araştırmalarında önemli bir değişken olduğunu ortaya koymuşlardır. Taşdöven (2016: 67) çalışmasında kamu sektöründe çalışan yöneticilerin başarıları ile maddi-manevi kazanımları arasında kuvvetli bir ilişki bulunmadığını iddia ederek, bu durumun organizasyonu başarısızlığa götürebilecek bir unsur olarak değerlendirmiştir. Amankwah-Amoah (2015: 1354) organizasyonların yaşamlarını devam ettirmeleri için, karar vericilerin uzmanlık ve bilgilerinin sürekli olarak yenilenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Belirli bir yaşam süresine sahip olan organizasyonların rekabet ortamında yaşamlarını sürdürebilmeleri yönetsel başarıları rakiplerinden daha fazla kar elde edebilmeleri, yüksek performanslı çalışma temposu ve değer yaratabilmesi ile mümkün olmaktadır (Demirkaya ve

Kandemir-Şimşek 2014: 8). Organizasyonlar ve yöneticilerin aralarındaki devamlılığın sağlanması birbirleriyle olan memnuniyet bağının sürmesi ile sağlanabilir. Konu organizasyonların rekabet ortamında yaşamlarını sürdürmeleri açısından değerlendirildiğinde; pazardaki paylarını arttırmak isteyen organizasyonların değişen koşullara göre olumlu yönde değişim göstermelerini sağlayan yöneticilerle çalışma istekleri geçerli bir strateji olarak görülebilir.

1. Gözlemlenemeyen Heterojenlik

Son birkaç yıldır dikkatleri çeken bir konu bazı araştırmacılar tarafından gizli heterojenlik (hidden heterogeneity) olarak da isimlendirilen gözlemlenemeyen heterojenlik (unobserved heterogeneity) problemidir. Örneklem birimleri arasındaki tesadüfi farklılaşmalardan dolayı gözlemlenemeyen heterojenlik ortaya çıkabilir. Açıklayıcı değişkenlerdeki ölçüm yanlışları, açıklayıcı anahtar faktörlerin araştırmadan çıkarılması ya da çevre üzerindeki basit tesadüfi şoklar gözlemlenemeyen heterojenliğe neden olabilecek sebeplerden sadece bir kaçıdır. Gözlemlenemeyen heterojenliğin ve zaman bağımlı parametrik şekil ya da formlar arasındaki farklılıkların tanımlanması zordur. Çünkü yaşamla ilgili teoriler uygun fonksiyonel formlarla ilgili zaman bağımlılığı ya da gözlemlenemeyen heterojenlik kaynaklarıyla ilgili olarak tatmin edici hipotezler sunmamaktadır (Mayer ve Tuma 1997: 3-20). Modelde önemli faktörlerin tümünün yer almaması gözlemlenemeyen heterojenlik kaynaklarından biri olarak sayılabilir. Bu durumun bir sonucu da uygun verilerin sınırlandırılmış olmasıdır. Bazı önemli değişkenler modelde bulunmuş olmasına rağmen onlar hakkında bilgiye sahip olunamayabilir. Böylece, hangi değişkenin model için önemli olduğuna karar verilmesi zor olmaktadır (Blossfeld ve Rohwer 2002: 255-256).

Yamaguchi (1991: 131) çalışmasında gözlemlenemeyen heterojenliğin kontrol edilmesinde sabit etki ve tesadüfi etki yöntemlerinin kullanılabileceğini ifade etmiştir. Sabit etki yönteminde, sabit bireylerde özel etkiler olduğu düşünülmektedir. Sabit etki yöntemi, yanlış seçimi ortadan kaldırmaktadır. Fakat sadece tekrar edilebilir olaylarda uygulanabilir olması bu yöntemin dezavantajlarından biridir. Ayrıca yöntemin uygulanması için güçlü varsayımlara ihtiyaç duyulması bu yöntemin önemli seviyede kısıtlara sahip olduğunu ifade etmektedir. Tesadüfi etki yöntemi, tesadüfi hata kavramını modelde açıklamaktadır. Sabit etki yönteminden farklı olarak tesadüfi etki yöntemi tekrarlanan olaylar kadar tekrarlanmayan olaylarda da kullanılabilir. Sabit etki yöntemine göre, kullanımında çok az sınırlandırmalar vardır. Tesadüfi etki yönteminde sabit etki yönteminden farklı olarak yanlış seçim elimine edilememektedir. Bunun sebebi de, açıklayıcı değişkenler için tesadüfi hatanın bağımsızlığının bu modelde yer almamasından kaynaklandığı söylenebilir (Halaby 2004: 517-531). Powers ve Xie (2000: 180-181)' e göre sabit etki yönteminin en büyük avantajı; gözlemlenemeyen heterojenliğe sahip dağılım hakkında varsayımlar yapılabilmesinden dolayı tedbirli bir yöntem oluşudur. Bununla beraber, birçok verinin kaybedilmesi bu avantajı

azaltan en büyük etmendir. Bu yüzden, çalışmadaki bütün verileri kullanan yaklaşımlara göre daha az etkili bir yöntemdir. Panel verilerin analizinde çok kullanılan bir model olmasına rağmen; gözlemlenemeyen heterojen dağılımın varsayımlarının sağlanmadığı durumlarda, gözlem süresi içerisinde değişime uğramayan açıklayıcı değişkenleri dışlayan bir modeldir. Böylece sabit açıklayıcı değişken etkileri tahmin edilememektedir. Halbuki tesadüfi etkiler modelinde sabit ve zamana göre farklılaşan değişkenlerin her ikisi de kullanılmaktadır. Tesadüfi etki yönteminin sabit etki yöntemine göre tercih edilmesinin en büyük sebebi her iki değişkeni de kapsamamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, yapılan çalışmada gözlemlenemeyen heterojenliği kontrol edebilmek için tesadüfi etkiler yöntemleri kullanılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, yöneticilerin hizmet verdikleri organizasyonlardaki görev sürelerinin devamlılığına ilişkin bir olay zamanı modeli geliştirmek ve görev yapılan organizasyondaki yöneticiliğe devam etmede etkili olan faktörleri belirleyebilmektir. Yöneticiler çalıştıkları organizasyon açısından hayati öneme sahiptirler. Organizasyonlar yöneticilerin başarısı ve kararları ile rekabet gücü kazanırlar ya da kaybederler. Organizasyonlarda özellikle yöneticilerin görevlerini bırakmalarını ya da görevlerine devam etmelerini sağlayan birçok faktör mevcuttur. Bu faktörlerin bir kısmı kurumsal faktörlerdir. Diğer kısmı ise, yönetici ile ilgili faktörlerdir. Bu çalışmada, organizasyonların piyasadaki faaliyetlerini etkileyen yöneticilerin, organizasyonla olan bağlarının devamlılığı, farklı boyutlardan ele alınmaya çalışılmıştır. Hangi faktörlerin yöneticilerin görevlerini sürdürmelerinde ya da bırakmalarında etkili olduğu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Bütün bilimsel çalışmaların verilerinin toplanması ve değerlendirilmesi aşamasında bazı temel zorlukların olduğu görülmektedir. Verilerin düzgün ve etkin bir şekilde kayıt işleminin yapılmaması, bununla birlikte veri toplama sürecinin kendi yapısından kaynaklanan zorluklar dikkate alınarak, konu ile ilgili duyarlılık çerçevesinde araştırmamıza konu olan veriler üzerinde büyük titizlikle durulmuştur. Araştırmamızın veri yapısını oluşturan olay zamanı analizinde, olaylar belirli bir zaman aralığı içinde gözlemlenerek ya da bu zaman aralığı içinde olaylar hakkında kayıtlı veri varsa onlar kullanılarak analiz yapılmaktadır. Analiz için uzun bir zaman aralığı inceleniyorsa, geçmişle ilgili olan bu tür verilere her zaman ulaşmak bu kadar kolay olmayabilir. Böyle durumlarda, kayıtlı bilgilerin yanı sıra olayın gerçekleşmesi sırasında olaya şahit olan kişi veya kişilerle de görüşme yapılarak veri derleme işlemi tamamlanmaktadır. Uygulamaya başlamadan önce ön çalışma olarak Çanakkale ve ilçelerinde bulunan beş organizasyon sahibi ve yönetim

kurulu üyeleri ile görüşülerek, üst düzey yönetim ve üst düzey yöneticiler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra, Çanakkale merkez ve tüm ilçelerinde bulunan profesyonel olarak üst düzey yönetici çalıştıran ve görüşmeyi kabul eden 120 organizasyon üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Veriler olay zamanı veri seti olarak düzenlenmiş olup, organizasyonların kuruluşundan bu yana çalıştırdıkları yöneticilere ilişkin hazırlanan sorular, görüşme formu aracılığı ile organizasyon sahipleri ve genel kurul üyeleriyle görüşme yapılarak elde edilmiştir. Organizasyonlardan randevu alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki en büyük zorluklardan birisi veri toplama aşamasında olmuştur. Organizasyonlarla yapılan görüşmeler, işletmenin kuruluşundan bu yana çalıştırdıkları tüm yöneticileri kapsadığı için görüşmeler yaklaşık olarak 45-50 dakika sürmüştür. Böylece her organizasyon ile ilgili olarak çok detaylı bir veri yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonraki aşamada da bu verilerin kodlanması ve değerlendirilmesi yapılarak analiz için hazır hale gelmeleri sağlanmıştır.

2.3. Tesadüfi Etkiler Poisson-Gamma Regresyon Modeli

Tesadüfi etki modelleri, tekrarlı ölçümler içeren çalışmalarda ve gözlemlerin grup içinde bağımsız olarak gruplandırıldığı kümelenmiş tesadüfi denemelerin analizinde kullanılmaktadır (Campbell 2001: 74). Tesadüfi etki modelleri sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda oldukça öneme sahiptir. Birimlerin farklı kümelerde gruplaşmış olmasından kaynaklanan mevcut bağımlılığa imkan tanıması, bu modelin yaygın olarak kullanılmasına olanak vermiştir. Oldukça esnek bir model olmakla beraber zamana göre değişmeyen tesadüfi etkiler, modeli sınırlandırmaktadır. Bioistatistik alanında yapılan çalışmalarda aynı model için, bozulma modelleri (frailty models) terimi kullanılmaktadır (Crouchley ve Davies 1999: 332). Poisson modelinin en basit tesadüfi etkiler genişletilmiş, oran parametresi için bir gamma dağılımı varsayımdır. Bu model poisson-gamma regresyon modeli olarak da isimlendirilmektedir. Herhangi bir birim için belirtilmiş olan tesadüfi etki “ v_i ” ile gösterildiğinde model aşağıdaki biçimde yazılabilir.

$$\lambda_i(t) = v_i \rho(t, \varphi) e^{x_i \beta}$$

Modelde yer alan v_i belirli bir dağılıma sahiptir. Poisson regresyon modelinde aşırı yayılım söz konusu olduğunda v_i 'nin dağılımı karma bir dağılım olmaktadır. φ , $\rho(t, \varphi)$ yoğunluk fonksiyonunun şekil parametresidir. Sabit yoğunluk fonksiyonu varsayımı geçerli olduğu durumlarda $\rho(t, \varphi)$, 1'e eşit olarak tanımlanabilir ve φ modelde yer almaz. Karma modelin ortalaması “1” ve varyans “ τ ” olarak gösterilebilir. Benzerlik analizleri için tesadüfi etkilerin dağılımı $p(v, \tau)$ olarak yazılabilir (Dean ve Balshaw 1997: 1387-1388).

2.4. Araştırma Modelinde Yer alan Değişkenler

Olay zamanı verilerinin modellenmesinde beş farklı açıklayıcı değişken yapısı ile karşılaşılabılır. Modeldeki değişkenler bu çerçevede değerlendirildiklerinde

“organizasyon yaşı” zaman değişkeni olarak modelde yer almaktadır. Çünkü uygulamada kullanılan verilerin gruplandırılmış veriler olmasından kaynaklı olarak, olayın zaman içindeki ilerleme ölçütü organizasyonun yaşı ile takip edilebilir. “Yöneticinin yönetim yaklaşımı, yöneticinin eğitim durumu, yöneticinin proje üretimi, yöneticinin organizasyondan ayrılma sebebi, yöneticinin üst düzey yönetim olarak toplantı yapıp yapmadığı ve yönetici döneminde organizasyonun danışmanlık hizmeti alıp almadığı” değişkenleri sadece yöneticiden yöneticiye farklılık göstermekte, zamanın değişmesi bu değişkenler üzerinde etki yaratmamaktadır. Bu yüzden zamana göre sabit değişkenler olarak ifade edilebilir. Zamana göre farklılaşan değişkenler ise “organizasyon büyüklüğü, işletmenin yönetici döneminde rekabetinin artma, azalma veya sabit kalması, organizasyonun bölgedeki satış payı, organizasyonun faaliyet gösterdiği il sayısı ve organizasyonun işbirliği içinde bulunduğu diğer organizasyon sayısı” olarak belirlenmiştir. “Yönetici yaşı” zamana göre farklılaşan değişken olarak görülmesine rağmen yöneticilerin organizasyon ile olan bağlarının bitişindeki yaş olarak sabit alındığı için ya da başka bir ifade ile zamana göre yönetici yaşı değişmediğinden dolayı, modelde içsel değişken olarak değerlendirilmiştir. Çünkü yöneticiler üzerindeki etkili zaman faktörü, yöneticiden yöneticiye farklılık göstermektedir. Modelde kullanılan değişkenler arasında dışsal değişken yapısına uygun değişken modelde yer almamaktadır. Modelde yer alan tüm değişkenler tablo 1’de görülebilir. X değişkenleri modelde açıklayıcı değişken olarak yer almıştır. Tablo 1’de açıklayıcı değişkenlerin hangi ölçekle ölçüldükleri ifade edilmiştir. Olay zamanı modellerinde bağımlı değişken, beklenen yönetici süresi olarak modellenmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

λ : Beklenen Yöneticilik Süresi
X1: İşletmenin Büyüklüğü (Aralıklı ölçek)
X2: İşletmenin Yaşı (Aralıklı ölçek)
X3: Yönetici Yaşı (Aralıklı ölçek)
X4: İşletmenin Üst Düzey Yönetim Olarak Toplantı Yapıp Yapmadığı (Sınıflandırıcı ölçek)
X5: Yönetici Döneminde İşletmenin Danışmanlık Hizmeti Alıp Almadığı (Sınıflandırıcı ölçek)
X6: İşletmenin Bölgedeki Satış Payı (Aralıklı ölçek)
X7: İşletmenin Yönetici Döneminde Rekabetinin Artma, Azalma veya Sabit Kalması (Sınıflandırıcı ölçek)
X8: İşletmenin Faaliyet Gösterdiği İl Sayısı (Aralıklı ölçek)
X9: İşletmenin İşbirliği İçinde Bulunduğu Diğer İşletmelerin Sayısı (Aralıklı ölçek)
X10: Yöneticinin Yönetim Yaklaşımı (Likert ölçeği)
X11: Yöneticinin Eğitim Durumu (Sınıflandırıcı ölçek)
X12: Yöneticinin Proje Üretimi (Sıralayıcı ölçek)
X13: Yöneticinin İşletmeden Ayrılma Sebebi (Sınıflandırıcı ölçek)

3. Bulgular

Çalışmanın başlangıç aşamasında tablo 1’de belirtilen 13 açıklayıcı değişken kullanılarak poisson regresyon modeli ile analize başlanmıştır. Tablo 2’de poisson regresyon modeline ait parametre tahminleri ve wald testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 2. Poisson Regresyon Modelinin Parametre Tahminleri ve Wald Testi Sonuçları

Değişkenler	Tahmin	Standart Hata	Wald testi Alt Güven Sınırları	Wald testi Üst Güven Sınırları	Ki-Kare	Pr > χ^2
X1	0.0196	0.0072	0.0054	0.0337	7.35	0.0067*
X2	0.0032	0.0091	-0.0146	0.0211	0.13	0.7216
X3	-0.0577	0.0168	-0.0906	-0.0248	11.78	0.0006*
X4	0.7835	0.2422	0.3088	1.2583	10.46	0.0012*
X5	-0.5301	0.2531	-1.0262	-0.0340	4.39	0.0362*
X6	-0.0067	0.0682	-0.1403	0.1270	0.01	0.9219
X7	-0.1826	0.2022	-0.5790	0.2138	0.82	0.3666
X8	-0.0067	0.0682	-0.1403	0.1270	0.01	0.9219
X9	-0.0067	0.0435	-0.1013	0.0693	0.14	0.7130
X10	-0.1112	0.1034	-0.3140	0.0915	1.16	0.2821
X11	0.0006	0.1517	-0.2967	0.2979	0.00	0.9967
X12	0.2462	0.1086	0.0334	0.4590	5.14	0.0234*
X13	0.0747	0.0841	-0.2394	0.0901	0.79	0.3744

Wald testi sonuçlarına göre X1, X3, X4, X5 ve X12 değişkenleri %95 güvenle istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Verilerin model için uygun veriler olmadığına ve aşırı yayılım söz konusu olduğuna % 95 güvenle karar verilebilir (χ^2 / serbestlik derecesi = 2,3527 >1). Analiz sonuçlarında aşırı yayılım olduğu görülmektedir.

Aşırı yayılım, gözlemlenemeyen bir heterojenlik olduğunu göstermektedir. Bu durumda, araştırmada kullanılan veriler için poisson regresyon modelinin uygun bir model olmadığı görülmektedir. Aşırı yayılım olduğunda, karma bir dağılım olan poisson-gamma regresyon modeli oluşturma gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Poisson-Gamma Regresyon Modeli için Parametre Tahminleri ve Wald Testi Sonuçları

Değişkenler	Tahmin	Standart Hata	Wald testi Alt Güven Sınırları	Wald testi Üst Güven Sınırları	Ki-Kare	Pr > χ^2
X1	0.0162	0.0060	0.0044	0.0279	7.31	0.0068*
X3	0.0570	0.0120	-0.0806	-0.0335	22.50	0.0001*
X4	0.6846	0.2185	0.2563	1.1129	9.81	0.0017*
X5	-0.5299	0.1960	-0.9141	-0.1457	7.31	0.0069*
X12	0.2179	0.0865	0.0484	0.3873	6.35	0.0117*
ϵ_i	1.3875	0.0000	1.3875	1.3875		

Poisson-gamma karma regresyon modeli için yapılan wald testi sonuçlarına göre, analize giren X_1 , X_3 , X_4 , X_5 ve X_{12} değişkenleri %95 güvenle istatistiksel olarak anlamlı bulunmuşlardır. Tablo 3'den yararlanılarak modelin,

$$\log \lambda_i(t) = 0.0162 X_1 + 0.0570 X_3 + 0.6846 X_4 - 0.5299 X_5 + 0.2179 X_{12} + 1.3875$$

olarak ifade edilmesi mümkündür. Analizin son aşamasında, poisson-gamma regresyon modelinde karşılaşılan gözlemlenemeyen heterojenliği kontrol edebilmek amacıyla tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyon modeli uygulanması sonucuna varılmıştır. Tablo 4'de tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyon modeli için parametre tahminleri ve tahminlerin anlamlılığının sınanmasında kullanılan t testi sonuçları yer almaktadır. Regresyon modelinin uyum iyiliğinin sınanması için pearson χ^2 test istatistiği sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Tesadüfi Etkiler Poisson-Gamma Regresyon Modeli için Parametre Tahminleri ve t Testi Sonuçları

Değişkenler	Tahmin	Standart Hata	P
X1	0.01465	0.01009	0.5942
X3	-0.05924	0.02049	0.0080
X4	0.6612	0.3559	0.1596
X5	-0.4710	0.3368	0.0755
X12	0.3397	0.1539	0.0371
Logp (t,φ)	-8.5710	1011.21	0.9933
log vi	1.5562	0.6967	0.0351

Tablo 4 incelendiğinde, X_2 ve X_5 değişkenleri modelde %95 güvenle anlamlı bulunurken diğer değişkenler model için anlamlı değildir. Poisson-gamma regresyonda anlamlı bulunan değişkenlerden sadece X_2 ve X_5 değişkenleri tesadüfi etki analizi için anlamlı bulunmuştur. Anlamlı bulunan değişkenlerin tahmini değerleri de farklılaşmıştır. X_3 değişkeni poisson gamma regresyon modelinde pozitif bir etkiye sahipken tesadüfi etki analizinde tahmini değeri negatif olmuştur. X_{12} değişkenin tahmini ise poisson-gamma regresyon modelinde tahmin edilen değere göre biraz daha artış göstermiştir. logp (t,φ) negatif bir değer olarak bulunması (t,φ) değerinin 0-1 arasında bir sayı olduğunu ifade etmektedir. Tahmin edilen log (-8, 5710) sayısı sıfıra çok yakın bir sayıdır. Model için anlamlılığı sınanıldığında anlamlı bulunmamıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi gözlemlenemeyen heterojenliğin modele katkısı ise 1,5562 birim olarak ifade edilebilir.

Sonuçlar

Yöneticilik alanında çok çeşitli araştırmalar yapılmış olmasına rağmen yöneticilerin organizasyon ile olan bağlarının devamlılığı ile ilgili olarak olay zamanı

veri yapısına uygun çalışma yapılmaması dikkat çeken bir unsur olmuştur. Yönetim bilimi çerçevesinde belirlenen on üç değişken (işletmenin büyüklüğü, işletmenin yaşı, yöneticinin yaşı, işletmenin üst düzey yönetim olarak toplantı yapıp yapmadığı, yönetici döneminde işletmenin danışmanlık hizmeti alıp almadığı, işletmenin bölgedeki satış payı, işletmenin yönetici döneminde rekabetinin artma, azalma veya sabit kalması, işletmenin faaliyet gösterdiği il sayısı, işletmenin işbirliği içinde bulunduğu diğer işletmelerin sayısı, yöneticinin yönetim yaklaşımı, yöneticinin eğitim durumu, yöneticinin proje üretimi ve yöneticinin işletmeden ayrılma sebebi) poisson regresyon ile modellendiklerinde veri yapısının modele uygun olmadığı ve aşırı yayılım olduğu görülmüştür. Bunun sebebi ise, yöneticilerin organizasyonlar içinde gruplandırılmasından kaynaklanmış olduğu söylenebilir. Verilerin poisson regresyon modelinde aşırı yayılım göstermesi sonucunda karma bir dağılım olan poisson-gamma regresyon modeli ile analize devam edilmiştir. Poisson-gamma regresyon modeli ile yapılan analiz sonucunda gözlemlenemeyen heterojenlikle karşılaşılması bu konunun tesadüfi etkiler veya sabit etkiler analizi ile kontrol altında tutulması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Sabit etki analizleri, zamana göre sabit değişkenleri modelde buldurmasında bir takım sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu durumdan kaynaklı olarak tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyon modeli uygun bir model olarak görülmüştür. Araştırmanın modellenmesinde “Tesadüfi Etkiler Poisson-Gamma Regresyon” modeli kullanılarak işletmeler ve yöneticiler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçların işletmeler açısından ilginç olduğu düşünülmektedir. Çünkü yöneticiler organizasyonlar için büyük bir öneme sahiptirler. Onların kurumlardaki varlığı ve kararları birçok açıdan sistemi önemli ölçüde etkilemektedir. Kurumlardan ayrılmalarının da organizasyonlar açısından büyük öneminin olduğunu söylenebilir. Bu çalışmada belirlenen değişkenlerden bazılarının anlamlı çıkmasının organizasyonlar ve yöneticiler açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Poisson-gamma regresyon modelini oluşturan değişkenlere bakıldığında hem organizasyonla ilgili hem de yönetici ile ilgili değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Organizasyonun büyüklüğü ve organizasyonun danışmanlık hizmeti alıp-almama değişkeni organizasyonla ilgili değişkenlerdir. Modelde anlamlı çıkan yönetici yaşı ve yöneticinin üst düzey olarak toplantı yapıp yapmaması değişkenleri ise yönetici ile ilgili değişkenler olmaktadır. Tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyonda ise organizasyonla ilgili olan bu iki değişken model için anlamlı olmamaktadır. Bu durum tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyon modelinde gözlemlenemeyen heterojenliğin yüksek bir değer olarak ortaya çıkmasıyla da desteklenmektedir. Her iki modelinde sonuçları karşılaştırıldığında tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyon modelindeki gözlemlenemeyen heterojenliğin modele katkısı, poisson-gamma regresyon modelindeki hata payından daha yüksek çıktığı görülmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar, araştırma yapılan şirketlerin kurumsal yapıda oluşmaması sonucunun bir göstergesi olarak ele alınabilir. Türkiye’de küçük ve orta

ölçekli sayılabilecek şirketler genel olarak aile bireyleri tarafından yönetilmektedir. Bütün karar süreçlerinde aile bireyleri rol almaktadır. Bu yüzden organizasyonlar ve profesyonel yönetici kadroları arasındaki kalıcı ve uzun süreli çalışmaların devam etmesinde sıkıntılar ortaya çıkabilmektedir. Eğitim durumunun anlamlı bir değişken olmaması çalışmada dikkat çeken diğer bir durumdur. Çünkü eğitim değişkeninin ekonomik büyümeye katkısının anlamlı bir değişken olduğu bilinmektedir (Aytun vd. 2018: 237). Organizasyonlarda eğitim düzeyine verilen önemin artması gerektiği ve özellikle yönetici konumunda çalışan kişilerin lisansüstü eğitim konusunda desteklenmesi gerektiği çağımızın rekabet koşullarında önemli bir ayrıntıdır. Tesadüfi etkiler poisson-gamma regresyon modeli uygulanması sonucunda, yöneticiler ve organizasyonlar arasındaki ilişkinin incelenmesinde iki önemli değişken etkili olmuştur. Bunlar yöneticilerin proje üretkenliği ve yöneticilerin yaşlarıdır. Gerçekten de iş dünyası açısından ayakta kalabilmek ve rekabet edebilmek için en önemli faktörlerden bir tanesi kurumların yenilikçi ve yaratıcı olarak ortaya koydukları proje sayılarıdır. Kurumlar ancak bunlarla piyasadaki rekabet güçlerini sürdürülebilir kılmaktadırlar. Bu araştırmanın bulgularının da bu durumu desteklemesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Yöneticiler açısından ise proje üretmenin kariyerlerinde ne kadar önemli olduğunu kavramaları büyük önem taşımaktadır. Ayrıca yöneticilerin yaşı da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Genç yaşlarda mesleğe yeni girmenin getirmiş olduğu motivasyon ile işlerine karşı daha aktif bir davranış ve tutum içerisinde olmalarının bir sonucu olarak, önemli bir faktör olduğunu ifade etmek mümkündür. Yöneticinin işe alınmasında ve değerlendirilmesinde bu faktörün de dikkate alınması özellikle organizasyon ve yönetici arasındaki ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Organizasyonun yönetim kurulunda yer alan kişilerin tutum ve davranışları ile yöneticinin tutum ve davranışları bu araştırma kapsamında ölçülemediği için gözlemlenemeyen heterojenliğin yüksek çıkmasında etkili bir unsur olduğu düşünülebilir. Tutum ve davranışla ilgili iş tatmin ölçekleri bulunmakla beraber organizasyondan ayrılan yöneticilere ulaşmadaki sorun, bu değişkenlerin incelenmesini olanaksız kılmıştır. Bu konularda yaratılacak veriler bundan sonraki araştırmalar açısından önemli olacaktır.

KAYNAKLAR

- ALTUN, Y., İşleyen, Ş. ve Görür, Ç. (2018). “Türkiye’de Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyümeye etkisi: 1999-2017”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, ss. 223-244.
- AMANKWAH-AMOA, J. (2014). “A Unified Framework For Incorporating Decision Making Into Explanations of Business Failure”, *Industrial Management & Data Systems*, 115(7), ss. 1341-1357.
- BAKAN, İ., ve BÜYÜKBEŞE, T. (2010). “Liderlik “Türleri” ve “Güç Kaynakları”na İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı

- Bir Alan Araştırması”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19), ss. 73–84.
- BLOSSFELD, Hans-Peter ve ROHWER, Götz (2002). *Techniques of Event History Modelling: New Approaches to Causal Analysis*, Mahwah: NJ Lawrence Erlbaum Associates, Inc,
- CAMPBELL, M. J. (2001). *Statistics at Square Two: Understanding Modern Statistical Applications in Medicine*, London: BMJ Publishing Group.
- CROUCHLEY, R. ve DAVIES, R. B. (1999). “A Comparison of Population Average and Random-Effect Models for The Analysis of Longitudinal Count Data with Base-Line Information”, *J.R. Statistical Society A*, 162, ss. 331-347
- DEAN, C.B. ve BALSHAW, R. (1997). “Efficiency Lost by Analyzing Counts Rather Than Event Times in Poisson and Overdispersed Poisson Regression Models”, *Journal of The American Statistical Association*. 92(440), ss. 1387-1398.
- DEMİRKAYA, H., ve KANDEMİR-ŞİMŞEK, A. (2014). “21. Yüzyılın Anahtar Rekabet Faktörü Olan Psikolojik Sahiplenme Üzerine Bir İşletme Uygulaması”, *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(3), ss. 7-21.
- DEMİRKAYA, H., ve KANDEMİR-ŞİMŞEK, A. (2014). “Örgütsel Adaletin Boyutları ile Örgütsel Güven Arasındaki İlişkinin Analizine Yönelik Bir İşletme İncelemesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), ss. 263-279.
- HALABY, C. N. (2004). “Panel Models in Sociological Research: Theory into Practice”, *Annu. Rev. Socio.*, 30, ss. 507-544
- HAGER, M.A., GALASKIEWICZ, J. and LARSON, J.A. (2004), “Structural Embeddedness And The Liability of Newness Among Nonprofit Organizations”, *Public Management Review*, Vol. 6 No. 2, ss. 159-188.
- MANSO, G. (2017). “Creating incentives for Innovation”. *California Management Review*, 60(1), ss. 18–32.
- MAYER, K.U. ve TUMA, N. B. (1990). “Life Course Research and Event History Analysis: An Overview”, *Event History Analysis in Life Course Research*, ss. 3-20.
- NARANJO-GİL, D. (2014). “The Role of Top Management Teams in Hospitals Facing Strategic Change: Effectson Performance”. *International Journal of Healthcare Management*, 8(1), ss. 34–41.
- PLOYHART, R. E., Holtz, B. C., ve BLIESE, P. D. (2002). “Longitudinal Data Analysis: Applications of Random Coefficient Modeling to Leadership Research”. *The Leadership Quarterly*, 13(4), ss. 455–486.
- POWERS, A.D. ve XIE, Y. (2000). *Statistical Methods for Categorical Data Analysis*, San Diego: Academic Press,
- TAŞDÖVEN, H. (2016). “Örgütsel Başarısızlığa Teorik Bir Yaklaşım: Kamu Örgütlerinin Örgütsel Başarısızlığa Yatkınlıkları”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, ss. 57–70.
- ÖZALP, İ., BESLER, S. ve TONUS, H. Z. (2006). “Örgütsel Başarısızlık (Organizational Failure): Başarılı İşletmelerin Bakış Açısından Örgütsel Başarısızlık Nedenleri ve Çözüm Yolları”, *İktisat İşletme ve Finans*, 21(249), ss. 121-134.

TASARRUFLARI DEĞERLENDİRMEDE FİNANSAL OKURYAZARLIĞIN ÖNEMİ ve BİR UYGULAMA

S. Öznur SAKINÇ¹

Geliş: 23.06.2018 / Kabul: 13.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.435890

Öz

Gelişen teknoloji ile birlikte kişilerin tasarruflarını değerlendirebileceği yatırım alanları giderek genişlemektedir. Önemli olan çeşitliliği giderek artan yatırım araçları arasında doğru karar vererek tasarrufları artırmaktır. Alınabilecek yanlış yatırım kararları kişilerin tasarruflarının ve piyasaya olan güvenlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu konularda doğru karar verebilmek için gerekli olan bilgileri elde etmeyi ve edinilen bu bilgileri doğru bir şekilde analiz etmeyi kapsayan finansal okuryazarlığın önemi tüm dünyada gün geçtikçe artış göstermektedir. Finansal okuryazarlık, kişilerin gelirleri ile giderlerini etkin bir şekilde yöneterek düzgün bir bütçe oluşturmalarını, tasarruf ile yatırım konularında tüm verileri dikkate alarak etkin kararlar alınmasını ve böylece kişilerin finansal durumlarının iyileşmesini sağlayan süreçtir. Finansal okuryazarlık tüm toplumda olduğu gibi üniversite öğrencileri için de önemli bir kazançtır. Bu çalışmada finansal okuryazarlık ile ilgili bilgilerini değerlendirmek amacı ile işletme programı öğrencilerine anket çalışması yapılmıştır. Sonuç olarak öğrencilerin çoğunluğunun gelecekle ilgili plan yapmadığı, finansal okuryazarlık için gerekli dersleri almalarına rağmen hesaplamalarda sadece çok basit sorulara cevap verebildikleri, yatırım araçları ile ilgili bilgi seviyelerinin az olduğu ve finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Tasarruf, Yatırım, Bütçe, Meslek Yüksekokulu İşletme Programı Öğrencileri

* Bu çalışma yazar tarafından International Symposium on Post-Secondary Vocational Education and Training (ISVET) 2016 kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, oznursakinc@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0806-3263>

IMPORTANCE OF FINANCIAL LITERACY IN EVALUATING SAVINGS AND AN APPLICATION

Abstract

Areas of investment in which individuals can evaluate their savings along with developing technology have become wide. What matters is to be able to decide correctly among ever-increasing variety of investment tools and ensure increase. Potential mistaken investment decisions lead to decrease in individuals' trust in the market and their savings. The importance of financial literacy, which includes obtaining the information necessary to make the right decisions in these matters and analysing the acquired information correctly, is increasing day by day all over the world. Financial literacy is a process in which individuals' arranging an appropriate budget in a way to manage their incomes and outcomes efficiently, making effective decisions by taking all the data in investment topics into account and by doing so ensuring the development of individuals' financial situations. Financial literacy is a significant gain not only for society but also for students. In this study, a questionnaire was administered to business administration students in order to evaluate their knowledge for financial literacy. As a result, it has been determined that most of the students do not plan about the future, they can only answer very simple questions in the calculations although they have to take lessons for financial literacy, that they have fewer knowledge about investment instruments and financial literacy levels.

Keywords: *Financial Literacy, Saving, Investment, Budget, Vocational High School Business Administration Students*

Giriş

Gün geçtikçe hem borçlanma hem de yatırım amaçlı finansal araçların çeşitliliği ve gelişen teknoloji ile birlikte finansal erişimde artış olmuştur. Yükselen enflasyon oranı ve döviz kurları ile yaşanan ekonomik krizler gibi etkenler, kişilerin kazançları ile hem bütçelerini yönetmelerini hem de yatırım yapmalarını zorlaştırmaktadır. Kişilerin bu çeşitlilik ve ekonomik durum içerisinde bütçe yönetiminde kullanacağı tekniği ve finansal araçları doğru seçmesi daha çok önem kazanmaktadır. Bu durum finansal bilgi ve becerinin önemi daha da çok artırmaktadır.

Finansal okuryazarlık kişilerin yeni ve çeşitli finansal araçları değerlendirip uzun dönemli bilinçli karar alma beceri ve bilgisidir (Mandell, 2006:163). Ayrıca finansal okuryazarlık, kişisel finansal refah elde etmek için sağlam finansal kararlar almak ve bunun için de gerekli olan farkındalık, bilgi, beceri, tutum ve davranışın

kombinasyonu olarak da tanımlanmaktadır (OECD INFE:2011). Finansal okuryazarlık kişinin bilgisinin beceriye, becerisinin tutuma ve tutumlarının da davranışlara dönüşmesini sağlayan birbirine içten bağlı bir süreçtir (Holzmann, 2010:338). Finansal okuryazarlık seviyesi yükseldikçe kişilerin hem finansal araçlar hem de bütçe yönetimi konularındaki bilgi, beceri ve donanımı artacaktır. Böylece kişilerin tasarruf hacmi artacak ve risk yönetme becerisi gelişecektir. İlerde oluşabilecek olumsuz durumlarda kendilerini koruma güçlerini de artırmış olacaklardır. Ayrıca ülkedeki finansal okuryazar sayısının artması ülke ekonomisindeki kayıpları azalttığı gibi tasarruf hacminin artmasında da etkin bir rol oynayacaktır (Jariwala ve Sharma, 2011:78).

Yatırım hacminin artırılabilmesi için finansal ürün ve hizmetlerin toplumun tümüne hitap etmesinin sağlanması, finansal piyasaların oluşturduğu sistem dışında kalan kişilerin de bu sisteme katılımının sağlanması ve de mevcut finansal araçların ve bunlara ait hizmetlerin kalitesi ile kullanımın artırılması amacı ile stratejiler ve planlar geliştirilmektedir (BDDK, 2014:2). Özellikle genç kişilerin finansal okuryazarlık seviyesini belirleyen etmenler arasında sahip oldukları sosyo- demografik özellikler ve ailelerindeki finansal bilgi düzeyi oldukça etkili olmaktadır (Lusardi, Mitchell ve Curto, 2010:358).

Ülkedeki kişilerin finansal okuryazarlık düzeyi bireylerin karmaşık finansal araçlar karşısındaki sorumluluğu artırmaktadır (Hawkins, 2011:4). Finansal piyasalara katılımın toplumun tümüne yayılma çabalarının karşısındaki engeller finansal erişim kısıtı, finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olması ve piyasalardaki yasal düzenlemelerdeki yetersizlikler olarak sıralanabilir (Amidzic vd., 2014, s.5- 6).

Artan sayıda ülkede, düşük ekonomik düzeylerin uzun vadeli etkileri ve nüfusun çoğunluğu arasındaki finansal okuryazarlık düzeyi hükümetleri harekete geçmeye teşvik etmiştir. Gelişmekte olan ekonomilerde yükselen bir orta sınıf için banka hesapları, kredi ve tasarruf ürünleri de dahil olmak üzere temel finansal ürünlere daha fazla erişim sağlanabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise finansal ortam ile ürünlerin artan karmaşıklığı refah seviyesini azaltırken kamu ve mesleki refah faydaları daralmaktadır. Kişilerin mali kararlarının önemi bu ortamda giderek artmaktadır. Finansal ürün ve kavramların bilgi ve kullanılışı konusundaki yetersiz bilgi uzun vadeli finansal kararlar almak ve ihtiyaçlarını karşılayan finansal ürünleri seçmek konularında kişilerin zorluk çekmesine neden olmaktadır. Farklı gelir düzeyindeki 45 ülke finansal eğitim için iyi gelişmiş ulusal bir stratejiye sahip olmak veya var olanı geliştirmek istemektedir. G20 ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi küresel ve bölgesel toplantılar, bu ulusal çabaların finansal istikrarı ve kapsayıcı kalkınmayı desteklemek için uygunluğunu kabul etmiştir.

Finansal okuryazarlığın düzeyi bireysel tasarruf hacmini doğrudan etkilemektedir ve etkileri de uzun vadeli olmaktadır. Kişilerin yaşlılık dönemleri ile ilgili

olarak yapmış oldukları planlarında ve ilerde oluşabilecek yaşam kalitesindeki düşüşleri önlemede büyük önem taşımaktadır. (Altıntaş, 2009: 152).

Son yıllarda pek çok kurum ve yetkili otorite kişilerin finansal okuryazarlık düzeyinin zayıf olduğu konusundaki endişelerini dile getirmektedir. Özellikle kişilerin refahını artırmak için içinde yer alması gereken finansal piyasaların karmaşıklığının gün geçtikçe arttığı düşünüldüğünde bu endişeler daha çok artmaktadır. Yaşanan son ekonomik krizler, kişilerin finansal okuryazarlığının düşük seviyede olması nedeniyle almış olduğu kötü finansal kararların toplamının ülke ekonomisine olumsuz etkisinin hızla yayıldığını göstermektedir. Artık finansal okuryazarlık dünya çapında kaliteli yaşam becerisi ve ekonomik istikrar ile ekonomik gelişmenin kilit unsuru haline gelmiştir (OECD, 2012:4). Bir ülkede başlayan ekonomik krizlerin diğer ülkeleri de hızla etkilediği günümüzde hem ulusal hem de uluslararası platformda kişilerin gelirlerini, giderlerini ve tasarruflarını doğru olarak yönetebilmeleri daha fazla önem taşımaya başlamıştır (Atkinson ve Messy, 2012:7)

Yaşanan ekonomik krizlerin ardından, finansal okuryazarlık giderek ekonomilerin büyük bir çoğunluğunda önemli bir bireysel yaşam becerisi olarak kabul edilmiştir. Finansal eğitim, piyasa davranışlarının ve ihtiyatlı düzenlemenin önemli bir tamamlayıcısıdır ve bireylerin finansal davranışlarını iyileştirmek birçok ülkede uzun vadeli bir politika önceliğine dönüşmüştür. Bu trend finansal tüketici koruma önlemleri ile birlikte finansal eğitim girişimlerinin geniş bir yelpazede gelişmesine yol açmıştır. Bu amaçla OECD/INFE tarafından Finansal Eğitim İçin Ulusal Stratejiler Üzerine Üst Düzey İlkeler yayımlanmıştır (OECD/INFE, 2012:3).

Son yıllarda finansal eğitimin giderek artan ilgisine hükümetler, düzenleyiciler, mali kurumlar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve sivil toplum da dahil olmak üzere geniş yelpazedeki aktörlerin eğitime artan katılımı eşlik etmiştir. Ulusal finansal eğitim stratejileri ve programlarında özel ve kar amacı gütmeyen kuruluşların katılımı için bir çerçeve ile kriterleri belirlemek isteyen kamu yetkililerine yönelik ve kendi davranış kurallarını geliştirmek ve girişimlerini yönlendirmek için kullanılacak bir rehber OECD/INFE tarafından 2014 yılında yayımlanmıştır (OECD/INFE, 2014:5).

Finansal okuryazarlık seviyesinin tespit edilmesi bu seviyenin artırılabilmesi için gerekli ön koşuldur. Seviye tespit edildikten sonra yapılması gereken düzenlemeler ve verilmesi gereken eğitimler belirlenir. Bu konuda yapılacak ölçümler finansal okuryazarlık konusundaki gelişimlerin hem ulusal hem de uluslararası bazda zaman içindeki durumunun karşılaştırılmasını da sağlayacaktır (Fuhrmann, 2015:25).

Finansal okuryazarlığın seviyesinin ülke çapında ölçülmesinin yanında ülkelerin bu konuda karşılaştırılmasını sağlayacak ölçüt için OECD Uluslararası Finansal Eğitim Ağı (INFE) adı altında uzman bir alt grup oluşturmuştur. INFE finansal okur-

yazarlığın ölçülebilmesi için kullanılacak okuryazarlık anketi ve metodolojik rehber hazırlamıştır. Anket soruları çeşitli ülkelerde yapılan pilot uygulamalar ve alınan sonuçlardan sonra son haline gelmiştir (OECD INFE:4).

Finansal okuryazarlık kişilere para yönetimi konusunda doğru kararlar alma yetisi kazandıracığından kredi kartı borcu gecikmesi, limit aşımı gibi sorunlarla karşılaşmayacaktır. Özellikle gençler için para yönetimi ve yatırım ile ilgili bu gibi sorunlarla sıkça karşılaşmaktadır (Chinenve Endo, 2012: 780). Genç nüfusun finansal okuryazarlık konusundaki eğitimi bu ve benzeri nedenlerle gün geçtikçe daha da fazla önem kazanmaktadır. Genç yaşta alınacak finansal okuryazarlık eğitimi ilerleyen dönemlerde yanlış kararlar sonucunda oluşacak kayıp ve zararları engelleyecektir (Adeleke, 2013: 33). Özellikle üniversite gençlerine yönelik olarak öğrencilerin finansal konularla ilgilenmesi için projeler yürütülmesi, konferans ve seminerler verilmesi, TV ve radyo programları ile yarışmalar ile üniversite öğrencilerinin finansal konularda bilgi ve farkındalık düzeyinin artırılması, çalışmayan gençlerin finansal konularda bilgilendirilmesi, kamu ve özel sektörde işe yeni başlayanların finans konusunda eğitimi gibi konular yetkili kuruluşların gündemine alınmıştır (Karataş, 2017:144).

Literatür Taraması

1987 yılında Danes ve Hira finansal okuryazarlık seviyesinde erkeklerin bayanlardan daha iyi bir durumda olduğu sonucuna ulaşmışlardır. 1998 yılında Chen ve Volpe, 2006 yılında Worthington, 2010 yılında Abreu ve Mendes ile Dvorak ve Hanley ve 2013 yılında Adeleke eğitim seviyesi ile finansal okuryazarlık arasında ilişki olduğunu gösteren çalışmalar yapmışlardır. 2003 yılında Beal ve Delpachitra üniversiteye başlayan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesini ölçmüş ve seviye düşük çıkmıştır. Cude ve diğerleri tarafından 2006 yılında yapılan çalışmada öğrencilerin finansal bilgilerinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 2010 yılında Jorgensen ve Savla'nın yaptığı çalışmada ailelerin finansal bilgi üzerinde etkisiz fakat finansal tutum ve davranışta etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Temizel ve bayram tarafından 2011 yılında yapılan çalışmada öğrenciler kendilerini finansal durumlarını yönetmede kendilerini olduğundan daha başarılı bulmaktadır. 2012 yılında Ansong ve Gyensare tarafından yapılan çalışmanın sonucunda üniversitede okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesinin yaş ve iş deneyiminden etkilendiği görülmüştür. Ergün ve diğerleri 2014 yılında yaptıkları çalışmada öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesinin temel düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Rusya'daki G20'nin finansal eğitim için ulusal stratejilerin geliştirilmesi çalışmasında diğer ülkelerle birlikte Türkiye için Finansal İçerme ve Tüketici Koruma Gündeminde Entegre Finansal

Eğitim Stratejisi araştırması yayımlanmıştır. Sonuç olarak kişilerin ellerinde ödemeleri yaptıktan sonra düzenli olarak para kalmamaktadır. Kalsa da nasıl değerlendirileceklerini bilmemektedirler. (Russia G20/OECD, 2013:277). İçinde Türkiye'nin de olduğu otuz (30) ülkeden 18-79 yaş arasında 51,650 yetişkin katıldığı finansal okuryazarlık anketi yapılmıştır. Beyaz Rusya, Türkiye, Güney Afrika, Polonya, Malezya, Arnavutluk ve Çek Cumhuriyeti'nin bilgi düzeylerinin çok düşük olduğu görülmüştür (OECD/INFE, 2016: 54). Dünya Bankası ve SPK işbirliği ile yapılan Finansal Yeterlilik Araştırması'na göre Türk halkının finansal yeterliliği, finansal okuryazarlık düzeyi gelir düzeyi arttıkça yükselmektedir. Fakat özellikle faiz oranı ve enflasyon ile ilgili sorularda başarı seviyesinin düştüğü görülmüştür. Bireysel bütçe yönetenler zorunlu olmayan ihtiyaçlara harcama yapmayı tercih ederken, hane halkı bütçesini yönetenler tasarruf yapma eğilimindedir. Katılımcılarının çoğunluğu kısa dönemli finansal plan yapma eğilimindedir ve bildikleri, güvendikleri, riski az- getirisi yüksek finansal ürünlere yatırımı tercih etmektedir. Özellikle karmaşık yapısı olan finansal araçlara yatırım yapılmamasının temel nedeni yeterli bilgilerinin olmaması ve nasıl ulaşılabileceğinin bilinmemesidir. Katılımcılar önemli finansal kararlar almaları gerektiğinde tanıdıkları kişilere ve finans profesyonellerine danışmaktadırlar (SPK,2016).

Metodoloji ve Uygulama

Bu çalışmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık konusundaki bilgi düzeylerini incelemektir. Bu kapsamda Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu İşletme programı öğrencilerinin finansal bilgi, tutum ve davranışları araştırılmıştır. Araştırma öğrencilere yapılan yüz yüze anket çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Toplamda mezun durumundaki 110 öğrenciye anket uygulanmış, bunlardan 102 tanesi anketi tam olarak cevapladığı için geçerli sayılmıştır. Ankette hane harcamaları ile ilgili 7, gelecek ile ilgili 4, faiz hesaplamaları ile ilgili 6, finansal araçlarla ilgili 5 ve finansal okuryazarlık eğitimi ile ilgili 5 soru olmak üzere toplamda 30 soru sorulmuştur. Sorular OECD/INFE tarafından oluşturulan ölçeğe göre hazırlanmıştır. Toplanan verilerin analizi SPSS programı aracılığı ile yapılmıştır.

Ankete katılan mezun durumundaki öğrencilerin yaş ortalaması 22'dir. 102 öğrencinin %53'ü kız, %47'si erkektir. Sorular ve cevapları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. Gıda ve Diğer Zorunlu Harcamalar Ödendikten Sonra Elinizde Para Kalıyor Mu?

Cevaplar	Katılımcı Sayısı	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Evet	26	25,5	25,5

Hayır	47	46,1	71,6
Borçları ödeyecek kadar	17	16,7	88,2
Bilmiyorum	12	11,8	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcıların ellerinde zorunlu harcamadan sonra paralarının kalıp kalmadığını öğrenmek amacı ile sorulan soruya %25,5'lik oran kaldığını, %46,1'lik oranda kalmadığını belirtmiştir. %16,7'lik bir oran ise borçlarını ödeyecek kadar kaldığını %11,8'i bilmediğini belirtmiştir.

Tablo 2. Hanenizde Para En Çok Neye Harcanmaktadır?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Temel ihtiyaçlar	32	31,4	31,4
Sağlık	33	32,4	63,7
Kira	24	23,5	87,3
Faturalar	13	12,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Yapılan bütçe planlamasına göre gerçekleştirilen ev harcamalarının dağılımını öğrenmek için sorulan soruya sırasıyla sağlık, temel ihtiyaçlar, kira ve faturalara cevabı verilmiştir.

Tablo 3. Elinizde Kalan Para Bütçenizin Ne Kadarıdır?

Cevaplar	K.Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
%5	23	22,5	22,5
%12	25	24,5	47,1
%20	25	24,5	71,6
Kalmıyor	29	28,4	100,0
Toplam	102	100,0	

Yapılan harcamalardan sonra bütçenin ne kadarlık kısmının arttığını öğrenmek için sorulan soruya %28,4'lük kısım artmadığını, %24,5'lük oran %12 ile 20 arasında para kaldığını ve %22,5'lük oran ise ellerinde para kalmadığını belirtmiştir.

Tablo 4. Elinizde Para Kaldığında Neler İçin Tasarruf Edilir?

Cevaplar	K.Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Temel ihtiyaçlar	32	31,4	31,4
Sağlık	31	30,4	61,8
Kira	21	20,6	82,4
Yatırım	18	17,6	100,0
Toplam	102	100,0	

Bütçede giderler ödendikten sonra kalan paranın hangi amaçlarla kullanılmak için ayrıldığını öğrenmek amacı ile ilgili soru sorulduğunda sırasıyla temel ihtiyaçlar, sağlık, kira ve yatırım için para ayrıldığı görülmüştür.

Tablo 5. Gıda ve Diğer Zorunlu İhtiyaçlar Nedeniyle Siz ve Haneniz Borç veya Kredi Aldınız Mı?

Cevaplar	Katılımcı Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Çok az	24	23,5	23,5
Hayır	40	39,2	62,7
Çok sık	24	23,5	86,3
Bazen	14	13,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Zorunlu ihtiyaçları karşılamak için borç paraya ihtiyaç duyulup duyulmadığı konusunda %39,2'lik en yüksek oran duyulmadığı, %23,5 oranlarda ise çok az ve çok sık kullanıldığı ve %13,7'lik oran ise bazen ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

Tablo 6. Var Olan Borçlarınızı Ödemek İçin Başka Bir Yerden veya Birinden Borç Alır Mısınız?

Cevaplar	Katılımcı Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Çok az	30	29,4	29,4
Hayır	31	30,4	59,8
Çok sık	20	19,6	79,4
Bazen	21	20,6	100,0
Toplam	102	100,0	

Var olan borçların ödenmesi için tekrar borç alınması ile ilgili soruya %30,4'ü alınmadığını, ona en yakın sonuç olan %29,4'ü çok az alındığını belirtmiştir. Bu katılımcıların dışında kalan kişilerin %20,6'sı bazen ve %19,6'sı çok sık borç alındığını belirtmiştir. Bu durum borcu kapatmak için tekrar borç alınması yönteminin benimsenmediğini göstermektedir.

Tablo 7. Borçlanma Oranınız Gelecekteki Gelirinizin Ne Kadarlık Bir Kısmını Kapsar?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
%5	24	23,5	23,5
%12	40	39,2	62,7
%20	24	23,5	86,3
%20'den Fazla	14	13,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Borç alındığında gelecekte elde edilecek gelirin ne kadarlık bir kısmının borçları ödemek için kullanılması gerektiği ile ilgili soruya %32,4'ü %5'inin, %25,5'ü %12'sinin, %24,5'uğu %20'sinin ve %17,6'sı %20'den fazlasının cevabını vermiştir.

Tablo 8. Elinize Para Geçtiğinde Nasıl Kullanılacağını Planlar Mısınız?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Evet	40	39,2	39,2
Hayır	28	27,5	66,7
Bazen	34	33,3	100,0
Toplam	102	100,0	

İleriye yönelik bütçe harcamaları ile ilgili olarak plan yapılması ile ilgili soruya %39,2'si yaptıklarını, %33,3'ü bazen yaptıklarını ve %27,5'i yapmadıklarını belirtmiştir. Gelecekteki bütçe harcama planlarının genellikle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Gelecek ile Yaptığınız Planlar En Çok Ne Kadar Uzun Sürelidir?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Plan yapmam	32	31,4	31,4
3 aydan az	22	21,6	52,9
3-6 ay	26	25,5	78,4
6 aydan fazla	22	21,6	100,0
Toplam	102	100,0	

Gelecekteki bütçe harcamalarının süresinin ortaya çıkarılması için sorulan soruya %31,4'ü plan yapmadığını, %25,5'ü 3 ile 6 ay arasında plan yaptığını, %21,6'lık oranlarda ise ya 3 aydan daha az ya da 6 aydan fazla süre için plan yaptığını belirtmiştir.

Tablo 10. Yaşlılığınızda Giderlerinizi Karşılama İçin Planınız Nedir?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Bireysel emeklilik	36	35,3	35,3
Emekli maaşı	29	28,4	63,7
Kendi işim	20	19,6	83,3
Bilmiyorum	17	16,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcılara yaşlılıkta yapacakları harcamalar için yaptıkları plan ile ilgili fikirleri sorulduğunda %35,3'ü bireysel emeklilik yapmayı, %28,4'ü emekli maaşını harcamayı, %19,6'sı kendi işini yapmayı planladığını ve %16,7'si fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo 11. Yaşlandığınız Zaman Tüm Harcamalarınızı Karşılama Konusunda Endişe Duyuyor Musunuz?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Evet	32	31,4	31,4
Hayır	34	33,3	64,7
Bazen	30	29,4	94,1
Hiç düşünmedim	6	5,9	100,0
Toplam	102	100,0	

Yaşlılık döneminde yapılacak harcamaları karşılamak amacı ile endişelerinin olup olmadığı ile ilgili fikirleri sorulduğunda %33,3'lük kısmı endişe duymadığını, %31.42'lük kısmı endişe duyduğunu, %29,4'lük kısmı bazen duyduğunu ve %5,9'lük kısmı bu konu ile ilgili hiç düşünmediğini belirtmiştir.

Tablo 12. 5 Kardeşe 1.000 TL Eşit Dağıtıldığında Her Biri Ne Kadar Alır?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
200 TL	62	60,8	60,8
Diğer	21	20,6	81,4
Bilmiyorum	14	13,7	95,1
400 TL	5	4,9	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcıların basit finansal hesapları yapabilmeleri ile ilgili ilk soru olan basit bölme işlemi ile ilgili soruya %60,8'si doğru cevabı verirken kalan %39,2'lik kısmın %25,5'i yanlış cevap vermiş ve %13,7'si bilmediğini belirtmiştir.

Tablo 13. Arkadaşınıza Akşam 25 TL Borç Verdiniz Sabah 25 TL'yi Geri Verdi. Size Borç İçin Ne Kadar Faiz Ödedi?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
%72	17	16,7	16,7
%12	31	30,4	47,1
%0	44	43,1	90,2
Bilmiyorum	10	9,8	100,0
Toplam	102	100,0	

Faiz bilgisi ile ilgili olarak sorulan soruya sadece %43,1'i doru cevap verirken, %47,1'i yanlış cevap vermiştir ve %9,8'i bilmediğini belirtmiştir.

Soru 14. Bankaya %2 Faizle 100 TL Yatırıldığında 1 Sene Sonra Toplam Ne Kadar Parası Olur?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
102	42	41,2	41,2
200	22	21,6	62,7
101	18	17,6	80,4
Bilmiyorum	20	19,6	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcıların yıllık basit faiz hesaplaması yapma becerini ölçmek amacı ile ilgili sorulan soruya %41,2'si doğru cevabı vermiştir. %39,2'lik kısmı yanlış cevap vermiştir. %19,6'sı ise bilmediğini belirtmiştir.

Tablo 15. Aynı Bankadan Basit Faiz ile 1 Yıl Yerine 5 Yıl Sonra Para Çekildiğinde Elimize Ne Kadar Geçer?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
102 TL'den fazla	29	28,4	28,4
Tam 102	34	33,3	61,8
102 den az	13	12,7	74,5
Bilmiyorum	26	25,5	100,0
Toplam	102	100,0	

Bir yıldan fazla basit hesaplaması yapmadaki beceri durumunu ölçmek için aynı sorunun süresi beş yıla uzatılarak soru sorulduğunda %28,4'ü doğru cevabı verirken %46'sı yanlış cevap vermiştir ve %25,5'i bilmediğini belirtmiştir.

Tablo 16. Hesabınızda 100 TL var ve Yıllık Mevduat Faiz Oranı da %2 ise 5. Yıl Sonunda Bileşik Faiz ile Paranız Ne Kadar Olur?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
200	30	29,4	29,4
120	27	26,5	55,9
110,41	12	11,8	67,6
Bilmiyorum	33	32,4	100,0
Toplam	102	100,0	

Bileşik faiz hesaplama bilgi ve becerisi ölçmek için sorulan soruya %11,8'i doğru cevabı verirken, %55,9'u yanlış cevap vermiştir ve %32,4'ü fikri olmadığı cevabını vermiştir.

Tablo 17. Bir Arkadaşınıza Bugün 10.000 TL Miras Kalıyor ve Kardeşine de 3 Yıl Sonra 10.000 TL Miras Kalıyor. Bu Dağılıma Göre Hangisi Daha Zengindir?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Arkadaşım	25	24,5	24,5
Arkadaşımın kardeşi	40	39,2	63,7
Eşit zenginlikteler	20	19,6	83,3
Bilmiyorum	17	16,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Paranın zaman değeri hesaplaması ile ilgili soru sorulduğunda sadece %24,5’u doğru cevap verirken, %58,8’i yanlış cevap vermiştir ve %16,7’si cevabı bilmediğini belirtmiştir.

Tablo 18. Aşağıdaki Finansal Araçlarından Hangilerine Yatırım Yaptınız?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Hisse senedi	15	14,7	14,7
Tahvil	6	5,9	20,6
Hazine bonusu	3	2,9	23,5
Repo	3	2,9	26,5
Banka mevduatı	1	1,0	27,5
Banka mevduatı	1	1,0	27,5
Altın	5	4,9	32,4
Döviz	1	1,0	33,3
Hiçbiri	68	66,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcıların yatırım araçlarını bilme ve yatırım yapma düzeylerinin belirlenebilmesi amacı ile ilgili sorulan soruya sırasıyla çoğunluğu oluşturan %66,7’lik bir kısım hiçbirine yatırım yapmadıklarını belirtmişlerdir. Yatırım yapanların seçtikleri yatırım araçları %14,7’lik bir oranla başta hisse senedi olmak üzere, tahvil, altın, hazine bonusu, repo, banka mevduatı ve dövizdir.

Tablo 19. Yatırımcı B Şirketine Ait Hisse Senedini Alırsa Ne Olur?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
B nin bir kısmına ortak	26	25,5	25,5
B ye borç vermiş	32	31,4	56,9
B nin alacaklısı	19	18,6	75,5
Hiçbiri	12	11,8	87,3
Bilmiyorum	13	12,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Hisse senedine yatırım yapıldığında konumunun ne olacağını bilip bilinmediğine dair soru sorulduğunda %25,5'i doğru cevabı verirken, %31,4'ü tahville karıştırmış, %18,6'sı alacaklısı olacağını, %11,8'si hiçbirinin doğru cevap olmadığını ve %12,7'si fikri olmadığını belirtmiştir.

Tablo 20. Hisse Senedine Yatırım Yapmak Yatırım Fonuna Yatırım Yapmaktan Daha Güvenlidir.

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Doğru	33	32,4	32,4
Yanlış	40	39,2	71,6
Bilmiyorum	29	28,4	100,0
Toplam	102	100,0	

Hisse senedine yatırım yapıldığında getirisinin riski konusundaki bilgisinin yatırım fonu ile karşılaştırılarak araştırılması için sorulan soruya %39,2'si doğru cevabı verirken %32,4'ü yanlış cevap vermiştir. %28,4'ü ise bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir.

Tablo 21. Faizlerin Düşmesi Tahvil Fiyatlarında Ne Gibi Etki Yaratır?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Artar	33	32,4	32,4
Azalır	31	30,4	62,7
Aynı kalır	18	17,6	80,4
Bilmiyorum	20	19,6	100,0
Toplam	102	100,0	

Tahvilin faiz oranının fiyatı üzerindeki etkisinin bilinip bilinmediğinin araştırılması amacı ile sorulan soruya %30,4'ü doğru cevabı verirken %50'si yanlış cevap vermiştir ve %19,6'sı bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir.

Tablo 22. Menkul Kıymetin Kısa Bir Süre Sonra Geri Satın Alınmasını Öngören Satış İşlemine Ne Denir?

Tahvil	25	24,5	24,5
Repo	36	35,3	59,8
Bono	17	16,7	76,5
Hisse Senedi	11	10,8	87,3
Bilmiyorum	13	12,7	100,0
Toplam	102	100,0	

Yatırım araçlarından reponun ne olduğunu bilme seviyelerinin ölçülmesi amacı ile ilgili sorulan soruya %35,3'ü doğru cevap vermiştir. %24,5'u tahville, %16,7'si

bonoyu, %10,8'si hisse senedi ile repoyu karıştırmıştır. %12,7'si ise bilmediğini belirtmiştir.

Tablo 23. Finansal Okuryazarlıkla İlgili Sertifikalı Bir Eğitim Programına Katıldınız Mı?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Evet Katıldım	19	19	19
Hayır Katılmadım	83	81	100
Toplam	102	100,0	

Katılımcıların finansal okuryazarlıkla ilgili herhangi bir eğitim alarak sertifika sahibi olup olmadığı araştırıldığında %19'u katıldığını, %81'i ise katılmadığını belirtmişler.

Tablo 24. Paranızı Yönetme, Yatırım ile İlgili Eğitim Aldınız Mı?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Evet	41	40,2	40,2
Hayır	61	59,8	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcılara bütçe idaresi ve yatırım yapmak ile ilgili eğitim alıp almadıkları sorulduğunda %40,2'si bu konu ile ilgili eğitim aldıklarını ve %59,8'si almadığını belirtmiştir.

Tablo 25. Finansal Okuryazarlıkta Kendinizi Ne Kadar Yeterli Görüyorsunuz Puanlayınız. (1 En Düşük 7 En Yüksek)

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
1	35	34,3	34,3
2	26	25,5	59,8
3	19	18,6	78,4
4	18	17,6	96,1
5	3	2,9	99,0
6	1	1,0	100,0
Toplam	102	100,0	

Katılımcılara finansal okuryazarlık konusunda kendilerini yeterli bulup bulmadıkları ile ilgili soru sorulduğunda %34,3'ü kendini çok yetersiz hissetmektedir. Bilgi seviyesi arttıkça oranlar hızla düşmektedir. En yüksek puan olan 7'yi hiçbir katılımcı seçmemiştir.

Tablo 26. Para İdaresinin Farklı Yönlerine İlişkin Daha Fazla Bilgi Sahibi Olmak İster Miydiniz?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Evet	33	32,4	32,4
Hayır	34	33,3	65,7
Bilmiyorum	35	34,3	100,0
Toplam	102	100,0	

Bütçe yönetimi ile ilgili farklı yöntem ve araçlara ilişkin katılımcıların bilgi seviyesini artırma istekleri ile ilgili soru sorulduğunda %34,3'ü fikri olmadığını, %33,3'ü istemediğini ve %32,4'ü istediğini belirtmiştir.

Tablo 27. Finansal Ürünlere İlişkin Daha Fazla Bilgi Edinmek İster Misiniz?

Cevaplar	K. Sayısı	Yüzde	K. Yüzde
Evet	40	39,2	39,2
Hayır	34	33,3	72,5
Bilmiyorum	28	27,5	100,0
Toplam	102	100,0	

Finansal piyasalarda yer alan finansal ürünlere ait bilgi seviyesi artırmak isteği ile ilgili soru sorulduğunda %39,2'si istediğini, %33,3'ü istemediğini ve %27,5'u bu konu ile ilgili fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Sonuç

Finansal okuryazarlık kişilerin hem bütçe hem de yatırım yapma becerisini gösteren ve artıran bir olgudur. Finansal okuryazarlık seviyesi finansal erişim ve eğitim ile artmaktadır. Artan bu seviye kişilerin gelir-harcama kalemlerini düzenlenip yatırım hacminde artışa neden olmaktadır.

Özellikle genç nüfus için finansal okuryazarlık daha da önemli bir hale gelmiştir. Bu nedenle bu çalışmada uygulama alanı olarak Hitit Üniversitesi öğrencileri seçilmiştir. Üniversitede finansal okuryazarlıkla ilgili en yoğun dersler işletme bölümlerinde verilmektedir. Bu nedenle İşletme Bölümü öğrencilerinden mezun durumundakilere uygulama yapılmıştır. Uygulama OECD'nin hazırlamış olduğu anketlerden yola çıkılarak hazırlanan yüz yüze anket yöntemi ile yapılmıştır.

Çalışmada ilk önce hane halkının bütçe yönetimi ile ilgili sorular sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu gıda ve zorunlu harcamalar dışında ellerinde para kalmadığını ifade etmişlerdir. Paranın en çok sağlık, temel ihtiyaçlar ile kira giderlerine harcadığını ve de bu harcamalar için çok fazla borç alınmadığı belirtmişlerdir. Eğer ellerinde para kalırsa ileride oluşabilecek temel ihtiyaçlar ve sağlık için bu paranın ayrıldığı ifade etmişlerdir. Var olan borçlarını ödemek için tekrar borçlanmayı

düşünmemektedirler ve de borçları gelirlerinin az bir kısmını oluşturmaktadır. Bu da gençlerin borçlanmaktan çekindiklerini göstermektedir.

Çalışmanın ikinci kısmını gelecek ile ilgili planları oluşturmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu gelecek ile ilgili plan yapmaktadır fakat bu planlar çok kısa süreli olmaktadır. Yaşlandıklarındaki refahları için genellikle bireysel emeklilik ve emekli maaşına güvenmektedirler. Yaşlılıktaki harcamalarını karşılamada endişe duyma konusunda evet diyenlerle, hayır ve bazen diyenlerin oranları birbirine yakın çıkmıştır. Endişe duymayanların oranı ise çok düşük çıkmıştır. Bu durum gençlerin ilerideki yaşamları için maaşlar dışında bir yapmayı düşünmediklerini göstermektedir. Bu da yaşlarının çok genç olmasına bağlanabilir.

Üçüncü kısım ile birlikte finansal okuryazarlık seviyeleri ölçülmeye başlanılmıştır. Bu bölümde basit bölme işlemleri, faiz işlemleri ve paranın zaman değeri ile ilgili sorular yer almaktadır. Basit bölme işlemi ile ilgili soruya çoğunluk doğru cevap vermiştir. Faiz olgusu ile ilgili soruda çoğunluk doğru cevap verse de doğru cevap oranında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Basit faizle ilgili yıllık soruya çoğunluk doğru cevap vermiştir ama süre uzayınca bu oran yarı yarıya düşmüştür. Bileşik faizle ilgili soruya katılımcıların yarıdan fazlası yanlış cevap vermiştir. Paranın zaman değeri yani enflasyon ile ilgili soruya ise yine yarıdan fazlası yanlış cevap vermiştir. Bu durum OECD/INFE'nin sonuçlarına oldukça benzer çıkmıştır. Gençler basit bölme işlemi yapabilirken faiz ve enflasyon ile ilgili sorularda başarısız olmuşlardır.

Çalışmanın dördüncü bölümü finansal yatırım araçlarının bilinme düzeyi ile ilgilidir. Yatırım araçları sıralanarak yatırım yaptıkları hangisi diye sorulduğunda büyük çoğunluğu hiçbirine yatırım yapmadığını belirtmiştir. Yatırım yapanlar ise çoğunlukla hisse senedini tercih etmiştir. Yatırım aracı olarak hisse senedinin özelliklerinin bilinme düzeyi sorulan iki soruda da çoğunluk yanlış cevap vermiştir. Tahvil fiyatı ve faiz ilişkisi ile ilgili soruya katılımcıların yaklaşık %60'ı yanlış cevap vermiştir. Reponun tanımının sorulduğu soruya katılımcıların yaklaşık %65'i yanlış cevap vermiştir. Bu bölümden elde edilen verilerden katılımcıların işletme bölümü öğrencisi olması ve mezun durumunda olmalarına rağmen finansal yatırım araçları hakkındaki bilgi düzeylerinin çok düşük olduğu bilgisi elde edilmektedir. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde öğrencilerin finansal okuryazarlıkla ilgili kendilerini geliştirme istekleri araştırılmıştır. Katılımcıların kendilerini finansal okuryazarlık konusunda yetersiz görmelerine rağmen çoğunluk bu konu ile ilgili kendini geliştirmek istememektedir.

Sonuç olarak katılımcıların finansal okuryazarlık seviyesinin oldukça yetersiz olduğu görülmüştür. Bu durum OECD/INFE'nin yaptığı araştırma sonuçları ile uyumlu çıkmıştır. Türkiye'de özellikle genç nüfusun bu konudaki eğitimlerine ait stratejilerin oluşturularak biran önce başlanması ve finansal okuryazarlığın gerek

kişisel gerekse ulusal bazda artırılması gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada seçilen öğrencilerin finansal okuryazarlık için gerekli dersleri almasına rağmen seviyenin düşük çıkması, teorik bilginin ihtiyaç duyulup uygulamaya geçirilmediği sürece önemsenmediğini veya unutulduğunu göstermektedir. Eğitim programlarına eklenecek uygulama dersleri etkinliği artıracaktır.

KAYNAKLAR

- ADELEKE, Titus (2013), "The Effects of Gender and Gender Role on the Financial Literacy of College Students", Wilmington, North Carolina: Oklahoma State University, July.
- AMIDZIC, G., Massara, A. ve Mialou A. (2014). Assessing Countries' Financial Inclusion Standing—A New Composite Index, International Monetary Fund, 14(36): 1- 31.
- ALTINTAŞ, Kadir Murat (2009), "Belirlenmiş Katkı Esaslı Emeklilik Planlarında Finansal Eğitimin Önemi: Katılımcıların Finansal Okur Yazarlığı Çerçevesinde Alternatif Bir Yatırım Eğitim Modeli", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.5, Sayı. 9, ss. 151-176.
- ATKINSON, A. and F. Messy (2012), "Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / nternational Net ork on Financial Education (NFE) Pilot Study", OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>
- BDDK (2014), Finansal Erişim, Finansal Eğitim, Finansal Tüketicinin Korunması Stratejisi ve Eylem Planları 2014 https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Mevzuat/Finansal_Tuketici-nin_Korunmasina_Iliskin_Duzenlemeler/13587finansal_erisim_finansal_egitim_ve_finansal_tuketicin_korunmasi_stratejisi_ve_eylem_planlari_konulu_basbakanlik_genelgesi.pdf
- CHINEN, Kenichiro - Endo, Hideki (2012), "Effects of Attitude and Background on Students' Personal Financial Ability: A United States Survey", International Journal of Management, Vol. 29 No. 2, June, pp. 778-791.
- FUHRMANN, B. 16 Kasım 2015, Measures and Effects of Financial Education. JVI Course on Financial Education, Viyana
- HAWKINS, P. (2011). "Financial access: what has the crisis changed?". Erişim: 10 Ağustos 2015, Bank for International Settlements Çalışma Tebliği No. 56. <http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap56c.pdf>
- HOLZMANN, R. (2010) „Bringing Financial Literacy and Education to Low and Middle Income Countries: The Need to Review, Adjust and Extend Current Wisdom“ World Bank Social Protection Discussion Paper, No 56501.
- JARIWALA, Harsha and SHARMA, M., (2011). "Financial Literacy: A Call for an Attention. Conference on Inclusive & Sustainable Growth Role of Industry", Government and Society Conference Proceedings.
- KARATAŞ, Çiğdem. Finansal Okuryazarlığın Geliştirilmesinde Merkez Bankalarının Rolü ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İçin Bir Değerlendirme. Uzmanlık Yeterlik Tezi.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Ankara,
Mayıs 2017

- KLAPPER, Leora, LUSARDI, Annamariave PANOS, Georgios A. (2013).“
- MANDELL, L. (2006). “Financial Literacy: If It’s So Important, Why Isn’t It Improving?”,
Erişim: 30 Aralık 2015, Networks Financial Institute Çalışma Tebliği 2006-PB-08. [http://
papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923557](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923557)
- LUSARDI, Annamaria, MITCHELL, Olivia S. and Curto, Vilsa (2010). “Financial Literacy
Among The Young”, Journal of Consumer Affairs, S. 44(2), s. 358-380.
- OECD (2012), Supplementary Questions: Optional Survey Questions for the OECD INFE
Financial Literacy Core Questionnaire March 2012 [http://www.oecd.org/daf/fin/financial-
education/49878153.pdf](http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/49878153.pdf)
- OECD INFE (2011) Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for
Conducting an Internationally Comparable Survey of Financial Literacy [http://www.oecd.
org/daf/fin/financial-education/49319977.pdf](http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/49319977.pdf)
- OECD/INFE (2012) High-Level Principles On National Strategies For Financial Education
August 2012 [http://www.oecd.org/g20/summits/los-cabos/OECD-INFE-Principles-National-
Strategies-Financial-Education.pdf](http://www.oecd.org/g20/summits/los-cabos/OECD-INFE-Principles-National-Strategies-Financial-Education.pdf)
- OECD/INFE (2014), Guidelines For Private And Not-For-Profit Stakeholders In Financial
Education 2014, [http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/guidelines-private-not-
for-profit-financial-education.pdf](http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/guidelines-private-not-for-profit-financial-education.pdf)
- OECD/INFE (2016), International Survey of G20/Oecd Infe Core Competencies Framework On
Financial Literacy For Adult S Adult Financial Literacy Competencies 2016
- RUSSIA G20/OECD (2013), Advancing National Strategies For Financial Education 2013 [http://
www.oecd.org/finance/financial-education/G20_OECD_NSFinancialEducation.pdf](http://www.oecd.org/finance/financial-education/G20_OECD_NSFinancialEducation.pdf)
- SPK (2016), Türkiye Finansal Yeterlilik Araştırması Sonuç Raporu [http://iifc.com.tr/2017/06/16/
turkiye-finansal-yeterlilik-arastirmasi-sonuc-raporu-hazirlandi/](http://iifc.com.tr/2017/06/16/turkiye-finansal-yeterlilik-arastirmasi-sonuc-raporu-hazirlandi/)

SOVYET İHTİLALİNİN TÜRK DÜŞÜN YAPISINA ETKİSİ: KADRO DERGİSİ ÖRNEĞİ

Yahya DEMİRKANOĞLU¹

Geliş: 28.06.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.438223

Öz

Sovyet ihtilali yirminci yüzyılın etkili ve önemli olaylarının başında gelmektedir. Bu yalnızca Rusya açısından değil, diğer dünya devletleri için de geçerlidir. Sovyetlerin ihtilali gerçekleştirmesi, sosyalist yapılara ilham olurken; ihtilal sonrasında elde edilen refah, dikkatleri Sovyetlerde gerçekleştirilen pratikler üzerine çekmiştir. Türkiye düşünsel açıdan ihtilalden etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Kadro Dergisi, bunlardan biridir. Dergi yazarlarının sosyalist geçmişleri, dikkatlerini Sovyet pratiğine yöneltmiştir. Bu bağlamda çalışmada amaç, aktör ve araç olarak nitelendirilen ihtilalin temel kolonları, Kadrocular tarafından sıklıkla gündeme getirilmiştir. Sovyet uygulamaları, yeni Cumhuriyetin özgün koşullarına uyarlanarak öne çıkarılmıştır. Sovyet ihtilalinin Türk düşün yapısına etkisini Kadro Dergisi üzerinden ortaya çıkarmaya çalışan bu çalışmada, Kadrocuların sınıfsız bir toplum düzenine geçme amacıyla, bunu gerçekleştirecek temel aktör olarak devletin ve araç olarak planlamada büyük oranda Sovyet uygulamalarından ilham alındığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadro Dergisi, Sovyet İhtilali, Devletçilik, Planlama

THE EFFECT OF SOVIET REVOLUTION ON TURKISH THOUGHT STRUCTURE: IN THE SAMPLE OF KADRO JOURNAL

Abstract

The Soviet Revolution was one of the most efficient and important events of the twentieth century. This is valid not only for Russia but also for other world count-

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, yahyadmrkngl@hotmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0219-3657>.

ries. While the revulsion in the Soviets was an inspiration for socialist structures, the welfare that was obtained after the revolution attracted the attention on the practice performed in the Soviets. Turkey was one of the countries that was affected by this revolution in intellectual respect. The Kadro Journal was one of these. The socialist background of the authors of the journal caused that their attention was focused on the Soviet practice. In this context, the aim of working was mentioned by the staff of the Kadro Journal as the basic columns of the revolution and as the actors and aims. The Soviet practices were brought to the forefront by applying them to the specific conditions of the new Republic. In this study, which tries to reveal the influence of the Soviet Revolutions on the Turkish thought structure through the Kadro Journal, it has been demonstrated that the Kadro Staff were inspired by the Soviet practices in a large way in the transition to class free society through planning and the state that is the main actor to accomplish this.

Keywords: Kadro Journal, Soviet Revolution, Statecraft, Planning.

Giriş

Yirminci yüzyıl siyasi tarihine damga vuran Sovyet ihtilali, birbirinden farklı ülkelerde değişik biçimlerde tezahür eden etkileriyle önemli bir olaydır. Bu etkilerin başında, ihtilalin gerçekleştirilmesi ve buna dair yöntem ve yolların diğer ülkelerdeki sosyalist yapı ve düşüncelere ilham olması gelmektedir. Bunun yanı sıra, ihtilal sonrasında Sovyetlerde hayata geçirilen pratiklerin yalnızca sosyalistler değil, liberallerce de benimsendiği görülmektedir (Erat, 2018: 57). İhtilalin en radikal öncülerinden Lenin, her ne kadar devleti Marksist bir bakış açısıyla sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının bir ürünü ve ezilen sınıfların sömürmenin bir aracı olarak tanımlamış olsa da yeni yönetici sınıfın, politik bakımdan ‘yeni’ olduğu savı üzerinden öncü bir partinin gerekliliği vurgusunu yapmaktan geri kalmamıştır. Proleterlerin yerine iş görecek bu partinin temel özellikleri ise seçkinci, merkeziyetçi, ideolojik ve eylemselci olmasıdır (Gökdeniz, 2016: 448).

Lenin’in ihtilal sonrası uygulamaya koyduğu ilk ciddi program, Yeni Ekonomik Politika’dır (NEP). Program sanayinin yeniden düzenlenmesi için ticaretin serbestleştirilmesi ve kısmi kapitalist gelişime izin verilmesi şeklinde sosyalizmle çelişen pratikleri içermesine rağmen, Lenin tarafından sosyalist topluma geçişin bir aşaması olarak görülmüştür (Lenin, 1993: 105-109). Program, 1920’lerin sonuna kadar devam etmiş ve sonraki yıllarda da planlama Sovyet ihtilalinin temel karakteri olmuştur. Planlamanın meydana getirdiği refah, Sovyet merkezli bu aracın sadece sosyalist dünya ülkelerince değil, aynı zamanda Batı Avrupa ve ABD gibi sosyalizmle mücadele halindeki kapitalist ülkeler tarafından da benimsenmesini sağlamıştır (Ekiz ve Somel, 2005: 4).

Türkiye de Sovyetlerde meydana gelen uygulamalardan etkilenen ülkelerden biridir. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz koşullarında Sovyetlerin planlı sanayileşme modeli, 1930'ların ekonomi politikasında belirleyici bir etkiye sahip olmuştur (Özder, 2017: 145). Yalnızca uygulama alanında değil, fikri anlamda da Sovyet ihtilali Türk düşün yapısına etki etmiştir. Bu etkinin izlenebileceği somut örneklerden birisi, Kadro Dergisi'dir. Kadro kavramı Lenin'in sosyalizme geçişte partinin zarureti tahliline denk gelecek şekilde kullanılmaktadır. Kadroculara göre, Kadro; milli kurtuluş hareketi içinde bulunan Türkiye'de inkılabın siyasi otoritesidir ve prensiplerini inkılabın menfaatinden ve gelişme istikametinden almaktadır. Bir önderler ve idealistler toplumuna atıfta bulunularak açıklanan Kadro, bir şef ve parti sistemiyle açıklanmaktadır (Aydemir, 2011: 221). Böylece kavram, Lenin'in parti kavramına doğrudan tekabül etmektedir. Sovyet ihtilalinden sonra partinin amacı olan sınıfsız topluma geçiş ve bunu gerçekleştirecek programların bulunması, Kadrocuların etkilendikleri diğer hususlardır.

Bu bağlamda çalışma, Sovyet ihtilalinin Kadrocular üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Kadro hareketi hakkında bilgi verildikten sonra, ihtilalin etkileri amaç, araç ve aktör bağlamında analiz edilecektir. Çalışmada literatür taramasının yanı sıra, Kadro Dergileri ilgili bölümlere tekabül edecek şekilde incelenmiştir.

1. Kadro Hareketi

Yazarları, yazarlarının eğitimi ve siyasal mazileri, ülke özelinde ve dünya genelinde sürdürülen tartışmalar, tavsiye edilen gelişme stratejisi ve ideolojik eğilimler, Kemalist Cumhuriyet idaresiyle ilişkisi, devlet tahlili, aydına yüklenen sorumluluklar ve elbette ki açmazları itibarıyla Kadro Dergisi ve bu Dergiyle doğan entelektüel hareket, Türk siyasi düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir (Türkeş, 2015: 464). Kadro Hareketi, Türkiye'de ve dünyada son derece önemli olayların cereyan ettiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Kapitalizme alternatif olarak Rusya'da sosyalist bir sistemin şekillenmeye başladığı bu dönemde, aynı zamanda faşist hareketler yükselişe geçmekte ve hatta bazı Avrupa ülkelerinde iktidara gelmekteydi. Diğer yandan dünya ekonomisini derinden sarsan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, yeni iktisadi arayışların doğmasına yol açmıştır. Dünyada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'de ise siyasi rejim ve sistem hızlı ve dramatik bir değişim geçirmekte; Türk toplumu farklı tipteki siyasi, ekonomik ve sosyal örgütlerle yüzleşmekteydi. Bu apansız değişimi doğuran devrimler, toplumun aşına olduğu hilafet makamıyla birlikte seçkinlerin sosyal ve politik bütünlüğünü ortadan kaldırdığı gibi, onların sistem içindeki rol ve pozisyonlarını da değiştirmiştir (Sunar, 2004: 513).

Toplumun ve rejimin birçok devrimle biçimlendirilmeye çalışıldığı bu dönemde,

“genç Cumhuriyetin politik ajandası ne olabilir?” sorunsalı, kurucu siyasi elitin ve idarecilerin gündemine taşınmaktaydı. Bu sorunsal, ‘yeni devletin politik ajandası olarak Kemalizm türetilerek’ aşılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Kemalizm’e ideolojik ve felsefi bir muhteviyat kazandırılması, topluma yeni bir ilerleme yolu açılması ideali çerçevesinde Kadro Hareketi vücuda getirilmiştir (Yuca, 2011: 138). Kadro Hareketi’ni doğuran Kadro Dergisi’nde savunulan görüşlerin ana çerçevesi ise, 5 Ocak 1931 tarihinde Şevket Süreyya Aydemir tarafından Türk Ocağı’nda verilen “İnkılabın İdeolojisi” adlı konferansta şekillenmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009: 81). Aydemir, “inkılâp bitti” statükoculuğuna teslim olmamak, aksine inkılâbı derinleştirerek ona süreklilik kazandırmak gerektiğini savunmuştur. Bu görüşten ilham alan Kadro Dergisi, yukarıda değinildiği gibi, inkılâbın ideoloji açığına takviye etme misyonunu üstlenmek maksadıyla yayın hayatına başlamıştır (Bora, 2017: 160). Ancak bu beklenildiği kadar kolay olmamıştır. İnkılâbın ideolojisini oluşturma misyonunu üstlenen Kadro Hareketi ve onun yayın organı olan Kadro Dergisi, ilk etapta CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in engellemeleriyle karşılaşmıştır. Peker’in bu konunun CHP’nin vazifesi olduğunu ileri sürerek buna izin vermemesi üzerine, konu Atatürk’e intikal etmiştir. Daha sonra “milli mücadele ruhunu izah edebilmek maksadıyla” çıkartılmak istendiği belirtilen Dergi için izin alındığı gibi, Atatürk ve İnönü tarafından Dergiye maddi destek de sağlanmıştır (Uyar, 1997: 182). Toplam 36 sayıdan oluşan derginin çıkış döneminin, muhalif tüm yayın organlarının yasaklandığı bir sürece denk geldiğinin de belirtilmesinde yarar vardır. Bu dönemde siyasal iktidar, yalnızca kendileriyle bütünleşmiş gazete ve dergilerin yayınlanmasına müsaade etmiştir (Yanardağ, 2012: 27).

Kadro Dergisinde, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökün, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman (Tekeli ve İlkin, 2009: 82) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi düşünürler, kurucu yazar olarak yer almıştır. Bunlardan CHP milletvekili Yakup Kadri Karaosmanoğlu dışındaki yazarların tamamı, 1920’li yılların ilk yarısında sol gruplar içerisinde bulunmuştur (Türkeş, 2015: 465). Aydemir, Tör, Tökün ve Belge’nin Kadro Dergisi’ni çıkarmadan önce Türkiye Komünist Partisi üyesi oldukları bilinmektedir (Yanardağ, 2012: 91). Atatürk’e yakın birtakım eski sosyalist düşünürün yer aldığı Kadro Dergisi çevresi (Sunar, 2004: 511), “şeflik rejimini bir şuurulu avangard kadrosuyla tahkim etmek arzusu” içerisinde (Bora, 2017: 160). Ancak bu arzuyla yola çıkan Kadro’da partilerde olduğu gibi gelişi güzel her vatandaş yer almamaktadır. Milletlin bütün kalabalıklarını kendi teşkilatı içerisinde toplamayan Kadro, ileri sürdüğu fikirlerin tutarlılığı ve yetiştireceği inkılâp neslinin liyakat ve heyecanıyla bu kalabalıkları her daim sevk ve idare edebileceği ülküsünü paylaşan, bu yüzden sınırlı düzeyde düşünüre kapılarını aralayan bir fikir hareketidir (Aydemir, 2011: 226-227).

Bu fikir hareketinin kaynağı olan Kadro Dergisi, “siyasi sahada kalmayan,

topyekûn bir ekonomi-politik ve sosyal program olarak doktrinleştirme iddiasının ve sol-Kemalizm'in bayraktarlığını" yapan bir yayın organıdır (Bora, 2017: 159). Ancak bu yayın organı, ideolojik olarak eklektik özellikler göstermektedir (Türkeş, 1999:129). Şöyle ki, Kadro'da "İttihatçılar, Lenin, Sultan Galiyev, Sovyet deneyimi; NEP olarak bilinen Yeni Ekonomik Politika ve onu takiben izlenen planlı iktisadi gelişme modeli, List, Wagner ve Sombart gibi Alman iktisat tarihçilerine" çeşitli atıflar yapılmıştır (Türkeş, 2015: 465-466). Buradan Marksist tartışmaları yakından izleyen Kadro yazarlarının, Leninizm'den doğrudan etkilendikleri, Sovyet deneyimlerinden kimi çıkarımlarda bulunmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır (Türkeş, 1999: 129). Faşizm konusunda ise faşizmin yayılmacı-emperyalist özelliklerini ve ırkçı yönünü reddetmekle birlikte faşizm gibi otoriteryan bir yaklaşımı benimsemiş ve millete organik anlamda birlik olma çağrısında bulunmuştur. Ancak otoriteryanizmi prensipte kabul etmesine rağmen, parlamenter demokrasiyi iç karışıklık yaratan bir olgu olarak niteleyerek tek parti yönetiminde ısrar etmesi, Kadro Hareketi'nin 1930'lu yıllardaki otoriteryanizmden farkını göstermektedir (Türkeş, 1999: 129). Bu durum, Kadro'nun İtalya'daki faşist ideologlarla sürdürdüğü polemige açık biçimde yansımıştır. İtalyanlar Kemalizmin kendi faşizmlerinin bir kopyası olduğunu iddia etmelerine rağmen, Kemalistler, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumda faşizmden herhangi bir şekilde yararlanılmayacağını ifade etmişlerdir (Ahmad, 199:84).

2. Sovyet İhtilalinin Kadrocular Üzerindeki Etkileri

Kadrocuların sosyalist geçmişleri doğal olarak fikirlerine yansımış olsa da Sovyet ihtilalinin akabinde gerçekleştirilen uygulamaların Kadrocuların tasavvur ettikleri yeni rejimin temel taşlarını oluşturduğu görülmektedir. Bunların başında, sınıfsız toplum fikri gelmektedir ve buna dair öne sürülen uygulamalardan öncelenen; devletin iktisadi yapının temel aktör olması ve belirli bir plan çerçevesinde hareket etmesi düşüncesi bu bağlamda ele değerlendirilebilir. Sınıf çatışmasını mevcut şartlarda reddederek asıl çatışmanın emperyalist/kapitalist ülkelerle sömürge ve yarı sömürge durumundaki ulusal kurtuluş savaşı veren ülkeler arasında olduğunu savunan (Oktay, 1998: 44) Kadroculara göre, toplumsal-tarihsel gelişmenin temelinde, üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çelişki yatmaktadır. Her ne kadar bu yaklaşım Marksist bir yaklaşım olsa da Kadrocular, bu Marksist tezi olduğu gibi kabul etmek yoluna gitmemişlerdir. Aksine, onu yorumlayarak ulusal kurtuluş hareketlerini analiz edebilmek için kullanmışlardır. Bu şekilde dünyadaki temel çelişkinin emekle sermaye arasındaki çelişki değil, emperyalist ülkelerle sömürge ve yarı sömürge statüsündeki ülkeler olduğunu göstermek istemişlerdir (Yanardağ, 2012: 135). Kısacası kapitalizm ve emperyalizm aleyhtarı söylemleri, devletin bölüşüme yönelik müdahalesi, burjuvazinin denetlenmesi gerektiğine ilişkin söylemleri ve yabancı sermayeye şüpheyle bakmaları ideolojik anlamda Kadrocuların

sol söylemleri ürettiklerini göstermektedir. Ancak bu argümanlardan yola çıkarak, Kadrocuların ideolojik anlamda yeni, alternatif teşkil edecek bir ideoloji ürettikleri söylenemez. Aksine Kadrocular, dönemin ulusçu ve sol söylemlerini uzlaştırmaya çalışmışlardır (Türkeş, 1999: 159-160). Özellikle Mustafa Kemal'in söylemleri üzerinden inşa etikleri ulusçuluk temelinde devletçiliği, savunmuşlardır. Devletin temel aktör olarak yer alacağı ekonomik sistemin başarıya ulaşması ise, Kadroculara göre Sovyet sisteminden etkilendikleri planlamaya bağlıdır (Sunar, 2004: 517).

1.1. Amaç: Sınıfsız Toplum

Kadrocuların geliştirdikleri düşüncelerin temel amaçlarından biri, hatta en önemlisi, sınıfsız bir toplumun kurulmasıdır. Sınıfı, toplumsal üretimde aynı konda olan, gelir grupları ve menfaatleri ortak olan insan kümeleri, olarak tanımlayan Kadroculara göre, Türkiye toplumu sınıfsız bir toplum değildir. Çünkü ülkenin her yerinde üretimden aldıkları mevkilere ve kazanç kaynaklarına göre ayrı gruplar halinde farklılaşmış insan kümeleri görmek mümkündür. Bu noktada büyük ölçüde Marksizmin sınıfsız toplum anlayışından etkilenen Kadrocuların, öngördükleri toplum yapısına erişmek hususunda izledikleri yol noktasında Marksizm'den ayrıldıklarının vurgulanması gerekmektedir (Husrev, 1934: 20). Kapitalizmin tarihini sınıf mücadelesiyle ilişkilendiren Karl Marx'a göre, sermayenin merkezileşme hareketi, üretimin toplumsal bir mahiyet kazanması ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet arasında büyük bir çelişkiye neden olmuştur. Kapitalist sistem içinde derinleşen bu çelişki, kolektif üretimi temsil eden proletarya sınıfı ile üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti temsil eden burjuva sınıfı arasında gittikçe keskinleşen bir mücadeleyi beraberinde getirecektir. Mücadele sonunda proletarya sınıfının kuracağı iktidar, sosyalist temelde insanlığı zorunluluklardan kurtaracak ve özgürlüğe ulaştıracaktır (Nedim, 1933a: 18). Sosyalizmin ifade ettiği sınıfsız toplumda, insanlar arasında özel mülkiyete dayanan bir toplumsal kademeleşme kalmamıştır. İnsanlar birbirlerinden toplumsal olarak değil, mesleki veya idari olmak üzere teknik farklarla ayrılmaktadır (Husrev, 1934: 20).

Kadroculara göre sosyalist düşünce, millet bütünlüğünü kırarak yerine toplum bütünlüğüne varma amacını güder ve öngörülen sosyalist toplum, sınıf farkını meydana getiren özel mülkiyetin ortadan kaldırıldığı bir toplumdur. Bu toplumda bütün üretim araçları, işçi sınıfının yenilikçi bir hareketiyle mülkiyet sahibi sınıfların elinden alınarak toplumun malı yapılır. Bu bağlamda Kadrocular, sosyalist gelişimi millet kitlesinin bir sınıf namına bütünleştirilmesi hareketi olarak görür ve her şeyin bir sınıf (proletarya) menfaatine bağlı kılındığı sosyalizmi, bugünkü şekliyle organik bir birliğin ifadesi olarak kabul etmez (Husrev, 1934: 23). Bu nedenle Kadrocular sınıfsız toplum fikrini, sosyalizm yerine millet iktisadi düşüncesi üzerine inşa etmeye çalışmışlardır.

Kadro Dergisi yazılarında ve Şevket Süreyya'nın "İnkılap ve Kadro" eserinde; Marksizmin dünya devrimi tezi değerlendirilirken, Marksist düşünce yapısının ötedeki millet unsurunun ve milli kurtuluşun, tüm dünyanın kaderini belirleme noktasında gittikçe ön plana geçeceği, sınıf kuramının gerilemesi ve yok edilmesi oranında kuvvetlenip gelişeceğini ifade edilmiştir. Üretim araçlarının sınıflar arasında el değiştirmeleri yerine milletler arasında adaletli bir şekilde dağıtılmasının ileri medeniyet seviyesine ulaşmış bir toplum düzeni kuracağı, bu düşüncenin iktisadi kanıtı olarak ileri sürmüştür. Marksizmin sınıf anlayışı temelinde ileri üretim araçlarının merkezleşmesi yerine millet ve milli kurtuluş fikri temelinde üretim araçlarının adil dağılımını benimseyen Kadroculara göre, bu düşünce şimdiye kadar hiçbir kişi ya da sistem tarafından değinilmiş bir konu değildir. Bu düşünce Türk inkılapçıları tarafından geliştirilmiş ve varlık kazanmıştır (Asaf, 1934: 28). Milli kurtuluş hareketi hem sosyalist hem liberal sınıf diktatörlüğünü reddederek, söz konusu düşünce sistemlerinin öngördüğü düzenden farklı bir toplumsal düzeni benimsemiştir. Bu düşüncede millet bünyesi üzerinden yükselen ve ekonomik çıkarlar konusunda milli bütünlüğü üstün tutan yeni ve sosyal bir milletçilik anlayışı hâkimdir (Süreyya, 1934-1935: 9).

Kadrocular millet kavramını belirli bir sınıf ya da zümreyi değil, ulusun bütününe kastedecek şekilde kullanmışlardır (Asaf, 1932a: 34). Bu bağlamda milli kurtuluş hareketlerinin temel hedeflerinden biri olan milletin bütünsel bağımsızlığının korunması ve devamlılığı noktasında, bütünlüğü zedeleyecek bireysel, sınıfsal veya sosyokültürel girişimlere dikkat edilmelidir (Süreyya, 1932a: 8). Milli Türk inkılâbının geleceğe dönük hareketlerini, tam anlamıyla "milli" olarak vasıflandıran Şevket Süreyya; iç ve dıştan gelen her türlü sömürüye karşı bağımsız millet fikrinin, milli kurtuluş hareketinin, savaş sonrası dünyasının milletleri için ideoloji olabilecek bir fikir sistemi olabileceğini ifade etmiştir. "İnkılap ve Kadro"da; millet, devlet, toplum, sermaye, sanat, özetle her şey millidir. Türk modernleşmesinin bir sınıf diktatöryasını temsil eden komünizmden, sınıflar arasında ve sınıfların varlığı lehine bir dengeyi temsil eden faşizmden ve dünya çapında sınıflar, zümreler, tezatlar düzeni olan liberalizmden ayrılan özelliği bu milliliğidir (Halil, 1932: 45).

Kadroculara göre Türk milliyetçiliği, bir sınıf milliyetçiliği değildir. Komünist sanayileşme modelinde de kapitalist sanayileşme de olduğu gibi bir sınıfın hâkimiyeti söz konusudur. Bu nedenle her iki devlet, sınıf devletidir. Oysa Türk devleti, milletin en ileri menfaatini temsil eden bir müessesedir. Bunun yegâne yolu ise, sınıfların gittikçe keskinleşen ayrılıklarla birbirlerinden uzaklaşmalarını ve bu uzaklaşma neticesinde millet gövdesini yıpratılan sınıf kavgalarının doğmasını gerektiren ekonomik bir yayılımın önüne geçmektir. Bu durumdan mustarip olan Avrupa da bu nedenle örnek alınamaz (Nedim, 1933b: 21; Nedim, 1932a: 17). Milli kurtuluş hareketinin en somut temsilcisi olarak görülen Türkiye açısından

19. yüzyıl sanayileşmesinin neden olduğu sınıf kavgalarının önüne geçmenin yolu, milli sanayileşme sisteminin kurulmasıdır (Aydemir, 2011: 48). Sınıf kavgalarının daha baştan engellenmesine dönük bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde ise, temel aktör devlettir.

1.2. Aktör: Devlet

Kadrocular sınıfsız bir topluma gidecek yolda başat aktör olarak, devleti görmektedir (Nedim, 1932b:9). Sınıflaşmanın sonucu değil, milletleşmenin ifadesi olarak görülen devlet (Nedim, 1933c: 14), yeni Türk toplumunun gidişatını yönlendirecektir (Husrev, 1932: 38). Devletçi bir ekonomi politikası, ileri teknikli Türk ekonomisinin kurulmasını, sınıfsız ve tutarlı bir millet bilincinin gelişmesini sağlayacaktır (Nedim, 1932a: 21). Bu nedenle devletin yapıcılık ve yöneticilik gücüne herkes inanmalıdır (Nedim, 1933c: 19). Çünkü ortada ne bir ihtilâl devletçiliği, ne de bir inkılâp devletçiliği vardır. Ortada olan bütün şartları ve özellikleri kendine özgü bir *Türk devletçiliğidir*. Bu devletçiliğin prensipleri ise, Türk toplumunun içinde yaşadığı tarihî şartların özeti ve ürünüdür; taklit, aktarma ya da çalıntı değildir (Süreyya, 1933a: 13-14). Kadrocular Türk devletçiliğinin sosyalist ya da kapitalist devletçilik anlayışından kaynaklanmadığını ve bir millet devletçiliği olduğunu iddia etmişlerdir (Nedim, 1933d:19; Süreyya, 1933b: 9). Kadrocular tüm karşı çıkışlara rağmen, devletçiliği toplumsal ulus kurumunun müjdecisi olarak görmektedirler (Kadro, 1934-1935: 5-6).

Fikir, kültür ve politika gibi birçok alanda devletçiliği savunan Kadrocuların (Kadro, 1934-1935: 5-6) bu anlamda en fazla üzerinde durdukları konu, milli bir ekonominin meydana getirilmesidir (Nedim, 1932c: 6-7). Tarihte daha önce bir benzeri olmadığı için Türkiye, sömürge ekonomisinden millet ekonomisine geçişin ilk örneği olacaktır. Çünkü savaş sonrasında Akvam Cemiyeti, kapitalist; Rusya, komünist ekonomik sistemi kurma çabasına girmiştir. Geriye kalanlar sömürge ekonomisi içinde yer alırken, bağımsız milli ekonomi amacıyla olan tek ülke Türkiye'dir. Bu nedenle İnkılâp Türkiye'si yalnızca hammadde üreten, sanayi ürünlerinin açık pazarı olan ve emperyalizmin sömürgesine sahne olan ülkelerin durumuyla karıştırılmamalıdır (Nedim, 1932c: 8).

Kadrocular, özel teşebbüsün milli ekonomide kurucu ve kurtarıcı bir rol oynayacağına inanmamaktadırlar (Nedim, 1933e: 16). Bu nedenle o dönemde bireysel ekonomik düzenin öncelenmesini ve devletçi ekonomik düzenin ikinci plana atılmasını eleştirmektedirler (Asaf, 1932b: 38). Milletten en büyük kooperatifi olarak devleti gören Kadrocular, bütün gelirlerini kamu hizmetine sunan ve bunu yaparken kapitalist ya da sosyalist bir saik ile hareket etmeyen bir devlet modeli istemektedir (Nedim, 1933b: 21). Kadrocular, Türkiye'deki bireycilik ve devletçilik tartışmalarının kapitalist bilgiler çerçevesinde değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmektedirler. Türkiye'de fert ve devletin iktisadi kuruluş ve kurtuluş için birer

araçtır. Batıda ise, bu iki güç, emperyalizm için kullanılmış iki araçtan ibarettir (Hamdi, 1933: 45).

Diğer taraftan Kadroculara göre, devletin temel aktör olması, tüketimin dahi devlet planlaması içine alındığı Sovyetlerdeki anlayış ile de karıştırılmamalıdır. Devletin hâkim olması bireysel mülkiyetinin kârı ya da tasfiyesi anlamına gelmemektedir (Süreyya: 1934a: 6). Kadrocular sanayinin devlet eliyle kurulması ve idare edilmesinin sosyalist bir hareket olarak anlaşılmasını kabul etmemişlerdir. Onlara göre, Türkiye'deki devletleştirme, sermaye sahiplerine karşı işçi sınıfı adına bir hareket ve sanayinin işçi devleti eline geçmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Devlet milletin genel ifadesidir ve milli bağımsızlığın temelini oluşturan milli sanayi, patron işçi karşıtlığını doğurmadan, kendi mülkiyeti ve idaresi altında kurulacaktır. Devlet, sanayi, devlet teşebbüsü; millet bütünlüğünün sigortası olacaktır (Hüsrev, 1934: 25).

Bu bağlamda Kadrocular tasavvur ettikleri toplumsal düzenin proletarya sınıfının nicelik kuvvetine varlık kazandırmayacağını ve Avrupa toplumunun dağılmasına sebep olan birtakım sınıf kavgalarına yol açmayacağını iddia etmektedirler. Türkiye'deki sanayi kuruluş hareketi, yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal bir dava olarak da görülmektedir. Yüksek tekniğin milli ekonomiyi şekillendirmesi ve ona yön vermesi, milletin genel refahını ve çıkarlarını temsil eden, yapacağı işi önceden hesaplayan bir devletçilik müdahalesiyle olacaktır. Böylece milli devletçilik, Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran ve örnek kılan bir özellik olarak belirlemektedir (Süreyya, 1933c:9). Diğer bir ifadeyle, Türk devletçiliği bütün ekonomik faaliyetleri devlet tekeline almak isteyen bir sistem olmamakla birlikte, özel teşebbüste bulunmak isteyen girişimcileri koşulsuz şartsız destekleyen, istedikleri gibi çalışıp kazanmalarını onaylayan kapitalistçe bir korumacılık da değildir. Türk devletçiliği, ülkeyi kısa zamanda ileri ve yüksek bir ekonomik seviyeye ulaştırmak için, ister özel teşebbüs ister devlet teşebbüsü halinde, bütün teşebbüsleri sadece milli menfaat ve milli ekonominin refahı bakımından toplu olarak/tüm yönleriyle değerlendirir (Nedim, 1933f: 16). Özel teşebbüs; ancak teknik, sermaye ve uzmanlık yeterlilikleri uygun olduğu takdirde, devlet sanayi planının belirleyeceği esaslar çerçevesinde çalışmak koşuluyla, kontrollü bir denetim ve korumayla uygunluk kazanabilir (Nedim, 1933f: 17). Kısaca Kadroculara göre milli kurtuluş devletinin, ekonomik olarak planlı ve müdahaleci bir devlet olması temel özelliğidir. Her iki özellik bir refleks değil, kalıcı bir özelliktir. Diğer bir ifadeyle, planlama sınıfsız toplum modelinin devlet tipidir (Süreyya, 1934b: 11).

1.3. Araç: Planlama

Kadrocular planlamayı sınıfsız topluma geçişin ön koşulu olarak görmektedir ve büyük oranda Sovyetlerde uygulanan planlama anlayışının etkisinde kalmışlardır. Klasik Marksizme göre plan, büyük üretim araçları üstündeki mülkiyet

ilişkilerinin bir ayaklanma ile ortadan kaldırılması, bu yolla üretim anarşisinin ve bütün ekonomik sirkülasyonlarının düzenlenmesi demektir. Bu anlayışa göre planlı ekonomi, ancak bir dünya ekonomisi olabilir (Süreyya, 1932b:8). Rusya’da ihtilalin amaçlarının planlı toplumsal düzen içinde gerçekleştirilmek istenmesinin fikir tartışmalarının temel konusu olduğunu ifade eden Kadrocular (Süreyya, 1932b: 6), “beş yıllık plan” konusunun her konuşmada, her iş ve düşüncenin başında geçtiğini belirtmektedirler (Kadri, 1932:34). Kadroculara göre, Rusya’nın iktisadi planında başarılı olması, yani 160 milyonluk zengin, geniş ve verimli Ülkenin Amerika veya Almanya derecesinde bir teknikle teçhizatlanması yalnız serbest rekabet pazarlarını altüst etmekle kalmayacak, zaten bir başkalaşma buhranı geçirmekte olan kurulu toplum düzenini de yıkacaktır. Nitekim ekonomi dünyasındaki bu yeni olay, herhangi bir milletin kalkınmasından daha önemli bir anlam ifade edecektir. Komünist rejim ve bu rejimin ekonomik sistemleri, başka medeni milletler nezdinde büyük bir değer kazanacaktır. Yani Rus inkılapçılarının en büyük amaçlarından biri olan dünya devrimi, parça parça kendiliğinden ortaya çıkmaya başlayacaktır. Bu sebeple Avrupa’nın Rus eylemleri önündeki telaş ve öfkesi, sadece 160 milyonluk bir tüketim pazarını kaybetmiş olmasına bağlanmamalıdır. Kadroculara göre, Avrupa kapitalistleri bu “yapış planını” bir “yıkış planı” olarak görmektedir. Beş yıllık plan; bir sanayi ve ticaret planı değil, bir savaş ve devrim planıdır (Kadri, 1932:35).

Rusya’da yapılan plan, oldukça kapsayıcıdır. Neredeyse her şey planlaştırılmaktadır. Edebiyat ve sanat gibi alanlar dahi, bilimsel ve kültürel bir temelde plan içine alınmıştır. Hükümet ve parti büyük harcamalar yaparak bütün edebi toplulukları bir araya getirmiş ve bütün sanatkarları belirli bir sistem dâhilinde, belirli bir programla çalıştırmıştır. Böylece devletleştirilemeyen her şey, devletleştirilmiştir. Edebiyat aracılığıyla halkta yeni bir ruh inşa edilmeye çalışılmıştır (Kadri, 1934-1935: 32). Bu anlamıyla Kadroculara göre hayati bir öneme sahip olan planlama anlayışı, savaş sonrası dönemde yeniliklerin öncelikli tarafı ve toplum içindeki zıtlıkları ve bu zıtlıkları doğuran tahrik edici kuvvetleri düzen altına almanın yoludur (Süreyya: 1932b:5), Türkiye açısından da nitelik ve nicelik bakımından dengeli, dışarıdan olgun görünmenin yolu, planlamadan geçmektedir. Kadroculara göre, planlama Türk inkılabının parolasıdır. Eğer plan olmazsa, toplumsal çöküş kaçınılmazdır (Hayrettin, 1933: 57)

Bu anlamda Kadrocular, milli kurtuluş hareketini başarmış olan Türkiye’nin bugünkü Batı medeniyetinin içinde bocaladığı sınıf çatışmalarına ve ekonomik anarşi girdaplarına düşmeden, en az zaman ve emek sarf ederek gerçekçi bir iktisadi yapıya ulaşabilmesini planlı, dengeli ve hesaplı bir yönetim tarzı geliştirmesine bağlamaktadırlar. Anılan ihtiyaca cevap verecek iktisadi organlar, askeri bir nizamda olduğu gibi plana dayanmalıdır (Nedim, 1933g: 13). Bilinçli bir ekonominin en

canlı göstergesi olarak gördükleri planlamayı (Nedim, 1932c:9) dünya ekonomisinin yeni dengesine uzaktan seyirci kalmamak adına savunan kadrocular (Nedim, 1932b:14), 1930'larda sanayi alanını kapsayan sektörel planı güzel bir başlangıç olarak görmüşlerdir (Süreyya: 1933d: 5). Yüksek tekniği incelemek ve devlet öncülüğünde sanayileşmek içeriğine sahip planı, Türk zekâsına yaraşır bir hamle olarak değerlendirmişlerdir. Bu plan olayların peşinden koşan değil, olayların öncülüğünü yapan bir devlet biçiminin başlangıcıdır (Süreyya, 1934a:12).

Her ne kadar Kadrocular Rusya'nın planlama anlayışından etkilenmişse de sınıfsız bir toplum tahayyülünde olduğu gibi, farklı bir yaklaşım içine girmişlerdir. Kadroculara göre, Türkiye'deki plan fikri, ne mevcut üretim teknikleriyle üretim ilişkilerinin bir sınıfın çıkarına yönelik ayarlanmasından, ne de büyük şahsi sermaye çıkarlarının tekelci eğilimlerinden beslenir. Sömürgeciliğe karşı bir isyan olan milli kurtuluş hareketlerinde plan; hem milli bünye içinde mevcut ya da ileride doğabilecek çelişkileri milletin yüksek çıkarları adına ortadan kaldırma, hem de bütün milleti kapsayan bir işbirliği/iş katılımı oluşturmak olarak anlaşılmalıdır (Husrev, 1932: 38). Kadroculara göre milli kurtuluş hareketlerinin ekonomi planı ile sosyalist ekonomi planı aynı olamayacağı için, Sovyet ekonomisinde görülen spesifik kanunların varlığına milli ekonomide rastlanılmaz. Sosyalist ekonominin gereklerinden gelen bir kuvvetler dengesi fikri de milli kurtuluş hareketinin ekonomi planında, ancak Türkiye'nin kendi şartlarından doğmuş ve bu harekete özgü olarak bulunabilir (Husrev, 1932: 38-39).

Sonuç

Kadrocular Sovyet ihtilalinden sonra ortaya çıkan pratikleri Türk inkılabının özgü koşullarına uyarlamaya çalışmışlardır. Kadrocuların sosyalist geçmişleri bunu desteklerken, bu bağlamda öne çıkan şahısların fikirleri beslendikleri temel kaynaklar olmuştur. Bu bağlamda Kadrocuların birçok açıdan Sovyet ihtilalinden etkilendikleri ileri sürülebilecekse de bunlardan başlıca öne çıkan fikirler; sınıfsız bir toplumun kurulması, devletin bu görevi yerine getirecek temel aktör olması ve planlamanın bu hedefi gerçekleştirecek en önemli araç olmasıdır.

Sovyet ihtilalinden sonra temel amaç olan sınıfsız toplum fikri, Kadrocular tarafından varılmak istenen yegâne toplumsal amaçtır. Kadroculara göre, Türkiye kapitalist gelişimini tamamlayamadığı için, Batı'daki gibi keskinleşmiş bir sınıfsal ayırım söz konusu değildir. Diğer taraftan Rusya gibi bir sınıf devletinin koşulları da oluşmadığı gibi, tercih de edilmemektedir. Kadrocular milli kurtuluş hareketi içinde bulunan Türkiye'nin sınıfsız bir topluma geçmesinin tedbirlerinin, başından itibaren alınması üzerinde durmaktadırlar. Bunun önemli bir yolunun sanayileşme başta olmak üzere, millilik temelinde gerçekleştirilecek ekonomik girişimler ile

olacağı kanaatindedirler. Bu nedenle gerçekleştirilecek sanayileşme hamlesinin özel sektör tarafından değil, devlet tarafından yapılmasından yanadırlar.

Devlet yapısal olarak Sovyetlerde olduğu gibi seçkin bir nitelik taşımalıdır. Bu nedenle Rusya’da temel aktör olarak ortaya çıkan partinin yerini, Kadrocularda devlet almıştır. Ancak bu Sovyet pratiğinden çok da uzak değildir. Çünkü onlara göre, inkılap ideolojisine sadık, bunu benimsetmeye ve yaymaya çalışan bir grup aydın kadro, devlet idaresinde olmalıdır. Bu bağlamda devletçilik Kadrocuların fikirlerinin temelinde yer almaktadır. Son olarak, Sovyetlerde olduğu gibi, yapılacak her hamlenin planlanması gerektiğine inanmaktadırlar.

Kadrocuların 1930’ların başlarında yayımladıkları dergilerin tamamında bu düşüncelerin izlerini görmek mümkündür. Kadrocularca dile getirilen görüşler, dönemin tartışmalarına damga vurmuş ve hükümetin politika alanına yansımıştır. Sınıfsız bir toplum fikri, Kemalizmin halkçılık ilkesi üzerinde inşa edilmeye çalışılırken, Büyük Buhranın ardından zaten oluşan devletçilik koşullarıyla devlet sanayileşme politikasının temel aktörü olmuş ve bunu art arda formüle ettiği iki sanayi planı ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak, Kadrocuların Sovyet pratiğini dönemin özgün koşulları içinde bütünleştirme çabası içinde olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

- AHMAD, Feroz (2009), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren: Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- ASAF, Burhan (1932a), “İnkılâbımızın Sesi”, *Kadro*, Sy. 11, ss. 33-37.
- ASAF, Burhan (1932b), “İnkılabımız ve Hilafet”, *Kadro*, Sy. 1, ss. 37-40.
- ASAF, Burhan (1934), “1933-1934 Bir Yılbaşı Bilançosu”, *Kadro*, Sy. 25, ss. 24-29.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (2011), *İnkılap ve Kadro*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- BORA, Tanıl (2017), *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- EKİZ, Cengiz ve SOMEL, Ali (2005), *Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişmesi*, Ankara Üniversitesi, SBF-GETA, Tartışma Metinleri, No 81, Ankara.
- ERAT, Veysel (2018), “Kadro Dergisi’nde Planlama Anlayışı”, *Anemon*, C. 6, Sy. 1, ss. 51-59.
- GÖKDENİZ, Kutay (2016), “Ekim Devrimi’nden Federasyon’a Rusya’da Devrim Yapılanması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.15, Sy.57, ss. 440-462.
- HALİL, Neşet (1932), “İnkılap ve Kadro”, *Kadro*, Sy. 10, ss. 44-46.
- HAMDİ, Ahmet (1933), “Kapitalizm (Emperyalizm) İle Millet İktisat Rejimi ve Ferdietçilik İle Devletçiliğin Manaları”, *Kadro*, Sy.18, ss. 43-49.
- HAYRETTİN, Tahir (1932), “Ayarlı Millet ve Plan”, *Kadro*, Sy. 18, ss. 54-58.
- HUSREV, İsmail (1932), “Plan Mefhumu Hakkında”, *Kadro*, Sy. 7, ss. 36-43.

- HUSREV, İsmail (1934), “Millet İçinde Sınıf Mes’esi II.”, *Kadro*, Sy. 26, ss. 20-26.
- KADRİ, Yakup (1932), “Ankara Moskova Roma”, *Kadro*, Sy. 12, ss. 33-35.
- KADRO, (1934-1935), “Kadro”, *Kadro*, Sy. 35-36, ss. 5-7.
- LENİN, V. İ. (1993), *Seçme Eserler Cilt.I.*, Çev. Saliha N. Kaya ve İsmail Yarkın, Ankara, İnter Yayınları.
- NEDİM, Vedat (1932a), “Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti”, *Kadro*, Sy. 11, ss. 17-21.
- NEDİM, Vedat (1932b), “Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro*, Sy. 2, ss. 9-14.
- NEDİM, Vedat (1932c), “Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro*, Sy. 1, ss. 6-9.
- NEDİM, Vedat (1933a), “Milli Kurtuluş Hareketleri ve Buhran”, *Kadro*, Sy. 18, ss. 18-24.
- NEDİM, Vedat (1933b), “Sanayileşme Davası”, *Kadro*, Sayı: 24, 17-21.
- NEDİM, Vedat (1933c), “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir”, *Kadro*, Sy.15, ss. 13-19.
- NEDİM, Vedat (1933d), “Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir...”, *Kadro*, Sy.17, ss. 16-21.
- NEDİM, Vedat (1933e), “Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi”, *Kadro*, Sy. 13, ss. 10-16.
- NEDİM, Vedat (1933f), “Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukave-meti”, *Kadro*, Sy. 21, ss. 15-20.
- OKTAY, Ahmet (1998), “Türk Solu Ve Kültür”, *Toplum ve Bilim*, Sy78, ss: 38-58.
- ÖZDER, Ferruh (2017), “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sy. 60, ss. 143-170.
- SUNAR, Lütfi (2004), “Kadro Dergisi/Hareketi Ve Etkileri: Türk Devlet İdeolojisi Ve Sol Kemalizmin Oluşumu Bağlamında Bir Analiz”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, Sy.1, ss. 511-526.
- SÜREYYA, Şevket (1932a), “Milli Kurtuluş Hareketinin Ana Prensipleri”, *Kadro*, Sy. 8, ss. 6-12.
- SÜREYYA, Şevket (1932b), “Plan Mefhumu Hakkında”, *Kadro*, Sy.5, ss.5-12.
- SÜREYYA, Şevket (1933a), “Don Kışotun Yeldeğirmenleriyle Muharebesine Kürsü Politika-cılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair...”, *Kadro*, Sy.17, ss. 9-15.
- SÜREYYA, Şevket (1933b), “Beynelmîl Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi. III: Türk Nasyonalizmi”, *Kadro*, Sy. 20, ss.4-11.
- SÜREYYA, Şevket (1933c), “Makinaların Muhacereti”, *Kadro*, Sy. 23, ss. 6-11.
- SÜREYYA, Şevket (1933d), “Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz”, *Kadro*, Sy. 24, ss.5-16.
- SÜREYYA, Şevket (1934-1935), “Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi”, *Kadro*, Sy. 35-36, ss.8-22.
- SÜREYYA, Şevket (1934a), “Yürüyen Devlet”, *Kadro*, Sy.25, ss. 5-12.

- SÜREYYA, Şevket (1934b), “Yeni Devletin İktisadi Fonksiyonları”, *Kadro*, Sy. 29, ss.5-14.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim (2009), *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- TÜRKEŞ, Mustafa (1999), *Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)*, Ankara, İmge Kitabevi.
- TÜRKEŞ, Mustafa (2015), “Kadro Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm 2. Cilt*, 8. Baskı, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), İstanbul, İletişim Yayıncılık, ss. 464-476.
- UYAR, Hakkı (1997), “Resmi İdeoloji Ya Da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülke ve Kadro”, *Toplum ve Bilim*, Sy.74, ss.181-193.
- YANARDAĞ, Merdan (2012), *Kadro Hareketi*, İstanbul, Destek Yayınevi.
- YUCA, Sami (2011), “Kadro Hareketi ve Kemalizm”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, Sy. 2, ss.137-166.

TÜRKİYE'DE TURİZM, İHRACAT VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: MAKİ EŞBÜTÜNLEŞME VE BOOTSTRAP NEDENSELLİK ANALİZİ

Tuncer GÖVDELİ¹

Geliş: 12.06.2018 / Kabul: 11.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.433470

Öz

Bu çalışmada Türkiye'de 1963-2015 döneminde turizm gelirleri ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu amaçla, serilerin durağanlıkları geleneksel birim kök testleri ve yapısal kırılmaya izin veren birim kök testleri ile sınanmıştır. Serilerin durağanlıkları I(1) olarak tahmin edilmesinden sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi çoklu yapısal kırılmalara izin veren Maki (2012) Eşbütünleşme Testi kullanılarak tespit edilmiştir. Serilerin eşbütünleşik olarak tahmin edilmesi sonrasında FMOLS Eşbütünleşme Katsayı Tahmincisi kullanılarak eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Son olarak Hacker ve Hatemi (2006) Bootstrap Nedensellik analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, serilerin uzun dönemde birlikte hareket edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik analizine göre, ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi, ihracattan turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulgusuna rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik Büyüme, Kırılmalı Birim Kök Testi, Maki Eşbütünleşme Testi, Bootstrap Nedensellik Testi.

Jel Kodları: C22, O40.

1 Dr., Gaziantep Üniversitesi, tgovdeli@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6600-8684>

TOURISM, EXPORT AND ECONOMIC GROWTH NEXUS IN TURKEY: MAKI COİNTEGRATION AND BOOTSTRAP CAUSALITY ANALYSIS

Abstract

In this study, explores the effects of tourism income and exports on Turkey’s economic growth. It employs annual data from 1963 to 2015. For this purpose, the stationarity of the series was tested with traditional unit root tests and unit root tests allowing structural breaks. After estimating the stationeries as I (1), the cointegration relationship between the series was determined using the Maki (2012) Cointegration Test, which allowed multiple structural breaks. According to estimating the cointegrated series FMOLS cointegration coefficient estimator using coefficients are estimated. Finally Hacker and Hatemi (2006) Bootstrap Causation Analysis was performed. According to the findings, the result is that the series will move together in the long term. So far as the findings, the result is that the series will move together in the long term. According to the analysis of causality, causality of export to economic growth and causality of export to tourism income was determined. There was no causal relationship between tourism incomes and economic growth.

Keywords: *Tourism, Economic Growth, Unit Root Test With Structural Breaks, Maki Cointegration Test, Bootstrap Causality Test.*

Jel Codes: *C22, O40.*

1. GİRİŞ

Turizm, ülkelerin büyümesi ve kalkınması için önemli bir görev üstlenerek yerel nüfusun ekonomik refahının artmasına yardımcı olur. Bu bakış açısıyla turizmin, kamu kaynaklarının tahsisi ile birlikte uluslararası arenada rekabet edilebilirliği artırılması gerekmektedir. Ziyaretçi çekmekte rekabetin önemi yaygın olarak kabul edilmektedir (Botti vd., 2009; Webster ve Ivanov, 2014). Özellikle sürdürülebilir büyümeyi hedefleyen ülkelerin turizme ayırdıkları pay artarak devam etmektedir.

Turizm, toplum refahının istenilen seviyeye yükseltilmesi için çok önemli bir faktördür. 2014 yılında dünyada gerçekleşen 7,6 trilyon \$ küresel GSYİH’nın %10’una katkıda bulunan turizm sektöründe 277 milyon çalışan vardır. Son yıllarda turizmin gelişmekte olan ülkelerdeki artış hızı, diğer sektörlerle göre (otomotiv, sağlık ve finansal hizmetler) daha fazladır. Önümüzdeki on yılda bu sektörün büyüme hızı ortalama %3,8 olması tahmin edilmektedir. 2025 yılında küresel GSYİH’nin 11.381,9 milyar \$ olması beklenirken turizm sektörünün küresel GSYİH’daki oranı %10,5 olması beklenmektedir. 2025 yılında turizm sektöründe 356,9 milyon çalışan olması tahmin edilmektedir ve bu rakam dünyada çalışan insan sayısının

%10,7'sine tekabül edeceği beklenmektedir (Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC), 2015).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınmasında turizm önemli bir yer almaktadır. Katma değeri yüksek olan turizm sektörü oluşturduğu istihdam alanı ile ekonomiye ciddi fırsatlar sunmaktadır. Türkiye gibi turizme elverişli ülkelerin, yeterli tanıtımlar yaparak ve turizm alt yapılarını geliştirerek fırsatları değerlendirmeleri gerekmektedir. Turizme yapılan harcamaların artması ile elverişli ülkelerin bunu fırsata çevirmesi, ülke ekonomilerine pek çok fayda sağlamaktadır.

Turizm sektörü, ekonomik dalgalanmalardan fazla etkilenen bir sektördür. Ekonominin gelişmesiyle insanlar tasarruflarını bu sektöre yöneltmektedir. Turizm potansiyeli yüksek ülkelerin, bu ilgiyi gözden kaçırmaması gerekmektedir. Böylece bu ülkeler, ekonomilerine diğer sektörlerden elde edemedikleri katkıyı turizm sektöründen sağlayacaklardır.

Bu çalışmanın temel amacı turizm gelirleri ve ihracatın Türkiye ekonomisi açısından önemine değinmektir. Çalışmada, turizm gelirleri ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu amaçla, 1963-2015 dönemi kullanılmıştır. Serilerin durağanlığını incelemek için geleneksel birim kök testlerinden olan Genelleştirilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerinden olan Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003, 2004) ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılarak serilerin durağanlıkları belirlenmiştir. Serilerin eşbütünleşme ilişkileri Maki (2012) Eşbütünleşme Testi yardımıyla test edilmiştir. Fully Modified OLS (FMOLS) tahmincisi yardımıyla eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde Hacker ve Hatemi (2006) Bootstrap Nedensellik Testi kullanılarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Ele alınan dönemde eğer yapısal kırılma varsa, yapısal kırılmayı dikkate almayan testlerin kullanılması yanlış sonuçlara yol açabilecektir. Yapısal kırılmayı dikkate alan testlerin kullanılması daha doğru sonuçlar bulunmasına imkan sağlayacaktır. Bu çalışmada yapısal kırılmayı dikkate alan testler kullanılmıştır.

2. YAZIN TARAMASI

Turizm gelişimi ile ekonomik büyüme ilişkisi birçok ampirik çalışmada incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ülkelerin jeopolitik konumu, iklimi, tarihsel yapısı, turizm politikaları, ekonomik yapıları vb. gibi faktörlerden dolayı turizme verdikleri önem değişmektedir. Turizme yapılan yatırımlar neticesinde gelen turist sayısı artmakta, neticesinde turist ülke içinde dö-

viz bırakarak ülkenin ekonomik büyümesine olumlu katkı sağlamaktadır. Yapılan birçok çalışmada turizmin ekonomik büyümeye etkisi araştırılmıştır.

Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar üç grupta toplanabilir.

Turizm odaklı ekonomik büyüme hipotezini destekleyen çalışmalardan olan Cortes-Jimenez (2008) İspanya ve İtalya’nın 1990 ile 2004 yılları arasında ulusal ve uluslararası turizmin ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiş, elde edilen bulgularda turizmin iki ülkede de ekonomik büyümeye pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İspanya’da turizmin ekonomik büyümeye etkisi 1975 ile 1997 yılları arasında test edilmiştir. Çıkan sonuçlara göre turizm liderliğindeki ekonomik büyüme hipotezi eşbütünlüşme ve nedensellik testleri uygulanarak tespit edilmiştir (Balaguer ve Cantavella, 2002:887-884). Güney Kore ve Tayvan için yapılmış olan çalışmada, Güney Kore’de turizm ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu, Tayvan’da ise turizme dayalı bir ekonomik büyüme olduğu ortaya çıkmıştır (Chen ve Chiou-Wei, 2009:812:818). Özdemir ve Öksüzler (2006), 1963 ile 2003 dönemi için yapılan çalışmada, reel döviz kuru ve turizm gelirlerinin GSYİH üzerindeki etkisi incelenmiş sonuçta turizm gelirlerinin GSYİH’ı kısa ve uzun dönemde tek yönlü etkilediği sonucuna varmışlardır. Alp (2015), Türkiye’de turizm sektörü ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlarda, turizm gelirlerindeki artışın %30’u geçmesi halinde turizmin büyümeyi olumlu etkilediğini tespit etmiştir. Çetintaş ve Bektaş (2008), ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi 1964 ile 2006 yılları arasında incelemişler, elde edilen bulgulara göre turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki ortaya çıkmıştır. Türkiye için yapılan çalışmalarda; 1990 ile 2008 dönemi için turizm gelirlerinin GSYİH üzerindeki etkisini inceleyen Zortuk (2009), turizmin ekonomik büyümeye olumlu katkı yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Arslantürk ve Atan (2012), Türkiye’nin 1987 ile 2009 dönemini ele alarak büyüme, döviz kuru ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlarda turizm gelirleri ekonomik büyümenin nedenselidir. Husein ve Kara (2011), 1964–2006 döneminde döviz kuru, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme değişkenlerini kullanarak Türkiye için ampirik analiz yapmışlardır. Bulgularda, turizm gelirleri ekonomik büyümenin nedenselidir.

Ekonomik büyüme odaklı turizm hipotezini destekleyen çalışmalar; Odhiambo (2011) Tanzanya’nın 1980–2008 dönemini ele alarak ekonomik büyüme, döviz ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgularda uzun dönemde ekonomik büyüme turizm gelirlerinin nedenselidir. Lean ve Tang (2010) Malezya’nın 1989–2009 yılları arası için ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve döviz kuru değişkenlerini kullanmıştır. Bulgularda, ekonomik büyüme turizm gelirlerinin nedenselidir. Kanca (2015), 1980-2013 dönemi için turizm gelirlerinin

büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyüme turizmin nedenselidir. Buna ek olarak turizm gelirleri ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Selim vd. (2015), çalışmalarında, Türkiye’de 1980 ile 2012 dönemini kapsamaktadır. Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir ve ekonomik büyüme turizmin nedenselidir sonucuna ulaşmışlardır.

Yukarıdaki iki hipotezi birleştiren ekonomik büyüme ile turizm arasındaki çift yönlü ilişkiyi inceleyen çalışmalar; Khoshnevis Yazdi vd. (2017) İran’ın turizm, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini analiz etmişlerdir. 1985 ile 2013 dönemini araştırmayan çalışmanın sonucunda turizm harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Khalil vd. (2007), Pakistan’ın 1960 ile 2005 dönemi boyunca turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır ve turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Dritsakis (2004), 1960–2000 dönemi için Yunanistan’ın ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Ampirik sonuçlara göre turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Topçuoğlu ve Bozkurt (2013), 1970-2011 dönemi için yaptıkları çalışmada Türkiye’de turizmle ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgularda turizm gelirinun ihracattaki payıyla büyüme arasında kısa ve uzun dönemde iki yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Çoban ve Özcan (2013), Türkiye’de 1963-2010 boyunca turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönem için analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgularda turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki vardır. Aslan (2013), Akdeniz’e kıyısı olan 12 ülkenin 1995 ile 2010 yıllık verilerini kullanarak turizm gelirleri, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre Portekiz, İsrail ve Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik vardır. Demiröz ve Ongan (2005) Türkiye’de ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve döviz kuru değişkenlerini kullanarak yaptıkları çalışma 1980-2004 dönemini kapsamaktadır. Elde edilen bulgularda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

3. VERİLER VE AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada, Türkiye için 1963 ile 2015 verileri kullanılarak turizm gelirleri ve ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Turizm gelirleri, ihracat ve ekonomik büyüme verileri TÜİK’ten alınmıştır. Veriler 1998 yılı sabit fiyatı GSYİH fiyat deflatörüne bölünerek reel hale getirilmiştir.

$$GDP_t = f(IHR_t, TG_t) \quad (1)$$

burada, GDP; GSYİH, IHR; ihracat ve TG turizm gelirlerini göstermektedir.

Eşitlik 1’in doğal logaritması alındığında;

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln KH_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

burada, t; periyodu, lnGDP; GSYİH’nın doğal logaritmasını, IHR; ihracatın doğal logaritmasını ve TG turizm gelirlerinin doğal logaritmasını göstermektedir.

3.1. BİRİM KÖK ANALİZİ

Zaman serisinde durağan olmayan bir değişken, birim kökün olduğunu gösterir. Değişkeninin durağan olmaması durumunda, yaşanabilecek herhangi bir şokun veya politika değişikliğinin değişken üzerindeki etkisi kalıcı olmaktadır. Bu çalışmada, serilerin birim kök ve durağanlığını test etmek için Genelleştirilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Eğer seride kırılma varsa, ADF, PP, KPSS ve Ng-Perron birim kök testlerinin sonuçları, seri birim köklüdür şeklinde kurulan hipoteze doğru yönelim göstermektedir (Perron, 1989:1361). Perron (1989) yılında kırılma tarihinin bilinmesi durumunda kullanılacak model geliştirmiştir. Ancak Zivot ve Andrews (1992) bu modeli eleştirerek kırılma tarihini içsel olarak belirlendiği bir kırılmalı model geliştirmişlerdir. Lumsdaine ve Papell (1997), çalışmada ele alınan serilerin uzun dönemi kapsamı durumunda tek kırılmaların dikkate alınması durumunda hatalı sonuçlar verebileceğini savunmuşlardır. Serilerde bir kırılmayı dikkate alan Zivot ve Andrews (1992) modelini geliştirerek iki kırılmalı birim kök testini geliştirmişlerdir.

Zivot ve Andrews (1992) Lumsdaine ve Papell (1997) modelleri seri birim köklüdür sıfır hipotezinde yapısal kırılmanın olmadığını varsayılmaktadır ve kritik değerler bu varsayımına göre bulunmaktadır. Bu sorunu çözmek için Lee ve Strazicich (2003, 2004), Schmidt ve Phillips (1992) tarafında literatüre kazandırılan minimum Lagrange çarpanları (LM) birim kök testini geliştirmişlerdir. Bu modelde sıfır hipotezinde ve alternatif hipotezde yapısal kırılmaya yer veren bir ve iki kırılmalı testini literatüre kazandırmışlardır (Gövdeli, 2016:226-227).

Bu çalışmada, serilerin birim kök ve durağanlığını test etmek için geleneksel birim kök testlerinden olan ADF ve PP birim kök testleri ile yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerinden Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003, 2004) ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) testleri kullanılmıştır.

Tablo 1: ADF ve PP Birim Kök Testleri

Değişken	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnGDP	-0.394	-2.534	-0.024	-2.095
Δ lnGDP	-3.676***	-3.680**	-3.650***	-3.675**
lnIHR	-0.485	-1.680	-0.235	-1.836
Δ lnIHR	-3.477**	-3.426*	-3.373**	-3.318*
lnTG	-0.081	-2.550	-0.052	-2.424
Δ lnTG	-4.026***	-4.111**	-4.096***	-4.237***

Not: Lag seçiminde Schwarz Bilgi kriteri (SIC) kullanılmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de ADF ve PP Birim Kök Testleri sonuçları verilmektedir. Elde edilen sonuçlarda, lnGDP serisi ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre sabitli ve sabitli trendli’de seviyesinde %1 ve %5 anlam düzeylerinde birim kök içermektedir. Serinin farkının alınması ile durağan hale geldiği görülmektedir. lnIHR serisi sabitli ve sabitli ve trendli seviyesinde birim köklü olduğu, farkının alınmasıyla durağanlaştığı görülmektedir. lnTG serisi ise ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre sabitli ve sabitli trendli seviyesinde birim kök içermektedir. Serinin farkının alınması sonucunda durağan hale gelmiştir.

Serilerin durağanlığı geleneksel birim kök testlerinden olan ADF ve PP Birim Kök Testi ile analiz edildikten sonra, yapısal kırılmalı birim kök testine geçilmiştir.

Perron (1989), Zivot ve Andrews (1992) ile Lee ve Strazicich (2004) birim kök testleri bir yapısal kırılmaya izin verirken, Lumsdaine ve Papell (1997) ile Lee ve Strazicich (2003) birim kök testleri iki yapısal kırılmaya izin veren birim kök testleridir. Carrion-i-Silvestre vd. (2009), kırılma tarihinin içsel olarak belirlendiği ve beş taneye kadar yapısal kırılmaya izin veren birim kök testini geliştirmişlerdir. Sıfır hipotezi birim kök vardır şeklinde olan bu testte beş farklı istatistik kullanılmıştır Katircioğlu (2014):

$$P_t(\lambda^0) = \frac{[s(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha}S(1, \lambda^0)]}{s^2(\lambda^0)} \quad (3)$$

burada, P_t ; Gauss noktası optimum istatistiğini göstermektedir ve S ; spektral yoğunluk fonksiyonudur.

$$MP_t(\lambda^0) = \frac{[c^2 T^{-2} \sum_{i=1}^T \hat{y}_{t-1}^2 + (1-c)T^{-1} \hat{y}_T^2]}{s(\lambda^0)^2} \quad (4)$$

burada, MP_t ; Ng ve Perron (2001) ‘e göre değiştirilmiş uygulanabilir nokta optimal istatistiğini temsil ettiği yordur.

$$MZ_{\alpha}(\lambda^0) = (T^{-1}\hat{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2)(2T^{-2}\sum_{t=1}^T\hat{y}_{t-1}^2)^{-1} \quad (5)$$

$$MSB(\lambda^0) = (s(\lambda^0)^{-2}T^{-2}\sum_{t=1}^T\hat{y}_{t-1}^2)^{1/2} \quad (6)$$

$$MZ_t(\lambda^0) = (T^{-1}\hat{y}_T^2 - s(\lambda^0)^2)(4s(\lambda^0)^2T^{-2}\sum_{t=1}^T\hat{y}_{t-1}^2)^{1/2} \quad (7)$$

burada, MZ_{α} , MSB ve MZ_t ’nin bir GLS belirleme yaklaşımı kullanılarak elde edilebilen M sınıfı test istatistikleridir.

Tablo 2: Çoklu Yapısal Kırılmalı Carrion-i-Silvestre vd. Birim Kök Testi

Değişken	TEST İSTATİSTİKLERİ					Kırılma Tarihleri
	P_t	MP_t	MZ_{α}	MSB	MZ_t	
<i>lnGDF</i>	86.89 (5.54)	75.02 (5.54)	-1.15 (-17.32)	0.63 (0.17)	-0.73 (-2.90)	1967, 1978, 1993, 2000, 2008
<i>lnIHR</i>	94.61 (5.54)	84.98 (5.54)	-0.92 (-17.33)	0.67 (0.17)	-0.62 (-2.90)	1976, 1981, 1986, 2000, 2008
<i>lnTG</i>	94.30 (5.54)	76.96 (5.54)	-1.18 (-17.33)	0.64 (0.17)	-0.76 (-2.90)	1968, 1976, 1981, 1998, 2008

Not: Kritik değerler parantez içerisinde gösterilmiş olup, bootstrap kullanılarak 10000 yinleme ile üretilmiştir.

Tablo 2’de çoklu yapısal kırılmalı Carrion-i-Silvestre vd. birim kök testi sonuçlarını vermektedir. Sonuçlar incelendiğinde, düzeyde P_t , MP_t , MZ_{α} , MSB ve MZ_t test istatistiklerinin tamamının “birim kök vardır” Ho hipotezini yüzde 5 anlamlılık düzeyinde reddemediği görülmektedir. Bu nedenle, seriler düzey değerinde durağan değillerdir.

Serilerin hem geleneksel birim kök testlerine göre, hem de yapısal kırılmaya izin veren birim kök testleri sonuçlarına göre I(1) olmasından dolayı seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin araştırılabileceğine karar verilmiştir.

3.2. EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Maki (2012) birden çok kırılmaya olanak sağlayan test geliştirmiştir. Bu testin en önemli özelliği kırılma tarihlerini modelin içsel olarak belirlemesidir. Maki (2012) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testini dört farklı model kullanarak literatüre kazandırmıştır. Bu modeller;

Model 0: Sabit terimde kırılmaya izin veren trendsiz model:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + v_t \quad (8)$$

Model 1: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin veren trendsiz model:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + v_t \quad (9)$$

Model 2: Sabit terimde ve eğimde kırılmaya izin veren trendli model:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma x + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + v_t \quad (10)$$

Model 3: Sabit terimde, eğimde ve trendde kırılmaya izin veren

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma x + \sum_{i=1}^k \gamma_i t K_{i,t} + \beta x_t + \sum_{i=1}^k \beta_i x_i K_{i,t} + v_t \quad (11)$$

burada; K_i kukla değişkenleri ifade etmektedir.

Tablo 3: Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	TEST İSTATİSTİĞİ	KRİTİK DEĞERLER			YAPISAL KIRILMA TARİHLERİ
		1%	5%	10%	
MODEL 0	-8.100***	-6.296	-5.760	-5.491	1967, 1980, 1993, 2000, 2011
MODEL 1	-8.119***	-6.530	-5.993	-5.722	1967, 1974, 1980, 1988, 1993
MODEL 2	-6.643**	-7.031	-6.516	-6.210	1977, 1980, 2000
MODEL 3	-9.092***	-8.713	-8.129	-7.811	1969, 1975, 1983, 1993, 1998

Not: Kritik değerler Maki (2012) Tablo 1'den alınmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçları görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre Model 0-1-2-3'te eşbütünleşme ilişkisinin olduğu, serilerin uzun dönemde birlikte hareket edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, serilerin düzeyde yapılacak uzun dönem analizlerinde, sahte regresyon problemiyle karşılaşılmayacaktır.

Türkiye ekonomisindeki kırılmalar incelendiğinde, 1969 yılındaki seçimler ve aynı yılda yaşanan politik istikrarsızlar Türkiye'nin ekonomisine zarar vermiştir. 1974 ve 1980'de meydana gelen küresel ölçekteki petrol krizleri Türkiye ekonomisini sarsmıştır. 1982 yılında bankerler krizi diye bilinen banker iflasları ekonomiyi kötüye götüren başka bir unsurdur. Türkiye'de alınan 1984 ve 1989'da alınan iktisat politikası kararları köklü dış liberalizasyon önlemlerini gündeme getirmiştir. Ayrıca, Aralık 1993-Nisan 1994 finans krizlerinden ders almayan ekonomi 1998 yılında yeniden krize sürüklenmiştir (Kibritçioğlu, 2001).

3.3. FMOLS EŞBÜTÜNLEŞME KATSAYILARI TAHMİNCİSİ

Seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun dönem eşbütünlüşme katsayıları FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisi kullanılarak analiz edilmiştir. Literatürde en sık kullanılan MODEL 2’de elde edilen kırılma tarihleri kullanılarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 4: FMOLS Tahmincisi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Test İstatistiği</i>
<i>Sabit Terim</i>	2.140***	3.994
<i>lnIHR</i>	0.879***	13.636
<i>lnTG</i>	0.184**	2.543
<i>D1977</i>	0.268*	1.921
<i>D1980</i>	-1.106***	-7.477
<i>D2000</i>	-0.286***	-2.313

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4, FMOLS uzun dönem katsayı tahmincisinin sonuçlarını vermektedir. Elde edilen bulgularda, tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İhracat gelirlerinde meydana gelecek %1’lik artış ekonomik büyümeyi %0.879 artırmaktadır. Turizm gelirlerinde meydana gelecek %10’luk artış ise ekonomik büyümeyi %1.84 artırmaktadır. 1980 ve 2000 yılını temsil eden kulla değişkenlerin negatif olduğu, 1977 yılını temsil eden kukla değişkenin ise pozitif olduğu görülmektedir.

Yapısal kırılma tarihlerindeki şoklar incelendiğinde 1973-1977 yıllarını kapsayan üçüncü beş yıllık kalkınma planı neticesinde ülkenin 1977 yılında sermaye birikim oranı %27.2’ye yükselmiştir. Sermaye birikim oranındaki artışın ekonomiye olumlu etkisi olmuştur. 1980 yılında meydana gelen ikinci büyük petrol krizi sebebiyle, 24 Ocak Kararları yürürlüğe girmiştir. Krizin etkisini minimize etmek amacıyla Türk Lirası %48 düzeyinde devalüe edilmiştir. Böylece Türkiye ekonomisi ciddi biçimde olumsuz etkilenmiştir. Kasım 2000 krizi ile ülke yeni bir krize girmiştir. TCMB’nin döviz rezervleri ciddi biçimde gerilemiştir. Döviz rezervlerinin erimesi finans piyasalarında ciddi baskı olduğunun kanıtıdır. 2000 krizi ile birlikte ülke ekonomisi ciddi değer kaybetmiştir.

3.4. HACKER VE HATEMI (2006) BOOTSTRAP NEDENSELLİK ANALİZİ

Hacker ve Hatemi (2006) nedensellik testi Toda ve Yamamoto (1995) testine dayanmaktadır. Nedensellik testinde Toda ve Yamamoto testindeki gibi serilerde Var(p+d) modeli aşağıdaki gibi uygulanır:

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \dots + A_{p+d} y_{t-p-t} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Burada, p; VAR gecikme sayısı, A; parametre matrisi, d maksimum durağanlık derecesidir. Nedensellik testinde serilerin durağan olması koşulu yoktur. Var(p+d) modeli aşağıdaki gibi kısaltılabilir:

$$Y = DZ + \delta \quad (13)$$

Granger nedenselliğin boş hipotezi aşağıdaki gibidir:

$$H_0: C\beta = 0 \quad (14)$$

Boş hipotez aşağıdaki Wald Test yöntemi ile test edilebilir:

$$Wald = (C\beta)' [C((Z'Z)' \otimes S_{\varepsilon})C']^{-1} (C\beta) \sim X_p^2 \quad (15)$$

burada, $\beta = \text{vec}(d)$ ve vec sütun sıralayıcıyı, \otimes ; Kronecker çarpımını, C; $p \times n(1+n(p+d))$ matrisini, S_{ε} denklemin 15'teki hata teriminin varyans kovaryans matrisidir.

Toda ve Yamamoto (1995) testinde Ki-kare dağılımı kullanılırken Hacker ve Hatemi (2006) testinde bootstrap dağılımı kullanılmaktadır. Bootstrap dağılımında test istatistiklerini sınavabilmek için verileri yeniden örneklendirmektedir. Böylece bu yöntemde daha iyi sonuçlar elde edilebilecek sapmaları azaltmaktadır. Ayrıca bu yöntem otoregresif koşullu değişen varyansı (ARCH) dikkate almaktadır.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Hacker ve Hatemi (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılmıştır. Uygun gecikme uzunluğu HJC (Hatemi-J Criterion) kriteriyle belirlenen VAR modele 1 gecikme eklenmiştir. HJC kriteri tüm yöntemlerde 2 olarak tespit edilmiştir. Uygun kritik değerlere ulaşabilmek için 10000 bootstrap simülasyonu yapılmıştır.

Tablo 5: Hacker ve Hatemi Bootstrap Nedensellik Testi Sonuçları

	MWALD İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			
		k	1%	5%	10%
$\ln IHR \Rightarrow \ln GD$	4.962**	2	7.116	4.018	2.807
$\ln GDP \Rightarrow \ln IHR$	0.487	2	7.013	3.985	2.748
$\ln TG \Rightarrow \ln GDP$	0.246	3	7.451	4.058	2.763
$\ln GDP \Rightarrow \ln TG$	0.528	3	7.383	4.040	2.777
$\ln IHR \Rightarrow \ln TG$	6.06**	3	7.108	3.998	2.728
$\ln TG \Rightarrow \ln IHR$	0.006	3	7.203	4.073	2.850

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 9, Hacker ve Hatemi bootstrap nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. MWALD İstatistiği, %5 anlam seviyesinde bootstrap kritik değerlerinden büyük olmasından dolayı, ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi, ihracattan turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Çalışmada, 1963-2015 dönemi için turizm gelirleri ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Öncelikle serilerin durağanlıkları geleneksel birim kök testlerinden olan ADF ve PP birim kök testleriyle analiz edilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerinden olan Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003, 2004) ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde serilerin yapısal kırılmayla birlikte düzeyde durağan olmadığı, birinci farklarının alınması neticesinde durağan hale geldiği ortaya çıkmıştır.

Serilerin birinci farkında durağan olmasından dolayı I(1), Maki (2012) tarafından geliştirilen ve 5 kırılmaya kadar izin veren eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Maki (2012) eşbütünleşme testi sonuçlarında, eşbütünleşik olduğu, serilerin uzun dönemde birlikte hareket edeceği anlaşılmıştır. Gerçekleşen yapısal kırılmaların, Türkiye’de meydana gelen şokların etkisiyle gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Uzun dönemli katsayı tahmincisi olan FMOLS yardımıyla uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgularda, ihracat katsayısının esneklik katsayısı 0.879 olarak, turizm katsayısının esneklik katsayısı 0.184 olarak tahmin edilmiştir. 1980 ve 2000 yılını temsil eden kukla değişkenlerin negatif olduğu, 1977 yılını temsil eden kukla değişkenin ise pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Hacker ve Hatemi (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi yardımıyla değişkenler arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi, ihracattan turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular, yapısal kırılmaların turizm sektörünün seyrini hangi yönde değiştirdiğini göstermektedir. Meydana gelebilecek şokların, ülkemiz turizmine yapacağı etki analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar turizm sektörünün kırılabilirliğini bir kez daha göstermiştir. Turizm sektörünün ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği gözlenmiştir. Literatürle uyuşan bu sonuçlara göre turizm, Türkiye ekonomisi için gözardı edilemeyecek bir unsurdur.

Ülkelerde turizm sektörü üzerine politika yapıcıların kararları kalkınma ve büyüme için önem arz etmektedir. Turizmin cari açığın azaltılması yanı sıra pek

çok ekonomik faydası olan bir sektördür. İşsizlikle mücadele konusunda politika yapıcıların turizm sektörünün önemini kavraması gerekmektedir. Turizm sadece yaz için değil aynı zamanda dört mevsim için turist çekebilecek yatırımların yapılması orta vadede ülkenin gelişmişlik seviyesini artıracaktır.

Uluslararası rekabet edilebilirlik ülkelerin ürettikleri ürün ve hizmetten geçmektedir. Turizm gibi katma değeri yüksek olan sektörlerin önemi giderek artmaktadır. Çünkü bir malı dünyada her yerde üretebilmek hemen hemen mümkündür. Ancak turizm sektöründe ülkenin coğrafi konumu, doğa güzellikleri, iklimi vb. koşullar düşünüldüğünde turizmin diğer sektörlerden ayrıldığı görülmektedir. Ülkelerin politikalarında bu segmentleri göze alması ile birlikte gelişmişlik seviyeleri artacaktır.

Türkiye'nin turizm sektöründe pek çok avantajı bulmaktadır. Bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm, Türkiye'nin pek çok ekonomik durumunu lehine çevirebilecek önemdedir. İnsanların bu konuda bilinçlendirilmesiyle ve gerekli yatırımların yapılmasıyla birlikte üst gelir grubuna yönelik turizmin artırılması gerekmektedir. İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkelere giden üst gelir grubuna ait turistlerin daha yüksek harcama yaptıkları görülmektedir. Politika yapıcıların alacakları kararları buna göre vermesi ülke ekonomisi için yarar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ALP, Elçin Aykaç (2010), "Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi." *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 28: 13-24.
- ASLAN, Alper (2014). "Tourism development and economic growth in the Mediterranean countries: Evidence from panel Granger causality tests." *Current issues in Tourism*, 17(4), 363-372.
- ARSLANTURK, Yalçın ve ATAN, Sibel (2012). "Dynamic relation between economic growth, foreign exchange and tourism incomes: An econometric perspective on Turkey." *Journal of Business Economics and Finance*, 1(1), 30-37.
- BALAGUER, Jacint ve Manuel CANTAVELLA-JORDA (2002), "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case." *Applied Economics* 34(7): 877-884.
- BOTTÍ, Laurent; Nicolas PEYPOCH; Elisabeth ROBİNOT ve SOLONADRASANA (2009), "Tourism Destination Competitiveness: the French Regions Case." *European Journal of Tourism Research* 2(1): 5-24.
- CARRION-I-SILVESTRE, Josep LLUIS, Dukpa KIM ve Pierre PERRON (2009), "GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses." *Econometric Theory* 25(6): 1754-1792.
- CHEN, Ching-Fu ve Song Zan CHIOU-WEI (2009), "Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea." *Tourism Management* 30(6): 812-818.

- CORTES-JIMENEZ, Isabel (2008) “Which Type of Tourism Matters to the Regional Economic Growth? The cases of Spain and Italy.” *International Journal of Tourism Research* 10(2): 127-139.
- ÇETİNTAŞ, Hakan ve Çetin BEKTAŞ (2008), “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler.” *Anatolia: Turizm Arastirmalari Dergisi* 19(1): 1-8.
- ÇOBAN, Orhan ve ÖZCAN, Ceyhun Can (2013). “Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010).” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1): 243-261.
- DEMİROZ, Dündar M. ve ONGAN, Serdar (2005). “The contribution of tourism to the long-run Turkish economic growth.” *Ekonomický časopis*, 9, 880-894.
- DICKEY, David A, ve Wayne A. FULLER. “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root.” *Journal of the American Statistical Association* 74(366a): 427-431.
- DRİTSAKİS, Nikolaos (2004). “Tourism as a long-run economic growth factor: an empirical investigation for Greece using causality analysis.” *Tourism economics*, 10(3), 305-316.
- GÖVDELİ, Tuncer (2016), “Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi.” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9(3): 223-238.
- HACKER, R. Scott ve Abdunnasser HATEMI-J (2006) “Tests for Causality between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application.” *Applied Economics* 38(13): 1489-1500.
- HUSEIN, Jamal ve Murat S. KARA (2011). “Research note: Re-examining the tourism-led growth hypothesis for Turkey.” *Tourism Economics*, 17(4), 917-924.
- KANCA, Osman Cenk (2015), “Turizm Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği” *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8: 1-14.
- KHALIL, Samina, Mehmood Khan KAKAR ve Afia MALIK (2007). “Role of tourism in economic growth: Empirical evidence from Pakistan economy [with comments].” *The Pakistan Development Review*, 985-995.
- KHOSHNEVİS Yazdi, S., Homa SALEHI, K., & SOHEILZAD, M. (2017). “The relationship between tourism, foreign direct investment and economic growth: Evidence from Iran.” *Current Issues in Tourism*, 20(1), 15-26.
- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut (2001), “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 7(41): 174-182.
- LEAN, Hooi Hooi ve Chor Foon TANG (2010). “Is the tourism-led growth hypothesis stable for Malaysia? A note”. *International Journal of Tourism Research*, 12(4), 375-378.

- LEE, Junsoo ve Mark C. STRAZICICH (2003), “Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks.” *Review of Economics and Statistics* 85(4): 1082-1089.
- LEE, Junsoo ve Mark C. STRAZICICH (2004), “Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break.” *Manuscript, Department of Economics, Appalachian State University*: 1-16.
- LUMSDAİNE, RobIn L. ve David H. PABELL (1997), “Multiple Trend Breaks and the Unit-Root Hypothesis.” *Review of Economics and Statistics*, 79(2): 212-218.
- MAKI, Daiki (2012), “Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks.” *Economic Modelling* 29(5): 2011-2015.
- NG, Serena ve PERRON, Pierre (2001). “Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power.” *Econometrica* 69(6): 1519–1554.
- ODHIAMBO, Nicholas. M. (2011). “Tourism development and economic growth in Tanzania: empirical evidence from the ARDL-bounds testing approach.” *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 45(3), 71-83.
- ÖZDEMİR, Ali Rıza ve Oktay ÖKSÜZLER (2006), “Türkiye’de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi.” *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(16): 107-126.
- PERRON, Pierre (1989), “The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis.” *Econometrica: Journal of the Econometric Society*: 1361-1401.
- PHILLIPS, Peter P. C. ve PERRON, Pierre (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression.” *Biometrika* 75(2): 335-346.
- SCHMİDT, Peter ve Peter CB PHILLIPS (1992), “LM Tests for a Unit Root in the Presence of Deterministic Trends.” *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 54(3): 257-287.
- SELİM, Sibel, Emine TÜRKAN Ayvaz GÜVEN ve Pınar ERYİĞİT (2015), “Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri: Zaman Serileri Analizi.” *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İisletme Fakültesi Dergisi* 7(3): 19-33.
- TODA, Hiro Y., ve Taku YAMAMOTO (1995). “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- TOPÇUOĞLU, Özlem ve Eda BOZKURT (2013). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi.” *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(7); 91-105.
- WEBSTER, Craig ve Stanislav IVANOV (2014). “Transforming Competitiveness into Economic Benefits: Does Tourism Stimulate Economic Growth in More Competitive Destinations?.” *Tourism Management* 40: 137-140.
- WTTC- Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, <http://www.wttc.org/>. Erişim tarihi: 26.05.2016.

ZIVOT, Eric ve Donald W. K. ANDREWS. “Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis.” *Journal of Business & economic statistics* 20(1); 25-44.

ZORTUK, Mahmut (2009), “Economic Impact of Tourism on Turkey’s Economy: Evidence from Cointegration Tests.” *International Research Journal of Finance and Economics* 25(3); 231-239.

ÇALIŞANLARIN 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLEMENE YAKLAŞIMLARI: BİR TELEKOMÜNİKASYON ŞİRKETİ ÖRNEĞİ

Ziya GÜNAY¹

Geliş: 17.06.2018 / Kabul: 13.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.434308

Öz

Bu çalışmanın amacı bir telekomünikasyon şirketinde yapılmakta olan 360 derece performans değerlendirme uygulamasının kurumun uzman çalışanları tarafından nasıl algılandığını ortaya çıkarmaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Kurumda çalışan 14 uzmanla yüz yüze görüşerek üç açık uçlu soru yöneltilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre araştırmaya katılanların çoğunluğu 360 derece performans değerlemenin kurumun hiçbir yönetsel probleme çözüm üretmeyeceğini, performans değerlendirme ile iş tatmini arasında bir bağlantı olmadığını ve çalışanların kendi kendini objektif olarak değerlendiremeyeceğini düşünmektedirler. Ancak 360 derece performans değerlendirmeyle ilgili bu olumsuz yaklaşım 360 derece performans değerlendirme yönteminden çok kurumla ilgili yönetsel problemlerden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 360 derece performans değerlendirme, Öz değerlendirme, Telekomünikasyon sektörü

IDEAS OF EMPLOYEES ABOUT 360 DEGREE PERFORMANCE APPRAISAL: A CASE OF TELECOMMUNICATION COMPANY

Abstract

The purpose of this research is to explore how the specialists percept 360 degree performance appraisal which was carried out in a telecommunication company. A qualitative research method was used in this research. 14 specialists are interviewed face to face and three open-ended questions were asked. According to research results, most of the participants think that 360-degree performance appraisal

1 Dr., Elektrik-Elektronik Mühendisi, Bursa, ziyagunay06@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1005-5972>.

does not solve any administrative problem of the company, there is no relationship between performance appraisal and job satisfactions of employees and employees cannot appraise themselves objectively. However, most of the negative approaches result from administrative problems in the institutions not from the 360-degree performance appraisal itself.

Keywords: 360-degree performance appraisal, self-appraisal, telecommunication case1.

Giriş

Performans yönetimi insan kaynakları yönetiminin en önemli fonksiyonlarından biri olarak kabul edilmektedir. Çalışanların ücret düzeylerinin belirlenmesi, terfileri, eğitimleri ve işten çıkarma kararları gibi birçok yönetsel kararın alınması çalışanların performanslarının doğru ve düzenli bir şekilde ölçülmesini gerektirmektedir. Örgütün hedeflerine ulaşabilmesi de ancak çalışanların bireysel ya da takım olarak hedeflerine ulaşmaları ile mümkün olmaktadır. Bu bakımdan çalışanların performanslarını değerlendirme, çalışanları örgütsel hedeflere yönlendirmede kullanabileceği bir etkili bir araç olabilmektedir.

Performans değerlendirme, performansı geliştirmeye ve onu bir örgüt kültürü haline getirmeye odaklanmalıdır. Dolayısıyla performans değerlendirme denildiğinde yılda bir defa performansın ölçülmesinden oluşan formal bir işlem değil çalışanların performansını sürekli geliştirmeyi amaçlayan, çalışanlara performansları ile ilgili geri bildirim veren, onların gelişim ihtiyaçları ile ilgili fikirlerini alan, gerektiğinde onlara destek olacak sistemleri kuran ve performans değerlemenin bir örgüt kültürü haline gelmesini amaçlayan bir süreç olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

360 derece performans değerlendirme yaklaşımı çoklu kaynaklardan bilgi sağlaması bakımından çalışanlara tam geri bildirim vermektedir. İyi organize edilirse 360 derece performans değerlendirme yaklaşımı ile performans değerlendirme kurum kültürü haline gelebilir. Ancak performans değerlemenin örgütsel/sosyal bağlamının iyi anlaşılması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle performans değerlendirme ile ilgili dışsal faktörler, yapısal değişkenler ve süreçle ilgi değişkenlerin (Levi ve Williams, 2004) birlikte ele alınması gerekmektedir.

360 derece performans değerlendirmenin olumlu yönlerini ortaya koyan alan yazında birçok fikir ileri sürülmektedir. Ancak 360 derece performans değerlemenin yapıldığı kurumlarda performans değerlemenin nasıl algılandığı ile ilgili yapılan nitel çalışma oldukça sınırlıdır. Bu bakımdan bu çalışmada 360 derece performans değerlendirme yapılan bir telekomünikasyon kurumunda performans değerlemenin çalışanlar tarafından nasıl algılandığının ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırma kurumda çalışan uzmanlarla yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulguları çalışmaya katılan uzmanların fikirlerini yansıtması bakımından önemli görülmekte ve alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Performansla İlgili Kavramlar

Performansla ilgili kavramlar dendiğinde ilk bakışta üç kavram gündeme gelmektedir. Bunlar performans, performans değerlendirme ve performans yönetim sistemidir. Bu kavramlar farklı olsalar da birbirilerini bütünleyen kavramlardır. Aşağıda bu kavramlara yer verilmektedir.

1.1 Performans

Farklı disiplinler ve bakış açılarına göre birbirinden farklı performans tanımları yapılmaktadır. Ancak performans kavramının sınırları ve içeriği tam olarak belirlenmemiştir (Açıkalin, 1999: 102; Çalık, 2003: 7).

Performans, planlanmış bir faaliyetin hedefe ulaşma derecesi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle performans, amacın gerçekleşme seviyesidir (Tutar ve Altınöz, 2010: 201; Bayram, 2006: 48; Kasnaklı, 2002: 131). Performans kavramı sıklıkla “başarı” ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak, performans amaca ulaşmada gösterilen çabayı, başarı ise gösterilen bu çabaların amaca ulaşma derecesini göstermektedir (Tutar ve Altınöz, 2010: 202).

Alan yazında performans tanımları incelendiğinde tanımların yapılan işin sonuçlarına, işin yapılma sürecine ya da işi yapanın iş yapma potansiyeline vurgu yapıldığı görülmektedir.

Performans kavramının; belirli bir zaman diliminde çalışan tarafından üretilen ürünlerin işletmenin amacına hizmet etme seviyesi (Akal, 2000: 1), bir işgörenin ihtiyaçlarını karşılamak için bir örgütte görev ve sorumluluklar alması, istediklerini elde etmek için zamanını ve çabasını sarf etmesi (Barutçugil, 2002: 40), çalışanların görev ve sorumluluklarını etkili ve verimli olarak gerçekleştirmesi (Mucuk, 2005: 333), bir çalışanın, o işle ilgili hedefe ne kadar ulaşabildiğini, neyi sağlayabildiğini nicel ve nitel olarak belirlenmesi (Benligiray, 2004:141) şeklinde farklı tanımları mevcuttur.

1.2 Performans Değerleme

Performans değerlendirme/değerlendirme insan kaynakları yönetiminin en önemli fonksiyonlarından birisidir (Ünal, 2012: 231). Performans değerlendirme ile çalışanların performans (iş çıktıları, çalışanın yetkinliği, çalışan davranışları vs.) düzeyleri ölçülmektedir. Fındıkcı’ya göre (2000: 297) performans değerlendirme, belirli bir işi yapan çalışanın bu işi ne düzeyde yerine getirdiğinin belirlenmesi çabasıdır. Bir başka tanıma göre performans değerlendirme; çalışanın kişisel yeteneklerinin, işin nitelik ve gereklerine, ne derecede uygun olup olmadığını araştıran ya da işteki

başarısını belirlemeye çalışan objektif bir analiz ve sentezdir (Sabuncuoğlu, 1984: 5). Performans değerlendirme performans verilerinin toplaması ve yayılması işlemlerini kapsamaktadır (Helvacı, 2002: 158).

1.3 Performans Yönetimi

Performans yönetim sistemi aslında performans değerlemenin daha geniş açıdan ele alınmasıdır. Performans yönetimini bir sistem olarak ele aldığımızda performans değerlendirme diğer bir ifadeyle performans ölçme, performans yönetiminin yalnızca bir adımını oluşturmaktadır.

Performans yönetimi işgörenlerin yetkinliklerini attırmayı amaçlamalıdır. Bu şekilde kurumsal performans iyileştirilebilir. Performans yönetimi için öncelikle çalışanların işlerinin tanımlı olması, işin çalışanların yetkinlikleri ile uyumlu olması ve performans standartlarının bulunması gerekmektedir (Tutar ve Altınöz, 2010: 203).

Bir kurumun performansı ancak çalışanlarının gösterdiği performans kadar iyi olabilir (Benligiray, 2004:141). Performansı kötü olan çalışanların bulunduğu bir kurumun performansının iyi olması beklenemez. Bu bakımdan çalışanların potansiyel yetkinliklerinin ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi için çalışanların bireysel performanslarının değerlendirilmesinin gerekliliği yaygınlık kazanmıştır (Kubat, 2012: 52). Ancak çalışanların performansı nasıl ölçülecek? Ne kadar sıklıkla ölçülecek? Kimler ölçecek? Hangi araçlarla veya yöntemlerle ölçülecek? gibi sorular başarılı bir performans değerlendirme uygulaması için cevaplandırılması gereken konulardır.

Alan yazında birçok olumlu özelliğinin olmasından, ya da popülerliğinden dolayı 360 derece performans değerlendirme birçok kurum tarafından kullanılmaktadır. 360 derece performans değerlendirme yöntemini diğer yöntemlerden ayıran en önemli özellik çoklu kaynaktan bilgi sağlamasıdır. Ayrıca bu yöntemin; çalışanların gelişimini desteklemesi, çalışanlar arasında iletişimi güçlendirmesi ve gelişim odaklı bir kurum kültürünün oluşmasına katkı sağlaması bakımından üstünlükleri bulunmaktadır (Kubat, 2012: 54).

Ancak hangi kurumda olursa olsun gerçekleşen her hangi bir uygulama ile hedeflenen ne idi, ne elde edildi analizinin sadece uygulamanın sonunda değil uygulamanın çeşitli aşamalarında da yapılması gerekmektedir. Her uygulama bir kısım çalışanlara çeşitli faydalar sağlarken başkalarını da rahatsız edebilir. Bir kısım çalışanlar uygulamadan kaygı duyabilirler. Geçmişteki bir kısım uygulama hataları ya da ölçme hataları veya sistem hataları bir kısım çalışanları hayal kırıklığına uğratmış olabilir. Bir uygulama gerçekleştirilirken her zaman bir kısım insanların uygulamaya direnç gösterebileceklerinin kabul edilip bunun nedenlerinin araştırılması, gerekli düzeltici ve önleyici tedbirlerin alınması gerekir.

Bir örgütte kurulan performans yönetim sisteminin etkinliği; örgütsel ve bireysel beklentileri karşılayabilmesinin yanında, çalışanlara yapıcı ve objektif geri bildirim verilmesine bağlıdır. Bunun yanında çalışanlara gerekli rehberliğin sağlanması, kişisel gelişim ve eğitim ihtiyaçlarının planlanması, örgütsel kademeler arasındaki ilişkilerin verimliliğinin artırılması da kurulacak olan performans yönetiminin sisteminde dikkate alınması gereken hususlardır.

Performans değerlemeyi anlamak ve etkili bir performans değerlendirme sistemi geliştirmek için performans değerlemenin örgütsel bağlamının belirlenmesi, ölçülmesi ve tanımlanması gerekmektedir. Performans değerlendirme sosyal bağlamda gerçekleşir. Sosyal bağlam performans değerlemenin etkinliğinde ve performans değerlemeye katılacakların nasıl davranacakları konusunda önemli rol oynar. Örgütsel iklim ve kültür, örgütsel amaçlar, insan kaynakları stratejileri, dış ekonomik faktörler, teknolojik ilerlemeler ve işgücünün yapısı gibi dışsal (distal) faktörler performansı değerlendirilenin ve değerleyenin davranışları üzerinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkisi bulunmaktadır. Örnek olarak; sürekli öğrenme kültürünü destekleyen bir örgütlerdekinden performans değerlendirme bu kültürü desteklemeyen örgütlerdekinden farklı olacaktır. Şeffaflık, denetim, grubun özellikleri, ödüller, cezalar, liderlik değerlendirme yapanların eğitilmesi ve alt üst ilişkileri gibi süreç değişkenleri ve performans değerlemenin nasıl yapılandırıldığı, sıklığı ve boyutları, standartları, amaçları gibi yapısal değişkenler hem değerlendirenin hem değerlendirilenin davranışlarını etkilemektedir (Levi ve Williams, 2004: 883-885).

Kullanılan yöntemden bağımsız olarak performans değerlemenin başarıya ulaşmasında kullanılan performans kriterlerinin ve performans standartlarının çalışanlarca daha önceden biliniyor olması önemlidir. Tutar ve Altınöz'e göre (2010:202) performans değerlendirme kriterlerini konjonktüre göre farklılaşabileceğini dikkate almak gerekir. Örnek olarak; kaynakların kısıtlı olduğu dönemde "tutumluluk" ve "verimlilik" önemli bir performans kriteridir. İnsan haklarının ön plana çıktığı kurumlarda ise "demokrasi algısı", "şeffaflık", "kurumsal güven", "yasallık" veya "insan merkezli yönetim" önemli performans kriteri olarak kabul görebilir.

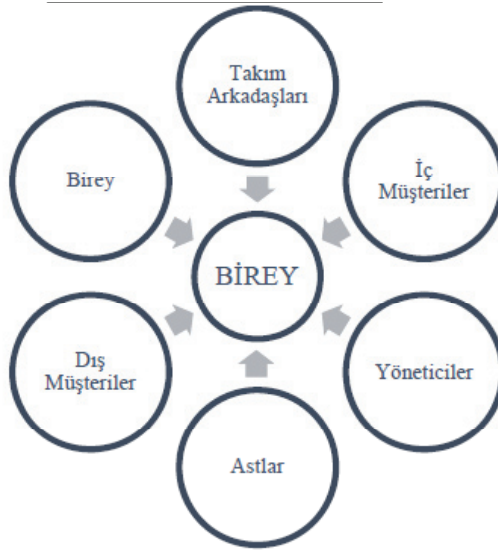
Performans değerlendirme bir kültür meselesidir. Başarılı bir performans değerlendirme kültürel dönüşüm gerektirir. Kültürel dönüşümde uzun süre alır (Ünal, 2012: 240). Eleştiriye kapalı, geri bildirimden hoşlanmayan, ben ne dersem o dur, bana bağlı çalışan benim işim benden daha mı iyi bilecek anlayışında olan yöneticilerin baskın olduğu bir kurumda 360 derece performans yönetiminin oturtulması için insan kaynakları yönetiminin yoğun çaba göstermesi gerekmektedir.

Çalışan performansını etkileyen örgütsel bağlılık, güdüleme, örgütsel destek, örgütsel iklim, kurum kültürü gibi psikolojik faktörlerin yanında, iş ve faaliyetlerde kullanılan donanımların da işin tam olarak yapılabilmesi için gerekli düzeyde olması gerekmektedir (Tutar ve Altınöz, 2010: 202).

Kurumların 360 derece performans değerlendirme yönteminin kendi yapı ve süreçlerine uygun olup olmadığını da mutlaka değerlendirmeleri gerekmektedir. Yanlış ve bilinçsiz performans uygulaması çalışanların performanslarını olumsuz etkileyebilmektedir (Kubat, 2012: 56).

3. 360 Derece Performans Değerleme

360 derece performans değerlendirme sistemi çalışanın yöneticileri, iş arkadaşları, astları, iç veya dış müşterilerinden gelen bilgilerin bir araya getirilmesi ile oluşan bir değerlendirme sistemidir (Barutçugil, 2002: 201-202). Sistemin işleyişi Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. 360 Derece Performans Değerlendirme Sistemi (Kaynak: Kara, 2009; 55.)

Değerlemenin farklı kaynaklardan alınması değerlendirme sonucunun objektifliğinin garanti olacağı anlamına gelmemektedir. İşletme içerisinde taraflı davranabilecek değerlendiriciler olabilecektir. Bununla birlikte tek değerlendirici tarafından yapılacak değerlendirmelerde bu risk daha yüksek görülmektedir (Yılmaz, 2005: 40). 360 derece performans değerlendirme sistemi çoklu bir değerlendirme sistemi olduğundan geleneksel performans değerlendirme sistemine göre daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmektedir (Kara, 2010: 90).

360 derece performans değerlendirme iletişim, liderlik, değişimlere uyabilirlik, insan ilişkileri, görevin yönetimi, üretim ve iş sonuçları, başkalarının yetiştirilmesi ve personelin geliştirilmesi gibi temel yetkinliklerin izlenmesi ve geliştirilmesi kapsamaktadır (Lassiter, 1997).

4. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, bir problemin ya da konunun çözümlenmesine olanak sağlayan, belirlenmiş konuların detay, kapsam ve farklılıkları bakımından derinlemesine araştırılmasını sağlayan bir yöntemdir (Creswell, 2013). Nitel araştırma yöntemi, yöneticilerin derinlemesine görüş ve düşüncülerine erişebilmek amacıyla tercih edilmiştir. Yöneticilerle görüşmede gönüllülük esas alınmış ve görüşme öncesinde isimlerinin ve pozisyonlarının gizli tutulacağı güvencesi verilmiştir. Bu şekilde onların sorulan sorulara samimi olarak vermeleri sağlanmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Görüşme sırasında yöneticilerin yöneltilen sorulara vermiş olduğu cevaplar araştırmacı tarafından not alınmıştır. Görüşmede kaydedici cihaz bulunmamıştır. Toplanan bilgiler betimsel yöntemle analiz edilmiştir.

5. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bölüm yöneticilerinin 360 derece performans değerlendirme ile ilgili görüş ve düşüncelerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu konuda yapılan nitel çalışmaların azlığı dikkate alındığında çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

6. Çalışma Grubu

Çalışma Türkiye'nin önde gelen telekomünikasyon şirketlerinin birinin genel merkezinde, Ankara'da, gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya şirketin operasyon biriminde görevli 14 uzman katılmıştır. Şirketin operasyon biriminde çalışan uzman sayısı toplam 24'dür. Görüşmeler 14 Nisan-24 Nisan 2016 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

7. Görüşme Formunun İçeriği ve Görüşme Süreci

Bu araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Mülakat için uzmanlardan görüşme talebinde bulunmuş kabul eden uzmanlarla uygun gün ve zaman belirlenmiştir. Mülakat, uzmanlar için uygun olan gün ve saatte gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye katılan uzmanlara yöneltilen sorulara verdikleri cevaplara ve düşüncelerini ifade ediş biçimlerine müdahale edilmemiştir. Veriler yorum yapılmaksızın olduğu şekilde not edilmiştir. Mülakat formları görüşme sırasında görüşme tarihi esas alınarak U1, U2, U3 ... şeklinde numaralandırılmıştır. Uzmanlara performans değerlendirme ile ilgili toplam 3 adet sorusu yöneltilmiştir. Araştırmada yöneticilere yöneltilen sorular aşağıda verilmektedir:

1) 360 derece performans değerlendirme sistemini kurumun yönetsel ihtiyaçları açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

2) 360 derece performans değerlendirmede sisteminde, çalışanların kendi performansını objektif değerlendirdiğini düşünüyor musunuz?

3) 360 derece performans değerlendirme sisteminde, çalışanın kendi performansını değerlendirmesinin çalışanın iş tatminine etkisi olabilir mi?

8. Bulgular

Araştırmada uzmanların açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar incelenerek sınıflandırılmış. Tablo 1’de uzmanların 1. Soruya vermiş oldukları cevapların sayı ve yüzdesi verilmektedir.

Katılımcıların “360 derece performans değerlendirme sistemini kurumun yönetsel ihtiyaçları açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar altı kategoride sınıflandırılmıştır. Bu kategorilerden yalnızca ikisinin 360 derece performans değerlemeye yaklaşımı olumludur. Katılımcılardan 2 kişi 360 derece performans değerlemenin çalışanlar arasında dengeyi sağlayan bir sistem olduğuna vurgu yaparak yaklaşımın çoklu kaynaktan bilgi sağlama özelliğine dikkat çekmektedir. Katılımcılardan 3 kişi ise 360 derece performans değerlendirme sistemini, yöneticilerin yönetim becerilerinin değerlendirilmesi açısından ve çalışanların performans değerlendirme sistemine katılımlarının sağlanması bakımından yararlı bir sistemi olarak değerlendirmektedirler.

Tablo 1. Katılımcıların 1.Soruya Verdiği Cevaplar

1. Soru	Cevap	Sayı	%
360 derece performans değerlendirme sistemini kurumun yönetsel ihtiyaçları açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?	Çalışanlar arasında dengeyi sağlayan bir çalışma	2	0,11
	Yöneticilerin yönetim becerilerinin değerlendirilmesi ve çalışanların sisteme katılımlarının değerlendirilmesi açısından yararlı bir değerlendirme sistemi olarak görüyorum.	3	0,17
	Kriterler gerçekleri yansıtmıyor, hiçbir ihtiyacı karşılayamaz	3	0,17
	Baskı ortamı ve güvensiz bir çalışma ortamı oluşturan kurumların 360 derece performans değerlendirme sistemi ile yönetsel ihtiyaçları karşılamada hiçbir başarı ve somut sonuç elde edeceğini düşünmüyorum.	2	0,11
	360 derece performans değerlendirme sistemi etkin kullanılmadığından kurumun herhangi bir yönetsel ihtiyacına cevap vereceğini düşünmüyorum.	5	0,28
	Özellikle kurumsallaşmış büyük şirketlerin başvurması gereken bir yöntem olarak değerlendiriyorum.	3	0,17

Katılımcıların %72'sinin bu soruya verdikleri cevaplar ise 360 derece performans değerlendirme sistemine yaklaşımlarının olumsuz olduğunu göstermektedir. Verilen cevaplar incelendiğinde her bir cevap kategorisinin sistemin uygulanmasında ki bir olumsuzluğa vurgu yaptığı görülmektedir. Kriterlerin gerçek performansı ölçmediği, kurumda baskı ve güvensizlik ortamının olduğunu ve değerlendirme sisteminin etkin olarak kullanılmadığına vurgu yapılarak 360 derece performans değerlemenin kurumun hiçbir yönetsel problemine çare olamayacağı belirtilmektedir. Katılımcılardan 3 kişi işe uygulama yapılan kurumumdaki kurumsallaşamama problemine dikkat çekmektedir.

Çalışanların işle ilgili beklentileri karşılandığı ölçüde iş tatminleri, moral ve motivasyonları, dolayısıyla performansları artmaktadır. Çalışanların yaratıcılıklarını kurum lehine kullanmalarında, örgütsel iklimin olumlu algılanması önemli bir rol oynamaktadır. Kontrol edici, baskıcı veya kısıtlayıcı bir üst algısı ise çalışanların performansını olumsuz etkilemektedir (Tutar ve Altınöz, 2010: 214, 215, 205).

Tablo 2’de katılımcıların 2. Soruya vermiş oldukları cevapların sayı ve yüzdesi verilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların 2.Soruya Verdiği Cevaplar

2. Soru	Cevap	Sayı	%
360 derece performans değerlendirme sisteminde, çalışanların kendi performansını objektif değerlendirildiğini düşünüyor musunuz?	Çalışanlar kendilerini objektif olarak değerlendirmektedir.	2	0,10
	Çalışanlar kendi performansını objektif değerlendirmemektedir. Çalışanlar katma değeri yüksek olan başlıklara yüksek puan vermektedir. Genelde iş değil karakter ve arkadaşlık ilişkileri değerlendiriliyor.	8	0,40
	Şirketin çalışanlar üzerinde oluşturduğu baskı, haksız ve mesnetsiz yaklaşımlar çalışanları objektif olmaktan uzaklaştırmakta hiçbir personel kendini ve başkalarını objektif olarak değerlendirmemektedir.	1	0,05
	Kişinin kendine bakışı ve etrafının kişiye bakışı farklı olduğundan 360 derece değerlendirme ile bireysel performans değerlendirmeleri farklı olacaktır. Kişi kendini objektif olarak değerlendiremez.	9	0,45

Öz değerlendirme çalışanın kendi kendini değerlemesidir. Öz değerlendirme sayesinde çalışan örgütsel bir süreç olan performans değerlendirme sürecine katılmış olmaktadır. Bu sayede çalışan kendi performansının hangi kriterlerle değerlendirildiğini görmüş olmaktadır. Çalışan aynı zamanda “kendini nasıl gördüğü” ile “başkasının kendisini

nasıl gördüğü” arasında bir mukayese yapma fırsatı elde etmiş olmaktadır. Bazı durumlarda kişinin dışarıdan alacağı bilgi kendi eksiklerini görmesi bakımından da ekili olabilmektedir. Kişinin öz değerlendirme yapması aynı zamanda amirler içinde kıymetli bir bilgi sunmaktadır. Çünkü amirlerde çalışanın kendini nasıl gördüğünü bilmek isteyebilirler.

Katılımcıların 360 derece performans değerlendirme sisteminde, çalışanların kendi performansını objektif değerlendirdiğini düşünüyor musunuz? sorusuna verdikleri cevaplar dört kategoride sınıflandırılmıştır. Bu kategorilerden sadece biri çalışanların kendini objektif olarak değerlendirdiğini düşünmektedir. Katılımcıların %90’ı çalışanların kendini objektif olarak değerlendiremeyeceğini düşünmektedir. Bu soruya verilen cevaplarda kişinin kendisini objektif olarak değerlendirmesinin mümkün olmadığı, öz değerlendirme ile diğerlerinin değerlemesi arasında farklılık olabileceği, çalışanların diğer çalışanları da objektif olarak değerlendirmedikleri, değerlendirmelerde arkadaşlık ilişkilerinin ön plana çıktığı ve baskıcı ortamlarda kişilerin objektiflikten uzaklaşabildikleri vurgulanmaktadır.

Öz değerlendirme 360 derece performans değerlendirme sürecine adalet sağlaması (Birben, 2001: 33) ve kuruma geri bildirim vermesi (Kubat, 2012: 52) bakımından faydalı bulunmaktadırlar. Ancak çalışanların genellikle kendi performanslarını yüksek notlarla değerlendirdiği birçok araştırmada ortaya konmuştur. Çoğu çalışmada, çok kaynaklı değerlemelerde yer alan gruplar arasında en yüksek notlar öz değerlendirme grubu tarafından verildiği (Kubat, 2012: 58, 56) görülmektedir.

Öz değerlemede çalışanlar gerçek olmayan ve doğallıktan uzak bir davranış gösterebileceklerinden (Bilgin, 2003: 50) dolayı öz değerlendirme notunun çalışanların geleceğini etkileyecek terfi, atama ve ödülle ilgili konularda performans puanının hesaplanmasına katılmaması daha uygun olacaktır (Kubat, 2012: 64).

Tablo 3’te katılımcıların 3. Soruya vermiş oldukları cevapların sayı ve yüzdesi verilmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların 3.Soruya Verdiği Cevaplar

3. Soru	Cevap	Sayı	%
360 derece performans değerlendirme sisteminin çalışanın iş tatminine etkisi olabilir mi?	İş tatminine etkisi az, iş ilişkilerine etkisi daha fazladır.	2	0,10
	İş tatminini kesinlikle olumlu etkilemektedir.	3	0,15
	İş tatmininde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.	9	0,45
	İş tatmininin 360 derece değerlendirme kriterleri ile ilişkisi kopmuştur.	6	0,30

Katılımcıların 360 derece performans değerlendirme sisteminin çalışanın iş tatminine etkisi olabilir mi? sorusuna verdikleri cevaplar dört kategoride sınıflandırılmıştır. Katılımcılardan üç kişi (%15) 360 derece performans değerlemenin çalışanların performansını olumlu etkilediğini düşünmektedir. İki kişi (%10) ise 360 derece per-

formans değerlemenin performansa etkisinin sınırlı olduğunu daha çok iş ilişkilerinin gelişmesine katkısının olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların %75'i ise 360 derece performans değerlemenin iş tatminini etkilemediğini düşünmektedir.

Sonuç

Katılımcılara yönlendirilen toplam 3 adet sorudan elde edilen sonuçlar şunlardır:

- Katılımcıların %72'si 360 derece performans değerlemenin kurumun hiçbir yönetsel problemine çare olamayacağını belirtilmektedir.

-Katılımcıların %90'ı çalışanların kendini objektif olarak değerlendiremeyeceğini düşünmektedir.

- Katılımcıların %75'i 360 derece performans değerlemenin iş tatminini etkilemediğini düşünmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre araştırmaya konu olan telekomünikasyon kurumunda araştırmaya katılan uzman düzeyindeki çalışanların çoğunluğu 360 derece performans değerlemenin kurumun hiçbir yönetsel problemine çözüm üretmeyeceğini, performans değerlendirme ile iş tatmini arasında bir bağlantı olmadığını ve çalışanların kendi kendini objektif olarak değerlendiremeyeceğini düşünmektedirler. Ancak 360 derece performans değerlendirmeyle ilgili bu olumsuz yaklaşım 360 derece performans değerlendirme yönteminden çok kurumla ilgili yönetsel problemlerden kaynaklanmaktadır.

Performans değerlemenin başarılı olması için öncelikle performans değerlendirme ile neyin ölçüldüğünün ortaya konması gerekir. Sonrasında ise performansı ölçecek kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Performans kriterleri belirlenirken ilgili bölüm ve çalışanların görüşlerinin alınması ve kriterler üzerinde görüş birliği sağlanmalıdır.

Performans değerlendirme uygulamalarında yapılacak hatalar, çalışanların fazladan bir maliyet oluşturma ve işe yaramayan bir sürü veri oluşturmanın yanında çalışanların moral ve motivasyonunu düşürerek performans değerlemeye olan güveni de sarsacaktır. Sonuçları çalışanlar tarafından güvenilir bulunmayan bir performans değerlendirme uygulaması çalışanlar tarafından ciddiye alınmayacak ve gizli veya açık dirençle karşılaşacaktır. Bu da uygulamanın kurum kültürü haline gelmesini engelleyecektir.

Araştırma bir kurum bazında yapıldığından dolayı sonuçları genellenemez. Ancak araştırmada elde edilen sonuçlar birçok araştırmanın sonuçları ile tutarlıdır. Benzer nitel çalışmalar araştırma soruları artırılarak başka kurumlarda da yapılabilir. Araştırmanın 360 derece performans değerlemenin çalışanlar tarafından algılanması ile ilgili alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AÇIKALIN, Aytaç (1999), *İnsan Kaynağının Yönetimi-Geliştirilmesi*, 1. Basım, Ankara, Pegem Yayıncılık.
- AKAL, Zühal (2000), *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi*, 4. Basım, Milli Produktivite Merkezi Yayınları No: 473, Ankara.
- BARUTÇUGİL, İsmet (2002), *Performans Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- BAYRAM, Levent (2006), “Geleneksel Performans Değerlendirme Yöntemlerine Yeni Bir Alternatif: 360 Derece Performans Değerlendirme”, *Sayıştay Dergisi*, (62), ss.47-65.
- BENLİGİRAY, Serap (2004), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- BİLGİN, Hacer (2003), “Performans Değerlendirmesi Gıda Sektöründe Bir Uygulama”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya.
- BİRBEN, Gülçin (2001), “360 Derece Performans Yönetimi”, *Human Resources Dergisi*.
- CRESWELL, John W. (2013), *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Edt.)*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- ÇALIK, Temel (2003), *Performans Yönetimi Tanımlar Kavramlar İlkeler*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- FINDIKÇI, İlhami (2000), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- HELVACI, Mehmet Akif (2002), “Performans Yönetim Sürecinde Performans Değerlendirmenin Önemi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(2), 155-169.
- KARA, Derya (2009), “Uygulanan Performans Değerlendirme Yöntemlerinin Yöneticilerin Ulaşmak İstedikleri Amaca Etkisi”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53-64.
- KARA, Derya (2010), “Performans Değerlendirme Yöntemi Olarak 360 Derece Geribildirim Sürecinin Orta Kademe Yöneticilerin İş Başarısına Olan Etkisi: 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1) 2010, 87-97.
- KASNAKLI, Burcu (2002), “Stratejiler İle Performans Göstergelerinin Bütünlüğünü Sağlayan Bir Model: Dengeli Puan Kartı (Balanced Scorecard)”, *Verimlilik Dergisi*, 2, 131-152.
- KUBAT, Gözde (2012), “Öz Değerlendirmenin 360 Derece Geri Besleme Yöntemindeki İşlevselliği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 51-65.
- LASSITER, David (1997), “A User’s Guide to 360 Feedback”, *CBODN ChannelMarker*, June.
- LEVI, Paul.E. and WILLIAMS, Jane, R. (2004), “The Social Context of Performance Appraisal: A Review and Framework for the Future”, *Journal of Management*, 30(6), 881-905.
- MUCUK, İsmet (2008), *Modern İşletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- SABUNCUOĞLU, Zeyyat (1984), *Personel Yönetimi*, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- TUTAR, Hasan ve ALTINÖZ, Mehmet (2010), “Örgütsel İklimin İşgören Performansı Üzerine Etkisi: Ostim İmalât İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 196-218.
- ÜNAL, Ömer Faruk (2012), “A Research on Performance Appraisal in Turkey, ss. 231-241”, *WEI International European Academic Conference Proceedings*, Zagreb-Croatia, 2012.

ALMAN İDEALİZMİNDE FICHTE'NİN BEN FELSEFESİ

Abdurrazak GÜLTEKİN¹

Geliş: 04.02.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.389960

Öz

Ben Felsefesi denilince özneyi yani "Ben"i merkeze alarak öznenin üzerine düşünülen felsefi görüş akla gelmektedir. "Felsefe refleksif bir tavidir" sözü bize felsefenin kendi üzerine düşünme faaliyeti olduğunu göstermektedir. Düşünme daima bir şeyi düşünmez. Bir konunun üzerine düşünme bazen bir masa, bazen bir sıra, bazen bir ruh ya da Tanrı olurken aslında bir şey bazen kendi bile olabilmektedir. Buradan hareketle düşünme, kendi kendini de düşünme anlamına gelir. Yani düşünmenin kendisini ya da düşünen kişinin kendisini düşünmesidir. Bu noktadan bakıldığında Ben felsefesi Ben'in üzerine yani düşünen şeyin kendisi üzerine düşünmesi anlamına gelmektedir. Özellikle Alman düşünürler, Alman İdealizmi ve Ben Felsefesi üzerine yönelmiş bir felsefi gelenek oluşturmuşlardır. Kant, Fichte, Schelling'in felsefi yönelimleri "Ben" üzerine yapılan felsefe olmuştur. Makalede Fichte'nin Ben'inden ne anlamamız gerektiği konusu irdelenerek değerlendirilecektir. Aynı zamanda makalede öncelikle Fichte'nin kısa hayatı ve yönelimleri ve Alman idealizmine katkıları sunulacaktır. Bunun yanında "Ben" hakkında düşünceleri detaylandırılacak ve Alman idealist filozoflar hakkında kısa tarihi bilgi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ben Felsefesi, Fichte, Alman İdealizmi, Hak, Pratik Felsefe

FICHTE'S PHILOSOPHY OF SELF IN GERMAN IDEALISM

Abstract

When talking on Philosophy of Self, the philosophical vision thought on the subject by centring the essence of the "Self" that is the subject, comes to mind. The expression that philosophy is a reflexive attitude shows us that philosophy is an activity of reflection on itself. Thinking is always to think of something.

1 Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Felsefe Bölümü, a.gultekin@bingol.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4832-3258>.

When thinking about a subject, this sometimes can be a table, sometimes a desk, sometimes a soul or a God, as well as it can be even a thinking of Self. From this point of view, thinking also means to think itself. Namely, it means to think thinking itself or to think on the person who thinks. This is literally Philosophy of Self. Especially German philosophers have created a philosophical tradition on German Idealism and the Philosophy of Self. The philosophical tendencies of Kant, Fichte and Schelling have been the philosophy of "the self". In this article, it will be examined the issue of what is "the self" of Fichte. At the same time, in the article, firstly, the biography of Fichte, his tendencies, and his contributions to German Idealism will be presented briefly. In addition to this, his thoughts on "the self" will be elaborated, and brief historical information about German idealist philosophers will be presented.

Keywords: *Philosophy of Self, Fichte, German Idealism, Right, Practical Philosophy*

Giriş

İdealizm "Yunanca eidea kökünden türemiş" (Eyuboğlu 2017: 338) bir kavramdır. "Varlığı fikre dayandıran, fikir dışında objektif gerçeğin olmayacağını ileri süren felsefi doktrin" (Doğan 1994: 360) olarak ta tanımlanmaktadır. "Var olan her şeyi 'düşünceye' bağlayıp ondan türeten; düşünce dışında nesnel bir gerçekliğin var olduğunu, başka bir deyişle düşünceden bağımsız bir varlığın ya da maddenin (maddi gerçekliğin) bulunduğunu yadsıyan felsefe akımı" (Güçlü vd. 2003: 713) olarak tanımlanmaktadır.

İdealizm daha genel anlamı ancak felsefi olmayan bir anlamda "... yüksek ahlaki amaçlara bağlanma, zihnin tasarım ide ve ideallerini maddi, kaba gerçekliğin tam karşısına getirme..." olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında "kuşukculuğun, pozitivizmin ve ateizmin tam karşısında yer alan bir öğreti" olarak tanımlanmaktadır. Yine aynı şekilde "zihinden bağımsız olan gerçekliğin, Platon'da olduğu gibi kavram ya da idea cinsinden olduğu veya ortaçağ düşüncesinde olduğu gibi, gerçekten var olanın yalnızca Tanrı olduğunu savunan görüş" olarak da tanımlanmaktadır.

İdealizmi felsefe tarihinde materyalizmin karşısında bir kavrayış tarzı olarak kullanan Wolff, Leibniz tarafından ruhun ide olarak varlığını kabul eden gerçeklik dünyasının ve bedeninin varlığını inkâr eden akım olarak karşımıza çıkarmaktadır (Topakkaya 2011b: 28).

İdealizmi çeşitli anlamlarda dile getirebildiğimiz gibi onun mutlak idealizm anlamında Fichte ve etkisinde kalan Schelling ve Hegel'de görmekteyiz. "Mutlak idealizm gerçekliğin son çözümlemede ve en yüksek ölçüde tinsel olduğunun bilinebileceğini fakat tinin kendisini yalnızca nesnel, maddi bir öğeyle ilişki içinde

gerçekleştirebileceğini ve maddenin salt bundan dolayı var olduğunu öne sürer” (Cevizci 2017b: 1011).

İdealizmin çeşitli türden farklı tanımları yapılmaktadır. Bunlar arasında ön plana çıkmış ve Alman filozofları üzerinden şekillenen ve daha çok Alman İdealizmi olarak değerlendirilen idealizm, 18.yy da Kant’la başlamıştır. Daha sonra Fichte, Schelling, Hegel gibi filozoflar tarafından devam ettirilen felsefe geleneğidir.

Alman idealistler, felsefi soruşturmalarının çıkış noktası olarak, Kant’ın ortaya attığı akılla anlaşılabilir dünyayı ve onun ürettiği ahlak yasasında ifade ettiği özgürlük kavramını almaktadırlar (Cevizci 2014: 801).

Alman idealist felsefenin ilk büyük düşünürü Kant olarak bilinmektedir. Kant gerçek dünyayı iki alana ayırmıştır. Numen ve fenomenler olarak ikiye ayrılmış olan varlığın hiç kimse tarafından görünmese de bir yönü var olabilir. Onun gerçek olması onun bir şekilde algılanmış olmasına bağlı değildir. Fakat o şey hakkında kurduğumuz her cümle verdiğimiz her yargı duyularımızın verilerine dayanmaktadır. Yani yargılarımız algı verilene göre şekillenmektedir.

Şey hakkında algı verilerimiz olmasa, o şey hakkında yargıda bulunamaz bir şey dile getiremezdik. Şey, sözünü ettiğimiz şey ve o şeyin özü olarak varlığın gerçekliği bakımından iki şekilde kullanılmaktadır. Yani şey algılanmadan kendinde şey olarak ya da nesne olarak vardır. Ancak şey algılandığı anda algılayan özne için bir gerçeklik ifade etmektedir. Burada öznenin gerçekliğine konu olan nesnenin algı unsurları fenomenlerdir ancak nesnenin kendi kendine var olduğu ve hiçbir algı unsuruna dâhil olmayan şey kendinde şeydir.

Öznenin dışında bir gerçeklik her zaman var olduğunu göz ardı etmeyen Kant bilinç bir şey hakkında biliyorum dese de demese de o şey her zaman vardır. Duyulur yani algılanabilir bir dünyanın görüngüsüyle zorunlu olarak görünen bir gerçeğin var olduğu çıkmaktadır. Ancak olmayan bir şeyin görüngüsü zorunlu olarak olmaz. Kant için kendinde şey görünür bir nesne yani algılanan şey olmadığı için algının nesnesi de olamaz. İnsan düşüncesi doğrudan doğruya duyulur görü ile içerik kazandığından kendinde şey içeriği olmayan bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır (Akarsu 1994: 38).

“Ona göre, deneyimin sınırlarının ötesine geçilemez, kendinde şeye kavramsal düşünün akılla ulaşılamaz; akıl şimdi ve burada olana ilişkin doğrudan tecrübenin ötesine geçtiğinde kaosa düşer. Kant, şu halde kendinde şeye götürecekt duyuculuğu ya da gizemliliği kabul etmez. Bununla birlikte o felsefesinde inanç ögesine bir yer verir. Kant’a göre koşulsuz buyruğa, ahlak yasasına duyulan inanç, bizi agnostizmden, materyalizmden ve determinizmden kurtarır. Ona göre biz en yüksek gerçekliği ahlak yasasına inandığımız için biliyoruz. Ahlak yasası olmasaydı özgürlük ve ideal düzen hakkında hiçbir bilgimiz olmayacaktı. Ahlak yasası ahlaksal doğrular bizi özgür kılar (Cevizci 2017b: 95).

Kant felsefesinin ahlak üzerine getirdiği ve varlık üzerine kendinde şeyi ön plana çıkardığı ancak onun bilinemeyeceğini vurguladığı ahlak yasasının özgürlükler getirdiği vurgusu Alman idealistleri tarafından çok önemsenmiş ve detaylı araştırma konusu olarak kabul edilmiştir. Kant felsefesi bu yönüyle, ondan sonra bir gelenek olarak başlayan yeni bir dönemin yani İdeal Alman Felsefesi geleneğinin yol göstericisi olmuştur. Akıl ve kalp arasındaki bu karşı duruşa Kant'ın getirdiği birleştirici ve idealist çözüm yolu Alman Felsefesinde kendisinden sonra gelen düşünülerde popüler hale gelmiştir. On dokuzuncu yüz yılın başlarında felsefeye egemen olan ilk büyük akım, Alman idealizmidir. Doğrudan doğruya Kant'tan çıkmaktadır. Kant'a göre koşulsuz buyruğa ve ahlak yasasına duyulan inanç bizleri tüm diğer felsefi doktrinlerden örneğin agnostisizmden, materyalizmden ve determinizmden kurtarmaktadır (Cevizci 2014: 801).

Fichte'den sonra gelen ve alman idealistleri arasında yer alan Schelling'e göre Kant felsefesinin ilk ilkesi hakkında pek tatmin edici şeyler söylememektedir ve hatta muğlak bırakmıştır. Schelling bu anlamda Kant'ı eleştirmektedir. Çünkü ona göre Kant bir felsefe sistemi kurmuş ancak her şeyi şekillendiren ve düzenleyici bir ide fikrini ortaya koymuş ancak onun tam olarak ne olduğunu ifade etmemiştir (Bektaş 2013: 81).

“Fichte idealizmi tümüyle öznel anlamda ele alırken, ben tersine onu nesnel olarak ele aldım. Fichte idealizmle refleksiyon noktasında ilgilenirken ben idealizmin ilkesini üretim noktasına yerleştirdim. Bu karşıtlık akli terimlerle ifade edilecek olursa, öznel anlamda idealizm ‘Ben=her şeydir.’ derken nesnel anlamda idealizm tersini söylemeye zorlanır: Her şey=Ben'dir. Her ikisinin de idealizm olduğu inkar edilemese de, bunlar şüphesiz farklı görüşlerdir” (Bektaş 2013: 82).

Schelling kendi ifadeleri ile Fichte'nin idealizminden ayrı bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre idealizm denilen şey nesnel bir şeydir. Her şeyden yola çıkarak Ben'e ulaşan bir yaklaşım sergilemektedir. Aslında bu noktada Spinoza'ya yaklaşan bir Schelling karşımıza çıkmaktadır. Zaten kendisinden önceki Fichte ve sonraki Hegel'in Spinoza'dan etkilendiği bilinmektedir (Bayraktar 2000: 23).

Alman idealistlerinde gördüğümüz felsefeyi bir bilim seviyesine yükseltme çabası idealizmin temel anlamda başat konularından birisidir. Bu noktada Fichte ve Schelling felsefenin bilim seviyesine yükselmesinin temel prensibinin mutlak varlık üzerinden şekillenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu noktada Schelling'e göre mutlak aracılığı ile felsefe bilim seviyesine yükseltilecekse bu Mutlak'ın ancak varlık olması gerekmektedir. “Bu ‘Mutlak’ Schelling tarafından düşünce öncesine taşınmakta ve dolayısıyla idealizme bir realizm eşlik etmektedir. Hatta zamanla söz

konusu realizm idealizmin ötesine taşınmakta, bir başka ifade ile realizm idealizme baskın hale gelmektedir” (Bektaş 2013: 82).

Alman idealistleri denilince ilk akla gelen isimlerden bir diğeri Hegel’dir. Hegel’in genel felsefesinde akıl ve dünya arasında sıkı bir ilişki kurulmaktadır. Bu bağlamda dünya denilen şey aklın somutlaştırılması ile bilinmektedir. Akıl denilen aslında Tin’in farklı adlandırılmış şeklidir. Ona göre akılsal olan şeyler gerçektir ve felsefenin amacı bu akılsal gerçekleri anlama çabasıdır başka bir şey değildir (İplikçi ve Alper 2017: 91). Hegel’e göre;

“ontolojik olarak, özleri aynı, farklı iki gerçeklik vardır; fakat tek bir Akıl olduğundan tek bir Düşünce vardır. Yani sonlu şeyler ile onların mutlak prensipleri arasındaki ilişki, akli bir indirgemedeki mutlak olan ilk prensiple ve onun zorunlu neticeleri arasında var olan ilişkiyle temel olarak aynıdır. Mutlak, düşüncesiyle kendi zıddını oluşturur; zıddında kendisi olarak görünür. Allah evren birliği içeriksel ve özsel bir birlik, fakat şekil bakımından ayrılık vardır. Bu ikiliği, düşünen subjektif akıl, yani insan, analitik ve sentetik, totolojik ve çelişmeli olarak birler ve aynılaştırır” (Bayraktar, 2000: 26).

Evreni mutlak bir ben, Tin ve zihinle açıklamaya çalışan düşünce sisteminde Hegel, Fichte’nin tez, antitez ve sentez söyleminden yola çıkarak evren ve mutlak varlık olan Tin’i açıklamaktadır. Hegel’e göre akıl, varlığı ve var olan denilen her şeyi kuşatmaktadır. Aklın varlık hakkındaki bilgisi varlığın gerçek bilgisidir. Bir ilkeden yola çıkarak en son ilkeye değin sürüp giden bir etkileşim söz konusu olunca en son ilke Hegel’de “sonsuz ilke, sonsuz us, sonsuz tin olmaktadır” (Copleston 1990: 16). “Metafiziksel idealizm görgül olgusallığın öznel düşüncelerden oluşmuş olduğu savını imlememektedir; tersine, onun dünyayı ve insan tarihini yaratıcı usun nesnel anlatımı olarak alan görüşü anlattığı söylenmelidir” (Copleston 1990: 16).

Hegel sisteminin en üst noktası Mutlak bilgi noktasıdır. Mutlak olanın bilgisi ona göre nesnel ve öznel ruhun sentezinden oluşmaktadır. Gerçeklik akılsal olduğu için ve insan akli sonlu bir yapıya sahip olduğu için gerçeklik olarak var olanın bilgisi sonlu bir yapıya sahip olmaktadır. Mutlak hakkındaki bilgi aslında insanda ben bilincini oluşturmaktadır. Bunun da bir tür diyalektik süreçte meydana geldiğini vurgulayan Hegel’e göre ben bilinci sanat, din ve en sonunda Felsefede oluşmaktadır (Cevizci 2014: 844).

1. Fichte’nin Hayatı

Tam adı Johann-Gootlieb Fichte’dir. İlk klasik alman dil filozofları arasında yer almasına rağmen bu yönüyle çok fazla dikkat çekmemiştir. Daha çok romantizmi

hazırlayan filozof olarak anılmıştı (Aytaç 2011: 65). Dönemin fakir işçi sınıfında yaşayan bir çocuk olarak zengin bir baronun dikkatini çeken Fichte, zengin olan bu adamın yönlendirmesi ile eğitim hayatını sürdürmüş ve dönemin parlak bir zekâsı olarak tanınmaya başlamıştır. Lessing, Kant ve Herder gibi fakir bir ailenin çocuğu olsa da “Proleter sınıf içinde yetişen ilk filozoftur” (Akarsu 1994: 53). Kanttan etkilendiğini söyleyen Fichte, onun ahlak felsefesi üzerinden yola çıkmıştır. Felsefe sistemi Kant'ın özgürlüğü ve Spinoza'nın belirlenimciliği üzerinden şekillenmiştir. Fichte'nin felsefesini tersine çevrilmiş bir Spinoza felsefesi olarak görmek mümkündür. Çünkü tam anlamıyla belirlenimcilikten bahseden Spinoza'nın aksine Fichte özgürlüğü ön plana almaktadır. Spinoza'nın sistemi rasyonel belirlenimle oluşmuş bir sistemdir. Her şey $2+2=4$ kadar belli ve nettir. Bu noktadan hareket eden Spinoza Etika adlı eserinin alt başlığını “Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Etika” adını vermiştir. “Spinoza'da özgürlüğün bir derecesi vardır ve özgürlük, ona göre zorunluluğun bilincinde olmaktan meydana gelir” (Cevizci 2007: 202). Oysa Fichte Özgürlük ana temalı bir sistem oluşturmuştur.² Daha öğrencilik yıllarında Nietzsche'nin okuduğu kolejde eğitime başladığı dönemde hocalarının bazı popüler kitapları okumalarını engellemeleri ve baskıcı tavırları Fichte'yi etkilemiş ve onda özgürlük algısının gelişmesine neden olmuştur.

Kant'tan etkilendiği su götürmez bir gerçek olan Fichte'nin ilk olarak Kant'ın “Saf Aklın Eleştirisi” adlı eserine yönelik yaptığı eleştiri yazısı ile tanınmıştır. Zaten popülaritesi bu yazıdan sonra artan Fichte'ye göre Kant onun felsefesinin çıkış noktasıdır. Kant'ın ahlak ve özgürlük üzerindeki düşünceleri Fichte'yi etkilemiş ve bu düşünceler sayesinde o determinizmden kurtulmuştur. Çünkü sıkı bir özgürlük savunucusu olan Fichte özgürlük kavramının kökenini Kant'tan almıştır. Ahmet Cevizci'nin söylemiyle Kant'ın: “İnsanın bilgi ve eylemlerinin temel ilkelerini, ilahi bir yardım almadan kendi başına keşfedebileceği ve hayatını bu ilkelere göre düzenleyebileceğini savunmak anlamında beşeri özerklik filozofu olduğu haklı olarak ileri sürülebilir” (Cevizci 2017a: 429). Bu şekilde yorumlanabilecek olan düşüncesinden yola çıkarak Fichte'de kendi özgürlük fikrini Kant'a dayandırmaktadır. “Özgürlük: Türün kolektif bilincinde görünür olur ve türün ona özgü ve özel özgürlüğü olarak orada ortaya çıkar; ve hakiki ve gerçek bir olgu olarak belirir” (Özlem ve Ateşoğlu 2014).

Yazdığı bir makale yüzünden ateist olarak anılmaya başlayan Fichte, Jena'dan ayrılarak Berlin'e göç etmiştir. Burada özel öğretmenlik yaparak geçimini sağlamıştır.³

2 Burada Spinoza'nın özgürlükten bahsetmediği fikri oluşmaması gerekmektedir. Ona göre belirlenimin farkına vardıkça özgürleşmektedir insan. Yani ne kadar çok belirlenimin farkındaysak o kadar özgürüz.

3 Buradan aldığı pratik eğitim bilgileri eğitim üzerine yazdığı yazıların kaynağını oluşturmuştur.

Berlin’de yazdığı “bilim öğretisi” kitabı ile tekrar gündem olmayı başarmış olan Fichte “Alman Ulusuna Söylevler” başlıklı bir konferans dizisi başlatmıştır. Fransızlar tarafından Berlin işgal edildiğinden Fransız askerleri tarafından birkaç defa tutuklanmıştır. Ancak hem Alman ulusunun direnmesi gerektiğini söylemiş hem de bu tür çalışmaların içerisinde bulunmuştur. Fichte’nin hastanede çalışan eşi vereme yakalanmış bu hastalığı kendisine bulaştırmıştır. Eşi bu hastalıktan kurtulmuştur ancak kendisi veremden 29 Ocak 1814 yılında ölmüştür (Topakkaya 2011a: 16).

2. Fichte’nin Ben Felsefesi

Ben felsefesi denilince akla gelmesi gereken şey özneyi yani beni merkeze alarak öznenin üzerine düşünülen felsefi görüş akla gelmektedir. Her zaman özne üzerine düşünme fikri modern dönem Descartes’i çağrıştırmaktadır. Onun “Cogito”su aslında bir öznenin yeniden keşfidir. Bu “Cogito” Batı ortaçağı denilen ve öznenin kendisinin yok olduğu bir dönemin sonunda bir nevi özneye hak ettiği değer ve itibarın kazandırılmasıdır.

İki türlü felsefenin olduğundan yola çıkan Fichte, bu felsefelerden belirlenimci yapıya sahip olanının çıkış noktası varlık olduğunu bildirmiştir. Bu felsefe nesneyi ve nesne olarak evreni öne alır. Maddeden yola çıkar ve buradan zorunlu olarak maddeciliğe ulaşır. Çünkü maddeden yola çıkan görüş bağlamında varlık kavramını sonuna kadar düşünen kimse zorunlu olarak materyalizme ulaşmaktadır. Fakat bu durum şu problemleri ortaya çıkarmıştır: nasıl oluyor da bu maddesel dünyada bilinçli bir varlık ortaya çıkar? Nasıl oluyor da insan bu maddesel dünyadan yola çıkarak hem kendisini hem de maddeyi bilebiliyor? Bu sorular nesneden yani maddeden yola çıkan felsefede çözümlenemez bir problem olarak karşımızda durmaktadır (Akarsu 1994: 56).

Fichte’ye göre belirlenimci felsefenin yanında ikinci bir anlayış olarak duran felsefe belirlenmezceiliktir. Bu görüşe göre felsefe nesneden değil öznenin yola çıkar. Yani duyan düşünen isteyen “ben”den yola çıkar. Bu durum zorunlu olarak bizi idealizme götürür. Bu düşünce sisteminde de karşımıza bir takım sorunlar ortaya çıkar ancak bunlar materyalizmde ortaya çıkan sorunlar gibi çözülemez değildir. Benim hiçbir zaman ölü cansız bir maddeden yola çıkarak bilince ulaşmam mümkün değildir. Böylece nesnel varlıktan, maddeden yola çıkan ve yalnızca gerçek olanı varsayan bu felsefe zorunlu olarak belirlenimciliğe götürür ve nedensellik bağlamında yasalılığın mekanik bir zorunluluk olduğu görüşüne vardırı. Bu doğada yaşayan insan içinde aynı hükümler geçerli olacağından insanı sözde nedenselliğe bağlayacağından insan özgürlüğünden söz edilmesi mümkün olmayacaktır. Ancak Ben’den yola çıkan felsefe özgürlük ve insan edimleri ile ilgili olduğundan çok daha isabetli sonuçlar üretebilecektir (Akarsu 1994: 56).

Fichte'nin Ben üzerine çalışması aslında bir felsefe çalışmasıdır. Felsefe Ben'e dair bir araştırmadır. Çünkü ben Ben'i felsefi bir soruşturma ile anlayabilirim. "Felsefe bize, Ben'e dair her şeyi araştırmayı öğretti" (Kılıçaslan ve Ateşoğlu 2006: 55). Fichte felsefi çalışmalarında kökensel sistemler bulma çabasıdır ve bunu analitik sistemler üzerinden yürütmektedir. Fichte için köken araştırması insan zihni ile ilgilidir. "İnsan zihnini bütünüyle ele alıp gözden geçirerek, insandaki kökensel sistemin uygun bir sunumu olacak olan bilimsel bir sistemin üzerinde yükselebileceği bir temeli atmış olduk" (Kılıçaslan ve Ateşoğlu 2006: 55). Buradan da anlaşılacağı üzere felsefe Ben üzerine araştırma ve bu Ben üzerine yapılacak bir sistemin temelini araştırıldığı ya da kurulduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fichte felsefesinde *Düzen ve Uyum* Ben'in kurduğu ve Ben'in üzerine kurulduğu bir şeydir. "Formu olmayan, ölü maddeye ilk kez düzen ve uyum getiren Ben'dir." Ben'in evren üzerinde ve aslında varlık üzerindeki etkisini bildirdiği bu cümleden yola çıkarak Fichte Ben'e dair en önemli kanaatini sunmuş bulunmaktadır aslında. Çünkü eğer evrende bir düzen ve uyum var ise bunun kaynağı Ben'dir ve aslında var olan dediğimiz şey eğer gerçekten varsa bunun yine kaynağı Ben'dir. "*Düzenlilik*, yalnızca insandan kaynaklanır, onu sarar ve onun görebildiği yere kadar alabildiğine uzanır. Öyle ki, gözlemlerinin alanını genişlettikçe de, düzen ve uyumun alanı daha bir genişlemiş olur. İnsan gözlemi sonsuz çokluktaki farklı şeylerin her birini yerli yerine oturtur; böylece hiç biri diğerini yerinden etmez" (Kılıçaslan ve Ateşoğlu 2006: 55).

Evrendeki düzenliliği sağlayan insan aslında sonsuz sayıda bir varlık âlemi olduğu görmektedir. Ancak bu sonsuzluk bir kaos yaratmamaktadır. Çünkü bu düzenliliği sağlayan insan görüşü her bir tek tek şeyi öyle bir yerine oturtmuştur ki hiçbir şey bir diğerinin etki alanına giremez. Aynı zamanda buradan yola çıkarak bunu da söyleyebiliriz ki ben hem bir düzen hem de bir uyumdur.

Fichte felsefesinin temelini oluşturan Ben'e dair düşüncelerini 1794 yılında yayımladığı "Genel Bilim Öğretisinin Temeli" adlı eserinde aktarmıştır. Fichte'nin derslerinin yayımlandığı kitabın giriş bölümünde Fichte'nin felsefeye katkısını tam olarak karşılayan kelimenin (Wissenschaftslehre) Bilim Öğretisi olduğu bildirilmektedir (Fichte 2005: 1). Ben, genel olarak düşünmedir yani refleksiyondur. Ona göre "deneysel "Ben"; görünen dünya gibi düşünsel "Ben"le deneysel "Ben" in kurgusal bilincinin tasavvurudur" (Aytaç 2011: 66). "Pratik ben" ile "teorik Ben" yani "düşünsel Ben"le "deneysel Ben" arasında ayırım yapan Fichte, bunlar arasındaki ilişkinin kurgusal bir bilinçlilik hali olduğunu savunmaktadır. Ona göre "mutlak Ben" zihnin halleridir. Bu da kendini gerçekleştirme için yani kuvve halindeki şeylerin imkânlarını gerçekleştirmek için yani fiil haline getirmek için kendini bilinçte yani "Ben olmayan" dünyaya ve bireysel bilince "Ben"e ayırmaktadır. Aslında Ben olmayan dünya ile Ben bireysel bilinç bir olduklarından mutlak bendirler. Doğa

yani Ben olmayan ile kişisel bilinç yani Ben bütün gerçekliği içine alır ve “mutlak Ben” ya da “mutlak varlık” olarak karşımıza çıkmaktadır (Aytaç 2011: 66).

Fichte için mutlak olarak var olan tek bir şey vardır o da Tanrı’dır. “Mutlak olarak kendi tarafından ve kendi yoluyla olan tek bir [şey] vardır, yani Tanrı; ve Tanrı, bu şekilde dile getirdiğimiz ölü bir kavramdan ibaret değil, bilakis, kendinde saf yaşamdır” (Kılıçaslan ve Ateşoğlu 2006: 262). Kendi kendisini var eden ve başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan mutlak olarak var olan Tanrı yaşamın kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Mutlak birlik doğru ve tek olan şeydir değişmez” (Fichte 2005: 24). Mutlak olan bir varlık olarak hiçbir şey tarafından belirlenemez ve aynı zamanda dönüşmez ve değişmez. Buradan yola çıkarak diye biliriz ki; O’nun kendisinde ne de kendisinin dışında hiçbir başka varlık meydana getirmesi söz konusu değildir. Çünkü O’nun varlığı tüm mümkün varlıkların var olmalarını içermektedir. “Varlığı; tüm kendi varlığını ve tüm olanaklı varoluşu içerir” (Kılıçaslan ve Ateşoğlu 2006: 262).

Felsefesinin temellerini Mutlak Ben’le bağlantı kurarak atan Fichte’ye göre Ben kavramı düşünce sisteminin merkezinde yer almalıdır. Nasıl bir yapıya sahip olursa olsun Ben eyleme öncelik veren bir yapıda sahip olmalıdır. Eylem merkezli yapıda varlığını bir şekilde Ben’den alan diğer nesnelere yani kesret âlemi ya da çokluk âlemi denilen şeyler bu Ben’in eylemlerinin etrafında diyalektik bir süreçle gelişmektedirler. “Benin batın bir yanı olmakla birlikte aynı zamanda algısal bir boyutu olan görünen/zahir bir boyutu da vardır. Fichte de Mutlak Ben batında da zahirde de eylem önceliklidir ve eylem merkezlidir. Diğer nesnelere bu merkezin etrafında dönerler. Söz konusu bu dönme, gelişigüzel değil, diyalektik bir süreç ile birlikte gelişerek gerçekleşir” (Özgen 2015: 199).

Sıradan bilinç yani empirik bilinç ile arı, saf bilinç arasında ayırım yapan Fichte sıradan bilinçte Ben’in karşıtlıklar içinde olduğunu ve bu karşıtlığı açıklamanın da felsefeye düşüğünü dile getirmektedir. Bu karşıtlığı açıklamak demek, görünen nesnelere başka bir şeye koşullu olarak bağlı olduğunu belirtmek demektir. Empirik bilinç saf bilinçte tamamen temellendirilmektedir ancak sıradan bilinç saf bilinç yoluyla kullanılmamaktadır (Kılıçaslan ve Ateşoğlu 2006: 428).

Fichte’nin felsefi düşüncesinde Ben kavramı ahlak öğretisi için de temel oluşturmaktadır. Ona göre pratik bir alan olan ahlak tamamen Ben’in eylemlerinden oluşmaktadır. Daha doğru bir söylemle Ben kendini pratikte gösterebilmektedir. Ben kendisine verilen pratik aklın görevi olan bir eylem fikrini ön plana çıkarmaktadır. Ona göre bu görevi oluşturacağı alan doğadır. Doğa ve içeriği olan insan hiçbir anlam taşımaz. Doğanın tek anlamı pratik aklın görevlerinin yerine getireceği bir alan olmasıdır.

Fichte’nin Ben’i merkezinde olan ahlak felsefesinin temel ilkesi “Ben’in kendi varlığının farkına varması ve kendini gerçekleştirmesidir” (Topakkaya 2011a: 18).

Kendi varlığının farkında olan Ben eyleme dönüşmüş bir pratik aklın tezahürüdür. Ben'in kendini gerçekleştirme onun istediğini özgür bir şekilde yapabilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü Fichte'ye göre Ben'de asıl olan "her defasında kendi isteklerini gerçekleştirmesidir" (Topakkaya 2011a: 18). Tüm bunlardan yola çıkarak Fichte'nin ahlak felsefesinin temelinde "Ben" kavramı yer almaktadır.

Ahlak felsefesinin üzerine temellendirildiği "Ben" kavramı Fichte'nin bilgi felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. Duyan, düşünen varlık olan Ben nasıl olurda Ben'in tam karşıtı olan maddesel dünyayı bilebilir? Bu soru Fichte'nin bilgi felsefesinin temel problemidir. Diyalektik bir süreçle bu soruya cevap vermek isteyen Fichte'ye göre biz bir nesneyi nasıl biliyoruz? Burada üç aşamalı bir sistem vardır.

Öncelikle bileceğimiz nesneye bakar onu tanımlarız ancak bu tanımlama ile nesne bilinmiş olmaz. İkinci adımda o nesnenin öteki nesnelere ayrılması gerekmektedir. Bu aşamada da hala nesne tam olarak bilinmez. Üçüncü adımda onu bir kavram altında toplamak gerekir. Böylece üç adımda bilme işlemi gerçekleşmiş olur.

Birinci adım, saptama a a' dır şeklinde izah edilmektedir. Altın altındır demektir. İkinci adım a, a olmayan değildir yani altın bakır değildir diyerek ayırma işlemi gerçekleşiyor. Üçüncü adımda kavram altında toplama söz konusudur. Mesela altın altındır birinci adım, altın bakır değildir ikinci adım. Altın madendir ve belli başlı özelliklerinden dolayı diğer madenlerden ayrılır üçüncü adım. Bir düşüncenin kendi içinde ya da başka bir düşünce ile tutarlı olup olmadığı, aklın ilkelerine dayanılarak oluşturulan belirli akıl yürütmeler doğrultusunda tespit edilmektedirler. Bu akıl yürütmeler özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü hâlin olanaksızlığı gibi ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkeler sembolik mantık açısından şu şekilde ifade edilmektedir: "p → p", "¬(p ∧ ¬p)" ve "p ∨ ¬p" (Osman 2016: 151-157; Osman 2015: 19-84; Osman 2014a: 40-45; Osman 2014b: 14-54). Bu düşünce sistemi kendisinden sonraki düşünceleri önemli ölçüde etkilemiş bir diyalektik sistemdir. Her bilgi diyalektik bir nitelik taşıyan karşıtlıkları aşarak ilerleyen bir sistemin ürünüdür. Tez antitez sentez bağlamında düşünülmektedir.

Fichte'nin bilgi teorisinde ben bilinci de aynı diyalektik süreçten geçer. Ben, Ben'in bilincine ancak doğa sayesinde ulaşabilir. Çünkü Ben, Ben'i ayırt edebileceği bir Ben olmayana ihtiyaç duyar bu manada düşünüldüğünde Ben eğer varsa onun karşıtı olan bir doğa da olmak zorundadır. Doğayı bilmekle biz kendimizi de bilme yoluna girmiş oluruz. Doğa bilgisi kendimizi bilmenin bir aracıdır.

Fichte için kavramlarımız da aynı sürece tabi olarak değerlendirilmelidir. Kavramlarımız bizim toplumsal yanımızı göstermektedir. "Kavramlarımızın her biri benim bilincimde bir sonraki başarılı olanını belirler. Bireyselliğin belirli bir şekilde katlanmasıyla bir topluluk belirlenir ve bunun daha sonraki sonuçları sadece

benimle değil, aynı zamanda benimle topluma girmiş olan bireye de bağlıdır” (Fichte 1889: 72).

Bilgi teorisinin temelinde olduğu gibi tarih teorisinin temelinde de “Ben” olan Fichte’nin “Ben”e dair tarih algısı iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönemi özgürlüğün farkında olan “Ben”in çağı ve özgürlüğün farkında olmayan “Ben”in çağıdır. “Dünya üzerindeki insanın yaşamı kendisini iki ilkesel devre ya da çağa böler: içinde türün akla uygun bir şekilde özgürlük ile ilişkilerini henüz düzenlemiş olmaksızın var olduğu ve yaşadığı çağ ile bu gönüllü ve akla uygun düzenlemenin meydana geldiği diğer çağ” (Özlem ve Ateşoğlu 2014: 106).

Fichte’nin bilgi teorisinde bilmek eylemin öncülü değil aksine sonucudur. Çünkü biz ona göre eylediğimiz için bilmekteyiz. Nerden biliyoruz sorusuna Fichte çünkü eyliyoruz cevabını vermektedir. Bilen eyleyen bir varlık değildir, insan Fichte’ye göre eyleyen ve bilendir. İnsan bilmek ister ancak bilmenin temeli eylemektir. İnsanın kendi kendisinin tanımasını da eyleme bağlayan Fichte’ye göre eylemlerde bulunmak asıl ödevdir. Kendini bilmek son amaç olmaması gerekmektedir. Asıl olan eylemde bulunmaktır. “İnsan bu dünyada özünün özgürlük olduğunu bilmek için bulunmaz aksine özgürlüğünü özünün gerçekleştirmek için bulunmaktadır” (Akarsu 1994: 60). Bir eylem filozofu olarak karşımıza çıkan Fichte pratik olanı her türlü teorik olarak kabul edilmiş hakikatten daha üstün görmektedir.

Fichte’ye göre bilmek nasıl üç adımdan oluşuyorsa eylemlerimizde üç adımdan oluşmaktadır. Biz iç özümüzü de bir takım basamaklardan geçerek oluşturabiliriz. Birinci basamak içgüdülerle yönetilen bir varlık olarak yaptıklarımızdır. Burada iştah ön planda, haz alma duygusu ön plandadır. Haz alındığında oluşan duygu mutluluktur. Mutlulukta bir haz olarak karşımıza çıkmaktadır. Haz her an değişebilen bir şeydir ve doğada karşımıza çıkan şeyler mutluluk, haz ve iştah için birer araçtır. Bu basamakta önemli olan tek şey haz alma duygusudur.

İkinci basamak iştaktan güçlülük idesine geçiştir. Bu aşamada birey güçlülük istenci ile hareket eder. İnsanın varmak isteği tek amaç güçlülüktür. Burada hareketlerini düzenleyen şey egemen olma içgüdüsüdür. Bu bireyin özgürlük algısı çevresine egemen olmasına bağlıdır bu birey çevresini kendi egemenliği altına aldığı mutlu olacağını zanneder. İkinci basamakta insan birinci basamaktan nispeten daha ileri olmasına rağmen hala köledir ama birinci basamaktan nispeten daha ileridedir. Çünkü o, ikinci basamakta güç elde edebilmek için iştah uyandıran şeylerden uzaklaşabilmektedir. Güçlülük istencinde olan insan anlık iştah duygularından uzaklaşabilmektedir.

Üçüncü basamak güçlülük içgüdüsüne egemen olma durumunda ortaya çıkmaktadır. Gerçek olan insan bu durumda meydana gelmektedir. Yani insan kendi güçlülüğüne bir sınır çizemediği zaman özgür bir varlık olmaktadır. Bu durumda

güçlülük istencinin yanında özgürlük istenci ortaya çıkmaktadır. Kendinde ve başkalarındaki insanlığı gerçekten sayma bilinci güçlülük istencinin yerine geçmiş olmaktadır. Başkalarının özgürlüğü olabilecek kişiler olarak düşünüldüğünde o zaman gerçek ve hakiki özgürlük yakalanmış olacaktır. Fichte'ye göre insan başkalarının hak ve özgürlükleri karşısında kendi mutluluk ve egemenlik isteklerini kendi gönlü, kendi isteği ile özgür olarak sınırlamayı bilecektir.

Fichte'ye göre madde zaman ve mekânda bilinebilir bir şeydir. Zaman ve mekân bilincimizin formlarıdır. Şimdi burada bir mekânda ve bir zamanda olan bir nesne olmasaydı mekân denilen şey de olmayacaktı ve şimdi olmasaydı bir zamanda olmayacaktı bunun yanında bakan bir ben de olmayacaktı. Maddenin sertliği meselesinde de aynı şey geçerlidir. Mesela maddeye dokunduğumuzda maddenin sert olması kendisine dokunan ele maddenin sertliğini göstermesi demektir. Dokunan bir ben olmasaydı maddenin sertliği de olmayacaktı. Maddenin olması için daha önce duyarımızın olması gerekmektedir. Algılarımızı ortadan kaldırırsak maddeyi de ortadan kaldırmış oluruz ve yine maddeyi ortadan kaldırırsak duyarımızı da ortadan kaldırmış oluruz. Maddenin *var olması için daha önce bir bilincin olması gerekmektedir. Fichte bu görüşlerinden dolayı idealizmi seçmiştir. Bunun yanında idealizmi özgürlük kavramına verdiği önemden dolayı da idealizmi benimsemiştir. Katı bir nedensellik yasasının geçerli olduğu bir dünya içinde insan özgür bir varlık olarak yaşayamaz. Ancak özgürlük isteyen insan idealist olmak zorundandır.*

Sonuç

Fichte felsefesinde Ben kavramına genel hatlarıyla bakıldığında, görülmektedir ki ben aslında hak ve mutlak ben yani ideal ben hakkında düşünme sistemi oluşturmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde mutlak hakkında düşünülen Hak ya da Ben, evrende var olanların varlık nedeni ve hatta varlığın bütünü kapsamaktadır.

Fichte felsefesi bir tür pratik felsefe olması hasebiyle değerlendirildiğinde pratikten yani eylemden yola çıkarak ideale ulaşma söz konusu olmaktadır. Fakat her ne kadar pratik olandan yola çıkılsa da bir tür materyalizm ya da emprizme götürmeyen düşünce sistemi ideal olan Ben hakkında akli temellendirmelerle felsefi doktrin üretmektedir.

Fichte'nin Ben felsefesinin de temellendirme noktası olan Kant'tan yola çıkan Alman filozoflarının bir tür akım oluşturdukları aşikârdır. Bu noktada kendilerini Alman idealistleri olarak tanıdığımız Fichte, Schelling ve Hegel hakkında genel bir değerlendirme sunduğumuz makalemizde göz ardı edemediğimiz en önemli husus bu sistemin başlatıcısı olarak Kant'ın özgürlük ve ahlak yasası olduğu noktasıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde sırf kendisi için istenen "iyi isteme" fikri bir ilke oluşturmaktadır ve bu ilke tüm ahlakın ve felsefe sisteminin çıkış noktası

olacaktır. Daha sonra akılla oluşturulan bir evren fikri ile ve ilke hakkında kendilerinin eksik gördükleri yeri tamamlamaya çalışan adı zikredilen diğer filozoflar gündeme gelecektir.

Kendisinden sonraki özellikle Alman idealistleri etkileyen Spinoza'nın katı belirlenimciliği Fichte'de ters yüz edilirken Schelling'te kendisine yaklaşılabilir bir görüş olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak bu bir özgürlük nedeni olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bedia (1994). *Çağdaş Felsefe (Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları)*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- AYTAÇ, Gürsel (2011). *Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- BAYRAKTAR, Mehmet (2000). "Çağdaş Bir İbn Rüşdçülük: Alman İdealizmi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 41, Sy. 1, ss. 21-27.
- BEKTAŞ, Oya Esra (2013). "İdealizmin Ötesinde Yeni Bir Schelling İmgesi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sy. 20, ss. 79-92.
- CEVİZCİ, Ahmet (2007). *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (2014). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (2017a). *Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2017b). *Büyük Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- COPLESTON, Frederick (1990). *Felsefe Tarihi: Çağdaş Felsefe Fichte'den Nietzsche'ye*, C. 7, İstanbul: İdea Yayınları.
- DOĞAN, Mehmet (1994). *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yayınlar.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2017). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- FICHTE, Johann Gottlieb (1889). *The Science of Rights*, London: Trünber Co.
- FICHTE, Johann Gottlieb (2005). *The Science of Knowing*, New York: State University Of New York Press.
- GÜÇLÜ, Abdülbaki -UZUN, Emre -YOLSAL, Ümit Hüsrev -UZUN, Serkan (2003). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- İPLİKÇİ, Mehmet Hanifi, ve Alper, Macit. (2017). *Tarih Felsefesi*, Ankara: Pegem Akademi.
- KILIÇASLAN, Eyüb Ali -ATEŞOĞLU, Güçlü (2006). *Alman İdealizmi I: Fichte*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- OSMAN, Fikret (2014a). "Esrâr-ı Cinâyât ve Mantık: Türkçedeki İlk Polisiye Romanda Yer Alan Bazı Akıl Yürütmeler Üzerine", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sy. 23, ss. 39-47.
- OSMAN, Fikret (2014b). *Modern Mantığa Giriş -I: İki Değerli Mantık*, Ankara: Sentez Yayıncılık.
- OSMAN, Fikret (2015). *Modern Mantık Açısından Teolojik Çıkarımlar*, Ankara: Elis Yayınları.

- OSMAN, Fikret (2016). "Agatha Christie'nin Bazı Polisiye Romanlarındaki Akıl Yürütmeler Üzerine", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy. 12, ss. 149-158.
- ÖZGEN, Kasım (2015). "Ben Felsefesi Yahut Hak Felsefesi", *Beytülhikme: Uluslararası Felsefe Dergisi*, C. 5, Sy. 2, ss. 190-211.
- ÖZLEM, Doğan - ATEŞOĞLU, Güçlü (2014). *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- TOPAKKAYA, Arslan (2011a). *Fichte*, İstanbul: Say Yayınları.
- TOPAKKAYA, Arslan (2011b). "Alman İdealizminde Akıl", *Felsefe Dünyası*, Sy. 53, ss. 28-40.

ÇOCUK İLE İLETİŞİM: İNSAN YETİŞTİRMEK

Gülsüm MEHDİYEV¹

Geliş: 18.05.2018 / Kabul: 07.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.424732

Öz

Bu yazıda, bebeklikten itibaren çocuk ile kurulacak sağlıklı bir iletişimin nasıl olması gerektiğini ve çocuğun insan olma potansiyeli üzerindeki inkar edilemez etkisini ele almaya çalıştım. Bu bağlamda, bebeklikte bağlanma, ideal ebeveyn tutumları, iç motivasyonun kazandırılması, Etkin dinleme, Ben Dili gibi teknik konular üzerinden uygulamada dikkat dilmesi gereken hususlar ele alınmaktadır. İletişimin evrensel değerler üzerine kurulu bir tanımı yapılarak, özellikle çocuk ve çocukluk ile ilgili önemli kişilerin görüşleri sıralanmaktadır. Bebeklikte insan ilişkilerini ele alarak, sadece sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisinin değil, daha sonraki sosyal ilişkilerinin de temelinde yer alan bağlanma kuramının önemi ve bu kurama göre bağlılık ilişkisinin temel işlevi vurgulanmaktadır. Ebeveynlerin sıcaklık, tepkisellik ve kontrol özelliklerine bağlı olarak geliştirdikleri farklı ebeveyn tutumları ve ailenin çocuk yetiştirme biçimleri irdelenmektedir. Etkin dinleme, Ben Dili gibi konular üzerinden çocukla kurulacak iletişimin nasıl olması gerektiği ele alınarak, çocuğun kişiliği üzerine olan etkileri gösterilmeye çalışılmaktadır. Sonuç olarak da sağlıklı ve erdemli bir toplum hedefinin ancak vicdanlı, merhametli, iyi insanlar yetiştirilerek başarılabilceği ve meselenin çocuk büyütme değil, insan yetiştirme olduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: çocuk, iletişim, insan gelişimi, çocuk gelişimi, çocuk eğitimi

1 Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Bölümü,
gulsmehdi@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7654-7577>.

COMMUNICATION WITH THE CHILD: EDIFYING HUMANBEING

Abstract

In this paper, I tried to address how to have a healthy communication with the child from infancy should be and it is the undeniable influence of the child on the potential of being a human. In this context, the points should be taken into consideration in application through technical subjects like infant attachment, ideal parental attitudes, gaining internal motivation, Active Listening, I-Message. Communication based on universal values is defined and the opinions of important people especially about children and childhood are listed. By addressing human relationships in infancy, emphasis is placed on the importance of attachment theory, which is at the root of not only a healthy parent-child relationship, but also on the basis of later social relationships and emphasizes the basic function of the relationship of attachment. The different parental attitudes that parents develop based on their warmth, responsiveness and control characteristics, and the parenting style of the family are examined. How to communicate with the child through the Active Listening, I-Message topics and the effects on the child's personality are tried to show. As a result, it is stated that the goal of a healthy and virtuous society can only be achieved by cultivating conscientious, compassionate, good people and the issue is edifying human being rather than raising a child

Keywords: *children, communication, human development, child development, child education.*

Giriş

Çocukların, yaşa bağlı olarak gelişim özellikleri, ihtiyaçları ve eğitim gerekliliklerinin farklılık göstermesine rağmen, yetişkin-çocuk ilişkisindeki esaslar aynı temel üzerine inşa edilmektedir. İletişim, 'paylaşmak' anlamına gelmek olan Latince *communicatus* kelimesinden gelmektedir; başka bir ifadeyle düşünceleri, bilgileri, fikirleri, duyguları karşılıklı paylaşmaktır. Karşımızdaki bireyi olduğu gibi kabul etme, sağlıklı kurulacak bir iletişimin esasını oluşturmaktadır. İletişimin temelinde sadece insan olmaya dayanan duygular ve tepkiler yer almaktadır (Arnas, Sadık, 2008: 192).

Dikkat edilirse, özünde evrensel değerleri ihtiva eden yukarıdaki tanım milli ve dini değerlerimizle de uyumluluk arz etmektedir. Sözgelimi Hz. Peygamber "çocuklarınıza gereken ikramı yapın ve terbiyelerini güzel yapın" ya da Hz. Ali "çocuklarınıza asil insan gibi davranın" derken, Mustafa Kemal Atatürk de çocuklara hak ettikleri değeri vererek "küçük hanımlar ve beyler" diye hitap ederdi. Türk örf ve adetlerinde, ilk yazılı örneklerine *Kutadgubilig'de* ve devam eden süreçte çoğu *Ahlak* ve *Siyasetname* metinlerinde rastlandığı gibi, çocuk eğitimi

gelecek tasavvurunun en önemli araçlarından birisi olarak telakki edile gelmiştir. Düşünce tarihinde de eğitimin yüce değerler arasında mütalaa edildiğini söyleyebiliriz. Sözelimi antikçağda Platon ve Aristo, teolojik çağda Augustinus, Farabi, İbn Miskeveyh, İbn Sina, Thomas Aquinas, yeniçağda gerek Ada ampiristleri gerekse de Kıta rasyonalistleri gibi Aydınlanmacı düşünürler eğitimi iyi bir dünyada yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olduğunu düşünmüşlerdir.

Yukarıda sözü edilen insanlık tecrübesinin birer dışavurumu konumundaki dini ve millî yaşantılar, aklın pratik ve teorik yansımaları eğitim hususunda aile kavramına ayrı bir önem atfetmektedir. Nitekim sağlıklı bir aile ortamı, sadece bireysel değil, toplumsal olarak da var olabilmenin vazgeçilmez bir koşuludur. Kuşkusuz ki barış içinde yaşayabildiğimiz güzel bir dünya hayali ailede başlamaktadır. Bu bağlamda eğitimi sadece akademik bir çaba olarak değil, esasında daha da önemlisi *insan* yetiştirmenin değiştirilemez bir unsuru olarak görmek durumundayız.

Epictetus'un "çocukluk insanın anavatanıdır" vecizesinde açıkça ortaya konulduğu üzere, her inşa sürecinin bir başlangıcı olduğu gibi insan yetiştirmenin de başlangıç noktası, çocukluk evresidir. Çocukların, kendilerinden karşılık beklenmeden, sadece potansiyellerini açığa çıkarmalarını sağlayacak olan ve onlara kabul edildiklerini hissettiren bir ortamda büyümeleri gerekmektedir. Böyle bir ortamda çocuk, kendini özel hissederek büyür; sürüden biri olmadığını, kendine özgü bir kişi olduğunu bilir. Kendine güveni vardır. Güçlü ve minnettardır (Cüceloğlu, 2002: 21). Çocuklarımıza, toplumda bizi temsil ettiklerini düşündüğümüz için ya da onların iyi bir meslek sahibi, başarılı bir insan olması üzerinden egolarımızı beslemek istediğimiz için ya da yaşlanınca anne babasına bakacak bir evlat olmasını garantilemek için (yani karşılık bekleyerek) yaptığımız her şey, bizi gerçek amaçtan, insan yetiştirme hedefinden uzaklaştırmaktadır. Potansiyelini açığa çıkarmış ve kendini gerçekleştirmiş insanlar için her türlü başarı zaten kaçınılmazdır. Freud "mutluluk, çocukluk arzularının tatmin edilmesidir" demektedir.

İletişim konusunun bu yazının sınırlarını aşacak kadar geniş olduğunu teslim etmekle birlikte, bu yazımda sadece bebeklikten itibaren çocukla kurulan sağlıklı bir iletişimin nasıl olması gerektiği ve çocuğun *insan* olma potansiyelindeki yadsınamaz etkisini ele almaya çalışacağım.

1. Bağlanma

Bebeklikte insan ilişkileri bağlamında konuyu ele aldığımızda, sadece sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisinin değil, daha sonraki sosyal ilişkilerinin de temelinde bağlanma kuramının önemi görülmektedir. Evrim kuramından etkilenerek bağlanma kuramını ortaya atan John Bowlby'e göre bağlılık ilişkisinin temel işlevi, özellikle az yavru yapabilen türler için türün sürekliliğinin sağlanmasıdır (Hortaçsu, 1991:

55). Harlow'un maymunlar üzerinde yaptığı araştırmalar, bağlanmada daha önce düşünüldüğü gibi beslenmenin değil fiziksel temasın önemli olduğunu ortaya koyarken, bağlılığın temelini oluşturan en önemli etmenin de karşılıklı etkileşim olduğuna dikkat çekmektedir. Bağlanmayı kolaylaştıran anne ve çocuk özellikleri dikkate alındığında, çocukla kurulacak sağlıklı bir iletişimin temellerinin bebeklik çağında atıldığını söylemek durumundayız. Bebeğin göz teması kurma, gülme, ağlama gibi refleksif hareketlerine karşılık, annenin mimikleri, ses tonu ve konuşmasındaki abartılı, yineleyen ve taklit eden davranışları sayesinde bağlanma mucizevî bir şekilde gelişmektedir. Bağlanma teorisinin anlamı üzerine Bowlby "Gerçek şu ki insan gelişiminin en az çalışılan evresi, bir çocuğun, onu en farklı şekilde *insan* haline getiren her şeyi elde ettiği evredir. Bu evre hala keşfedilememiş bir kıtadır" demiştir (Bowlby, 2012: 16).

Ainsworth ve arkadaşları (1978), 'yabancı oda' deneyi sayesinde anne-bebek davranışlarını gözlemlemiş ve güvenli, gerilimli kaçınıcı ve gerilimli karşı koyucu olmak üzere temelde üç bağlılık türü olduğu kanısına varmışlardır (Hortaçsu, 1991: 64). Bağlılık türleri bir ilişki özelliği olduğu ve değişebilir olduğu unutulmamalıdır. Bowlby'ye göre anneye olan bağlılık ilişkisi niteliksel olarak diğer ilişkilerden farklı özellikler göstermekte ve daha sonraki ilişkileri üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Güvenli bağlılıkları olmayan çocukların, yetişkinlere karşı daha ısrarlı oldukları, yabancılara karşı daha az seçici oldukları görülmektedir (Rutter, 1991). Güvenli bağlanan çocukların ise sonraki ilişkilerinde daha güvenli oldukları belirtilmektedir (Stroufe, Fleeson, 1986). İlişkinin sona ermesinden çok bağlılık ilişkisinin sarsılmasının ve zedelenmesinin olumsuz sonuçlar doğurabileceği, hatta toplum dışı davranışlara bile sebep olabileceği vurgulanmaktadır (Rutter, 1991).

En geç olgunlaşan yavru olan insan, uzun bir süre anneye ihtiyaç duymaktadır. Ebeveynlerin temel sorumluluğu, bebeklerin büyüdükçe kendi yeteneklerini geliştirmelerine, ebeveyne olan bağımlılıklarının azalmasına, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine ve sorunlarını çözebilmelerine imkân verecek şekilde onları desteklemektir. En önemlisi de bebekler başardıkça ebeveynler de onların hayattan çekilebilmeyi başarmak durumundadırlar.

2. Ebeveyn Tutumları

Ebeveynlerin sıcaklık, tepkisellik ve kontrol özelliklerine bağlı olarak geliştirdikleri farklı ebeveyn tutumları ailenin çocuk yetiştirme biçimini belirlemektedir (Arnas, Sadık, 2008: 64). Anne ve baba, çocuğa öyle bir ortam hazırlamalıdır ki, çocuk sanki her zaman anne ve babası yanındaymış gibi güvenli ve aynı zamanda yanında değilmiş gibi özgür hissetmelidir (Yavuzer, 1986: 69). Ebeveyn tutumları demokratik, otoriter, aşırı ilgisiz ya da aşırı koruyucu olabilmektedir. İdeal olan demokratik

tutum dışında kalanlar çocuğa ciddi zararlar vermektedirler. Yetişkin karşısında “hayır”larının karşılık bulmadığı bir ortamda büyüyen bir çocuğun, özgüvensiz olma sebebinin sorgulanması gerçekten anlaşılabilir bir durumdur. Demokratik bir aile ortamında büyüyen fiziksel, psikolojik ve ruhsal yönden evinde istismara uğratılmamış çocuk, dışarıdaki kendini koruyabilen, istemediği bir durumla karşılaştığında hayır diyebilen, karşı koyabilen ve yaşadıklarını ailesine korkmadan anlatabilen çocuktur. Kendi aile dengelerini görmezden gelen, çocuğa bedeninin değerli olduğunu sadece özel bölgeleri üzerinden anlatmaya çalışan aileler, cinsel istismara karşı çocuklarını korudukları konusunda sadece kendilerini kandırmaktadırlar.

Günümüzde çocuklarına her şeyi verdiklerini söyleyen ebeveynler, ne yazık ki onlara huzur vermeyi unutmuş gözükmektedirler. Sürekli kendisine ne yapılması gerektiği söylenen bir çocuğun beyni, kendisini korumaya almak için nihayetinde fişi çekmek zorunda kalacaktır ve bu durum literatürde dikkat dağınıklığı olarak adlandırılacaktır. Günümüzde çocuklarda dikkat dağınıklığının neden bu denli arttığını oturup düşünmek durumundayız. Benlik saygısı yüksek çocuklar yetiştirmek için ana-babaların, çocuğun kişiliğine saygı duyan ve kendi benlik saygıları yüksek kişiler olmaları gerekmektedir. Ana-babalar otonom (kendi kendini yönetebilen) bireyler yetiştirebilmek için gerekli psiko-sosyal ortamı hazırlamalıdır (Yavuzer, 1986: 69).

Eğitimbilimci Dr. Özgür Bolat, 2016 da yayınladığı *Beni Ödülle Cezalandırma* adlı kitabında, son 70 yılda yapılan bilimsel araştırma ve gerçek vakaları ortaya koyarak, ödülün görünmeyen gizli zararlarını anlatmaktadır. Ödül ve ceza sistemiyle çocuklarını büyütme çalışanların sadece davranışı şekillendirdiği unutulmamalıdır. Geleneksel “Kişisel Gelişim” çerçevesinde bakıldığında, *insan* olmanın ayırıcı özelliği farkındalık, onun da temel özelliği iradedir. Eğer amaç çocuk büyütme değil de *insan yetiştirmek* ise, o zaman şekillendirmekle yükümlü olduğumuz davranışlar değil, irade olmalıdır. Bu bağlamda iç motivasyonu geliştirmek için ailelere çok önemli görevler düşmektedir. Çocuklardan beklenen hedefler onların yeteneklerine göre belirlenmelidir. Maalesef ödül kullanmak, rekabet ortamı yaratmak ve kıyaslama yapmak suretiyle çocuklara ancak hırs ve kıskançlığı öğretmekteyiz. Mesele insan yetiştirmek ise eğer, çocuklarımızın hırslı değil, azimli olmalarını sağlamak durumundayız. Çocuğa özgürlük alanı bırakılması, sınırlarını tanıması için yeterli çevre ve süre tanınması, gerektiğinde rehberlik yapılması, kendilerini değerlendirmelerine fırsat verilmesi, işlerin zorluk düzeyinin çocuğa göre ayarlanması, kendi kararlarını kendisinin vermesine izin verilmesi gerekmektedir. İç motivasyonu artırmak için ise öğretmenlerin rekabet ortamından uzak, ödevsiz, model olabildikleri, öğrencinin kendisinden ne beklediğini tam olarak bildiği, sosyal amaçlara önem veren, başarısızlığı ise önemsemeyen, özgür

iradelerinin desteklendiği ve dışsal ödüllerin çok az kullanıldığı bir sınıf atmosferi oluşturmaları gerekmektedir.

PISA ve OECD raporlarına göre ülkemizde eğitim sisteminde ciddi sorunlar olduğu bilinmektedir. Sonuç odaklı ve sadece zafer kazanmaya yönelik, rekabetçi eğitim sistemi sayesinde iyi bir dünya hedefinden vazgeçerek çocuklara kötülüğü öğretmek, kalplerine fesatlık tohumları atmak mı gerekir? Hırs, insanda değersizlik hissi uyandırmaktadır. Okul sıralarında başlayan hırs sokaklara taşınmakta, artık en basit top oyununda yani çocuğun en mutlu olacağı alanda bile onu ele geçirebilmektedir. Yenilgiyle ilgili bu durum çocuk tarafından o kadar içselleştirilir ki artık bütün dünya sadece kendi etrafında dönmektedir. Oysaki çocuklarımıza hırslı olmayı değil azimli olmayı öğretmek durumundayız. Einstein, sıkça dile getirilen bir vecizesinde “başarılı değil değerli insan olmaya çalışın” demektedir.

Cezanın ise uygulanan kişide her zaman bir karşı bir tepkiye yol açtığı, uygulayan kurum veya kişilere karşı olumsuz duygulara sebep olduğu ve insanı değersizleştirerek var olan problemleri daha da artırdığı görülmektedir. Çocuklar hoşlanmadıkları ya da kendisine zor gelen davranışı öğrenmeye çabalamanın gerginliği altında fiziksel ve duygusal çöküntüye uğrarlar (Gordon, 2009: 220). Çocuk büyüdükçe ve bağımsızlaştıkça, ebeveyn yavaş yavaş gücünü yitirmektedir (Gordon, 2009: 221). Aileler bu şekilde davrandıklarında kesinlikle kaybedilecek olan bir savaşa girdiklerini unutmamalıdır. Oysaki davranış yönetiminde, kısa vadede davranış hemen sonlandırmak hedeflenirken, uzun vadede ise çocuğun özerklik, özdenetim ve özsaygısını arttırmak esas olmalıdır. Davranışın hemen sonlanmasını sağlayan cezai durumlar, sadece yetişkinlerin otorite olma çabalarına ya da rahatlamalarına imkan verirken, uzun vade davranış yönetimine hizmet etmedikleri açıkça görülmektedir. Hukuki açıdan cezalar kasit olup olmadığına göre belirlenirken ya da dini açıdan çocuklar buluş çağına kadar yükümlülüklerden muaf tutulurken, istenmeyen bir davranışından dolayı çocuğa uygulanan cezanın onun *insan* olma potansiyeline olan etkisinin ciddi olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindeyim.

3. Çocuk Ne İster?

Çocuklar yetişkinler gibi para, kariyer, unvan peşinde koşmazlar, onlar sadece anlaşılma isterler. İletişimin dili kabul edilmiştir. Hayatın en basit ama güzel çelişkilerinden birisi, bir insanın başkası tarafından kabul edildiğini hissettiğinde bulunduğu noktadan ilerlemeyi, nasıl gelişeceğini ve olduğundan daha iyi nasıl olabileceğini düşünmeye başlamasıdır (Gordon, 2009: 59). Kabul dilinin önündeki en büyük iletişim engelleri; uyarmak, isim takmak, yorumlamak, sözünden dönmek, değerlendirme yapmak, yargılama, eleştiri, öğüt verme, ahlak dersi verme, emir verme, alay etme, geçiştirme, övmek, vs. şeklinde özetlenebilmektedir. Su damlala-

rının mermeri delmesi gibi, her gün kullanılan bu engelleyici iletiler de yavaş yavaş hissedilmeden çocuklar üzerinde yıkıcı etki bırakmaktadırlar (Gordon, 2009: 159). Gordon'un çalışmalarına göre ebeveynlerin çok büyük bir kısmı bu iletişim engellerini kullanmaktadırlar. İnsanlar ancak oldukları haliyle ve koşulsuz olarak kabul edildiklerinde kendilerini değerli hissetmekte ve değer vermeyi öğrenmektedirler. Olduğu haliyle sevilen çocuk, başkalarını sevmeyi öğrenerek empati geliştirmektedir. Arkasındaki büyük ebeveyn gücünün etkisiyle zorluklarla başa çıkma gücünü kendisinde bulmakta ve bağımsız bir şekilde çevresini keşfetmektedir. İçindekileri özgürce söyleyen çocuk, büyüdüğünde nerede nasıl konuşması gerektiğini ayarlayabilmektedir. Duyguları bastırılmayan, kendini ifade etmesine izin verilen çocuk, yetişkin olduğunda hislerinin ve kendinin farkına varabilmektedir.

Thomas Gordon'un *Etkili Anne-Baba Eğitimi* adlı eserinde de vurguladığı gibi yetişkinden farklı olarak çocuk kabul edildiğini ancak iki şekilde anlar; müdahale etmemek ve yaptıklarına karşı sessiz kalmak (Gordon, 2009: 65). Herhangi bir şeyle uğraşırken çocuğa karışmamak kabullenildiği mesajını çok net vermektedir. Diğer bir deyişle kendisi ya da çevresi için psikolojik ya da fiziksel olarak risk oluşturmadığı sürece çocuğun davranışına müdahale edilmemesi gerekmektedir. Ebeveynin edilgen dinleyişi de aynı şekilde çocuğun kabul edildiğini gösteren güçlü bir mesajdır ve çocuk bu süre zarfında adeta büyümektedir (Gordon, 2009: 67).

Çocukla iletişimde tekrarlayan hatalardan biri de, konuşurken sadece çocuğun beynine hitap edilmesidir. Kendisini sürekli çocuğuna bir şeyler öğretmek zorunda hisseden, öğrenmenin aynı zamanda duygusal bir süreç olduğunu unutan ebeveynler, bu hataya çok düşmektedirler. Maalesef bu durum, insanı bir bütün olarak ele alan anlayıştan uzaklaşarak onu sadece zihinsel boyutu ile ele almanın kaçınılmaz bir sonucudur. *İnsan* olma yolunda bir çocuğun duygu dünyasını yapılandırmanın yani onun ruhuna ulaşabilmenin tek yolu konuşma yetisidir. Kesin olarak söylenebilir ki çocuk, hayatta en çok güvendiği kişiler olan ebeveynlerinin söylediklerine inanacaktır. Çocuğa ne söylerseniz "o" olacaktır. Bu bağlamda 'sen çok kötü bir çocuksun, çok yaramazsın, senden hiçbir şey olmaz' söylemlerinin kendini doğruladığını görünce de şaşırılmamak gerektiği kanaatindeyim.

Ayrıca çocuğa söylenen her şey 'çocukla ilgili söylenmiş' bir şeydir yani kendisiyle ilgili bir mesaj içermektedir (Gordon, 2009: 76). Düşüp yaralandığı için ağlayan bir çocuğa, sürekli hiçbir şey olmadığını, yarasının kanamadığını söyleyerek geçiştirmeye çalışmak, çocuğu sakinleştirmeyecek olmasının yanı sıra çocuğa "sen duygularının farkına varamazsın, senin canının yanıp yanmadığını ancak ben bilirim" mesajını iletmektedir. Bu kronik hal almış mesajların etkisiyle, yetişkin olduğunda duygularına yabancı, ne hissettiğini bilemeyen bir insan olabilmektedir.

Suçluluk, utanç, mahcubiyet, empati, kıskançlık, imrenme ve gurur gibi duygular günümüz psikoloji kuramlarında kabul edilen öz bilinç (self-conscious)

duygulardır. Duygu araştırmacıları sevinç, korku, üzüntü gibi temel duygularla kıyaslandığında öz bilinçli duygulara daha az ilgi göstermişlerdir (Zincirkıran, 2016: 56). Tracy ve Robins'e göre, öz bilinçli duyguların benlik farkındalığı ve benlik temsilleri gerektirmesi, yüksek düzeyli amaçlarla ilgili olması, çocuklukta temel duygulardan daha sonra ortaya çıkması, açık ve evrensel olarak tanınan yüz ifadelerinin bulunmaması, bilişsel olarak karmaşık olması ve karmaşık nedensel yüklemeler gerektirmesi, bu duyguların temel ayırt edici özellikleridir. (Zincirkıran, 2016: 56). Öz bilinçli duygular düşüncelerimizi, hislerimizi, güdülerimizi ve davranışlarımızı belirlemede önemli rol oynamakta, hem uyum sağlayıcı hem de uyum bozucu olarak işlev görebilmektedir (Zincirkıran, 2016: 64). Bu açıdan bakıldığında, toplumumuzda hep karşısındakini suçlayan, utanç ve mahcubiyet duygularından bihaber, empati yoksunu, en iyi olmak için kıskançlıkta sınır tanımayan, enaniyet hastalığının pençesine düşmüş insanların çokluğu dikkat çekmektedir.

Çocuk ile iletişimde “*yetişkine ne yapmıyorsak çocuğa da onu yapmamamız gerekliliği*” en temel kurallardan biri olmalıdır. Muhakkak ki emir kipinde konuşmak, istediğimiz bir şey yaptığında ödül vermek, canımızı sıktığında ceza uygulamak, istediğimizde sinirimizi rahatça kendisinden çıkarmak vs. en hoşlanmadığınız yetişkine bile rahat yapabileceğimiz davranışlar değildir. Çocuğu bir birey olarak kabul etmek, insan olarak değer vermek, kötü davranışların sonuçlarının hemen görülemeyecek olmasına rağmen çocuğunda ruhunda yaratacağı etkinin bilincinde olmak, muhakkak ki çocuğa yanlış davranışları önleyecektir.

Bir diğer kural çocuğa karşı “*samimi olmaktır*”: Ebeveyn çocuğun bir davranışı karşısında rahatsız olduğunda, bu davranışın kendisini neden rahatsız ettiğini tam olarak ifade edebilmek durumundadır. Bu davranış gerçekten kabul edilemez bir davranış mı, yoksa sadece ebeveyn otorite mi olmak istemektedir? Samimi olmak, kontrolü ve sorumluluğu çocuğa bırakmaktır.

4. Çocukla Nasıl Konuşmalıyız?

Aileler, çocukların kendilerini hiç dinlemediklerinden veya duymadıklarından yakınmaktadırlar. Acaba ebeveynler çocuklarıyla konuşurken doğru bir dil kullanıyorlar mı?

Çocuk gelişimini bir bütün olarak ele aldığımızda, Gordon tarafından geliştirilen E.A.E modeli, varoluşçu bir yaklaşımı olduğunu görebiliyoruz. En önemli niteliği insan onuruna olan saygısıdır. Gordon öğretisinin en önemli öğeleri olan Etkin Dinleme, Ben Dili ve Kaybeden Yok Yöntemi ile çocuk kendini ilişki içinde var, değerli, ait ve onuru korunmuş hissetmektedir. Kendisini var eden bu duygular sayesinde büyükleri ile iş birliği yapmayı, onları dinlemeyi, empati kurmayı yani *insan* olmayı öğrenmektedir. Geliştirilen Etkili Anne-Baba Eğitiminde hiyerarşik bir ilişki

yerine sadece insan-insana eşit bir ilişki bulunmaktadır. Ebeveyn yönlendirmeden ve yargılamadan, çocuğa kendi sorumluluğunu alarak sorunu çözmesi yolunda destek olmaktadır. Bu da insana saygının ve güvenin bir dile getiriliş biçimidir.

Ailelerin büyük bir bölümü çocuklarıyla konuşurken Sen-İletileri kullanmaktadır. Daha önce bahsi geçen iletişim engellerinin tamamı Sen Dilini içermektedir. Aynı zamanda ebeveynler, kendi haklarını ve gereksinimlerini unutmış gözükmekte ve bunları hiç dile getirmemektedirler. Oysaki ebeveynler gerçekten çocuğu ile ilgili bir sorun yaşadığında, “Ben Dili” kullanarak rahatsız oldukları davranışı, davranışın etkilerini ve bu davranışın kendilerinde yarattığı duyguları açıkça ifade etmelidirler. Ben mesajları ile davranışlarına saygılı ve sorumlu tepkiler alan çocuklar ve gençler belirgin etkiler ve duygular açıklandığı için, uzun sürede başkalarını düşünmeyi ve bencil olmamayı öğrenirler. Anne-babalarına karşı saygıları ve yakınlıkları artar, kendi istek ve tepkilerini de ben diliyle ifade etmeyi öğrenirler (Aydoğmuş ve arkadaşları, 2006: 144).

İnsanlar anne baba olduklarında bir takım görev ve roller üstlenmeye başlamakta ve neredeyse insan olduklarını unutmaktadırlar. Bu dönüşüm, ebeveynlerin gerçek duygulara sahip gerçek insanlar olduklarını, kişisel sınırları olduğunu, her insan gibi hatalar yapabileceklerini de unutmalarına sebep olmaktadır. Kendi insanlıklarının gerçeğini unutmaları, genellikle insan olmalarını da sekteye uğratmaktadır (Gordon, 2009: 33). Anne babalar insan olduklarını unutup, kendilerine Tanrısal bir yük atfettiklerinde maalesef çocuklarından da aynı mükemmelliği beklemektedirler. Ebeveynler kendilerini sürekli tutarlı olmak, çocuklarını sürekli sevmek, koşulsuz kabul edici olmak, kendi bencil ihtiyaçlarını bir kenara bırakıp her şeyi çocukları için feda etmek vs. zorunda hissetmektedirler (Gordon, 2009: 34). Bu nedenle samimi davranmayarak duygularını bastırmakta ve çocuğa ikircikli mesajlar vermektedirler. Bu karışık mesajlar çocuğu psikolojik açıdan tehdit ettiği gibi ebeveyn-çocuk ilişkisini de bozmaktadır. Çocuklar, model aldıkları ebeveynlerinden duygularını bastırmayı öğrenmektedirler. Aslında çocuklar, her zaman ebeveynlerine yardımcı olmak istemektedirler.

Ben Dili de Etkin Dinleme gibi sorunun sorumluluğunu sahibine bırakır. Çocuk davranışı ile anne babasına sorun oluşturuyorsa, anne baba yalnızca bu konuda çocuğa bilgi vermekte, çocuk yapması gerekeni düşünüp kendisi bulmaktadır. Ben Dilinin kullanılması uygun olan durumlar; çocuğun davranışlarının ebeveyn üzerinde rahatsızlık, gerginlik oluşturduğu ya da ebeveynin çocuğun davranışlarını kabul edemeyerek, engellenme, kızgınlık, kırgınlık hissettiği durumlardır.

Gordon’a göre (Gordon, 2009: 164), Ben-İletileri’nin faydaları şunlardır: çocuğun istenemeyen davranışlarını değiştirmesinde etkili olmaktadır, çocuğun karşısındakinin ne hissettiğini anlamasını sağlamaktadır, büyümesine ve kendi davranışlarının sorumluluğunu almasına yardımcı olmaktadır, kendi duygularını

dürüstçe anlatabilmeyi öğretmektedir ve en önemlisi sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisi kurulmasını sağlamaktadır.

Aileler ya da öğretmenlerin, Ben-İletisi kullanma konusunda en büyük engelleri gururlarıdır. Küçük bir çocuğa duygularını açarak, zayıf ya da yetersiz görünmekten korkmaktadırlar. Ancak kullanmaya başlama cesaretini gösterdiklerinde ise paha biçilmez ödüller almaktadırlar.

5. Çocuğu Nasıl Dinlemeliyiz?

Çoğu ebeveyn çocuklarının kendileriyle konuşmadıklarından, okulda olan hiçbir şeyi anlatmadıklarından yakınmaktadır. Bunun nedeni gerçekten duyduklarını, anlaşıldıklarını hissetmemeleri ya da hemen eleştirilecek, suçlanacak, sorgulanacak olmaları olabilir mi acaba?

Çocukla iletişim denilince nedense sadece konuşmak anlaşılır. Oysaki iletişimde dinlemek çok önemlidir; çocuk duyulmak ve anlaşılmak istemektedir. Duygular ancak dışarıya çıkmalarına izin verildiği zaman etkisini yitirmektedir. Çocuğa kabul edildiğini hissettiren edilgen dinleme, eğer çocuğun bir problemi var ise Etkin (Aktif) Dinlemeye dönüşmek durumundadır. Etkin Dinleme için en uygun zaman çocuğun sorun yaşadığını belli ettiği zamandır (Gordon, 2009: 98).

Etkin dinleme, geri dönüt tekniğinin kullanıldığı dinleme modelidir. Bu dinleme modeli, çocuklara anlaşıldıklarını hissettirmektedir. Duygularının farkına varan ve kendi sorunlarını çözebileceğini gören sorumlu bireyler yetiştirmemize imkan vermektedir. Bu şekilde iradenin gelişimine katkı sağlayarak *insan yetiştirme* hedefimize de hizmet etmektedir.

Dr. Thomas Gordon “Anne-Baba Okulunu” geliştirdiğinden ve 1962 yılında ilk kursunu verdiğinden bu yana 50 ülkede milyonlarca anne-baba bu kursu tamamladı. Etkili Anne-Baba Eğitimi, bilimsel çalışmalarca çocukların öz disiplinini, kendine güvenini ve başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı olma becerilerini geliştirdiği kanıtlanmış ve belirli becerileri anne-babalara öğretmede öncülük yapmıştır. Gordon modeline göre Etkin Dinleme çocukların olumsuz duygulardan daha az korkmalarını sağlamaktadır (Gordon, 2009: 89). Etkin Dinleme, temelde çocuktan gelen mesajı doğru bir şekilde çözümleyerek geri göndermektir. Herhangi bir şekilde kendi düşüncesi olmadan sadece karşı tarafın ne anlatmak istediğini anlayıp teyit ettirmek demektir. Ebeveyn ile çocuk arasında kurulacak sıcak ilişkiyi beslemektedir. Çocuğun sorununu kendi kendine çözmesine fırsat tanımaktadır. Etkin Dinlemeyle çocuk da ebeveynin duygu ve düşüncelerini dinlemeye daha istekli hale gelmektedir. Ebeveyn çocuğun problemini çözmek zorunda hissettiği için kendisini tam olarak çocuğun duygularını anlamaya verememektedir. Etkin dinlemeyle büyük bir yükten kurtulan ebeveyn, aynı zamanda çocuğun problemin çözümünü üstlenmesine izin

vererek korumacı tavrından kurtulacak ve çocuğunun başa çıkma yollarına imkân tanıyarak, onun gerçekten büyümesine zemin hazırlayacaktır.

Sonuç

İnsan sözcüğü, Arapçada ‘üns’ kökünden gelmektedir; yani ne kadındır, ne erkektir. Mesele kız ya da erkek çocuk büyütmek değil *insan yetiştirmek* olmalıdır kuşkusuz. Modern hayatta insanın olmanın ötesinde bir önem atfedilen cinsiyet ayırımı mevzuu, çocuk yetiştirirken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi olmaktadır. Çocuklar cinsel kimlikleri üzerinden var edilmeye çalışılmakta, gerek kullandığımız iletişim dili, gerek oyuncak, gerekse kıyafetlerle belirli kalıpların içine hapsedilmektedir. Haklarını hiçbir zaman müdafaa edemeyen güçsüz çocuklar, eskiden düğünlerde gelinlik giyerlerken şimdilerde ise moda dergilerinden çıkmış gibi giydirilmektedir. Cinsiyet ayrımcılığına engel olmak için okullarda kız ve erkek tuvaletlerinin birleştirilmesi gibi absürt bir uygulamanın dışında yapılması gereken çok daha önemli hususlar bulunmaktadır.

Öncelikle ailede anne ve babanın etkinliğinin, değerinin aynı şekilde hissedildiği bir demokratik ortam yaratılmalıdır. Çocuklara mahremiyet eğitimi verilmesi çok büyük önem arz etmektedir. Özellikle ülkemizde erkek çocuklarının suçluluk, utanç vs. gibi öz bilinçli duyguların gelişimi konusunda hassas davranılması, gösterişli sünnet düğünleri ile erkek çocuğunun duygusal ve kültürel istismarına, abartılı erkeklik söylemlerine, kız-erkek kardeş eşitsizliğine dair iletişim hatalarına izin verilmemesi gerektiği kanaatindeyim. Çocukları, kız ya da erkek evlat diye ayırmaksızın, sadece merhametli ve vicdan sahibi bir *insan* olarak büyütmeye gayret göstermek gerekir.

Anne ve babaların, çocuklarının vicdan gelişimindeki rollerinin farkına varmaları gerekmektedir. Hans Zulliger’in kaleme aldığı *Çocuk Vicdanı ve Biz* adlı esere göre (2013: 79), insanların yaşam ve gelişiminde sevilen ve sayılan kişilerin isteklerini içe aktararak, vicdanına mal ettiği iki dönem vardır; latent dönemin başladığı ve buluş dönemin kapandığı yıllar. Yaşamın bu yıllarında Ödipus kompleks yıkıma uğramaktadır. Freud’a göre beş ve yedi yaşları arasında çocuğun Ödipus kompleksi yıkılmakta ve vicdan gelişimi açısından ilk güçlü direk dikilmektedir. Çocuk sevi objesini ele geçirmek yerine onunla özdeşleşir yani onun ahlaksal görüşlerini benimsemekte ve kendi vicdanının buyrukları gibi bunları içine aktarmaktadır (Zülliger, 2013: 84). Sevgi olmaksızın bir çocuğun vicdanının gelişmesi düşünülemez (Zülliger, 2013: 85).

Ailelerin çocuklarını önce duygusal ve kültürel istismara maruz bırakması, sonrasında da düzeltmeye çalışmasının gerçekten acı verici bir durumdur. Çocuğun yürüme, konuşma ya da öğrenme yetileri nasıl engellenmiyor ise bir o ölçüde

keşfetme yeteneğinin de kısıtlanmaması gerekir. Çocuklar içinde buldukları anı yaşamakta, hayatı yavaşlatarak oyunla kendisini onarmaktadırlar. Yetişkinler ise çocukları zorlandıkları, yakındıkları o kendi yaşamlarına, yani boyutlarına çekmek için uğraşmaktadırlar. Oysaki çocukların yaşamlarına ortak olunabilirse, hayat hem çocuk hem de ebeveyn açısından çok daha tatmin edici olabilir. Çocuklukta kurulan sağlıklı ilişkinin ergenlikte ortaya çıkabilecek sorunları da minimize edebileceği göz önüne alınmalıdır. Ebeveynler, hayatın ilk yıllarında çocuklarına ne kadar fazla emek harcarsalarsa, büyüdükçe de o denli rahat ederler.

Ebeveynler çocuk sahibi olmadan önce kendi hırs, korku, komplekslerinden kurtulmalı, aksi takdirde psikolojik ve ruhsal yönden çocuklarını istismar etme riskleri olduğunun farkında olmalıdırlar. Dünyadaki en değerli ilişki olan ebeveyn-çocuk ilişkisinin bozulmasına (hele ki ders, ödev vs gibi konular sebebiyle) asla müsaade edilememesi gerektiği kanaatindeyim.

Çocuğa değerli olduğunu ve bir birey olduğun hissettiren sağlıklı bir iletişimin, çocuğun insan olma potansiyeline olan etkisi bağlamında konuyu irdelemeye çalıştım. Sağlıklı ve erdemli bir toplum hedefinin ancak iyi *insan* yetiştirmekle mümkün olduğunu tekrar vurgulamak isterim.

Özetle, mesele çocuk büyütme değil, *insan* yetiştirmektir.

KAYNAKLAR

- ALLEN Ansgar, GODDARD Roy (eds.) (2017), *Education & Philosophy: An Introduction*, London: SAGE.
- ARNAS, Yaşar ve AKTAŞ, Sadık Fatma (2008), *Okul Öncesinde Sınıf Yönetimi*, Ankara: Kök Yayıncılık.
- AYDOĞMUŞ, K. ve arkadaşları, 2006 (12. baskı), *Ana-Baba Okulu*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BOWLBY, John (2012), *Bağlanma*, (çev. Tuğrul Veli Soylu), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2002), *İletişim Donanımları*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GORDON, Thomas (2009), *Etkili Anne-Baba Eğitimi*, (çev. Dilek Tekin ve Nazlı Özkan), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- HORTAÇSU, Nuran (1991), *İnsan İlişkileri*, Ankara: İmge Kitabevi.
- RUTTER, Michael (1991), *Maternal Deprivation Reassessed*, London: Penguin.
- STROUFE, L.A., FLEESON, J. (1986), “Attachment and The Construction of Relationship”, Relation and Development, (ed. W. W. Hartup, Z. Rubin), NJ: Lawrence Erlbaum.
- YAVUZER, Haluk (1986), *Ana-Baba ve Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ZİNCİRKIRAN, Mehmet (ed.) (2016), *Davranış Bilimleri*, Bursa: Dora Basın-Yayımları.
- ZÜLLİGER, Hans (2013), *Çocuk Vicdanı ve Biz*, (çev. Kamuran Şipal) İstanbul: Cem Yayınevi.

MICHEL FOUCAULT'DA EPİSTEME VE SÜREKSİZLİK KAVRAMLARININ İNCELENMESİ

Göksel YIKMIŞ¹

Geliş: 23.07.2018 / Kabul: 14.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.446850

Öz

Bu çalışmada Foucault terminolojisinde önemli bir yere sahip olan “episteme” ve “süreksizlik” kavramları Foucault'nun felsefesi çerçevesinde işlenmiştir. Bu doğrultuda episteme kavramının ele alınması; Foucault'nun tarihsel dönemlere ilişkin yaptığı arkeolojik çözümler çerçevesinde her dönemin neden birbirinden farklı bilgi temeline sahip olduğunu anlamamıza önayak olacaktır. Buna ek olarak süreksizlik kavramından yola çıkarak da Foucault'nun tarihi neden Rönesans dönemi, klasik dönem ve modern dönem olmak üzere üçe ayırma gereksinimi gördüğüne ilişkin görüşleri ve gerekçeleri incelenecektir. Bu bağlamda görüldüğü üzere, Foucault'nun ortaya koyduğu düşünce bakımından episteme ve süreksizlik kavramları birbirinden ayrıştırılmak suretiyle incelenip anlaşılabilir kavramlar olmaktan ziyade, anlaşılması bakımından bir arada ele alınması gerekmekte olan yapıdadırlar. Sonuç olarak bu çalışmanın amacı, Foucault'nun süreklilik içeren tarih anlayışının tam karşısına koyduğu süreksizlik içeren tarih anlayışını benimsemesinin gerekçelerini ortaya koymak, adı geçen süreksizliğin meydana gelişinin temelinde bulunan episteme kavramının Foucault'da ne anlama geldiğini ele almak ve epistemik kırılmalar ile süreksizlik arasındaki ilişkiyi Foucault çerçevesinde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Michel Foucault, episteme, süreksizlik, arkeolojik çözümleme, bilgi

1 Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
gokselyikmis@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2126-6003>.

ANALYSING THE CONCEPTS OF EPISTEME AND DISCONTINUITY IN MICHEL FOUCAULT

Abstract

In this work, concepts of “episteme” and “discontinuity”, which have an important place in the terminology of Foucault, were studied in the framework of Foucault’s philosophy. With the consideration of the concept of episteme in this direction; Foucault’s insights into why archaeological settlements of historical periods have different knowledge bases in each era will provide insight. In addition to this, from the concept of discontinuity, the views and reasons why Foucault sees the necessity of separating the history, such as the Renaissance Period, the Classical Period and the Modern Period, will be examined. As seen in this context, the concept of episteme and discontinuity in terms of the idea that Foucault puts forth is a structure which needs to be considered together in terms of understanding rather than concepts which can be examined and understood by separating them from each other. In conclusion, the aim of this work is to put forward the reasons why Foucault adopts the concept of discontinuity history that he puts against the continuity of history; to discuss what the episteme concept underlying the development of the discontinuity means to Foucault, and the relation between epistemic breaks and discontinuity, in the frame of Foucault.

Keywords: Michel Foucault, episteme, discontinuity, archaeological analysis, knowledge

Giriş

Foucault; düşünce tarihi üzerinde arkeolojik çözümler yaparken temele aldığı şey, düşünce tarihinin Rönesans, Klasik Dönem ve Modern Dönem olarak üçe ayrılması gerektiği idi. Bu ayrımı zorunlu kılan şey ise onun eserlerindeki “modernliğin yenilikçi ve kapsamlı bir eleştirisini sunmakla birlikte, onun bütünüyle bir postmodernist olarak değil, daha ziyade modern öncesi, modern ve postmodern perspektifleri birleştiren bir teorisyen olarak okunması” gerekliliğinde yatmaktadır demek mümkündür. (Urhan 2010: 12) Bununla birlikte Foucault’nun eserlerinde ya da söylemlerinde modern ya da postmodern gibi sözcükleri kullanmayı tercih etmemesini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü o bu tarz kavramlarla bir dönemi kalıplaştırmak, özellikle de postmodern kelimesi çerçevesinde bir dönemi değerlendirmek gibi bir eğilim içinde olmayı asla benimseyecek bir tavırda değildi. Dolayısıyla onun asıl amacı tarihsel dönemlere birer ad takmaktan ziyade, onların neden birbirinden farklı özelliklerde olduğuna odaklanmaktır. Bunu yaparken esasa aldığı şey de; bu özellikleri adeta bir arkeolojik kazıntı yapıyormuşçasına açığa çıkarmak suretiyle kendi içlerinde ve birbirleri arasında mevcut olan onları

meydana getirmiş olan özelliklere, farklılıklara, geçişlere, yani yapılarına dikkat çekmek ve bunları derinlemesine irdelemektir. Bu çaba, bir dönemin kendi içinde yer alan birtakım şeylerin bir sonraki dönemde dönüşüme uğradığı tespitini de beraberinde getirecektir. Dolayısıyla Foucault'nun Rönesans (16. Yüzyıl), Klasik (17. Ve 18. Yüzyıllar) ve Modern (19. Yüzyıl'dan itibaren) şeklinde belirlediği dönemlerin birbirinden ayrılmasının temelinde aynı çabanın sonucu yatmaktadır ki bu da Foucault'ya göre her dönemin kendi içerisinde bir epistemisinin olduğudur. Bu bağlamda Foucault'yu bir arkeolog gibi tarihsel çözümler yapmaya sevk eden etkileri Nietzsche'nin tarihsel çözümlere, dile ve rasyonalizme yönelik eleştirilerinde aramak gerektiği ifade edilmektedir. (Urhan 2010: 12) Yine bu etki neticesinde, arkeolojik çözümler yapmak için yürüttüğü çalışmaların büyük bir kısmını Klasik dönem üzerinde yoğunlaştıran Foucault; Klasik dönemden Modern döneme geçişin eşiği olarak kabul ettiği ve çok önem verdiği 19. Yüzyıl'ın başındaki büyük kopuşla ilgili köklü dönüşümlere ilişkin çözümler yapmaya başlamıştır. (Urhan 2010: 13) Sonuç olarak bizim de episteme ve süreksizlik başlığı altında odaklanacağımız ve inceleyeceğimiz şeyler Klasik dönemin epistemeleri, Klasik dönemde meydana gelen devasa dönüşümler ve Modern döneme geçişle birlikte bu yeni dönemin epistemeleri olmakla birlikte, bu dönüşümlerin meydana getirdiği tarihte süreksizlik anlayışı olacaktır.

1. Foucault'da Episteme Kavramı

Foucault'nun *episteme* ve *epistemik kopuşlar* olarak adlandırdığı şey genel itibariyle onun arkeolojik çözümlerinin temelinde yer alan kavramlardır. Ona göre episteme denilen şey; “belirli bir dönemde, bir bilgi alanını yaşamın bütünlüğü içinde sınırlayan, bu alanda görünen nesnelerin varlık biçimini tanımlayan, insanın günlük kavrayışını teorik güçlerle donatan ve doğru olarak bilinen şeyler zerine kendilerinde insanın bir söylem geliştirdiği koşulları belirleyen tarihsel a priori”dir. (Urhan 2013: 61) Bu durumda episteme kavramının bu haliyle tam bir bilgi felsefesi terimi olduğunu söylemek mümkündür.

Tarihçesine kısaca değinecek olursak; epistemenin Platon'a kadar giden bir kullanım geçmişi olduğunu görürüz. Episteme, Antik Felsefede görelî, dolayısıyla duyuşal olarak kabul edilen bilgi türü olan *doxanın* tam zıttı olarak Platon tarafından akıl kaynaklı olduğu için kesin, zorunlu ve genel geçer özellikli olan bir akısal bilgiyi karşılayan terim olarak kullanılmıştır, dolayısıyla ona göre epistemenin bilgisi gerçekten var olanın bilgisidir. (Urhan 2013: 60) Platon'un felsefesi duyuşal dünyasını hiçbir gerçekliği bulunmayan olarak kabul etmekte olup, duyuşal dünyasındaki bu varlıklara özelliklerini asıl verenlerin idealar olduğunu, dolayısıyla ideaların dünyasını gerçeklikler dünyası olarak kabul eden bir yapı ortaya koymaktadır. Ancak yine de “duyuşal dünyasını oluşturan gölge varlıkları, gerçeklikler dünya-

sını oluşturan ideaların bu dünyaya yansıyan birer gölgesi olduğu, yani gölgelerin varoluşlarını gerçekliklerine borçlu olduğu düşünülürse, bilgi konusunda doxanın da epistemeden bağımsız olmadığı” sonucu göz ardı edilmemelidir. (Urhan 2013: 60-61) Bu bağlamda Foucault'nun epistemeye atfettiği anlamın, Platon'un epistemesinden farklı olsa bile etkilendiği görülmektedir.

Ayrıca Foucault (Foucault 2011: 222); epistemeyi her türlü bilimin ötesine geçen bir yapıda konumlandığından, onu bir çağın en yüksek birliğini gösteren bilgi biçimi olmaktan ziyade söylemsel düzenlerin seviyesinde analiz edilmesi durumunda belirli bir çağdaki bilimler arası keşfedilecek ilişkiler bütünü olarak görmekteydi. Bu bağlamda Bilginin Arkeolojisi adlı eserinde episteme hakkındaki fikirleri detaylıca şu şekilde yer almaktadır:

Episteme tüketilemez bir alanı açar ve bu alan asla kapatılamaz; onun bir çağın bütün bilgilerinin kendisine bağlı bulunduğu postülatlar sistemini yeniden kurmak gibi bir amacı yoktur; ama sonsuz bir ilişkiler alanını baştan sona kat etmek gibi bir amacı vardır. Üstelik episteme, bir gün görünen sonra da birden bire ortadan silinip gidecek olan hareketsiz bir biçim değildir: Episteme, kurulan ve bozulan kesilmelerin, dengelenmelerin, rastlaşmaların belirsiz hareketlilikteki bir bütünüdür. Ayrıca, bilimler, epistemolojik biçimler, pozitiflikler ve söylemsel pratikler arasındaki ilişkilerin toplamı olarak, episteme, belirli bir anda, kendini söyleme dayatan çelişkiler ve sınırlamalar oyununu yakalama olanağı verir. (Foucault 2011: 222)

Görüldüğü üzere Foucault'ya göre episteme bir çağ ile alakalı bilinebilen veya bilinmesi mümkün olan şeyler olarak dar bir çerçeveye içerisinde görülmemelidir, aksine episteme; mevzubahis çağdaki bilinebilen bilgileri üreten epistemolojik biçimlerin ve bilimlerin var olmasını sağlayan bir özelliğindedir. Buna ek olarak epistemenin bilgi felsefesinden ayrıldığı nokta ona göre; epistemenin bilim olarak var olma olgusunu bir tarihsel pratik sürecine bağlayabiliyor olmasından meydana gelmektedir. (Foucault 2011: 222) Onun tarihsel a priori olarak ifade edilmesi de bu sayede mümkün olmakla birlikte buradan şu sonucu çıkarabiliriz ki; episteme bir çağın düşünürlerinin zihnin kontrol eden kurallar manzumesidir. Dolayısıyla özellikle tarih içerisinde arkeolojik kazı yapmak isteyen bir düşünür için episteme önemli bir kavramdır, çünkü tarih içerisinde dönemler her daim kendi içlerinde birtakım parçalar içermektedir ve bu parçalar arasındaki uyumlar bir sistem meydana getirmektedirler. İşte bu sistemlerin episteme olmasını sağlayan şey de o dönemin düşünürlerinin zihinlerini kontrol edebilecek kuralla manzumeleri olmalarından gelmektedir. Bu bağlamda Foucault Bilginin Arkeolojisi'nde (Foucault 2011: 226) epistemeye neden arkeolojik bir faaliyet ile yaklaştığını “arkeolojinin betimlemeye çalıştığı şey, özel yapısı içindeki bilim değil, bilginin çok değişik olan alanıdır” diyerek ifade eder ve onun aslında bilimle değil, bilimi de oluşturan kurallar man-

zumeleri ile işinin olduğunu bu bağlamda belirtir. Buna ek olarak epistemeye olan yönelimin sebebini; “pozitiflikler alanının ortaya çıkabilmesi bilimlerin, onların tarihlerinin, tuhaf birliklerinin, dağılımlarının ve kopukluklarının incelenmesi yoluyla olur; söylemsel oluşumlar oyununun yakalanabilmesi, bilimsel söylemlerin küçük aralığı içinde olanaklıdır.” şeklinde açıklar. Arkeolojik faaliyet çerçevesinde belirtilen bu olanağın meydana gelmesinin, dolayısıyla da arkeolojik faaliyetlerin en verimli olacağı dönemin Rönesans’tan 19. Yüzyıl’a kadar olan “klasik çağ” olduğunu söyler. Epistemelere daha geniş bir tarihsel açıdan bakacak olursak, aslında epistemeyi meydana getiren sistemler her daim kendi önemleri içindeki diğer sistemleri destekleyecek yapıdaydılar. Diğer bir deyişle örneğin bir dönemin içinde çokça desteklenen fizik alanındaki bir bilimsel sav, kendine astronomide de elbette yer bulabilecektir. Dolayısıyla sistemler her dönemin kendine özgü koşullarını içerir ve yansıtırlar.

Örneğin Aristoteles’in fiziğinde yer alan doğal hareket prensibine göre maddeler ağırlıklarına göre sıralanmaktaydı. Buna göre yeryüzü en ağır olduğu için en altta yer almaktaydı. Ardından yerküreden daha hafif ancak diğerlerine göre hala ağır kabul edilen su, toprağın üzerindedir; bu da en genel tabirle deniz ve okyanusların konumlarını açıklamaktaydı. Maddenin hafifledikçe yeryüzünden yükselmesi de ateşin neden toprak ve sudan daha yükseğe doğru çıkma eğiliminde olduğunu açıklayan bir tez olmakla birlikte, en hafif olan havanın da en yüksekte olanı, yani gökyüzünü temsil ettiğini söylemek mümkündür. Görüldüğü üzere Aristoteles fiziği yerküreyi merkeze alan, temelinde üzerinde yaşadığımız yerden başlayan bir bilimsellik içerir, dolayısıyla dönemin kurallar manzumesi diğer bilimsel faaliyetlerin de bu bilimsellik çerçevesinde ilerlemesini şart koşuyordu. Dolayısıyla Batlamyus astronomisi içerisinde yer alan evren modeli de Antik Yunan çağının kurallar manzumesi ile şekillenecekti. Bu da üzerinde yer aldığımız yerkürenin yani Dünya’nın merkez olduğu bir evren modeline işaret etmektedir. Dünyanın merkezde olduğu bir evren modeline göre gezegenler, Güneş ve Ay yerkürenin etrafında dairesel hareketlerle dönmekteydi, dolayısıyla bu, dönemin astronomisinin merkezinde tıpkı Aristoteles’in fiziğinde de olduğu gibi üzerinde yaşadığımız yer bulunmaktaydı anlamına gelmektedir. Bu noktada Foucault’nun Arkeoloji ve Bilgi Kuramı adlı bildirisinde epistemeye dair yaptığı yorumlara değinmek gerekmektedir.

Genellik olan birinci yönüyle episteme, belirli bir çağda her bilginin mümkün oluşunun koşullarını belirler ve bundan dolayı da her çağda bilgilerin birliğini yöneten uygun bir episteme bulunur. Derinlik olan ikinci yönüyle, o bilgileri en temelden başlayarak belirginleştirmeye çalışan tarihsel çözümleme diyebileceğimiz arkeolojiye konu olur. Arkeolojinin teknik bir terimi olarak episteme bilgikuramsal biçimlenmelerin, bilimsel statü ve formal sistem alanlarının söylem pratiklerinin tümel kümesine bağlanmasının tam merkezinde yer aldığı için, tarihsel çalışmaların

önündeki bilimsel alanlar, bilme sistemleri için bilgiyi (savoir) kuran arkeolojik alanlardan ayrı tutulmalıdır. (Urhan 2013: 65)

Yukarıdaki ayırmadan da görüldüğü üzere dönemin deneysel ve gözlemsel şartları ile akıl yürütme içerikli faaliyetleri, ortaya birtakım bilimsel parçalar koymaktaydı ve bu parçalar da tıpkı Aristoteles'in fiziği ile Batlamyus'un astronomisinin birbirini destekler nitelikte olması gibi birleşerek, aynı zamanda derinleşerek birtakım kurallar bütünü koymaktaydı. Bu kurallar da ortaya dönemin bütün zihinlerini etkileyen hale bürünüp episteme haline geliyordu, dolayısıyla şu anki bilgi birikimi, deney ve gözlem olanakları ile teknolojik gelişmeler sonucu elimizde olan imkanlar çerçevesinde Antik dönemin epistemelerinin çöktüğünü ifade edebilmek ne kadar doğruysa, deney-gözlem ve akıl yürütmeler neticesinde neden yeryüzü merkezli bir sistem sonucuna vardıkları hakkında eleştiri getirip o dönemin bilimsel faaliyetlerini topyekün küçümsemek ya da bilim insanlarının muhakeme yeteneklerini sorgulamak da o denli yanlıştır, çünkü bahsedilen tüm bu yaklaşımların bir kurallar manzumesi neticesinde ortaya çıkması, Antik Çağda da olsa, 21. Yüzyılda da olsa, ortak epistemolojik bir özelliktir. İnsan zihni dış dünyayı her dönemde anlayacak kabiliyete sahiptir; fakat yine belirttiğimiz gibi biz ancak onun dış dünyadaki gerçeklikleri imkanlar dahilinde olduğu gibi tarif etmesini bekleyebiliriz. Dolayısıyla Aristoteles ve Batlamyus'un ortaya koyduğu bilimsel tespitlerin karşısında yine o dönemde epistemenin genellik özelliği bakımından Güneş merkezli bir sistemin varlığının ispatına dair çalışmalar olmuş olsa bile yine de epistemenin derinlik yönü dikkate alındığında, hakim olan kurallar manzumeleri Aristoteles ve Batlamyus'un çalışmalarını çerçeveleyenlerdi. Bu sayede Dünya merkezli bir sistemin kabul görmesi dönemin deneysel ve gözlemsel verilerinin şu an yetersiz olsa bile o dönemde gayet yeterli görülmesi, ayrıca bilimsel çalışmalarda deney ve gözlemlerin otoritesinin de felsefi yaklaşımların altında olduğu bir dönem için gayet olası bir sonuçtur. Görüldüğü üzere günümüzde bu sistem çoktan yerini Kopernik'in Güneş merkezli sistemine bırakarak yıkılmış, yani diğer bir deyişle episteme yetkinliğini kaybetmiş, yerini bir başka epistemeye bırakmıştır. Kopernik ve ardından gelen Kepler ile Galileo'nun katkıları, astronomi biliminde yeni bir metodolojiye geçilmesini sağlamıştır, fakat bu yeni teorilerin kabul görmesi için yine Kopernik ve destekçilerini etkileyen aynı kurallar manzumesi çerçevesinde ortaya çıkmış olan Newton fiziğinin savunduğu bilimsel tez olan yerçekimi kuvveti ile desteklenmesi gerekiyordu. Bu sayede neden Dünya da dahil olmak üzere gezegenlerin Güneş çevresinde dönüyor olmasının da, elmanın yere düşüşünün nedeninin de mantıksal bir açıklaması yapılabiliyordu. Sonuç itibariyle yine iki dönemdaş parça birbirini destekleyip bir sistem meydana getirmiş, bu sistem de episteme haline dönüşüp diğer bütün bilimsel faaliyetlerin bu çerçevedeki kurallar doğrultusunda gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu noktada şu detay unutulmamalıdır ki; "arkeoloji bilgilerin mümkün oluşunun koşullarından yani ilk ve temel bir tekdüzeliği derinlemesine açımlayan bir tarihsel a priori hareketle,

bir çağın epistemelerini, yani bir tek zorunluluklar ağını, göstermek suretiyle bilgiler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları çözümler.” (Urhan 2013: 66) Dolayısıyla Kopernik devrimi, arkeolojik kazı ile tarihi derinlemesine irdeleyen Foucault için çok önemli bir örnek teşkil etmekteydi. Çünkü Kopernik’in yaptığı şey Foucault’ya göre tam anlamıyla üzerinde arkeolojik faaliyet gerçekleştirmeye değer bir derinlik içeren bir devrimdi ve Foucault, Kopernik Devrimi üzerinden tarih ile alakalı görüşlerini ifade edip tarihte mevcut olduğunu düşündüğü iki özelliği tamamıyla açıklayabileceğinin farkındaydı. Bunlardan biri şuan bahsettiğimiz şey olan tarihte epistemelerin varlığı, bir diğeri ise tarihin bu epistemeler neticesinde sürekli değil, kırılmalı olarak ilerlediği hususudur. Bir diğer deyişle bu, tarihin süreklilik değil süreksizlik içermesi anlamına gelmektedir ve buna birazdan değineceğiz.

Kopernik Devrimi’ne dönecek olursak, Foucault her nasıl ki bilim tarihinde Kopernik’in yaptığını bir devrim olarak görüp yeni bir epistemenin ortaya konulması olarak yorumluyorsa, Kant’ın yaptığı da ona göre Kopernik’inkiyle aynıdır çünkü Kant da kendi dönemine gelene kadarki bütün var olan epistemeyi yıkıp yerine yeni bir epistemenin konulmasına önayak olmuştur. Dolayısıyla Foucault’nun sıkça bahsettiği epistemik kırılma ve Klasik dönemden Modern döneme geçiş Kant ile gerçekleşmiştir çünkü Kant o güne değin yapılmamış bir şey olan Klasik çağa ait olan söylemlerin değişmesinin öncülüğünü yapmıştır. Klasik çağ Foucault’ya göre temsil üzerine ve sonsuzluk bağlamında yapılan söylemlerden oluşmaktaydı ve o Klasik çağ olarak her ne kadar 17. ve 18. Yüzyılları işaret etmiş olsa da, bu söylemlerin kökeni Platon’a kadar dayanmaktaydı, çünkü Platon da idelerden bahsetmek suretiyle, varlığı temsiller üzerinden konuşarak ifade ediyordu. Onun gölgeler dünyası yerine hakikati ideler dünyasına yerleştirmesi, daha doğrusu böyle bir ayırım yapması bile varlıktan ideler aracılığıyla bahsedilmesi yani diğer bir deyişle temsiller üzerinden konuşmak anlamına gelmektedir. Buna ek olarak Descartes bile *cogito* derken, insanın tinsel yanını ifade edip, bedensel olan şu insan değil de düşünen ideden bahsediyordu. Bu hususta Foucault’ya göre söylemler ya da terimler değişse bile aslında bu da bir başka temsil yöntemi idi. Bu noktada temsilden kasıt, *şu insan*’dan bahsederken onunla söylemlerimiz arasına hep birer temsilci koymaktır. Dolayısıyla idea ya da *cogito* olsun, bunlar Foucault’ya göre birer temsildir. Öte yandan temsili ortadan kaldıracamız diye metafiziksel yanı reddedip determinist bir tavır sergilemek, insanı buna göre şekillendirmek de doğru değildir. Çünkü bu da insanı metafiziksel ve düşünen bir ide ile temsil etmek yerine determinist bir çerçeve altında temsil etmek anlamına gelecektir. Foucault Klasik dönemin epistemelerinin tam da bu şekilde temsil üzerine olduğunu ve bunun sebebinin Batı kültürünün “benzerlik” üzerine şekillenmesinden kaynaklandığını savunmaktaydı. Foucault bu benzerlik hakkında; “metinlerin çözümlenme ve yorumlanmalarına büyük ölçüde o egemen olmuştur; simgeler oyununu düzene sokan, görünen ve görünmeyen şeylerin bilgisine izin veren, onları temsil etme sanatına

rehberlik eden o olmuştur.” ifadelerini kullanmıştır. (Foucault 2015: 45) Bununla birlikte Foucault, bu benzerliklerin dört adet olduğunu ve bunların *convenientia* (mekan içinde yakından yakına bir benzerliğe bağlı olmak, örneğin dünyanın şeylerin evrensel yakınlığı olması), *aemulatio* (yer yerasından kurtulmuş olarak ve mesafe içinde hareketsiz bir şekilde oynayarak yakın olma, örneğin İnsan yüzünün uzaktan gökyüzüyle yakın olması), *kıyas* (aemulatio gibi benzerliklerin çarpışmasını sağlayan ve convenientia gibi ayarlamalar, bağlar, eklemlerden söz eden bir yapı, örneğin kökün bitkinin alt bölümüne sapın ise üst bölümüne denk düşmesi ile hayvanlarda damar sisteminin alttan üste doğru çıkarak üstte bulunan kalbe doğru gitmesi) ve *sempatiler* (hiçbir mesafenin önceden tahmin edilemediği, bağlantının hükme bağlanmadığı, önceden belirlenmemiş yolları içeren serbest durumları ifade eden bir tür benzerlik) olduklarını dile getirmiştir. (Foucault 2015: 45-53)

Bu benzerlikler ise Foucault'ya göre bilginin hem çok kalabalık hem de kesinlikle fakir bir karaktere bürünmesine sebep olmuştur. Foucault, bu dönemin bilgisi için “kalabalıktır, çünkü sınırsızdır. Benzerlik, asla kendinde istikrarlı olarak kalmamaktadır; ancak, kendi hesabına başkalarını davet eden diğer bir benzeşmeye gönderme yaptığında sabitleşir; öylesine ki, her benzerlik diğer hepsinin birikimiyle değer kazanmaktadır...” (Foucault 2015: 63) ifadelerini kullanarak benzetmenin, yani Klasik dönem epistememesi olan temsilciliğin bizi çok da iyi bir sonuca götürecek özelliğinin olmadığı kanısına varır.

İşte Foucault bu noktada Kant'ın kendinden önce her ne varsa eleştirip yeni bir insan tanımlamasını Kopernik devrimiyle eşdeğer görmektedir, çünkü ona göre Kant insanı *şu insan* formatına sokup varlığı temsil üzerinden ifade etmekten kurtarmıştır. Bu nedenle Foucault artık Klasik dönemin Kant ile beraber sona erdiğini çünkü söylem üzerine yeni bir epistemenin doğduğunu, bunun da Kant'ın cogitoyu bireyden soyutlamaksızın ele alması ve kategorileri nesnelere uygulaması sayesinde olduğunu savunur. Gerçekten de Kant bunu yapan ilk düşünür olarak söylemin Klasik dönemdeki özellikleri olan temsil ve sonsuzluktan kurtulduğunun da ilk temsilcisidir, dolayısıyla Foucault Kant döneminin Modern dönem olarak adlandırılması gerektiğini ifade eder ve onun insan temsiline dair yaptığı devrimi, boyut, önem, etki ve açtığı yol bakımından Kopernik devrimine benzetir. Bu bağlamda eğer tarihte epistemik kırılmalar gerçekleşiyorsa; sonsuzluk bağlamı da, diğer bir deyişle temsil de, yerini sonluluk bağlamına, yani *şu insan*'a bırakıyor demektir. Dolayısıyla yeni dönemin epistememesi de yaşayan, konuşan ve çalışan olarak tanımlanan insanın sonluluğuna dair çözümler içeren yapıda olacaktır. Buna örnek olarak, psikoloji alanına eskiden ruhbilimi, şimdise davranış bilimi denmesi arasındaki farkı verebiliriz. Temsil üzerinden gidilen bir insanın temelde bulunduğu epistemeyi göz önünde bulundurursak, bu şartlar altında psikoloji için ruhbilimi demek daha akla yatkın geliyordu. Çünkü burada kastedilen şey, şu insana dair olmaktan ziyade onun ruhu

üzerine yapılan bir bilimdir. Bu da psikolojide insanın ruh üzerinden temsil edildiği sonucunu çıkarıyordu. Ancak modern dönemdeki bilim için *şu* diye ifade edilenlerin bilgisini içeriyor dersek, ruhbilimi kavramı yerine tamamıyla *şu insana* karşılık gelecek davranış bilimi kavramını kullanmamız gerekecektir. İşte Foucault'nun Kant'ı Modern dönemin başlangıcı olarak görmesinin sebebi de tamamen bununla ilgilidir. Çünkü Foucault'nun insanı empirik aşkın ikili olarak görmesinin temelinde Kant'ın kendinden önceki empiristlerin ve rasyonalistlerin insan anlayışını yeniden şekle sokup adeta ortaya yeni bir episteme koyması yatmaktadır. Sonuç olarak içinde bulunduğu dönemin kurallar manzumesi sayesinde sıkı sıkıya varlığını ve etkisini koruyan Aristoteles fiziği ve Batlamyus evren modeli nasıl ki Newton fiziği ve Kopernik evren modeli ile devrildiyse, varlık üzerine söylemlerde de Platon'dan beri süregelen yapı Kant tarafından yıkılmıştır. Sonuç itibarıyla Foucault'ya göre; Modern dönemden sonra gelecek bir dönemden de ancak Kant'ın epistemelerini devirecek biri çıktığı vakit bahsedebiliriz.

Foucault'nun daha önce de belirttiğimiz üzere tarihte mevcut olduğunu düşündüğü iki özellik vardı. İşte bunlardan ikincisi tarihin epistemeler neticesinde sürekli değil, kırılmalı olarak ilerlediği hususudur. Yine daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu durum aynı zamanda tarihin süreklilik değil süreksizlik içermesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tarih içerisindeki epistemik kırılmalar Klasik çağdan Modern çağa geçişin sebebi olmuşlardır, yani Klasik dönemin epistemeleri tarafından meydana getirilen Genel Dilbilgisi, Doğa Tarihi, Servet Analizi yerini artık Modern dönem epistemelerinin meydana getirdiği Filoloji, Biyoloji, İktisat Politikası kavramlarına bırakmıştır. Görüldüğü üzere her dönem kendi epistemeleri ile değerlendirilmekle birlikte, dönemler arası geçişe sebep olacak Kopernik ya da Kant gibi devrimciler sayesinde artık yeni dönem eski dönemin epistemelerinden koparak kendi yeni epistemelerini meydana getirecek kurallar manzumelerini inşa etmeye başlayacaktır. Bu da genel bir ifadeyle Foucault'nun tarihin neden süreklilik yerine kırılmalarla ilerlediğini ve tarihin süreksizliklerden oluştuğunu savunduğunu açıklamaktadır.

2. Foucault ve Tarihte Süreksizlik

Tarih kimilerine göre çizgisel olarak ilerleyen ardışık olaylar bütünü olarak kabul edilse de; Foucault epistemenin iki özelliğinden biri olan derinlik yönünü göz önünde bulundurarak, tarihe de böyle derinlemesine arkeolojik kazılar yapılması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda eğer tarih çizgisel olarak değil de kesintili olarak ilerliyorsa, her kesintiyi ifade eden parça bir döneme işaret ettiğinden her dönem kendi içinde derinlemesine irdelenmeye değer yapıdadır. Dolayısıyla kesintili yani süreksizliklerin çerçevesinde şekillenen bir tarihe dair tarihsel çözümler arkeolojik kazıntı yaparak ancak böyle gerçekleştirilebilir. Tarih ve süreksizlik

bağlantısına ilişkin Bilginin Arkeolojisi adlı eserinde Foucault, tarihte süreksizlik kavramının ne denli büyük yer tuttuğunu şöyle ifade eder:

Süreksizlik kavramı, tarih disiplinlerinde büyük bir yer tutar. Klasik biçimi içindeki tarih için süreksizlik hem verilmiş hem de düşünülemez olan idi: kararlar, rastlantılar, başlangıçlar, keşifler gibi dağınık olaylar türü altında verilen ve olayların sürekliliğinin görünmesi için, analiz yoluyla sınırlandırılması, indirgenmesi, silinmesi gereken şey. Süreksizlik, tarihinin tarihi ortadan kaldırmak koşuluyla sahip olduğu bu zamansal dağınıklığın iziydi. O şimdi tarihsel çözümlemenin temel unsurlarından biri olmuştur. (Foucault 2011: 19)

Bu bağlamda şunu ifade etmek mümkündür: Klasik çağda süreksiz olan tarihin söylemlerini sınırlandıran şey olarak görülmekteydi. Dolayısıyla da klasik çağın tarih anlayışında süreksizlik uzak durulması gereken bir şeydi. Ancak öte yandan Modern çağa baktığımızda süreksizlik tarihten kaldırılmak yerine tarihsel çözümlemenin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Foucault bu noktada; “İlk olarak olumsuz bir işin sona erdirilmesi gerekiyor: Süreklilik temasını her biri kendi tarzında çeşitlendiren bütün bir kavramlar oyunundan kurtarmak.” görüşünden hareketle süreklilik kavramından kurtulmayı önermektedir. (Foucault 2011: 33-34) Bununla birlikte düşünürümüz; “söylemin sonsuz sürekliliğini ve onun her zaman devam ettirilmiş bir yokluk oyunu içindeki kendinde gizli varlığını, teminat altına almayı görev saymış olan bütün bu temalardan vazgeçmek gerekir” diyerek söylem hakkında yapılacak tarihsel çözümleme için evvela söylemi sonsuzluk ve süreklilik etkisinden kurtarmayı hedeflemiştir. (Foucault 2011: 38)

Foucault; (2011: 18-21) tarihin süreksiz olarak kabul edilmesinin birtakım sonuçlara yol açacağından bahsederek; bunların a) Düşünce tarihindeki kopuklukların çoğalması ve buna bağlı olarak aklın bu kesintisiz kronolojisinin yerine, değişmezlik, bazen kısa kısa ömürlü, birbirinden ayrı, çoğunlukla her birine özgü ve kazanan, gelişen, kendini bilen bir bilincin oluşması b) Süreksizlik kavramının tarih disiplinlerinde büyük yer tutarak epistemolojik bir eşik, bir nüfus eğrisinin tersine kıvrılması ya da bir tekniğin yerini bir başkasının alması gibi durumların betimlenmesinde süreksizliğin temel kavram olması c) İlke, anlam, akıl, dünya görüşü, bütünlük biçimi gibi bütün fenomenleri tek bir merkezde toplayan global tarih teması yerine dağılımı savunan yapıdaki genel tarihin tasarısının ortaya çıkması olduğunu ifade eder. İşte bu noktada bahsedilen genel tarih, içinde dönemlerine özgü sistemleri, bunları meydana getirenlerin zihinlerini çerçeveleyen kurallar manzumelerini yani epistemeleri, dolayısıyla kendine özgü yapıları içerir ve bunların her biri etkisi bakımından kendi dönemi içinde değerlendirilebilecek ve bir başka döneme aktarılamaz özelliktedirler. Her dönem kendi içinde bir epistemeye sahip olduğundan, epistemik kırılmalar ve kopuşlar da tarih içerisinde yeni dönemlerin meydana gelmesine sebebiyet verir. Dolayısıyla tarihin kırılmalardan meydana gelen yapısı ortaya çıkar. Bu da Foucault'nun

tarihi neden global olarak değil de genel olarak kabul ettiğini destekler niteliktedir. Bu noktada söylemin tarihine ilişkin Kant'ta bir kırılmanın gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Çünkü Platon'dan Kant'a gelene kadarki söylem bir dönemi, Kant'tan ilerisi de bir başka dönemi ifade etmektedir. Kant'ın eşliğinde bulunduğu bu kırılma, tarihin süreksizliğine dair bir örnektir. Ayrıca Foucault'nun Kant'tan önceki dönemin kendi içinde ayrı, Kant'ın döneminin kendi içinde ayrı irdelenmesi düşüncesi, tarihin yatay bir çizgi olarak komple ele alınmasından ziyade bu iki parçanın birbirinden ayrı olarak derinlemesine incelenmesi gerekliliğini ortaya koyar.

Süreksizlik Foucault'ya göre bir şeyi kesintiye uğratan ya da bir şeye son veren bir anlama sahip olsa bile, yeni bir başlangıcı gösteren yapıdadır. Dolayısıyla yeni bir şeylerin meydana getirilebileceği ana işaret etmesi bakımından olumlu bir anlam arz etmektedir. Bu bağlamda tarihin süreksizlik içeren yapısını olumlu olarak kabul etmekle birlikte, onun düz bir çizgi olarak incelenmesinden ziyade her kopuşun kendi içinde derinlemesine irdelenmesini de olumlu olarak kabul etmiş oluruz. Bununla birlikte, Foucault'nun “hakikatin kaynağına ulaşmak için tarihsel olguların geçmişe uzanan izlerini sürmek yerine, onların içinde bulunulan zamandaki konumlarını derinlemesine incelemeyi tercih ettiği, böylelikle de Modern-öncesi dönemin süreklilik temeline dayanan gelenekçi tarih anlayışının dışına çıktığı”nı görmekteyiz. (Urhan 2010: 92) Buradan çıkarılacak sonuç, Foucault'nun bu tercihinde hakikatin kaynağına ulaşma çabası yattığına ilişkin olacaktır ki, bu bağlamda o ilk olarak epistemenin tanımını etraflıca yapmış, onu her dönemin kendine özgü yapısıyla çerçevelemiştir. Dahası epistemik kırılmaların meydana gelişini de tarihte süreklilik olamayacağı düşüncesiyle destekleyerek, kırılmaların olağan olduğunu belirtmiş, bunun sonucunda da tarihte süreksizlik özelliğinin bulunduğu düşüncesini kırılmalarla destekleyerek hakikate ancak böyle bir tarihsel yapı içerisinde yapılacak derinlemesine arkeolojik kazılarla ulaşılabilceği sonucuna varmıştır.

Süreksizliği daha iyi kavrayabilmek için Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler* eserindeki meşhur Don Quichotte (Don Kişot) örneğine de değinmek gerekir. Cervantes'in bir roman karakteri olması bakımından, aslında Don Quichotte'un bütün varlığı “dil, metin, basılı kağıt, daha önceden yazılmış öyküler”dir. (Foucault 2015: 83) Dolayısıyla Don Quichotte, kelimeler aracılığıyla var olmuştur ve içinde bulunduğu kitap onun her türlü macera, karar ve eylemi hakkında bir tür danışması gereken şeydir. Çünkü kitap sayesinde var olmuştur. Ancak onun asıl amacı, açığa çıkardığı bütün şeylere benzer bir varlık olmaktır. Yani diğer bir deyişle artık o, “anlatının içeriksiz işaretlerini hakikatle doldurmak zorunda” olan bir kahramandır. Dolayısıyla o, bu yolu bir nevi “benzerlikler arayışı” amacıyla yürümektedir. (Foucault 2015: 84-85) Dahası Foucault'ya göre Don Quichotte, Rönesans dünyasının negatif durumunu temsil eden bir özelliktedir. Bu dönemde “yazı dünyanın nesri olmaktan çıkmıştır; benzerlikler ve işaretler eski antlaşmalarını bozmuşlardır; benzerlikler yanıltmaktadır. ...ciltlerin sararmış sayfalarına konulmuş olan dilin işaretleri, artık, değer olarak

temsil ettiklerinin zayıf anlatısından başka bir şeye sahip değillerdir. Yazı ve şeyler artık birbirlerine benzememektedir.” (Foucault 2015: 86) Bu bağlamda Foucault, Don Quichotte’u modern eserlerin ilki olarak görmekte ve bu yüzden onu bu kadar önemsemektedir. Foucault bu önemi şöyle dile getirir:

...çünkü burada özdeşliklerin ve farklılıkların gaddar kanıtının, işaretler ve benzerliklerin sonsuzuyla oynandığı görülmektedir; çünkü dil burada şeylerle olan eski akrabalığını bozarak; dobra varlığı içinde, ancak edebiyat haline geldikten sonra yeniden görülebileceği şu yalnız hükümranlığın içine girmiştir; çünkü benzerlik burada, onun için akıl bozukluğu ve hayal gücününki olan bir çağa girmektedir. Benzerlik ile işaretler arasındaki bağ bir kez çözüldükten sonra...batı kültürünün yol açtığı esaslı bir kopuş nedeniyle, burada artık benzerlikler değil de, kimlikler ve farklılıklar söz konusu olacaktır. (Foucault 2015: 87-89)

Bu çerçevede Foucault Don Quichotte’u, ilk olarak epistemik kopuşlar neticesinde meydana gelen tarihin süreksizliğine dair eski dönemin temsil ve benzerlikler üzerinden bir söylem geliştiren biri, daha sonrasında gelen yeni dönemde ise bu epistemenin yıkıldığını ilan eden bir haberci gibi görmektedir.

Sonuç

Her düşünürün ele aldığı bir konu hakkında cesurca davranıp “bu böyle olmalıdır” diyerek ortaya attığı tezler nasıl ki ses getirdiyse ve incelenmeye değer bulunduysa, Foucault’nun da tarih ve bilgi hakkında yaptığı yorumlar, alana farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu bağlamda onun ortaya attığı fikirler; tarihin sürekli mi yoksa süreksiz mi olması gerekir probleminin, epistemenin oluşumunun ve epistemik kopuşların nasıl olacağını ve bunların tarihin süreksizliğiyle nasıl bağdaşabileceğinin ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu sayede; hem bilim felsefesinde hem de tarihin sorgulanarak incelenmesinde Foucault’nun etkisi “episteme ve süreksizlik” çerçevesi altında muazzam olmakla birlikte, her iki alana da yeni bir perspektif getirmiştir. Sonuç olarak episteme ve süreksizlik ilişkisi irdelenmeye değer bir konu olarak varlığını sürdürecektir.

KAYNAKLAR

- FOUCAULT, Michel (2011) *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (2015) *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara, İmge Kitabevi.
- URHAN, Veli (2010) *Foucault*, İstanbul, Say Yayınları.
- URHAN, Veli (2013) *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*, İstanbul, Say Yayınları.

ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATIN DÖNÜM NOKTASI: 1950 SEÇİMLERİ

Yeşim KARADENİZ¹

Geliş: 07.05.2018 / Kabul: 07.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.421685

Öz

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte gerçekleştirilen siyasal reform hareketleri demokrasi adına çok partili hayata geçilmesini gerekli kılmış ancak sosyal ve siyasal ortamın mevcut yenileşme hareketlerine hazır olmaması bu durumun ertelenmesine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle otoriter rejimlerin önemini yitirmesi ve demokrasi söyleminin kuvvetlenmesi çok partili hayatı iki kez deneyimleyen Türk siyasetinin bu aşama da yeni adımlar atma eğilimi içine girmesini sağlamıştır. Üçüncü çok partili siyasal hayat denemesi Milli Kalkınma Partisi'nin 1945 yılında kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak tam anlamıyla örgütlenemeyen ve arka planda kalan bu parti muhalif olma özelliği gösterememiştir. O yıllarda Türk siyasetinde var olan muhalif parti eksikliği 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla son bulmuştur. Bu bağlamda çalışma da çok partili siyasetin ve demokrasinin güçlenmesi adına önemli muhalif partilerden biri olan Demokrat Parti'nin kuruluş evresi ve 1950 seçimleri ile iktidara yükselmesi dönemin siyasal alt yapısı göz önünde bulundurularak anlatılmıştır. Döneme ait belge ve gazete ile konuyla ilgili yazılmış kitap ve makaleler çalışmanın araçlarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Çok Partili Siyaset, 1950 Seçimleri, Seçim Sistemi.

THE TURNING POINT OF MULTI-PARTY POLITICAL LIFE: 1950 ELECTIONS

Abstract

The political reform movements materialized with the promulgation of the Republic were required to be passed on to a multi-party life on behalf of democracy,

1 YL. Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, yesimkaradeniz@marun.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8323-6232>.

but the fact that social and political environment was not ready for the current movements led to postpone this situation. The loss of importance of authoritarian regimes under the influence of the Second World War and the strengthening of the democracy discourse have led to the tendency of Turkish politics, which has experienced multi-party life twice, to take new steps on this phase. The third multi-party political life attempt took place by the establishment of National Development Party in 1945. However, this party, which was not well organized and stayed behind the scenes, has not been able to act like an opposition party. The lack of opposition party in Turkish politics in those years ended with the establishment of the Democrat Party, which was one of the important opposition parties that contribute to multi-party politics and democracy, and the raise of its power with the 1950 elections by taking consideration the political background of that period. The study consists the archive documents of the period and books and articles written about the subject.

Keywords: *Republican People's Party, Democrat Party, Multi-Party Politics, 1950 Elections, Electoral System.*

Giriş

Demokrasi, günümüzde, azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi şeklindedir (Kışlalı, 2007: 239). Günümüz modern dünyasında da demokratik bir söylemden ve seçimden söz edilebilmesi için öncelikli olarak bireylerin seçme hakkının eşit, gizli ve serbest olması gerekmektedir. Demokratik ve çağdaş bir seçimden söz edilebilmesi için önemli olan bu ilkeler halkta güven duygusunun oluşmasına da katkı sağlayacaktır. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş aşamasında bu anlamda bir takım değişikliklerle siyasal sistemin modernleşmesi için çaba harcanmıştır. 1877-1943 arası yıllarda Türk siyasetinde gerçekleşen seçimler iki dereceli olarak yapılmıştır. İki dereceli ya da çift dereceli olarak bilinen bu sisteme göre, ilk aşama da seçmenler ikinci seçmenleri belirlemiştir. Bu belirlenen grubun da ikinci aşama olarak milletvekilleri belirleme hakkına sahip olmasına dayanan sistemdir. 1923 yılı seçimleri oluşturulan seçim kanunu çerçevesinde çift dereceli olarak yapılmış ve her 20.000 erkek nüfus için 1 vekil olarak kontenjan belirlenmiştir. Birinci Grup ile İkinci Grup arasında yapılan 1923 yılı seçimlerini Birinci Grup kazanmıştır. 1927 seçimleri; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve başarısız olunması, Şeyh Sait isyanı, İstiklal Mahkemeleri ve İzmir suikast girişimi yargılamaları sonrasına denk gelmiştir. Bu seçimler öncesinde, muhalefet büyük çoğunlukla tasfiye edilmiş ve seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında yer alabilecek bir muhalif parti ya da grup olmamıştır. Takrir-i Sükûn döneminin yarattığı baskı ortamı ve bunun yarattığı tepki, halkın

seçimlere katılma oranını düşürmüştü ve 1927 seçimleri Cumhuriyet devrinin en düşük katılımlı (%25) seçimleri olarak tarihe geçmiştir (Uyar, 1999: 21-31). 1927 yılı seçimlerini de bir önceki seçim gibi Cumhuriyet Halk Fırkası kazanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk döneminin son milletvekili seçimi olarak gerçekleşmiş olan 1935 yılı seçimleri öncesinde seçmen yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştır. Ayrıca her 40.000 seçmen için 1 vekil seçilmesi esası getirilmiş ve her 400 birinci seçmen için 1 ikinci seçmen seçilmesi kabul edilmiştir (Uyar, 1999: 21-31). 1935 yılı seçimleri 18 kadın milletvekilinin aday gösterilmesi açısından son derece önem taşımaktadır. Türk Medeni Kanunu ile siyasal haklara henüz kavuşamayan kadınlar, yapılan yeni düzenlemelerle ilk olarak 1930 yılında belediye seçimlerinde ilerleyen süreçte ise 1933 yılında muhtarlık seçimlerinde ve 1934 yılında ise milletvekili seçimlerinde siyasal hakkını kullanmak için hak kazanmıştır. Düzenlenen kanunlarla kadın ve erkek eşitliği sağlanmış, kadın çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak adına bir adım daha atmıştır. 1934 yılında milletvekili seçme ve seçilme hakkı kazanan Türk kadını ilk olarak 1935 seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altına girmeyi başarmıştır. Ankara'da 40.860 seçmenden 37.542 Türk vatandaşı kadın ve erkek oy hakkını kullanmış ve 1 Mart 1935'te TBMM'ye 18 kadın milletvekili girmiştir (Mütercimler, 2008: 1003-1004). Atatürk'ün ölümünden yaklaşık bir yıl kadar sonra yapılan 1939 yılı genel seçimleri sonucunda 420 Cumhuriyet Halk Partisi vekili ve 4 Bağımsız vekil mecliste yer almıştır. Çift dereceli seçim sisteminin uygulandığı son seçim olan 1943 yılı seçimlerinden hemen önce 1942 yılında yeni seçim kanunu yürürlüğe girmiştir. Yeni seçim kanununa göre yapılan 1943 yılı seçimlerinde ilk olarak ikinci seçmenler belirlenmiş ardından ikinci seçmenlerde 455 milletvekilini belirlemiş ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidar parti olma görevine devam etmiştir.

1945 yılına kadar çok partili siyasal hayat adına bir takım denemeler ve seçimler yapılmış ancak yeni modernleşen bir toplum için bu mümkün olmamıştır. Bu yüzden ki Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında muhalefet olarak farklı yıllarda kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası uzun ömürlü olmamış, tek partili yönetim devam etmiştir. Dünya siyasetinde mevcut düzen üzerinde etkili olan II. Dünya Savaşı sonrasında, otoriter rejimlerin güç kaybetmeye başlaması ve siyaset literatüründe öne çıkan demokratikleşme düşüncesi Türkiye'nin de bu anlamda bir değişimin içine girmesine neden olmuştur. Demokrasi fikrinin kuvvetlenmesi çok partili hayata geçişin de kuvvetlenmesini sağlamış ve siyasal hayat bu anlamda işlerlik kazanmıştır. 1945 yılında Nuri Demirağ başkanlığında Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla çok partili siyasal hayata geçiş sağlanmıştır. Ancak tam anlamıyla örgütlenemeyen Millî Kalkınma Partisi arka planda kalmış ve 1946 yılında Adnan Menderes başkanlığında Demokrat Parti'nin kurulmasına kadar geçen süre de tek partili yönetim fiili olarak devam etmiştir. Demokrat Parti'nin 7 Haziran 1946 yılında kurulmasının ardından 1950 seçimleri ile iktidara gelmesiyle

Türk siyasal hayatındaki tek partili yönetim sona ermiş ve “Beyaz Devrim” olarak nitelendirilen yeni bir dönem başlamıştır. Çalışmanın ilk aşamasını Demokrat Parti’nin kuruluş evresi ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin muhalefete yönelik tavrı oluşturmuştur. Sonraki aşama da ise 1946 genel seçiminin yapılmasının ardından dönemin siyasal ortamı analiz edilmiş ve Türk siyasal hayatında önemli bir değişimin örneği olan 1950 genel seçimi üzerinde durulmuştur.

1. Demokrat Parti’nin Kurulması ve İlk Çok Partili Seçim

7 Ocak 1946 tarihinde Adnan Menderes başkanlığında resmi olarak kurulan Demokrat Parti’nin kuruluşunun ardındaki siyasal süreç göz ardı edilmemelidir. Siyasal hayatına Cumhuriyet Halk Partisi içinde başlayan Adnan Menderes ve arkadaşları, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde muhalif bir tavır sergilemiş, kanun tartışmalarını izleyen günlerde mecliste görüşülen Bütçe Kanunu’na ret oyu kullanmıştır. Bir taraftan da güvensizlik oyu kullanmaları muhalif sesin dikkat çekmesine neden olmuştur. Yükselen muhalif ses beraberinde kutuplaşmayı getirmiş ve Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü 7 Haziran 1945 günü Meclise “Dörtlü Takrir” vermişlerdir. Dörtlü Takrir ile demokrasinin gerekliliği ve bunun içinde çok partili siyasetin mevcut olması dile getirilmiştir. Ancak meclis tarafından Dörtlü Takrir kabul edilmemiştir. Menderes ve Köprülü’nün Vatan gazetesinde Cumhuriyet Halk Partisi yönetimini eleştirel yazılar kaleme alması onların partiden ihraç edilmesiyle sonuçlanmıştır. İlerleyen süreçlerde Koraltan’ın da ihraçı gerçekleşmiş, Bayar ilk etapta milletvekilliğinden sonra da parti üyeliğinden istifa ederek mevcut durum da tavrını belli etmiştir. Dörtlü Takrir’de imzası olan bu 4 muhalif isim önderliğinde, 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti kurulmuştur. Halk arasında “Demirkırat” olarak anılacak olan Demokrat Parti’nin 1946 yılı parti programında demokrasiden taviz verilmeyeceği ve bunun için en uygun yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ifade edilerek, milli irade vurgusu ile halkın çıkarlarının ön planda olacağı belirtilmiştir (TBMM Kütüphanesi, 2008-563/1946).

Demokrat Parti’nin kuruluşu, 1946 yılında Demokrat Parti’ye katılarak siyasete adım atmış ve bu yıllarda çeşitli bakanlıklarda görev almış, Samet Ağaoğlu tarafından anılarında şöyle anlatılmıştır:

Demokrat Parti, şehirlerin büyük iş adamları ve nüfuzlu aydınlarından ilçelerin eşrafına, büyük toprak sahiplerine kadar halkı maddi manevi baskı altında tutanların teşkilatı haline gelmiş ve devleti totaliter bir sistemle idareye almış Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı köylü, işçi, esnaf, yeni fikir ve görüşlerin etkisi altında genç aydınlar ve bunların aralarında Halk Partisi’nden çeşitli nedenlerle ayrılanların el ele bir ayaklanması olarak doğmuştur (Ağaoğlu, 2016: 55).

Demokrat Parti'nin kurulmasının ardından 1947'de yapılması planlanan genel seçimler erkene çekilerek 1946 yılında yapılmıştır. Bu durumun başlıca nedeni Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni kurulan ve büyük rakip olan Demokrat Parti'yi tam anlamıyla örgütlenmesini ve siyasal bir aktör olmasını engelleme düşüncesi olmuştur. 1946 yılı genel seçimlerinden kısa bir süre önce seçim kanununda 5 Haziran günü meydana gelen değişiklik ile "çift dereceli seçim sistemi" yerine "tek dereceli seçim sistemi" benimsenmiştir. Bu değişiklik ile birinci seçmenlerin ikinci seçmenleri seçmesi ve ikincilerinde milletvekili adayları için oy kullanması sonlandırılmıştır (Cop, 2018: 71). Kısacası, 1946 yılı seçimlerinde seçmen, doğrudan seçim hakkı ile milletvekili adaylarına oy kullanmıştır. Ayrıca seçim kanunu görüşmelerinde Demokrat Parti çoğunluk sistem yerine demokratik ülkelerde yaygın olarak kullanılan nispi temsil sisteminin kabul edilmesini, gizli oy, açık sayım ilkesinin getirilmesini ve seçimlerin adli denetim kontrolünde gerçekleşmesini istemiştir. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi bu talepleri kabul etmemiştir. Böyle bir değişim ve atmosfer ışığında 1946 yılı seçimlerine giden siyasal süreçte, Demokrat Parti henüz 6 ay önce kurulmuş ve seçime hazır vaziyette değildir. Demokrat Parti, 16 ilde seçime katılamamış ve 465 milletvekili seçilecekken sadece 273 aday gösterebilmiştir. Adli denetim kontrolü dışında, açık oy, gizli sayım ve çoğunluk sistemi esasları doğrultusunda 21 Temmuz 1946 günü seçim yapılmıştır (Demirel, 2014: 313). 1946 yılı seçim sonuç verilerine göre, 465 milletvekilinin 456'sı %98,1 temsil oranı ile erkek vekil, 9'u %1,9 temsil oranı ile kadın vekil olarak mecliste görev almıştır. Ayrıca mecliste Cumhuriyet Halk Partisi 397 vekil, Demokrat Parti 61 vekil, bağımsız olarak ise 7 vekil bulunmaya hak kazanmıştır (YSK, E.T: 20.04.18). 1946 genel seçimlerinden sonra Demokrat Parti, muhalefet tavrını sürdürmüş ve seçimlerde açık oy gizli sayım ilkesinden dolayı hile yapıldığını iddia etmiştir. Demokrat Parti'nin seçime yönelik bu itirazları bir sonuç vermemiş olsa dahi 1946 yılı seçimleri tarihe "şaiBELi - hileli seçim" olarak geçmiş ve bu ithamdan asla kurtulamamıştır. Yaşanan bu gergin ortam ve yöneltilen eleştiriler gölgesinde 5 Ağustos'ta TBMM açılmış ve 388 oy ile İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, 379 oy ile Kazım Karabekir ise Meclis Başkanı seçilmiştir (TBMM, TD., D. 8, C. 1, B. 1, 05.08.1946, 2-4). 1946 yılı seçim sonuçlarının ardından İsmet İnönü, Başbakan olarak Recep Peker'i atamış, kendisinden kabinesini kurarak göreve başlamasını istemiştir. Kabinesini kuran Peker'in, göreve başlamasının ardından iktidar ile muhalefet arasında bir çatışma yaşanmıştır. Çok partili siyasal söylemde farklı partilerin ve görüşlerin iktidar tarafından tam anlamıyla kabul görmemesi bu gerginliği had safhaya taşımıştır. İktidar ve muhalefet arasında yaşanan bu çatışma "12 Temmuz Beyannamesi" ile aşılmaya çalışılmıştır. 12 Temmuz Beyannamesi, 1947 tarihinde İnönü tarafından yayınlanmıştır. Böylece Cumhurbaşkanı, kendi irade ve gücü ile Türk siyasetindeki gerilimi ortadan kaldırmayı başarmıştır. Ancak 12 Temmuz Beyanname'si sonrasında Demokrat Parti içinde tasfiye başlamış ve

31 vekil yeni bir parti kurmak için yeni bir adım atmıştır. Böylece 1948 tarihinde Fevzi Çakmak liderliğinde Millet Partisi kurulmuştur. Ayrıca yine aynı yıllarda aralarında Emin Sazak ve Yusuf Kemal Tengirşek'in de bulunduğu 12 isim Demokrat Parti'den ihraç edilmiştir. Beyanname'den etkilenen sadece Demokrat Parti olmamış, Cumhuriyet Halk Partisi de bünyesinde barındırdığı sert tavır ile sivri demeçler veren kişileri tasfiye etmiştir.

1946 yılı seçimleri siyasal sistem adına da son derece önemlidir. Bu seçimlerde "liste usulü basit çoğunluk sistemi" uygulanmıştır. Bu sisteme göre her il bir seçim bölgesi olarak kararlaştırılmıştır. Her 40.000 vatandaş için bir milletvekili seçimi uygun görülmüş ve herhangi bir ilin nüfusunun 40.000'in altında olması durumunda o ile bir milletvekilliği kontenjanı ayrılmıştır. 1946 yılı seçimlerinde partiler yerine adalara oy verilmesi son derece önemli bir durum olmuştur. Bu duruma göre seçmen seçeceği ilden milletvekili sayısı kadar adayın adını bir kâğıda yazarak oyunu kullanmış ve kendi karma listesini oluşturmuştur. Belirlenen her seçim bölgesinde en çok oyu alan vekil adayları, partilerinin isimleri göz ardı edilerek milletvekili seçilmişlerdir. Mesela, dört milletvekili seçilmesi gereken bir ilde dört Cumhuriyet Halk Partisi ve dört Demokrat Parti adayı ile iki bağımsız aday seçime katılmışsa, bu on aday içinden en çok oyu alan dört aday seçimi kazanmış sayılmıştır. Bu yüzdendir ki, bir ilde yalnızca tek bir partinin adayları liste halinde seçimi kazanabileceği gibi, değişik partilerden adaylarında seçim kazanması mümkün olmuştur (TÜSİAD, 2001: 208-209).

2. Yeni Seçim Kanunu Sonrasında 1950 Seçimlerinin Analizi

1946 yılı seçimleri sonrasında sisteme karşı eleştirilerin devam etmesi seçim kanununun değiştirilmesine neden olmuş ve yeni seçim kanunu tasarısı 7 Şubat 1950 günü mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Ancak meclis görüşmesinden önce tasarı olarak geçici komisyonun sunduğu raporda kanunla alakalı şunlar ifade edilmiştir: Tasarı milletvekili seçiminin tek dereceli, genel, eşit, gizli oy ile serbest ve dürüst yapılması esasına dayanmaktadır. Bu tasarıyla seçim bölge ve sandık alanları halkın denetimini artıracak şekilde daraltılmıştır. Sandık kurullarının tarafsızlığı için partilerin eşit sayıda üye buldurması kabul edilmiştir. Güvenlik memurları ve vekil adayları sandık kurullarına üye olamayacaktır. Oy verme işlemi oyların ayrılması ve sayılması açık olarak herkesin gözü önünde yapılacaktır. Sayım sonunda elde edilen sayım tutanağı sandık başına asılacaktır. Şikâyet ve itirazlar Yüksek Seçim Kurulu'na incelenecek ve TBMM'ye arz edilecektir (Goloğlu, 2013: 378). Seçim kanununa yönelik belirlenen içerik maddeleri 16 Şubat 1950 günü 12 Millet Partili muhalif milletvekiline karşı 342 olumlu oy ile onaylanmıştır. Kanun 171 madde ve 7 geçici maddeden oluşmuştur (Aslan, 2014: 35). Kabul edilen 1950 yılı Milletvekili Seçim Kanunu ile gizli oy açık sayım ilkesi, yargı kontrolü ve beraberinde Yüksek

Seçim Kurulu'nun kurulmasına karar verilmiştir. Yeni düzenleme ile "liste usulü basit çoğunluk" yerine "aday esaslı blok oy" sistemi getirilmiştir. Aday esaslı blok oy sistemine göre; siyasal partiler her bir seçim bölgesinde, o seçim bölgesinden çıkacak milletvekili sayısını geçmemek kaydıyla aday gösterebilmiş, üstelik daha az sayıda aday göstermelerine de kolaylık sağlanmıştır. Üye olduğu partinin aday listesinde yer alan bir kişi, yazılı onay verme şartıyla herhangi bir başka parti tarafından da farklı bir seçim bölgesinde aday olarak gösterilebilmiştir. Siyasi parti üyeliği olmayan vatandaşlar ise yazılı onay vermek koşuluyla herhangi bir siyasal partinin listesinde yer alabilmiştir. Bu aşama da 1946 yılı seçimlerinden farklı olarak bir kişiye en fazla iki seçim bölgesinden aday olma hakkı verilmiştir. Seçim sonucu verilerinde iki seçim bölgesinde de kazanan kişi, sadece birini tercih etmek zorunda bırakılmış ve tercih edilmeyen ildeki milletvekilliği de boşalmış sayılmıştır. 1950 yılı yeni yasaya göre, seçmen arzusu ile ya boş bir kâğıda seçmek istediği adaylarının isimlerini yazarak verebilir ya da parti ve bağımsız adaylara ait oy pusulalarını kullanabilirdi. Basılı oy pusulalarını kullanmak isteyen seçmenler hem bu pusulalarda herhangi bir değişiklik yapmadan oy kullanabildikleri gibi, pusula üzerinde istedikleri adayların isimlerini silerek yerlerine başka adayların isimlerini de yazabilmişlerdir. Bu sebeple aynı anda birden çok partinin adayına yönelik oy vermek ve karma liste oluşturmak mümkün olmuştur (TÜSİAD, 2001: 210-211).

Seçim öncesi 27 Nisan 1950 günü Cumhuriyet Halk Partisi ve 8 Mayıs 1950 günü Demokrat Parti seçim beyannamelerini bildirmişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim beyannamesinde ekonomi de devlet etkisinin azaltılması, özel teşebbüse izin ve yabancı sermayelerin ülkeye girişinin kolaylaştırılması, vergi reformu, Türk lirasının değerinin korunması, köylünün refahı ve şehirlerin iskân politikalarının modernleştirilmesi gibi ifadelerle tek parti yönetiminde daha önce uygulanmış politikalara oranla liberalist bir söylem gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 6 Ekim'in anayasadan çıkartılması ve ikinci bir meclisin kurulması fikri dikkat çekmiş ve partideki değişimin göstergesi olarak dönem gazetelerinde seçim sonrası yer alarak tartışılmaya devam edilmiştir (Ulus ve Cumhuriyet, 28 Mayıs 1950). Demokrat Parti ise 8 Mayıs 1950 günü bildirdiği seçim beyannamesinde daha çok demokrasi vurgusu yaparak çok partili siyasal hayatın demokrasi ile işlerliğine dikkat çekmiştir. Demokrat Parti'nin ortaya attığı sorunlar ekonomi ve hayat pahalılığı, düşünce ve ifade özgürlüğü, demokrasiyle bağdaşmayan yasalar ve icraatlar olmuştur. Demokrat Parti'nin sistemli bir seçim programı olmamış, savaş yıllarından itibaren yaşanan olumsuzluklar ortaya atılarak seçim propagandası oluşturulmak istenmiştir (Karpaz, 2017: 253). "Söz milletindir" sloganı ile ön plana çıkan seçim beyannamesinde genel çerçeve ile millet egemenliğine dayalı bir devlet düzeninin anayasa ile güvence altına alınmasının üzerinde durulmuştur. Ayrıca bütçe sorununun çözümleneceği, vergilerin azaltılacağı, işçi ve köylü ile ilgili sorunların Batı örnek alınarak demokratik bir siyasal rejim perspektifi ile çözüleceği ifade

edilmiştir (Cumhuriyet ve Vatan, 9 Mayıs 1950). Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Demokrat Parti'nin seçim bildirgeleri incelendiğinde ve karşılaştırıldığında ideolojik olarak ve temel ilkeler açısından farklılıklar yok denilebilecek seviyede olmuştur. Demokratlar liberalizmi daha net ifadelerle ortaya koyarken, Halkçılar ise 1945-1950 arası politikalarının çerçevesinde bir liberalizmi uygulamışlardır (Ahmad ve Turgay, 1979: 66).

Ayrıca seçimi izleyen günlerde açıklanan aday listelerine göre, Cumhuriyet Halk Partisi adaylarının meslekleri sayısal veri olarak, 54'ü avukat, 51'i idareci, 46'sı maliyeci ve iktisatçı, 44'ü doktor, 41'i tüccar, 40'ı profesör, 39'u çiftçi, 36'sı yargıç, 25'i gazeteci, 18'i belediyesi, 16'sı mühendis, 14'ü general, 14'ü ziraat uzmanı, 13'ü subay, 13'ü eczacı, 6'sı fabrikatör, 4'ü dış doktoru, 4'ü ilahiyatçı, 3'ü hariciyecisi, 3'ü işçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam aday sayısı 479 kişidir ve bunların sadece 5 kişisi kadındır (Cumhuriyet, 25 Nisan 1950). Demokrat Parti listesindeki adayların meslekleri sayısal veri olarak, 88 avukat, 69 bürokrat, 56 çiftçi, 55 tüccar, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 18 gazeteci, 19 öğretim üyesi, 12 iktisatçı, 12 eski milletvekili, 5 eczacı, 4 fabrikatör, 3 işçi, 1 müftü, 1 vaiz, 1 şair, 1 veteriner, 1 kimyager olarak açıklanmıştır (Cumhuriyet, 25 Nisan 1950).

14 Mayıs 1950 günü yaklaştıkça hem Cumhuriyet Halk Partisi hem de Demokrat Parti, seçimi kazanmak adına bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Öncelikli olarak Cumhuriyet Halk Partisi, çıkardığı af kanunu ile Toprak Kanunu'nda bir takım değişiklikler yapmış ve Amerika'dan getirilen traktörlerin büyük çiftçilere dağıtılmasına yönelik çalışmalara başlamıştır (Ulus, 14 Nisan 1950). Ayrıca bu süreçte memurlara ikramiye ve vergi indirimi hususunda düzenlemeler yapılmıştır (Albayrak, 2004: 164). Demokrat Parti ise gerçekleştirdiği seçim propagandalarında özellikle kırsal kesime büyük bir önem vermiştir. Bu süreçte Demokrat Parti yetkilileri tarafından millet iradesine dayanan yeni bir iradenin kurulması gerekliliği her fırsatta dile getirilerek aksi bir durumun ülkeyi siyasi bir kaosa sürükleyeceği ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 20 Nisan 1950).

1950 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti tüm illerde, Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi ise 3 ilde katılmışlardır. Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul ilinde seçimlere katılmışlardır (Benhür, 2007: 61-75). 14 Mayıs 1950 tarihli seçim verilerine göre kayıtlı seçmen sayısı 8.905.743, oy kullanan seçmen sayısı 7.953.085'tir. Ülke genelinde katılım %89,3 oranınca gerçekleşmiştir. Demokrat Parti 4.391.694 oy ve %55,2 oy oranıyla 416 Milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi 3.148.626 oy ve %39,6 oy oranıyla 69 Milletvekili, Millet Partisi 368.537 oy ve %4,6 oy oranıyla 1 Milletvekili ile parlamentoya girmeye hak kazanmışlardır. Parlamenteoya girmeye hak kazanan 487 milletvekilinin %99,4 temsil oranı ile 484'ü erkek, %0,6 temsil oranı ile 3'ü kadındır (YSK, E.T: 20.04.2018).

Demokrat Parti'nin 1950 yılı seçimleri sonrasında muhalefet koltuğundan iktidar koltuğuna geçmesi "Beyaz Devrim" olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu aşama da seçim öncesi dile getirilen nispi seçim sisteminin kabulü tartışmalarını seçim sonucuna göre tekrar analiz etmek gerekmektedir. Demokrat Parti 1946 yılından itibaren nispi seçim sisteminin kabulünü istemiş olsa da seçim öncesi değiştirilen yasa ile bu mümkün olmamış, iktidar ve ana muhalefet partisi anlaşma yolunu denemiştir. İktidar ve ana muhalefet partisi çoğunluk sisteminin avantajlarını kullanmak istemiş ve nispi seçim sistemi düşüncesi bertaraf edilmiştir. Seçimi tekrar kazanacağı konusunda kendisine güvenen Cumhuriyet Halk Partisi, çoğunlukçu sistemden yana olmuş fakat alınan sonuçlarla birlikte bu seçim sisteminden dolayı iktidarı devir ederek büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Çünkü %55,2 oy ile 416 milletvekili çıkaran Demokrat Parti mecliste %84 oranında temsil hakkı elde etmiş, iktidarı devreden Cumhuriyet Halk Partisi ise, %39,6 oy ile 69 milletvekili çıkarmış, %14 oranında mecliste söz sahibi olmuştur. Ancak 1950 seçimlerinde çoğunlukçu sistem yerine nispi sistem uygulansaydı, mecliste %84 oranında temsil hakkı elde eden Demokrat Parti %58,5 oranıyla 275 milletvekili çıkarabilecek, %14 oranında temsil hakkı elde eden Cumhuriyet Halk Partisi ise, %41 oranıyla 200 milletvekili çıkarabilecekti. Çünkü nispi sistem, çoğunlukçuluk yerine çoğulculuğu esas alarak her temsilci ya da siyasal partinin oy esasına göre temsilci buldurmasına imkân sağlamaktadır. Bu yüzdendir ki çoğunlukçu sistemin uygulandığı 1950 seçimi sonrasında hükümeti, oyların çoğuna sahip olan Demokrat Parti kurmuştur (Balci, 2018: 691-700). Prof. Dr. Kemal H. Karpat'a göre; "Demokratlar bu zaferi memlekette Halkçılara karşı birikmiş hoşnutsuzluk sayesinde kazanmışlardır. Seçim 1947 ve 1948 yıllarında yapılmış olsaydı Cumhuriyet Halk Partisi 1950'de aldığı oyların ancak yarısını almış olurdu ki son yıllarda yapılan liberal siyaset ve yürütülen doğru politikalar partinin itibarını artırmıştır."

20 Mayıs 1950'de toplanan Demokrat Parti Meclis Grubu, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı'na aday gösterme arzusundan dolayı Bayar, Demokrat Parti Başkanlığından istifa etmiştir. 22 Mayıs'ta Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş, hükümeti kurmakla görevlendirdiği Adnan Menderes'te ilk kabinesini duyurmuştur. 22 Mayıs 1950'de Demokrat Parti, iktidarı resmen devralmış ve Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Bu değişim dönem gazete manşetlerinde ortak ifadelerle şu şekilde yer almıştır: "Dokuzuncu Büyük Millet Meclisi Dün Açıldı... Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçildi. Koraltan Büyük Millet Meclisi Başkanı oldu, Menderes yeni kabineyi kurmaya memur edildi" (Hürriyet, Milliyet, Zafer, 23 Mayıs 1950).

9 Haziran 1950'de Adnan Menderes, Genel İdare Kurulu tarafında Demokrat Parti Genel Başkanlığına seçilmiştir (Kabasakal, 1991: 180). Refik Koraltan TBMM Başkanı seçilmiş ve Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığına gelmiştir (Akşin, 2008:

215-293). Yeni dönemin iktidar partisi Demokrat Parti ilk hükümeti 21 Mayıs 1950 günü kurmuştur. Böylece, Türkiye’de Milli Mücadele’den itibaren tek sayılabilecek muhalefet partisinin genel kurul üyesi ve milletvekili olan Adnan Menderes, demokrasi ile iktidarı kazanmış partinin Başbakan’ı olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır (Ağaoğlu, 2016: 80).

Sonuç

Çok partili Türk siyaseti adına önemli bir parti olma niteliği taşıyan Demokrat Parti kurulduğu günden itibaren demokrasi tarihinde yeni bir devrin başlamasına neden olmuştur. 1946 seçimleri ile Cumhuriyet Halk Partisi’nin karşısında kendini gösteren Demokrat Parti iktidara gelme konusunda başarısız olmuş ve tek partili yönetim devam etmiştir. 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde iktidara gelerek başarılı bir sonuç elde eden Menderes ve arkadaşları 1960 askeri darbesine kadar 10 yıl boyunca bu görevini devam ettirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından dönemin siyasal, sosyal, toplumsal vb. birçok nedenleriyle bağlantılı olarak devam eden 27 yıllık tek partili yönetimin sona ermesi açısından 1950 seçimleri son derece önemlidir. Menderes ve arkadaşlarının muhalif bir ses olarak Cumhuriyet Halk Partisi içinden yükselmesi ve Dörtlü Takrir sunarak partiyi demokrasi adına uyardıkları başlayacak olan yeni devrin kapılarını aralamıştır. Bu yüzdendir ki Demokrat Parti’nin kurulması sonrasında siyasal söylem haline getirdiği “demokrasi” kelimesi “daha çok demokrasi” söylemi ile iktidar parti olana kadar devam etmiştir. Demokrasi söyleminin işlerliği yeni seçim kanunlarının hazırlanmasına olanak sağlamış iki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçiş 1946 ile gerçekleştirilmiştir. Böylece Türk siyaseti Meşrutiyet devrinden itibaren geçerli olan seçim sistemi son bulmuştur. 1946 yılı seçimlerinin hileli seçimler olarak hatırlanmasına neden olan “açık oy-gizli sayım” ilkesi 1950 seçimlerinden hemen önce yürürlüğe giren seçim kanunu ile geçerli kılınmış ve seçimlere yargı güvencesi getirilmiştir. Yargı güvencesi ile seçmen kitle kullandığı oyun denetimini yapma hakkına sahip olmuştur. Bu çerçevede 1950 yılı seçimlerini önceki seçimlerden ayıran en önemli özellik seçim güvenliğinin ve seçim dürüstlüğünün sağlanmasıdır.

Demokrat Parti’nin 1950 seçimlerinde başarılı olmasına neden olan toplumsal destek, genel olarak sanayi ve ticaret burjuvazisi ile köylü kesime dayanmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi en az oyu İstanbul’da (%24,3), en çok oyu da Sinop’ta (%61,8) almıştır. Demokrat Parti oyları içerisinde köylü nüfusun yoğun olduğu yerler önemli bir bölümü oluşturmakla birlikte, Demokrat Parti’nin en güçlü desteği ülkenin en gelişmiş bölgelerinden aldığı ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin ise az gelişmiş bölgelerde ve Doğu Anadolu’da görece bir başarı elde ettiği gözlenmektedir. 1950 seçimleri sonrasında ortaya çıkan yeni siyasal durum siyaset

ve toplum arasındaki ilişkinin değişmekte olduğunu da göstermektedir. Toplumun bir siyasal etki olarak siyaset alanında kendine yer bulabilmesi siyaset-toplum ilişkisinin yönünü ve şeklini değiştirmiştir. 1950 seçimleri sonrasında pasif bir siyasal-toplumsal ilişki yerine aynı zamanda siyaset alanına etki eden yeni bir toplumsal ilişki ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2010: 31-45). Ayrıca halkın tercihi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetiminin son bulması hem yurt içinde hem de yurt dışında farklı açılarla değerlendirilmiştir. Yurt içinde öne çıkan yorumlar, İnönü gibi siyasal bir gücün oy ile uzaklaştırılmasının ortaya çıkardığı şaşkınlık etrafında yoğunlaşmıştır. Yurt dışındaki yorumlar ise Türkiye gibi okuma yazma seviyesi düşük bir ülkenin demokrasinin ana ilkesi olan oy kullanma hakkı ile ülkedeki iktidarı değiştirmesinin olağanüstü becerisi ile övünmüşlerdir (Arcayürek, 1945: 189).

Sonuç olarak, Demokrat Parti'nin kurulma evresi ve sonrasında Türkiye'de yarattığı siyasal söylem tek partili devrin sona ermesine neden olmuştur. Çok partili siyasetle başlayan yeni dönemde halkın siyasete ve seçimlere ilgisi artmış, Türkiye'de demokratik siyaset sisteminin yaşanmasına ve ilk kez iktidarın el değiştirmesine imkân sağlanmıştır. 1950 seçimleri toplum ve siyaset ilişkilerinin karşılıklı olarak sosyalleşmesine ve toplumun aktif bir şekilde siyasette yer almasına imkân sağlamıştır. Böylece 1950 seçimleri sonrası Adnan Menderes başkanlığında yeni iktidar kurulmuş, yeni dönemin ve değişimin simgesi olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, Samet (2016), *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- AHMAD, Feroz ve TURGAY, Bedia (1979), *Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, Bilgi Yayınları.
- AKŞİN, Sina (2008), "Siyasal Tarih 1950-1960", S. Akşin (Ed.), *Çağdaş Türkiye 1908-1980 Cilt 4* (ss. 215-223), İstanbul, Cem Yayınevi.
- ALBAYRAK, Mustafa (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960*, Ankara, Phoenix Yayınları.
- ARCAYÜREK, Cüneyt (1985), *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Ankara, Bilgi Yayınları.
- ASLAN, Emel (2014), *Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırşehir.
- BALCI, Meral (2018), "Demokrat Parti'yi İktidara Taşıyan Seçim Sistemi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), ss. 671-700.
- BENHÜR, Çağatay (2007), "14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, (17), ss. 61-75.

- COP, Burak (2018), *Türkiye’de Seçim Sistemleri*, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- DEMİREL, Ahmet (2014), *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- GOLOĞLU, Mahmut (2013), *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KABASAKAL, Mehmet (1991), *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, İstanbul, Tekin Yayınevi.
- KARPAT, Kemal H. (2017), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- KIŞLALI, Ahmet T. (2007), *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Ankara, İmge Kitabevi.
- MÜTERCİMLER, Erol (2008), *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- TÜŞİAD (2001). *Seçim Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması Ana Rapor*, Cilt II. İstanbul.
- UYAR, Hakkı (1999), “Tek Parti Döneminde Seçimler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 11, (64), ss. 21-31.
- YILMAZ, Ensar (2010), “1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları”, *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, (2), ss. 31-45.

Sürelî Yayınlar

- Ulus, 14 Nisan 1950.
- Cumhuriyet, 20 Nisan 1950.
- Cumhuriyet, 25 Nisan 1950.
- Cumhuriyet, 9 Mayıs 1950.
- Cumhuriyet, 28 Mayıs 1950.
- Hürriyet, 23 Mayıs 1950.
- Milliyet, 23 Mayıs 1950.
- Ulus, 28 Mayıs 1950.
- Vatan, 9 Mayıs 1950.
- Zafer, 23 Mayıs 1950.

Arşiv Belgesi

- Demokrat Parti Programı, TBMM Kütüphanesi, 2008-563/1946
- TBMM, Tutanak Dergisi, D. 8, C. 1, B. 1, 05.08.1946, s. 2-4.

İnternet Erişim

- Yüksek Seçim Kurulu, E.T: 20.04.18 17.00.

KABUL SÜRECİNDE TÜRK MEDENİ KANUNU'NA YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER*

Erhan TAŞ¹

Geliş: 11.05.2018 / Kabul: 21.09.201

DOI: 10.29029/busbed.422925

Öz

Cumhuriyet Dönemi'nde hukuk alanında inkılaplar yapılırken önce yerli bir Medeni Kanun hazırlanmaya çalışılmıştır. Yeterince devrimci görülmeyen bu çaba, dönemin yöneticileri tarafından yarıda kesilmiştir. 1926 yılında devrimci bir yol izlenerek İsviçre Medeni Kanunu'nun toptan tercümesi kararlaştırılmıştır. Böylece toplumun yaşantı ve değerleri dikkate alınmak yerine başka bir toplumun yasalarını tercüme ederek kabul yolu tercih edilmiştir. Bu durum, bazı eleştirilere sebep olmuştur.

Türkiye'de hukuk devrimleri gerçekleştirilirken Lozan Antlaşması'na bağlı olarak, Avrupa'dan getirilen hukukçu danışmanlardan yararlanılması Lozan Antlaşması'nda Avrupalı devletlere taviz ve taahhüt verildiği eleştirisini beraberinde getirmiştir.

Türk Medeni Kanunu (TMK) sadece hukukçulardan oluşan bir komisyon tarafından tercüme edildiği için sosyal, kültürel, ekonomik yönleri ayrıntılı olarak tartışılmamıştır. Tercüme metni TBMM'de madde madde görüşülmeden topluca kabul edilmiştir. TMK'nin dilinde Arapça ve Farsça kelimeler yoğun bir şekilde kullanılmış ve tercümesinde hatalar yapılmıştır. TMK'nin dili, hazırlık ve uygulanma aşamasında acele edilmesi, ayrıntılı görüşülmemesi ve uygulanabilirliği kayda değer eleştirilere zemin hazırlamıştır. Vurgulanan bu eleştirilerden farklı olarak diğer kanunlara nazaran daha derli toplu olan ve hukuksal alanda birliği

* Bu çalışma Medeni Hukuk ve Türkiye'de Medeni Hukukun Tarihi Üzerine Bir İnceleme (1923-1927) adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1 Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, etas@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2962-7689>.

sağlayan TMK, hakime verdiği takdir yetkisinden dolayı hızlı çözümler üretebilmiş bu da TMK hakkında olumlu değerlendirmelere sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Medeni Kanunu, İnkılap, Batılılaşma, Eleştiri, Toplum.

SOME CRITICISM OF TURKISH CIVIL CODE DURING ADMISSION PROCESS

Abstract

When revolutions were carried out in the field of law in the Republican Period, firstly a Civil Code was drafted. This effort, not considered revolutionary enough, was interrupted by the rulers of the period. In 1926 a revolutionary method was followed and translation of the whole Swiss Civil Code was decided on. Thus, translating the laws of another society was preferred rather than taking into account the experience and values of Turkish society. This has caused some criticism.

While making legal reforms in Turkey depending on the Treaty of Lausanne, statutory advisors brought from Europe were benefited and this has brought about the claims that concession and commitment were offered to European states in the Treaty of Lausanne. As the Turkish Civil Code (TMK) was translated only by a commission consisting of jurists, the social, cultural and economic aspects were not discussed in detail. The text of the translation was accepted collectively without consideration of the articles one by one in the Grand National Assembly of Turkey (TBMM). The language used in Turkish Civil Code had a lot of Arabic and Persian words and errors were observed in translation. Its language, urgency during preparation and implementation period, no detailed discussion and the impracticality laid the groundwork for criticism. Despite these defos, Turkish Civil Code, being more sophisticated than the other laws and providing a legal context, has been able to produce quick solutions because of its discretionary authority that has led to favorable evaluations.

Keywords: Turkish Civil Code, Revolution, Westernization, Criticism, Society.

Giriş

Türkiye Cumhuriyetinde 1920 yılından sonra gerçekleştirilen, Atatürk devrimi yada Kemalist devrim şeklinde isimlendirilen köklü yeniliklerin özellikle Cumhuriyetin ilanı ve Lozan Antlaşmasını takip eden 1924 yılından sonraki safhası; yöntem, amaç ve sonuçları yönüyle sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Yöntemleri açısından bu yeniliklere kopyacılık, aktarmacılık, tepeden inmecilik, otoriterlik benzeri birçok tenkit yöneltilmiştir (Tanör 2006: 325). 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu da bu eleştirilerden payını almıştır.

Kendisine özgü bir karakter taşıyan ve bazı temel hedefleri olan Türk devrimi; Fransız devrimi, Batı'daki gelişmeler, Osmanlı ıslahatları ve meşrutiyet hareketlerinin tesiriyle meydana gelen demokratik birikimlerden etkilenmiştir. Ancak köklü bir yenilik hareketi olan bu sürecin “yöntemlerinin otoriter oluşu” tartışılmaz bir hakikattir. Bu durum temel hedef olarak görülen halkçılık dolayısıyla da demokratikleşme ile bazen ciddi bir şekilde çelişmekte hatta kimi zaman geçmiş dönem demokratik birikim ve düzeyinin gerisinde kalabilmektedir. Barındırdığı çelişkilerle beraber bu durum şöyle özetlenebilir. “*Bu yolda kullanılan araçların otoriterliği ve yer yer de keyfiliği söz götürmese bile, ana amaç şu üç odakta toplanabilir: Uluslaşma (ulusal toplum ve ulusal devleti oluşturma), laikleşme (devleti ve toplumu dinsel ideoloji ve kurallar baskısından kurtarma) ve bu çerçevede içinde demokratikleşme (ulusal-laik devlet ve toplum sınırları içinde millet egemenliği rejimini kurmadır). Bu amaçları topluca en iyi anlatabilecek başlığın “çağdaşlaşma” olduğu açıktır.*” (Tanör 2006: 326).

1926'da Türkiye'de yapılan hukuki yenilikleri sosyolojik tabandan gelen baskı ve taleple izah etmek mümkün olmadığı gibi, sadece dış telkinlerin ortaya çıkardığı etkilere bağlamak da gerçeği açıklamakta eksik kalır. Çoğunlukla, idarecilerin tercihleri ve iradi gayretleri hukuk yeniliklerinde başat rolü oynamıştır. Bu bağlamda Batılılaşma ve modernleşme gayesi, dinden soyutlanmış (laik) yasalara sahip olma düşüncesi, Atatürkçü reformun asli unsurları olarak değerlendirilebilir.

Kuruluş aşamasında olan ve Avrupa benzeri bir laikliği yürürlüğe sokmaya çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti, sosyolojik yapıyı genel anlamda farklılaştırabilmek, şekillendirebilmek, hatta mevcut kültürün tasvip edilmeyen kısmıyla bağlarını koparmak, bunun yanı sıra toplumsal hayatı kolaylaştırmak ve aynileştirmek amacıyla İsviçre Medeni Kanunu'nu (İMK) topluca benimsedi. Bu uygulama, toplumda birçok tenkide neden oldu. Medeni Kanunu olumlu karşılayan ve Medeni Kanunu benimsemek istemeyen kesimden gelen bu tenkitlerin bir kısmı Medeni Kanunu'nun yöntemiyle alakalıdır. Yöntemle alakalı olan tenkitleri anlamak ve değerlendirebilmek için o dönemin şartlarını, idarecilerini ve gayelerini göz önünde bulundurmak yararlı olacaktır. Cumhurbaşkanı Mutafa Kemal'in 1925'te Ankara Hukuk Mektebinin açılışında ifade ettiği “*her devrimin kendine özgü kuralları bulunmasının bir zorunluluk olduğu*” (Güriz ve Benedict 1974: XV) gerçeği yuvarıda izah etmeye gayret ettiğimiz durumu özetlemektedir.

1. Yerli Bir Medeni Kanun'un Neden Yapılmadığı Konusuyla İlgili Eleştiriler

Bir toplumda uygulanan kanunların toplumun değerleri, siyasi ve kültürel birikimi üzerine inşa edilmesi, yasaların daha kolay anlaşılmasını, fiiliyatta karşılık bulmasını ve daha kısa sürede kabullenilir olmasını sağlayacaktır. Bu durumun

olumlu etkisini Batı hukuku ve Osmanlı Medeni Kanunu olan Mecellede görmek mümkündür. Türkiye tarafından tercüme edilerek alınmış olan İsviçre Medeni Kanunu da İsviçre toplumu açısından inkılapçı değil, toplum tarafından benimsenmesini kolaylaştıran muhafazakar bir yapıya sahiptir (Saymen 1960: 30).

Bir devletin veya toplumun kendi hukuk kurallarını oluşturması, bazı özel koşullar gerektirmektedir. Örneğin İsviçre Medeni Kanunu hazırlık faaliyetleriyle beraber 20 seneden daha uzun bir sürede hazırlanabildi. Batı'nın diğer Medeni Kanunları da uzun zamanda hazırlanabildi (Velidedeoğlu 1968: 60-61). Osmanlı Devleti de kendi hukuki altyapısına dayanarak bazı kanunlar hazırladı. Bu gayretlerin neticesinde Osmanlı Medeni Kanunu sayılan Mecellesi yedi sene gibi uzun bir sürede hazırlanabildi (Akipek 1973: 38-39). Osmanlı Mecellesi, uygulanmaya başlandıktan kısa bir süre sonra, toplum tarafından benimsenmiş olsa da, metot bakımından gereksinimleri karşılayamaz duruma geldi. Çünkü Mecelle, genel olarak somut vakalardan hareketle neticeye ulaşmayı hedefleyen meseleci bir yapıya sahipti. Ayrıca farklı mezhep anlayışlarından etkilenmesi, karar verme sürecinde hakimlerin işlerini zorlaştırıyordu. Mecelle İslam/din kaynaklıydı ve Osmanlı Devleti'nin bütün vatandaşlarını kapsamasına rağmen (İmre 1971: 96), gayrimüslimler için ayrı bir hukukun uygulanmasını (kapitülasyonlar-azınlık- Konsolosluk mahkemeleri) mümkün kılıyordu. Bu durum ülkede farklı hukuk kurallarının uygulanmasına, yani hukukta çeşitliliğe zemin hazırlıyordu.

Yeni kurulmakta olan genç Cumhuriyet için 2 ihtimal vardı: Yeni ve özgün hukuk kuralları hazırlamak; farklı bir ülkenin veya toplumun hukuk kurallarını kabul etmek. Farklı bir toplumun hukuk kuralları ise değiştirilmeden veya değiştirilerek alınabilirdi. Osmanlı Devletinin son sürecinde birinci yol uygulandı, bu maksatla heyetler oluşturuldu, yasama faaliyetleri icra edildi, bu çerçevede Aile Kanunu gibi bazı kanunlar yürürlüğe girdi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Mecelle birikimi, Batı ile geliştirilen münasebetler, memleket içinde ve yurt dışında eğitilen hukukçu bilim insanlarının da katkısıyla yerli bir Medeni Kanun'un oluşturulması için şartların müsait olduğu düşüncesi oluştu. Bu amaçla komisyonlar kuruldu ve çalışmalar yapıldı. Fakat hazırlanmakta olan kanunların istenilen sonuçları doğurmadığı düşüncesi yöneticiler arasında hakimdi. Çünkü dönemin yöneticileri din kaidelerine dayalı bir hukuk düzeni yerine Batı tarzı modern bir hukuk düzeni istiyorlardı. Ancak yaşanan günün koşulları elvermediği için bu durumu aleni olarak dile getiremiyorlardı. Bu komisyonlarca hazırlanan kanunlar kısmen din kaidelerine dayandığı için ve tasarlanan modern hukuk düzenini hedeflemediği için dönemin yöneticileri tarafından uygun görülüyordu ve uygulanmak istenmiyordu.

Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın talebi doğrultusunda (Baran 1999: 46) bu komisyonların önünde yaptığı

sert açıklamayla Türkiye'nin Batı medeniyetini benimsemesi için Batı'nın kanunlarını alacağını belirterek komisyon çalışmalarına son verdi. Böylece birinci yol sonuçsuz kalınca/bırakılınca diğer seçeneğe başvuruldu. Çünkü kuruluş sürecindeki Cumhuriyetin idarecilerinin anlaşılmasız bir acelelilikle bir an önce diğer yenilikleri gerçekleştirmek, batılılaşmak (Bu hedefe Avrupalılaşmak da denilebilir.) gibi ideallerinin yanı sıra sosyal hayatı değiştirerek Avrupa benzeri bir toplumsal yapıya dayalı modern bir toplum ortaya çıkarma gayeleri vardı. Hukuk, bu gayeye ulaşmada yardımcı olabilecek en pratik araçlardan bir tanesiydi. Sürecin hızlanmasını sağlamak amacıyla muhafazakar, hazırlanması uzun zaman alacak olan yerli bir hukuk sistemi yerine; hedeflenen düşünceyi gerçekleştirecek, toplumu şekillendirme aracı olarak kullanılacak yabancı bir hukukun alınması kararlaştırıldı. Bu durum, özellikle kanun uygulayıcıları ve bunları destekleyen kesim tarafından benimsenip hızlı bir biçimde uygulanırken, yenilikleri kabullenmeyen kesim tarafından ise olumsuz karşılanmış ve uygulanma safhasında sorunlar yaşanmıştır.

2. Lozan Antlaşması'nda Medeni Kanun İle İlgili Taahhüt Verildiğine Dair Eleştiriler

1922 yılında görüşülmeye başlanan Lozan Barış Antlaşması'nda Batılı devletler, azınlıklara tanınan ayrıcalıkların kaldırılmasına ve Türkiye'de yaşayan azınlıkların varolan hukuk kurallarına tabi olmasına tepki gösterdiler. Bir bakıma azınlıkların hukuki olarak devlet içinde devlet olma durumlarını sürdürmek arzusundaydılar. Bu anlamda Türkiye'de din hukukuna dayalı kanunların uygulandığını, oysaki fıkıh kaidelerine göre İslami esasların sadece Müslüm olanlara uygulanabileceğini iddia ettiler. Türkiye Cumhuriyeti ise Lozan Antlaşmasında; Osmanlı Devletinin son dönemi'nde hukuk kuralları ve yargılama sisteminin modernleştirildiğini, İslami kaidelere göre değil, vatandaşlık sistemine göre yeniden şekillendirildiğini vurguladı. Bu değişikliklere bağlı olarak Türkiye'de yaşayan azınlıklar da dahil tüm vatandaşların dinleri ve ırklarına bakılmaksızın aynı hukuk düzenine, tabi olacaklarını savundu (Akyol 2012: 280).

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Lozan'da Osmanlı Devletinden kalan mevcut Türk Medeni Kanunu'nun teokratik niteliği olmadığını anlatmaya çalışmış, Türkiye'de ki mevcut Medeni yasalar ile diğer devletlerin Medeni yasaları arasında, ana ilkeler ve kaideler açısından kayda değer bir farklılığın olmadığını iddia etmiştir (Akyol 2012: 281).

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, barış antlaşmasında hukuki ayrıcalıkları kaldırabilmek amacıyla Osmanlı hukuk kurallarının çağdaşlaştığını ve laikleştğini vurgulayarak, Batı'dan iktibas edilen Ticaret, Ceza, Usul Kanunlarını ve Osmanlıdaki Aile Hukuku Kararnamesini örnek göstermiş, bu hukuk kurallarının sonucunda ülkede yaşayan azınlıkların da yasalar yoluyla korunacağını anlatmaya gayret etmiştir.

Uluslararası diplomasi sahasında Türkiye'nin haklarını korumak amacıyla bir taktik olarak kullanılan bu savunmanın hakikat payı da yok değildir. Zira: “*Cumhuriyet, Osmanlıdan eksiklikleri olan ama kayda değer düzeyde modernleşmiş bir hukuk mirasını devralmıştır.*” (Akyol 2012: 281-282).

Dışişleri Bakanı ve komisyon başkanı İsmet Paşa, Lozan müzakereleri sürecinde ayrıcalıklar çerçevesinde faaliyet gösteren mahkemelerin keyfi olan ve adalete uygun olmayan karar örneklerini gösterdi. Başbakan Rauf (Orbay) İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta Türkiye Cumhuriyeti'nin yasalarının zamanın gerekliliklerine göre yeniden düzenleneceğini, dolayısıyla Türkiye'de ikamet eden azınlıkların da devletin yasalarına tabii olacağını, azınlıkların Türkiye'deki yasa işleyişine müdahale etmesinin kabul edilmeyeceğini ancak ihtiyaç hissedildiği takdirde batılı uzmanlardan yararlanılabileceğini vurgulamıştır. İsmet Paşa 29 Aralık 1922'de düzenlediği raporda hukuki alanlarda herhangi bir fedakarlık düşünülüyorsa bunun tespit edilerek kendisine bildirilmesini talep etti. Ayrıca şayet biz antlaşmanın devamında hukuk sisteminin ve kurumlarının düzeltilmesi için Avrupa'dan 4-5 müşavir getirteceksek bahsi geçen uzmanları zaman kaybetmeden ülkemize getirtmeliyiz. Barış Antlaşması imzalanırsa da imzalanmasa da mevcut ihtiyacımızı gidermiş oluruz. Ayrıca bu uygulamamız, uluslararası kamuoyu karşısında fiili teminat olarak değerlendirilir. 5 yıl geçerli olacak olan sözleşmeyi ben hemen imzalayabilirim. Fakat bu sözleşmeyi katıyken antlaşmaya koydurmam, şeklindeki beyanından batılı devletlerden hukukçu danışman getirtme talebinin olduğunu anlıyoruz. Bu talebin karşılanması amacıyla; Başbakan Rauf (Orbay), 1 Ocak 1923'te İsmet Paşa'ya, hukuk müşavirleriyle alakalı kontrat imzalamaya yetkili olduğu hakkında Bakanlar Kurulu ve TBMM'nin ilgili kararını bildirmiştir (Bozkurt 2010: 176-177).

1922-1923 Lozan müzakereleri esnasında Batılı ülkeler, hukukun işleyişi konusunda Türkiye Cumhuriyeti'ne baskı uygulayarak hukuki ayrıcalıklar ve farklı alanlarda ciddi ayrıcalıklar elde etmeye çalıştılar, bundan dolayı konferans görüşmeleri kesildi. Bu süreçte Türkiye'de ayrıcalıkların kaldırılmasıyla azınlıklara ne tür bir hukuk sistemi uygulanacağı sorunu tartışılmaktaydı. Yapılan değerlendirmelerde yeni hukuk sistemi hazırlanıncaya kadar azınlıkların mevcut hukuk uygulamalarının devam ettirilmesi fikri öne çıktı.

Tekrar başlayan Lozan görüşmeleri sonucunda, 1920'de onaylanan Misakı Milli belgesinde vurgulandığı şekilde ayrıcalıkların kaldırılması kararlaştırıldı. Fakat adli konularda gerçekleştirilecek değişikliklerde yeni ve farklı bir uygulamaya da ortam hazırlanmış oldu.

İtilaf Devletleri ayrıcalıkların kaldırılmasını onaylamak zorunda kalırken gayrimüslimlerin haklarını korumaya gayret etmiş ve bunun için Lozan Barış Antlaşması'nın 38 ile 44 arasındaki maddelerini, Türkiye Cumhuriyeti'nin yasalarının üstünde temel kanunlar şeklinde kabul ettirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti, barış

antlaşmasının 39. maddesiyle Türkiye sınırları içerisinde yaşayan tüm toplumun dinine bakılmaksızın kanun karşısında eşit olduğunu, dolayısıyla gayrimüslimlerin de sosyal ve siyasi haklardan aynı oranda yararlanacaklarını tasdik etmiştir (Soysal 2000: 103).

Türkiye'yi temsil eden heyetin, yabancı hukuk danışmanı talebinin kabulünü, ayrı bir kontrat yapıp antlaşma metnine koydurma planının aksine Lozan Barış Antlaşması'nın Adalet Yönetimi (İdare-i Adliye Beyannamesi) bölümünde şu şekilde bir izah yapılarak, alakalı kısım imzalanmıştır: *"TBMM Hükümetinin, yabancılara Türk mahkemelerinde iyi bir adalet sağlamayı her bakımdan güvence altına almayı ve egemenliğini tümüyle kullanarak, hiçbir yabancı müdahalesi olmaksızın adaletin yerine getirilmesine ehil bulunduğu... TBMM Hükümetinin görevlerde ve uygarlıktaki gelişmenin haklı kılacağı bütün reformları gerçekleştirmek için araştırma ve incelemelere girişmeye de aynı ölçüde hazır olduğu..."* (Bozkurt 2010: 179) ve *"Türkiye Hükümeti, 1914-1918 savaşına katılmamış olan ülkeler uyuşu hukukçulardan oluşmak üzere, Lahey Uluslararası Sürekli Adalet Divanınca düzenlenecek çizelge içinden seçeceği, Avrupalı Hukuk danışmanlarını, 5 yıldan az olmamak üzere, gerekli göreceği bir süre için, Türkiye memuru olarak ve gecikmeksizin hizmetine almak niyetindedir... Bu danışmanlar, yasaları hazırlamakla görevli komisyonların çalışmalarına katılacaklar ve yargıçların görevlerine karışmaksızın, Türkiye Hukuk, Ticaret ve Ceza Mahkemelerinin işlerini yürütme biçimini izlemek ve Adalet Bakanı'na gerekli görecekları tüm raporları sunmakla görevli olacaklardır."* (Soysal 2000: 202). Belirtilen kararlar çerçevesinde kabul edilen barış antlaşması, 1924 yılında II. Meclis tarafından onaylanarak Türkiye'de yürürlüğe girmesi sağlanmıştır.

Lozan Antlaşmasının ilgili maddeler çerçevesinde imzalanması beraberinde bazı eleştirileri de gündeme getirmiştir. Bir yandan Türkiye'nin barış antlaşmasında ayrıcalıklarla alakalı tavrı ve savunduğu tezler, bu tezlerin sonraki uygulamalarla çeliştiği iddiası; öte yandan Lozan Antlaşması'nda bazı vaatlerde bulunularak Medeni Hukuk alanında yeni kanunlar hazırlama taahhüdünde bulunulduğu iddiasıdır. Barış antlaşmasında Türk baş delegesi İsmet Paşa, müzakereler süresince Osmanlı Medeni Hukuku'nun çağdaşlığını ve gereksinimleri karşılayabilen laik bir hukuk olduğunu kanıtlamaya gayret etmiştir. Ancak Lozan Antlaşması imzalandıktan az bir süre sonra Osmanlı Devletinden devr alınan bu hukuk kuralları kaldırılarak yeni hukuk kuralları getirilmiştir. Ortada bir çelişki olduğu aşıkardır, ancak bu çelişkinin temel nedeni savunulan tezlerin antlaşma müzakereleri sırasında karşı tarafın baskısını engelleyebilmek için bir taktik olarak kullanılmak istenmesidir. Nitekim bu tezlerin de etkisiyle ayrıcalıkların kaldırılması diğer devletler tarafından kabul edilmiştir.

Farklı bir eleştiri de Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk alanındaki inkıplarının Lozan Antlaşması'nda verilen taahhütlerden kaynaklandığı meselesidir. Cumhuri-

yet Dönemi hukuk inkılaplarında yabancıların etkisi açıkça görülmektedir. Çünkü kabul edilen maddelerden anlaşıldığı gibi Türkiye, hukuk alanındaki devrimlerinde Lahey Uluslararası Adalet Divanı tarafından oluşturulan listeden seçeceği yabancı uzmanlardan yararlanacak ve bu uzmanların faaliyet süresi beş seneden az olmamak kaydıyla Türkiye Cumhuriyeti tarafından tespit edilecektir. İsviçreli Sauser Hall (Velidedeoğlu 1968: 87) ve Alman Piriç (Bozkurt 1944: 19) bilinen yabancı danışmanlardan ikisidir. Getirtilecek olan danışmanların yargılama süreci ve mahkeme üzerinde kontrol vazife ve yetkisi bulunmayacak, yasaları hazırlayan heyetlerin faaliyetlerine katılacaklar ve hukuk kurallarının uygulanmasını izleyerek tespit ettikleri aksaklıkları hazırladıkları raporlarla Adalet Bakanlığına bildireceklerdir. Anlaşıldığı gibi Batıdan getirilen bu hukukçuların hukuki işleyişe açıkça ve doğrudan müdahale olanakları yoktur, bunlar yalnızca kanun hazırlama aşamasında ilgili heyetlerde vazife yapabileceklerdir. Ayrıca hazırladıkları raporlarla yaptıkları tavsiyeleri, Türk hükümetinin kabul veya red etmesi hükümetin tasarrufunda olacaktır. Yani yargılama ve kanunları uygulama aşamasında dolaylı ve yönlendirici bir etkiye sahiptirler. Yasama sürecindeki etkileri dikkate alındığında ise yabancı uzmanların kanunların felsefesinin ve maddelerinin oluşturulmasında ve Batı hukuk anlayışının kanunlara mecz ettirilmesinde, yeni kanunların hazırlanmasında doğrudan etkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum yeni hukuk kurallarının yerli ve toplumsal değerlerle örtüşmesinden ziyade, Batı tarzı, çağdaş kabul edilen ve Avrupa toplumu ve kültürünü yansıtan yasaların Türkiye'de kabul edilmesine ve yürürlüğe girmesine katkı sağlamıştır.

Bariş antlaşmasında, Türkiye'de azınlıklara yönelik kanunların uygulanılırlığını denetlemek amacıyla Türk Hükümeti ile birlikte Milletler Cemiyeti tarafından, yetkileri sınırlandırılmış bir görevli atanması kararlaştırıldı. Bu durum, Türkiye'nin egemenlik haklarını kullanabilmesi açısından sorun teşkil edecek bir uygulamadır.

Türkiye'nin Medeni Kanun'u benimsemesiyle yabancı hukuk müşavirleri ve hakem, hukuki gerekçesinden mahrum kaldı, böylece işlevsiz duruma geldi (Akyol 2012: 285). Ancak Sauser Hall ve Ernest E. Hirsch gibi tanınmış hukuk uzmanlarının faaliyetleri incelendiğinde bahsi geçen yabancı hukukçuların 1926 yılından sonra antlaşma gereği olarak zorunlu danışman şeklinde değil, bilgi ve tecrübelerinden yararlanılacak yasa uzmanı gerekçesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nde faaliyet yürütmeye devam ettiği görülecektir.

3. Medeni Kanun'u Hazırlayan Komisyon Üyelerinin Seçimine Ve Çalışma Şekline Yönelik Eleştiriler

Fransız (Velidedeoğlu 1940: 15-16) ve Alman (Saymen 1960: 27) Medeni Kanunlarını, vazifelendirilmiş heyetler hazırlarken, İsviçre Medeni Kanun Tasarısı'nı

bir şahıs hazırlamıştır. İsviçre Medeni Kanunu'nun taşıdığı muhtelif özelliklerin yanı sıra düzenli bir planlama ve mantık silsilesinin devam ettirilebilmesi için bu yola başvurulmuştur.

Eugen Huber'in hazırladığı İsviçre Medeni Kanun tasarısı, daha sonra dokuz hukukçunun yanı sıra tüm halk sınıflarını, dinî çevreleri, siyasi partileri, mahallî ve iktisadî menfaatleri temsil eden 31 üyenin dahil olduğu 40 kişilik uzmanlar komisyonunun incelemeleri sonucunda bazı maddeler değiştirilerek 1907 yılında Meclis tarafından uygun görülüp, onaylanmıştır (Saymen 1960: 31, Akipek 1973: 32).

Türk Medeni Kanunu'nu tercüme eden heyet; hukukçu milletvekilleri, mahkeme üyeleri ve avukatlardan oluşmuştur. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 22, s. 86) Bu durum çeşitli eleştiri ve tartışmalara Zemin hazırlamıştır. Çünkü sosyal dokunun farklı zümre ve gruplarını temsil eden uzmanların da katılımıyla dil çevirisi yapılacak bir İsviçre Medeni Kanunu sadece çeviri yapılmakla yetinilmeyecek, farklı açılardan irdelenebilecek ve belki de meydana gelecek olan yeni görüşler, millet ve ülke için daha yararlı, daha nitelikli ve daha az yanlış yapıldığı özgün hukuk kaidelerinin meydana çıkmasını sağlayabilecekti. Fakat yukarıda belirtilen gerekçelerden dolayı ve muhtemelen yasama sürecinin kontrol edilebilirliğini kolaylaştırmak amacıyla yöneticiler, temsiliyet oranının yüksek olduğu bir komisyonu tercih etmeyerek daha dar katılımlı bir komisyonla Medeni Kanun'u tercüme yolunu tercih etmişlerdir.

4. Toplumsal Değerlerin Dikkate Alınmadığına Dair Eleştiriler

Avrupa'daki Medeni Kanunlar, sahip oldukları sosyal doku bakımından muhafazakâr bir özellik barındırır. İlgili kanunların oluşturulma süreçlerine dikkat edildiğinde bu durum alenen görülmektedir. İsviçre Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında en yoğun emeği harcayan Prof. Eugen Huber, "*kanun koyucunun kanunu hazırlarken bunun tatbik edileceği sosyal çevrenin gerçeklerini göz önünde tutmak mecburiyetinde olduğunu da biliyordu.*" (Akipek 1973: 32). Medeni Kanun hususunda Türkiye'ye en fazla tesir eden İsviçre, eski hukuk kaidelerine dayanmayan yeni hukuk kaideleri oluşturmamış, çünkü yeni hukuk kuralları kantonların varolan medeni kanunlarını birleştirmiş ve büyük oranda muhafaza edilmesini sağlamıştır (Velidedeoğlu 1968: 61). Bu yönüyle İsviçre Medeni Kanunu inkılapçı değil, bilakis muhafazakar bir özelliğe sahiptir (Saymen 1960: 30). Burada muhafazakarlıktan kastedilen şey, Hristiyanlık kurallarına bağlı hukuk değildir. Çünkü İsviçre Medeni Kanunu'nda boşanma konusu dışında Hristiyanlığı esas alan kanun yok denecek kadar azdır. Boşanma ile ilgili kısım da Katolik Mezhebine mensup olan Hristiyanları memnun edebilmek amacıyla ilave edilmiştir (Arık 1963a: 207).

Toptan hukuki benimsemelerde, “siyasal etkenler” etkili olduğu için nitelik meselesinden çok iktidar meselesi baskın gelir. Yani inkılapları bir an önce başarıp modern toplumların hukuksal seviyelerine yükselmek gibi idealler hedeflendiği için kimi zaman hukuk dışı faktörler de etkili olabilir. Örneğin, İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu’nun kabuledilmesi, bu hukuki kaidelerin Türk sosyal dokusuna daha uygun bulunmasından değil; Fransa (Code Civil) ve Almanya (BGB) Medeni Kanunlarına göre sonradan hazırlandığı için daha güncel bir mahiyete sahip olmasından kaynaklandığı (Özsunay 1978: 402-403) açıktır. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi Cumhuriyet devrimlerinin asıl gayesi, bir an önce geçmişteki hukuk kuralları yerine Batı usulünde ve dine mukabil akla dayanan yeni bir hukuki sistem oluşturmaktır.

Hukuki inkılaplarda eleştirilen durumlardan biri de “Toplumsal değerler ve yaşantı dikkate alınarak bir Medeni Kanun hazırlanamaz mıydı?” meselesidir. Çünkü toplumsal kaygılar dikkate alınmadan hazırlanacak olan yeni kanun, toplum tarafından kabul görmeyebilir ve tepki ile karşılanabilirdi. Ayrıca toplum mevcut değerlerinden uzaklaşacağı için kültürel yaşantı açısından boşlukta kalabilir buna bağlı olarak yeni kaidelerin kabul edilmesi ve önceki kaidelerin terkedilmesi sürecinde sosyolojik bazı sendelemeler yaşanabilirdi.

Osmanlı mirasını üstlenen Türkiye Cumhuriyetinde sosyal yapının değerlerine uygun hukuk kuralları oluşturmak bir bakıma, dini kaidelerin etkisinin devam etmesi manasına gelecektir. Bu durum Avrupa’daki gibi, laik; din, mezhep ve cinsiyet farklılığını önemsemeyen, Avrupa tarzı bir toplumsal yaşamı asıl gaye edinen Cumhuriyet yeniliklerinin amacına zıt bir vaziyetin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Her ne kadar 1923’lerde yerli bir Medeni Hukuk hazırlamak gayesiyle heyetler oluşturulup çalıştırıldıysa da bu çabaların devrimci ruhla çeliştiği düşüncesi ile söz konusu çabalara son verilmiştir. Komisyonların çalışmalarına son verilirken ileri sürülen gerekçe, yöneticilerin asıl amacını tam olarak göstermiştir. Medeni Kanun’la alakalı olarak dönemin en etkili ikinci ismi olan Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Türk ihtilali hiç bir engel tanımayarak batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine mal etmek için kanunlarını olduğu gibi batıdan almak zorundadır ve bu durumun kendi keyif ve isteklerine göre değil Türk ulusunun iradesine uygun bir hareket olacağı beyanında bulunmuştur (Bozkurt 1944: 11). Dönemin toplumu göz önüne alındığında, Türk ulusunun iradi tercihi şeklinde yansıtılan bu gerekçenin iknaya yönelik bir gayretten başka bir anlam ifade etmediği görülmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmeler çerçevesinde, Anadolu toplumu için kendi değerlerine dayanmanın aksine çok farklı ve inkılapçı bir mahiyete sahip olan İsviçre Medeni Kanunu’nun benimsenmesini irdelenecek olursak önceki Medeni Kanunu (Mecelle) güncellemek amacıyla oluşturulan 1923 komisyonları, çok yavaş çalışıyor ve din esaslarına dayalı olarak faaliyet yürütüyordu. Bu meyanda “Ahkam-ı

Şahsiye Komisyonu” Kişi ve Miras Hukuku ile alakalı ancak 16 toplantı yapabildi. Vacibat Komisyonu da gerçekleştirdiği 41 toplantı neticesinde 21 madde hazırlayabildi (Velidedeoğlu 1968: 71-74). Oysaki devrimci bir anlayışa sahip yönetici kadro, komisyonların faaliyetlerini ve kanun tasarılarını yeterince inkılapçı bir nitelikte görmüyorlardı. Toplumsal koşullar farklılaşmamış olsa da siyasi koşullar farklılaşmış, 1924 yılında eğitimde birliği hedefleyen Tevhidi Tedrisat Kanunu kabul edilmiş, Hilafet ve Şer’iyye Mahkemelerinin kaldırılması gibi laiklik ilkesi açısından önemli değişikliklere gidilmişti. Farklılaşan bu siyasi koşulların etkisiyle, Türkiye’deki toplumsal yaşantı ve değerler göz ardı edilerek, diğerlerine nazaran daha güncel olan ve yöneticiler tarafından “en mükemmel ve halkçı olduğu kabul edilen” İsviçre Medeni Kanunu kabul edildi. Her ne kadar Medeni Kanun’un toplumun kendisi tarafından talep edildiği ve Medeni Kanun’un benimsenmesiyle “*Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız*” (Bozkurt 1944: 11) şeklinde gerekçeler ileri sürülmüşse de bu gerekçelerin, idarecilerin istek ve kanaati olduğu açıktır. Devrimler bu yönüyle Osmanlı Devletinin reformlarına benzemektedir. Çünkü Osmanlı reformları da halk tarafından talep edilmemiş; dönemin idarecileri tarafından (tepeden inme) halk için faydalı olacağı anlayışı ile gerçekleştirilmiştir. Farklı olarak Osmanlı islahatlarının büyük bir kısmında muhafazakar bir tutum sergilenerek toplumla çatışılmamaya dikkat edilmiştir. Oysaki Medeni Kanun her açıdan farklı ve devrimci bir mahiyette olduğu için toplum nazarında bazı problemler yaşanacağı da muhakkaktı. Yeni Medeni Kanun’un bir kısmının toplumun değerleriyle tezat oluşturduğu çok açık bir şekilde Meclis görüşmelerine de yansımıştı. Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey, benimsenmiş olan yeni Medeni Kanun’un bir kısmının geleneklerimize saldırı şeklinde görülebileceğini, fakat bu yeniliklerin sabırla kabul edilerek, gelenek ve göreneklerin bunlara uydurulması gerektiğini belirtmişti (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 22, s. 230-234).

İnkılaplar yapılırken sosyal yaşam açısından çok büyük öneme sahip olan din kuralları ve sosyal yaşamın gözönünde bulundurulmamasının sebebini dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) şu şekilde izah etmeye çalışmıştır: “... *Kanunlar dine müstenit olursa vicdan hürriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlete, muhtelif dinlere salık tebası için ayrı ayrı kanun yapmak icab eder.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 22, s. 1-3). Yukarıda sayılan gerekçelerin yanı sıra devletin ve toplumun Avrupaya kıyasla geri kalmasının sebeplerinden biri olarak değerlendirilen dinsel kurumlardan dolayı inkılapların gerçekleştirilme sürecinde din dikkate alınmamış bilakis dinin toplum üzerindeki etkisi minimize edilmeye çalışılmıştır. Hatta Adalet Bakanı Mahmut Esat’ın Avrupa ile yaşanan düşmanlıkların ve sorunların Osmanlı devlet ve toplumundan kaynaklandığını ima eder mahiyetteki şu tespiti de Avrupa hayranlığını ve yaşanan duygusallığı göstermesi açısından dikkate değer bir durumdur: “*Yeni kanunların Türk devletine büyük faydalarından birisi de Hıristiyan batı ile aramızda asırlardır sürüp*

giden düşmanlığı ortadan kaldırmaktır." (Bozkurt 1944: 17). Kendi öz varlığını ve değerlerini muhafaza etmek isteyen herhangi bir toplumun kabul edemeyeceği bu açıklamada "düşmana benzemek, onun gibi olmak", düşmanlığın ortadan kaldırılması konusunda bir çıkış yolu olarak görülmüştür.

Mustafa Kemal'in (Atatürk) yada dönemin diğer devrimci idarecilerinin düşüncelerine bakıldığında, sosyal yapıyı farklılaştırıp çağdaş, Batı tarzı, laik ve günlük yaşamda akli dayanak alan bir sosyal yapı oluşturmak gibi zor ve köklü gayretler gerektiren hedeflerinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal hayatı şekillendiren en etkili araçlardan birisinin hukuk kuralları olması bahsi geçen tenkitlerin haklılığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar bazı hukukçular: "*Yabancı bir kanunun iktibas, yabancı hukuku kabul etmek sayılmaz. Çünkü kanun, hukuk hayatının unsurlarından yalnız biridir. Bunun yanında örf ve adet hukuku, mahkeme içtihatlarının koyduğu kaideler, aynı konuda çıkmış özel kanunlar, tüzükler, talimatlar mevcuttur... Daha şimdiden ayrı çığırda bir Türk mahkemeleri içtihadı kurulmuştur.*" (Arık 1963a: 187) şeklinde bir iddiada bulunsa da bu iddia, yazılı hukuk kurallarının toplumsal hayat üzerindeki tesirini küçümsediğinden eksik ve yetersiz bir değerlendirme olarak kalmaktadır. Çünkü Türkiye'de farklı din, mezhep ve yaşantıya sahip grupların yaşantılarını belli konularda aynileştirme etki ve özelliğine sahip olan Medeni Hukuk, daha genel manada Anadolu'daki toplumsal yaşamı bir çok yönden, İsviçre'ye benzetme potansiyeline de sahip olacaktır.

Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile farklı ve devrimci kanunlar benimsemiş olmanın yanı sıra bu kanunlar küçük değişikliklerle toplumsal yaşama uyarlanmaya da gayret edilmiştir. Örneğin: "*Medeni Kanun'un sözüne ve ruhuna uygun olmadığı halde imam nikahına dayanan birleşmelerin çocuk doğmak şartıyla medeni evlilik olarak tanınması ve bu tür birleşmelerden doğan çocukların tescili için çıkarılan kanunlar*" (Güriz ve Benedict 1974: XVIII) yeni benimsenen hukuk kuralları ile geleneksel ve muhafazakar toplumsal yaşantının ve kurumların etkileşimini sağlamayı ve uygulamada kolaylık sağlamayı hedeflemiştir.

5. Türk Medeni Kanunu'nun Tamamının Tercüme Olduğuna Dair Eleştiriler

Bir yabancı hukuk benimsenirken çeşitli usüllerden yararlanılır, bunlar; yapısal, kısmi, sentetik ya da eklektik ve toptan olmak üzere dört usüldür. Türkiye Cumhuriyeti'nin İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul şekli toptan benimsemeye (reception global) örnektir. Toptan benimsemelerde siyasi nedenler daha fazla etkili olmakla beraber ülkenin toplumsal ve iktisadi yapısında değişiklik yapmak, çağdaşlaşmak, modernleşmek ve dini nitelikli kurumların tesirinden kurtulmak gayesiyle hukuki yapının tamamı değiştirilmeye çalışılır (Özsunay 1978: 401-402).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Medeni Kanun ile ilgili tartışmaları sürecinde yabancı bir Medeni Kanun'un benimsenmesi düşünüldü. Fakat Türk hukuk tarihinde bu ilk değildi. Geçmişte de Osmanlı Devleti Batı'dan birçok kanun çevirisi yaparak veya uyarlayarak hukuk sahasındaki ıslahat gerekliliğini karşılamıştı. Öyleki XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mecelle yazılırken bile başka ülkeye ait bir Medeni Kanun'un topluca benimsenmesi Ali Paşa tarafından dile getirildiyse de kanunu hazırlama sürecinin baskın ismi olan Cevdet Paşa'nın muhalefeti ve ikna gayretleri neticesinde reddedildi (Velidedeoğlu 1940: 3-6, Bozkurt 2010: 16). Bu bağlamda hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti yabancı bir kanunun benimsenmesine pek de yabancı sayılmazdı. Genç Türkiye ile alakalı bir örnek verecek olursak; 1924-1925'te faaliyet gösteren heyetler, bir yandan önceki kaidelere bağlı kalarak bir Medeni Kanun hazırlamaya gayret ederken, diğer yandan İsviçre Borçlar Kanunu'nun (İBK) büyük bölümünü aynen tercüme etmişti. Nitekim İsviçre Medeni Kanunu da bu temeller üzerinde kabul edildi.

Türkiye'nin Medeni Kanunu kabulü sürecinde yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesi yapılmış ve kanun yasalaşmıştır. *"Yani aşağı yukarı İsviçre Medeni Kanunu tercüme sureti ile kabul edilmiştir."* (Gürsoy 1964: 13) denilebilir. Dolayısıyla Türk Medeni Kanunu gerek felsefe olarak gerekse kanun maddeleri bakımından İsviçre Medeni Kanunu'nu cüzi değişikliklerle kabul ettiği için birbirinden çok farklı olduğu iddia edilemez.

Türkiye Cumhuriyeti, yaklaşık 1000 maddeden meydana gelen İsviçre Medeni Kanunu'nun sadece 41 maddesini benimsemeyip kalan 937 maddelik kısmından bir Medeni Kanun hazırlayarak benimsemiştir (Velidedeoğlu 1965: 159-160). İsviçre Borçlar Kanunu'nun ise yalnızca on maddesi hariç diğer kısmı alınmıştır (Velidedeoğlu 1965: 158). Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti İMK ve İBK'nin az bir bölümünü değiştirerek kabul etmiştir. Doğal olarak şöyle bir tenkit akla gelebilir: Türk Medeni Kanunu'nun çok büyük kısmı İsviçre Medeni Kanunu ile aynıdır; zira *"... Medeni Kanun'da evlenme yaşı ve evlilikte mal ayrılığının kanuni rejim olması ile ilgili bir iki istisna dışında çeviri aynen ve tam olarak yapılmıştır."* (Güriz ve Benedict 1974: XII, Akipek 1973: 33). Ayrıca Adliye encümeni mazbatasında yer alan İsviçre Medeni Kanunu'ndan naklen oluşturulduğuna (Dural ve Seliçi 1975: 12) dair açıklama da bu tenkidin haklılığını göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyetinin devrim ve çağdaşlaşma anlayışında "toplumu kanunlara uydurma" düşüncesi, temel amaç olduğundan (TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 22, s. 230-234) usul olarak da sonuca götürebilecek en pratik yol tercih edilmiştir. Bu pratiklik şöyle de açıklanabilir: Türk Medeni Kanunu'nun kısa sürede hazırlanabilmesi için farklı toplumların bu alandaki gayret ve birikimlerinden faydalanılmıştır. Türkiye'de gerçekleştirilen bu toptan kabul etme yöntemi, bazı alanlarda önemli kolaylıklar sağlamıştır. Örneğin *"Medeni Kanun'un aile hukuku*

ilişkilerini aile hukuku kitabı içerisinde derli toplu bir halde düzenlemesi ve eskiden fıkıh kitaplarında dağınık bir şekilde düzenlenmiş olan dağınık usule son vermesi, başlı başına bir inkılapçılık örneğidir.” (Velidedeoğlu 1965: 11). Bazı alanlarda da önemli tepkilere neden olmuştur. Çünkü mevcut sosyal yapının kendi varoluşsal değerleri dikkate alınmadan başka bir toplumun hukuk kaidelerinin toptan alınması, kanunları alan toplumun sosyal yaşamının, hukuk kaideleri alınan topluma benze- mesine ve zamanla hukuku alınan toplum gibi olmaya sebep olabilecektir.

6. Medeni Kanun'un Dilinin Sade Türkçe Olmaması Ve Çeviri Hataları İle İlgili Eleştiriler

Osmanlı sosyal yapısında hâkim etken dini kaideler olduğu için, toplumsal yaşamı şekillendiren en önemli faktör İslamiyet'ti. İslamiyet, yazılı anlatımda da etkisini güçlü bir şekilde hissettirdi. İslamiyet'in etkisiyle bilim dili olarak Arapça, Edebiyat dili olarak Farsça yaygın bir şekilde kullanıldı. Bu durum sarayda ve toplumsal hayatta konuşma dili olarak kullanılan Türkçenin ikinci planda kalmasına neden oldu. Böylece Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun bir şekilde kullanıldığı ve sade olmayan bir Türkçe ortaya çıktı.

Toplumu kapsayan bir değişikliğin toplumda karşılık bulabilmesi ve anlaşılabil- mesi için asli gerekliliklerden bir tanesi dildir. Dolayısıyla hukuk alanında yapılan inkılaplarda sade bir Türkçe değil (o süreçte sade Türkçe ve sade Türkçe kullanımını sağlamaya dair sistematik bir faaliyet söz konusu değildi) Arapça ve Farsça yoğun- luklu Osmanlı Türkçesi kullanıldı. Türk Medeni Kanunu'nun tercümesi sade olmayan bu yazı ve konuşma dili ile yapıldı. Kullanılan bu dil toplum açısından anlaşılmayan bazı kavramlar dışında önemli sorun oluşturmasa da dönemin bazı aydınları tara- findan tenkit edildi. Medeni Kanun'un tercümesinde kullanılan dilin sade Türkçe olmaması ve metnin yazımında bazı yanlışların bulunmasına dair eleştirilerin daha iyi anlaşılabilmesi için dönemin koşullarına, Medeni Kanun'un benimsenme şekline, süreçte etkili aydınların anlayışına ve çalışmalarına bakmak yararlı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri, Medeni Kanun gereksinimini gidermek maksadıyla hazırlamaya çalıştıkları yerli kanun faaliyetlerinden istedikleri sonucu elde edemeyince; Avrupa usulü bir Medeni Kanun almayı kararlaştırdılar. Eğitimini İsviçre'de tamamlamış olan ayrıca İsviçre Medeni Kanunu'na büyük bir hayranlık duyan ve bu hayranlığını çalışma arkadaşlarına da aşlayan dönemin Adliye Bakanı Mahmut Esat'ın (Fındıkoğlu 1958: 181-182, Arık 1963b: 197, Tekinay 1970: 27) da tesiriyle İsviçre Medeni Kanunu'nun benimsenmesine karar verildi.

Türk Medeni Kanunu ile Borçlar Kanunu İsviçre kanunlarının Fransızca olan metninden, ayrı bölümler halinde ve farklı kişiler tarafından tercüme edildiğinden metinde önemli farklılıklar oluştu. Bundan dolayı tercüme yapıyanlar bir araya

gelerek farklılıkları ortadan kaldırmaya gayret ettilerse de, mevcut koşullardan ve yasama otoritesinin yasaları bir an önce yürürlüğe koyma düşüncesinden dolayı farklılıklar ortadan kaldırılamadı. Bazı maddeler sade denilebilecek bir Türkçe ile kaleme alınırken bazı maddeler de Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun kullanımından dolayı sade olmayan Osmanlı Türkçesi ile kaleme alındı ve yasalaştı (Velidedeoğlu 1975: 949). Bu sürecin sonucunda kimi aydın ve hukukçular Medeni Kanun'un yazımında kullanılan dilin sade bir Türkçe olmamasını tenkit etmiş, hatta sonraki dönemde hukuk yazım dilini sadeleştirmek amacıyla gayret sarf etmişlerdir. Ali Fuad Başgil başta olmak üzere o devrin bazı hukukçuları da anayasa yazım dilinde yapılması tasarlanan bu sadeleştirmeye karşı çıkmışlardır (Başgil 1960: 124).

Yukarıdaki değerlendirmelerden Türk Medeni Kanunu'nun yazım dilinin halk tarafından anlaşılmadığı neticesine varılmamalıdır. Zira, Türk Medeni Kanunu toplum tarafından anlaşılabilen halkçı bir özelliğe sahip olmakla beraber, "*hazırladığı devre göre ileri bir dil anlayışıyla dilimize çevrilmiştir.*" (Ataay 1978: 69). Dil ile alakalı olarak eleştirilen durum, Medeni Kanun'un dilinin toplum tarafından anlaşılmaması değil, Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmış sade denilebilecek bir Türkçe ile yazılmamış olmasıdır. Medeni Kanun'un yazım dilinin sade bir Türkçe olmamasını tenkit edenlerin tenkitlerinin dayanaksız olduğunu gerekçeleri ile beraber açıklamak yararlı olacaktır:

a-Kanunun tercüme edildiği yıllarda sade Türkçe olarak değerlendirilebilecek bir dilin ve bu manada genel kabul görmüş uygulamanın olmaması. Önceki sürece bakıldığında, Kanuni Esasi'nin 18. Maddesine dayalı olarak Osmanlı Devletinde Türkçe'nin ülkenin resmi dili olarak kanunlaştığı görülecektir (Karal IV: 556). Fakat kabul edilen dil sade yada öz Türkçe olmayıp Osmanlı toplumunda kullanılan klasik Osmanlı Türkçesiydi. Ayrıca öz Türkçe ve Türkçenin kökleri ile alakalı faaliyetlerde yürütülüyordu; Buharalı Şeyh Süleyman Efendi ve Şemseddin Sami, Türkçenin asli kökleri ile alakalı faaliyetler yürütürken (Karal IV: 557); Necip Asım ve Velet Çelebi de, öz Türkçe ve Türkçenin ortaya çıkışı ve kökeni ile alakalı; Hüseyin Cahit ise Türk edebiyatı ile alakalı faaliyetlerde bulundular (Karal IV: 558). Şiirleriyle tanınan Mehmet Emin Bey, yazdığı şiirlerde Türkçeyi ön plana çıkarmaya çalıştı (Karal IV: 559). Bu çalışmalara İttihat Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerini de dahil edebiliriz.

İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, 25 Şubat 1924 Pazartesi günü Meclisteki hitabında mevcut kanun yazım dilini tenkit ederek: Türkiye Cumhuriyeti kanun yazım dilinin Arapça ve Farsça kavramlardan meydana gelen ve milli olmayan bir ruh barındırdığını vurgulamış ve ivedilikle yabancı kelime olarak değerlendirilen bu Arapça ve Farsça kavramların çıkarılarak milli bir kanun yazım dilinin meydana getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumla alakalı olarak Mecliste çeşitli

görüşmeler de yapılmıştır (TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 6, s. 329-335). Bütün bu faaliyetlere rağmen bu dönemde devlet tarafından ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul görüp uygulanan sade bir Türkçe olmadığı için Türk Medeni Kanunu da sade olmayan Osmanlı Türkçesi ile yazıldı.

b-Avrupa usulü laik bir toplum meydana getirmeyi gaye edinen dönemin yöneticileri inkılaplardaki aciliyet durumunu daha fazla önemseydiği için kanunun bir an önce çıkarılmasını istiyor, dilinin sade olup olmama durumunu önemsemiyordu. Oysa toplumun günlük yaşamına, kültürel ve tarihi sürecinin oluşumuna yönelik böyle mühim meselelerde çok aceleci davranmak daha farklı problemlerin yaşanmasına zemin hazırlayacağı için kendi içerisinde ciddi soru ve sorunlar barındırmaktadır.

c-Kullanılmamış olması eleştirilen sade Türkçenin dönemin toplumu tarafından anlaşılamayacak olması da önemli bir etkidir. Zira toplumlar, bildikleri veya aşına oldukları metinleri anlayabilirler. Nitekim ileri ki süreçte uygulanmaya çalışılmış olan Güneş Dil Teorisi bu iddiayı kanıtlayacaktır.

d- Dili sadeleştirme çalışmalarında ölçü ve sınır koymanın imkansız olması ve kanun yazım dilinin sosyal hayattaki günlük konuşma dili gibi değerlendirilmemesi gerektiği hakikatidir. Çünkü toplumsal hayattaki ilerleme ve değişmelerle bağlantılı olarak dil daima farklılaşacak yada ilerleyecektir. Günlük dildeki değişikliklere bağlı olarak dilde sürekli sadeleştirme anlayışıyla hareket edilirse ve bazen de aşırıya gidebilecek uygulayıcıların etkisiyle sadeleştirme hareketi, hukuk yazım dilinde yarar getirmekten ziyade; hukuk yazım dilinin anlaşılabilir bir hale girmesine neden olabilecektir. Bu düşünce, *“Hukuk dilinin en büyük vasfı istikrar olduğundan bunu bozacak aşırı akımlara uymaktan da kaçınmak lazımdır. Hele herkesin kendi dil anlayışına göre Medeni Kanun'un dilini sadeleştirmeye kalkması kötü sonuçlar doğurabilir.”* (Akipek 1973: 59) ifadesiyle özetlenebilir.

Medeni Kanun'un dili ve yapısıyla ilgili gerçekçi ve makul bir şekilde yapılan bazı eleştiriler de şunlardır: Yasama organı ve çalışma komisyonlarının ihmalle-riyle bağlantılı olarak yazımında birçok hatanın meydana gelmesi, *“madde başlığı taksimatının alınmaması, fıkra başlarına dikkat edilmemesi, çeviri yanlışları, (Bazı çeviri ve anlam yanlışları için bkz. Özsunay 1978: 412) hukuki terim çeviri yanlışları, terimlerde ahenksizlik ve insicamsızlık, bazı maddelere lüzumsuz ilaveler yapılması”* (Arık 1963a: 208) gibi noktalarda toplanabilir. Nitekim bu hataların büyük bir kısmı ileri ki süreçte fark edilmiş ya da bazı problemler yaşandığı için eksiklikler görülmüş, biraz gecikmeli olsa da Demokrat Parti yönetimi döneminde bu sorunlar ana hatlarıyla giderilmiştir. Böylelikle gerek Medeni Kanun'un gerekse 1924 Anayasasının genelinin yazım diline dair tenkitlerin nedeni genel hatlarıyla ortadan kaldırılmıştır.

7. Medeni Kanunun TBMM’de Topluca Görüşülüp Kabul Edilmesine Yönelik Eleştiriler

Bakanlar Kurulu tarafından üzerinde görüşmeler yapılan Medeni Kanun tasarısı, 20 Aralık 1925’te yapılan toplantıda kabul edilerek Başbakanlığın 6/6336 sayılı tezkeresi ile Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderildi. Bir milletvekili her bir maddenin ayrı ayrı görüşülmesini teklif etti ise de Adalet Bakanlığının, hazırlanmış olan kanun tasarısının bütünlük arzettiği ve ivediliği ile alakalı gerekçesinden dolayı reddedilerek, 17 Şubat 1926’da topluca görüşülüp onaylandı (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 22, s. 230-234). 937 maddeden oluşan, 743 sayılı Türk Medeni Kanunu 4 Nisan tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak, 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girdi (Saymen 1960: 59). Netice itibariyle İMK, Türkçeye tercüme edildikten sonra çok küçük değişikliklerle TBMM’ye gönderildi ve maddeler bir bütün olarak görüşülüp kısa zamanda yasalaştı.

Mecliste madde madde görüşülmemesi durumundan ve Adalet Bakanının beyanlarından anlaşıldığı gibi; süre kaybının engellenmesi ve mevzunun bütünlüğünün korunabilmesi, hazırlanmış olan Medeni Kanun tasarısını görüşüp onaylayacak olan milletvekillerinin yeterli ilmi liyakate sahip olmamaları, kanun tasarısını hazırlayan komisyona güvenmelerinin yeterli olması gerektiği ve gerçekleştirilmekte olan devrimlerin akamete uğramadan belli bir süratle devam edebilmesi gibi nedenler hazırlanmış olan kanun tasarısının Büyük Millet Meclisinde topluca ve yüzeysel değerlendirilmesinde etkili oldu. Bu durum bazı tepki ve itirazları da beraberinde getirdi. Zaman kaybını önlemek gayesiyle maddeler üzerinde ayrıntılı düşünülmeden kabul edilmesi, kanunun uygulanabilirliğini olumsuz etkileme potansiyeline sahip bir durumdur. Nitekim Alman Medeni Kanunu uzun hazırlık sürecinden sonra 1896’da kabul edildi fakat halkın bu kanunlara alışabilmesi için 4 yıl bekletilerek 1900 yılında uygulandı (Saymen 1960: 27).

Konu bütünlüğünün bozulması veya milletvekillerinin yeterli ehliyete sahip olmaması veya tasarımı oluşturan heyete güvenilerek tasarı üzerinde teferruatlı durulmaması gibi gerekçelerle halkın seçmiş olduğu mecliste kanun tasarısı ayrıntılı görüşülmeden, hızlıca ve topluca değerlendirilerek onaylanması, halk iradesine dayandığını iddia eden inkılap anlayışının kendisi ile çelişmektedir. Bu durum, Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) gibi dönemin etkin kişilerinden kaynaklandığı eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Herhangi bir kanun tasarısının kapsamının geniş olması, o kanunun Mecliste ayrıntılı değerlendirilmesine engel teşkil etmediği gibi Millet iradesinin yansıtılmaması bakımından da problemli bir durumdur. Çünkü milletvekilleri Millet tarafından seçilmiş ve Milleti temsil eden şahsiyetlerdir. Dolayısıyla, halkı temsil yetkisi ile vazifelendirilmiş şahıslar, halkı temsilen yasa hazırlama (yasama) yetkisine ve liyakatine sahiptirler. Yasama organının yetki ve vazifesi gereği Türk Medeni Kanunu’nu ayrıntılı bir şekilde

görüşmesi ve tartışması gerekirken meclisin bunu yapmamış veya yapamamıştır. Bu da meclisin yalnızca bir onay makamı gibi hareket ettiğini göstermektedir. Medeni Kanun taslağının madde madde görüşülmemesi millet iradesinin meclise ve kanunlara yansımaları noktasında bir eksiklik olarak kalmıştır.

8. Türk Medeni Kanunu'nun Uygulanabilirliğine Yönelik Eleştiriler

Türk Medeni Kanunu'nun benimsenmesi, bir çok tepkinin yanında, uygulanabilirlik endişesine de neden olmuştur. Hatta kimi araştırmacılar toprak mülkiyeti, miras ve evlilik gibi konularda toplumdaki uygulamaların hazırlanmış olan kanundan çok farklı olduğunu vurgulamışlardır (Arık 1963a: 183). Fakat, resmi nikah yapılmadan “dini nikah” kıyama hakkındaki ceza hükümlerinin genişletilmesi ve şiddetlendirilmesinde (Gotthard 1972: 25) olduğu gibi devletin kanunları uygulamada katılığa varacak derecedeki hassasiyetinin etkisiyle, Medeni Kanun'un büyük oranda uygulanabildiği ve kabullenildiği görülmüştür (Uygulanamayan bazı maddeler için bkz. Tekinay 1970: 32).

Toplum (özellikle kırsal alanlarda yaşayanlar), en sert tepkiyi, aile hukuku konusundaki yeni düzenlemelere göstermiştir (Güriz ve Benedict 1974: XIII). Bu durum, Medeni Kanun'un uygulanmasında bazı zorluklara neden olmuştur. Kadın-erkek eşitliği, mirasın paylaşımı, genel olarak kadın hakları alanında beklenen gelişme tam olarak sağlanamamıştır. Örneğin birden fazla kadınla evlilik hususunda yeni Medeni Kanun büyük oranda bağlayıcı olurken, miras paylaşımı konusunda günümüzde bile Anadolu'nun birçok yöresinde kadın-erkek eşitliği kabullenilmemiş ve erkek yararına olan eşitsizlik süregelmiştir. Bu durum, din kaidelerinin sosyal anlayış üzerindeki etkisi, örf adetler ve kabullenilmiş kişisel menfaat fikri ile açıklanabileceği gibi İslam Hukuku ile Türkiye Cumhuriyeti Medeni Hukuku arasındaki çelişkidenden de kaynaklanmaktadır.

Kadın-erkek arasında eşitliği uygulamaya çalışan Türk Medeni Kanunu, gelenek ve göreneklerin etkisiyle, o dönemin mevcut ortamında kısmen de zorunlu bir şekilde, bazı noktalarda kendisi ile tezat yaşamıştır. Örneğin, “*Karı, kocanın sarahaten veya zımnen müsaadesi ile bir iş veya sanat ile iştigal edebilir.*” (Ataay 1978: 72) maddesi, kadının haklarını sınırlandırmakla beraber iş ve çalışma alanında erkeğin mevcut olan hakimiyetini tasdik etmiştir. Ayrıca, ailenin babanın soyismini taşıma mecburiyeti, evlilikte reisliğin kabul edilmesi ve bu reisliğin erkekte olması, velayet konusunda erkeğin üstünlüğü gibi kabuller de çelişkili alanlara örneklik teşkil etmektedir. Yukarıdaki değerlendirmemizden farklı olarak Velidedeoğlu bu çelişkileri; “... *Sırf evlilik birliğinin düzgün işlemesi için ve erkeğin hayatta daha tecrübeli ve daha kuvvetli olduğu düşünülerek konulmuş olan bu farklar, aile hukukunun ruhunu teşkil eden kadın-erkek eşitliği esasını ortadan*

kaldırarak bir önem ve genişlik taşımamaktadır.” (Velidedeoğlu 1965: 12) şeklinde değerlendirmektedir.

Orta/yeni Çağ’da başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok bölümünde görüldüğü gibi Osmanlı Devletinde de hukuk alanında birlik sağlanamamıştı. Osmanlı Devletinde Müslüman olmayanlara (Hıristiyan-Yahudi) farklı hukuk kuralları uygulandığı için hukuk alanında birlik söz konusu olmuyordu. Fakat yeni Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesi ile beraber hukuk alanında birlik oluşturuldu. Bu uygulama, kültür alanında birliğin oluşturulması için gerekli görüldüğü gibi azınlık hakları bahanesiyle dış müdahalenin fiilen engellenmesine de katkı sağlamıştır.

Medeni Kanun’un dikkat çekici hususlarından bir tanesi de “Kanunu Medeninın Sureti Meriyet ve Şekli Tatbiki Hakkında Kanun” un ilk maddesinde açıklandığı gibi Türk Medeni Kanunu’nun uygulanmaya başlandığı süreçten önceki davalar, TMK’nın kabulünden önceki ilgili yasalara tabi olacaktır. Bu uygulama geçici olarak hukuk alanında ikililiğe neden olmuş fakat yeni kanunlara geçiş aşamasını kolaylaştırmak gibi yararlı bir neticeye de zemin hazırlamıştır.

9. Hakime Takdir Yetkisinin Verilmesine Yönelik Eleştiriler

1700’lerde oluşturulan hukuk kurallarında meseleci metot uygulanırdı. Bu metoda göre meseleler en küçük teferruatları da dahil olmak üzere belirlenir, bu meselelerden hareketle hüküm verilmeye gayret edilirdi. Süreç ilerledikçe toplumsal yaşamdaki her olay, durum ve mesele ile alaklı ayrıntılı yasa çıkarmanın mümkün olmadığı görüldü. Meydana gelen bu hukuki boşluğu doldurmak maksadıyla çözüm olarak, hukuk kurumlarının tıkanıdığı durumda hâkimin iradesinin devreye girmesi kararlaştırıldı. Bu uygulamaya göre, gereksinim duyulduğunda hakim, kanunlar ve öteki hukuki kararlarla çelişmeden uygun bir hüküm verebilirdi. Pratik bir çözüm olarak uygulanan bu durumun, hukuk alanındaki tikanıklıkları ortadan kaldıracığı ve hukukun işleyişini hızlandıracağı düşünüldü. Osmanlı Medeni Kanunu’nda olmayan bu uygulama (hakimin takdir yetkisi) Yeni Türk Medeni Kanunu’nda dikkat çekmektedir.

Hakimin takdir yetkisi, hakime önemli mesuliyetler yüklediği gibi ülke ve millet açısından da çeşitli etkiler ortaya çıkarmıştır. Örneğin: Türk Medeni Kanunu’nun bu esnek yapısı, hukuk kaidelerinin güncelliğini korumasına, kendi kendisini yenilemesine zemin hazırlamasının yanı sıra, vakalara pratik çözümler üreterek hukuk kaidelerinin çok uzun olmasını da engellemiştir. Taktir yetkisi hakimin aile birliğini devam ettirebilen tedbirler almasına olanak sağlarken; İsviçre Medeni Kanunu’nun Türkiye’de uygulanabilmesine de yardımcı olmuştur. Çünkü, “İsviçre Medeni Kanunu’nun bu özelliği (hakimin takdir yetkisi) onun tatbik edileceği muhitin icaplarına uymasını çok kolaylaştırır.” (Akipek 1973: 59).

Hakimin takdir yetkisi, yalnızca ilgili sosyal yapıya ait bir husus olduğundan ilgili kararlar o topluma ait hukuki kaidelerin ortaya çıkmasına da Zemin hazırlayacaktır. Denilebilir ki: “*Mahkeme içtihatları, sadece yeni hukuku topluma uydurmak bakımından etkili olmaz, bazan da içtihatlar yoluyla yeni bir hukuk yaratılabilir.*” (Güriz ve Benedict 1974: XVIII). Velidedeoğlu da, İsviçre Medeni Kanunu'nun benimsenmesinde hakime geniş yetkiler tanıyan bu esnek özelliğinin etkili olduğunu belirttiği gibi, bu uygulamanın katkısıyla Türk hakiminin oluşturacağı içtihatların süreç ilerledikçe, asıl Türk Medeni Kanunu'nun oluşmasında etkili olacağını (Velidedeoğlu 1968: 87) ve bu durumun İsviçre-Türk Medeni Hukuklarının en özgün yönlerinden birisini oluşturduğunu iddia etmiştir (Velidedeoğlu 1968: 194). Tabi bu içtihatların Türk Medeni Kanunu'nun felsefesine ve anlamına aykırı olmaması şartıyla.

Sonuç

İsviçre Medeni Kanunu 1926 yılında Türkçeye tercüme edilerek çok az değişiklikle kabul edildi. Dönemin yöneticilerinin devrimci, laik, batılı anlayışının yanı sıra kişisel tercihlerinin de etkisiyle üzerinde çok düşünülmeden ve toplumun mevcut yaşantısı dikkate alınmadan kabul edilen Medeni Kanun, doğal olarak bazı eleştiri ve tepkilerle karşılaştı. Medeni Kanun'un tercümesi ve dili ile ilgili eksiklikler, zamanla düzeltilerek telafi edildiyse de usul ve içerik hususunda herhangi bir değişikliğe gidilmedi. Zamanla toplum tarafından kabullenileceği düşünülecek benimsenmesi için beklendi. Din kaidelerine göre yaşamını idame ettiren ve Osmanlıdan Türkiye'ye miras kalan toplum, Medeni Kanun'un kapsamına giren meselelerde alternatifsiz ve aleni olan kısımları, sorunsuz uygularken; merkezden uzaklaşmayla paralel olarak kanunların etkisinin daha az hissedildiği bölgelerde ise işi çok ağırdan aldı. Resmi nikahın yapılması, miras paylaşımı, yeni doğan çocukların nüfus müdürlüklerine kaydedilmesi, kadınların çalışma hayatındaki konumları gibi hususlar bu durumla alakalı örneklerden bazılarıdır.

Toplumun gündelik yaşantısını düzenleyen Medeni Kanun kabul edilirken toplumun sürece dahil edilmemesi, komisyon üyelerinin sadece hukukçulardan oluşması, kanunun sosyolojik, ekonomik vb. yönlerinin ayrıntılı değerlendirilmemiş olması, meclisin pasif kalmayı tercih ederek kanun maddelerini ayrıntılı görüşmemiş olması, ayrıca ülke ve toplum menfaati için eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirememiş olması, önemli tenkitlere sebep olmuştur. Tüm bu etkenler, yaşanan günün koşulları ve toplumsal değerlerin dikkate alınmadığını göstermiştir.

Netice itibarıyla siyasi ve sosyolojik bakımdan ciddi riskler göze alınarak meydana getirilen Türk Medeni Kanun'un uygulanılabilirliği konusunda da endişeler duyulmuştur. Bu endişelerin yerindeliği ileri ki süreçte görülmüştür. Çünkü Sosyal yapının kimi kesimlerinde eleştirel bir bakışla değerlendirilen Türk Medeni

Kanun'unun aile ve miras ile alakalı bazı kısımları aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen bütünüyle uygulanamamıştır. Bu da eleştirilerin bir kısmındaki haklılığı göstermiştir. Sürecin getirmiş olduğu olumsuzluklarla beraber siyasi otoritenin planlı ve bilinçli çabası sonucu, kabul görülmeme ihtimali barındıran yeniliklerin bile, halk tarafından benimsenebileceğini kanıtlayan bir yenilik olması bakımından da dikkate değerdir.

KAYNAKLAR

- TBMM ZABIT CERİDESİ, Devre: II, Cilt: 6, Gün; 25. 2. 1340 (1924) s. 329-335.
- TBMM ZABIT CERİDESİ, Devre: II, Cilt: 22, Gün; 17. 2. 1926. s.1-3, 86, 230-234.
- AKİPEK, Jale G. (1973), *Türk Medeni Hukuku I. Cilt I. Cüz*, Ankara, Sevinç Matbaası.
- AKYOL, Taha (2012), *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, 1. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap.
- ARIK, Kemal Fikret (1963a), *Türk Medeni Hukuku, Genel Prensipler, C. I*, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık.
- ARIK, Kemal Fikret (1963b), "Medeni Kanun ve Yapılan Bazı Tenkidler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (SBFD)*, C. 18, Sy. 1, ss 193-213.
- ATAAY, Aytekin (1978), "Neden İsviçre Medeni Kanunu (İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Tarafından İktibası Nedenleri)", *Medeni Kanun 50.Yıl Sempozyumu I. Tebliğler*, ss. 59-72.
- BARAN, Fikret (1999), *Atatürk Devrimleri İçinde Türk Medeni Kanunu'nun Yeri ve Önemi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- BAŞGİL, Ali Fuat (1960), *Esas Teşkilat Hukuku C. I*, İstanbul.
- BOZKURT, Mahmut Esat (1944), "*Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?*" *Medeni Kanun'un XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası.
- BOZKURT, Gülnihal (2010), *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (1839-1939)*, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DURAL, Mustafa, Özer Seliçi (1975), *Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu*, İstanbul, Üniversiteler Yayınevi.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1958), "Medeni Kanunumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (SBFD)*, C. 13, Sy.1, ss.180-190.
- GOTTHARD Jaschke (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev. Hayrullah Örs, 1. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- GÜRİZ, Adnan, Peter Benedict (1974), *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Ankara, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.
- GÜRİSOY, Kemal T. (1964), *Bankacılar İçin Medeni Hukuk ve Borçlar Hukuku Bilgisi*, 2. Baskı, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- İMRE, Zahit (1971), *Mendi Hukuka Giriş*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- KARAL, Enver Ziya (tarihsiz), *Büyük Osmanlı Tarihi, C. IV*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZSUNAY, Ergun (1978), “Türkiye’de Yabancı Hukukun Benimsenmesi Hareketi İçinde Türk Medeni Kanunu’nun Anlamı ve Önemi”, *Medeni Kanun 50. yıl Sempozyumu, I. Tebliğler*, ss. 399-414.
- SAYMEN, Ferit Hakkı (1960), *Türk Medeni Hukuku C. I*, 3. Baskı, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası.
- SOYSAL, İsmail (2000), *Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları C. I (1920-1945)*, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TANÖR, Bülent (2006), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 14. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- TEKİNAY, Selahattin Sulhi (1970), *Medeni Hukuka Giriş Dersleri*, İstanbul, Fakülteler Matbaası.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1940), *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat* (Tanzimatın Yüzdüncü Yıldönümü Münasebetile Neşredilen Kitaptan Alınmış Ayrı Baskı), İstanbul, Maarif Matbaası.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1968), *Türk Medeni Hukuku, Umumi Esaslar, Cilt I Cüz I*, 7. Baskı, İstanbul, Sermet Matbaası.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1965), *Türk Medeni Hukuku, Aile Hukuku, C. II*, 5. Baskı, İstanbul, Nurgök Matbaası.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1975), *Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu Terim ve Sözcükler Kılavuzu, C. 3*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL
Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 215 00 72
sosbil@bingol.edu.tr